GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
TOKAT TARİHİ VE KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU

25-26 EYLÜL 2014 TOKAT

BİLDİRİLER

CİLT I

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE
Yrd. Doç. Dr. Emel HİSARCIKLILAR

TOKAT-2015

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
TOKAT TARİHİ VE KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU

25-26 EYLÜL 2014 TOKAT

BİLDİRİLER

CİLT I

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE
Yrd. Doç. Dr. Emel HİSARCIKLILAR

Haberleşme Adresi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Taşlıçiftlik Kampüsü, TOKAT

Baskı Yeri ve Tarihi
Salmat Basım Yayıncılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sebzebahçeleri Cad. Nu. 90/1 İskitler / Ankara
Tel: (0312) 341 10 24

Eylül 2015

Kapak Tasarımı
M. Edip ASLAN

ISBN
Takım No: 978-975-7328-62-9 (Tk)
Kitap No: 978-975-7328-63-6 (1.c)

Tokat Valiliği Özel İdaresi tarafından bastırılmıştır.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
TOKAT TARİHİ VE KÜLTÜRÜ SEMPOZYUMU
25-26 EYLÜL 2014 TOKAT

ONUR KURULU

Cevdet CAN (Vali)
Av. Eyüp EROĞLU (Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (Rektör)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Ali AÇIKEL (Bşk.)
Prof. Dr. Hanifi VURAL
Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE
Prof. Dr. Birol ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Yrd. Doç. Dr. Şengül Dilek FUL

YÜRÜTME KURULU

Prof. Dr. Ali AÇIKEL (Bşk.)
Levent YAZICI (İl Milli Eğitim Md.)
Mustafa BANDIRMALI (Belediye Bşk. Yrd.)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Prof. Dr. Mahmut AK
Prof. Dr. M. Akif AYDIN
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN
Prof. Dr. Şit Tufan BUZPINAR
Prof. Dr. Coşkun ÇAKIR
Prof. Dr. Musa DUMAN
Prof. Dr. Mücahit EĞRİ
Prof. Dr. M. Metin HÜLAGU
Prof. Dr. M. Sinan KAÇALİN
Prof. Dr. Kenan KARA
Prof. Dr. Turan KARATAŞ
Prof. Dr. Mahmut KAYA
Prof. Dr. Derya ÖRS
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN
Prof. Dr. M.A. Yekta SARAÇ
Prof. Dr. Ali İbrahim SAVAŞ
Prof. Dr. Hüsrev SUBAŞI
Prof. Dr. Recep TOPARLI
Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ
Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Bahattin ÖZTOPRAK
Dr. Rüştü BOZKURT
Ekrem ANAÇ
Hasan ERDEM
Abdullah GÜRBÜZ
Murat ORUÇ

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Işık AKSULU
Prof. Dr. M. Münir ATALAR
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Prof. Dr. Şeref BOYRAZ
Prof. Dr. Halit ÇAL
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK
Prof. Dr. Ömer DEMİREL
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Prof. Dr. Haşim KARPUZ
Prof. Dr. Ünal KILIÇ
Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ
Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞİRGİL
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL
Prof. Dr. Alim YILDIZ
Doç. Dr. Zekeriya BAŞKAL
Doç. Dr. Hüseyin ÇELİK
Doç. Dr. Songül ÇOLAK
Doç. Dr. Alpaslan DEMİR
Doç. Dr. Burcu ERCİYAS
Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Doç. Dr. Mehmet MERCAN
Doç. Dr. Ahmet ÖZKİRAZ
Doç. Dr. Pınar ÜLGEN
Yrd. Doç. Dr. Emine Saka AKIN
Yrd. Doç. Dr. Erkan ATAK
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN
Yrd. Doç. Dr. Tuncay BÖLER
Yrd. Doç. Dr. Mustafa CANLI
Yrd. Doç. Dr. Necati ÇAVDAR
Yrd. Doç. Arda GÖKSU
Yrd. Doç. Dr. Emel HİSARCIKLILAR
Yrd. Doç. Dr. Kemal İBRAHİMZADE
Yrd. Doç. Dr. Ahmet İNANIR
Yrd. Doç. Dr. Emine ÖĞÜK
Yrd. Doç. Dr. H. Baha ÖZTUNÇ
Yrd. Doç. Dr. Ali Osman SOLMAZ
Yrd. Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN

SEMPOZYUM SEKRETARYASI

Öğr. Gör. Murat HANİLÇE
Öğr. Gör. Muhammet AVŞAR
Öğr. Gör. Yılmaz ÖKSÜZ
Arş. Gör. Murat SERDAR
Arş. Gör. Edip UZUNDAL

ULAŞIM KOMİTESİ

Öğr. Gör. Şaban BANAZ
Arş. Gör. Murat GÜNEY
Arş. Gör. Fehim KURULOĞLU
Arş. Gör. Mustafa TANRIVERDİ
Arş. Gör. Ahmet AKGÜL

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER V
SUNUŞ 1

SEMPOZYUM AÇILIŞ KONUŞMALARI 3
Prof. Dr. Ali AÇIKEL 5
Düzenleme Kurulu Başkanı
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN 7
Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörü
Av. Eyüp EROĞLU 9
Tokat Belediye Başkanı
Cevdet CAN 13
Tokat Valisi

SEMPOZYUM AÇILIŞ BİLDİRİSİ 15
Osmanlı Döneminde Tokat 17
Prof. Dr. Erhan AFYONCU

TEMA I: TOKAT'IN ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ İLE İLGİLİ BİLDİRİLER 25
Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii Kalem İşi Bezemeleri 27
Erkan ATAK
Tokat Yapılarının İnşa ve Süsleme Malzemelerinin Yüzyıllara Göre Dağılımı 43
Ebru ELPE
Tokat Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Kadın Takıları 77
Neslihan KORKMAZ
Tokat ve Çevresinde Üretilen Bir Grup Seramiğin Bezemelerinin Yorumu 103
Altan A. MARÇELLİ -Selçuk EREZ
Tokat Garipler Camii Mihrabı ve Hat Sanatındaki Yeri 117
M. Hüsrev SUBAŞI
Sebastopolis Antik Kenti'ne Ait Yapı Elemanlarının Sulusaray İlçesi'nde ve Çevresinde Devşirme Malzeme Olarak Kullanılması Üzerine Bir İnceleme 127
Murat TEKİN- Şengül Dilek FUL

TEMA II: TOKAT'IN SİYASİ, SOSYAL VE İKTİSADİ TARİHİ İLE İLGİLİ BİLDİRİLER 133
19. Asrın İlk Yarısında Batılı Seyyahların Seyahatnamelerine Göre Tokat Şehri 135
Ali AÇIKEL
XVI. Yüzyıl Turhal, Zile ve Niksar Havalisinde "Sefer Eşmeyenler" 147
Murat ALANDAĞLI
Osmanlı Toplumunda Yaşlı Bakım Anlaşmaları ve Günümüz Çalışmalarında Yaşlı Bakımı (Tokat Örneği) 159
Şule Sema ALKOÇ

Ülke Siyasi Hayatında Tokatlılar 185
Bekir ALTINDAL

Çok Partili Dönem Türk Parlamento Tarihinde Tokat Milletvekilleri:
Çok Partili Dönem Tokat Milletvekillerinin Sosyolojik Profilleri 209
D. Ali ARSLAN- Gülten ARSLAN

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat Şer'iye Sicillerine Kayıtlı Olan Sürgünler 237
Fatma ATABEY

1882-1887 Tarihli Nikah Defterine Göre Tokat'ta Erkek Adları 249
A.İlhan AYBEK- Çağrı ONAR

1897 Tokat Ermeni Olayları 261
İbrahim AYKUN

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayata Dair
Bazı Tespitler: Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zımmî Mahalleleri Örneği 271
Mehmet BEŞİRLİ

Women, Family Law, and Social Change at Tokat's Şer'î Court: 1876-1909 285
John K. BRAGG

Alman Seyyah Andreas David Mordtmann ve Tokat 295
Zübeyir BÜTÜNER

Tokat'ta 1943 ve 1946 Genel Seçimlerinde Adaylık Başvuruları Üzerine
Bir Değerlendirme 311
Mesut ÇAPA

Temettüat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal ve
Ekonomik Durumları (1844-45) 327
Necati ÇAVDAR

Alman Basınında Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması (1877-1878) 351
Songül ÇOLAK

Tokat'ın Ortaçağ Tarihi Üzerine Bazı Tespitler 363
Mustafa DAŞ

Tokat Nikah Defterleri 371
Alpaslan DEMİR

Sermaye, Borç ve Alacak İlişkileri Açısından Tokat Esnaf ve Tüccarı 377
Ömer DEMİREL

Yerel Basında Kore Savaşı ve Tokatlı Kore Gazileri 391
Yasin DÖNDER

Tanzimat Döneminde Tutulan Tokat Cizye Defterlerinin Değerlendirilmesi 399
Galip EKEN- Hanife ŞEN

Resmî-i Kayserî Seyahatnâmesinde Tokat ve Çevresine Ait Bilgiler 417
Muhittin ELİAÇIK

Tokat-Yıldızeli Hattındaki Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Hankâh ve
Câmi Evkafının 1845 Tarihli Muhasebe Defteri'nin Değerlendirilmesi 421
Volkan ERTÜRK

Ali Şevki Erek Yatılı İlköğretim Bölge Okulu 431
Gülşah GÖL

XV ve XVI. Yüzyıllarda Zile Kazasında Değirmenler 441
Murat HANİLÇE

1840 Nüfus Sayımı 2465, 2467, 2469 Numaralı Nüfus Defterlerine Göre Tokat'taki Zımmi Nüfus 473
Muhittin KAPANŞAHİN

1101 Haçlı Seferleri ve Tokat 507
Ahmet KARASU

Reji İdaresi'nin Tokat ve Çevresindeki Usulsüz Uygulamalarına Dair Bazı Tespitler (1886-1911) 513
Erol KARCI

1881-1887 Tarihli Tokat Nikah Defterine Göre Kadın İsimleri 527
Bahar KOCABAŞ- Semanur KAHRAMAN

Tokat Şehri Kişi Adları (XVI. Yüzyıl) 541
Yılmaz KURT

Lennep'in Seyahatnamesinde Tokat'ın İktisadi Yapısı 553
Ayşegül KUŞ

Safevî Kaynaklarına Göre Tokat 563
Namiq MUSALI

Nimetullahiye Şeyhi Hacı Zeynelabidin Şirvanî Seyahatnamelerinde Osmanlı Şehirlerinden Tokat 579
Sabira NEMATZADE

XIX. Yüzyılda Tokat'ta Aile Yapısı ve Kadının Toplumsal Statüsü 583
Muhammed OKUDAN

Demokrat Parti Döneminde Tokat'ta Siyasi Hayat 591
Sevilay ÖZER

1846 Yılı Temettüat Defterine Göre Cincife Köyü 605
Tuncay PEKDOĞAN

12. ve 13. Yüzyıllarda Tokat'ın Temel Özellikleri 633
Murat SERDAR

Danişmendliler Döneminde Danişmend İli'nin Ekonomik Yapısı 653
Sefer SOLMAZ

Tokat'ta Göçmen İskânı (XX. Yüzyıl) 665
Erdal TAŞBAŞ

Cumhuriyet Dönemi Erbaa'da Halk Eğitimi Denemesi: 4-K Teşkilatı 681
Betül TEKİNSOY

Milli Mücadele Döneminde Erbaa'da Rum Çetelerinin Faaliyetleri 691
Melike TEPECİK

Zile Mahalli Basınından Örnekler 703
Fatih TUĞLUOĞLU

Osmanlı Arşivi Vesikaları Işığında Niksar Halkının İskân Edilen Muhacirlerle Olan Münasebetleri (19. Asır) 713
Ahmet Semih TORUN

Tokat Meliki Rükneddin Süleymanşah 741
Yasin USTA

Tokat (Erbaa-Zile)a İskân Edilen Mübadillerin Tasfiye Talepnamelerinin İncelenmesi 755
Hakan YAŞAR- Necat ÇETİN

Kurtuluş Savaşında Zile İsyanı 767
Orhan YILMAZ

Tokat'ın Osmanlı Seferlerine Katkısı Hakkında Bazı Bilgiler (1770-1840) 781
Ahmet YÜKSEL

SUNUŞ

Gaziosmanpaşa Üniversitesi öncülüğünde, Tokat Valiliği ve Tokat Belediyesi'nin katkılarıyla hazırlanan "Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu" 25-26 Eylül 2014 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Tokat ilinin köklü tarihî, dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik değerlerini bilimsel açıdan ele almayı amaçlayan Sempozyum büyük ölçüde başarılı geçmiştir. Sempozyum Tokat üzerine bilimsel çalışmalar yürüten bilim insanları arasında bilgi alışverişi, işbirliği ve dayanışmayı artırmaya da katkı sağlamıştır.

Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu'nda "Tokat'ın Arkeoloji ve Sanat Tarihi", "Tokat'ın Siyasî, Soyal ve İktisadî Tarihi", "Tokat Kültürü ve Folkloru", "Şehirleşme, Kent Kurumları ve Mimari", "Tokat'ta Dinî ve İlmî Hayat" ve "Tokatlı Önemli Şahsiyetler ve Eserleri" adlarını taşıyan 6 ana tema ile ilgili toplam 135 katılımcı tarafından 121 bildiri sunulmuştur.

Sempozyumda sunulan bildiriler, gerekli kontrol ve düzeltmeler yapıldıktan sonra üç ciltlik bildiri kitabı hazırlanmıştır. Bildiri metinlerinin kitaplaştırılması aşamasında 7 katılımcı bildiri metinlerini belirlenen süre içinde Sempozyum Sekretaryası'na teslim etmedikleri için bildiri kitabına dahil edilememiştir. Bu nedenle bildiri kitabımızda açılış bildirisi ile birlikte toplam 114 bildiri metni yer almaktadır.

Sempozyum bildiri kitabının birinci cildinde "Tokat'ın Arkeoloji ve Sanat Tarihi" ve "Tokat'ın Siyasî, Soyal ve İktisadî Tarihi" temalarıyla ilgili bildiri metinleri; ikinci cildinde "Tokat Kültürü ve Folkloru" ve "Şehirleşme, Kent Kurumları ve Mimari" temalarıyla alakalı bildiri metinleri; üçüncü yani son cildinde "Tokat'ta Dinî ve İlmî Hayat" ve "Tokatlı Önemli Şahsiyetler ve Eserleri" temalarına dair bildiri metinleri yayımlanmıştır. Her bir temada yer alan sempozyum bildirileri kitabımızda yazarların soyadlarına göre verilmiştir. Bildirilerin dizimi sırasında mizampaj kaygılarıyla bazı şekil, tablo ve resimlerin formatı değiştirilmek zorunda kalınmıştır.

Sempozyum bildirilerinin düzenlenmesi ve kitap haline getirilmesi Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL, Yrd. Doç. Dr. Emel HİSARCIKLILAR, Yrd. Doç. Dr. Murat HANİLÇE ve tarafımdan gerçekleştirilmiştir. Kendilerine özverili destek ve katkılarından dolayı çok teşekkür ediyorum.

Sempozyum çalışmalarında hiç şüphesiz Valilik, Belediye ve Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin birim yöneticileri ve personelinin büyük katkı ve emekleri olmuştur. Bu katkı ve emeklerinden dolayı hepsine çok teşekkür ediyorum.

Üçüncü olarak, Tokat Sempozyumu fikrinin ortaya konmasında ve hayata geçirilmesinde öncü rol oynayan, teşvik ve destekleriyle katkı sağlayan Sayın Valim Cevdet CAN'a, Sayın Belediye Başkanım Av. Eyüp EROĞLU'na ve Sayın Rektörüm Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN'e düzenleme ve yürütme kurulları adına öncelikli olarak en içten şükranlarımı sunuyorum.

Yine, sempozyumun hazırlanmasında ve gerçekleştirilmesinde Düzenleme, Danışma, Bilim ve Yürütme kurullarımızda görev yapan öğretim üyeleri, İlahiyat Fakültesi ile Fen-Edebiyat Fakültesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sanat Tarihi Bölümü ve Tarih Bölümü öğretim üyeleri ve öğrencileri önemli katkı ve çabalar göstermişlerdir. Onların bu katkı ve çabalarından dolayı kendilerine teşekkürü bir borç biliyorum.

Bu güzel çalışmanın yayımlanmasında bize en önemli desteği sunan Tokat Valiliği Özel İdare Genel Sekreterliği'nin maddi-manevi katkıları her türlü takdirin üstündedir. Bu katkılarından dolayı birim yöneticilerine teşekkürlerimi arz ederim.

Son olarak, bu yayını sizlere sunmaktan bütün çalışma arkadaşlarım adına büyük mutluluk duyduğumu ifade etmek istiyorum.

Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Düzenleme Kurulu Başkanı

SEMPOZYUM
AÇILIŞ
KONUŞMALARI

Prof. Dr. Ali AÇIKEL
Düzenleme Kurulu Başkanı

Sayın Valim, Sayın Garnizon Komutanım, Sayın Belediye Başkanım, Sayın Rektörüm, Değerli Öğretim Üyeleri, Kıymetli Misafirler, Değerli Basın Mensupları,

Gaziosmanpaşa Üniversitesi öncülüğünde, Tokat Valiliği ve Tokat Belediyesi'nin katkılarıyla hazırlanan "Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu"na hoş geldiniz diyor, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Tokat, uygarlıkların merkezi olan Anadolu'da, zengin doğal kaynakları, jeostratejik konumu nedeni ile 1071'den beri birçok Türk hanedanın kurduğu beyliklerin, devletlerin ve imparatorlukların yaşama ve fetih alanı olmuştur. Orta Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Tokat İli, değişik rakımlarda dizilen yaylaları, ovaları, bağ ve bahçeleri ve akarsularıyla, Dünyada benzeri az bulunan bir coğrafyaya sahiptir.

Ülkemizin engin tarihî ve kültürel değerlerini araştırmak, ortaya çıkarmak, korumak, yeni kuşaklara ve tüm dünyaya tanıtmak yurt sevgimizin bir nişanesi olduğu kadar günümüz ve geleceğimiz için de millî bir görevdir. Bu görev bilinciyle ilimizdeki üç önemli kurum tarafından ulusal düzeyde "Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu" tertip edilmiştir.

Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu'nun ana konusu "Geçmişten Günümüze Tokat'ın Tarihi ve Kültürel Durumu" olarak tespit edilmiştir. Bu ana konu "Tokat'ta Arkeoloji ve Sanat Tarihi", "Tokat'ın Siyasî, Sosyal ve İktisadî Tarihi", "Tokat Kültürü ve Folkloru", "Şehirleşme, Kent Kurumları ve Mimari", "Tokat'ta Dinî ve İlmî Hayat", ve "Tokatlı Önemli Şahsiyetler ve Eserleri" adlarını taşıyan toplam altı temaya ayrılmıştır. Her bir temanın altında muhtelif konu başlıkları bulunmaktadır.

Sempozyumun temel amacı, ilimizin tarihî ve kültürel yönlerinin bilimsel açıdan ele alınarak incelenmesini sağlamak ve Tokat bölgesinin tarihî, dinî, sosyal ve kültürel değerlerini ortaya çıkartmaktır. Ayrıca, sempozyumumuz Tokat üzerine bilimsel çalışmalar yürüten bilim insanları arasında bilgi alışverişi, işbirliği ve dayanışmayı artırmayı hedeflemektedir.

Yurtdışı üniversitelerden 7, ülkemizin önde gelen üniversitelerinden 46 ve üniversite dışı kurumlardan 11 olmak üzere toplam 64 kurumdan Sempozyuma 206 adet bildiri özeti gönderilmiştir. Ancak bilim kurulumuz bunlardan 153 kadarını kabul etmiştir. Kabul edilen bildirilerden ikisi kardeş ülke Azerbaycan, biri Rusya, bir diğeri de Amerika Birleşik Devletleri'ndendir.

20 Eylül 2014 tarihine kadar toplam 28 araştırmacı Sempozyuma muhtelif sebeplerden katılamayacaklarını bildirmişlerdir. Halihazırda Sempozyumumuz-

da 1. temada 7; 2. temada 49; 3. temada 22; 4. temada 18; 5. temada 7; ve son olarak 6. temada 22 bildiri olmak üzere toplam 125 bildiri sunulacaktır. Sunumlar aynı zamanda 6 ayrı salonda, 25 Eylül Perşembe ve 26 Eylül Cuma günlerinde toplam 31 oturumda gerçekleştirilecektir.

Sempozyum programına göre; ilk gün açılış töreni ile birlikte bildiriler sunulacak, ikinci gün öğlene kadar bildirilere devam edilecektir. İkinci gün öğleden sonra; her temayı temsilen birer bilim insanımızın katkılarıyla sempozyum hakkında genel bir değerlendirme oturumu yapılacak ve bir sonuç bildirisi hazırlanıp ilan edilecektir. Değerlendirme oturumunu müteakiben katılımcılara Tokat şehir merkezinde birkaç örnek tarihî eser gezdirilecektir.

Sempozyumda sunulan bildiriler, gerekli kontrol ve düzeltmeler yapıldıktan sonra bildiri kitabında yayımlanacaktır. Ayrıca, Üniversitemiz, Valilik ve Belediyemiz web sitelerinde pdf formatında kullanıma sunulacaktır.

Sözlerimi tamamlarken Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu'na teşvik ve destekleriyle katkı sağlayan Sayın Valim Cevdet CAN'a, Sayın Belediye Başkanım Av. Eyüp EROĞLU'na, Sayın Rektörüm Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN'e düzenleme ve yürütme kurulu adına öncelikli olarak en içten şükranlarımı sunuyorum.

Sempozyum çalışmalarında hiç şüphesiz Valilik, Belediye ve Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin birim yöneticileri ve personelinin büyük katkı ve emekleri bulunmaktadır. Kendilerine özverili destek ve katkılarından dolayı çok teşekkür ediyorum.

Yine, sempozyumun hazırlanmasında Düzenleme, Yürütme, Danışma ve Bilim kurullarımızda görev yapan üyelerimiz önemli katkı ve çabalar göstermişlerdir. Onların bu katkı ve çabalarından dolayı kendilerine huzurlarınızda teşekkürü bir borç biliyorum.

Son olarak, fikrî oluşumundan sahneye konuluşuna kadar, bütün gayret ve fedakârlıklarıyla, sempozyumun yükünü samimiyetle omuzlayan Düzenleme Kurulu üyesi Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL'a, sekretarya sorumlusu Öğr. Gör. Murat HANİLÇE ve ekibinde yer alan Tarih Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sanat Tarihi Bölümü ve İlahiyat Fakültesi öğretim elemanlarına, görevli olarak çalışan Tarih Bölümü yüksek lisans ve lisans öğrencilerimize şükranlarımı arz ediyorum.

Saygılarımla.

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörü

Sayın Valim,

Değerli Konuklar,

Basınımızın Kıymetli Mensupları

Üniversitemizin öncülüğünde, Tokat Valiliği ve Tokat Belediyesi işbirliği ile düzenlenen Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Üniversitemiz, belediyemiz ve valiliğimiz katkılarıyla böyle bir programı organize etmekten, sizleri şehrimizde ve üniversitemizde konuk etmekten onur duyduğumu belirtmek istiyorum.

Değerli Konuklar,

Üniversiteler, bilimsel bilgiyi üreten ve aktaran bir kurum olmanın yanı sıra, bulunduğu coğrafyadan, yerelden evrensele açılan bir kapı olma sorumluluğunu taşır. Hızla küreselleşen dünyada Tokat'a özgü tarihsel, kültürel, folklorik değerlerin taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının açığa çıkarılarak kayda geçirilmesinde Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu gibi faaliyetler, büyük önem taşımaktadır. Kuruluşunun 22. yılında adını Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'dan alan üniversitemiz, yirmi sekiz bin öğrencisi, iki bini aşkın çalışanıyla geçmişle bugün arasında toplumu geleceğe sağlıkla ve güçlü bir şekilde taşıyan bir köprü olma yolunda elinden gelen her şeyi yapıyor ve yapmaya devam edecektir. Şimdiye kadar ortak çalışabileceğimiz, şehrimize, ülkemize, bilime katkısı olan herkese kapımızı açtık ve katkısı olan herkesin de kapısını çalmaya devam edeceğiz. Geçtiğimiz yıllarda, üniversitemiz ulusal ve uluslararası bir çok sempozyum ve konuya ev sahipliği yaptı. Tokat'ımızın tarihsel ve kültürel değerlerini tanıtmada önemli görevler yerine getirdi. Sizlerin katkıları, valilik ve belediyemizin işbirliğiyle 2012 yılında düzenlediğimiz Tokat Sempozyumu, Tokat'ımıza ait değerlerin ortaya konulmasında önemli katkı sağladı ve sunulan bildiriler, internet ortamında ve basılı eser şeklinde yayımlanarak araştırmacıların, ilgilenenlerin hizmetine sunuldu. Tokat'ımızın yetiştirdiği önemli ilim, gönül ve fikir önderleriyle ilgili panel ve toplantılar düzenlenerek bu değerlerimiz, ilgilenenlerin, öğrencilerimizin ve halkımızın dikkatlerine sunuldu. Şehrimizin tarihî mekânlarından Sulu Sokak'taki Deveciler Hanı Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden üniversitemize kiralanmak suretiyle Devlet Konservatuarı'na dönüştürüldü. Bu mekânda düzenlenecek faaliyetlerle Sulu Sokağımızın bir cazibe merkezi olmasına katkı sunması amaçlandı.

Değerli Konuklar,

Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu ile son bir ay içinde üniversitemiz ev sahipliğinde üçüncü ulusal toplantımızı düzenlemiş olacağız. Tokat'ımızla ilgili

herhangi bir çalışma, araştırma yapan, bilgi, belge ya da bulguya ulaşan herkesin bu sempozyuma katılarak katkıda bulunmasını ve bu yolla şehrimizin kültür ve tarih envanterinin genişletilmesini amaçladık. Bu sempozyumun gerçekleştirilmesinde katkılarını esirgemeyen başta Sayın Valimize, Belediye Başkanımıza, organizasyon komitesine, değerli katılımcılara, emeği geçen tüm arkadaşlarıma, ama asıl işin mutfağında olanlara ve katılımlarıyla bu toplantıları daha anlamlı hale getiren siz misafirlerimize teşekkür ediyor, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Av. Eyüp EROĞLU
Tokat Belediye Başkanı

Sayın Valim, Garnizon Komutanım, Protokolümüzün çok değerli üyeleri, yine uzaktan yakından bu sempozyuma gelen değerli akademisyenler, çok kıymetli hocalarım, değerli öğrenci kardeşlerimiz, kıymetli basın mensuplarım.

Ben de öncelikle sizleri en kalbi duygularımla, saygı ve sevgiyle selamlarken teşriflerinizden dolayı hepinize hoş geldiniz, şeref verdiniz diyorum.

Cennet vatanımızın en bereketli topraklarını barındıran, tarih öncesi dönemlerden günümüze dek farklı kültürlerin yaşama ve geçiş alanı olmuş, Anadolu'nun özü Tokat'ımıza hoş geldiniz.

Daha önce Tokat'a hiç gelmemiş olanların, neden bilinmez bozkırın ortasında sarı, sıcak, sıkıcı bir kent canlanır zihinlerinde. Oldukça dengeli bir iklime sahip olan Tokat; ne Karadeniz sahilleri kadar aşırı yağışlı ve nemli, ne orta Anadolu kadar kurak, ne aşırı soğuk ne aşırı sıcaktır.

Yeşilırmak'ın üç kolunun geçtiği, üç bereketli ovası vardır. Kelkit Ovasını Kelkit kolu, Kazova'yı Tozanlı kolu, 1000 metre rakımlı Artova'yı ise Çekerek kolu sular. Tokat'ın en kuzeyinde hem iklim ve bitki örtüsü hem köylerdeki mimari hem de insanlar, Karadeniz'le bire bir benzer. Tokat'ın en güneyinde ise iklim, bitki örtüsü ve insanlar orta Anadolu ile aynıdır. Farklı yüksekliklerdeki bu ovalar Akdeniz bitkileri hariç bütün Anadolu'daki bitki çeşitlerinin burada görülmesinin yanında, endemik türleri de içinde barındırır. Dünyadaki en önemli 12 gen merkezinin dördü Türkiye'de, bunlardan ikisi de Tokat'tadır.

Kıymetli konuklarımız; şu an, 14 devlet ve birçok beyliğin yaşadığı ve egemen olduğu, geniş ve sulak vadilerle bunlar arasındaki geçitlerden oluşan bereketli alanların orta yerinde bulunan nadir bir coğrafyanın kalbindesiniz.

Farklı kültürlerin kavgasız, gürültüsüz günümüze kadar yaşayıp geldiği bir diyarın havasını teneffüs etmektesiniz.

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde bahsettiği gibi;

"Bu havası hoş şehrin dört tarafında bahçe ve bostanlar içinden sular akar. Her bağında birer köşk, havuz, fıskiyeler ve çeşitli meyveler bulunur. Halk zevk ehlidir. Gariplerle dostturlar, kin tutmaz, hile bilmez, yumuşak huylu insanlardır. Cami, saray, köşk ve imaretleri o kadar sağlam ve güzel olur ki buralara girenler hayran olurlar. Hacı Bektaş-ı Veli'nin hayırlı ve bereketli duaları ile bu eski ve tarihi şehir "alimler konağı, fazıllar yurdu ve şairler yatağıdır."

Türklerin Anadolu'ya gelişinden önce de önemli bir merkezdir Tokat.

Altı bin yıllık geçmişi ile birçok uygarlığın yaşamış olduğu bu eşsiz şehrimiz, gerek tarihsel ve kültürel zenginliği, gerek çevre çekicilikleri ve doğal var-

lıkları, gerek zengin mutfağı ve kökü asırlar öncesine dayanan el sanatlarıyla kültür ve doğa turizmi yönünden üstün özellikler taşıyan konumdadır.

Büyük Hitit Devleti'nin doğu federasyonlarına bağlı birçok kentin, Yeşilırmak'ın kolları Kelkit, Tozanlı ve Çekerek kolu vadileri boyunca kurulması ile başlayan, Pers ve Pontus döneminde doruğa ulaşan derebeylik dönemi, Tokat, Niksar, Zile ve Turhal'da en tipik ve güçlü şeklini almıştır.

Yine uzun bir dönem Roma ve Bizans Egemenliği altına giren Tokat, Danişmend ve Selçuklu Türklerinin siyasi üstünlükleriyle birlikte Maveraünnehir'den gelen Türk İslam kültürü ile tanışmıştır. 900 yıldan beri de kesintisiz Türk Egemenliği altındadır.

Bu tarihî süreçte çok çarpıcı hadiseler de yaşamıştır Tokat. Timur'un büyük Anadolu işgalinde fethedemediği tek kale; Tokat Kalesidir. Yani işgale boyun eğmemiş ve başı diktir bu kale**.** Yine Vlad Tepes ismiyle Eflak Boğdan prensliği yapan ve zulüm ve vahşi eylemleri nedeniyle Kazıklı Voyvoda veya Drakula olarak ünlenen şahsın da Tokat Kalesi zindanında bir süre esir kalmış olması kentin tarihsel geçmişinin ne denli heyecan verici olduğunu gözler önüne sermektedir.

Şu anda tarihî kalemizde restorasyon çalışmaları halen devam etmekte ve bu zindanlar ile kaleden 700-800 metre aşağıdaki Pervane Hamamı'na giden gizli tüneli açma çalışmaları sürmektedir. İnşallah Turizm Yılı ilan ettiğimiz 2015'te perdeli yapısı itibariyle ülkemizin belki de en komplike şehir kalesi olan Tokat Kalesi, ülkemiz tarih turizminin önemli bir parçası olacaktır.

Bununla birlikte Avrupa'da tuvalet kültürünün olmadığı bir dönemde, yani 15. yüzyılda ecdadımızın Anadolu'nun ticaret merkezlerinden Tokat'a umumi hela yaptırmış olması, gerek ecdadımızın gerek Tokat'ımızın medeniyet anlayışının en büyük tezahürüdür. Biz de Tokat Belediyesi olarak halk arasında "Sık Dişini Helası" olarak bilinen bu tarihî yapıda onarım ve bakım çalışmalarını başlatarak, turizme kazandırmak istiyoruz.

Yine bu coğrafya ünlü Roma İmparatoru Sezar'ın tarihe geçen VENİ VİDİ VİCİ (Geldim Gördüm Yendim) sözünün geçtiği coğrafyadır**.** Romalılardan önce suyun; sulama ve ev tüketiminin ötesinde endüstriyel amaçlı kullanıldığı ilk yer Niksar'dır. Yani Niksar, ilk endüstri başkentidir diyebiliriz. İlk dikey millî değirmenlerin kurulup Roma'ya taşındığı Anadolu'nun endüstri ile ilk tanıştığı, Anadolu'nun ilk Türk Medresesinin kurulduğu, İlk Türk başkentlerinden Niksar'ı sınırlarında barındıran, tarihî ipek yolunda bulunan, Ballıca mağarası ile Pazarı, Kalesiyle kültürel zenginliğiyle Turhal'ı, doğal güzellikleriyle Almus'u ve Başçiftliği, kültürel derinliği ve termal kaynakları ile Reşadiye'yi, Antik kent Sulusaray'ı ilimiz sınırlarında barındıran önemli kimlikli zengin bir coğrafyadır.

Ayrıca ziyarete açılan 8 salonu, 680 m. uzunluğunda ve 95 m. yüksekliğinde olan Ballıca Mağarası, dünyanın en büyük ve en görkemli mağaralarından biri.

Bu doğa harikası, henüz ziyarete açılmayan ve keşfedilmemiş bölümleri ile gizemini korumayı sürdürüyor.

Ballıca Mağarası'ndaki oluşumları izlemek, doğal bir müzeyi gezmek gibi. Yaşı yaklaşık 3.4 milyon yıl olarak tespit edilen Ballıca Mağarası, şimdiye kadar tespit edilen tüm mağara oluşumlarına sahip olmanın yanı sıra, özgün Soğan Sarkıtları ile de uluslararası önem taşıyor.

Pazar ilçesinden Ballıca Mağarası'na ulaşan 8 km'lik yol, Kral Yolu'na bağlanan Selçuklu Dönemi'ne ait bir köprünün yanından geçiyor. Yapımı 1238 yılına tarihlenen ve 2006 yılında restorasyon çalışmalarına başlanan Mahperi Sultan Kervansarayı da Mağara yolu üzerinde yer alıyor.

Birçok tarihî ismin yolunun düştüğü şehrimiz için "Tokat'a gitmek gerek" diyor Mevlana ve sonra ekliyor: "Çünkü Tokat'ta iklim ve insanlar mutedildir." Asırlar önce söylenen bu söz, her halde şimdi tam karşılığını bu sempozyumda bulmuştur.

Tokat'ımızın tarihsel mirasını ve dokusunu koruyarak; kültürel ve sosyal değerlere hassas, yerel ekonomik kalkınmayı tetikleyecek turizm geliştirme ve kültürel faaliyetlere önem vererek, Tokat'ımızı ülkemizin tarihî ve kültürel turizmine tam entegre etme gayretindeyiz.

Özetle; Ballıca Mağarası'na gitmeden, Gökmedrese, Latifoğlu Konağı, Beysokağı, Sentimur Türbesi, Hıdırlık Köprüsü, Ali Paşa Camii, Ulu Cami ve Meydan Camilerini görmeden, enfes bir doğa harikası olan Kaz Gölü, Zinav Gölü, Almus Baraj Gölü, Topçam Yaylası, Komana ve Sebastapolis Antik Kentleri, Çamiçi Yaylası gibi tarihî, kültürel ve doğal yerlerini gezmeden, tahta baskı ürünlerinin yapıldığı Yazmacılar Çarşısı, bakırcılık, zurnacılık, çarıkçılık gibi el sanatlarının yapıldığı Sulusokak ve Taşhan'a uğramadan, dokuma kumaşların ve otantik yöresel giyim kültürünün sergilendiği köylerimiz ziyaret edilmeden, tarihî hamamlarının birinde Türk Hamamının özelliklerini tanımadan, enfes yöresel lezzetlerimiz ve özellikle Tokat Kebabından yemeden, dünyaca ünlü Niksar Ayvaz Suyunu kaynağından içmeden, ülkemizin taşına toprağına işlenmiş şehitlerimize atfen söylenen Hey Onbeşli türküsünü Tokatlılar'dan dinlemeden, hem tarihî hem doğal hem de kültürel olarak bir hazzı bütünüyle yaşamadığınızı bilmelisiniz demektir.

Bu sebeptendir ki, biz böylesine dolu olan bu muazzam şehrimizi Sayın Valimizle, İl Özel İdaresi ile, Kültür ve Turizm Müdürlüğü ile ve tabiki Tokat halkı ile Tokat'ımızı önce kendi halkımıza sonra ülkemize ve nihayetinde de dünyaya tanıtmak, için yerel yönetici olarak sorumluluğumuzun farkındayız, bu farkındalıkla ara vermeden çalışıyoruz.

Bugünde Gazi Osman Paşa'nın mührünü vurduğu bu destansı şehrimizde, böylesine yararlı bir sempozyumu icra etmenin mutluluğu ve sizlerle bir arada olmanın onuru içerisindeyiz.

Bu sempozyumda sunulan bütün bildirilerin daha sonra kitap bütünlüğünde yayınlanmasının önemli olduğunu düşünüyor, sabırla Anadolumuzun bu cennet köşesinin tarihî ve kültürel serüvenini dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyor, tekrar hoşgeldiniz diyorum.

Cevdet CAN
Tokat Valisi

Çok değerli misafirlerimiz, hepiniz bu güzel şehrimize bir kez daha hoş geldiniz.

Sayın Cumhurbaşkanımızın telgrafındaki dileklerini ve hedeflerini gerçekleştirmek için el ele, gönül gönüle daha güzel günlere, anlayışla Tokat'ta hizmetkârlık görevini birlikte icra ediyoruz. Öncelikle sunumun, konuşmalar öncesi bize güzel Tokat türkülerini icra eden kardeşlerimize çok teşekkür ediyorum ve yine bu işin mutfağında çalışıp, sempozyumun bu hale gelmesinde emek veren kardeşlerimize şükranlarımı sunuyorum. Tabi ki tebrikin ve şükranın en kıymetlisini yine Tokat üzerinde araştıran, araştırma yapan araştırma görevlisinden, profesörüne tüm hocalarımıza şükranlarımı sunuyorum. Tabi Tokat aslında hocalarımız bunu daha iyi bilirler seksen bir vilayet içerisinde şu anda en çok üzerine araştırma yapılan on vilayetten bir tanesidir. Bu Tokat'ın önemini bir kez daha göstermektedir. Aslında biz buraya sabahın sekizinde bir toplantıdan geliyoruz. Tokat'ın geleceğiyle alakalı bir toplantıdan geliyoruz. Orada biz bugüne kadar üç sunum dinledik. Şöyle bir baktım dedim ki, biz bu sunumları acaba boşuna mı dinledik diye, çünkü belediye başkanımız hakikaten Tokat'ın tanımıyla alakalı mükemmel bir metin hazırlamış. Sadece oradaki ana başlıkları başkanım biz beraber işlesek hiç kimseye ihtiyacımız olmadan biz bu işi götürürüz. Onun için ben size tebriklerimi iletiyorum, gerçekten tüm Tokat'ı kucaklayan bir anlayışa sahip olduğunuz için.

Yine rektörümüz geldiğimizden bu tarafa Tokat'ın itibar sahibi olmasıyla alakalı çok güzel konulara imza atmış, arkadaşlarla beraber çalışmış ve ulusal, uluslararası kamuoyunda belli bir noktaya getirmiş. Tabi biz bunu hazır bulduk doğrusunu söylemek gerekirse. Ben göreve başlayalı yaklaşık üç buçuk ay oluyor. Geldiğim günün haftasında rektörümüz böyle bir düşüncemiz var dedi, devam edelim mi, ne demek dedim, hiçbir şey yarım kalmaz, devam edelim gerçekleştirelim, çünkü Tokat'ın buna ihtiyacı var. Bu Tokat için neden önemli, bir kez daha, biraz önce söylemiştim, on vilayetten bir tanesi en çok üzerine araştırma yapılan illerin içerisinde. Yine ayrıca Selçuklu'nun altı büyük kentinden bir tanesi Tokat, o yüzden Selçuklu Tokat'a Darü'n-nüsret demiş, yardım edenler diyarı diye. Yine Osmanlı'da da on büyük kentten bir tanesi. Osmanlı'da Selçuklu'nun devamı şeklinde Darü'n-nâsır demiş Tokat'a. Bunlar bir şehre niçin verilir, şehrin bir potansiyeli olduğu için, şehrin bir tarihî birikimi olduğu için, bir kültür birikimi olduğu için verilir. O bakımdan biz buraya medeniyetler bahçesi diyoruz, Anadolu'nun ilk uğrak yeri diyoruz, suyun getirdiği kültürün buluştuğu güzel coğrafya diyoruz, mübarek ve bereketli topraklar diyoruz. Dolayısıyla Tokat'a söylenecek çok söz var. İşte o sözleri, sizler bugün bir kez daha tarih ve kültür bakımından burada dile getireceksiniz. Konuşmalar yapılırken şöyle bildiri özet-

lerine bir göz attım, bildiri konularına göz attım. Benim buradan çağrım şu size, sadece bu sempozyumun sonucundaki bildirileri biz bir kitap haline getireceğiz, akademisyenlerimize halkımıza bu tarihî coğrafyaya hizmet eden herkesin hizmetine sunacağız. Ancak gördüm ki, içerisindeki her bir konu kitap olabilecek halde, Tokat'ın tanıtımına katkı sağlayacak güzel konular var, güzel araştırmalar var. Bunların her biri bildiri olarak burada sunulacak. Gönül ister ki bütün bu tarih ve kültür içeren bu konular birer kitap haline gelsin. Nasıl Osmanlı'da en çok araştırma yapılan on büyük kentten bir tanesiyse Tokat, yine isterim ki Tokat'la, Tokat'ın tarihi, kültürü, tarihî coğrafyası ve diğer tüm konularla ilgili bir Tokat kütüphanesi oluşturalım. İçine girildiği zaman Tokat'la alakalı yüzlerce eseri hatta binlerce eseri genç nesiller görebilsinler. Çünkü bu bizim için son derece önemli. Sebebi şu; eğer siz, bu topraklarda yaşayan insanlara, bu öz güveni veremezseniz, geleceği inşa edemezsiniz. Tokat'ın tarihiyle, kültürüyle muhteşem bir geçmişi var. Bizim bu sempozyumla hedeflediğimiz ana fikir, o muhteşemliği gelecekle buluşturmak, geleceğe kucak açmaktır.

Bu bakımdan bir kez daha ben sempozyumun başarılı geçmesini diliyorum. Tokat geçmişiyle muhteşemdi, mübarek bir yerdi, güzel insanlar yetiştirdi, değişik kültürlere ev sahipliği yaptı. Bunlar geleceğe taşındığı takdirde inanıyoruz ki biz, Tokat yine o tarihteki hak ettiği o muhteşem günlere kavuşacaktır. Biliyorsunuz her şey aslına rücu eder. Bu toprakların temelinde bu var. Bunun için bu etkinlikler önümüzdeki dönemde artarak devam edecek. Çağrımı bir kez daha tekrar ediyorum, tüm hocalarımıza sesleniyorum, siz artık bu saatten sonra, şu andan itibaren, Tokat'ın birer elçisi oldunuz. Tokat'la alakalı, Tokat'ın tarihi, kültürüyle alakalı yazacağınız her kitaba kapımız, gönlümüz, soframız açıktır. Bizden destek, sizden gayret inşallah diyorum, hepinize tekrar sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

SEMPOZYUM
AÇILIŞ
BİLDİRİSİ

Osmanlı Döneminde Tokat

Prof. Dr. Erhan AFYONCU*

Sayın Valim, Değerli Belediye Başkanımız, Değerli Rektörüm, yaptığı hizmetlerle Tokat tarihine geçtiğini düşündüğüm Değerli Eski Bakanımız Sayın Metin Gürdere Beyefendi, Değerli Hocalarım, Meslektaşlarım ve Kıymetli Öğrenci Kardeşlerim! Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Şu an sayın valimizin ağzından Tokat'la ilgili her türlü kültürel faaliyete destek vereceğini duydum. Buna sevindim. Çünkü ben henüz bir talebeyken, kendisini rahmetle andığım Recep Yazıcıoğlu, Türkiye'de bu tür kültürel faaliyetler yokken Tokat'la ilgili iki önemli sempozyumun yapılmasına vesile olmuş; 1985'te "Şeyhülislam İbn Kemal" ve 1986'da "Türk Kültüründe ve Tarihinde Tokat" sempozyumlarını gerçekleştirmişti. Maalesef kendisinden sonra mahallî idarelerimiz ve hatta üniversite bu tür etkinliklere sahip çıkmadılar.

Biz, bu etkinliklerin gerçekleşmesi konusunda geçmişteki üniversite rektörleri döneminde çaba gösterdik ama bir netice alamadık. Bu açıdan, mevcut rektörümüz Mustafa Şahin Beyefendi'ye teşekkür ediyorum. Birkaç yıl önce İstanbul'da Tokatlı Prof. Dr. Mahmut Ak ve diğer bazı hocalarla beraber kendisinin de bulunduğu bir ortamda Tokat'la ilgili sempozyumların yapılmasının gerekliliğini söylediğimiz zaman konuya sahip çıktı. 2012'de ilk sempozyum yapıldı. Değerli meslektaşım Prof. Dr. Ali Açıkel'in bu sempozyumun düzenlenmesinde büyük katkıları oldu ve iki yıl sonra ikinci sempozyum gerçekleşti. Bu sempozyumların iki yılda bir tekrarlanmasında yarar görüyorum. Zira bu sempozyumlar kalıcı etkiler bırakmakta ve şehirle ilgili geleceğe miras olmaktadır. Şöyle ki birazdan size anlatacaklarım 1985 ve 1986 yıllarında yapılan sempozyumlarda sunulan bildirilerden hareketle hazırlanmıştır.

Belediye başkanımız ve valimizden bu etkinlikleri devam ettirmelerini bekliyorum. Çünkü bunlar kalıyor; söz olarak söylememiz yetmiyor. Tokat tarihte Türkiye'nin önemli şehirlerinden biriydi ama nasıl ve ne ölçüdeydi? Bunu yapacağımız bu tür etkinliklerle ve yayımlayacağımız kitaplarla ortaya çıkarmaya çalışacağız. Mesela, tarihî geçmişine göre Türkiye'nin, hakkında en fazla araştırma yapılan yöresi Tirebolu'dur. Tirebolu'ya değerli arkadaşım Ayhan Yüksel Bey aracılığıyla gittim, gördüm. Ayhan Bey'in şahsi gayreti ve mahallî idarecilerin verdiği destekle Tirebolu tarihi hakkında 10 civarında kitap yayımlandı. Tirebolu gerçekten küçük bir yerleşimdir. Çok az tarihî esere sahiptir. Mahallî tarih araştırmalarında ilginç başka bir durum da tarihine göre hakkında en az araştırma yapılan şehrin İstanbul olmasıdır. İstanbul bir deryadır ama büyüklüğü ve geçmişine göre oranlarsak hakkında en az araştırma yapılan yerdir. Son yıllarda İstanbul'a ilişkin araştırmaların sayısı artmaya başladı. Umarım ki Tokat için de benzeri etkinliklerin sayısı artacaktır.

* Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Tokat 14. yüzyılın sonlarında Osmanlı hakimiyetine girmiş bir şehirdir. Osmanlı döneminden kalma vergi nüfusu sayımlarını incelediğimiz zaman Tokat'ın yaklaşık 50.000 kişilik bir nüfusa sahip İstanbul ve 30.000 civarında bir nüfusa sahip Bursa'dan sonra XV. yüzyılın ortalarında Türkiye'nin en önemli üçüncü şehri olduğunu görüyoruz. 1450'li yıllarda elimizde tahrir defteri olan şehirlerle Tokat'ı mukayese etmek mümkündür. Tokat 1455'te yaklaşık 14.000 kişilik bir nüfusa sahipken Selanik gibi büyük bir şehir 9400, Üsküp 4100, Serez 4000, Sivas 2800 ve Manastır 2200 kişilik nüfusa sahipti. Tokat'ın nüfusu o dönem bir şehir için çok büyük bir nüfustur. 14.000 kişilik bir nüfus XV. yüzyıl ortalarında bir Anadolu şehri için oldukça önemli bir rakamdır. Tokat şehrindeki bu nüfus yoğunluğunun iki önemli sebebi vardı. Bunlardan birincisi Tokat'ın kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yollarının tam ortasında bulunması, ikincisi ise şehrin önemli bir üretim merkezi olmasıydı. Tokat, bilhassa metal işleri ve dokumacılık üzerine üretimin geliştiği bir merkezdi.

Tokat'ın Osmanlı dönemindeki tarihi hakkında Halis Cinlioğlu, Feridun Emecen, İlhan Şahin, Ahmet Şimşirgil, Ali Açıkel, Mehmet Genç, Erol Özvar, Mehmet Beşirli ve Galip Eken gibi araştırmacılar tarafından çok sayıda inceleme yapılmıştır. Bu araştırmacıların çoğu Tokatlı olmamasına rağmen şehrin önemi ve şehirle ilgili tarihi belgelerin zenginliğinden dolayı Tokat'ın tarihini araştırmaya ilgi duymuşlardır.

1455'te Tokat şehrinde nüfusun % 62'si Müslüman, % 38'i gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Tokat'ta Türkler'in dışında Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler de yaşamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaretin geliştiği şehirlerde Yahudi topluluklara rastlanılır. Mesela, İzmir'de önceki dönemlerde Yahudi nüfus mevcut değilken ticaretin artmasına paralel olarak 17. yüzyıldan itibaren Selanik, Mora vb. yerlerden Yahudiler gelip şehre yerleşmiştir. Tokat'ta bu yıllarda % 1.5 oranında Yahudi nüfusun bulunması şehirdeki ticari faaliyetlerle alakalıdır.

1455'te Tokat'ta 1400 civarında esnaf bulunmaktaydı. Şehrin yaklaşık yüzde 10'u oranına ulaşan bu sayı şehrin ekonomik canlılığını gösterir. Şehirde vergi ödeyen nüfusun yaklaşık % 48'i dokumacı, bakırcı, kazancı ve debbağ gibi esnaflardan oluşmaktaydı. Bizde "Osmanlılar zamanında Müslümanlar tüccarlık ve esnaflık yapmamış; bu tip faaliyetler hep gayrimüslimlerin elinde olmuştur." şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Bunun aslında tam tersi bir durum arzettiğini Tokat'ta görmekteyiz. Zira Tokat'ta 1455'te 832 Müslüman'a karşı 555 gayrimüslim esnaf bulunmaktaydı. Bu yüzden Osmanlı'nın son dönemlerini önceki dönemlere teşmil etmemek gereklidir. Biz bu noktada hata yapmaktayız. Bunun en güzel örneklerinden biri İzmir'dir. XVI. yüzyılda İzmir'de gayrimüslimlerin oranı % 10 iken, XIX. yüzyılda % 50'ye ulaşmıştır. İzmir 16, yüzyılın başlarında 1300 kişilik nüfusuyla küçük bir Türk şehridir. İlerleyen dönemlerde İzmir limanının Batı ile ticarette öne çıkmasıyla beraber imparatorluğun farklı bölgelerindeki gayrimüslim nüfus İzmir'e göç etmiştir. Aynı şekilde bu dönemde yalnız

Tokat'ta değil birçok Osmanlı şehrinde ticarette ve sanayi faaliyetlerinde Türkler önemli rol oynamaktaydılar.

1455'te Tokat'ta 900 dükkân vardı. Ayrıca Evliya Çelebi'nin Bursa ve Halep'tekilerle yarıştığını ifade ettiği bir bedesten de bulunmaktaydı. Bedestenler önemli ticari merkezlerdir. İstanbul'daki Kapalıçarşı bunun en önemli örneğidir. Tokat'ta boyahane ve mumhane gibi imalathaneler de bulunmaktaydı. Ticaret ve sanayinin oldukça öne çıktığı Tokat'a Divriği, Kırım, Şam, Darende ve Erzurum'dan gelip yerleşenlere de rastlanmaktaydı. Bu açıdan Tokat tüccarların cazibe merkeziydi. Ayrıca dışarıdan buraya çalışmaya gelen işçilerle önemli ölçüde nüfus çekmekteydi. XVII. yüzyıl sonlarında bu şekilde Tokat'a çalışmak için gelen gayrimüslim işçi sayısı 1500 kişiydi. Şehrin bu yüzyıldaki refah düzeyi oldukça iyiydi. Şehrin refahına göstergelerinden birisi şehirde fazla dilenciye rastlanılmamasıdır. 1690'da şehirde dilenci sayısı birdi.

Selçuklulardan Osmanlılara intikal ettikten sonra Fatih döneminde Tokat büyümeye başlamıştı. Bu dönemde çok sayıda mahalle kurulmuştur. 1455'te Tokat'ın 46'sı Müslüman 8'i gayrimüslim olmak üzere 54 mahallesi vardı. Gayrimüslimler genellikle Kale civarında Pazarcık ve Kaleardı gibi yerlerde mukim iken Müslümanlar şehrin kenar mahallelerine yayılmaya başlamışlardı. Karışık mahalle yoktur, yani Müslümanlar ve gayrimüslimler bu dönemde ayrı mahallelerde yaşamaktaydılar. Osmanlı'daki mahallelerin oluşması şu şekildeydi: Mahalle, çoğunlukla bir mescidin etrafında meydana gelirdi. Genelde de mahalle adını mescidi yaptıran kişiden alırdı. Bu dönemde Tokat'ta 41 mahalle mescid ismiyle anılmaktadır. Tokat'ın kalan mahalleleri ise adını esnaflardan almıştır. Örneğin Tabakhane ve İplikpazarı gibi adını çeşitli iş kollarından alan mahalleler mevcuttur. Hacı İvaz, Mevlana Şüca, Dede Mahmud, Derviş İsa, Mevlana Ümmet veya Dervişan Mahallesi'nin kurucularından Seyyid Necmeddin gibi mahallelere ismini veren kimselerin bu yıllarda hayatta olduğu görülmektedir. Bu durum ise adı geçen mahallelerin 1450'li yıllarda yeni kurulan mahalleler olduğunu ortaya koymaktadır.

1472 yılına gelindiğinde Tokat büyük bir felaketle karşılaştı. Akkoyunlularla Osmanlıların çekişmesi sırasında Tokat, Akkoyunluların saldırısıyla yakılıp, yıkıldı. Bu yıkıntı ve tahribatın boyutlarının göstergesi 1485 tahririnde 1455'te var olan mahallelerin 22'sinin ortadan kalkmasıdır. Çoğu ahşap camiler Akkoyunlu baskını sırasında yanmıştır. Daha sonraki tarihlerde de bu hadisenin şehirde izi kalmıştır. İstanbul'da bile bu acı hadisenin izini görmek mümkündür. Tokat tekrar Osmanlı kuvvetlerinin eline geçince Fatih, Beykoz'da Tokatbahçesi'ni (Tokatköy) kurmuştur. Burası o günlerin bir hatırası olarak hâlâ ayaktadır. Fatih bu baskına o kadar sinirlenmişti ki otağını kış mevsiminde Üsküdar'a kurmuştu. Oysa kışın sefere gitme imkânı yoktu. Devlet adamları Fatih'i kış vakti seferden zorla vazgeçirmişlerdir. Bu şekilde aylarca bekleyen Fatih Sultan Mehmed 1473'te Akkoyunlular üzerine sefere çıkmış ve Erzincan dolaylarında Otlukbeli

Savaşı'nda Uzun Hasan'ı mağlup ederek, Akkoyunluların Tokat'ta yaptığı yıkımın intikamını almıştır.

Tokat'ın nüfusu 1472 Akkoyunlu saldırısının da etkisiyle 1485'teki tahrirde 14.000'den 9000'e gerilemiştir. Eldeki belgelerden camilerin bazılarının yandığı görülmektedir. 1485'te şehirde Kanlıpazar adıyla yeni bir mahalleye rastlanılmaktadır. Bu mahallenin ismi büyük ihtimalle Tokat'a yapılan Akkoyunlu saldırılarının izini taşımaktadır. Tokat, nüfusunun 9.000'e düşmesine karşın 1485'te nüfus yönünden Niğbolu ve Kayseri'den sonra gelmekte; Trablusşam, Konya ve Sivas'tan önde yer almaktadır. Yukarıda da vurguladığımız gibi bunun başlıca sebebi Tokat'ın ticari ve sanayi potansiyelidir. Sonraki yıllarda depremler, yangınlar ve salgın hastalıklardan dolayı şehir harap olmaya devam etmiş ve buna bağlı olarak küçülmeye de başlamıştır. 1520'lerde Tokat'ın nüfusu bahsedilen olumsuzlukların etkisiyle 7000'lere gerilemiştir. Artık Tokat Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri olma özelliğini yitirmiştir. Bu dönemde Arap vilayetleri de Osmanlı sınırlarına katılmış; 1520'li yıllarda Şam, Halep, Bursa ve Selanik gibi yerler Tokat'tan daha kalabalık şehirler haline gelmiştir. Mesela, Selanik'in nüfusu Tokat'ın üç misline çıkmış ve 24.000 kişilik bir nüfusa sahip olmuştur. Selanik'in bu büyümesinde 1492'de Selanik'e gelen Yahudi göçünün payı önemlidir. Ankara, Atina, Kayseri'ye göre de nüfusu az olan Tokat, bu dönemde Trabzon, Sivas, Manastır, Üsküp ve Sofya gibi yerlerden daha yüksek bir nüfusa sahiptir.

XVI. yüzyılın ortalarında Tokat şehri bahsedilen olumsuzlukların azalmasıyla kendisini toplamaya çalışmıştır. 1554'e gelindiğinde 11.000 kişilik bir nüfusa erişmiştir. Halep, Diyarbakır ve Atina'dan sonra gelen Tokat Sofya, Trablusşam ve Üsküp'ten daha büyük bir nüfusa sahiptir. Bu dönemde Türkiye'de nüfusu 10.000'i aşan şehir sayısı fazla değildi.

1574'e gelindiğinde Tokat'ın nüfusu 14.000'e ulaşmıştır. Şehir, önceki yüzyıl sonlarında kaybettiği nüfusu bir asır sonra yeniden kazanmıştır. Ancak bu tarihte artık Sivas nüfus bakımından Tokat'ın önüne geçmiştir. Selanik, Saraybosna, Ankara, Edirne, Diyarbakır, Halep ve Bursa gibi şehirler de söz konusu tarihte Tokat'ın önünde yer alan merkezlerdir. Örneğin bu yıllarda Bursa 64.000 kişilik nüfusuyla oldukça kalabalık bir nüfusa sahiptir.

Tokat, ticaret yolları üzerinde yer aldığı ve şehirde birçok ürün üretildiği için yediği her tür darbeye rağmen önemli bir yer olmaya devam etmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı'nın canlılığını yitirdiği bir dönemde bile Tokat sanayi ve ticarette önemli bir merkez olma özelliğini sürdürmüştür. XVII. yüzyıl ortalarında 20000'e yakın bir nüfusa sahip olmuştur. Bu yüzyılda Kayseri ve Bağdat gibi şehirlerle yarışan bir seviyededir. Mehmet Genç hocamızın araştırmalarına göre Tokat XVII. ve XVIII. yüzyıllarda iki yönden öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi dokumacılıktır. Gerek ipeğin işlenmesi, gerekse basmacılık gibi faaliyetler Tokat'ı bu alanda önemli bir noktaya taşınmıştır. İkincisi ise bakırcılıktır. Bu dönemde Gürcistan, Rusya, Kırım, Macaristan ve Romanya gibi ülke ve bölgelere Tokat'tan kumaş ihraç edilmekteydi.

Tokat'ta sanayinin bu kadar gelişmesinde Osmanlı yönetiminin koruyucu rolü oldukça önemlidir. Mesela, Tokat Boyahanesi'nin ayakta kalması için devlet yakın yerlerde açılan boyahaneleri kapattırmıştır.

XVIII. yüzyılın başında Tokat'ta kara gümrüğü kurulmuş ve şehrin önemi daha da artmıştır. Ticaret kervanlarının Tokat'a uğraması artık bir zorunluluk olmuştur. Devlet, ayrıca Ergani'den çıkan bakırı Tokat'a yönlendirmiş; böylece Tokat kalhanesi de ön plana çıkmıştır. XIX. yüzyılda Tokat kalhanesi 1000 kişinin çalıştığı, 5000 ton bakırın işlendiği bir sanayi tesisi haline gelmiştir. Ticaret ve imalathanelerle birlikte Tokat özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda oldukça canlıdır.

Osmanlıların sanayi devrimini kaçırması Tokat'ı da olumsuz yönde etkilemiştir. Buna rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Tokat'ta da uzun süre imalathaneler sanayileşmemiş bir şekilde sanayileşmiş Avrupa'nın mamulleri karşısında direnmeye devam etmiştir. Tokat'ta, darbeyi ilk olarak dokumacılık sektörü yemiştir. Bakırcılık devletin desteğiyle 1880'lere kadar ayakta kalmıştır. Avrupa'nın düşük fiyatlarıyla rekabet edemeyen Tokat kalhanesi 1880'lerde kapanmıştır.

Hasan Erdem'in topladığı Tokat'ın XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarına ait gravür ve resimlerde Tokat'ın mamur halini görmek mümkündür. 1930'lara gelindiğinde ise resimlerde Tokat'ta özellikle daha evvel gayrimüslimlerin yaşadığını tahmin ettiğimiz mahallelerde –özellikle günümüzde belediye arkasındaki yerler- evlerin ortadan kalktığı ve arazilerin boşaldığı görülmektedir. Bugün, bu durumun sebeplerinin araştırılması gerekmektedir. Kırkbadallar'a doğru baktığınızda, XIX. yüzyılın sonlarında burada birçok ev olduğu yukarıda bahsedilen resimlerden anlaşılmaktadır. Fakat, 1930 tarihli şehir fotoğraflarına bakıldığında buraların boş olduğu görülmektedir. Bahsettiğimiz mahaller aynı zamanda misyonerlerin de faaliyet gösterdiği mahallerdir. Zira, XIX. yüzyılda misyonerlerin Osmanlı topraklarında en çok faaliyet gösterdiği yerler arasında Tokat şehri de yer almaktadır. Bilhassa Cizvit misyonerler bu şehirdeki Ortodoks Ermeni ve Gregoryen Rumları kendi mezhepleri olan Katolikliğe çekmek için uğraşmışlardır. Amerikalı misyonerler de benzer şekilde Tokat'ın Hıristiyanlarını Protestan yapmak için çaba sarf etmişlerdir.

Tokat Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok şehri gibi sadece Müslüman ve Türklerin yaşadığı bir şehir değildi. Şehirde hatırı sayılır bir gayrimüslim nüfus da yaşamaktaydı.

Tokat'ta gayrimüslim nüfusu 1455'te % 38, 1485'te % 36 oranlarındaydı. Yani Tokat nüfusunun yaklaşık 1/3'ü gayrimüslimdi. 1901'de ise şehir nüfusunun % 62'si Müslüman, % 30'u Ermeni, % 4,5'i Rum ve % 1,30'u Yahudi'ydi. Başka bir deyişle şehir nüfusunun nerdeyse % 40'ını gayrimüslimler teşkil etmekteydi.

Son yıllarda yanlış yapılan bir yoruma açıklık getirmek gerekmektedir. Genel kanaat şudur: "Osmanlılar zamanında, Müslüman ve gayrimüslimler bir arada

huzur içerisinde yaşamaktaydı. O halde gayrimüslimler neden gitti?" Ülkemizde, zaman zaman bu konu istismar edilmektedir. Gerçekten de uzun yıllar Müslüman ve gayrimüslimler bir arada yaşamıştır. 150 yıl önce Viyana, Madrid, Paris gibi Avrupa'nın önemli merkezlerinde Müslüman'a kolay kolay rastlanmazdı. 1071'den itibaren yaşadığımız bu topraklarda Müslümanlar ve gayrimüslimler bir arada yaşamıştır. 500, 400 ve hatta 300 yıl önce de durum aynıydı. Ancak emperyalist Avrupa bu topraklarda yaşayanları önce Rumeli'den başlayıp ardından Anadolu'dakilere bağımsızlık hayalleriyle kışkırtmıştır. İşte, bundan sonra Müslümanlar ve gayrimüslimler bir arada rahat bir şekilde yaşayamamışlardır. Gayrimüslimler, bağımsızlık hayallerinin sonucunda maalesef bu topraklardan göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum Türklerin kabahati ya da suçu olmayıp bu topraklarda bağımsızlık hayali aşılayan ve bu toprakları Hristiyanlaştırmak isteyen Avrupalıların özellikle İngiltere, Rusya ve Fransa'nın suçudur. Herhangi bir şekilde Türkler, gayrimüslimleri buralardan göçe zorlamamıştır. Tam tersi olarak Birinci Dünya Savaşı öncesinde göç eden gayrimüslimleri durdurmaya ve geri getirmeye çalışmışlardır. Bunun üzerinde önemle durmak gerekmektedir. Bir şeyi daha vurgulamakta yarar görmekteyiz. Biz, hiçbir zaman Yunanistan ya da Bulgaristan'daki tarihçilerin "Türklerle bir arada huzur içerisinde yaşıyorduk. Bu Türkler neden gitti?" dediklerini duymadık.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Tokat nüfusuna ilişkin daha net verilere ulaşılması mümkündür. Recep Ahıshalı ile birlikte yayına hazırladığımız 1246 (1831) tarihli Tokat'ın ilk nüfus defterinde, daha önce bilgi sahibi olamadığımız nüfusa ilişkin bazı özellikleri ortaya koymak mümkündür. Örneğin bu defterde nüfusun yaşa göre dağılımı belirlenebilmektedir. Şehir nüfusunun % 30'u 1-10, % 17'si 11-20, % 17'si 21-30, % 14'ü 31-40 ve % 13'ü 41-50 yaş aralığında yoğunlaşmıştır. Bu da şehirde genç bir nüfusun varlığına işarettir. 101-110 yaş arasında ise 1 kişi vardır. 1838'de Tokat'taki Rum nüfusa bakıldığında, Rumların % 34'ünün 1-10 ve % 50'sinin 20 yaş altında olduğu görülmektedir. Müslümanlarda görülen genç nüfus yoğunluğu gayrimüslimler için de geçerlidir.

XIX. yüzyıldan itibaren Tokat'ın nüfus yapısında da bir değişme söz konusudur. Kafkasya'dan Gürcistan, Dağıstan ve diğer Çerkes bölgelerinden gelen göçmenler bu yapının değişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu göçmenler ilk olarak 1830'larda Ahısha'dan gelmiştir. 1831 tarihli nüfus defteri şehre gelen Ahıshalıları teferruatıyla vermektedir.

Tokat XV. yüzyılda Rum beylerbeyilerinin yaşadığı bir şehirdi. Zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nin Doğu politikası sebebiyle beylerbeyilik merkezi Sivas olmuş ve Tokat kazaya dönüşmüştür. 1600'lü yılların ortalarından itibarense Tokat voyvodalık olmuştur. Geçtiğimiz günlerde Taşhan'ın bir adının da Voyvoda Hanı olmasından dolayı Tokat'ta bir tartışma yaşanmıştı. Buradaki voyvoda tabirini toplumdaki bazı kesimler Kazıklı Voyvoda ile karıştırmaktadır. Tokat voyvodalığının Kazıklı Voyvoda ile bir ilgisi yoktur. Voyvodalık mali ve idari bir

yönetim birimine karşılık gelmektedir. Voyvoda, Tokat ve Diyarbakır gibi yerleşimlerde bulunan mali ve idari bir yöneticidir. 1650'lerden itibaren Tokat voyvodalık şeklinde anılmaya başlanmıştır. Tokat Voyvodalığı hakkında Erol Özvar tarafından önemli bir doktora tezi yapılmıştır. Tanzimat dönemine kadar voyvodalık tabir edilen yerler daha farklı bir mali sistemle idare edilmekteydi. Tokat'ta yaşayan voyvodaların şehre kazandırdıkları eserlerden birisi de Taşhan'dır. Bu voyvoda aileleri arasında Tokat tarihinde olumlu-olumsuz izler bırakan Katırcıoğulları önemlidir. Onlar da Katırcılar Hanını yaptırmışlardır.

Kazıklı Voyvoda ise XV. yüzyılda Eflak prensinin çocuklarından olup kardeşiyle birlikte Osmanlı'ya rehin verilmiştir. Tokat ve Kütahya'da uzun süre rehin kaldıktan sonra Vlad Drakul/Kazıklı Voyvoda Eflak'a gidip Osmanlı'ya isyan etmiştir. Tarihe yaptığı zulümlerle geçmiştir. Geçtiğimiz günlerde Tokat kalesi kendisinin esir tutulduğu zindan olarak basında yer aldı. Bu açıdan Kazıklı Voyvoda, Tokat'ın tanıtımında önemli bir yere sahip olacaktır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Sivas'a bağlı olarak Tokat kaza merkezi şeklinde varlığını sürdürmüştür. Avrupa'daki sanayi devriminin etkilerinin yanı sıra, Tokat'ın XX. yüzyıla girerken önemli yol güzergâhlarının da dışında kalması şehrin ekonomik canlılığını yitirmesine neden olmuştur.

Tokat, Türkiye'nin en eski medresesine sahip şehirdir. Niksar'daki Yağıbasan Medresesi Türkiye'de kurulmuş en eski medresedir. Üzerinde çalışmalar yapılması gereken Tokat merkezdeki Garipler Camisi Türkiye'nin en eski bir-iki camiinden biridir. 1070-1080'lere tarihlenen bu cami Danişmendliler döneminden kalmadır.

Sulusokak 900 yıldan uzun bir tarihe ev sahipliği yapmaktadır. Sayın belediye başkanımız ve valimizden bu sokağa sahip çıkmalarını rica ediyorum. Deveciler Hanı'nın onarılması ve Müze'nin Bedesten binasına taşınması sokakta bir canlılık yaratmıştır. Sulusokak bölgesi yalnız Tokat'ın değil Türkiye'nin de mühürlerinden biridir. Türkiye'nin en eski ticaret merkezidir. Türk-İslam eserleri bu sokak boyunca yoğunluk kazanmaktadır. Bazı etkinliklerin Sulusokak'ta yapılması sokak açısından önemlidir. Örneğin Ramazan etkinlikleri bu sokağa taşınmalıdır. Şehir Karşıyaka tarafına kaydığından bu tip etkinliklerle halkın oraya gitmesi sağlanabilir. Sulusokak canlı kalırsa Tokat'ın yaşayan tarihi de ayakta duracaktır.

Sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum…

Bibliyografya

Açıkel, Ali, "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XLI, 281-283.

Açıkel, Ali, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District of Tokat: 1574-1643*, Doktora tezi, University of Manchester, 1999.

Aktüre, Sevgi *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti, Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, Ankara 1978.

Barkan, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (İstanbul 1953), s. 1-25.

Beşirli, Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, Tokat 2005.

Cinlioğlu, Halis Turgut, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, I-IV, Tokat 1941-1973.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Tokat", *İslâm Ansiklopedisi*, XII, 401-412.

Heyet, *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987.

Kütükoğlu, Mübahat, "İzmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, 515-524.

Özvar, Erol, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığı'na Geçiş*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

Şahin, İlhan -Feridun Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı; 7-8 (İstanbul 1988), s. 287-308.

Şimşirgil, Ahmet, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat: 1455-1574*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

TEMA I:
TOKAT'IN ARKEOLOJİ VE SANAT TARİHİ İLE İLGİLİ BİLDİRİLER

Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii Kalem İşi Bezemeleri

Erkan ATAK*

Özet

Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Cami Tokat merkezde Örtmeönü Mahallesi, Örtmeönü Sokak'ta yer almaktadır. Yapının inşa kitabesi günümüze ulaşamamıştır. Ancak cami avlusu doğu duvarı üzerinde günümüzde mevcut olmayan medresenin inşa kitabesi yer alır. Kitabede medresenin H.1097/M.1685-86 yılında Mehmet Paşa tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir. Caminin de bu tarihlerde aynı kişi tarafından inşa edilmiş olabileceği düşünülebilir. Ahşap tavanlı bir cami olan Genç Mehmet Paşa (Örtmeönü) Camii'nin tavanında dikkate değer ahşap üzerine kalem işi bezemeler bulunmaktadır.

Tokat ahşap tavanlı, kalem işi bezemeli camilerin yoğunlaştığı şehirlerden birisidir. Bu yapıların arasında yer alan Genç Mehmet Paşa (Örtmeönü) Cami'nin kalem işi bezemelerini şimdiye kadar ele alan bir çalışmanın mevcut olmadığı görülüyor. Bu çalışmada camideki kalem işi bezemelerin üslup ve kompozisyon özellikleri ele alınacaktır. Süslemelerin Türk kalem işi süsleme sanatındaki yeri ve önemi diğer örneklerle karşılaştırılarak vurgulanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Genç Mehmed Paşa Cami, Ahşap tavan, kalem işi, süsleme.*

Giriş

Tokat Anadolu'da Türk kültür ve sanatını en net izleyebildiğimiz şehirlerin arasında yer alır. Kente, Türkler'in Anadolu'ya girmelerinden itibaren sırasıyla Danişmendliler, Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlılar, Eretna Beyliği ve Osmanlı Devleti egemen olmuştur. Söz konusu devletler ve beylikler Tokat'ın merkezine, ilçelerine ve köylerine farklı türde birçok yapı inşa etmişlerdir. Bu yapıların önemli bir kısmını camiler teşkil eder.

Anadolu'da ahşap cami geleneğinin uygulama alanı bulduğu merkezlerden birisi olan kentte, tebliğin konusu olan Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii'nin yanı sıra Ulu Cami (XIII-XIV. yy.)[1], Mahmut Paşa Cami (XVII. yy.)[2], Erbaa Akça

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, erkan.atak@gop.edu.tr.

1 Tokat Ulu Cami kalem işi süslemeleri için bkz: Yaşar Erdemir, "Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara, 1987, s.295-312; Candan Nemlioğlu, Tokat'ın Ahşap Kalem İşi Bezemeli İki Ünlü Camii'nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi", *Tokat Sempozyumu*, 01-03 Kasım 2012, C.2, Tokat, 2012, s.240-243.

2 Oldukça zengin ahşap üstü kalem işi süslemelere sahip olan bu yapı tarafımızca başka bir çalışmada ele alınacaktır.

(Fidi) Kasabası Silahtar Ömer Paşa Cami (XVII. yy.)[3] ve Zile Elbaşoğlu Cami (H.1215/M.1801)[4] gibi kalem işi bezemeli ahşap tavanlı önemli camiler yer alır.

Kalem işi bezeme Türk Sanatı'nda erken devirlerden beri taş, sıva ve ahşap gibi malzemelerin üzerine uygulanmıştır. Türk-İslam Sanatı'nda ahşap üzerinde kalem işi bezemenin görüldüğü en erken örnekler Gazneli ve Büyük Selçuklu sahasında karşımıza çıkıyor. Gazneliler'in Arûs-i Felek Camisi ilk kalem işi bezemeli cami olarak kabul edilir. Günümüze ulaşamayan caminin ağaç direkli bir cami olduğu ve direklerin üzerlerine ilkbahar bahçesini andıran çeşitli renkte bezemelerin işlendiği tarihî kaynaklardan anlaşılmaktadır.[5] Büyük Selçuklular'dan kalma Tahran Harekân Kümbeti (1067-68)[6] kalem işi bezemenin görüldüğü erken örneklerdendir.

Anadolu Selçuklular'la beraber Anadolu'da uygulanmaya başlayan kalem işi bezemenin özellikle ahşap direkli camilerde yoğunlaştığı görülür. Afyon Ulu Cami (1273) ahşap üzerine kalem işi bezemenin uygulandığı erken örnekler arasındadır. Caminin sütun başlıkları, kirişleri ve konsolları bitkisel ve geometrik kompozisyonlarla süslenmiştir.[7] Aynı yıllarda inşa edilen Sivrihisar Ulu Cami'nde de (1275) ahşap direkler benzer kompozisyon anlayışıyla tezyin edilmiştir. Beyşehir Köşk Köyü Mescidi[8] ve Beyşehir Eşrefoğlu Cami (1298) bu üslupta inşa edilmiş önemli örnekler arasındadır. Özellikle Eşrefoğlu Cami tavan kirişleri, konsolları, sütun başlıkları ve mahfilindeki kalem işi bezemeler Anadolu'daki en güzel örneklerdendir.[9] Beylikler Devri'nde de devam ettirilen bu üslubun önemli temsilcilerinden birisi Kastamonu Kasabaköyü'ndeki Candaroğlu Mahmut Bey Camii (1366)'dir. Caminin iç mekanındaki ve tavanındaki bezemelerde Selçuklu geleneği devam ettirilir.[10] Bu örneklerde geometrik kompozisyonlar palmet, rumî ve hatayî gibi bitkisel motiflerle beraber kullanılmıştır.

Osmanlılarda kalem işi tezyinatının uygulandığı erken örnekler Bursa'da karşımıza çıkıyor. Bursa Yeşil Cami (1424), Muradiye Cami (1425) ve Muradiye türbelerinde (1425)[11] uygulanan süslemelerde spiral ve kıvrık dallar üzerinde rumîler

3 Erbaa Akça (Fidi) Kasabası Silahtar Ömer Paşa Camii'nin kalem işi süslemeleri için bkz: Yaşar Erdemir, *Tokat Yöresindeki*... s.300-302; Candan Nemlioğlu, *Tokat'ın Ahşap Kalem İşi*..., s.243-245.

4 Zile Elbaşoğlu Camii kalem işi süslemeleri için bkz: Erkan Atak, "Zile'deki Osmanlı Camileri", *Tarihi ve Kültürü İle II. Zile Sempozyumu*, 6-9 Ekim 2011, Zile, 2012, s.66-67.; Yaşar Erdemir, *Tokat Yöresindeki*..., s.302-304.

5 Bkz. Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I (Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar),* Kervan Yayınları, İstanbul, 1984, s.37-38.

6 Bkz. Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I*, s.67.

7 Bkz. Yılmaz Önge, "Ahşap Stalaktitli Sütun Başlıkları", *Önasya Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 37, İstanbul, 1968, s.12.

8 Bkz. Yılmaz Önge, "Anadolu'da XIII.-XIV. Yüzyılın Nakışlı Ahşap Camilerinden Bir Örnek: Beyşehir Köşk Köyü Mescidi", Vakıflar Dergisi, S.9, V.G.M. Yayınları, Ankara, 1971, s.291-302.

9 Bkz. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XIII.-XIV*..., s.291.

10 Bkz. Yılmaz Önge, *Anadolu'da XIII.-XIV*… , s.291.

11 Candan Nemlioğlu, 15., 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1989, s.25.

ve hatayîlere yer verilmiştir. II. Murad zamanında Halil Yahşi Bey tarafından 1441 yılında inşa ettirilen Tire Yeşil İmaret'in devrine ait kalem işi süslemeleri kompozisyon ve çeşitlilik bakımından dikkat çekicidir. İmaret eyvanının nişlerindeki madalyonlarda, dilimli yarım kubbenin altındaki iri mukarnaslı kuşakta ve ana mekanın üç cephesindeki boşaltma kemerlerindeki madalyonlarda palmet, rumî, hatayî ve kıvrık dalın ağırlıkta olduğu kompozisyonlar görülür.[12] Ankara'da ahşap direkli ve örtülü cami geleneğini devam ettiren Örtmeli Mescidi, Poyracı Mescidi, Eyüp Mescidi, Geneği Mescidi ve Sabuni Mescidi gibi XIV. ve XV. yüzyıllarda inşa edilmiş yapılarda kıvrık dallar üzerine palmet, rumî, hatayî gibi motiflerin ağırlıkta olduğu kalem işi süslemeler görülür.[13] Osmanlılarda klasik dönemle beraber kalem işi süslemede yeni bir içerik ve biçim anlayışı gelişmiş ve muhtelif çiçek, ağaç, yaprak ve kıvrık dallar kompozisyonlara ilave edilmiştir. Bu kompozisyonlara motifler doğadan stilize edilerek kullanılmasına rağmen hangi bitki olduğu kolayca anlaşılmaktadır.[14] Osmanlıların erken ve klasik dönem örneklerinde görülen üslup XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini daha gerçekçi motiflere bırakmıştır. Bu dönemdeki süslemelerde klasik devrin hatayî, rumî ve stilize çiçeklerinin yanı sıra daha natüralist üslupta işlenmiş lale, gül, karanfil ve sümbül gibi çiçekler de kullanılmaya başlanmıştır. Bu değişimi görebildiğimiz erken örneklerden Topkapı Sarayı III. Ahmed Yemiş Odası'nın duvarları ahşap üzerine lake tekniğindeki, vazodan çıkan çiçekler ve meyve sepetleri gibi motiflerle süslenmiştir.[15]

Kalem işi süslemeli ahşap direkli cami geleneğinin Tokat'taki temsilcilerinden birisi olan Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii; Tokat merkez Örtmeönü Mahallesi, Örtmeönü Sokak'ta yer almaktadır. Yapının inşa kitabesi mevcut değildir. Buna karşılık bugün mevcut olmayan medresenin kitabesinden hareketle caminin de XVII. yüzyıl sonunda inşa edilmiş olabileceği ifade edilmektedir. Medrese kitabesi cami avlusunun doğu duvarına yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 2). Kitabenin okunuşu[16] şu şekildedir:

"Mehmed Paşa-yı kâmil ol vezir-i bî-nazîr
Resm olur ser-tâ-ser nizâm efgenleri
Himmetiyle bu mu'allâ medrese oldu tamâm
Vire Hakk Cennet'te âna mürtefi' meskenleri
Didi sultan, felek-seci ânın târihini
Ders-i ilm-i ma'neviyle tâlibînın fenleri"

12 Tire Yeşil İmaret'in kalem işi süslemeleri için bkz: Zekiye Uysal, "Tire Yeşil İmaret'in Kalem işi Süslemeleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları: Haşim Karpuz'a Armağan*, Kıvılcım Kitapevi, Konya, 2007, s.347-356.

13 Ankara'da XIV. ve XV. yüzyıllarda inşa edilen mescitlerdeki kalem işi süslemeler için bkz. Zekiye Uysal, "XIV.-XV. Yüzyıl Ankara Mescitlerinde Kalem işi Süslemeler", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan)*, 10-13 Ekim 2001, İzmir, 2002, s.579-589.

14 Candan Nemlioğlu, *15., 16. ve 17. Yüzyıl*…, s.25.

15 Gülçin Erol Canca, Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 1999, s.160-164.

16 Mehmet Mercan, Mehmet Emin Ulu, *Tokat Kitabeleri*, Ankara, 2003, s.87.

Kitabenin son mısrasındaki ebced hesabına göre medresenin H.1097/M.1685-86 yılında inşa edildiği görülüyor.[17] Öte yandan medreseyi inşa ettiren Genç Mehmed Paşa H.1106/M.1694-95 yılında vezir olmuştur.[18] Kitabede "Vezir Mehmed Paşa" ifadeleri yer aldığına göre medresenin inşa tarihinde bir çelişki ortaya çıkıyor. Zira kitabede yer alan H.1097/M.1685-86 tarihinde Genç Mehmed Paşa henüz vezir değildir. Buna karşın Halis Turgut Cinlioğlu Tokat'ı anlatan kitabında medrese kitabesinin son mısrasının hesabında bir yanlışlık bulunduğunu yaptığı hesaplamada tarihin H.1107/M.1695-96 çıktığını zikreder.[19] Bu durumda medresenin inşa tarihi dolayısıyla caminin inşa tarihi kesin olarak anlaşılamıyor. Ancak eldeki verilerin ışığında medresenin inşa tarihinden hareketle caminin de XVII. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş olabileceği söylenebilir. Cami 2004 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından basit bir onarım geçirmiştir.

Mimari Tanım

Genç Mehmed Paşa Cami, güney duvarı kuzey duvarından daha uzun, düzgün olmayan dörtgen planda bir harim ve bunun kuzeyinde üç ahşap direkli, düz tavanlı son cemaat yeri revağından müteşekkildir (Çizim:1). Caminin çokgen gövdeli minaresi harimin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Yapının kuzeyinde dikdörtgen ölçülerde bir avlu yer almaktadır (Fotoğraf:1).

Cami içten ve dıştan tamamen sıvalı olduğu için inşa malzemesi anlaşılamamaktadır. Minare kaidesi düzgün kesme taş; on altıgen göbek tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Cami dış taraftan subasman seviyesine kadar çimentoyla, bu kısmın üzerinde beyaz badanayla sıvalıdır.

Caminin batı cephesinde üstte üç, altta dört pencere bulunur (Fotoğraf:4). Doğu cephede üstte iki pencere yer alırken altta pencere açıklığına yer verilmemiştir (Fotoğraf:5). Güney cephede altta dört üstte beş pencere (Fotoğraf:6); kuzey cephede altta giriş kapısının iki yanına simetrik yerleştirilmiş birer pencere üstte ise üç pencere açıklığı bulunmaktadır (Fotoğraf:3). Pencerelerden alt hizada olanlar dikdörtgen çerçeveli, demir şebekelidir. Üst hizada olanlar daha küçük boyutlarda olup alçı şebekelidir.

Caminin harimine kuzey cephenin ortasına açılmış dikdörtgen çerçeveli, düz atkılı bir kapıdan girilir. Harimin üzeri ortada daire kesitli üç ahşap direğe ve beden duvarlarına bindirilen ahşap bir tavanla örtülmüştür. Tavan; kuzey ve gü-

17 Mehmet Mercan, Mehmet Emin Ulu, *Tokat Kitabeleri*..., s.88.

18 Genç Mehmed Paşa Anadolu'da eşkiyalığın yok edilmesi için uğraşlar vermiştir. H.1103/M.1691-92'de Sivas Beylerbeyi olup H.1105/M.1693-94'te Âlâiye sancağıyla Anadolu müfettişi olmuştur. H.1106/M.1694-95'te vezir olan Mehmed Paşa H.1107/M.1695-96'da Konya valisi olmuş ve o sene idam edilmiştir. Adı yolsuzluklara karışmıştır. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:4, İstanbul, 1996, s.1051.

19 Halis Turgut Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, İkinci Kısım, Tokat Matbaası, Tokat, 1950, s.81-82.

neyde beden duvarlarına ortada ahşap direklere bindirilen üç kiriş ve doğu batı doğrultulu bir kirişle desteklenmiştir. Cami dış taraftan kiremit kaplı meyilli bir çatıyla örtülüdür. Harimin güney cephesinin ortasındaki çokgen nişli mihrap son yıllarda ahşap malzemeyle kaplanmış olup orijinalliğinden tamamen uzaklaştırılmıştır (Fotoğraf:6). Aynı şekilde mihrabın batısına yerleştirilen ahşap minber, güneydoğu köşede yer alan vaaz kürsüsü ve harimin kuzeyindeki kadınlar mahfili orijinal değildir (Fotoğraf:3).

Harimi örten ahşap tavan kuzey-güney doğrultulu üç kiriş ve doğu-batı doğrultulu bir kiriş vasıtasıyla yedi bölüme ayrılmıştır. Bunlardan altısı aynı ölçülerde dikdörtgen bölümlerdir (Fotoğraf:7-8). Batıdaki bölüm ise kuzey-güney doğrultuda uzanır ve güneyden kuzeye doğru daralan yamuk dikdörtgen şeklinde düzenlenmiştir (Fotoğraf:23). Her bölümün merkezine kare ölçülerde birer göbek yerleştirilmiştir. Güneydoğudaki bölümün yüzeyi ince çıtalar vasıtasıyla oluşturulmuş iç içe geçen baklava dilimleriyle kapladır (Fotoğraf:9). Mihrap önündeki bölümde çıtalarla kareler meydana getirilmiş ve karelerin her köşesine birer baklava dilimi yerleştirilmiştir (Fotoğraf:11). Bu kısmın batısındaki bölümde güneydoğu köşedekinde olduğu gibi iç içe geçen baklava dilimleri görülür (Fotoğraf:15). Batıdaki yamuk dikdörtgen bölümün ve harimin kuzeyinde doğu-batı doğrultuda uzanan diğer üç bölümün yüzeyi ise yine ince çıtalarla oluşturulan karelerle kaplanmıştır (Fotoğraf:8). Son cemaat yeri revağını örten ahşap tavan harim tavanının devamı şeklinde düzenlenmiş olup ortasında kare ölçülerde bir göbek yer alır. Tavan yüzeyi harim tavanının kuzeyindeki bölümlerde olduğu gibi ince çıtalar vasıtasıyla oluşturulmuş karelerle kaplanmıştır (Fotoğraf:25).

Camideki Kalem İşi Bezemeler

Yapıdaki kalem işi süslemeler; tavan yüzeyinde, göbeklerde, kirişlerin yan yüzeylerinde, ortadaki ayağın taşıdığı kemerin iç ve yan yüzeylerinde ve tavan bölümlerinin çerçevelerinde yoğunlaşmıştır.

Cami tavanının yedi bölüme ayrıldığını ve her bölüme birer göbek yerleştirildiğini yukarıda belirtmiştik. Bu bölümlerden güneydoğuda olanının etrafı dört taraftan yan yana sıralanmış çintemaniler ve çin bulutlarıyla dolgulanmış bir bordürle çevrilidir (Fotoğraf:9). Çintemanilerde siyah ve kırmızı; çin bulutlarında siyah ve beyaz renkler kullanılmıştır. Tavanın yüzeyini kaplayan baklava dilimlerinin içleri ise kırmızı renkle boyalıdır. Tavanın merkezine yerleştirilen kare göbek dışta geniş bir bordürle kuşatılmıştır. Siyah zeminli bordürde kıvrık dallar üzerine sıralanmış hatayî, penç, lale ve karanfil motiflerinden oluşan bitkisel bir kompozisyon yer alır. Motiflerde kırmızı, kirli sarı ve gri tonları kullanılmıştır. Göbeğin yüzeyi her biri yuvarlak içine alınmış altmış dört yıldızla dolgulanmış olup yuvarlakların aralarındaki boşluklara birer penç motifi yerleştirilmiştir (Fotoğraf:10).

Mihrap önündeki bölüm yine önceki bölümde olduğu gibi dört taraftan kalın bir bordürle kuşatılmıştır. Siyah zeminli bordürün yüzeyine kıvrık dallardan çı-

kan penç, hatayî, lale ve yaprak motifleri sıralanmıştır (Fotoğraf:13). Kompozisyonda motiflerin konturları siyah olup içleri kırmızı, kahverengi ve gri tonlarıyla boyalıdır. Bu bölümde tavanın yüzeyi her köşesinde birer baklava dilimi bulunan kırmızı zeminli karelerle kaplıdır. Her bir karenin merkezinde birer yıldız bulunur. Baklava dilimlerinin içlerine de birer penç motifinin yerleştirildiği kalan izlerden anlaşılmaktadır (Fotoğraf:11). Bu bölümün tavan göbeğinde iç kısımda geniş tutulmuş bir yuvarlak yer alır. Yuvarlağın içerisinde çokgenlerden ve yıldızlardan oluşan geometrik bir kompozisyon görülür. Dışta kare içerisine alınan yuvarlak biri kalın diğeri ince iki sıra bordürle kuşatılmıştır. Göbeği en dışta sınırlandıran ince bordürün zemininin siyah olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Bordür yüzeyinde kıvrık daldan çıkan penç, hatayî ve hançer yaprağı motiflerinin oluşturduğu bitkisel bir kompozisyon yer alır. Ancak renkler oldukça soluk olduğundan motifler güçlükle seçilebilmektedir. İçteki kalın bordürde ise kare ve dikdörtgen panoların dikey ve yatay şekilde dizilmesinden oluşan geometrik bir kompozisyon görülür. Dikdörtgen panolardan büyük olanlarının içlerine üçer küçük olanlarının içlerine ikişer penç motifi yerleştirilmiştir. Pençlerin aralarında birer yaprak motifi yer alır. Kare panoların içerinde ise belli belirsiz birer gül motifi seçilebilmektedir. Bu bordürde ağırlıklı olarak siyah ve kırmızı renkler kullanılmıştır. İçteki yuvarlağın yüzeyi çokgenlerden ve yıldızlardan müteşekkil geometrik bir kompozisyonla kaplanmıştır. Çokgenlerin içlerinde kırmızı zemin üzerine kıvrık dala sıralanmış penç, hatayî ve lale motiflerinden meydana getirilmiş bitkisel kompozisyonlar bulunur. Bu kompozisyonlarda kıvrık dallar merkezdeki lale ve penç motiflerini iki yandan çelenk oluşturacak şekilde kuşatmaktadır. Yıldızların içlerine ise birer penç motifi yerleştirilmiştir. Bu bölümdeki motiflerde kırmızı, kirli sarı ve gri tonları kullanılmıştır. Yuvarlağı dıştan çevreleyen kare ile yuvarlak arasında kalan üçgen boşluklara ise siyah zemin üzerine beyaz renkte bulutlar yerleştirilmiştir (Fotoğraf:12).

Mihrap önündeki bölümün batısındaki üçüncü bölümün bezemeleri ve tavan yüzeyinin düzenlenişi güneydoğudaki bölüm ile paralellik gösterir (Fotoğraf:15-16). Bu kısmı sınırlandıran bordürde çintemaniler ve çin bulutları (Fotoğraf:17); tavan göbeğini çevreleyen bordürde kıvrık dallar üzerine sıralanmış hatayî, penç, lale ve karanfil motifleri görülür. Ancak bu kısmın boyaları oldukça soluk durumdadır.

Harimin kuzeyinde doğu-batı doğrultulu sıralanan üç bölümün süsleme anlayışı ve bu kısımlardaki tavan yüzeyinin düzenlenişi mihrap kısmındaki bölümlere göre daha sadedir. Bu bölümlerde sadece göbeklerde kalem işi bezemeler bulunur. Kuzeydoğudaki tavan göbeğinde altıgenler ve altı kollu yıldızlardan müteşekkil geometrik bir kompozisyon bulunur. Her bir altıgen ve yıldızın içine birer gül motifi yerleştirilmiştir. Ancak boyalar oldukça soluk vaziyettedir (Fotoğraf:18).

Kapı önüne denk gelen bölümdeki göbekte altıgenlerin içlerine yerleştirilen altı kollu yıldızlarla meydana getirilmiş geometrik bir kompozisyon görülür

(Fotoğraf:19). Yıldızların içleri kırmızı boyalıdır. Göbek dışta bir bordürle çevrelenmiştir. Bordür yüzeyinde kıvrık daldan çıkan penç, hatayî ve hançer yaprağı motiflerinin oluşturduğu bitkisel bir kompozisyon yer alır. Renkler oldukça soluk olduğundan motifler güçlükle seçilebilmektedir (Fotoğraf:20).

Harimin kuzeybatısına denk gelen bölümdeki göbekte ise kuzeydoğudaki göbekle paralel bir süsleme anlayışı göze çarpar. Göbeğin yüzeyini kaplayan altıgenler ve altı kollu yıldızların içlerine birer gül motifi yerleştirilmiştir. Bu kısımdaki kalem işi bezemelerde diğer bölümlerde olduğu gibi oldukça soluk vaziyettedir (Fotoğraf:21-22).

Harimin batısında kuzey-güney doğrultuda uzanan yamuk dikdörtgen bölümün güney tarafına da basit bir göbek yerleştirilmiştir. Göbeğin yüzeyi yatay ve dikey yerleştirilmiş dikdörtgen ve kare panolarla kaplıdır. Göbek yüzeyinde günümüzde kalem işi süsleme yer almamaktadır. Ancak panoların zeminlerindeki siyah boya izleri bu kısımda da kalem işi süslemenin mevcudiyetini düşündürmektedir (Fotoğraf:23).

Camide kalem işi bezemenin yoğunlaştığı bir başka bölüm de tavanı destekleyen kirişlerdir. Bu süslemeler harimin güneyinde doğu-batı doğrultuda uzanan üç bölümdeki kirişlerde karşımıza çıkar. Güneydoğu ve güneybatıdaki kirişlerin yan yüzeylerinde bir kırmızı bir siyah şeklinde yan yana sıralanmış palmet motifleri bulunur (Fotoğraf:17). Palmetlerin aralarındaki boşluklara birer penç motifi yerleştirilmiştir. Mihrap önündeki bölümü destekleyen kirişlerin yan yüzeylerinde ise kartuşlar içerisine alınmış yazı kuşakları yer almaktadır (Fotoğraf:14). Kısa kenarları dilimli kemer şeklinde düzenlenen her bir kartuş birbirine bağlanmıştır. Kartuşların zemini kırmızı üstteki yazılar beyaz renktedir. Kartuşların aralarındaki boşluklara ise birer gül motifi yerleştirilmiştir.

Mihrap önündeki bölüm ile kapı önündeki bölümü birbirinden ayıran kemerin zemine bakan yüzünde kalem işi süslemeler bulunur. Bu kısımda bir kartuş bir şemse şeklinde düzenlenen ulama kompozisyonu uygulanmıştır (Fotoğraf:24). Kartuşlar büyük, şemseler küçük tutulmuştur. Kartuşların kısa kenarları dilimli kemer şeklinde düzenlenmiş olup uçları birer palmetle şemselere bağlanır. Kartuşların ve şemselerin içlerindeki kompozisyonlar oldukça harap vaziyettir. Kartuşlarda seçilebildiği kadarıyla kıvrık dallar arasına yerleştirilmiş penç, stilize karanfil, hatayî ve yaprak motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlar bulunmaktadır. Şemselerin her birinin merkezine birer yıldız yerleştirilmiştir. Yıldızın etrafına yan yana sıralanmış pençlerden oluşan kalem işi süslemelerle çevrilidir.

Caminin son cemaat yeri tavanı harim tavanının devamı şeklinde düzenlenmiş olup ortasına bir göbek yerleştirilmiştir. Tavan yüzeyi ince çıtalarla oluşturulan karelerle kaplıdır (Fotoğraf:25). Merkezdeki göbeğin yüzeyinde birbirine geniş tutulmuş baklava dilimleriyle bağlanan altı kollu yıldızlardan meydana getirilmiş geometrik bir kompozisyon bulunur. Göbeğin etrafı bir sıra bordür-

le çevrelenmiştir. Bordür yüzeyinde kıvrık daldan çıkan penç, hatayî ve tırtıllı yaprak motiflerinin oluşturduğu bitkisel bir kompozisyon yer alır. Bu bölümdeki renklerde diğer kalem işi süslemelerde olduğu gibi oldukça soluk olduğundan motifler güçlükle seçilebilmektedir (Fotoğraf:26).

Sonuç

Camideki kalem işi süslemeler zamanla bozulmuş olmakla beraber yapıldığı dönemin süsleme anlayışını yansıtır. Yapıdaki kalem işi süslemeleri bitkisel kompozisyonlar ve yazı kuşakları olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Bitkisel kompozisyonlar; "S" şeklinde uzanan dallar üzerine penç, stilize karanfil, hatayî, lale ve hançer yaprağı motiflerinin ardışık olarak sıralandıkları klâsik kompozisyonlar, bir düz bir ters şeklinde sıralanan palmetler, çintemani ve çin bulutunun sıralandığı kompozisyonlar ve kartuşlarla şemselerin ardışık olarak sıralandıkları ulama kompozisyonları olarak sıralanabilir. Yapıdaki kalem işi süslemelerde ağırlıklı olarak kırmızı, siyah, kahverengi, kirli sarı ve gri tonları kullanılmıştır. Siyah renk genellikle bordür zeminlerinde ve motiflerin konturlarında kullanılmıştır. Şemselerin, kartuşlarının ve geometrik kompozisyonları oluşturan dikdörtgen, kare, çokgen ve yıldızların zeminlerinde çoğunlukla kırmızı rengin kullanıldığı görülmektedir. Motiflerin renklendirilmesi ise kırmızı, kahverengi, kirli sarı ve gri tonlarıyla yapılmıştır.

Tavan bölümlerini ve tavan göbeklerini çevreleyen bordürlerde rastladığımız penç, stilize karanfil, lale ve hatayî gibi motiflerle oluşturulan kompozisyonların benzerleri Ankara'daki Ağaç Ayak Cami (1706)[20], Hacı İlyas Cami (1704)[21] ve Leblebicioğlu Cami (1713)[22] gibi 18. yüzyılın başlarında inşa edilmiş yapılarda; Hacı Musa Cami (1421), Hacı Bayram Cami (1427) ve Zincirli Cami (1685)[23] gibi 18. yüzyılda tamir geçirmiş örneklerde görülür. Ayrıca Merzifon Narince Köyü Abide Hatun Cami (1680) tavanının pervazında ve Merzifon Hacı Hasan Cami (1714) ahşap tavanını çevreleyen bordürde[24] de benzer kompozisyonlarla karşılaşılır.

Camide mihrap önündeki bölüm ile kapı önündeki bölümü birbirinden ayıran kemerin zemine bakan yüzünde görülen kartuşların içleri anlaşılabildiği kadarıy-

20 Ağaç Ayak Cami kalem işi süslemeleri için bkz. Zekiye Uysal, "Ankara'da Lâle Devrinden Kalem İşi Bezemeli Bir Yapı: Ağaç Ayak Cami", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:54, Erzurum, 2013, s.123-141.; Erkan Atak, Anadolu'da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2014, s.220-223.

21 Hacı İlyas Cami kalem işi süslemeleri için bkz. Erkan Atak, *Anadolu'da Lale Devri Mimarisi*…, s.227-228.

22 Leblebicioğlu Cami kalem işi süslemeleri için bkz. Erkan Atak, *Anadolu'da Lale Devri Mimarisi*…, s.272-274.

23 Yapıların süslemeleri için bkz. Gönül Öney, *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.

24 Hacı Hasan Cami kalem işi süslemeleri için bkz. Erkan Atak, *Anadolu'da Lale Devri Mimarisi*…, s.265-268.

la kıvrık dallar arasına yerleştirilmiş penç, stilize karanfil, hatayî ve yaprak motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyonlarla doldurulmuştur. Bu kompozisyonun benzerleri Ankara Ağaç Ayak Cami (1706) ve Leblebicioğlu Cami'nde (1713) karşımıza çıkar. Bu yapılarda kartuşlar yerine şemseler kullanılmıştır. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Cami (1727-28) kadınlar mahfilinin ahşap tavanında[25] ve Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami (XVIII. yy. başı) tavan göbeğini dıştan çevreleyen bordürdeki[26] ahşap üzerine yapılan kalem işi süslemelerde de benzer düzenlemeyle karşılaşırız. Ancak söz konusu örneklerde daha natüralist kompozisyonlara yer verildiği görülmektedir. Bu örneklerin yanı sıra Tokat Ulu Camii (on.1678-79) ahşap tavanında ise göbeği çevreleyen bordür üzerinde yan yana sıralanmış kartuşların içleri ortadaki pençi dört taraftan çevreleyen stilize karanfillerle doldurulmuştur.

Kartuşlarla ardışık olarak sıralanan şemselerin içlerinde ise merkezdeki yıldızı çevreleyen yan yana sıralanmış penç motifleri yer almaktadır. Bu düzenlemenin benzerlerini ve varyasyonlarını gördüğümüz örnekler mevcuttur. Ankara Ağaç Ayak Cami (1706) ve Leblebicioğlu Cami (1716) tavanlarını çevreleyen bordürlerde şemselerin içleri merkezdeki penç motifini bir çelenk oluşturacak şekilde çevreleyen pençlerle doldurulmuştur.

Harimin kuzeydoğusu ve kuzeybatısına denk gelen bölümlerde göbeklerin yüzeyleri altıgenler ve altı kollu yıldızlardan müteşekkil geometrik kompozisyonlarla kaplanmıştır. Bu bölümlerde altıgenlerin ve yıldızların her birinin içine birer gül motifi yerleştirilmiştir. Bu uygulamanın paraleli Merzifon Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami (XVIII. yy. başı) tavan göbeğinde de karşımıza çıkar.

Yapıdaki kalem işi süslemeler çoğunlukla klâsik saz yolu üslûbuna dayanmaktadır. Bu tarz süslemeler Klasik Osmanlı Sanatı'nda çoğunlukla tezhip, çini, ahşap, kumaş ve kalem işlerinde karşımıza çıkar.[27] Lâle Devri yıllarının lâke üstadı Ali Üsküdarî saz yolu üslûbunu çalışmalarında kullanan son sanatçılardandır.[28] 18. yüzyılın ilk yarısına kadar etkilerini sürdüren bu üslup daha sonraki yıllarda yerini daha natüralist motiflerin kullanıldığı kompozisyonlara bırakmıştır.

Genç Mehmed Paşa Camii bünyesindeki ahşap üzerine kalem işi bezemelerin günümüze orijinal olarak geldikleri anlaşılıyor. Ancak bu süslemeler oldukça soluk vaziyettedir. Bu suretle süslemeler orijinallerine sağdık kalınarak restore edilmelidir.

25 Damat İbrahim Paşa Cami kalemişi süslemeleri için bkz. Erkan Atak, *Anadolu'da Lale Devri Mimarisi*…, s.175.

26 Çay (Aşçı Hüseyin Ağa) Cami kalemişi süslemeleri için bkz. Erkan Atak, *Anadolu'da Lale Devri Mimarisi*…, s.355-356.

27 Zekiye Uysal, *Ankara'da Lâle Devrinden*..., s.131.

28 Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Naturalist Üslupta Çiçekler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3205, İstanbul, 1986, s.384.

Kaynakça

Aslanapa, Oktay., *Türk Sanatı I (Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar),* Kervan Yayınları, İstanbul, 1984.

Atak, Erkan., Anadolu'da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2014.

Atak, Erkan., "Zile'deki Osmanlı Camileri", *Tarihi ve Kültürü İle II. Zile Sempozyumu*, 6-9 Ekim 2011, Zile, 2012, s.55-72.

Canca, Gülçin Erol. Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 1999.

Cinlioğlu, Halis Turgut., *Osmanlılar Zamanında Tokat*, İkinci Kısım, Tokat Matbaası, Tokat, 1950.

Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Kitap Sanatında Naturalist Üslupta Çiçekler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3205, İstanbul, 1986.

Erdemir, Yaşar., "Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara, 1987, s.295-312.

Gündoğdu, Hamza; Ahmet Ali Bayhan., *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara, 2004.

Mercan, Mehmet; Mehmet Emin Ulu., *Tokat Kitabeleri*, Ankara, 2003.

Nemlioğlu, Candan., "Tokat'ın Ahşap Kalem İşi Bezemeli İki Ünlü Camii'nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi", *Tokat Sempozyumu*, 01-03 Kasım 2012, C.2, Tokat, 2012, s.239-248.

Nemlioğlu, Candan., 15., 16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinde Kalem İşleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1989.

Öney, Gönül., *Ankara'da Türk Devri Yapıları*, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.

Önge, Yılmaz., "Ahşap Stalaktitli Sütun Başlıkları", *Önasya Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 37, İstanbul, 1968, s.12.

Önge, Yılmaz., "Anadolu'da XIII.-XIV. Yüzyılın Nakışlı Ahşap Camilerinden Bir Örnek: Beyşehir Köşk Köyü Mescidi", *Vakıflar Dergisi*, S.9, V.G.M. Yayınları, Ankara, 1971, s.291-302.

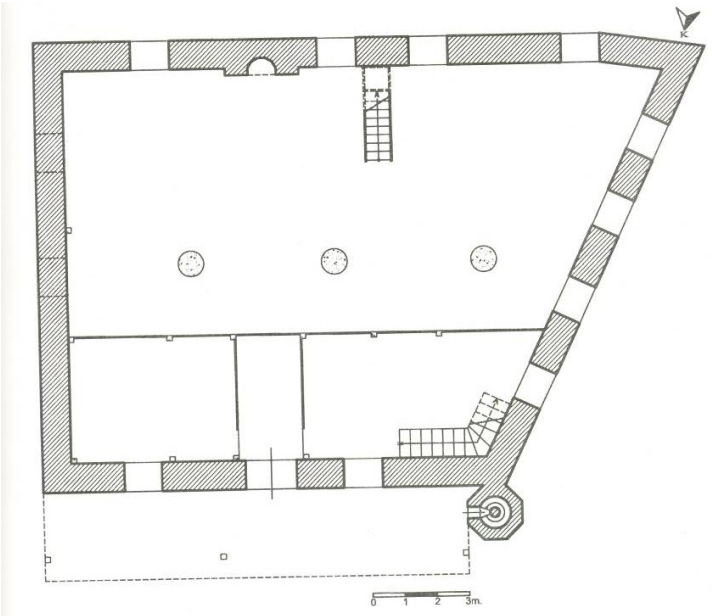
Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt:4, İstanbul, 1996.

Uysal, Zekiye., "Ankara'da Lâle Devrinden Kalemişi Bezemeli Bir Yapı: Ağaç Ayak Cami", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı:54, Erzurum, 2013, s.123-141.

Uysal, Zekiye., "Tire Yeşil İmaret'in Kalemişi Süslemeleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları: Haşim Karpuz'a Armağan*, Kıvılcım Kitapevi, Konya, 2007, s.347-357.

Uysal, Zekiye., "XIV.-XV. Yüzyıl Ankara Mescitlerinde Kalemişi Süslemeler", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan)*, 10-13 Ekim 2001, İzmir, 2002, s.579-589.

Ekler

Çizim 1: Genç Mehmed Paşa Cami planı (Hamza Gündoğu-Ahmet Ali Bayhan'dan)

Fotoğraf 1: Genç Mehmed Paşa Camii genel görünüş

Fotoğraf 2: Genç Mehmed Paşa Medresesi inşa kitabesi

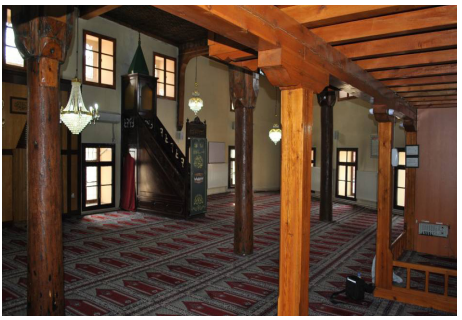
Fotoğraf 3: Harim (kuzey cephe)

Fotoğraf 4: Harim (batı cephe)

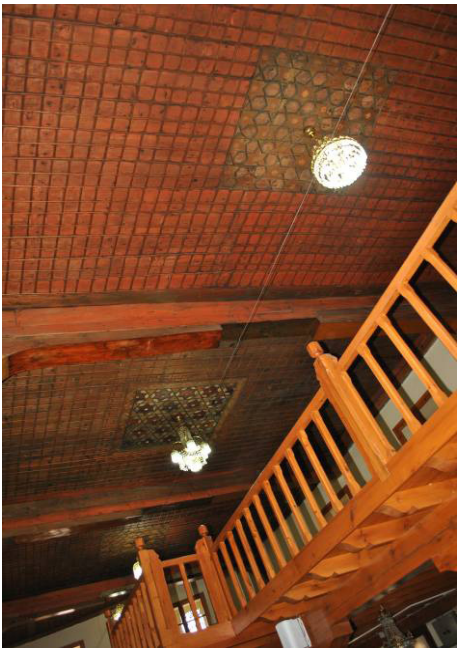
Fotoğraf 5: Harim (doğu cephe)

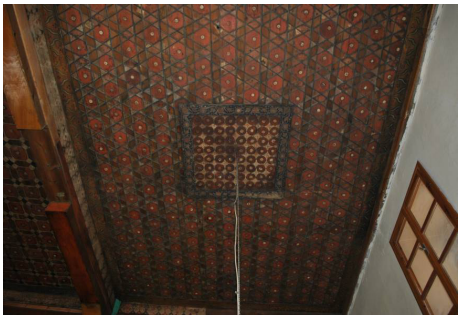
Fotoğraf 6: Harim (güney cephe)

Fotoğraf 7: Mihrap önündeki tavan bölümleri

Fotoğraf 8: Kapı önündeki tavan bölümleri

Fotoğraf 9: Güneydoğudaki tavan bölümü

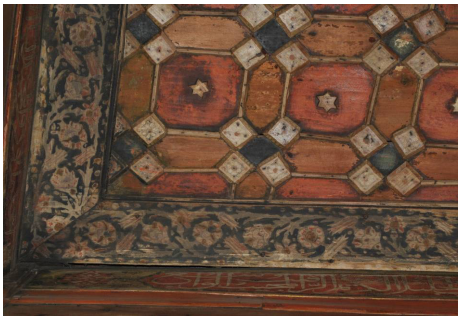
Fotoğraf 10: Göbek (güneydoğu)

Fotoğraf 11: Mihrap önündeki tavan bölümü

Fotoğraf 12: Göbek (Mihrap önü)

Fotoğraf 13: Mihrap önündeki tavan bölümünü sınırlandıran bordür

Fotoğraf 14: Tavanı destekleyen kiriş üzerindeki yazı kuşakları

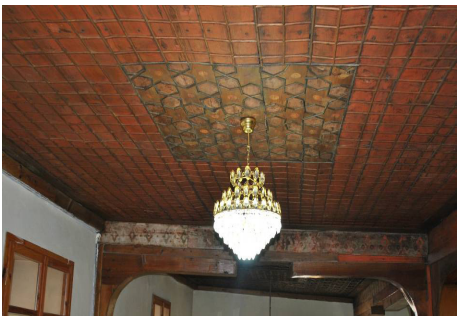
Fotoğraf 15: Mihrabın batısındaki tavan bölümü

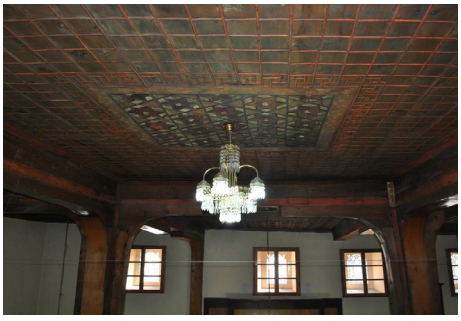
Fotoğraf 16: Göbek (mihrabın batısındaki bölüm)

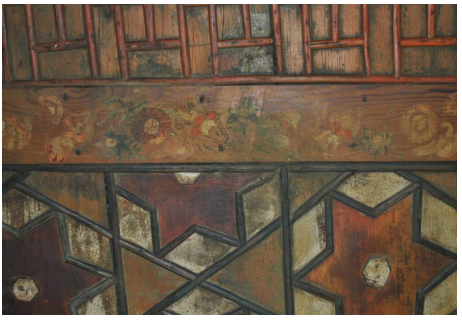
Fotoğraf 17: Mihrabın batısındaki bölümü sınırlandıran bordür

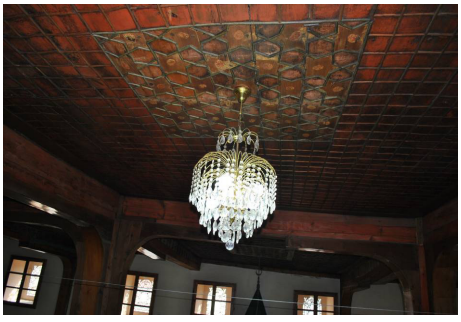
Fotoğraf 18: Kuzeydoğudaki tavan bölümü

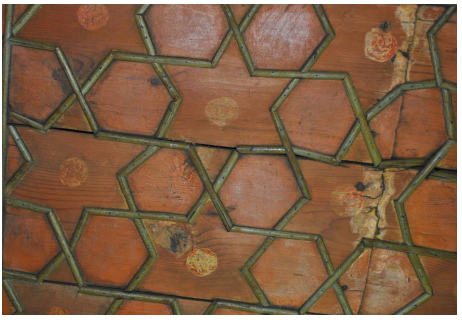
Fotoğraf 19: Kapı önündeki tavan bölümü

Fotoğraf 20: Kapı önündeki bölümün göbeğini sınırlandıran bordür

Fotoğraf 21: Kapının batısındaki bölüm

Fotoğraf 22: Tavan göbeği detay (kapının batısındaki bölüm)

Fotoğraf 23: Harimin batısındaki yamuk dikdörtgen bölüm

Fotoğraf 24: Ahşap kemerler üzerindeki kalemişi süslemeler

Fotoğraf 25: Son cemaat yeri tavanı

Fotoğraf 26: Son cemaat yeri tavan göbeği

Tokat Yapılarının İnşa ve Süsleme Malzemelerinin Yüzyıllara Göre Dağılımı

Ebru ELPE*

Özet

Tokat ve ilçelerinde, XI.-XX .yüzyıllar arasında inşa edilmiş tarihî eser niteliği taşıyan dinî ve sivil yapıların inşa ve süsleme malzemelerin zaman içinde, yenilik ve gelişmelerin olmasıyla değişiklik göstermektedir. Bildiride ele alınan zaman dilimini tespit ederken Tokat'ta inşa edilen, kayıtlarda görülen en erken tarihli yapı, XI. yüzyıla tarihlenmiştir. Bundan dolayı tarihsel dönemin alt sınırı XI. yüzyıl olarak belirlenmiştir. Tokat'ta Danişmentli Beyliği, Anadolu Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Döneminde inşa edilmiş, günümüze gelen yapılar bulunmaktadır. XX. yüzyıl ise kendi içinde sınırlandırılmış, yüzyılın ilk yarısına kadar dönem ele alınmıştır.

Ele alınan zaman diliminin ilk yüzyıllarında inşa malzemesi olarak genelde moloz taş kullanılmış, XIII. yüzyıldan itibaren yapı inşasında kesme taşın oranının arttığı görülür, fakat moloz taşın kullanımı ise devam etmekte idi. XV. yüzyıldan itibaren ise kesme taş kullanımı daha da artmış hatta tamamen kesme taş ile yapılar inşa edilmiştir. Dinî yapıların yanı sıra sivil yapılar da inşa edilmiştir. Bu yapılar da genelde kagir duvarlı idi. Tuğla duvarlı yapı sayısı ise az sayıdadır. Tuğla daha çok örtü sistemlerinin inşasında kullanılmıştır. Kubbe ve külahların temel inşa malzemesi olmuştur. Ayrıca camilerin minarelerinin büyük çoğunluğu tuğla ile inşa edilmiştir. XIX. yüzyıl ile birlikte özellikle kamu yapılarının duvarları ve üst örtüsünün inşa malzemesi olarak beton tercih edilmiştir. Betonarme yapılar XX. yüzyıl ile birlikte yaygınlaşmıştır. Tokat yapılarının süsleme malzemelerinde tuğla kullanımının taşa nazaran daha çok olduğu görülmüştür. Tuğla ya tek olarak ya taş ile birlikte ya da özellikle XIII-XIV. yüzyıl yapılarında sık olmak üzere çini ile beraber kullanılmıştır. Portal inşasında ve süslemesinde taş ve bazı yapılarda ise mermer kullanılmıştır ve portaller de güzel taş işçiliği vardır.

Bildiri hazırlanırken çeşitli kaynaklar incelenmiştir. Bu kaynakların başlıcalarına, Aptullah Kuran'ın çeşitli makalelerinin bir araya getirilip yayınlandığı, "Selçuklulardan Cumhuriyete Türkiye'de Mimarlık" adlı kitap, Rüçhan Arık ve Oluş Arık tarafından yazılan, " Anadolu Toprağının Hazinesi Çini- Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri" adlı kitap, Yıldız Demiriz tarafından yazılan , "İslam Sanatında Geometrik Süsleme" adlı kitap, örnek olarak verilebilir.

Bu bildirinin teması "Tokat'ta Arkeoloji ve Sanat Tarihi"Alt başlığı ise" Tokat'ta Türk-İslam Sanatı Örnekleri".

* Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü. E-posta: ebru.elpe@batman.edu.tr;gol_aztek@hotmail.com.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, yapı, Selçuklu, Osmanlı, XI-XX. yüzyıl.*

Construction of Building and Decoration Materials slap Century Breakdown

Abstract

Tokat and districts, built in XI-XV centuries of religious and civil structures which serve as historical monuments built over time and finishing materials, innovations and developments that vary with. In a statement addressed when determining the time frame which was built in Tokat, record seen in the earliest structure XI. century was dated. Therefore, the lower limit of the historical period XI. century, respectively. Danişmentli slap in the Principality, the Anatolian Seljuk Empire, was built during the Ottoman Empire and the Republic, there are extant structures. XX. century in their own delimited, until the first half of the century period are discussed.

Discussed during the first centuries of time generally rubble used as construction material, XIII. From century to build the structure seen in the increased proportion of cut stones, but the continuing use of the rubble was moved. XV. century onwards, the use of cut stone has increased further with even completely cut stone structures were built. Religious structures as well as civil structures have also been built. These structures were usually masonry walls. If the number is less than the number of brick-walled structure. More brick in the construction of cover systems are used. Domes and cones has been the basic building material. In addition, the vast majority of mosques minarets were built with bricks. XIX. century, especially in combination with the walls of public buildings and concrete as building material of the upper cover is preferred. Reinforced concrete structures XX. century has become widespread with.

The use of brick in the structure of Tokat dressing materials were found to be more than that of the stone. Alone or together with brick or stone or particularly XIII-XIV. century, including structures commonly is used with tile. Portal in the construction and decoration stone and marble have been used in some buildings and portals are also beautiful stonework.

Proceedings were examined in preparing a variety of sources. These resources mainly to the, Aptullah Kuran variety of articles brought together its publication, "Republic of the Seleucids in Turkey Architecture" in his book, preferential Arik and resulting Arik written by, "Anatolian soil Treasures of Çini- Principalities and Seljuk Age of Tiles" in his book, Stars written by Demiriz, "Geometric Ornament in Islamic Art" the book, is an example.

The theme of this paper, "slap in the Archaeology and History of Art" is subtitled "Tokat in the Turkish-Islamic Art Examples".

Keywords: *Tokat, monument, Seljukids, Ottomans, XI-XXth centuries.*

Giriş

Tokat tarih boyunca çeşitli devlet, beylik ve hanedanlara ev sahipliği yapmıştır. Danişmentliler, Anadolu Selçuklular, Eratnalılar, Osmanlılar Tokat'ta belirli dönemlerde hüküm sürmüşlerdir. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Tokat Türkiye Cumhuriyeti'nin bir şehridir. Tokat'taki yapıları İslam öncesi dönem ve Türk-İslam döneminde inşa edilenler olarak kabaca sınıflandırabiliriz. İslam öncesi dönemin yapıları, yerleşimin başladığı M.Ö 3000 yılından, Tokat'ta bilinen en erken tarihli Türk-İslam yapısı olan Garipler Camisinin inşa edildiği XI. yüzyıla kadar olan süre içinde inşa edilen eserlerdir. Bu süre içinde çeşitli devlet, beylik, hanedanlık gibi siyasi oluşumların yaptırdığı antik kent, kale, kilise, gibi yapılar islam öncesi dönemin eserlerini oluşturmaktadır. Türk-İslam döneminde yapı inşası Danişmetliler döneminde başlamış olup günümüzde de yapı inşası devam etmektedir. Bildiri konumuzun kapsamı, Türk-İslam dönemi yapıları olduğu için bu dönemden önceki dönemlere ait yapıların malzemelerine kısaca toplu halde değindik. Bu dönemlere ait eserler antik yerleşim ve höyükler üzerinde yer aldığından toplu haldeki görünümlerine ait fotoğraf kullandık. Türk-İslam dönemi yapılarının inşa ve süsleme malzemelerini ise yüzyıllara göre dağılımını irdeledik.. Bunu yaparken temel yaklaşım olarak, yeniden inşa edildiğine dair hakkında bilgi bulunmayan yapılar döneminden günümüze gelmiş olarak kabul edilmiştir. Bu yapıların üzerindeki onarımların çoğu, özellikle son dönemde yapılan onarımlar, kendilerini belli ettiğinden dolayı bu onarımları" yakın zamanda yapılmıştır" diyerek not düştük. Hakkında hiçbir bilgi bulunmayan yapıları mimari özellikleri ve süsleme biçimlerine bakarak ve bazı malzeme özelliklerine göre bakarak çağdaşı olduğunu düşündüğümüz ve inşa edildiği yüzyıl bilinen, diğer yapılarla karşılaştırarak belirli bir dönem içinde yer verdik. Türk –İslam dönemine ait Tokat ve Niksar'daki yapıların bir çoğu yerinde incelenerek fotoğraflanmıştır. Bu yerlerde incelenme imkanı olmayan ve Tokat'ın diğer ilçelerindeki yapılar hakkında kaynaklardan elde edilen bilgiler kullanılmıştır. Bizzat incelenen fotoğraflanan yapılar ve kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda Tokat yapılarının, yapıların, inşa ve süsleme malzemeleri bizi bir sonuca ulaştırmıştır. Elde edilen bulgular yardımıyla Tokat ilinde ve ilçelerinde inşa edilmiş olan yapıların malzemelerinin yüzyıllara göre dağılımı, yüzyıllar arasında, kullanılan malzeme benzerliği ve farkı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bildirimizde kullanılan fotoğrafların altlarına fotoğraf kaynaktan ya da internet sitesinden alındıysa, fotoğrafın alındığı kaynak ya da internet sitesinin adı yazılıp adı geçen internet sitesi de erişim tarihi de belirtilmiştir. Kendi çektiğimiz fotoların altına da "fotoğraf tarafımızdan çekilmiştir" ifadesi yazılmıştır.

Tokat'taki yerleşimler yaklaşık olarak M.Ö. 3000 yılından itibaren başlamıştır. Tokat'taki antik yerleşimlerden biri olan Maşat Höyükte yapılan kazılarda Eski Tunç Çağı, Hitit, Frig dönemine ait yerleşimler ortaya çıkarılmıştır. Hitit döneminin XIII, XIV, XV. yüzyıllarına ait buluntularını ortaya çıkaran höyüğün III. yapı katında, iki katlı olduğu görülen bey sarayı ortaya çıkarılmıştır. Hitit

dönemine ait olan saray, M.Ö 1400 yılına tarihlenmiştir. Duvar kalınlığı 1.5 m. olarak ölçülen saray, taş temelli kerpiç duvarlıdır.[1] Açık hava müzesi konumunda olan Sulusaray antik kenti, höyük üzerinde yer almaktadır. Burada Tokat Müzesi Müdürlüğü tarafından 1987 yılında başlatılan kazılar 1990 yılında sonlandırılmıştır. Bu kazılarda, 5-6 yüzyıllarda inşa edildiği düşünülen, Bizans dönemi kilisesi ve yine Bizans dönemine tarihlenen duvar kalıntısı, şehir surları hamam yapıları ortaya çıkarılmıştır. Bu antik kentin güney tarafında açık hava müzesi oluşturulmuştur bu müzede heykeller, sütunlar, sütun başlıkları gibi mimari unsurlar sergilenmektedir.[2] (Foto.1) Ayrıca, Zile ilçesinde yer alan Zile Kalesi, Roma Döneminde de kullanılmış olan kale hakkında Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre XVII. yüzyılda kalenin demir kapısı bulunmakta imiş.[3] Roma dönemine tarihlenen Amphiteatre, Zile kalesinin doğusunda yer alır. Kayalara oyulmak suretiyle inşa edilmiş olan yapı ayrıca kalenin surlarının aşağısında bir kaya mezarı bulunmaktadır. Halk arasında "Pontus Mezarı" olarak adlandırılır.[4] Niksar Kalesi, Rum kayseri tarafından inşa ettirilmiştir. 476/1083 yılında Danişmentliler tarafından fethedilen kale altıgen biçimlidir. Kale kayalık bir tepede yer alır. Bu kale içinde kiliseden camiye çevrilmiş bir yapı vardır "Kale Cami" olarak adlandırılmıştır.[5] Kale, taştan inşa edilmiştir. Zile Kalesinin, Roma kumandanı Sulla tarafından yapıldığı ve sonraları Selçuklular'la İlhanlılar zamanında tamir gördüğü bilinmektedir. 1875'te Zile'ye gelen Ziya Paşa şimdi kalede bulunan askerî kışlayı yaptırmış, kuleyi de saat kulesi haline dönüştürmüştür.[6] Bazı Kale duvarı moloz taştan inşa edilmiş olup taş aralarında ise horasan harcı kullanılmıştır. Kalenin Batı cephesindeki kapı, büyük boyutlu kesme taşlar ile inşa edilmiştir kapının büyük kemerinin inşasında ise tuğla kullanılmıştır. Büyük kemerli kısmın altında yer alan daha küçük kemer ise kesme taştan yapılmıştır. M.S 5-6 yüzyıllara tarihlenen, şehrin merkezinde sarp kayalar üzerinde yer alan Tokat Kalesi, Bizans döneminde inşa ettirilmiş, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de onarım görmüştür. Beşgen planlı olan yapı, 28 burçla güçlendirilmiştir. Evliya Çelebi, bu yapının beyaz kesme taş ile inşa edildiğini ifade etmektedir.[7] Kale merdivenleri de taştandır,[8] Kesme ve moloz taş kullanılan inşa edilmiş olan sur duvarları dış ve iç surlar kaya kütlelerinin üstünde yükselmektedir.

1 Murat Tekin, "Hititler Döneminde Tokat ve Çevresi, Tokat Sempozyumu 2013 (1-3 Kasım 2012, Tokat), s.297

2 Sevay Atılgan, "Tokat Müzeleri", Vakıflar Dergisi, C.XXXI, V.G.M Yayınları, Ankara, 2008, s.254

3 Bekir Altındal, Zile'nin Sembolü Kale ve Saat Kulesi", Tarihi ve Kültürüyle Zile Sempozyumu" 09/12 Ekim 2008 Zile

4 Kemal Türker, Zile ve Kalesi, [Halay (Aylık Kültür Dergisi - Ankara) Mayıs 1984, Sh. 23 - 25'de yayımlandı.]

5 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1-6. Kitaplar. (Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, Ocak 2013, s.125

6 Kemal Türker, a.g.m, http://unyezile.com/kale.htm

7 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 5.Kitap, s. 40, 42

8 Adnan Gürbüz, "16.-17. Yüzyıllarda Tokat Kalesi,", Tokat Sempozyumu 2013 (1-3 Kasım 2012, Tokat, ss. 141 (Özet Kısmı)

Tokat ilinde, Danişmentliler, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Taceddinoğulları, Osmanlılar hakimiyet kurmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasıyla birlikte Cumhuriyet kurulmuş ve günümüzde Tokat, Türkiye Cumhuriyetinin bir ilidir Tokat'ta en yoğun inşa dönemi XIII. yüzyıldır. Anadolu Selçukluları ve Kösedağ savaşından sonra Moğol valileri tarafından yönetilen Tokat'ta bu yüzyılda yoğun yapı inşası olmuştur. XIV. yüzyıla ait yapılar İlhanlılara ve Taceddinoğulları'na aittir. Osmanlı dönemine ait yapılara XV. yüzyıldan itibaren rastlıyoruz.

XI. Yüzyıl

Tokat'ta Türk İslam dönemine ait mimari yapılara en erken XI. yüzyılda rastlanmaktadır. Bu yapılardan en erken tarihlisi olduğu bilinen Garipler Camisinin, tarihî kayıtlara göre 1074 yılında Danişmentlilerden, Melik Danişment Gazi tarafından inşa ettirildiği belirtilir.[9] Bu yapı çeşitli dönemlerde yapılan onarımlarla günümüze gelmiştir. Bu onarımlarla büyük ölçüde dönemine ait özelliklerini kaybetmiştir.[10] Yapının inşa edildiği dönemde de duvarların inşa malzemesinin moloz taş olduğu bilinmektedir. Günümüzde de yapının duvarları moloz taş iledir (Foto 2). Yapının destek sistemlerini oluşturan sütunlar mermer, ayaklar ise kesme taştandır. Sütun ve ayaklara oturan kemerler, kubbe ve tonozlar ve iç duvarlar, beyaz badanalıdır. Kemer gergileri, pencere doğramaları ahşaptır. 2008 yılında V.G.M tarafından onarım geçiren yapının minaresinde yeşil sırlı tuğlalar bulunmaktadır.[11] Bu yapı ile ilgili, "Huzura Doğru" adlı tv programında tanıtımı yapılmıştır.[12] XI. yüzyıldan günümüze gelen tek yapı bilinmektedir. Bu tek yapıya dayanarak bu yüzyıl için genelleme yapmak zor olsa da bir sonraki yüzyılda inşa malzemesi olarak moloz taşın kullanımının devam etmesi, XI. yüzyılda da moloz taşın inşa malzemesi olarak tercih edildiğini göstermektedir. Yapıdaki döneminden olduğu düşünülen minaresindeki tuğla işçiliğine bakılarak da XI. yüzyılda tuğla işçiliğinin geliştiğini söyleyebiliriz. Minareye yapının içinden çıkılmaktadır. Dolayısıyla dışardan bir kaideye sahip değildir.

XII. Yüzyıl

Danişmentli dönemine ait bir başka yapı Niksar Ulu Camisidir. Bu yapı,1145 yılında inşa edilmiştir.[13] Bu yapı zaman içinde epey onarım geçirdiğinden beri inşa edildiği döneme ait pek çok özelliğini yitirmiştir. Cami dikdörtgen planlı olup, iç mekân dört sıra taş ayakla beş sahna ayrılmıştır. Caminin doğu, güney ve batı duvarları moloz taş ile inşa edilmiştir, Bu cephelerde ağırlıkla moloz taş ara-

9 Selçuk Mülayim, Garipler Camii" , TDV İslam Ansiklopedisi, C.13, S. 381

10 Selçuk Mülayim, a.g.m s. 381

11 http://www.tokatkulturturizm.gov.tr/TR,60630/camiiler--mescitler-turbeler-ve-zaviyeler.html

12 http://huzuradogru.tv/icerikler/tarihin-belgeseli/tokat-garipler-camii-2_962?sayfa=1

13 Aptullah Kuran, "Tokat ve Niksar'da Yağı-basan Medreseleri", **Selçuklular'dan Cumhuriyete Türkiye'de Mimarlık,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 3. (Bu makalenin aslı, Vakıflar Dergisi, S.7,(1968), ss. 29-43. bulunmaktadır)

larında kesme taş da bulunmak suretiyle payandalar duvarları desteklemektedir. (Foto 3) Kuzey cephesinde, ahşap direkli ve ahşap tavanlı, sundurma biçiminde olan ve üstte kiremit kaplı bir çatıyla son bulan bir son cemaat yeri bulunan yapıda günümüzde taç kapı dışında kalan bölümler beyaz badana sıvalıdır. Bu cephe de taç kapıya simetrik olarak taş mihraplar yerleştirilmiştir. Taç kapısı ise koyu gri renkli kesme taş ile inşa edilmiştir. Anadolu Selçuklu taç kapılarında olduğu gibi bu taç kapıda da taş işçiliği ile geometrik süsleme bordürleri yer almaktadır. (Foto 4) Yapıda mihrap önü kubbesinin kasnağı tuğla ile inşa edilmiştir. Yapıda bu kubbe ve harimin orta kısmındaki kubbe dışındaki diğer yerler tonozla örtülü olup bu kısımları dıştan örten çatı, günümüzde kiremitle örtülüdür. Eski halinde düz Yapının cephe duvarları üzerine açılmış küçük pencerelerin ahşap çerçevelerinin geç zamanda yapılmış olduğunu düşünmekteyiz. Doğan Kuban, Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı adlı kitabında, bu yapının minaresiz, avlusuz olduğunu ve üst örtünün toprak dam olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, payandaların da orijinal olmadığını ve mihrabın da daha sonraki bir dönemde yapılmış olabileceğini belirtmiştir.[14]

Niksar'daki Danişmentli yapılarından birisi, Niksar Yağıbasan Medresesi'dir. Kitabesi bulunmayan yapı, Nizameddin Yağıbasan'ın hanedanlık dönemleri olan1142-1164 yılları arasında, Niksar kalesinin surları kullanılarak inşa edilmiştir. Yapının eski resimlerinde inşa malzemesi olan surların taşları kullanılarak örülen duvar görülmektedir. Onarım öncesi döneme ait olan bu resimlerde, yapı, harap bir biçimdedir. (Foto 5,6) Bu eski resimlerde de görüldüğü üzere yapı moloz taştan inşa edilmiştir. Bu resimlerden birinde ise moloz taşların bazılarının beş sıra tuğla hatıllı yontma taşla kaplı olduğu görülür.[15] (Foto 7) Yapı günümüzde müze olarak hizmet vermektedir. Yapının eski resimleri ile günümüzdeki hali arasında farklılık bulunmaktadır. Günümüzde de moloz taş duvarlı olan yapının kubbe açıklığı herhangi bir unsur ile kapatılmamıştır. Yapı günümüzde tamamen yeni malzemeyle inşa edilmiş görünmektedir. İnşa edildiği döneme herhangi bir unsur görülmemiştir. (Foto 8)

Bu medreseyle aynı planda olan Tokat Yağıbasan Medresesi, Danişmentli meliki, Nizameddin Yağıbasan'ın hanedanlığı döneminde inşa edilmiştir.[16] Selçuklu Sultanı II. İzzettin Keykavus'un tahta çıkışı nedeniyle 1247 yılında restore edilmiştir. 1939 yılındaki yer sarsıntısı, kubbenin tonozlarında çökme ve çatlamalara yol açmış, kitabesi düşerek parçalanmıştır.[17] 1965 li yıllarda kısmen yıkık durumda olan yapı (Foto 9) zaman içinde yapılan onarımlarla bugünkü durumuna getirilmiştir. Yapının eski resimlerinden anlaşıldığı üzere yapı moloz taşla inşa

14 Doğan Kuban, Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 121

15 Kuran, *a.g.e.*,s.5,9

16 Kuran ,*a.g.e.*, s. 13

17 Kuran , *a.g.e.,* s. 13

edilmiş olup, tromp kemerleri taş-tuğla sırasıyla örülmüştür.[18] (Foto 10) 1939 yılındaki yer sarsıntısı, kubbenin tonozlarında çökme ve çatlamalara yol açmış, kitabesi düşerek parçalanmıştır. Yapının günümüzdeki durumuna bakıldığında inşa edildiği dönemle pek bir ilgisinin olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Sadece batı duvarının alt kısımlarında inşa edildiği döneme ait moloz taşların bir kısmı bulunmaktadır. (Foto 11) Yapının günümüzdeki durumu ile eski resimlerdeki durumu arasındaki fark belli olmaktadır. V.G.M tarafından yapılan onarımda ana eyvan duvarlarında in situ halinde turkuaz sırlı altıgen çini levhalar bulunmuş, ayrıca başka altıgen çini levhaların izleri de vardır. (Foto 12) Bunların yapılış tarihi konusu belli değil, ilk inşaya mı ait olduğu ya da XIII. yüzyılın 2. yarısındaki onarımda mı eklendiği kesin değildir.[19] Bu konudaki düşüncemizi sonuç kısmında belirteceğiz.

XII. yüzyılda inşa edilen, yapıların genel özelliklerini bakıldığında temel inşa malzemesinin moloz taş olduğunu görülmektedir. Bu yapılar Yağıbasan medreselerinin eski resimleri ile günümüzdeki durumları karşılaştırıldığında aradaki fark net bir biçimde bellidir. Özellikle Tokat Yağıbasan Medresesinin kubbesine bakıldığında eski resmindeki moloz taş örgüsü ile yeni halindeki taş örgüsü farkı iyice bellidir. İnşa tarihi belli olan Danişmentli eseri Niksar Hacı Çıkrık Türbesi, kitabesine göre 1182 de inşa edilmiştir.[20] Duvarları moloz taş olan yapı onarımlarla günümüze gelmiştir. XII. yüzyıla tarihlenen bir yapı olan Kulak türbesinin dış duvarları kesme taş iç duvarları ise moloz taş ile inşa edilmiş olup,[21] iç duvarlar beyaz badana ile kaplı olduğundan moloz taş duvarlar görünmemektedir. Kesme taş ölçüleri birbirinin aynısı ya da birbirine yakındır. Bazı taşlar ise dikey olarak yerleştirilmiştir. Taş ölçülerinden bazıları şunlardır. 30 x 40 x 38 cm, 53 x 58 x 57 cm, 52 x 47 x 58 cm, 51 x 44 x 57 cm, 15 x 25 x 27cm. (En son verilen ölçü dikey olarak konmuş taşın ölçüsüdür. Bu türbenin kapı kemeri ise taş-tuğla sıralıdır. Benzer şekilde Niksar Yağıbasan mescidi adı verilen sekizgen planlı türbenin de dış duvarları kesme taş iledir. Bu yapının da iç duvarlarının moloz taş ile inşa edildiğini düşünüyoruz. İç duvarları günümüzde beyaz badanalı olan bu yapı da onarımlar sonucunda günümüze gelmiştir. Yakınındaki Yağıbasan Medresesinin iç ve dış duvarları moloz taş ile inşa edilmiş iken bu yapının dış duvarlarının kesme taş ile kaplanması mescide daha önem verildiğine ispat niteliğindedir. İncelenen yapılar içinde XII. yüzyıla ait olan bu iki yapı, bu yüzyılın diğer yapılardan dış cephesi kesme taş olması bakımından ayrılır. Anadolu Selçuklu mimarisinde iki yüzü de kesme taş duvarlı yapılar önemli yapılardır. Genelde Anadolu Selçuklu yapılarının dış duvarları kesme taş iken iç duvarları moloz taş ile inşa edilmiştir. Ya da iç ve dış duvarları moloz taş

18 Kuran *a.g.e.,*s. 12

19 Rüçhan Arık- Oluş Arık, Anadolu Toprağının Hazinesi, Çini (Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri, Kale Grubu Yayınları, İstanbul, 2008 s. 38-39

20 Kuban, *a.g.e.,* s. 232

21 Kuban, *a.g.e.*, s. 232

ile inşa edilmesi uygulaması da yaygındır.[22]Anadolu Selçuklu mimarisinde özellikle Sultanlar ya da melik ya da hanedana mensup kişilerin inşa ettirdiği yapılar önemli yapı kategorisinde değerlendirilir. Bu yapıları inşa ettirenlerin mali gücü diğerlerine göre daha fazla olduğundan dolayı inşa ettirdikleri yapılar diğerlerine göre daha gösterişli, büyük boyutlu, süsleme açısından zengin ve kullanılan malzeme açısından daha kaliteli olmaktaydı.

XIII.Yüzyıl

XII. yüzyıldan XIII. yüzyıla gelindiğinde Anadolu Selçuklu Devletinin siyasi anlamda güçlü, maddi imkan açısından daha zengin duruma gelikleri görülmüştür. Bunun doğal bir sonucu olarak yapı inşasında daha cesaretli davranıp maddi imkanlarının verdiği rahatlıkla kesme taş kullanımına daha çok önem verdiler ve yapıların süsleme programlarında da taş, tuğla, çini işçiliğinin gelişmesine önem verdiler. 1243 yılındaki Kösedağ savaşı sonrası Selçuklu sultanlarının kukla olarak başta bulundukları ve devletin idaresinin Moğol valilerce veya Moğolların desteklediği Selçuklu vezirlerinin olduğu yıllarda yapı inşasında ve süsleme zenginliğinde artış ve malzeme kullanımının daha başarılı olduğu görülür. XIII. yüzyıla tarihlenen Pervane Hamamının duvarları tamamen moloz taşla inşa edilmiştir. Bu hamamın kubbeleri yakın zamanda yapılan onarımlardan birinde betonla kaplanmıştır.

İnşa kitabesi olmayan ve pencere üstündeki tek satırlık sanatçı kitabesine göre değerlendirilerek 1220 li yıllara tarihlendirilen XIII. Niksar Kırk Kızlar Türbesinin inşasında cenazelik katının dış duvarları kesme taş, gövdesi ve külahında ise tuğla kullanılmıştır. Cenazelik kısmının duvarlarındaki kesme taşların bazıları onarımlarda değiştirilmiştir. Değiştirilen taşlar diğerlerine göre daha açık renk ve gözenekleri daha azdır.(Foto 13) Bu taşların ölçüleri de değişkenlik göstermektedir. 47 x 30 x 55 cm, 30 x 20 x 38 cm, 43 x 35 x 47 cm gibi taş ölçüleri vardır. Yapının cephe duvarlarındaki pencerelerde tuğla ve çini ile süslemeler yer almaktadır.(Foto 14) Yapının girişi merdivenlerle sağlanır bu merdivenlerin tuğla olduğu ve günümüzde üstlerinin çimento ile kaplanarak betonarme hale getirildiği görülmektedir. Merdivenlerin alt kısmında cenazelik kısmına giriş kapısı yer alır. Bu kapının kemeri kesme taştadır. Cenazelik katının duvarlarında hacet penceresinde görüldüğü kadarında tuğlalar görülmektedir.

Pencere üzerinde yer alan kitabesine göre 1233-1234 de inşa edilen Ebu'l Kasım Ali Et- Tusi Türbesi, son yıllarda yapılan restorasyonla orijinalliğini bir ölçüde kaybetmiştir. Güney cephesinde yer alan süslemeli iki penceresi orijinalliğini korumuştur.[23] Bu pencerelerde kesilmiş tuğla ile tuğla ile aynı formda biçimlendirilmiş çini ile birlikte geçme motifleri oluşturulmuştur. Bu süsleme

22 Ayşıl Tükel Yavuz," Anadolu Selçuklu Mimarisinin Yapı Özellikleri", Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, (Doğan Kuban'ın kitabında yer alan bir bölüm), s. 285

23 Arık-Arık, *a.g.e.,* s. 58

kompoziyonunda astarsız siyah geometrik desen üzerine turkuaz sırlı çiniler ve sırsız tuğlalar kullanılmıştır.[24] (Foto 15) Tuğla ile inşa edilen ve pencerelerindeki süslemelerinde tuğla ile çinin birlikte kullanılması açısından Kırkkızlar Türbesine benzemektedir

XIII. yüzyılda Selçuklular devrinde köprü ve kervansaray yapımı görülür. Bu yapıların inşasında tercih edilen malzeme kesme taştır. Özellikle köprü inşasında kesme taş kullanımı yaygındır. Kesme taşın suya dayanıklı bir malzeme olmasından dolayı özellikle köprülerin ayak kısımlarının inşasında kesme taş kullanılmış ya da köprü tamamen kesme taştan yapılmıştır. Kervansaraylar da konaklamaya yönelik ticaret yapıları olduklarından ve yol üzerinde bulunduklarından kalın duvarlı olmaları gereklidir. Ayrıca bu yapılar dıştan payandalarla desteklenmiştir. H.648/M.1250 yılında inşa edilen Anadolu Selçuklu dönemine ait Yeşilırmak köprüsü kitabeli bir yapıdır. Köprünün orta kısmındaki kitabesi mermerdendir Tamamen kesme taştan inşa edilmiş yapının kemerlerde kilit taşları dışa taşkındır. (Foto 16)[25] Aynı şekilde Kitabelerine göre 1238 yılında Mahperi Hatun tarafından inşa ettirilen Mahperi Hatun kervansarayının kapalı kısmı 1982 yılında harap halde imiş. (Foto 17) 1999 yılında, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından başlatılan restorasyon çalışması kapsamında yapı onarılmıştır.[26], 18. Fotoda harap olan kapalı kısmın onarımdan sonraki durumu görülmektedir. Yapı, az kısmı moloz taş olmak üzere kesme taş ile inşa edilmiştir. Yapının dış duvarları payandalarla desteklenmiştir. Taç kapısı Anadolu Selçuklu dönemi özelliklerini göstermektedir. Taş işçiliği ile geometrik süslemeler yapılmıştır. Taç kapıyı, geometrik motiflerden oluşan süsleme bordürü kuşatır.(Foto 19) Avlu revak ayakları ve kemerleri, kesme taştan inşa edilmiştir. Onarım sonrası değiştirilen kesme taşlar eski taşlardan ayırt edilmektedir. Yeni taşlar daha açık renkli ve az gözeneklidir.(Foto 20)

Mimari özelliklerine bakılarak XIII. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen Akyapı türbesi, kare planlıdır, kesme taş ile inşa edilmiştir. Kubbesi kurşun kaplı olan yapıda kurşun kaplamanın son onarımlardan birinde gerçekleştirildiğini düşünmekteyiz. Yapı genelde büyük boyutlu kesme taşlarla inşa edilmiştir. Büyük boyutlu kesme taşlar genelde giriş cephesinde yer almaktadır. Taş ölçülerinden bazıları şunlardır: 93 x 40 x 97 cm, 25 x 40 x 30 cm, 53 x 38 x 57 cm, 41 x 33 x 46 cm, 90 x 33 x 94 cm. Taşlar arasındaki derzler bazı yerlerde küçük boyutlu taşlar ile doldurulmuştur. Bu yerlerde harç görülmemektedir. Foto 21)

Muineddin Pervane vakfına ait olan Gök Medrese 1270 yılından sonra inşa edilmiştir. İki katlıdır. Kagir inşa sistemiyle inşa edilen yapının dışı taş, iç kısmı

24 Arık-Arık,.*a.g.e.,* s.62-63

25 Cevdet Çulpan, Türk Taş Köprüleri, TTK Basımevi, Ankara, 2002, s. 62

26 Serkan Sunay" Tokat –Pazar Mahperi Hatun Kervansarayı" Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2007, 1.Baskı, s.256-257

tuğla ve çini kaplamadır.[27] Yapının dış duvarları moloz taş iledir. Taç kapısı, iki renkli taş ile yapılmıştır. Taç kapıda taş işçiliği görülmektedir. (Foto22) yapının iç kısmında revak alt kat revak kemerleri mermer sütun ve sütun başlıklarına oturur. İç kısımda duvarlar ana eyvan ve kemerler üzerinde çini kaplamalardan kalıntılar bulunmaktadır. (Foto 23) Bu çini kaplamalarının çoğu dökülmüştür. (Foto 24) M.1292 yılına tarihlenen Sümbül Baba Mescit ve Türbesinin taç kapı, mescit kısımları günümüze kadar gelmiştir. Taç kapısı, gri mermerden yapılmıştır, mukarnaslı taç kapısının çevresini bitkisel motifli bordür çevrelemektedir. (Foto 25)

XIII. yüzyılda inşa faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştirildiğini belirtmiştik. Burada değindiğimiz yapılar ve burada yer vermediğimiz yapılar değerlendirildiğinde bu yüzyılda inşa malzemesi olarak kesme taşın daha sık tercih edildiği, görülmektedir. Kalın duvarlı olması icab eden kervansaray ve köprü gibi yapıların kesme taş ile inşa edildiği görülmektedir. Moloz taş ile inşa edilmiş yapılarda ise kapı kemerleri, pencere sövelerinde kesme taş görülmektedir. Kesme taş ve mermer taç kapıların daha sık görüldüğü XIII. yüzyılda mermer taç kapı inşası da olmuştur. Sümbül Baba Zaviyesi mermer taç kapısı olan yapılara örnek olarak verilebilir.

XIV. Yüzyıl

XIV. yüzyıl ile birlikte siyasi anlamda hakimiyet, Selçuklulardan İlhanlılara geçmiştir. Bu yüzyılda Tokat ilinde inşa edilmiş olan yapıların günümüze gelenleri İlhanlılar ve Taceddinoğullarına aittir. Taceddinoğllarına ait üç yapı incelenmiştir. İncelenen diğer yapılar se İlhanlılara aittir. Bu yapılardan biri olan Niksar Çöreğibüyük Tekkesinden günümüze sadece kesme taştan taç kapısının yer aldığı duvar kalmış olup yıkılan diğer duvarları yeniden inşa edilmiştir yapı günümüzde cami olarak hizmet vermektedir. . Taç kapı, farklı renklerdeki taşlardan yapılmıştır. (Foto 26) 1314 yılında inşa edilen, Sentimur Türbesini cephe düzenlemesi açısından Niksar Kırkkızlar Türbesi ile bazı benzerlikler gösterir. Beden duvarları kesme taştan inşa edilmiştir. Kasnak ve külah ise tuğladandır. Yapının doğu cephesindeki penceresinde renkli taşlar kullanılarak süsleme yapılmıştır. (Foto 27) 1935 yılında onarım gören yapıda üç adet kitabe bulunmaktadır.[28] Garipler Camisinin taştan yapılmış usta ve tarih kitabeli mihrabı H.733/M.1333 yılında Resul b Muhammed tarafından yapılmıştır.[29] (Foto 28)

Romalılar döneminde kullanılan bir yapı olan Zile Kalesinin duvarları bakımsız iken 1960'lı yılların başlarında Kaymakam Hüsmen Erdoğan zamanında esaslı bir tamir görmüştür. Kale içinde yer alan minare tipindeki kulenin, Eratna dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir. Bu kule, tuğladan inşa edilmiştir. (Foto 29)[30].

27 Arık-Arık, *a.g.e.,* s. 141

28 http://www.tokatkulturturizm.gov.tr/TR,60630/camiiler--mescitler-turbeler-ve-zaviyeler.html

29 Selçuk Mülayim, a.g.m, TDV, s. 382

30 Bekir Altındal, "Zile'nin Sembolu Kale ve Saat Kulesi", Tarihi ve Kültürüyle Zile Sempozyumu" 09/12 Ekim 2008 Zile.

XIV. yüzyıl sonlarında var olduğu kabul edilen, Zile'nin Yeşilce Köyü Şeyh Eylük Zaviyesi ve türbesinden günümüze sadece türbesi gelmiştir. Türbe, kapısı üzerindeki kitabeye göre Hicrî 1339 - Milâdî 1923 yılında Topçuoğlu Mustafa isimli bir şahıs tarafından Ahmet Usta adında bir kişiye tamir ettirilmiştir. Yapı kare planlıdır içten kırlangıç kubbe dıştan kırma çatı ile örtülüdür. Yapının dış cephesi sıva üzeri beyaz badanalıdır. Kemer söveleri düzgün kesme taş ile yapılmış olup, kemer kavisi taştandır. Tamir kitabesine göre, "Kitabe ve portal sövesi yeşil renkli yağlı boya ile boyanmıştır. Kapı açıklığı içten düz atkı ile geçilmiştir. İnşa malzemesi olarak köşelerdeki bağlantı yerlerinde düzgün kesme taş kullanılmış geri kalan kısımlar sıvanmıştır". Kırlangıç kubbe tepeye doğru daralarak giden ve birbiri üzerine binen 15 sıra sekizgen oluşturan ahşap kalaslarla meydana getirilmiştir. Tepe noktasındaki açıklık ise düz bir kapakla örtülmüştür. Kare mekânda ilk sekizgen sıraya geçebilmek için köse ve çapraz ahşap kalaslar atılmış ve bu kalaslarla köşeler arasında kalan kısımlar düz ahşapla örtülmüş ve üzeri sıvanmıştır. Güney cephesi ortasındaki tek pencere ile yapı aydınlatılmaktadır."[31]. Yapının iç duvarları, beyaz kireç harcı ile badanalanmıştır, kuzey doğu ve batı duvarlarında badana üzerine bitkisel motifler ve sembolik karakter arz eden motiflerle oluşturulmuş kalem işi süslemeler bulunmaktadır Ayrıca bu duvarlarda yeşil, kavuniçi ve açık renklerle saç örgüsü motiflerine benzer tipte motifler de görülür. Teber, mızrak ucu, birbirlerine bağlanmış saplar keşgül motifi şeftali ve alma motifleri vardır. Salkım söğüt, servi motifleri de bulunmaktadır. (Foto 30) Güney duvarındaki kalem işleri ise silinmiştir.[32] Yapı ahşap tavanlı kırma çatılıdır. Çatı ise alaturka kiremitle örtülüdür.

Türbede, iç duvarlardaki kalem işi süslemelerde pastel yeşil, mavi, kırmızı, kahverengi ve sarı tonlar kullanılmıştır. Natürmort ve manzara tasvirleri süslemelerin konusunu teşkil eder. Bu türbedeki kalem işi süslemeleri Zileli hattat Emin tarafından yapılmıştır.[33]

İlhanlı dönemi yapılarından Burgaç Hatun Türbesinin kitabesi yoktur, XIV. yüzyıla tarihlenir. Yapı tuğla ve kaba yonu taş ile inşa edilmiştir. Yapı zaman içinde onarım geçirmiştir.(Foto31) XIV. yüzyıla ait bir başka yapı, Abdulmuttalip Zaviyesi, İlhanlılar dönemine, XIV. yüzyıla tarihlenir. Moloz ve kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir.

Eratnaoğulları dönemine ait bir yapı Dazya Gümüştop Zaviyesi kitabesine göre 1375 yılında yenilenmiştir. Mimari Yusuf b. Şadi Konevidir. Moloz taş ile ibşa edilmiş olan yapının duvarlarının köşelerinde kesme taş kullanılmıştır. Yapının duvarlarındaki taşların arasındaki renk görünüm, boyut farklılıkları bu yapının onarımında kullanılan taşlar ile eski taşları ayırt etmemizi kolaylaştırır. Giriş kısmının kemeri tuğla iledir. (Foto 32)

31 Ahmet Divrikoğlu, "Tokat Zile Yeşilce Köyü Şeyh Eylük Türbesi", http:// unyezile.com /eyluk.htm

32 Ahmet Divrikoğlu, "Tokat Zile Yeşilce Köyü Şeyh Eylük Türbesi", http:// unyezile.com/eyluk.htm

33 Ahmet Divrikoğlu, "Tokat Zile Yeşilce Köyü Şeyh Eylük Türbesi", http:// unyezile.com/eyluk.htm

XIV. Yüzyılda Taceddinoğulları dönemine tarihlenen ve zaman içinde yapılan onarımlarla günümüze gelen eyvan tipli üç türbe örneği Niksar'da yer almaktadır. Eyvan tipli, tonozlu türbelerin beden duvarları moloz taş, eyvan kemerleri ise kesme taş ile inşa edilmiştir.(Foto 33) V.G.M tarafından 2010 yılında onarıldığı onarım tabelasında yazılı olan bu türbeler üçü de aynı plan tipindedir ve aynı malzeme düzenindedirler. Bu türbelerin iç duvarlarında ve tonozlarında moloz taşların üstünde çimento sıvası görülmektedir. Bu çimento sıvaların son onarımda yapıldığını düşünmekteyiz.

XIV yüzyıla ait yapıların Çoğu İlhanlı dönemine aittir. Günümüze XIV. yüzyıldan türbe ve zaviye yapıları gelmiştir. Bu yapıların inşasında genelde moloz taş kullanılmış olup kesme taş da duvarlarda özellikle köşelerde kullanılmıştır. İncelenen yapılar içinde Taceddinoğullarından günümüze gelen Niksar2daki üç türbe de aynı plan şemasını gösterir ve aynı malzeme sistemiyle inşa edilmiştir. Zaman içinde onarımlarla günümüze gelen bu yapılarda tonoz içlerindeki ve iç duvarlardaki moloz taş duvarların bazılarının üzerinde çimento kaplama olduğu görülür. Çimento kaplama uygulaması daha çok XIX. yüzyılda görülür. Bu yapılara XIX. yüzyılda bir müdahele yapılıp yapılmadığı bilinmemekle birlikte duvarların üzerindeki sıva tabakasının çoğunun daha sonraki onarımlarda kaldırıldığını düşünüyoruz.

XV. Yüzyıl

XV-XX. yüzyılın ilk yarısına ait yapılar Osmanlı dönemine aittir. XV. yüzyıl ile birlikte Tokat yapılarının, özellikle merkezdeki yapıların, genelde büyük boyutlu inşa edildiği, külliye halinde biçimlendirildiği görülmektedir. İnşa malzemesi olarak genelde kesme taş tercih edildiği gibi, moloz taş, kesme taş- moloz taş duvarlar da görülür.

Kitabesi bulunmadığı için kesin inşa tarihi bilinmeyen mimari özelliklerine bakılarak XV. yüzyıla tarihlenen Takyeciler Camisi[34], çok taşıyıcılı plan tipinde inşa edilmiştir. Dokuz kubbeli bir yapıdır. Dış duvarları ve kubbe kasnakları moloz taş, son cemaat yeri moloz taş-tuğla ile inşa edilen yapıda, kubbeleri taşıyan kemer ve kemerlerin oturduğu ayaklar kesme taştandır. (Foto 34-35)

Kitabesine göre 1412 yılında inşa edilen Hamzabey Camii[35], moloz taş ile inşa edilmiştir. Mermer kitabesi, giriş duvarında yer alır. Yapının duvarlarındaki taşlar, harç içine rastgele gömülmüşlerdir Duvarda rastgele yerleştirilmiştir. (Foto 36) Avlu duvarının yıkılması sonucunda yapıdan ayrı bir konumda bulunan orijinal[36] tuğla minaresinin kaidesinde de tuğla ağırlıklıdır. Arada kesme taşlar bulunmaktadır. Kaide de minareye çıkış kapısının kemeri ve sövesi ise kesme taş

34 Ahmet Şimşirgil," XIV-XVI Yüzyıl Tokat Cami ve Mescitleri", Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XVIII, s.1, s.91

35 Şimşirgil, a.g.m, s.96

36 Şimşirgil, a.g.m, s.96

iledir. Yapıya giriş kapısı sövesi mermerdir. İç kısımda duvarlar ev üst örtü beyaz badanalıdır. Tabhane odalarının pencereleri kesme taş sövelidir. Tabhane odalarının duvarlarının bazı yerlerinde rutubetten dolayı badanalar çatlamış ve alttaki sıva tabakası görünmektedir. (Foto 37)

Tamamen moloz taş duvarlı bir yapı olan XIV. yüzyılın 2. yarısında yılında inşa edilen Hacı Turhan Mescidi, küçük boyutlu bir yapıdır. Kare gövdeli kubbeli bir yapı olan mescidin kubbesi kiremit kaplıdır.

XV. yüzyılın bir diğer yapısı, M.1485 yılında, II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun tarafından inşa edilen Hatuniye Külliyesinin bir parçası olan cami, zaviyeli plan tipinde bir yapıdır. Yapı tamamen kesme kireç taşı ile inşa edilmiştir.[37] Revak kemerleri de kesme taş olan yapının iki renkli mermer ile yapılmış taç kapısında mermer mukarnasında mermer işçiliği göze çarpmaktadır. (Foto 38) Kubbesi tuğladandır. Bu yapı da ahşap malzeme kullanımı göze çarpmaktadır. Bu camide pencere kanatları ve harime giriş kapısı dönemindedir ve üzerlerinde geometrik, bitkisel süslemeler vardır. Bu kapı ve pencere kanatlarında madeni kabaralar da bulunmaktadır. (Foto, 39, 40) Külliyenin bir diğer unsuru olan bedesten ise moloz taş-tuğla duvarlıdır. "Almaşık sisten "adı verilen bu duvar tekniği, çeşitli sıralarda taş ve tuğlanın nöbetleşe biçimde sıralanmasıyla oluşturulan bir duvar tekniğidir. Bizans kökenlidir ve daha çok Bizans devletine komşu olan illerde, özellikle Bursa" yaygındır. Tokat yapılarında pek yaygın olmayan bu uygulama Osmanlı dönemine ait olan bu külliyenin imaret yapısının duvarından görülmektedir. Günümüze çeşitli onarımlarla günümüze gelen bu yapıda almaşık duvar tekniğinin bozulduğu görülür. Duvarlarda moloz taş ağırlıklıdır, tuğlalar özellikle duvarın üst taraflarında görülmektedir.

XV. yüzyılın bir diğer yapısı, Taceddin hamamı Zile ilçesinde yer almaktadır. Belediye Hamamı olarak da adlandırılan bu yapı, Taceddin İbrahim Paşa tarafından H.900/M.1494 yılında inşa edilmiştir 1939 yılında ki depremde hasar gören yapı, 1947 yılında belediye tarafından onarılmıştır[38]. Kanaatımıza göre yapının adı belediyenin onarımından sonra "Belediye Hamamı" olarak anılmıştır. Hamamın kubbeleri Halit Çal'ın makalesinde belirttiği üzere 1988'li yıllarda çimento şap ile sıvalıdır. Kasnak ve köşelerdeki üçgen kısımlarda ise tuğla kirpi saçaklar vardır. Erkekler kısmının kuzey ve batı duvarlarındaki kirpi saçaklar bozulduğu için bu kısımlar düz tuğla ile kaplıdır. Çifte hamam planı düzeninde olan yapıda soyunmalık kısmı, soğukluk, sıcaklık kubbe; su deposu ise beşik tonozludur. Hamamın duvarları moloz taş ile inşa edilmiştir. (Foto 40)

Kadınlar kısmının duvarlarının üst kısmında ise briketten yapılmış duvar vardır. Hamamın kubbeleri son yıllarda yapılan bir onarımda demirli beton mozaik ile kaplanmıştır. İç duvarlar, kireç harcı ile sıvanıp, badanalanmıştır. Soyun-

37 Ahmet Şimşirgil, a.g.m, s. 90

38 Halit Çal, "Zile Hamamları, Türk Etnoğrafya Dergisi, S.XVIII, 1988, Ankara, 1988, s.107

malık kısmında ahşaptan soyunma mekanları vardır. Kubbe üzerinde betondan yuvarlak pencereler bulunur.[39] Tokat Gazetesinin 7 Temmuz 2014 tarihli sayısında, yapı için, Tokat Vakıf Bölge Müdürlüğü tarafından restorasyon işinin Meg Restorasyon firmasına verildiği ve mimar Adnan Seçkin tarafından restorasyonun yürütüldüğü belirtilmektedir.[40]

Bina girişindeki tanıtım yazısında XV. yüzyılda yeniden inşa edildiği, inşa tarihi XII. yüzyıl ortaları olarak ifade edilen Niksar Melikgazi Türbesi, günümüze kadar pek çok kez onarım geçirmiştir. Yapının doğu, batı ve güney cephe duvarları moloz taş, kesme taş ve taş aralarında üçer sıra tuğla ile inşa edilmiştir. Moloz taşların kesme taşlara göre daha ağırlıklı olduğu duvarlarda, taş boyutları küçüktür ve taşlar harç içine düzgün olarak yerleştirilmiştir. (Foto 41) Yapının güney cephesinin üst tarafındaki pencere kemeri tuğladandır. Kuzey cephesi kesme taş olan yapıda alt taraftaki kesme taşlar daha büyük boyutludur. Taç kapısı da kesme taştan yapılmıştır. Bu cephe de taç kapıya simetrik bire tane, koyu renk mermer söveli, kesme taş kemerli, tuğla kemer alınlığa sahip pencere bulunmaktadır. Pencerelerin lokmalı parmaklıkları demirdendir ve siyah yağlıboya ile boyanmıştır. (Foto 42) Yapının iç duvarları beyaz badanalıdır. Duvarların üst tarafında badana üzerine boya ile yazı motifleri yapılmıştır.

XV. yüzyılın bir diğer yapısı, 1434 yılına tarihlenen Paşa Hamamıdır. Duvarları moloz taş–tuğla ile örülü olan bu yapının duvarlarındaki bazı yerlerin çimento ile kaplı olduğu görülmektedir. Moloz taşlar ve taş- tuğla arasında bazı yerlerde harçlar yok olmuştur. (Foto 43) Yapının yan cephe duvarının büyük bir kısmında kerpiç kaplama görülmektedir. (Foto 44) Kapı sövesi ve kemeri olan kapı ise yenidir.

XV. yüzyıl yapılarının inşa malzeme dağılımına bakıldığında moloz taş, kesme taş, moloz taş-tuğla, kesme taş-tuğla düzeniyle inşa edildiği görülmektedir. Gülbahar Hatun Camisi, tamamen kesme taş ile inşa edilen tek yapıdır. XVyüzyılda yeniden inşa edilen Niksar Melik Gazi türbesinin kuzey cephesi hariç diğer cephelerinde, Paşa Hamamı duvarlarında moloz taş-tuğla sırası görülmektedir. Bu yapıların geçirdiği onarımlardan birine ya da bir kaçında dış duvarların üzerinde çimento sıva kaplamalar görülür. Takip eden onarımlarda bu sıvaların çoğu kazınmış olmasın akarşın yine de bazı yerlerde bu sıvalar görülür. Osmanlı dönemi yapılarının inşa edildiği bu yüzyılda yapıların duvar tekniklerinde diğer illerdeki yapıların duvar tekniği ile benzer özellikler gösterir. Bu da Osmanlı dönemi mimarisinin bir bütünlük göstermeye çabaladığı anlaşılmaktadır.

39 Osman Eravşar, Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları - Mimarlık Tarihi - Konya/2004, 151 sh.), Bu yazı , http://unyezile.com/hamam1.htm dan alınmıştır.

40 Fatih Kılıç, Zile'de Hamam Restorasyonu", 07/07/2014 tarihli yazı. http://www.tokatgazetesi.com/hll_haber_detay.php?id=22962#.U_skp2NiPIU

XVI. Yüzyıl

XVI. yüzyıla gelindiğinde, bazı yapıların özellikle sultanlar ya da ailesi tarafından yapılan yapıların inşa malzemesinde düzgün kesme taş kullanımının olduğu görülür. Sultanların ya da hanedan ailesinin yaptırdığı yapıların inşasında kullanılan taşın kalitesi artmıştır. Kesme taş yapıların yanı sıra moloz, kaba yonu taş kullanılarak inşe edilen yapılar da bulunmaktadır. XVI. yüzyıla ait yapılardan biri olan ve kapı üstündeki kitabesine göre M.1518 yılında inşa edilen Kazancılar Mescidi moloz taş-tuğla ile inşa edilmiştir. Duvarlarda bazı yerlerde üç bazı yerlerde birer sıra tuğla ve çeşitli sıralarda moloz taş düzeni ile duvar düzeni gerçekleştirilmiştir. Yapının giriş cephesinde de taş-tuğla sırası görülmektedir. Fakat burada üst tarafta tuğla kemerler alt tarafta ise kesme taş söveli ve kemerli kapının yanında tuğla kemerli bir pencere bulunur. Bu yapıda da bir önceki yüzyıldan gelen taş-tuğla almaşık sistemi denenmiştir. (Foto 45)

Behzat Camii, kitabesine göre 1535-36 yılında inşa Hoca Behzat tarafından edilmiştir. Kapı lentosunun üstündeki kitabede ise II. Abdulhamit döneminde 1891-1898 yıllarında genişletme yapıldığı yazılıdır Çeşitli dönemlerde hasar gören ve tamir edilen yapı günümüze bu tamirlerle gelmiştir.[41] Yapı moloz –kaba yonu taştan inşa edilmiş olup çokgen tipli minaresi kesme taştan inşa edilmiştir. Son cemaat yeri ise sıvalıdır. Kare planlı olan, kubbe ile örtülü caminin kubbesi kurşun kaplıdır.

II. Selim döneminde M.1572 yılında inşa edilen Ali Paşa Külliyesi[42], cami, türbe ve hamamdan oluşmaktadır. Cami, XVI. yüzyıl da Osmanlı cami mimarisinin genel özelliklerini bünyesinde barındırır. Kare planlı, tek kubbeli olan yapının kuzeyinde 7 bölümlü son cemaat yeri vardır. Yapı kesme taştan inşa edilmiştir son cemaat yeri sütunları mermerden olan yapının son cemaat yeri kemerleri de kesme taştandır. Son cemaat yeri kemerleri arasındaki gergiler madenidir. Taç kapısı iki renkli taştan olan yapı da taçkapı mukarnası mermerdendir. (Foto 46) Tek minaresi de kesme taştan inşa edilen caminin kubbe ve minare külahı ise kurşun kaplıdır.

İlk inşası 1300-1001'de olan, Akkoyunluların yaptığı tahribatla minaresi dışında diğer kısımları harap olan Alaca Mescid, kapı üstündeki kitabeye göre 1506 yılında tamir ettirilmiştir.[43] Kuzey cephe duvarı hariç diğer cephe duvarları moloz taş-tuğla inşa edilen yapının Selçuklu döneminden kalan tuğla minaresinde tuğla işçiliği güzeldir. (Foto 47) Kuzey cephesi sorunlu görülen bu camiide kuzey cephesinin alt kısmından diğer cephe duvarlarındaki gibi moloz taş- tuğla sırasıyla düzenlenmişken, bu kısmın üstündeki taş duvarın alt taraftaki kemerlerle uyumsuzluk halinde olduğu fark edilmektedir. Bu cephedeki malzeme farklılığı da net olarak belli olmaktadır. (Foto 48)

41 Şimşirgil, a.g.m, s.93

42 Şimşirgil, a.g.m, s. 94

43 Şimşirgil, a.g.m, s. 98

Kitabesi olmayan XVI yüzyıla tarihlenen Deveciler Hanı günümüzde onarım görmektedir. Yapının dış duvarlar moloz taş -tuğla sistemi ise örülmüş iken avlu revak kemer ayakları kesme taş, kemerleri ise tuğla ile örülmüştür. Giriş eyvanı kubbesi tuğladandır. Avlı revak duvarları ise molzo taş bazı yerde tuğla iledir. Ayrıca revak tonozları da tuğla iledir. Avlu ortasında kesme taş bir havuzu bulunan yapıda zemin de kesme taş iledir.

XVI. yüzyıl yapılarında diğer illerde olduğu gibi Tokat'ta da klasik dönem özellikleri görülmektedir. Ali Paşa Camisi ve Türbesinin duvarlarındaki kesme taş kalitesi yüksektir. Muntazam şekilde biçimlendirilmiş kesme taşların ölçüleri de birbirine yakındır. Bu yapının minaresi de XV. yüzyıl yapısı olan Gülbahar Hatun Camisinde olduğu gibi kaideden itibaren taştır. Ali Paşa Camisi ile XV yüzyıl yapısı olan Gülbahar Hatun Camisinin taç kapıları benzerdir. Her iki camide de iki renkli mermer ile yapılmış olan taç kapıların her iki yanlarında mihrabiyeler ve sütunceler bulunmaktadır. Her iki taç kapının da mukarnası mermerdir. Her iki cami de kesme taş ile inşa edilmiştir. Minareleri de kaideden itibaren kesme taş iledir. Bu iki cami arasındaki benzerlik yüzyıllar arasındaki malzeme aktarımına bir örnek teşkil edebilir. Bu iki yapı da külliye şeklinde inşa edilmiştir. Gülbahar Hatun külliyesinin günümüze gelen unsuru olan imaret duvarları moloz taş tuğla iken Ali Paşa külliyesinin unsurları olan türbe ve hamam da tıpkı cami gibi kesme taş ile inşa edilmiştir.

XVII. Yüzyıl

XVII. yüzyıla gelindiğinde dinî yapıların yanı sıra sivil yapıların ticaret yapılarının da inşa ettirildiği görülmektedir. Bu yüzyılın bir yapısı olan Tokat Ulu Camii'nin ilk inşası XII. yüzyılda Danişmentliler döneminde olmuş,M.1678 yılında yapı yenilenmiştir. Doğu ve batı taraflarında birer son cemaat yeri bulunan camide bu son cemaat yerlerinin sütun ve sütun başlıkları devşirmedir. Dikdörtgen planlı harim kısmı ahşap tavanlıdır. Bu ahşap tavanın ortasındaki kare tavan göbek kısmının üstünde altın yaldızlı ve kalem işi süslemeler vardır. (Foto 49) Ayrıca bu tavanı taşıyan ayak ve kemerlerin üstünde de kalem işi süslemeler vardır bu süslemelerde Rumi motifleri ağırlıktadır.

XVII. yüzyıl yapılarından birisi, Evliya Çelebi'nin 1658 yılında gördüğü Mevlevihane, 1638 yılında inşa ettirilmiştir[44]. XIX. yüzyılda onarım görmüş olmalıdır Yapının günümüzdeki görünümü XIX. yüzyıl özellikleri gösterir.[45] Yapı en son V.G.M tarafından 1997-2005 yılları arasında onarılmıştır. Yapı ahşap karkas arası kerpiç dolgu kullanılarak bağdadi tarzda inşa edilmiştir ve günümüzde dış duvarlar badanalıdır.[46] Yapı XIX. yüzyılda bir onarım geçirmiş olabilir. Ahşap tavanlı kırma çatılı yapının, bugün dış duvarları badanalıdır. Çatısı Marsilya

44 Atılgan, a.g.m, s. 256

45 "Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi", http://www.vgm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=37

46 Atılgan, a.g.m, s. 256

kiremitleri ile kaplıdır Yapının ahşap doğramalı pencereleri yenidir. Yapının iç kısmında ise semahane olarak kullanılan kısmın kubbesi ahşaptır. Ayrıca diğer odaların tavanları da ahşaptır ve bu tavanların ortasında ahşap çıtalarla süslemeler yapılmıştır. Semahane içinde alçı mihrap vardır. XVII. yüzyıla tarihlenen Silahtar Ömer Paşa Camisi kagir duvarlı, ahşap tavanlıdır. Tavanda ahşap üzeri kalem işi süsleme yapılmıştır.

XVIII. Yüzyıl

Bu yüzyıla ait bir yapı Paşa Hanıdır. Bu yapı, 1752 yılına tarihlendirilmektedir. Bu yapının kuzey cephesi kesme taş diğer cephe duvarları ise molzo taş-tuğla ile inşa edilmiştir. Bu cephe duvarlarının üzerlerinde çimento kaplamalar görülmektedir. (Foto 50) Kuzey cephesinin alt kısmı kesme taş-tuğla, üst kısmı kesme taştandır taşlar açık sarı renk az pürüzlüdür. (Foto 51)

XIX. Yüzyıl

XIX. yüzyıl ile birlikte sivil yapıların inşasına ağırlık verilmiştir. Batılılaşmanın etkisiyle büyük boyutlu, ahşap karkas arası dolgu sistemiyle inşa edilen ve ahşap tavan ve kiremitli çatı ile örtülen bu yapılar dıştan badanalıdır. Ahşap pencereleriyle tipik olan bu yapılardan resmî yapılar daha gösterişli bir görünümdedir ve daha büyük boyutludur.

XIX. yüzyıla ait bir yapı Latifoğlu Konağıdır. Barok tarzda inşa edilmiş olan bu yapı iki katlıdır. Yapı XIX. yüzyıl ev mimarisinin bir örneğini oluşturmaktadır. 1985 yılında restorasyona başlanılan yapı 1989 yılından bu yana müze-ev olarak hizmet vermektedir. Yapının içinde ahşap oyma süslemeler ve kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Bu yapı, ahşap karkas arası kerpiç dolgu ile inşa edilmiştir. Çatısı, "marsilya kiremiti" ile örtülüdür. Yapının odalarının duvarlarında kalem işi süsleme, ahşap tavanlarında ise ahşap çıtalar kullanılarak süslemeler oluşturulmuştur. Yapının dış kısmında, kiremit kaplı çatının alt kısmında geniş ahşap saçak bulunmaktadır. Bu saçakta ahşap çıtalarla süslemeler yapılmıştır.[47] Yapı dıştan beyaz badanalıdır. Ahşap pencere doğramaları yenidir. Zile Saathanesi, Ziya Paşa mutasarrıflığı döneminde (1864-1866) yapımına başlandığı ve1870 yılında bitirildiği bilinmektedir.[48] Tokat Saat Kulesi ise 1902 de yapılmıştır. Yapı tamamen kesme taştan inşa edilmiştir. Tokat Hükümet Konağı, 1892 de inşa edilmiştir.

XX.Yüzyıl

XX. yüzyılda, özellikle ilk yarısında, Niksar'da inşa edilen camilerde görülen bir özellik, "tepsi tarzı" ahşap minarelerdir. Bu minarelerin basamakları da kendisi gibi ahşaptır. Bu yapılara bir örnek olarak Niksar Sıragöz Camisi verile-

47 Atılgan a.g.m, s. 254

48 Bekir Altındal, a.g.m,

bilir. Kapısının üstündeki tabelaya göre 1958 yılında inşa edilen bu caminin tepsi tipli minaresi, mihrap, minber ve tavan ve giriş kapısı ahşaptır. İç ve dış duvarları beyaz badanalı olan yapının çatısı da kiremitlidir. (Foto 52) Minarenin basamakları da ahşaptır. (Foto 53)

İnşa Tarihi Bilinmeyen Yapılar

İlin en yüksek tepesinde yer alan Tokat Kalesi, kayalık bir zemin üzerine kurulmuştur. 2014 yılı ağustos ayında kalede restorasyon çalışması yapıldığı gözlemlenmiştir. Kalenin içinde Osmanlı döneminde yapıldığı bilinen zindan bulunmaktadır[49], kalenin bir bölümü Bizans dönemine aittir. Kalede Danişmentli, Selçuklu ve Osmanlı döneminden kalıntılar da vardır.

Tokat'ın Zile ilçesinde günümüze gelen birkaç hamamın bazılarının, kitabeleri olmadığı için inşa tarihi ve banileri bilinmemektedir. Bu yapılar inşa tekniği, mimari ve süsleme özelliklerine göre tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Bu yapılardan biri olan Işık Hamamı, tek hamam planında inşa edilmiştir. Bugün bir kısmı yıkık vaziyette olan külhan ahşap çatı ile örtülüdür. Beden duvarları moloz taş – kaba yonu taş ile inşa edilmiş olup, kapı ve pencere söveleri, kemerler ve ocak ağzında tuğla kullanılmıştır. Hamamın kuzey kısmındaki kubbeli kısım bağdadi tekniğindedir. Köşelere çapraz yerleştirilen ahşaplara oturtulmuştur. Bağdadî kubbeler dışarıdan ahşap strüktürlü alaturka kiremitli kırma bir çatı ile kapatılmıştır. Güney köşede ahşap lentolu kapı vardır. Bir kısmı değiştirilmiş olmakla beraber külhanın üzeri ahşap bir çatı ile örtülmüştür. Hamamın bütün mekânlarının döşemeleri bugün betonarmedir. Hamamdaki kurnaların bir kısmının eski olduğu anlaşılmaktadır. Bu kurnalar mermerden yapılmıştır[50]İnşa tarihi ve yaptıranı belli olmayan bir diğer yapı, Zile Tekke Hamamının 17. yüzyılda varlığı bilinmekte ve Evliya Çelebi Seyahatnamesinde de adı geçmektedir. [51] Günümüzde çifte hamam plan şemasında olan yapı çeşitli dönemlerde onarımlar geçirmiştir. 1967 yılında yapılan en son onarımdan sonra hamamın son şeklini aldığı bilinmektedir Bu onarımda dış duvarları ve örtü sistemi tamamen değiştirilen yapı[52] bu bağlamda XX. yüzyıl içinde değerlendirilebilir. Çünkü yapının büyük ihtimalle iç duvarları ve örtü sistemlerinin içinde de bu son onarımda değişiklik yapılmıştır. Yapının duvarları kaba yonu taş ile inşa edilmiştir. Duvarların üzerinde yer alan kirpi saçaklar, pencere ve kapı lentolarında ise tuğla kullanılmıştır. Yapının örtü sistemini oluşturan kubbe ve tonozlar dıştan beton ile kaplıdır. Hamamın kadınlar bölümünün duvarlarının üst kısmında briketten yapılmış koruma amaçlı duvar yer almaktadır. Soyunmalık kısmının iç duvarları beyaz kireç harcı ile sı-

49 Pars Tuğlacı, Osmanlı Şehirleri, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1985, s.287

50 Osman Eravşar, Tokat Tarihi Su Yapıları(Hamamlar) ,Arkeoloji ve Sanat Yayınları - Mimarlık Tarihi - Konya/2004, 151 sh. http://unyezile.com/hamam1.htm

51 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C.III, s. 240

52 Halit Çal, a.g.m, s.112

vanmıştır.[53] Diğer bir hamam ise Zile Yeni Hamamdır. Bu yapının da inşa tarihi ve yaptıranı bilinmemektedir. Evliya Çelebinin Seyahatnamesinde ismi geçen hamam, tek hamam grubundadır. Orijinal planıyla günümüze ulaşan hamamın inşa malzemesi olarak beden duvarlarında -moloz taş; pencere kemerleri, üst örtü elemanlarında tuğla kullanılmıştır.[54] Soğukluk kısmının kubbesi kiremit kaplıdır. Kasnağın üstünde tuğladan dört sıra kirpi saçak vardır. Soğukluk ve sıcaklık kısımlarının üstleri kilden yapılmış saçaklarla hareketlenmiştir. Odunluk kısmın ise ahşap çatı ile örtülüdür. Sonradan ilave edilen tuvalet ahşap tavanlı olup çatısının üstü kiremit kaplıdır. Hamamın cephe duvarlarında beton sıva izleri vardır. Doğu cephe duvarı ise sonraki dönemlerde yapıldığı tahmin edilen badana boyalıdır. Soyunmalık kısmının kapı sövesi kesme taştandır. Kapı üstünde, tek parça taştan oyularak yapılmış kuş evleri bulunur.[55] İnşa tarihi ve banisi bilinmeyen bir diğer Zile hamamı ise Küçük Hamamdır. Büyük oranda orijinal planıyla günümüze gelebilen doğu-batı doğrultusunda, tek hamam plan tipinde inşa edilmiştir. Hamamın inşasında kaba yonu taş, tuğla ve ahşap malzeme kullanılmıştır. Duvarlar kaba yonu taş ile inşa edilmiş, hamamın külhan bölümünün döşemesi olarak taş kullanılmış, kubbeler dıştan yalıtım için tuğla plakalarla kaplanmış, ayrıca pencere kenarları ve tonozların inşasında tuğla kullanılmıştır. Antre kısmın üstü ahşap çatı ile örtülmüştür. Ayrıca bağdadi tonozda da ahşap kullanılmıştır. Soğukluk kısmının zemini ise betondur. Yapının duvarları kireç harcı ile sıvalı ve badanalıdır. Hamamın kurnaları mermerdendir. Kurnaların arkasında orijinal ayna taşları vardır. Kurna taşlarının içinde sıcak ve soğuk su dağıtımının ayrı ayrı olması XV. yüzyıldan daha sonraki dönemlerde yapılan hamamların bir özelliğidir. Bundan dolayı bu hamam da XV. yüzyıl sonrasında inşa edilmiş olabilir.[56]

İnşa tarihi tam bilinmeyen bir diğer yapı da Talazan Köprüsüdür. S-Mimari tarzı açısından Selçuklu dönemine atfedilmiştir. Kesme taş ile inşa edilen köprünün harap olan orta kemeri yıkılmış olup bu kısmı bir onarımda çelik malzeme kullanılarak onarılmıştır.[57] Bu kısım çelik kasnaklar ile birbirine bağlı bulunmaktadır.[58] Bu onarımın kitabın yayınlandığı 2002 yılından önce yapıldığı bellidir. Bu yapı hakkında 1954 yılına ait bir TBMM tutanağında, köprünün depremden dolayı harap hale geldiği belirtilmiş ve 1953 yılında yapılması gereken onarımın yapılmadığı ifade edilmiştir.[59] 2011-2012 yıllarında da bir onarım geçiren köprü günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Bir başka inşa tarihi bilinmeyen yapı da

53 Osman Eravşar, Tokat Tarihi Su Yapıları(Hamamlar) ,Arkeoloji ve Sanat Yayınları - Mimarlık Tarihi - Konya/2004, 151 sh. http://unyezile.com/hamam1.htm

54 Halit Çal, a.g.m, s. 103

55 Eravşar, *a.g.e.*.

56 Osman Eravşar, Tokat Tarihi Su Yapıları(Hamamlar) ,Arkeoloji ve Sanat Yayınları - Mimarlık Tarihi - Konya/2004, 151 sh. http://unyezile.com/hamam1.htm

57 Cevdet Çulpan, *a.g.e.*, s. 77

58 M.Fatih Selçuk, Tokat Niksar Geleneksel Mimaride Renk Araştırması, Trakya Üniversitesi, FBE, Mimarlık ABD, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008, s. 27

59 http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c003/b021/tbmm100030210230.pdf

Leylekli köprü olarak bilinen yapıdır. Niksar şehir merkezinde yer alan yapının kemeri kesme taştan olup, diğer kısımları moloz taş ile inşa edilmiştir. Moloz taşlı kısımların altlarında birkaç yerde kesme taşlar görülmektedir. (Foto..) Kesme taşlar birbirlerine yakın ya da aynı ölçülerde iken moloz taşlar ise değişkendir.

Sonuç

Bizans dönemi yapısı olan Tokat kalesi ve Roma döneminde kullanıldığı bilinen ve bu dönemden daha erken bir tarihte inşa edilmiş olan Zile Kalesinin inşa malzemeleri taştır. Türk- İslam dönemine ait olmayan kalelerin inşa malzemesi olarak üzerinde bulundukları tepenin kayalarından faydalanılmıştır. Benzer şekilde Türk-İslam dönemine ait olan Niksar Yağı Basan Medresesi inşa edilirken de Niksar kalesinin surlarından faydalanılmıştır. Türk İslam dönem öncesi dönemlerde antik yerleşimler de ya da kalelerde inşa malzemesi taştır. Türk–İslam dönemiyle birlikte, İslam dininin temel yapısı olan cami inşası görülmektedir. Danişmentli dönemiyle birlikte Türk-İslam Mimarisinin başladığı Tokat'ta Danişmentli yapılarının inşa malzemesi moloz taştır. Ocaktan çıkarılan ya da dere kenarı veya herhangi bir yerden toplanan moloz taşları ya olduğu gibi yani hiç işlenmeden ya da basit aletler ile biraz biçimlendirilerek yapı inşasında kullanılmıştır. Moloz taş duvarlı yapılarda taşlar birbirine harç ile bağlandığı gibi harç kullanılmadan da moloz taş duvar örüldü görülmüştür. Taşlar arasında daha küçük boyutlu taşlar doldurularak duvar örgüsü yapıldığı da olmuştur. Danişmentli eserlerinin olduğu XI-XII. yüzyılda inşa edilen yapılarda moloz taş kullanımı çoğunluktadır. XI. yüzyıldan günümüze tek yapı (Garipler Camisi) geldiğinden dolayı bu yüzyıl için bir genelleme yapmak zordur. Fakat XII. yüzyıldan günümüze gelen yapılara bakılarak XI. yüzyıl inşa malzemeleri hakkında fikir sahibi olabiliriz. XII. yüzyıl yapıları genelde süslemesiz yapılardır. Sadece işleve hizmet eden yapılar olarak düşünülmüş olup, süsleme zevki yapılara pek yansıtılmamıştır. Sadece Tokat Yağıbasan Medresesinin iç duvarlarında in situ olarak bulunan altıgen biçimli tek renkli çini kaplamaları istisnai bir örnek olarak kabul edebilirz. Önemli olarak düşünülen yapıların dış cephe duvarlarında kesme taş kullanımı görülürken iç duvarlar ise moloz taşla örülmüştür. Yapıların iç duvarları sıvalı olduğunda dolayı bu moloz taş duvarlar görülmemektedir.

Anadolu Selçuklu mimarisinde özellikle Sultanlar ya da melik ya da hanedana mensup kişilerin inşa ettirdiği yapılar önemli yapı kategorisinde değerlendirilir. Bu yapıları inşa ettirenlerin mali gücü diğerlerine göre daha fazla olduğundan dolayı inşa ettirdikleri yapılar dolayısıyla daha kaliteli yapılardır. Kesme taşın ocaktan çıkarılması işlenmesi zahmetli ve masraflı bir uğraş olduğundan dolayı maddi imkanı güçlü olan sultanlar ve hanedan mensuplarının yaptırdığı yapılarda kesme taş kullanımı görülür. XIII. Yüyıl Anadolu Selçukluları için hem yükseliş hem de çöküş dönemi olduğundan dolayı yüzyılın ilk yarısında inşa edilen yapılar bizzat sultanlar ya da maiyeti tarafından olmakla beraber 1243 Kösedağ yenilgisinden sonra Moğol idarecilerin seçtiği kişilerce yönetilen devlette yapılar da bu kişiler

tarafından inşa edilmiştir. Bu yüzyılın yapılarında inşa malzemesi olarak tuğlanın kullanımı görülmektedir. Bu yüzyıla ait türbelerin cephe duvarlarında tuğla kullanılmıştır. Ayrıca süsleme programında da tuğla ve çini beraber kullanılmıştır. Dış duvarda tuğla ile çininin birlikte kullanımı bu yüzyıl için bir yenilik olarak kabul edilebilir. Ayrıca duvar üzerinde çini kaplama da önemli bir yeniliktir. Günümüze büyük kısmı dökülmüş olarak gelse de Gök Medresenin avlu kemerlerinin eyvan içlerinin tamamen çini kaplamalı olduğu anlaşılmaktadır.

XIV. yüzyılda inşa edilmiş bir yapı olan 1314 yılına tarihlenen Sentimur türbesi, cephe görünümü açısından XIII. yüzyıl yapısı Niksar Kırkkızlar Türbesine benzemektedir. XIV yüzyıla ait yapıların çoğu İlhanlı dönemine aittir. Günümüze XIV. yüzyıldan türbe ve zaviye yapıları gelmiştir. Bu yapıların inşasında genelde moloz taş kullanılmış olup kesme taş da duvarlarda özellikle köşelerde kullanılmıştır. İncelenen yapılar içinde Taceddinoğullarıından günümüze gelen Niksar'daki üç türbe de aynı plan şemasını gösterir ve aynı malzeme sistemiyle inşa edilmiştir. Zaman içinde onarımlarla günümüze gelen bu yapılarda tonoz içlerindeki ve iç duvarlardaki moloz taş duvarların bazılarının üzerinde çimento kaplama olduğu görülür. Çimento kaplama uygulaması daha çok XIX. yüzyılda görülür. Bu yapılara XIX. yüzyılda bir müdahele yapılıp yapılmadığı bilinmemekle birlikte duvarların üzerindeki sıva tabakasının çoğunun daha sonraki onarımlarda kaldırıldığını düşünüyoruz.

XV. yüzyıl yapılarının inşa malzeme dağılımına bakıldığında moloz taş, kesme taş, moloz taş-tuğla, kesme taş-tuğla düzeniyle inşa edildiği görülmektedir. Gülbahar Hatun Camisi, tamamen kesme taş ile inşa edilen tek yapıdır. XV. yüzyılda yeniden inşa edilen Niksar Melik Gazi türbesinin kuzey cephesi hariç diğer cephelerinde, Paşa Hamamı duvarlarında moloz taş-tuğla sırası görülmektedir. Bu yapıların geçirdiği onarımlardan birine ya da bir kaçında dış duvarların üzerinde çimento sıva kaplamalar görülür. Takip eden onarımlarda bu sıvaların çoğu kazınmış olmasın akarşın yine de bazı yerlerde bu sıvalar görülür. Osmanlı dönemi yapılarının inşa edildiği bu yüzyılda yapıların duvar tekniklerinde diğer illerdeki yapıların duvar tekniği ile benzer özellikler gösterir. Bu da Osmanlı dönemi mimarisinin bir bütünlük göstermeye çabaladığı anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyıla gelindiğinde, bazı yapıların özellikle sultanlar ya da ailesi tarafından yapılan yapıların inşa malzemesinde düzgün kesme taş kullanımının olduğu görülür. Sultanların ya da hanedan ailesinin yaptırdığı yapıların inşasında kullanılan taşın kalitesi artmıştır. Kesme taş yapıların yanı sıra moloz, kaba yonu taş kullanılarak inşa edilen yapılar da bulunmaktadır. XVI. yüzyıl yapılarında diğer illerde olduğu gibi Tokat'ta da klasik dönem özellikleri görülmektedir. Ali Paşa Camisi ve Türbesinin duvarlarındaki kesme taş kalitesi yüksektir. Muntazam şekilde biçimlendirilmiş kesme taşların ölçüleri de birbirine yakındır. Bu yapının minaresi de XV. yüzyıl yapısı olan Gülbahar Hatun Camisinde olduğu gibi kaideden itibaren taştır. Ali Paşa Camisi ile XV yüzyıl yapısı olan Gülbahar Hatun

Camisinin taç kapıları benzerdir. Her iki camide de iki renkli mermer ile yapılmış olan taç kapıların her iki yanlarında mihrabiyeler ve sütunceler bulunmaktadır. Her iki taç kapının da mukarnası mermerdir. Her iki cami de kesme taş ile inşa edilmiştir. Minareleri de kaideden itibaren kesme taş iledir. Bu iki cami arasındaki benzerlik yüzyıllar arasındaki malzeme aktarımına bir örnek teşkil edebilir. Bu iki yapı da külliye şeklinde inşa edilmiştir. Gülbahar Hatun külliyesinin günümüze gelen unsuru olan imaret duvarları moloz taş-tuğla iken Ali Paşa külliyesinin unsurları olan türbe ve hamam da tıpkı cami gibi kesme taş ile inşa edilmiştir.

XVII-XVII –XIX. yüzyıl yapılarının inşa malzemelerinde de moloz taş, kesme taş ve bunların yanısıra özellikle XIX. yüzyılda ahşap karkas aradı dolgu inşa sistemiyle duvar örülmeye başlamıştır. Bu yapılar dıştan beyaz badana lı iken içte ahşap ağırlıklıdır. Ahşap tavanlı kırma çatılı olan bu yapıalr kiremti kaplıdır.

XX. yüzyıl ile birlikte betonarme inşa sisteminin uygulanmasında sıklık görülür. Özellikle Niksar 'da görülen bir cami tipinde ahşap minareler dikkat çeker. Bu minarelerin basamakları da ahşaptır.

Kaynakça

ALTINDAL Bekir**,"** "Zile'nin Sembolü Kale ve Saat Kulesi" Tarihi ve Kültürüyle Zile Sempozyumu, 09/12 Ekim 2008 Zile.

ÇAVUŞ, Murat-DAYI Mustafa, "Tarihi Niksar Kırkkızlar Türbesinin Sismik Davranışı", Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi, S.2, Yıl: 2013, ss.25-34.

ÇAL, Halit, "Zile Hamamları", Türk Etnoğrafya Dergisi, S.XVIII, 1988,Ankara, 1988, ss.103-123.

ÇULPAN, Cevdet, Türk Taş Köprüleri, TTK Basımevi, Ankara, 2002.

DİVRİKOĞLU, Ahmet**,"** Tokat Zile Yeşilce Köyü Şeyh Eylük Türbesi", http://unyezile.com/eyluk.htm

ERAVŞAR, Osman, Tokat Tarihi Su Yapıları (Hamamlar), Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, Konya, 2004.

ERCİYAS, Burcu, "Komana Arkeolojik Araştırma Projesi", Tokat Sempozyumu 2013(1-3 Kasım 2012 Tokat) ss. 127-139.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1-6. Kitaplar. (Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, Ocak 2013, s.125.

GÜRBÜZ, Adnan," 16.-17. Yüzyıllarda Tokat Kalesi,", Tokat Sempozyumu 2013(1-3 Kasım 2012, Tokat, ss. 141.

KURAN, Aptullah, "Tokat ve Niksar'da Yağı-basan Medreseleri", Selçuklular'dan Cumhuriyete Türkiye'de Mimarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012,s. 3. (Bu makalenin aslı, Vakıflar Dergisi, S.7,(1968), ss. 29-43. bulunmaktadır)

SELÇUK, M.Fatih, Tokat Niksar Geleneksel Mimaride Renk Araştırması, Trakya Üniversitesi FBE, Mimarlık ABD, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet,"XIV-XVI Yüzyıl Tokat Cami ve Mescitleri", Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XVIII, s.1, ss. 87-104.

TEKİN, Murat, "Komana Arkeolojik Araştırma Projesi," Tokat Sempozyumu 2013 (1-3 Kasım 2012, Tokat, ss.287.

TUĞLACI, Pars, Osmanlı Şehirleri, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1987.

TÜRKER, Kemal," Zile ve Kalesi", Halay Dergisi, Ankara, Mayıs 1984, Sh. 23 - 25 http://unyezile.com/kale.htm

YAVUZ, A. Tükel, "Anadolu Selçuklu Mimarisinin Yapı Özellikleri, "Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, ss.281-299.

Ekler

Foto 1: Sebastapolis antik kenti açık hava müzesi. http://www.tokat.gov.tr/default_b0.aspx?content=1028 .(17 Ağustos 2014)

Foto 2: Tokat Garipler Camii, dış duvar, ve saçak altındaki taş çörtenler

Foto 3: Niksar Ulu Cami, yan cephe duvarı, payanda ve minare kaidesi

Foto 4: Niksar Ulu Cami, Taç Kapı

Foto 5: Niksar Yağıbasan Medresesi, avludan görünüş(Kuran, a.g.m, s.)

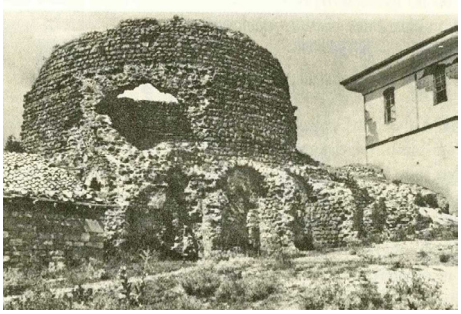

Foto 6: Niksar Yağıbasan Medresesi,.. lardaki görünüşü. (Kuran, a.g.e., s. ..)

Foto 7: Niksar Yağıbasan Medresesi, moloz taşların arasında yer alan tuğla hatıllı kesme taşlar.(Kuran a.g.e s..)

Foto 8: Niksar Yağıbasan Medresesi, son onarımdan sonra iç duvarlar

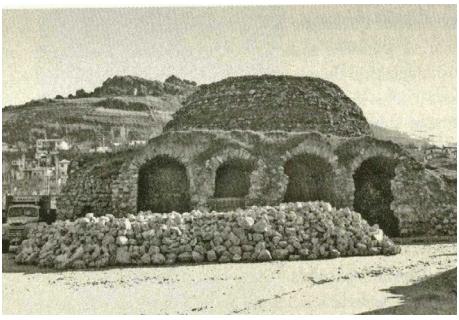

Foto 9: Tokat Yağıbasan Medresesi, Eski bir fotoğrafı.(Kuran, a.g.e s.)

Foto 10: Tokat Yağıbasan Medresesi, eski bir fotoğrafında tromp(Kuran a.g.e., s..)

Foto 11: Tokat Yağıbasan Medresesi, Batı cephesinin alt tarafındaki duvar örgüsü

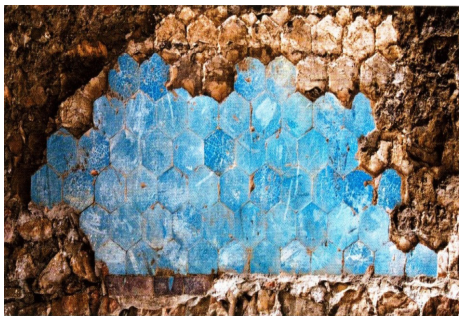

Foto 12: Tokat Yağıbasan Medresesi, iç duvarlarda altıgen çini kaplama (Arık-Arık, a.g.e. s. 39)

Foto 13: Niksar Kırkkızlar Türbesi, cenazelik kısmındaki değiştirilmiş kesme taşlar

Foto 14: Niksar Kırkkızlar Türbesi, pencere kemer alınlığında tuğla ve çini süsleme

Foto 15: Tokat Ebu'l Kasım Ali Et-Tusi Türbesi penceresinde, tuğla ve çini ile oluşturulan süsleme

Foto 16: Tokat Yeşilırmak Köprüsü(Çulpan, a.g.e.,s.110)

Foto 17: Tokat-Pazar Mahperi Hatun kervansarayı, kapalı kısmın 1982 yılındaki durumu.(Sunay, a.g.e.. s..)

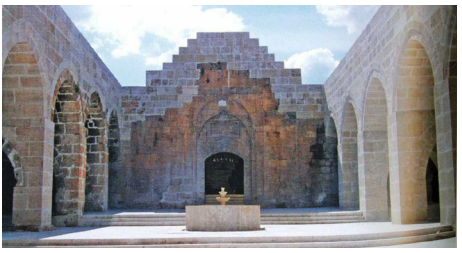

Foto 18: Mahperi Hatun kervansarayı, harap olan kapalı kısmın onarım sonrası durumu.(Sunay, a.g.e., s..)

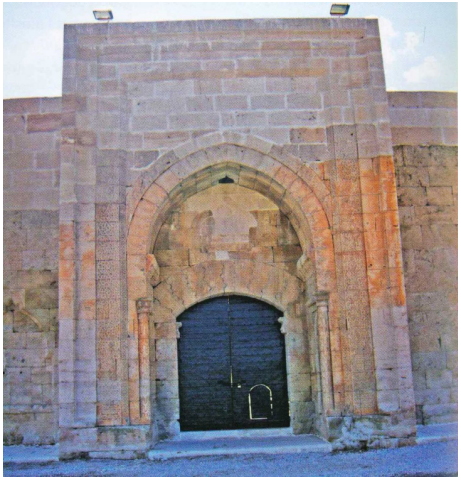

Foto 19: Mahperi Hatun kervansarayı, Taç Kapı.(Sunay, a.g.e.s..)

Foto 20: Mahperi Hatun kervansarayı, avlu revak ayak ve kemerlerindeki taşların arasındaki fark.(Sunay, a.g.e., s.268)

Foto 21: Niksar Akyapı Türbesi, Duvarda derz arası

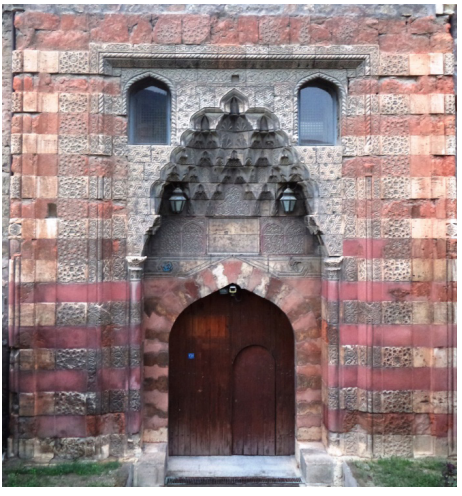

Foto 22: Tokat Gök Medrese, Taç Kapı

Foto 23: Tokat Gök Medrese, Avlu revak kemerlerinde çini kaplamalardan günümüze kalanlar

Foto 24: Tokat Gök Medrese, Ana eyvan duvarlarında çini kaplama

Foto 25: Sümbül Baba Zaviyesi, mermer taç kapısı

Foto 26: Niksar Çöreğibüyük Tekkesinden günümüze gelen taç kapısı

Foto 27: Sentimur Türbesi, kesme taş ve tuğla kasnak ve külah

Foto 28: Garipler Camisi, taş mihrap

Foto 29: Zile Kalesi içindeki tuğla kule. (Türker, a.g.m. http://unyezile.com/kale.htm)

Foto 30: Zile Yeşilce Köyü Şeyh Eylük Türbesi iç duvarda beyaz badana üstü kalem işi süsleme.(Divrikoğlu, a.g.m, http://unyezile.com/eyluk.htm)

Foto: 31: Tokat Burgaç Hatun Türbesi, dıştan görünüm, kesme taş-moloz taş, tuğla (http://ozlemingunlugu.pbworks.com/w/page/27954235/TOKAT%20I%20GEZEL%C4%B0M)

Foto 32: Dazya Gümüştop Zaviyesi Dış görünüm. Duvarlardaki taş frakı belli olmaktadır. (http://www.panoramio.com/photo/467357449

Foto 33: Niksar, Taceddinoğulları dönemi türbelerinden biri

Foto 34: Takyeciler Camisi, Dış duvarlar

Foto 35: Takyeciler Camisi, Kubbeleri taşıyan kesme taş kemer ve ayak

Foto 36: Hamzabey Camisi, Duvarda moloz taşlar

Foto 37: Hamzabey Camisi, iç duvarda badana altındaki sıva

Foto 38: Gülbahar Hatun Camii, iki renkli mermerden yapılmış taç kapısı

Foto 39: Gülbahar Hatun Camisi, pencere kanatlarından biri

Foto 40: Gülbahar Hatun Camisi, pencere kapaklarından bir başkası

Foto 40: Zile Taceddin Hamamı Doğu cephesi, Moloz taş duvarlar.(Eravşar, a.g.m http://unyezile.com/hamam1.htm)

Foto 41: Niksar Melikgazi Türbesi cephe duvarlarında almaşık sistem uygulaması

Foto 42: Niksar Melik Gazi Türbesi, kuzey cephesindeki pencerenin lokmalı parmaklığı

Foto 43: Paşa Hamamı, duvar örgüsü

Foto 44: Paşa Hamamı yan duvarda üst tarafta kerpiç kaplama

Foto 45: Kazancılar Mescidi, giriş cephesi

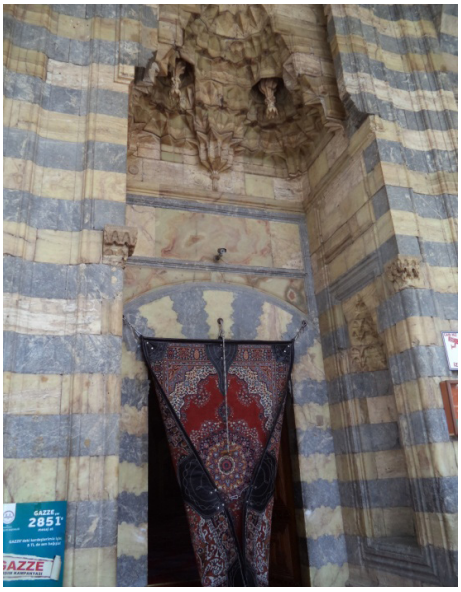

Foto 46: Ali Paşa Camisi, iki renkli mermer taç kapısı

Foto 47: Alaca Mescidin, Selçuklu döneminden kalan orijinal tuğla minaresi

Foto 48: Alaca Mescit, giriş cephesindeki malzeme uyumsuzluğu

Foto 49: Tokat Ulu Cami, Ahşap tavandaki kalem işi

Foto 50: Paşa Hanı, moloz taş-tuğla duvar, çimento kaplamalar

Foto 51: Paşa Hanı, kuzey cephesi

Foto 52: Niksar Sıragöz Camisi, Dış duvarlar, ahşap minare

Foto 53: Niksar Sıragöz Camisi, ahşap minare basamakları

Foto 54: Leylekli Köprü

Tokat Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Kadın Takıları

Neslihan KORKMAZ*

Özet

İnsanlığın varoluşundan günümüze, tarihte çağlar boyu kadın süslenmeye büyük önem vermiştir. Paleolitik çağdan itibaren yapılmaya başlanan süs eşyaları; teknik, ekonomik, sosyal gelişmeler ve beğeniler doğrultusunda değişim göstermiştir.

Birçok uygarlığın, devletin ve beyliğin hüküm sürdüğü Tokat'ta da kadınlar gerek kıyafetleriyle gerekse de kullandıkları takılarıyla dikkat çekmişlerdir. Tokat Müzesi'nde Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemine ait kadın takıları bulunmaktadır.

Bu çalışmada Tokat Müzesi'nde bulunan takılar arasında işçiliği özel olan örnekler seçilmiştir. Tokat Müzesi'nde bulunan kadın takıları kullanım alanlarına göre Gruplandırılarak (tepelikler, sakallıklar/sakalduruk/yanaklıklar, kemerler, bilezikler, yüzükler, gerdanlıklar); dönemi içinde Tokat'taki kültür birikimi, sosyal ve ekonomik durumların etkilerine değinilecek, takıların malzeme ve teknik özellikleri hakkında bilgi verilerek genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kadın, takı, tepelik, kemer, gerdanlık.*

Giriş

Orta Asya ve Anadolu tarihi boyunca Türk kadınları çok çeşitli form ve ölçülerde değişik türde takı kullanmıştır. Takılar sadece bir süslenme aracı değil aynı zamanda kişinin toplumdaki yeri, statüsü hakkında da bilgi veren önemli kalıntılardır. Orta Asya'ya özgü göçebe yaşayan toplumların giyim kuşamının bir parçası olarak gelişen takılar, 11.y.y.dan itibaren batıya göç eden Türkler tarafından Anadolu'ya taşınmıştır. En erken örnekler Hun kurganlarından çıkarılan buluntulardır[1] (Fot.1). Göktürkler devrinde de devam eden bu gelenek, Uygurlar devrinde özellikle üst düzeye mensup kadınların kullandıkları oldukça süslemeli takılarla zenginleşmiştir (Fot.2). Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu eserlerinde, İslâm inancı çerçevesinde eski inanışın özelliklerini de yansıtarak bir sentez oluşturulduğu görülmektedir. Anadolu Selçukluları'nda çini ve seramiklerde, mezar taşlarında, stucco eserlerde ve özellikle de minyatürlerde kadın takılarına rastlanmaktadır (Fot.3-4). Osmanlı devrinde kadın takıları hem form hem de süsleme özellikleri açısından daha çok çeşitlilik arz etmektedir. Bu devre ait örneklere minyatürlerde (Fot.5-6), tablolarda,

* Arş. Gör. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, neslihan.korkmaz@gop.edu.tr.

1 Lale Özder, İç Anadolu Bölgesi Geleneksel Kadın Başlıkları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1999, s. 11.

özellikle de oryantalist ressamların tablolarında, elbette ki müzelerde sıkça rastlamak mümkündür (Fot.7). Tokat ile ilgili olarak bu anlamda ressam Lennep'in yaptığı çalışmalar önemli bir kaynak durumundadır (Fot.8).

Tokat Müzesi de bu anlamda geniş bir koleksiyona sahiptir. Çalışmamızda ele aldığımız kadın takıları çoğunlukla Osmanlı'nın son devrine aittir. Eserlere bakıldığında kadınların giysilerini tamamlayan bu unsurlardan vazgeçemediği görülmektedir. İnce işçilikli, kaliteli malzemeyle yapılan eserler olduğu gibi; işçiliği az, maliyeti düşük malzemeyle yapılan eserler de bulunmaktadır. Tarihte olduğu gibi kişinin sosyo-ekonomik durumu şüphesiz ki bu takıların arz-talep sonucunda üretilmesini sağlayan önemli faktörlerden biri olmuştur.

1. Tokat İli Geleneksel Kadın Kıyafetleri

Kadınların kullandıkları takılar kıyafetlerle bütünleşince kendini tamamlamaktadır. Dolayısıyla çalışmamız kapsamındaki takıları yorumlayabilmek için Tokat ilindeki kadın kıyafetlerini de tanımak gerekmektedir. Tokat yöresi kadın giysilerini başa giyilenler, bedene giyilenler ve ayağa giyilenler olarak üç ayrı grupta incelemek mümkündür (Fot.9-10).

Başa giyilenlerden parçalı ya da semerli fes; tek parçadan oluşan, yünden veya keçeden yapılan külâh şeklinde, üst kısmı tepelik dediğimiz takıyla kapatılan bir giysidir. Findi 'elmalı' adıyla da bilinen bir çeşit başörtüsüdür. Semerli fesin üzerine, kenarları üçgen katlanarak, uç kısımları çene altına getirilerek bağlanmaktadır. Fes üzerindeki takıları kapatmamasına dikkat edilmektedir.[2] Terek alı da bir diğer fes çeşididir. 10-15 adet altın veya gümüş para fesin ön kısmına büyük olanlar, yanlarda küçük olanlar gelecek şekilde balıksırtı gibi dizilerek tutturulur. Altınlarla kumaş arasına boncuklar iplikle oya yapar gibi dikilerek dikiş kapatılır. Saçlık diğer adıyla saçbağı; fesin arkasına tutturularak veya saç örülürken içine yerleştirilerek örülen saç örgü aralarını süsleyen bir takıdır.[3]

Bedene giyilenler; İç saya, dış saya, önlük, şalvar, yağlık, , belbağı, arkalık, tuzluk şeklindedir. Kolyeler dış sayanın üstünde boynu çevreleyerek takılmaktadır. Ayağa giyilenler; çorap ve çarıktır. Ayağa giyilen kıyafetlerde takı bulunmamaktadır.

1.Takılarda Kullanılan Yapım Malzemesi ve Süsleme Teknikleri

Zengin bir koleksiyona sahip olan Tokat Müzesi'nde 25 tepelik, 7 kemer tokası, 20 kemer, 7 sakallık, 27 kolye, 1 kolye ucu, 11 saç tokası, 30 yüzük, 120 bilezik (kolbağı), 7 küpe, 9 gerdanlık, 17 fes alınlığı, 4 fes iğneliği bulunmaktadır[4].

2 Feryal Söylemezoğlu, "Tokat İli Yöresel Kadın Giysileri", Türk Sanatları Araştırmaları Dergisi, S.2, c:1, 2011, s. 111.

3 Selahaddin Adıgüzel, Gülü Bardağ İçinde- Tokat'ta Folklor, Ankara: 2004, s. 206-207.

4 Bu takılar arasında muskalıklar da yer almaktadır. Ancak muskalıklarda kadın ve erkek ayrımı yapmak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle çalışmada bu takılara yer verilmemiştir. Müzedeki muskalıklarla ilgili olarak 'Tokat Müzesi'ndeki Muskalıklar' başlıklı yaptığımız bir çalışma Acta Turcica çevrimiçi tematik dergide yayınlanmak üzere gönderilmiştir.

Takılarda yapım malzemesi olarak gümüş ve gümüşten daha az değerli, gümüş görünümünde olan bafon malzeme kullanılmıştır.

Renkli cam boncuklar, taşlar, oltu taşı süsleme malzemesi olarak kullanılmıştır. Takılarda uygulanmış olan süsleme tekniklerine bakıldığında kalıp, kabartma, kazıma, telkâri, mıhlama, savat, güherse, ajur tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir.[5]

2.Müzede Bulunan Takılar

2.1.Tepelikler

Tepelik, kadın fesleri üzerine dikilen veya doğrudan doğruya saç üzerindeki tülbent üzerine yerleştirilen, çoğunlukla gümüşten yapılan baş süsüdür.[6]

2.1.1.Birinci Örnek (Fot. 11-12)

Envanter No : 5.2.73 1324
Çap : 12,6 cm.
Yükseklik : 4,5 cm.

Eserin Tanımı: Yarım küre formunda olan tepeliğin merkezinde mıhlama tekniği ile yerleştirilmiş yeşil bir taş yer almaktadır. Taş, içten çift kanatlı maşa ile lehim tekniği kullanılarak dıştan kabarık bir görüntü verecek şekilde yükseltilmiştir. Taşlı olan bu kısım uçları birleştirilmiş 'u' biçiminde hazırlanmış, lehimle tutturulan bafon parçalarla çevrelenmiştir. İçten çökertme tekniği ile yapılan büyük kabaralar bu alanın etrafında sıralanmıştır. Bu kabaraların alt sırasında bir, üst sırasında iki olmak üzere küçük kabaralar yer almaktadır. Tepeliğin kenar kısmında aynı kabaralar tekrar edilmiştir. Tepelikten aşağı doğru sarkan bafon sallamalar mavi boncuklarla tepeliğin kenar kısmına küçük halkalar kullanılarak birleştirilmişlerdir. Sallamalar uzunlu kısalı olup, yaklaşık 12 cm civarında ve 39 adettir.

2.1.2.İkinci Örnek (Fot. 13-14)

Envanter No : 80. 17. 1- 5170
Çap : 12.5cm

Eserin Tanımı : Yarım küre formunda olan gümüş tepeliğin merkezinde, yükseltilmiş, bugün mevcut olmayan küçük bir taş yeri bulunmaktadır. Bu kısmın etrafı telkâri ile yapılmış altı adet, ortasında küçük kabaraların bulunduğu dairesel formlarla çevrelenmiştir. Bu bölümü lehimle tutturulmuş burgulu bir halka; daha

5 Telkâri tekniği; ince altın ya da gümüş telleri bir yüzey ya da üçboyutlu nesne oluşturacak biçimde çeşitli desenler yaratarak işleme tekniğidir. Bkz. Metin Sözen-Uğur Tanyeli, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1986, s. 233. Savat tekniği; metal yüzey, özellikle de gümüş üzerinde derin olmayan oyuklar açılıp içine siyah renkte bir eriyik doldurularak yapılan bezemedir. Bkz. *a.g.e.,* s. 211. Mıhlama tekniği; kullanılacak taşın önceden hazırlanmış şekline göre çevresine astar kesilerek yüzeye kaynak ya da yapıştırıcı malzemeyle yerleştirilmesidir .bkz. Mehmet Zeki Kuşoğlu, Dünkü Sanatımız-Kültürümüz, Ötüken Yayınları, İstanbul: 1994, s. 141-142. Güherse tekniği; kuyumculukta geçen bir tabirdir. Gümüş ve altın eserlerin muhtelif yerlerine kondurulan küçük pırıltılı küreciklerdir. Bkz. *a.g.e.,* s. 166.

6 *a.g.e.,* s. 37.

büyük kabaraların bulunduğu kısımla ayırmıştır. Büyük kabaralar da aynı halkanın tekrarıyla sınırlandırılmıştır. Telkâri ile yapılmış olan sıra sıra dizilmiş uçları içe doğru kıvrılarak koçboynuzuna benzer motiflerle, tepeliğin merkezinde yer alan bezemeler tamamlanmıştır. Tepeliğin kenar kısımlarında altı adet, merkezdeki bezemenin küçük tekrarı yerleştirilmiştir. Eserin kenar kısmında üç bordür bulunmaktadır. İçten dışa doğru ilk bordürde, merkezdeki koçboynuzuna benzer motifler sıralanmıştır. İkinci bordürde 'c' kıvrımları girift olarak yerleştirilmiştir. Zencirek motifinin diyagonal olarak sıralanmasıyla son bordür tamamlanmıştır. Tepeliğin kenarlarından aşağı sarkan 20 adet penesli sallama bulunmaktadır.

2.1.3.Üçüncü Örnek (Fot.15-16)

Envanter No : 76.20.3-2806
Çap : 11,5cm

Eserin Tanımı : Daire formunda olan gümüş tepelik kademeli olarak yerleştirilmiş dört ayrı düzenlemeye sahiptir. En üstte tepeliğin merkezinde, mıhlama tekniği ile yapılmış yeşil bir taş bulunmaktadır. Taşın etrafı tek sıra zencirek motifi ile çevrelenmiştir. Zencirekten aşağı doğru telkâri tekniği ile ters 's' kıvrımı yapılarak; kıvrımın kuyruk kısmı girift sarmallarla doldurulmuştur. Taşlı ve telkârili olan bu bölüm, yarım küre formunda olup, zeminden yükseltilmiştir. Lehim tekniği ile yapıştırılmış olan küçük kabaralı, ince bir bordür bu kısmı sınırlamaktadır. Aynı bordür hattı, tepeliğin tüm yüzeyinde altı kollu yıldız motifi oluşturacak biçimde lehimle bir alttaki yüzeyin üzerine oturtulmuştur. Yıldız motifinin her bir kolunda kırmızı ve yeşil taşlar mıhlama tekniği ile sıralı olarak yerleştirilmiştir. Bu süslemenin alt kısmında, uçları merkezdeki bordüre tutturulan, telkâri tekniği ile yapılmış girift sarmallardan oluşan 21 kollu bir bezeme görülmektedir. Kollardan biri bugün mevcut değildir. Bu kolların tepeliğin kenar kısmına doğru denk gelen bölümünde sarmallar helezoniktir. Kolların kesiştikleri ortadaki kısımlarda ve helezonların üzerinde çiçek motifleri lehimle tutturulmuştur. Bu kısmın altında kalan düz yüzey aynı zamanda en alttaki kademeyi de oluşturmaktadır. Bu kademe en dışta küçük dairesel zencireklerin yan yana getirilmesiyle oluşturulan dıştan tam olarak görülmeyen bir bordür bulunmaktadır. Düz küçük halkaların üst üste lehimlenmesinden oluşan son bir bordür hem bir öncekini çevrelemekte hem de yüzeyi sınırlamaktadır. Tepeliğin bu yüzeyini çepeçevre saran küçük mavi boncuk dizisi ince bir telle tutturulmuştur. Tepelikten aşağı sarkan sallamalarda sırasıyla üstten aşağı doğru hilal ve yıldız; bunların uçlarından sarkan zincirlere takılı penesler bulunmaktadır. Hilâlin ortasına küçük kırmızı taş mıhlanmıştır.

2.2.Fes Alınlıkları

Kadında, fesin ön yüzüne takılan, gerdanlığa benzer altın, gümüş veya çeşitli madenlerden yapılan takılardır.

2.2.1.Birinci Örnek (17-18)

Envanter No : 76.18.27 – 2764
Uzunluk : 49cm
Rozet Çapı : 4.5cm

Eserin Tanımı : Birbirine üçer zincirle bağlanmış dört adet, on altı kollu yıldız motifinden oluşan fes alınlığı; bakır malzemeden yapılıp üzeri gümüş yaldızla yaldızlanmıştır. Yıldızların merkezinde on altı kollu çiçek motifi bulunmaktadır. Bu motifi ince tel halkalar dik olarak sarmalamıştır. Bu halkaların çevresinde yıldızın kolları yer almaktadır. Kolların her birini büyükten küçüğe doğru üst üste sıralanmış halkaların külah formu almasıyla oluşmuştur yıldızların altında zincirli dört adet sallama mevcuttur. En alttaki zincirde yıldız kollarında görülen külâh formu aralarda tekrar edilmiştir. Yıldızların arka yüzü düzdür. Fese takılacak olan kısımlarda kanca bulunmaktadır.

2.2.2.İkinci Örnek (19-20)

Envanter No : 76.19.4- 2803
Uzunluk : 23cm
Genişlik : 10cm

Eserin Tanımı : Alınlık, yarım silindir formundaki yirmi yedi bafon; ortada ana motifin yer aldığı tek parçadan oluşmaktadır. Yarım silindir parçalara alttan ve üstten birer ip geçirilmiştir. Bunların üzerine dövme ve kabartma tekniği kullanılarak yatay ve yarı çapraz yivler açılmıştır. Alttan tek halka ile başlayan sallamalar, sırayla bir kabara, bir penes ve yaprak motifiyle devam etmektedir. Penesler ve yaprakların üzerinde kabartmalar görülmektedir. Ortadaki bafon parça iki bölüm halindedir. Üstteki ipe bağlı olan kısım dikdörtgen formda bir plakanın üzerine dört adet küçük prizmatik camın mıhlanmasından meydana gelmektedir. Aralarda boşluklara telkâri daireler yerleştirilmiştir. Alttaki üçgen formlu plakayla üstteki parçayı arada kalan üç adet mıhlanmış cam birleştirmektedir. Üçgen plaka üzerine bugün iki tanesi yerinde olan üç adet cam boncuk mıhlama tekniği ile yerleştirilmiştir. İnce bir zincirekli bordür bu alanı çevrelemektedir.

2.2.3.Üçüncü Örnek (21-22)

Envanter No :76.50.70- 3088

Eserin Tanımı : Fes alınlığı, çift ipten geçirilen yirmi altı adet yarım silindir formunda hazırlanmış olan gümüş parçadan oluşmaktadır. Bu parçaların üzerinde yatay olarak yedi adet yiv açılmıştır. Alt kısmında sallamalar bulunmaktadır. Sallamalar aşağıya doğru sırasıyla bir kabara, içinde helezonik 's' kıvrımının bulunduğu su damlası formlu gümüş levha ve tuğralı penesten ibarettir. Eserin orta kısmındaki üç adet sallamada kabara yerine bir kırmızı ve iki yeşil taş mıhlama tekniğiyle yerleştirilmiştir. Sallamalar diğerlerinden uzun tutulmuştur. Eserin günümüzde fese takılan kısımları eksiktir.

2.3. Sakalduruk/Yanaklıklar

Sakalduruk, sakallık ya da yanaklık olarak adlandırılan bu takılar; çene altından yanlara doğru fese takılmaktadır. Fese takıldıkları uç kısımda iğnelik benzeri kancalar yer almaktadır. Bazı örneklerde kumaş üzerine gümüş veya bafon malzeme kullanılarak tasarımlar yapılmış; kumaşın uçlarında bazen ilik açılarak, bazen de kumaşın uçlarına kancalar takılarak fese geçirilmesi sağlanmıştır.

2.3.1.Birinci Örnek (Fot.23-24)

Envanter No : 78.42.10 4679
Uzunluk : 47cm

Eserin Tanımı : Sakallık, yirmi iki adet gümüş baklanın[7] kırmızı bir bez üzerine dikilmesiyle oluşturulmuştur. Baklaların tabanları düz, yüzeyi silindir formdadır. Baklaların her birinde, alt ve üst köşelere açılan yuvalara yerleştirilen halkalarla baklalar birbirlerine bağlanmıştır. Baklaların üzerinde üstte iki ve altta üç yatay; ortada diyagonal yivler açılarak hareketlilik katılmıştır. Kumaş olan bölümün sağına, soluna ve ortasına dikilen küçük halkalara iki sıra penesli zincir yatay olarak dikilmiştir. Sağ ve sol köşede üç adet penes birer zincire tutturulmuştur. Eserin fese tutturulduğu kısımda, eşkenar dörtgen formdaki gümüş iki plaka bulunmaktadır. Plakaların arka yüzü düz olarak bırakılmış ve bir kanca fese takılabilmesi için lehimlenmiştir. Bu plakaların ortasında yeşil renkli bir taş, üstünde ve altında kırmızı renkli birer taş mıhlama tekniği ile yerleştirilmiştir. Forma uygun olarak telkâri tekniği ile hazırlanan ince gümüş teller adeta hayat ağacı motifi oluşturur gibi kıvrımlar yaparak merkezden kenarlara yayılmıştır. En dıştaki bordür küçük kabaralarla çevrelenmiştir.

2.3.2.İkinci Örnek (Fot. 25-26)

Envanter No : 5.1.72 1166
Uzunluk : 45cm

Eserin Tanımı : On üç adet gümüşten yapılmış ve içi boş yarım kürelerin arkasındaki dikdörtgen formlu halkalardan, kırmızı dokuma bezin geçirilmesiyle sakallık oluşturulmuştur. Bu küçük küreciklerin üzerinde savat tekniği ile çizgisel desenler yapılmış ve kürenin merkezine lehim tekniği ile küçük kabaralar yerleştirilmiştir. Halkalarla üstteki kürelere bağlanmış olan on üç adet desensiz, daha küçük boyutta yarım küreler ortada yer almaktadır. En altta sekizi H.1293 (1876-77) tarihli, beşi H.1327 (1909-1910) tarihli on üç penes bulunmaktadır. Sakallığın uçlarına açılan birer ilikle fese geçirilmesi sağlanmıştır.

7 'Bakla' Tokat yöresinde takılarda kullanılan bir tür bezeme unsuru için kullanılan bir tabirdir. Boyut gözetmeksizin (kemerlerde daha büyük, kolyelerde daha küçük boyutta) dikdörtgen formda kenarları dikine yarım silindir formunda kabartmaya sahip parçalardır.

2.3.3.Üçüncü Örnek (Fot. 27-28)

Envanter No : 75.60.20-2435
Uzunluk : 34.5cm

Eserin Tanımı : Gümüş sakallık, yirmi altı diziden oluşmaktadır. Zincire bağlı olan bu dizilerin her birinde aynı düzenleme mevcuttur. En altta gümüş levhalarla hazırlanmış iki yaprak motifi, halkalarla ortada yer alan tohum benzeri bezemeye tutturulmuştur. Bu bezeme ortadaki daha geniş olmak kaydıyla, ince tellerin dışbükey katlanmasıyla üç katlı bir görünüm kazanmıştır. Sakallığın iğnelik kısmında arka arkaya iki adet armudî formda hazırlanmış parça vardır. Girift olan bu parçalardan alttaki ajur tekniğiyle bezelidir. Delikler arasına etrafı zencirek motifi ile çevrelenmiş küçük kabaralar yerleştirilmiştir. Üstteki kısımda ise formun bittiği noktada kesişen teller, aşağıya doğru indirilerek spiral şeklinde sonlandırılmıştır.

2.4.Gerdanlıklar

2.4.1.Birinci Örnek (29-30)

Envanter No : 75.51.15- 2387

Eserin Tanımı : Ortada daire formlu ana parçanın yer aldığı gerdanlığın; silindir formlu gümüş parçalardan oluşan bir zinciri vardır. Zinciri oluşturan iki çeşit silindir vardır. Diğerinden daha uzun tutulmuş olan formda silindirin etrafına sarılmış tel bulunmaktadır. Daha kısa olan diğer silindirin ortasına dışbükey üç kademeli üzüm salkımına benzer bir bezeme yer almaktadır. Aralarda bu silindirlere halka ile tutturulmuş penesler görülmektedir. Daire formlu esas parçanın merkezinde mıhlama tekniği ile yerleştirilmiş bir taş; bunun etrafında da beş adet kabara bulunmaktadır. Aralarda kalan boşluklara telkâri ile yapılmış halkalar dağıtılmıştır. Küçük kabaralardan oluşan bir bordür bu alanı çevrelemektedir. Telkâri halkaların sıralı olarak dizilmesiyle bezeme tamamlanmıştır.

2.4.2.İkinci Örnek (31-32)

Envanter No : 77.15.14-3698

Eserin Tanımı : On dokuz adet büyük, on üç adet küçük silindir formunda gümüş parçanın dizilmesiyle gerdanlığın zincir kısmı oluşturulmuştur. Silindirlerin alt ve üst kısımlarında, üçer adet telkâri halka yatay olarak lehimlenmiştir. Aralarda bulunan halkalara bağlanmış penesler ve gümüş paralar yer almaktadır. Gerdanlığın ortasında bir yüzünde tuğra diğer yüzünde Osmanlıca yazı ve tarih taşıyan gümüş bir para bulunmaktadır.

2.4.3.Üçüncü Örnek (33-34)

Envanter No : 5.4.72-1169
Uzunluk : 40cm
Ortadaki parçanın çapı : 4.8cm

Eserin Tanımı : Üç adet zincirin ortada, daire formunda ana bir parçada birleştiği gerdanlık bafon malzemeden yapılmıştır. Merkezdeki parçanın arasında mıhlama tekniği ile yerleştirilmiş kırmızı bir taş bulunmaktadır. Taşı küçük kabaraların bulunduğu bordür sınırlandırmaktadır. Bu bordürden yanlara doğru yine küçük kabaralarla hazırlanmış on beş ince şerit ışınsal kolları oluşturmuştur. Bu kolların arasında kabarık gülbezek motifleri yer almaktadır. Zincirlere sık sık bağlanmış olan kıvrık dal motifli parçalar esere hareketlilik kazandırmıştır. Uçlarda boyna takılmayı sağlayan kancalar üçgen formda hazırlanmıştır.

2.5. Kemerler

2.5.1.Birinci Örnek (Fot. 35-36)

Envanter no : 74.14.8 1614
Uzunluk : 84cm
En : 3.2cm

Eserin Tanımı : On beş adet arka yüzü düz, ön yüzü bezemeli, dikdörtgen formdaki bakladan oluşan gümüş kemer, menteşelerle birbirine bağlanmıştır. Savat tekniği ile bezenmiş olan eserin, kemer tokasının merkezinde çiçek motifli büyük bir kabara; onu çevreleyen ışınsal kollar bulunmaktadır. Bu kabaranın iki yanında alttan lehimlenmiş, kazıma tekniği ile bezeli iki dışbükey levha yer almaktadır. Bunların yanlarında yine savatla yapılmış yarım nergis motifi ve onu çevreleyen yapraklar görülmektedir. Kemer tokasını iç içe küçük kabaraların yerleştirildiği iki çerçeve sınırlandırmaktadır. Her birinde savatla yapılmış bezeme içeren elips formlu baklalar küçük kabaralarla çevrelenmiştir. Kabartmalı olan bu kısımlar, kemer tokasının sağından başlayarak sırayla Osmanlı arması ve tuğra ile bezenmiştir. Yedi, on ve on birinci baklalarda resmi bir binanın dıştan tasviri bulunmaktadır. Kemer tokasının solunda yer alan yan yana üç baklada ortasında kilit deliği şeklinde açıklık bulunmaktadır. Bele göre ayarlanabilmesi için üç baklada da aynı açıklık konulmuştur. Kemerdeki kancayla bu kısım birleştirilerek kemer kapatılmaktadır. Bu baklalarda çiçek ve yaprak motifleri yer almaktadır.

2.5.2.İkinci Örnek (Fot. 37-38)

Envanter No : 76.20.18-2820
Uzunluk : 78cm
En : 3.2cm

Eserin Tanımı : Savat ve telkâri tekniğinin bir arada kullanıldığı güzel bir örnek olan gümüş kemerin tokasında bezeme bulunmaktadır. Kemer tokasının merkezinde yarım küre formunda savatla bezenmiş bir kabara ve üzerinde süsleme görülmektedir. Savat tekniği ile ortada büyük bir lâle motifi yapılmış; bu motifin yanlarından çıkan kıvrık dalların döndürüldüğü noktada da ters lâle motifi uygulanmıştır. Fiyonk benzeri bir görünümde olan kemer tokasını art arda küçük kabaraların bulunduğu iki sıra bordür sınırlandırmaktadır. Tokanın alt kısmında bordürlere lehimlenmiş üç adet papatya motifi bulunmaktadır. Enli olarak yapı-

lan kemer kısmı telkâri tellerin sarmal olarak uygulandığı yatay on bir parçanın birleştirilmesiyle oluşmuştur. Kemer tokasının sol tarafındaki bölümün uç kısmı bugün kopmuş vaziyettedir.

2.5.3.Üçüncü Örnek (Fot. 39-40)

Envanter No : 75.1.1-1883
Uzunluk : 92cm
En : 3.3cm

Eserin Tanımı : Gümüş kemer, on yedi bakla ve bir toka parçasının birleşmesinden oluşmuştur. Birleşme yerlerinde dikine kenetler mevcuttur. Baklaların arka yüzlerinde tuğra şeklinde damgalar bulunmaktadır. Kemer tokası fiyonk görünümünde olup savat tekniği ile bezenmiştir. Tokanın merkezinde büyük bir kabara yer almakta; bu kabarayı da ışınsal kollar çevrelemektedir. Kenarları oval olarak yuvarlatılmış olan iki gümüş levha bu kabaranın sağına ve soluna simetrik olarak yerleştirilmiştir. Levhalar ince kesilmiş olup, dışbükey biçimde katlanarak halkalarla toka zeminine tutturulmuştur. Bu levhalarda savat tekniği ile ortada büyük bir lâle motifi; bu lâlenin yanlarından çıkan dallarda da ters lâle motifi uygulanmıştır. Küçük kabaraların dizilmesiyle toka çerçevelenmiştir. Tokanın altında üç adet papatya motifi lehimlenmiştir. Ortadaki motiften aşağı telkâri teller çan şeklinde sallanmakta, uçları güherselerle sonlandırılmıştır. Baklaların iç kısmına dışbükey oval rozetler monte edilmiştir. Bu rozetlerin merkezinde de aynı papatya motifi yerleştirilmiştir. Rozetlerin üzerine savatla çiçek ve yaprak motifleri yapılmıştır.

2.6.Kemer Tokaları

2.6.1.Birinci Örnek (41-42)

Envanter No : 76.16.20 2640
Uzunluk : 12.5cm
Çiçek genişliği : 3.5cm
Sallama Uzunluğu : 7.5cm

Eserin Tanımı : Altı adet sallamalı çiçek motifi ile oluşturulan gümüş kemer tokası detaylı bir işçiliğe sahiptir. Çiçek motiflerinin ortasına mıhlama tekniği ile bir yeşil bir kırmızı şeklinde taş yerleştirilmiştir. Taşların ikisi günümüzde mevcut değildir. Taşlar zencirek motifi ile çevrelenmiştir. On bir kollu çiçek motifinin her bir kolu telkâri ile bezenmiştir. Çiçekler birbirlerine kenarlarda birer kabara ile lehimlenmiştir. İki ayrı üçlü grup halinde tasarlanmış olan kemer tokasının birleşme kısmında kırmızı bir taş mıhlanmış, etrafı telkâri ile bezenerek papatya benzeri bir motif oluşturulmuştur. Bu motif kemer tokasının ortasındaki çiçek motifine lehimlenmiştir. Çiçek motiflerinin altta kalan iki koluna sallamalar asılmıştır. Sallamalar bir halka, kabarma tekniği ile yapılmış küçük yarım küre, tekrar bir halka ve en sonda arka yüzü düz, ön yüzü zencirek motifli tellerle süslenmiş daire şeklinde birer gümüş plaka bulunmaktadır. Kemer arka yüzde bir

ucu halka şeklinde, bir ucu bu halkanın kıvrılıp kanca şekline dönüştürülmesiyle oluşturulan makas benzeri bir düzenekle birbirine bağlanmaktadır. Bu düzenek kemere lehimlenmiştir.

2.6.2.İkinci Örnek (Fot. 43-44)

Envanter No : 78.19.23 4305
Çap : 11.5cm
Yükseklik : 1.3cm

Eserin Tanımı : Yarım küre formunda iki parçadan oluşan bafon kemer tokası kabartma tekniği ile bezenmiştir. Eserin ön yüzünde merkezde kırmızı akik bir taş mıhlanmıştır. Taşın etrafında zincirek motifli bir bordür yer almaktadır. Bu bordüre lehimlenmiş telkâriler aşağı doğru spiral şeklini almıştır. Küçük kabaraların çevrelediği bu kısmı dışa doğru üç bordür izlemektedir. İçteki ve en dıştaki bordürde aynı bezeme programı uygulanmıştır. Nergis çiçeği ve palmet motifinin sürekli tekrarından oluşan bordürler, iç kısımda küçük kabaraların bulunduğu bir çerçeveyle sınırlandırılmıştır. Ortadaki kalın bordürde simetrik olarak yerleştirilmiş burmalı minare tasviri dikkati çekmektedir. Minarelerin arasında kalan üstteki alanda hilâl motifi altta ise başağa benzer bir motif bulunmaktadır. Eserin arka yüzünde biri kalın biri ince iki bafon şerit dikey olarak lehimlenmiştir. Kemerler birbirine kanca ile bağlanmıştır.

2.7.Bilezikler

2.7.1.Birinci Örnek (Fot.45)

Envanter No : 75.10.18-1965
Çap : 6cm
En : 1.5cm

Eserin Tanımı :Beş gümüş çubuğun yatay olarak birleşmesinden oluşan bileziğin, telleri üzerine sarmal olarak ince teller yerleştirilmiştir. Bileziğin bağlandığı kısım, iki yarım kalp formunun toplu iğneye benzer ince bir bakır çubukla kenetlenmesinden meydana gelmektedir. Kalp formlarının üzerinde kazıma tekniği ile kıvrık dal ve yaprak motifleri uygulanmıştır.

2.7.2.İkinci Örnek (Fot.46-47)

Envanter No : 7.2.71-867
Uzunluk : 8.7cm
En : 3.8cm

Eserin Tanımı : Kenarlarda ince, ortada dokuz kalın tel burgunun diyagonal olarak sarılmasıyla oluşan gümüş bilezik oldukça enli bir görünümdedir. Bileziğin bağlanma kısmında dikdörtgen bir çerçeve içinde telkâri süsleme görülmektedir. Yanlarda dikey olarak, üstte ve altta yatay olarak yerleştirilmiş helezonik kıvrımlar bulunmaktadır.

2.7.3.Üçüncü Örnek (Fot. 48-49)

Envanter No : 74.11.2-1603
Uzunluk : 20cm

Eserin Tanımı : Beş dikdörtgen bafon plakanın menteşelerle birleştirilmesinden meydana gelen kol bağının her yüzünde aynı bezeme mevcuttur. Merkezde altı adet mavi plastik boncuk daire şeklinde yerleştirilmiştir. Boncukları iki adet telkâri helezon çevrelemiştir. Boncukların tamamı tek bir zencirekle sınırlandırılmıştır. Bu kısım dört zencireğin dolaştığı telle kare içine alınmıştır. Köşelerde üçer adet telkâri halka bulunmaktadır. Bu alanın dışında kalan kenar bordürlerin dört köşesinde yine aynı boncuklar yer almış; aralarda kalan kısımlara beşer adet, ortasında tek güherse bulunan on iki yapraklı çiçekler yerleştirilmiştir.

2.7.4.Dördüncü Örnek (Fot. 50-51)

Envanter No : 75.31.17-2164
Uzunluk : 18.4cm

Eserin Tanımı : On beş adet dikdörtgen bafon parçanın birbirine pirinç millerle kenetlenmesinden meydana gelmiştir. Kilit kısmı bronzdan yapılmıştır. Parçaların üzerinde kalıp tekniği ile yatay olarak bir sıra kabaralı, iki sıra düz olmak üzere on iki yiv açılmıştır. Kilit kısmında yarım daire şeklinde kabartmaların dizilmesinde oluşan bir bezeme mevcuttur.

2.7.5.Beşinci Örnek(Fot.52)

Envanter No : 74.28.30-1841
Uzunluk : 7.8cm

Eserin Tanımı : Dokuz adet küçük gümüş baklanın menteşelerle kenetlenmesinden meydana gelmiştir. Baklaların üzerinde yarım elips formunda dışbükey parçalar monte edilmiştir. Bu parçalarda savat tekniği ile rûmi, palmet ve koçboynuzu motifleri uygulanmıştır. Baklalar küçük kabaraların yer aldığı bir bordürle çevrelenmiştir.

2.8.Saç Tokaları

2.8.1.Birinci Örnek (Fot. 53)

Envanter No : 80.1.2-4991
Uzunluk : 8cm

Eserin Tanımı : Bafon saç tokası, ortası daha geniş yanlara doğru daralan kıvrımlı kenarlara sahiptir. Savat tekniği ile süslenen tokanın ortasında sekiz yapraklı bir çiçek motifi; yanlarda elips formunda bir kökten çıkan üçlü yaprak motifi uygulanmıştır. Arka yüzünde saça geçirilen klips bir halkaya tutturulmuştur.

2.8.2.İkinci Örnek (Fot.54)

Envanter No : 75.9.6-1931
Uzunluk : 7cm

Eserin Tanımı : Dikdörtgen formdaki, kenarları pahlanmış, bafon saç tokası kalıp tekniği ile bezenmiştir. Zikzak kabartmaların arasında ve çizgilerin köşelerinde küçük daireler yer almaktadır. Aralarda kalan boşluklarda küçük kabartılar mevcuttur. Zencirek şeklinde bir bordür tokayı çevrelemiştir. Arka yüzde saça geçirilen klips dört adet halka ile birlikte lehimlenmiştir.

2.8.3.Üçüncü Örnek (Fot.55)

Envanter No : 75.31.35-2179
Uzunluk : 8cm

Eserin Tanımı : Gümüş saç tokası ortada daha geniş, yanlara doğru daralan kıvrımlı formdadır. Savat tekniği ile bezenen eserde, ortada çiçek motifi dört köşeli yıldızla çevrelenmiştir. Yanlarda kalan kısımlarda sade bir düzenleme görülmektedir.

2.9.Yüzükler

2.9.1.Birinci Örnek (Fot.56)

Envanter No : 75.1.5-1887
Kaş Uzunluğu : 3.4cm
Kaş Genişliği : 1.8cm
Yükseklik : 2.6cm

Eserin Tanımı :Gümüş yüzüğün kaş kısımları üçgene yakın bir form almıştır. Çift kabaralı iki bordürün çevrelediği bir saptan çıkan üst üste ikişer helezonik kıvrımın bulunduğu ana motif karşılıklı olarak tekrar edilmiştir. Ortada kalan üçgen boşluklara savat tekniği ile stilize yaprak motifi uygulanmıştır.

2.9.2.İkinci Örnek (Fot.57)

Envanter No : 7.7.71-872
Çap : 2.1cm

Eserin Tanımı : Yüzük, düz gümüş zemin üzerine on iki sıra gümüş telin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bunlardan on sıra telkâri işçiliklidir. Bir sıra tek telin dalga şeklinde yerleştirilmesi, bir sıra da içbükey dışbükey bir katlanmayla oluşmuştur. Yüzüğün üst kısmında halkalara tutturulmuş üç gümüş para bulunmaktadır.

2.9.3.Üçüncü Örnek (Fot.58)

Envanter No : 77.33.19-4013
Çap : 2.3cm
Kalınlık : 0.1cm
Kaş Çapı : 1.7cm

Eserin Tanımı : Merkezde daire formunda tek bir taşın gümüş çerçeve içine alınmasıyla meydana gelmiştir. Taşın alt kısmından sallanan yaprak formlu küçük parçalar ince halkalarla tutturulmuştur. Yüzük halkasının taşla birleştiği köşelerde güherseler alttan üste doğru arttırılmıştır.

2.10.Küpeler

2.10.1.Birinci Örnek (Fot.59)

Envanter No : 76.10.8-2520

Eserin Tanımı : Gümüş küpe çifti savat tekniği ile süslenmiş bir hilâl ve ona altta birleşmiş küre formundan oluşmaktadır. Çizgisel bezemelerin yer aldığı küpe, arkada bir klipse sahiptir.

2.10.2.İkinci Örnek (Fot.60-61)

Envanter No : 77.7.3-3655
Çap : 5.5cm

Eserin Tanımı : Tek olarak yer alan gümüş küpe detaylı bir işçiliğe sahiptir. Burgulu bir küpe halkası, halkayla küpenin alt kısmının birleştiği yerde mıhlama ile yerleştirilmiş mavi boncuk yer almaktadır. Arada kalan bölümde üç adet ajur tekniğinde işlenmiş küre formlu parçalar yer almaktadır. Üzerlerinde helezonların yer aldığı bu parçalar; aralarda üstte bir büyük, altta beş küçük ajurlu dairenin bulunduğu parçalara lehimlenmiştir. Kürelerin altında yer alan halkalara bakıldığında eserin devamının olduğu anlaşılmaktadır.

2.10.3.Üçüncü Örnek (Fot. 62)

Envanter No : 74.28.32-1843

Eserin Tanımı : Çift küpenin halka kısmı ve halkanın altındaki ilk bölüm gümüşten yapılmıştır. En altta birer altın para yer almaktadır. Küpenin kancasının altındaki kısımda beş güherse ile yapılmış yarım çiçek motifi; dört adet güherse ile bezenmiş hilâl motifi ile birleştirilmiştir.

2.11.Fes İğnelikleri

2.11.1. Birinci Örnek (Fot.63-64)

Envanter No : 70.2.10-4106
Uzunluk : 7.8cm
Genişlik : 2.2cm

Eserin Tanımı : Gümüş fes iğneliği alttan geniş üste doğru daralan beş dilimli formda yapılmıştır. Ön yüzünde kazıma tekniği ile yapılmış hayat ağacına benzer motif bulunmaktadır. Alt kısmından iki, yanlardan iki olmak üzere dört halkaya takılmış olan zincirlerin uçlarında penesler yer almaktadır. Arka yüzünde fese takmayı sağlayan iğnelik yatay olarak lehimlenmiştir.

2.11.2.İkinci Örnek (Fot.65)

Envanter No : 78.1.1- 4063
Uzunluk : 7cm

Eserin Tanımı : Gümüş fes iğneliğinin baş kısmında kırmızı bir taş bulunmaktadır. Taşın altında ve üstünde ortası boş kalacak biçimde çevreleyen yarım küre formunda dilimli gümüş iki parça yer almaktadır. Kenarları dilimli olan bu parçalarda telkâri işçilik görülmektedir. Dilimlerin her birinin merkezine küçük birer taş yerleştirilmiştir.

Sonuç

Takılar çağlar boyunca insanların, özellikle de kadınların vazgeçilmez süs unsurları içinde yer almıştır. Çoğu zaman kıyafetlerin tamamlayıcı unsurları olan takılar, bulunduğu coğrafyanın sosyolojik özellikleri hakkında bilgi veren önemli kültür kalıntılarıdır. Takı takma geleneği Anadolu'nun tamamında karşımıza çıkmaktadır. Müzedeki takıların benzer örneklerine Anadolu'nun hemen her yerinde özellikle de İç Anadolu Bölgesi'nde ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde sıkça rastlanmaktadır. Bu gelenek kapsamında kişisel süs eşyaları incelenirken daha çok yerel bağlamda, yöresel kültür birikimi, gelenekler, sosyolojik ve ekonomik unsurlar da ele alınarak bir değerlendirme yapmak daha doğru olacaktır. Tokat ili de zengin kültür birikimi ve bu birikimi geçmişten günümüze halen yaşatabilen nadir şehirlerimizden biridir.

Müzede her türden takıya rastlanmıştır. Özellikle tepeliklerde, fes alınlıklarında, sakallıklarda ve gerdanlıklarda işçiliğin daha detaylı olduğu gözlenmiştir. En çok tercih edilen teknik olan telkâri tekniği bu eserlerde sıklıkla uygulanmıştır. Bileziklerde ve küpelerde güherse tekniği, saç tokalarında savat tekniği uygulanmıştır. Daha çok gümüş ve bafon malzemenin tercih edildiği eserlerde altına çok az rastlanmıştır. Takıların çeşitililiği Tokat kadınının giyim-kuşamına, süsüne ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Ancak bu süslenme kadının ev içinde giydiği kıyafetlerde kendini göstermektedir.

Osmanlı'nın son devrine ait olan bu eserlerde kullanılan düşük kalitedeki malzeme bize; sosyo-ekonomik durumu hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

Kaynakça

ADIGÜZEL, S. Gülü Bardağ İçinde- Tokat'ta Folklor, Ankara: 2004.

AND, M. Osmanlı Tasvir Sanatları:1, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2004.

AND, M. 16. Yüzyılda İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2012.

ARIK, R. Kubad Abad, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul: 2000.

HANİLÇE, M. "Şeriye Sicillerine Göre XIX. y.y. BaşlarındaTokat'ta Giyim", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 30, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya:2011.

KUŞOĞLU, M.Z. Dünkü Sanatımız-Kültürümüz, Ötüken Yayınları, İstanbul: 1994.

LEMAIRE, G.G. The Orient in Western Art, 2005.

LAUNAY. M.–Osman Hamdi Bey. Elbise-i Osmaniyye 1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri, (Çev. Erol ÜYEPAZARCI), İstanbul: 1873.

ÖZDER, L. İç Anadolu Bölgesi Kadın Başlıkları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1999.

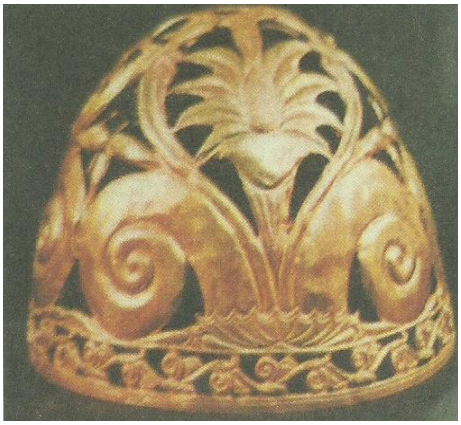
SÜSLÜ, Ö. Tasvirlere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2007.

SÖYLEMEZOĞLU, F.- YILMAZ, G. 'Tokat İli Yöresel Kadın Kıyafetleri', Türk Sanatları Araştırmaları Dergisi, S.2, c.1, 2011.

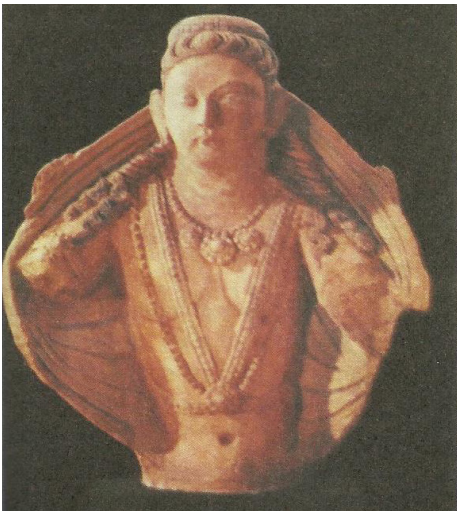
TANYELİ, U.- SÖZEN, M. Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1986.

TR83 Bölgesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat) El Sanatı Ürünleri Envanteri, Yeşilırmak Havzası Kalkınma Birliği Yayınları, Ankara: 2012.

Fotoğraflar

Fot.1 Kadın başlığı (L.Özder'den)

Fot.2 (L.Özder, s. 25)

Fot.3 Varka ve Gülşah minyatüründen detay (Ö. Süslü'den)

Fot.4 Stucco Selçuklu figürü Metropolitan Museum

Fot.5 Haseki Sultan (M.And'dan)

Fot. 6 Keman çalan kadın (M.And'dan)

Fot.7 Amedio Preziosi'nin 'Bir Kadın' adlı tablosu

Fot.8 H.J.Van Lennep 'in Tokat'lı kadın tasviri

Fot.9-10 Tokat Müzesi'nden yöresel kıyafetlerle takılar

Fot. 11 Tepelik

Fot.12 Tepelikten detay

Fot.13 Tepelik

Fot.14 Tepelikten detay

Fot.15 Tepelik

Fot.16 Tepelik sallamasından detay

Fot.17 Fes Alınlığı

Fot.18 Fes Alınlığından detay

Fot.19 Fes Alınlığı

Fot.20 Fes Alınlığından detay

Fot.21 Fes Alınlığı

Fot.22 Fes Alınlığından detay

Fot.23 Sakallık/yanaklık

Fot.24 Sakallıktan detay

Fot.25 Sakallık

Fot.26 Sakallıktan detay

Fot.27 Sakallık

Fot.28 Sakallıktan detay

Fot.29 Gerdanlık

Fot.30 Gerdanlıktan detay

Fot.31 Gerdanlık

Fot.32 Gerdanlıktan detay

Fot.33 Gerdanlık

Fot.34 Gerdanlıktan detay

Fot.35 Kemer

Fot.36 Kemer tokası

Fot.37 Kemer

Fot.38 Kemer tokasından detay

Fot.39 Geleneksel kıyafetle kemer

Fot.40 Kemerden genel görünüm

Fot.41 Kemer tokası ön ve arka yüzü

Fot.42 Kemer tokasından detay

Fot.43 Kemer tokası ön ve arka yüzü

Fot.44 Kemer tokasından detay

Fot.45 Bilezik

Fot.46 Bilezik

Fot.47 Bilezikten detay

Fot.48 Kolbağı

Fot.49 Kolbağından detay

Fot.50 Kolbağının arka yüzü

Fot.51 Kolbağının ön yüzünden detay

Fot.52 Kolbağı

Fot.53 Saç tokası

Fot.54 Saç tokası

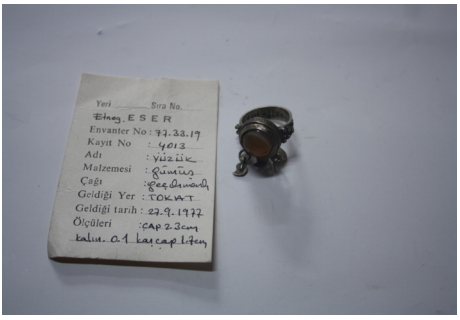
Fot.55 Saç tokası

Fot.56 Yüzük

Fot.57 Yüzük

Fot.58 Yüzük

Fot. 59 Çift küpenin ön ve arka yüzü

Fot.60 Küpe teki

Fot. 61 Küpeden detay

Fot.62 Küpe çifti

Fot.63 Fes iğneliği

Fot.64 Fes iğneliğinden detay

Fot.65 Fes iğneliği

Fot.66 Fes iğneliğinden detay

Tokat ve Çevresinde Üretilen Bir Grup Seramiğin Bezemelerinin Yorumu

Altan A. MARÇELLİ*

Selçuk EREZ**

Özet

Tokat'ın ve bu kentin 200 kilometre uzağında yer alan Gümüşhacıköy'ün seramik ürünleri, bazı benzerlikleri nedeniyle, bu güne dek akademisyenler ve koleksiyonerler tarafından ayırt edilememiş ve tümü genellikle Tokat üretimi olarak yorumlanmıştır. Tokat ve Gümüşhacıköy seramiklerini ayıran en önemli nitelik; Gümüşhacıköy ve çevresinde üretilen testilerin önemli bir bölümünün üstünde gözlemlediğimiz, buna karşın Tokat'ta üretilen testilerde rastlamadığımız, kabartma tekniğiyle gerçekleştirilmiş bir çiçek motifinin varlığıdır. Kardelen olduğunu düşündüğümüz bu motif, üzerinde bulundukları seramiklerin kullanım amaçlarının yorumlanmasına katkıda bulunmuştur.

Çalışmamızda Tokat ve Gümüşhacıköy ürünleri arasındaki sır, astarlama ve morfolojik farklar da tanımlanmaktadır. Gümüşhacıköy testilerinin çoğunun ağız bölümlerinin huni şekilli olması, bu kapların -klasik Yunan örneklerinde olduğu gibi- değerli ve ziyan edilmemesi gereken bir sıvı içermek üzere üretildiklerinin göstergesidir. Gümüşhacıköy ve çevresinde bu sıvının dini törenlerde sıkça kullanılan şarap olması gerekir.

Dinsel motifli bezemeler Gümüşhacıköy ve yakınlarında üretilen seramiklerde çokça, Tokat seramiklerinde ise nadiren görülür.

Tokat seramiklerinde rastladığımız dinsel motiflerden altı kollu çark ve altı ile sekiz taç yapraklı rozetler yanında Sonsuzluk Çemberi de dikkat çekmektedir. Bu sembollerin Hindistan, Uzakdoğu ve Yakındoğu üzerinden gelen etkilerle Anadolu sanat ürünlerinde yer aldığı ve bunların Ermeni sanatçılar tarafından da benimsenen ve kullanılan motifler olduğu belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Seramik, Tokat, Gümüşhacıköy, Dini Simge.*

* Sanat Kuramı Uzmanı, Araştırmacı-Yazar, Işık Üniversitesi İstanbul, e.mail: a.marcelli50@gmail.com.

** Prof. Dr., Araştırmacı-Yazar, Bilgi Üniversitesi İstanbul, e.mail: selcukerez@gmail.com.

Interpretation of the Ornaments of a Group of Ceramics Produced in Tokat and Its Environs

Abstract

Ceramics produced in Gümüşhacıköy during the last hundred years of the Ottoman Empire have often been misdiagnosed by academicians and collectioneers as products of another town, about 200 kms away, viz. Tokat. In this paper, we describe the clues which have enabled us to differentiatiate between the products of these towns: The differences in their coating, glazing and morphology are enumerated.

Most of the Gümüşhacıköy pitchers have funnel shaped mouthpieces indicating that they were probably produced to contain a rather valuable liquid. In Gümüşhacıköy, that liquid must have been wine, which has a ritual use in Christianity. Pitchers originating from this place bear a very special floral motif that we have interpreted as the snowdrop. The presence of this motif has contributed to our differentiation between the products of the two towns.

Religious symbols, often encountered in products of Gümüşhacıköy, are scarce among the decorative figures of the Tokat ceramics.

Religious symbols, which embellish the Tokat ceramics include the Wheel of Eternity, rosets with six and eight flower petals, a pinwheel sign with six arms, all used in Anatolian art influenced by the Indian, Near-Eastern and Far-Eastern arts. These symbols have been extensively used by Armenian artists in the aforementioned towns.

Keywords: *Ceramic, Tokat, Gümüşhacıköy, Religious Symbol*.

Bu çalışmamızda, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, Sivas Vilayeti sancaklarından Tokat ve Amasya'da üretilmiş olan bir grup seramik obje üstünde sık rastladığımız bazı simgeleri irdeleyeceğiz.

Anadolu'da üretilen seramiklerin nitelikleri -hatta bunlara verilen adlar- yaklaşık seksen kilometre çapında dairesel bölgelerin birinden diğerine geçildiğinde genellikle değişir. Buna rağmen, aralarında ortalama 200 kilometre uzaklık bulunan Tokat ve Gümüşhacıköy'ün üretimleri, bazı benzerlikleri nedeniyle akademisyenlerin ve koleksiyonerlerin günümüze dek yanılmalarına yol açmıştır. Benzerlikleri nedeniyle, yayınlanmış olan birçok bilimsel çalışmada, Gümüşhacıköy üretimi olan seramikler Tokat üretimi olarak nitelendirilmiştir.

Her iki bölgenin ilk bakışta benzetilen üretimleri ayrıntılı olarak incelendiğinde bu imalatların birbirlerinden bazı önemli niteliklerle ayrıldıkları saptanır. Bugüne değin gerçekleştirdiğimiz araştırmalar sonucunda iki bölgenin üretiminin başlıca farklılıklarına - Tokat Seramikleri kitabımızda irdelediğimiz "iki üretim

arasındaki biçim farklılığı"na ve "ayrı kabartma teknikleri"ne ilaveten - "astar kullanım farklılığı" ile "sır farklılığı"nı da eklememiz gerekecektir. Gümüşhacıköy üretiminde astar, kimi zaman objenin dış yüzeyinin tamamına kimi zaman da objenin beline kadar ya da sadece ağız çevresine sürülmekte ve birçok objede görüleceği üzere ilk pişimi gerçekleştirilmiş toprak üstünde değişik renk açıklığı ve koyuluğu elde etmek amacıyla, büyük bir maharetle bölgesel olarak veya lekeler halinde uygulanmaktadır. Yeşil sırın rengi Gümüşhacıköy üretiminde açık ve dalgalı, Tokat üretimindeyse koyu ve çoğunlukla yeknesaktır. Sarı sır ise Gümüşhacıköy üretiminde Tokat'takine göre daha koyu bir renkte uygulanmıştır. Gelecekte yapılacak toprak analizleri sonucu kullanılan hammaddelerin kimyasal nitelikleri tespit edildiğinde her iki üretim arasındaki farklılıkların tanımı bütünlenmiş olacaktır.

Tokat seramikleri ve Gümüşhacıköy seramikleri özellikle testilerde belirgin bir biçim farkına sahiptir: Tokat üretimi testilerde ağız ve boyun bölümü genellikle boru şeklindeyken, Gümüşhacıköy üretiminde ağız, çoklukla, huni biçiminde yukarı doğru genişlemektedir.

Gümüşhacıköy testilerinin ağızlarının huni şeklinde olması, sudan daha değerli bir sıvı içermek için yapılmış olmaları ve bu nedenle içerdiklerinin, bu testilere sıvı dökülürken ve bu testilerden başka bir kaba sıvı aktarılırken, ziyan edilmemesi içindir. Her ne kadar şarap tüketiminde kullanılmış olan tüm testilerin ağızları huni şeklinde imal edilmemiş olsa da, ağızları huni şeklinde üretilmiş Gümüşhacıköy testilerinin şarap ya da başka kıymetli sıvıların bulundurulması amacıyla üretildikleri düşünülmektedir.

Antik devirde Akdeniz çevresinde yer alan bölgelerde değerli sıvı içermek için üretilmiş olan seramik ve madeni kapların ağız bölümlerine ya kısmen çimdiklenerek gaga şekli verilmiş ya da ağızları huni şeklinde yapılmıştır. Defin törenlerinde kullanılan özel bir yağ dahil olmak üzere değerli sıvıların konulduğu - Antik Yunan'da "*lekythos*" [1] olarak anılan - testiler huni ağızlıdır [2] [3]. Yakın tarihlerde üretilen ve piyasa değeri yüksek olan şarabın konduğu testilerin çoğunun ağzı da huni şekillidir. Ağızın huni şekilli olması aynı zamanda testilerin tahta ya da mısır koçanı gibi bir tıkaçla kapanmalarını kolaylaştırmaktadır.

Gümüşhacıköy'de üretilmiş olan huni ağızlı testilerin farklı bir figürle bezendiği de görülmektedir. Bu figürün yorumlanması hem bu objelerin üretim amaçları hem de üreticileri konusunda fikir sahibi olabilmemize yol açabilir.

Bu figür çoğunlukla altı, bazen de dört veya iki dallı bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Bu motifler sadece süsleme amacıyla yerleştirilmiş olsaydı, Ana-

1 OAKLEY, John, H. : "Greek Vase Painting", s. 607

2 RICHTER, Gisela M. A. - MILNE, Marjorie J.: *Shapes And Names Of Athenian Vases*, s. 15, res. 91-102

3 BOTHMER, Dietrich v. - WITTMANN, Otto: *Greek Vases / Molly And Walter Bareiss Collection*, s. 88.

dolu'nun diğer seramik üretim bölgelerinde rastlandığı şekilde, testilerin gövdelerinde birbirinden hem morfolojik hem de nicelik açısından çok farklı çiçek ve bitkilerin görülmesi beklenirdi. Bu testilerin tümünün üstündeki motiflerin birbirini andırması, çoğunun aynı bitkiyi yansıtması, bu bitkinin sıradan bir dekoratif unsur olmayıp belli bir anlam taşıdığını düşündürmektedir.

Antik toplumların neredeyse tamamında şarabın gıda amaçlı kullanımı yanında dinsel amaçlı kullanımı yaygındı. Antik Yunan'da şarap, tanrıları kutsamak, zihni açmak ve tedavi amacıyla kullanılmıştı. Bu kullanım şekli ilk semavi din olan Musevilik'te ve takiben Hıristiyanlık'ta da geçerli olmuştur. Kullanıcıları tarafından kutsiyet atfedilen şarabın içine konmuş olduğu Gümüşhacıköy üretimi testilerin üzerinde yer alan bitki figürünün Hıristiyan dinsel literatüründeki yerini araştırmak gerekir.

Bu araştırmadan önce, ilk olarak, bu testilerin üretilmiş oldukları Gümüşhacıköy bölgesinin Hıristiyan nüfusuyla ilgili bilgilere göz atmak istedik. Bitki desenli testilerin yüzde doksanının kaynağı olan Gümüşhacıköy'de, 1914 Osmanlı nüfus sayımına göre o tarihte 200'ü Protestan olmak üzere 4000 kadar Ermeni yaşamakta, bu insanlar buğday tarımı, hayvancılık, halı dokumacılığının yanı sıra bağcılık, meyvecilik ve şarapçılıkla uğraşmaktadır.[4] Bu bilgiyi aktardığımız kaynak Merzifon şehrindeki toplam otuz bin nüfusun on bininin de Ermeni olduğunu belirtmiştir.

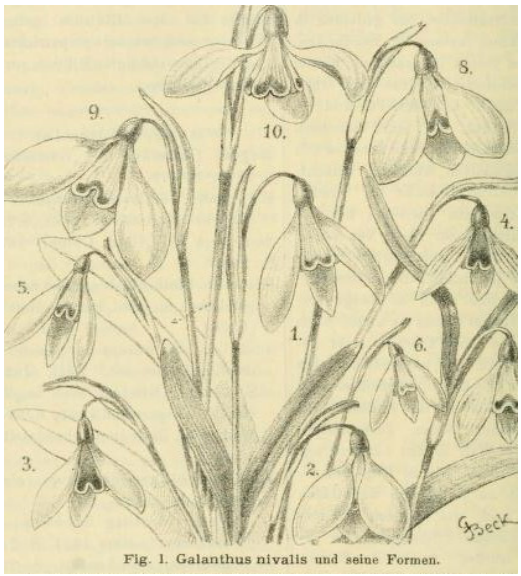
Bu saptamamız sonrasında adı geçen motiflerde sık rastlanan üç taç yapraklı çiçeğin bölgedeki çiçek türlerinden hangisine benzediğini araştırdık.

Fotoğraf 1: Gümüşhacıköy üretimi testi üzerinde "üç taç yapraklı" çiçekler. Özel koleksiyon. Y: 34 cm, Ç: 16 cm.

4 KÖKER, Osman: *100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler*, ss. 227-228

Vardığımız sonuç bu çiçek şeklinin Amaryllidaceae ailesinden Galanthus bitkisinin sadece üç dış taç yaprağının açıldığı dönemdeki görüntüsüyle birebir uyuştuğudur. Bu bitki Anadolu'da kardelen adıyla anılır.

Şekil 1: Kardelen Çiçeği.[5]

Kardelenler küçük bir soğandan türeyen, ince uzun yaprakları olan, yaklaşık 20 cm uzunluğunda, gövdesinin uç kısmında üçü dış üçü de iç olmak üzere toplam altı taç yaprağı olan ve yıl içinde, süt beyazı renginde, tek bir çiçek açan bitkilerdir.

Grek dilinde "gala" süt, "anthos" ise çiçek demektir. Özetle Grek dilinde kardelen "sütbeyazı çiçek" anlamına gelmektedir.

Hıristiyan inancında Oğul'un yani Hz. İsa'nın tapınağa gelişi ve Hz. Meryem'in doğumun yol açtığı kirlilikten doğumu izleyen kırkıncı günde arınması, birçok kilisede 2 Şubat'ta, Doğu Kiliseleri'nde ise 14 Şubat'ta kutlanır. Hz. Meryem Yortusu - Ermenice Trndez - adıyla anılan kutlamaların gerçekleştiği günlerde kardelenlerin çiçek açması Hıristiyanlarca önemsenir. Bu bitkinin yılda sadece bir gün iç tarafındaki üç taç yaprağın dıştakilerle aynı anda açması sonucu altı taç yapraklı bir çiçek oluşur. Bu altı taç yapraklı çiçek, Hıristiyan inancında –bütünlenmişlik ve olgunluk bağlamında- Hz. İsa'yı temsil eder. Kardelen çiçeğinin beyaz rengi Hz. Meryem'in doğumun yol açtığı kirlilikten arınmasını simgeler. Batı kiliselerinde 2 Şubat'ta Hz. Meryem heykelleri yıl boyunca bulundukları yerlerinden alınır ve oralara kardelen buketleri konulur. Kardelenler, Hristiyan inancında, yeryüzünün kış mevsimi sonrası temizlenmesi ve arınmasını da simgeler.

5 MANNAGETTA, Günther Ritter Beck v. : "Die Schneeglöckchen", s. 4

Kardelen, İncil öykülerinde de adı geçen bir çiçektir. Bu öykülerin birinde, Hz. Adem ile Hz. Havva'yı Cennet'ten kovulduktan sonra teskin etmek için tomurcuklandığı söylenmektedir.

Anadolu toplumlarında da kardelene, kışın bitimine yakın bir zamanda, bir çok çiçekten önce açması ve bu yolla insanlığa ümit vermesi nedeniyle, tarih boyunca kutsal anlamlar yüklenmiştir.

Fotoğraf 2: Haçkar.

Testilerin üstünde yer alan bitki motiflerinin "haçkar" olarak anılan eski Ermeni mezar ve anı taşlarının üzerindeki simgeleri andıran yönleri de vardır. İlk haçkarlar yaşayan ya da ölmüş kimselerin ruhlarının esenliğini pekiştirmek amacıyla dikilmişler, daha geç dönemdekiler ise askeri zaferleri anma, kiliselerin inşasını kutlama ve doğal afetlerden korunma amacıyla üretilmişlerdir.

"Haçkar", Ermenice "taşa işlenmiş haç" anlamına gelir; XII. ve XIII. Yüzyıllarda yaygınlaşmış bir Ortaçağ Ermeni sanatıdır. Haçkarların çoğunda haç üstünde Hz. İsa görülmez. Genellikle ortada bir haç ve bunun altında güneşi, dünyayı veya sonsuzluğu simgeleyen bir daire vardır. Taşın geri kalanı çoklukla çeşitli bitki motifleriyle bezelidir.

Haçkar kompozisyonları üç ayrı yüzeye ayrılarak tanımlanır. Orta bölümde haç-hayat ağacı yer alırken alt bölüm yeryüzünü, üst bölüm ise gökleri simgeler. Haç-hayat ağacı alt üst ve sol sağ istikametlerinde ejderhaya ve Tanrı'ya,

dünyeviye ve uhreviye, geçmişe ve geleceğe, ölüme ve ölümsüzlüğe işaret eder. Hıristiyan inancı, Ortaçağ'dan itibaren haçı, Cennet Bahçesi'ndeki hayat ağacı ile karşılaştırmıştır. Birçok dini yorumda kilise yeryüzündeki cenneti, haç da yeryüzündeki hayat ağacını simgeler. Ortaçağ Ermenistan'ının teolojik düşüncesi, haçı, Tanrı tarafından yaratılmış ve tüm doğal ağaçlarla çiçeklerin en iyi yönlerini barındıran bir ağaç olarak yorumlamıştır. Bu ağaç-bitki temelinde haç, "Hayat Meyvesi"ni yani Hz. İsa'yı taşır ve bu yoldan hayat ağacı niteliğini kazanır.[6]

Gümüşhacıköy bölgesinde üretilmiş olan şarap testileri üzerinde yer alan kardelen bitki formu, haçkar taşlarındaki haç gibi dairesel bir odaktan yükselir. Testiyi bezeyen bitkinin daire formlu kökünden yükselen sapı ve bu sapın taşıdıklarını adeta çerçeveleyen yatay bitki dalları, haçkarlardaki haçların dibinden yükselen ve haçı çerçeveleyen bitki dallarını çağrıştırır. Testilerin üzerindeki dalların neredeyse tamamı üç taç yapraklı kardelen çiçeğini simgelerken, en üst planda yer alan tüm taç yapraklarını açmış olan kardelen ya da tamamen açılmış bir başka çiçek Hz. İsa'yı temsil eder.

Fotoğraf 3: Gümüşhacıköy üretimi testi. Bu örnekte her altı dalın ucunda kardelen, ana gövdenin ucunda ise altı taç yapraklı çiçek bulunmakta. Özel koleksiyon.
Y: 35,5 cm, AÇ: 5 cm, Ç: 20 cm.

6 Bkz. "The Structure and Ideology of Khachkar Composition"

Fotoğraf 4: Gümüşhacıköy üretimi testi. Tokat Müzesi Envanteri.
Y: 42 cm, AÇ: 5 cm, Ç: 23 cm.

Gümüşhacıköy testilerinde görülen tamamen açılmış çiçeklerin bir bölümü altı taç yapraklıdır. Birçok testi üstünde farklı sayıda taç yapraklı bezemelere de rastlanmıştır. Tokat Müzesi Envanteri'nde bulunan testi üzerindeki tam açılmış çiçeğin taç yaprak sayısı on olup taç yaprakların arasına on bir adet daha ufak taç yaprak yerleştirilmiştir. Bunun nedeni adı geçen figürün atölyede çalışanlar tarafından abartılarak ya da acemice ve bilgisizce yorumlanması olabileceği gibi, zaman içinde kanıksanması sonucu anlamı ile ilgili verilerin çömlekçilerin belleklerinden kaybolmaya yüz tutması olabilir. O dönemde çömlek atölyelerinde çalışanların büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmediği düşünüldüğünde figür formlarındaki değişikliklerin nedeni açıklığa kavuşur. Bu testinin kabartma tekniği, sır kalitesi ve değişik sır-astar kullanımıyla elde edilen renk farklılıkları gibi nedenlere ek olarak bahsi geçen motifi içermesi testiyi Gümüşhacıköy üretimi olarak sınıflandırmamıza yol açmıştır.

Gümüşhacıköy seramiklerinin üzerinde yer alan bitki motifine ek olarak Tokat seramiklerinde rastladığımız üç ayrı figür üzerinde durmak istiyoruz. Bu figürler altı kollu bir çark şeklinde beliren bir motif ile altı ya da sekiz taç yapraklı rozetler ve Ermeni Sonsuzluk Çemberi'dir. İrdeleyeceğimiz seramik örnekler dini amaçla kullanılmış olduğuna inandığımız iki Tokat testisi ve bir Tokat küpüdür.

Fotoğraf 5: Tokat üretimi testi (Bkz. Fotoğraf 6) üzerindeki sekiz kollu rozet.

Anadolu'da Ermeniler tarafından üretilmiş seramiklerde sözünü ettiğimiz rozetler ile çarkların benzerlerine sık rastlanmaktadır. Bu nedenle altı ve sekiz sayılarına, Hıristiyan dinî literatüründe, çağlar boyunca yüklenegelmiş anlamları araştırmamız gerekir. Bu amaçla Neff tarafından yazılıp 1898 yılında basılmış olan *Hıristiyan Sembolizmi Üzerine Anglikan Bir Çalışma* (*An Anglican Study On Christian Symbolism*) adlı kitaptan edindiğimiz bilgiler her iki sayının çok önemli anlamlar taşıdığını ortaya koymaktadır. Hıristiyan inancında sekiz sayısının yeniden oluşmayı ya da yenilenmeyi temsil ettiğine inanılmaktadır. Nuh Peygamber'in teknesinde kendisi dahil sadece sekiz insanın bulunması bu inancın kaynağı olmuştur. Tufan sonunda bu insanlar yeni bir dünyada adeta yeniden doğmuşlardır. Öte yandan Tanrı'nın dünyayı altı günde yaratıp yedinci günde istirahat etmesi ve toplam oluşumun yedi günde bitmesi inancına eklemlenen "sekizinci gün olsa olsa yeniden oluşumu temsil edebilir" düşüncesinin de kutsadığı bir sayıdır sekiz.[7]

Doğu Hıristiyanlığı'nda sekiz sayısı "yeniden dirilme", "yeni hayat bulma" ve "yeniden oluşum" anlamlarına ek olarak "zamanın ötesi", "ebediyet", "ahiret", "ölümsüzlük" ve "gelecekteki dünyanın habercisi" anlamlarını da içermektedir.[8]

Ek olarak Hıristiyanlık'ta haçın dört ucunun ikişer kolunun toplamda sekiz ucunu da temsil eden sekiz taç yapraklı çarklara ve rozetlere bu inancın folklorunda sıkça yer verildiğini vurgulamalıyız.

7 NEFF, Elizabeth Clifford: *An Anglican Study On Christian Symbolism*, s. 107

8 Bkz. KOCHAKIAN, Garabed: "The More You Know"

Öte yandan, Neff'in çalışmasında "mükemmel sayıların en değerlisi" olarak tanımlanan altı sayısının bu payeye Tanrının her şeyi altı günde yaratması - oluşturması - sayesinde hak kazandığı belirtilmektedir.[9] Altı rakamı "oluşum" ile birlikte "dünyeviliği" de temsil eden bir sayıdır Hıristiyan inancında.

Huni ağızlı olmasına rağmen "kabartma tekniği", "sır rengi ve yapısı" nedeniyle Tokat üretimi olduğuna inandığımız bu testide hem altı hem de sekiz taç yapraklı rozetlere altı kollu çarklarla birlikte yer verildiğini görmekteyiz. Bunlardan sekiz taç yapraklı olan rozet diğer altı ve sekiz taç yapraklı rozetler ile altı kollu çarka göre daha üst bir seviyede yer almaktadır. Yeniden oluşumun ihtiva ettiği uhrevilik nedeniyle bu sekiz taç yapraklı rozet "dünyeviliğin" ve inançlı zanaatkarın emeğinin yani "oluşturma ediminin" sembolü olan altı taç yapraklı rozetlerin ve altı kollu çarkların üstünde yer almaktadır.

Fotoğraf 6: Fotoğraf 5'deki testinin bütünü. Altı kollu çarkın üst seviyesinde sekiz kollu rozet ve en üst planda yine sekiz kollu rozet görülmekte. Özel koleksiyon. Y: 42 cm, AÇ: 3 cm, Ç: 27 cm.

Diğer yandan, sekiz taç yapraklı rozetlerin ve sekiz kollu çarkların, Tokat Seramikleri kitabımızda[10] ve bir diğer yayında[11] belirtildiği üzere, sekiz kollu Huguenot Protestan haçını temsil etmesi olasıdır. Bu durum bu motifleri taşıyan testilerin Tokat Protestan Ermeni cemaati ile ilişkilendirilebilmesini mümkün kılmaktadır.

9 NEFF, Elizabeth Clifford: *a.g.y.* , s. 94

10 EREZ, Selçuk - MARÇELLİ, Altan A. : *Tokat Seramikleri Ceramics Of Tokat*, s. 15

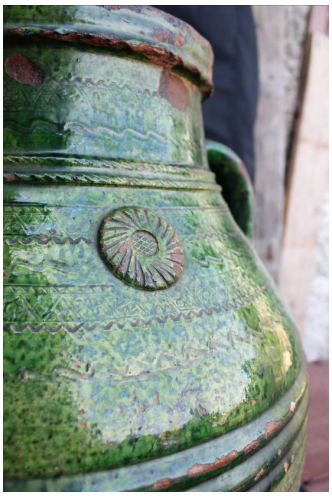
11 MARÇELLİ, Altan Albert: "Les symboles religieux ambivalents sur les céramiques ottomanes du dix-neuvième siècle", s. 79

Fotoğraf 7: Tokat üretimi başka bir testi. İki adet sekiz kollu çark görülmekte. Tokat Müzesi Envanteri. Y: 28 cm, AÇ: 2.5 cm, Ç: 18 cm.

Tokat üretiminde üzerinde durmak istediğimiz üçüncü simge Ermeni toplumunun "Sonsuzluk Çemberi" olarak adlandırdığı bir figürdür (Çarkıfelek). Ortadoğu ve Avrupa kıtasında birçok topluluk tarafından benimsenmiş ve kullanılmış olan bu simge sekiz ya da değişik sayıda kolları olan bir pervaneyi andırır. Bu pervanenin kolları saat yönünde ya da saat yönüne ters kıvrımlı olup bu simge Ermeni halk sanatında sık kullanılmıştır. İstanbul Ermeni Patrikliği koleksiyonunda bulunan ve XVI. Yüzyıl sonu ile XIX. Yüzyıl sonu arasındaki bir süreçte Gregorien Kilisesi mensupları tarafından üretilen birçok nakış işinde yer alan simgelerden biri de Sonsuzluk Çemberi'dir.[12]

12 MARCHESE, Roland - BREU, Marlene: "Images Of The Divine: Sacred Embroideries From The Armenian Patriarchate In Istanbul", s. 140, res. 32

Fotoğraf 8: Tokat üretimi küp üzerinde "Sonsuzluk Çemberi" simgesi. Tokat Müzesi Envanteri. Y: 67 cm, AÇ: 25 cm, Ç: 47 cm.

Şekil 2: Ermeni sonsuzluk çemberi (saat yönüne ters kıvrımlı).[13]

Sonsuzluk Çemberi (Çarkıfelek) haçkarlarda, ahşap oymacılığında, taş oymacılığında, dantellerde ve benzeri birçok dalda kullanıldığına tanık olduğumuz, çok geniş bir bölgede değişik inanç ve etnik kökenleri olan topluluklarca ortaklaşa benimsenmiş bir simge olup Anadolu topraklarında İslami tarihi yapılar ve İslami mezar taşlarının da aralarında bulunduğu birçok alanda kullanılagelmiştir. Bu simgenin aidiyeti konusunda tartışmalar son yıllarda alevlenmiş, Türkiye haricinde neredeyse tüm Kafkas devletleri hak iddiasında bulunmuşlardır. Örneğin 24 Eylül 2010 tarihinde Uluslararası Standartlar Enstitüsü'ne yapılan bir başvuruyla Sonsuzluk Çemberi Ermeni halkının kültürel mirası olarak tescil edilmek istenmiş[14], bu gelişme üzerine yapılan itirazlarda Sonsuzluk Çemberi simgesinin Gürcistan başta olmak üzere, İberik yarımadası, Baltık bölgesi, Rusya, Balkanlar ve Ortadoğu bölgelerindeki halkların ortak kültür varlığı olduğu savunulmuştur.[15] [16]

13 Bkz. Armenian Ornament Symbols. http://armenianps.blogspot.com.tr/2012/07/armenian-ornament-symbols.html

14 Bkz. EVERSON, Michael: Proposal To Encode Two Symbols For Armenian In The UCS, http://std.dkuug.dk/jtc1/sc2/wg2/docs/n3924.pdf

15 Bkz. Comments On Proposals N3923 and N3924, http://www.kartulad.org/pub /unicode/N3924/

16 Bkz. Armenian Eternity Sign (proposal), http://www.unicode.org/mail-arch/unicode-ml/y2012-m01/0070.html

Fotoğraf 9: Kudüs Saint James Katedrali'ndeki haçkar. Üst bölümde sekiz kollu rozet ve sonsuzluk çemberi simgeleri yer almakta.[17]

Sonuç

Tokat ve Gümüşhacıköy üretimi olan testilerin üzerinde yer alan farklı simgelerin ayrıntılı yorumları yapılmıştır. Bu simgelerin bir kısmı Anadolu halklarının ortak kültürel geçmişine aittir. Buna rağmen simgeler, Hıristiyan dini literatüründe de yer almaları nedeniyle, çalışmamızda Tokat ve Gümüşhacıköy bölgelerindeki Ermeni çömlekçilerin üretimleri bağlamında ele alınmıştır.

Gümüşhacıköy sırlı testi üretiminin önemli bir bölümünün dini simgelerle bezeli olması buna karşılık sırlı Tokat testilerinde dini simgelerin nadiren bulunması dikkati çeken bir husustur ve irdelenmesi gerekir.

Bu kapsamda Tokat ve Gümüşhacıköy testilerinin bundan önceki yayınlarımızda tanımladığımız iki yapısal farklılığına "sır yapısı" ve "astar kullanımı" gibi iki yeni ayırıcı unsur daha eklenmiştir.

17 Bkz. "Stonework at the Cathedral of Saint James in the Armenian Quarter Of Jerusalem"

Kaynakça

BOTHMER, Dietrich v.- WITTMANN, Otto: *Greek Vases: Molly And Walter Bareiss Collection*, Getty Museum Publications, Malibu, 1983.

EREZ, Selçuk-MARÇELLİ, Altan A. : *Tokat Seramikleri Ceramics Of Tokat*, T.C. Tokat Valiliği İl Ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 2013.

EVERSON, Michael: "Proposal To Encode Two Symbols For Armenian In The UCS",

http://std.dkuug.dk/jtc1/sc2/wg2/docs/n3924.pdf

KOCHAKIAN, Garabed: "The More You Know",

http://www.stjohnsarmenianchurch.org/images/TB08162013.pdf

KÖKER, Osman: *100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler,* Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, Ocak, 2005.

MANNAGETTA, Günther Ritter Beck v. : "Die Schneeglöckchen"; *Wiener Illustrirten Garten-Zeitung,* Februar 1894.

MARCHESE, Roland-BREU, Marlene: "Images Of The Divine: Sacred Embroideries From The Armenian Patriarchate In Istanbul"; *Vivarium In Context*, Pazzo Publishers, Vicenza 2008.

MARÇELLİ, Altan Albert: "Les symboles religieux ambivalents sur les céramiques ottomanes du dix-neuvième siècle"; *Synergies Turquie No:5*, Editions Gerflint, Sylvains Les Moulins-France, Dépot Légal Bibliothèque Nationale de France, Décembre 2012.

NEFF, Elizabeth Clifford: *An Anglican Study On Christian Symbolism*, The Helman-Taylor Co. Publishers, Cleveland Ohio, 1898.

OAKLEY, John, H. : "Greek Vase Painting"; *American Journal Of Archeology,* Vol: 114, Boston, 2009.

RICHTER, Gisela M. A.- MILNE, Marjorie J. : *Shapes And Names Of Athenian Vases*, The Metropolitan Museum Of Art Publication, New York, 1935"Armenian Eternity Sign (proposal)",

http://www.unicode.org/mail-arch/unicode-ml/y2012-m01/0070.html

"Armenian Ornament Symbols",

http://armenianps.blogspot.com.tr/2012/07/armenian-ornament-symbols.html

"Comments On Proposals N3923 and N3924",

http://www.kartulad.org/pub/unicode/N3924/"Stonework At The Cathedral Of Saint James in the Armenian Quarter of Jerusalem", "The Structure and Ideology of Khachkar Composition",

http://www.khachkar.am/en/semantics/cross_m.php

Tokat Garipler Camii Mihrabı ve Hat Sanatındaki Yeri

M. Hüsrev SUBAŞI*

Özet

Anadolu'nun ilk Türk camilerinden biri olarak bilinen Tokat Garipler Camiinde bulunan mihrab, üzerine oyma tekniğiyle uygulanmış beş asır öncesine ait yazı kuşağı sebebiyle hat sanatının bu coğrafyadaki tarihini araştıranlar açısından ayrı bir değer ve önem taşımaktadır.

Osmanlı öncesi Anadolu camilerinin mihraplarında yoğun yazı ile karşılaşmak alışılmış bir husus olmamasına rağmen, buradaki yazının boyut ve puntosu ile mihrap etrafında var oluş şekli, uygulamada seçilen yazı türü ve mihrap kuşağında o güne kadar görülmemiş tirfil ve tırnak benzeri tezyînî amaçlı dolgu unsurları, Garipler Camii mihrabını hat estetiği açısından olduğu kadar belgesel açıdan da önemli kılmaktadır.

Hicrî 933 senesinin Şevval ayında (Temmuz 1527) Resul b. Muhammed tarafından camiye sonradan eklendiği yazının alt kısmına konan iki satırlık Arapça ifadeden anlaşılan mihrabın bu özelliği ile bugüne kadar dikkat çekmemiş ve araştırmacılara konu olmamış olması ise şaşırtıcıdır.

Bildiri, Garipler Camii mihrabını bu yönleriyle Türk Hat Sanatı Tarihi ve Hat estetiği açısından tarihe bir kayıt düşme anlamında bilim ve sanat dünyasına slaytlar eşliğinde tanıtmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Garipler Camii, Tokat, hat, Danişmend, sanat.*

Tokat'ın tarihî açıdan önemli eserlere sahip olduğunu biliyoruz. 900 adım yürüyerek, Türklerin Anadolu'daki mimarlık serüveninin görülebileceği tek şehrin Tokat olduğunu belirten Vakıflar Bölge Müdürlüğü Şube Müdürü Ekrem Anaç'a hak vermemek mümkün değil.[1] Bunların içerisinde biri var ki, Anadolu coğrafyasındaki İslam varlığının en eski yapıları arasında sayılan Garipler Camii. Ancak camideki mihrap en az cami kadar önemli. Çünkü o üzerinde çevre illerden Sivas, Amasya, Kayseri, Erzurum ve Konya dahil bölgede eşine rastlanmayan bir kitabeyi barındırıyor. VIII. Yüzyıldan XIV. yüzyıla kadarki Anadolu mihraplarının hiçbirinde bu özellik yok[2]. Bildiri, bu mihrap kitabesini ve hat tarihi açısından önemini konu edinecektir.

Öncelikle camii kısaca tanıtmaya çalışalım.

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmed Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi. Email: hsubasi@fsm.edu.tr.

1 http://www.sabah.com.tr/yasam/2012/04/15/garipler-camisi-tarihe-meydan-okuyor

2 Ömür Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları*, TTK Yayını (2.Baskı), Ankara 2000, s. 1-110.

Tokat'ın Pazarcık (eski adıyla Yazıcık) mahallesinde Anadolu'nun en eski camilerinden olarak bilinen ve 1074'e tarihlenen Garipler Camii[3], Tokat Kalesi'nin bulunduğu tepenin eteklerine yaslanır. Tokat fatihi Melik Danişmend Gazi tarafından yaptırılan caminin minaresinde yer alan yeşil sırlı tuğlalardan dolayı halk arasında "Yeşil Minareli Cami" olarak da[4] bilinir. Buhara yakınlarında 1040 Karahanlılar tarafından yapılan Degaron Camii ile aynı plan tipini sergilemektedir. Evkaf defterlerinde Melik Dânişmend Gazi Camii, tapu tahrir defterlerinde ise Câmi-i Melik adıyla anılmaktadır. Asırlar içinde geçirdiği restorasyonlar sebebiyle yapının özgün biçimi bu değişikliklerden hayli etkilenmiş görünmektedir.

Eser hakkında tanıtıcı ve teknik bilgiler daha önce çeşitli kaynak ve araştırmalarda söz konusu edildiğinden[5] bunları tekrarlamak yerine, ilmî açıdan pek incelenmemiş olduğu görülen mihrap kitabesine yöneleceğiz.

Bilindiği gibi Türk mimarlık tarihinde Cami iç mekânının tasarlanmasında "mihrab" çok özel bir yere sahiptir. İmam, Hz. Peygamber'e vekâleten cemaatin önünde orada divana durur. Orası camiin en kutsal köşesi gibidir. Klasik dönem camilerinde mukarnaslı niş, kitâbe kısmı ve taç süslemesiyle Osmanlı mihrabı en mütekâmil şeklini almıştır denebilir. Bu unsurlar yanında bazı mihraplarda kuşak yazıları da mekânın heybetine ayrı bir değer katarlar. Bu anlamda Tokat Garipler Camii'nin Anadolu coğrafyasındaki taşa mahkûk kuşak yazılı ilk mihrap olduğunu da düşünebiliriz.

R.1.

3 Selçuk Mülayim, "Garipler Camii", *DİA*, c. XIII, s. 381.

4 http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tokat/gezilecekyer/garpler-cam-dansmend-melkgaz-cam

5 A.Gabriel, Monuments turcs d'Anatolie, Paris 1934, II, 86-87; Tanju Cantay, "Bir Kuzey-Batı Anadolu Gezisinden Notlar", *Sanat Tarihi Yıllığı*, VII (1977), s. 25-27; M. Baha Tanman, "Danişmendliler [Mimari]", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 474-475; Ersal Yavi, *Tokat*, İstanbul 1986, s. 52; S. Mülayim, "Garipler Camii", *DİA*, İstanbul 1996, c. XIII, s. 381-382.

R.2

R.3

Mihrabın sağ alt kısmında Besmele ve Âl-i İmrân Sûresi'nin 18. Âyeti ile başlayıp mihrabın üst kısmında devam ederek sol kenarda 19. Âyetin ilk cümlesi ile sonlanan celî muhakkak hattıyla kaleme alınmış bir metin yer almaktadır. Zemin oyma ve yazılı kısım kabartma tekniği ile oluşturulmuştur. "*Şehide'llâhü ennehû*.." ifadesiyle başlayan âyetin meâli şöyledir:

"*Allah'tan başka ilâh olmadığına bizzat Allah şâhittir. Bütün melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da Azîz ve Hakîm olan Allah'tan başka ilah olmadığına tanıktırlar…*"

Ters U biçimindeki kuşak yazısı, hemen akabinde gelen 18. Âyetin "*İnne'd-dîne inda'llâhi'l-İslâm"* şeklindeki ilk cümlesi ile bitiyor:

Meâli: "*Doğrusu Allah katında gerçek din ancak İslâm'dır*.."

Yazı kuşağının başlangıç ve bitiş kısımlarında ana metne göre hayli ince bir kalem kalınlığı ile birer Arapça metne yer verilmiştir.

Yazı kuşağının sağ alt kısmında şu kitabe yer almaktadır:

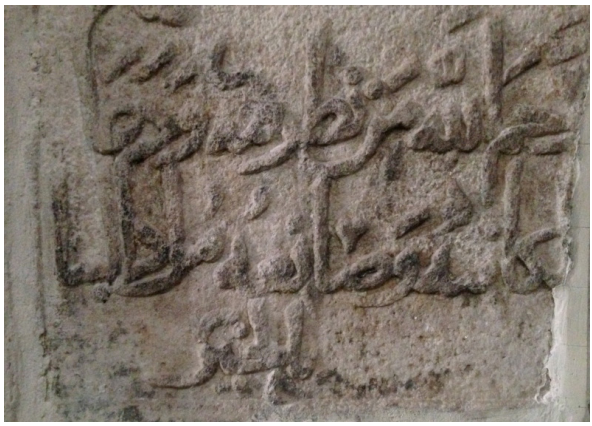
R.4

Metni şöyle okuyabiliriz:

"Benâ hâze'l-mihrâb Resul bin Muhammed fî
Şevval li-sene selâse ve selâsîn ve seb'a mie".

Metnin sonundaki kelime, "*seb'a-mie*" de okunabilir, "*tis'a-mie*" de. Çünkü "*selâsîn*" kelimesinde ikinci "*se*"nin üç noktası ve hemen sonraki "*ye*" harfinin iki noktası metinde yer almadığı gibi, son kelimede de "*tis'a*" okumayı sağlayacak "*te*"nin iki noktası yanında "*seb'a*" okumayı sağlayacak "*be*"nin noktası da yoktur. Bu durumda ilk okuyuş 733 şeklinde okunacağından milâdî 1332-33'e tekabül eder ve mihrabın yapılış tarihini iki yüz yıl geriye atar; ikinci okuyuş ise 933 şeklinde olacağından 1526-27'ye tekabül eder ve mihrab işçiliğini iki yüz yıl kadar bugüne yaklaştırır. Şimdiye kadar cami hakkında bilgi sunulan çeşitli yayınlarda ilk tarihin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Halbuki yazının estetik özelliklerine bakılırsa *"tis'a"* sözü daha doğru bir okuma gibi görünmektedir.

Sol alt kısımda ise şu iki satır bulunmakta:

R. 5

Metni şöyle okuyabiliriz:

"Rahima'llâhü men nazara bihî ve deâ

li-kâtibihî ve sâniihî murâden li-binâi

..... bi'l-hayr".

Anlamı:

"Allah bu mihrabı göreni rahmetiyle yarlığasın; hattatına ve hayırla (bu mescidi/mihrabı) yapan ustasına dua edeni de.."

Üçüncü satırdaki "*bi'l-hayr*" ifadesinden önce "*bu Mescid'i*" anlamında "*hâze'l-Mescidi*" ya da "*bu mihrâbı*" anlamında "*hâze'l-Mihrâb*" gibi bir-iki kelime olmalı ise de kazınmış gibi görünmektedir.

Mihrap Kitabesinin Hat Özellikleri

Metnin özellikle Âl-i İmran 3/18-19. Âyetlerinden seçilmiş olması, zamanın gayr-i müslim halkına Türklerin hayatlarına egemen kıldıkları din hakkında mesaj iletmeyi hedeflemiş görünmektedir.

Yazının karakterine gelince mîmârî yapılarda fazlaca görmeğe alışılmamış bir yazının (Hatt-ı Muhakkak) celî pozisyonu seçilmiş ve böylece mekâna bir heybet ve ululuk kazandırılması amaçlanmıştır. Zira o yüzyıl camilerinde taş veya çini zeminde müzeyyen tarzda celî kûfî ya da tezyinî yönü sebebiyle celî sülüs hatlar seçiliyordu.

Gerçekten de döneme yakın inşa edilmiş yakın çevre coğrafyasına baktığımız zaman günümüze ulaşmış eserlerin hemen hiç birinde Celî Muhakkak hattıyla böylesine soyut bir güzellikte ve heybette tasarlanmış bir yazıya rastlanmamıştır.

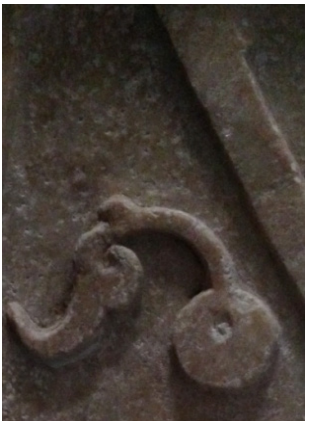
Soyut, sert ve direkt etki kabiliyeti Hatt-ı Muhakkak'ın bâriz özelliğidir. Bu yazı, Sülüs kadar kıvrak ve endamlı değildir. O sebeple görsel etki bakımından güzellikten ziyade heybet ve vekāra îmâda bulunur.

Bu mihrap kitâbesinde bir husus daha var. Yazının tasarımında boşluk-doluluk dengesini sağlayan harekeler ile dolgu unsuru olarak yazıda yer alan tezyînî işaretler.

R.6-7

Özellikle celî sülüs kitâbelerde harflerden kalan boşlukların harekelerle, yine de boşluk kalırsa "tirfil" ya da "tırnak" gibi bir takım tezyînî işaretler ve mühmel harflerle doldurulduğu bilinmektedir[6]. Bu kitâbede yazının boşluklarında denge unsuru olarak konulan ve âdetâ ilk kez ve sadece burada rastlanılan bir takım işaretler söz konusudur.

R.8 **R.9**

Bazen harekelerin meselâ bir *fetha*'nın (bk. R.8), bazen bir *kapalı cezm*'in (bk. R.9) rûmî gibi tezyînî motiflerle el ele boşluk doldurmaya talip olduğunu görüyoruz (bk. R.21); bâzan da farklı görüntülerle yeni işaretlerin karşımıza çıktığı oluyor. Aşağıda tirfil dediğimiz işarete tasarımda farklı biçimlerde yer verilmiş olduğu görüldü (bk. R. 10-19).

6 Tirfil, tırnak ve tezyinî amaçla kullanılan harfler için bk. Mahmud Bedreddin Yazır, *Kalem Güzeli*, Diyanet İşleri Başkanlığı yayını, Ankara 1985, c. 3, s. 364-366.

R.10

R.11

R.12

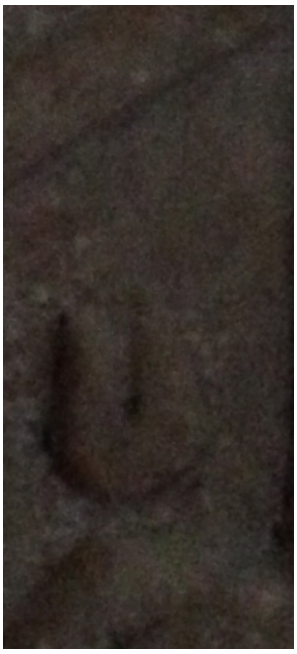
R.13

R.14

R.15

R.16

R.17

R.18

R.19

R.20

R.21

R.22

R.23

Dönem yazılarında gördüğümüzün aksine sıra dışı olarak farklı tirfil biçimlerine neden yönelindiği konusunda bir fikir beyan etmek zordur. Bunların aynı şey olmadığı, farklı amaçlarla konan farklı isimlerde işaretler olduğunu söylemek de kolay görünmemektedir. Söz konusu işaretlerin önemli kısmı daha önceki örneklerde görülmediği gibi, sonraki asırlarda da karşımıza çıkmamaktadır. Bu yönüyle eserin adını bilmediğimiz hattatı bir anlamda bu tezyînî işaretleri hattatlar dünyasına armağan etmiş ve âdeta beğenirseniz uygulayın demek istemiştir.

İşaretlerin fiziksel çehresi üzerinde hat estetiği açısından etüd yapılırsa Sülüs yazıya göre Muhakkak'ın biçim felsefesiyle fevkalade uygun içinde olduğu görülecektir.

Eliflerin baş kısmı kalın iken aşağıya indikçe incelmesi ise, yazının dönemsel özelliğindendir (bk. R.2, 3, 6, 7, 23).

Bazen alan geniş olduğu için noktalar baklava dilimine benzeyecek kadar gerilmiş (bk.R.20), bazense yer darlığı sebebiyle köşelerden vaz geçilerek dairevî biçimde konmuştur (bk. R.21).

Ayrıca "*el-İslâm*" kelimesindeki "*lâm-elif"*in buradaki şekliyle bir başka yerde benzerine rastlanmamıştır (bk. R.23).

Ters U biçimindeki kuşak yazısının yukarıdan sola, yukarı soldan aşağıya köşe dönüşleri de ustaca tasarlanmış olduğunu belirtmek gerekir (bk. R.6).

Sonuç

Anadolu'nun ilk Türk camilerinden biri olarak bilinen Tokat Garipler Camii'nde bulunan mihrab, üzerine oyma tekniğiyle uygulanmış asırlar öncesine ait yazı kuşağı sebebiyle hat sanatının genel ya da bu coğrafyadaki tarihini araştıranlar açısından ayrı bir değer ve önem taşımakta olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Osmanlı öncesi Anadolu camilerinin mihraplarında yoğun yazı ile karşılaşmak alışılmış bir husus olmamasına rağmen, buradaki yazının boyut ve puntosu

ile mihrap etrafında var oluş şekli, uygulamada seçilen yazı türü ve mihrap kuşağında o güne kadar görülmemiş tirfil ve tırnak benzeri tezyînî amaçlı dolgu unsurları, Garipler Camii mihrabını hat estetiği açısından olduğu kadar belgesel açıdan da önemli kılmaktadır.

Yazı mihrap nişinin batı tarafında Besmele ile başlamakta, bunu Âl-i İmran Sûresinin 18. Âyeti ile 19. Âyetin ilk kısmı* kuşak biçiminde mihrabı çevrelemektedir.

Hicrî 733 ya da 933 senesinin Şevval ayında (Temmuz 1527) Resul b. Muhammed tarafından camiye sonradan eklendiği yazının alt kısmına konan iki satırlık Arapça ifadeden anlaşılan mihrabın bu özelliği ile bugüne kadar dikkat çekmemiş ve araştırmacılara konu olmamış olması ise şaşırtıcıdır.

Bildiri, Garipler Camii mihrabını bu yönleriyle gündeme getirmeyi, Türk Hat Sanatı Tarihi ve Hat estetiği açısından tarihe bir kayıt düşme anlamında bilim ve sanat dünyasına görsel detaylar eşliğinde tanıtmayı hedeflemiştir. Şurası açıktır ki, bu bapta bildiri kapsamında söylediklerimiz söylenmesi gerekenlerin tamamını kapsamamaktadır. Konu farklı açılardan incelenmeye, üzerinde yapılacak yeni değerlendirmelere açık bulunmaktadır.

R.24

Sebastopolis Antik Kenti'ne Ait Yapı Elemanlarının Sulusaray İlçesi'nde ve Çevresinde Devşirme Malzeme Olarak Kullanılması Üzerine Bir İnceleme

Murat TEKİN*

Şengül Dilek FUL**

Özet

Tokat'a bağlı bir ilçe olan Sulusaray, merkeze 68 km, Artova'ya 30 km, Yeşilyurt'a 5 km. uzaklıkta bulunmakta olup, doğusunda Yeşilyurt, güneyinde Sivas, batısında Yozgat, kuzeyinde Zile ve Artova ilçeleri ile çevrili geniş bir alüvyon ovasının ortasında yer almaktadır.

Sulusaray İlçesinde yer alan Sebastopolis antik kenti, mevcut veriler ışığında, Erken Tunç Çağı'ndan günümüze kadar neredeyse kesintisiz bir yerleşim sürekliliğine sahip olduğu bilinen bir yerleşim alanı üzerinde kurulmuştur. 5000 yıllık tarihi bir geçmişe sahip olan bu yerleşim alanı, en parlak dönemini Roma Dönemi'nde Sebastopolis antik kentiyle yaşamıştır. Bununla birlikte, Bizans Dönemi'nde yoğun bir iskânın olduğu kent, sırasıyla Danişment, Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir.

Sulusaray İlçesinde yaptığımız yüzey araştırmaları sırasında, bu ilçe merkezinde bulunan evlerin oldukça önemli bir kısmında Sebastopolis antik kentine ait mimari malzemelerin kullanıldığını tespit ettik. Bu bağlamda, söz konusu antik kente ait çeşitli yapılardan sökülen bazı mimarî parçaların ilçe merkezinde bulunan çok sayıdaki evin duvarlarında özellikle köşe taşları şeklinde kullanılmış olduğunu gözlemledik. Bunun yanı sıra, bazı camilerde ve evlerin bahçe duvarlarında da bu mimari parçalar, yapı elemanı olarak kullanılmıştır. Bahsedilen yerlerde kullanılan bu devşirme malzemeler; kitabeler, lahit parçaları, sütunlar, arşivtravlar olmak üzere çeşitlilik göstermektedir.

Ayrıca, Sulusaray İlçesi'ne bağlı ve 6 km. mesafedeki Dutluca köyünde yer alan Malum Seyit Efendi Camisi'nin içerisinde ve çevresinde Roma ve Bizans Dönemi'ne ait çok sayıda taş eserin yanı sıra İslami Döneme ait taş eserlerin de yine devşirme malzeme olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu taş eserlerin bir kısmının üzerinde Grekçe ve Osmanlıca yazıt, diğer bir kısmının üzerinde ise haç

* Öğrt. Gör. Murat TEKİN, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tokat/TÜRKİYE. E-İleti: murat.tekin@gop.edu.tr.

** Yrd. Doç. Dr. Şengül Dilek FUL, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Tokat/TÜRKİYE. E-İleti: dilek.ful@gop.edu.tr.

işareti gibi motiflerin yer aldığı görülmüştür. Bildirimizde, yüzey araştırmamız sırasında Sulusaray İlçe merkezi ve köylerinde tespit ettiğimiz devşirme malzemeler üzerine genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sulusaray, Sebastopolis, Roma-Bizans Dönemi, İslami Dönem, Devşirme Malzemeler.*

Anadolu'nun hemen her köşesinde karşımıza çıkan bu topraklarda kurulmuş uygarlıklara ait kalıntılar, yakın çevresinde bulunan günümüz konutlarında devşirme malzeme olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Bu durum, Anadolu topraklarının bize kültürel emaneti olan bu değerlerin günden güne tahribatını hızlandırmaktadır. Sulusaray İlçesi'nde bulunan ve konumuzu oluşturan Sebastopolis antik kenti de bunun canlı örneğidir.

Sulusaray ilçe merkezinde bulunan evlerin büyük bir çoğunluğunda, Roma ve Bizans Dönemi'ne ait mimari blok taşların, duvar örgülerinde özellikle köşe taşı olarak kullanıldığı, sütunların ise evlerde taşıyıcı bir eleman olarak kullanıldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra evlerin muhtelif yerlerinde de yine aynı şekilde bazı mimari parçalar devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda örneğin, I. derece arkeolojik sit alanı içerisinde bulunan, Menderes Mahallesi, Sümbül Sokak'ta yer alan Merkez Eski Camii'nin doğu girişinin hemen altındaki duvarda, bukranion bezemelerinin arasında Gorgo başının yer aldığı iki adet mimari parça (Resim 1) ile batı duvarındaki pencerenin altında, üzerinde Grekçe yazıtın yer aldığı bir taş (Resim 2), camide devşirme malzeme olarak yer almıştır. Bu camiye yakın konumda bulunan bir evin güney duvarında, üzerinde muhtemelen bir tiyatro maskının yer aldığı mimari bir parçanın da (Resim 3) köşe taşı olarak kullanılması dikkati çekmektedir. Bu kullanımlarla birlikte, evlerin bahçelerinde ya da sokaklarda da atıl durumda mimari parçalar bulunmaktadır. Bu mimari parçaların bazılarının üzerinde kabartma bezeme unsurları (girland, çiçek rozet motifleri, bukranion ve Medusa gibi) vardır.

Sebastopolis antik kentine ait bazı mimari parçalar yerinden sökülerek farklı amaçlar doğrultusunda günümüz konutlarında kullanıldığı gibi, insitu olduğunu düşündüğümüz bazı mimari elemanlar da yine günümüz konutlarının bir parçası olarak bulundukları yerlerde değerlendirilmiştir. İlçe merkezinde, I. derece arkeolojik sit alanı sınırı içerisinde bulunan Nurettin ŞEKER isimli vatandaşın evinin duvarında, evin orijinal duvar yapısıyla uyuşmayan geç döneme ait horasan harçlı başka bir duvar kalıntısı (Resim 4) bu duruma örnektir. Yine bu alandaki diğer bir örnek, Menderes Çolak ve Mesut Çolak'a ait evlerde bulunan özellikle sütun olarak karşımıza çıkan yapı elemanlarıdır (Resim 5). Bahsi geçen evlerin içinde bulunan bu sütunlar muhtemelen insitu durumdadır. Çünkü ev sahiplerinin verdiği bilgiye göre, bu sütunlar herhangi bir yerden getirilmemiş olup, bunlar bulundukları yerlerde konutu inşa edenler tarafından kullanılmıştır. Bununla bir-

likte, söz konusu evlerde yaptığımız incelemeler sırasında sütunların oldukça büyük oldukları evlerin muhtelif yerlerinde olmalarına rağmen simetrik şekilde yer aldıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca incelemelerimiz sırasında evin dışında da eve bitişik vaziyette bulunan ve bariz bir şekilde görülen duvar kalıntısının varlığı, bütün bu mimari unsurların insitu olabileceğini akla getirmektedir. Zaten çevrede de mimari elemanların yoğunlaşması dikkati çekmektedir. Bütün bunlar burada Sebastopolis antik kentine ait büyük kamusal bir yapının olabileceğine işaret etmektedir.

İlçe merkezinin kuzeyinde, Çekerek Irmağı üzerinde kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılan ve doğuya bakan yüzünde Grekçe bir kitabenin, batıya bakan yüzünde ise haç motifinin yer aldığı, daha önceden bilinen ve kısmen restore edilerek varlığını günümüzde de devam ettiren Roma Dönemi'ne ait bir köprü (Resim 6) günümüzde hala kullanılmaktadır. Bu köprüye yakın bir şekilde bulunan günümüz mezarlık alanının çevresinde bir sütun parçası atıl durumda olduğu halde, zamanında üst yapıya ait bir arşitrav parçası halihazırda musalla taşı olarak kullanılmaktadır (Resim 7). Ayrıca ilçe merkezinin güneyinde, mevsimlere bağlı olarak su seviyesi değişkenlik gösteren derenin üzerine günümüzde yapılmış, oldukça basit görünümlü köprünün metal ayaklarına paralel şekilde sıralanmış olan toprağa gömülü şekilde 75 cm. si gün yüzünde bulunan 6 tane sütunun varlığı dikkat çekmektedir (Resim 8). Bu sütunların metal köprü yapılmadan önce kullanılan ahşap köprüyü taşıyan ayaklar olduğu öğrenilmiştir.

Sulusaray ilçe merkezinde Sebastopolis antik kentine ait devşirme malzemenin yoğun olarak kullanılmış olduğu gözlemlenirken, ilçenin çevresindeki köylerde de bu antik kente ait mimari parçaların çok yoğun olmamakla birlikte farklı amaçlar doğrultusunda devşirme malzeme olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Sulusaray İlçesine bağlı ve 6 km. mesafede olan Dutluca köyü söylediğimiz bu duruma örnektir. Bu köyde bulunan ve 14. yy. da yapılmış olan Malum Seyit Efendi Camii'nin muhtelif yerlerinde kullanılan devşirme malzemeler arasında 2'si İslami, diğerleri ise Roma ve Bizans Dönemi'ne ait çok sayıda taş eser (Resim 9) bulunmaktadır. Bu taş eserlerin bir kısmının üzerinde Grekçe ve Osmanlıca yazıt, diğer bir kısmının üzerinde ise haç işareti gibi motiflerin yer aldığı görülmüştür. Bu caminin çevresinde bulunan Musalla meydanı olarak adlandırılan ve oldukça yüksek bir merdivenle ulaşılan bir alanı çevreleyen duvarlarda ve bu alana oldukça yakın olan mezarlık giriş kapısının iki yanında Bizans Dönemi'ne ait çok sayıda taş eser tespit edilmiş olup, bunların birisinde haç motifinin yanı sıra Grekçe bir yazıt da bulunmaktadır.

Dutluca köyünde bulunan Eski Kur'an Kursu binasında da devşirme malzeme kullanılmıştır. Bu bağlamda, binanın merdivenle ulaşılan giriş kısmındaki ön balkonu, üzerinde Korinth sütun başlığı bulunan bir sütun taşımaktadır (Resim 10).

Sulusaray İlçe'sine yaklaşık 3,7 km. uzaklıktaki Ilıcak Köyü sınırları içerisinde bulunan Ilıcak köyü camisinin bahçesi içerisinde yazıtlı bir taş bulunmak-

tadır. Bu yazıtlı taşın cami yenilenirken eski camiden çıkarıldığı ve bahçeye gelişigüzel bırakıldığı cami cemaati tarafından ifade edilmiştir. Bir yüzü 22 satırlık Grekçe bir yazıtla donatılmış bu eserin yanları maalesef tahrip edilmiştir.

Sulusaray İlçe'sine yaklaşık 3 km. mesafede yer alan Çime köyünde Ali ŞEKER adlı vatandaşın evinin duvar örgüsünde 3 satır Grekçe yazıtlı bir taş kullanılmıştır. İlçeye 17 km. uzaklıkta yer alan Bayazıt köyünde ise, İsmail BOYRAZ'ın evinin bahçesinde, üzerinde bir haç işareti bulunan vaftiz teknesinin (Resim 11-12) olması oldukça dikkat çekicidir. Çok fazla tahrip edilmiş olduğundan belli belirsiz izleri bulunan haç motifli bir blok taşın ise, ilçeye 9 km. mesafede yer alan Alanyurt köyünün mezarlığında günümüzde musalla taşı olarak kullanıldığı (Resim 13) tespit edilmiştir.

Sulusaray ilçe merkezi ve çevresinde yaptığımız incelemeler sırasında, Sebastopolis antik kentine ait mimari parçaların doğal olarak antik kentin bulunduğu ilçe merkezinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Buradaki evlerin büyük bir çoğunluğunda bu antik kente ait mimari elemanların değişik şekillerde kullanıldığı görülmüştür. Özellikle bu mimari elemanlar evlerde köşe taşları olarak duvar örgüsünde kullanıldığı gibi, bu mimari elemanlardan olan sütunlar da evlerde üst yapıyı taşıyıcı bir unsur olarak kullanılmıştır. Yine bu antik kente ait mimari elemanlar sadece evlerde değil, aynı zamanda camilerde, bahçe duvarlarında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte ilçe merkezinde üzerleri kabartma bezemeli (girland, çiçek rozet motifleri, haç motifi, bukranion ve Medusa gibi) ya da bezemesiz atıl durumda olan mimari elemanlar olduğu gibi, insitu durumda olduğunu düşündüğümüz mimari elemanlar da vardır.

İlçe merkezinden uzaklaştıkça Sebastopolis antik kentine ait mimari elemanların yoğunluğunda bir azalmanın olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, Dutluca köyünde söz konusu antik kentten geldiği anlaşılan çok sayıda değişik türde mimari elemanların özellikle Malum Seyit Efendi camisinde ve çevresinde kullanılmış olduğu tespit edilmiştir.

Sebastopolis antik kentine ait mimari elemanlara sadece Sulusaray ilçe merkezi ve köylerinde değil, aynı zamanda yakın çevresindeki Yeşilyurt ve Artova ilçeleri ve köylerinde de az da olsa rastlanılmaktadır.

Ekler

Resim 1

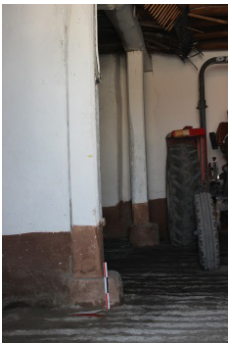
Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

TEMA II:
TOKAT'IN SİYASİ, SOSYAL VE İKTİSADİ TARİHİ İLE İLGİLİ BİLDİRİLER

19. Asrın İlk Yarısında Batılı Seyyahların Seyahatnamelerine Göre Tokat Şehri

Ali AÇIKEL*

Özet

Birçok medeniyet ve kültürün izlerini taşıyan Tokat şehri, çok eski tarihi bir geçmişe sahiptir. 1072 tarihinden günümüze kadar kesintisiz olarak Türk kültürünün yaşandığı Anadolu şehirlerinden biridir. İstanbul'dan Bağdat ve Tebriz'e giden yollar ile Samsun'dan Şam'a giden yolların kesiştiği bir kavşak noktasında yer almaktadır. Bu ulaşım imkanları, Osmanlı döneminde Tokat'a sosyal, kültürel ve ekonomik zenginlik kazandırmıştır. Aynı zamanda birçok tüccar ve seyyahın şehre uğramasını sağlamıştır.

Tokat şehrinin tarihi üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar büyük ölçüde Osmanlı kronikleri ile arşiv malzemesine dayalı olarak hazırlanmıştır. Söz konusu bu çalışmalarda Batılı seyyahların eserlerine sınırlı düzeyde müracaat edilmiştir. Özellikle Tokat halkının geçmişteki sosyal ve kültürel yaşamı hakkında seyahatnamelerde epey bilgi bulunduğundan, şehrin tarihi ve kültürü hakkında yapılacak yeni incelemelerde seyahatname türü eserlere daha fazla yer verilmelidir.

Seyahatnameler, seyyahların gezip gördükleri yerler hakkında kaleme aldıkları günlük tarzında eserlerdir. Ülkelerin ve şehirlerin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel tarihlerini ortaya koymak için her türden tarih kaynaklarına ihtiyaç bulunmaktadır. Seyahatnameler de bu tarih kaynakları arasında yer almaktadır. Herhangi bir şehrin tarihini ele alırken diğer kaynaklarla birlikte seyahatnamelerden bilimsel metotlar çerçevesinde istifade etmek gerekmektedir.

Bu bildiride 19. yüzyılın ilk yarısında Batılı seyyahların seyahatnamelerine göre Tokat şehrinin sosyo-ekonomik durumunu ele alınacaktır. Bu dönemde ellinin üzerinde Batılı seyyah, çeşitli vesilelerle Tokat'a uğramış, seyahatnamelerinde bu şehir hakkında bazı bilgiler vermiştir. Bildirimizde İngilizce yazılmış 1809, 1812, 1819 ve 1842 yıllarına ait dört adet seyahatnameden yararlanılacaktır. Çalışmanın amacı, Batılı seyyahların bakış açısıyla adı geçen dönemde Tokat şehrinin sosyo-ekonomik durumunu ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Seyyah, Seyahatname, Tarih, Osmanlı.*

* Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: ali.acikel@gop.edu.tr; ali.acikel66@yahoo.com.

Giriş

Tokat, 1072'de Danişmentliler tarafından fethinden itibaren bir Türk-İslam şehri olmaya başlamıştır. Anadolu Selçukluları zamanında ulaşım ağında önem arz eden bir kavşak ve ticaret merkezi olmuştur[1]. Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra da Anadolu ve Asya arasındaki ulaşımı sağlayan kavşak konumundan ötürü transit ticaret ürünlerinin ve mallarının sergilendiği ekonomik bir pazar olma özelliğini sürdürmeye devam etmiştir[2]. Bunun yanı sıra, Anadolu'nun iç bölgelerini Sinop, Samsun, Ünye gibi sahil yerlerine bağlayan güzergâh üzerinde yer alması, Tokat'ı transit ticaretin ve bölgeler arası ticaretin gerçekleştiği önemli yerlerden biri haline getirmiştir[3]. Bu ulaşım ve ekonomik imkânları sayesinde Tokat, çok eski dönemlerden itibaren yerli ve yabancı pek çok seyyah ve araştırmacının dikkatini çeken bir merkez olmuştur. Bu bağlamda geçmişten günümüze pek çok seyyah ve araştırmacı da şehrin bahse konu olan özelliklerinden dolayı Tokat'a gelme ve burayı görme arzusu içinde olmuştur.

19. yüzyıla kadar az sayıda seyyah Tokat'ı ziyaret etmişken, bu asrın başlarından itibaren şehri ziyaret eden seyyahların sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu artışta misyoner seyyahların payı büyüktür. Örneğin, 1812'de Tokat'ta vefat eden Henry Martyn önde gelen misyoner seyyahlardan biridir[4]. Tokat'a uğrayan ve burada bir süre ikamet eden seyyahların tam sayısına ve bunların kaleme aldıkları eserlerin tamamına sahip değiliz. Ancak internet ortamında kısa bir araştırma, 50'ye yakın seyahatnamede Tokat'a ait bilgiler olduğunu göstermektedir. Bu eserlerdeki bilgilerin fazlalığı bir kitap çalışmasını gerekli kıldığından, bildirimizde sadece İngilizce yazılmış 1809, 1812, 1819 ve 1842 yıllarına ait dört adet seyahatnameden yararlanılarak Batılı seyyahların bakış açısıyla 19. asrın ilk yarısında Tokat şehrinin sosyo-ekonomik durumu ele alınacaktır.

1- Kaynaklar-Seyahatnameler

Bildirimizde yararlandığımız ilk seyahatname, James Morier'in *A Journey Throught Persia, Armenia, and Asia Minor, To Constantinople, In The Years 1808 and 1809*, [1808-1809 yıllarında İran, Ermenistan ve Anadolu üzerinden İstanbul'a Bir Seyahat] isimli eseridir. Bu seyahatname 1816 yılında ABD'de Philadelphia'da basılmıştır. Seyahatnamenin önsözünde verilen bilgilere göre, James Morier Britanya Kralı'nın İran Sarayı nezdindeki sekreteridir. 27 Ocak 1807-25

1 Nazif Öztürk, "Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 72. Ulaşım ağı ve yollar için bkz. Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, C. X, Ankara, 1946, s. 474.

2 Şerafettin Turan, " Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986), Samsun 1988, s. 148.

3 Mehmet Genç, "17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi olarak Tokat", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 274.

4 Henry Martyn hakkında bkz. Murat Hanilçe, "Tokat'ta Medfun Meşhur Bir Misyoner: Henry Martyn", *Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012) Bildiriler,* C. I, Ankara 2012, s. 151-182; John Sargent, *A Memoir of The Rev. Henry Martyn,* Boston 1836.

Kasım 1809 tarihleri arasında Kralın olağanüstü elçilik misyonu çerçevesinde Britanya-Hindistan-İran-Anadolu-İstanbul-Malta ve Britanya güzergâhlarını izleyerek iki yıl süren bir seyahat yapmıştır. Anadolu'da Erzurum-İstanbul istikametinde yol alırken 5-7 Temmuz 1809 tarihleri arasında Tokat'a uğrayıp ikamet etmiştir.

İkinci seyahatname *Travels in Various Countries of the East More Particularly Persia* [Çeşitli Doğu Ülkelerine, Özellikle İran'a Seyahatler] Sir William Ouseley[5] tarafından kaleme alınmıştır. Eser, kapak üzerindeki bilgilere göre, Britanya Kralı'nın İran Sarayı nezdindeki tam yetkili fevkalade elçisi Sir Gore Ouseley'in özel sekreteri olarak yazarın 1810, 1811 ve 1812 yıllarında birçok doğu ülkesi ve İran'a yaptığı seyahatler sırasındaki gözlemlerini içermektedir. Üç cilt halinde hazırlanmış ve 1819-1823 yılları arasında Londra'da basılmıştır. Seyyah, Erzurum'dan İstanbul'a giderken 11-13 Ağustos 1812 tarihlerinde Tokat'ta kalmıştır.

Üçüncü seyyah, Sir Robert Ker Porter[6], *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancien Babylonia, During the Years 1817,1818, 1819 and 1820* [1817, 1818, 1819 ve 1820 yıllarında Gürcistan, İran, Ermenistan, Eski Babil'e Seyahatler] isimli seyahatnamesini iki cilt halinde hazırlamış ve 1822'de Londra'da bastırmıştır. Seyyah, Tebriz'den İstanbul'a giderken 18 Kasım 1819 tarihinde Tokat'a uğramış ve sadece bir gün kalmıştır.

İncelenen son seyahatname, William Francis Ainsworth tarafından kaleme alınan *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, [Anadolu, Mezopotamya, Kaldiya ve Ermenistan'da Seyahatler ve İncelemeler] adını taşımaktadır. Bu seyahatname, yazarın 1836-1837 yılları arasında Anadolu ve Fırat Havzası'na yaptığı inceleme gezisine dair gözlemleri içeren ve 1838 yılında basılan Researches in Assyria, Babylonia and Chaldea [Asur, Babil ve Kalde Araştırmaları] isimli kitabın genişletilerek iki cilt halinde 1842 yılında Londra'da yeniden basılmış halidir[7]. Seyyah, Malatya'dan Amasya'ya giderken 10 Temmuz 1842 tarihinde Tokat'a uğramış ve sadece iki gün kalmıştır.

Bu bildiri, yukarıda isimleri ve eserleri tanıtılan seyyahların Tokat'ta bulundukları süre zarfında kayıt altına aldıkları izlenim ve görüşlerinden yola çıkarak, XIX. yüzyılın ilk yarısında Tokat'ın fiziki yapısı ve içinde bulunduğu sosyo-kültürel ve ekonomik durumu çözümlemeyi ve şehrin o dönemki durumuna dair katkılar sağlamayı amaçlamaktadır.

5 Sir William Ouseley, 1767-1842 yılları arasında yaşamış bir İngiliz oryantalistidir. Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/William_Ouseley

6 Sir Robert Ker Porter, 1777-1842 yılları arasında yaşamış bir İngiliz artist, yazar, diplomat ve seyyahıdır. Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Ker_Porter.

7 William Francis Ainsworth, 1807-1896 yılları arasında yaşamış Britanyalı doktor, yerbilimci, coğrafyacı ve gezgindir. Hayatı ve eserleri hakkında bkz. http://tr. wikipedia.org/wiki/William_Francis_Ainsworth.

2. Şehrin Fizikî Yapısı ve Mimarisi

Eserlerini incelediğimiz seyyahlar Tokat şehrine gelip birkaç gün ikamet ettiklerinden eserlerinde şehrin konumu, onu çevreleyen dağlar, önemli vadi ve ovalar, mimari yapı ile şehrin önemli su ve ırmakları hakkında okuyucuya detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu bakımdan seçilen ilk seyyah James Morier, 5-7 Temmuz 1809 tarihleri arasında Tokat'ın fiziki yapısı ve mimari özellikleri hakkında şu tanımlamaları yapmaktadır:

"Kısa süre sonra iki dağın arasındaki boşluğa kurulan büyük Tokat kasabasının bir görüntüsüne sahip olduk. İlk görüntüsü, gerçek boyutun altında oldukça küçültülmüştü. Yaklaştığımızda beş kemerli geniş ve sağlam bir köprünün üzerinden ırmağı karşıya geçerek ara sıra devasa ceviz ağaçlarının yapraklarıyla gölgelenen döşeli bir yola girdik."[8]

"6 Temmuz. Tokat, tabanları birbirine bitişik üç tepenin yamacında kurulmuştur. Batı yönündeki kalenin yıkıntıları şehre tepeden bakar. Harap kalenin yıkıntıları, üzerinde yer aldığı kayanın yüzeyinde birbirine bağlantısız olarak dağılmıştır. Kuzeyde geniş açık bir meydan vardır. Meydanın bir tarafında Voyvoda Hanı diye isimlendirilen mükemmel bir kervansaray, diğer tarafında çok iyi ve güzelce inşa edilmiş bir cami bulunur. Kasabanın merkezinde aynı güzellikte başka bir cami vardır." [9]

Seçilen bir diğer seyyah Sir William Ouseley, 11-13 Ağustos 1812 tarihlerinde şehrin fiziki yapısı ve mimarisi hakkında şu bilgileri vermektedir:

"17. milden itibaren Tokat'ı sulamaya başlayan ırmak (buradan Amasya'ya ilerlediği için Strabon ve Pliny'nin Iris nehri olmalı) bazen sol tarafımıza çok yakın akar. 27.milde bazı yerlerde iki fit derinliğin üzerinde fakat bazı mevsimlerde daha fazla artabilen bu ırmaktan at sırtında geçtik. Daha sonra ırmağın Tokat'ın yakınında dört ya da beş kemerli sağlam bir taş köprünün altından aktığını gördük. Şehre girerken geniş bir Ermeni mezarlığını geçtik."[10]

"Menzilhanenin zorunlu kuralları sebebiyle Tokat kalesini oluşturan müstahkem kayayı (PL. LXXVIII'deki gibi) resmedebildim. Bu önemli şehrin bir bölümü kalenin altındadır. Şehir dar sokaklar içinde birçok mükemmel evi barındırır. Bazı evler ahşap ya da ahşap, tuğla ve taş karışımı cepheli, kiremit çatılı, balkon çıkıntılı, karanlık ve uygunsuz girişli ve dik merdivenlidirler. Hiç birinin harap halde olduğunu hatırlamama rağmen, bütün bu özellikleriyle bir Avrupalının gözünde çok eski görüntüsü verirler. Dışarıdan görülebildiği kadarıyla pek çok evin odalarında, geniş cephe üzerinde oymalarla süslü ahşap işi küçük bir pencere vardı. Bunlar, hanımızda olduğu gibi, hemen hemen aynı plan üzere ancak boyutları farklı idiler. Hanımızın

8 James Morier, A Journey Throught Persia, Armenia, and Asia Minor, To Constantınople, In The Years 1808 and 1809, Philadelphia 1816, s. 334.

9 Morier, *ag.e.,* s. 335.

10 Sir William Ouseley, *Travels in Various Countries of the East More Particularly* Persia, C. III, Londra 1823, s. 487.

üst penceresinin oyma işinin üzerine cam yerini tutmak için sıvı ya da katı yağla geçirgenlik sağlayan kâğıt yapıştırılmıştı. Bu menfez 16 ya da 17 inç[11] yükseklik ve yaklaşık bir fut(ayak)[12] genişlikteydi; hemen altında bir pencere altlığı tasarlanmıştı. Ahşap çerçeveli fakat cam ya da kâğıtsız olan alt pencere 3 fit 8 inç [111,76 cm] yüksekliğinde ve yaklaşık 2 fit [60,96 cm] genişliğinde idi. Her ikisi de aynı odayı aydınlatmaya hizmet ediyordu ve levha LXXXIX'de olduğu gibi görünüyordu. Bazı evlerin üst pencereleri kare şeklindeydi ve oran bakımından alt pencerenin yarısı kadar görünüyordu. Işık ve havanın yeteri kadar içeri girmesine izin verilemesine rağmen, insan kafasının bile içinden dışarı çıkamadığı şu çerçeveler daima bana en sevimsiz kıskançlık, şüphe ve mahpusluk düşüncelerini ima ediyordu."[13]

"Menzilhanede iki ya da üç ocak yeri vardı ve burada can sıkıcı ikametimin bazı dakikalarını ana odanın (Bkz. levha LXXIX) resmini çizmede kullandım. O oda ferah ve büyükçe idi; en üst bordürü tavana ulaşıyordu ve süslemeleri İranlıların *geç* dedikleri beyaz alçı üzerine zarifçe işlenmişti. Her bir tarafta Arap harfleriyle yazılan kelimeler şunlardı: Ya Allah! Ya Muhammed!" [14]

Seyahatnamesinden yararlandığımız bir diğer seyyah Sir Robert Ker Porter, 18 Kasım 1819 tarihinde Tokat'a dair tuttuğu notlarda şehrin fiziki yapısı ve mimarisi hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Tokat'ın genel görünümü ve onun eşsiz kale kayalarının hızlı bir taslağını yaptım[15]; ancak başkente doğru gidildikçe artan sayıda Türkün bir Avrupalıya olan kıskançlığını gözlemlemediğim zamanda kurşun kalemimi kullanmaya zorlandım. (s. 703) Şehrin en kuzey-doğu ucunda, ırmak beş kemerli bir taş köprü ile geçilir; ancak suyun yürüyerek geçilemediği karların erime ve şiddetli yağmur mevsimleri haricinde köprüden yolcuların geçişine asla izin verilmez."[16]

Seyahatnamesini incelediğimiz son seyyah William Francis Ainsworth'in 10 Temmuz 1842 tarihli notlarında Tokat şehrinin fiziki yapısı ve mimari özellikleri hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

"Tokat kayalık ve ormanlık bir vadiye kurulmuş olup güzel ve resmedilmeye değer bir şehirdir. Şehrin ortasından sarp ve yalçın bir kaya kitlesi yükselir, bu kaya kitlesinin zirvelerinde ise eski bir kalenin kalıntıları yer alır. Evler çoğunlukla iki katlı ve hepsi kiremitlidir; sokaklar düzenli ve temiz, pazar yeri açık ve geniştir." [17]

11 İnç ABD, Birleşik Krallık ve Kanada ülkelerinde yaygın olarak kullanılan uzunluk ölçü birimidir. 1 inç 2,54 cm karşılık gelmektedir. Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/ %C4%B0n%C3%A7.

12 Fut (İngilizce foot, çoğulu feet), 30,48 cm boyutunda bir İngiliz uzunluk ölçü birimidir. Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Fit_(birim).

13 Ouseley, a.g.e., s. 489.

14 Ouseley, a.g.e., s. 490.

15 Bkz. Ek 1. Gravür LXXXVI.

16 Sir Robert Ker Porter, *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancien Babylonia, During the Years 1817,1818, 1819 and 1820*, Cilt. II, Londra 1822, s. 702.

17 William Francis Ainsworth, F.G.S., F.R.G.S., Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, Cilt. II, London 1842, 17.

Yukarıda dört farklı seyyahın eserlerinden alıntılanan bilgilere göre, Tokat şehri fiziki yapı ve mimari durumu bakımından şu özelliklere sahiptir:

a) Tokat kasabası, üç yüksek tepenin birleştiği geniş bir vadinin içinde kurulup bilahare tepe yamaçlarına yayılmıştır. Şehrin ortasında sarp ve yalçın bir kaya kitlesi yükselmekte ve bu kaya kitlesinin zirvesinde eski bir kalenin kalıntıları yer almaktadır. Kasabanın kuzeyinde geniş ve açık bir meydan, bunun bir tarafında Voyvoda Hanı diye isimlendirilen mükemmel bir kervansaray, diğer tarafında ise çok iyi ve güzelce inşa edilmiş bir cami bulunmaktadır. Yine kasabanın merkezinde aynı güzellikte başka bir cami vardır. Şehrin en kuzey-doğu ucunda, Yeşilırmak üzerinde beş kemerli bir taş köprü, Niksar tarafından girişinde ise büyük bir Ermeni mezarlığını mevcuttur.

b) Tokat'ın ana sokakları düzenli ve temiz, pazar yeri açık ve geniştir. Dar sokak yapısı içinde çok sayıda mükemmel evler mevcut olup bunlar ahşap ya da ahşap, tuğla ve taş karışımı malzemeden yapılmıştır. Evler genellikle iki katlı, kiremit çatılı ve dik merdivenli olup, odaların dış cephelerinde oyma süslü, ahşap çerçeveli, kare şeklinde küçük pencereleri bulunmaktadır. Üst kattaki pencereler, alt kattaki pencerelerin yarısı büyüklüğündedir. Pencerelerde ışığın içeri girmesini sağlamak için cam yerine yağlı kâğıt kullanılmıştır. Evlerin dış görüntüsü, Avrupalılara onların çok eski yapılar olduğu izlenimi vermektedir.

c) Tokat'ta ulaşım ve haberleşme hizmetleri için kullanılan bir de menzilhane bulunmaktadır. Bu binada iki ya da üç ocak yeri[18] ve bir büyük oda[19] mevcuttur. Ana oda ferah ve büyükçedir; en üst bordürü tavana ulaşmakta ve süslemeleri İranlıların *geç* dedikleri beyaz alçı üzerine zarifçe işlenmiştir. Her bir tarafında Arap harfleriyle "Ya Allah" ve "Ya Muhammed" kelimeleri yazılıdır.

3. Şehrin Nüfus Yapısı

Seyyahlar Tokat şehrine gelip birkaç gün ikamet ettiklerinden eserlerinde şehrin sakinleri hakkında da detaylı bilgi vermektedir. Bu bakımdan ilk seyyahımız James Morier, seyahatnamesinde "Kasabanın yaklaşık olarak yirmi bin ev ya da yüz bin sakini barındırdığı söylenilmektedir"[20] demektedir. Bir diğer seyyahımız, William Francis Ainsworth ise şehrin nüfus yapısı hakkında biraz daha fazla bilgi sunmaktadır. O'nun konuya dair aktardıkları bilgiler şöyledir:

"O aslında bir Ermeni şehridir, evlerin sayısı, buraya yaptığım iki ayrı ziyarette aldığım bilgiye göre, 2000 Ermeni hanesi, 800 Müslüman hanesi olmak üzere toplam 2800 hane olmaktadır. Asya şehirlerinin nüfusunun ne kadar olduğunun seyyahlar tarafından fazla önemsenmesi hayli dikkat çekicidir. (s. 18) Tokat'ın nüfusuna biraz daha fazla önem verilmiş ve burası için aşağıdaki tahmini rakamlar Balbi[21] tarafından derlenmiştir:

18 Muhtemelen bu iki ya da üç ocak, yatak odası olarak değerlendirilebilir.

19 Muhtemelen bu ana oda, oturma odası ya da lobi olarak değerlendirilebilir.

20 Morier, *a.g.e.,* s. 335.

21 Kimliği hakkında henüz bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Gardanne, 3300 hane, her bir hane başına 5 kişi	16500
Balby tarafından her bir hane başına 10 kişi sayıldığında	33000
Salvatori, 3330 hane, her bir hane başına 5 kişi	16500
Anonymous Itinerary	50000
Dupré	60000
Kinneir	60000
St. Martin, 16000 hane!	
Fontanier, 18000 hane!	
Morier, 20000 hane!	

Eğer her bir hane başına 10 kişilik bir nüfus verseydik, toplam nüfus ancak 28000'e ulaşacaktı. Ancak birçok ev harabedir; Müslüman evlerinin çoğu çok az nüfus ihtiva eder; Hıristiyan evleri fazla nüfusludur ve birçok ev birkaç aileyi barındırır, böylece kabaca 20000 rakamı muhtemelen Tokat nüfusunu en iyi şekilde temsil eder."[22]

Yukarıda iki farklı seyyahın eserlerinden alıntılanan bilgilere göre, Tokat şehrinin genel tahmini nüfusu 20000 ila 100000 arasında değişmektedir. Özellikle William Francis Ainsworth'in diğer seyyahlardan derlediği nüfus rakamları, 16500 ila 60000 aralığında sıralanmaktadır. St. Martin ve Fontanier ise, Tokat'ta sırasıyla 16000 ve 18000 hanenin yaşadığını belirtmişlerdir. Bu nüfus rakamlarına bakıldığında, muhtelif tarihlerde belirtilmiş olsalar da aralarında aşırı farklar görülmektedir. Ayrıca, Ainsworth'in Tokat'ın bir Ermeni şehri olduğunu ifade etmesi ve ardından şehirde 2000 Ermeni ve 800 Müslüman hanesi olmak üzere toplam 2800 hanenin yaşadığını söylemesi de gerçeklerle örtüşmemektedir. Gerçekte, bu seyyahların verdiği nüfus bilgileri ya duyumlara ya da gelişi güzel tahminlere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin temettüat defterlerine göre, 1844 yılında Tokat'ta 3927 hane bulunduğu, bunun 2137'sinin Müslüman, kalan 1760'ının da Gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır[23]. Başka bir ifade ile toplam nüfusun % 54,5'i Müslüman, % 45,5'i Gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Daha sonraki dönemde ise Kafkaslardan gelen göçmenlerle Tokat'ın Müslüman nüfusunun sürekli olarak arttığı tespit edilmiştir[24].

4. Şehirdeki Ekonomik Faaliyetler

İncelediğimiz seyahatnamelerde Tokat şehrindeki ekonomik faaliyetlerin durumu hakkında da detaylı bilgiler bulunmaktadır. Bu bakımdan ilk seyyahımız James Morier, seyahatnamesinde şu bilgileri aktarmaktadır:

"Burada çok sayıda pazar mevcuttur ve her şey Türkiye'ye özgü ve onun eksiklikleri çok olmuş görünüyordu. Ermeni tüccarlar bize özellikle madenlerle

22 Ainsworth, *a.g.e.,* s. 17-18.

23 Galip Eken, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Meslekî Yapılanması: Tokat Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XV (İzmir 2000), s. 157.

24 Ali Açıkel, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Sergisi,* 27/3 (Sivas 2003),s. 260-261.

ilgili olarak gerçekten büyük ticaret eksikliğinden şikâyette bulundular. Tokat'tan sekiz günlük mesafede ve diğer büyük bir kasabadan Malatya'ya daha yakın olan Keban'daki maden ocakları (İstanbul'a gönderilen gümüşün dışında) yılda yüz bin ila yüz elli bin okka bakır üretir ve bu miktar Tokat'a ham olarak gelir. Burada saf hale getirilir. Hakikatte bakırla bağlantılı olan işler yaklaşık üç yüz dükkânı meşgul etmektedir ki bunlar kasaba için kaydedilen özel üretim merkezleridir. Bu bakır mamuller Türkiye'nin her tarafına dağıtılır."[25]

Diğer seyyah Sir William Ouseley'in seyahatnamesinde, Tokat'taki ekonomik faaliyetlere dair şu bilgileri verilmektedir:

"Buradaki ikametim sırasında birçok Tatar postası *İstanbul, Bağdat, Erzurum, Trabzon* (ya da Trebizond, Ptolemy'nin eski Trapezus'u) ve diğer yerlere geliş-gidiş yolları üzerinde olan Tokat'taki menzilhanede durdular." [26]

"Tokat'ın zengin olan pazarından gerekli olan gıda maddeleri gibi ihtiyaçları kolayca tedarik ettik."[27]

"Bu arada bize bolca meyve, özellikle dutlar ve armutlar; kıpkırmızı uzun çekirdekli kızılcık denilen bir tür kiraz; fazla leziz olmayan kavunlar tedarik edildi." [28]

"Tokat için önemli olan birkaç bakır işi eşya, özellikle gümüşe benzetilmek için kalaylanmış, ayetler ve diğer cümleler temizce kazılarak süslenmiş maşrapalar, satın aldım. Mustafa'nın söylediği gibi, şehre girerken sol tarafta yanından geçtiğimiz büyük ve güzel bir binada üretilen ve damgalanan örnek bir keten kumaşı gördüm." [29]

"Tokat bana bir endüstri ve faal ticaret yeri gibi göründü. Kafileler ya da yüklü katırlar ve atlar kervanı (bir kafilede 5 ya da 10'dan 100'e kadar hayvan) gece gündüz içinden geçiyordu."[30]

Bir diğer seyyah Sir Robert Ker Porter'in seyahatnamesinde, Tokat'taki ekonomik faaliyetlerle ilgili verdiği bilgileri şöyledir:

"Tokat kendi üretimi olan bakır kupalar ve diğer araç-gereçlerde önemli bir ticaret sürdürmektedir. Yakın çevresinde maden olmasına rağmen, madenleriyle ünlü bir yerden, yaklaşık elli saat mesafeden gelir. Madenler, Tokat kazasına adını veren Too-az şehrinden yirmi saat mesafede bulunur ve orada onların ortak paşası ikamet eder. Bu ünlü madenler bakır, kurşun ve gümüş üretir ve sürekli çalışmakta olan elli ocağa sahiptir; gerçekte, bu ocaklar çoğunlukla İstanbul darphanesinin gümüş metalini tedarik eder."[31]

25 Morier, *a.g.e.,* s. 335.

26 S Ouseley, *a.g.e.,* s. 491.

27 Ouseley, *a.g.e.,* s. 487.

28 Aynı yazar, *a.g.e.,* s. 488.

29 Aynı yazar, *a.g.e.,* s. 489.

30 Aynı yazar, *a.g.e.,* s. 490.

31 Porter, *a.g.e.,* s. 702.

Sonuncu seyyahımız William Francis Ainsworth'in seyahatnamesinde, Tokat'taki ekonomik faaliyetlerle ilgili verdiği bilgiler aşağıda alıntılandığı gibidir:

"Bahçeler çok sayıda ve cezb edicidir, üzümler İtalya'nın bazı kesimlerinde olduğu gibi çardak usulünde yetiştirilmektedir. Şehir de bir dere ile sulanır"[32]

"Ergani madenlerinden gelen bakırı tasfiye eden ocaklar Tokat'tadır. Bu ocaklar en son Viyana'dan gelen iyi nitelikli bir beyefendi tarafından idare edilmekteydi. Şehirde çok sayıda tekstil, ipekli mamuller, pamuklular, halılar ve özellikle bakır kapların imalathaneleri vardır." [33]

Yukarıda dört farklı seyyahın eserlerinden alıntılanan bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Tokat'taki ekonomik faaliyetlerin durumu hakkında şu tespitler yapılabilir:

a) Tokat İstanbul, Bağdat, Erzurum, Trabzon *v*e diğer yerlere geliş-gidiş yolları üzerinde bulunmaktadır. Kafileler ya da yüklü katır ve at kervanları (bir kafilede 5 ya da 10'dan 100'e kadar hayvan) gece gündüz içinden geçmektedir.

b) Tasfiye edilmek için Keban'daki yaklaşık 50 maden ocağından bakır, kurşun ve gümüş maden cevheri Tokat'a getirilmektedir. Bu madenler içinde bakırın miktarı yılda 100000 ila 150000 okka[34] kadardır. Şehirde bakırla bağlantılı olan işler yapan yaklaşık üç yüz dükkân bulunmaktadır. Burada üretilen bakır mamuller Türkiye'nin her tarafına dağıtılmaktadır. Bakır kapların imalathaneleri dışında, şehirde çok sayıda tekstil imalathaneleri olup keten, ipekli ve pamuklu mamuller ile halılar üretilmektedir.

c) Tokat içinden geçen su (Behzat deresi) ile sulanmaktadır. Şehirdeki bahçeler çok sayıda ve cezb edicidir, üzümler İtalya'nın bazı kesimlerinde olduğu gibi çardak usulünde yetiştirilmektedir. Birçok meyve, özellikle kızılcık, armut ve dut ile kavun bolca üretilmektedir.

5. Şehrin Sağlık Durumu

İncelediğimiz seyahatnameler içinde sadece Sir William Ouseley'in eserinde Tokat ve çevresinin sağlık şartları hakkında bilgi verilmiştir. 11-13 Ağustos 1812 tarihlerinde Tokat'ta kalan seyyah Ouseley, bu hususta şu bilgileri aktarmaktadır:

"Tokat gelişimizden itibaren geçen birkaç saat içinde birçok kişiye ölümcül olduğunu ispat etmiş olan bu hastalıkla aşırı derecede bulaşık durumdaydı. Türk başkentine doğru yolumuz üzerindeki her yerde ve sağlı sollu yer alan her köy ve kasabada onun gittikçe artan tehlikesini bulabilirdik. Çok az uykulu geçen bir gecenin ardından uyandığımızda 12 Ağustos'ta bize ulaşan ilk bilgi veba ile ilgili

32 Ainsworth, *a.g.e.,* 17.

33 Aynı yazar, *a.g.e.,* s.18.

34 Okka; kıyye, vukıyye ve vakıyye gibi adlarla da anılan ve Osmanlı döneminde kullanılan bir ağırlık ölçüsüdür. Kaynaklarda ufak tefek farklılıklar dışında esasında 400 dirhemdir. Bu ölçeğin kilogram karşılığı 1,22 kg ila 1,28 kg arasında değişmektedir. Bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 96-97.

yukarıda sözü edilen söylentileri çok güçlü bir şekilde teyit etti; zira bu sabah atlarımızı nallatmayı umduğumuz adam iki saat içinde vebadan hastalandı ve onun ailesinden bir kadının henüz ölmüştü."[35]

Bu alıntıdan 11-13 Ağustos 1812 tarihlerinde Tokat ve çevresinde veba salgını yaşandığı ve bu hastalığın son derece ölümcül olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Dört ayrı seyahatnameye dayalı olarak 19. asrın ilk yarısında Tokat'ın fiziki yapısı ve mimarisi, nüfus yapısı, ekonomik faaliyetleri ve sağlık şartları hakkında kısa bir inceleme yaptık. Bu çalışmadan bazı sonuçlar çıkarmak ve genel değerlendirmelerde bulunmak mümkün görünmektedir.

Tokat şehrinin fiziki yapısı bakımından, seyyahlar, şehrin, üç yüksek tepenin birleştiği geniş bir vadinin içinde kurulduğunu, bilahare tepe yamaçlarına yayıldığını, yalçın bir kaya üzerinde bulunan kalesinin harap olduğunu ve kasabanın kuzeyinde geniş bir meydana sahip olduğunu bildirmişlerdir. Mimari hususiyetleri bakımından, şehrin ana sokaklarının düzenli ve temiz, ara sokakların dar olduğunu, evlerin ahşap ya da ahşap, tuğla ve taş karışımı malzemeden iki katlı ve kiremit çatılı olarak yapıldığını, pencerelerinin ise ahşap çerçeveli ve yağlı kâğıtla kaplı olduğunu belirtmişlerdir. Bu bilgiler, diğer kaynaklardan da teyit edildiğinden gerçeği yansıtmaktadır. Bu durum, Batılı seyyahların gözlemlerini yaparken çok dikkatli hareket ettiklerini ortaya koymaktadır.

Şehrin nüfus yapısı bakımından, seyyahların aktardıkları bilgilere göre, Tokat'ın tahmini nüfusu 20000 ila 100000 arasında değişmekte olup bu nüfus içinde Ermeniler çoğunluğu teşkil etmektedir. Seyyahların verdiği nüfus bilgileri ya duyumlara ya da gelişi güzel tahminlere dayandığından gerçekleri yansıtmamaktadır. Temettüat defterlerine göre, 1844 yılında Tokat'ta 3927 hane bulunduğu, bunun 2137'sinin (% 54,5'i) Müslüman, kalan 1760'ının (% 45,5'i) Gayrimüslim olduğu, daha sonraki dönemde ise Kafkaslardan gelen göçmenlerle Müslüman nüfusunun sürekli olarak arttığı tespit edilmiştir.

Seyyahlar, Tokat'ın ticari potansiyeli, bakır tasfiye tesisi, bakır mamul üretimi, tekstil ve halı imalathaneleri, sulu tarımı ile bağ ve bahçe ürünleri hakkında da ayrıntılı ve doğru bilgiler vermişlerdir. Bu bilgiler, diğer kaynaklar tarafından da teyit edilmektedir. Bu bakımdan seyyahların gözlemlerini yaparken çok dikkatli davrandıkları anlaşılmaktadır.

Şehrin sağlık şartları bakımından, sadece bir seyyah (Sir William Ouseley) Ağustos 1812'de veba salgınından söz etmiştir. 1688-1689 yıllarında Sivas, Tokat ve Amasya'da taundan (veba) pek çok insan öldüğü bilinmekle birlikte[36], dönemin Osmanlı kaynaklarında 1812 yılı veba vakası ile ilgili her hangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

35 Ouseley, *a.g.e.,* s. 488.

36 Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat, İkinci Kısım,* Tokat 1950, s. 12.

Son olarak, inlediğimiz seyahatnamelerdeki bilgilerin ekseriyetle dönemin yerli kaynaklarındakilerle örtüştüğü ancak bazı bilgilerin gerçekleri yansıtmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, seyahatnamelerin yerel kaynaklarda olmayan bazı bilgileri ihtiva ettikleri görülmüştür. Bu tespitler ışığında, Batılı seyyahlara ait eserlerin muhtemel diğer kaynaklarla mukayese edilerek kullanılması gerektiği söylenebilir.

Kaynakça

Açıkel, Ali, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Sergisi,* 27/3 (Sivas 2003),s. 253-265.

Ainsworth, William Francis, F.G.S., F.R.G.S., Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, Cilt. II, London 1842.

Cinlioğlu, Halis, *Osmanlılar Zamanında Tokat, İkinci Kısım,* Tokat 1950.

Eken, Galip, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Meslekî Yapılanması: Tokat Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XV (İzmir 2000), s. 155-169.

Genç, Mehmet, "17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi olarak Tokat", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s. 272-292.

Hanilçe, Murat, "Tokat'ta Medfun Meşhur Bir Misyoner: Henry Martyn", *Tokat Sempozyumu (01-03 Kasım 2012) Bildiriler,* C. I, Ankara 2012, s. 151-182.

Morier, James, A Journey Throught Persia, Armenia, and Asia Minor, To Constantınople, In The Years 1808 and 1809, Philadelphia 1816.

Ouseley, Sir William, *Travels in Various Countries of the East More Particularly* Persia, C. III, Londra 1823.

Öztürk, Nazif, "Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 71-80.

Porter, Sir Robert Ker, *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancien Babylonia, During the Years 1817,1818, 1819 and 1820*, C. II, Londra 1822.

Sargent, John, *A Memoir of The Rev. Henry Martyn,* Boston 1836.

Taşkın, Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri,* Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.

Turan, Osman, "Selçuklu Kervansarayları", *Belleten*, C. X (Ankara 1946), s. 471-496.

Turan, Şerafettin, " Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun 1988, s. 147-158.

Web sayfaları

http://en.wikipedia.org/wiki/William_Ouseley.

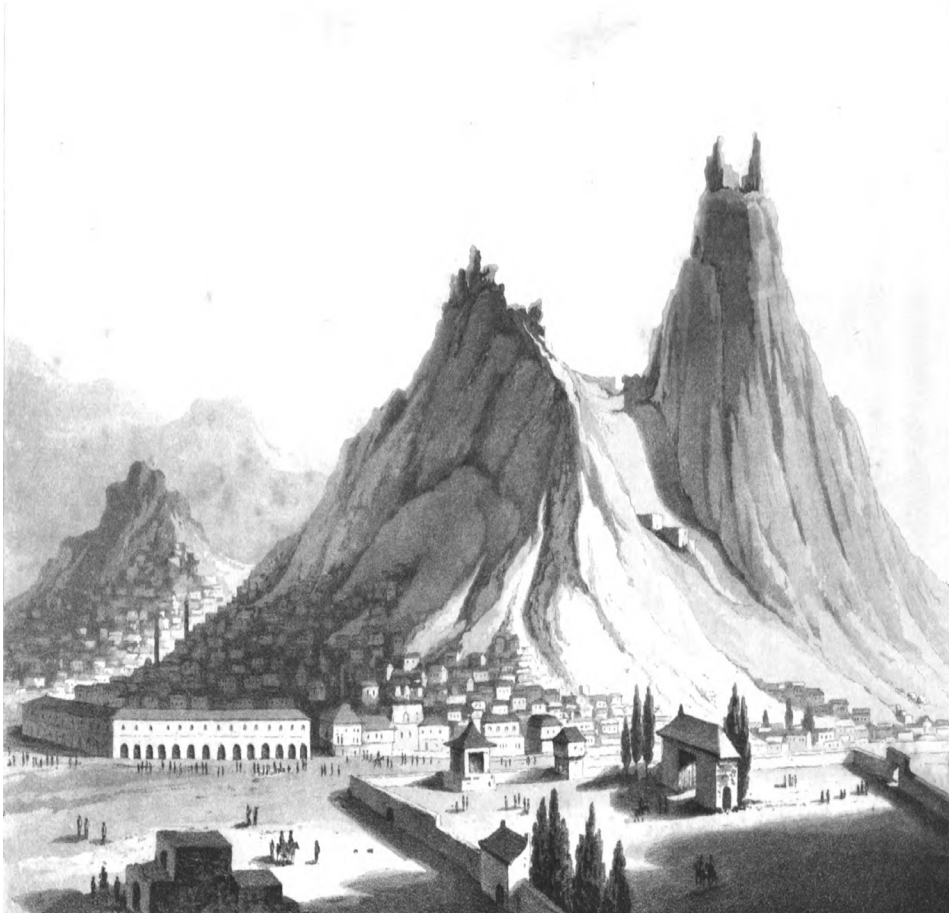
http://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Ker_Porter.

http://tr.wikipedia.org/wiki/William_Francis_Ainsworth.

http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0n%C3%A7.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Fit_(birim).

Ek 1. Sir Robert Ker Porter'in Seyahatnamesindeki Tokat Gravürü (PL. LXXXVI), s. 703

XVI. Yüzyıl Turhal, Zile ve Niksar Havalisinde "Sefer Eşmeyenler"

Murat ALANDAĞLI*

Özet

XVI. yüzyıl dünyasında muazzam orduların teşkili, harp mahalline intikali, harp düzeni ve nihayet geri dönüşü önceden belirlenmiş kesin hükümler çerçevesinde gerçekleştiriliyordu. Aylar öncesinde, belirlenen erâtın toplanacağı mahaller ile gidiş-dönüş güzergahları, ilgili kişilere iletilmekteydi. Sefer tertibine dair fermanın Saray'dan çıkmasıyla tüm bu iş ve işlemlerin seyri bir sistem bütünlüğü içinde gerçekleştiriliyordu. Bu bütünlüğün en önemli bileşeni şüphesiz Tımar Sistemiydi.

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız bu sistemde, ilk çatlakların da aynı dönemde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Anlaşılan o ki; tahrir kayıtlarının düzenli tutulmamasının yanında bazı şahsi uygulamalar, önce hafif sonraları ise daha derin çatlakların oluşmasına neden olmuştur. Bu durumun yukarıda açıkladığımız olaya yansıyan tarafı ise kimi tımar erbaplarının, yoklamalar sırasında kaybolmaları veya merkezi idarenin emrine uymayarak seferlere iştirak etmemeleri yönündeki uğraşlarıydı.

Çalışmada Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde yer alan H. 983 tarihli (M. 1575/1576) ve 345 numaralı Sivas İcmal Defteri'nden hareketle Turhal, Zile ve Niksar Kazaları dahilinde söz konusu olay ele alınacaktır. Başvuru kaynağı olan defter esasta bir icmal defter türü olmasına rağmen kanımızca zengin bir muhtevaya sahiptir. Öyle ki, tımarların el değiştirmelerinin nedenleriyle yer aldığı bu defterde onomastik, demografik pek çok bilgiye de erişilebilmektedir. Dolayısıyla günümüzde Tokat Vilayeti sınırları dahilinde yer alan bu üç güzide kaza paralelinde, XVI. yüzyıl Osmanlı toprak idaresi ve esas olarak sefer organizasyonları hakkında bir kesit sunulması amaçlanmaktadır. Bu sayede her üç kazadaki tımar değişimleri, nedenleri ile dönemin "Tebriz, Gürcistan, Kars, Demirkapı" gibi seferlerine dair dipnotlara ulaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Turhal, Niksar, Zile, Sefer Firarisi, Seferler.*

Giriş

Tevfik Çavdar'ın bir nevi denge uzmanlığına[1] benzettiği Osmanlı İmparatorluk düzeni, XVI. yüzyıldan itibaren pek çok nedenle aksamaya başlamıştı. Öyle ki

* Uzman, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı,alandagli19@hotmail.com

1 Tevfik Çavdar, "Osmanlı'da Düzenin Bozulması", Mimarlık, 71/2, Ankara, 1971, s. 48-50

İmparatorluğun askeri, idari ve mali[2] alandaki pek çok düzenlemesinin temelinde yer alan Tımar Sisteminde gözle görülür aksaklıklar (her ne kadar önceki yüz yılda kimi örneklere rastlanılsa da) esas olarak bu dönemde artış göstermiştir. Tımarlı Sipahiler, Tımar Sisteminin bir gereği olarak dönemin imkan ve gerekleri paralelinde oluşmuş toprak-işletim ve askeri faaliyet üçlüsünün bir bileşeni konumundaydı. İmparatorluk ordusunun bel kemiğini oluşturan Sipahiler, temel olarak para ekonomisinin gelişmediği dönemde hizmet karşılığı verilen arazinin dirlik olarak adlandırılan yıllık gelir karşılığında askeri görev ifa etme ve ayrıca düzenlenen sefer organizasyonlarına iştirak etmekle görevlendirilmişlerdi. İmparatorluk idaresi böylece reayadan alması gereken vergiyi, askeri yükümlüklüler karşılığında sipahiye tahsis etmiş; sipahi de gelirin miktarına göre kendisi veya yanında cebelü olarak adlandırılan birkaç zırhlı askerle birlikte sefere gitmek mecburiyetindeydi.[3]

Sayıları Klasik Dönemde seksen ile yüz bin arasında değişen Tımarlı Sipahilerin Duraklama Dönemiyle birlikte yukarıda özetlediğimiz askeri mükellefiyetleri yerine getirmedikleri gibi aksine kimi taşkınlıkların da bizzat tertipleyicileri oldukları anlaşılmaktadır.[4] İmparatorluğun pek çok bölgesinde sipahilerin kanuni olarak kendilerine tahsis edilmiş olan gelirleri az bularak zorla daha fazla vergi almaya çalıştıklarına dair şikayetler görülmeye başlanmıştır. Bu şikayetlerde sipahilerin kanuna aykırı olarak, vergi alma, reayanın arazisine el koyma, zorla hayvan ve yiyecek malzemesi alma gibi pek çok farklı uygulamaya dair anekdota rastlanılmaktadır.[5] Ayrıca korucu, nöbetçi vasfıyla seferlere yazılmayanların yanında türlü hilelerle yoklamalardan kurtulan tımar erbabının da olduğu anlaşılmaktadır. Yücel, belki de bu hakikat nedeniyle gerek Anadolu ve gerekse de Rumeli üzerinden yapılan seferlerde beylerbeyi ve sancakbeylerinin rüşvet ile dirlik alış-verişinin yapıldığı takip ve tespitinin ise çok zor olduğu bir sürecin başlatıldığını ifade etmektedir.[6] Nihayet tüm bu uygulamalar neticesinde impa-

2 Ömer Lütfi Barkan, "Timar" İslam Ansiklopedisi, C XII/I, MEB. İstanbul, 1993, Coşkun Üçok, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Tımar", AÜHFD., C.I, Sa. IV, Ankara 1944, s..; Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulanması", Türkler, C. IX, Ankara, 2002, s. 899-908; Yılmaz Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", Osmanlı, C. III, Ankara 1999, s. 59-65; Mustafa Akdağ,"Tımar Rejiminin Bozuluşu", AÜDTCFD., C. 3, Sa. IV, Ankara 1945, s. 424.

3 Yusuf Halaçoğlu, XIV.-XVII. Yüzyıllarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara 1998, s.55-57.

4 "... eşkıya ve azgınlığın üstün gelip şöhret bulmalarının sebebi, din askeri olan zeamet ve tımar askerlerinin halen dirlikleri kesilip, kendilerinin nam ve nişanlarının kayboluşudur... İleri gelenler ve vükela, boşalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip, İslam memleketlerinde oturan tımar ve zeametin şer'i şerife ve yüksek kanuna aykırı olarak kimini paşmaklık yaparak, kimini padişah hasına katarak, kimini mülk olarak, kimini vakıf olarak, kimini vücudu sıhhatte olan kimselere emeklilik olarak verip, bütün zeamet ve tımar ileri gelenlerin yemliği oldu...bunlar barış günlerinde azgınlık ve isyana şer aleti olduklarından, epeyce zamandan beri taşkınlığın ardı arkası kesilmemektedir..." Koçi Bey, Koçi Bey Risalesi, Sadl. Zuhuri Danışman, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, İstanbul, 1972, s. 32-34.

5 Sipahilerin bu tür uygulamalarına dair bir çalışma olarak Bkz. Fikri Karaman; Sivas-Tokat Tozanlı Kazası 1455'ten 2003'e Tapu Tahrir, Ahkâm, Temettuat ve Diğer Arşiv Belgelerine Göre İpsile/Doğanşar, Hafik, Koyunhisar, Almus, Reşadiye ile Sivas Merkeze Bağlı 112 Yerleşim Yerinin Tarih ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, İstanbul 2003, s. 116-119.

6 Yaşar Yücel, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitab-ı Müstetab- Kitabu Mesalihi'l-Müslimîn ve Menafi'il-Müminin-Hırzü'l-Mülûk, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1988., s.3,16.

ratorluk coğrafyasında asker sayısı giderek artmasına rağmen sefere iştirak eden askerlerin sayısının ise tersine azaldığı görülmektedir.[7]

Bu çalışma, temel olarak XVII. yüzyıl literatürüne konu olmuş İmparatorluk askerî organizasyonundaki kırılmaya dair XVI. yüzyıl Anadolu'sundan hareketle farklı bir boyut katmaktadır. Zira Turhal, Zile ve Niksar Nahiyelerindeki tımarların durumu ve bu durumun Osmanlı askeri sistemine etkisi ele alınacaktır. Böylece Barkan'ın, XVI. yüzyılda eyaleti Rum (Sivas) dahilinde Ayni Ali Risalesinden de hareketle sayılarını 9.000 olarak vurguladığı askerlerle alakalı çalışma kapsamında cevabı merak edilen bir kaç sorunun sorulması kaçınılmaz olmuştur.[8] Bunlardan ilki Barkan'ın ifade ettiği askerlerin tamamı acaba yukarıda belirttiğimiz askeri organizasyon ve tertibata dahil olmuşlar mıydı? Yoksa yaklaşık bir asır sonra rastlayacağımız Celali kargaşasının ilk nüvelerini mi oluşturmaktaydılar? [9] Bu soruların cevabı elbette tek bir makale ile verilemez. Fakat esas olarak cevabını merak ettiğimiz bu sorulara dair çok küçük bir nüansı zikretme maksadı güttüğümüzü ifade etmemiz gerekmektedir.

Araştırmanın Kaynaklarına Dair

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinde, XVI. yüzyıl idari yapısında Sivas Eyaleti dahilinde yer alan Tokat'a ait Mufassal, İcmal, Evkaf, Derdest vb. defter türlerinden çeşitli bilgilere ulaşmak mümkündür. Tokat, Komanat, Kazabad, Zile, Niksar gibi kazaları bünyesinde barındıran Mufassal defterler[10] şüphesiz bölgeye dair pek çok bilgi içermektedir.

Genel olarak Mufassal defterlerin özeti olarak bilinen ve sadece vergiye esas kayıtların yer aldığı İcmal Defterleri[11] de mali tarih acısından bir hayli önemlidir. Kanaatimizce Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde Tokat'a ait İcmal defterlerinin içinde çalışmamızın temelini oluşturan 345 numaralı H. 983 tarihli defterin farklı bir yeri bulunmaktadır. Defterde bölgenin mali tarihinin yanında ayrıca aslında pek de alışık olmadığımız bir yolla tutulmuş askeri ve sosyal tarihine dair bilgilere rastlanılmaktadır. Nitekim aynı bölgeye ait diğer icmal defterlerinden[12] farklı olarak kayıtların yanına derkenar girilerek tımarların değişimi ve nedenleri hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.

7 "... evvel ki zamanın askeri az idi lâkin uz idi.", Yaşar Yücel, Kitab-ı Müstetâb, s. 7.; "...seferde on tımara bir adam düşmediği halde, mahsul zamanında bir tımara on kişi sahip çıkmaktadır...", Mustafa Akdağ,"Tımar Rejiminin Bozuluşu", AÜDTCFD., C. 3, Sa. IV, Ankara 1945, s. 420.

8 Ö. Lütfi Barkan, "Tımar", s. 290.

9 Mehmet İşbirli,"XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri", Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986, Yay. Haz. H. Bolay, M. Yazıcıoğlu, B. Yediyıldız, M. Özdemir, s. 60,61.

10 TKG. KK. TTd. 178 (Eski No: 3/12), T. H. 982.; TKG. KK. TTd. 177 (Eski No: 312/14), T. H. 980.; TKG. KK. TTd. 179 (Eski No: 10), T. H. 982.

11 TKG. KK. TTd. 343 (Eski No: 316/238), T. H. 982; TKG. KK. TTd. 344 (Eski No: 319/262), T. H. 982; TKG. KK. TTd. 345 (Eski No: 318/261), T. H. 983.

12 TKG. KK. TTd. 343 (Eski No: 316/238), T. H. 982; TKG. KK. TTd. 344 (Eski No: 319/262), T. H. 982.

Defter, 113 varaktan oluşmakta olup Sorkun Kazası, Turhal, Artukabad, Hüseyinabad, Mecidözü, Zile, Açacı, Yeni Müslüman, Meşhedabad, Halka-i Has, Kızılkünbed, Özikavağı, Kuştaş, Karahisar-ı Behramşah, Sonisa, Kalenbel, Taşabad, Frenkhisarı, Karakuş ve Niksar Nahiyelerini kapsamaktadır. Nahiye adını takip eden Tımar-ı... şeklindeki ifadeyi tımarın bağlı bulunduğu köy/köyler veya mezra/mezralar izlemektedir. Hemen altına da tımarın hâsılı yazılmıştır. Bu şekilde oluşturulmuş kaydın üzerine "...mezkur sefere varmayub..., ferağat edüb..., fevt olub... şeklinde söz konusu tımarın görmüş olduğu her bir devir işlemi kaydedilmiştir. Bu kayıtlardan hareketle öncelikle mümkün olduğu kadar ele aldığımız bölgenin tımarlarındaki potansiyel el değiştirme sayısı, sadece sefere katılmadığı için el değiştirenlerin sayısı ve ayrıca fevt olduğu, feragat ettiği, derdest edildiği ve pir-i fanî olduğu için el değiştirmiş tımarlara dair sayısal veriler itinayla tablolaştırılmıştır. Her üç merkeze ait tabloların tetkiki ve elde edilen sonuçlar konu başlığı altında ifade edildikten sonra sonuç bölümünde Niksar, Zile ve Turhal Nahiyelerine dair genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın esasını yukarıda ifade ettiğimiz üzere Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde yer alan Sivas İcmal Defteri oluştursa da Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nde karşılaştırdığımız Divan-ı Hümayun Tahvil Kaleminde yer alan "Halkulvad Seferine Gelmeyen Züema Ve Tımar Yoklaması"[13] isimli kaynak eser bizleri heyecana sevk etmiştir. Zira muhteva olarak bizim icmal defterinde ulaştığımız bilgilere dair kayıtları bulma ve örtüştürme gibi bir şansımız olacaktı. Zira en çok rastladığımız seferlerden biri Halkulvad Seferidir. O halde bir kıyas, karşılaştırma yapma ihtimalimiz de olacaktır. Toplamda yirmi beş varaktan oluşan defterin Rumeli ve Anadolu olmak üzere tüm imparatorluk coğrafyasını liva ve kazaları karışık olarak içerdiğini ifade etmemiz gerekmektedir. Tırhala, Hamid, Yanya, Avlonya, Vize, Hayrabolu, Gelibolu, Kırk Kilise, Karahisar-ı Sahîb, Amasya, Sivas, Kastamonu, Teke Abâd, Aydın, Aksaray, Beyşehri, Kengiri, Karahisar-ı Şarkî, Trabzon, Kars, Karesi, Menteşe gibi pek çok livaya ait veriler karmaşık bir şekilde deftere kaydedilmiştir.

Bu nedenle öncelikle Sivas livasına ait olan ve buradan da çalışma sahamızı yani Niksar, Zile ve Turhal'ı konu edinen kayıtları incelememiz gerekmekteydi. Bu itibarla dönemin idari yapılanmasının da bir sonucu olarak Sivas Merkez, Teslim, Çorum, Geldiklan, Hüseyinâbad, Mecitözü ve Budak Özü gibi idari birimlere ait kayıtlara rastlanılmıştır.

Defterde çalışma sahamızla ilgili dört kayda rastlanılmış olup bunların Sivas İcmal Defterindeki verilerle kıyaslanması neticesinde de herhangi bir benzerlik, paralellik görülememiştir. Bu itibarla söz konusu defterin tarihinin tam olarak bilinmemesi ortaya çıkan bu çelişkiye dair pek çok ihtimali de ortaya çıkarmıştır. Eğer söz konusu defter, XVI. yüzyılda hazırlanmış ise elde ettiğimiz kayıtlarla neden uyuşmamaktadır. Veya daha sonra tutulmuş ise ne zaman, neden ve nasıl hazırlanmıştır? vb. sorularla karşı karşıya kalmaktayız. Fakat defter üzerindeki

13 KK.d., Genel No: 0311- Özel No: 0032

şekil ve muhteva eksenli tetkik (yazı türü, şekli, kadın tutulma biçimi vs.) üzerine sık sık sefer tertip edilen Halkulvad için sonradan düzenlenen bir sefer neticesinde hazırlanmış olabileceği kanaatini uyandırmıştır.

Zile Nahiyesinde Sefer Eşmeyenler

Çalışmamızda her üç idari birime ait yer adlarının da zikredilmesi nedeniyle öncelikle defterde karşılaşılan adlara dair kısa bir bilgi verildikten sonra esas sonra konuya giriş yapılacaktır. Defterde Zile Nahiyesine ait Ovacık, Derebaşı, İde, Yünlü, Ohtakara gibi köy adlarının yanında Halil Viranı, Samir gibi mezralara rastlanılmıştır.

Zile Nahiyesindeki tımarların el değiştirmesine dair genel olarak on altı kayda rastlanılmıştır. Bu kayıtların fevt, ferağ, tahvil ve derdest ile Demirkapı, Gürcistan, Halkulvad ve Kars Seferlerine katılmayanlar gibi el değiştirmeyi gerektirecek nedenlerden dolayı toplamda otuz dokuz kez işlem gördüğü ifade edilebilir.

Zile Nahiyesi	**Kayıt sayısı**
Karşılaşılan vakıa sayısı	16
El Değiştirme Sayısı	39
Fevt	4
Ferağ	10
Tahvîl	2
Demirkapı Seferine Katılmayan	2
Gürcistan Seferine Katılmayan	2
Hal Ku'l-yâd Seferine Katılmayan	5
Kars Seferine Gelmeyün	1
Der-Dest	7
Diğer (Berat olamyub, İlhâk, Pir-i Fani)	6
Toplam	**94**

İki tanesi Demirkapı, iki tanesi Gürcistan, bir tanesi Kars ve beş tanesinin de Halkulvad Seferlerine katılmayanlar olmak üzere rastlanılan on kayıt, bizlere Zile havalisinde sefere katılmadığı için tımarı el değiştirenlerin oranı hakkında genel bir bilgi vermektedir. Öyle ki karşılaşılan on altı kaydın on'u sırf bu gerekçeyle el değiştirmiştir.

Temel başvuru kaynağımız olan defterin ilgili bölümlerinde çalışma sahamıza ait kimi sosyo-ekonomik özelliklere de rastlanılmıştır. Her ne kadar esas konumuzun dışındaymış gibi görünse de çok kısa olarak rastlanılan bu anekdotlardan bahsedilmesi dönem ve coğrafya tahliline katkı sağlayacağı düşüncesiyle uygun görülmüştür. Bizler ancak bu sayede Ovacık köyünde tımara sahip olan Tokatlı Halil adlı şahsın Elma Hacılı köyünde, beraberindeki eşkıya taifesi ile kimi şahıslarla kavga ederek dokuz kişiyi öldürdüğü ve yirmi kişiyi de yaraladığını öğrenebilmekteyiz. Ayrıca pek çok giysi ile erzakı zorla alarak firar eden Tokatlı Halil'in tımarının bu nedenle Mirza adındaki bir şahsa verildiğini görebilmekteyiz.

Yine Ovacık karyesinde tımara sahip Osman'ın, geçe vakti Lütfullah adındaki bir şahsın bacasını söküp kapsını bozduğu ve Sivas Kadısınca ehl-i fesat olarak nitelendirildiğinden, tımarı Hasan adındaki şahsa verilmiştir.

Turhal Nahiyesi Sefer Eşmeyenler

Turhal Nahiyesine ait Arapviranı, Hamurcu, Çubuk, Sarıkaya, Büklü, Öyük, Çelik gibi köylerin yanında Samir ve Gözü Mezralarına rastlanılmıştır. Başvuru kaynağımızda Turhal Nahiyesi ele almış olduğumuz coğrafyanın karşılaşılan olay bakımından en az kayda rastladığımız idari bir birim olarak görünmektedir. Defterde Turhal'a ait genel olarak toplamda on bir kayda rastlanılmıştır. Bunlardan beş tanesi Halkulvad Seferine katılmamak gerekçesiyle el değiştirmiş durumdadır. Geri kalanlar ise fevt, ferağ ve diğer nedenlerle el değiştirmiştir. Bölgede rastlanılan kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla gerek sefere katılmadıkları ve gerekse de diğer bazı nedenlerle tımarların toplam on sekiz kez el değiştirdiği söylenebilir. Diğer taraftan Niksar ve Zile Nahiyelerinde karşılaşılan Tebriz, Gürcistan ve Kars Seferlerine dair Turhal'da herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

Turhal bölgesindeki tımarların el değiştirmelerine dair kayıtlarda bir ayrıntı göze çarpmaktadır. Genel olarak Zile nahiyesinde el değiştiren tımarların özellikle ölüm sonunda boş kalan tımarların aileden çocuklara tevcih edildiği veya aynı köyden olan kişilere verilmesi esasına rağmen Turhal'da benzer durumdaki tımarların Amasya, Sivas, Vilayet-i Rum gibi bölgelerde tımara sahip olan kişilere verildiğini ifade etmemiz gerekmektedir. Bu olay beraberinde farklı bir gerçeği de ortaya çıkarmaktadır. Nitekim özellikle Niksar yöresi kayıtlarında sık olarak rastlanılacağı üzere bu şekilde tımar verilen kişilerin de önceden değişik nedenlerle ellerinden tımarları alınmış olan kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Bu kişiler üzerinde yapılan incelemede ise içlerinden daha önce tertip edilen seferlere gitmediği için tımarına el konulanların da bulunduğu anlaşılmaktadır.

Turhal Nahiyesi	**Kayıt sayısı**
Karşılaşılan vakıa sayısı	11
El Değiştirme Sayısı	18
Fevt	5
Ferağ	5
Tahvîl	0
Demirkapı Seferine Katılmayan	0
Gürcistan Seferine Katılmayan	0
Hal Ku'l-yâd Seferine Katılmayan	5
Kars Seferine Gelmeyün	0
Der-Dest	0
Diğer (Berat olamyub, İlhâk, Pir-i Fani)	3
Toplam	**47**

Niksar Nahiyesi Sefer Eşmeyenler

Defterde Niksar Nahiyesine ait Hacı, İvazlı, Tavadere, Dökes, Daduhte, Döğenci, Üçgöl, Üremiş, Serkis (Gelinlik-Hüseyinabad'ta), Saristi (Böreklü), Çelkara, Hür, Siti, Karabeyazıt, Ketan, Tepealanı, Hacıbeyli, Kerala, Depeköy, Mekedunyahya, İstemi, Ferik Hisarı, Eserkin, Eskidir, Bicani, Kakün, Gümüştekin, Emeldi, Kurudekü, Kadımehmet gibi köylerin yanında Saracık, Asıncık, Yenice, Aktaş (Kumnat'ta), Sovuk, Avdulkulu (Ödülkulu), Kurt, Sulualan, Lorcaarmut gibi mezraa kayıtlarına rastlanılmıştır.

Defterin Niksar Nahiyesi ile ilgili bölümünde yaklaşık elli altı kayda rastlanılmıştır. Bu kayıtların değişik nedenlerle yüz kırk beş kez el değiştirdiği ifade edilebilir. Niksar'daki tımarların sefere katılmayanlar paralelinde incelendiğinde otuzunun fevt, on sekizinin ferağ ve sekizinin de tahvil sonucu el değiştirdiği görülmektedir.

Başta Halkulvad Seferi olmak üzere Kars, Tebriz, Demirkapı Seferlerine katılmadıkları için tımarları el değiştiren elli yedi kişinin yanında hangi sefer olduğu tam olarak belirtilmemiş[14] dokuz kişinin de ilave edilmesiyle elde edilen rakam bahsettiğimiz toplam kaydın hemen hemen yarısına tekamül etmektedir. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Niksar'da kırk dört tımar erbabı Halkulvad; biri Kars, ikisi Tebriz ve dokuzu ise Demirkapı Seferlerine katılmamıştır.

Daha önce Turhal havalisi için ifade ettiğimiz üzere Niksar'da da değişiklik nedenlerle el değiştiren tımarların, Sivas, Diyarbakır, Canik, Çorum, Amasya gibi dönem koşulları itibariyle birbirinden hayli uzak bölgelerdeki şahıslara tevcih edildiği görülmektedir. Yine kendisine tımar tevcih edilen pek çok kişinin de esas olarak daha önce düzenlenen bir sefere iştirak etmediği için elinden tımarı alınan kişiler olması oldukça düşündürücüdür.[15]

Niksar kayıtlarında kimi sancak beyi himayesinde çalışan kişilere tımar tevcih edilmesi ile esas olarak kendi hakkı olan tımarın başkasına verilmesi ile iyi halli olup sefere gitmeyip bedel-i akçesin verenlerin olduğu gibi, imparatorluk taşrasındaki bilindik gerçeklerle de karşılaşılmıştır. Ayrıca Niksar havalisindeki kayıtların tetkiki, genel olarak ölüm halinde tımarların aileden bir ferde verildiği, diğer durumlarda ise başta dergah-ı ali çavuşları olmak üzere sipahizadegan taifesinden kişilere verildiğini ortaya koymaktadır.

Yine Hür karyesinde karşılaştığımız bir kayıt ise imparatorluk idarecilerinin tımar tevcihinde kimi askeri öncelikleri göz önüne alarak gönüllü olarak bazı

14 kayıtlarda genel olarak "...mezkûr sefer'e varmayub..."; "Mezkûr Sefer-i Hümayûna gelmeyüb..." şeklinde geçmektedir.

15 Çorum Sancağında tımardan ma'zûl Zeynel'e..., Liva-i Çanik'te tımardan ma'zûl olan Abdi'ye..., Liva-i Amasya'da tımardan ma'zûl olan Mehmet'e..., Diyarbakır Sancağında üç bin akçelik tımardan ma'zûl olan Seydi'ye..., Vilayet-i Karaman'da tımardan ma'zûl olan Mehmet'e...", Bkz. 67/b, 68/a, 67/a, 6/b, 70/b, vd.

görevleri kabul edenlere tımar tevcih ettiğini de ortaya koymaktadır.[16] Kale koruculuğunun yanı sıra derbentçilik gibi oldukça önemli bir hizmeti ifa edenlere de tımar tevcih edildiğine rastlanılmaktadır. Sulualan mezrasında fevt olan Gökçe'nin tımarının derbentçilik hizmeti etmek üzere oğlu Hüseyin'e verildiği görülmektedir.[17]

Niksar Nahiyesi	**Kayıt sayısı**
Karşılaşılan vakıa sayısı	56
El Değiştirme Sayısı	145
Fevt	30
Ferağ	18
Tahvîl	8
Demirkapı Seferine Katılmayan	9
Gürcistan Seferine Katılmayan	0
Hal Ku'l-yâd Seferine Katılmayan	44
Kars Seferine Gelmeyün	1
Tebriz Seferine Katılmayan	2
Adı Belirtilmeyen Seferlere Katılmayan	9
Der-Dest	5
Diğer (Berat olamyub, İlhâk, Pir-i Fani)	19
Toplam	**346**

Sonuç

1575/1576 tarihli Sivas İcmal Defterindeki verilerden hareketle Osmanlı İmparatorluğunun XVI. yüzyıl askeri organizasyonları ile toprak işletim esaslarına dair hayli önemli bir kesit elde edilmiştir. Öncelikle çalışma sahası olarak belirlediğimiz Turhal, Zile ve Niksar Nahiyelerinin tımarları, el değiştirme nedenleri ve özelde seferlere katılmadığı için el değiştiren tımarların sayısı, genel toplamdaki yeri vb. pek çok bilgiye erişilmiştir. Bunun yanında tımarların tarif ve kaydında rastlanılan şahıs ve yer adları da çalıştığımız bölgelere dair oldukça önemli onomastik bilgi mahiyetindedir. Bu nedenle çalışmamızın ilgili bölümlerinde rastlanılan köy ve mezra isimleri zikredilmiştir.

Temel başvuru kaynağından hareketle eriştiğimiz bilgileri belli bir düzen dahilinde kategorize ettiğimizde Zile, Turhal ve Niksar Nahiyelerinde temel olarak toplamda seksen üç adet tımar değişikliğine rastlanılmıştır. Fakat söz konusu tımarların da iki veya daha fazla kez el değiştirmesi sonucu neredeyse üç katı oranında bir tımar değişikliğinin yaşandığı sonucuna varılmıştır. Böylece üç nahiye genelinde toplamda iki yüz iki kez tımar değişikliğine gidildiği anlaşılmaktadır. Bu rakam XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun Sivas Eyaletindeki üç bi-

16 "... bir kısmı Hasan Kal'ası gönüllülerinden Üveys oğlu Ömer'e...", s. 68/b.

17 Bkz. 69/a.

rimde meydana gelen tımarların el değiştirme oranına dair oldukça önemli bir veri sunmaktadır. Sadece üç nahiye ekseninde ulaştığımız bu rakamın başta Sivas Eyaleti ve daha sonra tüm imparatorluk coğrafyasına genellenmesi ile ulaşılabilecek toplamı tahmin etmek hayli güçtür.

Nahiyeler toplamı	**Zile**	**Turhal**	**Niksar**	**Toplam**
Karşılaşılan vakıa sayısı	16	11	56	83
El Değiştirme Sayısı	39	18	145	202
Fevt	4	5	30	39
Ferağ	10	5	18	33
Tahvîl	2	0	8	10
Demirkapı Seferine Katılmayan	2	0	9	11
Gürcistan Seferine Katılmayan	2	0	0	2
Hal Ku'l-yâd Seferine Katılmayan	5	5	44	54
Kars Seferine Gelmeyün	1	0	1	2
Tebriz Seferine Katılmayan	0	0	2	2
Adı Belirtilmeyen Seferlere Katılmayan	0	0	9	9
Der-Dest	7	0	5	12
Diğer (Berat olamyub, İlhâk, Pir-i Fani)	6	3	19	28
Toplam	94	**47**	**346**	**487**

İmparatorluk idaresinin esasında bir ceza olarak gördüğü tımara el koyma ve değiştirme yönteminin[18] canlı örneklerinin sergilendiği her üç nahiyede beklenen sonucun alınamadığı görülmektedir. Çünkü değişime konu olan iki yüz iki tımarın hemen hemen yarısının Demirkapı, Kars, Gürcistan ve Halkulvad Seferlerine iştirak etmeyenlerin elinden alınanlar olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yarısının ise fevt, ferağ, derdest vb. nedenlerle el değiştirdiği söylenebilir.

XVI. yüzyıl Nisar, Zile ve Turhal Nahiyelerine ait İcmal kayıtları, hepimizin Tımar Sistemine dair yazılan pek çok kaynakta rastladığımız Osmanlı Sefer organizasyonları ile toprak işletim yöntemlerine dair sözel verileri adeta görsel bir şama mahiyetinde ortaya koymaya fırsat vermiştir. Ayrıca bu durumun diğer tüm imparatorluk coğrafyasına genellemesi sonucu tımar sistemi, sefer organizasyonu ve tarımsal üretim gibi üç ana fonksiyondaki kırılmayı daha canlı olarak görmemizi de sağlamaktadır. Ve aslında İmparatorluğun bu dönemde taşra organizasyonundaki kırılma ile ona karşı gösterilen refleksi de satır aralarında görebilmekteyiz.

18 Hakan Yıldız, Haydi Osmanlı Sefere, Prut Seferinde Lojistik ve Organizasyon, İş Bankası Yay., İstanbul 2006, s. 6.

Kaynakça

A - Arşiv Kaynakları

I- TKGM Kuyud-ı Kadime Arşivi

TKG. KK. TTd. 178 (Eski No: 3/12), T. H. 982.

TKG. KK. TTd. 177 (Eski No: 312/14), T. H. 980.

TKG. KK. TTd. 179 (Eski No: 10), T. H. 982.

TKG. KK. TTd. 343 (Eski No: 316/238), T. H. 982.

TKG. KK. TTd. 344 (Eski No: 319/262), T. H. 982.

TKG. KK. TTd. 345 (Eski No: 318/261), T. H. 983.

II- Başbakanlı Devlet Arşivleri

KK.d., Genel No: 0311- Özel No: 0032

B- Araştırma ve İnceleme Eserleri

ACUN, Fatma "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulanması", Türkler, C. IX, Ankara, 2002, s. 899-908.

AKDAĞ, Mustafa "Tımar Rejiminin Bozuluşu", AÜDTCFD., C. 3, Sa. IV, Ankara 1945, s. 419-431.

BARKAN, Ömer Lütfi "Timar" İslam Ansiklopedisi, C XII/I, MEB. İstanbul, 1993, s. 286-333.

ÇAVDAR, Tevfik "Osmanlı'da Düzenin Bozulması", Mimarlık, 71/2, Ankara, 1971, s. 48-50.

HALAÇOĞLU, Yusuf XIV.-XVII. Yüzyıllarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara 1998.

İŞBİRLİ, Mehmet "XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri", Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986, Yay. Haz. H. Bolay, M. Yazıcıoğlu, B. Yediyıldız, M. Özdemir, Ankara 1987, s. 57-64.

KARAMAN, Fikri; Sivas-Tokat Tozanlı Kazası 1455'ten 2003'e Tapu Tahrir, Ahkâm, Temettuat ve Diğer Arşiv Belgelerine Göre İpsile/Doğanşar, Hafik, Koyunhisar, Almus, Reşadiye ile Sivas Merkeze Bağlı 112 Yerleşim Yerinin Tarih ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, İstanbul 2003.

Koçi Bey, Koçi Bey Risalesi, Sadl. Zuhuri Danışman, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, İstanbul, 1972.

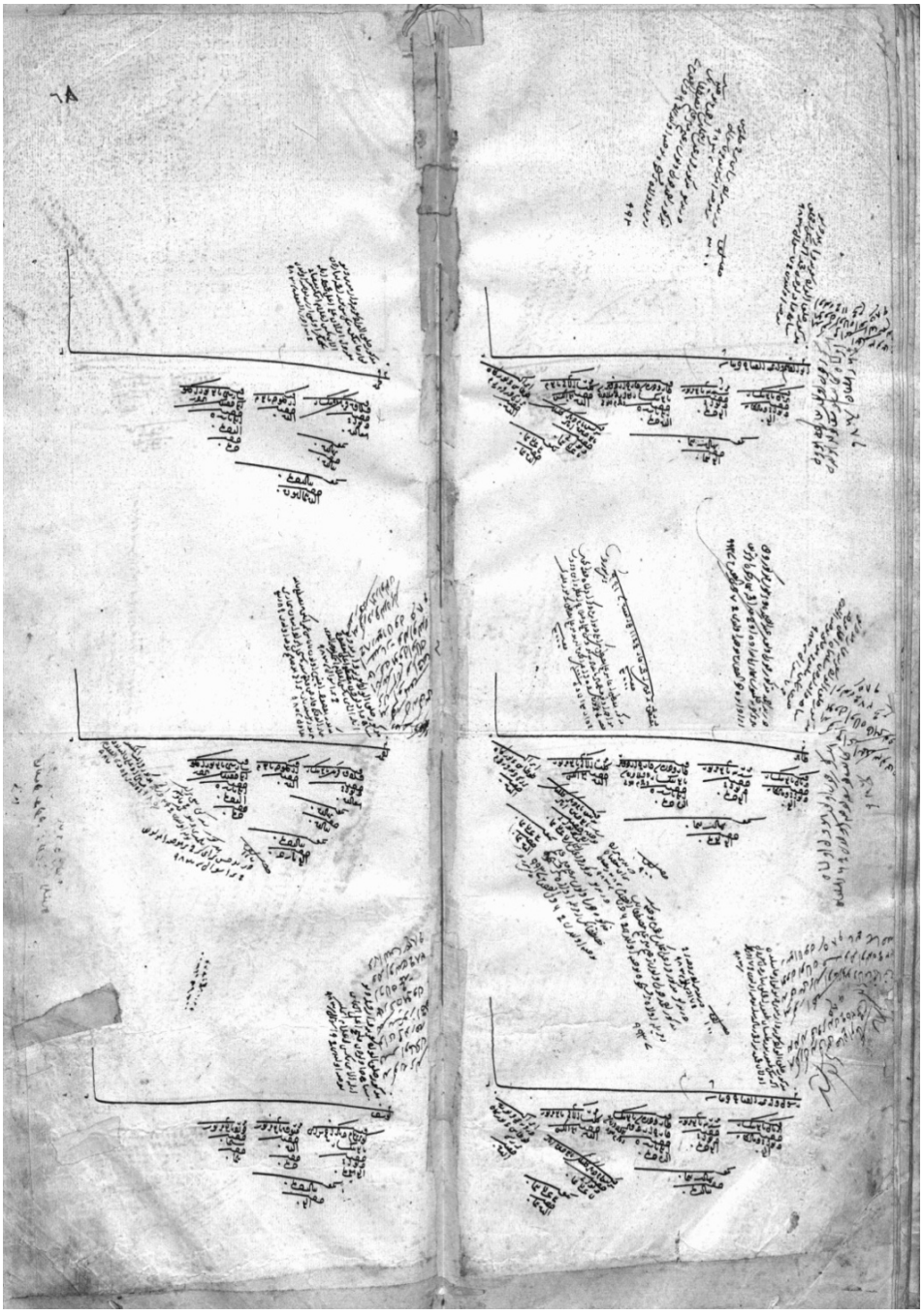
KURT, Yılmaz "Osmanlı Toprak Yönetimi", Osmanlı, C. III, Ankara 1999, s. 59-65.

ÜÇOK, Çoşkun "Osmanlı Devlet Teşkilatında Tımar", AÜHFD., C.I, Sa. IV, Ankara 1944, s. 525-551.

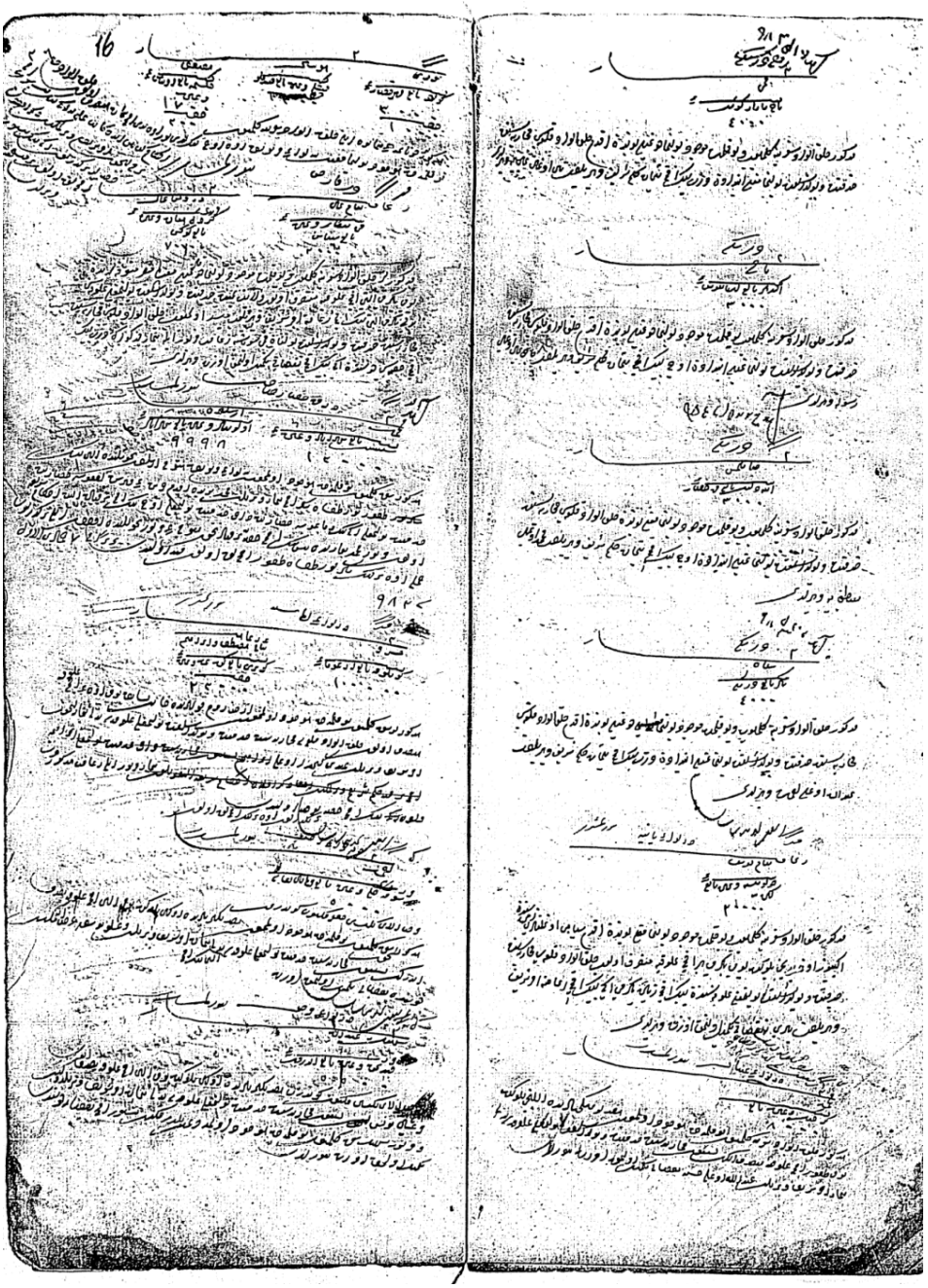
YILDIZ, Hakan, Haydi Osmanlı Sefere, Prut Seferinde Lojistik ve Organizasyon, İş Bankası Yay., İstanbul 2006.

YÜCEL, Yaşar, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitab-ı Müstetab- Kitabu Mesalihi'l-Müslimîn ve Menafi'il-Müminin-Hırzü'l-Mülûk, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1988.

Ekler

Ek I: TKG. KK. TTd. 345 Numaralı Sivas İcmal Defterinden bir Görüntü

Ek II: BOA. KK.d, 0311 Nolu Defterden bir Görüntü

Osmanlı Toplumunda Yaşlı Bakım Anlaşmaları ve Günümüz Çalışmalarında Yaşlı Bakımı (Tokat Örneği)

Şule Sema ALKOÇ*

Özet

Osmanlı Devleti'nde kaza bölgelerine dair bilgi içeren kadı (şer'iye) sicillerinin Osmanlı tarihi araştırmaları açısından önemi büyüktür. Şer'iye sicillerinde kadıların yargılama ve hüküm verme görevlerinin dışında başında bulundukları kazanın beledi ve idari işlerinden birinci dereceden sorumlulukları vardır. Böyle olması belgelerde geçen konuların çeşitliliğini arttırmıştır.

Hüccet kayıtları ise şer'iye sicil defterlerinin içerisinde yer alan bir belge türüdür. Osmanlı diplomatiğinde hüccetler kadının hükmünü içermeyen, mahkemeye başvuran taraflardan birinin konuyla ilgili ikrarını, diğerinin de bu durumu tasdikini belirten yazılı belgelerdir. Hüccetler içerisinde hibeler de yer alır. Hibenin çeşitlerinden olan şartlı (ivazlı) hibeler ise kadı defterlerinde çok az rastlanan yaşlı bakım anlaşmalarının da yapılma şeklidir. Teorik olarak konu İslam hukukunda borçlar hukuku başlığı altında tek taraflı tasarruflar olarak geçmektedir. Biz ise yaşlı bakım anlaşmalarını bu tanımdan ziyade günlük dil ve pratiğe yansımış, şer'iye sicillerinde var olan şekli ile ivazlı hibe (şartlı bağışlar) olarak inceleyeceğiz.

Osmanlı Devleti'nde yaşlı bakım konusuna gelince, o günkü şartlarda, toplumda ataerkil bir aile düzeni olmasından dolayı evdeki her yaşlı sonsuz bir hürmet ve itibar görmektedir. Yaşlının bakıma muhtaç kalması çok ender görülen durumlardandır. İşte böyle hallerde ise yaşlılar kendilerine yakın olan, akrabaları veya bildikleri, güvendikleri, kendisine bakacağına inandığı kişiler ile hayatta oldukları sürece bakımı ve vefatından sonra ise malını kendisine bağışladığını gösteren anlaşmaları yani ivazlı hibe (şartlı bağışlar) sözleşmelerini mahkemede kadı huzurunda yapmışlardır.

Çalışmada, Türkiye'de yapılmış olan yüz elli dokuz şer'iye sicili çalışmasından taranarak elde edilen dokuz belge ile birlikte 15 numaralı Tokat şer'iye sicilindeki 107/2 ve 156/2 numaralı iki belge temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Sonuç olarak bu belgeler, canlı tarih şahitliği yaparak Osmanlı Devleti'nde sahipsiz veya muhtaç olan bir yaşlının yalnız kalmadığını, toplumun içinde seçtiği aileyle bir bütün olarak yaşamını devam ettirdiğini ortaya koymaktadır. Günümüzde sahip olduğumuz modern toplum yapısında yaşlı bakımı için bazı müesseseler kurulmuş olup mesele kurumsal bir kimlik kazanmıştır.

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, TOKAT. E-mail: sule.alkoc@gmail.com.

Anahtar Kelimeler: *Şer'iye sicilleri, Hüccet, Hibe, Şartlı Bağış(İvazlı Hibe), Yaşlı Bakımı.*

1.Giriş

Osmanlı Devleti'nde şer'iye sicilleri sosyal ve iktisadi hayatın tutulduğu günlükler gibidir. Belgelerin hepsi, birbirine benzer kategori oluşturacak şekilde tutulmuştur. Fakat aynı zamanda bu kayıtların hepsi içerik olarak diğerinden farklıdır. Elinize aldığınız her belgede Osmanlı yaşamında sizi etkileyecek bir bilgiye ulaşabilirsiniz. Sicillerde hayatın ve kültürün somut aktarımı yapılmıştır. Kültür; tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde vücuda getirilen bütün maddi ve manevi değerler ile bunları oluşturmada ve sonraki nesillere iletmede kullanılan ve insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü olarak tanımlanabilir[1]. Bu çerçevede şer'iye sicilleri, kültür tarihçilerinin geçmişteki maddi ve manevi değerleri bu güne taşımasını sağlayacak en sağlam köprülerdir. Kadı defterlerindeki kayıtların incelenmesiyle idari, sosyal ve ekonomik hayata dair akıllarda bulunan birçok soru cevap bulacaktır. Böylece bilim, geçmişi günümüze taşıyarak ve anlaşılmasını sağlayarak üstüne düşen vazifeyi yapmış olacaktır.

Şer'iye sicillerinde yer alan yaşlı bakım anlaşmaları kayıtlarda az rastlanan belgelerdendir. Osmanlı toplumunda geniş aile tipi her yerde görülür. Bu geniş aile, üç kuşağın beraber yaşadığı ama yakın akraba ve kardeşlerin ailelerini de içeren daha geniş bir topluluğun üyesidir[2]. Aile içerisinde evin reisinin çatısının altında yaşayan, iki ya da üç nesil üzerinde mutlak bir otoritesi vardır. Zira tüm bekâr kızlar evde yaşar ve genç çırak oğulda eşini eve gelin getirirdi. Bununla beraber dul bir anne, bekâr teyze veya kız kardeş ya da diğer aciz aile üyeleri de evin erkeğinin sorumluluğunda olabilirdi. Hepsi de babanın ataerkil egemenliği altında yaşarlardı[3]. Böyle geniş bir aile yapısı ve sorumluluk duygusu içerisinde elbetteki yaşlıların ortada kalması ender vakalardan olmuştur. Biri 1836'da diğeri 1855'de Paris'te yayımlanmış ve bu konulardan bahseden iki eserde Osmanlı dönemi Türk aile yapısı hakkında bilgi verilmektedir: "Cuma ve bayram günleri Osmanlı Türk'ünün oğlunu elinden tutup sokakta gezdirmesi, adımlarını çocuğun adımlarına göre ayarlaması, yorulduğunu görünce omuzlarına alması veyahut bir aralık dinlendiği kahve peykesinde yanına oturtup en derin şefkatle konuşarak çocuğun bütün hareketlerini dikkatle takip etmesi görülecek şeydir. O sırada etrafındaki gençlerle ihtiyarlar çubuklarını bırakırlar. Onlar da hep birden çocuğa gülümser ve ileride inşallah ihtiyarlık çağının desteği olacak bir oğul sahibi olduğu için babayı tebrik ederler"[4]. Görülüyor ki aralarında en baştan sağlam ilişkiler

1 Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr erişim tarihi: (24-05-2014)

2 İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, Pan Yay., İstanbul 2009, s.61.

3 Raphaela Lewis, Osmanlı'da Gündelik Yaşam, Alter Yay, Ankara 2009, s.89.

4 İsmail Hami Danişmend, Garb Menbalarına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlakı, İstanbul 1982, s.93.

kurulan koruyucu Osmanlı aile yapısında, yaşlı bireylerin bakıma muhtaç olması ender rastlanan durumlardan olmuştur.

2.Şer'iye Mahkemeleri ve Tutulan Siciller

Fertlerin, toplulukların veya müesseselerin gerek kendi aralarında, gerekse biri ile ötekisi arasında meydana gelen her türlü anlaşmazlıkların çözülmesine hukuk dilinde kaza denir. Osmanlılarda kaza faaliyetlerini kadılar yürütmüşler ve aynı zamanda bu faaliyetleri tespit edip kayda geçirmişlerdir. Adalet alanında bazı yeni düzenlemelerde bulunan Osmanlılar, çağına göre oldukça süratli işleyen bir adli teşkilat kurmuşlar ve gecikmiş adaleti zulüm olarak görmüşlerdir[5]. Bu görevlerin yürütülmesinde hukuki temel, şer'i hukukun kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, sünnet, kıyas, icma olarak belirlenmiş ve Hanefi fıkhı esas alınmıştır[6].

Kadılar bulundukları bölgenin idari işlerini de yapmakla mükelleftiler. Aynı zamanda kadıların yetki ve sorumluğu hukuk ve ceza davalarını içine almaktadır. Şer'iye sicil defterlerinde her iki tür davanın zengin örneklerine rastlanır. Kadılar halkın davalarına bakar ve husumetleri şeriat kaidelerine ve İslam hukuk prensiplerine göre hallederlerdi[7].Ayrıca, kadılar örfi kanunların, nizamların, denetlenmesinden ve uygulanmasından da sorumlu idiler.

Şer'iye sicilleri kadıların (veya naiblerin)[8]davaları kaydetmek için tuttukları deftere denilir. Kadı Sicili, Kadı Defteri, Sicil-i Mahfuz, veya sadece Sicil de denmekteydi. Mahalli konulara ilişkin kararları defterin bir tarafına (sicil-i mahfuz), merkezden gelen her türlü resmi yazılar ise öbür tarafına (sicil-i mahfuz defterli) yazılırdı[9]. Ülkemizde, şer'iye sicilleriyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır[10].

2.1 Hüccet: Şer'iye sicillerinin içinde birçok belge çeşidi yer almaktadır.

5 Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı'da Hukuk", Osmanlı Devleti Tarihi, C. II, Zaman Gazetesi Yay., İstanbul 1999, s. 375-6 384.

6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı,s.183, TTK Yay., Ankara, 1988.

7 Kadıların görev ve sorumlulukları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, Şer'iye Sicilleri, I. Cilt, İstanbul 1988, s. 14; İlber Ortaylı, Osmanlı Devleti'nde Kadı, Ankara 1994, s. 66-67; Şinasi Altundağ,"Osmanlılarda kadıların Salahiyetleri ve Vazifeleri", VI. T.T Kongresi III, Ankara 1967, s. 344-345.

8 Naib: Vekil demektir. Bunlar kadılar tarafından belirli bir süre veya belirli bir iş için tayin edilen yardımcılara denir.

9 Rıfat Özdemir, "Şer'iye Sicillerinin Toplu Katoloğuna Doğru", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.I, S. I, Elazığ 1987, s.192.

10 Osman Özdemir, "Şer'iye Sicillerinin Toplu Katoloğuna Doğru", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, XXI, 1963.; Mücteba İlgürel "Şer'iye Sicillerinin Toplu Katoloğuna Doğru",İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 28-29, s. 123-126, 1975; Yusuf Halaçoğlu "Şer'iye Sicillerinin Toplu Katoloğuna Doğru; Adana Şer'iye Sicilleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,30, s. 99-108, 1976.; Halit Ongan, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iye Sicili, Ankara Tarih Kurumu Basımevi,1958; Cahit Baltacı, "Şer'iye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi, Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, 17 Mayıs 1985, TAİİV Yay., İstanbul, s. 127-130, Tufan Gündüz, " Şer'iye sicilleri ve Tarihi Kıymeti", Türk Yurdu Dergisi, Temmuz 1992, s.50-51; Coşkun Çakır, "Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihi İle İlgili Tezler Bibliyoğrafyası(1993-1999)" Divan Degisi, 7, 1999, Divan Dergisi, 1999/2, s.251-379; Ahmet Akgündüz,"Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicillleri",Türkler Ansiklopedisi, (Ed) Hasan Celal Güzel,Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, C.10, s.55-59.

Hüccetler ise bunlardan biridir. Sözlükte senet, vesika, delil anlamına gelmektedir[11]. Osmanlı hukuk terminolojisinde ise kadının kararını içermeyen, taraflardan birinin ikrarını ve diğerinin de bu ikrarı tasdikini içeren ve üst tarafında bunu düzenleyen kadının imza ve mührünü taşıyan yazılı belgeye hüccet denir[12].

Hüccetler çok farklı konuların tespiti için düzenlenmiş olup günümüzdeki noterlik kurumuna benzer[13]. Evlenme-boşanma, köle azadı, nafaka, mehir, terbiye velayeti, miras, rehin, borç, alım-satım, kira, vasi tayini, vekalet, vasiyet, emanet, sulh, iflas, gasp, cinayet[14], kefalet, şehadet, ferağ (başkasına devretme), hibe, rüştün ispatı, nazır, keşif, irsaliye (makbuz alındı)[15], ikrar, havale, kısas, diyet, şirket, ibra ve kethüdalık, sübaşılık, vb. benzeri görevlerin tayini[16]gibi çok farklı konulara yer vermekteydi.

2.2 Hibe: Çalışma konumuz olan şartlı hibeler, hibenin çeşitlerindendir. Hibe; bağışlama, bağış anlamına gelmektedir[17]. Bir kimseye istifade edebileceği bir şeyi, lütuf ve ihsan olarak vermektir. Bu bakımdan bir şahsa, bir malın karşılıksız olarak verilmesi bir hibe olduğu gibi Allahu Teala'nın bir kuluna bir evlat ihsan buyurması da bir hibedir. Hibe'nin şer'i manası ise bir malı, bir kimseye, ivazsız (karşılıksız, bedelsiz) olarak derhal temlik etmektir. Yani hibe sıhhat ve inikadı için ivaz verilmesi şart olmayan bir temliktir. İvaz, şart kılınmış olsun veya olmasın bu böyledir[18]. Eski hibe şekilleri şunlardır: a) Hayat boyunca yapılan hibe (ümra). İslam hukuku bunu şartsız hibe olarak kabul eder. b) Hibe edilen şeyin, hayatta kalan tarafın malı olması şartıyla yapılan hibe (rukba)[19].c) Şahsın evini bir başkasına yaşadığı sürece oturması için mesken olarak hibe etmesi (sükna). Bu konuda çok sayıda bilimsel çalışmalaryapılmıştır[20].

11 Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2010, s. 445.

12 Ahmet Akgündüz, Şer'iye Sicilleri, İstanbul 1988, C.I, s.20-21.

13 Mübahat.S.Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili, Kubbealtı Neşriyatı Yay., İstanbul 1994, s. 350.

14 Mustafa Oğuz ve Ahmet Akgündüz, "Hüccet", TDVİA, XVIII, İstanbul 1998, s. 446.

15 M.S.Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.350.

16 A.Akgündüz, *a.g.e.*, s.26-27.

17 Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/, (erişim tarihi 29.05.2014).

18 Feteva-i Hindiyye, http://www.DarulKitap.com, (erişim tarihi 22.05 2014)

19 Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş, çeviren:Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1986, no:166, s. 163-164.

20 Abdulvahhab Hallaf, İslam Hukuku Felsefesi, (İlmu Usuli'l-Fıkh), çeviren: Hüseyin Atay, Üniversite Basmevi, Ankara 1973; Muhammed b. Hüseyin Ankaravi, Feteva, 2 Cilt, Matbaa-i Amire, İstanbul 1281; Sabri Şakir Ansay, Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, Ankara 1954; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiye ve İstılahat-ı Fıkhıyye Kamusu, İstanbul Matbaacılık T.A.O, 1949-1952; Mecelle (Mecelle-i Ahkam-ı Adliye) Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1959,(Ali Himmet Berki neşri); Ferh Bedii Tongsir Bağışlama, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1953; Yusuf Kardavi, İslam Hukuku Evrensellik Süreklilik, Marifet yay., İstanbul 1999; Ali Himmet Berki,Hukuk Tarihinden İslam Hukuku, Ankara Diyanet İşleri Reisliği 1955; Hayrettin Karaman, Ana Hatlarıyla İslam Hukuku, II: Hususi Hukuk, Ensar Neşriyat,İstanbul 2010; Hayrettin Karaman, Mukayeseli İslam Hukuku, I-II-III Cilt, İrfan Yayınevi, İstanbul 1978;Abdülkadir Udeh, İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk, İhya Yay., İstanbul 1976; Hayrettin Karaman, Ana Hatları ile İslam Hukuku III: Borçlar ve Akidler, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010; Seyyid Sabık, Fıkhu's-sünne Ayet ve Hadislerle İslam İlmihali ve İslam Hukuku I-II-III-IV,Çeviren: Mehmet Yılmaz, Pınar yay., İstanbul 1988

2.3 Şartlı ve Mükellefiyetli Hibe (İvazlı Hibe): Hibede asıl olan şartsızlık ve mükellefiyetsizliktir. Dolayısıyla ihtilaf halinde beyyine külfeti, şart veya mükellefiyet iddiasında bulunan tarafa düşer[21].

İslam hukuk ekolleri, bu tür hibe konusunda değişik görüşler ve izah tarzları ileri sürmüşlerdir[22]. Hanefilere göre ivazlı hibe[23] başlangıç itibari ile hibe ise de sonuç itibari ile satımdan ibarettir; dolayısı ile caizdir[24]. İslam Hukukçuları geniş anlamıyla ivazlı hibenin caiz olduğunu kabul ederler.

Osmanlı Hukukunda ise Mecelle'nin 855. Maddesinde "İvaz şartı ile hibe sahih ve şart muteberdir." dendikten sonra, şöyle bir örnek zikredilmektedir: Bir kimse ölünceye kadar kendisini beslemek şartıyla mülkü olan bir akarı birine hibe ve teslim etse, mevhubunleh vahibi beslemeye razı iken vahib nadim olup hibesinden rucu ile o akarı geri alamaz[25].

Hibe için verilmesi şart koşulan ivaz muayyen ve malum olabileceği gibi, gayri muayyen veya gayri malum da olabilir. Ancak koşulan ivaz, muayyen ve malum olmadığı takdirde hibe sahih ve şart fasid olur[26].

3.Şer'iye Sicillerinde Yaşlı Bakımı İle İlgili Şartlı Hibe Hücetlerinin İçerdiği Hususlar

a) Şartlı hibe hüccetleri yer ve isim belirtilerek başlar. Böylece dönemin idari taksimatı ve yer isimleri olarak önemli bilgilere ulaşmış oluruz."Medîne-i

21 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Türk Medeni Hukuku, İstanbul Matbaacılık, T.A.O, 1951, C1, s.38; Ferh Bedii Tongsir "Bağışlama", İ.Ü.H.F. Mecmuası, XVIII, S.3-4, s.903-987.

22 Abdülkadir Şener, İslam Hukukunda Hibe, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., no:162, Ankara 1984, s.55-56.

23 Malikiler bu tür hibeye "hibe bi's-sevab" derler. Buradaki sevab sözcüğü karşılık anlamına gelmektedir.

24 Bu konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi edinmek için yapılan çalışmalara bkz:Mehmet Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, Beta yay., İstanbul 2009; Ali Bardakoğlu, "Hibe" TDVİA, 17. Cilt, s.421-426; İsmail Cebeci, Cerde-i İlmiyyede Yer Alan Fetvalar Üzerine Bir İnceleme,İstanbul: İstanbul 2001; Ekrem Buğra Ekinci, Arı Sanat Yay., İstanbul 2006; Ali el-Hafif,İslam Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümleri, (Eşya hukuku ve Borçlar Hukuku, çev: Rahmi Yaran), Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2001; M. Raif Ogan, İslam Hukuku, Alkaya matbaası, İstanbul 1956; A Hamdi Döndüren, Delilleriyle İslam Hukuku, Mistaş Matbaası, Konya 1977; Ahmet Akgündüz, İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay.,Diyarbakır 1986;Muhammed Hamdi Yazır, Ayhan Yalçın, Sıdkı Güle, Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh Islahatları Kamısu, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1997, V.cilt, S.409; Ahmet Debbağoğlu, Ansiklopedik Büyük İslam İlmihali,Dergah Yay., İstanbul 1979, s. 215;Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle, KTB Yay., İstanbul 2008; Osman Kaşıkçı, İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 1997;Mehmet Akif Aydın, İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları, İz Yay., İstanbul 1996; Muhammed EBU Zehra, İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü), Fecr Yay., İstanbul 1986.

25 Abdülkadir Şener, *a.g.e.*, s.57.

26 Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhıyye Kamusu, C.IV, s.111.

Tokad'da…."[27],"Kırkağaç kazası"[28], "…Harput kasabası …."[29],"…Karye-i Alişam…"[30]gibi bilgilerden adı geçen yerin Osmanlı Devleti içerisindeki coğrafik ve idari konumunun tespiti yapılmış olur.

b) Bazı kayıtlarda ise yer ve isim belirtilmeden önce davaya bakan mahkeme-i şer'iye kâtibinin ismi verilir. "…İkinci kâtibi Mustafa Efendi ibn-i Abdülhalim efendi…"[31], "…kâtip nâibi Mustafa Efendi ibn-i Abdülmecid Efendi..."[32],-veya "..baş kâtibi Mehmed Halis Efendi ibn-i Mehmed Efendi"[33] örnek olarak gösterilebilir. Manisa şer'iye sicillerindeki altı örnekten üçü bu şekilde başlamaktadır. Diğer şer'iye sicillerindeki kayıtlarda böyle bir girişe rastlamamaktayız.

c) Belgenin devamında, bağış yapan kimselerin mahalleleri, meslekleri, lakapları ve isimleri, belgenin girişinde yer almaktadır. "..Dıraz-ı Müslim mahallesi..."[34], "…Zor ağa mahallesi…"[35], "…Sarı ağa mahallesi…"[36], "…Fatma bint-i Ali…"[37], "…Ahsaberta bint-i Serkez…"[38], "…Keşiş Ohan veled Bogos"[39], "Kazzaz Bedros"[40], "Aşçı Süleyman"[41], "Arap Ahmed.."[42], "..Nalbant Emin.."[43], "..Lazzade İsmail.."[44] kayıtlarda geçen örnekler olarak verilebilir. Böylece şehrin içindeki mahallelerin bugün durup durmadıklarını belirleme şansına sahip oluruz. Ayrıca, yapılan meslek türlerinin devam edip etmediğini, isimlerin günümüz isimleriyle devamlılık gösterip göstermediğini veya lakapların bugün kullanılmadığı için, ayıt edilicilik döneminin sona erdiğine dair ilk girişte bize verilen bilgilerle ulaşabiliriz.

ç) Şartlı hibe kayıtlarında hem müslim hem de gayr-i müslimlerin isimlerini görmekteyiz. Elimizdeki on iki belgeden dört tanesi gayr-i müslim, sekiz tanesi

27 15 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili,156/2.

28 Umut Seven, 426 Numaralı (1328-1330/1910-1912)Yıllarına Ait Manisa Şer'iye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Proğramı, s.81, no:41.

29 Şer'iye Sicilleri, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, C II, s.39, H181/16(3).

30 Şer'iye Sicilleri, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, C II, s.39, H181/55(2).

31 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.95-96, no:52.

32 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.81, no:41.

33 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili s.93-94, no:50.

34 15 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili,156/2.

35 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.93-94, no:50.

36 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.84, no:44.

37 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.93-94, no:50.

38 Murat Hanilçe, 16 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, s.152, 16/3.

39 15 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili,107-108/2.

40 Murat Hanilçe, 16 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili, s.152, 16/3.

41 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.93-94, no:50.

42 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.84, no:44.

43 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.84, no:44.

44 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili, s.241-242, no:170.

müslim halka aittir. Bu örneklerden yola çıkarak, yaşlı bakım sözleşmelerinin insani bir durum olduğunu, herhangi bir dini ayrımın olmadığını söyleyebiliriz.

d) Bağışlayıcıların ne sebeple şartlı hibe yaptıkları (eğer belirtilmişse) belgenin girişinde şehir, mahalle ve isimden sonra yer alır. Tokat şer'iye sicilindeki Keşiş Ohan veled-i Bogos'un şartlı hibesinde "…alîl ve ihtiyar ve sahib-ifiraş olub.."[45]ifadesi yer almaktadır. Muhtemelen mesleğinden dolayı evlenmemiş olan bu kişi yaşlanıp hasta olunca bakıma muhtaç hale gelmiştir. Kendisine yakın bulduğu Ohannesoğlu Ohan'a kendisine ölünceye kadar bakması kaydı ile malını vermiştir.

Diğer Tokat şer'iye sicili belgesinde de İpres bint-i Bogos'un, "…alil ve ihtiyar olub….." denilerek akrabasıyla şartlı hibe anlaşması yaptığı görülmektedir[46]. Bir diğer belgede ise Ahsaberta bint-i Serkez kendi çocuğu olmayıp, üvey oğlu Bedros'la anlaşma yapmıştır[47].

Şer'iye Sicilinde bulunan bir başka kayıtta iseanlaşma yapma sebebi, "işbu mezbûr Halil ve karındaşı Ömer'i oğlu mesâbesinde kabul edip ve sulbiye-i kızım Emine'yi mezbûr Halil'e namzet idüb akd-i nikah idecek oldum ve her cümle mâlıma bir şart il müşa' ve müşterek eyledüm madem ki ben hayatta oldukça ikisi ma'an yanumda durub beni besleyecekler…"[48] olarak belirtilmiştir. Bu belgede Osman bin Maksut, kızının nikâhlısını ve onun erkek kardeşini oğlu olmadığından dolayı oğul yerine koyduğunu söyleyerek, kendisine ölünceye kadar bakmaları kaydıyla, malını bunlara hibe eylediği görülmektedir.

İncelediğimiz siciller arasında, yaşlı bakımı anlaşmaları ile ilgili en fazla kayıt 426 Numaralı Manisa şer'iye sicilinde bulunmaktadır. Bu sicilde konu ile alakalı toplam altı belge tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise dönemin şartlarıyla ilgili olduğu akla gelebilir. Defter kayıtları, Balkan Savaşlarının yaşandığı1911-1912 yıllarına denk gelmektedir.

Bu tarihlerde yaşlı bakım anlaşması yapanların sayısının fazla olması; oğulların askerde veya şehit olması ihtimalini düşündürebilir. Defterde ki konu ile ilgili kayıtları incelediğimizde bu olasılığın dışında tutulabilinecek olanlar da vardır. 41 numaralı belge gayr-i Müslim belgesidir. 52 numaralı belgede ise anne, oğluna mal bırakmıştır. Geriye kalan diğer belgeler varsayımı güçlendirebilecek niteliktedir.44 ve 170 numaralı sayfalarda iki bağışlayıcıda mallarını kız ve erkek torunlarına bırakmışlardır. Kuşak atlanarak böyle bir seçim yapılması zorunluluktan olmuş olabilir. 144 numaralı belgede ise anlaşma yapılanın kız evlat olması; bağışlayıcının ya oğlu olmadığını ya da kaybettiğini düşündürebilir. 50

45 15 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili, 108/2.

46 15 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili, 156/2.

47 "…tahrîr ve tasrîh olunan bu eşya-yı ….üvey oğlum mesfur Bedros ve lede'l-mersum Artin'e beni ölünceye değin görüp gözetmek üzere hibe ve temlik eyledim…". Bkz. Murat Hanilçe, 16 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili, s.152, 16/3.

48 Şer'iye Sicilleri, s.38, H181/55(2).

numaralı kayıtta ise mal bağışlanan bir tanıdıktır. Önceden kimsesiz veya savaş nedeniyle yalnız kalmış bir hanım ortada kalmamak için yakın çevresinden güvendiği biriyle anlaşma yapmış olabilir. Bu dört anlaşmaya içinde bulundukları savaşın tesirinin olduğu tasavvur edilebilir.

e)Belgelerin devamında, bağışlanan mülklerin, neler olduğunu görmekteyiz. Eğer bu mülk hane ise, mahallede var olduğu fiziksel durum, bir fotoğraf çeker gibi ayrıntılı olarak tasvir edilir. Ayrıca, bırakılan mülklerin ekonomik değerleri, fiziki şekil ve şartları ve bağışlayanın bağışladığı mal varlığı da ortaya konulur. Bu hususta şu örnekler verilebilir: "Mahalle-i merkûmede vâki' tarafları Kara Molla'nın Musa ve Mahmud oğlu Mehmed ve Pala oğlu Ahmed Çavuş ve Gazneliioğlu Ahmed Çavuş haneleri ve tarik-i has ile mahdûd bin guruş kıymetinde fevkani bir oda ve tahtani bir dam ve bir diğer oda ve bir hela ve bir mikdar havlıyı müştemil kabil-i kısmet olmayan yeri dahi mülki hibe…"[49]; "..mahalle-i mezkûrede vâki' bir tarafı Mehmed halife menzili ve bir tarafı tarîk-i âm ile mahdûd bir tabhane bir miktar havlıyı müştemil menzilimi mezbûr…"[50]; veya "..mahalle-i merkûmede vâki' cânib-i yemîni.."[51]. Ancak ekonomik değeri belirtilirken, Kayseri şer'iye sicilleri ve Türk Dünyası Araştırma Vakfı'nın yayınladığı Şer'iye Sicillerindeki örneklerde mülklere bir kıymet biçilmemiştir.

Tokat 15 ve16 numaralı şer'iye sicillerinde ise bakıma karşılık olarak hibe edilenler bağışlayanın hali hazırda kullandığı eşyalar olmuştur. Eşyalarda adet belirtilirken fiyat olarak bir kıymet belirtilmemiştir. Bu konuda "..Yorgan(1), keçe kuşak(1), yasdık yüzü(1), köhne kilim(1), sagir yorgan(1), tabe(1), terpuşlu sahan(2) defe sahan(2).."[52]veya "..bir adet çit yorgan ve bir adet çit döşek ve bir adet dimi yasdık ve bir adet köhne çarşab ve bir adet köhne kilim ve nakd yirmi zer-i mahbubumdan[53]gayri eşya ve nükûd olarak bir nesnem olmayub…"[54] örnek olarak verilebilir.

Elimizdeki kayıtlardan görülüyor ki bağışlanan mal ve mülkte bir kesinlik olmayıp tamamen bağışlayan kişinin mal varlığı ile ilgili bir durumdur. Bağış yapmak için herhangi bir zenginlik durumu da söz konusu değildir. Tamamen bağış yapanla ona bakmayı kabul eden kişi arasındaki anlaşmayla ilgilidir. Manisa şer'iye sicillerindeki belgelerde bağışlanan mülklerin kıymetleri de belirtilmiştir. Meryem bint-i Ohannes'in Mar Garabet bint-i Ohannes'e bağışladığı ev[55], Fatma bint-i Ali'nin tanıdıklarından olan aşçı Süleyman ve zevcesi Naciye'ye hibe ettiği

49 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.93-94, no:50.

50 Musa Sezer,78/2 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicili(H.1078-1079/M.1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, s.155, 146/182.

51 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili, s.81, no:41.

52 15 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili, 156/2

53 Zer-i mahbub:25 guruş değerinde altın para.

54 Murat Hanilçe, 16 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili, s.153, 16/3.

55 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili, s.81, no:41.

mülk,[56] Soğancıoğlu Süleyman bin Mustafa'nın kızı Aişe Dudu'ya kendine bakmak kaydıyla verdiği ev[57] bin kuruş kıymetindedir. Bunun yanı sıra Atike bint-i Mustafa'nın büyük oğlu Hacı Mustafa bin Mehmed'e hibe ettiği mülk iki bin beş yüz kuruştur[58]. Mehmed Ağa bin Leblebici Deli (isim okunamadı) 'nın torunu Mehmed Efendi'ye bıraktığı ev, sekiz yüz kuruşken[59]altı yüz kuruşluk ev ise İsmail bin Numan'ın torunu Hatice binti Mustafa'ya bağışladığı evdir[60].

Ayrıca belgelerde mülk ve eşya bağışından başka bağışlar da vardır. Hayvan bağışı da yapılmıştır. "….bütün mallarım, eğer, at ve merkeb, öküz, camus, inek …"[61]ve "…bir koğan ve bir sanduku[62]ve bir inek…"[63] buna örmek olabilir. Buna ek olarak kadın bağışlayıcıların ziynet eşyası bağışladıklarını da görmekteyiz. "…bir çift altun küpe, bir çift gümüş bilezik vesair ziynetlerümüzün hibesini…"[64] diyen Şahbike bint (isim yok) oğulları olan Ali ve Veli'ye mücevherlerini de bırakmıştır.

f)Elimizde bulunan on iki belgeninüç tanesi**,** Ermeni milletinden, Meryem bin Ohannes,[65]Taş merdiban kilisesi Keşişi Ohan veled Bogos,[66]Kırkağaç kazası Zorağa mahallesinden Fatma bint-i Ali,[67]tanıdıklarına şartlı olarak hibe yapmışlardır. Diğerleri yakın veya uzak akrabalarıyla anlaşma yapmışlardır.

g)Belgelerin son kısmında ise ikinci şart yer alır. ".. Şöyle ki ben vefat etmeden yine mezbûrân beni beslemeyüb kapudan taşra idecek olurlar ise zikr olunan evlerüm…….cümlesi benim olub mezbûrân Ali ve Veli dahl itmeyecek oldılar…"[68] veya "…vefatumdan evvel yanumda durmayub gidecek olurlar ise cümle zikr olunan ma'lum dahi itmeyüb böyle boş gidecek oldılar…"[69] örnek olarak gösterilebilir. Şartlı hibenin şart olan, "…beni hin-i mevtime değin infak ve iksâ etmek üzere.."[70] denilen yani ölünceye kadar bakmak ve beslemek kaydıyla olan birinci kısmı, bakmaz ve beslemezlerse verilmiş olan malın ve mülkün bağışlayana döneceği belirtilerek ikinci şartla sonlanır.

56 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili, s.93-94, no:50.
57 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili, s.207-208, no:144.
58 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili, s.95-96, no:52.
59 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili, s.241-242, no:170.
60 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili, s.84, no:44.
61 Şer'iye Sicilleri, s.38, H181/55(2).
62 Koğan ve sanduku: Arı kovanı ve sandığından bahsedilmektedir.
63 Şer'iye Sicilleri, s.39, H181/16(3).
64 Şer'iye Sicilleri, s.39, H181/16(3)
65 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili, s.81, no:41
66 15 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili,108/2.
67 Umut Seven, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili, s.93-94, no:50.
68 Şer'iye Sicilleri, s.39, H181/16(3)
69 Şer'iye Sicilleri, s.38, H181/55(2).
70 Musa Sezer, Kayseri Şer'iye Sicili, s.155, 146/182.

4. Modern Çalışmalarda Yaşlı Bakımı: Dünya ülkelerinde ve ülkemizde yaşlı nüfusun hızla artması ayrıca; yaşlı nüfusta uzun yaşamın getirdiği yalnızlık, yoksulluk, özürlülük ve kronik hastalıklar gibi sorunlarla karşılaşılması, yaşlı bakımı ve destek gereksinimini ve yaşlılık hizmetlerinin tüm yönleri ile yeniden ele alınmasını önemli kılmıştır.

4.1 Yaşlının Tanımı ve Yaşlanma Sebepleri: Yaşam sürecinin son basamakları olarak değerlendirilen yaşlılık değişik biçimlerde tanımlanmaktadır. Yaşlılıkla ilgili tanımlar sürekli gelişmekte ve çeşitlilik göstermektedir[71]. Bir tanıma göre yaşlanma; bir kişinin iş veriminin azalmasına, dengesinin kaybolmasına, sağlığının bozulmasına yol açan vücudun yıkım ve harap olmasına neden olan değişikliklerin yaşandığı yaşam sürecidir[72]. Dünya Sağlık Örgütü'nün(DSÖ) tanımına göre yaşlılık ise; "çevresel faktörlere karşı uyum sağlama yeteneğinin azalmasıdır[73].

Yaşlanma, bugün önlenmesi mümkün olmayan kronolojik, sosyolojik, biyolojik ve psikolojik boyutlu gerilemedir. Bu hayat boyu süren bir süreçtir. Belli bir başlangıcı ve bitişi yoktur. Bununla birlikte DSÖ tarafından 65 yaş ve üzeri kişiler yaşlı olarak kabul edilmektedir[74].

Yaşlanmayı etkileyen dört neden saptanmıştır,

1) Verimli bir işten yoksun kalmak, pasif kalmaya zorunlu olmak,

2) Fiziksel gücün zayıflaması ve bedensel yakınmaların ortaya çıkması,

3) Eğlenceden yoksunluk, yaşamın zevk veren deneyimlerinden ve sevinçlerinden vazgeçmek veya bunların dışında bırakılmak,

4) Ölüme yaklaşım bilincinde olmaktır.[75]

71 Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi edinmek için yapılan çalışmalar görülebilir bkz: A. Batman; "Yaşlı Popülasyonunun Özellikleri ve Sunulan Hizmetler", Türk Geriatri Dergisi, 2002, 5:123-4, Ü. Onat; Sosyal Politikalar Açısından Yaşlılık, In: Yeşim Gökçe Kutsal (Ed): Geriatri Kitabı, Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma Uygulama Merkezi, Ankara 2002, S. Oğlak;"Uzun Süreli Evde Bakım Hizmetleri" ve Bakım Sigortası, Türk Geriatri Dergisi, 2007,10:100-8, A. Karahan-S. Güven;"Yaşlılıkta Evde Bakım", Türk Geriatri Dergisi, 2002, 5:155-9, N. Akdemir;"Yaşlılarımızın Bakım Sorunları İvedilikle Çözülmelidir", Türk Geriatri Dergisi, 2000,3:169, İ. Tufan; Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık-Sosyolojik Yaşlanma, Aykırı Yay.,İstanbul 2002, R. Aylaz-G. Güneş- L.Karaoğlu;"Huzurevinde Yaşayan Yaşlıların Sosyal, Sağlık Durumları ve Günlük Yaşam Aktivitelerinin Değerlendirilmesi, İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 2005, 12(3), A.G. Baran;"Türkiye'de Yaşlılık Politikalarının Sosyolojik Analizi", I. Ulusal Yaşlılık Kongresi Kitabı, Ankara 2001, V Emiroğlu, Yaşlılık ve Yaşlının Sosyal Uyumu, Şafak Matbaacılık, Ankara 1995, Ç. Güler; "Yaşlılıkta Tanımlar ve Yaşlılık Üzerine Söylenenler", Türk Geriatri Dergisi,1998, 1:105, N. Bilgili-G.Kubilay; "Yaşlı Bireye Bakım Veren Ailelerin Yaşadıkları Sorunların Belirlenmesi", Sağlık ve Toplum, 2003, 1.

72 Akın Konak- Yasemin Çiğdem, "Yaşlılık Olgusu: Sivas Huzurevi Örneği",C.Ü Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2005, C.29, No:1, s.23-63.

73 Ö.G.Ergün-Ş.Uğuz-N.Bozdemir-E.Saatçi-E.Akpınar, "Yaşlılık, Depresyon ve Serum Kolesterol Düzeyi Arasındaki İlişki, Arşiv Kaynak Arama Dergisi, 2001, S.10, s.419-425.

74 Melek Ardahan, "Yaşlılık ve Huzurevi", Aile ve Toplum Eğitim Araştırmaları Dergisi, Ocak-Şubat-Mart 2010, s. 25-34.

75 A. Dik-Z.Yenice- S.Tanlı, "Yaşlılarda Evde Bakım ve Yaşam Kalitesine Katkısı",Aktüel Tıp Dergisi Geriatri Özel Sayısı, 2004, 9(2-3):51-53.

4.2 Yaşlıların Karşılaştıkları Sorunlar: Günümüz Türkiye'sinde ortalama insan ömrünün uzaması yaşlılığa ilişkin konuları gündemin başköşesine taşımaktadır. Yaşlılıkta gelir azalması olmak üzere, bakıma muhtaçlık, sağlık sorunları, yalnızlık, kimsesizlik, ilgisizlik ve kaderine terk edilmişlik, ekonomik ve sosyal kaynaklara ulaşmada zorluk, toplumsal ayrımcılık, yaşlı bireylere karşı işlenen suçlar, plansız büyüyen ve kalabalıklaşan kentlerde yaşamanın getirdiği zorluklar, göç ve entegrasyon ile teknolojide her geçen gün meydana gelen hızlı değişimlerin yaşlı bireyin gündelik yaşamına getirdiği zorluklar, yaşlılara ilişkin sosyal politikalardaki eksiklikler ile yaşlı istismarı, barınma sorunu, beslenme sorunu yaşanılan başlıca psiko-sosyal ve ekonomik sorun alanlarını teşkil etmektedir. Türkiye'deki yaşlı nüfusun en temel sorunu olarak nitelendirilen yalnızlık ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik sosyal hizmet odaklı uygulamaların hayata geçirilmesi gerekmektedir[76].

4.3 Diğer Ülkelerde Yaşlı Bakım Politikaları: Yaşlı bakımında gelişmiş ülkelerde yaşlılara kendi çevrelerinde, evlerinde önce yakınları, sonra gönüllüler aracılığı ile mesleki hizmetlerin sunulması amaçlanmıştır. Bu ülkelerde konutların fiziksel iyileştirilmesi ve yaşam standartlarının arttırılması ile yaşlılara sosyal koruma sağlanmaktadır. Dünya'da evde bakım hizmetlerinin geliştiği başlıca ülkeler arasında Hollanda, ABD, Almanya, Avusturya, İngiltere, Danimarka ve Belçika gelmektedir. Ayrıca bu ülkelerde sosyal güvenlik sistemi içerisinde "bakım sigortası" uygulamaları da yer almaktadır.[77] Artık, dünya da toplum temelli bakım yaklaşımı ile yaşlı bireyleri toplumla ve içinde bulundukları sosyal ilişkiler örüntüleri ile bir bütün olarak ele alıp, onların sosyal uyumu ve fırsat eşitliğini sağlamak sosyal refah devletlerinin öncelikli politikası haline gelmiştir.[78]

4.4 Türkiye'de Yaşlı Bakım Uygulamaları: Ülkemizde yaşlı bakım sorumluluğu daha çok aileler tarafından üstlenilmektedir. Aile desteğinin toplumsal yapısı, bizim gibi daha geleneksel ülkelerde yaşlı bağımlı hale gelmeden önce aile ile yaşamasına olanak sağlar. Yurtdışında yaşlıların %18'i, Türkiye'de ise %36'sı aynı evi paylaşmaktadır. Kurum bakımı alma, yaşlı ve aile tarafından sosyo-kültürel değer, dini inanç ve gelenekler nedeniyle tercih edilmemekte, son yıllarda da yaşlı bakımında ailenin rolü üzerinde daha fazla durulmaktadır[79]. Bununla beraber ülkemizde yaşlılar için oluşturulan sosyal politikalara bakıldığında önemli bir sosyal politika oluşturma sorunu yaşandığı da söylenilebilir.

76 Mehmet Zafer Danış, "Türkiye'deki Yaşlı Nüfusun Yalnızlık ve Yoksulluk Durumları ve Sosyal Hizmet Uygulamaları Açısından Bazı Çıkarımlar", Toplum ve Sosyal Hizmet, Nisan 2009, C 20, S.1, s.67-83.

77 Ülkü Görgülü-İmatullah Akyar-Nuran Akdemir-Sevgi Sun Kapucu,"Dünya'da ve Ülkemizde Yaşlılara yönelik Sosyal Politikalar", Türk Fiz Tıp Rehab Derg, 2010, 56:30-3

78 Mehmet Zafer Danış, "Türkiye'deki Yaşlı Nüfusun Yalnızlık ve Yoksulluk Durumları ve Sosyal Hizmet Uygulamaları Açısından Bazı Çıkarımlar", Toplum ve Sosyal Hizmet, Nisan 2009, C 20, S.1, s.67-83.

79 Müyesser Erdem, "Yaşlıya Bakım Verme", Pamukkale Üniversitesi Denizli Sağlık Yüksekokulu, s.101.

1982 Anayasası'nın 61. maddesinde "Yaşlılar devletçe korunur. Yaşlılara devlet yardımı sağlayacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir" denmektedir. Diğer taraftan ise yaşlılara sosyal hizmet amacıyla kurulan huzurevlerine kabul edilecek yaşlılarda aranılan nitelikler arasında yer alan "günlük yaşama faaliyetlerini bağımsız yapabilecek nitelikte olmak. Yatalak veya devamlı yatarak tıbbi tedavi veya bakım gereksinimini karşılamada engel olacak herhangi bir sakatlık veya hastalığın bulunmaması" gibi şartların Anayasa'nın 61. Maddesi ile uyumlu olmadığı görülmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki huzurevine alma koşulları ise tam tersine yaşlıların günlük yaşam aktivitelerini yapmada yetersiz olması ya da yapamaması gibi kıstasları içermesi ülkemizdeki yaşlılara yönelik geliştirilen sosyal politikaların yetersiz ve gereksinimleri karşılamayacak düzeyde olduğu düşündürmektedir[80]. Ülkemizde yaşlı hizmetlerine bakış daha çok kurum bakımı çerçevesinde "huzurevi" anlayışıdır. Ülkemizde 249 huzurevi yaşlılara hizmet vermektedir[81].

4.5 Ülkemizde Yaşlı Bakım Kalitesini Yükseltmek İçin Neler Yapılabilir?

a) Temel olarak yaşlının kendi evinde verilecek biçimde hizmet planlanmalıdır. Yaşlı bakımı sosyal ve sağlık bakımı içermelidir. Yaşlılara ve ailelerine nereden sağlık hizmeti alabileceğine, acil durumlarda ulaşabilecekleri yerlere dair bilgiler verilmelidir. Yaşlı izlem kartları oluşturulmalıdır. Sosyal bakım ise aylık, haftalık ve günlük olarak belirlenmelidir. Bu hizmetler günlük yaşam aktivitelerine, günlük kişisel bakım ve temel gereksinimlere (banyo, ayak bakımı, yemek, alışveriş, temizlik vb) yönelik olmalıdır. Evde bakım sağlayan ailelere devlet tarafından vergi indirimi yapılmalıdır[82].

b) Temel ihtiyaçların karşılanması; maddi destekle, sosyal etkinliğin azalması; erişimin kolaylaştırılması ile bağımsızlığın kaybedilmesi; profesyonel yardım ve bakım hizmetlerinin sunulmasıyla, huzurevlerine olumsuz bakış; tanıtım kampanyalarının yapılmasıyla, devletten beklenti; verilen hizmetlerin tanıtımıyla olabilir.

c)Yaşlı dostu verilen hizmetler, toplum temelli modelleri desteklemek, sorumluluğu dağıtmak, bakım hizmetlerini çeşitlendirmek de yapılacak uygulamalar arasında sayılabilir[83].

d) Çocuklara ve gençlere kuşaklararası bir dayanışma ve yaşlılık bilincinin kazandırılması amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilk ve orta dereceli okullardaki vatandaşlık, hayat bilgisi, din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin

80 Ülkü Görgülü-İmatullah Akyar-Nuran Akdemir-Sevgi Sun Kapucu,"Dünya'da ve Ülkemizde Yaşlılara yönelik Sosyal Politikalar", Türk Fiz Tıp Rehab Derg, 2010, 56:30-3

81 S. Vehid,"Huzurevlerinin Dağılımı ve Bu Dağılımın Düşündürdükleri", URL:http: //www.ctf.istanbul.edu.tr/dergi/online/2000v31/s4/004r1.,erişim tarihi (18.06 2014).

82 Hatice Giray-Reci Meseri-Gül Saatli-Nuray Yüceçetin-Pınar Aydın- Reyhan Uçku, "Türkiye'ye İlişkin Yaşlı Sağlığı Örgütlemesi", TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 2008, 7(1), s.81-86.

83 Hatice Giray-Reci Meseri-Gül Saatli-Nuray Yüceçetin-Pınar Aydın- Reyhan Uçku, a.g.m, s.125.

müfredat programlarına; yaşlanma, yaşlılık, yaşlı hakları, yaşlıya saygı, yaşlılıkta bilgelik, yaşlının Türk toplumundaki konumu, Türk örf, adet, gelenek ve göreneklerindeki yeri, dinimizde yaşlıya verilmesi gereken önem gibi konular eklenmelidir[84].

5 Sonuç

Osmanlı Devleti'nin geleneksel toplum yapısında aile içerisinde hayatını geçiren yaşlı birey, "ata" ve "otorite" olarak yerini almıştır. Bu yüzden aile bakımı dışında kalan yaşlı sayısı oldukça azdır. Çocuğu olmayan, veya bir şekilde ailesini kaybedip yalnız kalan, gurbetten gelmiş tek başına yaşayan aciz insanlar için ise devletin sosyal politikası olarak yaşlı, yalnız ve kimsesizler için açmış olduğu imarethaneler korunmaya muhtaç bu gurubun bakıcılığını üslenmişlerdir.[85].Bunların dışında ki bir yol ise yaşlı bakım anlaşmaları olmuştur. Sistemde çok az yer alan şartlı hibeler farklı gereksimler yüzünden yapılsa da toplumda kabul görmüştür. Osmanlı toplumunda ilk öncelik her nasıl olursa olsun yaşlının çaresiz, yalnız ve bakıma muhtaç bir şekilde ortada kalmaması üzerine olmuştur.

Zaman içerisinde, Türkiye'de Doğu'ya ait olan değerlerden Batı'yı rol model edinme kavramına geçiş, kentleşme ve sanayileşmeyle özellikle büyük kentlerde, önceki yüzyıllara göre aile yapılarında önemli değişikliklere neden olmuştur. Ataerkil aile yapısından, çekirdek (modern) aile yapısına çok hızlı geçişin sürdüğü ülkemizde bu değişimden en fazla etkilenen yaşlılardır. Asırlardır aile içinde söz sahibi olan yaşlılar kentlerde yaşam şartlarının güçleşmesi ile ailelere yük görünmeye başlamıştır. Yaşlı insan ekonomik koşulların zor olduğu yerlerde aile içinde, eskiden olduğu gibi ekonomik ve manevi yaşam yükünü paylaşamamaktadır. Böylece aile için bir anlamda yük olarak nitelendirilen yaşlı insan günümüzde kentlerde yeni yaşam koşullarında yeni aile modeline ve kentleşme sürecine uyum sağlayamamakta ve mutsuz olmaktadır.

Günümüzde; Dede Korkut masallarındaki dua kısmının "Karlı kara dağların yıkılmasın. Gölgeli ağacın kesilmesin. Taşkın akan güzel suyun kurumasın. Kadir Tanrı seni namerde muhtaç etmesin. Aksakallı babanın yeri cennet olsun. Akbürçekli ananın yeri cennet olsun. Âmin diyenler Tanrı'nın yüzünü görsün" sözlerindeki ruhun, anlamın, sezgi ve duyuşun yerini, bedenin, görüntünün ve gençlik imajının korunmasına yönelik ticari faaliyetlerin ve dolayısıyla görselliğin aldığı geç modern toplumlarında, gençlik, genç gözükmek, güzellik ve yeniliğe dair modalar, popüler anlamda yükselen değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşlılık, bilgelik ve yaşam tecrübesine önem atfeden eski toplumsal söylem, artık genç kalmak ve gençlik lehine değişmiştir. Dolayısıyla yaşlanma süreci ve yaşlılık imgesi, yaşlılığın her anlamıyla yeniden ele alındığı ve yapılandırıldığı bir toplumsal dönüşüm sürecini beraberinde getirmektedir.

84 Mehmet Zafer Danış, a.g.m, s.80.

85 İmaret: Yoksullara, yalnızlara ve yaşlılara yiyecek dağıtmak üzere kurulmuş olan hayır evi.

Bu süreçte, geleneksel aile yapısı, sosyal devlet işbirliği ile yeni dönem Türk toplumu yaşlılığını belirleyecektir. Yaşlanan insanın, modern hayatın içinde gençlerle yollarını ayırmadan, birbirlerinden faydalanarak, yaşamın içinde var olması sağlanmalıdır.

Kaynakça

Kaynak Eserler

15 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili, 156/2 ve 107/2.

HANİLÇE, Murat, 16 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirilmesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, GaziOsmanPaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 16/3

SEVEN, Umut, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.207-208, no:144.

SEVEN, Umut, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.241-242, no:170.

SEVEN, Umut, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.81, no:41.

SEVEN, Umut, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.84, no:44.

SEVEN, Umut, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.93-94, no:50.

SEVEN, Umut, 426 Numaralı Manisa Şer'iye Sicili,s.95-96, no:52.

SEZER, Musa,78/2 Numaralı Kayseri Şer'iye Sicili(H.1078-1079/M.1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, s.155, 146/182.

Şer'iye Sicilleri, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, C II, s.39, H181/16(3) ve s.39, H181/55(2).

Araştırma Eserler

AKDEMİR, N, "Yaşlılarımızın Bakım Sorunları İvedilikle Çözülmelidir", Türk Geriatri Dergisi, 2000,3:169.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay.,Diyarbakır 1986.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Şer'iye Sicilleri, I. Cilt, İstanbul 1988.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Şer'iye Sicilleri, İstanbul 1988, C.I.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, "Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicillleri",Türkler Ansiklopedisi, (Ed) Hasan Celal Güzel,Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, C.10.

ALİ el-Hafif,İslam Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümleri, (Eşya hukuku ve Borçlar Hukuku, çev: Rahmi Yaran), Türk Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2001.

ALTUNDAĞ, Şinasi,"Osmanlılarda Kadıların Salahiyetleri ve Vazifeleri", VI. T.T Kongresi III, Ankara 1967.

ANKARAVİ, Muhammed b. Hüseyin, Feteva, 2 Cilt, Matbaa-i Amire, İstanbul 1281.

ANSAY, Sabri Şakir, Hukuk Tarihinde İslam Hukuku, Ankara 1954.

ARDAHAN, Melek, "Yaşlılık ve Huzurevi", Aile ve Toplum Eğitim Araştırmaları Dergisi,

Ocak-Şubat-Mart 2010, s. 25-34.

AYDIN, Mehmet Akif, "Osmanlı'da Hukuk", Osmanlı Devleti Tarihi, C. II, Zaman Gazetesi Yay., İstanbul 1999.

AYDIN, Mehmet Akif, İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları, İz Yay., İstanbul 1996.

AYDIN, Mehmet Akif, Türk Hukuk Tarihi, Beta yay., İstanbul 2009.

AYLAZ, R-G. Güneş- L.Karaoğlu; "Huzurevinde Yaşayan Yaşlıların Sosyal, Sağlık Durumları ve Günlük Yaşam Aktivitelerinin Değerlendirilmesi", İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 2005, 12(3).

BARAN, A.G, "Türkiye'de Yaşlılık Politikalarının Sosyolojik Analizi", I. Ulusal Yaşlılık Kongresi Kitabı, Ankara 2001.

BARDAKOĞLU, Ali, "Hibe" TDVİA, 17. Cilt.

BATMAN, A,"Yaşlı Populasyonunun Özellikleri ve Sunulan Hizmetler", Türk Geriatri Dergisi, 2002, 5: 123-4.

BERKİ, Ali Himmet, Hukuk Tarihinden İslam Hukuku, Ankara Diyanet İşleri Reisliği 1955; KARAMAN, Hayrettin, Ana Hatlarıyla İslam Hukuku, II,Ensar Neşriyat,İstanbul 2010.

BİLGİLİ, N-G.Kubilay; "Yaşlı Bireye Bakım Veren Ailelerin Yaşadıkları Sorunların Belirlenmesi", Sağlık ve Toplum, 2003, 1.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslamiye ve İstılahat-ı Fıkhıyye Kamusu, İstanbul Matbaacılık T.A.O, 1949-1952.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhıyye Kamusu, C.IV.

Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr

CEBECİ, İsmail, Cerde-i İlmiyye de Yer Alan Fetvalar Üzerine Bir İnceleme, İstanbul: İstanbul 2001.

DANIŞ, Mehmet Zafer, "Türkiye'deki Yaşlı Nüfusun Yalnızlık ve Yoksulluk Durumları ve Sosyal Hizmet Uygulamaları Açısından Bazı Çıkarımlar", Toplum ve Sosyal Hizmet, Nisan 2009, C 20, S.1, s.67-83.

DANİŞMEND, İsmail Hami, Garb Menbalarına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlakı, İstanbul 1982.

DEBBAĞOĞLU, Ahmet, Ansiklopedik Büyük İslam İlmihali,Dergah Yay., İstanbul 1979.

DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2010.

DİK, A-Z.Yenice- S.Tanlı,"Yaşlılarda Evde Bakım ve Yaşam Kalitesine Katkısı",Aktüel Tıp Dergisi Geriatri Özel Sayısı, 2004, 9(2-3):51-53.

DÖNDÜREN, A Hamdi, Delilleriyle İslam Hukuku, Mistaş Matbaası, Konya 1977.

EMİROĞLU, V, Yaşlılık ve Yaşlının Sosyal Uyumu, Şafak Matbaacılık, Ankara 1995.

ERDEM, Müyesser,"Yaşlıya Bakım Verme", Pamukkale Üniversitesi Denizli Sağlık Yüksekokulu, s.101.

ERGÜN, Ö.G-Ş.Uğuz-N.Bozdemir-E.Saatçi-E.Akpınar, "Yaşlılık, Depresyon ve Serum Ko-

lesterol Düzeyi Arasındaki İlişki", Arşiv Kaynak Arama Dergisi, 2001, S.10.

Feteva-i Hindiyye, http://www.DarulKitap.com.

GİRAY, Hatice-Reci Meseri-Gül Saatli-Nuray Yüceçetin-Pınar Aydın- Reyhan Uçku, "Türkiye'ye İlişkin Yaşlı Sağlığı Örgütlemesi", TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 2008, 7(1).

GÖRGÜLÜ, Ülkü-İmatullah Akyar-Nuran Akdemir-Sevgİ Sun Kapucu,"Dünya'da ve Ülkemizde Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar", Türk Fiz Tıp Rehab Derg, 2010, 56:30-3.

GÜLER, Ç, "Yaşlılıkta Tanımlar ve Yaşlılık Üzerine Söylenenler" Türk Geriatri Dergisi,1998, 1:105.

GÜNDÜZ, Tufan, " Şer'iye sicilleri ve Tarihi Kıymeti", Türk Yurdu Dergisi, Temmuz 1992, ÇAKIR, Coşkun," Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihi İle İlgili Tezler Bibliyografyası(1993-1999)" Divan Dergisi, 7, 1999

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Şer'iye Sicillerinin Toplu Katoloğuna Doğru; Adana Şer'iye Sicilleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 30, 1976.

HALLAF, Abdulvahhab, İslam Hukuku Felsefesi, (İlmu Usuli'l-Fıkh), çeviren: Hüseyin Atay, Üniversite Basımevi, Ankara 1973.

İLGÜREL, Mücteba,"Şer'iye Sicillerinin Toplu Katoloğuna Doğru",İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,28-29, 1975.

KARAHAN, A,-S. Güven;"Yaşlılıkta Evde Bakım", Türk Geriatri Dergisi, 2002, 5:155-9.

KARAMAN, Hayrettin, Ana Hatları ile İslam Hukuku III: Borçlar ve Akidler, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.

KARAMAN, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, I-II-III Cilt, İrfan Yayınevi, İstanbul 1978.

KARDAVİ, Yusuf, İslam Hukuku Evrensellik Süreklilik, Ma'rifet yay., İstanbul 1999.

KAŞIKÇI, Osman, İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., 1997.

KONAK, Akın- Yasemin Çiğdem,"Yaşlılık Olgusu: Sivas Huzurevi Örneği",C.Ü Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2005, C.29, No:1.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat.S, Osmanlı Belgelerinin Dili, Kubbealtı Neşriyatı Yay., İstanbul 1994.

LEWİS, Raphaela, Osmanlı'da Gündelik Yaşam, Alter Yay, Ankara 2009.

Mecelle (Mecelle-i Ahkam-ı Adliye) Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1959,(Ali Himmet Berki neşri).

MUMAMMED Ebu Zehra, İslam Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usulü), Fecr Yay., İstanbul 1986.

OGAN, M. Raif, İslam Hukuku, Alkaya matbaası, İstanbul 1956.

OĞUZ, Mustafa, Ahmet Akgündüz, "Hüccet", TDVİA, XVIII, İstanbul 1998.

ONAT, Ü, Sosyal Politikalar Açısından Yaşlılık, In: Yeşim Gökçe Kutsal (Ed): Geriatri Kitabı, Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma Uygulama Merkezi, Ankara 2002, S.Oğlak;"Uzun Süreli Evde Bakım Hizmetleri"ve Bakım Sigortası, Türk Geriatri Dergi-

si,2007,10:100-8.

ONGAN, Halit, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'iye Sicili, Ankara Tarih Kurumu Basımevi,1958; Cahit Baltacı, "Şer'iye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi, Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu, 17 Mayıs 1985, TAİİV Yay., İstanbul.

ORTAYLI, İlber, Osmanlı Devleti'nde Kadı, Ankara 1994.

ORTAYLI, İlber, Osmanlı Toplumunda Aile, Pan Yay., İstanbu 2009.

ÖZDEMİR, Osman, "Şer'iye Sicillerinin Toplu Katoloğuna Doğru", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, XXI, 1963. , s.192

ÖZDEMİR, Rıfat, "Şer'iye Sicillerinin Toplu Katoloğuna Doğru", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.I, S. I, Elazığ 1987.

SABIK, Seyyid, Fıkhu's-Sünnet Ayet ve Hadislerle İslam İlmihali ve İslam Hukuku I-II-III-IV,-Çeviren: Mehmet Yılmaz, Pınar yay., İstanbul 1988

SCHACHT, Joseph, İslam Hukukuna Giriş, çeviren:Mehmet Dağ, Abdülkadir Şener, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1986, no:166.

ŞENER, Abdülkadir, İslam Hukukunda Hibe, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., no:162, Ankara 1984.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, Ekrem Buğra Ekinci, Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle, KTB Yay., İstanbul 2008.

TONGSİR, Ferih Bedii," Bağışlama", İ.Ü.H.F. Mecmuası, XVIII, S.3-4.

TUFAN, İ, Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık-Sosyolojik Yaşlanma, Aykırı Yay.,İstanbul 2002.

UDEH, Abdülkadir, İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk, İhya Yay., İstanbul 1976.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, TTK Yay., Ankara, 1988.

VEHİD, S,"Huzurevlerinin Dağılımı ve Bu Dağılımın Düşündürdükleri", URL:http://www.ctf.istanbul.edu.tr/dergi/online/2000v31/s4/004r1.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, Türk Medeni Hukuku, İstanbul Matbaacılık T.A.O, 1951, C1.

YAZIR, Muhammed Hamdi, Ayhan Yalçın, Sıdkı Güle, Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh Islahatları Kamısu, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul 1997, V.cilt.

Ekler

EK 1

15 NUMARALI TOKAT ŞER'İYE SİCİLİNDE 107/2'DEKAYITLI BELGENİN TRANSKRİPSİYONU

Medîne-i Tokad'da Taşmerdiban kilisesi mütemekkin Ohan veled-i Bogos Keşiş nâm zımmi alîl ve ihtiyar ve sâhib-i firaş olub medîne-i mezbûrda Kâbe mescidi mahallesi mütemekkinlerinden olan Ohan veled-i Ohannes nam zımmi mersûm rü'yet eylemeye inde'ş-şer'i müteahhid olmağla mersûmun indinde mevcut eşya-yı metruke-i ma'lûmesini ma'rifet-i şer'i tahrir ve defter olunması iltimas eylemekle mersûmun eşya-yı mevcûdesini menkibe-i şer tahrir olunan defter-i tertibatıdır ki ber-vech-i ati zikr olunur.Hurrire fi'l-yevmi'l-hâmis ve'l-aşer min şehri Muharrem li-sene sabi ve aşere ve mi'eteyn ve elf. Hicri 15 Muharrem 1227-Miladi 30 Ocak 1812.

Sim saat (1),Rubiye (9), Beyaz akçe (70), Yorgan (1), Yasdık (1), Köhne kebe (1), Köhne aba (1), Köhne kuzu kürk (1), Köhne çuka biniş (1), Mai entari (1), Don (2), Çuval (1), Köhne kalpak (3), Fener (1), Gömlek (2), Peşkir (1), Makreme (2), Çorab çift(1), Kefere Kitabı (5),Sagir enfiye kutusu (1)

Belgede şahit kaydı yapılmamıştır.

EK 2

15 NUMARALI TOKAT ŞER'İYE SİCİLİNDE 156/2'DE KAYITLI BELGENİN TRANSKRİPSİYONU

Medîne-i Tokad'da Dıraz-ı Müslim Mahallesi mütemekkinelerinden İpres bint-i Bogos nâm nasraniye alîle ve ihtiyar olub akrabasından Ohannes veled-i Agob nâm zımmi rü'yet etmekle indinde mevcûd eşya-yı ma'lûmesini ma'rifet-i şer'le tahrir ve defter olunmasını iltimas eylemekle min kıbeli'ş-şer'mersûmenin eşya-yı mevcûdesi tahrir ve defter-i müfredatıdır ki zikr olunur. Hurrire fi'l-yevmi's-sâdis ve'l-işrîn min şehri Şevval li-sene sitte ve işrin ve mi'eteyn ve elf.Hicri 26 Şevval 1226-Miladi 13 Kasım 1811.

Yorgan (1), Keçe kuşak (1), Yasdık yüzü (1), Köhne kilim(1), Sagir kazgan (1), Tabe (1), Terpuşlu sahan (2), Defa sahan (2), Nalbaki (?)(2).

Belgede şahit kaydı yapılmamıştır.

EK 3

16 NUMARALI TOKAT ŞER'İYE SİCİLİNDE 16/3'DE KAYITLI BELGENİN TRANSKRİPSİYONU

Hibe Hüccetidir

Husûs-ı atîü'z-zikrî mahallinde istimâ' ve ketb ve tahrîrî'l-temâs olunmağın savb-ı şer'-i nebevîden Mevlâna es-Seyyîd Hasan Efendi ibn-i Abdurrahman Efendime'zûnen ta'yîn ve irsâl olunub ol dahi medîne-i Tokat'da Kâbe Mescidi Mahallesindevâki' Kazzâz Bedros veled-i Artin'in menziline varub zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmîmüslimîn huzûrunda akd-i meclis-i şer'-i kavîm iylediğinde menzil-i mezbûrdamütemekkine zâtî mu'arrefetü'ş-şahs Ahsapert bint-i Serkiz nâm nasrâniyye meclis-ima'kûd-ı mezkûrda zevci ve mevrûsu mesfûr Artin hâzır olduğu halde üvey oğlu işbubâ'isü'r-rakîm mersûm Kazzâz Bedros müvâcehesinde bi-tav'ihâ ikrâr-ı tamm ve takrîrikelâm idüb hâlâ yedimde mevcûd olub kendi telebimle bâ-ma'rifet-i şer' tahrîr vetasrîh olunan eşyâ-yı mütenevvi'am olarak bir aded çit yorgan ve bir aded çit döşek vebir aded dimi yasdık ve bir aded köhne çarşab ve bir aded köhne kilim ve nakd yirmizer-i mahbûbumdan gayrî eşyâ ve gerek nukûd olarak bir nesnem olmayub ancak mâlikolduğum bunlar olmağla tahrîr ve tasrîh olunan işbu beş eşyâ-yı mezkûrem ile yirmi aded zer-i mahbûbumu üvey oğlum mesfûr Bedros ve lede'l-mersûm Artin'e beniölünceye değin görüp gözetmek üzere hibe ve temlîk ve teslîm iylediğimde ol dahimeclis-i hibede ber vech-i muharrer ittihâb ve temellük ve tesellüm ve kabz ve kabuliylemekle fîmâ-ba'd zikr olunan bir aded çit yorgan ve bir aded çit döşek ve bir dimiyasdık ve bir köhne çarşab ve bir köhne kilim ve yirmi **[s.17]** zer-i mahbûb üvey oğlumişbu Bedros'un mülk-i mevhûbu olub benim kat'a alâkam kalmadı didikde mersûmeAhsapert'in vech-i meşrûh üzere ikrâr ve mesfûr Bedros'un bi'l-müvâcehe tasdîkiylediğini mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ve tahrîr me'an bâ'is olunan çûkadârımızMolla Halil ve muhzır Hasan bin Hızır ile meclis-i şer'e gelüb ala vuku'ihi inhâiylemeleriyle ba'de't-tenfîz mâ-vak'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi't-tâsi' ve'l-işrînmin şehri Şevvâl li-sene seb'a ve işrîn ve mi'eteyn ve elf. 29 Şevval 1227-5 Kasım 1812.

Şuhûdü'l-hâl

Mustafa bin Mehmed-kazzâz, Es-Seyyîd Ömer bin Salih-kazzâz, Süleyman bin Hüseyin-kazzâz, Hasan bin Hızır-ser-muhzır, Kabril veled-i Artin penbeci, Kirkor veled-i Asador kethüda-yı mahalle-i mezbûre

EK 4

ŞER'İYE SİCİLLERİ II/H 181/55(2)'DE KAYITLIBELGENİN TRANSKİRİPSİYONU

Budur ki

Karye-i Alişam'dan Osman b. Maksut meclis-i şer'de Halil b. Mehmed muvâcehesinde bi't-tav' ve'r-rıza ikrâr u i'tiraf idüb didi ki"iş bu mezbûr Halil'i ve karındaşı Ömer'i oğlu mesâbesinde kabûl idüb ve sulbiye kızım Emine'yi mezbûr Halil'e namzet idüb 'akd-i nikâh idecek oldum ve her cümle mâlıma bir şart ile müşa' ve müşterek eyledüm ki mâdem ben hayatta oldukça ikisi ma'an yanımda durub beni besleyecek oldılar vefatımdan sonra cümle mâlımı ve eğer at ve merkeb ve öküz ve câmus ve inek ve toprak ve bağ ve bahçe ve tecemmülât-ı hânem ve nûkud ve zimem ve ismi mâl itlâk olunan her şeylerimi 'ale-s-seviye taksim oluna bundan böyle evlâdıma oluna şöyle ki vefatumdan evvel yanumda durmayub gidecek olurlar ise cümle zikr olunan malım dahi itmeyüb böyle boş gidecek oldılar"didikte mukırr-ı mezbûrun vech-i meşrûh üzere vâki' olan ikrârını mukarrun-lehi'l mezbûrun vech-i meşrûh üzere karındaşı Ömer tarafından vekâleten tasdîk u kabûl edib kayd-ı sicil olundı. Tahriren fî evâhiri şehr-i Zi'l-ka'de ti'ş- şerife sene ihda ve erbain ve mi'eteyn ve elf- 21-30 Zilkade 1241- 27 Haziran-07 Temmuz 1826.

Şuhûdu'l-hal

Molla Osman b. Bayram, Bekir bey b. yedekçiMehmed efendi,

Ali çelebi b. Bayram, Ömer b. Molla Hüseyin,

Sufi piri b. Mustafa, Ali b. Hüseyin ve gayrihum

EK 5

ŞER'İYE SİCİLLERİ II/H 181/16(3)'DE KAYITLIBELGENİN TRANSKİRİPSİYONU

Budur ki

Kasaba-i Harput sakinlerinden Şahbike bint (isim yok) meclis-i şer'de Abdullah oğulları olan Ali ve Veli muvacehelerinde bi't-tav' ve'r-rıza ikrâr u i'tiraf idüb didi ki"Meydan ağzında vaki' bir tarafı Allah verdi ve bir tarafı Saka Mehmed ve bir tarafı tarîk-i 'âmmbu hûdud ile mahdûd olan evlerimi havlusuyla kiralık(?) inek ve bir koğan ve bir sanduku ve bir çift altun küpe ve esbab ve tecemmülât-ı hane ve bir çift gümüş bilezik ve sair ziynetlerimizin bi'l-cümle iş bu oğullarım mezbûrân Ali ve Veli'ye bu şart ile hibe ve temlik ve teslim idüb mezbûrân dahi alub kabz u kabûl itdiler mâdem ki ben hayatda oldukça beni besleyüb vefât itdükten sonra beni eyice kaldıracak oldılar. Şöyle ki; ben vefâtitmeden yine mezbûrân beni beslemeyüb kapudan taşra idecek olurlar ise zikr olunan evlerüm

ve tecemmülât-ı hane ve ziynetler ve küpe ve bilezük cümlesi benüm olub mezbûrân Ali ve Veli dahl itmeyecek oldılar" didikte mukırr-ı mezbûre Şahbike'nin vech-i meşrûh üzere vâki' olan ikrârını mukarrun-lehi'l mezbûr Ali ve Veli dahi tasdik ve hibe-i merkûmeyi kabûl itmeğin mâ-hüve'l-vâki' kayd olundı. Tahriren fî evâhiri şehr-i Şevval-i mükerrem, sene ihda ve erbain ve mi'eteyn ve elf. 21-30 Şevval 1241- 29 Mayıs-9 Haziran 1826.

Şuhûdu'l-hal

Şeyhi Safa, Ali b. Şeyhi, Mûsâ b. Habibullahverdi, Yusuf b. Timurhan,

Osman b. Yusuf, Halil b. Mûsâ, Ahmed b. Mehmed, Seyyid Yahya,

Mustafa b. Hasan.

EK 6

78/2 NUMARALI KAYSERİ ŞER'İYE SİCİLİNDE 146/182'DE KAYITLI BELGENİN TRANSKRİPSİYONU

Medîne-i Kayseriye'de Konaklar Mahallesi sâkinelerinden Fatıma bint-i Hamza nâm hatun, mahfil-i kazâ-i celîlü'l-kadirde mezbûre Fatıma'nın ... hâfız-i hâzihi'l vesika Derviş Mehmed bin Abdullah nâm kimesne muvâcehesinde bi'l-tav'is-sâf ikrâr-i ser'î ve takrîr-i kelâm idüb, silki mülk-i sarîhimde münselik ... mahalle-i mezkûrede vâki' bir tarafı Mehmed Halife menzili ve bir tarafı Mustafa Ağa menzili ve bir tarafı tarîk-i âmm ile mahdûd bir tabhane ve bir mikdar ... müştemil menzilimi mezbûr Derviş Mehmed, beni hîn-i mevtime değin infâk ve iksâ etmek üzere mezbûr Derviş Mehmed'e tenbih ve temlik etdim. Menzil-i mahdûd-i mezkûr, merkûm Derviş Mehmed'in mülk-i mevrûsudur. Keyfe mâ yeşâ mutasarrıf olub ve hîn-i mevtime değin beni infâk ve iksâetsün didikde, mukırre-i mezbûrenin ikrâr-i meşrûhunu el-mukarru leh el-mezbûr Derviş Mehmed tasdîk ve tahkîk ve mezbûre Fatıma'yı hîn-i mevtine değin infâk ve iksâ etmeği der-uhte ve iltizam etmeğin mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb ve terkim olundu. Fî-selhi Rebîu'l-evvel li-sene tis'a ve seb'ûn ve mieteyn ve elf.29-30 Rebîu'l-evvel 1279- 24-25 Eylül 1862

Suhûdü'l-hâl

Kal'a imâmı Ali Efendi, ... el-imâm, Hacı Câ'fer bin Külahcı, Ehûhu _İbrahim, Hacı Mehmed bin Ali, Seyyid Osman Çelebi bin Emir Hamza ve gayrihûm

EK 7

426 NUMARALI (H 1328/1330-M 1910-1912) YILLARINA AİT MANİSA ŞER'İYE SİCİLİNDE 41/1'DE KAYITLI BELGENİN TRANSKRİPSİYONU

Mütahakkık-ı özr-i şer'iye binâen husûs-ı âti'l-beyânın mahallinde ketb ve tahrîr ve ahz ü takrîr içün savb-ı şer'-i enverden bi't-taleb me'zûnen irsâl olunan mahkeme-i şer'iye kâtib nâ'ibi Mustafa Efendi ibn-i Abdülmecid Efendi Aydın vilâyeti dâhilinde Saruhan sancağına tâbi' nefs-i Kırkağaç kazâsı mahallâtından (...) mahallesinde vâki' Maryem'in sâkine olduğu menzile varub zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmi kesân müvâcehelerinde akd-i meclis-i şer'i hatt etdiği şahs-ı kesân-i merkûmûn ta'rîfleriyle mu'arrefe tebe'a-i devlet-i aliyyenin Ermeni milleti nisvânından mezbûre Maryem bint-i Ohannes meclis-i ma'kûdmezkûrda tebe'a-i devlet-i müşârun ileyhânın millet-i merkûmesi nisvânından kezâlik şahs-ı kesan-ı merkûmûnun ta'rifleri ile mu'arrefe Mâr Garabit bint-i Serkez müvâcehesinde bitav'ihâ ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb zikr-i âti hibenin sudûruna değin silk-i mülk-i mezbûre münselik olub mahalle-i merkûmede vâki'cânib-i yemîni Sihâk hânesi ve cânib-i yesârı Uzun Gazros hânesi ve arkası Hacı Agop hânesi ve cephesi tarîk-i âmm ile mahdûd bin kurûş kıymetli tahtâni bâb iki oda ve bir matbah ve bir sâye ve nısf tahtâni oda ve helâ ve bir mikdâr havlıyı müştemil kâbi'l-i kısmet olmayan yeri dahi mülk bir bâb menzilimi hibe-i sahîha-i şer'iye ile mezbûre Mar Garabit'e ben ölünce bakmak şartıyla hibe ve temlîk fârian ani'-evâğıl teslîm eylediğimde ol dahi ber-vech-i muharrer ittihâb ve tesellüm ve kabz ve kabûl idüb zikrolunan menzilde benimaslâ ve kat'a alâka ve medhalim kalmayup mezbûre Mâr Garabite'nin mülk-i mevhûbu ve hakk-ı örfisi olmuştur keyfe mâ yeşâ ve hasbemâ tahtâr mâlike ve mutasarrîfâ olsun dedikde gıbbü't-tasdîki'ş-şer'i vâki'-i hâl kâtibi mûmâ-ileyh mahallinde ketb ve tahrîr ve me'an meb'usü ümenâ-i şer'le meclis-i şer'a gelüb hâli vakı'ı ikrâr ve takrîr etmenin ba'det-tescîl mâ-vak'a bi't-taleb ketb olundı fi'l-yevmi's-sâmini min zilhicceti'ş-şerîfe li-seneti's-semaniyete ve'l-ışrîn ve selâse-mi'eteyn ve elf. (8 Zilhicce 1328 - 21 Aralık 1910)

Şühûdu'l-hâl :

Karabet Pideri Vasyan, Kirkor Arganyan, Hâbik Tâtikyan

EK 8

426 NUMARALI (H 1328/1330-M 1910-1912) YILLARINA AİT MANİSA ŞER'İYE SİCİLİNDE 44/1'DE KAYITLI BELGENİN TRANSKRİPSİYONU

Aydın vilâyetine mülhak Saruhan sancağına tâbi' Kırkağaç kazâsının Sarı Ağa Mahallesi ahâlisinden zâtı zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî nâm kimesneler ta'rîfleriyle mu'arref İsmail Ağa bin Numan meclis-i şer'-i şerîf-i enverde

zâtı ta'rîf-i şer'i ile mu'arrefe Hâtice bint-i Mustafa müvâcehesinde bi-tav'ihi takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i ani'l-merâm idüb hibe-i âtiyü'l-beyânın sudûruna değin yedimde mülküm olub mahalle-i mezkûrede vâki' bir tarafdan Arab Ahmed ve bir tarafdan NalbantEmin verese-i münhasırası ve bir tarafdan Jandarma Hüseyin menzilleri ve taraf-ı râbi'i tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb mülk menzilimin merkûm Arab Ahmed tarafından mikdârı sim mecidiye yirmi guruşa Hasibe'ye altıyüz guruş kıymetinde tahtâni bir oda ve bir sofâ ve bir helâ ve bir mikdâr havlı ve iki kanat cümle kapuyu müştemil nısf mikdâr hânemi bi'l-cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i hukûk ve murâfıkıyla ben ölünceye kadar bakmak şartıyla zevcem hafide-i mezbûre Hâtice'yehibe-i sahîha-i şer'iye ile hibe ve temlîk ve ba'det-tahliye mahallinde vech-i lâyıkıyla teslîm dahi eyledikde ol dahi meclis-i hibede bi'lâ-mâni' ittihâb ve teslîm ve şart-ı mezkûr üzere kabz u kabûl idüb fimâ ba'd nısfı merkûme menzil-i mezkûrda benim aslâ ve kat'â 'alâka ve medhalim kalmayub mezbûre Hâtice'nin mülk-i mevhûbu ve hakk-ı örfîsi olsun keyfe-mâ yeşâ ve hasbemâ tahtâr mâlike ve mutasarrîfâ olsundedikde gıbbü't-tasdîki'ş-şer'i tescîl ve mâ-vaka'a bi't-taleb ketb ü imlâ olundı. fi'l-yevmi'l-hâmisi min muharremi'l-haram li-seneti tis'a ve'l-ışrîn ve selâse-mi'e ve elf.

(5 Muharrem 1329 - 6 Ocak 1911)

Şühudu'l-hâl:

Zor Ağa'dan mübâşir Kasım Efendi bin Hacı Emin

Sarı Ağa'dan Jandarma Hacı Halil İbrahim Efendi ibn-i Mehmed

EK 9

426 NUMARALI (H 1328/1330-M 1910-1912) YILLARINA AİT MANİSA ŞER'İYE SİCİLİNDE 50/1'DE KAYITLI BELGENİN TRANSKRİPSİYONU

Tahakkuk-ı özr-i şer'iye binâen husûs-ı âti'l-beyânın mahallinde ketb ve tahrîri içün ahz ü takrîr ve istimâ'ına savb-ı şer'-i enverden bi't-taleb irsâl kılınan mahkeme-i şer'iye bâş kâtibi Mehmed Hâlis Efendi ibn-i Mehmed Emin Efendi Kırkağaç kazâsı mahallâtından Zor Ağa mahallesinde vâki' müteveffiye zevce-i metrûkesi Fâtıma'nın sâkine olduğu menzile varub zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmî kesânmuvâcehelerinde akd-i meclis-i şer'i etdikde zât-ı kesân-ı merkûmûnun ta'rîfleriyle mu'arrefe mezbûre Fâtıma bint-i Ali meclis-i ma'kûd-ı-mezkûrda Bodur Oğlu mahallesinden zâtı şer'i ile mu'arrefler Aşçı Süleyman bin Emin ve zevcesi Naciye bint-i Ahmed müvâcehelerinde bi-tav'ihâ ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb zikr-i âti hibenin sudûruna değin mülk menzil-i sahîhamda münselik olub mahalle-i merkûmede vâki' tarafları Kara Molla'nın Musa ve Mahmûd oğlu Mehmed ve Palâ Oğlu Ahmed Çavuş ve Gaznelioğlu Ahmed Çavuş hâneleri ve tarîk-i hâs ile mahdûd bin guruş kıymetinde fevkâni bir oda ve tahtâni bir dam ve bir diğer oda ve bir helâ ve bir mikdâr havlıyı müştemil kabil-i

kısmet olmayan yeri dahi mülki hibe-i sahîha-işer‘iye ile merkûm Aşcı Süleyman ve zevcesi Naciye’ye ben ölünceye kadar bakmak şartıyla nısfiyyet üzere hibe ve temlîk ve fâriğan ani’ş-şevâgıl teslîm eylediğimde anlar dahi ber-vechi muharrer ittihâb ve tesellüm ve kabz-u kabûl idüb fimâ ba‘dzikrolunan menzilde benim aslâ ve kat’a alâka ve medhalim kalmayup merkûmân Aşcı Süleyman ve zevcesi Naciye’nin ber-vechi nısfiyyet mülk-ü mevhûbları ve hakk-ı örfileri olmuştur keyfe mâ yeşâ’en ve hasbemâ tahtârân mâlik ve mutasarrıf olsunlar dedikde gıbbe’t-tasdîki-ş-şer’i vâki‘-i hâl kâtib-i mûmâ-ileyh mahallinde ketb ve tahrîr ve me’an mürsel-i ümenâ-i şer’ler meclis-i şer‘a gelüb alâ vukû’ihi inhâ ve takrîr etmeğin li-ecli’t-tescîl mâ-vaka‘a bi’t-taleb ketb olundı fi’l-yevmi’r-râbi’i aşere min muharremi’l-haram li-seneti’t-tis’a ve’l-’işrîn ve selâse-mi’e ve elf (14Muharrem 1329 - 15 Ocak 1911)

Şühudu’l-hâl:

Muhzır-ı şer’iye Mehmed Efendi

Boduroğlu Mahallesinden Mehmed Emin

Küçük Musa Ağa Mahallesinden Faizci İbrahim bin İbrahim

EK 10

426 NUMARALI (H 1328/1330-M 1910-1912) YILLARINA AİT MANİSA ŞER’İYE SİCİLİNDE 52/1’DE KAYITLI BELGENİN TRANSKRİPSİYONU

Tahakkuk-ı özr-i şer’iye binâen husûs-ı âti’l-beyânın mahallinde ketb ve tahrîr ve ahz-ı takrîri içün savb-ı şer‘-i enverden bi’t-taleb me’zûnen irsâl kılınan mahkeme-i şer‘iye ikinci kâtibi Mustafa Efendi ibn-i Abdülhalim Efendi Kırkağaç kazâsı mahallâtından Boduroğlu mahallesinde kâ’in müteveffâ Sındırgalı Mehmed Efendi zevce-i metrûkesi Âtike bint-i Mustafa menziline varub zeyl-i vesîkada muharrerü’l-esâmi-i kesân muvâcehelerinde akd-i meclis-i şer’i âli etdikde zât-ı kesânı merkûmûnta’rîfleriyle mu‘arrefe mezbûre Âtike bint-i Mustafa meclis-i ma’kûd-ı mezkûrda sadrî kebîr oğlu Hacı Mustafa bin Mehmed Efendi müvâcehesinde bi-tav’ıhi ikrâr-ı tâm vetakrîr-i kelâm idüb zikr-i âti hibenin sudûruna değin silk-i mülk-i sahîhamda münselik olub mahalle-i merkûmede vâki‘ tarafları benim diğer menzilim bir tarafı Beşe oğlu Mehmed verese-i münhasırası menzilleri bir tarafı yağcı Lekar? menzili bir tarafı tarîk-i âmm ile mahdûd ikibin beşyüz guruş kıymetinde fevkâni bir oda ve iki dam ve bir sâye ve bir helâ ve arzen altı arşun ve tûlen kırk arşun mikdârı havlı ve cümlekapusunun bir kanadını Bahçıvan Beşe oğlu Mehmed verese-i münhasırası menzili cenûbundan müfrez menzilimi hibe-i sahîha-i şer’iye ile oğlum merkûm HacıMustafa’ya ben ölünceye kadar bakmak şartıyla hibe-i temlîk ve fâriğan ani’ş-şevâğilteslîm eylediğimde ol dahi ber-vech-i muharrer ittihâb ve tesellüm ve kabz-u kabûlidüb fimâ ba’d zikrolunan menzilde benim aslâ ve kat’â alâka ve medhalim kalma-

yupoğlum mezbûr Hacı Mustafa'nın mülk-i mevhûbü ve hakk-ı sarfı olmuştur keyfe mâyeşâ ve hasbemâ tahtâr mâlik ve mutasarrıf olsun dedikde gıbbü't-tasdîki'ş-şer'ivâkiu'l-hâl kâtib-i mûmâ-ileyh mahallinde ketb ve tahrîr ve me'an mürsel-i ümenâ-i şer'le meclis-i şer'a gelüb alâ vukû'ihi inhâ ve takrîr etmeğin li-ecli't-tescîl mâ-vaka'abi't-taleb ketb olundı hurrire fi'l-yevmi'l-hadî ve'l-'ışrîn min muharremi'l-haram li-seneti tis'ate ve'l-ışrîn ve selâse-mi'e ve elf. (21 Muharrem 1329 - 22 Ocak 1911)

Şühudu'l-hâl:

Boduroğlu mahallesinden Muhzırı şer'i Mehmed Niyâzi Efendi

Osman oğlu Mustafa Efendi ibn-i Ramazan

Sarı Ağa mahallesinden Beşe oğlu hakbeden Ahmed bin Ali

EK 11

426 NUMARALI (H 1328/1330-M 1910-1912) YILLARINA AİT MANİSA ŞER'İYE SİCİLİNDE 144/1'DE KAYITLI BELGENİN TRANSKİRİPSİYONU

Aydın vilâyeti dâhilinde Saruhan sancağı mülhakâtından Kırkağaç kazâsına merbût Gelenbe nâhiyesine tâbi' Ali Fakih karyesi sâkinlerinden zâtı ta'rîf-i şer'i ile mu'arref Soğancı oğlu Süleyman bin Mustafa kazâ-i mezkûr mahkemesinde ma'kûd meclis-i şer'-i enverde sulbiye-i kebîre kızı zâtı mu'arrefe Aişe Dudu bint-i Süleymanmüvâcehesinde bi-tav'ıhi takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i ani'l-merâm idüb hibe-i âti'l-beyânın südûruna değin şehâdetnâme-i mübareze mantûkunca yedimde mülküm olub mahalle-i merkûmede vâki'cânib-i yemîni İsmail Çavuş hânesi ve yesârı Hüseyin Çavuş hânesi arkası harmanlık cephesi tarîk ile mahdûd bin guruş kıymetli fevkânî bir oda tahtında bir bâb dâm ve bir _hâneyi ve bir bâb cümle kapusunu müştemil bir bâb mülk menzilimi ben ölünceye kadar bakmak şartıyla hibe-i sahîha-i şer'i ile kızım mezbûre Aişe Dudu'ya hibe ve temlîk ve fâriğan ani'ş-şevâğıl teslîm eyledikde ol dahi ber-vech-i muharrer ittihâb ve tesellüm ve kabz u zabt idüb fimâ ba'd zikrolunan menzilde benim aslâ ve kat'â alâka ve medhalim kalmayup kızım mezbûre Aişe Dudu'nun mülk-ü mevhûbu ve hakk-ı sarfı olmuştur keyfe-ma yeşâ ve hasbe mâ-tahtârmâlike ve mutasarrıfe olsun dedikde gıbbü't-tasdîki'ş-şer'i mâ-vaka'a bi't-taleb ketb üimlâ olundı hurrire fi'l-yevmi'l-hâmisi 'aşara min zi'l-hıcceti'ş-şerîfe li-seneti tis'ateve'l-ışrîn ve selâse-mi'e ve elf. (15 Zi'l-hicce 1329 - 7 Aralık 1911)

Şühûd'ül-hâl

Koca Mehmed Ağa Mahallesinden Ali Gaffâr Mehmed bin Ali

Kamil Ağa ibn-i Hacı Abdullah Ağa

EK 12

426 NUMARALI (H 1328/1330-M 1910-1912) YILLARINA AİT MANİSA ŞER'İYE SİCİLİNDE 170/1'DE KAYITLI BELGENİN TRANSKRİPSİYONU

Saruhan sancağı tevâbi'inden Kırkağaç kasabasının Muhzıroğlu Mahallesisâkinlerinden zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arref Mehmed Ağa bin Leblebici Deli (…) kazâ-i mezkûr mahkemesinde ma'kûd meclis-i şer'-i şerîf-i enverde mahalle-i-merkûmede sâkin hafidi zâtı mu'arref Mehmed ibn-i Hâfız Ahmed bin Mehmed Ağamuvâcehesinde bi-tav'ihi ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb zikr-i âtî hibenin sudûrınadeğin silk-i mülk-i sahîhamda münselik olub mahalle-i merkûmede vâki' taraflarıcânib-i yemîni Bâzârgân İsmâil Usta arkası Kâsım oğlu İbrâhim menzilleri yesârı vecebhesi tarîk-i 'âmm ve hassı ile mahdûd sekiz yüz guruş kıymetinde fevkânî iki oda vetahtında bir dam ve irüce iki yer oda ve işbu fevkânî iki oda ve **(Sahîfe 91)** bir dam vehânenin on beş adım havlîsi iki kanad cümle kapusını şâmil ve diğer iki oda hâneninhavlîsi olmayub bir kanad sokak kapusını müştemil biri dahî mülk iki bâb menzilimihibe-i sahîha-i şer'iyye ile hafidim Mehmed Efendi beni ölünceye kadar bakmak şartıyla hibe ve temlîk ve fâriğan 'ani'ş-şevâgil mahallinde tahliye ve teslîmeylediğimde ol dahî ber-vech-i muharrer ittihâb ve teslîm ve kabz ve kabûl idüb fîmâba'dzikr olunan menzilinde benim aslâ ve kat'a 'alâka ve medhalim kalmayubhafidim mezbûr Mehmed Efendi'nin mülk-i mevhûbı ve hakk-ı sarfı olmuşdur keyfemâ-yeşâ hasbe-mâ-yahtâr mâlik ve mutasarrıf olsun dedikde gıbbü't-tasdîku'ş-şer'îmâ-vaka'a bi't-taleb ve'l-ibtigâ ketb u imlâ olundı fi'l-yevmi't-tâsi' 'aşara minsaferi'l-hayr li-seneti selâsîn ve selâse-mi'e ve elf. (19 Safer 1330 - 8 Şubat 1912)

Şühûdü'l-hâl:

Ali Osmân

Muhzır-ı şer'iyye Mehmed Niyâzî

Jandarmadan Ali Osman

İcrâ mübâşiri Mustafa Ağa bin Mehmed

Lazzâde İsmâil oğlu Mustafa bin Mustafa

Ülke Siyasi Hayatında Tokatlılar

Bekir ALTINDAL*

Özet

1876 yılında ilan edilen Meşrutiyet'le birlikte ilk Meclis-i Mebusan için mebus seçimleri yapılmış ve bunu II. Meşrutiyet Dönemi seçimleri takip etmiştir.

Milli Mücadele döneminde ilk Meclis için vilâyetlerden mebuslar seçilerek I. Meclis açılmıştır.

Bu ilk seçimden sonra Cumhuriyet döneminde tek partili siyasi hayat devam etmiş, 1946 seçimleri ile birlikte çok partili siyasi hayata geçilmiştir.

Çok partili siyasi hayata 1924 Anayasası ile devam edilirken 27 Mayıs 1960 İhtilâli sonrasında Meclis feshedilmiş ve yeni anayasa ile birlikte Meclis ve Senato'dan oluşan ikili Meclis sistemne göre seçimler yapılmıştır.

12 Eylül 1980 İhtilalinden sonra yapılan Anayasa ile Senato kaldırılarak tek Meclis ve seçimlerde baraj sistemi getirilmiş ve halen günümüze kadar bu sisteme göre seçimler yapılmaya devam etmiştir.

Meşrutiyet'ten başlamak üzere II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'a, Milli Mücadele Döneminde I. ve II. Meclis'e ve Cumhuriyet Döneminde de tek partili ve çok partili siyasi hayatta; günümüze kadar Tokat'tan seçilen milletvekilleri listeleri, seçimler sırasında yaşananlar, her bir seçim döneminin özellikleri, milletvekillerinin dönemlere göre seçilme kıstasları, Tokat milletvekilleri arasından seçilen bakanlar, bakanların seçilme dönemlerinin özellikleri, Tokat milletvekillerinin memleketimizin siyasi hayatı üzerindeki yeri ve etkileri, kronolojik olarak ele alınarak değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dönem, Meclis, milletvekili, parti, seçim, senatör, Tokat.*

1 - Giriş

İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki demokrasi, 1789 Fransız İhtilâli'nden sonra gelen cumhuriyetle birlikte kıta Avrupa ülkelerinde gelişmeye, mutlak monarşilerin yerini meşrutiyet ve cumhuriyet rejimleri almaya başlamış-

* Araştırmacı, Tapu ve Kadastro Başmüfettişi - İstanbul Grup Başkanı, zilelibekiraltindal@gmail.com

tır. Artık o devleti oluşturan milletin, halkın temsilcileri yönetimde söz sahibi haline gelmektedir. XX. Yüzyıldan itibaren artık cumhuriyet rejimleri yaygınlaşmış, pek çok ülkenin rejimi demokrasi ile taçlanarak bugünlere gelmiştir.

Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839 yılında ilan edilen Tanzimat, 1856 yılında kabul edilen Islahat Fermanı'ndan sonra imparatorluğun siyasi hayatında en önemli dönüm noktalarından ikisi I. ve II. Meşrutiyet'tir.

1919 yılında başlayan Milli Mücadele'nin en önemli adımı 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışıdır. Bu ilk Meclis'e vilâyet ve sancaklardan mebus seçimi, cumhuriyet rejiminin ve demokrasinin dolayısıyla siyasi hayatın başlangıcı denilebilir.

Bu bildirimizde, 1920 yılında açılan ilk Meclis'ten günümüze kadar memleketimizin siyası hayatında yer alan ve Tokat'tan seçilen milletvekili, senatör ve bakanlar yanında Tokat'tan seçilen siyasilerin, ülke siyaseti içindeki yerleri ve etkinlikleri ele alınmaya çalışılacaktır.

2 - Osmanlı Meclis-i Mebusanında Tokat Mebusları

1876 yılında tahta geçen II. Abdülhamit tarafından 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-i Esasi ile, üyeleri seçimle gelen Meclis-i Mebusan ve üyeleri atamayla belirlenen Ayân Meclisi getirilmiştir. İmparatorluk vilâyetlerinden seçilen üyelerden oluşan Meclis- i Mebusan 20 Mart 1877 tarihinde ilk defa toplanmıştır. İkinci Dönem Meclis-i Mebusan 1878 yılında Padişah tarafından kapatılmıştır.

Birinci Meşrutiyet'in ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın toplandığı 1877 yıllarında Tokat, Sivas Vilâyeti'ne, Zile Amasya Sancağı'na bağlı birer kaza durumundadır. Tokat 1880 yılında mutasarrıflık (sancak) haline getirilince Zile Tokat'a bağlanmıştır. Bu sebeple I. Meclis-i Mebusan'a Sivas Vilâyeti'nden üye seçilmiştir. Bazı kaynaklarda Zileli İhsan (Hacı) Efendi'nin bu Meclis'e mebus seçildiği belirtilmektedir[1].

24 Temmuz 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet döneminde Tokat Sancağı'ndan (daha sonra Şeyhülislâm olan) Mustafa Sabri Efendi ile İsmail Paşa Meclis-i Mebusan'a seçilmişlerdir.

1912 yılında Tahsin Rıza Bey, Zileli Topçuzâde Hacı Kamil Efendi ile Kemerlizâde Şakir Bey Meclis-i Mebusan'a Tokat mebusları olarak seçilmiştir.

Halis Cinlioğlu (Asarkaya) II. Meşrutiyet'in 1. devresi için Tokat milletvekillerini Hoca Mustafa Sabri Efendi, Hocazâde Şeyh Hacı Mustafa Efendi ve Hattatzâde Köse İsmail Paşa; 2. devre milletvekillerini ise Şakir Efendi, Tahsin Rıza Bey ve Fehmi Efendi olarak vermektedir.

1 Bekir Altındal, Zela'dan Zile'ye Tarihî Yolculuk, 2011

Yazar, "Meşrutiyet'in ilanı üzerine dedikodu ve bozgunculuk başlamış, 2 Aralık 1908 tarihinde Cuma günü Mebuslar Meclisi'ne seçimlerin yapılması bu dedikoduları durdurmuş, hocalardan mebus seçilmesi temayülü ortalığı bir an için sindirmiştir." Tespitini yapmaktadır[2].

Aynı Yazar, son Meclis-i Mebusan Tokat milletvekillerini ise Muhasebeci Ahmet Bey, Mütekait Binbaşı Şevki Bey ve Yağcıoğlu Mehmet Bey olarak vermektedir[3].

3 - Birinci Meclis Dönemi

Milli Mücadele döneminin başlangıcında Ankara'da ilk Meclis açılmadan önce, Tokat'ta bu Meclis'e gidecek mebusların seçimleri yapılmıştır. 27 Mart 1920 tarihinde Tokat'ta yapılan seçimlerde Nazım Bey 160, İzzet Bey 156, Rifat Bey 86, Şeyh Şükrü Efendi 118 ve Ahmet Hamdi Bey 118 oy alarak seçildiler. Şeyh Şükrü Efendi'nin istifası üzerine, Hoca Fehmi Efendi seçildi ve onun da istifası üzerine Mustafa Vasfi Bey vekil oldu[4].

Tablo 1 I. Meclis'te 1 Mart 1921 Tarihi İtibariyle Tokat Mebusları

Adı	Katılma Tarihi	Seçilme Şekli
Hamdi (Mütevellioğlu) Bey	23 Nisan	Yeni
Nazım (Resmor)	23 Nisan	Yeni
Rifat (Hamamcıoğlu-Arkun)	23 Nisan	Yeni
İzzet (Gençağa-oğlu)	29 Nisan	Yeni
Mustafa Vasfi (Süsyoy)	29 Nisan	Yeni

Hoca Fehmi Efendi'nin Tokat'taki seçimden sonra, Şeyh Şükrü'nün (Keskin) mebusluk sıfatları 21 Mart 1921'den önce sona ermiştir. Nazım Bey, 12 Mayıs 1921'de mebusluktan düşürülmüştür. İzzet (Genç) 1923 tarihinde vefat etmiştir[5].

Halis Asarkaya bu seçimler öncesi adaylarla ilgili dedikoduları şu şekilde vermektedir:

Hamamcıoğlu Rifat'a Zileliler, Zile'de kaymakam vekili iken hoş tesir bırakmadığı için itiraz ettiler. Hoca Fehmi Efendi'nin, eski İttihatçı mebuslardan bulunduğu, mebus seçilmesininde yanlış akisler bulunacağından bahsettiler. Niksar Kaymakamı H. Reşit Bey'in seçimler üzerinde memurluk nüfusunu kullandığından şikayet ettiler. Yüzbaşılıktan çıkan Mustafa Bey'in uzun zaman Tokat'ta bulunmadığından dertleri göremeyeceği, Tokat'ı temsil kabiliyeti olmadığı, hatta ümmî olduğu söylenildi. Mütevellioğlu Hamdi Bey'in Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda bulunduğu ileri sürüldü. Bunlardan bir kısmı seçildi. Bir kısmı seçilemedi.

2 Halis Cinlioğlu, Osmanlılar Zamanında Tokat, 1973

3 Halis Asarkaya, Ulusal Savaşta Tokat, 1936

4 Salih Cenik, Birinci Mecliste Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetler, 2005

5 Ahmet Demirel, 1. Meclis'te Muhalefet, İst. 2003

Son İstanbul Meclis-i Mebusan Tokat milletvekilleri, I. Meclis'e seçilmedi, İyi bir intiba bırakmadılar. Onlar da soğuk durdular[6].

1923 seçimlerinden itibaren Cumhuriyet tarihi boyunca milletvekillerinin belirlenmesinde parti merkezleri ve parti liderlerinin tercihinin, yerel partililerin tercihinin önüne geçmesi dikkate alındığında, ilk Meclis için vilayetlerde yapılan seçimlerin en demokratik seçimler olduğu zaman zaman çeşitli tartışma ve platformlarda ifade edilmektedir.

Bu seçimlerde Tokat Milletvekili olan Harput Eski Valisi Nazım (Resmor) Bey, I. Meclis'te iz bırakan bir milletvekilidir.

İlk Meclis'te 4 Eylül 1920 tarihinde Dahiliye Vekili seçimi için yapılan oylamada Mustafa Kemal Paşa'nın adayı Refet Bele 65, (Tokat Mebusu) Nazım 66 oy, ikinci oylamada Refet Bey 65, Nazım 98 oy almıştır[7].

Mustafa Kemal Paşa Nazım'ı istifaya zorlamıştır. Nazım'a Çerkez Ethem aracılığıyla baskı yapıldığı ileri sürülmektedir[8].

Anadolu'da sosyalist kadroların ileri gelenlerinden Nazım Bey'in istifa ettirilmesi için Mustafa Kemal Paşa, Çerkez Ethem'i kullanmış, kendisini de ziyaretine kabul etmemiş, Nazım Bey istifa etmiş ve yerine Refet Bey seçilmiştir.

29 Eylül 1921 günü dağıtılan Yeşil Ordu, ikiye bölünmüştür. Bir kısmı Mustafa Kemal'in emriyle Hükümet kontrolü altında 18 Ekim'de kurulan Türkiye Komünist Partisi'ne katılırken, Tokat Mebusu Nazım Bey ve arkadaşları gizli Türkiye Komünist Partisi ile birleşerek 7 Aralık'ta açık Türkiye Halk İştirakiyyun Partisi'ni kurmuşlar, Hükümet bu parti mensuplarını tutuklayarak çeşitli cezalara çarptırmıştır[9].

Tokat Mebusu Nazım Bey, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce 21 Nisan (bazı kayıtlar 12 Nisan) 1921 tarihinde tutuklanmış ve 9 Mayıs 1921 tarihine kadar yapılan yargılama sonunda Hıyânet-i Vataniye Kanunu'nun 12. maddesine göre on beş sene küreğe konma cezası verilmiştir[10].

12 Mayıs 1921 tarihinde Meclis birleşiminde milletvekilliği düşürülen ve cezasının Kayseri Cezaevi'nde çektirilmesine karar verilen Nazım Bey ve diğer hüküm giyenlerin affı ile ilgili kanun layihası yaklaşık üç ay sonra Meclis'te yapılan görüşmeler sonunda 29 Eylül 1921 tarihinde 155 Sayılı Kanun ile kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Nazım Bey'i istifaya zorlanması ile ilgili olarak Nutuk'ta geniş yer vermektedir: Nazım Bey'in 4 Eylül 1920 tarihinde 89 reye karşı

6 Halis Asarkaya *a.g.e.* 1936

7 Nutuk'ta "89 reye karşı 98 rey" olarak verilmektedir.

8 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, 1978 Sayfa: 137

9 Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Cilt: III, 1986

10 Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri, 1975

98 rey ile Meclis'ce Dahiliye Vekaleti'ne seçildiğini, ziyarete gelmesinde kendisinin Nazım Bey'i kabul etmediğini, memleketin büyük menfaatinin, bu yola mecbur tuttuğunu, Halk İştirakiyyun Fırkası diye, gayri ciddi, sırf cerri menfaat maksadıyla bir fırka teşebbüsü ve onun başında gayrimilli faaliyet sevdasında bulunduğunu, kabul etmeyip istifaya zorladığını ifade etmektedir[11].

Nazım Bey'in Birinci Meclis'teki solcu mebuslar içinde, adı etrafında en fazla fırtına kopan kişi olduğu da söylenebilir. Bunun önemli bir nedeni, Mustafa Kemal Paşa'nın Nazım Bey'i doğrudan karşısına almış olması ise, diğer nedeni de Nazım Bey'in etkili bir örgütçü ve kararlı bir solcu oluşudur.

Nazım Bey ikinci dönem Halk İştirakiyyun Fırkası içindeki faaliyetlerini sürdürmüş, sahip ve sorumlu müdür olduğu Yeni Hayat Dergisi'ni yayınlamış, bu ikinci dönem faaliyetleri de bir mahkumiyetle (9 Ağustos 1923) sonuçlanmıştır. Bundan sonra siyasi hayatta bir daha sesi duyulmayan Nazım Bey 4 Temmuz 1935'de vefat etmiştir[12].

Nazım Resmor'un yeğeni (1921) Kamil Öztelli:

Amcam Nazım Bey 1935 yılında Zile'de vefat eder. İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olunca İstanbul Valiliği'nden Nazım Bey'in Ankara'ya telgrafla muvasalatının teminini ister. Cevaben kendisinin Zile'de kardeşi Lütfi Öztelli'nin (babam, tahsil müfettişi) yanında ikamet ettiği bildirilir. Bunun üzerine Köşk'ten Zile Kaymakamlığı'na çekilen telgrafla Ankara'ya muvasalatı istenir. Telgrafı evimize babam Lütfi Öztelli'ye getirdiler. 1935 yılında vefat ettiği söylenir. Ben o tarihte ortaokulda talebe idim. İsmet Paşa'nın istemesinin sebebi, babam tarafından o zaman, kendisine görev verilebileceği olarak yorumlanmıştı." demektedir[13].

Soyadı Kanunu'ndan sonra Nazım Bey'in Zile ve Tokat'ta olan akrabaları Öztelli soyadını aldığı halde Nazım Bey Resmor soyadını almıştır[14].

4 - Cumhuriyet Döneminde Tokat Milletvekilleri

A) Tek Partili Dönem

I. Meclis tarafından Kânun-ı Sani 1337 (20 Ocak 1921) tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye (1921 Anayasası) gereği 27 Mayıs 1960 İhtilâli'ne kadar tek Meclis seçimleri yapılmıştır[15].

11 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk. Cilt: II., 1973, Sayfa; 447, 448; Uygur Kocabaşoğlu, Birinci BM Meclisi'nde Sol Portreler, 1998

12 Cemil Koçak, **1. Meclis,** 1998

13 Bekir Altındal, Zela'dan Zile'ye Tarihî Yolculuk, 2011

14 Nazım Bey, Meclis albümünde Erzincan doğumlu olarak yazılıdır. Ancak göç sebebiyle akrabaları Zile'ye yerleşmiştir. Yeğeninin ifadesine göre Zile'de vefat etmiştir. Bu sebeple tablolarda Zile olarak gösterilmiştir.

15 Araştırmamızda milletvekilleri ve senatör isimleri için, http://www.tbmm.gov.tr/albümler sitesinden ve Tokat İl Yıllığı 1998,Tokat İl Yıllığı 2006, Metin Gürdere, 20. Yüzyılda Tokat, basılmamış kitabından yararlanılmıştır.

İlk Meclis'ten, 1960 yılına kadar başbakanlar başvekil, bakanlar vekil, meclis üyeleri de mebus olarak geçmektedir.

1923 Seçimleri (II. Dönem) Milletvekilleri

Mehmet Emin (Boyav-Bayar-Tokat)	12.08.1923
Bekir Sami Bey (Kundah-Kunduk-Kafkasya)	12.08.1923
Mustafa Vasfi (Süsoy-Tokat)	12.08.1923
Hacı Kamil Bey (Topçuzade-Zile)	19.08.1923

1923 seçimlerinde Birinci Meclis'ten sadece Mustafa Vasfi (Süsoy) II. Meclis'e girebilmiş, III. ve IV. Dönem Meclis'te de bulunmuştur [16].

b) 1927 Seçimleri (III. Dönem) Milletvekilleri

Hüseyin Hüsnü (Sarı)	(Erzincan)
Süreyya Tevfik (Salih) Genca	(Tokat)
Ali Şevki Berker	(Divrik)
Bekir Lütfi Çiftçioğlu	(İzmir)
Mustafa Vasfi Süsoy	(Tokat)

c) 1931 Seçimleri (IV. Dönem) Milletvekilleri

Bekir Lütfi Çiftçi	(İzmir)
Mustafa Vasfi Süsoy	(Tokat)
Hüseyin Hüsnü Konay	(Konya)
Nazım Poroy	(Selanik)
Resai Erişgen (ara seçim)	(İzmir)
Süreyya Tevfik (Salih) Gençağa	(Tokat)

d) 1935 Seçimleri (V. Dönem) Milletvekilleri

Hüseyin Hüsnü Konay	(Konya)
Nazım Poroy	(Selanik)
Resai Erişken (ara seçim)	(İzmir)
Süreyya Tevfik (Salih) Gençağa	(Tokat)
Hürrem Müftügil	(Harput)
Ali Galip Pekel	(Gümülcine)
Faik Bermek	(Manastır)
Mehmet Sıtkı Üke	(Selanik)

e) 1939 Seçimleri (VI. Dönem) Milletvekilleri

Nazım Poroy	(Selanik)
(Mehmet) Sıtkı Üke	(Selanik)
Ali Galip Pekel	(Gümülcine)
Resai Erişgen	(İzmir)

16 Ahmet Demirel, *a.g.e.* . 2003

(Hasan) Sıtkı Atanç	(Poroy)
Halit Nazmi Keşmir (ara seçim)	(İbradi)
Hasip Ahmet Aytuna	(Vidin)
Muammer Develi	(İstanbul)
Cemal Kovalı	(Tokat)

f) 1943 Seçimleri (VII. Dönem) Milletvekilleri

Nazım Poroy	(Selanik)
Ali Galip Pekel	(Gümülcine)
Resai Erişken	(İzmir)
Halit Nazmi Keşmir	(İbradi)
Muammer Develi	(İstanbul)
Cemal Kovalı	(Tokat)
Sabri Çelikkol	(Tokat)
Refik Ahmet Sevengil	(Bingazi)

Tablo 2 Tek Partili Dönemde Yapılan Altı Milletvekili Seçiminde Tokat ve İlçeleri ile Tokat Harici Doğumlu Milletvekilleri Sayıları

Seçim Dönemi	Tokat	Zile	Tokat Toplamı	Tokat Dışı	Toplam
1923-1943	8	1	9	31	40

Tek partili bu altı seçim döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nden seçilen 40 mebustan sadece 8 mebus Tokat, 1 mebus Zile doğumludur. 1923 yılında seçilen 4 mebustan üçü Tokatlı iken 1931 yılı seçiminde Tokatlı sayısı önce ikiye, 1935 ve 1939 yılı seçimlerinde bire düşmüş, 1943 seçiminde ise Tokat doğumlu 2 mebus Meclis'e gidebilmiştir. İlçelerden Tokat mebusu bulunmamaktadır. Diğer mebuslar CHP merkezinden aday yapılmıştır. Bu durumun sadece Tokat için değil diğer vilâyetler için de bu şekilde olduğu bilinen bir gerçektir.

Muammer Develi, Tokat'tan seçilen ilk kadın milletvekilidir. Bu dönemde başka kadın milletvekili bulunmamaktadır.

Bu dönemde seçilen Tokat milletvekillerinden, 1923-1946 arası hükümetlerde bakanlık yapan yoktur. Gerek Tokat doğumlu ve gerekse Tokat dışından mebusların, dönemin ülke siyasi hayatında etkin bir konumda olduğu söylenemez.

B) Çok Partili Dönem

a) 1946 - 1960 Arası Dönem

aa) 1946 Seçimleri (VIII. Dönem)

Nazım Poroy	(Selanik)
Ali Galip Pekel	(Gümülcine)
Halit Nazmi Keşmir	(İbradi)
Cemal Kovalı	(Tokat)

Refik Ahmet Sevengil	(Bingazi)
Feyzi Eken	(Zile)
Mustafa Recai Güreli	(Manastır)
Mustafa Latifoğlu	(Tokat)
Reşit Önder (ara seçim)	(Erbaa)
Mustafa Özden	(Niksar)

ab) 1950 Seçimleri (IX. Dönem)

Sıtkı Atanç	(Poroy)
(Osman) Zehni Betil	(Niksar)
Fevzi Çubuk	(Trabzon)
Ahmet Gürkan	(Rize)
Hamdi Koyutürk	(Tokat)
Haluk Ökeren	(İzmir)
Muzaffer Önal	(Rize)
Mustafa Özdemir	(Niksar)
Nuri Turgut Topçuoğlu	(Tokat)

ac) 1954 Seçimleri (X. Dönem)

Ahmet Gürkan	(Rize)
Hasan Kangal	(Balıkesir)
Hulusi Bozbeyoğlu	(Niksar)
İhsan Rüştü Baç	(Sivas)
Mehmet Şahin	(Reşadiye)
Ömer Sunar	(Sürmene)
Selahattin Gülüt	(Tokat)
Yusuf Ulusoy	(Hacıbektaş)
Osman Hacıbaloğlu	(Zile)

ad) 1957 Seçimleri (XI. Dönem)

Ahmet İspirli	(Tokat)
Bekir Şeyhoğlu	(Turhal)
Ahmet Daniş Yurdakul	(Sivas)
Faruk Ayanoğlu	(Muğla)
Keramettin Gençler	(Reşadiye)
Mustafa Latifoğlu	(Tokat)
Reşit Önder	(Erbaa)
Ali Rıza Ulusoy	(Kırşehir)
Sıtkı Eken	(Zile)
Şahap (Şehabettin) Kitapçı	(Samsun)

Tablo 3 Çok Partili İlk Dönemde Yapılan Dört Milletvekili Seçiminde Tokat ve İlçeleri ile Tokat Harici Doğumlu Milletvekilleri Sayıları

Seçim Dönemi	Tokat	Erbaa	Niksar	Reşadiye	Turhal	Zile	Tokat Dışı	Toplam
1946-1957	6	2	4	2	1	3	20	38

Tek partili dönem seçimleri ile kıyaslayınca, bu dönem seçimlerinde Tokatlı sayısında artış söz konusudur. Dört seçim sonucu toplamda 38 milletvekilinden 18 milletvekili Tokat ve ilçeleri doğumludur. Çok partili siyasi hayata geçilmesinin bir etkisi olarak 1946 seçimlerinde artık ilçelerden de aday gösterilmiş ve seçilmiştir.

Seçim sistemi sonucu bütün Tokat milletvekilleri, 1946 ve 1957 seçimlerinde CHP'den, 1954 seçimlerinde ise Demokrat Parti'den seçilmiştir. Ancak 1950 seçimlerinde DP listesi eksik yazıldığından 8 milletvekili DP'den ve Osman Zihni Betil de CHP'den Tokat milletvekili seçilmiştir[17].

Bu dönemde kadın milletvekili bulunmamaktadır.

Tek partili dönemde de milletvekili olan Halit Nazmi Keşmir, 1946 seçimlerinde CHP'den Tokat Milletvekili seçilerek 1947 yılında Maliye Bakanı olmuş ise de, 1948 yılında vefat etmiştir. Bunun dışında çok partili siyasi hayatın bu döneminde seçilen 38 milletvekili arasında hükümetlerde bakan olan birisi bulunmamaktadır.

Başka bir anlatımla çok partili siyası hayatın bu dört seçim döneminde seçilen Tokat ve ilçe doğumlu milletvekillerinden hiç birisi bakan olarak veya CHP ve DP'de parti üst yönetiminde bir görev alamamıştır.

DP iktidarının 8. yılında 17 Ekim 1958 günü çıkan olaylar, "Zile Olayları" olarak ülkenin gergin ortamında uzun süre gündemde kalmıştır.

1950 yılında yapılan seçimlerde ülkede çok partili siyasi hayatta ilk iktidar değişikliği ile birlikte bu yılların ortalarından itibaren siyasi gerilim artmaya başlamış ve Hükümetçe 27.06.1956 tarih 6761 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu çıkarılmıştır. Bu gerilim altında 1957 seçimleri yapılmış ve DP iktidarı devam etmiştir. Seçimlere rağmen gerilim düşeceğine günden güne artmıştır.

CHP lideri İsmet İnönü, Sivas ve Tokat kongrelerinden sonra Amasya'ya geçmeden önce kongre olmamasına rağmen Zile'ye ziyarette bulunmak istemiştir. Kaymakamlıkça bu ziyaretin Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanununa aykırı olduğu gerekçesiyle tedbirler alınmıştır.

İnönü'nün Zile'ye gitmek istemesi için çeşitli yorumlar yapılmıştır. Milli Mücadele sırasında Yozgat ve Yenihan'da (Yıldızeli) başlayan isyancıların Zi-

17 Devlet Eski Bakanı Metin Gürdere tarafından ifade edilmiştir.

le'yi ele geçirmeleri, Zile'nin isyancılardan alınması için top ateşine tutulması ve yanması olayları, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sırasında trenle geçtiği Zile'de Zilelilerin kendisini karşılamak için İstasyona akın ettikleri halde halkın karşısına çıkmaması, v.s. sebebiyle yıllar sonra Zilelilerin gönlünü alması için, o dönemlerde Tokat siyasetinde etkili Zileli CHP'lilerin İnönü'yü Zile'ye davet etmelerinin etkili olduğu rivayetleri yapılmaktadır.

İsmet İnönü, beraberindeki milletvekili ve partililer ile 17 Ekim 1958 günü akşama doğru Zile'ye gelmeleri üzerine Kaymakam Tevfik Kurma tarafından yeni yürürlüğe giren 6761 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ilk defa Zile'de uygulanmıştır. Kahvelere, dükkanlara ve evlere hapsedilen halk, İnönü'nün Zile'ye girmesi üzerine birden cadde ve sokakları doldurmuş, gaz bombaları kullanılmış, itfaiye halka su sıkmış, bir anda arbede sonucu istenmeyen olaylar meydana gelmiş, bu olaylar ertesi günden itibaren basın aracılığıyla ülke gündemine oturmuştur.

Bu haberlerde CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Dahiliye Vekili Namık Gedik ve Tokat Valisi'nin açıklamaları verilmekte, taraflar karşılıklı suçlamalarda bulunmaktadır. Tartışmalara Başbakan Adnan Menderes de katılmış, başta Başbakan ve İnönü olmak üzere DP ve CHP yetkilileri birbirlerini suçlamıştır. İktidar temsilcileri, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanununa karşı gelindiğini, Kaymakamın görevini yaptığını; CHP temsilcileri de demokratik hakların kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Yerel ve ulusal basın da aynı minval üzere yayın yapmıştır. Hatta bazı basın organları Zile olaylarını, demokrasi yolunda ilk kıvılcım olarak görmektedir[18].

b) 1960 - 1980 Arası Dönem

ba) 1961 Seçimleri (XII. - I. Dönem)

Ali Rıza Ulusoy	(CHP)	(Kırşehir)
Bekir Şeyhoğlu	(CHP)	(Turhal)
Reşit Önder	(CHP)	(Erbaa)
H.Ali Dizman	(YTP)	(Zile)
Mehmet Kazova	(YTP)	(Turhal)
Zeyyat Kocamemi	(YTP)	(Rodos)
Sebahattin Baybura	(AP)	(Üsküdar)

bb) 1965 Seçimleri (XIII. - II. Dönem)

Osman Hacıbaloğlu	(AP)	(Zile)	
Bedrettin Karaerkek	(AP)	(Tokat)	
Mithat Şükrü Çavdaroğlu		(AP)	(Sındırgı)
Osman Saraç	(AP)	(Erbaa)	

18 Bekir Altındal, **17 Ekim 1958 Zile Olayları**, Tokat Kültür Haber Dergisi, Sayı: 21, İstanbul 2006

Cevdet Aykan	(CHP)	(Erbaa)
Hasan Fethi Alacalı	(CHP)	(Zile)
Ali İrfan Solmazer	(CHP)	(Gönen)

bc) 1969 Seçimleri (XIV. - III. Dönem)

Osman Hacıbaloğlu	(AP)	(Zile)
Hüseyin Abbas	(AP)	(Tokat)
Mehmet Kazova	(AP)	(Turhal)
İsmail Hakkı Birler	(CHP)	(Suşehri)
Yusuf Ulusoy	(BP)	(Hacıbektaş)
Reşit Önder	(GP)	(Erbaa)
İsmet Hilmi Balcı	(Bağımsız)	(Tutak)

bd) 1973 Seçimleri (XV. - IV. Dönem)

İsmail Hakkı Birler	(CHP)	(Suşehri)
Ali Kurt	(CHP)	(Zile)
Haydar Ulusoy	(CHP)	(Hacıbektaş)
Ali Şevki Erek	(AP)	(Tokat)
Feyzullah Değerli	(AP)	(Artova)
Cevat Atılgan	(DP)	(Turhal)
Hüseyin Abbas	(MSP)	(Tokat)

be) 1977 Seçimleri (XVI. - V. Dönem)

Cevat Atılgan	(CHP)	(Turhal)
Sermet Durmuşoğlu	(CHP)	(Erbaa)
Ömer Dedeoğlu	(CHP)	(Tokat)
Ali Kurt	(CHP)	(Zile)
Ali Şevki Erek	(AP)	(Tokat)
Feyzullah Değerli	(AP)	(Artova)
Faruk Demirtola	(MHP)	(Zile)

bf) Senatörler

Osman Zehni Betil	(CHP)	(Niksar)	15.10.1961-16.09.1979
Osman Hacıbaloğlu	(YTP-AP)	(Zile)	15.10.1961-07.06.1964
Ali Altuntaş	(AP)	(Batum)	07.06.1964-14.10.1973
Cevdet Aykan	(AP)	(Erbaa)	14.10.1973-14.10.1979
Osman Çetin	(AP)	(Zile)	14.10.1979-12.09.1980
Metin Somuncu	(CHP)	(Tokat)	14.10.1979-12.09.1980

Bu dönemde 1961 Anayasasına göre TBMM, milletvekilleri ve senatörlerden oluşmaktaydı.

Tablo 4 Çok Partili İkinci Dönem Beş Milletvekili ile Senatör Seçimlerinde Tokat ve İlçeleri ile Tokat Harici Doğumlu Milletvekilleri ve Senatörlerin Sayıları

Statüsü	Tokat	Artova	Erbaa	Niksar	Turhal	Zile	Tokat Dışı	Toplam
Milletvekili	6	2	5	0	5	7	10	35
Senatör	1	0	1	3	0	2	1	8

Meclis ve Senato'da Tokat ve ilçeleri doğumlu adaylar ağırlıktadır.

1960 İhtilâli sonucunda 1961 yılında kurulan Temsilciler Meclisi'ne, Devlet Başkanı - Milli Birlik Komitesi - Bakanlar Kurulu temsilcileri olan 48, Cumhuriyet Halk Partisi temsilcisi 49, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi temsilcisi 25, Baro-Basın - Tarım - Muharip Gaziler - Öğretmen - Üniversite - Yargı - Esnaf Teşekkülleri - İşçi Sendikalarının 82, olmak üzere toplamda 204 temsilcisi arasında bir tane dahi Tokat ve ilçeleri doğumlu temsilci bulunmamaktadır. Bu temsilciler dışında sadece iller temsilcileri arasında Tokat doğumlu Avukat Vedat Arıkan yer almıştır.

Yine yaklaşık 20 yıllık dönemde Anayasa gereği Cumhurbaşkanı tarafından atanan senatörler içinde Tokat ve ilçeleri doğumlu bir tane bile senatör bulunmamaktadır.

Bu dönemde ilçelerden çıkan milletvekili sayısı ağırlıklıdır. Bunun yanında, 1946-1960 arası çok partili döneme göre Tokat dışı doğumlu milletvekili sayısında azalma söz konusudur. Bunlardan İsmail Hilmi Balcı Reşadiye Kaymakamlığı yapmış olup bağımsız seçilmiştir.

Bu dönemde de kadın milletvekili yoktur.

12 Mart Muhtırasından sonra Tokat tarihinde ilk defa 1971 yılında Cevdet Aykan dışardan bağımsız olarak Köyişleri Bakanlığı, 1972 yılında da Sağlık Bakanlığı yapmıştır.

CHP Milletvekili İsmail Hakkı Birler 1974 yılında Devlet Bakanlığı ve CHP Genel Sekreter Yardımcılığı, Senatör Metin Somuncu da CHP Genel Sekreter Yardımcılığı, görevinde bulunmuştur.

Adalet Partisi'nden (AP) Ali Şevki Erek 1975 yılında Gençlik ve Spor Bakanı olarak görev yapmıştır.

Osman Zihni Betil 1961, 1964 ve 1973 seçimlerinde senatör seçilmiştir.

Beş seçimde CHP, AP, Yeni Türkiye Partisi, Demokrat Parti, Milli Selamet Partisi, Güven Partisi, Birlik Partisi, ve Milliyetçi Hareket Partisi'nden milletvekili seçilmiştir.

Yine bu dönemde bir Tokatlı olan Ali Acar MSP'den Samsun Milletvekili seçilmiştir. Bugün için 2002 seçimleri öncesi seçimlerde Tokat ve ilçeleri doğumlu olup da başka illerden seçilmiş başka bir milletvekili tespit edemedik

c) 1980 - 2014 Arası Dönem

12 Eylül 1980-1983 seçimleri arasında Meclis kapalı olup Danışma Meclisi görev yapmıştır.

ca) 1983 Seçimleri (XVII. - VI. Dönem)

Metin Gürdere	(ANAP)	(Tokat)
Talat Sargın	(ANAP)	(Zile)
Selim Koçaker	(ANAP)	(Tokat)
Mehmet Zeki Uzun	(ANAP)	(Tokat)
Enver Özcan	(HP)	(Gemerek)
Cemal Özdemir	(HP)	(Reşadiye)

cb) 1987 Seçimleri (XVIII. - VII. Dönem)

Metin Gürdere	(ANAP)	(Tokat)
Talat Sargın	(ANAP)	(Zile)
Mehmet Zeki Uzun	(ANAP)	(Tokat)
Erkan Yüksel	(ANAP)	(Erbaa)
Kazım Özev	(SHP)	(Zile)
Kenan Süzer	(SHP)	(Turhal)

cc) 1991 Seçimleri (XIX. - VIII. Dönem)

Ali Şevki Erek	(DYP)	(Tokat)
Güler İleri	(SHP)	(Zile)
Şahin Ulusoy	(SHP)	(Hacıbektaş)
Ahmet Feyzi İnceöz	(RP)	(Zile)
İbrahim Kumaş	(RP)	(Zile)
Ahmet Özdemir	(RP)	(Tokat)

cd) 1995 Seçimleri (XX. - IX. Dönem)

Metin Gürdere	(ANAP)	(Tokat)
Hanefi Çelik	(ANAP)	(Tokat)
Ali Şevki Erek	(DYP)	(Tokat)
Şahin Ulusoy	(CHP)	(Hacıbektaş)
Ahmet Feyzi İnceöz	(RP)	(Zile)
Bekir Sobacı	(RP)	(Tokat)
Abdullah Arslan	(RP)	(Tokat)

ce) 1999 Seçimleri (XXI. - X. Dönem)

Ali Şevki Erek	(DYP)	(Tokat)
Reşat Doğru	(MHP)	(Erbaa)
Lütfi Ceylan	(MHP)	(Tokat)
Hasan Hüseyin Balak	(MHP)	(Tokat)
Bekir Sobacı	(FP)	(Niksar)
Mehmet Ergun Dağcıoğlu	(FP)	(İzmir)

cf) 2002 Seçimleri (XXII. - XI. Dönem)

Mehmet Ergun Dağcıoğlu	(AKP)	(İzmir)
Şükrü Ayalan	(AKP)	(Tokat)
Zeyid Aslan	(AKP)	(Erbaa)
İbrahim Çakmak	(AKP)	(Tokat)
Resul Tosun	(AKP)	(Artova)
Orhan Ziya Diren	(CHP)	(Tokat)
Feramuz Şahin	(CHP)	(Turhal)

cg) 2007 Seçimleri (XXIII. - XII. Dönem)

Şükrü Ayalan	(AKP)	(Tokat)
Zeyid Aslan	(AKP)	(Erbaa)
Hüseyin Gülsün	(AKP)	(Zile)
Osman Demir	(AKP)	(Reşadiye)
Dilek Yüksel	(AKP)	(Niksar)
Orhan Ziya Diren	(CHP)	(Tokat)
Reşat Doğru	(MHP)	(Erbaa)

ch) 2011 Seçimleri (XXIV. - XIII. Dönem)

Şükrü Ayalan	(AKP)	(Tokat)
Zeyid Aslan	(AKP)	(Erbaa)
Dilek Yüksel	(AKP)	(Niksar)
Reşat Doğru	(MHP)	(Erbaa)
Orhan Düzgün	(CHP)	(Niksar)

Tablo 5 1980 Sonrası Çok Partili Dönemde Yapılan Sekiz Milletvekili Seçiminde Tokat ve İlçeleri ile Tokat Harici Doğumlu Milletvekilleri Sayıları

Statüsü	Tokat	Artova	Erbaa	Niksar	Reşadiye	Turhal	Zile	Tokat Dışı	Toplam
Milletvekili	21	1	7	4	2	2	8	5	50

cı) Tokat ve İlçeleri Doğumlu Olup Diğer İllerden Seçilen Milletvekilleri

Tablo 6 Tokat ve İlçeleri Doğumlu Olup Diğer İllerden Seçilen Milletvekilleri

Adı Soyadı	Seçim Yılı	Parti	Seçildiği İl	Doğum Yeri
Zekeriya Temizel	1995	DSP	İstanbul	Yeşilyurt
Ahmet Arıkan	1999	DSP	Kocaeli	Tokat
Alaaddin Büyükkaya	2002	AKP	İstanbul	Tokat
Alaaddin Büyükkaya	2007	AKP	İstanbul	Tokat
Muzaffer Baştopçu	2002	AKP	Kocaeli	Ankara (Zile kökenli)
Muzaffer Baştopçu	2007	AKP	Kocaeli	Ankara
Muzaffer Baştopçu	2011	AKP	Kocaeli	Ankara
Harun Karaca	2011	AKP	İstanbul	Zile
Mehmet Ali Okur	2011	AKP	Kocaeli	Turhal
Gürsoy Erol	2011	AKP	İstanbul	Turhal
Gökhan Günaydın	2011	CHP	Ankara	Zile

Dönemin başlangıcı olan 1980 İhtilâli'nden sonra kurulan Anayasa Danışma Meclisi'ne iller temsilcileri arasında Tokat'tan Yargıtay Üyesi Halil Ertem ile İçişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Şerafettin Yarkın seçilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi tarafından seçilen 43 meclis üyesi arasında Tokat ve ilçeleri doğumlu bir üye bulunmamaktadır.

Sekiz seçim döneminde 1980 İhtilâli'nden sonra yeni kurulan partilerden Anavatan Partisi, Halkçı Parti, Sosyal Demokrat Halkçı Parti, Doğru Yol Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi ile 12 Eylül 1980 İhtilâli'nden sonra yasaklanan eski partilerden tekrar ismini alan CHP ve MHP'den milletvekili çıkmıştır.

Bu dönemde Tokat Merkez'den diğer dönemlere göre daha fazla milletvekili seçilmiştir. Son üç seçimde Kelkit Vadisi ilçeleri Erbaa, Niksar ve Reşadiye'nin milletvekili sayısı artış göstermiştir.

Tek partili 1943 yılında seçilen ilk kadın Tokat milletvekilinden sonra 1991 yılı seçiminde SHP'den ikinci kadın milletvekili olarak seçilen Güler İleri, aynı zamanda Tokat'ın ilk kadın bakanıdır. Üçüncü kadın milletvekili olarak AKP'den 2007 ve 2011 yılında Dilek Yüksel seçilmiştir.

Bu dönemde koalisyon hükümetlerinde: Ali Şevki Erek DYP'den Devlet, Ulaştırma Bakanlığı, Metin Gürdere ANAP'tan Devlet Bakanlığı, SHP'den Şahin Ulusoy Turizm Bakanlığı, Güler İleri Devlet Bakanlığı ve MHP'den Reşat Doğru Devlet Bakanlığı yapmıştır.

Ali Şevki Erek DYP'de, Metin Gürdere ANAP'ta Genel Başkan Yardımcılığı görevlerinde bulunmuşlardır.

Tokat Yeşilyurt doğumlu Zekeriya Temizel 1995 yılında İstanbul milletvekili seçilmiş ve 1997-1999 yıllarında Maliye Bakanlığı görevinde bulunmuştur.

AKP'nin kurulmasında 2001 yılında Tokat doğumlu Alaaddin Büyükkaya İstanbul İl Başkanlığına getirilmiştir.

2002 yılı seçimlerinden sonra Tokat Milletvekili Şükrü Ayalan AKP Genel Başkan Yardımcılığı görevinde bulunmuştur.

2011 yılı seçimlerinde CHP'den Ankara Milletvekili seçilen Zile kökenli Gökhan Günaydın Parti Meclisi Üyeliği ve Genel Başkan Yardımcılığı görevine seçilmiştir.

Yine son dönemlerde Zile doğumlu Abdurrahman Başkan, MHP İstanbul İl Başkanlığı görevini yürütmüştür.

5 - Genel Tablo

İlk Meclis'e seçilen Tokat temsilcilerin hemen hemen hepsi Tokatlıdır.

1923 yılında seçilen 4 mebustan üçü Tokatlı iken 1931 yılı seçiminde Tokatlı sayısı önce ikiye, 1935 ve 1939 yılı seçimlerinde bire düşmüş, 1943 seçiminde ise Tokat doğumlu 2 mebus Meclis'e gidebilmiştir. İlçelerden Tokat mebusu bulunmamaktadır.

Tablo 7 1920 İla 2011 Yılı Dahil 24 Milletvekili Seçimlerinde Tokat ve İlçeleri İle Tokat Harici Doğumlu Milletvekilleri Sayıları

Dönem	Tokat	Artova	Erbaa	Niksar	Reşadiye	Turhal	Zile	Tokat Dışı	Toplam
1920 İlk Meclis	4	0	0	0	0	0	1	0	5
1923-1943	8	0	0	0	0	0	1	31	40
1946-1957	7	0	2	4	2	1	3	19	38
1961-1977	6	2	5	0	0	5	7	10	35
1983-2011	21	1	7	4	2	2	8	5	50
Toplam	45	3	14	8	4	8	20	66	168

Çok partili siyasi hayata geçilen 1946 yılı seçimlerinden sonra Tokat ve ilçeleri doğumlu milletvekili sayıları artmaya başlamış, 1961 seçimlerinden sonra Tokat ve ilçeleri doğumlular ağırlıkta olmuştur.

23 Nisan 1920 tarihinde açılan ilk Meclis ilâ 2011 yılı seçimleri dahil Cumhuriyet dönemi siyasi tarihi boyunca yapılan 24 milletvekili seçimlerinde Tokat ve ilçeleri ile Tokat harici doğumlu milletvekilleri toplamı 168'dir. Bu 168 milletvekilinden 102 milletvekili Tokat ve ilçeleri, 66 milletvekili ise Tokat dışı doğumludur. 6 senatörden beşi Tokat ve ilçeleri doğumlu, biri Batum doğumludur.

1960-1980 arası dönemde Tokat doğumlu bir milletvekili Tokat dışından milletvekili seçilmişti. 1980-2011 arası dönemde ise 7 milletvekili seçilmiştir.

6 - Değerlendirme

İlk Meclis'te en etkili Tokat mebusu Nazım Bey olmuş, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya rağmen Dahiliye Vekili seçilebilmiştir.

1923 seçimlerinden itibaren 1946 yılına kadar yapılan seçimlerde Tokat ve ilçe doğumlu adayların çok az olmasının, Tokat dışı doğumluların aday gösterilmesinin gerekçesini Tokatlı ilk Bakan Cevdet Aykan: Cumhuriyet'in ilk yıllarında Tokat ve Zile'de ortaokul olduğu, en yakın lisenin Sivas'ta bulunduğu, Tokat'ta Lise'nin 1947 yılında açıldığı, okumuş ve yetişmiş insan sayısının azlığı, Tokat ve ilçeleri halkının çocuklarını okutmaya pek hevesli olmadığı, çok partili hayata geçişten sonra ortaokul ve liselerin açılmasıyla okuyan nüfusun artığı, bir kuşağın büyük şehirlere göç ettiği, şeklinde özetlemektedir[19].

Tokatlı Bakanlardan Metin Gürdere de bu konuda şu tespitleri yapmaktadır: Kimlerin milletvekili olacağı Ankara'dan kararlaştırılmaktadır. Halka düşen milletvekili olması kararlaştırılan bu kişilere oy vermekti… O zaman çok az sayıda yetişmiş insan vardı. Biraz da ödüllendirilmiş olmak için Kurtuluş Savaşı'nda yararlık gösterenler veya bürokraside üst seviyelere gelenler memleketine ve o ile bağlantısı olup olmadığına bakılmaksızın milletvekili yapılıyordu… Bu milletvekilleri Tokat'a belki de seçimden seçime geliyorlardı[20].

Ülkemizin Cumhuriyet dönemindeki siyasi yapılanmasında bir bakanın konumu ve hiyerarşisi dikkate alındığında, bakanın seçildiği vilâyete hizmet bakımından büyük bir önemi söz konusudur. Zira illere hizmetler cumhurbaşkanları, başbakanlar, bakanlar eliyle gelmektedir. O ilin milletvekillerinin Meclis ve partisi içindeki konumu da iline yapacağı hizmette etkili olup olmadığını belirlemektedir.

Bu dönemde seçilen mebusların büyük bir kısmı Tokatlı olmamasına, memleketin ileri gelenleri arasından aday gösterilmesine rağmen tek bir bakan çıkmamıştır.

Çok partili siyasi hayata geçilen 1946 seçimlerinden itibaren Tokat ve ilçeleri adaylarına yer verilmeye başlanmış ise de; yine de her seçim dönemindeki Tokat ve ilçe doğumlu adaylar, toplamda Tokat dışı doğumlu adayların sayısına yetişememiştir. Yine bu dönemde de gerek (Halit Nazmi Keşmir'in çok kısa bakanlığı dışında) CHP ve DP hükümetlerinde gerek Tokat ve ilçeleri ve gerekse Tokat dışı doğumlu Tokat mebusları arasından bir bakan çıkmamıştır.

Devlet Eski Bakanı Metin Gürdere, tek parti döneminde üç, dört ve beş dönem milletvekilliği yapanlarla ilgili hizmet yönünden bir iz olmadığını, Kazova

19 Cevdet Aykan, 1946-2000 Demokratik Süreç ve Anılar, 2007

20 Metin Gürdere, 20. Yüzyılda Tokat, Basılmamış kitap

Sağ Sahil Kanalı, Kazova İnekhanesi, Tokat Fidanlığı gibi tarım yatırımlarının yapıldığını,

Demokrat Parti döneminde Tokat'a yapılanlara bakıldığında, Batı'ya yapılanlarla kıyaslayınca çok küçük işler olduğunu belirtikten sonra bunun gerekçesinin şöyle yorumlamaktadır:

1950-1960 arası Menderes hükümetlerine seçilen 60 bakandan sadece dokuzu Ankara'nın doğusu illerdendir. Bu durum da, memleketin batı bölgeleri dışındaki bölgelerle arasında elli yılı etkileyen bir gelişmişlik farkı yaratmıştır. Tokat seçmeninin oy verdiği partiden ve seçtiği insanlardan hizmet diye bir beklentisi olmamıştır. Böyle olunca da oy verdikleri partinin seçimleri kazanmış olması, siyasetten beklentileri için yeterlidir. Başka illerin gelişip ileri gitmesinin Tokatlı için bir anlamı olmamıştır[21].

1960 İhtilâli'nden sonra yapılan seçimlerde partiler tarafından Tokat ve ilçeleri doğumlu adaylara ağırlık verilmeye başlanmıştır. Tokat dışı adayların sayısı azalmış ise de yine de bunların, önceki dönemlere göre çoğunlukla Tokat ve ilçeleri ile bir illiyet bağı bulunmaktadır.

1961 seçimi sonrası kurulan hükümet ile 1965 ve 1969 seçimlerinden sonra kurulan AP hükümetlerde yine bir Tokatlı milletvekili bakan olamamıştır.

Bu dönemin 1970-1980 arası yıllarda, nihayet Tokatlıların ve Tokatlı milletvekillerinin değişik partilerden ve değişik hükümetlerde yer aldığı, ülke siyasetinde ilk ve toplamda üç bakan çıkardığı yıllardır.

Devlet Eski Bakanı Metin Gürdere'nin deyimiyle 1973 milletvekili seçimleri Tokat siyasetinde bir dönüm noktası olmuştur[22].

Bu on yıllık dönemde Tokatlı üç bakanın olması, Tokat'ın nihayet ülke siyasetinde ben de varım dediği, Tokat ve ilçelerine yapılacak yatırımların beş yıllık planlara alınmasının önünün açıldığı, pek çok büyük yatırımların başladığı yıllar olmuştur.

1980 İhtilâli'nden günümüze kadar olan seçimlerde, seçilen milletvekillerin tamamına yakını Tokat ve ilçeleri doğumludur. Tokat ve ilçeleri dışı doğumlular ise her seçim döneminde ya bir tanedir veya yoktur.

Bunlardan 1957, 1961, 1969, 1973, 1991 ve 1995 seçimlerinde seçilen Ulusoy soyadlı milletvekilleri, Kırşehir-Hacıbektaş doğumlu olup Tokat ve ilçelerinde ikamet etmemesine rağmen Hacı Bektaş-ı Veli tarikatı önder sülalesinden kişiler olup Tokat'tan altı dönem seçilmişlerdir.

1983-2002 döneminde iktidar partisinden ve DYP'den Genel Başkan Yardımcısı ve ikinci on yıllık zaman diliminde beş bakan olması sebebiyle, Tokat ve ilçelerine yapılan yatırımlarda gözle görülür bir artış söz konusudur.

21 Metin Gürdere *a.g.e.*

22 Metin Gürdere, *a.g.e.*,

2002 seçiminden sonra tek parti iktidarı dönemi başlamıştır. Ancak 2002 tarihinden günümüze kadar olan üç seçim sonrası kurulan dört AKP hükümetinde Tokatlı bir bakan görev yapmamıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1999 seçimlerine kadar, Tokat doğumlu olup da başka ilden bir milletvekili seçilmişken; 1999, 2002, 2007 ve 2011 seçimlerinde Tokat, Turhal ve Zile doğumlu ve kökenli hemşehrilerimiz İstanbul ve Kocaeli'nden yedi milletvekili seçilme başarısını göstermiştir.

1920 yılından 2011 yılı seçimleri dahil toplamda 168 milletvekilinden sadece üçü milletvekili kadındır. 1946 ilâ 1987 arası oniki seçim döneminde kadın milletvekili yoktur. 1991 seçiminde bir kadın milletvekili seçildikten sonra üç seçim dönemini takiben son iki dönemde bir kadın milletvekili seçilebilmiştir.

1923 seçimlerinden 2011 yılı seçimleri dahil Meclislerde Tokatlı bir Meclis başkanı veya senato başkanı seçilmemiştir.

Yine 1923 seçimlerinden 2011 seçimleri dahil geçen süreçte atanan Tokatlı bakanların özellikleri; hepsinin, koalisyon hükümetlerinde bakan olmasıdır.

Tokat, tek parti iktidarlarında bakanlık alamamıştır. Başka bir anlatımla, 1923 seçimlerinde 1950 seçimlerine kadar tek parti CHP, 1950, 1954 ve 1957 seçimleri sonrası DP, 1965, 1969 seçimleri sonrası AP, 1983, 1987 seçimleri sonrasında ANAP ve 2002, 2007, 2011 seçimleri sonrasında AKP iktidarlarında kurulan hükümetlerde Tokat ve ilçeleri doğumlu bir bakana yer verilmemiştir. Ancak, 1983, 1987 ile 2002, 2007 seçimlerinden sonra partilerinden Tokatlı birer milletvekili genel başkan yardımcısı seçilmiştir.

Bu durum, görüşmelerde genel olarak şu şekillerde yorumlanmaktadır:

a - Tokat milletvekilleri arasında bakanlık yapacak bilgi birikimi, tecrübesi, parti içinde ağırlığı, eğitimi olan milletvekilleri azdır.

b - İktidar partilerine oy veren seçmen, oy verdiği partisinin iktidara gelmesini yeterli bulup, Tokat'a hizmet için dönemin iktidar partisi nezdinde bu konularda gerekli denetim ve baskıda bulunmamakta, iline bakanlık verilmemesini sonraki seçimlerde sorgulayacağını partisine hissettirememektedir. Keza gerek Tokat'ta ve gerekse başka illerde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları için de aynı tespit söylenebilir.

c - Tokat'ın siyasi coğrafya içindeki konumu ile halkının uysal, ağırbaşlı olması, sorgulamaması, talepte bulunmaması, dolayısıyla iktidar partisince zaten oy veriyor şeklinde algılanması v.s. gibi sebeplerle iktidar partilerince iller dengesinde öncelik verilecek konumda olmaması düşüncesiyle dikkate alınmamakta ve bakanlık verilmemektedir.

Bunlara siyaset bilimi ve sosyolojik açısından başka gerekçeler de eklenebilir.

Siyasi kişiliğinin altyapısını oluşturup, siyasi felsefesini geliştiren, geniş ufuklu, tarih bilinci olan, birikimli, donanımlı, kendini gösteren, varlığını ortaya koyan, memleketinin meselelerine vakıf adayların seçilmesi, bunların da mecliste etkili milletvekilliği faaliyetlerinde bulunması asıl olmalıdır[23].

Tokatlı seçmenler 1960'lı yıllardan itibaren günümüze kadar ağırlıklı olarak milliyetçi-muhafazakâr partilere oy vermiştir. 1999 seçimlerinde sol ve sosyal demokrat partiler (CHP ve DSP) milletvekili çıkaramamıştır. Milliyetçi-muhafazakar oyların büyük bölümü, 2002 seçimlerinden itibaren AKP'ye yönelmiştir diyebiliriz.

Tokat'ın coğrafi konumu dikkate alındığında Amasya ve Çorum'la aynı konum ve coğrafi bölgede bulunmaktadır. Ülke siyasetinin şekillenmesinde, hükümetler kurulurken bakanların atanmasında, her dönem bazı bölgelerin ve illerin özellikleri, siyasi dengeleri göz önünde bulundurulur. Bu husus hem bakanlar kurulu üyeleri hem de partinin en önemli organlarına üye seçiminde de geçerlidir.

Yukarıda yapılan açıklama, uygulama, gelenek ve teamüller dikkate alındığında; çok partili siyasi hayata geçilen 1946 seçimlerinden günümüze bütün tek parti iktidarlarında, Tokat'ın, ilçelerinin ve de bu dönemlerde seçilen gerek Tokat ve ilçeleri doğumlu ve gerekse Tokat dışı doğumlu milletvekillerinin ülke siyasetinde bir etkilerinin olmadığı, teamül, gelenek ve dengelerde göz ardı edildiği şeklinde yorumlanabilir.

Zira Tokat'a sınır olan, nüfus olarak daha az, Tokat'tan daha az ekonomik göstergelere sahip olan Yozgat, 1980'li yıllarda ANAP iktidarında iki bakan birden, 2002-2014 yılları arasında AKP iktidarında da yine iki bakan ve bir Meclis Başkanı çıkarmış ve ülke siyasetinde söz sahibi olmuştur.

Tokat, istatistiklerde en fazla göç veren iller arasında ilk sıralardadır. Başta İstanbul olmak üzere Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa'ya göçler ağırlıklıdır. Yine başta İstanbul olmak üzere büyük göç verilen illerin ve ilçelerin yerel yönetim seçimlerinde seçilebilecek şekilde partiler tarafından belediye başkanı bazında adayların gösterilmediği, gösterilenlerinde seçilme şansı olmayan partilerden olduğu müşahede edilmektedir. Zira İstanbul örnek verilirse, göç veren iller arasında Tokat başlarda yer almasına ve büyük bir Tokatlı nüfus olmasına rağmen 37 ilçede Tokatlı bir belediye başkanı bulunmamaktadır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Erbaalı olup Tokat dışında ülke siyaseti içinde üçüncü büyük ilin belediye başkanı bir Tokatlıdır diyebiliriz.

7 - Sonuç

Milli Mücadele döneminde ilk Meclis'e Tokatlılar tarafından seçilen mebuslar Tokatlıdır. Bu Meclis'e seçilen Nazım Bey'in Harput Valiliği'nden gelmesi,

23 Devlet Eski Bakanı Metin Gürdere ile söyleşiden alınmıştır.

dönemin özelliğine ve diğer mebuslara göre üst düzey görevlerde bulunması, örgütçü ve birikimli olması, ilk Meclis'te Tokatlı bir Dahiliye Vekili seçilmesinin bir göstergesidir.

İlk Meclis'ten sonra tek partili dönemde artık ülkede milletvekillerinin, parti başkanı ve yönetimi tarafından belirlenme uygulaması söz konusudur. Böyle olunca da çok partili hayata geçişe kadar Tokat dışı adaylar ağırlıktadır. Bunun sonucu olarak da Tokat'ın ülke siyasetinde herhangi bir etkinliği söz konusu değildir.

Çok partili hayata geçilmesinden sonra Tokat ve ilçeleri doğumlu milletvekilleri artmış ise de yine milletvekilleri, aday listeleri parti genel başkanları ve parti yönetimi tarafından belirlenmeye devam edilmiş ve belirlenen bu adaylara oy verilmiştir.

1920 yılından 1971 yılına kadar görev yapan hükümetlerde Tokatlı bir bakan yer alamamıştır. Gerek tek parti döneminde ve gerekse çok partili hayata geçişten sonra kurulan bütün tek parti iktidarlarında Tokatlı bir bakana yer verilmemiştir. Tokatlı ilk bakan da ancak 12 Mart Muhtırası sonrası kurulan Hükümet'te yer alabilmiştir. Bunun dışında 1974-1975 ile 1991-2002 yılları arası görev yapan Tokatlı bakanlar da ancak koalisyon hükümetlerinde görev yapmışlardır.

Ülke siyasetinde etkili olan partiler, bakan seçimlerinde bölgeler ve iller arası dengelere genel olarak riayet ederler. Bir ilden cumhurbaşkanı, başbakan, meclis başkanı, bakan, iktidar partisinden parti genel başkanı çıkması, mevcut siyasi hayat yapılanmasında, o ile yapılacak yatırımlar için önemlidir. Aynı zamanda o ilin temsilcilerinin ülke siyasetindeki ağırlığının, etkinliğinin göstergesidir.

Bu açıdan bakıldığında gerek tek parti iktidarında ve gerekse çok partili siyasi hayattaki tek partinin iktidarları dönemlerinde Tokat'tan bakan çıkmamasının sebebinin Tokat'ın bu kriterlerde dikkate alınmadığı söylenebilir.

Bunun yanında yukarıda belirtildiği üzere, Tokatlıların, sadece partilerinin kazanması için yerelde çalışma yapmaları, partilerinin il ve ilçelerinde seçim kazanmalarının onlar için yeterli olduğu, diğer iller gibi kalkınma ve yatırımların yapılıp yapılmadığının sorgulanmaması, aynı zamanda Tokat'ın ve Tokatlı siyasetçilerin nitelikleri, kariyerleri, partisindeki konumu, ülke siyasetinde etkin olup olmamasının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1960 ve 1980 ihtilâllerinden sonraki dönemlerde kurulan meclislerde il temsilcilerinin dışında bir Tokatlı yer almamış, 1920 yılından günümüze kadar olan Meclislere bir Tokatlı başkan seçilmemiştir.

Yine doksan dört yıllık ülke siyasi hayatında ancak üç kadın milletvekili çıkmıştır. Bu süre içinde ancak beş milletvekili partilerinde genel sekreter ve genel başkan yardımcılığına seçilebilecek kadar ülke ve kendi parti siyasetinde etkili olabilmiştir.

Yukarıda yaptığımız açıklamalar ışığında; 1923 yılından günümüze kadar genel olarak Tokat'ın ve Tokatlı siyasetçilerin ülke siyasetinde etkili oldukları söylenemez. Tokat'ın ve Tokatlı siyasetçilerin ülke siyasetinde sahneye çıkışları 1973 seçimlerinden sonra ise de, ülke siyasetinde belirli dönemlerde etkili olabilmiştir.

Çok partili 1950, 1954 1965, 1969, 1983, 1987, 2002, 2007 ve 2011 seçimlerinde seçimi kazanan partilere Tokat ve Tokatlılar en fazla oyu vermesine rağmen, verdiği bu oylarının karşılığında bir bakanlık dahi alamamıştır. Ancak, 1983, 1987 ve 2002, 2007 seçimlerinde partilerinden Tokatlı birer milletvekili genel başkan yardımcısı olmuştur.

Bu sebeple Tokatlıların, Tokat siyasetinde söz sahibi partililerin; özellikle 1950 yılından beri çok partili siyasi hayatta, tek partilerin iktidarları döneminde bakan çıkaramamalarının, ülke ve parti yönetimlerinde etkin ve söz sahibi olamamamın sebeplerini araştırmak, bulmak yolunda çalışmaları gerekmektedir.

Tokat'ın ve Tokatlı siyasetçilerin ülke siyasetinde etkili olabilmesi, öncelikle Tokatlı seçmenlerin, kişisel istek ve tercihlerinden önce, Tokat'ın ekonomik ve kültürel olarak kalkınması, gelişmiş iller seviyesine çıkması, göç veren değil alan duruma gelmesi için; siyasi ve demokratik haklarını kullanırken oy verdikleri partiler nezdinde, Tokat'ı layıkıyla temsil ve Tokat'a hizmet edecek birikimli, kendini ve varlığını memleketi için ortaya koyabilecek adayların listelere girmesinde etkin olmasına, Tokat'a, Tokatlıya hizmet etmeyen, faydalı olamayan vekilleri, kendi seçmen iradesi ile değiştirmesine, veya partilerden değiştirmeye zorlamasına, seçtiği milletvekillerinin Meclis çalışmalarını takip edip ne oranda bu çalışmalarda aktif olduğunu iletişim kanallarından takip ederek sorgulamasına, parti ve kişisel menfaatlerinden çok Tokat'ın menfaatlerinin seçmen nezdinde yer almasına, demokratik gelenekler içinde seçtiği temsilcilerini ve gerektiğinde partisini, etkin ve kararlı bir şekilde yatırımlar, bakan, meclis başkanı, parti meclisi ve başkan yardımcılıkları seçimlerinde sorgulamasına, siyası denetimini etkili yapmasına, bağlıdır.

Kısaltmalar

AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BP	Birlik Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	Demokrat Parti
DYP	Doğru Yol Partisi

FP	Fazilet Partisi
GP	Güven Partisi
HP	Halkçı Parti
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
RP	Refah Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
YTP	Yeni Türkiye Partisi

Kaynakça

Altındal Bekir, Cumhuriyet Döneminde Zile, yayına hazır kitap

Altındal Altındal, Zela'dan Zile'ye Tarihî Yolculuk, İstanbul, 2011

Altındal Bekir, 17 Ekim 1958 Zile Olayları, Tokat Kültür Haber Dergisi, Sayı: 21, İstanbul 2006

Atatürk Mustafa Kemal, Nutuk, Devlet kitapları Cilt: II, III, M Eğitim Basımevi, İstanbul 1973

Aybars Ergün, İstiklâl Mahkemeleri, Milliyet yayını, 2. Baskı, İstanbul 1998

Aykan Cevdet, 1946-2000 Demokratik Süreç ve Anılar, Ankara 2007

Cinlioğlu (Asarkaya) Halis Turgut, Osmanlılar Zamanında Tokat, IV. Barış Matbaası, Tokat 1973

Asarkaya (Cinlioğlu) Halis Turgut, Ulusal Savaşta Tokat, Tokat Basımevi, 1936

Cenik Salih, Birinci Meclis'te Tokat Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetler, Atatürk Araştırma Merkezi, Ank.2005

Demirel Ahmet, 1. Meclis'te Muhalefet, İstanbul. 2003

DİE Yayınları

GOP, Tokat Sempozyumu Bildiriler I, II, III, Tokat 2012

Gürdere Metin, 20. Yüzyılda Tokat Bir Şehrin ve İnsanlarının Hikayesi, basılmamış kitabından

Kocabaşoğlu Uygur, 1. BMM'de Sol Portreler, Sabancı Üniversitesi yayını, İstanbul 1998

Kocak Cemil, (Editör), I. Meclis, Sabancı Üniversitesi, İstanbul

Tokat Valiliği, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 1986

Tokat Valiliği, Tokat İl Yıllığı, 1998

Tokat Valiliği, Tokat İl Yıllığı 2006,

Tuncay Mete, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1978

Sarıhan Zeki, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Cilt: III Öğretmen Yayınları 13, Ankara 1986

Yurt Ansiklopedisi, 10. Cilt, Sivas Tokat Bölümü, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982-1983-1984

http://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html

http://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/index.html

http://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt3/index.html

http://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt4/index.html

Köyişleri-Sağlık Eski Bakanı Cevdet Aykan

Gençlik Spor-Ulaştırma-Devlet Eski Bakanı Ali Şevki Erek

Devlet Eski Bakanı Metin Gürdere

Çok Partili Dönem Türk Parlamento Tarihinde Tokat Milletvekilleri: Çok Partili Dönem Tokat Milletvekillerinin Sosyolojik Profilleri

D. Ali ARSLAN*

Gülten ARSLAN**

Özet

Toplumsal yapı içindeki pozisyonları, kontrol ettikleri kaynaklar ve sahip oldukları güç bakımından, iktidar hiyerarşisinin en üst katmanlarını oluşturan elitler, birey ve toplum açısından son derece büyük bir öneme haizdirler. Siyasi elitler ise, toplumun siyasi yapısı içinde, en etkin elit gruplarından birini oluştururlar. Milletvekilleri, siyasi elitlerin en temel unsurlarından biridir. Tokat milletvekilleri de, öteki 81 ili temsil eden milletvekilleri gibi, Türk siyasi elitlerinin en önemli parçalarından birini oluştururlar.

Bu araştırmanın amacı Tokat milletvekillerini, tarih süreci içinde sosyolojik olarak incelemektir. Bu amaç doğrultusunda örneklem grubu olarak, Türk siyasi elitlerinin oluşturduğu araştırma evreninden, 1946-2014 yılları arasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında görev yapmış Tokat milletvekilleri seçildi. "Konumsal Analiz Tekniği" kullanılarak, TBMM'nin kurumsal kayıtları ve yayınları, özellikle de meclis albümleri incelenerek, çok partili dönemde Tokat milletvekilliği yapmış siyasi elitlerin toplumsal özgeçmişleri temelinde bir veri seti oluşturuldu. Bu veri seti SPSS kullanılarak analiz edildi.

Oluşturulan veri setinden hareketle öncelikli olarak yaş, cinsiyet, eğitim, mesleksel özgeçmiş, aile yapısı gibi toplumsal ve demografik faktörlerden hareketle, çok partili dönem Tokat milletvekillerinin sosyolojik profilleri analiz edildi. Buna ilaveten, çok partili dönem Türk siyasi elitleri içinde Tokat milletvekillerinin yeri incelenerek, Türkiye'nin genel siyasi yapısı içinde Tokat'ın önemi üzerinde durulacak.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Tokat Milletvekilleri, Çok Partili Dönemde Tokat Milletvekilleri, Elit, Siyasi Elit.*

* Doç. Dr. (Associate Professor), Sosyolog ve siyaset bilimci. Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji bölümü öğretim üyesi. cimderaslan@hotmail.com

** Siyaset Bilimci ve Siyaset Araştırmacısı. gultenb.arslan@hotmail.com

The Multi-Party Period Tokat MPs in the history of the Turkish Parliament: Sociological profiles of Tokat MP's in Turkish Multi Party Period

Abstract

This study was designed to find general characteristics of Tokat MP's in Multi Party Period (1946-2014). Social background characteristics were employed to realise the purposes. Documentary and historical research techniques were used during the study.

Keywords: *Tokat, Tokat MP's, Tokat MP's in Multi Party Period, Elite, Political Elite.*

Giriş

Dilimize Fransızca'dan geçmiş olan "Elit" kavramı, Latince kökenli bir sözcüktür (Arslan, 2012: 588–9). Amerika ve İngiltere gibi ülkelerde ise 1930'lu yıllarda akademik hayatta yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Mosca, 1939). Kavram Mosca tarafından, Saint Simon'dan esinlenerek geliştirilmiş olup, akademik yaygınlık kazanması Pareto sayesinde olmuştur.

Teorik açıdan elit, kurumsal iktidara sahip, toplumsal kaynakları kontrol edebilecek konumda bulunan, karar verme sürecini doğrudan ya da dolaylı olarak ciddi bir şekilde etkileyebilen, karşıtlarına rağmen istek ve amaçlarını gerçekleştirebilen bireyler olarak tanımlanabilir (Arslan, 2005-a; Arslan, 2004-h; Arslan, 2012). Metodolojik olarak "konumcu yaklaşım" ve "kararcı yaklaşımlar" (Turhan, 1991) temelinde ele alındığında ise elit, stratejik toplumsal kurumların en üst ya da karar verme sürecine en yakın konumlarını işgal eden bireyler olarak tanımlanabilir. Toplumun en önemli ve en stratejik kurumları arasında ise başta siyaset kurumu olmak üzere (Arslan, 2005-b) ekonomi (Arslan, 2003-d), ordu (Arslan, 2004-d), yargı, eğitim ve medya (Arslan, 2004-c) gibi kurumlar sayılabilir.

Öte yandan araştırmanın temelini oluşturan siyasi elit kavramına gelince: Öz olarak siyasi elit (Frey, 1969; Turhan, 1991; Landau, 1980), siyaset kurumunun en üst ya da en üste yakın konumlarını işgal eden bireyler olarak tanımlanabilir. Bir başka anlatımla, siyaset kurumunun temelini oluşturan siyasi partiler ile yasama ve yürütme organlarının en üst konumlarını ellerinde bulunduran bireyler, siyasi elit olarak tanımlanabilir (Arslan, 2012-a). Bu çalışmada siyasi elit kavramı ve milletvekilleri ile sınırlandırıldı.

Araştırmaya konu edilen Tokat milletvekilleri de, Türk siyasi elitlerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Tokat ilimiz, Karadeniz Bölgesi'nin, Orta Karadeniz Bölümü'nde yer alan oldukça önemli illerimizden biridir. Binlerce yıllık tarihi zenginlikleri ve sahip olduğu doğal güzellikleri ile ülkemizin en önemli illerinden biridir. Yeşilırmak, Kelkit Çayı ve Çekerek ırmağının suladığı verimli

ovaları, elverişli iklimi ve zengin el sanatları yöreye ayrı değer katar. Avrupa'yı Asya'ya bağlayan ticari yollar üzerinde olması ve tarihin derinliklerinden beri koruya geldiği jeopolitik-jeostratejik konumu, ülkenin toplum ve siyasi hayatındaki yerini ayrıcalıklı hale getirir. Tokat'ın günümüzde ekonomik hayatında tarım, tarıma dayalı sanayi ve küçük sanayi kuruluşları önemli bir yer tutar. Başta şeker pancarı, tütün olmak üzere yaş sebze ve meyve, buğday ve diğer tahıl-endüstriyel tarım ürünleri, Tokat ili gıda endüstrisi açısından hayati önem taşır (Arslan ve Arslan, 2013-c; Arslan ve Karataş, 2012-c).

Araştırmanın yöntemi

Başta da belirtildiği gibi bu çalışmada Tokat milletvekillerinin, tarihsel bir bakış açısıyla sosyolojik açıdan incelenmesi hedeflendi. Bu amaç doğrultusunda elit sosyolojisinin (Hertz & Imber, 1995; Arslan, 2007; Moyser & Wagstaffe, 1987) yöntem ve teknikleri (Gilbert, 1994) kullanıldı. Türk siyasi elitlerinin oluşturduğu araştırma evreni, zaman boyutunda sınırlandırılarak, 1950-2015 yılları çalışma evreni olarak belirlendi. Bu evrenden örneklem grubu olarak, 1950–2013 yılları arasında, Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında, Tokat milletvekili olarak görev yapmış/yapmakta olan parlamenterler seçildi. Milletvekillerini tanımlarken metodolojik olarak "Konumsal Analiz Tekniği" kullanıldı. Temel veri kaynağı olarak TBMM'nin kurumsal kayıtları ve yayınları, özellikle de meclis albümleri (TBMM, 2003; TBMM, 2000; TBMM, 1997; TBMM, 1994; TBMM, 1992) kullanıldı. 17 parlamento dönemini kapsayan bu verilerden hareketle çok partili dönemde (Arslan, 2005-b) Tokat milletvekilliği yapmış siyasi elitlerin toplumsal özgeçmişleri ile ilgili bir veri seti oluşturuldu. Bu veri seti, sosyal biliciler arasında yaygın olarak kullanılan bir veri düzenleme ve analizi programı olan SPSS (Healey, 1993; Gilbert, 1997; Altunışık, 2004) ortamında analiz edildi.

Araştırma ağırlıklı olarak betimleyici türden bir sosyolojik araştırma özelliğine sahip olup, bir bakıma Tokat milletvekillerinin sosyolojik portrelerinin ortaya konması amaçlandı. Belirlenen dönemde görev yapmış Tokat milletvekilleri, sosyolojik olarak incelenirken yaş, cinsiyet, eğitim, mesleksel özgeçmiş, aile yapısı gibi sosyal ve demografik faktörler kullanıldı. Araştırmanın ikinci boyutunda ise ulaşılan bulgular ile çok partili dönem (Arslan 2003-c) Türk siyasi elitleri konusunda daha önce yapılmış çalışmaların bulguları karşılaştırılarak çalışma detaylandırıldı.

Çalışmada, başta aşağıdaki sorular olmak üzere konu ile ilgili olabilecek öteki bazı soruların ve bunlarla ilişkili alt soruların cevapları araştırıldı:

- Tokat'ın siyasi yapısı içinde milletvekili seçilebilmek için yaş faktörü belirleyici bir etkiye sahip midir?
- Genç (Orta-genç) yaş grubu milletvekili adaylarının, Tokat'ta milletvekili seçilme olasılığı, ileri yaş grubu bireylere oranla daha mı yüksektir?

- Bazı meslek grupları, Tokat'ta siyasi elit dolaşım sürecinde daha belirleyici etkiye sahip midir?
- Milletvekili adaylarının üst düzey bürokrat-yönetici olması, Tokat'ta milletvekili seçilmesinde pozitif yönde bir etki yapar mı?
- Meslek olarak hukukçu milletvekili adaylarının Tokat'tan milletvekili seçilebilme olasılığı öteki meslek gruplarına oranla daha mı yüksektir?
- Meslek olarak tüccar ve sanayicilik kökenli olmak, Tokat'tan milletvekili seçilme sürecinde pozitif yönde bir etki yapar mı?
- Milletvekili adaylarının cinsiyeti, Tokat'tan milletvekili seçimi sürecinde belirleyici bir etkiye sahip midir?
- Milletvekili adaylarının erkek olması, Tokat'ta milletvekili seçimi sürecinde pozitif yönde bir etki yapar mı?
- Yabancı dil bilmek, Tokat'ta milletvekili seçimi sürecinde pozitif yönde bir etki yapar mı?
- Eğitim durumu Tokat'ta milletvekili seçimi sürecinde belirleyici bir etkiye sahip midir?
- Aldığı eğitimin miktarı arttıkça, milletvekili adayının Tokat'tan milletvekili seçilme olasılığı da artar mı?
- Üniversite mezunu olmak, milletvekili adayının Tokat'tan milletvekili seçilmesinde pozitif yönde belirleyici rol oynar mı?
- Alınan eğitimin türü milletvekili adayının Tokat'tan milletvekili seçilmesinde pozitif yönde etki yapar mı?
- Metropol kentlerdeki köklü üniversitelerden alınan diplomalar, milletvekili adayının Tokat'tan milletvekili seçilmesinde pozitif yönde etki yapar mı?
- Milletvekili adayının medeni durumu, Tokat'tan milletvekili seçilmesinde olumlu yönde etki yapar mı?
- Evli olmak, bireylerin milletvekili seçilmesini olumlu yönde etkiler mi?

Araştırmanın Teorik Temeli

Araştırmada teorik temel olarak elit teorisi kullanıldı. Sıklıkla dile getirildiği gibi elit teorisi (Etzioni, 1997; 1993; Scott, 1990; 1993) toplumu, "azlar" ve "çoklar" şeklinde iki kategoriye ayırır. Az'lar toplumdaki toplumsal ve siyasal gücün sahibidirler ve çoklar'ı yönetirler. Yöneten toplumsal erk, az'ların tekelindedir ve hayati toplumsal kararlar bu az sayıda bireyin oluşturduğu grup tarafından verilir. Gücü tekelinde tutan azlar "elit", rolleri ve rotaları genellikle azlarca belirlenen çoklar ise "halk" olarak adlandırılır. Çokluk ya da halk, göreceli olarak güç bakımından zayıf veya tamamen güçsüzdür. Seçme şansları sınırlı olan çokluğun, azlar'ın kararlarını kabul etmekten başka çareleri yok gibidir (Arslan, 2012-a; Arslan, 2003-a; 2003-b).

Elit teorisinin dört ayrı kolu vardır: Çoğulcu elit teorisi, elitist ya da seçkinci elit teorisi, demokratik elit teorisi ve demo elit perspektiftir. Bu çalışmada ağırlıklı olarak Elitist Elit ya da seçkinci elit teorisi kullanılacaktır. Elitist elit teorisinin kökenleri, klasikleşmiş elit teorisyenlerinden Pareto, Michels ve Mosca'ya kadar uzanır. Moyser (1987: 5), ilk elitist düşünür olarak Michels'i kabul eder. Bachrach (1967: 10) ise ilk elitist düşünür olarak Mosca'ya atıfta bulunur. Hewitt ise, Amerikalı elitist teorisyenlerinden Mills, Hunter ve Domhoff'un isimlerini öne çıkarır. Tanınmış İngiliz elitistlerin arasında ise Aaronowitch ve Miliband'ın isimleri sayılabilir.

Elitist ya da seçkinci elit teorisinin öncülerinden Mosca'ya göre toplumu, daima bir azınlık grubu yönetir. Bu baskın azınlık doğal ayıklanma veya siyasi seçim yoluyla çoğunluk içinden çıkar ve etkin bir şekilde çoğunluğu yönetir (Meisel, 1962: 371). Bu dominant grup toplumun ve bireylerin yaşamında, karşı konulması zor bir güce ve göz ardı edilemeyen bir etkiye sahiptirler. Mosca kesin ve katı bir siyasi eşitlik, çoğunluğun yönetimi, özgür seçimler gibi siyasi olguların gerçekleştirilmesi son derece zor ve hatta neredeyse imkânsızdır. Bununla birlikte bu olgular, açık yönetici sınıfın temel gerekirlilikleridir. Mosca, açık elit sisteminin kendi yaşadığı dönem açısından bir ideal olmaktan öte bir anlam taşımadığını bilir. Ne var ki açık elit sisteminin gelecekte, toplumsal ve siyasi sorunların çözümü açısından hayati öneme sahip olacağına inanır (Arslan, 2013-a; Arslan, 2013-b; Arslan, 2012-b).

Seçkinci elit teorisi, plüralist elit teorinin zıttı görüşleri savunur. Seçkinci elit teorisine göre toplumda iktidar ya da güç, toplumun iktidar yapısı içindeki sayıca az fakat en güçlü insanların oluşturduğu elit grubunun elinde yoğunlaşmış ve merkezileşmiştir (Presthus, 1964: 10). Bu elit grubu, öteki gruplar üzerinde baskın ve belirleyici konumdadır. Bu baskın grup, ötekilerin bilmediklerini bilecek, ötekilerin yapamadıklarını yapabilecek konumda ve güçtedir (Thoenes, 1966: 42).

Geçmişten Geleceğe Tokat Milletvekilleri

İtalyan düşünür Pareto (1968), "Tarih aristokrasilerin mezarlığıdır" der. Bu betimleme toplumda, elitler ile halk arasında sürüp giden bir hareketliliğin varlığına işaret eder. Bu deveran elitlerin dolaşımı olarak adlandırılır (Arslan, 2007: 8). Elitlerin dolaşımı sürecinde birçok faktör belirleyici güce sahiptir. Bu faktörler arasında yaş, cinsiyet, eğitim durumu, alınan eğitimin türü, eğitim görülen okul, ailesel öz geçmiş, aile yapısı, medeni durum, yabancı dil bilgisi… gibi birçok faktör sayılabilir. Bu gerçeklerden hareketle araştırmada, elit teorisi temelinde Türk siyasi elitlerinin (Arslan, 2004-e) önemli bir parçasını oluşturan Tokat milletvekilleri sosyolojik açıdan incelendi. Öncelikli olarak Tokat milletvekilleri, dünden bugüne yaş faktörü temelinde incelendiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkar:

Yaş özellikleri bakımından Tokat milletvekilleri

Yapılan araştırmalar elit dolaşım süreci, özellikle de siyasi elitlerin dolaşımı sürecinde belirleyici rol oynayan faktörler arasında ilk sırayı yaş faktörünün, aldığını ortaya koymaktadır. Yaş faktörünün etkisini, günümüz Türk toplumunda da gözlemlemek mümkündür. Tokat milletvekillerine ilişkin bulgular, bu konu ile ilgili oldukça önemli ipuçları verir.

Tablo–1. Tokat Milletvekillerinin ve Türk Siyasi Elitlerinin Yaş Ortalaması

	1950'den Günümüze Siyasi Elitler	
	Türkiye Geneli	Tokat
Ortalama Yaş	45.86	45

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Tablo–2.Tokat Milletvekillerinin Yaş Özellikleri

		Tokat Milletvekillerinin Yaş Özellikleri
N	Geçerli	113
	Eksik	0
Ortalama Yaş		45.0
Medyan		44,0
Mod		38
Minimum Yaş		30
Maksimum Yaş		70
Standart Sapma		8,45

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

1950'den günümüze 16 dönem boyunca Tokat ilimizi temsilen milletvekilliği yapmış toplam 113 milletvekilinin toplumsal profilleri incelendiğinde, milletvekillerinin yaş ortalamasının 45 olduğu gerçeği ortaya çıkar. Bu bulgu, yaş bakımından Tokat milletvekillerinin, orta yaşa yaklaşmış genç milletvekili özelliği gösterdiği konusunda önemli ipucu verir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi Tokat milletvekillerinin yaş ortalaması, Türkiye ortalamasına çok yakın, hatta neredeyse aynıdır.

Tokat milletvekillerinin yaşları ile ilgili daha detaylı bilgiler ise Tablo 2'de görülebilir. İncelenen süreçte Tokat milletvekilliği yapmış parlamenterlerin en genci 30 yaşındadır. En yaşlısı ise 70 yaşındadır. Bu dönemde görev yapmış 113 milletvekilin yaş ile ilgili verilerin ortancası (medyanı 44), tepe değeri (modu) ise 38'dir. Bir başka ifadeyle, Tokat milletvekillerinin yarısının yaşı 44,'ün altında, yarısının ki ise üstündedir. Yine yaş bakımdan en çok sayıyı 38 yaşındaki milletvekilleri oluşturmaktadır.

Tablo–3. 1950'den Günümüze Tokat Milletvekillerinin Yaş Ortalamaları

	1950'den Günümüze Tokat Milletvekilleri		
	Ortalama Yaş	**Standart Sapma**	**Milletvekili Sayısı**
9. Dönem (1950)	51,7778	10,86022	9
10. Dönem (1954)	40,3333	7,22842	9
11. Dönem (1957)	45,2000	7,98332	10
12. Dönem (1961)	46,2857	9,06852	7
13. Dönem (1965)	38,1139	5,81460	7
14. Dönem (1969)	48,1139	12,13025	7
15. Dönem (1973)	38,1139	4,74091	7
16. Dönem (1977)	44,2857	7,52140	7
17. Dönem (1983)	44,3333	7,14609	6
18. Dönem (1987)	42,8333	7,13909	6
19. Dönem (1991)	45,8333	6,49359	6
20. Dönem (1995)	49,1139	6,56832	7
21. Dönem (1999)	50,0000	7,72010	6
22. Dönem (2002)	43,7143	6,82433	7
23. Dönem (2007)	46,1139	9,35287	7
24. Dönem (2011)	45,6000	7,92465	5
Ortalama-Toplam	45,0000	8,45260	113

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Tokat milletvekillerinin yaşlarına ilişkin veriler, dönemler bazında incelendiğinde de oldukça anlamlı bulgular ile karşılaşılır. Tablo 3'te sergilenen bulgular, bu konuda daha ayrıntılı analiz imkânı sunar. Ortalama yaş bakımından en genç milletvekili grubu Tokat'ı, 13. ve 15. Parlamento Dönemlerinde temsil etmiştir. Daha net bir ifadeyle, Tablo 3'te de görüldüğü gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı alından Tokat'ı temsil eden, Tokat siyasi tarihinin en genç milletvekilleri grubu, 1965 ve 1973 yılı seçimlerinde iş başına gelmiştir. Bu dönem Tokat milletvekillerinin ortalama yaşı 38,14'tür.

Öte yandan 9. dönem parlamentosu ise, Tokat'ın en yaşlı milletvekili grubu tarafından temsil edilmiş olduğu parlamentodur. Çok partili demokratik hayata gerçek adımların atıldığı dönem olan 1950 genel seçimleri ile şekillenen bu dönem Türk parlamentosunda, Tokat milletvekillerinin yaş ortalaması 51,78'dir.

Tablo–4. Tokat Milletvekillerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

		Sayı	Yüzde (%)	Toplamalı Yüzde
Yaş Grupları	30–34	10	8,8	8,8
	35–44	50	44,2	53,1
	45–54	39	34,5	87,6
	55–64	12	10,6	98,2
	65 ve +	2	1,8	100,0
Toplam		113	100,0	

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Konu yaş gruplarına dağılım temelinde incelendiğinde de çarpıcı bulgular karşımıza çıkar. İncelenen bütün dönemler ortalaması dikkate alındığında, genç ve genç-orta yaş grubunun Tokat milletvekilleri arasında dominant konumda oldukları gerçeği ile karşılaşılır. Tablo 4'te de görüldüğü gibi, 55 yaş altı milletvekillerinin genel içindeki yeri yüzde 87'den daha yüksektir. En büyük yaş grubu ise yüzde 44,2'lik temsil gücü ile 35–44 yaş grubudur. Öte yandan 65 yaş ve üzerindeki bireylerin Tokat'ta milletvekili seçilme şansı ise son derece düşüktür. Tüm dönemler incelendiğinde, toplam 113 milletvekili içinde, 65 yaş üstünde yalnızca 2 aday, Tokat ilinden milletvekili seçilebilme şansı bulabilmiştir.

Tablo–5. Tokat Milletvekillerinin ve Türk Siyasi Elitlerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

	YAŞ GRUPLARI %					
	30–34	35–44	45–54	55–64	65, +	Toplam
Çok Partili Dönemde Türkiye Geneli (%)	8	39	34	15	4	100
1950'den Günümüze Tokat Milletvekilleri (%)	8,8	44,2	34,5	10,6	1,8	100

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Tokat milletvekilleri Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında ise bazı farklılıklara rağmen bazı açılardan benzer bir görünüm ile karşılaşılır. Tablo 5'te de görüldüğü gibi genç ve en yaşlı milletvekilleri grubu bakımından, Tokat milletvekillerinin Türkiye geneli ortalamasından farklılaştığı göze çarpar. Özellikle de, 35-44 yaş grubu ile 55 yaş üzeri milletvekillerinde bu farklılıklar dikkat çeker.

Tokat Milletvekillerinin Mesleksel Özgeçmişleri

Elit dolaşım sürecinde etkili olan toplumsal faktörlerden bir diğeri ise mesleksel özgeçmiştir. Toplum hayatında bazı meslekler diğerlerine oranla daha etkilidir. Bu prestiji yüksek mesleklerin üyesi bireyler, mesleklerinin kendilerin sunduğu sosyal, psikolojik ve ekonomik ayrıcalıklar sayesinde, elit dolaşım sürecinde ön plana çıkmaktadırlar.

Bu realite dikkate alınarak Tokat ili özelinde, milletvekili seçilme sürecinde bireylere avantaj sağlayan meslekler de incelendi. Bir başka anlatımla mesleklerin elit dolaşım süreci üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek için, 1950'den günümüze Tokat'ı parlamentoda temsil etmiş 113 milletvekilinin, mesleksel özgeçmişleri araştırma kapsamında incelendi. Tablo 6'da da görüldüğü gibi Tokat milletvekilleri arasında hukukçu parlamenterlerin ezici bir üstünlüğü göze çarpar. Daha net bir anlatımla, Tokat milletvekillerinin dörtte birinden biraz fazlası hukukçu, yani avukat, hâkim ya da savcıdır. Bu meslek grubu mensuplarını tüccar ve sanayiciler ile çiftçiler ve doktorlar izlemektedir. Sivil bürokrasi ve yöneticilik kökenli milletvekilleri ile eğitimcilerin de Tokat milletvekilleri arasındaki ağırlığı yadsınamayacak kadar yüksektir.

Tablo–6. Tokat Milletvekillerinin ve Türk Siyasi Elitlerinin Mesleksel Özgeçmişleri

MESLEKLER	Türk Siyasi Elitleri	
	Türkiye Geneli (%)	**Tokat Milletvekilleri (%)**
Sivil Bürokrat & Yönetici	20.24	9,7
Hukukçu (avukat-hâkim-savcı)	20.8	25,7
Mühendis & Mimar	3.93	4,4
Doktor	6.1	12,4
Müteahhit	(5.9) (*)	0,9
Tıp Bilimleri (Vet.-Diş H.-Ecz.)	(3.3)	1,8
Eğitim	9	6,2
Asker-Polis	4.3	3,5
Tüccar & Sanayici	17.1	14,2
Din Adamı	(…)	3,5
Sendikalar	(1.5) (*)	-
Çiftçi	-	13,3
İşçi		0,9
Gazeteci-Yazar	(öteki içinde)	0,9
Ötekiler	8.5	2,7
Toplam	(…)	**100**

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*
(*): *Genel Olarak Türk Siyasi Elitleri İçin, 1983–2007 arası verileri içermektedir.*

Öte yandan Tokat özelindeki bulgular ile Türkiye geneline ilişkin bulgular, bir arada ve analojik bir yaklaşımla incelendiğinde, Tokat'ın Türkiye'nin siyasi yapısı içindeki yerinin anlaşılması bakımından oldukça önemli ipuçları ile karşılaşılır. Tablo 6'da da görüldüğü gibi, Türk siyasi yaşamında en önemli ağırlığı üç meslek grubu oluşturmaktadır: hukukçular, sivil bürokrat ve yöneticiler, tüccar ve sanayiciler. Bu üç meslek grubunun Türk siyasi elitleri arasında toplam temsil edilme oranı yüzde 58'i aşmaktadır.

Bu bağlamda Tokat milletvekilleri incelendiğinde ise bulgular, Tokat'ta durumun, Türkiye genelinden bir hayli farklı olduğunu göstermektedir. Özellikler çiftçi ve doktor milletvekillerinin Tokat milletvekilleri arasında temsil gücü; bu meslek gruplarının Türkiye genelinde Türk siyasi elitleri arasında ki temsil gücünün çok üzerindedir. Yine aynı şekilde hukukçu milletvekillerinin de Tokat milletvekilleri arasındaki temsil gücü, Türkiye ortalamasından yüzde 25 daha fazladır. Özellikle çiftçilik kökenli milletvekillerinin oranının yüksekliği, ilin sosyo-ekonomik ve coğrafi özellikleri ile yakından ilişkilidir. Tarım ve çiftçilik yörenin en önemli gelir ve geçim kaynakları arasındadır. Çiftçilerin milletvekilleri arasında etkili bir konum teşkil etmesi, diğer birçok kentten (Arslan, 2012-b; Arslan 2013) ve Türkiye ortalamasından bir hayli farklı durumdur.

Tablo–7. 1950'den Günümüze Tokat Milletvekillerinin Mesleksel Özgeçmişleri

			Meslek														Toplam
			Bürokrat-yönetici	Hukukçu	Mühendis-mimar	Doktor	Müteahhit	Tıbbi bilimler)	Eğitimci	Asker-polis	Tüccar-sanayici	Din adamı	Diğer	Gazeteci-yazar	Çiftçi	İşçi	
Dönem	9	S	0	4	0	0	0	0	1	1	2	0	0	0	1	0	9
		%	,0	44,4	,0	,0	,0	,0	11,1	11,1	22,2	,0	,0	,0	11,1	,0	100,0
	10	S	0	5	0	0	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	9
		%	,0	55,6	,0	,0	11,1	,0	,0	,0	11,1	,0	11,1	,0	11,1	,0	100,0
	11	S	1	1	0	1	0	0	0	0	4	0	0	0	3	0	10
		%	10,0	10,0	,0	10,0	,0	,0	,0	,0	40,0	,0	,0	,0	30,0	,0	100,0
	12	S	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	4	0	7
		%	14,3	14,3	,0	,0	,0	,0	,0	,0	14,3	,0	,0	,0	57,1	,0	100,0
	13	S	1	4	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	7
		%	14,3	57,1	,0	14,3	,0	,0	,0	,0	,0	14,3	,0	,0	,0	,0	100,0
	14	S	1	2	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	2	0	7
		%	14,3	28,6	,0	,0	,0	,0	14,3	,0	14,3	,0	,0	,0	28,6	,0	100,0
	15	S	0	2	0	0	0	0	1	0	2	1	0	0	1	0	7
		%	,0	28,6	,0	,0	,0	,0	14,3	,0	28,6	14,3	,0	,0	14,3	,0	100,0
	16	S	0	2	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	2	0	7
		%	,0	28,6	,0	28,6	,0	,0	,0	,0	,0	14,3	,0	,0	28,6	,0	100,0
	17	S	1	1	1	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	6
		%	16,7	16,7	16,7	16,7	,0	,0	,0	16,7	,0	,0	,0	,0	16,7	,0	100,0

			Meslek														Toplam
			Bürokrat-yönetici	Hukukçu	Mühendis-mimar	Doktor	Müteahhit	Tıbbi bilimler)	Eğitimci	Asker-polis	Tüccar-sanayici	Din adamı	Diğer	Gazeteci-yazar	Çiftçi	İşçi	
Dönem	18	S	0	2	1	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	6
		%	,0	33,3	16,7	,0	,0	16,7	,0	16,7	16,7	,0	,0	,0	,0	,0	100,0
	19	S	2	0	0	1	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0	6
		%	33,3	,0	,0	16,7	,0	16,7	33,3	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	100,0
	20	S	1	1	2	1	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	7
		%	14,3	14,3	28,6	14,3	,0	,0	,0	,0	14,3	14,3	,0	,0	,0	,0	100,0
	21	S	1	1	0	1	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	6
		%	16,7	16,7	,0	16,7	,0	,0	,0	16,7	16,7	,0	16,7	,0	,0	,0	100,0
	22	S	0	1	1	1	0	0	0	0	1	0	1	1	0	1	7
		%	,0	14,3	14,3	14,3	,0	,0	,0	,0	14,3	,0	14,3	14,3	,0	14,3	100,0
	23	S	1	1	0	2	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	7
		%	14,3	14,3	,0	28,6	,0	,0	28,6	,0	14,3	,0	,0	,0	,0	,0	100,0
	24	S	1	1	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5
		%	20,0	20,0	,0	60,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	100,0
Toplam		S	11	29	5	14	1	2	7	4	16	4	3	1	15	1	113
		%	9,7	25,7	4,4	12,4	,9	1,8	6,2	3,5	14,2	3,5	2,7	,9	13,3	,9	100,0

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Tokat milletvekillerinin mesleksel özgeçmişleri ile ilgili çok daha ayrıntılı bulgulara ise Tablo 7'de yer verilmiştir. Bu tablodaki bulgular, mesleklerin dönemsel dağılımı ve milletvekillerinin mesleksel özgeçmişleri ile bu süreçte yaşanan değişime dair ayrıntılı ve aydınlatıcı bilgiler sergilemektedir. Örneğin, genel ortalama bazında değerlendirildiğinde Tokat milletvekilleri arasında en güçlü meslek grubu konumundaki hukukçular, en yüksek temsil gücüne 10. Dönem parlamentosunda ulaşmışlardır. 1954 genel seçimlerinde Tokat'tan seçilen 9 milletvekilinin 5'i hukukçudur. Bir başka anlatımla bu dönem Tokat milletvekillerinin yüzde 55,6'sını hukukçu kökenli milletvekilleri oluşturmaktadır. Daha da fazlası, 19. Dönem parlamentosu dışında, Tokat milletvekilleri arasında en az bir hukukçu milletvekili bulunmaktadır. Bütün bu bulgular Anadolu'da hâkim, savcı, avukatlar ile doktorların da mesleksel itibarının yüksekliğine işaret etmektedir.

Tokat Milletvekillerinin Eğitim Düzeyleri ve Yabancı Dil Bilgisi

Eğitim günümüzde önemi ve değeri her geçen gün daha da artan bir toplumsal olgudur. Etkili bir statü kazanma aracı da olan eğitim, hem nicel ve hem de nitel boyutlarıyla, bireylerin statü ve konumlarının belirlenmesinde önemli bir faktör haline dönüşmüştür. Eğitim, yalnızca bireyler açısından değil, toplumların sınıflandırılmasında da belirleyici bir faktör haline gelmiştir. Daha net bir ifadeyle, toplumların gelişmişlik düzeyleri belirlenirken de, eğitim olgusu ön plana çıkar.

Tablo–8. Tokat Milletvekillerinin ve Türk Siyasi Elitlerinin Eğitim Düzeyleri

Eğitim Düzeyi	Türk Siyasi Elitleri	
	Türkiye Geneli (%)	Tokat Milletvekilleri (%)
Üniversite	80.1	77,0
Lise	8.3	6,2
Ortaokul	7.3	10,6
İlkokul	4.3	6,2
Toplam	100	100

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Eğitim olgusu, siyasal hayatta ve özellikle de elitlerin dolaşımı sürecinde (Pareto, 1968) oldukça belirleyici rol oynamaktadır. Bu faktör, Türk toplumunun siyasal yapısı üzerinde de son derece güçlü bir etkiye sahiptir. Çok Partili Dönem Türk siyasi elitlerinin beşte dördünden fazlasının üniversite mezunudur (Arslan, 1995). Oysa Türkiye genel nüfusu içinde üniversite mezunlarının oranının yüzde 10'u ancak aşmaktadır (Arslan, 2005-a: 18).

Tokat'ta siyasal elit dolaşım sürecinde de, eğitim olgusunun bu belirleyici etkisini gözlemlemek mümkündür. Özellikle konu nicel boyutları ile incelendiğinde oldukça anlamlı bir sonuçla karşılaşılır. Tablo 8'de de görüldüğü gibi Tokat milletvekillerinin eğitim durumu, Türkiye ortalamasından bir hayli farklıdır. Bir başka ifadeyle, Tokat milletvekillerinin yüzde 77'si üniversite mezunudur. Bununla birlikte, Tokat milletvekilleri arasında üniversite mezunlarının oranı Türkiye geneli ortalamasının biraz gerisindedir. Buna karşın ilkokul ve ortaokul mezunlarının Tokat milletvekilleri arasında temsil edilme oranı, Türk siyasi elitleri ortalamasının oldukça üstündedir. Bütün bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde eğitim düzeyi bakımından, Tokat milletvekillerinin elitist bir özellik taşıdığı söylenebilir. Ne var ki bu elitist görünüm, Türk siyasi elitlerinden daha düşük düzeydedir.

Tokat milletvekillerinin eğitimsel özellikleri daha detaylı incelendiğinde, onların toplumsal profillerine ilişkin daha özgün bulgular ile karşılaşılır. Tablo 9'da da görüldüğü gibi, ilköğretim mezunu (ilkokul ve ortaokul bir arada) milletvekillerinin oranı yalnızca yüzde 17'ye yaklaşır. Buna karşın en az lise eğitimi görmüş milletvekillerinin oranı yüzde 83 civarındadır. Üniversite mezunu milletvekillerinin oranı ise yüzde 77'dir.

Üniversite mezunu milletvekillerinin dönemsel dağılımı incelendiğinde de oldukça ilginç bulgular ile karşılaşılır. Çok partili dönemin 7 parlamentosunda, Tokat'ı temsil eden milletvekillerinin tamamı üniversite mezunudur. Tokat milletvekilleri arasında üniversite mezunu milletvekillerinin en düşük olduğu dönem ise 12. ve 15. dönem parlamentolarıdır Tablo 9).

Tablo–9. 1950'den Günümüze Tokat Milletvekillerinin Eğitim Düzeyleri

			Eğitim seviyesi				Toplam
			Üniversite	Lise	Ortaokul	İlkokul	
Dönem	9	Sayı	8	0	1	0	9
		% dönem içi	88,9%	,0%	11,1%	,0%	100,0%
	10	Sayı	7	0	0	2	9
		% dönem içi	77,8%	,0%	,0%	22,2%	100,0%
	11	Sayı	4	3	2	1	10
		% dönem içi	40,0%	30,0%	20,0%	10,0%	100,0%
	12	Sayı	2	2	2	1	7
		% dönem içi	28,6%	28,6%	28,6%	14,3%	100,0%
	13	Sayı	7	0	0	0	7
		% dönem içi	100,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	14	Sayı	4	1	1	1	7
		% dönem içi	57,1%	14,3%	14,3%	14,3%	100,0%
	15	Sayı	3	0	3	1	7
		% dönem içi	42,9%	,0%	42,9%	14,3%	100,0%
	16	Sayı	4	0	2	1	7
		% dönem içi	57,1%	,0%	28,6%	14,3%	100,0%
	17	Sayı	5	1	0	0	6
		% dönem içi	83,3%	16,7%	,0%	,0%	100,0%
	18	Sayı	6	0	0	0	6
		% dönem içi	100,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	19	Sayı	6	0	0	0	6
		% dönem içi	100,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	20	Sayı	7	0	0	0	7
		% dönem içi	100,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	21	Sayı	6	0	0	0	6
		% dönem içi	100,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	22	Sayı	6	0	1	0	7
		% dönem içi	85,7%	,0%	14,3%	,0%	100,0%
	23	Sayı	7	0	0	0	7
		% dönem içi	100,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
	24	Sayı	5	0	0	0	5
		% dönem içi	100,0%	,0%	,0%	,0%	100,0%
Toplam		Sayı	87	7	12	7	113
		% dönem içi	77,0%	6,2%	10,6%	6,2%	100,0%

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Tokat milletvekillerinin eğitim düzeyleri dönemler bazında incelendiğinde daha ayrıntılı verilere ulaşılır. Tablo 9'da da görüldüğü gibi, son iki dönem Tokat milletvekillerinin tamamı lise ya da üniversite mezunudur. Daha net bir ifadeyle 23. ve 24. Dönem Tokat milletvekilleri arasında, ilkokul ya da ortaokul mezunu hiçbir milletvekili bulunmamaktadır. İncelenen süreçte görev almış toplam 113 milletvekilinin yalnızca 7 tanesi ilkokul mezunudur. Özellikle de 10. Dönemde parlamentoda Tokat'ı temsil etmiş milletvekillerinin yaklaşık yüzde 22'si ilkokul mezunudur.

Tablo–10. Tokat Milletvekillerinin Yabancı Dil Bilgisi

	1950'den Günümüze Tokat Milletvekilleri (%)
Yabancı Dil Bilmiyor	34,5
Bir Yabancı Dil Bilen	42,5
İki Yabancı Dil Bilen	18,6
Üç Yabancı Dil Bilen	4,4
Toplam	100

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Eğitim olgusu ile ilişkili bir başka değişken ise yabancı dil bilgisidir. Küreselleşmenin, bireylerin ve toplumların hayatı açısından belirleyici bir unsur halinde dönüştüğü günümüz dünyasında, yabancı dil bilmenin önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Yabancı dil bilmek bireylerin eğitim ve meslek hayatındaki başarısı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nitelik elit dolaşım sürecinde de bireyleri, daha avantajlı ve ayrıcalıklı hale getirmektedir. Bilinen her bir yabancı dil bireylere dışa açılmada, öteki topluma ve kültürlerden olan bireyler ile iletişim kurabilmede, toplumsal ve siyasal yaşama etkin bir şekilde katılabilmede bireyleri daha avantajlı kılmaktadır (Arslan, 2012-b).

Tablo–11. Tokat Milletvekillerinin Yabancı Dil Bilgisi, Eğitim Düzeyi İlişkisi

			Bildiği yabancı dil sayısı			Toplam
			Bir	İki	Üç	
Eğitim seviyesi	Üniversite	Sayı	42	20	4	66
		Eğitim seviyesi içinde	63,6%	30,3%	6,1%	100,0%
	Lise	Sayı	4	0	0	4
		Eğitim seviyesi içinde	100,0%	,0%	,0%	100,0%
	Ortaokul	Sayı	2	1	1	4
		Eğitim seviyesi içinde	50,0%	25,0%	25,0%	100,0%
Toplam		Sayı	48	21	5	74
		Eğitim seviyesi içinde	64,9%	28,4%	6,8%	100,0%

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Bu gerçekten yola çıkılarak Tokat milletvekillerinin profilleri, yabancı dil bilgisi temelinde de incelendi. Tablo 10 ve 13'te de görüldüğü gibi Tokat milletvekillerinin üçte ikisine yakını en az bir yabancı dil bilmektedir. Birinden fazla yabancı dil bilen milletvekillerinin oranı ise yüzde 23'tür. Yabancı dil bilmeyen Tokat milletvekillerinin oranı ise yüzde 34,5'tir.

Tablo–12. Tokat Milletvekillerinin Yabancı Dil Bilgisi, Meslek İlişkisi

			Bildiği yabancı dil sayısı			Toplam
			Bir	İki	Üç	
Meslek	Sivil bürokrat-yönetici (devlet-özel-yerel yönetim)	Sayı	7	1	1	9
		%	77,8%	11,1%	11,1%	100,0%
	Hukukçu (avukat-hakim-savcı)	Sayı	10	7	0	17
		%	58,8%	41,2%	,0%	100,0%
	Mühendis-mimar	Sayı	5	0	0	5
		%	100,0%	,0%	,0%	100,0%
	Doktor	Sayı	7	7	0	14
		%	50,0%	50,0%	,0%	100,0%
	Müteahhit	Sayı	1	0	0	1
		%	100,0%	,0%	,0%	100,0%
	Eğitimci (üniversite ve öteki)	Sayı	3	1	2	6
		%	50,0%	16,7%	33,3%	100,0%
	Asker-polis	Sayı	3	0	0	3
		%	100,0%	,0%	,0%	100,0%
	Tüccar-sanayici	Sayı	6	2	0	8
		%	75,0%	25,0%	,0%	100,0%
	Din adamı	Sayı	0	2	2	4
		%	,0%	50,0%	50,0%	100,0%
	Diğer	Sayı	3	0	0	3
		%	100,0%	,0%	,0%	100,0%
	Gazeteci-yazar	Sayı	0	1	0	1
		%	,0%	100,0%	,0%	100,0%
	Çiftçi	Sayı	3	0	0	3
		%	100,0%	,0%	,0%	100,0%
Toplam		Sayı	48	21	5	74
		%	64,9%	28,4%	6,8%	100,0%

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Tokat milletvekillerinin yabancı dil bilgisi eğitim seviyesi temel alınarak incelendiğinde de dikkat çekici bir tablo ile karşılaşılır (Tablo 11). Üniversite mezunu Tokat milletvekillerinin yaklaşık üçte biri iki ya da daha fazla yabancı dil bilmektedir. Ortaokul mezunu Tokat milletvekillerinin yüzde ellisi de yine iki ya da daha fazla yabancı dil bilmemektedir.

Tokat milletvekillerinin yabancı dil bilgisi, meslek değişkeni ile ilişkilendirildiğinde de anlamlı bulgular ile karşılaşılır. Tablo 12'de de görüldüğü gibi, üç yabancı dil bilenlerin önemli bir bölümünü eğitimci ve din adamı milletvekilleri oluşturmaktadır. İki yabancı dil bilenler arasında hukuk ve tıp kökenli milletvekilleri başı çekmektedir. Bunları tüccar ve sanayiler ile din adamları izlemektedir. Mühendis ve mimarlar ile asker ve polis kökenli milletvekilleri arasında birden fazla yabancı dil bilen hiçbir milletvekili bulunmamaktadır. Bu bulgular bizlere hangi meslek gruplarının, dünya ile daha fazla etkileşim içinde olduğuna dair ipuçları vermesi bakımından da önemlidir.

Tablo–13. 1950'den Günümüze Tokat Milletvekillerinin Dönemlere Göre Yabancı Dil Bilgisi

			Bildiği yabancı dil sayısı			Toplam
			Bir	İki	Üç	
Dönem	9	Sayı	4	0	0	4
		%	100,0%	,0%	,0%	100,0%
	10	Sayı	4	0	0	4
		%	100,0%	,0%	,0%	100,0%
	11	Sayı	6	0	0	6
		%	100,0%	,0%	,0%	100,0%
	12	Sayı	1	1	0	2
		%	50,0%	50,0%	,0%	100,0%
	13	Sayı	3	0	2	5
		%	60,0%	,0%	40,0%	100,0%
	14	Sayı	3	0	1	4
		%	75,0%	,0%	25,0%	100,0%
	15	Sayı	1	1	2	4
		%	25,0%	25,0%	50,0%	100,0%
	16	Sayı	4	2	0	6
		%	66,7%	33,3%	,0%	100,0%
	17	Sayı	2	2	0	4
		%	50,0%	50,0%	,0%	100,0%
	18	Sayı	3	1	0	4
		%	75,0%	25,0%	,0%	100,0%
	19	Sayı	2	2	0	4
		%	50,0%	50,0%	,0%	100,0%

			Bildiği yabancı dil sayısı			Toplam
			Bir	İki	Üç	
Dönem	20	Sayı	3	4	0	7
		%	42,9%	57,1%	,0%	100,0%
	21	Sayı	3	2	0	5
		%	60,0%	40,0%	,0%	100,0%
	22	Sayı	3	2	0	5
		%	60,0%	40,0%	,0%	100,0%
	23	Sayı	4	2	0	6
		%	66,7%	33,3%	,0%	100,0%
	24	Sayı	2	2	0	4
		%	50,0%	50,0%	,0%	100,0%
Toplam		Sayı	48	21	5	74
		%	64,9%	28,4%	6,8%	100,0%

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Tablo 13'te de görüldüğü gibi, Tokat milletvekillerinin yabancı dil bilgisi, dönemler baz alınarak incelendiğinde ise şöyle bir tablo ile karşılaşılır: Tokat milletvekilleri arasında yabancı dil bilgisinin en düşük olduğu dönem, 9., 10. ve 11. dönemlerdir. Buna karşın 13 (1965 genel seçimleri), 14 (1969 genel seçimleri) ve 15. (1973 genel seçimleri) dönem parlamentosunda Tokat ilini temsil eden milletvekilleri ise en üst düzey yabancı dil bilgisine sahiptir. Bu dönem milletvekillerinin önemli bir bölümü iki ya da daha fazla yabancı dil bilmektedir.

Aldıkları Eğitimin Türü ve Mezun Oldukları Üniversiteler BakımındanTokat Milletvekilleri

Eğitim konusu gündeme geldiğinden incelenmesi gereken diğer önemli hususlar arasında, alınan eğitimin türü ve bu eğitimin hangi kurumlardan alınmış olduğu sayılabilir. Daha net bir ifadeyle bireylerin eğitim seviyesi kadar önemli bir başka olgu ise, alınan eğitimin türü ve bu eğitimin nereden alındığıdır. Bu faktörler elit dolaşımı ve özellikle de siyasal elit dolaşım süreci üzerinde son derecede belirleyici etkiye sahiptir. Bu gerçekten hareketle, Tokat milletvekillerinin almış oldukları eğitimin türü ve bu eğitimlerini hangi kurumlardan almış oldukları da araştırma kapsamında incelendi.

Tokat milletvekillerinin görmüş oldukları eğitimin türü incelendiğinde, hukuk eğitiminin başı çektiği gerçeği ile karşılaşılır. Tablo 14'te de görüldüğü gibi, üniversite mezunu Tokat milletvekillerinin üçte birinden fazlası, hukuk alanında eğitim görmüşlerdir. En küçük grubu tıbbi bilimler grubu altında toplanmış olan veteriner-eczacı-diş hekimleri ile orman-ziraat mühendisliği eğitim görmüş milletvekilleri oluşturmaktadır. En büyük ikinci grubu sosyal-politik-ekonomi ve ticari bilimler alanında eğitimi görmüş milletvekilleri oluşturmaktadır. Tıp eğitimi almış milletvekilleri ise yüzde 14,9'luk oranla ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Tablo–14. Aldıkları Eğitim Türü Bakımından Tokat Milletvekilleri

		Sayı	%	Geçerli	Birikimli
Eğitim türü	Hukuk	31	27,4	35,6	35,6
	Mühendis-mimar	9	8,0	10,3	46,0
	Sosyal-politik-ekonomik-ticari bilimler	15	13,3	17,2	63,2
	Tıp	13	11,5	14,9	78,2
	Askeri	5	4,4	5,7	83,9
	Eğitim	4	3,5	4,6	88,5
	Orman-ziraat	1	0,9	1,1	89,7
	İlahiyat	6	5,3	6,9	96,6
	Tıbbi bilimler (diş-ziraat-veteriner)	2	1,8	2,3	98,9
	Öteki	1	0,9	1,1	100,0
	İlişkisiz (üniversite eğitimi yok)	26	23		
Toplam		113	100		

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Daha önce de dile getirildiği üzere, eğitim düzeyi ve alınan eğitimin türü gibi eğitimin alındığı kurum da elitlerin deveranında oldukça önemlidir. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de toplumsal yaşama yön veren elitlerin önemli çoğunluğu "elit üniversiteleri" olarak nitelendirilen üniversitelerden mezun olmuşlardır. Böylesi üniversitelerin çoğunluğu metropol kentlerde yer almakta olup köklü bir eğitim geleneğine sahiptir (Arslan, 2013).

Günümüz Türk toplumunda da, toplumsal hayatta ve eğitim sisteminde yaşanan gelişmelerle de yakinen ilişkili olarak, tanınmış seçkin üniversitelere yenileri eklenmeye başlanmıştır. Bu olgu dikkate alınarak araştırmada, üniversite mezunu Tokat milletvekillerinin diplomalarını nereden aldıkları konusu da irdelenmiştir.

Tablo–15. Tokat Milletvekillerinin Mezun Oldukları Üniversiteler

		Sayı	%	Geçerli	Birikimli
Üniversite	Bilinmiyor	7	6,2	8,0	8,0
	Ankara	21	18,6	24,1	32,2
	El Ezher Üniversitesi	1	,9	1,1	33,3
	Elazığ	1	,9	1,1	34,5
	Erzurum	2	1,8	2,3	36,8
	Eskişehir	2	1,8	2,3	39,1
	Fransa	3	2,7	3,4	42,5
	Harp okulu	4	3,5	4,6	47,1
	İstanbul	39	34,5	44,8	92,0
	İsviçre	1	,9	1,1	93,1
	İzmir	3	2,7	3,4	96,6
	Tokat	1	,9	1,1	97,7
	Trabzon	2	1,8	2,3	100,0
	Toplam	87	77,0	100,0	
Üniversite mezun değil		26	23,0		
Toplam		113	100,0		

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Tablo 15'te de görüldüğü gibi, Tokat milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu İstanbul ve Ankara'daki köklü üniversitelerden mezun olmuşlardır. Sadece Ankara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi mezunlarının Tokat milletvekilleri arasındaki oranı yüzde 78'e ulaşmaktadır. Konu daha da detaylı incelendiğinde Tokat milletvekillerinin yarıya yakınının İstanbul Üniversitesi mezunu olduğu gerçeği ile karşılaşılır. İstanbul ve Ankara üniversitelerini, Harp Okulu ve Fransa'da eğitim görmüş milletvekilleri takip etmektedir. İzmir, Eskişehir, Erzurum ve Trabzon gibi önemli kentlerimizdeki üniversitelerden mezun olmuş milletvekilleri de yine yadsınamayacak bir varlık oluşturmaktadırlar.

Tokat Milletvekillerinin Cinsiyeti, Medeni Durumu ve Çocuk Sayısı

Baştan beri anlatıla gelen sosyolojik faktörlere ilaveten, elit dolaşım sürecinde etkili olan öteki bazı toplumsal ve demografik faktörler de vardır. Bunlar arasında cinsiyet, medeni durum ve çocuk sayısı gibi temel değişkenler sayılabilir. Bu bağlamda araştırmada, 1950'den günümüze geçen yaklaşık 65 yıllık süreç içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında Tokat'ı temsil etmiş olan parlamenterler de cinsiyet, medeni durum ve çocuk sayısı gibi temel sosyolojik faktörler ışığında incelendi.

Bu konuda ilk akla gelen cinsiyet faktörüdür. Cinsiyet olgusunun, toplumsal yaşamdaki belirleyici özelliği, başta geleneksel toplumlar ve gelişmekte olan toplumlar olmak üzere hemen her toplumda gözlemlemek mümkündür. Tokat milletvekilleri de cinsiyet faktörü bağlamında incelendiğinde son derece önemli bulgularla karşılaşılır. Tablo 16'da görüldüğü gibi, Türkiye genelinde olduğu gibi Tokat'ın siyasal yapısında da, erkeklerin ezici bir üstünlüğü söz konusudur. Ancak Tokat'ın siyasi yapısındaki erkek egemenliği, Türkiye genelinden biraz daha düşük gibi görünmektedir. Bir başka anlatımla Tokat ili milletvekilleri arasında kadının temsil edilme durumu, Türkiye geneli ortalamasından biraz daha yüksektir.

Tablo–16. Tokat Milletvekillerinin ve Türk Siyasi Elitlerinin Cinsiyet Dağılımı

	Cinsiyet (%)		**Toplam**
	Kadın	Erkek	
Tokat Milletvekilleri (1950–2006)	2,7	97,3	100
Türk Siyasi Elitleri (1946–2006)	**1.77**	**98.23**	100

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Elit dolaşım sürecinde ele alınması gereken diğer iki önemli faktör de medeni durum ve çocuk sayısıdır. Bilindiği gibi aile toplum hayatının en önemli kurumlarından biridir. Aile kurumunun yapı ve işlevlerinde önemli bazı değişmeler yaşanmış olsa da bu kurum, toplumun en temel yapı taşı olma vasfını halen korumaktadır. Toplumsal, ekonomik ve siyasal kriz dönemlerinde, "bir tampon kurum" olarak aile kurumunun toplum açısından taşıdığı önem daha bir belirgin hale gelmektedir. Türk toplumunda aile kurumun temelinde ise evlilik olgusu yatar. Evlilik üzerinde bina edilmemiş birliktelikleri aile olarak tanımlamak oldukça zordur.

Tablo–17. Tokat Milletvekillerinin ve Türk Siyasi Elitlerinin Medeni Durumları

	Medeni Durumu (%)		Toplam
	Evli	Bekâr-Dul	
Tokat Milletvekilleri (1950–2007)	97,3	2,7	100
Türk Siyasi Elitleri (1946–2007)	**93.7**	**6.3**	100

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Bu tespitlerden temelinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi çatışı altında Tokat ilini temsil eden milletvekillerinin, medeni durumları da araştırıldı. Tablo 17'de de görüldüğü gibi, hem Tokat milletvekilleri, hem de Türk siyasi elitleri arasında evli milletvekillerinin ezici bir üstünlüğü gözlemlenir. Tablo 17'de sergilenen bulgular, Tokat ili özelinde aile kurumuna ve evliliğe, Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde bir önem ve değer atfedildiğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle Türk siyasi elitleri arasında bekâr ya da dul milletvekillerinin oranı yüzde 6'yı aşarken, bu oran Tokat milletvekilleri arasında yüzde 3'ü bile bulmamaktadır.

Tablo–18. Sahip Oldukları Çocuk Sayısı Bakımından Tokat Milletvekilleri ve Türk Siyasi Elitleri

	Ortalama Çocuk Sayısı
Tokat Milletvekilleri (1950–2007)	2.84
Türk Siyasi Elitleri (1946–2007)	2.5

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Türk siyasi elitleri ve Tokat milletvekilleri, sahip oldukları çocuk sayısı temelinde incelendiğinde, siyasi elitlerin aile yapısına ilişkin daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabilir. Tablo 18'de de görüldüğü gibi, Türkiye genelinde milletvekillerinin ortalama çocuk sayısı 2,5'tir. Tokat milletvekillerinin çocuk sayısı ise Türkiye ortalamasının biraz daha üstündedir. Daha net bir ifadeyle Tokat milletvekillerinin ortalama çocuk sayısı, Türk siyasi elitleri genel ortalamasından yaklaşık yüzde 13 daha fazladır.

Tablo–19. Tokat Milletvekillerinin Çocuk Sayısı

		Sayı	%	Geçerli	Birikimli
Çocuk sayısı	Çocuksuz	10	8,8	8,8	8,8
	1	18	15,9	15,9	24,8
	2	34	30,1	30,1	54,9
	3	22	19,5	19,5	74,3
	4	16	14,2	14,2	88,5
	5	2	1,8	1,8	90,3
	6	1	,9	,9	91,2
	7	3	2,7	2,7	93,8
	8	2	1,8	1,8	95,6
	9	2	1,8	1,8	97,3
	10	1	,9	,9	98,2
	12	2	1,8	1,8	100,0
	Toplam	113	100,0	100,0	

Kaynak: *Arslan'ın 2014 yılında gerçekleştirdiği araştırmanın verileri temel alınarak hazırlanmıştır.*

Grafik 10 ve Tablo 19'da sergilenen bulgular, Tokat milletvekillerinin çocuk sayısı ve aile büyüklükleri hakkında daha detaylı bilgiler ortaya koymaktadır: Tokat milletvekillerinin yaklaşık dörtte biri dört ya da daha fazla çocuk sahibidir. Yedi ya da daha fazla çocuk sahibi durumundaki milletvekillerinin oranı ise yüzde 6'ya yaklaşmaktadır. Hatta on ya da daha çocuğa sahip milletvekillerinin genel içindeki büyüklüğü ise yüzde 2'nin altındadır. Üç ya da daha az çocuk sahibi olan milletvekillerinin, Tokat ilini Parlamento çatısı altında temsil eden vekiller arasında yüzde 74 civarında olduğu dikkate alındığında, Tokat milletvekilleri arasında çekirdek aile yapısının daha belirgin olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Tokat Milletvekillerinin Seçildiği Dönem ve Partiler

Sıklıkla vurgulandığı üzere genel seçimler ve yerel seçimler, toplumların siyasi yapısının şekillendirilmesinde belirleyici rol oynar (Arslan ve Baştürk, 2014). Hem genel seçimler ve hem de yerel, katılımcı demokrasinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Bu seçimlerde bireyler, toplumun siyasal hayatındaki en belirleyici rollerini oynarlar. Seçmenler, seçimlerde sergiledikleri tutum ve davranışlarıyla, ülkenin ve toplumun kaderinin tayininde belirleyici konumdaki merkezi ve yerel siyasi elitleri seçerler.

Tablo–20. Tokat Milletvekillerinin Milletvekili Seçildiği Dönem

	Sayı	%	Geçerli	Birikimli
9. Dönem (1950)	9	8,0	8,0	8,0
10. Dönem (1954)	9	8,0	8,0	15,9
11. Dönem (1957)	10	8,8	8,8	24,8
12. Dönem (1961)	7	6,2	6,2	31,0
13. Dönem (1965)	7	6,2	6,2	37,2
14. Dönem (1969)	7	6,2	6,2	43,4
15. Dönem (1973)	7	6,2	6,2	49,6
16. Dönem (1977)	7	6,2	6,2	55,8
17. Dönem (1983)	6	5,3	5,3	61,1
18. Dönem (1987)	6	5,3	5,3	66,4
19. Dönem (1991)	6	5,3	5,3	71,7
20. Dönem (1995)	7	6,2	6,2	77,9
21. Dönem (1999)	6	5,3	5,3	83,2
22. Dönem (2002)	7	6,2	6,2	89,4
23. Dönem (2007)	7	6,2	6,2	95,6
24. Dönem (2011)	5	4,4	4,4	100,0
Toplam	113	100,0	100,0	

Toplumsal ve siyasal hayatımıza yön veren demokratik ilkelerin bir gereği olarak her il, sahip olduğu nüfusu ve öteki bazı kıstaslarla ilişkili olarak, merkezi siyasetin Ankara'daki kalbini oluşturan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne vekil gönderir. O ili merkezi siyasi yapı içinde kimlerin temsil edeceğine, o ilin sınırla-

rı içinde ikamet eden ve seçme hakkına sahip bireyler kara verirler. Tokat ilimiz, Çok Partili Dönemde gerçekleşmiş olan 16 genel seçimde TBMM'ye toplam 113 milletvekili göndermiştir. Tablo 20'de de görüldüğü gibi Tokatlılar parlamentoya en çok temsilciyi, On milletvekili ile 11. dönemde göndermişlerdir. İncelen dönemler bazında Tokat, yasama sürecinde en az 5 milletvekili ile temsil edilmiştir.

Tablo–21. Tokat Milletvekillerinin Milletvekili Seçildikleri Parti

Parti	Sayı	%	Geçerli	Birikimli
Ak Parti	13	11,5	11,5	11,5
ANAP	10	8,8	8,8	20,4
AP	15	13,3	13,3	33,6
Bağımsız	1	0,9	0,9	34,5
CGP	1	0,9	0,9	35,4
CHP	30	26,5	26,5	61,9
DP	18	15,9	15,9	77,9
DYP	3	2,7	2,7	80,5
FP	2	1,8	1,8	82,3
HP	2	1,8	1,8	84,1
MHP	6	5,3	5,3	89,4
MSP	1	0,9	0,9	90,3
RP	6	5,3	5,3	95,6
SHP	4	3,5	3,5	99,1
YTP	1	0,9	0,9	100,0
Toplam	113	100,0	100,0	

Tokat milletvekillerinin seçildiği siyasi partiler incelendiğinde ise Tokat'ın siyasi yapısına ilişkin bazı önemli ipuçlarına ulaşılır. Arslan'ın da belirttiği gibi çok partili dönemde, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal hayatında genellikle sağ siyaset anlayışı egemen olmuştur (Arslan ve Baştürk, 2014). Sol yelpazedeki partilerin de yürütme sürecinde iktidarı elinde bulundurduğu bazı dönemle gözlemlenmiş olsa da, sol siyaset geleneği ülke siyasi hayatında kalıcı olamamıştır (Arslan, 2006). Tablo 21'de de görüldüğü gibi, Tokat'ın siyasi yapısı da Türkiye geneli ile oldukça benzer bir tablo sergiler. Bir başka ifadeyle, bazı dönemler daha belirgin bazı dönemler de daha zayıf olsa da, Tokat'ın siyasi yapısında merkez sağ ve muhafazakâr sağ yelpazeden siyasi partiler belirleyici konumda olmuştur.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Bu araştırmada, Tokat milletvekillerinin toplumsal profillerini araştırmak ve bulgulardan hareketle Tokat'ta elit dolaşım sürecinin sosyolojik dinamiklerini ortaya koymak hedeflendi. Bu hedefle bağlantılı olarak, yakın tarihimizde Tokat milletvekillerinin sergilediği değişim dinamikleri, kısmen de olsa anlaşılmaya çalışıldı. Araştırmanın zaman boyutu 1950'den başlatıldı. Bilindiği gibi 1946 yılı, Türkiye'nin toplumsal ve siyasi hayatı açısından son derece önemlidir. Çok partili demokratik hayata geçiş hususunda ilk adımlar 1946 seçimleri ile atılmıştır. 1946 yılı genel seçimleri, "şaibeli seçimler" olarak nitelense de, gerçek çok partili hayata tam

geçişin gerçekleştirildiği 1950 genel seçimlerinin hazırlayıcısı olması hasebiyle son derece önemlidir. Ülkemizde, 1950'den günümüze toplam 16 genel seçim gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, bu genel seçimlerin sonuçları Tokat ili özelinde incelendi. Tokat'a ilişkin bulgular yeri geldiğinde, araştırmacıların daha önceki çalışmalarına da atıfta bulunarak, Türkiye geneline yönelik bulgularla karşılaştırıldı. Böylece Türkiye'nin siyasi yapısı içinde Tokat'ın yeri anlaşılmaya çalışıldı.

İllerin milletvekili profillerine yönelik ötek araştırmalarda olduğu gibi bu çalışmada da, teorik ve metodolojik temelde siyaset sosyolojisi ve özellikle de elit sosyolojisinin teori, yöntem ve teknikleri kullanıldı. Teorik açıdan, özellikle, elit teorisinin bir açılımı olan elitist (seçkinci) elit teorisi kullanıldı. Bütün bunlar ışığında ulaşılan bulgular dikkate alınarak, araştırmanın başlangıcında belirlenen soruların cevapları şöylece özetlenebilir: Tokat milletvekillerinin ortalama yaşı 45'tir. Bu ise Tokat milletvekilleri arasında genç, özellikle de orta-genç yaş grubunun önemli bir ağırlığının olduğunu gösterir. Yaş ile ilgili ortanca ve tepe değer hesaplamaları da bu yargıyı destekler doğrultudadır. Bu bulgulardan hareketle, yaş ile aşağıdaki saptamalara ulaşılabilir.

- Tokat'ın siyasi yapısı içinde milletvekili seçilebilmek için yaş faktörü belirleyici bir etkiye sahiptir.
- Genç (Orta-genç) yaş grubu milletvekili adaylarının, Tokat'tan milletvekili seçilme olasılığı, ileri yaş grubu bireylere oranla daha yüksektir.
- Milletvekillerinin mesleki özgeçmişlerine dair bulgular ise, meslek faktörüne dair başlangıçta ortaya konan sorulara şu cevapları verir: Tokat'ın siyasi ve toplumsal hayatında sivil bürokrat-yöneticilerin belirleyiciliği ön plandadır. Bunları hukukçular (avukat, hâkim ve savcılar) ve çiftçiler izler. Bütün bu bulguların ışığında, başlangıçta meslekle ilgili olarak sorulan sorulara verilen cevaplar olarak şöylece özetlenebilir:
- Bazı meslek grupları, Tokat'ta siyasi elit dolaşım sürecinde daha belirleyici etkiye sahiptir.
- Milletvekili adaylarının hukukçu, Tokat'ta milletvekili seçilmesinde pozitif yönde bir etki yapar.
- Milletvekili adaylarının tüccar ve sanayici olması Tokat'tan milletvekili seçilebilme olasılığı öteki meslek gruplarına oranla arttırır.
- Meslek olarak tüccar ve sanayicilik kökenli olmak, Tokat'tan milletvekili seçilebilmek için pozitif yönde bir etki yapar. Bununla birlikte tüccar ve sanayicilerin Tokat'ın siyasi yapısı içindeki yeri, Türkiye genelinden daha geri plandadır. Buna karşın, Türkiye genelinden farklı olarak çiftçiler Tokat'ın toplumsal yapısında daha etkin rol oynar.
- Cinsiyet faktörü de, Tokat'ta elit dolaşım süreci üzerinde oldukça belirleyici rol oynamaktadır. Erkek milletvekillerinin, Tokat milletvekilleri arasında, yüzde 97,3 gibi ezici bir üstünlüğü olduğu dikkate alındığında, aşağıdaki bulgular kolayca söylenebilir.

- Milletvekili adaylarının cinsiyeti, Tokat'ta milletvekili seçimi sürecinde belirleyici bir etkiye sahiptir.
- Milletvekili adaylarının erkek olması, Tokat'ta milletvekili seçimi sürecinde pozitif yönde bir etki yapar. Bununla birlikte Tokat'ın toplumsal ve siyasal yaşamında gözlemlenen maskülin karakter, Türkiye genelinden daha zayıf düzeydedir.

Araştırmanın bulguları, eğitim faktörünün de, Tokat'ta milletvekili seçilebilme sürecinde önemli rol oynadığını göstermektedir. Araştırma bulguları Tokat milletvekillerinin yüzde 77'den fazlasının üniversite mezunu olduğunu göstermektedir. Bu konu ile ilgili, ilgili başlık altında tartışılan öteki bulgular da dikkate alındığında, şu sonuçlara ulaşılır:

- Eğitim durumu Tokat'ta milletvekili seçimi sürecinde belirleyici bir etkiye sahiptir.
- Aldığı eğitimin miktarı arttıkça, milletvekili adayının Tokat'tan milletvekili seçilme olasılığı da artar.
- Üniversite mezunu olmak, milletvekili adayının Tokat'tan milletvekili seçilmesinde pozitif yönde belirleyici rol oynar. Bununla birlikte, üniversite mezunu olmak Tokat'ta, Türkiye genelinde olduğu kadar etkili değildir
- Alınan eğitimin türü de milletvekili adayının Tokat'tan milletvekili seçilmesinde pozitif yönde etki yapar.

Milletvekillerinin yabancı dil bilgileri ve mezun oldukları üniversiteler ile ilgili bulgular incelendiğinde, konu ile ilgili olarak başlangıçta sorulan sorulara ilişkin şu cevaplar ortaya koyar: Tokat milletvekillerinin üçte ikisine yakını en az bir yabancı dil bilmektedir. Öte yandan üniversite mezunu milletvekillerinin büyük çoğunluğu metropol kentlerdeki üniversitelerden mezun olmuştur. Hal böyle olunca:

- Yabancı dil bilmek, Tokat'ta milletvekili seçimi sürecinde pozitif yönde bir etki yapar.
- Metropol kentlerdeki köklü üniversitelerden alınan diplomalar, milletvekili adayının Tokat'tan milletvekili seçilmesinde pozitif yönde etki yapar.

Medeni durum ve aile yapısına ilişkin bulgular incelendiğinde ise Tokat milletvekillerinin yüzde 97,3'ünün evli olduğu gerçeği ile karşılaşılır. Milletvekillerinin sahip oldukları ortalama çocuk sayısı ise Türkiye ortalamasının biraz üzerindedir. Hal böyle olunca bu hususta şu sonuca ulaşılabilir:

- Milletvekili adayının medeni durumu, Tokat'tan milletvekili seçilmesinde olumlu yönde etki yapar.
- Evli bireylerin, Tokat'tan milletvekili seçilme şansı, bekârlara kıyasla daha yüksektir.
- Çekirdek aile yapısına doğru bir değişim gözlemlense de geleneksel geniş aile yapısı Tokat'ta belli oranlarda da olsa varlığını halen sürdürmektedir.

Tokat milletvekillerinin sosyolojik görünüşüne yönelik bulgular özetlendiğinde, Tokat milletvekilleri arasında da eşitlikçi olmaya bir görünüm ile karşılaşılır. Bazı toplum kesimleri, Tokat milletvekilleri arasında daha fazla temsil edilirken, bazı kesimler toplumsal yapı içindeki oranlarına göre daha az temsil edilmekte, bazı kesimler ise hiç temsil edilme fırsatı bulamamaktadır. Tokat milletvekilleri ile ilgili bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Tokat'ta durumun seçkinci (elitist) elit teorisi ile paralellik gösterdiği sonucuna ulaşılır.

Kaynakça

Altunışık, R., Coşkun, R. (vd.) (2004). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemler (SPSS Uygulamalı).* Sakarya: Sakarya Kitabevi.

Arslan, D.A., Baştürk, S. (vd.) (2014). Siyaset sosyolojisi perspektifinden 2009 ve 2014 yerel seçimlerinin karşılaştırmalı incelemesi. *Akademik Bakış İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 43,1-27.

Arslan, D.A. (2013-a). Geçmişten günümüze Artvin milletvekilleri: 1950'den bugüne artvin milletvekillerinin sosyolojik analizi. *Karadeniz Araştırmaları (Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*. 36, 43-70.

Arslan, D.A., Baştürk, S ve Arslan, G. (2013-b). Çok Partili Dönemde Diyarbakır milletvekilleri: Geçmişten geleceğe Diyarbakır milletvekillerinin sosyolojik analizi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 21, 47-84.

Arslan, D.A., Karataş, M. (vd.) (2013-c). Yerel seçim sonuçları temelinde Tokat'ın siyasi yapısı. *International Journal of Human Sciences*. 10-1, 555-609.

Arslan, D.A. (2012-a). Sosyoloji ve Yöntem Yazıları, Ankara: Kalkan Matbaacılık.

Arslan, D.A. (2012-b). Mersin Milletvekilleri'nin sosyolojik profilleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi - International Journal of Human Sciences*. 9-2, 587-622.

Arslan, D. A. ve Arslan, G. (2012-c). Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Tokat'ın Siyasi Yapısı, Tokat Sempozyumu (1– 3 Kasım 2012). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.

Arslan, D.A. (2007). *Elit sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Arslan, D.A. (2006). 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi sonrası Türkiye'nin siyasi yapısı. *Akademik Bakış, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgızistan-Celalabat İşletme Fakültesi, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 11, 1–28.

Arslan, D.A. (2005-a). Educational bases of Turkish Democracy: Educational backgrounds of Turkish elites. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research).* 8-1, 5–30.

Arslan, D.A. (2005-b). The evaluation of parliamentary democracy in Turkey and Turkish political elites. *Historia Actual On-Line*, (Contemporary History Association – Asociacion De Historia Actual) 3- 6, (Revısta Electrónıca «Hıstorıa Actual On-Lıne», Año III, Nº 6, Invıerno 2005), <http://www.hapress.com/abst.php?a=n06a10 > 08.03.2005.

Arslan, D.A. (2004-a). The theories on the power: Elite theory. *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi.* 6-1. http://www.isguc.org/arc_view.php?ex=193

Arslan, D.A. (2004-b). Türk iktidar seçkinleri. *Kırgızistan Kommersiyalık Enstitüsü, Akademik Bakış, Türk Dünyası Celalabad İşletme Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.* 3, 1–9. http://www.tdcif.org/a_view.php?pg=arc_view&ex=13

Arslan, D.A. (2004-c). Türk medya elitleri: Bir durum tespiti**.** *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*. 4- 2, 135–164.

Arslan, D.A. (2004-d). Türkiye'nin siyasi ve toplumsal değişme sürecinde ordu ve Türk askeri elitleri. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*. 6-1, 5–28.

Arslan, D.A. (2003-a). Eşitsizliğin teorik temelleri: Elit teorisi. *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 6–2, 115–135.

Arslan, D.A. (2003-b). Elit teorisi ışığında günümüz Türk toplumunun genel bir değerlendirmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*. 6-2, 5–30.

Arslan, D.A. (2003-c). Çok partili dönem Türk siyasi elitlerinin sosyolojik profilleri. *Jeopolitik Bilimsel Araştırmalar Dergisi*. 2- 7,131–138.

Arslan, D.A. (2003-d). Emergence of the Turkish bourgeoisie and business-politics relations in Turkey**.** İş-*Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi.* 5-2.

Arslan, D.A. (1995), Turkish Political Elites: Social Construction of Turkish Political Elites and Top Political Leadership in Turkey, Guildford: University of Surrey, Department of Sociology.

Bachrach, P. & Baratz, M. (1962). Two faces of power. *American Political Science Review.* LVI.

Etzioni, H. E. (1997). *Class & elites in democracy and democratisation.* NewYork: Garland Publishing.

Etzioni, H. E. (1993). *The elite connection*. London: Polity Press.

Frey, W.F. (1965). *The Turkish political elite.* Massachusetts: MIT Press.

Gilbert, N. (1997). *Analysing tabular data*. London: Sage.

Gilbert, N. (1994). *Researching social life.* London: Sage.

Healey, J. F. (1993). *Statistics: A tool for social research*. Califonia: Wadsworth.

Hertz, R. & Imber, J. B. (1995). *Studying elites using qualitative Methods*. London: Sage.

Landau, J. M., Özbudun, E., & Tachau, F. (1980). *Electoral politics in the Middle East.* London: Cronm Helm.

Meisel**,** J. (1962). *The myth of the rulling class: Gaetano Mosca and elite.* Michigan: University Press.

Mosca, G. (1939). *The ruling class.* New York: McGraw Hill.

Moyser, G. & Wagstaffe, M. (1987). *Research methods for elite studies*. London: Allen and Unwin.

Pareto, V. (1968), *The rise and fall of the elites.* New Jersey: The Bedminster.

Presthus, R. (1964). *Men at the Top*. New York: Oxford University Press.

Scott, J. (1993). *Sociology of elites*. Aldershot: Elgar.

Scott, J. (1990). *A Matter of record: Documentary sources in social research*. Cambridge: Polity Press.

TBMM (2003). *TBMM albümü 22. Dönem (TGNA-Turkish Grand National Assembly Album)*. Ankara: TBMM Basımevi.

TBMM (2000). *TBMM albümü 21. Dönem (TGNA-Turkish Grand National Assembly Album)*. Ankara: TBMM Basımevi.

TBMM (1997). *TBMM albümü 20. Dönem (TGNA-Turkish Grand National Assembly Album)*. Ankara: TBMM Basımevi.

TBMM (1994). *TBMM albümü 1920–1991 (TGNA-Turkish Grand National Assembly Album)*. Ankara: TBMM Basımevi.

TBMM (1992) *TBMM albümü 19. Dönem (TGNA-Turkish Grand National Assembly Album)*. Ankara: TBMM Basımevi.

Thoenes, P. (1966). *Elites in the welfare state.* Toronto: Trans Canada Press.

Turhan, M. (1991). *Siyasal elitler.* Ankara: Gündoğan Yayınları.

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat Şer'iye Sicillerine Kayıtlı Olan Sürgünler

Fatma ATABEY*

Özet

Sürgün (nefy), Osmanlı Devletinde bir tür cezalandırma yöntemidir. Sürgün yeri suç'un şekline, suçlunun devlet hizmetindeki yeri ve önemine göre değişmektedir. Suçun boyutu ve suçlunun kimliği sürgün edilecek yeri belirleyen önemli etkenler arasındadır. Rodos, Kıbrıs gibi adalar, Bursa, Kütahya, Edirne, Trabzon, Sinop gibi şehirler sürgün yerlerindendir. Orta Karadeniz'in önemli şehirlerinden biri olan Tokat da sürgün yerleri arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada XIX. Yüzyılın ilk yarısında Tokat Şer'iye Sicillerinde kayıtlı olan sürgünler, Tokat'a kimlerin sürgün olarak gönderildiği, sürgün sebepleri ve sürgünlerin ne şekilde sonuçlandığı ele alınacaktır. Dolayısıyla ana kaynağımız Tokat şer'iye sicilleridir.

Anahtar Kelimeler: *XIX. Yüzyılın ilk yarısı, şer'iye sicilleri, Tokat, sürgün.*

Giriş

Bir ceza yöntemi olarak görülen sürgün, devletin bir kişi veya bir topluluğu bulunduğu mahalden başka bir mahalle bir süre ya da ömür boyu kalmak üzere zorla gönderilmesi şeklinde ifade edilir.[1] Eskiçağlardan beri devletlerin otoritelerini artırmak için, bir ceza şekli olarak uygulanan sürgün bazı değişikliklere uğrayarak, sistematik bir şekilde Osmanlı devletinde de uygulanmıştır.[2]

Osmanlı sürgün usulü çeşitli sebeplere göre şekillenmiş olup bireysel sürgünler ve toplu sürgünler görülmüştür. Özellikle kuruluş devrinde, yeni feth edilen bölgelerin iskân edilmesi ve ıssız bölgelerin şenlendirilmesi amacıyla sürgünler yapılmıştır. Bireysel sürgünler ise özellikle devletin duraklama ve gerileme dönemlerinde huzur ve asayişi sağlamak amacıyla yapılmış olan cezai nitelik taşıyan sürgünlerdir.[3]

Osmanlı devletinde cezai hükümlere verilen kararlarda şer'i hukuk belirleyici olurken cezaların uygulama yetkisi padişah veya vekiline ait olmuştur. Os-

* Arş. Gör, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

1 Talip Türcan ''Sürgün'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010, s.164.

2 Abdullah Acehan, ''Osmanlı Devletinin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri'',*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1/5, Güz 2008, s.16.

3 Kemal Daşcıoğlu, *İskân Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s.48.

manlı hukukunda cezaların uygulanması; had, kısas ve ta‘zir olarak üç şekilde gerçekleşmiştir. Sürgün ta‘zir cezaları kapsamına girmektedir. Ta‘zir cezaları ihtardan idama kadar suça göre değişiklik göstermektedir. Hapis ve para, sürgün, kürek, kalebentlik gibi cezalar ta‘zir cezaları arasında yer almaktadır.[4]

Sürgün bir nevi zorunlu ikamet cezası olarak görülür. Sürgün yeri genellikle suçun niteliğine suçlunun devlet hizmetindeki makam ve mevkiine göre değişmektedir. Suçluların kaçabilme riskini azaltmak ve rahat bir şekilde gözetim altında tutmak amacıyla genellikle Kıbrıs, Rodos, Midilli, Bozcaada gibi adalar, Fizan, Taif, Bağdat gibi Kuzey Afrika ve Arap coğrafyasından çeşitli yerler, Trabzon, Sinop gibi sahil kaleleri; bazı durumlarda ise İstanbul veya İstanbul'a yakın şehirler tercih edilmiştir.[5]

Bu çalışmamızda Orta Karadeniz'in önemli kentlerinden olan Tokat'a 19. Yüzyılın ilk yarsı yapılan sürgünler, Tokat Şer‘iyye sicillerine göre ele alınacaktır. Sürgünlerin ne şekilde gerçekleştiği, sürgün hükümlerinin muhtevası, sürgün edilen şahısların kimliği, sürgüne sebep olan haller ve sürgünlerin hangi durumlarda af edildiği belgeler ışığında incelenecektir.

Sürgün Hükümleri ve Sürgünlerin Uygulama Şekli

Osmanlı Devletinde bir kişinin sürülmesine karar verildi ise o kişinin mensup olduğu makam, ulema ise şeyhülislam, asker ise yeniçeri ağası, mülkiyeden ise sadrazam veya kaymakam paşa tarafından makama arz edilir ve eğer uygun görülür ise sürülmesi için ferman çıkarılırdı.[6] Bu durum kişilerin ikamet ettiği ve sürüleceği yerlerin kadılarına bildirilirdi. Sürgün hükümleri üslup ve ifade bakımından genellikle şu şekilde hazırlanmıştır. Hükmün başında kişinin sürüldüğü veya sürüleceği yerlerin kadılarının adları kendi elkabları ile yazılırdı. Ardından sürülen kişinin kim olduğu, ikamet ettiği yer, niçin sürüldüğü, sürgün esnasında nasıl bir yol izleneceği, hangi çavuşla gideceği, çavuşun nelere dikkat etmesi gerektiği, kadının görevleri ve ihtimam göstermesi gereken hususlar belirtilir.[7] Hükmün son kısmına kişinin sürülme tarihi ve hükmün yazıldığı yer belirtilir.[8]

Örneğin; Cemâziye'l-âhir 1235 tarihli belge suretinde, Dergâh-ı mu‘allam kapucu başlarından lağımcı başı Hacı Mir Ali ve Tokat naibine gönderilen ferman üzerine; lağımcı neferatından Ali Başıburunsuzun kendi halinde olmayıp rızaya aykırı harekette bulunmasından dolayı Tokat'a nefy ve icla olunması bildirilmiştir. Lağımcı başı Hacı Mir Ali'ye suçlunun çavuş nezaretinde acilen Tokat'a

4 Kemal Daşcıoğlu, *a.g.e.*, s.36.

5 Osman Köksal, ''Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları'', *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 19, 2006, s.288.

6 Abdullah Acehan, a.g.m, s.18.

7 Kemal Daşcıoğlu, *a.g.e.*, s.174-175.

8 Abdullah Acehan, a.g.m, s.19.

ulaştırılması, Tokat naibine ise suçlunun Tokatta ikamet ettirilerek muhafazası hususuna dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir.[9]

Yukarıdaki belgede de görüldüğü üzere sürgün edilen kişiden sorumlu olan lağımcı başına ve sürgüne gönderileceği yer olan Tokat naibine ferman yazılarak durum bildirilmiştir. Belgelerde genellikle sürgün yerine nefy, nefy ve tağrib kullanılmış olup incelediğimiz belgelerde genellikle nefy, ya da nefy ve icla şeklinde kullanılmıştır.

Yine Şaban 1236 tarihli başka bir belgede, Sivas valisi İbrahim paşa'ya ve Tokat naibine emr-i şerif ile bildirildiği üzere sabık müfti Hacı Halil Efendi'nin hizmetinde bulunan Hazinedar Hacı Hüseyin'in Tokat'a nefy ve icla olunduğu bildirilmiştir. Sivas valisi ve Tokat naibine gönderilen fermana göre suçlunun divân-ı hümâyûn çavuşlarından Hacı Derviş Çavuş gözetiminde süratle bölgeye ulaştırılması ve bu konuda gereken hassasiyetin gösterilmesi emr edilmiştir. Burada dikkat çeken husus sürgün edilen şahsın hangi sebepten sürüldüğünün belirtilmemesidir.[10]

Cemâziye'l-âhir 1231 tarihli belgeye göre; Niğde sancağı mutasarrıfı Ahmed'in ifadesi üzerine Bor müftisi Maraşizade Hacı Seyid Mehmed'in uygunsuz hareketlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine te'dibi gerekli görülerek, Şeyhülislam Seyid Mehmed Zeynel Abidi'nin de onayıyla Tokat'a sürgün edilmesi uygun görülmüştür. Sürgün Bor ve Tokat kazası naiplerine emr-i şerif ile bildirilmiştir. Bor naibine gönderilen fermanda merkumun divân-ı hümâyûn çavuşlarından Mustafa Çavuş nezaretinde Tokat'a ulaştırılması istenmiştir. Tokat naibine gönderilen ferman da ise orada ikamet ettirilmesi, bu süre zarfında mesuliyetin kendisine ait olduğu ve uygunsuz bir harekette bulunmaması gerektiği bildirilmiştir.[11] Bu belgede görüleceği üzere özellikle ulemadan biri sürgün edileceği zaman şeyhülislamın onayı alınmıştır. Burada dikkat çeken bir başka husus ise sürgüne gönderilen yerin kadısına düşen görevlerdir. Sürgün edilenlerin suç işlememesi ve firar etmemesi için kadıların gerekli özeni göstermesi gerekmektedir. Kadı, sürgün edilen kişinin affı veya nakliyle ilgili bir emir gelmedikçe sürgün edilen kişiyi serbest bırakamaz.[12] Bu husus belgelerde ''Bir hatve mahall-i ahara salıverilmesi lazım gelir ise mes'ûl ve mu'atib olacağını bilüb ana göre muhafazası hususuna dikkat edilmesi'' şeklinde ifade edilmiştir.[13]

Sürgün Sebepleri

Tokat şer'iyye sicillerindeki incelediğimiz belgelere göre, hilaf-ı rıza harekette bulunma, kendi halinde olmama, fakir fukaraya zulm etme, ayanlık ya da

9 Tokat Şer'iyye Sicili, Defter No:26, Belge No:56, Sayfa No:1 (Bundan sonra TŞS, 26, 56/1 şeklinde gösterilecektir.)

10 TŞS, 25, 99/1

11 TŞS, 21, 158/1

12 Kemal Daşcıoğlu, *a.g.e.*, s.194.

13 TŞS, 25, 99/1

voyvodalık iddiasında bulunma, memuriyetin gerekliliklerini yerine getirmeme gibi sebeplerden dolayı sürgünlerin yapıldığı görülmektedir.

Örneğin; Safer 1236 tarihli belgeye göre, Ereğli ve civarındaki Şucuaddin kazası sabık voyvodası Porsuklu Deli Hasanın oğlu Derviş Ahmet'in kendi halinde olmayıp, nizama aykırı harekette bulunmasından dolayı Tokat'a sürgün edildiği, Tokat naibine emr-i şerif ile bildirilmiştir. Ancak ıyal ve evladı kendilerine merhamet edilerek babalarının af edilmesini talep etmişlerdir. Suçlunun bundan sonra fesatlık yapmaması, kimsenin işine müdahale etmemesi şartıyla ıyal ve evladına merhameten af edilmesi uygun görülmüştür.[14]

Cemâziye'l-âhir 1231 tarihli başka bir belgede, Kütahya sancağı Şeyhlü kazasına bağlı Çivril karyesi sakinlerinden olan Süleyman öteden beri kendi halinde olmayarak, düzene aykırı hareketlerde bulunmuş, ahaliyi rahatsız etmiştir. Bu durum ahali tarafından dilekçe ile Kütahya naibine ifade edilmiştir. Merkuma defalarca kendi halinde olarak ırzıyla mukayyed olması tenbih edilmiş fakat merkûm bu uyarıları dikkate almamıştır. Ahaliye, fakir fukaraya zulme devam etmiş bununla da yetinmeyerek önemli işleri durdurmak ve Çivril mukataasını tahsil etmek sevdasında bulunmuştur. Merkum bu halleri yüzünden ahali tarafından verilen mahzar ve Kütahya naipleri tarafından verilen ilamlar üzerine Tokat'a sürgün edilmesi emr edilmiştir. Divan-ı hümâyûn çavuşlarından Seyyid Osman Çavuş nezaretinde hızlı bir şekilde Tokat'a ulaştırılması ve orada ikamet etmesi hususunda gereken özen ve dikkatin gösterilmesi gerektiği Tokat naibine bildirilmiştir.[15]

Gayrimüslimlerin Sürgün Durumu

Osmanlı devletinde ceza kanunlarının uygulanmasında bölgesel farklılıklar ya da toplumsal sınıf ayrımı gözetilmeyerek kanunlar herkes için geçerli olmuştur.[16]

Recep 1236 tarihli belgede, Karahisar-ı şarki kazasına bağlı olan Ezidir ve Aşkara karye sakinlerinden ve Ermeni milletinden olan Papas Serkiz'in hilaf-ı rıza harekette bulunmasından dolayı Tokat'a sürgün edildiği Tokat naibine gönderilen emr-i şerifde bildirilmiştir. Fakat Ermeni patriği Bogos rahibin arz-ı hali üzerine, bundan böyle aykırı bir harekette bulunmayacağına taahhüt ettirilerek ıslah-ı nefs olunması şartıyla salıverilmesi uygun görülmüştür.[17]

Osmanlı devleti içindeki cemaat liderlerinin, kendi cemaatlerine bağlı Osmanlı uyruğu üzerinde sürgün, hapis, vergileri kaldırmak, din adamlarını görevden almak gibi sivil ve politik hayata etki eden konulara müdahalede bulunma yetkileri vardır.[18] Bu belgede Ermeni cemaat lideri olan Ermeni patriğinin sürgünü kaldırma konusunda etkili olduğu görülmektedir.

14 TŞS, 26, 121/2

15 TŞS 21, 160/1

16 Neşe Erim, ''Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme'', *Osmanlı Araştırmaları*, C.4, İstanbul 1984, s.80.

17 TŞS, 25, 103/1

18 Kemal Daşcıoğlu, *a.g.e.*, s.147.

Safer 1236 tarihli bir belgede ise, Tokat kazası Kabe Mescidi mahallesi sakinlerinden ve Rum milletinden olan Benayut veled-i İntitaş'ın rızaya aykırı harekette bulunduğu Rum patriğinin de ifadesi üzerine mesfurun Kengiri kalesine sürgün edilerek kalebentlik yapması emr-i şerif ile bildirilmiştir. Fakat mesfur sürgün yerine gitmeyerek fesatlık yapmaya devam etmiştir. Tekrardan bir emr-i şerif ile mesfurun sürgün yerine gitmesi emr edilmiş ancak bu sefer de ikamet yeri olan Tokat'tan firar ederek der-sa'adet civarına kaçmıştır. Rum patriğine gönderilen bir emr-i şerif ile mesfurun acilen edeplendirilmesi gerektiği ve kürek cezasına çarptırıldığı ifade edilmiştir. Milletinden bazı kişilerin araya girmesiyle ıslah-ı nefs olacağı, düzeni bozmayacağı ve memleketi olan Tokat'tan ilişiğini keserek başka bir mahalde edebiyle ikamet edeceğine taahhüt ettirilmiştir. Bu taahhüt üzerine mesfurun Tokat halkını tahrik edecek hareketlerde bulunması ve memleket işlerine karışması durumunda ise beş bin guruş ödemesi gerektiği bu şartla kürek cezasından af olunarak salıverilmesi tersane-i amire ve darbhane-i amire, İstanbul ve tevâbi Rum patriklerine emr-i şerif ile bildirilmiştir.[19]

Burada dikkat edileceği üzere sürgün bu sefer Tokat kazasından Kengiri kalesine gerçekleşmiştir. Ayrıca suçlu sürgünden kaçtığı için ceza müeyyidesi artırılarak kalebentlik cezasına çarptırılmıştır. Kalebentlik sürgün cezasından daha ağır bir ceza olup suçlunun bir kalede hapsedilmesi anlamına gelmektedir.[20]

Sürgün Yerine Götürülme

Sürgüne gönderilen kişinin, sürgün yerindeki yaşam şartları ve sürgün müddeti boyunca yaptığı işler konusunda belgelerde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[21] Sürgüne gönderilen kişi, sürgün yerine çavuş mübaşeretiyle götürülmekte ve burada mesuliyet çavuşta bulunmaktadır. Sürgün yerine ulaştığında ise mesuliyet tamamen kadıya ait olup, sürülen kişinin orada ikamet ettirilmesi ve ıtlak (salıverilme) emri gelene kadar muhafazasına ihtimam gösterilmesi gereklidir.

Cezaların Af Edilmesi

Sürgün edilen kişilerin ne kadar müddet ile sürgün yerlerinde bulunacağı belgelerde belirtilmemiştir. Genellikle ıslah-ı nefs oluncaya kadar ifadesi kullanılmıştır. Ancak bazı durumlarda sürgün edilen şahısların af edildiği görülmüştür. Hatta daha sürgün yerine gitmeden af edilenler bile olmuştur.

Tokat naibine gönderilen emr-i şerifte bildirildiği üzere sabık Yozgat müftisi Emin kanun ve rızaya aykırı harekette bulunmasından dolayı Tokat'a sürgün edilmiştir. Sürgün edilmesi üzerinden epeyce zaman geçmiş ve ıslah-ı nefs olunduğu görülmüştür. Bu sırada Bozok sancağı mutasarrıfı Seyyid Ahmet Paşa bir dilekçe ile müftinin ıyal ve evladının perişan olduğu, af ve merhamet edilerek salıve-

19 TŞS, 26, 130/1

20 Neşe Erim, a.g.m, s.81.

21 Abdullah Acehan, a.g.m, s.19.

rilmesini istemiştir. Şeyhülislam Hacı Halil Efendinin de onayının alınmasıyla salıverilmesi uygun görülmüştür.[22]

Zi'l-ka'de 1231 tarihli bir belgede ise, İstanbul ağası iken sekbanbaşı olan Derviş Hacı Ali görevinden azl edilerek hanesinde ikamet etmek üzere gönderilmiştir. Ancak burada nizamı bozacak hareketlerde bulunduğu için Tokat'a sürgün edilmesi uygun görülmüştür. Fakat yeniçeri ağası Hasan ağa, ıyal ve evladının sefil ve perişan olacağı, düzeni bozacak hareketlerde bulunmamak şartıyla, İstanbul'daki hanesinde ikamet edip af ve merhamet edilmesini istemiştir. Tokat naibine gönderilen ferman ile bundan böyle düzeni bozacak hareketlerde bulunmamak şartıyla salıverilmesi ve yeniçeri miyane fırıncılarından yiğirmi sekiz Halil yazıcı nezaretinde hanesine ulaştırılması emr edilmiştir.[23]

Belgelerden anlaşılacağı üzere sürgün edilen şahsın af edilmesinde bazı durumlar etkili olmuştur. Ev geçindirmek durumunda olan, ıyal ve evladı perişan olanlara çeşitli esneklikler tanınmıştır. Yine suçlunun affında ahalinin ve idarecilerin talepleri de etkili olmuştur. Ayrıca sürgün cezalısının mensup olduğu sınıfın üst yöneticileri de suçlunun ıtlakı hususunda önemli rol oynamıştır.

Zi'l-ka'de 1231 tarihli başka bir belgede ise; Dergâh-ı muallâm kapucu başlarından Mir Ahmet muhallefat işi için Kastamonu tarafına memur edilmiş ancak burada hilaf-ı rıza harekette bulunmasından dolayı Tokat'a sürgün edilmesi Tokat naibine gönderilen ferman ile bildirilmiştir. Ancak Mir Ahmet'in ıyal ve evladının der- sa'adette sefil ve perişan olacaklarını ifade etmeleri üzerine, ıyal ve evladına merhamet edilerek af edilmesi sağlanmıştır.[24]

Tokat naibine gönderilen emr-i şerifte, Bor kadısı sabık Maraşizade Seyid Hacı Mehmet, rızaya aykırı harekette bulunmasından dolayı Tokat'a sürgün edilmişse de sefil ve perişan olmasından dolayı, merhamet edilmiş ve şeyhülislam Seyyid Mehmed Zeynel Abidin'inde onayı alınarak salıverilmesi bildirilmiştir. Bundan böyle ırz ve edebine sahip olması ve ayanlık iddiasında olmaması kendisine tenbih edilerek bu şartlarda ıtlakına müsâade edilmiştir.[25]

Sonuç

Tarihin her döneminde bir ceza türü olarak uygulanan sürgün, Osmanlı devletinde de uygulanmış, devletin kuruluşundan yıkılışına kadar, şartlara göre değişikliklere uğrayarak sürdürülmüştür. Özellikle kuruluş döneminde toplu sürgünler görülmüş, feth edilen bölgelerin şenlendirilmesi amaçlanmıştır. Duraklama ve gerileme döneminde sosyal ve ekonomik bunalımlarla birlikte otorite zayıflamış, otoritenin güçlendirilmesi için bireysel sürgünler gerçekleştirilmiştir.

22 TŞS,26, 86/1

23 TŞS, 21, 123/2

24 TŞS, 21, 135/1

25 TŞS, 21, 62/2

Toplumun her katmanından sürgünler görülmüş, sürgün edilen kişi bazen düzeni bozan herhangi bir vatandaş olurken bazen ulemadan, askerden, makam ve mevkii sahibi kişilerden de sürgün edilenlerin olduğu görülmüştür.

Sürgün yerleri ise suçun niteliğine, suçlunun kimliğine göre değişiklik göstermiştir. Orta Karadeniz'in önemli ve güvenilir bir kenti olan Tokat'ta sürgün yerleri arasında bulunmaktadır. Belgelerde karşılaştığımız üzere kimi zaman bir müfti, kimi zaman bir asker ve çeşitli şahıslar Tokat'a sürgün edilmiştir. Belgelerde görüldüğü üzere genellikle kendi halinde olmama, hilâf-ı rıza harekette bulunma, ahaliyi, fakir fukarayı rahatsız etme, ayanlık iddiasında bulunma sürgün edilme sebepleri arasında yer almaktadır. Sürgünler müslim gayrimüslim ayrımı gözetilmeden yapılmıştır. Bizim incelediğimiz belgelerde de gayrimüslim vatandaşlarında sürgünlerine rastlanılmıştır.

Sürgün edilen kişinin sürgüne gittiği yerde ne kadar kalacağı belirtilmemiş, belgelerde genellikle ıslah-ı nefs oluncaya kadar sürgün yerinde kalması istenmiştir. Osmanlı devleti ülke içindeki huzuru sağlamak, kötü hareketleri ıslah etmek için sürgünlere önem vermiş ve sürgünü gerçekleştirirken de hem sürülen kişinin ikamet ettiği yer naibine hem de sürüldüğü yer naibine gereken özen ve ihtimamın gösterilmesi emri verilmiştir.

Belgelerde de görüldüğü üzere çeşitli durumlarda sürgün edilen şahısların af edildiği görülmüştür. Özellikle ıyal ve evladının perişan olması durumu bu aflarda etkili olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Tokat Şer'iyye Sicilleri, 21, 25, 26.

Kitap ve Makaleler

ACEHAN, Abdullah, ''Osmanlı Devletinin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri'', *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1/5, Güz 2008, s.13-29.

DAŞCIOĞLU, Kemal, *İskân Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

ERİM, Neşe, ''Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme'', *Osmanlı Araştırmaları*, C.4, İstanbul 1984, s.80-88.

KÖKSAL, Osman, ''Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları'', *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 19, 2006, s.284-304.

TÜRCAN, Talip, ''Sürgün'', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010, s.164-166.

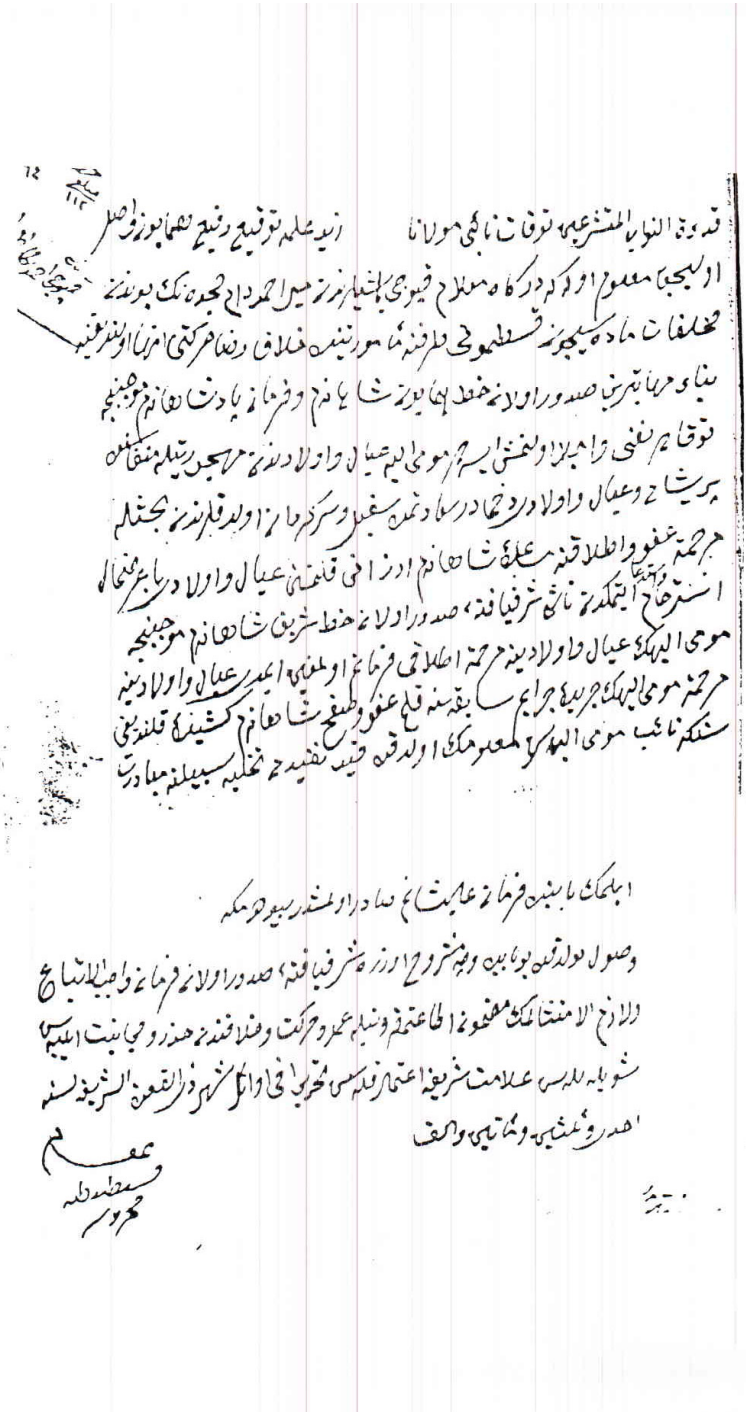
Ekler

TŞS 21 135/1

Kıdvetü'n nüvvabü'l müteşerri'in Tokad nâibi mevlâna zîde ilmihû tevki'i refi'i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki dergâh-ı mu'allam kapûcı başlarından Mir Ahmed dâme mecdihûnun bundan muhâllefât maddesi içün Kastamonu tarafına me'mûriyetinde hilâf-ı rıza hareketi inhâ olunduğuna binaen mehâbetlerin sudûr olan hatt-ı hümâyûnu şâhânem ve fermân-ı pâdişâhânem mûcebince Tokada nefy ve iclâ olunmuş ise de mûmâileyh ıyâl ve evlâdından mahcûbiyetle menfâsından perîşân ve ıyâl ve evlâdı dahi der-sa'âdetimde sefîl ve sergerdan olduklarından bahisle merhameten afv ve ıtlakına müsâ'âde-i şâhânem erzâni kılınmasını ıyâl ve evlâdı bâ- arz-ı hâl istirhâm ve istid'a itmekden nâşi şeref yâfte-i sudûr olan hatt-ı şerîf-i şâhânem mûcebince mûmâileyhin ıyâl ve evlâdına merhameten ıtlakı fermânım olmağın imdi ıyâl ve evlâdına merhameten mûmâileyhin cerîde-i cerâim sabıkasına kalem afv ve safh-ı şâhânem keşîde kılındığı sen ki nâib-i mûmâileyhsin ma'lûmun oldukda kayd-ı nefyden tahliye-i sebîline mübâderet eylemek bâbında fermân-ı alîşânım sâdır olmuşdur buyurdum ki vusûl bulundukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref yâfte-i sudûr olan fermân ve icâbü'l ittibâ' ve lazimü'l-imtisâlimin ve mazmûn-ı itâ'at makrûnıyla amel ve hareket ve hilâfından hazer ve mücânebet eyleyesin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın tahriren fî evâil-i şehr-i zilka'deti'ş- şerîf li sene ahdi ve selaseyn ve miateyn ve elf.

Makam-ı Konstantiniye

El- Mahruse

Dergâh-ı muallâm kapucu başlarından Mir Ahmed'in hilaf-ı rıza hareketten dolayı Tokad'a sürgün edilmesiyle ilgili belgedir. TŞS 21, 135/1

TŞS 21 62/2 Bor müftisi efendinin ıtlak emri kaydıdır.

Kıdvetü'n nüvvabü'l müteşerri'in Tokad nâibi mevlâna zîde ilmihû tevki'i refi'i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm olaki Bor kadısı sâbık Maraşizâde Es-Seyyid El-Hac Mehmedin hilâf-ı rızâ harekete ictisâr ve inhâ olunmakdan nâşi bundan akdemce bâ işâret-i şeyhü'l-islâm sâdır olan emr-i şerîfimle Tokada nefy ve iclâ olunmuş ise de merkûm menfasında sefîl ve sergerdan ve bi'l-vücûh inâyet ve merhamete şâyân olduğundan bahisle müsâ'âde-i seniyyem erzâni kılınması husûsu bu def'a bâ-takrîr istid'a olunub merkûmun afv ve ıtlakı bâbında emr-i şerîfim sudûrunu bi'l-fi'il şeyhü'l-islâm ve müftîi'l-enâm olan alemü'l ulemâü'l mütebahhirin efzarü'l füzelâil müteverriin mevlâna Es-Seyyid Mehmed Zeynel Abidin adamallahû eala fezâilehû işâret etmeleriyle işâretler mûcebince afv ve ıtlakı fermânım olmağın imdi merkûmun cerâim-i sabıkası afv olunduğu sen ki nâib-i mûmâileyhsin ma'lûmun oldukda fîmâba'ad kendü halinde ırz ve edebiyle mukayyid olması ve a'yânlık dâ'iyesinde olmaması husûsunı kendüsüne ifâde ve tenbîh birle kayd-ı nefyden tahliye-i sebîline mübâderet eylemek bâbında fermân-ı alîşânım sâdır olmuşdur buyurdum ki vusûl bulundukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref yâfte-i sudûr olan fermân ve icâbü'l ittibâ' ve lazimü'l-imtisâlimin ve mazmûn-ı itâ'at makrûnıyla amel ve hareket ve hilâfından hazer ve mücânebet eyleyesin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın tahriren fî evâil-i şehr-i Rebiyyü'l-ahir li sene isna ve selaseyn ve miateyn ve elf.

Konstantiniye

El- Mahruse

Bor müftisi efendinin salıverilmesi ile ilgili belgedir. TŞS, 21, 62/2

1882-1887 Tarihli Nikah Defterine Göre Tokat'ta Erkek Adları

A.İlhan AYBEK[*]

Çağrı ONAR[**]

Özet

Gelişen ve değişen kültürle beraber kullanılan şahıs isimleri ve isim verme gelenekleri her zaman değişim göstermektedir. Bundan hareketle 1882-1887 tarihleri arasını kapsayan Tokat Nikâh Defteri kullanılarak erkek adları değerlendirilmiştir. Bu bağlamda baba neslinde 1050, oğul neslinde 1070 adet isim incelenmiş, baba neslinde 104, oğul neslinde 145 isim tespit edilmiştir. İncelenen defterde en çok Arapça isimlere rastlanmaktadır. Bunların toplam isimlerin içerisindeki oranı baba neslinde %98,56, oğul neslinde %97,19 gibi yüksek bir oranda kullanıldığı tespit edilmiştir. Arapça ismin bu kadar çok kullanılıyor olmasında bölgede İslamiyet'in isim verme geleneğindeki etkilerinden söz edilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Nikâh Defterleri, Onomastik, Adbilim, İsim Kökenler.*

Giriş

Onomastik; isimleri inceleyen bilim dalıdır. Şahıs adlarını inceleyen bölümüne toponomi, yer adlarını inceleyen dalına ise antroponimi denilmektedir.[1] Bu ilim üzerine Avrupa da çok önceden eğinilmiş, uluslar arası kongreler düzenlenmiştir; ancak bizde de zaman zaman bilimsel araştırmalar, tarihçilerimiz ve edebiyatçılarımız tarafından ortaya konsa da konunun birkaç çalışmayla çözümlenemeyeceği ortadadır[2]. Bu çalışmaların bu kadar yeni olması hasebiyle terimler orijinal haliyle kullanılmış olup Türkçe terimler üretilmemiştir. Ancak; bu konuya dair Yılmaz Kurt'un kullanılan terimlerin Türkçeleştirilmesi yönünde önerileri bulunmaktadır.

İsimler kültürler gibi zaman ve mekanlara bağlı olarak her devirde değişim göstermiştir. Bunlara dönemin iktisadi, siyasi, dinî etkilerini eklemek de mümkündür. Örneğin Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya girmesiyle etkilendiği kültürel ve dinî faktörler isim koyma geleneklerinde de tesirini göstermiştir. Dede Korkut destanlarında Türkler çocuklarına yaptıkları kahramanlıklar neticesinde

[*] Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal bilimler Enstitüsü Yeni Çağ Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. ilhanaybek_90@hotmail.com

[**] Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 4. Sınıf Lisans Öğrencisi. Cagrionarr. @.Gmail.com

1 Yılmaz Kurt, "Adana Sancağı'nda Kişi Adları", ***DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi***, S. 26, 1991, s. 189-192.

2 Yılmaz Kurt, a.g.m, s.169-170.

isimler koymuşlardır[3]. Bu aynı zamanda Türklerin isim vermede ne kadar hassas davrandıklarının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar yaptıkları bu uzun seyahat neticesinde isim vermede ki adetlerinin değiştiğini gözlemekte mümkündür. Zaman ve mekan farklılıklarına bağlı olarak kültürlerde değişmekte ve gelişmektedir. Bu bağlamda incelendiğinde Orta Asya'dan Anadolu'ya gelişle birlikte Türklerin de kullandıkları isimlerde değişimler görünmektedir. İsimlerin verilişinde kültürün, coğrafyanın ve dinin çok büyük tesiri bulunmaktadır. Örnek verecek olursak Mardin yakınlarından bulunan Sultan Şeyhmuz türbesine gidilerek dua edilmesiyle çocuğu olmayanların çocuğu olacağına inanılır buraya atfedilen önemden dolayı da Mardin de çocuklara genellikle Şehmuz ismi verilmektedir. Günümüzde de Şehmuz en çok kullanılan isimlerden dördüncüsüdür. Balıklı gölün bulunduğu Şanlıurfada en çok kullanılan dördüncü erkek isminin Halil olmasının sebebi Hz. İbrahim'dir.

İsimler zamana, mekana ve coğrafyaya göre değiştiği gibi dönemsel olarak popüler olan isimlerin kullanılmasıyla 15-20 yıl gibi kısa zaman zarfında dahi en çok kullanılan isimler arasında değişiklikler kaydedilmiştir. Örneğin 1980-1990 yılları arasında İlk beş erkek ismi Mehmet, Mustafa, Murat, Ahmet ve Ali'dir. 2006 yılında ise Arda, Yusuf, Mehmet, Mustafa ve Emirhan'dır. Bu örnek bizlere kısa sürede isim vermede olabilecek değişimleri göstermesi açsından önemlidir.[4]

Türkler İslamiyet'le tanıştıktan sonra, isim verme geleneklerinde önemli değişiklikler görülmüştür. İsim vermenin dini bir gereklilik olduğuna inanan Türkler bu bağlamda çocuklarına Arapca isimler vermeye başlamışlardır. İlk dönemlerde hemen Türkçe isimlerden vazgeçilmemiş bugün de örneklerine rastlandığı şekilde bir Arapca bir Türkçe isimler verilmiştir. Bununla beraber zaman içerisinde Türkçe isimler azalmış Arapca isimler toplumda önemli oranda çoğalmaya başlamıştır. Türklerin bu şekilde isim koyma adetlerinde değişiklik yapmalarının en önemli sebepleri "Şüphesiz ki sizler kıyamet günü isimlerinizle, babalarınızın isimleriyle çağırılacaksınız. O halde isimlerinizi güzel koyun." Çocuklarınızı peygamberlerin adıyla adlandırınız." "Kimin çocuğu olursa, onun sağ kulağına ezan sol kulağına kamet okusun"[5] hadisleri etkili olmuştur.

Şahıs isimleri üzerine pek çok kaynaktan faydalanılarak çalışmalar yapılmıştır. Osmanlı dönemi şahıs adları için yapılan çalışmalarda daha çok " Tahrir defterleri", Temettuat defterleri" ve Şeriyye sicilleri" kullanılmıştır.[6]Ancak biz bu çalışmamızda diğer defterlerde çok fazla rastlanılmayan kadın isimlerinin de geçtiği nikâh defterlerinden faydalandık.

3 Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı,** Boğaziçi Yay, İstanbul 2014, s. 26-30

4 Alpaslan Demir, "Zile Kazasında Şahıs Adları", **Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.21, 2012, s.62.

5 Ali Açıkel, "Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları(1455-1520)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi"**, S.2, 2003, s.316.

6 Alpaslan Demir," 16. Yüzyılda Kelkit Kaza'sında Şahıs adları", **e-Journal New World Scienses Academy**, S.4, 2010, s.147-148.

İsimlerin Çeşitliliği ve Kökeni

Onomastik çalışmalarında isimlerin kökenleri, çeşitleri, ne sıklıkla kullanıldıkları gibi sorulara cevaplar aranır. Ancak "*Adana Sancağın da Kişi Adları*" adlı makalesinde Yılmaz Kurt; konuya farklı bir bakış açısı getirerek, öyle isimler vardır ki aslen Arapça, Farsça kökenli olmalarına rağmen Türkçeleşmiştir, bu isimlere Mehmet, Ahmet, Mustafa gibi isimler örnek gösterilebilir demektedir[7]. Yine Farsça - Türkçe, Arapça - Türkçe gibi isimlerin birleşiminden türeyen Hüdaverdi, Allahverdi[8] gibi isimlerinde Türkçeleştiğinden bahsetmektedir[9]. Ancak biz makalemizde böyle bir görüş olduğuna atıfta bulunmaktan öteye geçmeyerek isimleri orjinal kökenlerine göre ayırdık.

1882-1887 yıllarını kapsayan Tokat Nikâh Defterine[10] göre isim başına düşen kişi sayısı baba neslinde 9.90 oğul neslinde ise bu oran 13.55dir.(bkz tablo1)

Tablo1.1882-1887 tarihinde Tokat da isim başına düşen kişi sayısı

	1882-1887	
	Baba Nesli	**Oğul Nesli**
İsim Sayısı	104	145
Kişi Sayısı	1050	1070
İsim Başına Düşen Kişi Sayısı Oranı	**9.90**	**13.55**

1882-1887 yıllarında oğul neslinin çok büyük bir oranı yani %81.12'si 16 isim kullanırken geri kalan %19luk kesimi 126 farklı isim kullanmaktaydı. Baba neslinde ise bu rakamlar çok fazla bir fark görülmemektedir. Baba neslinde kişilerin %87.90'ı 18 isim kullanırken geri kalan %12'lik kesim 86 farklı isim kullanmıştır. Bu oranlara bakacak olursak 1882-1887 yıllarında Tokat'ta yaşayan erkek nüfusunun yaklaşık %84 gibi büyük bir çoğunluğu 34 farklı isim kullanırken geri kalan %16'lık kesim 212 isim kullanmıştır.

İsimlerin kökenleri ele alındığında, 1882-1887 yıllarında oğul adı olarak kullanılan 145 isimden 66 adedinin (%45.51) kökeni Arapçadır. Bu durum baba adlarında da çok fazla değişmemiş toplam 104 ismin 54 tanesi (%51.92) Arapça kökenlidir. İsim kökenlerini incelemeye devam ettiğimizde ikinci sırada Arapça-Arapça ikili isimleri bulmaktayız. Oğul neslinde 90 (%8.41) kişi Arapça- Arapça kökenli isim kullanırken bu rakam baba neslinde 62 (5.90)dir. Görüldüğü gibi sadece tek Arapça ve Arapça-Arapça ikili isimler ortalama halkın %95'i tarafından yaygın olarak kullanıma sahiptir. İncelemelerimizde Türkçe ve Farsça kökenli isimlerin oldukça az sayıda kullanılmış olduğunu fark edilmektedir. İsimler de bu

7 Yılmaz Kurt, *a.g.m.*, s.172.

8 Sevan Nişanyan, "**Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü***"*, Adam Yay, İstanbul 2002, s, 33.

9 Yılmaz Kurt, *a.g.m.*, s.176.

10 Tokat Müzesi, Nikâh Defterleri

kadar Arapça yoğunlukta kullanılmasının sebeplerini makalemizin ilerleyen bölümlerinde açıklamaya çalışacağız. Oğul neslinde 5 kişi 4 farklı Türkçe kökenli isim kullanırken bu rakam baba neslinde değişmeyerek 4 kişi 4 Türkçe kökenli isim kullanmıştır. Farsça kökenli isimler ise oğul neslinde ki Türkçe kökenli isimler gibi 6 kişi 4 farklı Farsça kökenli isim kullanmıştır. Baba neslinde ise sadece bir kişi de Farsça kökenli isme rastlanmaktadır.

Tablo 2. 1882-1887 Tokat da Oğul ve Baba Neslinde İsimlerin Kökenleri (A: Arapça T: Türkçe F: Farsça)

1882-1887	Oğul				Baba			
	İsim Aded	Kişi Aded	İsim %	Kişi %	İsim Aded	Kişi Aded	İsim%	Kişi %
Arapça	66	950	45,51	88,78	54	973	43,26	92,66
Türkçe	4	5	2,75	0,46	4	4	3,84	0,38
Farsça	4	6	2,75	0.56	1	1	0,96	0,09
AA	55	90	37,93	8,41	36	62	34,61	5,90
AT	16	19	11,03	1,77	8	8	7,69	0,76
FT	0	0	0	0	0	0	0	0
TA	0	0	0	0	0	0	0	0
TF	0	0	0	0	0	0	0	0
AF	0	0	0	0	1	1	0,96	0,76
TOPLAM	145	1070	100	100	145	1050	100	100

Oğul neslinde toplam 1070 kişiden tamamen Arapça kökenli isim kullananların sayısı 1005 (%93,92) dir. Bu rakam baba neslinde 1050 kişiden 1035 (98,57) kişiye tekabül etmektedir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Türkçe ve Farsça isimlerin yekün'ü oğul isminde %1 civarındayken baba isminde bu oran %1'in bile altında kalmaktadır.

En Çok Kullanılan İsimler

1882-1887 yıllarında Tokatta en çok kullanılan ilk 15 erkek ismi ve kullanım oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir. (bkz. Tablo3) 1882-1887 yıllarında baba ve oğul neslinde kullanılan ilk 15 isim sıralamalarda ki değişiklik dışında %100 aynıdır. Baba ve oğul neslinde ilk sırada bulunan Mehmed ismi Muhammed isminin Türkçeleşmiş halidir. Bugün iki ayrı isim olarak kullanılmakla birlikte 1572'lerden önce aynı olarak kullanıldığı Yılmaz Kurt tarafından belirtilmiştir[11]. İsim kaynaklarda üzerinde şedde bulunursa Muhammed aksi halde Mehmed diye okunmaktadır. Kaynağımız olan Tokat Nikâh Defterlerinde ise Mehmed isimlerinde herhangi bir şedde konulmamıştır biz bu sebeple hepsini Mehmed olarak okuduk ancak bunların bir kısmının Muhammed olduğu muhtemeldir.

11 Yılmaz Kurt, *a.g.m.*, s.189-192.

Tablo 3: 1882-1887 yıllarında Tokatta oğul ve baba neslinde en sık kullanılan 15 isim

	Oğul Nesli					**Baba Nesli**			
1	Mehmed	A	156	14,23	1	Mehmed	A	138	12,98
2	Mustafa	A	98	9,12	2	Hüseyin	A	87	8,18
3	Ahmed	A	81	7,54	3	Ahmed	A	86	8,09
4	Osman	A	78	7,26	4	Mustafa	A	83	7,81
5	Hüseyin	A	69	6,42	5	Ali	A	71	6,68
6	Hasan	A	62	5,77	6	Hasan	A	68	6,40
7	Ömer	A	55	5,12	7	Osman	A	63	5,93
8	Ali	A	48	4,47	8	Abdullah	A	59	5,55
9	İbrahim	A	46	4,28	9	İbrahim	A	54	5,08
10	Abdullah	A	36	3,35	10	Ömer	A	46	4,33
11	Halil	A	35	3,26	11	Halil	A	39	3,67
12	Salih	A	29	2,70	12	Salih	A	27	2,54
13	İsmail	A	25	2,33	13	Ebubekr	A	23	2,16
14	Ebubekr	A	18	1,68	14	Süleyman	A	23	2,16
15	Süleyman	A	18	1,68	15	İsmail	A	19	1,76

Tablo: 3'de ortaya çıkan verilerde baba nesli ve oğul neslinde Arapça kökenli isimlerin kullanılmasının sebeplerini şu şekilde maddeleştirebiliriz.

1. Türklerde dede isminin toruna verilmesi veya baba isminin oğula verilmesi.

2. İlk 15 ismin Arapça olması Türklerin İslamiyet'i benimsedikten sonra isim verme geleneklerinde ki değişikliklerden kaynaklanabilir.

3. Defterin teşkil ettiği 1882-1887 yıllarında Osmanlı Devletinde İslamcılık politikasının tam gelişme dönemlerinde olması da İslami kökenli isimlerin bu kadar ağırlıklı kullanılmasında etkili olmuş olabilir.

Arapça Kökenli İslami Adlar

Yukarıda detayları ile verilen Türklerin isim koyma geleneklerinde İslamiyet'le tanışmalarından sonra ki değişiklikler neticesinde 1882-1887 yıllarında Tokat Nikâh defterinde rastlanan İslam kökenli isimler aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilmiştir.

1.Peygamber Adları

1882-1887 yıllarında Tokat Nikâh defterinde rastlanan peygamber isimleri baba neslinde 1050 kişiden % 16,93 oğul neslinde ise 1070 kişiden %24,74'dür. Alınan oranlarda Hz. Muhammed'in sadece Mustafa ismi baz alınmıştır. İkili isimlerde kullanılan peygamber isimleri de hesaplamaya alınmamıştır.

Baba neslinde en çok kullanılan ilk üç isim şöyledir. Mustafa 83 (%7,81), İbrahim 54 (5,08), Halil 33 (3,67)dür. Oğul neslinde de sıralama değişmemektedir.

Mustafa ismi 98 (%9,12) kişi ile oğul neslinde de ilk sırada yer almaktadır, ikinci sırada İbrahim ismi 46 (%4,28) kişi iken 3. sırada bulunan Halil ismini 35 (3,26) kişi kullanmıştır. İsim çeşitliliği olarak baba neslinde 13 isim kullanılırken oğul neslinde 11 farklı peygamber ismi kullanılmıştır.

2.Hz. Muhammed'in Torunları Hz. Hasan ve Hüseyin Adları

Bu iki isim gerek tek başına gerekse ikili isimlerle birlikte bölgede yoğun olarak kullanılmıştır. Kullanılan isimlerin içindeki oranlarına baktığımız zaman karşımıza şu tablo çıkmaktadır. Baba neslinde bu iki isim toplam 1050 kişiden 155 (%14.54)'inde kullanılmaktayken, oğul neslinde 1070 kişiden 131'inde (%12.19) kullanılmaktadır. Bu iki isimden baba neslinde Hasan 68 (%6,40), Hüseyin ise 87 (%8,14) defa kullanılmıştır. Bu oranlar oğul neslinde Hasan 62 (%5,77), Hüseyin 69 (%6.42) şeklindedir.

3.Diğer Arapça İslâmi Kökenli İsimler

Yukarıda taksim ettiğimiz Arapça isimlerin dışın Tokat'ta kullanılan ve guruplaştırılamayan birçok Arapça erkek adı da mevcuttur. Bunların büyük çoğunluğu sahabe-i kirâm ve İslam büyüklerinin adlarından esinlenilerek kullanılmıştır. Ancak bu isimleri şu durumda tam olarak tespit etmek mümkün olmayacağından bu isimlerin bütün isimler içerisindeki oranına değinmek yeterlidir. Baba neslinde 1050, oğul neslinde 1070 toplam 2120 isim içerisinde ki oranı %26,4 olarak tespit edilmiştir.

İkili İsimler ve Yeni Sonuçlar

1882-1887 yıllarını kapsayan Tokat nikâh defterin de bazı lakap ve sıfatlara rastlanmaktadır. Defterde kullanılan lakap ve sıfatlar: Hacı, Ağa, Efendi, Hoca, Hafız, Şerif, Bey ve Seyyid'dir.

Bunlardan baba neslinde en sık rastlanılan 26 kişi ile Hacı lakabıdır. Bu lakap "Hacı" kullanımının dışında üç yerde "El-Hac" olarak kaydedilmiştir. Bu kayıtların içerisinden hangisinin gerçek Hacı hangisin lakap olarak kullandığı kesin bir şekilde tespit edilememektedir. Ancak 26 tanesinde sadece "Hacı" kullanılırken 3 tanesinin bunlardan ayrılarak "El-Hac" biçiminde belirtilmesi akıllara bunların Hac vazifesini gerçekleştirerek toplumda bu şekilde adlandırıldıklarını akıllara getirmektedir. Oğul neslinde "Hacı" lakabı 25 yerde geçmektedir. Ayrıca baba neslindeki kayıtlarda görülmeyen bir şekilde oğul neslinde "Hacı" iki defa sadece isim olarak kaydedilmiştir. Sadece bir yerde ise "Hacı Hasan Efendi" olarak ikili ismin başında kullanılmış ve bu kişinin gerçek Hacı olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Baba neslinde geçen "El-Hac" oğul neslinde hiç kullanılmamıştır.

Hacı lakabının haricinde en fazla kullanılan ikinci lakap ise hem oğul neslinde hem de baba neslinde "Efendi"dir. Bu hitap baba neslinde 5 oğul neslinde ise 8 yerde geçmektedir. Efendi lakabı kişinin toplumdaki statüsünü belirtmesi

açısından önemlidir. Nitekim Mehmet Ali ÜNAL'ın Osmanlı Tarih Sözlüğünde Efendi şu şekilde tarif edilmektedir. "*Daha Selçuklular zamanında kullanılan Bizans Rumcasından Türkçeye geçmiş bir kelime Osmanlılar tarafından 15.asrın ikinci yasrısndan sonra tahsil ve terbiye görmüş insan mamasında kullanılmauya başlanılmıştır. Yavaş yavaş çelebi sözünün yerini almış İlmiye sınıfına mensup olanlarla diğer bazı devlet ricaline bu şekilde hitab olunmuştur.19. Asrın ikinci yarısından sonra Şehzadelerin resmi ünvanı haline gelmiş, Padişah Zevcelerine kadın efendi ve hanım efendi tabirleride kullanılmaya başlanılmıştır. Ayını zamanda Hristiyan din büyüklerine, bâlâ, ricalina kadar rütbe sahiplerine, binbaşıya kadar olan subaylara, askeri okul talebelerine resmen Efendi diye hitab edilmiştir. Osmanlı devrine mensup müsiki şinasların büyük çoğunluğu efendi diye tarihe geçmiştir"*[12].Bu bilgiler ışığında kullanılan Efendi lakabının toplumda eğitim görmüş, saygın kişiler için kullanıldığını söylemek mümkündür.

Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahip olan guruplardan biriside Seyyid ve Şeriflerdir. Onlara atfedilen bu önemin sebebi; soylarının Hz Ali'nin çocukları olan Hz. Hasan, Hz. Hüseyin den ve Hz. Ali nin Havle bin Caferden olan Muhammed bin Hanefiyye'den geldiğine inanılmasındandır (Ahmed Yesevi örneğinde olduğu gibi. Ancak X. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkan genel anlayış Seyyid ve Şerifin Hz. Hasan ile Hüseyin'in soyundan gelenlere atfedilmesidir[13]. Defterde bu isimler baba neslinde 5 oğul neslinde ise 6 defa kullanılmıştır. Ancak Seyyid oğul neslinde bir yerde lakap olarak değil isim olarak kullanılmıştır. Ayrıca çalışma Nikâh Defteri baz alınarak yapıldığı için bu lakapların hepsinin gerçek seyit olup olmadığı anlaşılamamaktadır.

Diğer lakap ve sıfatlar çok fazla kullanılmadığı için burada en fazla kullanılanlar değerlendirilmişlerdir. Kuran'ı ezberleyenlere verilen Hafız lakabı ise oğul neslinde 3 isimde bulunurken baba neslinde rastlanılmamaktadır. Şeyh lakabına oğul ve baba isimlerinde birer defa rastlanmaktadır. Bey ve Ağa lakapları ise oğul neslinde birer defa kullanılırken baba neslinde Şeyh de olduğu gibi görülmemektedir.

Sonuç

1882-1887 tarihli Tokat Nikâh Defteri verilerine göre tokat merkezde çok yüksek oranda Arapça isimler kullanılmaktaydı. Bunlar Mehmed, Mustafa, Ahmed, Hüseyin, Hasan, Osman, Abdullah ve İbrahim olarak zikredilebilir. Türkçe isim'in az olması dikkat çekicidir ilk on beşte tamamen Arapça isimler bulunmaktadır.

Arapça isimleri de farklı kategorilerde ele aldığımızda Peygamber isimlerinin baba neslinde %16,93, oğul neslinde %24,74 gibi bir oranla yoğun olarak kullanıldığını görmekteyiz.

12 M. Ali Ünal, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Paradigma Yay, İstanbul 2011, s.217.

13 Mustafa Sabri Küçükaşçı," Seyyid " , **DİA**, C.37, İstanbul 2009, s.41.

İkili isimlerde en çok kullanılan sıfat Hacı'dır. Bunlardan 5 tanesi sadece "Hacı" şeklinde sıfat değil de isim olarak kullanılmıştır. Diğer 51 tanesi ise sıfat olarak kullanılmış olabilir. Sık kullanılan lakaplardan ikincisi "Efendi", 13 isime sıfat olarak kullanılmıştır.

EKLER

EK 1. Genel Olarak İsimlerin İstatisdiki Dökümü

			OĞUL NESLİ		BABA NESLİ					OĞUL NESLİ		BABA NESLİ	
			Sayı	%	Sayı	%				Sayı	%	Sayı	%
1	Abdülhalil	A	1	0,09	0	0	8	Hamza	A	4	0,37	1	0,09
2	Abdülhamit	A	1	0,09	2	0,19	9	Hasan	A	62	5,77	68	6,40
3	Abdülkadir	A	2	0,19	4	0,38	10	Hasan Basri	AA	3	0,28	0	0
4	Abdülkerim	A	1	0,09	1	0,09	11	Hasan Efendi	A	1	0,09	0	0
5	Abdullah	A	36	3,5	59	5,55	12	Hasan Hüseyin	AA	1	0,9	1	0,9
6	Abdüllatif	A	1	0,09	0	0	13	Himmet	A	0	0	1	0,9
7	Abdurrahman	A	4	0,37	11	1,03	14	HocaHafız	A	1	0,09	0	0
8	Abdülaziz	A	1	0,09	1	0,09	72	Hurşid	A	2	0,19	0	0
9	Abide	A	1	0,09	0	0	73	Hüseyin	A	69	6,42	87	8,18
10	Ahmet	A	81	7,54	86	8,09	74	Hüseyin Efendi	A	1	0,09	0	0
11	Ahmet Arif	AA	1	0,09	0	0	75	İbrahim	A	46	4,28	54	5,08
12	Ahmet Dursun	AT	1	0,09	0	0	76	İrahim Edhem	AA	2	0,19	0	0
13	Ahmet Tevfik	AA	0	0	1	0,09	77	İsa	A	1	0,09	1	0,09
14	Ahmet Zarifi	AA	0	0	1	0,09	78	İshak	A	0	0	1	0,09
15	Ahmet Hamdi	AA	2	0,19	0	0	79	İslam	A	0	0	1	0,09
16	Ahmet Rüştü	AA	1	0,09	0	0	80	İsmail	A	25	2,23	19	1,79
17	Ahmet Şakir	AA	1	0,09	0	0	81	İsmail Hafız	AA	1	0,09	0	0
18	Ali Mustafa	AA	0	0	1	0,09	82	İsmail Hakkı	AA	1	0,09	0	0
19	Ali Vehbi Efendi	AA	1	0,09	0	0	83	İsmail Sofi E.	AA	1	0,09	0	0
20	Ali Şor	AT	0	0	1	0,09	84	İvaz Mehmed	AA	1	0,09	0	0
21	Ali	A	48	4,47	71	6,68	85	Kalender	F	1	0,09	0	0
22	Ali Emin	A	1	0,09	0	0	86	Kâmil	A	1	0,09	0	0
23	Ateş Mehmet	TA	1	0,09	0	0	87	Kara	T	1	0,09	0	0

24	Ali Nuri	AA	1	0,09	0	0	88	Kasım	A	1	0,09	0	0
25	Ali Rıza	AA	3	0,28	0	0	89	Kazım	A	1	0,09	0	0
26	Ali Sabri	AA	1	0,09	0	0	90	Kemal	A	1	0,09	0	0
27	Ali Şevki	AA	1	0,09	0	0	91	Lezgi Hayrullah	TA	1	0,09	0	0
28	Bayram	A	2	0,19	1	0,09	92	Mahmud	A	14	1,30	15	1,41
29	Bektaş	T	2	0,19	2	0,19	93	Mahmud Lütfi	A	1	0,09	0	0
30	Durmuş	T	1	0,09	0	0	94	Mahsun	A	0	0	1	0,09
31	Dursun	T	0	0	1	0,09	95	Mahzar	A	1	0,09	1	0,09
32	Dursun Vasfi	TA	1	0,09	0	0	96	Mehmed	A	156	14,53	138	12,98
33	Ebu Bekir	A	18	1,68	23	2,16	97	Mehed Ağa	A	1	0,09	0	0
34	Ebu Tali Mehmet	AA	1	0,09	0	0	98	Mehöed Akif	AA	1	0,09	0	0
35	Emin	A	3	0,28	1	0,09	99	Mehmed Ali	AA	5	0,47	1	0,09
36	Emin Mehmet E.	AA	1	0,09	0	0	100	Mehmed Arif	AA	0	0	2	0,19
37	Eyüp	A	1	0,09	2	0,19	101	Mehmed Efendi	A	4	0,37	1	0,09
38	El-Hac Mustafa	AA	1	0,09	0	0	102	Mehmed Emin	AA	6	0,56	10	0,94
46	El-Hac Ali E.	AA	0	0	1	0.09	103	Mehmed Hamdi	AA	1	0,09	0	0
47	El-Hac Salih İ.	AA	1	0,09	0	0	104	Mehmed Hilmi	AA	0	0	1	0,09
48	El-Merbud Mehmed	AA	1	0,09	0	0	105	Mehmed Hurşid	AF	0	0	1	0,09
49	Firuz	A	1	0,09	0	0	106	Mehmed İzzet	AA	1	0,09	0	0
50	Hacı	A	2	0,9	0	0	107	Mehmed Kaim	AA	1	0,09	0	0
51	Hacı Abdullah	AA	0	0	1	0,9	108	Mehmed Kamil	AA	1	0,09	0	0
52	HacıAhmed	AA	3	0,28	3	0,28	109	Mehmed Musa	AA	1	0,09	0	0
53	Hacı Ali	AA	4	0.37	2	0,19	110	Mehmed Nuri	AA	1	0,09	0	0
54	Hacı Hasan	AA	2	0,19	2	0,19	111	Mehmed Reşad	AA	1	0,09	0	0
55	Hacı Hasan E.	AA	1	0,09	0	0	112	Mehmed Rıza	AA	1	0,09	0	0
56	Hacı Hüseyin	AA	0	0	1	0,09	113	Mehmed Saadettin	AA	1	0,09	0	0

57	Hacı İbrahim	AA	2	0,19	2	0,19	114	Mehmed Sadık	AA	0	0	1	0,09
58	Hacı Mehmed	AA	4	0,37	4	0,37	115	Mehmed Said	AA	0	0	1	0,09
59	Hacı Mustafa	AA	1	0,09	1	0,09	116	Mehmed Şakir	AA	4	0,37	0	0
60	Hacı Osman	AA	2	0,19	1	0,09	117	Mehmed Şerif	AA	4	0,37	2	0,19
61	Hacı Ömer	AA	3	0,28	4	0,38	118	Mehmed Tevfik	AA	0	0	4	0,37
62	Hacı Resul	AA	0	0	1	0,09	119	Mehmed Zeki	AA	0	0	1	0,09
63	Hacı Seydi	AA	1	0,09	0	0	120	Mevlüd	A	0	0	3	0,28
64	Hacı Süleymen	AA	1	0,09	2	0,19	121	Mirza	F	2	0,19	0	0
65	Hacı Timur E.	AT	0	0	1	0,09	122	Muhiddin	A	1	0,09	0	0
66	Hafız Salih	AA	1	0,09	0	0	123	Mutedi	A	1	0,09	0	0
67	Halil	A	35	3,26	39	3,67	124	Murtaza	A	1	0,09	0	0
68	Halil Ebunekir	A	1	0,09	0	0	125	Musa	A	0	0	4	0,38
69	Halis Ali	A	0	0	1	0,09	126	Mustafa	A	98	9,12	83	7,81
70	Hamdi Bey	A	1	0,09	0	0	127	Mustafa Efendi	A	0	0	1	0,09
71	Hamid Ali	A	0	0	1	0,09	128	Muzaffer	A	0	0	1	0,09

EK 2. Oğul ve Baba Nesline Göre İsimlerin İstatisdiki Dökümü

			OĞUL NESLİ		BABA NESLİ	
			Sayı	%	Sayı	%
1	Müslihiddin	A	1	0,09	0	0
2	Nazar	T	1	0,09	1	0,09
3	Nazmi	A	1	0,09	0	0
4	Necmi	A	0	0	1	0,09
5	Nuh	A	0	0	1	0,09
6	Nuri	A	0	0	1	0,09
7	Nusret Efendi	AA	1	0,09	0	0
8	Osman	A	78	7,26	63	5,93
9	Osman Efendi	AA	1	0,09	0	0
10	Osman Mehmed	AA	1	0,09	0	0
11	Osman Nuri	AA	1	0,09	0	0
12	Osman Sabit	AT	1	0,09	0	0
13	Ömer	A	55	5,12	46	4,33
14	Ömer Ağa	AT	1	0,09	0	0
15	Ömer Efendi	AA	1	0,09	0	0

16	Ömer Hazız	AA	1	0,09	0	0
17	Ömer Nuri	AA	1	0,09	0	0
18	Ömer Osman	AA	1	0,09	0	0
19	Raşid	A	2	0,19	0	0
20	Receb	A	3	0,28	3	0,28
21	Resul	A	1	0,09	2	0,19
22	Reşid	A	1	0,09	1	0,09
23	Rezzan	A	1	0,09	0	0
24	Rıza	A	0	0	1	0,09
25	Ruşen	A	1	0,09	0	0
26	Sabri	A	1	0,09	0	0
27	Sadık	A	0	0		0,28
28	Saadettin	A	1	0,09	0	0
29	Sadullah	A	1	0,09	2	0,19
30	Said	A	0	0	1	0,09
31	Salih	A	29	2,70	27	2,54
32	Salih Bey	AT	1	0,09	0	0
33	Salih Efendi	AA	0	0	1	0,09
34	Seyfi	A	1	0,09	0	0
35	Seyyid	A	1	0,09	0	0
36	Süleyman	A	18	1,68	23	2,16
37	Şaban	A	2	0,19	0	0
38	Şamil	A	1	0,09	1	0,09
46	Şakir	A	3	0,28	0	0
47	Şems	A	1	0,09	0	0
48	Şerif Hasan	AA	1	0,09	0	0
49	Şerif Mahmud	AA	0	0	1	0,09
50	Şerif Mehmed	AA	1	0,09	4	0,38
51	Şeyh Ahmed	AA	0	1	0	00
52	Şeyh Salih	AA	0	0	1	0,09
53	Şuayib	A	0	0	1	0,09
54	Tahir	A	1	0,09	0	0
55	Tahir Efendi	AA	1	0,09	0	0
56	Tonbal	T	0	0	1	0,09
57	Vehbi Efendi	AA	1	0,09	0	0
58	Veli	A	2	0,19	1	0,09
59	Veli Efendi	AA	0	0	1	0,09
60	Veliyüddin	A	0	0	1	0,09
61	Yahya	A	1	0,09	0	0
62	Yakup	A	2	0,19	0	0
63	Yusuf	A	9	0,84	8	0,75
64	Zeyd	A	1	0,09	0	0
65	Zeynel	A	1	0,09	0	0

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Tokat Müzesi, Tokat Nikâh Defterleri

Tetkik Eserleri

AÇIKEL, Ali, "Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2, 2003, s. 305-355.

DEMİR, Alpaslan, " 16. Yüzyılda Kelkit Kazasında Şahıs adları", **E- Journal New World Scienes Academy**, S.4, 2010, 145.180.

DEMİR, Alpaslan, " Zile Kazasında Şahıs Adları", **Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.21, 2012, 61-75.

ERGİN, Muharrem, **Dede Kortkut Kitabi**, Boğaziçi Yay, İstanbul 2014.

KURT, Yılmaz, " Adana Sancağında Kişi Adları", **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.26, 1991, s.169-252.

KÜÇÜLAŞÇI, Mustafa Sabri, "Seyyid", C.37, **DİA**, s,40-43.

NİŞANYAN, Sevan, **Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Adam Yay, İstanbul 2007.

ÜNAL, M,. Ali, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Paradigma Yay, İstanbul 2012.

1897 Tokat Ermeni Olayları

İbrahim AYKUN*

Özet

Berlin Kongresinden sonra Anadolu'da yer yer başlayan Ermeni olaylarında Tokat ve çevresinde meydana gelen olaylar önemli bir yer tutmaktadır. Tokat'ta kurulan Hınçak komitesinin Tokat şubesi, bölgedeki Ermenileri örgütlemiş pek çok olaya neden olmuştur. Türk Ermeni gerginleşmesi neticesinde Mart 1897 de Tokat'ta büyük olayların yaşanmastır. Tokat'taki olaylar çevre yerleşim yerlerine de sirayet etmiştir. Tokat'ta meydana gelen bu olayların zamanlaması manidardır. Bu dönemde Girit melesesi devam etmekteydi ve büyük devletler Osmanlı Devletinin yanında yer almaktaydılar. Ermeniler durumu değerlendirerek hem büyük devletlerin desteğini çekmeyi amaçlamışlar hem de Osmanlı Devletini uluslararası ilişkilerde güç durumda bırakmışlardır. Tokat'a gönderilen Mahkeme-ği fevkalade olayın müsebbiblerini mahkeme etmiş ve gerekli cezalart verilerek sorun halledilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Ermeni, olay, 1897, Hınçak.*

Sivas vilayetinin bir sancağı olan Tokat'ın kaza ve köylerinde etnik olarak asli unsur Türklerin yanında belli oranda Emeni yaşamaktaydı. Köylerdekiler çiftçilikle, merkezdekiler de ticaret ve sanatla uğraşmaktaydılar. İki toplum arasında birlikte yaşamaktan kaynaklanan ufak sürtüşmeler haricinde sorun da yaşanmıyordu.

Fransız ihtilalinin getirmiş olduğu milliyetçilik fikri Ermeniler asında da etkisini göstermiş, Anadolu'da menfaat rekabetinde İngiltere, Fransa başta olmak üzere büyük devletlerin Ermenileri kullanma politikası, Türk ve Ermenileri birbirleriyle çatışır hale sokmuştu. Yine Sivas vilayetinin bir sancağı olan Amasya'ya bağlı Merzifon'da bulunan Amerikan kolejinin faaliyetleri sonucunda Tokat'ta bir takım huzuru bozucu faaliyetler içerisine girmişlerdir.

1897 Tokat olayları sancakta meydana gelen ilk ve tek olay değildi. Ermenilerden bazıları 1305 yılında ***"Feda-yı Nefs"*** adıyla bir örgüt kurmuşlardı. Yakalanan zanlılardan ele geçilen Ermenice evrakların tercümelerinden ve kendi ifadelerinden ***"Feda-yı Nefs namıyla böyle bir gizli cemiyet kurdukları ve halkı Osmanlı Devletine karşı tahrik ve teşvik "*** ettikleri iddiasını doğruluyordu[1].

Bu arada Tokat'ta tanınmış Ermeni asıllı Doktor Jozef öldürülmüştü. Bu olaydan kısa bir süre sonra Kömeç köyü altındaki şose üzerinde bulunan köprü

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E.mail: İbrahim.aykun@gop.edu.tr.

1 BOA. Y. MTV. 30/74; Y.PRK.DM. 2/59 12 Şubat 1888 tarihli yazı.

civarında gerçekleştirilen posta soygunu Ermenilerin gizli bir yapılanma içerisinde olduklarını ortaya çıkarmıştır. Soygundan sonra şüpheli olarak ele geçilen Ermenilerin ifadelerinden Tokat'ta Merzifon'da kurulmuş olan Hınçak komitesinin bir şubesini açtıkları öğrenilmişti[2]. Soygunu da komiteye maddi destek sağlamak amacıyla gerçekleştirmişlerdi. Doktor Jozef'i de Osmanlı Devleti aleyhine yürüttükleri faaliyetleri devlet yetkililerine ihbar ettiği için öldürmüşlerdi. Bundan sonra da zaman zaman Ermenilerin sebep oldukları olaylar yaşanmıştır.

1897 Tokat Olayları

Büyük devletlerin siyasi desteğini sağlayarak bir Ermeni devleti kurma emelinde olan Ermeniler dikkatlerini belli oranda Ermeni yaşayan Tokat üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bu amaç doğrultusunda faaliyetleri sonucunda 1897'de Tokat'ta olaylar yaşanmıştır.

a.Tokat Olayı

Tokat mutasarrıflığından gelen ilk bilgiler: *"Tokat kasabasında Ermenilerden bazılarının dükkânlarını açmadıkları ve bir takımının da kapamakta oldukları saat üç buçukda haber verilmesiyle icrâ-yı tahkikat içün çarşuya çıkıldığı ve teskin-i heyacan içün tedâbir-i lâzımeye tevessül edildiği sırada kasaba-i mezkûrenin kale kulesi cihetinden bir el silah sedası işidildiği onun üzerine "Ermeniler hükümeti basdı " şayiası zuhur etmesi üzerine vuku' bulan hadisede İslamlardan iki üç neferin yaralı, Ermenilerden tahminen on beş kişinin maktül olduğu asayiş ve sukûnetin şimdilik i'âde edildiği ve Tokad'a tâbi Artukâbâd ve Kazâbâd'da mevcûd Ermeni karyelerinin muhâfazası zımnında mikdâr-ı kâfi müfrezeler sevk edildiği* **"** şeklindeydi[3].

Tokat'ta çıkan olaylarda kusuru bulunan ve tutuklanan vali, tabur ağası, polis komiseri ve diğer yöneticilerin ifadelerinde, o gün Tokat'ta bir olağan dışılık sezildiği anlaşılmaktaydı. Gülpınar köyünden bazı kimselerin olay çıkartmak için Tokat'a geldikleri ihbarları alınmıştı. Hemen bunun doğruluğu araştırmaya başlanmıştır. Yine kasaba Tokat sakinlerinden Abdalyan Mardirus ve Rum milletinden Lazarus da çarşıda kazancılardan bazılarının olay çıkacağından bahisle dükkanlarını kapattıklarını söylemişlerdir. İki toplum arasında sık sık sürtüşmeler yaşandığından ve böyle söylentiler zaman zaman yayıldığından pek dikkate alınmamış, bir süre sonra dükkanların açılacağı tahmin edilmiştir. Belediye Reisi Hacı Mehmed ve Tahrirat Başkatibi Rıfat Beyler de çarşıda halktan kalabalıklar görmeleri üzerine tedbirler almaya çalışmışlardır. Bu işlerle uğraşılırken Kaya Mahallesi tarafından ansızın bir silah sesi duyulması üzerine *"ne duruyorsunuz ümmet-i Muhammed komiteler hükümeti basdı"* şeklindeki bağrışmalar üzerine iki toplum arasında bir kavga başlamıştır[4].

2 Tokat Hınçak komitesi hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Aykun, Tokattaki Emeni Hınçak Komitesi ve Faaliyetleri. I. Türkiye Ermeni Araştırmaları Kongresi, C. 1,Ank. 2003, s. 503-513.

3 BOA. Y. PRK. UM. 37/54. 19 Mart 1897 tarihli Sivas Valisi Halil Paşa imzalı yazı.

4 BOA. A.MKT.MHM. 662/20. 3 Haziran 1897 tarihli olayların bastırılmasında ihmali görülen Mahmud Nazım Paşa ve diğer görevlilerin mahkeme ilamından.

O gün şehirde oluşan kalabalık, Cuma günü olması hasebiyle civar köylerden gelen kimselerin oluşturduğu kalabalığa yorumlanmıştır. Ermeniler Niksar olayında da olduğu gibi olayların kalabalık günlerde çıkarmayı tercih ettikleri için Cuma gününü seçtikleri de düşünülebilir.

Mahkemede yargılanan zanlılardan bir kısmı olay çıkacağından önceden haberleri olmadığını söylemişlerdir. İki toplum arasında bir süredir devam eden gerginlik böyle bir olaya sebebiyet vermiş, atılan silah da olayların kıvılcımını oluşturmuştur.

Yargılama sırasında bir kısım zanlılar da Ermenilerin öldürülmesi ile ilgili yukarıdan emir geldiğini, Gülpınarlı Çerkezlerin de bu söylentiden sonra Tokat'a geldikleri söylemişlerdir[5]. Bu üzerinde durulması, ciddiye alınması ve bazı Ermeni olaylarının da bu çerçevede değerlendirilmesi gereken bir iddiadır. Anadolu'daki olayları araştırmak için gönderilen Kölemen Abdullah Paşa tahkikatıyla ilgili hazırlamış olduğu layıhasında, bir takım Ermenilerin Çerkes ve zabtiye kıyafetine giyerek Müslüman köylerine ***" Ermenileri urunuz o yolda emir gelmişdir"*** gibi yalan haberler yaydıklarını ifade etmektedir[6]. Zanlı ifadelerinde bahsedildiği gibi Tokat'a da böyle bir haber gelmiş, bunu yayanın kimliği ve maksadının ne olduğu araştırılmadan ciddiye alınmış, birtakım olayların çıkmasına sebep olmuştur.

Ancak olayların sadece bu söylentiler sonucunda çıktığı söylenemez. Ermenilerin bir takım faaliyetleri de olayların çıkmasına zemin hazırlamıştır. Olaylardan sonra görevini ihmalden yargılanan polis memuru Şevki Efendi, mahkemedeki ifadesinde, Kazancılar çarşısında Abdalyan Mardirus'a rastladığını ve onun ***"bugün vuku'ât olur ise şu Ermeniden olur"*** şeklinde söylediğini belirtmiştir ki bundan bir takım Ermenilerin olayların çıkmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır[7].

Olayın haber alınması üzerine Sivas valisi Halil Paşa hemen Tokat'a hareket etmiştir. İki toplum arasında yaşananlardan en çok Ermeniler etkilenmişler ve korkuya kapılmışlardır. Ermenilerden 600 kadar kadın erkek korkularından Fransız din adamları ile Ermeni Katoliklerinin kilise odalarına saklanmışlardır. Tokat'a ulaşan vali Halil Paşa, Sivas vilayet Ser Komiseri Nuri Efendi'yi yeteri kadar polisle göndererek Ermenilerin evlerine dönmelerini sağlamıştır. [8]

İstanbul'dan da, Müslüman ve Ermeni ileri gelenleriyle görüşülerek asayişi bozacak şekilde dükkan kapamamalarını ve halkı tahrik edecek gösteriler yapmamalarını, buna ön ayak olanların kanunen cezalandırılacaklarının anlatılmasını kapsayan bir uyarı yazısı gönderilmiştir.

Yine aynı yazıda Girit ve Yunan sorununun devam ettiği bir sırada bu gibi olayların siyaseten zararlı sonuçlar doğuracağı da ihtar edilmiştir. Olayların ya-

5 BOA. Y.PRK. A. 11/55

6 Y.PRK.ASK 109/69: Layıha Ahmet Halaçoğlu tarafından " XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadoluda'ki Ermeni Terörü " adıyla Belgeler XXVIII/32 (2007) yayınlanmıştır.

7 BOA. A.MKT.MHM. 662/20. 3 Haziran 1897 tarihli olayların bastırılmasında ihmali görülen Mahmud Nazım Paşa ve diğer görevlilerin mahkeme ilamından.

8 BOA. Y. PRK. UM. 37/56

yılmaması işin gerekli tedbirlerin alınması ve olaylara karışanların bir an evvel yakalanarak adliyeye teslimi de istenmiştir. [9]

Ermeniler açısından Tokat olaylarının bu tarihte çıkarılması tesadüfü değildir. Ermeniler Osmanlı Devletinin Yunanlıların sebep olduğu Girit meselesini fırsat olarak değerlendirmişlerdir. 1897 Şubat'ında Yunan prensi bir savaş filosu ile Girit'e gelerek adanın Yunanistan'a ilhak edildiğini ilan etmiştir. Osmanlı devleti olayı protesto ederken, büyük devletler de Yunanistan'ın kararından vazgeçmesini, aksi durumda harekete geçecekleri uyarısında bulunmuşlardır[10]. Yani Girit konusunda Osmanlı devletinden yana tavır almışlardır. Bu meseleyi fırsat bilen Ermenilerin de büyük devletlerin dikkatlerini kendi üzerlerine çekmek için Tokat'ta bir olay çıkarmaları muhtemeldir.

b. Bizeri Manastırının Basılması

Tokat'taki olaylar sadece Tokat'la sınırlı kalmamış Ermenilerin yaşadığı çevre köylere de sirayet etmiştir. Tokat'ın tarihî ve büyük köylerinden birisi olan Bizeri[11] de bu köylerden birisiydi. Köyde bir manastır[12] ve az sayıda da Ermeni yaşıyordu.

Tokat'ta olaylar olduğu haberi akşam üzeri Bizeri'ye ulaşmıştı. Haberi ulaştıran da Tokat'ta olayları görüp olayları halka anlatan Cincifeli[13] Cerkez Şirin Yusuf bin Mehmed idi. Şirin Yusuf'un Cincife'ye geldiğinde, muhtemelen Tokat olaylarını Müslümanların Ermeniler tarafından katledildiği şeklinde anlatmasıyla galeyana gelen bazı kimselerle birlikte Bizeri'ye gitmişler ve burada Bizeri'den bazı kimselerle birleşerek manastırı basmışlardı. Olayı anlatan sadece Şirin Yusuf değildi. Olaylardan sonra görgü şahidi olarak mahkemede ifade veren İmamoğlu Hasan, o gün akşam üzeri Tokat'tan Bizeri'ye gelen Berber oğlu Minas'ın da olayları anlattığını, bunun üzerine Ermenilerin de kendilerini korumak için teşebbüste bulunduklarını söylemiştir[14].

9 BOA. Y. PRK. BŞK. 80/85. Sivas vilayetine gönderilen 19 Mart 1897 tarihli telgraf.

10 Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-1999), İst. 2000, s.371.

11 Bizeri, Tokat merkeze bağlı Akbelen Beldesi'dir. Tokat-Niksar yolu üzerinde merkeze 23 km. kadar uzaklıktadır.

12 Henry J. Van Lennep, antik Bizeri manastırının, Ermenilerin himayesinde ve Chrysostom'un mezarı ile diğer kalıntılar içermesiyle ünlü olduğunu belirtmektedir. Burada yaşayan tek keşişin, Papazın oğlu ya da Karabaşoğlu olarak bilindiğini, cehaletinden ve bağnazlığından dolayı kötü bir üne sahip olduğunu ifade etmektedir. Henry J. Van Lennep, Travels in Little-Known Parts of Asia Minor, Volume I, London 1870 s. 325.

Vital Cuinet, Tokat'ın önemli antik merkezleri arasında Bizeri'yi saymış ve manastır hakkında da bilgiler vermiştir. Manastırın Gregoryan Ermenilerine ait olduğunu ve içerisinde sürgün yerine giderken ölen, Saint Jean Chrysostom'un mezarının bulunduğunu belirttikten sonra, aslında mezarın Patrik Proclos'un isteği ve Teodose II'nin emri ile İstanbul'a nekledildiğini ve boş mezarın psikolojik rahatsızlığı bulunanların tedavisi için Hiristiyanlar ve Müslümanlar tarafından ziyaret edildiği belirtmektedir. Vital Cuinet, Turquie D'Asie Geographie Administrative Statistique, Tome I, Paris 1892, s. 735-736.

13 Cincife, Tokat merkeze bağlı Çamağzı köyüdür ve Bizeri'ye 3 km. kadardır.

14 BOA. Y. PRK. A. 11/55. Bizeri olayları hakkındaki mahkeme ilamından.

Yine görgü şahitlerinden ve manastırda çalışan Takuhi ise saat sekiz sularında kilisenin sığırtmacının gelerek Tokat'ta olaylar olduğunu haber vermesi üzerine Papas Manuel, Sarı Hasan ile muhtar Lulok oğlu Mahmud ve diğer Lulok oğlullarını çağırarak muhtemel olaylara karşı korumak amacıyla asker çağırılıp çağırılmamasını görüşmüşlerse de, neticede askere gerek olmadığını, kendilerinin Ermenileri koruyabilecekleri, yönünde Manuel'e güvence vermişlerdir[15]. Muhtar Mahmud Ağa'nın böyle bir güvence vermesinde, Cincifelilerin gelebileceğini hesaba katmayarak, muhtemel zararın Bizerililerden gelebileceği ve kendisinin de muhtar olması hasebiyle bunu önleyebileceği düşüncesinin etkili olduğu düşünülebilir. Gerçekten de Mahmud Ağa yatsı ezanı sırasında manastırın kapısı açılmaya çalışıldığı sırada Ermenileri korumak amacıyla, milleti teskin etmek için gayret gösterdiyse de Şirin Yusuf tarafından başına tüfenk dipçiği ile vurarak etkisiz hale getirmişti.

Olaylar olurken Ermeni kadınları önce Lulok oğlu Mısdık'ın evine gitmişler ise de burada güvende olamayacakları üzerine Lulok oğlu Hüseyin'in evine gitmişlerdir. Burada Almuslu oğlu Kel Mehmed ile Güdek oğlu Kel Ali ve Cıbır Yusuf kadınları götürmek istemişlerse de Hüseyin Ağa'nın eşi Kerime Hanım *"kendisi ölmedikçe teslim etmeyeceğini katiyen beyan"* etmesi üzerine bırakmışlardır[16]. Kerime Hanım'ın bu hareketi Türkler ve Ermeniler arasında komşuluk ilişkilerini derecesini, Türklerin komşuluğa verdiği değeri ve olayları yapanların birkaç kişiyle sınırlı olduğunu göstermeye yeterlidir.

Olaylarda ikisi papaz 16 Ermeni ölmüştür.

Yine Biskincik köyünde de 12 Ermeni öldürülmüştür. Tokat olaylarının duyulması üzerine rivayetlere inanan bazı kimseler Biskincik köyünde bu ölümleri gerçekleştirmişlerdir.[17]

c. Tokat Olayları Karşısında Devletlerin Tutumları

Yukarıda da belirtildiği üzere olaylar Girit meselesinin yaşandığı bir döneme tesadüf etmişti. Devlet bir taraftan Fevkalade Mahkeme kurarak zanlıların yargılanmalarını sağlarken bir taraftan da büyük devletlerin tepkilerini hafifletmek için yoğun diplomasi faaliyeti yürütmüştür.

Dördüncü Ordu-yu Hümayun Müşiriyetine gönderilen telgrafta, yabancı devletlerin olayları bahane ile Osmanlı Devletinin iç işlerine müdahalelerine fırsat verilmemesi için, olayların faillerinin yakalanarak adli makamlara teslim edilmesi ve Yunan ve Girit meselesi sürdüğü bir sırada, böyle bir durumun, devlet için zararlı neticeler vereceğinden dolayı, olayların yayılmasının önlenmesi istenilmişti[18]. Tokat olayları Avrupa kamuoyunda büyük akisler uyandırmış ve

15 BOA. Y. PRK. A. 11/55. Bizeri olayları hakkındaki mahkeme ilamından. Takuhi'nin ifadesinden.

16 BOA. Y. PRK. A. 11/55. Bizeri olayları hakkındaki mahkeme ilamından. Hamsiyan Sirop'un ifadesinden.

17 BOA. A.MKT. MHM. 662/13.

18 BOA. Y.PRK. BŞK. 50/81.

Osmanlı Devleti de, Avrupa kamuoyunda meydana gelen galeyanı yatıştırmak ve Girit konusunda devletlerin Yunanistan aleyhine takip ettikleri politikalarını değiştirtmemeleri için öncelikle olaylara karışanların cins ve mezhep farkı gözetilmeksizin yargılayıp gerekli cezaların verilmesi için gayret göstermiştir.

Girit konusunda büyük devletler sefirleri ile görüş alışverişinde bulunmak üzere sefaretleri dolaşan Hariciye Nazırı önce Avusturya sefirliğine uğramıştır. Diğer elçilerin de burada Tokat olaylarını görüştüklerini öğrenmiş ve Toplantı sonunda Avusturya elçisi nazıra, Tokat olayları nedeniyle Avrupa kamuoyunun Osmanlılar aleyhine döndüğünü, bunu önlemek için olayların faillerinin yakalanarak başka yerde olaylar çıkmasına mani olmak için örnek olarak idam cezalarının verilmesi tavsiyesinde bulunmuştu[19].

Elçiler nezdinde bu faaliyetler yürütülürken bir taraftan da, yönetim zafiyeti gösteren yöneticilerin ve sorumluların görevden alınarak tutuklanmalarına karar verilmiştir. Tokat Mutasarrıfı Mahmud Nazım Paşa azledilmiş ve tutuklanmıştır[20].. Olaylardan sonra Mahmud Nazım Paşa'nın tutuklanması üzerine yerine Amasya'da başarılı bir yönetim sergileyen ve halen Sinop Mutasarrıflığı görevinde bulunan Bekir Paşa tayin edilmiştir[21].

Aslında Sivas valisi Halil Paşa 2 Haziran 1895'de Mahmud Nazım Paşa'nın iyi biri olmasına rağmen Tokat'ı idare edebilecek yapıda biri olmadığını, bu görevde kaldığı taktirde istenmeyen olaylar çıkabileceğini Ermeni sorununun yaşanmadığı bir yere tayin edilmesini istemiştir[22]

d. Mahkeme-i Fevkalade'nin Kurulması ve Zanlıların Yargılanmaları

Tokat'ta yaşanan olayların üzerine bir ***"****Mahkeme-i Favkalade"* kurularak Tokat'a gönderilmiştir. Rusumat Emini Hasan Fehmi Paşa başkanlığında oluşturulan mahkeme heyetinde şu şahıslar üye olarak tayin edilmişlerdir:

Mahkeme-i Temyiz Reis-i Evveli Şevki Bey

İstinaf Mahkemesi Reis_i Evveli Celal Bey

Meclis-i Eytam Azasından Malik Efendi

Girid Vilayeti Müşaviri Sabık Yanko Efendi

Teftiş Komisyonu Azasından Dilber Efendi[23]

19 BOA. Y.PRK. HR. 23/95. 25 Mart 1897 tarihli Hariciye Nazırının yazısı.

20 Nazım Paşa'nın tutuklanması üzerine Sivas Valisi Halil Paşa Tokat Mutasarrfılığına vakalet etmek üzere Sivas nizamiye Süvari Kumandanı Mirliva Süleyman paşa ile Sivas Belediye Reisi Nuri Bey'den birisinin tayinini istemişti. Ancak bu kritik zamanda vekaleten idare tercih edilmemiş ve asaleten tayin yapılmıştı. A.MKT.MHM 662/2

21 BOA. A.MKT.MHM 662/2. 25 Mart 1897 tarihli Sivas vilayetine gönderilen yazı.

22 BOA. A.MKT.MHM 662/2. 24 Mart 1897 tarihli Sivas valisinin Tokat'tan gönderdiği yazı.

23 BOA.A.MKT.MHM 661/55

Mahkeme heyetine askeriyeden üst düzey birisinin de katılmasına karar verilmiş ve Teftiş-i Askeri Komisyonu Azalarından Ferik Hasan Edib Paşa tayin edilmiştir. [24]

Olayların faillerini tarafsız bir şekilde yargılayacak olan mahkeme heyetine bir de talimat verilmişti[25].

Hasan Fehmi Paşa başkanlığındaki heyet hemen Tokat'a hareket etmiştir. Heyet konunun hassasiyetinden dolayı yolculuğunu gün be gün İstanbul'a bildirmiştir. 25 Martta Samsun'dan Tokata hareket etmek üzere olduklarını rapor etmişlerdir[26]

Tokat olayları faillerinin yargılanmasına 21 Nisan 1897 tarihinde başlanıldı. Girit sorununun devam ettiği bir sırada Büyük devletlerin de olayları yakından takip etmelerinden dolayıu mahkeme heyeti günlük olarak İstanbul'a bilgi vermiştir. Savcının iddianamesini okumasından sonra zanlılar ve şahitler birer birer mahkeme huzurunda savunmalarını yaptıktan sonra, yargılanan 62 kişiden 17 şahsın idamına, içlerinde Sıddıka isimli bir kızın da bulunduğu 35 kişiye de çeşitli sürelerle kürek ve hapis cezası verilmesine hükmedilmiştir[27].

Yine Bizeri manastırının basılması olaylarına karışan 26 kişiden 5'i idam, 20'si ise 3'er ile 15'er sene arasında değişen kürek cezasına çarptırıldı[28].

---

24 BOA.A.MKT.MHM 661/55

25 *"Heyet Tokat'a vusulünü müteakip vezaif-i esasiye-i me'muriyetini neşr ve ilan etdikden sonra, hadise-i mezkurenin esbab ve suret-i zuhuru hakkında bil'etraf tahkikata ibtidar ederek zi-medhal olanları hey'ete terfik edilecek müstantıklar marifetiyle usul-i dairesinde isticvab ve istintak sürüncemeyi mucib muamelat-ı kanuniyeden sarf-ı nazar etmek şartıyla, usul-i muhakemat-ı cezaiye kanunu dairesinde muhakeme ile, haklarında kanunen ita-yı hükm edecek ve evrakını gönderecekdir. Şu kadarki ehemmiyet ve müsta'ciliyeti haiz olan hükümleri, hey'eti mahkeme mümzi telgrafnameler ile derhal bi'l-istizan icra edecekdir.*

Esna-yı vak'ada bir takım gasb ve garetler vuku'bulduğu rivayet edilmekde olmasıyla bu hareket sahih ise, emval-i menhubeyi zahire bi'l-ihraç ve istirdad ile ashabına iade ve teslim edecek ve mütecasirleri dahi balada gösterilen usul dairesinde muhakeme eyleyecekdir.

Emniyet ve asayişin muhafazası hükümet-i mahalliyenin akden vezaifi olub, bu babda zerre kadar tekasül ve müsamahası görülecek küçük büyük kaffe-i memurînin mücazat görecekleri muhakkak idüğü defeat ile ba-irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahi katiyen tebliğ olunmuş idüğünden işbu hadise esnasında vazifedâr olanların tekâsül ve betâ'et adem-i tekayyüdü görülenlerin taht-ı mesuliyete alınmaları lazım geleceğine ve mutasarrıf ve tabur ağası ve Polis komiseri azl edilmiş olduklarına mebni gerek bunları ve gerek vazifedar olub da mucib-i mesuliyet hal ve hareketde bulundukları anlaşılacak memurları dahi muhakeme ederek haklarında terettüb edecek mücazat-ı kanuniyeyi hükm edecekdir.

İşin ehemmiyet-i fevkalâdesi cihetle işbu tahkikât ve muhâkemâtın dakika fevt edilmeksizin kemâl-i sür'atle icrası mütehattim olduğundan mahkeme müddet-i kalîle zarfında, ikmâl-i tahkikât ve muhâkemât edecek ve mahkeme aleni olacağı gibi hükümleri ekseriyet-i mutlaka ile olacakdır ve hey'et-i tahkikât ve muâmelât-ı vakı'ayı dahi günü gününe Babı-ı Âliye bildirecektir." BOA. A.MKT.MHM. 661/55. 24 Mart 1897 tarihli talimat yazısı.

26 BOA.A.MKT.MHM 661/55

27 BOA. Y. PRK. A. 11/55. Tokat olayları hakkındaki mahkeme ilamından.

28 BOA. Y. PRK. A. 11/55. Bizeri olayları hakkındaki mahkeme ilamından.

Yukarıda bahsedilen Hariciye nazırı- Avusturya Elçisi görüşmesinde hiç kimseye idam cezası verilmemesi yolunda Mahkeme-yi Fevkaladeye talimat verildiği duyumlarının da asılsız olduğu kanıtlanmış oldu.

Mahkeme-i Fevkaladenin verdiği bu idam kararlarıyla hem Ermenilerin hem de mahkemenin sonucunu merakla bekleyen yabancıların, devletin olayları basitçe kapatacağı şeklinde ön yargılı olarak, önceden duydukları şüphelerin yersiz olduğu kanıtlanmıştır[29].

Mutasarrıf ve diğer yetkililerin yargılamaları sonucunda Mahmud Nazım Paşa'nın ***"****taraf-ı hükümet-i seniyyeden "* verilen emirlerin yerine getirilmesinde, diğer zanlıların da amirlerinin emirlerini uygulamada kusur ettiklerinin sabit olmadığı anlaşıldığından beraet kararı verildi[30].

Büyük devletler elçilikleri Baş tercümanları, Hariciye Nezaretine baş vurarak Tokat Mahkeme-i Fevkaladesi tarafından yargılanan ve beraet eden bu devlet memurlarının bir müddet devlet memuriyetinde bulundurulmamaları veya başka şekilde cezalandırılmaları yolunda istekte bulunmuşlardı. Elçilerin bu taleplerinin hem Osmanlı adli yapısına müdahale sayıldığından ve devletlerarası antlaşmalara aykırı bulunduğundan hem de bu taleplerinin kabul edilmesinin, sonra cereyan edecek benzer taleplere örnek teşkil edeceğinden, kabulünün mümkün olmadığının iletilmesi hariciye Nezaretine bildirilmişti[31].

Bu arada Tokat'ta yeni bir gelişme oldu. 20 Mayıs 1897 günü yani Mahkeme-i Fevkalade kararını daha açıklamadan önce, Ermenilerin dükkanlarını kapattıkları ve çocuklarını okula göndermedikleri gözlendi. Bu hareket, önceki olaylardan da tecrübe edildiği gibi bir karışıklık çıkacağının habercisiydi. Ermeni ileri gelenlerinden bir kaçı mutasarrıflığa çağrılarak sebebi soruldu. Hareketin sebebi, Mahkeme-i Fevkalade'nin İslam zanlılara idam cezası vermeyeceği ve birçoklarının da tahliye edeceği şeklinde bir ön yargıydı.

Aslında bu ön yargı yukarıda bahsedilen Osmanlı hariciye nazırı ile Avusturya Elçisi arasındaki görüşmede de geçmiştir. Ancak yargılama sonucunda bunların yersiz olduğu ortaya çıkmıştır.

1897 de Patrikhanenin yazısı üzerine Tokat'a gelen Sivas Ermeni Piskoposu Bedros Efendi, bu hareketin tahrikçisi olduğu gerekçesiyle de uyarılmıştır[32].

Tokat'a gelen Berdos Efendi Ermenileri tahrik edici bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Tokat mutasarrıflığından gönderilen yazıda *"Sivas Ermeni murahhasası İstanbul'da bulunan rüesa-yı ruhaniyenin en kıdemlisi bulunduğundan milletleri nazarında mukaddes addolunduğu halde iltizam-ı sadaketde hiçbir vakit mekteb ve dükkan kapatmak gibi hâlâtın men'ine muktedir iken en ednâ kim-*

29 BOA. Y.A. RES. 87/37. 20 Haziran 1897 Tarihli Meclis-i Vükala Mazbatası.

30 BOA. A.MHM. 662/20. 2 Haziran 1897 tarihli Mahkeme İlamı.

31 BOA. A.MHM. 662/30. 26 Eylül 1897 tarihli yazı.

32 BOA. A.MKT.MHM. 662/24. Tokat Mutasarrıflığından gönderilen 20 Mayıs 1897 tarihli yazı

selerin bile tenezzül etmesi tasavvur olunmayan Tokat vuku'atında on iki papasın defninden on gün sonra medfeninden çıkarub burun, kulak ve alât-ı ma'hudelerini kat' ve İngiliz konsolosunu davetle ira'e etdiği ve ecânibe gönderüb i'lân etdirmek üzere fotoğraflarını aldırmış olduğu ve bunların resimleri elde edilerek tahkikât evrakıyla mahfuzdur." deniliyordu[33].

Tokat Mahkeme-i Fevkaladesi Reisi Hasan Fehmi Paşa, idam cazasına çarptırılanların hepsi suçlu iseler de, olayların asıl tahrikçilerinin ve sorumlularının Katırcı Koca Halil, Dökücü oğlu Hacı Hüseyin ile Bizeri manastırının basılması olayının sorumlusu Çerkes Şirin Yusuf olduğu, bunlara verilen idam cezalarının onaylanmasını teklif etmişti. Bu konuda Hasan Fehmi Paşa *" Mahkeme-i Fevkaladenin birkaç mah devam eden tahkikat ve tedkikatıyla aleni muhakematının husulü tabi'i olan te'sirât ve hissiyât, üç kimsenin i'damıyla da itmâm ve ikâl edilmiş olur. Zira matlûb olan ibret ve te'sir adeden kesretle değil, belki icrâât ve isti'câl tarikiyle husûle gelür i'tikandayım"* diyerek şahsi görüşünü ifade etmişti. Yine kanunen idam cezasına çarptırılan bütün şahısların idam edilmesi hiçbir memlekette uygulanmadığı *"ibrete kafi miktarının icrasıyla diğerlerinin müebbed küreğe bi't-tahvil tahfif-i cezası hakkındaki hakk-ı mukaddesi hükümrâni muhtac-ı arz ve beyân değildir"* diyerek de üç şahsın idamıyla amacın gerçekleşeceğini de belirtmiştir[34].

Tokat Mahkeme-i Fevkaladesi Tokat olayları tahrikçileri ile öldürme ve yağma olayları ile olayların önlenmesinde kusurları görülen, mutasarrıf, jandarma ve polis memurlarını yargılamış ve suçlu bulunanlara gerekli cezaları vermiştir. Bundan sonra bazı önemsiz işler kalmıştı. Mahkeme-i Fevkaladenin onlarla uğraşması mahkemeye verilen önemle uyuşmayacağından kalan işlerin mahalli mahkemeye devredilerek heyetin İstanbul'a dönmesi istenilmiştir[35]. Mahkemenin gidişatını gözlemlemek üzere tarafından oraya gönderilmiş olan İngiltere ve Rusya konsolosları da dönüşleri mahkeme heyetinin dönüşlerine bağlamışlardı. Mahkeme heyetinin konsoloslardan sonra dönmesinin bir takım dedi kodulara sebep olacağından, heyetin ve konsolosların aynı zamanda dönmesinin uygun olacağı düşünülmüştü[36].

Üç kişi haricinde verilen idam cezalarının müebbet kürek cezasına çevrilmesinden sonra bunlarında cezası müebbet küreğe çevrilmiştir. Mahkûmların hepsi 17 Ağustos 1867 'de Taif vapuruna bindirilerek Trablusgarp'a gönderilmiştir[37].

33 BOA. A.MKT.MHM. 662/24. Tokat Mutasarrıflığından gönderilen 8 Ağustos 1897 tarihli yazı.

34 BOA. Y.A.RES. 87/24. 9 Haziran 1897 tarihli Mahkeme-i Fevkalâde Reisi Hasan Fehmi Paşa'nın yazısı.

35 BOA. Y.A. RES. 87/37. 15 Mayıs 1897 tarihli Mahkeme-i Fevkalâde Reisi Hasan Fehmi Paşa'nın Yazısı.

36 BOA. Y.A. RES. 87/37. 20 Haziran 1897 tarihli Meclis-i Vükala Mazbatası.

37 BOA. A.MKT. MHM. 662/26.

Sonuç

1890'lardan sonra Anadolu'da Ermeni olayları şiddetlenmiş ve Tokat'ta bu olayların yaşandığı bir şehir olmuştur. Olayların gerçek müsebbiplerinin Ermeniler olduğu anlaşılan çatışmalarda hükümetin aldığı önlemler daha büyük hadiselerin önüne geçmiştir. Azınlık olan Ermenilerden bir kısmının sebep olduğu olaylar, Tokat halkının sağduyusu sayesinde çok vahim sonuçlar doğurmadan atlatılmıştır. Şu anda Ermenilerin uluslararası arenada "soykırım" olarak nitelendirdikleri 1915 tehcir uygulamasını eleştirerek ***"eğer Ermeniler Ruslar ile işbirliği yaptılarsa niye sadece doğudaki Ermenileri tehcir edilmedi de Tüm Anadolu'da böyle bir uygulama yapıldı?"*** şeklindeki sorularının cevabını, Berlin Antlaşmasından sonra başlayan, 1890'lardan itibaren yaygınlaşan ve Tüm Anadolu'yu kan gülüne çeviren Ermeni olayları vermektedir.

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayata Dair Bazı Tespitler: Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zımmî Mahalleleri Örneği

Mehmet BEŞİRLİ*

Özet

Toplumun ve dolayısıyla şehrin en önemli birimlerinden biri mahalledir. Osmanlı şehirleri mahalleler vasıtasıyla örgütlenmiştir. Mahalle, şehrin fiziki yapısından sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına kadar birçok öğeyi bünyesinde barındıran ve yaşama sanatından örnekler sunan bir idari birim olarak ortaya çıkmaktadır. Mahallede dini inançlardan üretim-tüketim ve alacak-borç ilişkilerine, ailevi ilişkilerden devletin genel örgütüne kadar birçok dinamik etkilidir. Bu sebeple şehrin mahallelerini incelemek oradaki sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyı tanımak açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada 19. yüzyılın ilk yarısına ait Tokat şer'iye sicillerinden seçme belgelerle Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zımmî mahalleri örneklerinden yola çıkarak Tokat şehrinde Müslim/Gayr-i Müslim ilişkileri sosyal, ekonomik ve kültürel boyutla karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, şer'iye sicilleri, mahalle, şehir, sosyal, ekonomik.*

Giriş

Toplumun ve dolayısıyla şehrin en önemli birimlerinden biri mahalledir. Osmanlı şehirleri mahalleler vasıtasıyla örgütlenmiştir. Mahalle, şehrin fiziki yapısından sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına kadar birçok öğeyi bünyesinde barındıran ve yaşama sanatından örnekler sunan bir idari ve sosyal birim olarak ortaya çıkmaktadır. Mahallede dini inançlardan üretim-tüketim ve alacak-borç ilişkilerine, ailevi ilişkilerden devletin genel örgütüne kadar birçok dinamik etkilidir. Bu sebeple şehrin mahallelerini incelemek oradaki sosyo-kültürel ve ekonomik yapıyı tanımak açısından önem arz etmektdir.

Bu çalışmada 19. yüzyılın ilk yarısına ait Tokat şer'iye sicillerinden seçme belgelerle Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zımmî mahalleri örneklerinden yola çıkarak Tokat şehrinde Müslim/gayr-i Müslim ilişkileri sosyal, ekonomik ve kültürel boyutla ele alınıp incelenecektir.

19. yüzyılın ortasında Tokat'ta toplam 72 mahalle buluyordu. Bu mahallerde 3.956 konuttan % 57'si Müslüman Türklerin, % 36'sı Ermeniler'in, % 5'i

Rumlar'ın ve % 2'si de Yahudilerin oturduğu konutlardır. Müslümanların ve gayrimüslimlern ayrı ayrı oturdukları mahalleler olduğu gibi birlikte oturduğu mahalleler de vardır. En kalabalık mahalleler Yaşmeydan, Kabe Mescidi ve Hoca Ahmed mahalleleri ile alanları büyük olan Çay, Soğukpınar ve Dere gibi kentin dış mahalleleridir. Kent merkezindeki mahallerlerde daha çok Ermeniler oturmakta ve sanayi üretimi işlerinde de daha fazla onların çalıştıkları görülmektedir. Örneğin, Sulu Sokak'taki Ermenilerin birçoğu bakırcı, satenci, boyacı ve ipek ticareti yapan esnaflardı[1].

1851 yılında Tokat mahallelerinde 2270 hane Müslüman, 1260 hane Ermeni, 163 hane Katolik, 216 hane Rum ve 36 da Yahudi hanesi bulunmaktaydı. Bu deftere bakılırsa Acepşir, Akdeğirmen-i Müslim, Akdeğirmen-i Zımmî, Aleksan Keşiş, Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zımmî, Gaybî, Mehmed Paşa, Müslihiddin, Samyeli, Seyyid Necmeddin, Sofiyun, Soğukpınar-ı Zımmî, Taşçı Mahmud, Tatar Hacı, Yazıcık, Zincirlikuyu mahallerinde hiç gayri Müslim hane bulunmazken, Dıraz-ı Müslim, Hoca İbrahim, Meydan-ı Zımmî, Seyfeddin, Taşnerdiban, Terbiye-i Kebir, Terbiye-i Sagir, Yahudiyan mahallerinde de hiç Müslüman hane görülmemektedir. Diğer mahaller ise karışıktır. Bu deftere göre en kalabalık Müslüman hanelerin bulunduğu mahalle 189 hane ile Çay-ı Müslimdir, onu 125 hane ile Soğukpınar-ı Müslim mahallesi takip etmektedir. Mihmad Hacib'ten Hacı Hasan Bölüğü 93, Hoca Ahmed 90 hane ile sırasıyla devam ederken, 86 hane ile ise Çay-ı Zımmî mahallesi Müslüman nüfus bakımından 5. sırada yer almaktadır. Tokat'ta İçmesu mahallesi 98 hane ile en kalabalık Ermeni gayri müslim hanenin bulunduğu mahalledir. Onu, 92 hane ile Terbiye-i kebir mahallesi takip etmektedir[2].

Diğer taraftan 19. yüzyılın ilk yarısında Tokat şer'iye sicilleri incelendiğinde Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zımmî mahalleri olarak iki ayrı mahalle karşımıza çıkmaktadır. Ancak çoğu belgede de sadece Çay Mahallesi ismi geçmektedir. 1851 nolu deftere göre ise, Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zımmi mahallerinde hiç gayri Müslim haneye rastlanmazken, 1851 öncesi kayıtlar detaylı incelendiğinde Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zımmîde sadece Müslümanların oturmadığı ortaya çıkmaktadır.[3]. Örneğin, 7 Ağustos 1836 (23 Rahir 1252) tarihli Hacı Hâfız Mustafa Efendi'ye ait bir mübayaa hüccetinde "Tokad mahallâtından Çay-ı Zımmî Mahallesi sâkinlerinden Kundakcı Osman bin Mehmed nâm kimesne" tabirinden ilgilinin Çay-ı Zımmî mahallesinden[4], yine başka bir tereke kaydına göre, "Çay-ı Müs-

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. E.mail: mehmetbesirli69@hotmail.com.

1 H.J. Van Lennep, *Travels in Little-known Parts of Asia Minor*, I. Cilt, London 1870, s. 192, 199'dan naklen Sevgi Aktüre, *19. Yüzyılın Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Çözümlemesi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara 1987, s.159.

2 Tokat mahallerindeki hane sayısı bakımından daha ayrıntılı bilgi için bkz. *Tokat Şer'iye Sicili*, *Defter No*: 61, *Sayfa No*: 75-77. (Bundan sonra T*ŞS*, 61, 75-77 şeklinde gösterilecektir).

3 *TŞS*, 48, 81/1.

4 *TŞS*, 48, 91.

lim mahallesi mütemekkinlerinden iken bundan akdem hâlik olan Agop veledi Ohan'ın" ifadesinden ilgilinin Çay-ı Müslim mahallesinde oturduğunu göstermektedir ki, bu durum da bu mahallede gayri Müslim Ermeni bir zatın oturduğunu göstermektedir[5].

Çay Mahallesi (Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zımmî mahalleri)'nde Sosyal Yapıdan Örnekler

Vakıf ve Eğitim

Bilindiği üzere Osmanlı mahallelerinde ve doğal olarak Tokat mahallerinde en önemli sosyal kurumlardan birisi vakıflardır. Toplumun eğitim anlayışından başlamak üzere sağlık kurumlarının örgütlenmesine kadar birçok konu vakıflar eliyle yürütülmüştür. Bunların başında da mekteplerin kuruluşu ve işleyişi yer almaktadır. Örneğin, Çay mahallesinde vakıfların eğitime yönelik yüzüne dair bir dava karşımıza çıkmaktadır. Mahalle sakinlerinden Hafız Mehmed Efendi, Komanat nahiyesine bağlı Firedökse ahalisinden Mehmed Emin'e dava açar. Olaydan sekizbuçuk ay önce mahalle sakinelerinden İsmihan Hatun'un tasarrufunda bulunan bir evini vakf ettiğini, vakfın şartlarına göre hayatta kaldığı sürece evin tasarrufunun kendisinde olacağını, vefatı durumunda evin muallimhane olmasını ve çocuklara eğitim verilmesini şart koştuğunu belirtir. Hafız Mehmed Efendi, muallim tayin edilir ve aynı zamanda vakfiyyet üzere mütevelli olur. İsmihan Hatun, vefat edince adı geçen varis Mehmed Emin, evin miras olarak uhdesine verilmesini talep edince, mütevelli olayı mahkemeye taşımıştır. Mehmed Emin'e evin daha önce vakf edilmiş olduğunu bilip bilmediği sorulduğunda, evin İsmihan Hatun tarafından sağlığında sıbyan eğitimi şartı ile vakf edildiğinden haberi olduğunu beyan eder. Bunun üzerine kadı, evin vakfiyyet üzere muallimhane olarak tasarrufuna karar vermiş ve olayı kayda aldırmıştır[6].

09 Haziran 1809 (25 R.ahir 1224) tarihli Çay mahallesinden Rafia binti Ömer Hatun ile ilgili bir kayıt yine vakıflarla ilgilidir. Bu vakıf kaydına göre, Rafia Hatun, "Çay nâm mahalde vâki' arsası mülk bir kıt'a bağını" malından ifraz edip vakf etmiştir. Vakfın şartları şöyle idi. Kendisi hayatta olduğu sürece vakfiyyet üzere mutasarrıf olacak, vefatından sonra bağın gelirinin sülüsüne (3'te 1) Seyyid Emin Efendi nâzır olacak ve berat gecesinde yarım vukıyye şem'-i asel satın alıp Alaca Mescid Cami'-i şerîfinde yakılmasını sağlayacak, gelirin geri kalan kısmına adı geçen nazır mutasarrıf olacak, "sülüsân (3'te 2) galleye dahî" üveyi oğlu Seyyid Mustafa ve validesi, Mustafa'nın vefatı durumunda da onun "evlâd ve evlâd-ı evlâdı mutasarrıf olacaklar, "inkırâz-ı evlâd cami'-i mezkûrda her kim hatîb olur ise sülüsân hisseye" o mutasarrıf olacak ve "leyâli-i mübârekelerde birer yasin-i şerîf tilâvet edip vâkıfın ve ebeveyninin ruhlarına bağışalayacaktır[7].

5 *TŞS*, 9, 43/2.

6 *TŞS*, 3, 162/2.

7 *TŞS*, 12, 67/1.

Tokat'ta bazı dönemlerde vakıf konularında sorunlar yaşandığında ilgililer şer'i mahkemeye başvurarak meselenin çözümünü talep ederlerdi. Örneğin, 5 Ekim 1836 (23 C.ahir 1252) tarihli bir belgeye göre, Çay-ı Zımmî Mahallesinden Abdülbakioğlı Osman, mahkemede şehir ahâlisinden Taşanoğlı Emin bin Halil'i dava etmiştir. Davasında "tevliyet ve muhâsebesi evlâd-ı evlâd-ı evlâdına şart ve tahsîs" olunan Beybağı Mahallesinde Seyl Kesiği adlı mahalde bir bahçe vakfının tasarrufunun validesi Hatice Hâtun'a müntakil olarak mutasarrıf üzere iken onun izni ve haberi olmadan babası müteveffâ Abdülbâki'nin bahçeyi mülkdür diyerek, bu Emin'in emmisi Ali ibni Ahmed'e sattığını, Ali dahi bir müddet mutasarrıf oldukdan sonra mahkemede bulunan Halil'e sattığını, adı geçen bahçenin şimdi Emin'in elinde olduğunu, bahçenin ilgilinin elinden alınarak kendisine vakfiyet üzere teslim edilmesini talep etmiştir. İlgili davalı ise cevabında bahçenin emmisi Ali tarafından, mezbûrun babasından satın alındığını, on bir sene mutasarrıf oldıkdan sonra 1809 (1224)'da kendisine satıldığını, yiğirmi sekiz seneden beri kendi mülkü olduğunu söylemiştir. Yine olaydan 39 sene geçtiğini, şimdiye kadar dava ve nizanın olmadığını belirterek, davanın geçersiz sayılmasını talep etmiştir. Konu fetvaya havale olunmuş, fetvadan bahçenin mülkiyet üzere ilgili Emin'in elinde kalmasına yönelik bilgi gelince mahkemece fetvaya göre karar verilmiştir[8].

Ailenin Yapısı (Evlilik, Sorunlar, Boşanma vb.)

Toplumda ve dolayısıyla şehirlerdeki sosyal yaşantının en önemli temellerinden birisi ailedir. Ailenin kurulmasından bozulmasına ve sosyal olarak çocukların korunmasına kadar alınan birçok tedbirler sicillere yansımıştır. Örneğin, toplumda evlilikler her zaman gönül rızası ile olmamakta, bazen kızlar ailesi tarafından çok erken yaşlarda birine namzet olarak verilmekteydi. Ancak ilgili akil bariğ olunca bu namzetliği kabul etmeyip, iptali için mahkemeye başvururdu. Yani, Tokat'ta eğer bir genç kız ebeveyni tarafından birine namzet olarak sözlenir ve vakti gelince nikah akdedilir ve evlilik olayı normal şartlar içerisinde gerçekleştirilirdi. Ancak namzet genç kız, evlilik çağına geldiğinde bu namzetliği kabul etmeyerek başka biriyle evlenmek için mahkemeye baş vurup, izin alabilirdi. Örneğin, 20 Temmuz 1809 (7 Cemâziyelâhir 1224) tarihli bir belgeye göre, Çay Mahallesinden Mehmed kızı Emine, mahkemeye başvurarak davadan 6 sene önce "vâlidem Şerife beni işbu mezbûr Ali Beşe'ye nâmzed ve tezvîce vaʿâd idüb lâkin beynimizde akd-ı nikâh sebk eylemeyüb mücerred nâmzed olmağla ben âkile ve bâliğa olduğım eclden merkûmı zevciyete kabûl etmeyüb nefsimi âhara tezvîc murâd eylediğimde bi-vech-i mümânaʿat ider sû'âl olunsun" demiştir. Adı geçen Ali Beşe de bu durumu onaylayınca "mezbûre Emine'ye nefsini âhara tevzîce izin" verilmiştir[9]. Görüldüğü üzere ilgili kendi özgür iradesiyle manzetliği kabul etmemiş ve başka biriyle evlenme isteğini dile getirerek mahkemeden talepte bulunmuş ve bu hakkı kazanmıştır.

8 *TŞS*, 48, 79/1.

9 *TŞS*, 12, 124-125.

Yine 17 Mayıs 1798 (25 Zilkade 1212) tarihli bir hüccete göre, Çay mahallesinden Hâtibe binti Hüseyin adlı "bikr-i bâliğa" Hatun, mahkemede "zevc-i gayr-i medhûl bihâsı Mustafa bin Mustafa"yı dava etmiş ve söyle demiştir. Davadan üç sene önce "vâlidem beni mezbûr Mustafa'ya iki yüz guruş mehr-i mü'eccele ve mü'accele ile akd-i nikâh eylemişdi lâkin beynimizde adem-i hüsn-i zindegânemizden nâşî bi'l-ahire müfârekat iktizâ" etti. "Zimmetinde mütakarrer mehr-i muʿaccel ve mü'eccele-i maʻlûmem ile nafaka-i iddet ve meû'net-i sükenâmdan fâriğa ve ol mukâbele halʻe tâlibe ve râğibe olduğumda mezbûr dahi ol mukâbelede beni muhâlaʻa-i sahîhe-i şerʻiyye ile halʻ eyledikde bende halʻ-i mezbûru baʻde'l-kabul beynimizde cereyân eden hukûk-ı zevciyyete müteʻallika âmme-i daʻâvî ve mutâlibâtdan ahadühümâ âharın zimmetini ibrâ-yı âmm ile ibrâ ve ıskat eyledim" demiş ve olay kayda geçmiştir[10].

Bazı dönemlerde hamilelik esnasında boşanma ortaya çıkar, boşanma sonucunda ortaya çıkan sorunlar yine mahkemeye intikal ederdi. Örneğin, 11 Aralık 1836 (5 Ramazan 1252) tarihli bir hüccet kaydında Tokat Çay-ı Zımmî Mahallesinden Emine binti Hacı Ali adlı Hatun, eşi Seyyid Salih Ağa bin Osman'ı mahkemeye vermiştir. Mahkemede Salih Ağa'nın bundan önce zevci olduğunu, bazı sebeplere mebni kendisini boşadığını, kendisinin de mihr-i muʻaccel ve müʻeccelim ile nafaka-i iddet-i maʻlûme ile karnında olan çocuğun doğumuna kadar me'unet-i sükânasını merkûmdan taleb ve daʻva ettiğini, ancak onun da kendisinden külliyetli eşya talep ettiğini ve aralarında şiddetli tartışma ve düşmanlık oluştuğunu belirtmiştir. Ancak Müslümanların araya girmesiyle "Salih Ağa benden daʻva eylediği eşyâdan fâriğ olmak üzere benim dahi sâlifü'z-zikr merkûmdan taleb ve daʻva eylediğim mehr-i muʻaccel ve müʻeccelem vazʻ-ı haml edinceye ve inkızaʻ-i iddete değin nafaka-i iddet-i maʻlumum ve haml-i mezkûr zuhûrunda dahi lâzım gelen nafakası yedi yaşı ikmâl idinceye değin kendi üzerine olmak üzere" aralarında sulh eylediklerini belirtmiştir[11].

Kadınlar çoğu zaman boşandıklarında mihr-i mü'eccelenin ödenmesi için mahkemeye başvururlardı. Örneğin, 17 Ocak 1824 (15 C.evvel 1239) tarihli bir belgeye göre, Çay-ı Müslim Mahallesinden Hüseyin bin Emin, Refiye binti Mehmed adlı Hatun olduğu halde mahkemede zevcesini boşadığında ödemesi lazım gelen 200 kuruş mihr-i müʻeccele karşılığında mahallede olan bir evinin içinde olan bahçe tarafında fevkânî bir aded odasını zevcesi Refiye Hatun'a 200 kuruşa sattığını ve o da teslim aldığını, ancak zimmetinde borcu olan 200 kuruş mihr-i mü'eccelesine takâs ve mahsûb" ettiğini ve artık odada alakasının kalmadığını belirtmiş, ifade sicile kayd edilmiştir[12].

10 *TŞS*, 3, 144/2.

11 *TŞS*, 48, 73/3.

12 *TŞS*, 28, 197/3.

Vasi Tayini ve Küçüklerin Korunması

Vasi tayini İslam'da oldukça önemli bir sosyal koruma yöntemidir. Ebeveynleri vefat eden küçük çocukların mallarını korumak ve onların nafakalarını karşılamak açısından vasiler önemli işlevler görmüşlerdir. Örneğin, 6 Şubat 1798 (19 Şaban 1212) tarihli Çay Mahallesi sakinlerinden vefat eden Seyyid Mustafa Ağa ibni İbrahim'in küçük oğlu Mustafa'ya babasının terekesinden intikal eden mirasın korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması için hüccet ile küçük Mustafa'ya annesi Fatıma binti Ali vasiye tayin edilmiştir. Ancak bir müddet sonra annesi vesayetten azl edilmiş ve yerine küçüğün akrabasndan Seyyid Süleyman Alemdar bin Ali'nin vesayete ehil olduğunun mahkemeye bildirilmesi sonucu hakim tarafından yeni vasi tayin edilmiş, o da görevi kabul etmiştir. Sonrasında yine küçük çocuğun şiddetli bir şekilde nafaka ve kisveye ihtiyacı olduğu ileri gelen Müslümanlar tarafından mahkemeye haber verilmiş, mahkeme de vaktin rayici çerçevesinde çocuğa günlük 10'ar para nafaka ve kisve baha farz ve nafaka takdir edilmiştir[13].

Yine 27 Haziran 1798 (13 Muharrem 1213) tarihli bir vasi hüccetine göre, Çay mahallesi sâkinlerinden iken vefât eden Mehmed Emin bin Mehmed Ağa'nın küçük oğlu Kasım ile küçük kızı Fatıma'ya babaları terekesinden isabet eden meblağın korunması ve kollanması için hüccet ile vasi tayin edilen kardeşleri Seyyid Mustafa, "vesâyetinden kendi hüsn ü rızâsıyla ferâgat" etmiş, yerine küçüklerin valideleri Hayali binti Hüseyin adlı hatun, "vesâyete ehil ve sagîrân-ı mezbûrân haklarında her vechle evlâ ve enfâ' olduğunu" şahitler mahkemeye haber vermeleriyle hakim tarafından valideleri hatun vasiye atanmış, o da vesayeti kabul etmiştir[14].

Bazı durumlarda yine küçüklerin korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması için bilgilendirmeler sonucu mahkeme gerekli tedbirleri almak üzere girişimlerde bulunurdu. Örneğin, 2 Mayıs 1804 (21 Muharrem 1219) tarihli Çay-ı Zımmî Mahallesinden Saliha binti Ziya adlı Hatun, vasiyesi olduğu küçükoğlunun bağını satışa talip olan Tokat voyvodası Seyyid Ahmed Ağa'ya 400 kuruşa satmıştır[15].

9 Ocak 1810 (3 Zilhicce 1224) tarihli bir hüccete göre, Çay mahallesinden vefat eden Hasan bin Mustafa'nın küçük oğlu Mustafa'nın validesi ve vasiye-i mansubesi Rabia binti Mahmud'un vekili Es-Seyyid Mustafa bin Ebubekr, küçü-

13 *TŞS*, 3, 157/3.

14 *TŞS*, 3, 136/1. "bâ-hüccet-i şer'iyye vasî nasb u ta'yîn olunan karındaşları Es-Seyyid Mustafa nâm kimesne vesâyetinden kendi hüsn ü rızâsıyla ferâgat etmekle sagîrân-ı mezbûrânın vâlideleri ve zât-i mu'arrefe işbu bâ'isetü'l-kitâb Hayalî binti Hüseyin nâm hatûn vesâyete ehil ve sagîrân-ı mezbûrân haklarında her vechle evlâ ve anfa' olduğunu zeyl-i kitâbda muharrerü'l-esâmî kimesneler taraf-ı şer'e haber vermeleriyle hâkim-i mevki'-i sadr-ı kitâb tûbâ lehü ve hüsne-me'âb efendi hazretleri dahi mezbûre Hayâlî nâm hatûnu vasî nasb u ta'yîn eyleyüb ol dahi ber-vech-i muharrer vesâyet-i mezbûreyi kabûl ve hizmet-i lâzimesin kemâ-yenbagî edâya müte'ahhide olmağın mâ-vak'a bi't-taleb ketb olundu".

15 *TŞS*, 9, 153/3.

ğün evini müşteri Ahmed bin Mustafa'ya satmıştır. Küçük Mustafa'nın babasından intikal eden mahallede binâ ve arsası mülk bir bâb menzilden başka bir malı olmadığından, bu evin de harap olup tamirine gücü yetmediğinden evinin müzayede ile satılması gündeme gelmiştir. Mahkeme vasıtasıyla yapılan müzayede sonunda ev, 160 kuruşa müşteri Ahmed üzerinde kalmış, o da meblağı tamamen ilgilinin vekiline teslim etmiş, sonuçta evde küçük Mustafa'nın alakasının kalmadığı ve bundan sonra Ahmed'in mülkü olduğu kaydedilmiştir[16].

Bazı dönemler mirasçı vefat sırasında bulunmadığından miras malını korumak için akrabadan ya da ileri gelenlerden biri mahkemece kayyım tayin edilirdi. Örneğin, 13 Ağustos 1834 (7 R.ahir 1250) tarihli bir kayyım hüccetine göre, Çay-ı Müslim mahallesi sakinlerinden vefat eden Mustafa'nın büyükoğlu "gâ'ib-i ani'd-diyâr Ahmed'e babası müteveffâ-yı mezbûr ile vâlidesi müteveffiye-i mezbûre Adile binti İsmail'i terekelerinden bâ-irs-i şer'i isâbet ve intikâl eden emvâl-i mevrûsesi zabt ve hıfza kıbel-i şer'den … halitesi Fatıma binti el-mezbûr İsmail nâm Hatun" kayyımlık işine uygun olduğundan dolayı, ilgilinin mallarını korumak için mahkemece kayyım tayin edilmiştir[17].

Bazı dönemler vasi vefat ettiğinde başka birisi vasi olarak atanır ve daha sonraki süreçte çocuğun mallarını koruma işi kaldığı yerden devam ederdi. Örneğin, Yine (27 Recep 1252) tarihli bir belgeye göre, Çay-ı zımmî Mahallesinden davadan 3,5 sene önce vefat eden Kavaklı Ali Efendi'den küçük kızı Fatıma'ya kalan malı korumak ve kollamak için vasi tayin edilen ceddi Tanabaş Mehmed'in de vefat etmesiyle vasi tarafından yönetilen geriye kalan eşyalar küçüğün analığı Fatıma Dudu binti Ömer'e emanet edilmiştir[18].

Yine bazı dönemler taraflar aralarında miras konusunda anlaşıp, bunu mahkeme vasıtasıyla kayıt altına aldırırlardı. Örneğin, 12 Şubat 1298 (25 Şaban 1212) tarihli bir ibra hüccetinde Çay mahallesi sakinlerinden vefat eden Seyyid Mustafa ibni İbrahim'in mirası eşleri Rabia binti Ömer ile Fatıma binti Ali ile Fatıma'dan olma küçük oğulları Seyyid Mustafa'ya kalmıştır. Küçük Mustafa'nın mirasını korumak ve kollamak için hüccet ile Seyyid Süleyman Alemdar bin Ali vasi-i mensub olarak atanmıştır. Vasi, mahkemede küçüğün üvey anası Rabia ile miras işlemlerini görüşüp sulhe varmışlardır. Vasi, mirastan küçük Mustafa'nın hissesine düşen kısmını Rabia'nın kendisine verdiğini, kendisinin de vekaleten müteveffanın terekesinden Rabia'ya kalan yarım hisseyi ve 100 kuruş mihri karşılığında müteveffanın şehir fenâsında Çay nâm mevzi'de bulunan bir kıt'a bâğ ve bir buçuk kile buğdayın ilgiliye verilmesini kabul ettiğini belirtmiş, bu şartlar üzerine miras davasında anlaşma sağlanmıştır[19].

16 *TŞS*, 12, 144/1.

17 *TŞS*, 39, 209/1.

18 *TŞS*, 48, 40/3.

19 *TŞS*, 3, 154-155.

Diğer Bazı Konular

Mülkiyet Davaları

Bazı durumlarda mirasdan kalan mülkün iadesini talep etmek için mirasçılar mahkemeye başvurabilirdi. Örneğin, 23 Temmuz 1798 (9 Safer 1213) tarihli bir belgeye göre, Çay mahallesinden Halil bin İbrahim, Süleyman bin Ali'yi dava etmiştir. Halil, davasında bundan 50 sene önce ceddi Osman'ın vefat edip, mirasının oğulları İsmail, Ali ve annesi Fatıma'ya kaldığını, müteveffâ Osman'ın terekesinden kazaya bağlı Komanat nâhiyesine tâbi' Beğli köyünde bulunan bir buzhânenin beş hisseden bir hissesinin validesi Fatıma'ya kaldığını, validesinin de vefat ettiğini, mirasının kendisine kaldığını, hissesini talep ettiğinde Süleyman'ın vermediğini belirtmiştir. Konu Süleyman'a sorulduğunda cevabında "zikr olunan buzhâneyi işbu müdde'i-i mezbûrun müvâcehesinde tasarruf-ı mülâk ile bilâ-nizâ' tasarruf iderüm" demiş, Halil de "sinîn-i mezkûreden berü tasarrufunu inde'ş-şer' ikrâr u i'tirâf" edince Süleyman ile davası düşmüştür[20].

Tokat'ta arazinin işletilmesi ve vergi konularına matuf olarak ortaya çıkan durumlarda yine mahkemeye başvurulabilirdi. Örneğin, 22 Temmuz 1834 (15 R.evvel 1250) tarihli bir belgeye göre Çay-ı Müslim mahallesi sakinlerinden Ömer Efendi ve Hüseyin Ağa ibni Seyyid Mehmed Efendi, Tokat kazasına bağlı Kafirni nahiyesi Muhat köyünden Çil Halil ve Hüseyinoğlu Osman, Cirnazoğlu Ahmed ve Abazaoğlu Mustafa adlı kişileri dava etmişlerdir. Davalarında bu kişilerin dört sene önce vefat eden pederlerinden kalan köy arazisinde bulunan tahminen üç kile on rublağ tohum istihab eder dört adet tarlalarını bu kişilerin "üç beş sene boz ve halî kaldı" deyip sahib-i arzdan bir temesssük elde ederek dört senedir ziraat ettiklerini, tarlalarının boz ve hali kalmadığını, öşrünü ve diğer vergilerini sahib-i arza verdiklerini, bunlardan dört senedir ziraat eyledikleri tarlaların icaresinin alıverilip kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Şahitlerin de şehadetleriyle ilgililerden dört yıllık tarlaların icarelerinin alınarak davacılar Ömer Efendi ve Hüseyin Ağa ibni Seyyid Mehmed Efendi'ye verilmesi mahkemece karara bağlanmıştır[21].

Yine 05 Aralık 1836 (25 Şaban 1252) tarihli bir belgeye göre, Çay-ı Müslim Mahallesinden Fatma bint-i Mehmed adlı Hâtun'un vekili Seyyid Monla Hüseyin bin Derviş Ömer, Seyyid Osman Saka bin Mehmed'i dava etmiştir. Davada müvekkilesinin babasından intikal eden Kemer nâm mahalde bulunan "senevî Kemer zâviyesine yiğirmi pâre icar-ı kadîmesi olan" mülk bir kıt'a bağı Osman'ın fuzuli olarak kullandığını ve alıverilmesini talep etmiştir. Osman cevabında "iş bu vekîl-i mezbûrun müvekkilesi mezbûre Fatma Hâtun elân otuz beş yaşında olub yiğirmi seneden mütecâviz yetim olmağla bu takdirce şimdiye kadar da'va etmeyüb sükût etmiş oldığından da'vâya istihkâkı yokdur" demiştir. Bu konuda

20 *TŞS*, 3, 132/2.

21 *TŞS*, 39, 211/2.

şahitlere başvurulmuş, şahitler Duhanoğlı Ömer ve İsmailoğlı Hüseyin adlı kişiler "fi'l-hakîka iş bu vekîl-i mezbûrun müvekkilesi mezbûre Fatma Hâtun el-yevm otuz beş yaşında olub şimdiye kadar husûs-ı mezkûre müte'allik da'vâsı zuhûr itmediği bizim ma'lûmumuzdur bizler bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz şehâdet dahi iderüz" demişlerdir. Konu, fetva makamına sunulduğunda terk olunan ve üzerinden 15 sene geçen bağın geri alınması talebinin fıkhen geçerli olmayacağı bildirilince, bağın Osman'da kalmasına mahkeme tarafından karar verilmiştir[22].

Miras ve onunla ilgili satışa müteallik konularda da mahkeme devreye girerdi. Örneğin, 24 Ağustos 1836 (11 C.evvel 1252) tarihli bir belgeye göre, Çay-ı Zımmî Mahallesinde sâkine Sâliha bint-i Hasan adlı Hatun'un "vekîl-i müsecceli zevc-i dâhili Haberci Kör Mehmed", mahkemede Dere Mahallesinden Kazgancı Aleksi veled-i Demik nâm zımmîyi dava etmiştir. Vekil davasında şöyle söylemiştir: "Müvekkilem zevcem mezbûrenin babası müteveffâ Hasan'dan müntakil medîne-i mezkûr fenâsında Ahmaklar Deresi nâm mevzi'de" bir kıt'a bağını babalığı Mehmed'in fuzuli olarak aldığını ve sattığını, şimdi bağın bu mersumun elinde olduğunu, elinden alınarak müvekkiline teslim edilmesini talep etmiştir. Mersum Aleksi, cevabında bağın 20 seneden beri mutasaarıfları olsan Çadırcı Osman ve Hacı Alemdar tarafından kendisine satıldığını, 7 seneden beri bağın kendi tasarrufunda olduğunu, "müvekkile-i müdde'iyye-i mezbûre tarihden bir sene mukaddem bağ-ı mahdûd-ı mezkûrı" kendisinden "da'vâ ettiğini … on beş sene sukût etmiş oldığından da'vâsına iltifât" olunmadığını, yani davanın düştüğünü belirtmiştir. "Vekîl-i merkûm dahi ikrâr itmekle on beş sene bilâ-özr terk olunan de'âvinin istimâ'ı şer'an câiz olmadığı kütüb-i fıkhiyye-i mu'teberede mestûr ve mukayyed olmağla" ifadesi çerçevesinde ilgilinin davası reddedilmiştir[23]. Yani, konu ile ilgili olarak uzun süre geçtiği ve bu süre içinde herhangi bir talep olmadığı anlaşıldığından dava düşmüştür.

Yaralama Olayı

Yaralama olayı ve bunun dem ve diyeti ile ilgili olarak davalar da mahkemeye intikal ederdi. Örneğin, 2 Eylül 1798 (21 R.evvel 1213) tarihli bir ibra hüccetine göre, Çay mahallesi sâkinelerinden Şerîfe binti Hüseyin adlı Hatun, İbrahim Beşe ibni Halil'in üveyi babası ve tarafından vekili diğer İbrahim Beşe ibni Ahmed'i mahkemeye vermiştir. Mahkemede davadan bir sene önce "işbu mezbûrun müvekkili gâ'ib ani'd-diyâr mezbûr İbrahim Beşe benim sağ elimin baş barmağını hatâen bıçak ile darb etmekle zikr olunan baş barmağım amel-mânde olmuş idi" demiş, bundan önce kendisini dava ettiğini, ancak Müslümanların tavassutuyla aralarında 40 kuruş ile sulh eylediklerini, parayı aldığını ve aralarındaki davanın kapandığını belirtmiştir[24].

22 *TŞS*, 48, 74/3.

23 *TŞS*, 48. 81/1.

24 *TŞS*, 3, 117/2.

Yine bir öldürme olayı sonucu dem ve diyet davası mahkemeye intikal etmiştir. Örenğin, 09 Ağustos 1834 (03 R.ahir 1250) tarihli bir hüccet kaydına göre, Çay-ı zımmî mahallesi sakinlerinden olup mecruhen vefat eden Halil bin Salih'in veraseti anası Saliha binti Ali ile kız kardeşi Hanife, ammizadesi Osman ve küçük Mustafa'ya kalmıştır. Varisler, Mustafa bin Abdurrahman'ı dava ederek, davadan oniki sene evvel Saliha ve Hanife'nin mürisleri "müteveffa-yı mezbûru işbu mezbûr Mustafa Başpınar nam mahalde darb ve cerh ve müte'essiren fevt olmağla merkûm Mustafa'dan dem ve diyet taleb" ettiklerinde 600 kuruş karşılığında sulh anlaşması sağlandığı ve her birleri de haklarını alarak davanın sonuçlandığı kayda alınmıştır[25].

Bazı dönemlerde müteveffanın ailesi vefat eden kişinin vefat şekli ve olayın ne şekilde cereyan ettiği hususlarda mahkeme vasıtasıyla araştırma ya da bilgilendirme isterlerdi. Örneğin, 31 Ağustos 1834 (25 R.ahir 1250) tarihli bir belgede Çay-ı Müslim Mahallesi sakinlerinden Seyyid Mahmud, kardeşi kardeşi Hasan ve kız kardeşi mahkemede Tokat kazasına bağlı Komanat nahiyesine bağlı Firadökse adlı köy ahalilerinden Civelekoğlu Hasan bin İsmail, Arapoğlu Feyzullah bin Mehmed, Bektaşoğlu Mehmed bin Süleyman, Yunusoğlu Hüseyin bin Mahmud, Çörtoğlu Emin bin Ömer, Eskioğlu Osman bin Ahmed'i mahkemeye vermişler, mahkemece araştırma istemişlerdir. İlgililer, mahkemede "tarih-i kitâbdan sekiz sene mukaddem babamız mezbûr Ahmed Muhat karyesine gider iken işbu merkûmunun sâkin oldukları karye-i mezkûre beyninde telef olub kurbunda kâ'in ırmakda üç beş gün mürurunda mecrûhen meyyiti zuhûr itmeğin merkûmundan su'âl olunub mûcib-i şer'isi taleb ve da'va ideriz" demişlerdir. Adı geçen köy ahâlileri cevâblarında "işbu müdde'iyân-ı mezbûrânın babaları müteveffâ-yı mezbûr tarih-i mezkûrda Kafirni nahiyesine tâbi' Fenk karyesine gider iken Muhat karyesiyle bizim karyemiz beyninde telef ve meyyiti ırmağa bıragub üç beş gün mürûrunda zuhûr idüb kanlı ma'lûmumuz olmadığından mâ'adâ müdde'iyân-ı mezbûrândan Mehmed tarih-i mezkûrda ahâli-i karyemizden da'vam yokdur diye ikrâr" etmişlerdir. Köyün ileri gelenleri de olayın net bir şekilde bilinmediğini, bu konu hakkında bilgileri olmadığını bildirince olay hakkında bir şey yapılması lazım gelemediğine dair mahkeme karar vermiştir[26].

Ekonomik Yapı İle İlgili Bazı Bilgiler

Terekeler ve Bazı Eşya Fiyatları

Mahalleler, bir Osmanlı şehrinde aynı zamanda ekonomik işlevlerin de gerçekleştiği mahallerdi. Vefat edenlerin terekelerindeki malların nevi ve kıymeti fiyat tarihi açısından önemli bir husustur. Öte taraftan mahalleler devletin talep ettiği zorunlu ya da mübayaa yoluyla talep edilen malların karşılandığı ya da bedelinin ödenerek elde edildiği mekanlardı. Çay mahallesi de bu babda üzerlerine düşen meblağı ödeyerek katkılarını sunmuştur.

25 *TŞS*, 39, 208/2.

26 *TŞS*, 39, 207/1.

Bu başlık altında Çay mahallesinde vefat edenlerden bazılarının tereke kayıtları ve bu terekelerde yer alan fiyatları vermek istiyoruz. Örneğin, 17 Şubat 1798 (27 Şaban 1212) tarihli Çay mahallesi sakinlerinden Keleş Ağa lakaplı Seyyid Mehmed Emin bin Mehmed Ağa'nın vefat etmesi sonrası mirası varisleri eşi Zahide binti Numan, büyükoğulları Seyyid Ali, Seyyid Mustafa, Seyyid Mehmed ve küçük oğlu Kasım ve küçük kızı Fatma ile anası Ümmühan binti Kasım'a kalır. "Verese-i mezbûrun talebi ve ma'arifet-i şer'le" Mehmed Ağa'nın terekesi yazılmış ve "beyne'l-verese bi'l-farîzati'ş-şer'iyye tevzî' ve taksîm" olunmuştur. 713 kuruşluk terekenin, 109 kuruşu gider ve 500 kuruşu da mihr olmak üzere düşüldükten sonra geriye kalan miktar mirasçılar arasında paylaştırılmıştır. Eşine 138 kuruş, oğullarının her birine 173'er, kızına 86 kuruş ve annesine de 184 kuruş paylaştırılmıştır.[27]

Yine 17 Şubat 1798 (27 Şaban 1212) tarihli Çay Mahallesi sakinlerinden Keleş Ağa lakaplı Mehmed Ağa'nın terekesindeki fiyatlar ise şöyle idid: Enâm-ı şerif 5 kuruş, Sarf Cümlesi 2 kuruş, Divânî 2 kuruş, Teravih ve Ceng Kitabı 3 kuruş, Mercan tesbih 20 kuruş, sim hançer 40 kuruş, Piştov 20 kuruş, sim saat 20 kuruş, sansar cübbe kürk 20 kuruş, şal kuşak 3, şalvar 10, kaliçe seccade 20, kilim 15, 1 barkir 40 kuruş, eğer takımı 5, yorgan 4, yastık 2, 1 kile arpa 15 kuruş, mahallede menzil 300 kuruş, diğer menzil 80 kuruş, Paşa kurbunda hadika bağçesi 600 kuruş[28].

15 Temmuz 1798 (11 Safer 1213) tarihli bir tereke kaydında Çay mahallesi sakinelerinden Fatıma binti İsmail'in mirası eşi Hasan bin Mehmed, kız kardeşleri oğulları İsmail ve Mehmed'e kalmış, varislerin talebi ve mahkeme vasıtasıyla tereke yazılmış ve vereselere dağıtılmıştır. Terekenin toplamı 366 kuruş olup, 12.5 kuruşluk mihri mevcuttur. 165 kuruş eşine, 82,5'ar kuruş olmak üzere 165 kuruş da kardeş oğullarına meblağ kalmıştır[29].

Çay-ı Müslim mahallesinden eski bakır emini Ahmed Ağa ibni Mehmed Sa'id'in 5 Nisan 1823 (23 Recep 1238) tarihli terekesi toplam 8740 kuruş olmuş, 716 kuruş gider, geri kalan 8024 kuruş mirasçıları arasında paylaştırılmıştır. Zevcesi Fatıma binti Ömer ve diğer eşi Şerife binti Abdurrahman'a 501 kuruş ve 60'ar meblağ, küçük oğulları Mustafa ve Mehmed Sa'id'e 3510 kuş 60'ar meblağ isabet etmiştir[30].

Yine 05 Nisan 1823 (23 Recep 1238) tarihli terekede bir cilt enâm-ı şerif 10 kuruş, kara sığır ineği 30 kuruş, eşi Fatıma'nın mihri 125 kuruş, diğer eşi erife'ye 100 kuruş mihir kaydedilmiştir[31].

27 *TŞS*, 3, 22/3. [der-kenâr] Yazının derkenarında "Bu defterde tahrîr olunan terekeden zîyâde eşya zuhûr itmekle on altı varak aşağısına kayd olunmuşdur gaflet olunmaya sah" ifadesi geçmektedir.

28 *TŞS*, 3, 22/3. [der-kenâr] Yazının derkenarında "Bu defterde tahrîr olunan terekeden zîyâde eşya zuhûr itmekle on altı varak aşağısına kayd olunmuşdur gaflet olunmaya sah" ifadesi geçmektedir.

29 *TŞS*, 3, 68/1.

30 *TŞS*, 28, 34/2.

31 *TŞS*, 28, 34/2.

3 Nisan 1823 (21 Recep 1238) tarihli manav Hacı Mehmed bin Halil'in 1300,5 kuruşluk terekesinden 230,5 kuruşluk gider çıktıktan sonra 1070 kuruş mirasçıları arasında paylaştırılmıştır. Bu paylaşımda eşi Şerife Binti mehmed'e 267,5 kuruş 60 meblağ, erkek kadeşleri 167 kuruş 60'ar meblağ düşmüştür. Eşine mihri ise 125 kuruştur[32].

9 Ağustos 1836 (25 R.ahir 1252) tarihli Çadırcıoğlı Mehmed Ağa'ya ait bir hüccet kaydına göre, Çay-ı Müslim Mahallesinde sâkin Kör ve âmâ zevcesi Ayşe Hatun'ın vekili Çadırcı-zâde başı Çavuş Mehmed Ağa bin Hüseyin, Ayşe Hatun'ın emlâkından olup mahallede bulunan arsasını ve yıllık şehr etrafında mutasarrıfı tarafına kırk pâre icâr-ı kadîmesi olan bir kıt'a bâğ yerini Mehmed Ağa'ya 500 kuruşa satmıştır[33]. Yine 9 Kasım 1836 (29 Recep 1252) tarihli bir tereke kaydına göre, Çay-ı Müslim mahallesinden Tanabaş Mehmed bin Osman'ın tereke fiyatında mahalledeki bir menziline 500 kuruş, yine mahalledeki bağına 300 kuruş değer biçilmiştir[34].

Tokat'tan Şehrinden İhtiyaçların Karşılanması ve Çay Mahallesi Payına Düşen Pay

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, askeri ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerek mübayaa usulü gerekse de avarız ve nüzul olarak malzeme talebinde bulunmaktaydı. Örneğin, bir isyancının hareketini etkisiz hale getirmek için 8-16 Şubat 1798 (Evahir-i Şaban 1212) tarihinde bir ihtiyaç listesi hazırlanmış ve şehir mahallerine paylaştırılmıştır. Buna göre, Vidinli Pasband-oğlu Osman'ın isyanını önlemek üzere medine-i Tokat'tan 200 nefer piyade ve süvari askeri ve bunlara başbuğ tayin edilen ağaya ücret olmak üzere 22.500 kuruş, Çapanzade'nin buyruldusuyla mübaşir atanan ağaya hizmet 500 kuruş, çavuş ağaya ve çukadara 300 kuruş, ve mübaşirin konak masrafları 600 kuruş, ve sair masraflar için huddamiye, kalemiyye ve kaydiye 104 kuruş, tahsildariyye 500 kuruş olmak üzere toplam 25.400 kuruş tutmuştur. Bu meblağ Tokat mahallelerine paylaştırılmış olup, bu payda Çay-ı Müslim mahallesinin payına 310 kuruş, Çay-ı zımmi mahallesinin payına da 300 kuruş isabet etmiştir. Emirde bu meblağın mahallelere salyane edilip bir an önce görevli mübaşire teslim edilmesi buyrulduda hasseten emredilmiştir[35].

Öte taraftan menzillerin ihtiyaçları için gerekli ücret de mahallelere paylaştırılarak ödenmekteydi. Örneğin, 12 Mart 1798 (24 Ramazan 1212) tarihli bir belgede 1212 senesi Ramazan'ın 24. günü vaki olan Mart başından altı aylık menzil ücreti, hüddamiye, tertib-i defter, yafte kalemiyyesi ve kaydiye cümle marifeti ve mahkeme vasıtasıyla hesap edilen 7958 kuruş Tokat mahallerine paylaştırılmış bu paylaşımda Çay-ı Müslim mahallesinin payına 96 kuruş ve Çay-ı Zımmî mahallesinin payına da 93 kuruş düşmüştür[36].

32 *TŞS*, 28, 35/1.

33 *TŞS*, 48, 90/2.

34 *TŞS*, 48, 40/2.

35 *TŞS*, 3, 23-24.

36 *TŞS*, 3, 26/2.

Yine 12 Eylül 1798 (1 R.ahir 1213) senesi Eylül menzili için altı ay geçerli olmak üzere ise (Hüddamiyye, tertib-i defter, yafte kalemiyyesi ve kaydiyye ile) toplam menzil ücreti olan 7958 kuruş Tokat mahallerine paylaştırılmış, bu paylaşımda Çay-ı Müslim mahallesinin payına 96 kuruş ve Çay-ı Zımmî mahallesinin payına da 93 kuruş düşmüştür[37].

25 Şubat 1805 (25 Zilkade 1219) tarihli bir belgede 1219 senesi Zilhicce ayının 10. günü Mart başından altı aylık menzil ücreti (Hüddamiyye, tertib-i defter, yafte kalemiyyesi ve kaydiyye ile) 7913 kuruş olup, bu paylaşımda Çay-ı Müslim'in payına 96 kuruş, Çay-ı Müslim'in payına da 80 kuruş isabet etmiştir[38]. C.ahirin 18. günü 6 aylık menzil ücreti 7805, emniyye ve huddamiyye 70 kuruş, tertib-i defter ve kalemiyye 35 kuruş ve kaydiyye 3 kuruş olmak üzere toplam yine 7913 kuruş yine Çay-ı Müslim 96, Çay-ı Zımmi 80 kuruş idi[39].

20 Eylül 1808 (29 Recep 1223) tarihli bir belgeye göre, 1223 senesi Recep ayının 22. günü vaki olan Eylül başından altı aylık menzil ücreti 7805 kuruş, hüddamiye (eminiyye ve hüddamiye 70 kuruş), tertib-i defter ve yafte kalemiyyesi (35 kuruş) ve kaydiyye (3 kuruş) cümle marifeti ve mahkeme vasıtalarıyla hesap olunmuş, Tokat kazasına altı aylık menzil ücreti 7805 kuruş ile birlikte yine toplam 7913 kuruş yekün tutmuştur. Bu yekünattan Çay-ı Müslim mahallesine yine 96 kuruş, Çay-ı Zımmi mahallesine de yine 80 kuruş isabet etmiştir[40].

Yine 13 Eylül 1809 (3 Şaban 1224) tarihli bir belgeye göre, 2 Şaban 1224 Eylül başından altı aylık menzil ücreti 7805, hüddamiye (eminiyye ve hüddamiye 70 kuruş), tertib-i defter ve yafte kalemiyyesi (35 kuruş) ve kaydiyye (3 kuruş) cümle marifeti ve mahkeme vasıtalarıyla hesap olunmuş, Tokat kazasına altı aylık menzil ücreti 7805 kuruş ile birlikte toplam 7913 kuruş yekün tutmuştur. Bu yekünattan Çay-ı Müslim mahallesine yine 96 kuruş, Çay-ı Zımmi mahallesine 80 kuruş isabet etmiştir[41].

Avârız ve Bedel-i Nüzul Akçelerine gelince, 13 Eylül 1809 (3 Şaban 1224) tarihli Tokat kazası mahallelerine hitaben yazılan bir avarız ve nüzül akçesi ödenemesine dair ferman suretine göre, 1224 senesine mahsuben "avârız ve bedel-i nüzul akçelerinin asl-ı mâl-ı mîrisi ve maîşeti ve kabzına me'mûr ağaya hidmet ve dört günlük taʿyînât masrafı ve harc-ı defter ve hüddâmiye ve yâfte kalemiyesi ve kaydiyye ve cümle maʿrifeti ve maʿrifet-i şerʿle hisâb olundukda giriftesi asla zamm ile beher mahallâtın şenlik ve mevcûd olan elli üç buçuk hânesine iki bin beş yüz otuz dokuz guruş yirmi yedi para tarh ve teslîm olundukda beher hâneye kırk yedişer guruş on dokuz para isâbet itmiştir. Meblağ-ı mezbûru beyninizde cemʿ u tahsîl ve kabzına me'mûra teslîm eyleyesiz" denilmektedir. Yani, bu dö-

37 *TŞS*, 3, 82/3.

38 *TŞS*, 9, 57.

39 *TŞS*, 9, 95.

40 *TŞS*, 12, 3-4.

41 *TŞS*, 12, 112.

nemde Tokat kazasının 53,5 hanesi söz konusu idi. Bu mahallelerden (der-nefs-i Tokat) Çay-ı Müslim mahallesinin 1,5, Çay-ı Zımmi mahallseinin ise 2 hane ödeme yapması emredilmiştir[42].

Yine 7 Eylül 1823 (Gurre-i Muharrem 1239) tarihinde de avarız ve bedel-i nüzül akçesi emrine göre, 1239 senesine mahsuben avarız ve bedel-i nüzül akçelerinin miri malı, görevli memura ödenecek ücret vb. için yine 53,5 haneden her hane için 47'şer kuruş 19 para istenmiş, bu mahallelerden Çay-ı Müslim mahallesinin 1,5, Çay-ı Zımmi mahallseinin ise 2 hane ödeme yapması emredilmiştir[43].

Seferler için ihtiyaçların karşılanmasına yönelik talepler de Tokat'a ulaşmaktaydı. Örneğin, 16 Mart 1823 (3 Recep 1238) tarihli bir belheye göre, 1238 senesine mahsuben Şark canibi için 500 nefer süvari bedeliyesi ve aynı seneye mahsuben imdad-ı hazariyyenin ikinci taksiti ve eskiden kalan salyane bakayaları, Mart menzili için menzilciye verilecek ücret, belde masrafları, harcı-ı imza ve tahsildariyye ve emniyye ve huddamiyye tertib-i defter, yafte kalemiyyesi ve kaydiyye hesaplandığında 396.694 kuruş etmiştir. Nahiye hisseleri dışında 264.463 kuruşun her bir mahallenin "şenlik ve tahammüllerine göre" paylaştırılması, toplanması ve memura teslim edilmesi emredilmiştir. Bu mahallere isabet eden 264.463 kuruşluk toplam masraf içinde Çay-ı Müslim'in payına 3428 kuruş, Çay-ı zımmînin payına ise 2431 kuruş düşmüştür[44].

Sonuç

Şer'iye sicillerinin toplumun sosyal ve ekonomik hayatını aydınlatan en önemli belgeler külliyatından olduğu başlangıçta zikredilmişti. Çalışmamızda Tokat şer'iyye sicilleri çerçevesinde Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zımmî mahallerinde sosyal ve ekonomik hayata dair bilgiler verildi. İncelenen dönemde Tokat'ta sosyal hayata ilişkin en önemli belgeler külliyatını aile ile ilgili olanlar oluşturmaktadır. Ailenin kurulması, boşanma, miras vb. ile ilgili konular zikredilen mahallelerde Müslümanlar ile gayrimüslimlerin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına dair önemli veriler sunmaktadır. Öte yandan Çay mahallesi (bazen Çay-ı Müslim ve Çay-ı Zımmî) Tokat'ın en büyük mahallelerinden biridir. O ölçüde de ekonomik faaliyetlerin en üst düzeyde yaşandığı mahallerin başında gelmektedir. Mahalli alış-veriş, satış ve fiyatlar ile ilgili veriler yanında merkezden talep edilen ihtiyaçların giderilmesinde de ilgili mahallelerin paylarına o ölçüde yüksek yükümlülükler düşmektedir. Sonuç olarak mahallerin tek tek incelenmesi bile bölgenin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı hakkında genel bilgiler sunmaktadır ki, bu da geçmiş-günümüz kıyaslaması sonucu değişim ve gelişimleri de kavramamıza yol açabilecektir.

42 *TŞS*, 12, 114-115.

43 *TŞS*, 28, 89.

44 *TŞS*, 28, 30.

Women, Family Law, and Social Change at Tokat's Şer'î Court: 1876-1909

John K. BRAGG*

Introduction

Until recently, Ottoman historians did not view the family as a unit worthy of social scientific inquiry. This attitude is changing. A new generation of scholars is using local court records to assess family history according to its own disciplinary measures and methodologies. As a result, new studies show how family networks and relations are key to understanding social, political, and economic developments in the provinces outside the home. Emulating Iris Agmon's work on late Ottoman Haifa and Jaffa,[1] this pilot study samples microhistorical evidence from three of Tokat's court registers. In particular, the study focuses on changing patterns of legal behaviors among women during the Hamidian Period (1876-1909). These changes corresponded to shifts in litigation tactics among non-sedentary or religious minority populations. The comparison is apt because other court users, such as refugee immigrants, non-Muslims, and itinerant soldiers, had to adjust to a new framework of governmentality that was as similarly unfamiliar and intrusive to them as it was to women.

Using selections from the town's *şer'î* court records, I will examine the social backgrounds of litigants and use specific cases to reveal larger truths about the dynamics of household formation, family investment strategies, and conflict resolution in nineteenth-century Tokat. The provincial, small town focus of this article is intended to serve as a counterpoint to recent works on family history situated in the urban contexts of Istanbul, Aleppo, and Cairo.[2] I will also argue that Tokat's family history is a suitable vehicle through which to explore other social issues in the Hamidian Era such as economic growth, technological change, and heightened political turmoil. Tokat's families were the focal points of many changes during the late nineteenth century -- despite they city's contemporary reputation as a quiet provincial capital and market town.

---

* Dr., Assistant Professor of History and Education, New Jersey City University, USA.

1 Iris *A.g.m.*on, *Family and Court : Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2006.

2 Allen Duben and Cem Behar. *Istanbul Households: Marriage, Family, and Fertility, 1880-1940*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1991; Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*. New York: Columbia University Press, 1989; Amira El-Azhary Sonbol, ed. *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1996.

In order to show these patterns, I used a modified sampling method. For the Hamidian Period, Tokat's *şerî* court records are comprised 6,554 pages contained in 30 separate volumes – an amount of reading too large to complete outside a period of more sustained study. My method of sampling required me to read an average of fifty pages from three different and chronologically distinct registers, Tokat Şeriye Sicilleri 81 [henceforth abbreviated as TŞS] (years 1885-1886), TŞS 89 (1893-1898), and TŞS 99 (1901-1906). As a result of this method the current study must be characterized as preliminary rather than complete and exhaustive.[3]

Universal Changes in *şer'î* Legal Practices between the Tanzimat and Hamidian Periods

The small sample revealed significantly large changes to patterns in litigation and courtroom practice. As mentioned above, only some of these changes were procedural. Community members, such as women, were participating in court procedures at different rates, for different purposes, and by different means. For example, women increasingly worked through male relatives to engage the new post-Tanzimat, male-notable dominated bureaucracy of land regime and finance. I will first discuss three changes that distinguished *şer'î* court practices as a whole from the Tanzimat Period[4] (1839-1876) to the Hamidian Period (1876-1909):

1.During the Hamidian Period, discussion of *nizamî* and religious court decisions outside of the *şer'î* court were more likely to occur than in the preceding Tanzimat Period. Claimants mentioned proceedings at other jurisdictions such as trade courts, district councils, courts of first instance, and appeals courts more frequently than during the Tanzimat Period.[5] This was likely for several reasons. First, the *nizamî* courts were proliferating in number across Anatolia during the Hamidian Period. Second, *şer'î* court officers were being trained directly and indirectly in *nizamî* court practices through schooling, work, and training manuals (Rubin 2011). As a result, *şer'î* court officials were increasingly receptive to the findings and procedures of other jurisdictions.

2.Increasingly, written evidence became persuasive to court officers at the *şer'î* court of Tokat. That is, claimants pressing suits in regards to prior official transactions fell under pressure *şer'î* court officers to reproduce official records of such proceedings. This new requirement reflected both the growing presence of the Ottoman state in the provincial context. Through their offices, bureaucrats such as land officers, tax clerks, and municipal authorities documented all kinds of economic, social, and political intercourse, and it seems that *şer'î* court officials were aware of these records. If claimants could not provide the documenta-

3 I plan to produce a series of fuller studies of specific themes of actor engagement before the court (women, non-Muslims, tribes, and *redif* soldiers) as I read the larger array of registers in the months and years to come.

4 Bragg, John K. *Ottoman Notables and Participatory Politics: Tanzimat Reform in Tokat, 1839-1876*. New York: Routledge, 2014.

5 For a reference to the *bidayat* court of first instance, see TŞS 81:1.1 (27 Şubat 1301).

tion requested, they might face the burden of proof from witnesses. The shifting of such burdens of proof could alter the outcomes of cases in favor of those who could produce reliable, first-hand witnesses.

3.More stable patterns of settlement emerged among Tokat's refugee and immigrant tribes in the late nineteenth century. The provision and settlement of refugee tribes during the earlier period between the Crimean War and This stabilization occurred for several reasons. First, many tribal chiefs became integrated into local and provincial power structures. Second, unlike during the Tanzimat Period, there is evidence that local tribal courts operated with *şer'î* norms, guidelines, and practices. Third, the sales of servants and slaves from tribes to Tokat's notable households disappears from the court records in TŞS 81. Fourth, court record descriptions of tribal names and origins are more precise, designating tribal names and places of origin in Circassia, Crimea, the Caucasus, Dağestan, and the Kars region.

These universal shifts in *şer'î* court practice from the Tanzimat Period to the Hamidian Period show subtle but important changes to the paternalistic power of the state and patriarchal norms of the provincial society. First, as mentioned in items one and two above, litigants who possessed official documents of transactions were increasingly likely to win proceedings. Accordingly, any group that was less likely to gain access to the state's burgeoning number of bureaucratic institutions was less able to reproduce the official documents needed to press effective legal claims. This was a major blow to the *şer'î* court's traditional pose as an equalizer of social and gender differences.[6] Men – either Muslim or non-Muslim – led new Tanzimat and post-Tanzimat state institutions exclusively, so women and members of seminomadic tribes of either gender faced very basic new questions of access to official and now evidentiary legal documents. In other words, prior to the Hamidian Period, women and tribal members had had the ability to use *şer'î* courts as one stop court shopping venues for a range of legal claims. The papering of legal claims across a range of state bureaus meant that men residing in sedentary communities – and particularly conservative religious notables – had better, gendered networking connections in terms of both state employment and access.

Women continued to use Tokat's *şer'î* courts at high rates throughout each of the three registers covering the period, but the patterns of usage changed. Tanzimat-era court records show women as entrepreneurs, laborers, and lenders, in other words, full participants in the economic life of the town. The latter two registers, TŞS 89 and TŞS99, portray women strictly as domestic legal actors constrained to asking the court for maintenance payments (*nafaka*), marriage contracts, divorces, and the return of misappropriated inheritances shares.

6 El-Azhary Sonbol, Amira. "Women in Shari'ah Courts: A Historical and Methodological Discussion." *Fordham International Law Journal*. 27:1 (2003): 233.

On the third point, the impact of tribal "legal" sedentarization is unclear. Presumably, the normalization of tribal relations with the state affected other groups of rural Tokatlıs in profound ways. For example, rural non-Muslim villagers – who were few in number during this period due to Tokat's patterns of urbanization – were increasingly subject to the administrative and legal oversight of tribal leaders. A number of records indicate that tribal leaders brokered and regulated transactions between members and non-Muslims. However, it is unclear whether the incorporation of tribal elements into the local bureaucratic fabric affected Tokat's social relations and habits.[7]

Changes in *şer'î* Court Practice between the Tanzimat Period (1839-1876) and TŞS 81 (1885-1886)

In a previous work entitled *Ottoman Notables and Participatory Politics*, I assessed the emergence of Tanzimat district councils and local bureaucratic branches as meeting points between state aims for reform and local needs for land registration and political confirmation. The provincial Tanzimat reforms confirmed the wealth and power of Tokat's local elites in exchange for their support in enacting a modest reform items. TŞS 81, produced within ten years of the end of the Tanzimat, in many ways resembled it counterparts from this earlier reform era. However, subtle changes were occurring in the family law.

For example, in Tokat's Hamidian-era *şer'î* court, it appears that in some cases women were able to initiate divorce precedings without explicit cause or grounds, whereas in others, they had to demonstrate cause, such as non-maintenance or abandonment. An example of the former is the case of Ayşe daughter of Halil, resident of the Müslihiddin Quarter and Gürgi Village, who was able to sue for divorce on the grounds of mere incompatibility (*... beynemizde vukubulan imtizacsızlık dolayı*).[8] Ayşe conceded that her ex-husband Mumcuoğlu *damadi* Mehmed b. Ebibekr had paid fulfilled his initial bridewealth payment (*mehr-i müeccel*) of 175 kuruş, and she agreed to return the money and waive an interest payment of 80 kuruş in an effort to facilitate the break up. The court's willingness to grant such divorces might have coincided with changing views in wider Ottoman society regarding love, marriage, and divorce. Nihan Altınbaş pointed out in a recent article that many traditional marriages were prearranged without the couples in question meeting beforehand, and many Ottoman feminists challenged the wisdom of such a double-blind process. How could such a forced arrangement guarentee love and fulfilment to a well rounded modern?[9] Allowing for divorce on the simple grounds of incompatibility averted the labelling of blame or guilt, thereby allowing the partners in ill-conceived matches to dissolve their union without undue acrimony.

7 This will be an area of inquiry within the larger series of longitudinal studies I propose.

8 TŞS 81:2:2 (4 m 1304)

9 Nihat Altınbaş. "Marriage and Divorce in the Late Ottoman Empire: Social Upheaval, Women's Rights, and the Need for New Family Law," *Journal of Family History* (2014).

Men and women alike also sought to benefit from the liberalization of maintenance payment distributions. Samakoğlu's wife Hefne daughter of Abraham of Savukpınar-i Müslim Mahallesi asked for community maintenance funds due to the prolonged absence of her husband Boros son of Sahak.[10] Boros may have immigrated to another country. Each month she was to be given a few 100-piece gold mecidiye (*beher mah bir aded yüzlüğ-i mecidi-yi altuni*), and the total recorded was to be kept on the books as a debt to her absent husband. The record leaves no word as to what would happen in the likely event that Boros did not return.

It is unclear whether these seeming victories for women's rights were sustained into later periods. What is clear is that the recognition of incompatiblity and non-support for cause of divorce reflected a subtle change in social attitudes about the proper role men and women in marriage. In the Hanefi legal tradition, abandonment was the only proper cause for divorces intiated unilaterally by women, so the acknowledgement of women's right to sue for divorce on other grounds indicated a rearrangement of societal priorities.

Patriarchy and the Legal Issues of Tribes

The impact of Caucasian tribal migration into the environs of Tokat might have changed social norms towards rural women. In TŞS 81, Tokat's refugee and immigrant tribes still represent an unsettled and dynamic element of provincial society. Some tribal members appear to have been involved in the theft of animal stock, although the context of cases makes clear that others joined the illicit trade as well. Theft cases were murky, and they seem to allude to unclear tensions among social groups. Sarraf Fehmioğlu Ahmed b. Mehmed b. Abdullah of Yaşmeydan Quarter accused the absent Kazgancı Ohanes *veled-i* ["son of" for non-Muslims, henceforth abbreviate as v.] Atom of selling him a stolen horse 41 days beforehand that the latter had bought from another Muslim man.[11] In a follow up case, we learn that the horse had actually been taken by the District Financial Secretary (*mal muhasebeci*) Osman Rauf Efendi b. Ali by law of abandonment (*iltikat*). Ahmed Ağa had been having the animal grazed in Yalacık Mountain. He was actually able to procure the return of the horse on the basis of witness testimony.[12] The instability of stock rearing must have effected women in a disproportionate fashion, since much of their labor related to animal care. Disruptions to exchange networks of milk, meat, and animal hair adversely affected homespun industries.

Only one entry about the fifty pages of TŞS 81 dealt with the vexing issue of Caucasian slavery. The infrequency of court record entries on this subject in TŞS

10 TŞS 81:38:65 (9 n 1303) For a possibly analogous example from TŞS 89, see TŞS 89:15:49 (19 r 1312).

11 TŞS 81:8:5 (25 r 1303)

12 TŞS 81:10.9 (9 r+a 1303) Also, see TŞS 81.13.17 (17 c 1303) for the case of Besmek Village's Çukaoğlu Vartiris v. Serkız v. Matus vs. Muhad Village's Yüzbaşıoğlu İsmail b. Ali.

81 might speak to an attempt by local state officers and the *şer'î* court to curtail discussions of slaveholding as the Hamidian Period wore on. Again, it is unclear what impact a potential rights debate on Caucasian slavery might have had on re-conceptualizing women rights and notions of family. Broadly speaking, the *şer'î* court of Tanzimat-era Tokat recognized the right of tribal chiefs to hold slaves who had been taken in the Caucasus prior to migration. However, in the one case found in the first fifty pages of the register, the court found in favor of the slaves' freedom from their master on the basis of their claims to prior manumission by the Russian Empire. While migrating through Fındıcık in Erbaa Nahiyesi in hicri year 1297 (m. 1879-1880), Garip Bey b. Kalmuh Bey of the Circassian Altıkesik Tribe encountered some of his former slaves.[13] He had originally entered the Ottoman Empire in h. 1287 (m. 1870-1871) with eight male and female slaves. When they arrived in Samsun, the slaves fled and resettled in the rural environs of Tokat. Garip Bey, represented in court by his son Ahmet, asked for them to be returned when they happened upon the slaves in the countryside. As defendants, the slaves claimed that they had received Russian passports before leaving the Caucasus, and the court ordered Garip Bey and his son Ahmet to desist from their claims. This was two years after the last alleged encounter in h. 1301 (m. 1883-1884). There might have been prior litigation and court shopping we did not know about in the case.

Non-Muslim Agents and New Bureaucrats

Other noteworthy apsects of TŞS 81 are the prominence of new seemingly professional non-Muslim agents. Many of them worked at court as the advocates of Muslims. The Armenian Bıçakiyan Oskıyan v. Kifurk of the Terbiye-i Kebir neighborhood acted as agent (*vekil*) in an intra-family dispute over the inherited land from the estate of the Butcher Mehmed Ağa b. Elhac Osman.[14] Other advocates who figured prominently into the latter two registers were the Rum Greek Lazaroğlu Yovani v. Nikola and the Armenian Tanielian Manuk v. Begos. As can be seen in Figure 1: Identity Markers among Plaintiffs in TŞS 81, non-Muslims like Muslim women used the *şer'î* court much less frequently than Muslim men in this period. However, non-Muslim men were less likely to use intermediaries and advocates – a fact stressed by the existence of non-Muslim professional agents.

Only one entry attests to the existence of a relatively new bureaucratic office in Tokat, the Treasurer of Orphans (*eytam müdiri*) *mekremetlü* Ahmed Şakir Efendi b. Yahya. The Treasurer of Orphans assumed the former role of the head administrator of Tokat in registering and guaranteeing the estates of absent, mentally ill, or minor persons. Ahmed Şakir Efendi appears in one entry to set the terms of a loan (*idane*) for an orphan's inheritance. The office was intended to regularize the management of such loans so that no corrupt or undue manipulation could take place.

13 TŞS 81:35:57 (23 ş 1303)

14 TŞS 81:42.77 (19 b 1303)

Figure 1: Identity Markers among Plaintiffs in TŞS 81

	Gender or Religion Marker of plaintiff					
Type of Case	Sedentary Muslim Male	Sedentary Muslim Female	Non-Muslim Male	Non-Muslim Female	Tribal Male	Muslim Male Soldier
beyinat Declaration of Ownership		1		1		
Divorce		2				
Honor Violation	1					
idane Loan	1					
Inheritance – Debt Collection			1		1	2
Inheritance – Reallocation of Shares		1			1	1
Inheritance Dispute	1	3				1
Inheritance –Sale of Property	1					
Marriage Contract	1				1	
Official Appointment	3					
Preemption of Land Purchase		1				
Property Sale		1				2
Religious Conversion				1 (to Muslim)		
Slaveholding Dispute						1
sulh Mediation			1			
takas Exchange of Assets	1					
Theft Accusation	4					
vakıf Foundation Business	11				1	
vekalet – Legal Representation	1					
In addition, there were a total of twenty inheritance inventories, including those of 14 Muslim male civilian, 4 Muslim male military, one Muslim female, and one tribal male inheritance. Guardianship (*vesayet*) and maintenance payments (*nafaka*) were requested for the widows and relatives of 10 Muslim civilian male, one Armenian male, and one Circassian male decedents.						

Changes to *şer'î* Court Practices in TŞS 89 (1893-1898)

Women faced a new cadre of court officers and bureaucrats by the time of recording in TŞS 89 in the mid 1890s. One of the most notable differences between TŞS 81 and TŞS 89 is absence of itemized inheritance inventories in the latter. The state placed the duty to record Tokat's inheritances in the charge of a Divisor of Inheritances who filled a separate notebook (*defter-i kassam*). The office of Divisor was not new, but such separation in scribal function represented the elevation of yet another court office to a high position in the local bureaucracy. Nonetheless, the *şer'î* court continued to remain very active in settling disputes and transactions arising from inheritance cases.

Among the most common types of inheritance-related cases in the TŞS 89 were the assignation of *idâne* loans from the inheritances of minor wards. These cases reveal some important trends in court bureaucratization and public use. First, a bureaucratic officer – the Treasurer of Orphans (*eytam müdiri*) had grown in prominence in the records since TŞS81. The first 50 pages of that notebook contained only one such case, whereas the TŞS89 contained many. The Treasurer helped to lay out the terms of one, two, and five-year fixed rate loans.

The elevation of the office of Treasurer of Orphans might have infringed on the prerogatives of other social institutions. For example, it appears that widows were hesistant to appear before the Treasurer to secure interest bearing loans for their minor wards. Women were still granted guardianship rights for minor children of deceased husbands, but it was often elder male relatives and neighbors who acted as guardians in the registering of idane loans.[15] What patriarchal tendencies may have created this change in usage patterns by women. The correlation itself may indicate comports well with a general distancing of women from court matters during the Hamidian Period. One reason for this distancing might have been a perception that the Treasurer of Orphans – and the Hamidian-era local bureaucracy in general – was all too willing to disturb and modify the informal arrangements of decedents and their survivors in sensitive matters of inheritance. When Ceraman Mehmed Ağa b. Abdürrahman died, he attempted to bequeath a third of his estate for burial costs and prayers. However, the state warden (*vasi-yi miri*) Yusuf Ağa protested it as a violation of the rights of absent heirs, but several witnesses confirmed the family's claim of a legitimate request for an elaborate burial. The court chastised Yusuf Ağa for his preemptive sequestration of funds.[16]

15 For a few examples, see the *idane* loan contracted by the *vasi* grandfather Elhac Hafız Mehmed Efendi on behalf of his minor granddaughters TŞS 89:9:30 (23 z 1311) as well as the loans of Hamsicioğlu Abdullah Ağa TŞS 89:9:31 (3 s 1312) and Tuzcu Ali's grandson Ali Efendi b. Süleyman, vasi of the minor wards of the Armenian Hekimoğlu's daughter Virone bint-i Kaspar 89:10:33 (5 s 1312). In each of these cases, Muslim male guardians were acting as *vasi* or designated agents on behalf of female *vasi* in business transactions before the Treasurer of Orphans. Prior to the creation of the office, most female *vasi* would have secured *idane* loans before the *şer'î* courts themselves.

16 TŞS 89:12:40 (25 s 1312)

Changes in *şer'î* Court Practices from TŞS 99 (1901-1906)

One of the major changes in the notebook TŞS 99 is the new practice of transcription of testimony into separate paragraphs under main entries. This new practice indicates that by the second turn of the nineteenth century it was no longer enough for witnesses simply to declare their agreement with plaintiffs or defendants. Scribes recorded witness testimony separately below the relevant case, and witnesses would state explicitly how their observations might have had bearing on the case. Witnesses also had to specify whether they were eyewitnesses or character witnesses. After the list of five or so witnesses was presented, other sections would verify whether witnesses were trustworthy (*tezkiye*) and which litigant had the burden of proof.[17] Professional agents (*vekil*) were also required to prove their credentials from this period.[18] It is unclear whether this more methodical way of taking testimony disadvantaged women, but a key issue again is whether women had equally large and well connected social networks as men. The requirement to present witnesses often meant the difference between winning and losing a case.

In this particular notebook, opinions (*fetva*) from Tokat's mufti figure quite prominently. It seems that other bureaucrats concerned with the emerging body of Ottoman civil regulation tapped the mufti to enforce new provisions of family law. For example, Çavuşoğlu's daughter Nazike bint-i Ebi Bekir of Tokat's Beybağı Quarter was able to secure an annulment of her wedding by claiming that – successfully as it were on the basis of witness testimony – she was too young to marry at age 15.[19] This again seems to have been an instance of a prearranged marriage of strangers, and the young woman had not consented to her brother's negotiations for her bridewealth payments. This case shows that the norms of married behaviors were changing for men and women in the period.

Government bureaucrats continued to intervene in the family lives of Tokat population in ever more critical and thorough ways. For example, as Tokat's home and neighborhood-based handicraft production declined, men were seemingly more able to mobilize themselves for job searches outside the home while women were increasingly constricted to the cultivation of hearth, home, and family. Simultaneously, due to the patriarchal climate of elite town circles, a male-dominated cadre of notable councilors and bureaucrats appear to have detered women from pursuing legal matters related to business and trade. Therefore, we see a trend in the record whereby women pursued business through the filter of male relatives, rather than going to the *şer'î* court directly themselves as had been common practice well into the Tanzimat Period. Hence, the reforms toward "modernization" reified patriarchal ideas circulating in the Ottoman discourse on

17 For an example of the new witness testimony recording and tezkiye procedures, see TŞS 99:1-4:1. Please note that this notebook's entries were unnumbered, so numbering started anew for each page. Witness and *tezkiye* paragraphs were included with the prior main text.

18 See the case of Tahir Efendi, TŞS 99:2:1 (undated).

19 TŞS 99: 5-7:1 (22 I 1319)

gender roles, reform, and modernity. As intemediaries for women, male relatives had their own motives and agenda, and the trend led to an uptick in disputes over agency (*vekalet*) and guardianship (*vasiyet*) as a result.

Hamidian-Era State Paternalism and the Reformed *şer'î* Legal Order: Some Preliminary Conclusions

This paper sampled court cases from the Hamidian Period to reveal important changes to the balance of legal habits of people in Tokat. In particular, the changing legal habits of women may have reflected largescale changes in social norms and values, changes that went deeper than a superficial reshuffling of bureaucratic arrangements or procedures. The changes reflected a wider debate about the merits of patriarchy and the nuclear family and the implementation of policies to that effect vis-à-vis the central state and local society. Therefore, the circumscription of provincial women's legal lives through increased regulation and formality may have corresponded to the paternalistic agenda of the late Ottoman state. In the case of Tokat, the arsenal of state power included not only the bureaucratization of court and administrative offices but also a regulatory environment that encouraged the building of alliances with leading male figures such as merchants and notables.

Bibliography

Primary sources

Tokat Şeriye Sicilleri (TŞS) 81, 89, and 99

Secondary sources

Agmon, Iris. *Family and Court : Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2006.

Altınbaş, Nihan. "Marriage and Divorce in the Late Ottoman Empire: Social Upheaval, Women's Rights, and the Need for New Family Law." *Journal of Family History* (2014): 1-12.

El-Azhary Sonbol, Amira, ed. *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1996.

_____. "Women in Shari'ah Courts: A Historical and Methodological Discussion." *Fordham International Law Journal*. 27:1 (2003): 225-253.

Bragg, John K. *Ottoman Notables and Participatory Politics : Tanzimat-Era Tokat, 1839-1876*. New York and London : Routledge, 2014.

Duben, Allen and Cem Behar. *Istanbul Households : Marriage, Family, and Fertility, 1880-1940*. Cambridge, UK : Cambridge University Press, 1991.

Marcus, Abraham. *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century*. New York : Columbia University Press, 1989.

Ortaylı, İlber. "Ottoman Family Law and the State in the Nineteenth Century," in *Studies on Ottoman Transformation* (Istanbul: Analecta Isisiana X, 1994), 321-332.

Rubin, Avi. *Ottoman Nizamiye Courts: Law and Modernity*. New York: Palgrave MacMillan, 2011.

Alman Seyyah Andreas David Mordtmann ve Tokat[1]

Zübeyir BÜTÜNER*

Özet

İnsanlar yaşadıkları toprakların dışındaki ülkeleri, başka toplumları tanımak, yeni yerleri görmek amacıyla uzun ve yorucu seyahatlere çıkmışlardır. Seyahatler önemli kaynaklar olup insanlara tanımadıkları yerler hakkında bilgi sahibi olma imkânı sağlar. Seyahatnameler aynı zamanda tarih bilimi için de önemli kaynaklardır. Bazı tarihçilerin seyyah olmaları ve bir tarihçi tarafsızlığında seyahatlerini kaleme almış olmaları bu seyahatnamelerin değerlerini daha da artırmaktadır. 16.yy'da; Osmanlı Devleti'nin Dünya'da büyük güç olduğu ve Dünya siyasetini belirlediği dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nu araştırma ve Osmanlı devleti hakkında bilgi toplama amacıyla Avrupalı seyyahlar bu Devlete seyahat etmişlerdir. Tabii ki Osmanlı İmparatorluğu'nu sadece seyyahlar değil, din ve bilim adamları da gezmişlerdir.[2]

19. yüzyılda Alman Seyyahlar'dan A. D. Mordtmann Osmanlı Devletini gezmiş ve gezilerini "Anadolu" adlı seyahatnamesinde toplamış ve Osmanlı toplumunu ve medeniyeti anlatmıştır. A. D. Mordtmann Türkçe bilen ve aydın bir bakış açısına sahip birisi olarak "Anadolu" adlı seyahatnamesinde göz ardı edilemeyecek değerli bilgiler vermiştir.[3]

Bu seyyah, Osmanlı Devletinde çeşitli etnik unsurların ve farklı din, dil ve ırka mensup insanların barış, huzur ve dayanışma içerisinde yaşadıklarını bildirerek, Osmanlı Devleti tebaasındaki Ermeni, Rumlar ve diğer etnik Grupları'nda Türkler gibi yaşadıklarını ve Türkçe konuştuklarını gözlemlemiştir.[4]

XX. yy'ın başlarında Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahlar Osmanlı topraklarının hemen hemen tüm vilayetlerini tek tek gezmiş ve etnik, sosyal ve ekonomik yönden olumlu ve olumsuzlukları detaylı şekilde kaleme almışlardır.

* Doç.Dr. Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, zbutuner86@hotmail.com

1 Mordtmann, A. D. Anatolien,Skizzen Und Reisebriefe Aus Kleinasien (1850-1859) , Eingeleite Und Mit Anmerkungen Versehen Von Franz Babinger, Hannover 1925 (A. D. Mordtmann'ın Anadolu Betimlemeleri ve Gezi Mektupları, 1925), , "Yüzelli Sene Evvelki Anadolu", Çev.: M. Şevki Yazman, Yeni Tarih Dergisi Ocak 1958, 13, A.D.Mordtmann, İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, S.III-V, http://cumhuriyetforum.org/forum/index.php?showtopic=19008.

2 Exil in der Türkei, 1933-1945'de.wikipedia.org/wiki/Exil_in_der_T%C3%BCrkei. 75 Jahre deutsches Exil in der Türkei, Publikationen, Konrad-Adenauer www.kas.de/wf/de/33.14445

3 Osmanlı Seyahatnameleri, http://www.gezenbilir.com/index.php?PHPSESSID=9tspol0du67pg4n41v35r8t5b4& topic=1159.msg6448#msg6448.

4 Osmanlı'yı Seyyahlardan Okumak, Tarih ve Düşünce, S. 49, Mayıs 2004, S. 34-42. http://www.kemalkurak.com/seyyahlar.php.

Bu çalışma da A.D.Mordtmann'ın "Anadolu" seyahatnamesinin "Heinrich Bart ile Trabzon'dan Kuzey Küçük Asya üzerinden Skutari (İşkodra)" bölümünden Tokat hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Anadolu, Osmanlı Devleti, Seyyah H.Bart, Seyyah, A. D. Mordtmann, Tokat, Trabzon, Küçük Asya.*

The German Traveller Andreas David Mordtmann and Tokat

Abstract

People travel different countries in order to see new places, to learn about other cultures and societies even though,their journey is long and tiring. Journeys are the important resources.They also want to get information about the people ad places they didn't know.At the same time,phrasebooks are the indispensable resources for history of science travelogues.Because of same historians are also travellers. So phrasebooks historians increases values of them.

In the 16th century; Ottoman Empire was considerable great power effect on world politics life.For researching Ottoman Empire and gather information, European travellers have travelled to this state.Of course, not only the travellers,Religions and scientists also have visited the Ottoman Territory.

In the 19th century, A. D. Mordtmann who is one of the German Travellers had trips to Anatolian he has written his trips as phrasebook. But he had prejustices on Ottoman Empire society and civilization.Alhough he is modern entellectual and cultured traveller.

A. D. Mordtmann has known Turkish.As a modern person,his phrasebook about "Anatolia" has valuable information which isn't be ignored.Even though his prejustic point of view.

A. D. Mordtmann has given knowledge about various ethnic elements of Ottoman State.Their religion, language, ethnicity is diffrent. They lived in peace, tranquility and solidarity with the people of Ottoman Empire. The Armenian, Greeks and other ethnic Groups dependent on Ottoman State lived like Turks und spoke Turkish that A. D. Mordtmann has observed.

At the beginning of the XX.century.Travellers who visited almost all Ottoman Territory include each cities,have written aboutsocial and economical details which have advantages and disadvantages includes ethnics.

Also he has visited Tokat. It will be given a bout his Tokat, Trip he has written in his "Anatolia" phrabook.

Keywords: *Anatolia, Ottoman State, Travelle A. D. Mordtmann, Travelle H. Bart, Tokat, Trabzon, Klein Asien.*

Seyahatnameler, bir seyyahın gezip gördüğü belli bir coğrafi alana ve tarihsel döneme dair izlenimlerini ve topladığı bilgileri metne aktardığı yazılardır. Seyahatname, Sefername ve anı kitapları, bir coğrafyanın, bir ülkenin veya bir şehrin tanınmasında önemli yer tutan tarihi kaynaklardır. Bu eserleri kaleme alanlar, gezip gördükleri yerleri, gerek ekonomik, tarihî ve kültürel açıdan gerekse sosyolojik açıdan kendi bakış açılarıyla görerek izlenimlerini aktarırlar.

Avrupa'da özellikle 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlayan ve Şark'la ve Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili seyahatnameler kaleme alan seyyah, tarihçi, diplomat, bilim adamı ve diğer mesleklere mensup kişilerdir.

16.yy'da Osmanlı Devleti'nin Dünya'da büyük güç olduğu ve Dünya siyasetini belirlediği dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nu araştırma ve Osmanlı devleti hakkında bilgi toplama amacıyla Avrupalı seyyahlar bu devlete seyahat etmişlerdir.[5]

19. yüzyılda Alman Seyyahlar'dan Andreas David Mordtmann (A. D. Mordtmann) Osmanlı Devletini gezmiş ve gezilerini "Anadolu" adlı seyahatnamesinde toplamış, fakat Osmanlı toplumuna ve medeniyetine aydın ve kültürlü olmasına rağmen önyargıyla bakmaktan kurtulamamıştır. A. D. Mordtmann Türkçe bilen ve aydın bir bakış açısına sahip birisi olarak "Anadolu" adlı seyahatnamesinde göz ardı edilemeyecek değerli bilgiler vermiştir.[6]

Bu seyyah, Osmanlı Devleti'nde çeşitli etnik unsurların ve farklı din, dil ve ırka mensup insanların barış, huzur ve dayanışma içerisinde yaşadıklarını bildirerek, Osmanlı Devleti tebaasındaki Ermeni, Rumlar ve diğer etnik gruplarında Türkler gibi yaşadıklarını ve Türkçe konuştuklarını gözlemlemiştir.[7]

XX. yy'ın başlarında Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahlar Osmanlı topraklarının hemen hemen tüm vilayetlerini tek tek gezmiş, hemde ekonomik, etnik, sosyal ve toplumsal yapılarını detaylı şekilde kaleme almışlardır. Bununla beraber o devrin siyasî, içtimaî, iktisadî, dinî ve etnik yapısı hakkında da önemli bilgiler edinmek mümkün.

Bu çalışma da A.D.Mordtmann'ın "Anadolu" seyahatnamesinden Tokat hakkında bilgi verilecektir. Seyahatnamelerin tarih yazımına ışık tutabilecek kaynaklar olup olmadığı, tarihçiler arasında tartışılmaktadır. Seyyahlar, zaman zaman keyfi ve taraflı aktarımlar yapmakla birlikte, ziyaret ettikleri toprakları kendi kültürel birikimleri ve bakış açılarıyla tasvir etmekle suçlanmıştır. Ancak farklı seyyahların aynı coğrafi alana ve tarihsel döneme ait gözlemleri karşılaştırıldığında, seyahatnameler daha eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmiş olacaktır. Ayrıca o dönemde hâkim olan Avrupa siyasi düşüncesi hakkında bilgi sahibi olmak, bu kaynaklara başka bir eleştirel perspektif getirecektir. Aynı şekilde, seyyahların Osmanlı Devleti

5 Exil in der Türkei, 1933-1945'de.wikipedia.org/wiki/Exil_in_der_T%C3%BCrkei. 75 Jahre deutsches Exil in der Türkei, Publikationen, Konrad-Adenauer www.kas.de/wf/de/33.14445, Osmanlı'ya Duyulan İlgi, Seyahatnameler ve Oryantalizm, http:// www.obarsiv.com/dokumantasyon/monograflar.html

6 Osmanlı Seyahatnameleri, http://www.gezenbilir.com/index.php?PHPSESSID= 9tspol0du67pg-4n41v35r8t5b4&topic=1159.msg6448#msg6448.

7 Osmanlı'yı Seyyahlardan Okumak, Tarih ve Düşünce, S. 49, Mayıs 2004, S. 34-42, http://www.kemalkurak.com/seyyahlar.php.

hakkında yansıttıkları bakış açısı, Batı'nın Doğu'yu algılayış şekli ve dolayısıyla siyasi düşünce tarihi hakkında ipuçları verecektir. Diğer yandan, Osmanlı arşivleri ve seyahatnameler dışında, Osmanlı toplumsal yaşamıyla doğrudan bağlantılı kaynaklar sınırlıdır. Sultan tarafından atanan resmi tarihçilerin kaleme aldıkları kronikler, genellikle askeri seferleri, savaşları, siyasi ve diplomatik ilişkileri konu eder. Bu bağlamda seyahatnameler, tarihsel ve toplumsal topografya, coğrafya alanındaki çalışmalar ve şehircilik açısından önemli ayrıntılar içerir.[8]

20. yüzyıl, tüm dünyayı etkileyen savaşlara sahne olmuştur. Önceki yüzyıllarda gerçekleşen Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nden bazı devletler olumlu etkilenip güçlenirken, bazı devletler olumsuz etkilenerek, yıkılma sürecine girmiştir. Yıkılma sürecine giren devletlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'dur. 20. yüzyılda cereyan eden savaşlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla toprak kaybetmesi ve sonunda dağılmasına sebep olmuştur. Bu olumsuzluklar Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiştir.

20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'ne gelen Batılı seyyahlar, önceki yüzyıllarda olduğu gibi Şarkçılık[9] çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Batılı için Doğu, hep bir merak ve araştırma konusu olmuştur. Osmanlı ülkesini ziyaret eden seyyahlar, gözlemlerini ve edindikleri bilgileri not alarak

Seyahatnamelerle okuyucuya ulaştırmışlardır. Bu seyahatnamelerden bir kısmında Osmanlı toplumunun yaşam biçimi, eğitim durumu gibi kültürel özelliklere vurgu yapılır. Bu araştırmada, 20 yüzyıl Batılı seyahatnamelerde konu edilen Osmanlı toplumunda etnik ve ekonomik, toplumsal yapı incelenmiştir.[10]

19. yüzyılda Alman Seyyahlar'dan A. D. Mordtmann Osmanlı Devletini gezmiş ve gezilerini "Anadolu" adlı seyahatnamesinde toplamış, fakat Osmanlı toplumuna ve medeniyetine aydın ve kültürlü olmasına rağmen taraflı bakmaktan kurtulamamıştır. A. D. Mordtmann Türkçe bilen ve aydın bir bakış açısına sahip birisi olarak "Anadolu" adlı seyahatnamesinde yazdıkları önyargılı olsa da, göz ardı edilemeyecek değerli bilgiler vermiştir.[11]

Bu seyyah, Osmanlı Devleti'nde çeşitli etnik unsurların ve farklı din, dil ve ırka mensup insanların barış, huzur ve dayanışma içerisinde yaşadıklarını bildirerek, Osmanlı Devleti tebaasındaki Ermeni, Rumlar ve diğer etnik Grupları'nda Türkler gibi yaşadıklarını ve Türkçe konuştuklarını gözlemlemiştir.[12]

8 Tozoğlu, Eren, Batı Seyahatnamelerine göre XX. yüzyıl başlarında(1900-1923) Osmanlı toplumunda aile kültürü ve eğitimi yüksek lisans tezi http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/23696/

9 Oryantalizm ya da diğer adlarıyla Şarkiyatçılık, Şarkiyat; Yakın ve Uzak Doğu toplum ve kültürleri, dilleri ve halklarının incelendiği batı kökenli ve batı merkezli araştırma alanlarının tümüne verilen ortak addır, Oryantalizm, http://tr.wikipedia.org/wiki/Oryantalizm

10 Tozoğlu, Eren, Batı Seyahatnamelerine göre XX. yüzyıl başlarında(1900-1923) Osmanlı toplumunda aile kültürü ve eğitimi yüksek lisans tezi http:// acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/23696/

11 Osmanlı Seyahatnameleri, http://www.gezenbilir.com/index.php? PHPSESSID= 9tspol0du67pg-4n41v35r8t5b4& topic=1159.msg6448#msg6448.

12 "Osmanlı'yı Seyyahlardan Okumak", Tarih ve Düşünce, S. 49, Mayıs 2004, S. 34-42, http://www.kemalkurak.com/seyyahlar.php.

A.D. Mordtmann, Anadolu'nun kuzey yarısını baştanbaşa dolaşan yazar gezi izlenimlerini Kuzeybatı Anadolu, Doğu Karadeniz-Kapadokya arası, Güney Marmara, Kuzeydoğu Anadolu, Bursa-Çanakkale, Bursa-Karadeniz başlıkları altında toplamaktadır. Son bölümde Mordtmann'ın Dr. Heinrich Barth ile beraber yaptığı Trabzon-Üsküdar arasındaki gezileri anlatılmaktadır.

XX. yy'ın başlarında Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahlar Osmanlı topraklarının hemen hemen tüm bölgelerini gezmiş ve etnik, sosyal ve ekonomik yönden olumlu ve olumsuzlukları detaylı şekilde kaleme almışlardır.

Bu çalışmada A.D.Mordtmann'ın "Anadolu" seyahatnamesinin "Pontus'dan Kapadokya'ya(Durch Pontus nach Kappadokien)" ve "Dr. Heinrich Barth ile beraber Trabzon'dan Kuzey Küçük Asya çaprazından İşkodra'ya (Mit Dr. Heinrich Bart von Trapezunt durch Nord-Kleinasien nach Skutari) bölümünden Tokat hakkında bilgi verilecektir.

Anderas David Mordtmann'ın Özgeçmişi[13]

A. D.Mordtmann, 11 Şubat 1811'de Hamburg'ta doğmuştur. On yaşında iken dedesinin teşviki ve parasal yardımıyla dönemin ünlü okulu Johanneums'a kaydolmuş ve kısa zamanda çalışkanlığı ile dikkati çekmiştir; özellikle İbranice uzmanı Johann Gottfried Gurlitt'in yazarı çok sevdiği ve karnesine methiyeler yazdığı bilinmektedir. Ancak dedesinin ve 29 Aralık 1829'da felç olup ölen babasının yoklukları nedeniyle ve parasal sorunlarla öğrenimini bırakmak zorunda kalmıştır. Yaşamını özel dersler vererek kazanmaya çalışan A. D. Mordtmann daha sonra bir ilkokulda aylıklı yardımcı öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Bu sırada yirmi yaşındadır. Bu üzücü günlerde talih birdenbire kendisine gülmüş ve Hamburg'lu diplomat Karl Sieveking ile tanışması bütün yaşamını olumlu yönde değiştirmiştir. Çok sayıda dil bilen K.Sieveking A.D.Mordtmann'a da özellikle doğu dillerini öğrenmesini tavsiye etmiş, bu arada geçimini sağlaması için Hamburg Senatosu'nda bir iş bulmuştur. Mali durumu düzelten A.D.Mordtmann 5 Mayıs 1836'da altı çocuğunun annesi olacak Christine Brandemann ile evlendi.

1840 yılında yine Karl Sieveking'in yardımı ile Hamburg Merkez Kütüphanesi'ndeki Doğu yazmalarının kataloglanması görevini aldı. A. D. Mordtmann bu arada bir dizi Avrupa dili yanında Arapça'yı da öğrenmişti. 1842 yılında ünlü coğrafyacı Karl Ritter ona El İstahri'nin[14] "Memleketler Kitabı'nı" çevirmesini önermiştir. A. D. Mordtmann, bazı sözlük çalışmaları ve Fas ile ilgili bir kitaptan, sonra yine K. Sieveking'in yardımıyla adı geçen kitabı 1844 yılında çevirmiştir. Bu çalışmaları dolayısıyla kendisine Kiel Üniversitesi doktor ünvanı vermiştir.

13 Andreas David Mordtmann's Leben und Schriften. A.D.Mordtmann; Anatolien, Skizze Und Reisebriefe Aus Kleinasien (1850-1859), Hannover 1925, s.VII-XXXIII, A.D.Mordtmann, İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, s.III-V, Semavi Eyice, "A. D. Mordtmann", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.V., s.489–90/91.

14 Doğum yerinden dolayı El-istahrî denilen yazarın asıl adı Ebu Ishak İbrahim el Farsî'dir. Ebû Zeyd-el-Belhî'nin kıymetli haritalar içeren Suver-ul-Ekâlim adlı eserine dayanarak Kitâb-ul-mesâlik vel Memâlik adlı kitabı yazmıştır. Onuncu yüzyılın ikinci yarısında çok ünlenmiştir.

A. D. Mordtmann, Kuzey Almanya kentleri birliği olan Hansa'nın İstanbul temsilciliğinde görev yapmak üzere 25 Ocak 1846'da İstanbul'a gelmiştir. 1859 yılına kadar Hansa'nın temsilciliğinde görev yapmış ancak aynı yıl Prusya, Hansa Devletleri'nin yerini alınca ülkesine geri dönmemiş ve 1860'da kurulan ticaret mahkemelerinde yargıç olarak bir Osmanlı memuru gibi çalışmayı yeğlemiştir. Mahmud Nedim Paşa'nın ilk sadrazamlığı dönemine kadar (1871) bu görevde kalmış, ancak hiç sevmediği bu sadrazam kendisini görevden almıştır. F. Babinger, Mahmud Nedim Paşa sadaretten düşünce kendisine yeni görevler önerilmesine karşın bu görevleri kabul etmediğini, bilimsel çalışmalar yapmayı yeğlediğini söylüyor. Ama bu arada 1872 başından 1873 Ekim ayına kadar İstanbul'da çıkan ve Paul Fesch'e göre Rum toplumunun sözcüsü,[15] F. Babinger'e göre Alman yanlısı Phare du Bosphore gazetesinin yayın müdürlüğünü yapmıştır.

Yakın dostu olduğu anlaşılan ve bu kitapta da methettiği Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde yeni kurulan Mekteb-i Mülkiye'nin coğrafya ve istatistik hocası olmuş (1877) ve 31 Aralık 1879'da İstanbul'da kalp krizinden ölmüştür. Cenazesi büyük bir törenle 2 Ocak 1880'de Feriköy Protestan Mezarlığına gömülmüştür.[16]

Tokat'ın Tarihi

Karadeniz bölgesinin İç Anadolu'ya çok yaklaştığı orta bölümünde şehir ve bu şehrin merkez olduğu ildir. Orta Karadeniz sahil kesimiyle İç Anadolu arasında önemli bir geçit yeri olup Yeşilırmak havzasında yer alır. Şehir, ortasından Yeşilırmak'ın geçtiği (bu kesimdeki adıyla Tozanlı suyu) doğu-batı istikametinde uzanan, Kazova adı verilen ovanın güneyindeki dağlar arasından inen Behzat deresinin iki yamacında ve tabanında kurulmuştur. Tokat adının menşei hakkında çeşitli rivayet ve görüşler vardır. Bunlardan biri, şehrin Togayit Türkleri tarafından kurulduğu ve adının Togay kelimesinden geldiği yönündedir. Bir diğer görüş, şehir adının "surlu şehir" manasına gelen toh-kat ("sursuz şehir") veya "besili at" anlamına gelen tok-at kelimesinden türediği şeklindedir. Paul Wittek ise birtakım delillerden hareketle Tokat'ın Bizans şehri Dokeia olduğunu ileri sürer. Tokat kelimesi üzerine bir bildiri kaleme alan Sargon Erdem de Paul Wittek'in bu görüşünü desteklemiştir. Sargon Erdem, Tokat'ın eski adı olarak kabul ettiği Grekçe Dokeia kelimesinin "çanak memleket" manasına geldiği ve bu adın zamanla

15 Fesch, Paul Constantinople, aux derniers jours d'Abdul-Hamid, Paris 1907, s 36. (Bu eser Pera Yayıncılık tarafından 1999 yılında "Abdülhamid'in(Han'ın) Son Günlerinde İstanbul" adı ile dilimize kazandırılmıştır. Paul Fesch'in "Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul" adlı bu eseri II. Meşrutiyet'in ilanından sekiz ay önce (Kasım 1907) Paris'te basılmıştır. Yazarın İstanbul'da bir müddet kaldığı, İstanbul'daki Avrupalılar yaşayan rejim karşıtlarıyla özellikle Prens Sabahattin ile yakın ilişkiler içinde olduğu da bilinmektedir. Mordtmann, A. D., İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, s.III-V.

16 Mordtmann, A. D., Anatolien,Skizzen Und Reisebriefe Aus Kleinasien (1850-1859) , Eingeleitet Und Mit Anmerkungen Versehen Von Franz Babinger, Hannover 1925, s.VII-XXXIV, "Yüzelli Sene Evvelki Anadolu", Çev.: M.Şevki Yazman, Yeni Tarih Dergisi, Ocak 1958,Sayı 13; A.D.Mordtmann; İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999, s. III-V, http://cumhuriyetforum.org/forum/index.php? showtopic=19008.

Tokat'a dönüştüğü kanısındadır. Mevcut şehrin, etrafı tepelerle çevrili çukur bir yerde kurulması sebebiyle bu son fikrin doğru olma ihtimali daha çoktur.[17]

Tokat, Anadolu'da tarihi eski çağlara kadar uzanan önemli bir şehirdir. Şehrin kuruluş tarihi kesin şekilde bilinmemekle beraber yörenin yerleşim tarihi Kalkolitik çağ ile (M.Ö. 5400-3000) başlar. Milâttan önce 1750-1200'de Hititler, Tokat havalisinin güneyini ve güneybatısını hâkimiyetleri altına aldılar. Hitit Devleti'nin yıkılmasıyla milâttan önce VIII. yüzyılın ikinci yarısında Frigler yaklaşık yüzyıllık bir dönemde etkili oldular. Frig Devleti'nin milâttan önce 676'da Kimmer istilâsı sonucu ortadan kalkması üzerine Tokat çevresi Kimmerler'in ve ardından İskitler'in (M.Ö. 613-585) hâkimiyetine geçti. Milâttan önce 585 yılında Medler, Anadolu'da İskit idaresine son verince Tokat'ı da ele geçirdiler. Milâttan önce 550'de Med Devleti'nin yıkılarak yerine Pers İmparatorluğu'nun kurulmasıyla yöre yaklaşık iki asır Pers egemenliği altında kaldı. Persler, Kuzey Kapadokya satraplığı (eyalet) içinde yer alan Tokat ve çevresine büyük önem verdiler.

Makedonya Kralı Büyük İskender milâttan önce 332'de Anadolu'nun büyük bir bölümünde Pers hâkimiyetini sona erdirdi. Ancak Kuzey Kapadokya satraplığına dokunmadı. Bu satraplığın başında bulunan I. Ariarathes krallığını ilân ederek Gaziura'yı (Turhal) merkez yaptı. İskender'in milâttan önce 323'te ölümünün ardından yerine geçen Perdikkas, Kapadokya Krallığı'nı yıktı (M.Ö. 322). Fakat Makedonya Krallığı'nın Tokat yöresindeki egemenliği de çok kısa sürdü (yaklaşık yirmi beş yıl). Bundan sonraki 200 yıl içinde Tokat, Pontus Krallığı hâkimiyeti altında kaldı. Pontus Devleti'nin milâttan önce 63 yılında yıkılmasının ardından Tokat havalisi Roma'nın yönetimi altına girdi. Milâttan önce 47'de Zile'de Roma İmparatoru Caesar ile son Pontus Kralı Mithridates'in oğlu II. Pharnakes arasında büyük bir savaş meydana geldi. Caesar, babasının eski topraklarını geri almak isteyen II. Pharnakes'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Tokat yöresi 64'te Pontus Polemoniakus adını aldı. Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye ayrılması üzerine Tokat havalisi Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu sınırları içinde kaldı. Tokat şehri, muhtemelen I. yüzyılda Komana Pontika halkından Hıristiyan olan ve burada yaşama imkânı bulamayan Hıristiyanlar tarafından kuruldu. Ramsay'a göre şehrin bugünkü yerinde Dazimon denilen bir kale bulunuyordu; bu kale, Komana'daki Enyo ayinlerinden nefret eden Hıristiyanların buraya göç etmesiyle meydana getirilmişti. H. Gregorie ise Dazimon'un Turhal'ın 10 km. kuzeydoğusundaki Dazmana (günümüzde Turhal'a bağlı Akçatarla köyü) olduğunu ileri sürer. Nitekim Osmanlı tahrir kayıtlarında Turhal'a bağlı Dazımana köyünün yer alması[18] (BA, TD, nr. 387, s. 477) bu görüşü teyit eder.

Tokat ve çevresine İslam akınları Bizans İmparatoru Herakleious zamanında başladı. Emevîler devrinde el-Cezîre, İrmîniye ve Azerbaycan Valisi Mesleme b.

17 TARİH VE KÜLTÜR ŞEHRİ TOKAT, "900 ADIMDA 900 YIL", http://www.tokatkulturturizm.gov.tr/TR,60574/genel-bilgiler.html

18 Alıntı, BA, TD, nr. 387, s. 477; Ali Açıkel- TOKAT, Diyanet İslam Ansiklopedisi 41. Cilt,S. 219-223. TOKAT Maddesi, www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/ayrmetin .php?idno...

Abdülmelik, Tokat'ı zaptettiyse de (712) birkaç yıl sonra İmparator III. Leon idaresindeki Bizans kuvvetleri şehri geri aldı. Bundan yirmi yıl kadar sonra Muâviye b. Hişâm, Kayseri ve Darende'den Tokat ve Amasya'ya kadar ilerledi. 740'ta Emîr Süleyman b. Hişâm'ın tekrar ele geçirdiği Tokat diğer Emevî kumandanlarının da hücumlarına hedef oldu. Abbasiler devrinde Hasan b. Kahtabe ve Mâlik b. Abdullah ile bazı Türk asıllı kumandanlar bölgeye akınlarda bulundu.

1071 Malazgirt zaferinin ardından Emîr Dânişmend 1074'te Tokat'ı fethetti. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıcarslan 1175'te Dânişmendliler'i ortadan kaldırınca Tokat Selçuklu hâkimiyetine geçti. II. Kılıcarslan, 580'de (1184) ülkeyi on bir oğlu arasında taksim ettiğinde Tokat büyük oğlu Rükneddin II. Süleyman Şah'ın payına düştü. 1205'te Gıyâseddin I. Keyhusrev, Selçuklu tahtına ikinci defa çıktığında ortanca oğlu Alâeddin Keykubad'ı Tokat merkez olmak üzere Dânişmend iline melik tayin etti. Alâeddin babasının ölümüne kadar yaklaşık altı yıl burada kaldı. 1240'ta Baba İshak'ın başlattığı ayaklanmaya Tokat civarındaki taraftarları da katıldı. 1243 Kösedağ Savaşı'ndan sonra Anadolu Selçuklu Devleti'ne egemen olan İlhanlılar, Tokat Emirliği'ni Muînüddin Süleyman Pervâne'ye verdiler. 1276'da Tokat, Nûreddin Cibrîl idaresinde bulunuyordu. Son Selçuklu hükümdarları devrinde burası muhtelif emîrler tarafından yönetildi. Tokat yöresi, İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş'ın 1327'de isyan ederek Mısır'a kaçması ve Ebû Said Bahadır Han'ın 1335'te vefatı ile Anadolu'nun ortasında kurulan Eretnaoğulları'nın idaresi altına girdi. 1381'de Eretna idaresini ele geçiren Kadı Burhâneddin Ahmed, Şeyh Necib'i Tokat emirliğinde bıraktı. 1398'de Kadı Burhâneddin'in Akkoyunlu Karayülük Osman Bey tarafından öldürülmesi üzerine mahallî emirler arasındaki çatışmalardan bıkan halkın davetiyle harekete geçen Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid, Sivas ve Tokat'ı kolaylıkla ele geçirdi.

Yıldırım Bayezid "Dârünnasr" adını verdiği Tokat'ta iken para bastırdı, kalede bir cami yaptırdı ve yeni ilâvelerle kaleyi tahkim etti. 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra kuvvetleriyle birlikte Amasya'ya çekilen Çelebi Mehmed kardeşlerine karşı mücadelede Amasya ve Tokat'ı hareket üssü olarak kullandı. 1418'de Tokat'tan Bursa'ya kadar uzanan yerlerde şiddetli bir deprem meydana geldi. Depremle birlikte Tokat halkı üç ay boyunca çadırlarda yaşamak zorunda kaldı. 1419'da İnaloğlu İbrâhim Bey'in oğlu Yar Ali Bey aniden Tokat'ı bastıysa da Amasya muhafızı İsmail Bey'in buraya gelmesiyle geri çekildi. II. Murad döneminde Çorum yöresinde bulunan Kızılkoca Türkmenleri, Tokat ve Amasya taraflarında eşkıyalık yaptıklarından Lala Yörgüç Paşa tarafından cezalandırıldı (1426). 1435'te Karakoyunlu Hükümdarı İskender Mirza, Timurlu Hükümdarı Şâhruh karşısında mağlûp olunca II. Murad'dan Tokat'ta kışlamak için izin talep etti ve 839 (1435-36) kışını burada geçirdi. Ancak adamlarının çevreye zarar vermeleri üzerine Tokat'ı terk etmesi istendi.

Fâtih Sultan Mehmed devrinde Tokat, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın ordusu tarafından büyük bir yıkıma uğradı. Başında Bektaşoğlu Emîr Ömer ve Yusuf'ça Mirza'nın bulunduğu birlik Tokat'a girerek her tarafı yakıp yıktı (1472). 1473 Otlukbeli Savaşı'nda Osmanlılar'ın kazandığı zafer bu tah-

ribe iyi bir cevap oldu. II. Bayezid döneminde Safevî Hükümdarı Şah İsmâil'in 911'de (1505) Tokat yöresine gelmesi bu havalide Şiîliğin yayılmasına ve bazı Şiî isyanlarının çıkmasına yol açtı. Şah İsmail'in halifelerinden Nûr Ali Halîfe 1512'de Tokat ve Niksar taraflarında bir ayaklanma başlattı. Amasya'da bulunan Şehzade Ahmet ile veziri Yularkıstı Sinan Paşa bu isyanı önlemeye çalıştılar. 1519'da Tokat ve Amasya taraflarında Celâloğlu Şah Veli etrafına adam toplayıp isyan ettiğinden üzerine kuvvet gönderilerek etkisiz hale getirildi.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Tokat ve çevresi zaman zaman Safevîler'in tahrik ettiği eşkıyanın, suhte ve Celâlî ayaklanmalarının ortaya çıkardığı sıkıntılara mâruz kaldı. Önemli Celâlî liderlerinden Karayazıcı Abdülhalim, 1601'de Tokat yöresini yağmaladıktan sonra Sokulluzâde Hasan Paşa'nın takibinden kurtulmak için Canik dağlarına çekildi. Hasan Paşa, Tokat'a gelerek burayı hareket merkezi yaptı. Ertesi yıl Karayazıcı'nın ölümüyle yerine geçen kardeşi Deli Hasan, Tokat'a baskın yaparak Hasan Paşa'yı burada şehid ettikten sonra geri çekildi. Ardından Kalenderoğlu, Tokatlı Ağaçtan Pîrî, Uzun Halil, Kara Said gibi Celâlî eşkıyasının Tokat ve çevresine çok büyük zararları dokundu. Nihayet Kuyucu Murad Paşa, Celâlî isyanlarını bastırmakla görevlendirildiğinde 1609'da Tokat'a uğradı. Abaza Paşa isyanlarında (1622-1625, 1627-1628) onun üzerine sevkedilen ordular Tokat'ı kışlak olarak kullandı. Bu sırada şehre gelen tarihçi Peçuylu İbrâhim, Tokat'ta bir süre darphâne eminliği ve defterdarlık hizmetinde bulundu. IV. Murad Revan seferinden dönüşte (1635) Tokat'a uğradı. Sultan İbrâhim devrinde Sivas Valisi Vardar Ali Paşa isyan edince bir süre Tokat'ta kaldı (1647-1648). 1656'da Melek Ahmed Paşa ile birlikte Evliya Çelebi Tokat'a geldi. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Tokat'ta yine birçok isyan ve karışıklık çıktı.

XVIII. yüzyıldaki Rus ve İran savaşlarında bir kavşak noktası olması sebebiyle Tokat ağır vergilere ve yağmalara maruz kaldı. 1737 ve 1792'de Tokat'ta büyük yangınlar meydana geldi. III. Selim devri ıslahatlarının bütün Osmanlı taşrasında olduğu gibi Tokat'ta da etkileri görüldü. Panayırlar kurulması, evlenme işlerinde yenilikler, zorbalara karşı alınan etkili tedbirlerle bazı imar hareketleri örnek olarak verilebilir. 1805'te Trabzon Valisi Tayyar Mahmut Paşa ile Yeni İl voyvodası ve Tokat mukataa nazırı Çapanoğlu Süleyman Bey arasında amansız bir mücadele başladı, bu mücadele bir süre için Tokat halkının huzurunu kaçırdı. Tanzimat devrinin başında Tokat'ta muhassıllık idaresinin kurulmasıyla nüfuz kaybına uğrayan yerel beylerden Latifoğlu Hüseyin Ağa, çıkardığı isyanla Tokat muhassılı Hilmi Efendi'yi ağır şekilde yaraladığından sürgün cezasıyla Tokat'tan uzaklaştırıldı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Tokat'a yoğun göçler oldu. 1890'larda Ermeni Hınçak Cemiyeti, Tokat'ta bazı tedhiş eylemlerine girişti. Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşı sürecinde Tokat sıkıntılı günler yaşadı. Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal, memleketin işgaline karşı direnişi ve teşkilâtlanmayı gerçekleştirmek amacıyla çıktığı yolculukta birkaç defa Tokat'a uğradı ve Tokatlılar'dan büyük destek aldı.[19]

19 Alıntı, Ali Açıkel- TOKAT, Diyanet İslam Ansiklopedisi 41. Cilt, S. 219-223. TOKAT Maddesi, www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/ayrmetin.php?idno...

A. D. Mordtmann'ın Tokat'a Gelişi

A. D. Mordtmann Anadolu adlı kitabında "Heinrich Bart ile Trabzon'dan Küçük Kuzey Asya üzerinden İşkodra'ya" başlığıyla İstanbul'da Dünyaca tanınmış Afrika seyahatçisi Dr. H. Bart ile Akdeniz Havzası gezisi yapmaya karar vermişler. Seyahat Trabzon, Giresun, Tirebolu üzerinden 11 Kasım 1858 de saat üçü çeyrek geçe Tokat'a geldiklerini belirtiyor. Burada bir Kahvehane'nin üst katında konakladıklarını anlatıyor.[20] Tokat'ta tekrar Türk arkadaşları ile buluştuklarında Enderes'den (Suşehri'nden) Sivas üzeri olan geziye devam ettiklerini; "Biz Enderes'ten kalktık ve yolda Kıble yönünde Gökyüzüne yükselen 30'a yakın Dağı geçtik, dağlar arasında Sular ve yeşil Tarlalar varken, çok az Ağaç bulunmaktaydı. Son dağ çok yüksekti. 25-30 Hanelik Keçe Yurdu(Zara/Sivas) köyünde konakladık, köyün bütün nüfusu Hıristiyan ve biz Rahip Markus'da(onu bizim yazar boşuna İslam'a geçirmeye uğraştı) geceledik. Ertesi gün yolumuz vadiler arasından Büyük dağlara düştü, fakat dağlar arasında büyük yapraklı ağaçlar duruyor, dağın Türkler'deki adı Habeş[21] idi."[22] "Dağı geçtikten sonra Sivas'a kadar uzanan geniş bir suya geldik, ahalinin iddia ettiği gibi, ilkbaharda çok yükselirmiş. Bağdad Köprüsünden uzun ahşap bir köprüye geldik, Nehir'in ismi Kızılırmak, suyu pek tatlı değil."[23] Daha sonra 350 Hanesi olan Zara Köyünde geceledik, çoğunlukla Müslümanlar oturuyordu, geri kalanlar ise Hıristiyanlardı.[24] Köyde iki cami vardı, bunlardan birisinin bir minaresi vardı."[25]

"Ertesi gün Yar Hisar'a[26] geçtik ve takriben 80 Hanelik Koç Hisar'da geceledik, genellikle Müslümanlar oturuyordu, burada bir de cami vardı"[27] Koçhisar'dan Sivas'a yol tarifi eksikti, Sivas şehrinden şöyle bahis edilir;" Sivas şehri 7000 Haneli ve 60'dan fazla camisi var, bunlardan 49'u minareli, ayrıca çeşitli Hamamları, bunlardan en iyisi, duyduğum kadarı ile, "Vezir Sait Paşa Hamamı"[28] adıyla tanınmış, ayrıca çok Medresesi vardı. Kızılırmak caddelerin ortasından akmakta, ayrıca şehir çok kirli, özellikle aşırı soğuktan ve kışın olağanüstü kirlilikten dolayı iklim sağlıklı değildi."[29]

20 Mordtmann, A. D. "Anatolien,. Hannover 1925, 459

21 Geniş bilgi, Doğan KAYA, ZARALI DESTANCI ŞAİRLER, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/dogan_kaya_zarali_destanci_sairler.pdf ve Galip EKEN XIX. YÜZYILDA ZARA ÜZERİNE BAZI BİLGİLER, e-dergi.atauni.edu.tr/ataunisosbil/article/download/.../1020000350

22 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, 459.

23 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, 459.

24 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, 460.

Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, 460.

25 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, 460.

26 Bilgi için; Sivas Hafik Yarhisar Köyü, www.yarhisar.com/

27 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, 460.

28 Eski Zamanlardan Beri SİVAS HAMAMLARI, http://www.sivas.ws/k218-eski-zamanlardan-beri-sivas-hamamlari.html

29 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, 460.

Sonra "Vadilerden, Tepelerden ve Dağlardan aşarak, Karkın(Kargın)[30] Köyüne geldik, köy 50 hane, genellikle Müslümanlar oturmakta, bir camisi bulunmaktadır.[31] Daha sonra devam ediyoruz ve bir nehir kenarında Özmiş Tekkesinde yemek ve mükemmel şeftali yedik, ayrıca Yıldız dağına çekiliyoruz ve sonunda Tokat'a geliyoruz."[32]

A. D. Mordtmann Tokat'ta misyonerlerin varlığından bahis etmekte, 12 Kasım Cuma günü Dr. H. Bart'ın haberinden okuyucu biliyor ki, Tokat'taki seyahatimiz Misyoner H. J.Van Lennep'in sayesinde çok mükemmel, keyifli idi, Van Lennep mesleki bilgisini çok yönlü eğitimle birleştiren nadir misyonerlerden biriydi. Van Lennep ülkeyi tanıyor, tam olarak dilini tanıyor, şehir ve çevresi hakkında istatistik bilgileri ve özel verileri elinde bulunmaktaydı; evinde zengin kütüphanesi yanında çevrede bulunan çok düzenli dizilmiş tüm minerallerin Doğal Deposu(Labratuvarı) vardı. Hatta bir ara Van Lennep İstanbul'a gitmeyi de düşündü, fakat fazla harcama yaptığından sıkıntıya girmiş ve iktisat etmesi gerekirdi, bu nedenle evindeki bekçiyi de işten çıkardı. Bu çıkıştan hemen sonra misyonerin evi bilinmeyen eller tarafından yakıldı ve kendisinden başka hiçbir şeyini kurtaramadı. Kısa süre Tokat'ta kaldı, daha sonra memleketi Amerika Birleşik devletlerine döndü.[33]

A. D. Mordtmann arkadaşı Dr. H. Bart'a dayanarak Tokat hakkında veriler aktarıyor. Fakat ayrıntılarına girmeyeceğini söylüyor. "Komana[34] bir Rahip'in Konağı ve daha sonra Piskopos'un Konutu olduğu sürece Tokat çok anlamsız kalıyor, kesin kale daha Pontik kralları döneminden mevcuttu, çünkü çeşmeler Karahisar, Turhal ve Amasya'daki yapıların aynısı, hatta mezarlıkta kalenin aşağısında harfleri yıpranmış bir mezar taşı bulduk (muhtemelen Comana'dan getirilmiş olabilir)."[35]

A. D. Mordtmann Tokat isminin kökenini şöyle belirtmekte; "Mevcut şehir Tokat, ama muhtemelen her şey Müslüman kökeninden gelmekte ve Eudocias isminden mevcut Tokat ismi kaynaklanıyor ve benim bilgime göre Konstantin Porphyrogenitus da bulunan isim sadece Tokat Kale'sinin ismi idi."[36]

30 Karkın, Sivas ilinin Yıldızeli ilçesine bağlı bir köydür. Bilgi için, Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, 157, Karkın, Yıldızeli, http://tr.wikipedia.org/wiki/Kark%C4%B1n,_Y%C4%B1ld%C4%B1zeli

31 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, S.460.

32 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, S. 460.

33 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, 461/62.

34 Komana ya da Pontik Komana, antik Pontus'ta bir şehir. Iris (Yeşilırmak) yanında kurulmuştur, merkezi konumu onu tercih edilen bir ticaret merkezi haline getirmişti. Komana Pontika, http://tr.wikipedia.org/wiki/Komana_Pontika

35 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, 462.

36 Tokat kalesi Bizanslı Dazimon'la tanındı. DAZİMON Kalesi, Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde kale. Tokat'ın Turhal ilçesi merkez bucağına bağlı Akçatarla (esk. Dazmana) köyündedir. http://www.nuveforum.net/1187-terimler-sozlugu-d/184043-dazimon-kalesi/ ve Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, S. 571(Dipnot,212) ve TOKAT ADININ KAYNAĞI, http://www.tokat.gov.tr/default_b0.aspx?content=1050

"Ancak beş saatlik atla yürüyüşten sonra Tokat'a geldik ve atlarımızı Postacı'ya teslim ettik. Postacı bize kendi evinde misafirperverlik gösterdi ve Ermenilerin dostluğunu hatırlayarak bu teklifi sevgi ile kabul ettik. Şehir, girişte bize, etrafı yargılayabilmemiz için, samimi bir duygu uyandırdı, etraf Bahçelerle, Evlerle ve gür bitki örtüsü ile kaplı, Şehir içleri önceki kar yığınına rağmen temiz ve Tokat'taki kötü havayı Sivas'ın güzel havasıyla karşılaştırdığımızda, birinci şehrin ahalisi temizlik hususunda Sivası çok aştıklarını söylemekten kendimizi geri tutamazdık.[37] Şehir'in konumu itibarıyla çok güzel, hemen hemen Amasya gibi, üç dağla çevrili bir çukurun içinde, dağların kuzey eteğinde kale çok daha romantik görünüyor.[38] Şehirde Bizans kökeninden bir tane bile bina görmedim, eski binalarla ilgili kendi notlarıma göre hepsinin kökü Selçuklulardan, hatta bunu Dr. H. Barth'ın raporunda belirtildiğinden, burada tekrarlamadım.[39]

A.D. Mordtman'ın kitabında "Tokat'ın Nüfus sayısı" başlığı adı altında söylediğine göre;"Tokat hala oldukça kalabalık bir şehir; Fransız Aristokrat ve Seyyah La Boullaye le Gouz 17.Yüzyılın ortasında ziyaret ettiğinde takriben Floransa'şehri kadar büyük demiş, 1701'de Fransız Doğa bilimci (Botanikçi) olan Joseph Piton de Tournefort[40] 20000 Türk,4000 Ermeni ve 3-400 kadar Rum(-Yunanlı)olduğunu veriyor, böylece takriben 25000 hanesi olduğunu belirtmektedir. E. Smiht ve Dwight 1832 de buradaydılar, tam tersine Tokat'ta 4000 Müslüman,1350 Ermeni(bunlardan 80 Katolik-Ermeni)5-600 Rum ve 70 Yahudi evi olduğunu, böylece aşağı yukarı 6000 hane 32000 nüfusu olduğunu yazar. Bana söylenen 7000 Hane'nin olduğu, ancak son yıllarda nüfusun az arttığından hareketle sadece uzaklaşmadan eski seviyesine ulaşmaktır. Salyana[41] 300.000 Kuruş (piaster)."[42]

A. D. Mordtmann Tokat'ta misyonerlerin varlığından bahis etmekte ve Amerikan misyoner Henry Martin hakkında Alman seyyah C. Ritter'in Coğrafya kitabının 133. sayfasındaki sorusuna istinaden Amerikan misyoner Henry Martyn'e mezaranıt yapılıp yapılamadığına verdiği cevap şöyledir;" Misyoner H.Martyn'in Katolik Ermeni mezarlığına gömüldüğünü ve Doğu Hindistan Şirketi hesabından bir anıt yapıldığını, hatta mezar taşına künyesinin Latin harfleriyle yanlış yazıldığını ve Tokat'ta bunu kimsenin anlamadığını" dile getiriyor ve devamla van

37 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, S. 161.

38 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, S.161.

39 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, S. 463.

40 Banger, Gürcan, Tournefort Seyahatnamesi, http://www.duyguguncesi.net/?p=2578 ve Joseph Pitton de Tournefort, http://tr.wikipedia.org/wiki/Joseph_Pitton_de_ Tournefort

41 Salyane, Osmanlı Devleti'nde bazı eyaletlerden yılda bir kez toplanan ve başkent İstanbul'a gönderilen vergiye verilen addır. Salyane veren eyaletler şunlardır: Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezayir, Trablusgarp ve Tunus. Bu eyaletlere ait gelirlerin toplanması işi, tımar sisteminde olduğu gibi devletin askeri yöneticilerine (sipahiler) verilmeyip, yerel bir yönetici bütün askeri ve idari masrafları karşıladıktan sonra eyaletin nüfusu ve sosyo-ekonomik konumuna gore belirlenmiş salyane denen sabit bir miktar vergiyi başkent İstanbul'a gönderirdi. İnalcık, Halil, "Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600" Yapı Kredi, İstanbul, 2004, s.109, http://tr.wikipedia.org/wiki/Salyane

42 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, S. 161.

Lennep'in önerisiyle mezarın yeniden açılıp tekrar Misyoner Evinin Bahçesine gömüldüğünü ve siyah mermerden mezar anıtın yapıldığı, mezar taşının da dört dilde(İngilizce, Ermenice, Yunanca ve Türkçe) yazıldığını, fakat bu dillerden sadece İngilizce ve Ermenice'nin yazıldığını belirtmiş"[43]

A. D.Mordtmann devamla tekrar neden mezar taşının üzerine Yunanca'nın yerine H.Martyn'in esas dili olan Farsça yazılmadığını sorusuna van Lennep'in de arzusu olduğu fakat Tokat'ta pek fazla kimsenin tercüme yapacak kadar Farsça anlamadığını" belirtmiştir.[44] Tercüme işini kendisinin üstlenerek İstanbul'da bir İranlı'ya Şark Hattının kurallarına göre büyük harflerle temize yazdırmış ve İranlı'da Hattın şaheserini yapmış ki van Lennap'ın da sadece kâğıdı anıta yapıştırdığını ifade etmiş.[45]

Tokat'ın ekonomik potansiyeli oradaki insanların meşgul oldukları iş alanları ile sahip oldukları hayvanlar, ekip diktikleri tarla, bağ, bahçe gibi tarım sektörü ile ölçülebilir. A. D.Mordtmann şehrin iktisadi durumunu " Ticaret ve Değişim" adıyla anlatıyor ve Tokat'ta madencilik var olduğunu ve madenciliğin zor şartlarda yapıldığını şöyle vurguluyor; " Tokat'ta Diyarbakır Kaban Maden ocaklarında çıkarılmış bakır cevheri temizlenirdi"[46] Orada "odun eksikliliği nedeniyle bu mümkün olmadığından, Çiftçiler öşür vergisinden ve salyaneden kurtulmak için bir Robot gibi taşımayı (ulaşımı) sağlıyorlardı"[47]

Tokat'ta Cevher, birincisinde temizlemek için ve ikincisinde 3, 4 ve 5 Batman (her biri 6 Okka)dört köşeli(kare) tabaklar dökmek için kalıplar şeklinde iki defa eritiliyordu. Hükümet bakırı Bakırcılara her Okkasını 18, 20 ve 22 Kuruş'tan(Piaster'den) (İstanbul'da ise Okkası 30 Kuruştu) satardı, tabii ki bir defa yüksek fiyattı, çünkü yabancılar daha ucuza teslim ediyorlardı.[48] Ayrıca Hükümet Bakırı ihracata çok ucuza satardı, ki birkaç yıldan beri bakır ihraç edilirdi.[49]Tokat'ta İstanbul'a kadar çalışmaları duyulan birçok Bakırcı var, çünkü kendi Loncaları Başkent'te daha pahalı ve daha az çalışıyorlardı.[50]

A. D.Mordtmann şehrin ekonomisinden bahsediyor ve devamla; "Tokat Sanayisinin başka bir ürünü banyo önlükleri (Peştamal)[51] ve keten ipliğiyle ipekten karışık dokunur". Aynı zamanda "Şehir Bahçelerinde ve Çevresinde güzel lezzetli bir çeşit Armut, Çiçek Armudu(Tokat)"[52] yetiştiğini ve bu armutlarında

43 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, S. 463.

44 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, S. 463/64.

45 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, S. 464.

46 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, S. 161.

47 Mordtmann, A. D. "Anatolien,……. Hannover 1925, S. 162.

48 Mordtmann, A. D. "Anatolien, Hannover 1925, S.162

49 Mordtmann, A. D. "Anatolien, Hannover 1925, S.162

50 Mordtmann, A. D. "Anatolien, Hannover 1925, S.162

51 Bilgi için; Peştamal, http://tr.wikipedia.org/wiki/Pe%C5%9Ftamal

52 Bilgi için; Armut, http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/armut

diğerleri gibi fazla uzun süreli saklanamadığını"[53] ifade etmektedir.

A. D. Mordtmann, İngiliz Jeolog W. J.Hamilton[54] anlatıyor diyerek "Tokat'ta bir Ermeni şehrin tüm Kahve işletmelerini kiralamış, bundan büyük kazanç sağlamış, bunun doğru olmadığını söylüyor" ve devamla "Tokat'ta da İstanbul'daki gibi herkesin nerede, nasıl ve ne kadar kahve işletebileceğini ve satın alabileceğini, kavurabileceğini, öğütebileceğini ve içebileceğini, nasıl isterse öyle yapabileceğini"[55] dile getirmiştir. Hamilton'u yalanlayarak herkesin eşit olarak işletmecilik yaptığını ve ırk, ulus ayrımı yapılmadığını herkesin eşit olduğunu açıkça beyan etmektedir. "Buna karşın kamu kahvehaneleri gelirlerine ve buna göre toplanan bir vergi(Vergi veya Salyana adlandırılır) vermek zorunda olduklarından, her kahvehane sahibi kahve ihtiyacını hükümetten sağlamakla yükümlüdür"[56] ifadesi ile geliri olan herkesin devlete olan vergi borcunu ödediğini anlatmaktadır. "Hükümet gündelik bir çeşit kahve satın alır, onu diğer kahve çeşitleriyle belirli şartlarda harmanlıyor ve Tamiz-hané de yakıyor ve atıyor."[57]

A. D. Mordtmann; "Bu kahve yönteminin kendi özgü bir tadı vardır ve zaman zaman gizlenmiş kahve içicileri kahve kahveleri (II. Friedrich döneminde Berlin'de olduğu gibi) Kahvenin tadının Kahve sahibinin sadakatından ikna olmak için dolaşırlardı."[58] Tokat'ta bir Türk ve Bir Ermeni bu Tamiz-hanéyi kiralamışlar, yani bunlar hükümete ortalama gelirin (30.000 kuruşunu) ödüyorlar ve buna karşın onlar, kahve sahiplerine gerekli olan ihtiyaçlarını yıl giriş ve çıkışında hükümetin belirlediği fiyattan satmayı taahhüt ediyorlar. 1849 yılında Girişimciler önemli kayıp yaşadılar, burada kavrulmamış kahve kendilerine yaklaşık olarak daha da pahalıya geldi, ki onlar çekilmiş kahveyi vermek zorunda kaldılar."[59]

A. D. Mordtmann Tokat'ın hava şartlarından da bahis etmekte ve devamla;" Tokat'ta hava çok sağlıklı ve çok güçlü ağaç sakızından üremiş sıcak havadan kimsenin haberi yoktu. 13 Kasım'da Tokat'ı sabahın erken saatinde terk ediyoruz ve güzel çevreye hayran olmak için fırsatımız vardı. Her tarafta köyler, Evler ve Bahçeler gördük ve dünkü kar yığınağından sonra yollar, çok iyi idi."[60]

Kitabının son bölümde A. D. Mordtmann'ın Dr. Heinrich Barth ile beraber Trabzon'dan Kuzey Küçük Asya üzerinden İşkodra'ya yaptığı gezileri anlatmaktadır. Bu kısımda dünyaca tanınmış Afrika seyyahı arkadaşı ve hemşehrisi Dr. Heinrich Bart kendi seyahatnamesinin beş büyük oktav cildi İstanbul'da 1858 Ekim sonunda yayınlanmış, fakat arkadaşı çalışması gereği Kuzey Küçük As-

53 Mordtmann, A. D. "Anatolien, Hannover 1925, S.162

54 Bakınız; William John Hamilton, http://de.wikipedia.org/wiki/William_John_ Hamilton

55 Mordtmann, A. D. "Anatolien, Hannover 1925, S.162

56 Mordtmann, A. D. "Anatolien, Hannover 1925, S.162/63.

57 Mordtmann, A. D. "Anatolien, Hannover 1925, S.163.

58 Mordtmann, A. D. "Anatolien, Hannover 1925, S.163.

59 Mordtmann, A. D. "Anatolien, Hannover 1925, S.163.

60 Mordtmann, A. D. "Anatolien, Hannover 1925, S.163.

ya'ya A.D. Mordtmann ile bir geziye karar vermiş ve aralarında anlaşmışlar.[61] Hatta Dr. H. Barth "Trabzon'dan Küçük Asya'nın Kuzey yarısından İşkodra'ya "başlığıyla bir raporunu 1858 sonbaharında, 1860 Gotha'da yayımladı, bu Rapor aynı zamanda benim tarafımdan yapılmış gözlemlerimle çakışıyordu.[62] açıklamasında Dr. H. Bart'la tüm seyahatnamelerde aynı fikirleri taşıdıklarını belirtmektedir.

Kaynaklar

Ahmet Mumcu, Almanca Yazılmış Seyahatnameler ve Bu Türe Giren Diğer Yazılar, 1. Uluslar arası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu. Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 1987, S. 109.

Ana Britannica, Ana Yayıncılık Arşivi, C.22, s.436-437.

A. D. Mordtmann, Anatolien, Skizzen Und Reisebriefe Aus Kleinasien (1850-1859), Eingeleitet und Mit Anmerkungen Versehen Von Franz Babinger(Franz Babinger'in takdim ve sunumu ile), Hannover 1925. (A.D.Mordtmann'ın Anadolu Betimlemeleri ve Gezi Mektupları, 1925)

A. D. Mordtmann, "Yüzelli Sene Evvelki Anadolu", Çev.: M.Şevki Yazman, Yeni Tarih Dergisi, Ocak 1958, 13.

A.D. Mordtmann, İstanbul ve Yeni Osmanlılar, Pera Yayıncılık, İstanbul 1999. http://cumhuriyetforum.org/forum/index.php?showtopic=19008.

A. D. Mordtmann, Stambul und das Moderne Türkenthum, Politische, Sociale und Biographische Bilder von einem Osmanen, 2 Bde., Leipzig: 1877-78. http://www.hist.net/kieser/mak2/Mordtmann1877.html.

Andreas David Mordtmann, Bir Osmanlı'dan İstanbul ve Yeni Osmanlılar,(çeviren. Gertraude Songu Haberman), İstanbul: Pera Yayıncılık, 1999.

Atilla Özakan, A. D. Mordtmann'ın Anadolu Gezileri (İnebolu'dan-İzmit'e) (Lisans Tezi), Ankara 1984.

Cihan Dura, Derin Komplo: Türkiye'nin Yeniden İşgali, İleri Yayınları, İstanbul 2008, s.77-85, http://www.cihandura.com/index.php?option=com_content&task=view&id=228&Itemid=60

Exil in der Türkei 1933-1945'de.wikipedia.org/wiki/Exil_in_der_T%C3% BCrkei, 75 Jahre deutsches Exil in der Türkei, Publikationen, Konrad-Adenauer .,ww.kas.de/wf/de/33.14445.

Hamiyet Sezer, Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl), dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/29/209.pdf, www.tarihbilinci.com/.../osmanl-mparatorlu-unda-t5884.html.

İbrahim ŞİRİN, SEYAHATNAMELERİN SOSYAL BİLİMLERDE KULLANIM DEĞERİ:SEYAHATNAME METODOLOJİSİ GELİŞTİRMENİN ZORUNLULUĞU, Türk Yurdu, Haziran 2013 Cilt: 33, Sayı: 310, http://www.turkyurdu.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=342:sayi307&catid=77&Itemid=180

61 Mordtmann, A.D.Anatolien, Hannover 1925, S.403.

62 Mordtmann, A.D.Anatolien, Hannover 1925, S.403.

İlber Ortaylı, "Türkler Hakkında Yazılmış Seyahatnameler" 1. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu. Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 1987, s: 117.

İlhan Pınar, Alman Gezginlerin Gözüyle 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri: Manisa, Edirne, Kütahya, Ankara, İstanbul, Trabzon, Antalya, Diyarbakır, Konya, İzmir, İzmir 1998.

İlhan Pınar, Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl I-II, Akademi Kitabevi, İzmir 1996.

İlhan Pınar, Türkiye'de Şehir Tarihleri, İzmir 1998.

Kemal Kurak, "Osmanlı'yı Seyyahlardan Okumak", Tarih ve Düşünce, S: 49, Mayıs 2004, s.34-42. http://www.kemalkurak.com/seyyahlar.php.

Kemal Kurak, Batıyla Osmanlı'dan Başlayan İmaj Sorunu, http://www.haber10.com/haber/103944/

Mehmet Ali ÜNAL, XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla AVRUPALI SEYYAHLARDA TÜRKLERE KARŞI NEFRET VE HAYRANLIK, Türk Yurdu, Haziran 2013 Cilt: 33, Sayı: 310, http://www.turkyurdu. com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=343:-sayi307&catid=77&Itemid=180

Mehmet UYSAL, İKİ SEYAHATNAMEDE ANADOLU'YA ALMAN GÖÇMENLERİNİ YERLEŞTİRME DÜŞÜNCESİ, Türk Yurdu, Haziran 2013 Cilt: 33, Sayı: 310, http://www.turkyurdu.com.tr /index.php?option=com_content&view=article&id=383:sayi307&catid=77:haziran-2013-cilt-33-say-310&Itemid=180

Özgür YILMAZ, BATILI SEYYAHLARA GÖRE TRABZON (1808-1878), YÜKSEK LİSANS TEZİ, HAZİRAN- 2006, TRABZON, www.dersindir.net/.../batili-seyyahlara-gore-trabzon-1808-1878-trabzon-ac... http://www.belgeler.com/blg/163i/batili-seyyahlara-gore-trabzon-1808-1878-trabzon-according-to-western-travellers-1808-1878.

Semavi Eyice , "A.D.Mordtmann", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.V. S. 489 -90/91.

Suraiya Faroqhi, Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya, (çeviren: Ayşe Berktay) İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s.42.

Suzan ÇATALOLUK, SEYAHATNAMELER VE GERÇEKLERİ, Türk Yurdu, Haziran 2013 Cilt: 33,Sayı: 310, http://www.turkyurdu.com.tr /index.php?option=com_content&view=article&id=381:sayi307&catid=77:haziran-2013-cilt-33-say-310&Itemid=180

Timur Özkan, SEYAHATNAMELERDE ANKARA, http://www. beypazarihaberajansi.com/makale/secme-yazilar/seyahatnamelerde-ankara/69.html

Tuncer BAYKARA, SEYYAHLAR (GEZGİNLER), YENİ YERLER GÖRMEYE MERAKLI İNSANLAR MI? DEVLETLERİNİN HABER-ALMA GÖREVLİSİ Mİ? Gözlemler Düşünceler, Türk Yurdu, Haziran 2013 Cilt: 33, Sayı: 310, http://www.turkyurdu. com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=341:sayi307&catid=77&Itemid=180

Yeliz OKAY, ETNOLOJİ / ETNOGRAFYA'NIN KAYNAĞI OLARAK SEYAHATNAMELER, Türk Yurdu, Haziran 2013 Cilt: 33, Sayı: 310, http://www.turkyurdu.com.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=345:sayi307&catid=77&Itemid=180

Z. Arıkan, Osmanlı İmparatorluğu ve Seyyahlar, Tarih ve Toplum, XIX (113), S. 57-58.

Tokat'ta 1943 ve 1946 Genel Seçimlerinde Adaylık Başvuruları Üzerine Bir Değerlendirme

Mesut ÇAPA*

Özet

Tokat'tan farklı mesleklere mensup birçok kişi, 1943 ve 1946 Genel *seçimlerinde, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne müracaatla adaylık talebinde bulunmuşlardır. Bunların çoğu, İkinci Meşrutiyet'ten İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemlerdeki olaylara doğrudan veya dolaylı olarak tanıklık etmiş aydınlardan oluşuyordu. 1946 Seçimlerine 1943 yılına oranla daha fazla ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır. Bildiride, 1943 seçimleri için 22, 1946 seçimleri için 30 adayın müracaat dilekçesi ele alınarak adayların özgeçmişleri ve meslekleri çerçevesinde bir değerlendirmede bulunulacaktır.*

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Tokat mebusluğu, mebusluk talepnamesi, Genel seçimler, milletvekili adayları, Cumhuriyet Halk Partisi*.

Giriş

Türkiye'de milletvekilleri seçimleri uzun yıllar, Birinci Meşrutiyet döneminden gelen "İntihab-ı Mebusan Kanunu" (Milletvekili Seçimi Kanunu) ve bunun üzerinde yapılan değişikliklere göre uygulanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında da bu uygulama sürdürülerek, en son, 26 Mart 1939 tarihinde VI. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) seçimleri bu kanuna göre yapılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin tek parti olarak katıldığı bu seçimler sonucunda 423 milletvekili TBMM'ne katılmıştır.

VI. Dönem TBMM, 14 Aralık 1942 tarihinde 4320 sayılı Mebus Seçimi Kanunu'nu çıkarmıştır. Önceki birçok uygulamalara son verilen bu kanuna göre, seçimlerde iller esas alınarak her il bir seçim bölgesi oluşturacaktı. Her 40 bin nüfusa karşılık 1 milletvekili seçilecekti. Bir seçim bölgesinin nüfusu 40 binden az bile olsa yine 1 milletvekili, 55 bine kadar 1 milletvekili, 95 bine kadar 2 milletvekili, 135 bine kadar 3 milletvekili, 175 bine kadar 4 milletvekili seçilecekti. Kanun birinci ve ikinci seçmen olabilmenin şartlarını da belirlemekteydi. İki dereceli olarak yapılacak seçimlerde, en fazla ikinci seçmenin oyunu almış olan adaylar milletvekili seçilebileceklerdi.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, mesutcapa@yahoo.com.

Milletvekilliğine aday olabilmek ve seçilebilmek şu şartlara uyulması gerekiyordu:

Yabancı devletlerin resmi hizmetlerinde bulunmamak,

Ağır hapis cezasıyla veya hırsızlık, dolandırıcılık, emniyeti suistimal ve hileli iflas suçlarından biriyle mahkûm olmamak,

Kısıtlı olmamak,

Yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak,

Kamu hizmetlerinden yasaklanmamış olmak, Türkçe okuyup yazma bilmek,

30 Yaşını doldurmuş olmak.

Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti döneminin son seçimi olan 1943 seçimleri bu kanuna göre yapıldı. Cumhuriyet Halk Partisi, tek parti olarak son defa bu seçimlere katıldı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış gelişmelerin sonucunda Türkiye'de çok partili hayata geçildi.

1945 yılında gelişen olaylar, dünya çapında büyük sosyal ve siyasi değişimlere de sebep olmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye'yi dış politikada ve iç siyasi hayatta önemli kararlar almaya yöneltmiştir.

23 Şubat 1945'te Almanya'ya karşı savaş ilan eden Türkiye, San Fransisko'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler Konferansı'na (25 Nisan-26 Haziran 1945) kurucu üye olarak katılma hakkını kazanmıştır. Konferansta Türkiye'yi temsil eden Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığındaki heyet, Ağustos 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşmasını onaylamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın demokrasi cephesinin zaferi ile sonuçlanması, tüm dünyada tek partili siyasi sistemlerin gözden düşerek serbest seçime dayanan liberal demokrasilerin canlanması sonucunu doğurdu. Batı blokunda yer almak isteyen ülkeler, sistemlerini buna göre düzenlemek zorunda kalacaklardı.

1945 yılından itibaren Türkiye'de, demokratikleşme doğrultusunda önemli adımlar atıldı. Bu konuyla ilgili düşünceler birbiri ardınca dile getirilmeye başlandı. San Fransisko Konferansı'nda Türk delegesi, savaştan sonra Türkiye'de her türlü demokratik hareketlerin gelişmesine izin verileceğini söyledi. Ardından, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 konuşmasında, "memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir" demiştir. İnönü, bu konuşmadan hemen sonra Çankaya'da verilen bir davette de, demokratik yönetimi yerleştirme amacından söz ederek çok partili hayata geçileceğine dair ilk işaretleri vermiştir.

18 Temmuz 1945 tarihinde, Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla çok partili hayata geçişte ilk adım atılmış oluyordu.

Mecliste ve partide meydana gelen yeni gelişmelerden ve İnönü'nün 19 Mayıs konuşmasından güç alan parti içi muhalefet, 7 Haziranda CHP Meclis Grup

Başkanlığı'na , "Dörtlü Takrir" olarak bilinen ve altında Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan'ın imzaları bulunan bir önerge verdiler. Genel olarak ülkede ve partide siyasal liberalleşme talep eden bir önergenin kabul edilmemesi üzerine, partiden ayrılan bu milletvekilleri 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurdular. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulan partinin Genel Başkanlığına Celal Bayar getirildi.

İkinci Dünya Savaşı sonundaki gelişmelere paralel olarak CHP'de önemli bir karar alındı: 1938 yılı sonunda toplanan CHP Büyük Kurultayında İsmet İnönü'ye verilen Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan unvanları, 10 Mayıs 1946'da toplanan CHP İkinci Olağanüstü Kurultayında kaldırıldı.

5 Haziran 1946 tarihli ve 4918 sayılı kanunla tek dereceli seçim sistemine geçildi. Bu yasadaki, seçmenlerin temsilcilerini aracısız seçmesi demek olan bu uygulamanın yanında, aday olmak için bir parti listesi içinde yer alınması zorunluluğunun kaldırılması demokratikleşme yolunda önemli adımlar olarak kabul edilmektedir.

1947 yılında yapılması gereken genel seçimler, bir yıl önceye alınarak, 21 Temmuz 1946 günü gerçekleştirildi. Seçime Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti ve Milli Kalkınma Parti ile diğer bazı yeni kurulmuş küçük partiler katıldı. Genelde kabul gören sonuçlara göre, seçilen 465 milletvekilinden 397'sini CHP, 61'ni DP, 7'sini bağımsızlar kazandılar. Seçim, son yasal düzenleme uyarınca adli denetim dışında, açık oy, gizli sayım yöntemine ve çoğunluk sistemine göre yapılmıştı. Ancak, seçim sonuçları hile karıştırıldığı ve baskı yapıldığı gerekçesiyle çok tartışılmıştır.[1]

1943 Yılı Genel Seçimlerinde Tokat Milletvekilliğine Adaylık Talebinde Bulunanlar:

1943 Genel seçimlerinde Tokat'tan milletvekili seçilebilmek için müracaatta bulunan 22 adayın dilekçesi değerlendirilmiştir.[2] Adayların tamamına yakını Tokat doğumlu olup, muhtelif meslek ve eğitim düzeyine mensup kişilerden oluşmaktaydı:

Fuat Artuner, Şevket Kunduk, Remzi Zarakol, Tevfik Demirel, Sabri Çelikkol, Refik İşbitiren, Mustafa Fahri Latifoğlu, Ali Rıza Yalçınalp, Mustafa Latifoğlu, O. N. Ertekin, M. Ali Özöner, Mahmut Nedim Güntel, İhsan Tuğsel, Nuri Turgut, Mustafa İlâl, Ali Rıza Atasoy, Ali Özeren, Kaşif Baştuğ, Feyzi Yenal, Remzi Kayaalp, Hulusi Yetişkin, Recai Güreli.

1943 Seçimlerinde müracaatta bulunanların tamamı lise ve lise üzeri bir eğitim düzeyine sahiptiler. Üniversite ve Harp Okulu mezunlarından bazıları eğitim ve ihtisaslarını Avrupa'da tamamlamışlardı.

1 Seçim Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, TBMM Basımevi Ankara (ty), s.88-92. Tunçay, Mete-Cemil Koçak vd., Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980, İstanbul 1989, s.134-143.

2 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.01.322.1327.2

Mustafa Latifoğlu 1919 yılında Tokat İdadisinden, Hulusi Yetişkin de aynı yıl Elazığ İdadisi'nden mezun olmuşlardı. 1927 yılında Menbaülirfan ve Tayyare Makinist Mekteplerinden mezun olan İhsan Tuğsel, 1940'dan beri Niksar CHP Başkanlığı, Ocak 1942'den beri Niksar Belediye Başkanlığı görevinde bulunuyordu.

Mustafa Latifoğlu, geçen devre Tokat Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştu. Başkanlığı sırasında şehir hidrolik santralı ile şehir içme suyu tesisatı, modern mezbaha yapılarak işletmeye açılmıştı. Latifoğlu, "Memleketime nâfi olduğumu zannediyorum. Memleketimin büyükleri ve hemşehrilerim mebusluğa namzetliğimi koymamı arzu ettiler. Ben de bu teveccühten cesaret alarak müracaat ediyorum. Tensip buyurulduğu takdirde memleketim olan Tokat'a Partimiz adına mebus namzedliğimin vaz'ını reca ederim." diyordu.

Elazığ'da doğan Hulusi Yetişkin, 1920-1923 yılları arasında Elazığ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı olan Satvet-i Milliye gazetesinin sahibi ve yazarı sıfatıyla çalışmıştı. 1940-1941 yıllarında CHP Tokat Vilayeti idare heyeti üyeliğinde ve Tokat Halkevi Başkanlığında bulundu. Yetişkin, Diyarbakır'a tayin olması üzerine bu görevlerinden ayrılmıştı. O sırada, Diyarbakır Halkevi Dil ve Edebiyat komitesi üyeliğinin yanı sıra, Diyarbakır gazetesinde yazıları yayınlanmaktaydı. Hulusi Yetişkin geçmişteki başarılarından bahsederken, "İkinci intihap devresinde Parti namzetlerinin kazanması uğrunda sarf ettiğim mesaiden dolayı ebedi şef Atatürk'ün teşekkür telini o zamanki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Elazığ merkezi takdirnamesini ve bunlara mümasil vesaiki Tokat Halkevi reisi iken noterden tasdikli suret olarak takdim etmiştim. Parti Müfettişi Zihni Orhun Partideki mesaime vakıftır." demektedir.

Aralarında öğrenimlerini yabancı okullarda tamamlayanlar da bulunuyordu. Mustafa Fahri Latifoğlu, ilkokuldan sonra 1914'e kadar Fransız Rahip mektebinde, 1914-1919 tarihleri arasında Tokat idadisinde, 1920'de Merzifon Amerikan Koleji'nde ve nihayet 1921-1925 tarihleri arasında İstanbul Robert Koleji'nde okumuştu. Mahmut Nedim Güntel, Zile İdadisi ve Merzifon Amerikan Koleji'nde öğrenim görmüştü. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ilk Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in oğlu olan Şevket Kunduk, Galatasaray Lisesi'nden sonra Macaristan'da "Macar Ovar" ziraat akademisinden mezun olmuştu. Şevket Kunduk dilekçesinde ayrıca şu bilgilere yer vermektedir:

"Umumî Harpte beş sene ihtiyat zabiti olarak vatanî vazifemi yaptıktan sonra Millî mücadelemizde pederim merhum Hariciye Vekili Bekir Sami ile Moskova heyet-i murahhasasıyla sonra yine millî vazife ile Avrupa'da bulundum. Daha sonra arazimde ziraatle meşgul oldum. 1942 senesi Mart ayına kadar da üç sene Ankara'da İş Bankası idare meclisi azalığında bulundum. Elyevm Tokat'ta bulunan arazimde ziraatle meşgulüm."

Adaylardan dördü Hukuk Fakültesi mezunuydular: Remzi Zarakol, Refik İşbitiren, Nuri Turgut, Ali Özeren. Remzi Zarakol ile Nuri Turgut**,** Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuşlardı. Ali Özeren, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni 1912-1913 öğretim yılında tamamlamıştı.

Milli Mücadele döneminde Reşadiye Belediye Başkanı olan Nuri Turgut, 1921 yılında Tekâlif-i Milliye Komisyonunda katiplik ve Bağış Toplama Komisyonu (derc-i ianat) başkanlığını görevlerinde bulunmuştur. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasındaki diğer çalışmalarını ise şöyle sıralamaktadır: "Atatürk'ün Tokat'taki ilk tarihi toplantısına Reşadiye kazasını temsilen iştirak etmek ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatını daire-i kazada hazırlamak. Misâk-ı Millî'nin tahakkuku için kazayı temsilen Belediye Reisi sıfatıyla İstanbul hükümetiyle tahriren ve fiilen savaşmak, bunlara ve muhitimizde geniş faaliyet yapan Pontus teşkilatına karşı verilen emirler dairesinde sansür teşkilatını idare etmek."

Giresun'a bağlı Bulancak kazası kaymakamı olan Remzi Zarakol, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta köylerde yaptığı hizmetlere yer vererek şunları yazıyordu:

"Sayın Milli Şefimiz İsmet İnönü'ne,

Ankara Hukuk Fakültesi mezunlarındanım. On sene köylerde, bir sene Niksar kaza merkezinde, bir sene Tokat merkez Cumhuriyet ilkokulu öğretmen ve baş öğretmenliklerinde çalıştım. Köylerde çalışmayı bir ideal sayarak Türk köylüsünü yakından tanımağa muvaffak oldum. Köylüyü sevdim ve sevdirdim. Bulunduğum köylerde Türk inkılabını ve maarif sevgisini sarsılmaz bir iman haline getirdim. Önce alâka ve devamsızlık yüzünden mektebinin kapatıldığı Geyran köyünde altı sene çalıştım. Bütün köylüyü okuttum. 15 kadar çocuğun da daha yüksek mekteplerde okumasını temine muvaffak oldum. O köy, bugün yegane maarifsever bir köy olarak tanınmaktadır. Bu, benim eserimdir. Tokat maiyet memurluğum esnasında büyük zelzele oldu. Soğukta, karda, fırtınada gece gündüz koştum. Yaz güneşinin kırk derece harareti altında yıkılan köylerin planlarını araziye tatbik etmek, zelzelenin harabeleri üzerinde yepyeni köyler ve nahiyeler kurmağa savaştık ve muvaffak olduk. Evet bunların hepsini bir vazife ve memleket aşkiyle yaptım. Ve yapacağım bunun için bir şey beklemiyorum. Halkı kazandım, ruhları kazandım. Bu benim için en büyük bir zevk ve en büyük bir kazançtır.

Memleketin en ücra köylerinden alda kaza ve vilayet merkezinde hem kültür ve hem de imar sahalarında feragatle çalışan bir vatan çocuğu olduğum için memleketi daha iyi tanıyorum.

Türk köylüsünün ahvali ruhiyesini, onların nelere muhtaç olduğunu çok iyi biliyorum. Memlekete daha faydalı işler görmek azmindeyim. 35 yaşını bitirdim. Bütün kanuni evsafı haizim."

Bir ara Tokat Cumhuriyet savcılığı (müddei umumilik) görevinde bulunan ve gönüllü olarak Balkan Savaşı'na da katılmış olan Ali Özeren, dilekçesini şu cümlelerle bağlıyordu: " Şimdiye kadar bir gûnâ cünha ve cinayetim olmamakla beraber sicilimde bir lekem yoktur. Tokat'ta iken Halk Partisi'nin köy kolunda çalıştım. Büyük Millet Meclisi'nde çalışmak ve sevgili hükümet ve vatanımda hizmet etmek istiyorum. Bu defaki seçimde Tokat saylavlığına intihap edilmek üzere namzedliğimi koyuyorum."

Refik İşbitiren, Tokat ve Samsun milletvekilliklerine aday olmak istiyordu. İkinci Meşrutiyet'in başlarından itibaren İstanbul nüfus ve vergi idarelerinden başka Dârüşşafaka Mektebinde öğretmenlik, Samsun ve Trabzon ticaret odalarında başkatiblik, Samsun Ticaret Mektebinde öğretmenlik görevlerinde bulunmuştu.

Zonguldak Defterdarı Remzi Kayaalp, Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuştu.

Kâşif Baştuğ ve Mustafa İlâl, sırasıyla 1914 ve 1930 tarihlerinde İstanbul Tıp Fakültesi'nden diploma almışlardı. Balkan Harbinde Nuhkuyu Kolera Hastanesi, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale hastanesinde görev yapmış olan Kaşif Baştuğ, başta Tokat olmak üzere Adana, Mersin, Malatya ve Hatay vilayetlerinin herhangi birinden aday olmak istiyordu. Mustafa İlâl, Tokat'tan sonra Muğla veya İçel milletvekili adaylığını tercih ediyordu.

Asker kökenli adaylardan Ali Rıza Yalçınalp 1898'de, Recai Güreli 1906'da, Sabri Çelikkol 14 Mayıs 1911'de Harp Okulu'nu bitirdiler. Adaylardan en yaşlısı olan Feyzi Yenal, Islahat devri askeri eğitim kurumlarından olan Mühendishane-i Berrî Hümâyûn'dan Eylül 1908 tarihinde mezun olmuştu. Recai Güreli, Balebek, Vadiyülacem, Kuneytara, Fatsa, Ünye, Merzifon, Vezirköprü, Saray, Kemaliye, Ödemiş kaymakamlıklarından sonra Tokat, Muğla ve Balıkesir valiliğinde bulunuyordu. Sabri Çelikkol, bir önceki seçimde Ankara'dan aday olmuşsa da seçilememişti. Başarısızlığını, "Ankara kazalarının yabancısı bulunmaklığım dolayısıyla bittabi matlup miktarda rey alamadım" sözleriyle açıklamaktaydı. Çelikkol, ayrıca 1920 yılında İstanbul'da Nişantaşı'nda M.M. Gurubu idare heyetinde görev aldığını belirtmişti.

Feyzi Yenal, üç sayfalık müracaat dilekçesinde özgeçmişine geniş yer vermektedir. 1908 yılında Mühendishane-i Berrî Hümâyûn'dan topçu subayı (mülâzım-ı sanisi) olarak mezun olduktan sonra tuğbaylığa kadar yükselmişti. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'ye fiilen katılmış olan Feyzi Yenal, bu savaşlarda birçok defa yaralanarak "kıdemlerle taltif" edilmişti. Feyzi Yenal, 31 Mart (13 Nisan) 1909 Olayı'nda Edirne'de İsmet İnönü'nün emrinde görev aldığını, "1325'de 31 Mart hadisesini bastırmak hususunda Yüksek Reisicumhurumuzun idare ve emirleriyle nefer kıyafetiyle fedailik vazifesini yaptım" şeklinde ifade etmektedir.

Ali Rıza Yalçınalp, özgeçmişinden bahsederken şu bilgileri vermektedir:

"Yüzbaşılığımda Arnavutluk harekat-ı askeriyesine, Balkan ve Büyük Harbe iştirak ettim. Büyük Harbde tabur ve alay kumandanlığıyla Kafkas Cephesi'nde birçok muharebelere iştirak ettim. Milli Mücadele'ye bidayetten nihayete kadar iştirak ettim. Büyük Taarruz'da göstermiş olduğum fedakârlığımdan dolayı Büyük Millet Meclisi'nin takdirnamesiyle iki maaş nisbetinde mükafat-ı nakdiye ve fevkaladeden kaymakamlığa terfi ettim ve istiklal madalyasıyla taltif olundum.

1941, 1942 senelerinde Cumhuriyet Halk Partisi Tokat vilayet idare heyeti azalığında reis vekaletinde ve halkevi reisliğinde çalıştım. Altı senedir Ziraat Odası reisliğinde çalışıyorum. Elyevm Tokat Vilayeti Kızılay Cemiyeti Reisliği ve Belediye ve Meclisi Umumi azalığında bulunuyorum. Bütün hayatım lekesiz ve şaibesiz geçmiştir.".

Ali Rıza Atasoy, O. N. Ertekin ve M. Ali Özöner Askerî Tıbbiye Mektebi mezunuydular.

Ali Rıza Atasoy**,** memuriyetinin ilk yıllarında Yemen'de Hudeyde hastanesinde (1901), Şam'da Askeri hastanesi cilt mütehassıslığında (1902), Şam'da Harbiye Mektebi öğretmenliğinde (1905) bulunmuştu. 1925-1927 yılları arasında Reşadiye kazası Türkocağı, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Tayyare Cemiyeti gibi kamu yararına çalışan derneklerde fahri görevler almıştı.

8 Ocak 1938 tarihinde Tokat'ta 8.Kolordu kimyagerliğinden emekli olan M. Ali Özöner**,** o tarihten beri Ankara Belediyesi Su İşleri Kimyageri olarak görev yapmaktaydı. Özgeçmişinden söz ederken şu bilgileri vermektedir:

"Askeri Tıbbiye'den 323 senesi ilkteşrinde mülazım-ı evvellikle neşet, bir derece terfien müstakil Hicaz Fırkası'na tayin edildim. Mart 327 tarihine kadar Hicaz fırkasında kaldım. 327'den Nisan 328 tarihine kadar Marsilya'da Trablusgarp sevk komisyonunda ve Derne'de, 328 Temmuz'da Anadolu Garp Ordusunda, 329 Şubat'ta Pangaltı Harp Okulu Hastahanesine, 329 Haziran'da Süvari Küçük Zabit Mektebine, 329 Temmuzda Karahisar Fırkası Sıhhıye bölüğüne tayin edilerek Edirne'yi istirdat ettik. 329 İkicikânun Ankara Merkez Hastahanesi eczacı başılığına, 330 Eylül mükerrer üçüncü seyyar hastahane eczacılığına Beşinci Kolordu ile Çanakkale'de Çamburnu, Kilidülbahir hastanelerini tesis ettik.

28 Mayıs 334 Samsun Hastahanesi başeczacılığından Batum Umum depolar Müdürlüğüne, 14 Şubat 335'te umumi çıkış ve Trabzon'a varış. 13 Şubat 339 Selimiye'de Askeri Baytar Mektebi eczacılığına, 923'te hükümet tarafından Avrupa'ya kimya tahsil etmek üzere Strazburg kimya şubesine, 925'te Paris'te Beynelmilel askeri etibba ve eczacılar kongresine murahhas seçildim. 926'da İsviçre'de Cenevre Üniversitesi kimya şubesine devam ederken Almanya'da komprime, ampul ve konserve gibi imalat üzerinde ve Alman Hükümeti Harbiye Nezaretinde çalışmak üzere hükümetin emrini yerine getirdim.".

Emekli bir binbaşı çocuğu olduğunu belirten Tevfik Demirel, "Partinin bütün umdelerine sadık bir vatandaş olmakla beraber halkevlerinin muhtelif kollarında faal olarak" görev aldığını belirtiyordu.

1943 Yılı Genel Seçimlerinde Adaylık Başvurusunda Bulunanlar:

Adı Soyadı- Doğum tarihi- Doğum yeri- Mesleği- (Diğer)

Fuat Artuner: 1895- Tokat- Asker: Konya Askeri Ortaokulu Tarih-Coğrafya öğretmeni. (Tokatlı Ferik Hacı Ali Paşa'nın torunu)
Şevket Kunduk: 1892- Tokat- Ziraatçi- (Bekir Sami Bey'in oğlu).
Remzi Zarakol: 1907- ?- Hukukçu- (Bulancak kazası kaymakamı).
Sabri Çelikkol: 1883- Tokat- Emekli subay.
Refik İşbitiren: 1889- Tokat- Avukat.
Mustafa Fahri Latifoğlu: 1902- Tokat- Ziraatçi.
Ali Rıza Yalçınalp: ?- ?- Asker.
Mustafa Latifoğlu: 1904- Tokat- Çiftçi/tüccar - (Tokat eski Belediye Başkanı).
O. N. Ertekin: ?- Sivas- Emekli yarbay- (Göz mütehassısı).
M. Ali Özöner: 1884- İzmir- Eczacı kimyager- (Ankara Belediyesi Su İşleri Kimyageri).
Mahmut Nedim Güntel: 1901-Turhal- Askeri Ortaokul Türkçe öğretmeni.
İhsan Tuğsel: 1905- Niksar- Fabrikatör/Ziraatçi- (Niksar CHP ve Belediye Başkanı).
Tevfik Demirel: ?- ?- Develi kazası nüfus memuru- (Emekli bir binbaşı çocuğu).
Nuri Turgut: 1898- Tokat- Devlet memuru- (Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Maarif Şubesi Müdürü).
Mustafa İlâl: 1903-Yıldızeli- Doktor.
Ali Rıza Atasoy: 1879- Reşadiye- Askeri doktor.
Ali Özeren: 1888-1890- Eski Zağra- Hukukçu
Kaşif Baştuğ:1891- Zile- Göz doktoru.
Feyzi Yenal: 1883- Erbaa- Topçu subayı.
Remzi Kayaalp: 1901- Kayalar- Maliyeci- (Zonguldak Defterdarı).
Hulusi Yetişkin:1902- Elazığ - Bankacı.
Recai Güreli: 1884- Manastır- subay- (Balıkesir Valisi)

1946 Genel Seçimlerinde Tokat Milletvekilliği İçin CHP'den Aday Olmak İsteyenler:

1946 Seçimlerinde Tokat milletvekilliği için 30 adayın başvuruda bulunduğu görülmektedir.[3] Bunlardan Fuat Artuner, Mustafa Latifoğlu, Feyzi Yenal, Remzi Kayaalp, Mahmut Nedim Güntel 1943 seçimlerinde de aday olmuşlardı. Adaylar şunlardı:

Fazıl Erim, H. Turgut Asarkaya, Şükrü Mütevellioğlu, Mehmet Öztürk, Remzi Kayaalp, Hasan Hilmi Güler, Nurettin Biriz, Fuat Artuner, Mustafa Latifoğlu, Galip Türker, Dr. Muttalib Uslu, Fevzi Eken, Hüseyin Faruk Sokullu, Emin Kural, Bekir Akın, Ekrem Özarın, Hakkı Ercan, Süreyya Genca, Emin Karpuzoğlu, Feyzi Yenal, Necati Gökmoğol, Mustafa Kemal Taylan, Fuat Rahmi Akman, Rüstem Karaca, A.Fuat Çeviren, Ahmet Koçaker, İsmail Boysan, Şerafettin Bingöl, Hilmi Güneri, Mahmut Nedim Güntel.

3 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.01.322.1328.1

Bu seçimlerde adaylar, 1943 seçimlerine göre, meslek ve eğitim düzeyleri itibarıyla daha geniş bir yelpaze içinde yer alıyorlardı. Katılanlar arasında ilkokul (ibtidai), ortaokul (rüşdiye) ve idadi (lise) mezunlarının yanı sıra çok sayıda yüksek öğretim mezunu bulunmaktaydı. Bazılarının savaş sebebiyle öğrenimlerini yarım bıraktıkları veya sonradan sınavlara girerek diploma aldıkları anlaşılmaktadır.

Köy muhtarından öğretim üyesine kadar muhtelif düzeyde birçok kişi, adaylık başvurusunda bulunmuşlardı. Bunların üçte biri öğretmenlerden oluşmaktaydı. Adaylar arasında öğretim üyelerinin yanı sıra çiftçi-ziraatçi, tüccar, devlet memuru, emekli memur ve asker, hakim, bir korgeneral ve bir tıp doktoru bulunmaktaydı.

Köy muhtarı Rüstem Karaca ilkokul mezunu olduğunu ifade etmişti. Zile'nin Maşat köyünde çiftçilikle uğraşan Mehmet Öztürk de muhtemelen ilkokul mezunuydu. Ahmet Koçaker, Sivas Rüşdiyesinden mezun olmuştu.

Ömrü savaş meydanlarında geçen Emin Kural, durumunu "Balkan, Umumi seferberlik ve İstiklal Harblerinde cenk meydanlarına iştirak ederek ağır yaralı olarak Gümrü'de mecruh olmuş bir çavuşum" şeklinde özetliyordu. Dilekçesinde fotoğraf yoktu; "Fotoğraf malzemesi olmadığından fotoğraf çıkarılamamıştır. Evvelki seçimlere birkaç defa arz ettiğim namzetlikte fotoğraflarımı göndermiştim, Genel Sekreterlik dosyasında mevcuttur." diyordu.

Adaylardan birçoğu idadi (lise) mezunuydular. H. Turgut Asarkaya, Şükrü Mütevellioğlu ve Mustafa Latifoğlu Tokat İdadisi'nden mezun olmuşlardı. Fuat Rahmi Akman**,** ilk ve orta tahsilini Zile'de yedi senelik idadide yaptığını belirtmişti. Mahmut Nedim Güntel, Tokat, Zile İdadiyeleriyle Merzifon-Amerikan Koleji'nde okumuştu. Fevzi Eken ile Emin Kural okul belirtmeksizin sadece idadi mezunu olduklarını ifade etmişlerdi.

Şükrü Mütevellioğlu, Milli Mücadele yıllarında Tokat'taki çalışmalarıyla tanınan Nuri Mütevellioğlu'nun oğluydu. 1946 yılında CHP'nin Tokat Merkez ilçesi başkanı ve aynı zamanda il belediye kurulu üyesiydi. Özgeçmişinden bahsederken şu bilgileri vermekteydi:

"Milli Mücadelenin bidayetinde Tokat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olan ve bu vazifeye ilaveten uhdesine verilen Kuva-yı Milliye kumandanlığı ile Artova, Zile, Erbaa isyan hareketlerinde ve Pontus harekatında bilfiil feragat ve fedakarlıkla çalışan ve 1929 senesinden vefatına kadar muhtelif intihab devrelerinde Partimizin Tokat Vilayet idare heyeti reisliğini yapan Nuri Mütevellioğlu'nun oğluyum. Milletin hizmet safında yer almak ve particilik zihniyeti ile çalışmağı daha küçük denecek yaşta iken babamdan görüp öğrendiğim için idadi tahsilimi ikmalden sonra 1927 yılında Fırkaya kaydedildim ve bu şerefli ödevde çalışmayı kendime gaye edindim.".

1943 Genel seçimlerinde de adaylığını koyan Mahmut Nedim Güntel, öğretmenlik mesleğinin yanı sıra gazetecilik, yazarlık ve şiirle uğraşıyordu. Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da yayınlanan İrade-i Milliye ve Emel gazeteleriyle, daha sonra İstanbul'da yayınlanan İtisam gazetesinde makaleleri yayınlanmıştı. 1937 yılından beri de Konya'da çıkan ve CHP'nin yayın organı olan Ekekon gazetesinin yazarları arasındaydı. O sırada "manzum ve mensur" basılı 18 eseri bulunan Güntel[4] hakkında bir de kitap yayınlanmıştı.

A.Fuat Çeviren, öğrenimini Manastır İdadisine kadar sürdürebilmiştir. Tokat veya İzmit vilayetlerinden aday olmak isteyen Çeviren, "adaylığımın konulmasına lütfedildiği takdirde kuvvetli bulunduğum bu iki vilayet dahilinde müstakil olarak dahi kazanmam ihtimali bu Vilayet halkına yaptığım hizmet ve kazandığım sempati dolayısıyla kuvvetli bir ihtimal dahilinde olduğundan memleketin kurtarıcı ve yaşatıcısı olan bünyenizde gücüm dahilinde çalışacağımı arz ederim." demekteydi.

İlk ve orta öğrenimini Selânik'te yapan Mustafa Kemal Taylan, lise öğrenimini Galatasaray Lisesi'nde tamamlamıştı. İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ne devam ederken Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine ikinci sınıfta Fakülteden ayrılarak yedek subay yetişmek üzere Harbiye'ye girmişti. Mustafa Kemal Taylan, halkın arzusu üzerine adaylık başvurusunda bulunduğunu dile getirmekteydi:

"Tokat İli merkez ve çevresi Halk ve köylüleri tarafından 300 kişi yerine 584 kişi yazılı bir belge ile Cumhuriyet Halk Partisi adına Tokat İli Milletvekili adaylığım için 4918 sayılı Milletvekilleri seçimi kanununun 33 ncü maddesine dayanarak Tokat İli Seçim Kurulu Başkanlığı'na müracaat ettiler.

Halkımızın bu içten gelen tezahürü üzerine ben de sureti bağlı dilekçem ile Cumhuriyet Halk Partisi adına aday gösterilmekliğim için Tokat İli Seçim Kurulu Başkanlığına müracaat ettim. Memur olmaklığım hasebiyle C.H.Partimizin tabiî bir azası olduğumdan adaylığımın, **serbest adaylık olarak konulmasını değil Partimiz adına aday gösterilmekliğimi** diler saygılarımı sunarım."

Milletvekili adaylığına başvuranlar arasında öğretmenler de bulunuyordu: H. Turgut Asarkaya, Nurettin Biriz, Ekrem Özarın, Hakkı Ercan. Nurettin Biriz, 1921 yılında İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuştur. Ekrem Özarın ise, 1920 yılında sınavla girdiği Ankara Muallim Mektebinden 1924 yılında mezun olarak Acıpayam merkez Şark İlkokuluna öğretmen olarak atanmıştır.

Tokat Ortaokulu'nda Tarih-Coğrafya öğretmeni olan H. Turgut Asarkaya, 8 Haziran 1946 tarihli dilekçesine özgeçmişiyle (hal tercemesi) birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'nca kendisine verilen teşekkür ve takdirlerin listesini eklemişti. Altı senelik Tokat İdadisi'nden 1917 yılında mezun olmuştu. Asarkaya, arazilerinde çifcilikle meşgul olduğu sırada yörede Pontus eşkıyaları ortaya çıktığından,

4 Semahat Özdenses tarafından Hüzzam makamında bestelenmiş olan"Dün gece mehtaba dalıp hep seni andım" adlı şarkının güftesi Mahmut Nedim Güntel'e aittir.

"bu yıllarda isyan dolayısıyla atım ve silahımla Milli Mücadeleye katıldım" demektedir. 1926 yılında kurduğu Tokat Müzesinde 18 ay fahri memur olarak çalışmıştı. Ulusal Savaş'ta Tokat, Osmanlılar Zamanında Tokat-I adlarıyla iki eseri yayınlanmıştı. Hazırlamış olduğu Osmanlılar Zamanında Tokat-II ve III, Tokatlı Büyükler, Erbaa, Turhal adlı eserleri henüz basılmamıştı. Bunlardan başka Tokat Coğrafyası, Tokat'ta Eski Mezarlar, Tokat ve Erbaa Zelzeleleri adlı eserleri hazırlamakta olduğunu bildiriyordu.

Nurettin Biriz, 1921-1928 tarihleri arasında Ordu, Artvin, Edirne, Manisa, Çanakkale, İzmir ve İstanbul'da ilkokul öğretmenliği ve başöğretmenlik yapmıştı. 1928- 1939 yıllarında Manisa, Kocaeli, Tekirdağ ve İstanbul'da İlköğretim müfettişliğinde bulunmuştu. 1939-1944 yıllarında Samsun-Havza ve Ladik Köy Eğitmenleri kurslarında ve Ladik-Akpınar Köy Enstitüsü'nde müdürlük yaptıktan sonra 1944'te İstanbul İlköğretim Müfettişliğine atanmıştı. Biriz, Ladik-Akpınar Köy Enstitüsü'ndeki çalışmalarının karşılıksız kalmadığını, "Bu Enstitüye bir çadırla başladım ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın 29 Ekim 1943 G. Ve 6.16694 sayılı emirleriyle 4274 sayılı kanunun 49 ncu maddesinin 3 ncü fıkrası gereğince Enstitüdeki çeşmeye soyadımın verilmesi yolundaki takdirle karşılanarak ayrıldım" sözleriyle ifade etmekteydi. Halkevlerindeki çalışmalarının yanı sıra, 1923-1924 yıllarında Edirne'de Ağabey çocuk dergisini çıkarmış mesleki kitaplar yayınlamıştı: Mesleki Konuşmalar, Aile ile Mektepte Elbirliği, İlkokul'da Geometri, İstanbul Yakın Yurt İncelemeleri Kılavuzu. Biriz dileğinin, "Millî Şef Büyük İnönü'nün asil görev çağırışına koşmak, onun emrinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin adamı ve adayı olarak millete ve memlekete hizmet etmek" olduğunu bildiriyordu.

Hakkı Ercan, 17 yıllık öğretmenlik hayatının 12 yılını Ankara'nın bucak ve köylerinde başöğretmen olarak geçirmişti. Aynı zamanda köycülük davasıyla ilgili yazılar yayınlamıştı. Hakkı Ercan'ın, Köylerimizde Adetler adlı kitabı Ankara Halkevleri Bürosu tarafından satın alınmıştı. Köy Kılavuzu adlı yazıları ise CHP'nin Yurt gazetesinde iki yıl boyunca yayınlanmıştır. Ayrıca, Sivas'ta yayınlanan Ülke gazetesine de yazılar göndermekteydi. Ankara Halkevi Başkanı Ferit Celâl Güven, Ahmet Kutsi Tecer, Naşit Uluğ, Behçet Kemal Çağlar kendisini yazılarıyla ve şahsen tanımaktaydılar. Dilekçesinde, "Köycülük Davamızın siyasi bir elemanı olmak ve memleketime daha verimli çalışmalar sağlamak için Yüksek Partimizin aday listesine girmemi ve Tokat'tan milletvekili seçilmemi arzu etmekteyim." diyen Hakkı Ercan, Sivas'tan 5 Temmuz 1946 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderdiği özel mektupta bu talebini dile getirmişti. Mektup, "Yüce İnönü'ye Partimizin değişmez genel başkanı" hitabıyla başlıyordu.

1924 Yılında Ankara Muallim Mektebi'nden mezun olduktan sonra bir süre öğretmenlik yapan Ekrem Özarın, o sırada TBMM Basımevinde musahhih olarak çalışmaktaydı. 1905 yılında Selanik'te doğan Ekrem Özarın, 1913 yılında ailesiyle birlikte İzmir'e gelmişlerdi. Babası 1897 Tırhala göçmenlerindendi. 1944 Yılında Zile Askerlik Şubesi'nde askerlik yaptığı sırada halkla kurduğu iyi mü-

nasebetlerinden dolayı Tokat'tan aday olmak istiyordu. 12 Haziran 1946 tarihli dilekçesinde ayrıca şu bilgileri vermektedir:

"İlk tahsilim Acıpayam ilçesinin altı sınıflı ilkokulunda yaptım. 1920 yılında Ankara Muallim Mektebine sınavla girdim. 1924 yılında mezun olarak Acıpayam merkez Şark İlkokuluna öğretmen oldum. 1926 yılında evlendim. İkisi kız biri erkek olmak üzere üç çocuğum vardır. Eşim merkez Ulus okulunda öğretmendir. Muhtelif tarihlerde köy Başöğretmenlikleri ve Denizli ilinin Tavas, Sarayköy ilçelerinde Başöğretmen ve Milli öğretim memurluklarında bulundum. Bu on üç yıllık meslek süresi içinde ele alınır, iyi düşünceli ve iyi çapta muti ve müspet karakterli hükümet adamı yetiştirdim.

1937 yaz sömestrinde Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne geldim. 1940 yılında bir ve 1944 yıllarında iki defa olmak üzere askere davet edildim. Topçu üsteğmeniyim. Son askerliğimi Zile Askerlik Şubesi'nde yaptım. Bu görevde iken gerek merkez ve gerek yıllık ihtiyat yoklamaları sırasında dolaştığım köylerde bu köylü ve kasabalı aziz vatandaşlarımın itimatları ile hakiki sevgi ve muhabbetlerini kazandım."

Fazıl Erim, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun olmuştu. Remzi Kayaalp, 1922 senesinde Mülkiye (Siyasal Bilgiler) Mektebi'ni bitirmişti. Necati Gökmoğol, 1929-1930 yılında Hukuk Fakültesi ve Yüksek Denizcilik Okulunu bitirdi. Emekli bucak müdürü Hasan Hilmi Güler ise Hukuk Fakültesi mezunuydu. Turhal Şeker Fabrikasında çalışmakta olan Hüseyin Faruk Sokullu, 1927-1928 senesinde Konya Lisesinden mezun olarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuş ise de, öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kalmıştı.

Remzi Kayaalp, ikinci defa Tokat'tan genel seçimlere katılmak istiyordu. Zonguldak Defterdarlığında altıncı yılını geçirmekteydi. Daha önceki yıllarda Ankara, Bursa ve Mersin'de üçer yıl, Maliye Vekaleti'nde de şube müdürü olarak dört yıl çalışmıştı. Dilekçesinde, CHP'ye bağlılığını ifade ederek bunu teyid edecek referanslar vermekteydi:

"Halk Partisinin sadık bir hadimi ve senelerden beri memur bulunmakla beraber mukayyet azası bulunmaktayım. Bursa Defterdarı bulunduğum sırada şimdiki Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olup o zaman Bursa Parti reisi bulunan Sayın Sadi Konuk'un tezkiyesiyle dahil bulunduğum yüce Halk Partisi'nin bütün prensip ve programlarının en hâr bir taraflısı ve yılmaz hizmetlisi ve bağlılık bakımından ön safta gelen bir azası bulunmaktayım. Her yerde şerefimle ve namusumla ve vatanıma hizmet emeliyle emeğimi bolca harcıyarak çalıştım. 24 senelik memurluk hayatımda hiçbir şaibem yoktur. Hatta bir tahkikat bile geçirmedim.

Tokat'ın yerlisi bulunmaktayım. Tokat'ta memleketimiz bulunmakla beraber mektepten mezun olduktan sonra Divanı muhasebat murakibi olarak üç buçuk sene kadar devlet hizmetinde bulundum.

Kırşehir mebusu ve Zonguldak parti müfettişi sayın Bay Şevket Turgut'tan partiye karşı bağlılığım hakkında bilgi edinilebileceği gibi bura Halk Partisi'nden de tahkikat icra olunabilir.

Bütün ailem Tokat'ta yerleşmiş bulunmaktadır. Ankara Tümen Komutanı Tokatlı Tümgeneral Hamdi Koyutürk'ün kayın biraderiyim. Tokat'tan intihab kabiliyetim olduğuna kuvvetle kaniim."

Genç adaylardan biri ve tek tıbbiyeli olan Maraş doğumlu Dr. Emin Karpuzoğlu, 4 Mart 1933 yılında İstanbul Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştu.

Milletvekilliği için başvuruda bulunan asker adaylardan Fuat Artuner, Bekir Akın, Feyzi Yenal ve Şerafettin Bingöl Harp Okulu'ndan mezun olmuşlardı. Bekir Akın, emekliye ayrıldıktan sonra ortaokul öğretmenliğinde de bulunmuştu. Galip Türker, Harp Akademisi'nden kurmay subay olarak mezun olmuştu.

1946 seçimlerinde Niksar ve Tokat doğumlu iki akdemiysen de yer almaktaydı; Dr. Muttalib Uslu ile Süreyya Genca.

1893 yılında Tokat'ta doğan Süreyya Genca, Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nu bitirdikten sonra Almanya'da Bağcılık ihtisası ve şarapçılık eğitimi alarak profesörlük unvanını kazanmıştı. Prof. Dr. Süreyya Genca, 1925-1927 yılları arasında Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nda Profesör ve Rektör olarak görev yaptıktan sonra 1927-1939 yılları arasında Tokat milletvekilliğinde bulunmuştu. Daha sonra, 1939-1944 yıllarında Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü Rektörü olarak görev yapmıştı.

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Ormancılık Enstitüsü Şefi Dr. Muttalib Uslu**,** ilk öğrenimini Niksar'da, orta ve lise öğrenimini Sivas ve Bursa liselerinde tamamlamıştı. Daha sonraki öğrenim hayatı hakkında şu bilgileri vermekteydi: "1931 yılında İstanbul Yüksek Orman Okuluna girerek üç yıllık tahsilden sonra birincilikle mezun olarak "Yüksek Orman Mühendisi" diplomasını aldım. Bunu müteakip Almanya'da Eberswalde Yüksek Orman Akademisini bitirerek ikinci defa Yüksek Orman Mühendisliği diplomasını aldım. 1938-1939 yıllarında Orta ve Kuzey Avrupa Devletleri Ormancılığını etüt ederek, Göttingen Üniversitesi Ormancılık Politikası Enstitüsünde doktora imtihanını vererek Ormancılık Doktoru unvan ve diplomasını aldım."

1917 yılında İstanbul yedek subay okulundan Filistin Cephesine katılan Hilmi Güneri, 1918 yılında asteğmen olarak İngilizlere esir düşmüştür. Mısır'da iki yıl esir kaldıktan sonra 1920'de Türkiye'ye geldiğinde hemen Milli Mücadele'ye katılmıştı.

Tokat Ortaokulu Müdür yardımcısı İsmail Boysan, hayatını "askerlik", "memuriyet" ve "cemiyet hayatı" şeklinde üç bölüme ayırmaktaydı:

"Askerlik: Birinci Cihan Harbinde yedek subay olarak Kafkasya, Makedonya, Dobrice harp cephelerinde üç buçuk sene çalıştım. "Osmanlı harp" ve Al-

man ikinci sınıf "Demir salip" madalyalarıyla taltif edildim. Milli Mücadelenin başından sonuna kadar "Beşinci Kafkas Tümeni"yle dört sene çalışarak İstiklâl Madalyası aldım. Şeyh Sait İsyanı hadisesinde tekrar askerliğe çağrılarak isyan bastırılıncıya kadar hizmet gördüm ve üsteğmenliğe terfi ettirildim. 1941 yılında dördüncü defa askerliğe çağrılarak Sekizinci Kolordu Mıntıka Mülhaklığında bulundum. Şimdiye kadar dört defa askerliğe davet edilerek sekiz sene üç ay yedek subay olarak orduda vazife gördüm.

Memuriyet hayatım: Milli Mücadeleden döndükten sonra Tokat Ortaokulu Beden Terbiyesi öğretmenliğine tayin edildim. Tayinimden iki sene sonra Müdür Muavinliği ödevini alarak kusursuz, muhtelif zamanlarda takdir ve muntazaman terfi ederek yirmi iki seneden beri vazife görmekteyim.

Cemiyet hayatım: Tokat'ta gençliğin spora karşı alakasını uyandırmak maksadıyla Gençler Birliği namıyla bir spor kulübü açarak bu kulübe başkanlık yaptım. O zamanki İdman Cemiyetleri İttifakı Teşkilatı'na göre mıntıka reisliği yaptım. Türk Ocağı reisliği ödevinde bulundum. Halkevi Spor Kolu başkanlığında ve Köycülük kolunda faal vazife gördüm. Halen Halkevi Spor Kulübü Başkanı ve Vilayet Beden Terbiyesi Müdürlüğü ödevini ifa etmekteyim."

Tokat eski belediye başkanlarından Fevzi Eken, Tokat'tan seçilme kabiliyetinin **(**kabiliyet-i intihabiye) yüksek olduğunu belirterek şöyle diyordu: **"**Bir devre belediye reisliği yaptım. Müteaddit devrelerde belediye meclisi ve encümeni azalıklarında ifayı vazife ettim. Milletvekilliğine mani hiçbir mahkumiyetim yoktur. Memlekette vatandaşlarımla hüsnü imtizaç ile yaşamaktayım. Gayem ziraatçi ve ticaretçi milletvekili olarak memlekete çalışarak ihrazı şeref etmektir.".

Çorum Seferberlik Müdürü olan Bekir Akın, "40 seneye varan Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinde vatanımızda yapılmış olan seçimlerin hiç birinde 70 bin nüfuslu ve halen iki ilçeye ayrılmış olan memleketimden, Erbaa'dan bir tek mebus çıkarılmamıştır. Vilayette en yüksek seçim kabiliyetini haiz olduğuma inanıyor ve bu inanç ile namzetliğimi arz ve ilanını rica ediyorum." diyordu.

1946 Yılı Genel Seçimlerinde Adaylık Başvurusunda Bulunanlar:

Adı Soyadı- Doğum tarihi- Doğum yeri- Mesleği- (Diğer)

Fazıl Erim: 1902- İstanbul-Lise öğretmeni- (Edebiyat).

H. Turgut Asarkaya: 1901- Tokat- Ortaokul öğretmeni- (Tarih-coğrafya).

Şükrü Mütevellioğlu:1905-Tokat- Ziraatçi.

Mehmet Öztürk: 1901- Zile- Çiftçi.

Remzi Kayaalp:1901- Kayalar- Maliyeci- (Zonguldak Defterdarı).

Hasan Hilmi Güler: 1891- Sivas- Hakim.

Nurettin Biriz: 1902- Edirne- İlkokul öğretmen- (İstanbul İlköğretim Müfettişi).

Fuat Artuner: 1895- Tokat- Emekli subay ve öğretmen (askeri ortaokul tarih-coğrafya)- (Yağcıoğulları ailesinden).

Mustafa Latifoğlu: 1904- Tokat- Ziraatçi/tüccar.

Galip Türker: 1882- Usturumca- Korgeneral-(Milli Savunma Bakanlığı Esliha ve Mühimmat Müfettişliği'nde çalışmakta).

Dr. Muttalib Uslu: 1910- Niksar- Ormancılık doktoru- (Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Ormancılık Enstitüsü şefi).

Fevzi Eken: 1896- Zile- ziraatçi/tüccar- (Tokat eski Belediye Başkanı).

Hüseyin Faruk Sokullu: 1905- Yanya- Devlet memuru- (Turhal Şeker Fabrikasında memur).

Emin Kural: 1892- Suşehri- Emekli memur-(Suşehri'nde dava vekili).

Bekir Akın:1889- Erbaa- Ortaokul öğretmeni (ziraat/ticaret)- Çorum Seferberlik Müdürü).

Ekrem Özarın: 1905- Selanik- ilkokul öğretmeni- (TBMM Basımevinde musahhih).

Hakkı Ercan: 1904- Tokat- Öğretmen.

Süreyya Genca: 1893- Tokat- Öğretim üyesi- (Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü).

Emin Karpuzoğlu: 1904- Maraş- Tıp doktoru.

Feyzi Yenal: 1883- Erbaa- Topçu subayı.

Necati Gökmoğol: 1909- İstanbul- Hukukcu.

Mustafa Kemal Taylan: 1889- Vodina- Devlet memuru- (İstanbul Tekel Umum Müdürlüğü Teknik şefi).

Fuat Rahmi Akman: 1901- Zile- Tüccar.

Rüstem Karaca: 1913- Almus Bucağı- Köy muhtarı.

A.Fuat Çeviren: 1896- Serfiçe- Devlet memuru.

Ahmet Koçaker: 1897- Artova- Çiftçi.

İsmail Boysan: ?- Tokat- Öğretmen- (Tokat Beden Terbiyesi Müdürü, Halkevi Spor Kulübü Başkanı).

Şerafettin Bingöl: 1887- Tokat- Emekli askeri yarbay.

Hilmi Güneri: ?- Niksar- Emekli bucak müdürü.

Mahmut Nedim Güntel: 1901- Tokat- Öğretmen.

Sonuç

Genel seçimlerde Tokat milletvekilliği için başvuruda bulunanlardan Sabri Çelikkol 1943 Seçimlerinde, Fevzi Eken ve Mustafa Latifoğlu ise 1946 Genel Seçimlerinde CHP'den Tokat milletvekili olarak seçildiler. Diğerlerinden kaçının adaylıklarının kabul edildiği konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fuat Artuner, Mustafa Latifoğlu, Mahmut Nedim Güntel, Feyzi Yenal ve Remzi Kayaalp her iki seçimde de aday olmuşlardı.

1943 Yılında Tokat'tan yedinci dönem milletvekili olarak Sabri Çelikkol, Muammer Develi, Resai Erişken, Halit Nazmi Kaşmir, Cemal Kovalı, Galip Pekel, Nazım Poroy, Refik Ahmet Sevengil seçilerek TBMM'ne katıldılar. Sabri Çelikkol ile Refik Ahmet Sevengil (İstanbul Daimi Encümeni azasından) dışındakiler, altıncı devre Tokat mebuslarından oluşmaktaydı.[5]

5 "Yurtta Mebus seçimi Dün Sona Erdi", Ulus, 1 Mart 1943.

1946 Seçimlerinde eski Zile belediye başkanlarından Fevzi Eken ve Tokat eski belediye başkanlarından Mustafa Latifoğlu ile birlikte Recai Güreli sekizinci dönem milletvekili olarak TBMM'ne girdiler. Eski milletvekillerinden Halit Nazmi Keşmir, Cemal Kovalı, Galip Pekel, Nazım Poroy ve Refik Ahmet Sevengil yeniden seçilmişlerdi.[6]

Seçimlerde Tokat milletvekilliği adaylığına talip olanlar, adeta İkinci Meşrutiyet'ten İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemlere tanıklık eden kuşakların temsilcileri gibiydiler. Birçoğu Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde birçok görevlerde bulunmuşlardı. Bunlardan bir kısmı ile daha genç yaştaki adaylar, Cumhuriyet döneminde eğitim, kültür ve idari alanda önemli çalışmalarda bulunmuşlardı.

1943 ve 1946 Genel seçimleriyle ilgili 52 dilekçenin incelendiği bildiride şu sonuca varmak mümkündür:

Aday adayları, seçimlerde birkaç istisna dışında, yalnız Tokat milletvekili adaylığını tercih etmişlerdir. Bunlardan birkaçı, başta Tokat olmak üzere bazı illeri ilave etmişlerdir. 1946 seçimlerine katılım, 1943'e göre daha da çeşitlenerek artmıştır. Çok partili hayatın bu ilk seçiminde, katılım tabana yayılarak ilkokul mezunu köy muhtarı da halk temsilciliğine aday olmak istemiştir. Başvuruda bulunanların tamamı erkeklerden oluşmaktaydı. Adaylardan beşi her iki seçime de katılmışlardır. Adaylar öncelikle yaptıkları hizmetlerden bahsederek liyakati öne çıkarmışlardır. Ayrıca, seçilme kabiliyetine (kabiliyet-i intihabiye) sahip olduklarını belirtmişlerdir. Adaylardan bir kısmı, Partiye (CHP) bağlılıklarıyla Halkevlerindeki görevlerinden bahsetmişler ve bazı isimleri referans vermişlerdir. 1946'da Mustafa Kemal Taylan, serbest adaylık değil, Parti adına aday gösterilmesini istemiştir. Her iki seçimde de CHP Genel Sekreterliğinin tercihi, eski milletvekillerinin yeniden seçilmelerinden yana olmuştur. Her iki seçimde TBMM'ne girmeyi başaran üç adaydan ikisi belediye başkanlığı tecrübesine sahiptiler. Diğer milletvekilleri merkez tarafından gösterilen adaylar arasından seçilmişlerdir.

Bildiride incelen belgeler, 1943 ve 1946 Genel seçimleri açısından olduğu kadar 1908-1946 yılları arasındaki Türk tarihinin seyrine ışık tutması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.01.322.1327.2

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.01.322.1328.1

Seçim Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, TBMM Basımevi Ankara, (ty).

Tunçay, Mete-Cemil Koçak vd., Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980, İstanbul, 1989.

Ulus, 1 Mart 1943; 23 Temmuz 1946.

6 "46 İlde Seçimi C.H.P. Kazandı", Ulus, 23 Temmuz 1946.

Temettüat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları (1844-45)

Necati ÇAVDAR*

Özet

XIX. Yüzyılın ortalarından başlayıp yıkılışına kadar geçen süreçte Osmanlı tarihini şekillendiren olayların başlangıç noktasını Tanzimat Fermanı'nın teşkil ettiği bilinen bir gerçektir. Tanzimat reformlarının odak noktasını Osmanlı toplumunda sosyal ve iktisadi eşitlik ideali oluşturmaktaydı. Bu niyet asırlardan beri devam eden Osmanlı sosyal ve ekonomik yapısının yeniden yapılandırılmasını gerekli kılıyordu. İlk hareketin söylemle uyuşması bakımından ülkede çok kapsamlı bir varidat tespiti yapılması şarttı. Bu maksatla devletin nüfus, emlak, arazi ve hayvanat varlığını ortaya koymak için 1840 yılı başında Muhassıllık kurumu oluşturulmuştur. 1840 ve 1844–1845 yıllarında yapılan varidat sayımlarında elde edilen veriler Osmanlı tarihinin en kapsamlı nüfus ve varidat kayıtları sayılabilecek Temettüat defterlerine kaydedilmiştir.

Bu kapsamda Tokat kazasının varidatının sayımı ve yazımı 1844–45 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızda, Temettüat defterlerinden faydalanmak suretiyle, 1844-45 yıllarında Tokat'ın beş mahallesinde toplam 38 hanede yaşadıkları tespit edilen yaklaşık 190 nüfusa sahip Yahudilerin sosyal ve ekonomik durumlarını tespit etmeye çalışacağız. Çalışmamızla Tokat Yahudilerinin nüfus miktarı, hane reislerinin isimleri, meslekleri, yıllık gelirleri, devlete ödedikleri cizye ve vergi-yi mahsusa miktarları, sahip oldukları emlak, arazi ve hayvanatın miktarı tespit edilerek diğer gayrimüslim unsurlar ile mukayese edilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tanzimat, Tokat, Temettüat, Yahudi, Gayrimüslim.*

Giriş

Tanzimat'a Kadar Osmanlı Devleti'nde Yahudilerin Genel Durumu

Çalışmamızda Tokat'taki farklı gayrimüslim unsurlara da yeri geldikçe değineceğimizden bu unsurların irtibatlarını ve farklılıklarını ortaya koymak bakımından Osmanlı millet sistemine sathi olarak değinmek istiyoruz. İslam'da "millet" bir din ve mezhebe bağlı topluluk anlamlarına gelmekte olup bu kavram Kuran'da da "din" anlamında kullanılmıştır[1]. İslam kamu hukukuna göre ülkede yaşayan halk

* Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi/ TOKAT, E posta: necati.cavdar@gop.edu.tr

iki ana gruba ayrılmaktadır. Vatandaşlık hak ve ödevi olan Müslümanlar ile siyasal hakları ve tâbi oldukları hukuk kuralları açısından onlardan farklı olan zimmîler. Zimmîler, İslam devleti tarafından "zimmet" adı verilen bir anlaşmaya dayanarak korunan toplulukları oluşturmaktadırlar. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim, ehlikitap tebaaya "zimmî" adı verilmiştir[2]. Osmanlının din temelli bu rejimini Batılı yazarlar "Millet Sistemi" terimi ile nitelemişlerdir. Buradaki "millet" sözcüğü Osmanlının "cemaat" sözcüğü ile eş anlamlıdır[3].

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim unsurların bugün dahi en ileri heterojen demokrasilerde azınlıklara nasip olmayan muhtariyet esaslarını ihtiva eden "millet/cemaat" sistemi içerisinde yaşadıklarını söylemek yanlış olmaz[4]. Osmanlı Devleti'nde kökeni II. Mehmet'e kadar giden "millet sistemi" XIX. Yüzyıl başlarından itibaren milliyetçilik akımlarının da etkisiyle etnik bir anlam kazandığından imparatorluk bünyesindeki gayrimüslim cemaatler arasında milli bir topluluk olma sürecinin başladığı söylenebilir[5].

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde araştırmamızın konusunu teşkil eden Yahudilerin burada bulundukları bilinmektedir. Sultan Murat'ın Edirne'yi fethinden itibaren Türklerin eline geçen Bizans şehirlerindeki Yahudiler Türk dilini öğrenmeye başlamışlar, Türk toprakları bundan sonra Yahudiler için bir çekim merkezi haline gelmiştir. II. Mehmet İstanbul'u fethettiğinde Bizans döneminin hahambaşısı olan Moşe Kapsali'yi Yahudilerin dinî ve sosyal işlerini yürütmekle yetkilendirmiştir[6].

Osmanlı Yahudilerinin esasını II. Bayezid zamanında İspanyadan getirilen Sefarad Yahudileri oluşturur. Piri Reis'in amcası Kemal Reis'in kumandasındaki Osmanlı kadırgalarıyla getirilen göçmenler başta İstanbul, Edirne ve Selanik olmak üzere, İzmir, Manisa, Bursa, Gelibolu, Amasya, Patros, Korfu, Larissa ve Manastır'a yerleşmişler veya yerleştirilmişlerdir[7]. Yahudiler, coğrafi yönden, Osmanlı İmparatorluğunun en geniş alana yayılmış gayrimüslim grubuydu. Osmanlı Yahudilerinin özgün dili Ladino veya Judeo-Espangol denilen bir nevi İspanyolca idi[8]. Daha sonraki yüzyıllarda Avrupa'dan göç eden Doğu ve Orta Avrupalı Aşkenazî Yahudilerin dili ise Yidiş idi[9].

1 Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* İstanbul 1990, s. 17.

2 Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK. Yayınları, Ankara 1996, s. 7-8.

3 Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara 2006, s. 376.

4 Mim Kemal Öke, "Osmanlı İmparatorluğunda Cemaatler Arası İlişkiler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* S. 16, (Haziran 1986), s. 73.

5 Ali Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar,* TÜRKAR Araştırma Dizisi, Ankara 2003, s. 9-10.

6 Güler, *a.g.e.,* s. 171

7 Naim A. Güleryüz, *Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*, Gözlem Yayın, İstanbul 2012, s. 39-40.

8 Taha Akyol, Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiyesi'ne İlber Ortaylı ile Konuşmalar, Ufuk Kitapları, İstanbul 2004, s. 65.

9 İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler 1, Turhan Kitabevi, Ankara 2004, s. 334.

II. Bayezid döneminden sonra da Osmanlı Devleti dünyanın her yerinde zulme uğrayan Yahudileri sonraki dönemlerde de kabul etmeyi sürdürmüştür. 18. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren Doğu Avrupa ve 19. Yüzyıl başlarından itibaren de Almanya ve Hollanda uyruklu Aşkenazî Yahudilerin Osmanlı topraklarına göç ettikleri bilinmektedir. Bu göçmenlerin sayıları zamanla Sefarad Yahudilerinin sayısını geçmesine rağmen bunlar geldikleri ülkelerin tabiiyetinde kalmayı tercih etmişlerdir[10].

1830 yılında Katolik Ermenilerin ayrı bir millet/cemaat olarak tanınması üzerine[11] 1835 yılında dönemin padişahı II. Mahmut'a başvuran cemaat yetkilileri resmen tanınma isteminde bulunmuşlardır. Yahudiler Osmanlı Devletindeki yoğun misyonerlik faaliyetlerine maruz kalmıyorlardı fakat İngiltere gibi bazı devletler Yahudilerle yakından ilgilenmeye başlamıştı. Bunu da dikkate alan Osmanlı idaresi Yahudilerin taleplerini kabul ederek Hahambaşılık Müessesesinin kurulmasına izin vermiştir[12]. Yahudiler belki Rum ve Ermenilerde olduğu gibi güçlü bir "Hahamhane" oluşturamadılar fakat Hahambaşı, Yahudi cemaatinin lideri olarak Osmanlı idaresinin muhatap aldığı kişi idi[13]. 1835 yılında kuruluşundan 1920'de Büyük Millet Meclisinin açılmasına kadar Osmanlı hahambaşılığı makamında dokuz şahıs görev yapmış olup bunların ilki olan Abraham Levi (1835 - 1836) bir Sefarad Yahudisi'dir[14].

Tanzimat'tan sonra Yahudilerin statülerinde fark edilebilir gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Kamu hizmetlerinde görevli Yahudiler çoğalmaya, mahkemelerde saygınlıkları artmaya, yerel meclislerde temsilci bulundurmaya başlamışlardır[15]. Bu dönemde özellikle eczacılık ve kimyagerlik dalında Yahudilerin rol oynamaya başladıkları görülmektedir. Fakat yine de o dönemde Yahudiler Ermeni ve Rumlar gibi zengin değillerdir[16]. Sultan Abdülmecid'in 1847'de Askeri Tıbbiye Mektebini *ziyaretinde "okula Yahudi öğrenci alınması ve Cumartesi günleri Yahudi öğrencilere tatil olması"* emrini vermesi Türkler ve Yahudiler arasındaki ünsiyeti göstermenin[17] yanında Yahudilerin askerî alanda da devlet mekanizmasında rol almalarına işaretti. 19. Yüzyılda Yahudi cemaati ticaret, bankacılık, ima-

10 İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir, Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu,* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 181-182.

11 Esad Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*, Ankara 1950, s. 155; Saro Dadyan, *Osmanlının Gayrimüslim Tarihinden Notlar,* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 11.

12 *http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye_Hahamba*.

13 Güler, *a.g.e.,* s. 16.

14 Güleryüz, *a.g.e.,* s. 208; 1835-1920 yılları arasında Yahudi Hahambaşılık makamında bulunmuş olan şahıslar şunlardır: Abraham Levi (1835-1836), Samuel Haim (1837-1839), Moşe Fresko (1839-1841), Yaakov Behar David (1841-1854), Haim Ha-Kohen (1854-1860), Yaakov Avigdor, (1860-1863), Yakir Geron (1863-1872), Moşe Levi (1872-1908), Haim Nahum Efendi (1908-1920). (www.http://tr.wikipedia.org /wiki /T%C3%BCrkiye_hahamba_listesi).

15 Güler, *a.g.e.,* s. 21.

16 Akyol, *a.g.e.,* s. 68.

17 Akyol, *a.g.e.,* s. 68.

lat ve sanat gibi sahalarda önemli bir yer işgal ediyordu[18]. Osmanlı gayrimüslimleri arasında özellikle sarraflığı Yahudiler ve Rumların yaptıkları bilinmektedir[19].

Devlet tarafından 1835'te hahambaşılık kurumu tanınmış olmasına rağmen Yahudi cemaati içerisinde çekişmeler ve anlaşmazlıklar uzun süre devam etmiştir. Bu anlaşmazlıklara son vermek isteyen Padişah, 1862'de Edirne Hahambaşısı Yakir Geron'u İstanbul Hahambaşısı olarak atayarak Yahudi cemaatinin bir reform tasarısı düzenleyip hükümete sunmasını istemiştir. Cemaat nizamnameleri hazırlanırken Fuat Paşa'nın isteği ile 12 laik ve 4 hahamdan oluşan bir komisyonun hazırladığı nizamname *"Hahamhane Nizamnamesi"* adıyla 1864'te hükümet tarafından kabul edilerek yayınlanmıştır[20]. Beş bölüm ve 48 maddeden oluşan nizamname 22 Mart 1865'te yürürlüğe girmiştir[21]. Nizamnameye göre Hahambaşı Yahudilerin hem dünyevî hem de dinî işlerini yürütmekle görevli olacaktı[22].

20. Yüzyıla gelindiğinde ise artık Osmanlı Yahudileri cemaatlerini idare ve temsil etme konusunda en üst noktaya ulaşmışlardı. 1908'de 142'sini Türklerin oluşturduğu 275 mebustan ibaret II. Meşrutiyet Meclis-i Mebusanında Yahudiler 5 mebus ile temsil ediliyorlardı[23].

Tokat Temettüat Kayıtları

Tanzimat, kopma noktasına gelen toplumun bağlarını yeniden kuvvetlendirmek çabası ile ortaya çıkmış[24] olsa da bu dönemden itibaren din esasına dayalı "millet sistemi" yerine kozmopolit bir "Osmanlılık" fikri ikame edilerek "hâkim millet" anlayışı terk edilmeye başlanmıştır[25].

Maliyede ıslahat Tanzimat'ın temelini teşkil ediyordu. Fermanın odağını "Tahrir-i emlâk ve nüfus ile tayin-i vergi"[26] hususu oluşturmaktaydı. Tanzimat'ın getirdiği vergi reformu ile devlet ile halk ilk defa mültezimsiz doğrudan temas ederek el birliği ile iltizam sisteminin olumsuzluklarını aşma imkânı bulacaklardı[27]. Tanzimat idealinin sembolü olmuş olan vergi adaletini sağlayabilmek için öncelikle mahalli idarelerin yeniden düzenlenmesi şart idi. Bu bağlamda

18 *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK. Yayınları, Ankara 1994, s. 347.

19 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* TTK Yayınları, Ankara1997, s. 328.

20 *Düstur, I. Tertip,* C. 2, s. 962-975; Güler, *a.g.e.,* s. 181.

21 Mehmet Akman, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı 1, I. Tertip Düstur'un Tarihî Fihrist ve Dizini, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları,* Sayı 3, 2007 (Bahar), s. 83; Güleryüz*, a.g.e.,* s. 153.

22 Bozkurt*, a.g.e.,* s. 189.

23 Güler, *a.g.e.,* s. 56.

24 Küçük, *a.g.m.*, s. 379.

25 Güler, *a.g.e.,* s. 17.

26 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* TTK. Yayınları, Ankara 2010, s. 116.

27 Kaynar*, a.g.e.,* s. 283.

1840 yılı başında Muhassıllık[28] kurumu oluşturularak taşraya vali derecesinde yetkili Muhassıllar tayin edilmiştir[29]. Bu sayede taşrada Müslüman ve gayrimüslim üyelerden oluşan mahallî meclisler kurulmaya başlanmıştır[30]. Mükelleflerin ödeme gücünü esas alan yeni vergi düzeninin uygulanması için 24 Ocak 1840 tarihinde Muhassılların bulundukları yerde halkın emlak, arazi, hayvan ve diğer gelirlerinin tespiti için emir verilmiştir[31]. Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde 1840–1845 yılları arasında iki defa gerçekleştirilen Temettüat sayımları neticesinde 17.747 adet Temettü defteri tutulmuştur. Maliye Nezareti Varidat Kalemi evrakından olan bu defterlerin (BOA. ML. VRD. TMT. d) çoğunluğu 1844–45 (1261) yıllarında az sayıda da 1840 (1256) yılında yapılan sayımlara ait bilgileri ihtiva etmektedir[32].

Tanzimat döneminin başından itibaren Osmanlı Devleti'nin taşra mülkî taksimatı ve idarî teşkilatında kademeli olarak önemli değişiklikler yapılmıştır. 1840-1864 arasında, klasik dönemdeki eyalet-sancak-kaza sistemi korunarak bazı eyaletlerin idarî taksimatı değiştirilmiştir. İdari taksimatı değiştirilen eyaletler arasında, Tokat kazasının içinde bulunduğu Sivas eyaleti de yer almıştır. Tokat kazası 1839-1864 arasında "Muhassıllık" ve "Müdürlük", 1864-1880 yılları arasında ise "Kaymakamlık" statüsünde idare edilmiştir[33]. Tanzimat'ın uygulandığı tüm bölgelere "muhassıl" adı verilen memurlar gönderilmeye başlandığında, Tokat kazası da bir muhassıllık kabul edilerek 1840 yılı Ocak ayı başında Hacegan-i Divân-i Hümayun'dan Hilmi Efendi ilk Tokat muhassılı olarak görevlendirilmiştir. Muhassıllığın 1842'de kaldırılmasından sonra kazalar "müdür" denilen

28 Muhassıllık Kurumu hakkında detaylı bilgi için bkz: Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı,* Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880),* TTK. Yayınları, Ankara 2011; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* TTK. Yayınları, Ankara1997.

29 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880),* TTK. Yayınları, Ankara, Ankara 2011, s. 32.

30 Muhassıllık Teşkilatı Mart 1840 tarihinde Bosna, Arnavutluk, Trabzon, Van, Kars, Diyarbakır, Bağdat dışında tüm Anadolu, Rumeli ve Adalar'da uygulanmaya başlanmıştır. Mart 1842'den itibaren de yerini eyaletlerde Müşir ve Defterdara, kazalarda ise Kaymakam ve Mal Müdürüne bırakmıştır (Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002, s. ii); Muhassıllık Kurumunun 1842'de kaldırılması üzerine meclislerin adı da *"Memleket Meclisi"* olarak değiştirilmiştir. Aynı meclisler 15 Ocak 1849'dan itibaren *"Eyalet Meclisleri"* adını almıştır. Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları, 1864 Vilayet Nizamnamesine kadar yürürlükte kalan bu meclislerde görev almışlardır. Bu meclislerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Çadırcı, *a.g.e.,* s. 208-224; İlber Ortaylı, *Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler-1*.

31 Efe, *a.g.t.,* s. 31.

32 Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisâdi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten,* Cilt: LIX, Sayı: 225 - Yıl: 1995 Ağustos, S. 396. Türkiye'de Temettüat defterlerini ilk defa Tevfik Güran *"Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabası'nın Sosyo-Ekonomik Özellikleri"* adlı çalışmasında kullanmıştır (Kütükoğlu, *a.g.m.,* s. 396). Temettüat çalışmalarının diğer önde gelen araştırmacıları Yavuz Cezar, Mübahat Kütükoğlu, Musa Çadırcı, Abdüllatif Şener ve Said Öztürk'tür. Son yıllarda Temettüat defterlerinden yararlanmak suretiyle çok sayıda bilimsel çalışma yapılmaktadır. 2014 yılı Ağustos ayı itibariyle konu ile ilgili YÖK'te 117 adet tez çalışması kayıtlıdır.

33 Ali Açıkel, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 27, S. 2, Aralık 2003, s. 254.

memurlar tarafından idare edilmeye başlanmış olduğundan Tokat kazasının ilk müdürü olarak Mehmed Ağa tayin edilmiştir[34].

İncelememize konu olan Sivas eyaletine bağlı Tokat kazasının Temettüat sayımları 1844–45 (1261) tarihinde gerçekleştirilmiş olup Temettüat defterleri Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, BOA. ML. VRD. TMT. d 14645-14775 numaralı kayıtlar arasında bulunmaktadır[35]. Çalışmamızın konusunu oluşturan Yahudi milletine ait Temettüat verileri 14765 numaralı defterde yer almaktadır. Çift sütun olarak tertip edilmiş olup 11 sayfadan ibaret olan defter *"Defter-i Yahudiyan"* adını taşımaktadır. *"Sivas Sancağı kazalarından Tokat kazasında kâin mahallelerde mütemekkin Millet-i Yahudiyan'ın emlak ve temettüatlarını mübeyyin defteridir"* ifadesiyle başlayan defterin son sayfasında Yahudi hahamının *"Millet-i Yahudiyan der kaza-i Tokad"* yazılı mührü ve 13 Safer 62 tarihi bulunmaktadır[36].

A. Tokat Yahudi milletinin Sosyal Yapısı

1. Nüfus ve Mahalleler

1844-45 Temettüat sayımlarının yapıldığı esnada Sivas eyaletine bağlı bir kaza olan Tokat, Osmanlılar zamanında farklı etnik köken ve dine mensup insanların asırlarca yan yana yasadığı zengin tarih ve kültür dokusuna sahip büyük bir kent olmuştur. Çoğunlukta olan Türkler yanında, Ermeniler, Rumlar ve XV. Yüzyılda İspanyadan gelen Yahudiler şehir nüfusunun ana unsurunu oluşturmuşlardır[37].

1455 tarihli Tokat tahrir defterlerine göre Tokat kenti yaklaşık 2 bin Müslüman ve bin kadar da Hristiyan olmak üzere toplam 3 bin vergi yükümlüsü haneden oluşmaktaydı. Her ailede beş kişi olduğu kabul edilirse bu dönemde Tokat'ta 15 bin kişinin yaşadığı tahmin edilebilir[38]. Tokat nüfusunun 1520-30 arasında 8.354, 1571-80 arasında 13.282 ve 1646 yılında 21.219 kişi olduğu[39] tahmin edilmektedir. 1831 yılı nüfus taksimatına göre 20 bin kişi civarında bir nüfusa sahip olan Tokat sancağında, Müslümanların %84 (16.800 kişi), Zimmîlerin %15

34 Açıkel, *a.g.m.,* s. 257.

35 *BOA. ML. VRD. TMT. d*- 14645–14775 (553 sayfa). Rum milletine ait bilgiler 14676 (69 sayfa), Katolik milletine ait bilgiler 14682 (45 sayfa), Yahudi milletine ait bilgiler 14765 (11 sayfa) numaralı defterlerde kayıtlıdır.

36 *BOA. ML. VRD. TMT. d* 14765; Yahudi Temettüat defterinin son sayfasında yer alan onay yazısının tam metni şöyledir: "Hahamı olduğum nefs-i Tokad'da mütemekkin bilcümle Yahudiyan taifesinin bâ irade-i seniyye tahrir-i cedidde hanesi otuz sekize (38) ve temettüatı dahi sekiz bin beş yüz kırk (8540) kuruşa iblağ olmuş olmasıyla beyne'l ahali tahrir etmiş olduğumuz vergi-yi seneviye-i sabıkı bin yedi yüz dört (1704) kuruş idüğünü mübeyyin işbu sened tahrir olundu". Fi 13 Safer Sene 62/10 Şubat 1846 (*BOA. ML. VRD. TMT. d* 14765).

37 Açıkel, *a.g.m.,* s. 260.

38 Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853),* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat 2005, s. 296.

39 Devlet İstatistik Enstitüsü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927,* Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Ankara 2011, s. 5.

(3000 kişi), Kıptilerin ise %1(200 kişi) oranında olduğu tahmin edilmektedir[40].

1844-45 yılında yapılan Temettüat sayımı 1831nüfus sayımına göre daha kapsamlı yapıldığından bu sayımların yazıldığı Temettüat defterlerinden birçok eyalet ve sancağın nüfusları hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Nüfusun tespiti bakımından nüfus defterleri derecesinde mühim değillerse de hüviyetleri itibariyle bu defterler daha teferruatlı bilgi ihtiva etmektedirler[41]. Temettüat sayımları sadece vergi mükellefi olan şahısları belirlediğinden bu sayımlarda hane hesabı ölçüt alınmıştır. Bu sayımlarda tespit edilmiş olan net hane sayısı ortalama beş kişi üzerinden genişletilerek hesaplanmıştır[42]. Temettüat sayımlarına göre 19.640 kişiden ibaret olan Tokat kaza merkezinde, nüfusun % 54,40'ını Müslümanlar (10.685 kişi), % 33.93'ünü Gregoryen Ermeniler (6665 kişi), % 5,67'sini Rumlar (1115 kişi), % 4,45'ini Katolik Ermeniler (875 kişi), % 0.96'sını Yahudiler (190 kişi) ve % 0.56'sını Kıptiler (110 kişi) oluşturmaktadır[43]. Yani Tokat kazasının 1844-45 yılında toplam nüfusunun % 54,4'ünü Müslümanlar, % 45,6'sını ise gayrimüslimler oluşturuyordu. Temettüat kayıtlarından Tokat'ta Ermeniler yaklaşık %34 oranıyla en büyük gayrimüslim grubu oluşturdukları Yahudilerin ise 0,96 oranıyla az miktarda nüfusa sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 1. 1844–45'de Tokat kazası nüfusunun milletler bazında dağılımı

Gruplar	**Hane Sayısı**	**Nüfus**	**Nüfusa Oranı (%)**
Müslüman	2137[1]	10.685	54,40
Gregoryen Ermeni	1333	6.665	33,93
Rum	223[2]	1.115	5,67
Katolik Ermeni	175[3]	875	4,45
Yahudi	38[4]	190	0,96
Kıpti (Çingene)	22	110	0,56
Toplam	**3928**	**19640**	**% 100**

40 Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat Ve Nüfus" TTK. *Belleten,* C. XV, S. 60, TTK. Basımevi, Ankara 1961, s. 628. Enver Ziya Karal'ın yaptığı "Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831" adlı çalışmada Tokat'ın nüfusuna dair bilgi yer almamaktadır. *Devlet İstatistik Enstitüsünün hazırlamış olduğu "Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*- Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Ankara 2011" adlı çalışmada da 1831 tarihli nüfus sayımında Tokat'ın nüfusuna dair bilgi bulunmamaktadır.

41 Kütükoğlu, *a.g.m.,* s. 395.

42 Esasen Osmanlı hanelerinin ne büyüklükte oldukları kesin olarak bilinmemektedir (Halil İnalcık-Donalt Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi,* C. 2, Eren Yayınları, İstanbul 2004, s. 908). Osmanlı ailesi genellikle 4-7 kişiden oluşuyordu (Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi,* C. 2, IRCICA, İstanbul 1990, s. 483). Fakat çalışmamızda Ömer Lütfi Barkan tarafından ileri sürülen ve genellikle kabul gören anlayışa göre her hanenin nüfusunun 5 kişiden ibaret olduğundan hareket ettik.

43 BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645–14775; Galip Eken, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* C. 15, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000, s. 157.

1831 nüfus sayımında din göz önüne alınmış olup halk Müslüman ve Reaya olarak iki ana gruba ayrılmıştır. Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar Reaya kabul edilmiş Hristiyan Kıptilere Kıpti reaya denilmiş, Yahudiler ise ayrıca işaret edilmiştir. Bu sayım neticesinde Anadolu'da iki milyon iki yüz bin İslam nüfus, 400 bin Hristiyan nüfus, 7143 Kıpti ve 5338 Yahudi nüfus olduğu tespit edilmiştir[44]. Rumeli coğrafyasında yaşayan 11. 674 nüfusla birlikte 1831 tarihinde Osmanlı Devleti'nde yaşayan toplam Yahudi nüfusunun 17.012 kişi olduğu tespit edilmektedir[45]. XIX. Yüzyıl sonu ve XX. Yüzyıl başlarında ise Türkiye'de Yahudi nüfus miktarı şöyle idi: 1882-1893 sayımına göre 102.117[46] 1906-1907 sayımına göre 121.370, 1914 sayımına göre 130.595 kişi[47].

XIX. Yüzyılın başlarından ikinci yarısına kadar geçen sürede Yahudilerin Tokat'ta hangi mahallelerde yaşamış olduklarını, kaç haneden ibaret olduklarını, mesleklerini, gelirlerini ve ödedikleri vergi miktarını 1844–45 yılında yapılmış olan Temettüat sayımları başta olmak üzere çeşitli arşiv kayıtlarından tespit etmek mümkün olmaktadır. Yüzyılın başlarından ortasına kadar Yahudiler Tokat'ta beş mahalle içerisinde toplam 38 hanede, yaklaşık 190 kişilik bir cemaat olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu süre içinde şehirdeki toplam Yahudi hane sayısında çok değişiklik olmamıştır. 1844-45'te en fazla Yahudi nüfusun yaşadığı mahalle Hoca İbrahim (20 hane) en az Yahudi nüfusun bulunduğu mahalle ise Cami-i Kebir (2 hane) mahallesidir. 1851 tarihinde de bu miktarlarda bir değişiklik olmadığı tespit edilmektedir.

Tokat'ta yaşayan Yahudi cemaatinin Tokat'taki ibadethaneleri Sinadnik idi. Yahudiler zaman zaman ibadethanelerinin tamirini talep edip yıkılan ve eskiyen yerlerini onarmak için Osmanlı idaresinden izin istemişlerdir. 1805'te Tokat Yahudilerinin Sinadniklerini tamir etmek istemeleri üzerine Osmanlı idaresi buranın tamir ettirilmesi ve ilgililerden hiçbir ücret talep edilmemesi konusunda Tokat idarecilerine emir göndermiştir[48].

XX. Yüzyıl başlarında Tokat'ta çok az sayıda Yahudi olup çoğunun yoksul olduğunu, kendilerini dış dünyadan tecrit etmiş ve izole bir topluluk olarak kendi getto[49] larında yaşadıklarını bazı hatıralardan öğreniyoruz. Kapalı toplumun bir neticesi olarak akraba evlilikleri nedeniyle Yahudilerin çoğunluğunun dejenere ve anormal insanlar oldukları, Rumlarla ve Ermenilerle çok ilişki kurmadıkları, Türklerin ise Yahudilere hiç ilişmedikleri yine hatıralarda[50] ifade edilenler ara-

44 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, DİE, Ankara 1997, s. 22.

45 Karal, *a.g.e.,* s. 215.

46 Karal, *a.g.e.,* s. 40.

47 Güler, *a.g.e.,* s. 302.

48 Beşirli, *a.g.e.,* s.135,

49 Bir kentin herhangi bir azınlıkça yerleşilen bölümüne verilen isimdir. İbranice kökenli bu sözcük özelde Almanya ve Doğu Avrupa şehirlerinde eskiden Yahudilere ayrılan, sonraları ise sadece Yahudi semtlerine verilen bir isim olarak kullanılmıştır *(http://tr.wikipedia.org/wiki/Getto)*.

50 Andre Sernin, *Tokatlı Yetvart'ın Anıları*, Çev: Anais Martin, Pencere Yayınları, İstanbul 2009, s. 17.

sındadır. Bu döneme dair başka bir hatıra eser ise; bugünkü Tokat'ta Sulusokak'a açılan aralığın çıkmaz bir sokaktan ibaret Yahudi Mahallesi olduğunu, Yahudilerin burada 7-8 hane iç içe yaşadığını, kadınların çok nadir dışarı çıktıklarını, ferace içinde, yaşmakla ve ellerinde siyah eldivenle gezdiklerini, Kalearkası denilen yerde küçük bir mezarlıklarının olduğunu aktarmaktadır[51].

Mahalle adlarına bakıldığında Yahudiyan hariç diğerlerinin Müslüman ismi olduğu anlaşılmaktadır. Yahudiler, Yahudiyan Mahallesi hariç diğerlerinde Müslüman, Ermeni ve Rumlarla karışık yaşamaktadırlar. Osmanlı Devleti'nde, Anadolu'da Müslüman ve gayrimüslim halkın yerleşimi bazı koşullara bağlanmıştı. Buna göre Osmanlı şehirlerinde belirli mahallelerde aynı dinden, mezhepten ve soydan olanlar yaşarken, zamanla bu özellik değişmeye başlamış gayrimüslimlerin de Müslüman mahallesine yerleştikleri olmuştur[52].

1455 tarihli tahrir defterlerinde Tokat'ta 48'i Müslüman[53], 6'sı Hristiyan ve 2'si karışık olmak üzere toplam 56 mahalle bulunmaktaydı. Tokat, 1642'de 71 mahalle[54], 1772'de 75 mahalle, 1814'te 73 mahalle[55], 1818'de 76 mahalle ve 1838'de 77 mahallesi olan büyük bir kent görünümündeydi[56]. Hristiyanlar ve Yahudiler daha az mahallede ve genellikle şehir merkezinde otururken Müslümanlar şehrin dışında yeni kurulan daha küçük mahallelerde yaşamaktaydılar. Çünkü fetih hareketinden sonra şehir yeni kurulan mahallelerle genişlemiş ve yeni yerlere Müslüman nüfus iskân edilmiştir[57]. XIX. Yüzyılın ortalarında yeni mahalle kurulmamış, çoğalan nüfus mevcut mahallelerde iskân edilmiştir. 1840-1860 arasında ise Tokat kaza merkezinin 73 mahalleden meydana geldiği görülmektedir[58]. XIX. Yüzyıl ortalarında Tokat kazasının nüfusunu oluşturan Müslim ve zimmî grupların şehirde çoğu mahallede karışık olarak yaşamakta oldukları, birbirlerine komşu evlerde oturdukları ve ticari ilişkilerde bulundukları anlaşılmaktadır[59].

1844-45 Temettüat kayıtlarına göre Tokat kazasında toplam 73 mahallenin[60] 40 tanesinde Müslümanlar ile gayrimüslimlerin karışık olarak ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Müslümanların bu 73 mahallenin 52'sinde, Ermenilerin 51'inde,

51 Agop Arslanyan, *Adım Agop Memleketim Tokat,* Aras Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 88.

52 Suraıya Faroqhi, Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt yayını, İstanbul 1998, s. 165-166.

53 Ahmet Şimşirgil, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* C. XVIII, S.1, s. 87.

54 Mehmet İpşirli, "XVII. Asır ortalarında Tokat Şehri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu"*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s. 63.

55 Yücel Özkaya, "1844-1847 Arasında Tokad'da Yapılan Düzenlemeler*", I. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri,* 5-7 Nisan 2000, Tokat 2004, s. 222.

56 Beşirli, *a.g.e.,* s. 300.

57 Beşirli, *a.g.e.,* s. 296.

58 Açıkel, *a.g.m.,* s. 254.

59 Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo Ekonomik Yapısı", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,* 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s. 139-140.

60 *BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.*

Rumların 16'sında, Katolik Ermenilerin 11'inde, Yahudilerin 5'inde ve Kıptilerin (Çingene) 2'sinde hanelerinin olduğu tespit edilmektedir[61]. Müslüman nüfusun en yoğun olduğu mahalle Çay-ı Müslim (190 hane), Ermenilerin en yoğun olduğu mahalle İçme Su (100 hane), Rumların en kalabalık olduğu mahalle Kâbe-i Mescid (60 hane), Katoliklerin en yoğun yaşadıkları mahalle Soğukpınar-ı Müslim'dir (53 hane). Yahudiler genellikle Hoca İbrahim mahallesinde (20 hane) ikamet ederlerken Çingeneler 10 hane ile Mihmad-ı Hacib Hacı Hasan Bölüğü'nde toplanmış idiler[62]. Müslüman ve gayrimüslim nüfusun karışık olarak yaşadığı en kalabalık mahalle 251 haneden oluşan Hoca Ahmed Mahallesi olup mahallede hanelerin milletler bazında dağılımı şöyledir: Müslümanlar 93 hane, Gregoryen Ermeniler 97 hane, Rumlar 9 hane, Katolik Ermeniler 52 hane[63].

Yahudilerin yaşadıkları mahalleleri incelediğimizde Cami-i Kebir mahallesinde; Müslümanlar, Rumlar ve Ermenilerle, Halid mahallesinde; Müslümanlar ve Ermenilerle, Hoca İbrahim mahallesinde Rumlar ve Ermenilerle, Zaim mahallesinde ise Müslümanlar, Rumlar ve Ermenilerle karışık olarak yaşadıkları anlaşılmaktadır. Yahudiyan mahallesinde ise sadece Yahudiler yaşamaktaydılar[64]. Mahalleler içerisinde Yahudilerin en kalabalık olarak bulundukları mahalle Hoca İbrahim olup 20 hanede yaklaşık 100 kişinin yaşadığı öngörülürken Cami-i Kebir mahallesinde 2 hanede 10 kişinin yaşadığı söylenebilir.

Tablo 2. Yahudi hanelerinin mahalleler bazında dağılımı

Sıra	**Mahalle**	**1844-45**[5]	**1851**[6]
1	Cami-i Kebir	2	1
2	Halid	3	3
3	Hoca İbrahim	20	20
4	Yahudiyan	6	6
5	Zaim	7	7
Toplam Hane		38	37
Toplam nüfus		190	185

2. Kullanılan Aile, Şahıs Ad ve Sıfatları

Kişileri diğer insanlardan ayıran özelliklerin başında onun adı ve sıfatları gelmektedir. Soyadının kullanılmadığı düşünüldüğünde şahısların ad ve sıfatlarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Misyoner Lennep, Anadolu'da şehirlerinde yaşayan Türkler ve gayrimüslimler arasında kişiler için kullanılan sıfat ve lakaplar

61 *BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645-14775.*

62 *BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645–14775.*

63 *BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645–14775.*

64 *BOA. ML. VRD. TMT. d-* 14645–14775. 1844-45 yılında Tokat'ta mevcut 73 mahalle arasında sadece bir cemaatin yaşadığı toplam dört mahalle vardır. Bunlar; Yahudiyan (Yahudi), Terbiye-i Kebir (Ermeni), Terbiye-i Sağir (Ermeni), Taş Nerdiban (Rum) mahalleleridir.

konusunda çok büyük benzerlik olduğunu söylemiştir. Lennep, iki toplumda da aile adının olmasını örnek olarak zikreder. Ona göre, aynı isimdeki kişileri birbirinden ayırt edebilmek için farklı bölgelerde çeşitli adetler geliştirilmiştir. Müslim veya gayrimüslim olmasına bakılmaksızın insanların isimlerinin yanında işi ya da mesleği de söylenmektedir. Kişilerin fiziksel özelliklerine veya vücudunun belirgin bir özelliği ya da iyi bilinen bir karakter özelliğine göre lakap takılmaktadır.[65] Bu özellik gayrimüslim olan Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler için de geçerlidir. Yahudiler arasında görülen bir adet ise babasının adından bir soyadı türeterek *Arslanoğlu İshak* gibi kullanmalarıdır. Türklerde de Ömeroğlu Bekir gibi isimler verilmekte, ayrıca Topal Hasan, Mecnun Ömer gibi lakaplar kullanılmaktadır. Türklerdeki bu kullanıma benzer şekilde Yahudilerde *Sarı Yakof, Yekçeşm (Tek göz) Arslan* gibi lakaplar görülmektedir. Yahudiler ve diğer gayrimüslim gruplarda da görülen bu özellik toplumsal etkileşimin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.

İncelediğimiz defterde akraba olanların alt alta yazıldığı gibi aynı mahalle içerisinde farklı yerlerde veya başka mahallede yazıldıklarına da rastlamaktayız. Bu aile adlarından hareket ederek mahallelerdeki akraba olan haneleri belirleyebilmek mümkün olabilmektedir. Tokat Yahudi hane reislerinin adları, bazen "Hekimoğlu Attar İllaz" ve "Kasaboğlu Yakof" şeklinde babasının lâkabı ve mesleği, bazen "Arslanoğlu Yasef" gibi sadece baba adı veya aile adı kullanılarak yazılmıştır. Bazen de "Yekçeşm Şemil", "Topal Yasef" gibi fiziki durum belirten sıfatlarla kullanılmıştır. Bunların dışında, "Maraşlıoğlu", "Engürülüoğlu", "Bağdadî", "İranlı" gibi memleket adı belirten kullanımlara da rastlanmaktadır. Bir kişinin ise "Hahamoğlu İshak" gibi dinî nitelik belirten isimle kaydedildiği görülmektedir. Şahısların tasvirinde çoğunlukla mesleklerin belirleyici olduğu görülmektedir. Temettüat defterleri, bölgede kullanılan kişi adlarının çeşitliliği hakkında da bilgiler vermektedir. Gayrimüslimlerin kullandıkları adlar arasında Ferhat, Arslan, Murad gibi Türklerin kullandığı adlara ve sarı, kara, mecnun gibi Türklerin kullandıkları lakaplara da rastlanılmaktadır[66].

Tokat Yahudileri arasında en fazla kullanılan hane reisi isminin 7 kişi ile Yakof olduğu görülmektedir. Diğer vergi mükellefi kişilerin adlarının da şunlar olduğu tespit edilmiştir: İshak (6 kişi), Arslan (4 kişi), Aron (4 kişi), Mikael (3 kişi), Yasef (2 kişi), Hayim (2 kişi), Moşe, Moses, Salamon, David, Samoel, Abraham, Murad, Bohor, Şemil, İllaz[67]. Baba adlarında ise en fazla Arslan, Yasef ve Yakof isminin kullanıldığı görülmektedir. Buradan hareketle Tokat Yahudileri arasında en yaygın olarak kullanılan isimlerin Arslan, Yakof ve İshak olduğunu söylemek mümkündür[68].

65 Gürsoy Şahin, "Amerikalı Bir Misyonerin XIX. Yüzyılın Ortalarında Türk-Ermeni İlişkileri ile İlgili İzlenimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. VII, S. 1, Haziran 2005, s. 218.

66 *BOA. ML. VRD. TMT.* d- 14765.

67 *BOA. ML. VRD. TMT. d- 14765.*

68 1812-13 Yıllarında Tokat Yahudileri arasında en yaygın olarak kullanılan isimler ise Levi, Yasef, İsak, Sara idi. (Murat Hanilçe, *16 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyonlu Metni Ve Değerlendirilmesi,* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans Tezi, Tokat 2009, s. 66).

Vergi mükellefi hane reisleri açıklanırken, kullanılan lakaplar o ailenin geleneksel olarak devam eden veya daha önce etmiş olan mesleğine de işaret eder nitelikte olabilmektedir. Bu özelliğe sahip birçok aile bulunduğu görülmektedir. İncelediğimiz defterde Tokat Yahudileri arasında en fazla kullanılan aile adı ve lakaplar arasında Sarıoğlan ilk sırada yer almaktadır. Onu sırasıyla, Arslanoğlu, Kasapoğlu, Hekimoğlu, Cücükcüoğlu takip etmektedir. 38 hane Yahudi hane reisinden 33 kişisi için "oğlu" tabiri kullanılırken 5 kişi için ise herhangi bir tanımlayıcı aile ismi kullanılmayıp doğrudan hane reisinin adı kullanılmıştır[69].

Tablo 3. Yahudi Hane reislerinin isim ve meslekleri

Mahalle		**Baba-Aile Adı**	**Hane Reisi**	**Mesleği**
Halid	1	Hekimoğlu	Elias	Attar
	2	Karaoğlan	Yasef	Amele
	3	Arslan	İshak	Attar
Hoca İbrahim	1	Kasap	Yakof	Terzi
	2	Kasap	Arslan	Attar
	3	Sarıoğlan	Moşe	Amel-mande
	4	Celban	Salomon	Terzi işçisi
	5	Kemal	Mikael	Attar
	6	Arslan	David	Yetim
	7	Cücükcü	Moses	Terzi işçisi
	8		Yakof	Sail
	9	Yasef	Mikael	Yetim
	10	Celban	Hayim	Yetim
	11	İshak	Aron	Terzi işçisi
	12	Arslan	Yakof	Attar
	13	Cücükcü	İshak	Tablakâr
	14	Yakof	İshak	Amele
	15	Yakof	Samuel	Terzi işçisi
	16		Mikael	Tenekeci
	17	Hayim	Arslan	Dellal
	18	Arslan	Yakof	Terzi işçisi
	19		Bağdadi İshak	Kuyumcu
	20	Sarıoğlan	Topal Yasef	Terzi işçisi
Yahudiyan	1	Hekimoğlu	Abraham	Attar
	2	Yasef	Yakof	Tablakâr
	3	Yarımoğlu	Hayim	Terzi işçisi
	4	Hahamoğlu	İshak	Müsinn

69 *BOA. ML. VRD. TMT.* d- 14765.

	5	Levi	Yakof	Mecnun
	6		İranlı Murad	Bezzaz
Cami-i Kebir	1	Ferhad	İshak	Terzi
	2	Murad	Bohor	Attar
Zaim	1	Kasap	Aron	Terzi İşçisi
	2	Sarıoğlan	Yakof	Çerçi
	3	Aydar	Arslan	Amele
	4	Engürülü	Paşvan?	Tenekeci
	5	Sarıoğlan	Arslan	Terzi İşçisi
	6	Maraşlı	Aron	Tenekeci
	7		Yekçeşm Şamil	

3. Meslekî Dağılım

Tokat XIX. Yüzyılın ortalarına kadar uzun bir süre ticaret hacmi ve kalitesi bakımından Osmanlı Devleti'nin önde gelen şehirleri arasında yer almıştır. 1701'de Erzurum'dan İzmir'e kadar gezen batılı seyyah Tournefort'un *"Tokat, Küçük Asya ticaretinin merkezi sayılmalıdır"*[70] sözü bunu destekler niteliktedir. 1772'de Tokat'ta 46 çeşit meslek yapılmaktaydı. Bu meslekler; dericilik ile ilgili meslek kolları, maden işleme ile ilgili meslek kolları, dokumacılıkla ilgili meslek kolları, besin maddeleri ile ilgili meslek kolları, bina yapımı ile ilgili meslek kolları ve diğer meslek kollarına ayrılmıştı[71].

1827 yılında Tokat'ta 62 çeşit meslek icra edilmekte olup bu mesleklerin icra edildiği iş yeri sayısı 1349'dur. Esnaf grupları arasında 111 adet ile Hallaç ve Dikiciler ilk sırada, 87 adet ile kazaz ve İpekçiler ikinci sırada, 55 adet ile Kazancılar üçüncü sırada ve 50 adet ile Terziler dördüncü sırada yer almaktaydı[72]. Pamuklu dokuma, boya ve basma imalatında gayrimüslimlerin daha fazla temsil edildikleri görülmektedir. 1690'da 2541 cizye mükellefinden 1065'inin dokumacı, basmacı, boyacı, iplikçi, pamukçu ve bükücü oldukları görülmektedir[73]. Boyacı ve basmacı esnafının tamamı gayrimüslim idi[74]. İşkolları Tokat kazası sosyal yaşamına da yansımış olup birçok mahallenin adını şehirde icra edilen mesleklerden aldığı görülmektedir. Çaşnigir, Akdeğirmen, Debbağhane-i Atik, Debbağhane-i Cedid, İplik Pazarı, Keçeciler ve Güzel Aşçı buna örnek gösterilebilir. Yine kentte icra edilen mesleklerin aile adı olarak kullanıldığı da incelediğimiz defterde görülmektedir.

70 Mehmet Genç, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi Ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde Ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,* 2–6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s. 145-147.

71 Beşirli, *a.g.e.,* s. 158.

72 İş kollarının adını ve sayısını gösteren tam liste için bkz: Çadırcı, *a.g.e.,* s. 133-135.

73 Genç, *a.g.m.,* s. 154-155.

74 Beşirli, *a.g.e.,* s. 159.

1844-45'te Tokat'ta mevcut 3928 haneden 2073'ünün esnaflıkla uğraştığı görülmektedir. Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslim gruplarda da esnaflık, nüfusun yarıya yakınını oluşturmaktadır. Bu oran Müslümanlarda %47,5, gayrimüslimlerde ise %57,8'dir. Gayrimüslimler arasında; 1333 hane Gregoryen Ermenilerin 811 hanesi, 223 hane Rumların 128 hanesi, 175 hane Katolik Ermenilerin 56 hanesi, 38 hane Yahudilerin 15 hanesi[75], 22 hane Kıptilerin 19 hanesi esnaflıkla uğraşmaktaydılar[76]. Konumuzu oluşturan Yahudilerin özellikle Attarlık[77] mesleğini ellerinde bulundurdukları anlaşılmaktadır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre gayrimüslim cemaatinden hiç kimse rençberlikle uğraşmamaktadır ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bağcılık yapmaktadırlar.

38 hane Yahudinin mesleki dağılımına bakıldığında, 15 hanenin esnaf, 2 hanenin tüccar, 12 hanenin ücretli çalışan, 1 hanenin resmi görevli olarak geçimlerini sağladıkları anlaşılmaktadır. Yahudi nüfusun 3 hanesinin yetim, 1 hanesinin sail (dilenci), 1 hanesinin müsinn (yaşlı), 1 hanesinin mecnun ve 1 hanesinin amel-mande (çalışamaz durumda) olduğu görülmektedir. 1 hanenin ise mesleği belirtilmemiştir[78]. Yahudi hane reislerinden Halid mahallesinden Arslanoğlu İshak'ın, Hoca İbrahim mahallesinden kuyumcu Bağdadî İshak'ın ve Zaim mahallesinden Aydaroğlu Arslan'ın ise nerede olduğunun bilinmediği kaydedilmiştir. Esnaflıkla uğraşan 15 Yahudi hane arasında 6 hane ile Attarlık ilk sırada gelmektedir. Onu Tenekeci (3 hane) ve Terzi (2 hane) takip etmektedir. Ücretli işçilik ile geçinen 12 haneden 9'unun terzi işçiliğinden diğerlerinin ise amelelikten gelir sağladıkları tespit edilmektedir[79].

B. Tokat Yahudi Milletinin Ekonomik Yapısı

1. Gelirler

Şehirlerdeki toplum ilişkileri ve yaşam standartlarını açıklarken üzerinde durulması gereken özelliklerden birisi ekonomik faaliyetlerdir. Osmanlılarda üretim ve ticari faaliyetler genellikle şehirlerde toplanmıştır. Fakat tarımsal faaliyetler de tamamen şehir dışında kalmış değildir. Osmanlı ekonomisinin temelini oluşturan tarım, şehirlerin de ekonomik faaliyetleri içerisinde yer almıştır[80]. Mesela Tokat kazasının Müslüman mahallelerinde tarla ve bahçe tarımıyla uğraşıldığı ama gayrimüslimlerin tarımsal faaliyet yapmadıkları defterlerde mesleği rençber olan hiçbir gayrimüslimin bulunmamasından anlaşılmaktadır. İncelediğimiz Yahudi Temettüat defterinde 38 Yahudi'den 5 hanesinin kendi ihtiyaçlarını karı-

75 *BOA. ML. VRD. TMT. d*- 14765.

76 Eken, *a.g.m.,* s. 155-169.

77 İğne, iplik, baharat, zarf, kâğıt, tütün ve benzeri şeyler satılan dükkân, Aktar. *(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.)*

78 *BOA. ML. VRD. TMT.* d- 14765.

79 *BOA. ML. VRD. TMT*. d- 14765.

80 Selim Özcan, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *OTAM*, S. 30, Güz 2011, s. 159.

şılmak üzere bağcılıkla iştigal ettiklerini görüyoruz. Bunun dışında Yahudilerin zirai üretim anlamında hiçbir faaliyetlerinin olmadığı deftere kayıtlı arazilerinin olmamasından da çıkarılabilmektedir.

XIX. Yüzyılın ortalarında Tokat'taki gayrimüslimlerin ekonomik faaliyet olarak zanaat ve ticaret alanında yoğunlaştıklarını söylemek mümkündür. Şehirde çok sayıda dokumacılık ve Basmacılık ile uğraşanın varlığı Tokat'ın canlı bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir. Tokat'ta üretilen dokumalar başta Rusya olmak üzere değişik Avrupa ülkelerine de ihraç edilmekteydi[81]. Doğu-batı ticaret yolları üzerinde bulunması hasebiyle Tokat'ta ticari faaliyetlerin de, 18. Yüzyıldaki kadar olmasa da, hâlâ canlı olduğunu, Osmanlı uyruğu Ermeni, Rum ve Yahudilerin ticaretin etken yerli unsurları olduğunu söylemek mümkündür[82]. Dokumacılık ve Basmacılık gibi iş kollarının büyük atölyelerde mi yoksa küçük el tezgâhlarında mı yapıldığını Temettüat defterlerinden tespit edemiyoruz. Tokat'ta XIX. Yüzyılın ortalarında Rumların ve Yahudilerin gıda sektöründe, Ermenilerin inşaat ve metalürji sektöründe, Müslümanların ise hizmet sektöründe önde oldukları anlaşılmaktadır[83].

1844-45'te Tokat'ta vergi mükellefi olan Yahudi hane reislerinin zanaat ve ticaret, ücretli işçilik ve bir miktar da tarım ürünlerinden olmak üzere üç kaynaktan gelir elde ettiklerini görüyoruz. 8540 kuruş olan toplam gelirlerinin 5943 kuruşunun esnaflık ve ticaretten elde edildiğini tespit ediyoruz. Esnaflıkla uğraşanların yıllık gelirinin ortalama 396 kuruştur. Esnaf grupları arasında sayı bakımından en fazla olan Attarlık olup onu terzilik, tenekecilik ve çerçilik takip etmektedir.

Toplam gelirlerin 1197 kuruşu tarımdan elde edilmiştir. Tarım gelirlerinin tamamının bağcılıktan elde edildiği görülmektedir. 38 Yahudi hanesinden beş haneye ait toplam 8 dönüm bağ olup toplam senelik hasılatının 1197 kuruş olduğu görülüyor. Bu durumda bağcılıktan dönüm başına 149,5 kuruş gelir elde edildiği tespit edilmektedir. Bağcılık bu işle iştigal eden hane başına yıllık 239,5 kuruş gelir getirmiştir. Bunun dışında Yahudilerin tarla ve bahçe bitkileri yetiştiriciliği ile mesleki anlamda uğraşmadıkları ortadadır.

Defterden Yahudilere ait mezru, herk veya hâli (boş) tarlalarının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yalnız Halid mahallesinden Hekimoğlu Attar Elias'ın Kazabad kazasına bağlı Biskeni[84] köyünde arazisinin olduğu kaydedilmiş olup bu arazinin büyüklüğü, burada ne yetiştirildiği ve yıllık geliri hakkında herhangi bir malumat verilmemiştir. Buna karşılık, Ermeni ve Rumların, Müslümanlar kadar tahıl üreticisi olmasalar da, şarap ve pekmez üretiminin temel maddesi olan üzüm

81 Hanilçe*, a.g.t,* s. 85.

82 Çadırcı*, a.g.e.,* s. 356.

83 Eken, *a.g.m.,* s. 163.

84 Tokat merkeze 4 km. uzaklıkta olup verimli bir arazisi olan köyün şimdiki adı Yayladalı köyüdür. *(http://nedir.antoloji.com/tokat-yayladali-koyu/*). Temettüat defterlerinden öğrendiğimize göre XIX. Yüzyılın ortalarında Ermeni, Rum ve Yahudilerin Biskeni köyünde arazileri bulunmaktaydı.

elde etmek için bağcılık ve boya maddesi hammaddesi olup yüksek ekonomik değere sahip cehri yetiştiriciliğinde çok ileri gittikleri bilinmektedir[85].

Ücretli işçilikle geçinen 12 Yahudi hanesi olup ücretli işçilikten elde edilen gelirlerin toplam 1400 kuruş olduğu görülmektedir. Bu durumda işçilikten geçimini sağlayan hanelerin yıllık ortalama gelirleri 117 kuruştur. Ücret elde edilen iş kolları arasında Terzi işçiliği ile amelelik ilk sırada gelmektedir. Diğer gayrimüslim unsurlarda olduğu gibi Yahudilerde dükkân ve ev kiralarından sağlanan yıllık gelir olmadığı anlaşılmaktadır. Yalnız 2 Yahudinin kendi kullandığı dükkânının olduğunu öğrenmekteyiz.

Diğer gayrimüslim gruplarda olduğu gibi Yahudilerde de hayvancılık yapılmadığı görülmektedir. Ermeni ve Rumlarda en azından kendi ihtiyaçlarını karşılamak için büyükbaş, küçükbaş ve yük hayvanının beslendiğini fakat Yahudilerde hayvancılığın hiç yapılmadığını tespit ediyoruz. Tokat'taki 38 Yahudi hanesinden sadece ikisinde birer merkep olduğunu, bir hanede ise 3 kovan arı bulunduğunu bunun da yıllık hasılatının belirtilmemiş olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla Tokat Yahudilerinin hiç hayvancılık gelirlerinin olmadığı ve ağnam vergisi ödememiş oldukları anlaşılmaktadır[86].

Tablo 4. Yahudilere ait gelirlerinin kaynaklara göre dağılımı (Kuruş).

Esnaflık ve Ticaret	Tarım	İşçilik	Kira	Hayvancılık
5943	1197	1400	-	-

Yahudilerin yıllık toplam gelirleri 8540 kuruş olup hane bazında düşünüldüğünde yıllık ortalama her hanenin 225 kuruş gelirinin olduğu öngörülebilir. Bu durumda 5 Yahudi mahallesinden üç tanesinin ortalama gelirin üzerinde, iki mahallenin ise ortalama gelirin altında bir paya sahip olduklarını görmekteyiz. Hane başına 630 kuruş ile en yüksek ortalama yıllık gelire sahip mahallenin Halid, hane başına 124,5 kuruş ile en düşük ortalama yıllık geliri olan mahallenin ise Hoca İbrahim olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Yahudilere ait gelirlerin mahalleler bazında dağılımı (Kuruş)

Mahalle	**Hane**	**Gelir**	**Ortalama**	**Seviye**
Cami-i Kebir	2	900	450	Üstünde
Halid	3	1890	630	Üstünde
Hoca İbrahim	20	2490	124,5	Altında
Yahudiyan	6	1805	301	Üstünde
Zaim	7	1455	208	Altında
Toplam	**38**	8540	**225**	

85 *BOA. ML. VRD. TMT.* d-14682.

86 *BOA. ML. VRD. TMT.* d- 14765.

Gelir miktarlarının haneler bazında ortalama dağılımına bakarak Yahudilerin kendi cemaatleri içinde orta halli diyebileceğimiz bir ekonomik yaşantılarının olduğunu söyleyebiliriz. Ancak diğer gayrimüslim unsurlardan Ermeniler ve Rumlarla kıyaslandığında Yahudilerin hane başına ortalama servet ve gelir miktarı bakımından çok geride olduğu görülmektedir. Mesela Yine 1844-45 yılında Tokat'ta yaşayan Katolik Ermenilerin hane başına yıllık ortalama gelirleri 458,5 kuruş, hane başına yıllık ortalama vergileri ise 106 kuruştur[87]. 38 hane Yahudi içerisinde hane bazında en varlıklı kişi, yıllık ortalama 1270 kuruş gelire ve 134 kuruş vergi yüküne sahip olan Halid mahallesinden Hekimoğlu Attar Elias'tır[88]. Buna karşılık Katolik Ermeniler arasında en varlıklı şahıs 9 bin kuruş gelire ve 1580 kuruş vergi yüküne sahip olan Soğukpınar-ı Müslim mahallesinden Filibosoğlu Avrupa tüccarı ve mübayaacı Boğos'dur[89].

2. Tokat Yahudilerinin Vergi Yükü

Tarımın hâkim olduğu sanayi öncesi ekonomilerde gelir dağılımının temel mekanizmalarından biri vergi olmuştur[90]. Osmanlı Devleti de XIX. Yüzyıla kadar köklü ve bir o kadar da karışık bir vergi düzenine sahip olmuştur. Tanzimat fermanı uzun yıllar devam etmiş olan Osmanlı vergi sisteminin yeniden yapılanmasını beraberinde getirmiştir. Tanzimat döneminde gerçekleştirilen vergi düzenlemeleriyle vergi sistemine sade bir şekil vermek ve uygulanabilirlik hedeflenmiştir. Bu dönemde gayrimüslimlerden cizye alınması esası devam ettirilirken Tekâlif-i örfiye adı altında birçok türü ve tahsil şekli olan muhtelif vergiler de birleştirilerek vergi-yi mahsusa adı altında toplanmıştır[91].

Vergi-yi Mahsusa

Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergiler yerine getirilen "an cemaatin vergi", "vergi-yi mahsusa" gibi değişik adlar verilen bu vergi 1840 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır[92]. Vergi-yi mahsusa, hane reislerinin ekonomik imkânlarına göre belirlenmiş olup ekonomik geliri olmayan hane reisleri bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Bu şahıslar Temettüat kayıtlarında, "mersumun temettüatına dair bir şeyi olmayıp şunun bunun ianesiyle ta'yiş etmekte olduğu" şeklinde açıkça belirtilmiş olup vergi-yi mahsusa'dan muaf tutulmalarını gerektiren durumlar müsinn (yaşlı), amel-mande (çalışamayacak durumda), yetim, alil (bedensel özürlü), sail (dilenci), uğrak (felçli) ve adem-i iktidar şeklinde tavsif

87 *BOA. ML. VRD. TMT*. d-14682

88 *BOA. ML. VRD*. TMT. d- 14765

89 *BOA. ML. VRD. TMT*. d-14682

90 Tevfik Güran, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo Ekonomik Özellikleri", *İÜİF. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı,* Ankara 1985, s. 316.

91 Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861),* Ankara 1989, s. 13.

92 Kütükoğlu, *a.g.m.,* s. 395; Said Öztürk, Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik, İstanbul 1996, s. 174.

olunmuştur. Vergi-yi mahsusa, Temettüat defterlerinde her hanenin üst kısmına ve dikine olarak bazen *"vergi-yi mahsusa'dan bir senede vermiş olduğu"* şeklinde bazen de *"vergi-yi senevisi"* şeklinde kaydedilmiştir[93].

İncelediğimiz deftere göre Yahudilerin yıllık vergileri 1704 kuruş civarında olup 38 haneden 7'sinin vergi-yi mahsusa'dan muaf tutulduğu anlaşılıyor. Vergi yükümlüsü 31 hane bazında düşünüldüğünde yıllık ortalama her hanenin 55 kuruş vergi verdiği tahmin edilebilir. Bu durumda 5 mahalleden üçünün ortalama vergi miktarının üzerinde, ikisinin ortalama vergi miktarının altında vergi yükünün olduğu görülmektedir. Hane başına 105 kuruş ile en yüksek vergi yükümlüsü mahalle Cami-i Kebir, hane başına 29 kuruş ile en düşük vergi mükelleflerinin ikamet ettiği mahalle ise Hoca İbrahim'dir. Buna göre 5 mahalle içerisinde en zengin mahallenin Halid, en fakir mahallenin ise Hoca İbrahim olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6. Vergi-yi mahsusanın mahalleler bazında dağılımı (Kuruş)

Mahalle	Hane	Muaf	Vergi	Ortalama	Seviye
Cami-i Kebir	2	-	210	105	Üstünde
Halid	3	-	259	86	Üstünde
Hoca İbrahim	20	6	575	29	Altında
Yahudiyan	6	1	400	67	Üstünde
Zaim	7	-	260	37	Altında
Toplam	**38**	**7**	1704	**55**	

Cizye Vergisi

Cizye, fethedilen yerlerde bulunan gayrimüslim tebaanın 4-75 yaş arasındaki sağlıklı erkeklerinden tahsil edilen baş vergisiydi. Kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar, sakatlar ve din görevlileri bu vergiden muaf tutulmaktaydılar. Gayrimüslimler cizye vermekle hem askerlikten muaf tutuluyorlar, hem de inanç ve ibadetlerini rahatça sürdürme konularında garanti altına alınmış oluyorlardı[94].

Cizye vergisi kişinin ekonomik gücüne göre â'la (yüksek), evsat (orta), edna (düşük) olmak üzere üç sınıfa ayrılmakta idi. Mükellefler gelirleri itibariyle zengin, orta halli ve fakir olmalarına göre bu sınıflardan birine dâhil olarak bu vergiyi ödemekle mükellef idiler. Ayrıca hane reisinin cizyeden sorumlu oğulları varsa bunların da hangi oranda cizye vereceği kayıt edilmişti. İlk dönemlerde fakir cizye mükellefleri 10, orta halliler 20 ve zenginler ise 30 akçe öderlerken, III. Murad zamanında bu miktarlar % 50 artırılarak 15, 30, 45'er akçeye yükseltilmiştir. 1691'de bu miktarlar, â'ladan 48, evsattan 24 ve ednadan 12 dirhem gümüşün alınması şeklinde kararlaştırılmıştır. II. Mahmud zamanında, 1834 yılında sikke

93 *BOA. ML. VRD. TMT. d-* 14765.

94 Abdüllatif Şener, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi,* İstanbul 1990, s. 113.

üzerinde yapılan bir ayarlama sonucunda bu miktar 60, 30 ve 15 kuruş olarak belirlenmiştir. 1856 yılında cizye ilga edilmiş ancak askerlik bedeli alınmaya devam edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanını takiben gayrimüslimlerin de askere alınması kararlaştırıldığından 1909 yılından itibaren askerlik bedeli de ilga edilmiştir[95]. Gayrimüslimlerin senede bir defa ödedikleri bu vergi Tanzimat'tan önce cizyedarlar tarafından tahsil edilen cizye vergisi Tanzimat'tan sonra muhassıllar vasıtasıyla toplanmaya başlanmıştır[96].

Araştırmamıza konu olan Tokat kazası cizyesi, Sivas tevâbi kalemi mülhakatına bağlı idi. Tokat'ın toplam cizye evrakı 1812'de 5400 evrak, 1818'de 5400 evrak, 1830'da 3800 evrak idi[97]. İncelediğimiz Tokat Yahudilerine ait defterde yer alan 5 mahallede yaşayan 38 hane reisinden devlete cizye vergisi ödemekle yükümlü olan 31 hane reisi bulunmaktadır. 7 hane reisinin ise cizye vergisi ödemekten muaf tutuldukları görülmektedir. Muaflar arasında yetimler, yaşlılar (müsinn), amel-mande (çalışamaz durumda) ve sakatlar olduğu gibi defterde kaydı olup başka yerde olanlar da yer almaktadır. Bu şahıslar; Dersaadette gibi notlarla belirtildikten sonra ödemesi gereken cizye miktarının karşılığı boş bırakılmış olup herhangi bir miktar yazılmamıştır[98]. Yine 38 haneden üçünün reisinin nerede olduğu bilinmediğinden bunlar mefkud[99] olarak kaydedilmişler, ödemeleri gereken cizye vergisinin derecesi belirtilmiş ancak karşısına miktarı yazılmamıştır. Buradan kayıp ya da firari durumda olanlardan cizye alınmadığı anlaşılmaktadır. Cizye yükümlüsü olan 31 Yahudi hane reisinin 4'ünün â'lâ (üst) seviyeden, 22'sinin evsat (orta) seviyeden ve 5'inin edna (düşük) seviyeden cizye ödedikleri anlaşılmaktadır. Yahudiler arasında 31 hane reisinin dışında 17 kişinin daha cizye verecek durumda olduğu tespit edilmektedir. Şu halde cizye vergisi ödemekle yükümlü Yahudilerin sayısı 48 kişiden ibarettir.

Yahudiler arasında en fazla cizye yükümlüsünün 18 hane ile Hoca İbrahim mahallesinde, en az cizye yükümlüsünün ise ikişer hane ile Cami-i Kebir ve Halid mahallelerinde olduğu tespit edilmektedir. Â'lâ seviyede cizye yükümlüleri en fazla Hoca İbrahim mahallesinde (2 kişi) ikamet etmektedirler. Evsat seviyede cizye yükümlülerinin (13 kişi) ve edna seviyede vergi yükümlülerinin (3 kişi) de yine en fazla Hoca İbrahim mahallesinde ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Hoca İbrahim mahallesinin her seviyede cizye yükümlüsünün en fazla bulunduğu mahalle olması 38 hane Yahudi milletinin yarıdan fazlasının (20 hane) bu mahallede meskûn olmasından kaynaklanmaktadır. Cizyeden muaf tutulan 7 hanenin dağılımı ise şöyledir: 2 hane Hoca İbrahim mahallesinde, 2 hane Zaim mahallesinde, 2 hane Yahudiyan mahallesinde ve 1 hane Halid mahallesinde. Buradan hareketle

95 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1993, s. 302.

96 Beşirli, *a.g.e.,* s. 260.

97 Beşirli, *a.g.e., s.* 262-264.

98 *BOA. ML. VRD. TMT. d-* 14765.

99 Kayıp olup, nerede olduğu ile sağ mı ölü mü olduğu bilinmeyen kimse (Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*).

Yahudilerin %13'ünün zengin, %71'inin orta halli ve %16'sının ise düşük gelirli olduğunu söylemek mümkündür. Cizye yükümlüsü olan Yahudilerin dörtte üçüne yakın kısmının orta halli, zengin ve fakirlerin oranının ise birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Defterlerde sadece hane reisinin vereceği cizye miktarı değil cizye verecek yaşta olan erkek çocukların sayısı ve ödeyecekleri seviye de kaydedilmiştir. Dolayısıyla, muaflar düşüldükten sonra toplanan cizye miktarını sadece hane reislerinin ödediği hatasına düşülürse hane reislerinin en yüksek cizye seviyesi olan Â'lâ'dan (60 kuruş) bile daha fazla vergi vermiş oldukları gibi bir durum ortaya çıkar. Bu sebeple toplam cizye yükü hesaplanırken hane reisinin dışında o haneden kaç kişinin cizye ödemekle yükümlü olduğunun belirtilmesi önemli bir husustur.

Tablo 7. Cizye Vergisi Yükümlülerinin Ödedikleri Miktar (Kuruş)

Mahalle	Hane	Yükümlü Hane reisi	Yükümlü Çocuklar	Muaf	Â'lâ	Evsat	Edna	Toplam
Cami-i Kebir	2	2	2	-		4		120
Halid	3	2	-	1	1	1		90
Hoca İbrahim	20	18	2	2	2	13	5	585
Yahudiyan	6	4	3	2	1	5	1	225
Zaim	7	5	10	2		12	3	405
Toplam	**38**	**31**	**17**	**7**	**4**	**35**	**9**	**1425**

Yahudilerin toplam cizye yükü olan 1425 kuruş, cizye yükümlüsü olan 48 kişiye oranlandığında sonuç 30 çıkıyor ki bu da evsat (orta) seviyede ödenen cizye miktarına tekabül etmektedir. Bu sonuçtan da anlaşılacağı üzere Yahudi cemaati XIX. Yüzyılın ortalarında evsat seviyeden cizye ödemiştir. Aynı dönemde Katolik Ermenilerin cizye ortalaması ise 31'dir. Buradan hareketle Tokat gayrimüslimlerinin ağırlıklı olarak orta halli bir yaşam standardına sahip olduklarını, bu çizginin altında ve üstünde kalan miktarların daha az sayıda ve birbirine orantılı olduğunu müşahede ediyoruz.

Toplam Vergi Yükü

Yahudi vergi mükelleflerinin 1844-45 yılında 1704 kuruş vergi-yi mahsusa ve 1425 kuruş cizye vergisi olmak üzere vergilerin toplamı 3129 kuruştur. Tokat'ta 5 mahallede 38 hanede yasayan Yahudilerin 1844 yılı toplam gelirleri ise 8540 kuruştur. Toplam gelir miktarını toplam vergi miktarlarına oranladığımızda çıkan sonuç %36 çıkmaktadır. Tespit ettiğimiz toplam vergi yükünün, %20'sini vergi-yi mahsusa ve %16'sını ise cizye vergisi oluşturmaktadır. Bu sonuçtan, cizye vergisinin devlet için ne kadar önemli bir gelir kaynağı olduğu da anlaşılmaktadır.

Sonuç

Tokat şehri, Osmanlı Devleti'nde farklı din, mezhep ve etnik unsurların bir arada yaşamasına tanıklık etmiş en iyi örneklerden birisidir. XIX. Yüzyılın ortalarında da bu durumun geçerli olduğunu görmekteyiz. Ele aldığımız dönemde Tokat şehrinde çoğunluğu Müslüman olmak üzere, Gregoryen Ermeni, Rum, Katolik Ermeni, Yahudi ve Kıptilerin bir arada yaşadıklarını görüyoruz. İncelediğimiz Tokat Yahudilerine ait BOA. ML. VRD. TMT. d-14765 kodlu defterden anlaşılacağına göre; 1844-45 tarihinde Yahudiler Tokat'ta beş mahallede 38 hanede yaşamış olup nüfusları tahminen 190 kişi civarındaydı. Yıllık gelirleri 8540 kuruş olup devlete yıllık 1704 kuruş vergi-yi mahsusa ve 1425 kuruş cizye vergisi ödemekteydiler. Yahudilerin ortalama hane başına 225 kuruş gelir, 55 kuruş vergi-yi mahsusa ve 30 kuruş cizye miktarına sahip olduklarını tespit ediyoruz. Bu rakamları değerlendirdiğimizde Yahudilerin tam bir orta halli yaşam standardına sahip olduklarını görüyoruz. Yahudilerin genel olarak zanaat ve işçilikle uğraştıklarını, Tokat'ta özellikle Attarlık mesleğinde ilerlediklerini, hayvancılıkla hiç uğraşmadıklarını, çok az miktarda bağcılıkla meşgul olduklarını görüyoruz. Aile adı olarak genelde meslek adlarını kullandıklarını, erkek ismi olarak en fazla Arslan ve Yakof'u kullandıklarını tespit etmiş bulunuyoruz.

Tokat'taki Yahudilerin nüfusu 1892 yılında 400 kişi, 1903 yılında 260 kişi ve 1907 yılında 299 kişi olarak tespit edilmiştir[100]. 20. Yüzyılda sayıları giderek azalan Tokat Yahudilerinin bir kısmı ticaretin canlı olduğu İstanbul'a bir kısmı İsrail'e göç etmiş olup günümüzde Tokat'ta bir Yahudi cemaati bulunmamaktadır[101].

Kaynakça

A-Arşivler

BOA. ML. VD. TMT. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Varidat Temettüat Defterleri).

B-İnceleme Eserler

AÇIKEL, Ali, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 27, S. 2, Aralık 2003.

AÇIKEL, Ali, "Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 2, 2004.

AKBAL, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat Ve Nüfus" TTK. *Belleten*, C. XV, S. 60, TTK. Basımevi, Ankara 1961

AKMAN, Mehmet, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı 1, I. Tertip Düstur'un Tarihî Fihrist ve Dizini, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları,* Sayı 3, 2007 (Bahar).

100 Ali Açıkel, Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. 14, S. 2, 2004, s. 340.

101 Reneta Sibel Yolaki, "Tokat Yahudileri", *Şalom Gazetesi*, 9 Ocak 2008.

AKYOL, Taha, *Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiyesi'ne İlber Ortaylı ile Konuşmalar,* Ufuk Kitapları, İstanbul 2004.

BEŞİRLİ, Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853),* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat 2005

ARSLANYAN, Agop, *Adım Agop Memleketim Tokat*, Aras Yayınları, İstanbul 2012.

BOZKURT, Gülnihâl, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK. Yayınları, Ankara 1996.

CİNLİOĞLU, Halis Turgut, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 2. Kısım, Tokat 1950, 3. Kısım, Tokat 1951, 4. Kısım, Tokat 1973.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı,* TTK Yayınları, Ankara1997.

DADYAN, Saro, *Osmanlının Gayrimüslim Tarihinden Notlar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927-* Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Ankara 2011.

Düstur, I. Tertip, C. 2, s. 962-975.

EKEN, Galip, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması: Tokat Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* C. 15, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000.

EFE, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002.

ERCAN, Yavuz, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukukî, İçtimaî ve İktisadî Durumu", *Belleten*, C. XLVII.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi,* İstanbul 1990.

FAROQHİ, Suraıya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt yayını, İstanbul 1998.

GENÇ, Mehmet, "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi Ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde Ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2–6 Temmuz 1986, Ankara 1987.

GÜLER, Ali, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, TÜRKAR Araştırma Dizisi, Ankara 2003.

GÜLERYÜZ, Naim A., *Bizans'tan 20. Yüzyıla Türk Yahudileri*, Gözlem Yayın, İstanbul 2012.

GÜRAN, Tevfik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayınları, İstanbul 1998.

GÜRAN, Tevfik, "Ondokuzuncu Yüzyıl Ortalarında Ödemiş Kasabasının Sosyo- Ekonomik Özellikleri", *İÜİF. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan Özel Sayısı,* Ankara 1985.

GÜRAN, Tevfik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861),* Ankara 1989.

HANİLÇE, Murat, *16 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili'nin Transkripsiyonlu Metni Ve Değerlendirilmesi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek lisans Tezi, Tokat 2009.

İNALCIK, Halil- Donalt Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi,* C. 2, Eren Yayınları, İstanbul 2004.

İPŞİRLİ, Mehmet, "XVII. Asır ortalarında Tokat Şehri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, DİE, Ankara 1997.

KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK. Yayınları, Ankara 2010.

KÜÇÜK, Cevdet, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara 2006.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Osmanlı Sosyal ve İktisâdi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, Cilt: LIX, Sayı: 225 - Yıl: 1995 Ağustos.

ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880),* TTK. Yayınları, Ankara 2011.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler-1.*

ÖKE, Mim Kemal, "Osmanlı İmparatorluğunda Cemaatler Arası İlişkiler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* S. 16, (Haziran 1986).

ÖZCAN, Selim, "XIX. Yüzyılın Ortalarında Sinop'taki Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *OTAM*, S. 30, Güz 2011.

ÖZDEMİR, Rifat, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu,* 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987

ÖZKAYA, Yücel, "1844-1847 Arasında Tokad'da Yapılan Düzenlemeler", *I. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri,* 5-7 Nisan 2000, Tokat 2004.

ÖZTÜRK, Said, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul 1996.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1993.

SERBESTOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Kimdir, Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu,* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

SERNİN, Andre, *Tokatlı Yetvart'ın Anıları*, Çev: Anais Martin, Pencere Yayınları, İstanbul 2009.

ŞAHİN, Gürsoy, "Amerikalı Bir Misyonerin XIX. Yüzyılın Ortalarında Türk-Ermeni İlişkileri ile İlgili İzlenimleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C. VII, S. 1, Haziran 2005.

ŞENER, Abdüllatif, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* C. XVIII, S.1.

Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK. Yayınları, Ankara 1994.

URAS, Esad, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*, Ankara 1950.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi,* C. 2, IRCICA, İstanbul 1990.

YOLAKİ, Reneta Sibel, "Tokat Yahudileri", *Şalom Gazetesi,* 9 Ocak 2008.

Alman Basınında Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması (1877-1878)

Songül ÇOLAK*

Özet

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında cereyan eden ve tarihlerimizde 93 harbi olarak ta adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin en önemli safhalarından biri Tuna Cephesi'nde yaşananlardır. Bu cephenin en başarılı taarruzlarını ve savunma savaşlarını gerçekleştiren ise askeri yeteneği ve direniş kudreti münasebetiyle Gazi unvanı ile taltif edilen Garp Ordusu Kumandanı Gazi Osman Paşa'dır. Özellikle savunma savaşlarında uyguladığı isabetli taktikler neticesinde Plevne'de Rusları üç defa hezimete uğratmayı başaran Osman Paşa'nın bu mücadelesi adeta destanlaştırılarak Türk Tarihinde haklı bir övgüye layık olmuştur. Osmanlı Devleti nezdinde heyecan uyandıran Gazi Osman Paşa'nın Ruslar karşısındaki bu mücadelesi Avrupa basınında da dikkatle takip edilmiştir. Bildirimizde Alman Basınında Gazi Osman Paşa ve mücadelesi hakkında kaleme alınan haberleri Provinzial Correspondenz gazetesi esas olmak üzere Teltower Kreisblatt, Nueste Mittheilungen gazetelerinden yola çıkarak değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Gazi Osmanpaşa, Alman, Basın, Plevne, 93 Harbi.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılının ikinci yarısı -özellikle Rusya ile olan münasebetler sebebiyle- askerî açıdan oldukça hareketlidir. Bir yandan Balkanlarda Slav ırkından olan halklar ayaklanırken (Sırbistan, Karadağ) bir yandan da Rusya, bu halklar aracılığıyla bölgede nüfuz tesis etmeye çalışıyordu. Nitekim Balkanlarda ıslahatlar yapılması isteği ile İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın katılımıyla 23 Aralık 1876'da İstanbul'da bir konferans toplanmış ancak, Osmanlı Devleti Kanuni Esasi'yi ilan ederek ilgili devletlerin içişlerine müdahalesine engel olmaya çalışmıştı. Osmanlı Devleti'nin bu tavrı Rusya ile ilişkileri kopma noktasına getirirken, başlatacağı harpte Avrupalı Devletleri Osmanlı'ya karşı yekpare tutmak isteyen Rusya, altı büyük devletin katılacağı bir konferans düzenlemek istemişti. Nihayetinde Rusya'nın aktif girişimleri neticesinde 31 Martta Londra'da İstanbul Konferansı'na katılmış olan devletler bir protokol imzalamışlardı. Bu protokolde ifade edilen ana fikir ise Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tabası için vaat ettiği ıslahatları icra etmesi ve bu bağlamda Avrupa barışının korunmasıydı.

Babıali, kendisinin görüşüne başvurulmadan alınan ve mahiyeti itibariyle kabul edilemez olan protokolü tepkiyle karşılamış, hükümlerinin reddine karar vermiş ve bu karar 12 Nisanda ilgili devletlere bildirilmişti. Osmanlı Devleti'nin Londra protokolünü reddi Rusya'nın savaş ilanı için bir sebep olarak kullanıldı ve 19 Nisanda Rusya, Avrupa'ya Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini bildirdi[1]. Nitekim 23 Nisanda da İstanbul'daki Rus elçiliği dış işlerine bir nota vererek Rusya'nın Osmanlı Devleti ile olan diplomatik ve siyasi ilişkilerini kestiğini belirtti.

Rusya'nın açtığı savaştan beklentisi Balkanlarda Slav kökenli eyaletleri Osmanlı nüfuzundan kurtarmak, onlar üzerinden İstanbul ve boğazlara ulaşabilmekti. Diğer yandan Anadolu üzerinden de Erzurum, Kars, Ardahan'ı alarak İskenderun yönünden denizlere doğru inmekti.

Rusların Balkanlardaki askeri harekâtı 24 Nisan'da başlamış ve Rus birlikleri Tuna'yı aşmayı başarmıştır. Balkan geçitlerini almak, Bulgaristan'ı ele geçirmek bu bölgede isyan çıkarmak amaçlı Rus harekâtı, 30 Haziran'da başlatılmış, 1 Temmuz'da Tırnova düşmüş, 19 Temmuz'da en önemli Balkan geçitlerinden olan Şıpka Osmanlıdan çıkmıştır[2].

Ruslar, Osmanlı Devleti karşısında başlattığı harbi çok kısa sürede lehine sonuçlandıracağını ve İstanbul'a ulaşacağını sanıyordu. Fakat iki önemli engelle karşılaşmıştı. Biri Karadağ'da bulunan ve Balkanlara gitmesi emir olunan Süleyman Paşa'nın General Gurko'i Zağra'dan çekilmek zorunda bırakması ve bir diğeri özellikle dikkate değer olanı Osman Paşa'nın Plevne'yi destanlara konu olacak kudrette savunmasıydı[3].

Bu bağlamda bu bildiride söz konusu edilen husus, Gazi Osman Paşa hakkında ulusal bellekte oluşturulan kahramanlık algısının millî bir sahipleniş olup olmadığını dönemin Alman basınında çıkan haberlerden yola çıkarak -iki farklı coğrafyada mukayese ederek- sağlıklı görebilmektir. Çalışmamızda kaynak olarak başta Provinzial-Correspondenz gazetesi olmak üzere Teltower Kreisblatt ve Neueste Mittheilungen gazetelerinden faydalanılacaktır.

Alman Basınında Osman Paşa ve Osmanlı-Rus Mücadelesi

Yukarıda izah ettiğimiz siyasi gelişmeler doğrultusunda başlayan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin en önemli safhalarından birini Tuna cephesinde yaşananlar oluşturur. Bu cephenin en başarılı taarruzlarını ve savunma savaşlarını gerçekleştiren kişi ise askeri yeteneği ve direniş kudreti münasebetiyle II. Abdülhamid

* Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E.mail: songul.colak@gop.edu.tr.

1 Bu bildiride Rusya, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı Devletlerin önerilerini dikkate almadığı, Hıristiyan halkın durumlarının iyileştirilmesi konusunda üzerine düşeni yerine getirmediği bu hususta artık kendisine güvenilemeyeceği, Balkanlarda dinmeyen buhranlı halin güvenliği bozduğu ve kendi menfaatlerini yaraladığı uyarıları yer alıyordu. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK, Ankara 1983, s. 41.

2 Karal, *a.g.e.*, s. 48.

3 Karal, *a.g.e.,* s. 49.

(1876-1909) tarafından Gazi unvanıyla taltif edilen Garp ordusu kumandanı Gazi Osman Paşa'dır[4]. Özellikle savunma savaşlarında uyguladığı isabetli taktikler neticesinde Plevne'de[5] Rusları üç defa hezimete uğratmayı başaran Osman Paşa'nın bu mücadelesi adeta destanlaştırılarak Türk tarihinde haklı bir övgüye layık olmuştur. Osmanlı Devleti nezdinde heyecan uyandıran Gazi Osman Paşa'nın Ruslar karşısındaki bu mücadelesi Avrupa basınında da dikkatle takip edilmiştir. Alman basınında Gazi Osman Paşa ve Plevne savunması Provinzial-Correspondenz gazetesinden takip edilebilmekte yine Teltower Kreisblatt ve Neueste Mittheilungen gazetelerinde de Gazi Osman Paşa ile alakalı haberlere rastlanmaktadır.

Konuya geçmeden evvel söz konusu Alman gazeteleri hakkında genel bir bilgi vermek gerekirse;

Provinzial-Correspondenz, zamanının en büyük ve çevrede tanınmış haftalık gazetesi olup, resmi ilan, yayın ve dokümantasyon organıdır. Almanya Başbakanı Otto von Bismarck'ın sesi olarak da bilinir. En önemli özelliklerinden biri yurt dışında da okunup takip edilmesiydi. Çalışmamızda kapsamlı olarak bu gazeteden faydalanılacaktır.

Teltower Kreisblatt, 1852 yılından itibaren değişik isimler altında yayın yapan bu gazete, Berlin ve çevresi hakkında bilgi veren en eski haftalık gazetelerden biridir[6].

Neueste Mittheilungen, Bismarck'ın gizli fonları (paralarıyla) piyasaya sürülmüş, hükümet lehine yayınlar yapan bir gazetedir.

Osman-Rus Harbi'nin ve Osman Paşa'nın Alman resmi gazetelerinde ele alınışına dair ilk bilgi 1 Ağustos 1877'de Provinzial-Correspondenz gazetesinde yer almaktadır. Bu haberde başlangıçta Tuna kalelerinden Vidin'de görev yapan ve hâlihazırda Batı Bulgaristan Komutanlığı'nda bulunan Osman Paşa'nın Bulgaristan içlerine kadar girmeyi başararak, Tuna kenarında yer alan Sistova'dan Balkanlara uzanan Rus bağlantı hattını tehdit edecek duruma geldiği belirtilmiştir[7]. Burada söz konusu edilen husus Osman Paşa'nın Babıali'den gelen emir gereğince Balkanlara inmeye başlayan Rus ordusunun önüne bir set çekmek amacıyla 1 Temmuz sabahı

4 Gazi Osman Paşa, 1832'de Tokat'ta dünyaya gelmiş, küçük yaşta İstanbul'a gitmiş, 1844'de askeri Îdâdiye girmiştir. 5 yıllık eğitim sürecinin ardından Harbiye mektebine giderek 1853'te Mülâzim-ı sâni rütbesiyle mezun olmuştur. Harbiye'den sonra üstün başarısı dolayısıyla sınavsız olarak Erkân-ı Harbiye mektebine kaydolmuştur. Kırım'da, Cebel-i Lübnan'da Girit'te, Yemen'de baş gösteren olaylar dolayısıyla bu bölgelerde görevlendirilmiştir. 93 Harbi öncesinde 1875'te Niş'e tayin olmuş, Plevne'ye gönderilmeden evvelde Vidin başkumandanı Yaver Paşa'nın Anadolu cihetine tayini münasebetiyle buraya kaydırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmed Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, (Yay. Haz. Emine Güldüoğlu) C. VII, TTK, Ankara 2008, 25-27; Metin Hülagü, *Gazi Osman Paşa Yaralı Mareşal*, İstanbul 2006, s. 29-35.

5 Yaklaşık 489 yıl süren Türk idaresinden sonra Aralık 1877'de Rusların eline düşen Plevne, 1878 Berlin Kongresi kararıyla kurulan muhtar Bulgar Prensliği'ne verilmiştir. Hayvan ve şarap ticareti ile canlı bir merkez olan Plevne, Türk-Rus harbinin hatıralarını saklayan müzelerinin zenginliği dolayısıyla da hayli ziyaretçi cezbeden bir yerdir. Şerâfeddin Turan, "Plevne", *İA*, C. 9, MEB, İstanbul 1964, s. 570.

6 http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/amtspresse/09.12.2014.

7 No. 31. Provinzial-Correspondenz. Fünfzehnter Jahrgang. 1. August 1877, s.2.

Vidin'den Plevne'ye doğru seri bir yürüyüşle harekete geçişidir[8]. Gazetenin olayı haber yapış tarihine bakıldığında haberi gecikmeli olarak verdiği söylenebilir.

Aynı gazetede bir hafta sonra yani 8 Ağustos 1877 tarihinde yer alan haberde "Türk-Rus Savaş Alanından" başlığı altında Osmanlı-Rus harbine dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu bilgiye göre, Temmuz ayının sonlarından itibaren savaş durumunda göz ardı edilemeyecek bir gelişme ve değişme görülmüştü. Şöyle ki, Batı Bulgaristan'da bulunan ordu komutanı Osman Paşa, 20 Temmuz'da Rus kuvvetleri ile karşılaşmış, ancak bu karşılaşmada Ruslar askeri kuvvetlerinin azlığı dolayısıyla Osman Paşa'yı durduramadıkları gibi Plevne'yi ele geçirememişlerdi. Habere göre 28 Temmuzda Osman Paşa'nın sağ kanadı -ki komutanı Adil Paşa'dır- Plevne'nin güneyinde zayıf bir Rus kuvvetine karşı başarılı bir operasyon yürüterek savaşı kazanmış, 30 Temmuz'da ise General Krüdener ve Schachowskoi komutasında Rus ordusu Plevne'ye tekrar kuvvetli bir saldırıda bulunmuş, fakat yine büyük kayıplar vererek çekilmişlerdi. Ancak gazete haberine göre bu başarılarına rağmen Türkler ne kapsamlı bir takibe girişmişler, ne de Ruslar tarafından tutulan ve Tuna'dan Balkanlara uzanan hat üzerine başka bir saldırı girişiminde bulunmuşlardı. Öte yandan haberin devamında Kayser Alexander'ın kanlı bir şekilde gerçekleşen Plevne savaşından önce 22 Temmuz'da bir genelge yayınlayarak ülke savunmasında birinci sınıf statüde olan 188.600 askerin bayrakları altında toplanması çağrısında bulunduğu da ifade edilmiştir[9].

Gazetede verilen bu haberde geçen olay, bugün tarihlerimizde II. Plevne Muharebesi olarak adlandırılan savaştır. Bu haberde günümüz bilgileri ile örtüşmeyen husus, Rusların kuvvetlerinin azlığı dolayısıyla yenildikleri ve Osman Paşa'yı durduramadıkları bilgisidir. Oysaki günümüz mevcut araştırma verilerine göre Rus askerinin mevcudu 60.000 muharip, 40-50 top, Osman Paşa kuvvetlerin miktarı 33.000 muharip, 58 top idi[10].

Aynı gazetenin, yani Provinzial-Correspondenz'in 12 Eylül tarihli haberinde Ruslarca sıkıştırılan Osman Paşa'nın verdiği direniş mücadelesinin sürekliliğini görmek mümkündür. Bu haberin içeriği şöyleydi: Osman Paşa Ağustos'un son günlerinden beri Plevne-Lofça hattını sağlamlaştırmaya çalışmakta ve direnişini sürdürmekteydi. Ancak 3 Eylül'de Rus ordusu -ki bu arada Romanya'da Ruslar ile birleşmiştir[11]- on iki saatlik bir mücadeleden sonra Lofça'yı işgal etmiş ve komutan Nicolas zaman kaybetmeden savaş karargâhını hemen Plevne'nin yakınına getirmişti. Maksat ise Osman Paşa'nın üzerine yürümekti. Nitekim Eylül'ün 6'sını 7'ye bağlayan gecede Rus ordusu Plevne'ye oldukça yaklaşmış ve karanlığın getirdiği avantajdan da faydalanarak yığınaklarını yapmış, bataryalarını kurmuşlardı. 7 Eylül Cuma günü ise bütün Rus hattı boyunca topçu saldırılar başlamış, 8 'inde

8 Hülagü, *a.g.e.,* s. 58.

9 No.32.Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 8. August 1877, s.2.

10 Hülagü, *a.g.e.,* s. 81.

11 Rus Çarı II. Alexander, Plevne'de artarda alınan yenilgiler üzerine bir taraftan Petersburg'dan hassa ve kazak fırkaları ve alayları Plevne'ye gönderirken, bir taraftan da Romanya'yı yardıma çağırmış, bu çağrı üzerine Rumenler ile Ruslar birleşmiştir. Hülagü, *a.g.e.*, s. 92.

de devam eden saldırılar aynı gün Rusların lehine sonuçlanmıştı. Aynı şekilde Ruslar güney ve doğu tarafından da Plevne'yi kuşatmışlardı. Haberin devamında özel kaynaklardan edinilen bilgiye göre Rusların ayın 9'unda pazar günü akşama doğru Plevne'yi aldığı ve Türklerin büyük bir kayıp ve kargaşa içinde geri çekildikleri bildiriliyordu. Fakat gazeteye göre özel kaynaklardan elde edilen ve henüz onaylanmayan bu habere rağmen ayın 10'unda da savaş devam ediyordu ancak, çatışmalar devam etse dahi sonuçta bu savaşı öyle ya da böyle Ruslar kazanacaktı[12].

Gazete, özel kaynaklardan elde ettiklerini söyledikleri bu haberin doğru olması ihtimalinden yola çıkarak, Plevne'nin olası kaybıyla ilgili olarak: *"Eğer Türklerin kaybı onaylanırsa Türk Batı ordusu çok zor pozisyonlara girecek ve Bulgaristan'da ki savaşın bütün gidişatı tamamen Rusların lehine dönecek"* öngörüsünde bulunmaktaydı.

Haberde söz konusu edilen savaş ise III. Plevne Muharebesi diye adlandırılan mücadeledir. Ve anlaşıldığı üzere Lofça'nın Osmanlılardan çıkışı ile Rus ve Rumen birleşik ordularının şiddetli taarruzlarına maruz kalan Osman Paşa'nın, Plevne'deki durumu iyice ümitsizleşmişti. Öyle ki, Osman Paşa'nın içinde bulunduğu kötü şartlar dolayısıyla -Eylül ayının ilk haftasında vuku bulan saldırılarda- Plevne'nin düştüğü şeklinde bir şayiada yayılmıştı.

Osman Paşa'nın Plevne'de ki mücadelesinin Eylül ayı içerisinde gittikçe şiddetlendiği ve kanlı bir hal aldığı Alman basınından izlenebiliyordu. Nitekim aynı gazetenin 19 Eylül 1877 tarihli sayısında *"Eylülün 7'sinde başlayan Plevne'de ki kanlı savaştan, mevcut haberlere göre bir sonuç alınamadığı gibi, bu ateş çemberinden bir çıkış yolu da görünmüyor"* diye belirtiliyor, başka bir ifade ile Plevne'deki kanlı savaşın sonunun görünmediği dile getiriliyordu. Habere göre, aslında Osman Paşa'ya karşı başlatılan ilk saldırıda Rus ordusunun galip geleceği tahmin ediliyordu. Bu beklentinin sebebi ise Rus ve Osman Paşa kuvvetlerinin mukayesesi ile elde edilen sonuçtu. Gazete, aldıklarını söyledikleri güvenli bir istihbarata göre Plevne önünde savaş başladığında iki tarafın kuvvetlerini şöyle veriyordu:

Rus - Romanya ordusu	Osman Paşa ordusu
80.000 silahlı asker	60.000 asker
350 silah	220 silah

Yine gazeteden anlaşıldığına göre Ruslar, Osman Paşa karşısında beklenmedik bir direnişle karşılaşmışlardı. Nitekim gazete Rusların başlangıçta Türk siperlerinin iyi tahkim edilmediğini düşünerek, küçümsediklerini, Eylülün 11'inde kaleye başarılı bir hücum gerçekleştirdikten sonra savaşı kazandıklarını ve Plevne'yi aldıklarını sandıklarını ancak yanıldıklarını yazar. Haberin devamında ilk muhasara çemberinin dışında iki çemberin daha bulunduğu ve toplamda Osman Paşa'nın üç yığınak kurduğu ve Rusların kaleyi almak için ikisini daha yarmak zorunda bulundukları ve zaten ilk yığınağın da Osman Paşa ve ordusunun büyük çabaları sayesinde tekrar geri alındığı belirtilir. Gazeteye göre Türklerin, resmi

12 No. 37. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 12. September 1877, s. 2.

açıklamalarında Rusların Plevne'den uzaklaştığını bildirdikleri, buna karşılık Rusların Plevne'yi çevirdikleri, pozisyonlarını sabitleştirecekleri ve çatışmayı devam ettirecekleri yönünde söylemleri olduğu ifade edilir. Diğer taraftan habere göre Rus ordusu hali hazırda Bükreş'te olan ordu tarafından da en kısa zamanda kuvvetlendirilecekti. Buna karşılık Osman Paşa ise Balkanlardaki Süleyman Paşa veya doğudaki Mehmed Ali Paşa'nın ordusundan yardım ümit etmekteydi ve doğuda bulunan Türk ordusu komutanı Mehmed Ali Paşa'nın da Osman Paşa'ya nefes aldırmak niyetinde olduğuna hiç şüphe yoktu[13].

Aynı gazetenin 26 Eylül 1877 tarihli sayısında ise Türklerin ve Rusların karşılıklı zafer açıklamaları yaşanırken, Plevne'de sıkışan Osman Paşa'ya yardımcı kuvvetlerin ve erzakın ulaştırıldığı[14] bilgisi veriliyordu[15].

Provinzial-Correspondenz gazetesinin 10 Ekim 1877 tarihli baskısında yer alan bir diğer haberde Plevne'deki ordu komutanı Osman Paşa'nın ve doğudaki ordu komutanı Ahmed Muhtar Paşa'nın Sultan'ın en yüksek taltifi ile yani "Gazi" unvanı ile ödüllendirildiği bildiriliyordu. Plevne ve dolayısıyla Osman Paşa ile ilgili verilen haberde general v. Todtleben'in Plevne'ye gelişinden sonra Rusların ve Romanyalıların beraberce ve büyük bir gayretle kuşatmayı sıkılaştırdıkları ve Türklerin bunu engelleyemediği belirtiliyordu. Ve deniliyordu ki; Türklerin bu aczinin sebebi -şüphesiz başka sebeplerde olmakla beraber- güya Gazi Osman Paşa'nın elinden yaralanmış olduğu ve bundan doğan ateşten dolayı yattığı sanısıydı[16].

Aynı gazetenin 31 Ekim 1877 tarihli baskısında Osman Paşa'nın Plevne'de durumunun kötüleştiği; buna mukabil Ruslara yönelik olumlu gelişmelerin yaşandığı ifade edilmekteydi. Nitekim habere göre Ruslar, Gazi Osman Paşa ile Sofya'nın güneyinde bulunan Şevket Paşa'nın bağlantısını tamamen kesmişlerdi. Zira ayın 24'ünde General Gurko başkanlığındaki bir ordu, Plevne ve Sofya yolu üzerinde Ahmed Hıfzı Paşa idaresindeki Gurno-Dubnik ve Teliş'e saldırmış[17] ve Türkler, umutsuz geçen ve on saat süren bir savaşı kaybetmişlerdi. Öyle ki muharebeden sonra 3000 asker, çok sayıda mühimmat Rusların eline geçmişti. Artık bu noktadan sonra gazete, Gazi Osman Paşa'nın pozisyonunun ne olacağına dair: *"Osman Paşa -büyük ihtimalle yakında- ya yiyecek ve mühimmat darlığından kaleyi kendi elleriyle teslim edecek ya da çaresiz olarak son bir çıkış denemesi yapacak"* tahminin de bulunmaktaydı[18].

13 No. 38. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 19. September 1877,s. 2.

14 Osman Paşa'ya yardım ulaştıran kişi ferik Şevket Paşa'dır. Şevket Paşa'nın getirdiği yardım konvoyu sayesinde Osman Paşa, 20.000 kişilik askeri bir kuvvet ve ordusunun iki aylık ihtiyacını karşılayacak erzak ve külliyatlı cephane temin edebilmişti. Hülagü, *a.g.e.,* s. 156.

15 No. 39. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 26. September 1877, s. 2.

16 No. 41. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 10. Oktober 1877, s. 2.

17 Yüzbaşı von Herbert'e göre Gurno-Dubnik'e yapılan hücum 24 Ekim sabahı sekizde başlamış, on saat sürmüştü. Ahmed Hıfzı Paşa komutasındaki Türk askeri burayı kahramanca müdafaa etmesine rağmen teslim olmak zorunda kalmıştı. Paşa'nın da dahil olduğu 2000 asker teslim olmuştu ve 1500 kadar yaralı ve şehit vardı. Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi, Bir İngiliz Subayının Anıları, (*Çev. Nurettin Artam), İstanbul 2004, s. 217.

18 No. 44. Provinzial-Correspondenz. Fünfzehnter Jahrgang. 31. Oktober 1877, s. 4.

Kasım ayına girildiğinde Gazi Osman Paşa'nın Plevne'de durumunun ümitsizleştiği gazete haberinden anlaşılmaktadır. Nitekim Provinzial-Correspondenz gazetesinin 7 Kasım 1877 tarihli sayısında, Rusların Balkanlarda olduğu gibi Asya'da da (doğu cephesinde) başarılı olduklarından bahisle, 31 Ekimde Şevket Paşa'nın Radomice'de Ruslara yenildiği, daha fazla savaşamayarak Orhaniye'ye çekilmek zorunda kaldığı ve Gazi Osman Paşa ile irtibatının kesin olarak koparılmasıyla ondan gelecek yiyecek ve levazımın artık Plevne'ye ulaşamayacağı belirtilmekteydi. Ve gazete bu durumda Rusların Plevne'de ki çemberi iyice daralttıklarını, Osman Paşa'nın durumunun gittikçe kötüleştiğini[19] ifade ediyor ve şu yorumu getiriyordu:

"Bir kurtuluş ancak çok hızlı olarak Türk tarafından bir ordunun yardıma gelmesi ile gerçekleşebilir. Fakat böyle bir ordunun hemen gelmesi mümkün olsa dahi gelene kadarki süreçte Osman Paşa erzak ve mühimmat sıkıntısından çoktan pes edebilir"[20].

Söz konusu gazete bir hafta sonraki 14 Kasım 1877 tarihli sayısında ise Rusların pozisyonlarını sağlamlaştırdıklarını, Osman Paşa'nın ne kadar dayanacağının akıllarda soru işareti olduğundan bahsediyordu[21].

Aynı gazetenin 21 Kasım 1877 tarihli savaş alanından haberler veren bölümünde Kars'ın Rusların eline geçişiyle alakalı olarak: *"Plevne'nin de Kars ile aynı kaderi paylaşarak Rusların eline geçip geçmeyeceği henüz öngörülemiyor. Zira kuşatma altında ki Plevne'de ne kadar mühimmatı olduğuna dair sağlıklı haberler yok"* denilmektedir. Ancak haberde Türk tarafından edinilen, eldeki mevcut eski bilgilere güvenerek söylenecek olunursa Gazi Osman Paşa'nın bir hafta direnebileceği, ancak başka faktörlerde göz önünde bulundurulacak olursa bu sürenin daha uzun olabileceği belirtmekteydi. Bu haberde dikkate değer nokta Gazi Osman Paşa'nın ne yapacağına dair getirilen öngörüdür. Burada:

"Ama [Osman Paşa] mühimmatı tükense de direnecek ve kaleyi teslim etmeden önce son bir defa kuşatmayı yarmaya çalışacaktır. Çünkü Osman Paşa, büyük çabalar sarf ederek birkaç defa küçük çaplı çemberi yarma hareketinde bulunmuş, ancak her defasında Ruslar tarafından geri püskürtülmüş. Bunlara benzer bir çıkış hamlesinin kazanılması çok zor. Zira Ruslar büyük bir itina ile Türklerin her hareketini takip ederek Plevne'deki konumlarını koruyor ve daima sağlamlaştırıyorlar"[22]

19 Plevne'nin içinde bulunduğu kötü şartlar, Ayanoğlu Mustafa Hilmi Paşa'nın anılarında yer alan şu ifadelerinde açıkça görülmektedir: "Plevne'nin dört tarafı dört hat olmak üzere düşman tarafından kuşatılmış, geceli gündüzlü ateşler yağdırılmakta ve hiçbir taraftan imdat vürudu olmadığını, zahirenin hitam bulmakda mühimmatı harbiyenin dahi tükenmekte olduğunu ve ahali de yiyecek diyerek feryad ile ordugaha yürüdüğünü gören Gazi Osman Paşa ve ordu kumandanları, ilerinin vahametini düşünerek gizlice bir meclisi müşaveret teşkil ederler". Ayanoğlu Mustafa Hilmi Paşa, *93 Plevne Harbi Hatıraları*, (Çev. Zembilli Hacı Ali Menekşeoğlu), Adana 1990, s. 73.

20 No. 45. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 7. November 1877, s. 4.

21 No. 46. Provinzial-Correspondenz. Fünfzehnter Jahrgang. 14. November 1877, s. 2.

22 No. 47. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 21. November 1877, s. 4.

Bu haberde dikkati çeken nokta Osman Paşa'nın teslim olmama konusundaki kararlılığının ve sonuna kadar pes etmeme konusundaki inancının Alman basınınca da kavranmış olmasıdır.

Yine aynı haberde Türklerin çok acele olarak Sofya tarafından Mehmed Ali Paşa komutasında ordu topladığı, bu kuvvetlerin Plevne'ye yetişip kuşatmayı kırmaya çalışacakları, ancak bununda şüpheli olduğu ifade edilmekteydi.

Provinzial-Correspondenz gazetesinin bir hafta sonraki basımından (28 Kasım 1877), anlaşıldığına göre dikkatler Plevne'de sıkışan Gazi Osman Paşa'ya yardım götürme denemesinde bulunan Mehmed Ali Paşa üzerine toplanmıştı. Habere göre Mehmed Ali Paşa, bu amaçla Orhaniye'de yeni bir ordu oluşturma gayretleri içindeyken, Ruslar, 23 Kasım'da Orhaniye'ye çok yakın ve müstahkem bir köy olan Prawza'yı işgal etmişler ve burada bulunan Türkler dağınık halde kaçmışlardı. Akabinde de yine müstahkem hale getirilmiş Etropol'ü işgal etmişlerdi. Gazete haberinde yer alan yoruma göre bu işgallerle Orhaniye ile Sofya arasındaki bağlantı kesilebilir ve Mehmed Ali Paşa ordusunun geri dönüşü riske girebilirdi. Fakat asıl önemlisi amaçları Plevne'de sıkışan Gazi Osman Paşa'yı kurtarmak olan bu ordu yardıma gitmeden[23] kendilerini Sofya'ya geri dönmeye mecbur hissedebilirlerdi ve bu durum ihtimal dışı değildi[24].

Aynı gazetenin 5 Aralık 1877 tarihli "Savaş Alanından" başlıklı yazısında artık Plevne'de adeta hapsolan Osman Paşa'nın başarılı olacağına dair ümitlerin tükendiğini görmek mümkündür. Nitekim bu haberde, Rusların Plevne ile Balkanlar arasındaki pozisyonlarını oldukça güçlendirdiği, kuşatma altındaki Gazi Osman Paşa'ya Mehmed Ali Paşa'nın yardım götürme girişiminin başarısız olduğu ve artık mazide kaldığı, Türklerin metin ve müstahkem olan kaleleri ve Orhaniye'yi kendi elleriyle vererek Sofya'ya geri çekilmeye başladıkları, fakat aynı zamanda Ruslar tarafından da takibe uğradıkları bildiriliyordu[25].

Osmanlı-Rus harbinin başından itibaren savaşa dair haberleri "Savaş Alanından" başlığı altında haberleştiren Provinzial-Correspondenz gazetesi 12 Aralık 1877 tarihli basımında ana başlık olarak şunu yazmıştı: "*Plewna ist gefallen-Plevne düştü"*[26].

Gazeteye göre, telgraf aracılığıyla bütün Avrupa'ya yayılan bu haber Osmanlı-Rus harbinin en ehemmiyetli, dikkate ve takdire değer bir gelişmesi olarak kabul edilmeliydi. Plevne'nin teslim olduğu haberi, başka bir ifade ile Osman

23 Rus kuşatma çemberinde sıkışan Osman Paşa'ya yardım etmesi ve Plevne'nin kurtarılması için görevlendirilen Mehmed Ali Paşa'nın bu görevi yerine getirmeden ricat etmesi Türk kaynaklarında eleştirilmekte ve onun Osman Paşa'ya olan kıskançlığı ve mağlup olacağı endişesiyle yardıma gitmediği ifade edilmektedir. Bkz. Hülagü, *a.g.e.,* s. 162-163. Gazeteden anlaşıldığına göre ise Rus işgalleri yüzünden Orhaniye-Sofya hattının kesilmesi söz konusuydu. Böyle bir durumda Mehmed Ali Paşa'nın geri dönmesi riskli olacağından Paşa, hiç yardıma gitmeden Sofya'ya geri dönmek zorunda kalabilirdi.

24 No. 48. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 28. November 1877, s. 4.

25 No. 49. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 5. Dezember 1877, s. 4.

26 No. 50. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 12. Dezember 1877, s. 1.

Paşa'nın yenilgisi ve Rusların galibiyeti Avrupa'da büyük bir şaşkınlığa sebep olmuştu. İşte bu şaşkınlığın sebebi Osman Paşa'nın askerî dehasında yatıyordu. Nitekim habere göre Osman Paşa, daima tedbirli hareket edip, güçlü savaşlar (operasyonlar) yönetmiş ve mücadeleleri ile Rusları tekrar tekrar yenilgiye sürüklemiş bir komutandı. Gazetenin tabiri ile:

"Osman Paşanın müthiş gücü, kudreti önceden korumasız bir halde olan Plevne'yi en kısa zamanda çok kuvvetli ve sağlam bir duruma getirmişti ve Ruslar Eylül ayında bir defa daha çok kanlı bir deneme yapmıştı, ama başarısız olmuştu."

Ve yine gazete Osman Paşa'nın Plevne'yi savunma mücadelesini, ona yardım çabalarının Ruslarca nasıl başarısız kılındığını anlattıktan sonra, beklenilen yiyecek ve mühimmat yardımı gelmediği halde Gazi Osman Paşa'nın 10 Aralıkta sabahleyin Rus hattını kuzeybatıdan yarmak için son bir umutsuz huruç hareketi yaptığını, Rusları Kuzeybatı 'ya doğru itmeye çalıştığını ancak başaramadığını;

"Şerefli olmanın bütün gereklerini yerine getiren ve çok iyi sonuçlar elde eden Osman Paşa, umutların tamamen tükendiği bu şartlarda silahlarını bırakmak ve koşulsuz teslim olmak mecburiyetindeydi" diyerek belirtmekteydi.

Belki de en önemlisi Osman Paşa'nın bu onurlu mücadelesinin Ruslar tarafından da kabul görmesiydi. Nitekim gazete bununla alakalı olarak Osman Paşa'nın yenildiği halde Ruslar tarafından cesareti dolayısıyla ödüllendirildiğini belirtmektedir.

Alman basınında Gazi Osman Paşa'nın izini savaş bittikten sonra da sürebilmekteyiz. Bu durum şüphesiz Osman Paşa'nın Almanya'da popüler olmasıyla alakalıydı. Bu durumun doğal bir sonucu olarak da kendisi ile ilgili gelişmeler gazete bünyesinde haber değeri taşıyordu. Bu bağlamda Teltower Kreisblatt gazetesinin 26 Nisan 1879 tarihli haberine değinmek gerekmektedir[27]. Bu haberde "Der Löwe von Plewna- *Plevne Aslanı*" olarak tanıtılan Osman Paşa hakkında:

"Kısa zamanda ulaştığı yüksek saygınlığa rağmen o, gerçek anlamda tam bir gelenekçi Türk. Avrupalı olan her şeyi reddediyor, sarsılmaz şekilde eski geleneklere ve kurallara bağlılık gösteriyor ve uygun bir fırsat bulduğunda uygulamaya geçiriyordu " denilmektedir.

Gazeteyi bu yoruma götüren olay ise oldukça ilginçtir. Habere göre hükümetin belirlediği ekmek fiyatını keyfi olarak artıran fırıncılara karşı özellikle fakir halkın oturduğu Eyüp semtinde ayaklanmalar başlamış ve bu ayaklanmalar askerî müdahale ile bastırılmıştı. İki çavuşun eşliğinde olarak Osman Paşa, kendisine büyük saygı gösteren kalabalığı yararak fırının önüne gelmiş ve suçlu olduğuna kanaat getirdiğinde eski Türk geleneğine bağlı olarak fırıncının sol kulağından kapıya çakılmasını emretmişti. Ancak yarım saat kadar sonra can havliyle sızlanan fırıncı, bir

27 Teltower Kreisblatt 26 April 1879, s. 2.

müşir tarafından bu durumdan kurtarılmıştı. Gazeteye göre, bu ağır cezalandırma fırıncı loncasını bugüne kadar kendilerine verilen para tutuklama cezalarından çok daha fazla korkutmuş ve bu olayda Gazi Osman Paşa'nın şöhretine şöhret katmıştı.

Plevne'nin düşmesinden yaklaşık yedi yıl sonra Neueste Mittheilungen gazetesinin 4 Temmuz 1884 tarihli basımında[28] Gazi Osman Paşa'nın adının tekrar anıldığını görmekteyiz. Bu defa çıkan haber, Osmanlı-Rus harbinde Osmanlılara karşı savaşan ünlü Rus mühendis- General Totleben'in ölümüyle alakalıydı. Bu komutanın ölümü dolayısıyla yazılan haberde Totleben, Kırım Savaşında başarı kazanan ve Plevne'de Osman Paşa'yı zorlayan kişi olarak tanımlanmaktadır.

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin -Tuna Cephesinde cereyan eden mücadeleler kısmında- en dikkate değer bölümünü Gazi Osman Paşa'nın Plevne'de Ruslara karşı verdiği direniş mücadelesi oluşturur. Günümüzde dönemi kapsayan akademik çalışmalarda da bu hususa daima dikkat çekilir. Geleneksel bir ifade ile tarihlerimizde Gazi Osman Paşa "büyük bir kahraman olarak" lanse edilir. Bu bildiride söz konusu edilen husus Gazi Osman Paşa hakkında ulusal bellekte oluşturulan kahramanlık algısının sübjektif, millî bir sahipleniş olup olmadığını dönemin Alman basınında çıkan haberlerden hareketle değerlendirebilmekti. Bu bağlamda Alman resmi gazetelerinden özellikle Provinzial-Correspondenz gazetesinin Osmanlı-Rus harbi ve Gazi Osman Paşa'nın Plevne savunması hakkında yakın takipte olduğu ve haftalık çıkan gazetenin "Savaş Alanından" verdiği haberlerinde mücadelenin ayrıntılı yer tuttuğu görülmüştür. Osmanlı-Rus Harbine ve Gazi Osman Paşa'nın savunmasına dair verdiği haberlerde objektif bir üslup kullandığını gördüğümüz gazetede, Osman Paşa'nın sıkışık durumu ve ona yapılacak yardım çalışmalarının Ruslarca nasıl engellendiği, Osman Paşa'ya yardımın -ulaşım hatlarının Ruslarca kesilmesi dolaysıyla- nasıl imkânsızlaştığı, Paşa'nın durumunun nasıl ümitsiz bir hal aldığı verilmiştir. Fakat dikkati çeken husus gazetede Osman Paşa'dan büyük bir takdir ve övgüyle bahsedilmesidir. Öyle ki savunma savaşlarında Ruslara karşı takındığı pes etmez tutumu ve kuvvetlerinin azlığına rağmen Rusları cesaretle birkaç defa yenmesi dolayısıyla, teslim olduğu haberi Almanya'da olduğu gibi Avrupa'da büyük bir şok etkisi yaratmıştı. Anlaşılan o ki Batı'da, mucize kabilinden direnişte bulunan ve Ruslara karşı erzak ve mühimmat sıkıntısına rağmen büyük başarılar kazanan Osman Paşa'nın Rus çemberini yaracağına dair bir kanaat hasıl olmuş, güven oluşmuştu. Öyle ki Provinzial-Correspondenz gazetesi Osmanlı-Rus Harbine dair haberleri "Savaş Alanından" diye verirken, bu savaşın sadece bir parçasını oluşturan Plevne'nin düşüşünü ana başlık altında *"Plewna ist gefallen-Plevne düştü"* başlığı altında manşet haber olarak vermişti ve haber Almanya'da olduğu gibi Avrupa'da büyük şaşkınlık yaratmıştı.

28 I. Jahrgang. No. 73. Neueste Mittheilungen.Verantwortlicher Herausgeber: Dr. H. Klee. Berlin, Freitag, den 4. Juli 1884, s. 4.

Plevne'nin düşmesiyle alakalı verilen haberde geçen şu ifadeler bildirimizde aradığımız sorunun cevabını verecek niteliktedir: "*Şerefli olmanın bütün gereklerini yerine getiren ve çok iyi sonuçlar elde eden Osman Paşa, umutların tamamen tükendiği bu şartlarda silahlarını bırakmak ve koşulsuz teslim olmak mecburiyetindeydi*".

Şu halde okuduğumuz gazeteler doğrultusunda denilebilir ki Osman Paşa'nın, Türk kamuoyunda edindiği haklı övgü tek taraflı ve sübjektif bir değerlendirme olmayıp, O, Almanya'da da onurlu bir insan ve değerli bir komutan olarak kabul edilmiş, haklı bir takdire mazhar olmuştur.

Kaynakça

AYANOĞLU Mustafa Hilmi Paşa, *93 Plevne Harbi Hatıraları*, (Çev. Zembilli Hacı Ali Menekşeoğlu), Adana 1990.

KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTK, Ankara 1983.

PAKALIN, Mehmed Zeki; *Sicill-i Osmanî Zeyli*, (Yay. Haz. Emine Güldüoğlu) C. VII, TTK, Ankara 2008.

HÜLAGÜ, Metin; *Gazi Osman Paşa Yaralı Mareşal*, İstanbul 2006.

TURAN, Şerâfeddin ; "Plevne", *İA*, C. 9, MEB, İstanbul 1964, s. 569-572.

Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi, Bir İngiliz Subayının Anıları,* (Çev. Nurettin Artam), İstanbul 2004.

Gazeteler

http://zefys.staatsbibliothek-berlin.de/amtspresse/09.12.2014.

No. 31. Provinzial-Correspondenz. Fünfzehnter Jahrgang. 1. August 1877.

No.32.Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 8. August 1877.

No. 37. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 12. September 1877.

No. 38. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 19. September 1877.

No. 39. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 26. September 1877.

No. 41. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 10. Oktober 1877.

No. 44. Provinzial-Correspondenz. Fünfzehnter Jahrgang. 31. Oktober 1877.

No. 45. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 7. November 1877.

No. 46. Provinzial-Correspondenz. Fünfzehnter Jahrgang. 14. November 1877.

No. 47. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 21. November 1877.

No. 48. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 28. November 1877.

No. 49. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 5. Dezember 1877

No. 50. Provinzial-Correspondenz.Fünfzehnter Jahrgang. 12. Dezember 1877.

No. 73. Neueste Mittheilungen.Verantwortlicher Herausgeber: Dr. H. Klee. Berlin, Freitag, den 4. Juli 1884.

Teltower Kreisblatt 26 April 1879, s. 138.

Tokat'ın Ortaçağ Tarihi Üzerine Bazı Tespitler

Mustafa DAŞ*

Özet

Tokat şehri ve çevresi Ortaçağ'ın büyük bir kısmında Bizans egemenliğinde kalmıştır. Roma'nın bir devamı olarak Bizans, Tokat ilinde Roma idari yapısını uzun süre devam ettirmişti. Roma İmparatorluğu döneminde Pontika Kapadokyası'nın merkezi olan Tokat, Bizans döneminde de bir eyalet şehri durumundaydı. Bizans'ı Roma'dan ayıran en önemli özelliklerden biri şüphesiz Hıristiyan oluşudur. Bizans döneminde Hıristiyanlığın yaşamın her alanında etkili olduğu tarihi bir gerçektir. Bu bağlamda kültür, sanat v.b. alanlarda olduğu gibi idari ve dini teşkilatta da Hıristiyanlık etkili olmuş ve hem Tokat hem de Niksar, Ortaçağda birer piskoposluk merkezi olarak gelişmişlerdir. XI. Yüzyıla kadar Tokat ve çevresinde devam eden Bizans egemenliği bölgenin Selçuklu ve Danişmendli Türkleri tarafından fethiyle sona ermiş ve bölge bir Türk yurdu haline gelmiştir. Tokat ve çevresi Türk fetihleri öncesinde idari, ekonomik, dini, kültürel ve etnik bakımlardan hangi özellikleri taşıdığının tespiti Türk fethini daha iyi anlamımıza yardımcı olacağı gibi Tokat'ın ve Anadolu'nun kimi tarihi meselelerinin aydınlatılmasına da katkı sağlayacaktır. Sunulacak çalışmada Bizans kaynakları ve Ortaçağ batı kaynaklarına öncelik verilerek, tarihi kaynaklardan sağlanan veriler ışığında Tokat ve çevresinin Ortaçağdaki ve özellikle Türk fetihleri öncesindeki durumu hakkında tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Ortaçağ, Bizans, Selçuklu, Danişmendli.*

Bizans adı verilen devlet eski Roma İmparatorluğu'nun zaman içinde değişim ve dönüşüm yaşayarak ulaştığı bir oluşumdan ibarettir. Bizans, ünlü Bizantinist G. Ostrogorsky'nin ifadesiyle; Roma devlet geleneği, Hıristiyanlık inancı ve Yunan dili ve kültürünün bir sentezidir[1]. İşte bu sentezi bizler bütün özelliği ve özgünlüğüyle ancak yedinci yüzyıldan itibaren görebiliyoruz. Bununla birlikte Bizans'ın başlangıcı olarak dördüncü asırdaki İstanbul'un kuruluşu (324-330), İznik Konsili (325) veya Roma'nın ikiye ayrılması (395) gibi gelişmeleri kabul etmek gelenek olmuştur. Dördüncü yüzyıldan, Türklerin Anadolu'yu vatan edindikleri on birinci yüzyıla kadar Tokat ve çevresi Bizans'a ait olmuştur. Bu yaklaşık yedi asırlık zaman içerisinde Tokat yöresi hangi özellikleriyle veya hangi olaylar dolayısıyla tarihte adından söz ettirdi? Türk yurdu olmadan önce Tokat ve

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İZMİR. E-posta: mustafa.das@deu.edu.tr.

1 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, TTK, Ankara 1986, s. 25.

çevresinde neler yaşandı? Bu çalışmada bu ve benzeri soruların cevapları aranarak, Bizans döneminde Tokat'ın tarihinden önemli gördüğümüz kesitleri sizlerle paylaşmaya çalışacağım.

Roma döneminde Komana adıyla kendinden bahsettiren Tokat, Erken Bizans veya Geç Roma dönemi olarak bilinen 4. ve 7. yüzyıllar arasındaki zaman diliminde de bu adı halen korumaktadır. Bu dönemin başlarında yani özellikle 4. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Komana çevresinde de Hıristiyanlık kalıcı biçimde yayılmış ve nüfuz etmiştir. İki önemli Hıristiyan dini şahsiyet dolayısıyla Tokat ve çevresinden tarihi kaynaklarda bahsedilmektedir. Bu şahsiyetlerden biri Gregorius Thaumaturgos (Mucizeler Yaratan Gregorius) idi. 213 yılında Niksar'da zengin bir pagan ailesinin ferdi olarak doğan Gregorius on dört yaşında Hıristiyan oldu. Filistin'e gitti ve 231-238 yılları arasında İskenderiye'de din eğitimi aldı. Roma'nın Pontus eyaletine dönüp, hukukçu olmayı planlıyordu fakat Pontus Metropoliti onu Niksar'a piskopos olarak atadı. Göreve başladığında Niksar'daki Hıristiyan sayısı on kadardı. 270 yılında öldüğü zaman ise şehirde pagan neredeyse kalmamıştı. *Oratio Panegyrica*, *Epistola Canonica* gibi eserler kaleme almıştır[2]. Bir diğer önemli şahsiyet İonnes Chrysostomus idi. 349'da Antakya'da doğmuş olan İoannes iyi bir eğitim aldıktan sonra ruhban sınıfına katılmıştır. 398'de İstanbul piskoposluğuna getirilen bu ünlü kilise babası başkentteki siyasi olaylar dolayısıyla sürgüne gönderilmiştir. İoannes Chrysostomus sürgün yolunda Komana yakınlarında 407 yılında ölmüştü[3]. Hıristiyanlığın İmparatorluğun resmi dini kabul edilmesinden ve kilise teşkilatının olgunlaşmasından sonra hem Komana da hem de Niksar'da birer piskoposluk kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu piskoposluklara XII. Yüzyılda Trabzon'dan hâlâ atama yapıldığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Son yapılan yüzey araştırmalarında da Erken Bizans çağına ait dini yapıların Tokat ve çevresinde bulunmuş olması Hıristiyanlığın bölgeye son derece nüfuz ettiğinin başka bir göstergesidir.

Bilindiği üzere Roma İmparatorluğu'nun doğudaki rakibi İranlılardı. Persler, Partlar sonraki dönemlerde de Sasaniler Anadolu'ya sahip olabilmek için Romalılar ve daha sonra da Bizanslılarla sürekli bir mücadele halinde olmuşlardır. Bizans oluşumunun başlangıcı sayılan dördüncü yüzyılda da bu mücadeleler devam ediyordu. Sasani Şehinşahı II. Şahpur (309-379), Romalıların, Batı'da Germen kavimleriyle uğraşmalarını fırsat bilerek Anadolu'da ilerlemiş ve Ermenilerin yaşadığı şimdiki Doğu Anadolu'da önemli kazanımlar elde etmişti. II. Şahpur'un bu istilasından olumsuz etkilenen kimi Ermeni asilzadeleri İmparator Valens'e (364-378) sığındılar. Valens, Arşag hanedanından Bab adlı Ermeni prensine Pontos eyaletindeki Neocesara/Niksar, bir ihtimal Komana'yı da ona tahsis etti[4]. Bi-

2 Grégoire le Thaumaturge, *Remerciements à Origène*, Paris, Cerf, 1969

3 T. Kaçar, "Ioannes Chrysostomus'un Düşüşü: Doğu Roma Başkentinde Din ve Politika" *Belleten* LXVII/250, (Aralık 2003), s. 745 - 770.

4 R. Grousset, *Ermenilerin Tarihi. Başlangıcından 1071'e*, çev. S. Dolanoğlu, İstanbul 2005, s. 139

zans döneminde, yerli Romalı halk dışında Ermeni sakinlerin bölgeye ilk gelişleri bu Sasani baskısı dolayısıyla olsa gerektir. 370'li yıllarda Sasaniler, Sivas'a kadar gelmişlerse de İmparator Valens onları geri püskürtmeyi başarmıştır[5].

Roma İmparatorluğu 395'te Doğu ve Batı olarak ikiye ayrıldı. 476'da da Batı Roma yıkılırken Doğu'su bizlerin verdiği Bizans adıyla yaşamaya devam etti. Beşinci ve altıncı yüzyıllarda da Bizans-Sasani mücadeleleri Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Tokat yöresinde de etkilerini gösterdi. Ünlü İmparator Büyük Justinyanus (527-565) Anadolu'da imparatorluk egemenliğini daha da pekiştirebilmek için bir takım idari refomlar yapmıştı. Buna göre Anadolu'da yeni idari birimler kuruldu. Bunlardan biri de 536'da yapılan düzenlemeyle eski Kapadokya eyaletinin bir kısmıyla, Sebasteia (Sivas), Komana ve Zela (Zile) içeren Armenia Secunda idari biriminin kurulmasıydı. Muhtemelen bu dönemde Komana'nın batısındaki (yaklaşık 9 km) kayalık alanda kale inşa edilmiş olmalıdır. Bu alana yani kalenin bulunduğu sarp kayalık bölgeye, Komanalı ilk Hıristiyanların yerleşmiş olmaları düşünülebilir. Kale inşaşıyla da günümüz Tokat şehrinin doğuşu başlatılabilir.

Yedinci yüzyılda İmparator Herakleios (610-641) döneminde Bizans'ın Sasanilerle mücadelesi devam etti. Herakleios'un hükümdarlığının ilk yıllarında Sasaniler, Anadolu'nun büyük bir bölümünü, bu arada da Tokat, Amasya ve Sivas yöresini de işgal ettiler. İmparator Herakleios, 622 ve 625 yıllarında Sivas-Tokat yöresinde askeri faaliyetlerde bulundu ve daha sonra da Karadeniz bölgesi üzerinden Gürcistan-Azerbaycan yoluyla İran'a karşı ünlü seferini gerçekleştirdi[6]. Bu gelişmeyle bölge üzerindeki Sasani askerî tehdidi tamamen sona ermiş oldu.

Herakleios döneminde Bizans, doğuda Müslümanların şahsında kuvvetli bir rakiple karşılaştı. İslam fetihleri Bizans İmparatorluğu'nu derinden sarsmıştır. Kısa sürede Mısır, Suriye, Filistin gibi eyaletlerinin tamamını ve Anadolu'nun da bir bölümünü Müslümanlara terk etmek zorunda kalan Bizans, İslam devleti karşısında bir varlık mücadelesi vermek zorunda kaldı. Bizans'ın Müslümanlar karşısında ayakta kalmasında ve Anadolu'yu muhafaza etmesinde onu başarıya götüren en önemli faktör, kendi iç bünyesinde gerçekleştirdiği idari ve askeri reformlardır. Roma'dan kalma idari sistemi terk ederek Bizans, ülkeyi Thema adı verilen idari birimlere böldü. Bir kolordunun savunabileceği büyüklükteki bu idari birimlerin başına birer askeri vali getirildi. Tokat'ın içinde bulunduğu Themaya Armeniakon adı verilmiştir. İlk kurulduğunda sınırları daha büyük olan Armeniakon Theması zamanla başka themaların oluşmasıyla küçülmüştür. Thema'nın merkezi Amasya idi. Armeniakon Theması, dokuz bin asker çıkartabiliyordu[7].

5 M. Grant,

6 J. J. Norwich, *Bizans Erken Dönem (MS 323-802)*, çev. H. Koyukan, İstanbul 2013, s. 236 v.d.

7 H. Arhweiler, *Études sur les structures administratives et sociales de Byzance*, Paris 1971.

İslam-Bizans mücadelelerinin yaşanmaya başladığı yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren artık Komana adı kaynaklarda fazla zikeredilmiyor. Komana yerine Tokat için kullanılan Rumca isim Evdoksia adıyla karşılaşıyoruz. İmparatorun ilk eşinin adı Evdoksia idi. Aynı adı taşıyan bir de kızından da bahsedilmektedir. Evdoksia adı İmparatorun eşi veya kız kardeşine atfen kullanılmış olabilir[8].

691/692 yılında Tokat yöresine Müslümanların ilk defa ciddi ölçekte akın düzenlediklerini görüyoruz. İmparator II. Justinos (685-695), Slavlardan devşirdiği kuvvetlere güvenerek Emeviler'e karşı saldırgan bir tavır takındı. İslam ordusu Bizans'ın Armeniakon Themasına girdi ve bugünkü Sulusaray yakınlarında Bizans ordusunu mağlup etti. Savaş sırasında Slavlar, Müslümanların safına geçmişlerdi[9]. 712 tarihinde Müslüman Araplar'ın Mesleme b. Abdülmelik komutasında düzenledikleri akında Sivas, Tokat, Niksar üzerinden Karadeniz'e kadar uzandıkları kabul edilmektedir. Müslümanlar uzun süre bu tür seferleri düzenlemiş olsalar da yöre üzerinde bir Malatya örneğindeki gibi egemenlik kurmaları söz konusu olmamıştır[10].

Müslüman ordularının bölgeye yapmış oldukları seferlerden en büyüklerinden biri tarihte iz bırakan bir zaferle sonuçlanmıştır. Abbasi Halifesi Mutasım döneminde Anadolu'ya giren Müslüman ordularına karşı Bizans İmparatoru Theophilos'un bizzat komuta ettiği ordu harekata geçti. Theoplos'un birlikleriyle Afşin idaresinde Müslüman kuvvetleri 28 Temmuz 838, Kazova'da Dazimon ya da Dazimintios denilen yerde karşılaştılar. Burada yapılan savaşın kaderini İslam ordusunda Türklerden teşkil edilen okçu birlikleri belirledi. Theophilos büyük bir hezimete uğratıldı. Bizans savunması kırıldıktan sonra İslam kuvvetleri Ankara'da birleşerek Mutasım yönetiminde Amorion'u kuşattılar. Parlak zaferler ve çok miktarda ganimetle İslam ordusu seferi tamamladı. Dazimon'un neresi olduğu bir süre bilim âlemini meşgul etmiştir. Anadolu'nun tarihi coğrafyası üzerine ünlü bir eser kalaeme almış olan Ramsay, Dazimon'un Tokat olduğunu ifade etmişti[11]. Burasının Turhal olabileceği de söylenmişse de Turhal'a yakın olan ve eski adı Dazmana yeni adıyla Akçatarla köyü olduğu kabul edilmektedir[12]. Bu savaştan bahsedilen çoğu çalışmada ise Dazimon'un Kazova'da olduğunun belirtilmesiyle yetinilmektedir.

Hıristiyanlığa paralel olarak Anadolu'da Divriği merkez olmak üzere şimdiki Tunceli, Sivas çevresinde gelişen Hıristiyan batınî hareketler de Bizans çağında bölgenin tarihinde iz bırakmış olmalıdır. Mani inancı, zerdüştlük ve Hıristiyanlığın sentezi olduğu ve heretik kabul edilen Paulusçuluk ya da Pavlakilik bölgede büyük ölçüde yayılmıştır. Bizans merkezi iktidarı ve İstanbul kilisesince "sap-

8 R. E. Ruge, "Eudoxias" maddesi

9 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 123

10 A. Açıkel, "Tokat", *TDVİA*, c. 4, s. 219

11 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, İstanbul 1960, s. 364-365.

12 H. Grégoire, "Dazmana est bien Dazimon", *Byzantion*, c. X (1935), s. 760-763.

kınlık" olarak görülen bu hareket sürekli olarak baskı ve takibata maruz bırakılmıştır. Bizans merkezi imparatorluk yönetimine karşı sürekli başkaldırı halinde olan Pavlakiler veya Manesçiler katliamlara ve sürgünlere uğradılar. Büyük kitleler halinde Balkanlara sürülen bu heretik gruplar, Balkanlar'da Bogomil hareketinin doğmasında etkili olmuşlardır. Anadolu'daki Pavlaki gruplar Müslüman Arap akınları sırasında Bizans merkezi yönetimine karşı tavır alarak çoğu zaman Arap ordularının yanında yer almışlardır[13]. Günümüzde Tokat, Sivas, Tunceli, Erzincan gibi yörelerimizdeki Alevilik inancıyla Pavklakilik hareketi arasında paralellik kurulmaktadır. Pavlakiliğin Anadolu Aleviliği üzerinde etkili olduğunu savunan görüşlere rastlanılmaktadır.

XI. Yüzyılda Anadolu'ya Türk akınlarının başlamasıyla yaşanılan gelişmelerden Tokat yöresi de etkilenmiştir. 1016'da Çağrı Bey'in keşif seferiyle başlayan Anadolu'ya yönelik Türk akınları, 1040 sonrasında yoğunluk kazandı. Bağımsız Türkmen grupları, Selçuklu hanedan mensupları ve ordu komutanları, Selçuklulara bağlı vassal Türkmen ya da Müslüman unsurlar Anadolu'nun Bizans egemenliğindeki kent ve kasabaları hedef alan akınlar gerçekleştirdiler. Bu akınlar dolayısıyla Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu'da Türklerin hedefi olmayan şehir neredeyse kalmamıştı. 1064 yılında Antakya üzerinden Anadolu'ya giren Türkmen gruplarının, kuzeye yönelerek Komana'ya kadar çıktılarını Osman Turan ifade ediyor[14]. Bu akın Tokat yöresine ulaşan ilk Türkmen seferi olmalıdır. Türk akınları, iç ayaklanmalar ve dinî çekişmeler gibi nedenlerle Bizans bunalımlı günler geçirirken, 1067'de İmparatorluk tahtına Kapadokyalı General Romanos Diogenes oturdu[15]. Yeni imparatorun acilen çözüm bulmak zorunda olduğu mesele Anadolu'ya Türkmen akınlarıydı. Fakat Bizans'ta askeri, mali ve siyasi alanda yaşanılan çözülmeye rağmen Romanos Diogenes ücretli birliklere dayalı, toplama askeri kuvvetlerle Türkleri durdurma çaba gösterdi. 1068'de Romanos, Sivas yöresine gelerek bu bölgeden güneye doğru ilerleyip Antakya üzerinden Orta Anadolu'yu sıkıştıran Türkleri püskürtmek istedi[16]. Antakya'yı kurtarmaya yönelik bu harekâtında Romanos, güneye Kayseri civarına geldiğinde Türklerin kuzeyde yeniden göründüklerini öğrendi. Bu akıncı Türkler, Niksar'ı vurup zapt ettiler. Bu birlikler belki de Afşin komutasındaydılar. Bizanslı tarihçi Zonoras onların Alp Arslan'ın ordusuna bağlı birlikler olduğunu belirtiyor[17]. 1068'de Niksar'a yapılan harekât kalıcı bir fetih niteliğinde değildi. Türk birliklerinin faaliyetlerini İmparator Romanos öğrenince derhal kuzeye yönelerek bu kuvvetleri çekilmek zorunda bıraktı ve hatta ilerleyerek Sivas üzerinden Divrik'e

13 G. L. Seidler, *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik kökenleri*, çev. M. Tunçay, İstanbul 2011; J. –B. Hamilton, *Bizans Heretiklerinin Tarihi. Bizans Dünyasında Hıristiyan düalist Heretikler (650-1405)*, çev. B. Baysal, İstanbul 2010.

14 O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1981, s. 19.

15 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 318.

16 S. Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes*, Ankara 1971, s. 24-25.

17 İoannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. B. Umar, İstanbul 2008, s. 126.

doğru yürüyerek kendisine saldıran Türkleri mağlup etti. 1071 Malazgirt zaferi sonrasında Tokat ve yöresinin Türklerce kesin fethine kadar başka bir Türk akınına kaynaklarda rastlamıyoruz.

Malazgirt'te 1071 yılında kazanılan zaferin hemen sonrasında yaşanan gelişmeler dolayısıyla Tokat adından tarihler bir kez daha bahsetmektedir. Savaşı kaybeden Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, Sultan Alp arslan'la barış anlaşması yapmış ve kurtuluş fidyesi ile yıllık haraç ödemeyi kabul etmişti. İmparator serbest bırakıldıktan sonra Erzurum, Şebinkarahisar üzerinden Tokat – Amasya yöresine gelmişti[18]. Bu sırada mağlubiyet İstanbul'da öğrenilmiş ve bir saray darbesiyle Romanos tahttan düşürülmüştü. Romanos, Tokat çevresinde hem yardımcı kuvvet hem de meşru imparator sıfatıyla vergi toplamaya koyuldu. Bu sırada kaynaklar Tokat'tan Dokeia diye bahsetmektedirler[19]. Bu yörede topladığı 200 bin dinarı Sultan alp Arslan'a gönderdi ve Amasya kalesine kapandı. Bu sırada ona karşı Konstantinos Dukas yönetiminde bir ordu gönderildi. Yaptığı huruç harekâtlarında başarılı olamayan Romanos, Dokeia tarafına çekilerek, burada asıl çarpışmaya girişti. Bu Dokeia'nın Tosya olduğunu ileri sürenler olmuştur[20]. Fakat mağlup İmparatorun bu kadar kuzeye ilerleyip, sonra geri dönmüş olmasını izah etmek güçtür. Burada bahsedilen Dokeia şüphesiz Tokat'tır. İmparatora Kapadokyalı yerel kuvvetlerin komutanı Alyattes desteklerini sunumuştu. Fakat Frank ücretli birliklerinin komutanı Crespin, karşı tarafa geçmiş ve çarpışmada Alyattesi ele geçirip, bertaraf etmişti. Rakipleri karşısında mağlup olan Romanos Diogenes, Anadolu'da bir süre macera yaşadıktan sonra, kendisi de yakalandı ve gözlerine mil çekildi[21].

Romanos Diogenes'in tutuklanması ve bir süre sonra da ölümü Bizans – Selçuklu barışının da sonu anlamına geliyordu. Sultan Alp Arslan komutanlarını, Türmen beylerini Anadolu seferleri konusunda serbest bıraktı ve Anadolu'yu Türk yurdu yapan fetihler ve yerleşmeler artık gerçekleşmeye başladı. Tokat-Sivas ve Amasya yöreleri de Danişmendliler tarafından fethedildi. Süryani Mihail'de geçen, "1085 yılında Tanuşman" adlı bir emir Kapadokyayı istila etti kaydıyla, bu fethin artık 1085'de kesinleşmiş olduğu sonucuna varılabilir[22].

Türk Danişmendli hâkimiyetiyle birlikte Tokat ve yöresinde yeni bir sayfa açılır. Danişmendliler döneminde Sivas, Tokat, Amasya, Niksar ve daha birçok kentin Hıristiyan Bizans olan etnik ve kültürel yapısı Müslüman Türk olarak değişmeye başlamıştır. Gaza faaliyetlerinde kahramanlıkları ve başarılarıyla temayüz eden Danişmendlilerin etrafında toplanan yoğun Türkmen kitleleri yöreyi

18 S. Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes*, s. 71-72.

19 S. Erdem, "Tokat Kelimesi Üzerine Düşünceler", *Türk tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 13-14.

20 S. Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes*, s. 73.

21 S. Eyice, *a.g.e.,* s. 74-81.

22 M. Le Syriene, Chronique, III, s. 173.

kısa sürede Türk yurdu haline dönüştürdüler. Sadece askerî dehalarıyla değil idareci vasıflarıyla da dikkat çeken Danişmendli emirleri, yönetimleri altındaki Tokat ve Niksar gibi kentleri imar ederek, bu kentlere Müslüman Türk kimliğinin nakşedilmesinin de öncüleri oldular[23]. Onların bu eserlerinin bakiyeleri günümüzde yine bu kentlerimizi süslemektedir. Bununla birlikte Danişmendliler döneminde başkent olarak Niksar'ın artık ön plana çıktığı, Tokat'ın artık tarihi gelişmelerde Niksar'ın gölgesinde kaldığı da bir gerçektir. Nitekim Haçlılar ve Bizans'ın faal birer aktör olarak yer aldıkları iki tarihi gelişmenin merkezinde Niksar vardır. Elbette bu gelişmeler Niksar'ı olduğu kadar Tokat'ı da etkilemiş olmalıdırlar. Bunlardan ilki Antakya Haçlı Prensi Bohemond'un Danişmendlilerce esir edilerek 1100 yılında Niksar kalesine hapsedilmesidir. Diğeri de Bizans İmparatoru II. İoannes Komnenos'un (118-1143) 1139'da Niksar'ı kuşatmasıdır.

1100 Yılında Malatya önlerinde, birleşik Danişmendli-Selçuklu kuvvetleri ani bir baskınla Haçlılar mağlup edildi ve çok sayıda kimse esir alındı. Bu esirler arasında Antakya'nın meşhur Haçlı Hükümdarı Bohemeond ve Richard da vardı. Danişmend Gazi Frank esirleri önce Sivas'a, buradan da Tokat üzerinden Niksar'a nakletti. Müslümanlar arasında dehşet saçmış olan Bohemond'un tutsak edilmesi İslam-Türk dünyasında büyük bir heyecan ve sevinç doğurdu. Buna karşın ise Batı Hıristiyan dünyasında tepki ve infialle karşılandı. Kısa sürede organize olan Batı Haçlı dünyası 1101 yılında yeni bir Haçlı seferi düzenledi. Haçlı ordusu Eskişehir'e ulaşınca, Ankara istikametine yönelerek Niksar'a ulaşmayı hedefledi. Ankara istihkâmlarını geçen Haçlılar, Çankırı'ya ulaştılar, buradan Kastamonu üzerinde Amasya'ya doğru güçlükle ilerledi. Merzifon'a kadar ulaşabilen Haçlılar burada Danişmendliler ve onlara yardıma gelen diğer Türk-İslam unsurlarının ortak harekâtıyla ağır bir mağlubiyete uğratıldılar. Birçok kimse esir alındı. Hayatta kalabilen az sayıdaki Haçlı, o dönemin ünlü şövalyeleri Etienne de Blois ve Tolus Kontu gibi asiller başarısız Amasya kuşatması sonrasında Sinop ve Bafra üzerinden Karadeniz'e çıkarak kendilerini kurtarabildiler[24].

XII. Yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da Türk İslam devletleri arasında üstünlük Danişmendlilerde bulunuyordu. Haçlı Seferleri ve Selçuklu Sultanlığının iç bünyesindeki çatışmalar dolayısıyla Türkiye Selçukluları bu dönemde güçsüz düşmüşlerdi. Danişmendliler ise Gümüştegin, Emir Gazi ve Mehmed Gazi yönetimlerinde dirayetli bir güç haline geldiler. Danişmendlilerin askerî-siyasi olarak sahip oldukları gücü Bizans İmparatorluğu kendisi için büyük bir tehdit olarak algılıyordu. İşte bu tehdidi ortadan kaldırabilmek amacıyla Bizans İmparatoru II. İoannes Komnenos 1139 yılında doğrudan Niksar'a yönelik bir sefer başlattı[25]. Niketas Khoniates'in bildirdiğine göre İmparator, İzmit üzerinden batı

23 A. Özaydın, "Danişmendliler", *TDVİA*, c. 8, s. 469-474.

24 I. Demirkent, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995.

25 M. Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi. Sultan I. Mesud dönemi (1116-1155)*, TTK Ankara 2003, s. 57 v.d.

Karadeniz boyunca ilerleyerek Kızılırmak vadisine ulaşmayı oradan da Amasya'ya varmayı düşünmüştü[26]. Fakat İmparator Karadeniz Ereğlisi, Sinop, Bafra, Samsun, Ünye ve Ordu yolunu takip ederek, Kelkit Melet Irmaklarının birleştiği yer olan Kinte'ye (Kundu) geldi. Burası ona hem Bizans topraklarıyla iletişim kurma imkânı sağlamış hem de Tokat-Niksar bağlantısını kesmesine yaramıştı. 21 Aralık 1139'da ordu Kinte'de idi. 1140 yılının Ocak ayı bitmeden Bizans ordusu Niksar üzerine yürüdü ve şehri şiddetle kuşattı. Burada Hıristiyanların ihanetinden endişe eden Danişmendli yöneticilerin onlara karşı kıyımlar yaptıkları iddia edilmektedir. Kuşatmanın uzun ve şiddetli olmasına rağmen Türkler başarıyla saldırıları püskürttüler. Bu sırada İmparatorun kardeşinin oğlu prens İoannes, Türklere iltica etti. Bizans prensi daha sonra Konya'ya giderek Müslüman olmuş ve Sultan Mesud'un kızıyla evlenmişti. Bu iltica hareketiyle moral olarak çöken ve kuşatmanın uzamasıyla iyice yıpranan Bizans ordusunun geri çekilmesi kaçınılmaz oldu. İmparator II. İoannes Komnenos 1141 yılı başlarında İstanbul'a geri döndü[27].

XII. Yüzyılın ikinci yarısında Danişmendliler iç karışıklıklar nedeniyle günden güne zayıfladılar. Anadolu'da siyasi üstünlük Selçuklulara geçti. Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan ustaca bir siyaset izleyerek Danişmend topraklarını Selçuklu ülkesine kattı. 1175 yılında gerçekleştirdiği bir seferle Tokat ve diğer Danişmend kentlerini fethetti. Böylece Tokat'ın ortaçağ tarihinde yeni bir dönem başladı. Selçuklu döneminde Tokat önemli bir siyasi, ekonomik ve kültürel merkez olarak adından kaynaklarda söz ettirmiştir. Bu dönem ayrı bir çalışmanın konusu olacaktır.

26 Niketas, Historia, çev. F. Işıltan, TTK Ankara 1995, s. 22.

27 M. Kesik, *a.g.e.,* s. 59.

Tokat Nikah Defterleri

Alpaslan DEMİR*

Özet

Yaratılış olarak medeni bir varlık olan insan, toplu halde yaşamayı tercih etmiştir. Bu topluluğun en küçük parçası ise ailedir. Dinden bağımsız bir kavram olan aile, yeryüzüne ilk insanın ayak basmasından itibaren var olmuştur. İslamiyet, cahiliye devrinde geçerli olan aykırı kurallardan arındırarak aile kavramına insani ve sıcak duygular katmıştır. Evliliğin (nikah) ciddiyeti, önemi, aile bireylerinin sorumlulukları ve hakları ile ilgili pek çok ayet ve hadisin mevcudiyeti İslamın aileye verdiği önemin bir yansımasıdır. Nikah, İslam hukukuna göre tarafların ve şahitlerin katılımıyla akdedilen medeni bir akit olarak açıklanabilir ve geçerli olabilmesi için resmi bir memurun veya bir din adamının huzurunda yapılması da şart değildir. Fakat nikahın önemine ve sonuçlarının toplumsal yapıya olan etkilerine binaen bu akit erken devirlerden itibaren gelişi güzel yapılmamış, bunun hukuki yönünü bilen ve kontrol eden ya bir hakim veya naib, ya da bir din görevlisi gibi bir meslek adamının önünde yapılmasına dikkat edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde evlenecek olan kişilerin evliliklerinde her hangi bir sakınca bulunmadığını belirten ve izinname denilen kağıdı kadıdan almaları gerekmekteydi. Fakat bu izinname kayıtlarının şeriye sicillerine kaydedilmesinin Tanzimat'tan sonra mecbur tutulması hasebiyle Tanzimat öncesi şeriye sicillerinde bu tür kayıtların çok az olmasına neden olmuştur. Şeriye sicillerinde bulunan nikah kayıtları dışında sadece nikahların kaydedildiği enkiha defterleri ise çok az mevcuttur. Bu bildirinin konusu ise, arşivlerde nüshası bulunmayan, Tokat Müzesinde mevcut Tokat'a ait nikah defterlerinin tanıtımının yapılarak genel bir değerlendirilmesinin ortaya konmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, nikah, defter, müze, Osmanlı.*

Giriş

Yaratılış olarak medeni bir varlık olan insan, toplu halde yaşamayı tercih etmiştir. Bu topluluğun en küçük parçası ise ailedir. En genel anlamıyla aile, geçimlerini birlikte temin eden kişilerden oluşan ev halkı anlamında olup, toplumun en eski ve en alt birimidir.[1] Karı ve koca ile kurulan bir birliktelik olan ailede çocuklar ise bu birlikteliğin tamamlayıcı unsurudur. Bu anlamda aileyi toplumun temeli olarak nitelendirmek doğru olur.[2] Ailenin düzeni ve yapısı hem toplumsal doku ile hem de

* Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü TOKAT, alpaslandemirtr@yahoo.com

1 Özlem Tüzüner, "Türk ve İslâm Hukuku Bakış Açısından Evlenmenin Hukukî Niteliği Hakkında Bir İnceleme", **Ankara Baro Dergisi**, 2013/1, s. 128.

2 İsmail Doğan, **Dünden Bugüne Türk Ailesi**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2009, s. 1.

toplum tarafından şekillendirilen devlet teşkilat ve kurumlarıyla doğrudan alakalıdır. Bu nedenle toplumun sağlıklı ve güçlü olması aile kavramı ile yakından ilgilidir.[3] Aile kavramı İslam dini ile ortaya çıkmamıştır. Dinden bağımsız bir kavram olan aile, yeryüzüne ilk insanın ayak basmasından itibaren var olmuştur. İslamiyet, cahiliye devrinde geçerli olan aykırı kurallardan arındırarak aile kavramına insani ve sıcak duygular katmıştır.[4] Nitekim İslamiyet öncesi Arap toplumunda pek çok evlilik çeşidi bulunmakta idi. Bunlar, velisinden istenen ve üsulu dairesinde kıza kıyılan nikah (meşru nikah), süreli nikah (nikah-ı muta),[5] karşılıklı eşlerin değiştirilmesi (nikah-ı bedel), asil bir erkekten çocuk sahibi olmak için eşini o erkeğe sunma (nikah-ı istibda), büyük oğlun babasının ölümü sonrası üvey annesi ile evlenmesi (nikah-ı makt), başlık veya mehir vermemek için kızların değişimi (nikah-ı sıgar) olarak ifade edilebilir. Bunlardan ilki ve yaygın olanı İslamiyetin de kabul ettiği velisinden istenen ve üsulu dairesinde kıza kıyılan meşru nikah idi.[6]

Evliliğin (nikah) ciddiyeti, önemi, aile bireylerinin sorumlulukları ve hakları ile ilgili pek çok ayet ve hadisin mevcudiyeti İslamın aileye verdiği önemin bir yansımasıdır.[7] Nikah, İslam hukukuna göre tarafların ve şahitlerin katılımıyla akdedilen medeni bir akit olarak açıklanabilir ve geçerli olabilmesi için resmi bir memurun veya bir din adamının huzurunda yapılması da şart değildir.[8] Fakat nikahın önemine ve sonuçlarının toplumsal yapıya olan etkilerine binaen bu akit erken devirlerden itibaren gelişi güzel yapılmamış, bunun hukuki yönünü bilen ve kontrol eden ya bir hakim veya naib, ya da bir din görevlisi gibi bir meslek adamının önünde yapılmasına dikkat edilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde daha Yıldırım Bayezid döneminde mahkemelerde kıyılan nikâhlardan 12 akçalık bir vergi alındığı bilinmektedir. Tarihi kayıtlardan kadıların görevleri arasında nikâh akdetmek de olduğu anlaşılmaktadır.[9]

3 Şamil Dağcı, "İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-I (Sürekli Evlenme Engelleri", **Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C. 39, S. 1, Ankara 1999, s. 176-177.

4 Özlem Tüzüner, "Türk ve İslâm ...", s. 130.

5 Muta nikahı için ayrıca bkz. Abdullah Karaman, "Mut'a Nikâhı Üzerine Bazı Mülahazalar", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 9, 2007, s. 153-170; H. Mehmet Soysaldı, "Nisâ Suresi 24. Âyeti Işığında Mut'a Nikahı", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 2, Elazığ 1997, 165-184; Mustafa Öztürk, "Şii ve Sünni Kaynaklarda Mut'a Nikâhı Tartışması", **İslâmiyât**, C. 7, S. 3, Ankara 2005; Sayın Dalkıran, "İmamiyye Şîası'nın Nikahı Uygulamasına Karşı Ahmet Feyzi'nin Eleştirileri", **Atatürk Üniv. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, S. 27, Erzurum 2007, s. 1-16.

6 İbrahim Sarıçam, "Hz. Peygamber Dönemi", **İslam Tarihi El Kitabı**, Editör: Eyüp Baş, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 65; Mustafa Öztürk, "İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahvâl-i Şahsiyye Hukuku", **8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması, Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu**, 1-3 Temmuz 2011, s.. 238-252.

7 Mesut Bayar, "İslam Aile Hukukunda Karı-Koca Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi**, S. V, Nisan 2011, s. 89.

8 M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri", **Osmanlı Araştırmaları**, III, İstanbul 1982, s. 1; Fahrettin Atar, "Nikâh", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007, s. 114.

9 Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yay., İstanbul 2003, s. 192-193. Bazen kadıların hüccet ve nikah akçesi almak için kanun dışı işlemleri de bulunmaktadır. Örneğin, Amasya'da bazı eşkiyanın "Kıbrıs adasına bakire kız cem'ine memuruz" bahanesiyle halktan zorla para topladıkları, reayanın kızlarını rastgele nikahlama girişiminde bulundukları, kadıların ise hüccet ve nikah akçesi almak için bu duruma göz yumdukları görülmektedir, bkz. Emine Erdoğan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar-İtaat İlişkisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. 14, S. 1, 2006, s. 223

Osmanlı Devleti'nde evlenecek olan kişilerin evliliklerinde her hangi bir sakınca bulunmadığını belirten ve izinname denilen kâğıdı kadıdan almaları gerekmekteydi. İlk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde resmen izinname alma usulünden bahsedilmektedir. Nitekim Ebussuud Efendinin fetvalarına göre padişahın izinname alınmasına dair emri olduğu anlaşılmaktadır. Aslında dini olarak bunun bir geçerliliği olmasına karşın devletin izinnamesiz yapılan nikâhlarda ortaya çıkabilecek sorunlara kadıların bakmamasını istemesi evlenecek olan kişilerin bu izinnameyi almayı tercih etmesine neden olmuştur. Fakat bu izinname kayıtlarının şeriye sicillerine kaydedilmesinin Tanzimat'tan sonra mecbur tutulması hasebiyle Tanzimat öncesi şeriye sicillerinde bu tür kayıtların çok az olmasına neden olmuştur.[10] Şeriye siciline kaydedilmemiş nikâhlarda yaşanabilecek sorunlara dair bir örnek Konya'dan verilebilir. 1562-1563 tarihli sicilde geçen bir belgeye göre Süleyman Çelebi'nin tasarrufunda olan Ayni bint-i Abdi isimli kadınının nikâhı üzerinde anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Süleyman Çelebi, Berkuk oğlu Lutfi isimli şahıs tarafından nikâhlarının kıyıldığını iddia etse de sicilde nikahlı olduklarına dair her hangi bir kayıt çıkmaması nedeniyle mahkeme durumu nikahsız yaşama olarak nitelendirmiştir.[11]

Kadıların görevlerinden biri de evliliklerin hukuken uygun olup olmadığının denetlenmesidir. Dolayısıyla şeriye sicilleri evlenme ile ilgili çalışmalarda önemli bir kaynak olmasına karşın özellikle 16-17. Yüzyıl şeriye sicillerinde nikâh kaydı ya da iznine çok az rastlanması, bütün nikâh kayıtlarının kaydedilmediği anlaşılmaktadır. Daha sonraki yüzyıllarda şeriye sicillerinde nikah kayıt ya da izinlerinin daha fazla kaydedildiği görülmektedir. Sadece nikahların kaydedildiği enkiha defterleri ise çok az mevcuttur.[12]

Kadıların nikah kıyması bkz Tülay Ercoşkun imaj 49

Kadılardan izinnameyi alan şahıslar bu belge vasıtasıyla imamlara nikâhını kıydırmaktaydı. Elimizdeki örnekleri nadir de imamların da nikâhları kayıt aldığını görmekteyiz.[13]

Tokat Nikah Defterleri

Tokat Müzesi'nde bulunan dört defter Tokat'ta kıyılan nikâh ya da nikah kıyılması için verilen izinname kayıtlarını içermektedir.

10 İsmail Kıvrım, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-17900)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 22, s.. 362-363.

11 İlber Ortaylı, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", **Osmanlı Araştırmaları I**, İstanbul 1980, s. 37.

12 Tülay Ercoşkun, **Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 8.

13 Tülay Ercoşkun, a.g.t., s. 9; Ayrıca bkz. Alaeddin Aköz, **Bir İmamın Nikâh Defteri Beşiktaş Sinan-ı Cedid Mahallesi**, Tablet Yayınları, Konya, 2006. Toplam 48 varaktan oluşan bu defterde 267 nikâh kaydı yer almaktadır.

Bu defterlerden ilki 11 varak olup, içinde 10 Teşrinievvel 1298 (22 Ekim 1882) ile 24 Safer 1305 (11 Kasım 1887) tarihleri arasındaki 1085 kaydı ihtiva etmektedir. Defterde kayıtlara genel itibari ile hicri tarih atılmışsa da bazen aralarda rumi tarihlere de yer verilmiştir. Defter, Debbağhane-i atik mahallesinden dul bir kadın olan Mehmed kızı Fatma ile Karahisarlı Ahmed'in 10 Teşrinievvel 1298 (22 Ekim 1882) tarihli kaydı ile başlamaktadır. Defterin son kaydı ise 24 Safer 1305 (11 Kasım 1887) tarihini taşımaktadır. İsimlerin başlarında bulunan Arabgirli, Muhacir, Niksarlı, Tatar, Sivaslı, Çerkes, Karahisarlı gibi açıklamalar Tokat bölgesindeki nüfus hareketlerine yönelik ipuçları oluşturabilir. Defterde bulunan 3 kayıtta geçen mühtedi ifadesi ise ilginçtir. Bunlardan ilki Emine isimli dul bir bayandır. 6 Safer 1300 (17 Aralık 1882) tarihli kayda göre Cemaleddin mahallesinden baba adı Abdullah olan mühtedi Emine, Muhacir Ahmed oğlu Ömer ile nikâhlanacaktır. 11 Muharrem (28 Eylül 1887) tarihli kayıtta ise Abdulfettah mahallesinden Hasan'ın kızı olan Şerife isimli dul bayan mühtedi Abdullah ile nikâhlanacaktır. Keza 3 Safer 1305 (21 Ekim 1887) tarihli kayda göre Beybağ-ı sagir mahallesinden Mustafa'nın kızı olan Fatma isimli dul bayan mühtedi Ahmed ile evlenecektir.

İkinci defter bir kısmı numaralandırılmış ve 5 Rebiülevvel 1307 (30 Ekim 1889) ile 30 Rebiülahir 1312 (30 Ekim 1894) tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 176 sayfadan oluşmaktadır. Defterde 4042 kayıt bulunmaktadır. İlk kayıt İvaz Paşa mahallesinden Osman'ın kızı Rukiye'nin talibi olan Ömer oğlu Refet'in 5 Rebiülevvel 1307 (30 Ekim 1889) tarihli kaydıdır. Son kayıt ise 30 Rebiülahir 1312 (30 Ekim 1894) tarihlidir. Defterde merkez kaza dışında Almus, Sulusaray, Artova, Pazar, Erbaa, Turhal, Niksar, Reşadiye, Zile ve bunlara bağlı bucakların köylerine ait kayıtları görmek mümkündür. Defterin çeşitli sayfalarına düşülen notlar önem arz etmektedir. Örneğin 80 numaralı sayfaya düşülen 4 Rebiülevvel 1309 (8 Ekim 1891) tarihli nota göre bu zamana kadar kaydedilen izinnameler Tokat'ın eski naibi Mehmed Atta Efendi zamanında vuku bulmuştur. Bu kaydın hemen akabinde sayfa 81'de ise "Tokat naibi Ömer Hıfzı Efendi'nin zamanında vuku bulan izinnamelerin kaydıdır" şeklinde not yazılmıştır. Sayfa 111'de 14 Zilkade 1309 (10 Haziran 1892) tarihli izinname kaydının hemen üzerine düşülen notta ise yukarıda kaydedilen izinnamelerin ve bundan sonra kaydedileceklerin Tokat naibi Mustafa Fevzi Efendi'nin zamanına ait olduğu yazılıdır. Mustafa Fevzi Efendi dönemine ait kayıtlar 8 Zilkade 1311 (13 Mayıs 1894) tarihine kadar devam eder. Nitekim 167. sayfadaki 8 Zilkade 1311 tarihli kayda göre bu tarihe kadar olan izinnameler Mustafa Fevzi efendi zamanında vuku bulmuştur. Kaydın hemen akabinde bir besmele yazılmış ve kayıtlara devam edilmiştir. Fakat Tokat naibi hakkında kayıt yoktur. Defterin son sayfasında Nâib-i livâ-i Tokat yazısı altında mühür bulunmasına rağmen silik olması nedeniyle okunamamıştır. Sayfa 116 ve 120'de kaydedilen ve her ikisi de aynı olan kayıtta bundan böyle izinname kaydında her iki tarafında mahalle, isim ve şöhretlerinin kayıt ve imlası için Sivas vilayetinden gelen ve Tokat mutasarrıflığı tarafından 10 Ağustos 1308 (22

Ağustos 1892) tarihinde verilen emirdeki hükümlere göre muamele edilmesinin tavsiye olunduğu yazılıdır.

Üçüncü defterde 3473 kayıt bulunmakta olup tarafımızdan numaralandırılmış 99 sayfadan ibarettir. İlk kayıt 1 Cemaziyelevvel 1312 (31 Ekim 1894) tarihlidir. Defterin ilk sayfasına düşülen nottan naibin İsmail Zühdü Efendi olduğu anlaşılmaktadır. 1 Receb 1317 (5 Kasım 1899) tarihinde ise yeni naib artık Mahmud Mazhar Efendi'dir. Defterin son kaydı 14 Receb 1318 (7 Kasım 1900) tarihini taşımaktadır.

Son defter numarasız olup tarafımızdan numaralandırılmıştır. Defterin ilk sayfasının üst kısmında "Tokat nâibi faziletlü Mahmud Mazhar Efendi'nin zamanında verilen izinname kaydıdır" şeklinde bir kayıt mevcuttur. Defterde kayıtlı ilk izinname 14 Receb 1318 (7 Kasım 1900) tarihlidir. İlk kaydın sıra numarasının 488 olduğu göz önüne alındığında biten başka bir defterin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Sayfa 18'de "Nevvâb-ı kirâmdan faziletlü Mahmud Mazhar Efendi hazretlerinin zaman-ı niyabetinde verilen izinname 1094 adedden ibaret" olduğu kayıtlıdır. Sayfa 19 besmele ile başlamakta olup altında "Faziletlü Hikmet Bey Efendi zamanında verilen izinname kaydıdır" yazısı bulunmaktadır. Sayfa 45'teki son izinname kaydı 689 iken sayfa 46'daki ilk izinname kaydı 800'dür. Dolayısıyla bu arada en az 2 varak eksiktir. Numaralandırmada da hatalar mevcuttur. 879. kayıt numarasından sehven 900'e geçmiştir. Sayfa 55'deki 1060 numaralı ve 29 Cemaziyelahir 1321 (22 Eylül 1903) tarihli kayıttan sonra yazılan yazıdan Said Hikmet Bey'in görev süresinin dolduğu anlaşılmaktadır. Artık yeni naib Hüseyin Hasan Efendi'dir. Hüseyin Hasan Efendi'ye ait ilk izinname kaydı 2 Receb 1321 (24 Eylül 1903) tarihlidir. Sayfa 82'nin üst kısmında yazılan 1 Receb 1323 (1 Eylül 1905) tarihli kayıtta yeni naib eski naib Hasan Hüseyin'den ilgili evrakları devr aldığını tasdik etmektedir. Yeni naibin 29 Cemaziyelahir 1325 (9 Ağustos 1907) tarihine kadar 644 izinname verdiğine dair sayfa 106'da kayıt düşülmüştür. Defterin son izinname kaydı sayfa 154'de mevcut olup 29 Zilhicce 1328 (1 Ocak 1911) tarihlidir. Defterdeki toplam izinname kayıt adedi 4291'dir.

Sonuç

Tokat nikah defterlerinde 22 Ekim 1882 tarihinden 1 Ocak 1911 tarihine kadar geçen 23 yıllık sürecin iki yılı dışında (12 Kasım 1887-29 Ekim 1889) 21 yıla ait yaklaşık 13 bin izinname kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların Tokat'ın sosyo-kültürel tarihine renk katacağı kanaatindeyiz. Mevcut kayıtların bayan isimlerini de ihtiva etmesi nedeniyle onomastik çalışmalarında önem arz edeceği aşikârdır. Kayıtlarda geçen evlenecek kızın dul ya da bakire olduğuna dair notlardan hareketle Tokat'ın sosyal tarihine dair de bazı açıklamalara gitmek mümkün olabilirler. İsimlerin yanında kaydedilen lakaplar, sülale isimleri Tokat'ın kültürel tarihi için önem arz eder. Ayrıca isimlerde geçen aslen nereli olduğuna dair kayıtlar Tokat'taki nüfus hareketlerine yönelik ipucu teşkil edebilir.

Kaynakça

AKÖZ, Alaeddin, **Bir İmamın Nikâh Defteri Beşiktaş Sinan-ı Cedid Mahallesi**, Tablet Yayınları, Konya, 2006.

AYDIN, M. Akif, "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri", **Osmanlı Araştırmaları**, III, İstanbul 1982, s. 1-12

ATAR, Fahrettin, "Nikâh", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007, s. 112-117.

BAYAR, Mesut, "İslam Aile Hukukunda Karı-Koca Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi**, S. V, Nisan 2011, s. 87-111.

DAĞCI, Şamil, "İslam Aile Hukukunda Evlenme Engelleri-I (Sürekli Evlenme Engelleri", **Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, C. 39, S. 1, Ankara 1999, s. 175-237.

DALKIRAN, Sayın, "İmamiyye Şîası'nın Nikahı Uygulamasına Karşı Ahmet Feyzi'nin Eleştirileri", **Atatürk Üniv. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, S. 27, Erzurum 2007, s. 1-16.

DOĞAN, İsmail, **Dünden Bugüne Türk Ailesi**, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2009.

ERCOŞKUN, Tülay, **Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

ERDOĞAN, Emine, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar-İtaat İlişkisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. 14, S. 1, 2006, s. 217-226.

KARAMAN, Abdullah, "Mut'a Nikâhı Üzerine Bazı Mülahazalar", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 9, 2007, s. 153-170.

KAZICI, Ziya, **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, Bilge Yay., İstanbul 2003.

KIVRIM, İsmail, "XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-17900)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 22, s.. 357-392.

ORTAYLI, İlber, "Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", **Osmanlı Araştırmaları I**, İstanbul 1980, s. 33-40.

ÖZTÜRK, Mustafa, "İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahvâl-i Şahsiyye Hukuku", **8. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması, Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu**, 1-3 Temmuz 2011, s.. 238-252.

ÖZTÜRK, Mustafa, "Şii ve Sünni Kaynaklarda Mut'a Nikâhı Tartışması", **İslâmiyât**, C. 7, S. 3, Ankara 2005.

SARIÇAM, İbrahim, "Hz. Peygamber Dönemi", **İslam Tarihi El Kitabı**, Editör: Eyüp Baş, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 43-215.

SOYSALDI, H. Mehmet, "Nisâ Suresi 24. Âyeti Işığında Mut'a Nikahı", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 2, Elazığ 1997, 165-184.

TÜZÜNER, Özlem, "Türk ve İslâm Hukuku Bakış Açısından Evlenmenin Hukukî Niteliği Hakkında Bir İnceleme", **Ankara Baro Dergisi**, 2013/1, s. 127-148.

Sermaye, Borç ve Alacak İlişkileri Açısından Tokat Esnaf ve Tüccarı

Ömer DEMİREL*

Özet

Türkiye'nin sosyo-ekonomik tarihi üzerine yapılan çalışmalar için büyük önem taşıyan "Şer'iye Sicilleri", aynı zamanda şehir tarihi araştırmaları açısından da zengin bilgiler ihtiva eden başvuru kaynaklarındandır. Siciller içerisinde bulunan çok sayıdaki belge guruplarından sadece birisi olan tereke kayıtları, öncelikle ölen bir şahsın mal varlığının cins, adet ve fiyat açsından tespiti ile varislere dağılımını göstermektedir. Ayrıca bu defterlerden eş ve evlat sayılarını gösteren demografik bilgiler, zengin folklorik malzeme, fiyat hareketleri, bölgesel veya uluslararası ticari faaliyetler ve kişilerin mesleki özellikleri ile borç-alacak ilişkileri hakkında önemli bilgiler de çıkarılabilmektedir.

Bu tebliğde, Tokat tüccar ve esnafının borç-alacak ilişkileri muhtelif yönleriyle aydınlatılmaya çalışılacak olup; Öncelikle esnaf ve tüccarın toplam mal varlıklarının tespiti yapılmak suretiyle borç-alacak ilişkilerinin kemiyet ve keyfiyet açısından tahliline çalışılacaktır. Diğer yandan bu ilişkilerin mesleki bir faaliyet çerçevesinde mi, yoksa kredi uygulaması şeklinde mi cereyan ettiği sorularına cevaplar aranacaktır. Bilhassa bu ilişkilerin şekillenmesinde etken olabilecek aile mensubiyeti, akrabalık, dindaşlık, hemşerilik gibi çok çeşitli faktörlerin varlığı da sorgulanacaktır. Ayrıca bu tebliğ daha önce tarafımızdan yapılan ve yayınlanan Ankara, Kayseri, Mardin, Çorum, Çankırı, Trabzon ve Sivas gibi farklı Osmanlı şehirlerindeki sermaye ve borç-alacak ilişkilerinin de muhtelif yönleriyle bir karşılaştırılması olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, tüccar, esnaf, sermaye, alacak, borç.*

Giriş

Osmanlı Dönemi sosyo-ekonomik tarihî çalışmaları için önemli bir kaynak gurubu olan Şer'iye Sicilleri, aynı zamanda şehirlerin canlı hayatını göstermesi bakımından yeri doldurulamayan bir kaynaktır. Çok zengin ve çeşitli belgeler ihtiva eden sicillerde; ferman, berat, mektup suretleri, i'lâm ve hüccetler, nikâh akitleri, boşanma ve adlî belgeler, vakfiye kayıtları, narh defterleri, şehir esnaf gurupları ile esnaflık yapanların kefil ve taahhütlerini gösteren belgeler, şehrin mahalle listeleri ve alınan vergiler, tevzî defterleri gibi kayıtlar mevcuttur.

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sivas-TÜRKİYE. E. Posta: demirel@cumhuriyet.edu.tr.

Kadı sicilleri içerisinde dağınık halde bulunan ve bazı büyük şehirlerde müstakil defterler halinde tertip ve muhafaza edilmiş olan tereke kayıtları, öncelikle ölen kişinin kimlik ve tüm mal varlığının cins, adet ve fiyat açısından tespiti ile varislere dağılımını göstermektedir. Aynı zamanda bu defterlerden kişilerin meslekî özelliklerini, borç-alacak ilişkilerini ve ticarî ilişkilerinin yerel mi yoksa bölgeler arası mı olduğunu da öğrenmekteyiz. Ayrıca esnaf ve tüccarın sermayesi, nakit parası, dükkân ve dükkân gedikleri ile mal varlığının kökenleri/menşei hakkında başka kaynaklarda bulamadığımız iktisat tarihi için vazgeçilemeyen bilgilere ulaşmaktayız.

Bu çalışmada, Tereke Defterleri'nden hareketle Tokat Tüccar ve Esnafı'nın mal varlıkları ile borç-alacak ilişkileri (Sermaye- Nakit Para ve Borç-Alacak İlişkileri) tahlil edilecektir. Aynı zamanda şehirde faaliyet gösteren esnaf gurupları, ticarî faaliyetler, şehirlerarası veya Osmanlı hariciyle olan ticarî bağlantıları sorgulanacaktır. Araştırma için zaman dilimi olarak Osmanlı Devleti'nin iktisadi açıdan en zor yılları ile esnaf teşkilâtlarının çöküş dönemi olan 19. yüzyılın ilk çeyreği ve coğrafi olarak ise, Tokat şehir merkezi seçildi.[1]

Tokat şehri Selçuklular döneminden itibaren, doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde ticaret yollarının kavşak noktasındadır[2]. Osmanlılar döneminde de bu özelliğini korumuş ve Osmanlı yol sistemi içerisinde Ortakol(Üsküdar-Gebze-İzmit-Bolu-Tosya-Merzifon-Amasya-Turhal-Tokat-Sivas ve Malatya üzerinden Bağdat, Basra) üzerinde önemli bir geçiş merkezi olmuştur. Bu ticari trafik, şehri sahip olduğu bedesten, han ve çarşılar[3] vasıtasıyla önemli bir Pazar konumuna getirmiş ve bir iç gümrük merkezi olarak da seçilmesini sağlamıştır. Bu ticari avantaj, Osmanlı dönemi boyunca sanayi ve zirai faaliyetlerle de desteklenmiştir. Böylece Tokat Şehri çok sayıda esnaf ve tüccar guruplarının faaliyetlerine mekân olmuştur. İşte bu tebliğde şehirde faaliyet gösteren esnaf ve tüccarlar muhtelif özellikleriyle tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Tokat Şer'iye Sicilleri içerisinde çok sayıdaki tereke defterinden mesleği tüccar ve esnaf olan toplam **67** tereke kaydı örnek olarak alındı.[4] Farklı meslek

1 İktisadi açıdan 19. yüzyıl Osmanlı Tüccar ve Esnafı için oldukça zor bir dönem olarak kaynaklara yansımıştır. Konuyla ilgili bkz.Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2003, s.304; Ömer Demirel, " Ottoman Traders(1750-1850), *THE TURKS, C.4(Ottomans),* Ankara 2002, s.635-642;Halil İnalcık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-1980 Özel Sayı*, s.1-66; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, : Halil İnalcık-Donald Quataert, C.2 1600-1914,* İstanbul 2004; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları,* Ankara 1991, s.333-368; N.Abacı,*1812 Tarihli Şer'iye Siciline Göre 19. Yüzyılın Başında Tokat Şehrinin Sosyo-Ekonomik Durumu,* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa1994; Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi, I, Tokat (1771–1853)*, Gazi OsmanPaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat 2005.

2 Bkz. Ali Açıkel, " Tokat", DİA, C.41, s.219-223.

3 Tokat Hanlarının sayısıyla ilgili 8-26 arasında değişen rakamlar verilmektedir. 19. Asrın başlarında şehirde 8 hanın ismi geçmektedir. Ali Açıkel, "Tokat", s.219-233; M.Beşirli, *OrtaKaradeniz Kentleri,* s.318-319; Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, İkinci Kısım, Tokat 1950. s.83;*TŞŞ, 3/64.*

4 Milli Kütüphane Eski Yazmalarda bulunan Tokat Şer'iye Sicilleri'nden 3, 10, 12, 16'nolu defterde bulunan 30 farklı esnaf gurubuna mensup toplam 67 Esnaf ve Tüccar Terekesi kullanılmıştır. Bkz. Tablo IV; Bu defterler aynı zamanda Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak da hazırlanmıştır., Ali Demirci, *3 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili,*

guruplarından Müslim ve gayr-ı Müslim olan esnaf arasında; Abacı, Attar, Arpacı, Aşçı, Bakkal, Basmacı, Berber, Bezzaz, Çubukcu, Dikici, Duhancı, Eskici, Hallaç, Hamal, Hamamcı, Kalaycı, Katırcı, Kazancı, Kazzaz, Kürkçü, Manav, Nalband, Nalçeci, Oduncu, Omcacı, Penbeci, Saka, Temürcü, Terzi, ve Tüccar bulunmaktadır. Burada dikkatimizi çeken en önemli özellik, şehirde aynı dönemde faaliyet gösteren 74 esnaf gurubundan 30'unun bu çalışma içinde yer almasıdır. Ayrıca bu dönemde Tokat'da iktisadi faaliyetleri yürüten toplam 1310 esnaf içerisinde 67 tanesinin mal varlığına ulaşılmış olmasıdır.[5]

Mal Varlıkları Açısından Esnaf ve Tüccar

Osmanlı Devleti'nde genel olarak servet kaynaklarının dağılımı askerî zümrenin, yani sultanla ilişkili olan gurubun kontrolü altında olduğu bilinmektedir.[6] İkinci bir zengin zümre ise, askerî gurubun hemen ardından gelen ve ticarî faaliyetleri yürüten esnaf ve tüccardır.[7] Tokat esnaf ve tüccarının da olumsuz şartlara rağmen, bu dönemde oldukça dikkat çekici bir mal varlığına sahip oldukları (67 esnafın toplam 203088 kuruşluk zenginlikleri bulunduğu) anlaşılıyor.[8]

Mal varlıkları veya zenginlikleri açısından 6 ayrı kategoriye ayrılan Tüccar ve Esnaf arasında, 32.766 kuruşluk servetiyle en zengin olanı Tüccar Elhac Ali b. Elhac Ömer[9] ve hemen ardından 18.986,5 kuruşluk mal varlığıyla Kazzaz Elhac Mustafa gelmektedir.[10] Üçüncü sırada 15.410 kuruş ile Muytab Elhac Ahmed geliyor.[11] Esnafın zenginlik açısından en düşük mal varlığına sahip olanı Hamal Mustafa b. Abdullah'ın 39 kuruş ve 160 kuruşluk mal varlığı bulunan Oduncu Süleyman'dır.[12]

Tokat 2007; Şaban Demir, *10 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili,* Tokat 2010; Hasan Demirtaş, *12 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili*, Tokat 2007; Murat Hanilçe, *16 Numaralı Tokat Şer'iye Sicili,* Tokat 2009.

5 1827 tarihinde Tokat'da 74 esnaf gurubu ve 1310 esnaf bulunuyor. Bkz.; Ömer Demirel, " Ottoman Traders(1750-1850), *THE TURKS, C.4(Ottomans),* Ankara 2002, s.635-642; Ömer Demirel, "Osmanlı Esnafı(1750-1850), TÜRKLER, C.14,s.253-263Ayrıca Bkz. Halis Cinlioğlu, Tokat, c.3, , Tokat 1951.s.144-146.

6 Halil İnalcık, "Eyüb Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Ed.Tülay Artan, İstanbul 1998, s.9-14; Ö.L.Barkan, "Edirne Askeri Kasamsına Ait Tereke Defterleri(1545-1659).", I, *Belgeler, III(1966*), Ankara 1968;Anadolu şehirleri için bkz. Ömer Demirel, "Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi:", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, III. Cilt, III. Kısım*, Ankara 2002, s.1947-1965.

7 Bu konuyla ilgili diğer şehirler için bkz. Ömer Demirel, "Tereke Defterlerine Göre Kayseri Tüccar ve Esnafı'nın Borç Alacak İlişkileri", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirisi*, Kayseri 2003, s.139-150; Ömer Demirel, " Tereke Defterlerine Göre Çorum Esnaf ve Tüccarı'nın Borç Alacak İlişkileri", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyum*u,1-3 Ekim 2004 Çorum; Ömer Demirel, "Çankırı Tüccar ve Esnafının Mal Varlıkları ile Borç-Alacak İlişkileri(1825-1875), *II.Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni,Yâran Kültürü ve Çankırı,* 17-18 Eylül 2004; Ömer Demirel, " Sosyo-Ekonomik Açıdan Mardin Tüccar ve Esnafı(19.Yüzyıl), I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu", 26-28 Mayıs 2006, Mardin.; Ömer Demirel, "Sermaye, Borç ve Alacak İlişkileri Açısından Ankara Esnaf ve Tüccarı", *İkinci İktisat Tarihi Kongresi*, Elazığ 2010; Ömer Demirel, "Sermaye, Borç ve Alacak İlişkileri Açısından Ankara Esnaf ve Tüccarı*", Musa Çadırcı'ya Armağan Yazılar,* Ankara 2012, s.87-100.

8 Bkz. Tablo II

9 Bkz. Tablo I; Ankara Milli Kütüphane, *Eski Yazmalar,Tokat Şer'iye Sicili 12,s.34.;Elhac Ali'nin* g. müslim esnaftan yüklü miktarda alacakları ile oldukça fazla altınları bulunmaktadır.

10 T*ŞŞ, 12, s.41;*Kazzaz Mustafa'nın 33 kişiden bilhassa esnafdan yüklü miktarlarda alacağı bulunmaktadır.

11 ***TŞS, 12**, s.139.*

12 ***TŞŞ,10,** s.11;**TŞŞ. 3**, s. 76.*

Tüccar ve Esnafın mal varlıklarının dağılımlarına bir başka açıdan bakıldığında, 501–1000 kuruşluk dilimi % 26,86 'lük bir oranla ilk sırada yer alıyor. Buna karşılık 500–5000 bin kuruş arasındaki üç dilimde % 67,15'e yakın bir oranla hatırı sayılır bir yoğunlaşma görülüyor.[13] Aynı dönem için Osmanlı şehirlerinden Kayseri, Ankara, Mardin, Trabzon, Çankırı, Çorum ve Sivas esnaf ve tüccarının zenginlik oranlarıyla karşılaştırıldığında ise, Kayseri esnaf ve tüccarının belirgin bir zenginlik farkına sahip olduğu anlaşılıyor.[14] Hatta bu durumu Sivas, Çankırı, Çorum ve Tokat'da faaliyet gösteren çok sayıda Kayserili tüccarın varlığı da açık olarak göstermektedir.[15] Tokat Esnaf gurupları arasındaki zenginlik dağılımında Tüccar, Kazzaz, Muytab, Bezzaz ve Kürkçü esnafı ardı ardına sıralanabilir. Ancak en zengin esnaf gurubunun Tüccarlar olduğu şüphesizdir.[16]

Tokat esnafının mal varlıklarını bir başka açıdan değerlendirdiğimizde ise, servetlerinin menşei veya gelir kaynaklarının nelerden meydana geldiği sorusuna cevap aramamız gerekiyor. Tokat esnafının mülklerinin muhtevaları tahlil edildiğinde, karşılaşılan en önemli özellik ev sahibi olanların yaygınlığına karşılık, kiracılığın nadir olarak var olduğudur. Aynı dönemlerde olmasa bile, Ahmed Mithat'ın Paris'teki insanların çoğunluğunun kiracı olduğunu belirtmesi, karşılaştırma açısından önemli olsa gerekir.[17]

13 Bkz. Tablo I; Esnaf ve Tüccarın orta hallilığı Osmanlı toplumunda da geçerlidir. 15, 16,17 ve 19. asır Bursa halkıyla ilgili çalışmalarda orta hallilik ağırlıktadır. Bkz. H.İnalcık, " 15.Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *İktisat Fakültesi Mecmuası, C.XV., S.1-4,* s. 51-64; K.Liebe Harkork, *Beitrage Zur Sozialen und Wirtschafthichen Lage Bursa sam Anfang des 16. Jahrhunderts*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hamburg 1870, s. 306; Abdurrahman Kurt, Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi(1839-1876), Bursa 1998, s. 107-122; Haim Gerber ise, XVII. Yüzyıl Bursa halkı için, yoksulluğun daha fazla olduğunu söyler. H.Gerber, *Society an Otoman City:Bursa, 1600-1700, The Hebrev Universty,* Jerusalem 1988, s. 24. ; Ankara için Ömer Demirel, " 1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten, C. LIV(Ankara 1991), Sa. 211*, s945-961; Ömer Demirel, "Kuruluşundan Günümüze Bir Osmanlı Mahallesi; Sivas Küçük Minare Mahallesi"; Ayrıca bkz.Dipnot 5.

14 Kayseri'de bu zenginlik oranı %66 ile 20 bin-50 bin kuruş arasında yoğunlaşmakta, Çorum esnafı arasında ise, 10 bin-20 bin kuruş arasında toplanmıştır. Sivas'ta ise 2 bin- 5 bin kuruş arasında yoğunlaşmıştır. Bkz. Ömer Ö.Demirel, "Tereke Defterlerine Göre Kayseri"; Ömer Demirel, " Çorum Esnaf ve Tüccar'ının Mal Varlıkları ve Borç-Alacak İlişkileri" (1850-1900), *Osmanlı Dönemi Çorum Sempozyumu, 28 Eylül-3 Ekim 2004* Çorum"; Ömer Demirel, "Sivas Tüccar ve Esnafının Mal Varlıkları ve Borç-Alacak İlişkileri" *Doğumunun 65.inci Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan, Tarih Yazıları,* Haz. Prof. Dr. M.Akif Erdoğru, İstanbul 2006, s.158–173;Ömer Demirel, "Trabzon Tüccar ve Esnafının Mal Varlıkları ve Borç-Alacak İlişkileri(1800–1840), *Karadeniz Tarih Sempozyumu 25–26 Mayıs 2005, (Karadeniz Teknik Üniversitesi),*Trabzon 2005.

15 Çankırı'da tüccarlık yapan, l'i Ankara'dan gelen(aslen Kayserili) ve toplam 3, Çorum'da ise 5 Kayserili tüccar faaliyet göstermektedir; Ö.Demirel, "Çankırı Tüccar ve Esnafı"; Ö.Demirel, "Çorum Esnaf ve Tüccarı"; Tokat'da Astarcılar Hanı'nda Halik olan Tüccar Murat Tokat'da ticaret yaparken ölmüştür. Bkz. *TŞŞ* 12, z.41.

16 Tokat esnaf-tüccarı için görülebilen bu özellik, diğer Osmanlı şehirlerinden Kayseri, Ankara, Trabzon, Mardin, Çankırı, Sivas gibi şehirler içinde geçerlidir.

17 İstanbul ve Ankara'da ev sahipliğinin çokluğu hakkında bkz. Carter V. Findley, *Ahmed Mithat Efendi Avrupa'da*, Çev. A.Atakol, İstanbul 1999, s.53-54; Ayrıca Ankara için bkz. François Georgon, "Keçi Kılından Kalpağa: Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında Ankara'nın Gelişimi", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri***,** İstanbul 1996, s.99-116; Ayrıca bkz. Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Subtance, House Owners and House Property in Seventeenth-Century* Ankara in Kayseri, Cambridge, 1987, s. 116-179.

Çoğunlukla müstakil mülk olarak kaydedilen evlerin 35 ile 7500 kuruş arasında değişen fiyatları vardır.[18] Esnaf ve Tüccarın sahibi olduğu 42,5 adet evin toplam değeri 36704,5 kuruş olup, mal varlıkları içerisinde % 18,07 ile önemli bir yer tutmaktadır.[19] Dükkân ve ev sahipliği oralarını karşılaştırdığımızda, ev sahibi olanların fazlalığı dikkat çekmektedir. Zira 67' esnafın 42,5'nün ev/menzil sahibi olmalarına karşın, 33,5 esnafın kendine ait dükkânda sanatını icra ettiğini ve diğerlerinin kirada olduğunu söyleyebiliriz. Bunun bilinen en önemli sebeplerinden birisi muhtemelen diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, çarşılardaki dükkânların önemli bir kısmının mülkiyet itibariyle vakıflara ait olmasında aramak gerekir.[20] Ayrıca ev fiyatlarının dükkân fiyatlarına oranla daha pahalı olduğu da söylenebilir. Mal varlıkları içerisinde % 4.97 oran ile toplam 10110 kuruş tutan dükkânların her birinin fiyatı 13-1600 kuruş arasında değişmektedir.[21]

Tokat Tüccar ve Esnafının mal varlıklarının tespit ettiğimiz **ikinci tür kaynağı**, icra ettikleri meslekle ilgili dükkân sermayesi veya ticarî mallarıdır. Toplam mal varlıkları içerisinde "dükkân sermayesi" veya mesleğini icra ettiği aleti ifadesiyle tespit edebildiğimiz 42 esnafın sermayesinin toplamı 21234.5 kuruş olup, mal varlıkları içerisinde %10.45'lik bir orana tekabül etmektedir.[22] Esnafın alacakları, sahip oldukları nakit paralar, dükkân ve dükkân gedikleri de sermayelerine dâhil ettiğimizde ticari faaliyetleri için yüksek bir rakam (132265 kuruş) ortaya çıkmaktadır. Böylece toplam mal varlıkları içerisindeki oranı % 65.12 ye ulaşmaktadır.

Mesleki özeliklerine bağlı olarak sermayenin 15 kuruş ile 4719 kuruş arasında değiştiği görülmüştür. Esnafın zenginlerinden olan Abacı Arakil veled Agob'un 15410 kuruşluk mal varlığı içerisinde Han odasında bulunan mallarının değeri 4719 kuruştur. Bezzaz Esseyyid Elhac Ali'nin, 8371.5 kuruşluk mal varlığı içerisinde, Bedesten dolabında bulunan kumaşların değeri 2187 kuruş ile ikinci sırada yer almıştır.[23] Yine Bakkal Hacı Osman'ın sermayesi 2000 kuruştur.[24] Bunlara karşılık Basmacı Huvan veled-i Artin'in Basmacı Alatı 20 kuruş, Çubukçu Ovannes'in Çubuk ve Çubuk Alatı 20 kuruşdur.[25] Berber Osman'ın Berber Takımı'nın değeri 35 kuruş, Dikici Ali Usta'nın Dikici Alatı 15 kuruştur.[26]

Tokat Esnaf ve Tüccarı'nın mal varlıklarının **bir diğer kaynağı** sahip oldukları üzüm bağları ve az olsa bahçeleridir. Hemen her tür esnafın sahibi olduğu bağ-bah-

18 *TŞŞ.,3/4,6,9,10,12,16,19,25;TŞŞ.,10/23,29,30,68,74,82,83 vb.*

19 Bkz. Tablo III.

20 Ö.L. Barkan, " Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İÜİFM, XXIII./1-2(1962-1963*), imaret siteleri; Sivas İçin bkz. Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü, TTK*, Ankara 2000, s. 92–94.

21 Bkz. Tablo III;*TŞŞ.,* 16/84,110, 113,116,131,129,125 vd.

22 Bkz. Tablo III.

23 *TŞŞ, 16/9*; *TŞS,10/83*

24 *TŞŞ, 3/36.*

25 *TŞS, 16, s111*; *TŞŞ, 3,s*.42

26 *TŞŞ, 16/51*;*TŞŞ. 16/125.*

çeler Cemal, Cingan Deresi, Karapınar, Derbend, Doğancı, Sarı Hasan, Çay, Kabili Çay, Kışlak-Kışla, Malkayası, Hanyazusu, Gülhüzme, Çağagölü, Akbayır, Bişkeni, Kinisedibi, Lüküb, Soyucak, Kumluk, Uzunburun, Semer, Omcalık gibi Tokat'ın semt ya da bilinen mevkilerinde bulunmaktadır. Toplam 36.5 adet bağ-bahçenin sahibi olan esnaf ve tüccarın aynı zamanda çoğunun merkebinin bulunması, bağ işleri için geliş-gidişlerin merkeple yapıldığını göstermektedir.[27] Ayrıca bağların şehir merkezine uzaklığı da hemen hemen birbirine yakındır. Ancak fiyatlarının bağın büyüklüğüne, bakımına ve tabii yetiştirilen üzüm kalitesine göre değiştiği söylenebilir. Harap bağların 10 kuruşluk fiyatına karşılık, bakımlı bağların 1500 kuruşa kadar alıcı bulmaktadır. Esnaf ve tüccarın mal varlığı/ serveti içerisindeki Bağların toplam değeri 9485 kuruş olup, oran olarak % 4.67'dir.[28]

Esnaf ve Tüccarın mal varlıkları içerisinde önemli bir yekûn tutan gurup ise, ev eşyaları, giyim kuşam, canlı hayvan, arı kovanı, silah, kitap ve diğerleridir. Toplam 24636,5 kuruş ile % 12,13'lük bir orana tekabül eden bu gurup mal varlıkları içerisinde ikinci sırada gelmektedir.[29] Hemen her esnafın sahip olabileceği giyim kuşam ve eşyaları bir tarafa, nadiren kitap ve silahlara rastlanmaktadır. Ancak canlı hayvan ve arı kovanının da Tokat'a has yaygınlığı belgelerde rastladığımız bir başka özelliktir.[30] Canlı hayvan çeşitleri ise, yaygınlık açısından başta Koyun, olmak üzere Keçi, İnek, Malak, Kömüş, Karasığır, Merkep ve At olarak sıralanabilir.

Mal varlıklarının menşei açısından tahlile çalıştığımız esnaf ve tüccarın belirtilmesi gereken bir başka özelliği, **nakit para**, (altın ve mücevherat) miktarları bakımından fazlaca zengin olmadıklarıdır. Tüccar ve esnafın yaklaşık altıda birinde rastladığımız nakit para veya altınların miktarları 5 kuruş ile 1820 kuruş arasında değişmektedir. Toplam mal varlığı içerisindeki oranı 3038,5 kuruş ile % 1.49 gibi oldukça küçük bir miktara ulaşmaktadır.[31] Nakit paraların az olmasının kanaatimizce üç önemli sebebi olabilir. İlki, paranın aktif halde yani ticarî faaliyetlerde veya üretimde tutulması, ikincisi mirasçıların ölenin nakit mevcudunu *kadı*dan veya diğer mirasçılardan gizlemesidir. Sonuncusu ise, dönemin iktisadi buhranlarının sonucu nakit sıkıntısında meydana gelen darlık ihtimalidir. Yine nakit mevcutları çok düşük olmasına rağmen, esnaf ve tüccarın borç-alacak ilişkileri açısından oldukça yoğun oldukları görülüyor. Hatta mal varlıkları içerisinde büyük miktarlarda borç-alacakların bulunması da tahlil edilmesi gereken önemli bir husustur. Borç-alacak miktarlarının öneminin anlaşılabilmesi için, esnaf ve tüccarın mal varlıklarının toplamı olan kuruşun % 45,71'inin (toplam 92837 kuruş) borç-alacak olduğunun söylenmesi yeterlidir.[32]

27 Merkep fiyatları 15 kuruş 45 kuruş arasında değişmektedir.

28 Bkz. Tablo III.

29 Bkz. Tablo III.

30 Kovan fiyatları 2,5 kuruş ile 6 kuruş arasında değişmektedir.

31 Bkz. Tablo III.

32 Bkz. Tablo II, III; Benzer durumları diğer Anadolu şehirlerinde de görmek mümkündür. Ankara, Kayseri, Çorum, Çankırı, Sivas, Mardin, Trabzon gibi.

Borç-Alacak İlişkileri

Borç-alacak ilişkileri Osmanlı Toplumu'nda sosyal, dinî ve iktisadi hayatın bir neticesi olarak çeşitli boyutlarda kendisini göstermektedir. Bilhassa tereke kayıtları bu ilişkilerin sık ve zengin olarak izlendiği önemli bir kaynak gurubudur.[33] Tokat esnaf ve tüccarının da borç-alacak ilişkileri açısından çok zengin ve renkli bir tablo çizdiği bu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Öncelikle borç-alacak ilişkilerinin belgelere isim isim ve çok dikkatli bir şekilde kaydedildiği gibi, birden fazla kişiden alacaklar için de " zimem-i müteferrika bâ defter-i müfredât" ifadesi sıkça yer almıştır. Ayrıca borç-alacakla ilgili aşağıdaki ifadelere yaygın olarak belgelerde rastlanmaktadır. "Der-zimmet", " Deyn-i müsebbet", "Düyûn-ı müsebbet", " Zimem-i nâsta bâ defter-i müfredât", " Zimemât-ı müteferrika bâ defter-i müfredât"," Bâ defter-i Zimem-i nasta", " Bâ defter-i müfredât alacağı", "Bâ temessük alacağı", " Düyûn-ı müteferrika" veya özel olarak "Der-zimmet Adanalı Mehmed", " Der-zimmet Gürcü Karyesi Ağası Hasan", " Der-zimmet zevce-i mezbure", " Der-zimmet Basmacı Agob", " Mehr-i müeccel Der- zimmet-i zevc-i mezbur" " Beşbıçak Ömer beşe". Belgelerde yer alan temessüklü yani senetli borç-alacaklara ilaveten, ikrar ve şahadet ile tespit edilenler ve alacaklının veya borçlunun tuttuğu defterde bulunan miktar ve kayıtların da kabul edildiği anlaşılıyor. Aynı zamanda sözlü ve şahadete dayalı olan borç ve alacaklar terekeler vasıtasıyla resmileştirilmekte ve kayda geçmektedir.

Tokat tüccar ve esnafının borç-alacak miktarlarına gelince; toplam 49 esnafın 417'si sayılan ve " zimem-i müteferrika bâ defter-i müfredât-ba defter-i zimem-i nas" ifadesiyle sayısı belli olmayan çok sayıda kişiden72892 kuruş alacağı bulunmaktadır. Buna karşılık 23 esnafın bir kısmının eşlerine olan Mihr borçları[34] olmak üzere çoğunluğu mesleki olan 81 kişiye toplam 19945 kuruş borcu bulunmaktadır.[35]

Tüccar ve esnafın toplam mal varlıklarının %35,89 'u kadar alacakları ve yine mal varlıklarının %9,82'si kadar ise borçları bulunmaktadır.[36] Tokat esnafının toplam mal varlığına göre borç-alacak oranı % 45,71dir. Diğer şehirlerle karşılaştırıldığında; Çorum % 32, Mardin % 38, Çankırı %45, Trabzon %46, Sivas %60 ve nihayet Kayseri ise, mal varlıklarını aşan bir borç-alacak oran ile % 112,9 dur. (Tokat'ın 67 esnafının 203088 kuruşluk mal varlığına karşılık, Kayseri'nin 20 esnafının 670836 kuruş). Bu rakam ve yüzdelerden hareketle ticarî faaliyetler açısın-

33 Bu kaynaklara dayanılarak Ö.L.Barkan, H.İnalcık ve Y.Cezzar tarafından yapılan çalışmalar ilk örneklerin ortaya konulması açısından dikkat çekmektedir. Bkz. H.İnalcık, " Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", *Eyüp'te Sosyal Yaşam*, s.9-14; Yavuz Cezzar, " 18.Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler", Eyüp'te Sosyal Yaşam, s.15-32; Ö.L.Barkan, "Edirne Askeri Kasamsına Ait Tereke Defterleri(1545-1659).", I, *Belgeler, III(1966*), Ankara 1968; Ayrıca Bkz. Ömer Demirel, " 1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten C.LIV, S.211*, Ankara 1991, s.945-961.

34 Eşlerine mehr borcu olan 20'yi aşkın esnaf tespit edilmiştir. G.Müslim esnafın da mehr borçları dikkat çekmektedir. Bkz. *TŞS, 3/10;12;36;54;76;80;TŞŞ, 16/,76,84,81,133,141-142, 149 vd.*

35 Bkz. Tablo II.

36 Bkz. Tablo II.

dan çok yoğun bir alış-verişin bulunmadığı anlaşılmakla beraber[37], alacakların kişi sayısı ve miktar açısından fazla olması, ilk görünüşte kârlı bir ticaretin yapıldığı izlenimini vermesi bakımından mühimdir. Farklı bir açıdan değerlendirildiğinde ise, müteşebbis anlayışın kısırlığı veya riske girilmeden yapılan bir ticarî anlayışın hâkim olduğu sonucu çıkarılabilir. Zira aynı dönem içerisinde benzer bir araştırmada, risk yüzdesi ve borç oranı yüksek olmasına rağmen bütün Anadolu ticaretini adeta elinde tutan Kayseri tüccar ve esnafını görüyoruz. [38] Hatta Kayseri esnaf ve tüccarının Sivas, Çankırı, Çorum, İzmir, Konya, Bursa, Ankara, Tokat, Erzurum ve Karaman gibi hemen tüm Anadolu şehirlerinde riski yüksek bir borç-alacak ilişkisine dayanan ticaret sergilediği gözlenmektedir. Aynı zamanda Kayseri tüccarının sermaye birikiminin de oldukça yüksek olduğu kaynaklara yansımıştır.

Tokat esnafının belgelere yansıyan borç-alacak ilişkilerini özelliklerine göre gruplandırmak mümkün olmaktadır. Öncelikle borç-alacak ilişkilerinin en sık rastlanılan çeşidi karı-koca arasında olan mihr borçları (**33**, 50, 80, 100, **150**, 200, 250, 300, 500 kuruş) ile yakın akrabalar arasında görülenidir. Müslüman esnafın hemen çoğunda eşlerine mihr-i müeccel veya nadiren de olsa mihr-i muaccel ifadesiyle kaydedilen borçları vardır.[39]

Terekelere yansıyan bir başka borç alacak ilişkisi de, günlük hayatın akışı içerisinde bakkala, berbere, kasaba, kahveciye, hamamcıya, bezzaza, dülgere ve benzerlerine olan küçük çaplı borçlanmalardır. Örneğin Manav Esseyyid Mustafa Aga'nın (20 kişiye borcu)[40], Bakkal Hacı Osman'ın alacakları[41], Nalband Ahmed'in alacakları[42], Kalaycı Mustafa Beşe'nin [43], Bezzaz Esseyid Elhac Ali'nin (36 Kişiden Alacağı-8 Kişiye Borcu)[44], Tüccar Elhac Ali'nin (42 Kişiden Alacağı)[45], Kazzaz Elhac Mustafa'nın (33 Kişiden Alacağı)[46] ve Nalçeci Hasan'ın [47] oldukça renkli bir borç-alacak listesine sahip olduğunu görüyoruz.

Benzer şekilde esnafın kendi arasında çok yaygın olan borçlanma örneklerine de sıkça rastlıyoruz. Örneğin Tokat Esnafından Nalçeci Hasan'ın alacakla-

37 Kayseri, Sivas ve Trabzon şehirlerinin borç-alacak miktarlarıyla karşılaştırıldığında, Tokat'ın yüzde oranı ve miktarının daha az olduğu görülüyor. Bkz. Ömer Demirel' "Kayseri", "Çorum", "Trabzon", "Mardin", "Sivas"; "Çankırı" ile ilgili makaleler.

38 Bkz. Ömer Demirel, " Kayseri"; Çorum için yine Ö.Demirel, "Çorum Esnaf ve Tüccarı", Çorum'da da alacakların borçlardan çok daha fazla olduğu görülmüştür. 19. yüzyıl Kayseri sicillerinden tespit ettiğimiz 20 tüccar ve esnafın toplam mal varlıkları 670.836 kuruş, borçları 405.374 ve alacakları ise, 379.245,5 kuruştur.

39 Bkz. *TŞS, 3/10;12;36;54;76;80;TŞŞ, 16/,76, 84, 81, 133, 141-142, 149 vd.*

40 *TŞS, 3/41*

41 *TŞŞ,* 3/36

42 *TŞS, 10/* 68

43 *TŞS, 10/74*

44 *TŞS, 12/83*

45 *TŞS, 12/34*

46 *TŞS, 12/41*

47 *TŞS, 12/65*

rı arasında, Manav Osman'dan 100 kuruş, Astarcı Artin'den 500, Kazzaz Karabet'ten 400, Peştemalci Bedros'dan 400 kuruş gibi yüklü miktarlarda alacağı vardır.[48] Bakkal Hasan'nın Sarraç Beşir'den 1 kuruş, Berber Mahmud'dan 2 kuruş, Kahveci Hacı Ali'den 2 kuruş, Bekmezci İbrahim Ağa'dan 8 kuruş, Basmacı Agob'dan 1,5 kuruş, Dellak Agob'dan 3 kuruş gibi çok sayıda küçük miktarlarda alacakları bulunmaktadır. Alacaklıları arasında esnaf, köylü, Müslim ve g.müslim gibi farklı özellikler taşıyan kişi ya da guruplar bulunmaktadır.[49]

Ayrıca mesleki ve dinî farklılıklarına rağmen aynı veya farklı şehirlerdeki kişilerin birbirleriyle çok yoğun bir borç-alacak ilişkisini sürdürmeleri ve borç-alacak ilişkilerinde sonsuz bir güvene sahip olmaları da dikkat çekmektedir. Bilhassa Tokat şehrinde oldukça yaygın olan, esnafın ortaklıklar yapmak suretiyle ticaretlerini sürdürmeleridir. Örneğin Bakkal Elhac Osman ile Hafız Mehmed'in 1500 kuruşu mütecaviz sermaye ortaklıkları vardır.[50] Yine Kalaycı Mustafa Beşe'nin Kazzaz Hacı, Ali Beşe ve Mehmed Ağa'dan(435, 1522 ve 542 kuruş) yüklü miktarlarda sermaye aldığı görülmüştür.[51] Böylesi ilişkilerde dikkat çeken husus sermaye sahiplerinin, uzman tüccar veya zanaatkârlara sermayeler vermek suretiyle "emek-sermaye" ortaklığı, yani "mudâraba" yoluyla küçük-büyük nakitler ticarî kapital haline gelmektedir.[52]

Borç-alacak ilişkilerinin farklı bir uygulaması da, Osmanlı dönemi kaynaklarına yansıyan ve bilhassa H. İnalcık, Ö.L.Barkan ve Y. Cezzar gibi tarihçilerin üzerinde durduğu %20'ye kadar meşru olarak uygulanan kâr veya ribh miktarları ve bu meşru miktarın da üzerinde uygulanan kredi/tefecilik hadisesidir.[53] Osmanlı toplumunda, bilhassa esnaf ve tüccar arasında %20'ye kadar meşru olarak kabul edilen kâr(ribh) veya belgelerdeki ifadesiyle "*nema"* veya *"murâbaha"* ile işletme usulleri yaygındır. İncelemeye çalıştığımız Tokat Esnafı'yla ilgili belgelerden, Tüccar Elhac Ali'nin yüklü miktarlardaki alacaklarından " bâ mürasele istikraz olunan" ifadesi yer almıştır. Alacakları arasında Sonusoğlu'ndan 1060 kuruş, Kuyumcu Basador'dan 1075, Kuyumcu Avadik'den 2000 kuruş, Karabet'ten 1060, Bogos'dan 1000, Abacı Dimitri'den 2500, Ohan'dan 1060, Şeboğlun'dan 1030, Duhancı Menzuk'dan 1136, Kasab Eyub'den 437,5, Kuyumcu Kirkor'dan 418, Kuyumcu Vartan'dan 109, Niksarlı Ohan'dan 436, Kürkçüoğlu'ndan, 1680, Kazzazoğlu'ndan 530 ve benzeri 42 kişiden alacağı vardır.[54]

48 *TŞŞ, 12/65*

49 *TŞS, 16/129*

50 *TŞS, 3/321*

51 *TŞŞ,3/74*.

52 Halil İnalcık, *Devletl-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul 2009, s.258.;Ayrıca Bkz. Benzar örnekler için Ö.Demirel, Trabzon, Çorum, Kayseri ile ilgili makaleleri.

53 H.İnalcık, "Eyüp", s.9-14; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğun'da Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s.84-92; Ö.L.Barkan, Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri(1545-1659), *Belgeler, C.III, Sayı:5-6,* Ankara 1966, s.31-45; Y.Cezzar, "Eyüp'te Para ve Kredi", s.15-32; Ö.Demirel, " Kayseri Tüccarları"; Kenan İnan, " Trabzon Şer'iye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri", *İslâmiyât, C.2, S.4*, Ekim-Aralık 1999, s.91-109.

54 TŞŞ, 12/34; Benzer durumlar için bkz. Ö.L.Barkan, Edirne, s.31–45.

Tokat dışında murâbaha ve kredi ile ilgili örneklere Kayseri, Çankırı, Trabzon, İstanbul(Eyüp), Edirne gibi farklı merkezlerde de oldukça fazla rastlanmaktadır.[55] Örneğin Çankırı Şer'iye Sicilleri'nde nema getiren borçlanma örneklerinden biri, vefat eden Nalband Ali Usta'nın küçük kızı Afife ve küçük oğlu Mehmed'in babasından kalan paraları vasileri tarafından borç verilerek yıllık nemalandırılmak suretiyle işletilmesidir.[56] Borç verilen paralar % 7 ile 15 arasında değişen miktarlarda gelir getirmektedir. İsmail b. Ahmed'in küçük oğlunun miras parası da vasisi tarafından benzer şekilde işletilmektedir.[57] Hacı Ali'nin çocuklarına kalan mirası benzer şekilde vasileri tarafından ve Çankırı kadısından alınan hüccetle kullanılmaktadır.[58] Yine Debbağ Kürt Hüseyin'in borçları arasında *"Sabık Serdar Halil Ağa'ya ma'a ribh deyn-i müsebbet"* ifadesiyle borcu ile kârı olan 115 kuruş kaydedilmiştir.[59] Kayseri için de benzer örneklerden; Vasi tayin edilen amcanın mevcut parayı bir yılsonunda yüzde on fazlasıyla vereceğini gösteren belge ve yine iki kardeşin 10 bin kuruşluk sermayelerini murâbaha olarak zimem-i nâsta işletmeleri de bir başka örnektir.[60] Benzer örnekleri, H.İnalcık, Y.Cezzar, K.İnan'ın çalışmalarında da görmek mümkündür.[61]

Ayrıca açık bir ifadeyle belirtilmese dahi, bazı borç-alacak ilişkilerinde esnaf ve tüccarın başkalarının parasını bilhassa ev kadınlarının paralarını işlettiklerini tahmin edebiliyoruz. Örneğin, Ankaralı kadınlardan Şerife Hatice Hanım 36 kişiden alacaklı olup, önemli bir kısmı da esnaf guruplarındandır.[62] Benzer şekilde Şerife Aişe, Şerife Havva ve Şerife Fatma'nın yüklü miktarlarda alacakları bulunmaktadır.[63] Ayrıca nakit paralarını işletenlerin Ehl-i Beyt mensupları arasından (Seyyide, Şerife ve Seyyidler) çıkması dikkat çeken bir husustur. Ankara dışındaki şehirlerde de benzer durumların yaygın olduğu görülmektedir. Örneğin Trabzon'da maddi durumunun iyiliğine rağmen Mehmed'in borçları arasında yer alan; *" Cemile hanıma olan deyni 1250 kuruş*", "*Çilingir kızı Cemileye olan deyni 690 kuruş*", " *Hacı Sait'in Gelini Selime Hatuna olan deyni 575 kuruş*", " *Ali Reis'in Ehli Gül Hatuna olan deyni 600 kuruş*", " *Mutaf Ehli Dudu Hatuna olan deyni 500 kuruş*", ve " *Doksan beş oğlu'nun kızı Fatma Hatuna olan deyni 200*

55 Ö.Demirel, "Kayseri"; Ö.Demirel, " Çankırı";H.İnalcık, "Eyüp"; Trabzon'la ilgili Kenan İnan'ın çalışmasındaki tespitlerin yanı sıra, bizim çalışma dönemimizle ilgili az da olsa örnek vardır. Örneğin 1828 tarihli belgede Trabzon esnafından Terzi Ustası Ahmed'in Arpacı oğlu Kuru Mustafa'dan 155,5 kuruş ana para ve belgedeki ifadesiyle *" def'a merkûmda faizi*" denilmek suretiyle 49,38 kuruş kârı ile toplam 204,88 kuruş alacağı bulunmaktadır. Yine Terzi Ustası Ahmed'in Çalık Karabet'ten 352,5 kuruşluk alacağına ilaveten *"def'a faizi"* ifadesiyle 52,30 kuruş ribh/kârı kaydedilmiştir.

56 *Çankırı Şer'iye Sicili, 34*, s.219.

57 *ÇŞS. 34,* s.218.

58 ÇŞS. 34, s.218.

59 *ÇŞS. 23*, s.133.

60 Ö.Demirel, "Kayseri"; *Kayseri Şer'iye Sicili, 194*, s.7; *KSŞ. 193*, s.60-61.

61 Bkz.H. İnalcık, "Eyüp"; Y.Cezzar, "Eyüp'te Para ve Kredi"; K.İnan, "Trabzon'da Borç-Alacak İlişkileri".

62 *AŞŞ, 204/176*.

63 *AŞŞ, 205/143, 196; AŞŞ, 223/117.*

kuruş" gibi ifadelerde kadınlara olan yüklü miktarlardaki borçları belirtilmiştir. Böylesi borç-alacak ilişkilerinde büyük bir ihtimalle, kadınların parasını mudârebe(emek-sermaye ortaklığı) yoluyla işletildiği izlenimi doğmaktadır. Yine zengin veya başarılı tüccarların borç-alacak listelerinde de benzer ticarî ilişkilerden bahsetmek mümkün olmaktadır. Örneğin Trabzon'un en zenginlerinden olan Tüccar El-hac Mehmed'in nakit parası, alacakları ve toplam mal varlığının oldukça yüksek miktarlara ulaşmasına rağmen 42 kişiye borcu vardır.[64] Benzer bir durum Tüccar Nuh Efendi'nin borç-alacak listesinde de gözlenmekte olup, onun da toplam 70 kişiye olan borç miktarı 8538 kuruştur.[65]

Böylece Halil İnalcık'ın da belirttiği gibi "*nakit servetin çoğalması için başvurulacak kişi ancak tüccardır ve nakit servetin en çok kâr getirdiği alan da ticarettir*" ilkesi diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Tokat halkı/esnaf ve tüccarı için de geçerliliğini göstermektedir.[66]

Coğrafi Açıdan Borç-Alacak İlişkileri

Tokat, Erzurum üzerinden İran'a, Sivas, Malatya üzerinden Musul ve Bağdat'a, Sivas-Kayseri güzergâhı ile Konya-Adana üzerinden Halep, Şam ve Mekke-Medine'ye, yine İzmir, Bursa ve İstanbul'a bağlantıları sayesinde iç ve dış ticaret yolları üzerinde bulunan önemli bir merkezdir.[67]İnceleme dönemimizde de Tokat'ın oldukça hareketli bir ticarî merkez konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Zira kısa bir dönemi araştırmamıza rağmen, Tokat'a muhtelif şehir ve ülkelerden tüccarların geldiği veya gelip-geçtiği görülmektedir. Bilhassa, Rumeli, İstanbul, Kayseri, Musul, İzmir, Sivas, Kars, Niksar ve Derende gibi bölge ya da merkezlerden ticaret yapmak amacıyla Tokat'a gelenler vardır. Bunlardan bazıları Tokat'da kiraladıkları han odalarında, menzillerde veya misafir olarak konakladıkları kahvehanelerde vefat etmişlerdir. [68] Genellikle belirtilen ticarî faaliyetlerin büyük bir bölümü, çift yönlü bir ticarî alış-verişin yapıldığını bize göstermektedir. İlki, Tokat ve çevresiyle ticaret yapan tüccarların bölgenin ürünlerini hammadde veya mamul olarak toplamasıdır. Diğeri ise, tüccarların Osmanlı haricinden veya diğer bölgelerden aldıkları malları Tokat'a getirip satmaları veya Tokat üzerinden başka ülke veya şehirlere götürmeleridir. İran'dan gelen ve Tokat Menzilhanesi'nde vefat/ helak/ eden muhtemelen bir İngiliz Tüccarı olan Martin'in 53 çeşit eşyası ve 2800 kuruşluk poliçesi vardır. Bölgelerarası ticaret 19. asrın ilk çeyreğine doğru, çoğunlukla servetlerini artıran Ermenilerin tekeline girmeye başlamıştır.[69]

64 *Trabzon Şer'iye Sicili, 141,* s.30-33.

65 *TŞS, 141*, s.25-26.

66 Halil İnalcık, Devlet-i Aliyye, s. 258.

67 Ali Açıkel, "Tokat" DİA, . C.41, s.219-223;Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi, I, Tokat (1771–1853)*, Gazi OsmanPaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat 2005.

68 *TŞŞ, 12/41;TŞŞ, 12/35;77;100;16/86;16/124;16/115;16/71 vd.*

69 Bkz. *TŞŞ, 16/124*; Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti, Mekansal Yapı Çözümlemesi*, Ankara 1978, s.66-67.

Ayrıca Tokat'ta satılan malların üretim merkezleri veya esnaf ve tüccarın alış-veriş yaptığı kişilerin memleketleri açısından incelendiğinde, geniş bir coğrafya ve çok sayıdaki merkezle bağlantılı olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin Zile ve Niksar gibi en yakın merkezlerden başlamak üzere Merzifon, Amasya, Tosya, Bafra, Çorum, Çankırı, Samsun, Tozanlu, Gümüşhane, Erzurum, Yenice, Bolu, Bursa, Nazilli, Tirebolu, Kütahya, Manisa, İstanbul, Bor, Maraş, Diyarbakır, Adana, Hatay, Karahisar, Gürün, Niğde, Kayseri, Kastamonu, Sivas, Keban, Besni, Kütahya, İzmir ve Musul, Şam, Halep, Hama, Bağdat, Mısır, Kıbrıs, Trablus, Selanik, Kefe, Bulgaristan, Filibe, Londra, Kıbrıs, Fransa, İngiltere, Cezayir, Ceneviz, Napoli, Sicilya, İran, Hindistan, Amerika(Yenidünya Bezi-Amelikan Bezi) gibi Osmanlı dâhilinden ve haricinden, yakın ya da uzak ülke ve merkezlerden getirilen ürünler satılmaktadır.

Tokat ve çevresiyle yapılan ticarî ilişkilerin coğrafî ve toplumsal boyutlarını, vereceğimiz örneklerden daha detaylı bir şekilde görmek mümkün olacaktır. Örneğin, Tüccar Kevork'un Bedesten Dolabı'ndan çıkan eşyaların Maraş, Bor, Halep, Musul, Hama, Kefe ve Tokat gibi farklı merkezlerde üretilen kumaş çeşitleri olduğu kayıtlıdır.[70] Yine Bezzaz Esseyyid Elhac Ali'nin Bedesten'deki Dolabı'nda Fransız, Halep, Bursa, Mısır gibi ülke ve merkezlerden getirilen mallar bulunmuştur.[71]

Netice itibariyle, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve iktisadi buhranlarının hat safhada olduğu bir dönemde bile, Tokat şehri iktisadi açıdan yoğun bir üretim ve ticaret merkezi olarak iç ve dış ticaretin geçiş noktası olmuştur. Tokat esnaf ve tüccarı şehir ve çevre nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üretim ve ticari faaliyetlerini sürdürmektedir. İstanbul, Bursa ve Kayseri gibi büyük sermaye birikimine sahip merkezler kadar olmasa bile, çevre köy ve kazalarla başlayan yoğun bir ticarî ilişki, Halep, Şam, İran, Kıbrıs, İstanbul, İzmir, Bursa, Sivas, Kayseri, Maraş, Diyarbakır, Çorum gibi yakın ve uzak şehirler ile Fransa, İngiltere, Amerika, İran ve Hindistan'a kadar uzanmaktadır. Mal varlıkları, sermaye miktarları ile borç-alacak miktarları açısından bazı Osmanlı şehirlerinin esnaf ve tüccarına ve bilhassa Kayseri esnaf ve tüccarına göre daha düşük düzeyde kaldığı da belgelere yansıyan bir başka özelliktir.

70 *TŞS, 3/10*

71 *TŞŞ, 3/83*

TABLO - I

TOKAT ESNAF -TÜCCARININ EKONOMİK TABAKALAŞMASI		
Zenginlik Aralığı(Kuruş)	Esnaf-Tüccar Sayısı	%
0–500	12	17,91
501–1000	18	26,86
1001–2000	12	17,91
2001–5000	15	22,38
5001–10000	7	10,44
10001- Daha fazlası	3	4,47
Toplam	67	100

TABLO- II

TOKAT ESNAF-TÜCCARININ BORÇ-ALACAK VE MAL VARLIKLARI (Kuruş)		
BORÇLAR	ALACAKLAR	TOPLAM MAL VARLIKLARI
19945	72892	203088
%9,82	%35,89	
Toplam Borç-Alacak: 92837 kuruş % 45.71		%100

Borç-Alacak Oranları ise, %78,5 Alacak %21.48 Borç

TABLO-III

ESNAF VE TÜCCARLARIN MENŞEİLERİ AÇISINDAN MAL VARLIKLARI (Toplam 309318 Kuruş)

Menzil	42,5 adet	36704.5 kuruş	% 18,07
Nakit	11 adet	3038.5 kuruş	% 1,49
Sermaye ve Ticari Mallar	42 adet	21234.5 kuruş	% 10.45
Bağ-Bahçe	36,5 adet	9485 kuruş	% 4,67
Dükkân	33,5 adet	10110 kuruş	% 4.97
Dükkân Gediği	7 adet	1665 kuruş	% 0,81
Han Hissesi	1/6	2500 kuruş	%1,23
Bedestende Dolap	3	880 kuruş	%0,43
Ev Eşyaları, Giyim Kuşam vd.	67 adet	24636.5 kuruş	% 12.13
Borç-Alacak	49 adet	92837 kuruş	% 45,71
Toplam: 203088 kuruş			% 100
Ticari Faaliyetler:132265 kuruş			% 65.12

TABLO- IV

ESNAF GURUPLARI

2 Attar	1Eskici	1 Nalband
1Abacı	1 Hallaç	1 Nalçeci
1 Arpacı	1 Hamal	2 Oduncu
1Aşcı	1 Hamamcı	1 Omcacı
6 Bakkal	1 Kalaycı	1 Penbeci
9 Basmacı	1 Katırcı	1 Saka
4 Berber	1 Kazancı	1 Temürcü
5 Bezzaz	4 Kazzaz	2 Terzi
1 Çubukcu	1 Kürkçü	9 Tüccar (1 Bakır Tüccarı)
3 Dikici	2 Manav	
1 Duhancı	1 Muytab	

---

30 Esnaf Gurubu Toplam: 67

Yerel Basında Kore Savaşı ve Tokatlı Kore Gazileri

Yasin DÖNDER*

Özet

II. Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni dünya düzeni içerisinde ABD ve müttefik devletlerinin Doğu Bloku ile ilk sıcak çatışma alanı 1950-1953 yılları arasında gerçekleşen Kore Savaşı'dır. Başlangıçta Kuzey Kore ile Güney Kore arasında cereyan eden savaş ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin müdahalesiyle uluslararası bir boyut kazanmıştır. Savaşın bundan sonraki seyrinde taraflar herhangibir kazanç elde edemeyince 1951 yılında barış görüşmelerine başlandı.1953 Temmuzunda da ateşkes antlaşması imzalandı.

Türkiye II. Dünya Savaşı sonrası yüz yüze geldiği Sovyet Rusya tehdidine karşı ABD ve Batı Blokuna yaklaşmaya başladı. Bu doğrultuda Türkiye NATO'ya üyeliğini sağlayabilmek amacıyla Kore Savaşı'na bir Türk Tugayı'ndan oluşan kuvvetle Birleşmiş Milletler çatısı altında katılmıştır.

Türkiye'nin birçok şehrinden askerin yer aldığı bu tugaya şehrimiz Tokat'tan da katılanlar olmuştur. Çalışmamızda Kore savaşı'na ilişkin Tokat yerel basınında kaleme alınmış haberler taranacak ve halen hayatta olan Tokatlı gazilerimiz tespit edilerek röportajlar gerçekleştirilecektir. Elde edilen veriler ışığında yerel ölçekte Kore Savaşı'na bakış değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kore Savaşı, gaziler, Türk Tugayı, NATO, Tokat.*

Giriş

Kore Cumhuriyeti, Türk toplumunun hafızasında Kore Savaşı ile özdeşleşmiştir. Savaş boyunca yaşananlar Türk toplumunu Kore ve Koreliler konusunda aydınlatmış ve Uzakdoğu'daki bu yarımada, dökülen kanlar neticesinde tanınır hale gelmiştir. Bu doğrultuda Kore Harbinin genel seyri ve az da olsa Tokat yerel basınındaki yansımalarını vermek yararlı olacaktır.

Tarih boyunca çeşitli devletler tarafından idare edilmiş olan Kore toplumu 20.yy'ın başlarında özgürlüğünü yitirmiş, 1910 yılı itibariyle Japonya'nın işgali altına girmiştir. II. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın yenilmesiyle Koreliler için yeni bir özgürlük fırsatı ortaya çıkmıştır. Ancak bu defa da çift kutuplu dünya düzeninin bir kurbanı olarak kuzeyi SSCB güneyi ise ABD kuvvetlerince işgal

* Doktora öğrencisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. E. Posta: nesa1035@hotmail.com.

edilmiştir. Bu ikili işgal düzeninin son bulmasıyla yarımada da 38. paralelin kuzeyinde 8 mayıs 1946'da Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti güneyinde ise 15 Ağustos 1948'de Kore Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu şekilde ikiye bölünen bölge, yine de Doğu ve Batı blokunun sömürge planlarının etkisinden kurtulmayı başaramamıştır. Nitekim Kuzey Kore ayrılığın hemen akabinde Rusya'nın desteğiyle ordusunu hızla modernize etmiş ve hatırı sayılır bir askeri güce ulaşmıştır. Kara kuvvetleri 13 piyade tümeni, bir zırhlı tümen ve bir tank alayından oluşuyordu. 100 uçaktan oluşan hava kuvvetleri Rusya'da yetişmiş tecrübeli pilotlara sahipti. 32 parçalık donanması ise Çin komünist ordusu tarafından eğitilmişti (Erkan, 2009, s :64).

Çok geçmeden Kuzey Kore ordusu izlediği saldırgan politikanın bir neticesi olarak 25 haziran 1950'de -savaş dahi ilan etmeden- 38. paraleli aşarak Güney Kore'ye saldırmıştır. Bu sürpriz ve güçlü saldırı son derece etkili olmuş 5 gün içerisinde Güney Kore'nin başkenti Seul'ü ele geçirmiştir. Düzensiz ve yetersiz Güney Kore birlikleri karşısında Kuzey Kore birlikleri saldırılarını daha da yoğunlaştırarak güneye doğru ilerlemeye devam etmiştir. Kuzey Koreliler, Amerikan destekli Güney Kore birliklerini Ağustos 1950'de yarımadanın güney ucundaki Pusan şehrine kadar atmayı başarmıştır. Pusan Kıyıbaşı mevzii, savaşın seyrini değiştiren bir eşik olmuştur. Bu noktada Amerika'nın çağrısıyla Birleşmiş Milletler'e üye Avusturalya, Britanya, Fransa, Yeni Zelenda, Kanada gibi devletlerin kuvvetleri savaşa girmiş ve savaşın seyri değişmiştir (GHTB,1975, s:56).

General Mac Arthur komutasındaki Birleşmiş Milletler ordusu 15 Eylül 1915'te Inchon Sahili'ne çıkarma yapmıştır. Bu taktik girişim Kuzey Kore kuvvetlerinin ikmal yollarının kesilmesine ve ordunun ikiye bölünmesine sebep olmuştur (Karabiber, 1997, s:99). Artık Pusan'da da dengeler değişmiş Kuzey Kore'nin iki katı askere, kıyaslanamayacak hava ve deniz gücüne sahip Birleşmiş Milletler ordusu saldırıya geçerek; onları çekilmeye mecbur etmiştir (Artuç, 1980, s:69). Inchon'dan taarruz eden kuvvetlerle Pusan'dan taaruz eden kuvvetlerin birleşmesi ve ortak hücumuyla 28 Eylül 1950'de başkent Seul tekrar ele geçirilmiştir. Birleşmiş Milletler ordusu kuzeye ilerleyişini sürdürerek 7 ekim 1950'de 38. paralele ulaşmış ve böylece güney toprakları tamamen Kuzey Kore birliklerinden temizlenmiştir. Birleşmiş Milletler Kuvvetleri'nin bu başarısıyla savaş öncesi sınırlara dönülmüştür.

Müttefik kuvvetler elde edilen başarıyla yetinmemiş 9 Ekim 1950'de 38. paraleli geçerek Kuzey Kore topraklarında ilerlemeye başlamıştır. Takiben 24 ekim 1950'de Kuzey Kore'nin başkenti Pyongyang şehri zaptedilmiş, burada da durmayarak ilerleme sürdürülmüş ve Çin sınırına yaklaşılmıştır (Karabiber, 1997, s :99). Elbette bu başarılar Batı Bloku'nu memnuyiyete sevkederken Komünist Blok'ta büyük endişeye sebep olmuştur. Çin ve Rusya'nın en son istedikleri şey sınırlarına yakın bir bölgede Amerika ve müttefiklerini görmekti. Bu doğrultuda Rusya, Birleşmiş Milletler nezdinde bu ilerleyişi şiddetle reddetmiştir. Çin ise

Mançurya'da bulunan kuvvetlerini 850 bine yükselterek 14 -16 Ekim 1950'de Yalu Nehri'ni geçerek Kuzey Kore topraklarına girmiştir (GHTB, 1975, s:62). Artık Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin karşısına zayıf bir Kuzey Kore Ordusu değil aynı zamanda donanımlı ve sayıca kalabalık bir Çin ordusu çıkmıştır.

Savaşın bu yeni aşamasında, Çin ve Kuzey Kore Birlikleri Birleşmiş Milletler Kuvvetleri'nin taarruzunu engelledikten sonra karşı saldırıya geçmiş ve Birleşmiş Milletler Kuvvetleri'nin hızla geri çekilmesini sağlamışlardır. Çin ve Kuzey Kore ordusu başkent Pyongyang'ı ele geçirdikten sonra Kunuri'de şiddetli çarpışmalardan sonra ilerlemesine devam ederek; Seul'ü de ele geçirmiştir. Birleşmiş Milletler Ordusu'nun bu geri çekilmesi Kumyang-jang-ni savaşıyla sona ererken, ileri harekata devam eden Birleşmiş Milletler ordusu 12 Mart 1951'de Seul'ü tekrar ele geçirerek 38. paralele kadar olan bölgeyi geri almayı başarmıştır. Savaşın bundan sonraki bölümünde taraflar kısmi ilerleme ve geri çekilmelerle devam eden bazı harekatlarda bulunduysada netice değişmemiş ve 27 Temmuz 1953 tarihinde imzalanan ateşkes antlaşmasıyla savaş sona ermiştir (Karabiber, 1997, s:100).

Türk Tugayının Kore Savaşındaki Rolü

Kuzey Kore'nin Güney kore'ye saldırması üzerine Birleşmiş Milletler 28 Haziran 1950'de yardım çağrısı yapmıştır (Karabiber, 1997, s:100). Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra, ilk defa Kore'ye kara kuvveti göndereceğini bildiren ülke Türkiye olmuştur (Artuç, 1980, s:109). Hazırlanan Türk Tugayı 25, 26, 29 Eylül tarihlerinde İskenderun Limanı'nda Amerikan gemilerine bindirilerek harekete geçmiş ve 18,19, 20 Ekim 1950 tarihlerinde Kore'nin Pusan Limanı'nda karaya çıkmıştır (GHTB, 1975, s:77). Tugayımız 277 'si subay, 4807'si er ve astsubay olmak üzere 5084 kişiden oluşuyordu. Tugayın komutanı General Tahsin Yazıcı, yardımcısı ise Albay Celal Dora idi.

Bu savaş, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk ordusunun sınırlarımız haricinde katıldığı ilk askeri harekattır. Müttefiklerle birlikte çeşitli savunma ve taarruz savaşlarına katılan birliğimiz üzerine düşen sorumluluğu eksiksiz yerine getirmeyi başarmıştır. Görev yaptığı süre boyunca tugayımız Kunuri Muharebeleri (Wavon, Sinnim-ni, Kaechon, Kunuri Boğazı, Sunchon Boğazı), Kumyangjang-ni muharebelerinde bulunmuştur (Elmas, 2004, s:60-70). Kunuri muharebelerindeki mücadelesiyle Birleşmiş Milletler Ordusu'nun başarıyla geri çekilmesini ve yok edilmekten kurtulmasını sağlamıştır. 25-27 ocak 1951'de Kumyangjang-ni Muharebesi'nde gerçekleştiridiğimiz saldırıyla Birleşmiş Milletler Ordusu kuzeye ilerleyebilmiş ve Seul'ü kurtarmaya muvaffak olmuştur. Bu başarılarımız dünyada büyük yankı uyandırmış ve Amerikan Kongresi tarafından Türk Tugayı'na « Mümtaz Birlik Nişanı ve Beratı » verilmiştir (GHTB, 1975, s:214). Yine bu başarılarımız nedeniyle Güney Kore Cumhurbaşkanı Syngman Rhee tarafından tugayımıza « Cumhurbaşkanlığı Birlik Nişanı » verilmiştir (GHTB, 1975, s :216).

28-29 Mayıs 1953 tarihlerinde tugayımız Doğu ve Batı Berlin, Wegas, Elko, Karsan Muharebe ileri karakol mevzilerindeki çarpışmalarda üstün Çin kuvvetlerine karşı gösterdiği dirençle yapılan tüm taarruzları geri çevirmeyi başarmıştır. Çin kuvvetlerinin 38.paraleli geçmesi önlenmiştir. Bu başarısı neticesinde Türk Tugayı « Legion of Merit » (Liyakat Nişanı) ile taltif edilmiştir (GHTB,1975, s:385).

Kore Savaşı'nda tarafların, bir türlü ilerleme kaydedemesi neticesinde ateşkes açınılmaz oluştur. 38.paralel boyunca, sınır çizgisinden itibaren 2 km genişliğinde askerden arındırılmış tampon bir bölge oluşturulması noktasında anlaşılmıştır. Böylece Kore Savaşı 27 Temmuz 1953 tarihinde imzalanan Ateşkes Antlaşması ile son bulmuştur. Kore'de savaş döneminde 3 tugayımız görev yapmış ve 721 şehit verilmiştir (GHTB, 1975, s :417). Kore Savaşı'nın sona ermesinden sonra 1960 yılına kadar, Kore'deki Türk Birliği tugay seviyesinde varlığını devam ettirdi. Ortalama 5500 mevcutlu bu birlikler düzenli olarak her yıl değiştirildiler (Karacaova,2010, s :150). Bu birlikler Kore'deki barış ortamının sürekliliğini muhafaza için sınır bölgelerinde aktif görev almışlardır.

15 Haziran 1960'dan 10 Temmuz 1966'ya kadar Kore'de 258 mevcutlu bir bölük görev yaptı. 1966'dan 30 haziran 1971'e kadar Kore'deki Türk askeri varlığı 11 kişilik şeref kıtasından ibaretti. Sonuçta, 1950 yılında başlayan Türk askeri varlığı son askerin 1971 yılında yurda dönüşüyle son bulmuştur (Karaca ova, 2010, s:150).

Yerel Basın ve Gazilerin Gözüyle Kore Harbi

Kore Harbi tüm yurtta olduğu gibi Tokat'ta da basın yoluyla takip edilmiştir. 1950 yılı itibariyle Tokat'ta «Tokat'ın Sesi» adıyla yalnızca bir gazete yayınlanıyordu. Araştırmalarımız neticesinde Tokat'ta herhangi bir devlet kurumunda bu koleksiyona ulaşamadık. Hatta Tokat Halk Kütüphanesin'de en eski gazete seksenli yıllara aitti. Bu noktada imdadımıza yetişen sayın Mehmet Ali Cinlioğlu, şahsi kütüphanesini bize açmak suretiyle araştırmamıza katkıda bulundu. Hattı zatında muhterem babası bu gazetede bir yazardı ve 1950-53 yılları arasında yayınlanan nüshaları itinayla muhafaza ederek sonraki nesillere ulaştırmayı başarmıştı. Sayın Mehmet Ali Cinlioğlu'nun desteğiyle ilgili nüshalar taranarak bir takım sonuçlar elde edebildik. Taramasını yaptığımız sayılar 15-Eylül 1950 ile 24 Nisan 1953 yılları arasındaki 266 sayıyı kapsamaktadır. Kore Harbi, günü gününe olmasada belirli aralıklarla yerel gazatede haber olarak yer almıştır. Haftada iki kez çıkan bir gazete olması itibariyle Kore Savaşı süreci tam anlamıyla yansıtılmamıştı. Biz de bu eksiklikleri gidermek için Tokatlı Kore gazilerini araştırmaya başladık.

Kore Harbi yakın tarih olmasına rağmen açıkçası yeni nesillerce bilinmeyen bir konu. Birazda ders kitaplarının etkisiyle savaş denince aklımızda canlanan Çanakkale Savaşı ya da Kurtuluş Savaşı oluyor. Oysaki; Mehmetçik 63 yıl önce dünyanın uzak bir coğrafyasında mazlum gördüklerinin safında bir savaşa katıl-

mıştır. Bir kısmı sehadet şerbetini içerken büyük bir çoğunluğu gazi olarak yurda dönmüştür. Vatana geri dönen bu gazilerden elbette memleketimiz Tokat'tan gidenler de mevcuttur. Şehrimizin Kore Harbi'ndeki katkısını anlaşılır kılmak içinde bu gazilerimizden daha itibarlı bir kaynak olamazdı.Bu doğrultuda Almus Sağırlı Köyü'nden Kore Gazisi Ali Yılmaz ve Merkeze bağlı Güzelce Köyü'nden Mehmet Ali Karataş'la temasa geçtik ve birinci ağızdan Kore'de yaşanılanları aktarmaya çalıştık.

Yayınlanan haberler de ilk dikkati çeken Kore Harbi'ne asker göndermemizin desteklenmesi oldu. İktidar partisinin Kore'ye asker gönderme kararı her ne kadar muhaliflerince eleştirilsede, basında dünya barışına bir katkı olarak lanse edilmiştir (Tokat'ın Sesi, 29 Haziran 1951). Devrin korkulan fikir akımı kominizm ve onun temsilcileri SSCB ve Çin'in tehdidi çarpıcı sıfatlarla haberlere konu olmuştur. Çift kutuplu dünyada komünist bloka karşı NATO hattında yer alma isteğimiz güçlü bir şekilde dile getirilmiştir.

Tokat'ın birçok ilçesi ve köyünden Kore Savaşı'na gidenler olmuştur. Bu askerler Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde acemi askerlik görevini yaparken ya kura usulüyle yahut da gönüllü olarak Kore tugayına katılmışlardır. İlk tugayı hariç tutarsak 1951'de giden askerlerin hemen hepsi İzmir Seferihisar'da 3 aylık savaş eğitimi almışlardır. Eğitimini tamamlayanlar Amerikan gemileriyle İzmir Liman'ından Kore'ye nakledilmişlerdir. İzmir'den askerlerimizin uğurlanmaları coşkulu olmuş, çevre illerden gelen halkında katılımıyla millet evlatlarına sahip çıktığı göstermiştir. Liman sahası bir düğün alanına çevrilmiş, davullar zurnalar en güzel nağmelerini çalarken, halk oyunları ve tezahüratlar arasında Mehmetçikler uğurlanmıştır.

Bu gemilerde yalnızca Türkler değil Yunanistan, Amerika, ingiliz ve Habeşistan askerleride taşınmıştır. 24 günlük zorlu bir yolculukta Mısır'a ve Aden Körfezi'ne su ve yakıt almak maksadıyla uğramak dışında mola verilmemiştir. Köyü dışında hiçbiryere daha önce çıkmamış Anadolu çocukları deniz yolculuğundan hiçte memnun olmamışlardır. Gemide özellikle deniz tutması ve aşırı sıcaklar sonucu askerlerimiz büyük sıkıntılar yaşamıştır. Askerleri psikolojik anlamda savaşa hazırlamak maksadıyla gündüz alt bölümde gece ise güvertede Amerikan Savaş filmleri izlettirilmiştir.

Askerlerimiz gemi yolculuğunda ve cephede müttefik askerlerle(Amerika, İngiltere, Hollanda, Yunanistan, Kanada, Habeşistan) birlikte yaşamıştır. Bunlar içerisinde Amerikalılar'dan dostane sözlerle bahsedilmektedir. Yerel basında da Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşmiş Milletlere yönelik aleyhte bir haber mevcut değildir. Halktan da olumsuz bir reaksiyon gelmediği anlaşılmaktadır. Kaleme alınan birçok haberde Amerikan ordusunun ve silahlarının üstünlüğü verilmiştir (Tokat'ın Sesi. 11 Temmuz 1952). Silah türleri fotoğraflarıyla yayınlanmıştır (Tokat'ın Sesi, 1 Ağustos 1952). Kore'ye asker gönderen müttefik güçler tüm çeşitliliğiyle ve destekleyici ibarelerle konu edinilmiştir(Tokat'ın Sesi, 24

Ekim 1952). Buna karşın gazilerimiz tarafından İngilizler ve Yunanlılarla bazı gerginlikler yaşandığı da ifade edilmektedir. Öyleki aynı cepheye verilen Yunan askerleri bunu kabul etmemiş ve Türklerin bulunduğu cepheden farklı bir yere nakledilmişlerdir. Yine gazilerin naklettiğine göre ; İngilizlerle yaşanan sorunun temel nedeni, savaş sırasında ortak cephe hattından birliklerimize haber vermeden geri çekilmeleri olmuştur. Bu çekilme Türk birliğini düşman içerisinde bırakmış, hatta Birleşmiş Milletler ordusunun büyük kısmını yok olma tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Birliğimizin olağanüstü savunmasıyla düşman birlikleri geri püskürtülerek bu tehlike atlatılabilmiştir.

Türk ordusu Kore Savaşı'nda büyük ölçüde Amerikan silahlarını kullanmıştır. İzmir'de piyadeler M1 tüfeği, topçular ise 10,5'luk toplarla eğitim almışlardır. Cepheden verilen haberlerde de modern Amerikan silahları sütunlarda önemli yer tutmuştur. Birleşmiş Milletlerin hava kuvvetleri tüm savaş sürecinde müttefiklerin en caydırıcı gücünü oluşturmuştur. Zaten az olan Kuzey Kore hava gücü Amerikan hava kuvvetlerinin bölgeye intikaliyle tamamiyle savaş dışı bırakılmıştır. Yapılan hava saldırılarında Kuzey Kore enerji kaynakları büyük ölçüde yok edilmiştir. Kuzey Kore'nin üretim gücünü aksatmak için Pusan ve Çangjin'ndeki fabrikalar hedef alınmış ve tahrip edilmiştir (Tokat'ın Sesi, 27 Haziran 1952).

Kore Savaşı'nda karadaki mücadele de çok çetin geçmiştir. Türk Tugayı bir çok cephede görev almıştır. Askerlerimiz piyade, topçu, istihkam, keşif gibi bir çok sınıfta hizmet vermiştir. Yerel basında da kara savaşlarına geniş yer verilmiştir. Örneğin 6 şubat 1951 tarihli sayıda «Türk ve Amerikan piyadeleri tankların desteğiyle Çin saldırısını geri püskürttü» bir alt başlıkta ise «Mehmetçik Seul kapılarında» haberleri dikkat çekmektedir. 2 Şubat 1951 tarihli sayıda «Tugayımız harikalar yaratıyor» başlığı altında 525 düşman askerinin imha edildiği buna karşılık 7 şehit ve 31 yaralımız olduğu verilmiştir. Düşman ilerleyişleri ise daha sade ve Güney Koreli sivillerin yaşadığı olumsuz şartlar ön plana çıkarılarak; eleştirel mahiyette ve dramatik fotoğraflar eşliğinde okuyucuya sunulmuştur (Tokat'ın Sesi, 2 Şubat 1951). Elbette Kore halkı savaştan en olumsuz etkilenen taraf olmuştur. Köyler yaşlılara, kadınlara ve çocuklara kalmış, eli silah tutan tüm erkekler cephelere koşmuştur. Ekilebilir alanların tahrip edilmesi, güvenliğin tamamen ortadan kalkması, açlığı ve hastalıkları beraberinde getirmiştir. Tugayımız yerel halkla ilişkilerini yakın tutarak; açtığı okullarda Koreli çocuklara eğitim verirken; askerin yiyeceğinden artırdıklarını da halkla paylaşmaktan geri durmamıştır.

Mazlum bir millete yardım amacıyla Kore'ye giden askerlerimize, saygı ve şükran borçlarını iletmek, şehitlerimizi anmak ve gazilerimizi yad etmek için Tokat'ta destek toplantıları yapılmıştır. Milli Eğitim Müdürü Necmettin Esin ve Vali Bekir Sıtkı Aktan Mehmetçiklerin kahramanlıklarını belirten veciz konuşmalar sunmuşlardır. Ayrıca düzenlenen toplantıda Tokatlıların hislerini bildiren bir telgrafın Kore'deki Mehmetçiklere gönderilmesi alkışlarla kabul edilmiştir. Yine şe-

hit düşen Mehmetçiklerin aziz ruhları için Ali Paşa Camii'nde Melid-i Nebevvi okutulmuş, halkın katılımı çok yoğun olmuştur (Tokat'ın Sesi, 5 Aralık 1950). Bunun yanısıra cephedeki askerlere gönderilen mektuplar ya da mehmetçiklerin cepheden gönderdikleri mektuplar, halkın ilgisini canlı tutmak ve merakını gidermek adına gazetede yayınlanmıştır. Özellikle Tokatlı Yüzbaşı Aziz Pekdemir'in gönderdiği mektuplar «Mektubu iftiharla sunuyoruz» başlığıyla tam metin halinde okuyuculara duyurulmuştur (Tokat'ın Sesi, 9 Mart 1951).

Kore Savaşı ve Mehmetçiklere dair gazetede yer alan son haberler gazilerimizin Tokat'a dönüşü ile ilgilidir. Gazilerin dönüş haberleri çok sıcak başlıklarla bildirilmiştir. Haberlerden anlaşıldığına göre; halk gazileri tam anlamıyla bağrına basmıştır. Turhal'dan Tokat'a geçen gaziler GOP Lisesi önünden başlamak üzere bir kortejle karşılanmış, samimi kucaklaşmalar ve tezahüratlar eşliğinde Belediye binasında misafir edilmişlerdir. Takip eden günde Tokat halkı adına bir yemek düzenlenerek; gazilerin hatıraları dinlenmiştir (Tokat Sesi, 21 Ağustos 1951). Elbette sadece Tokat merkezde değil ilçelerimize de birer ikişer dönen gazilerimiz gazete satırlarında yer bulmuş ve halkın teveccühünden memnuniyetleri haberleştirilmiştir (Tokat'ın Sesi, 2 Ekim 1951).

Sonuç

Kore Savaşı Türkiye'nin dünya barışına katkı sunmak, Sovyet tehdidine karşı NATO şemsiyesine sığınmak ve mazlum bir milletin feryadına kulak vermek adına giriştiği bir mücadele olmuştur. Tokat yerel basınıda bu mücadelede halkı bilgilendirmek ve cephedeki askerlerimize destek olmak amacıyla önemli bir görev ifa etmiştir. Tokatlı gazilerimiz savaşta üzerine düşen görevi gerektiği gibi yerine getirmişler ve yaşadıklarını samimi bir dille yeni nesillere aktarmışlardır.

Kore halkıyla savaş döneminde tesis edilen dostluk günümüzde artarak devam etmektedir. Yönetim kademelerimizin 23 yıl sonra gazilik ünvanı vermeyi hatırladığı bu kahramanlar Güney Kore resmi makamlarınca her platformda maddi manevi taltif edilmektedir. Kore Cumhurbaşkanlarının Türkiye ziyaretinde gazilerle buluşması ve 2010 da Tokatlı gazilerimizinde katıldığı Güney Kore ziyaretinde «Burada birçok devlet savaştı ama Türklerin bizim gönlümüzde Türklerin yeri çok ayrı» diyerek gazilerimizi övmesi bunun en güzel göstergesidir. Dünyaca ünlü teknoloji markası Samsung şirketinin gazilerin torunlarına dahi eğitim bursu sağlaması takdire şayandır.Türk askerinin Kore'deki mücadelesi belki de en güzel şekilde yine bir Güney Koreli Türk dostu Sang Ki paik'in «Allah kimseyi Türklere düşman etmesin fakat; dostluk neymiş görsün» sözleriyle ifadesini bulmuştur.

Kaynakça

ARTUÇ, İbrahim, Kore Savaşı'nda Mehmetçik, Kastaş Yayınları, istanbul, 1990.

ELMAS, Ahmet, Kore Savaşı'nda Türk Ordusu, Dokuz Eylül Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek lisans Tezi, İzmir, 2004.

ERKAN, Mehmet Sedat, Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Kore Savaşı, Önemi, Öncesi ve Sonrası İle İlgili Değerlendirme, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2010.

GHTB Resmi Yayınları,Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri(1950-1953), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.

KARACAOVA, Tuncay, İstanbul Basınında Kore Savaşı, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2010.

KARABİBER, Mustafa, Kore Kalkınmasının Temelleri ve Türk ve Kore İlişkileri, Hazine Müsteşarlığı Matbaası, Ankara 1997.

Tokat'ın Sesi, Yıl 1 Sayı :15, Tokat Matbaası, Tokat, 5 Aralık 1950.

Tokat'ın Sesi, Yıl 1 Sayı :32, Tokat Matbaası, Tokat, 2 Şubat 1951.

Tokat'ın Sesi, Yıl 1 Sayı :33, Tokat Matbaası, Tokat, 6 Şubat 1951.

Tokat'ın Sesi, Yıl 1 Sayı :34, Tokat Matbaası, Tokat, 9 Şubat 1951.

Tokat'ın Sesi, Yıl 1 Sayı :42, Tokat Matbaası, Tokat, 9 Mart 1951.

Tokat'ın Sesi, Yıl 1 Sayı:74, Tokat Matbaası, Tokat, 29 Haziran 1951.

Tokat'ın Sesi, Yıl 1 Sayı 89, Tokat Matbaası, Tokat, 21 Ağustos 1951.

Tokat'ın Sesi, Yıl 1 Sayı :90, Tokat Matbaası, Tokat, 24 Ağustos 1951.

Tokat'ın Sesi, Yıl 2 Sayı :101, Tokat Matbaası, Tokat, 2 Ekim 1951.

Tokat'ın Sesi, Yıl 1 Sayı :179, Tokat Matbaası, Tokat, 27 Haziran1952.

Tokat'ın Sesi,Yıl 2 Sayı :183,Tokat Matbaası, Tokat, 11 Temmuz 1952.

Tokat'ın Sesi, Yıl 2 Sayı :189, Tokat Matbaası, Tokat, 1Ağustos 1952.

Tokat'ın Sesi, Yıl 3 Sayı :213, Tokat Matbaası, Tokat, 24 Ekim 1952.

Kore Gazisi Mehmet Ali Karataş Röportajı.

Kore Gazisi Ali Yılmaz Röportajı.

Tanzimat Döneminde Tutulan Tokat Cizye Defterlerinin Değerlendirilmesi

Galip EKEN*

Hanife ŞEN**

Özet

Osmanlı toplum yapısını bir bütün olarak değerlendirip niteliklerini ortaya koyabilmek için yüzyıllarca Osmanlı toplumunun ayrılmaz bir parçası olan gayr-i müslim reayanın da Müslüman reaya ölçüsünde mercek altına alınması gerekmektedir. Bu bağlamda herhangi bir bölgedeki gayr-i müslim nüfusun sosyo-ekonomik yapısı hakkında aynı anda çok yönlü verilere ulaşmak için söz konusu bölgeye ait Başbakanlık Osmanlı Arşivinde pek çok belgenin yanında cizye defterlerinin de göz önünde bulundurulması gerekir.

19.yüzyıl'da Tokat Sancağı'nda ikamet eden gayr-i müslimlerin sosyo-ekonomik hayatlarına ışık tutabilmek ve Tokat'ın geçmişteki kozmopolit yapısının getirisi olan sosyo-kültürel çeşitliliği göz önüne sermek amacıyla Tanzimat dönemi Tokat cizye defterleri ele alınmıştır. Bu defterlerden dönemin gayr-i müslim reayası ile alakalı olarak demografik yapı, etnik ve dini dağılım, mesleki durum, hane yapılanması, sınıflara göre cizye dağılımı gibi başlıklar altında bir takım önemli veriler elde etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Cizye, Cizye Defteri, Gayr-i Müslim, Tanzimat.*

The Assessment of the Tokat Djizye Defters Registered in Tanzimat Era

Abstract

To assess and to explain the Ottoman social structure totally it is necessary to investigate the non-Muslim citizens who were the inseparable part of the Ottoman society as much as the Muslims were done. At this context, it is need that the Djizye defters had better to be consider with many other documents of the mentioned place in the Prime Ministry Ottoman Archive to reach to multiple data about the social-economic structure of the non-Muslim people in any region.

The djizye defters of the Tanzimat Era are investigated to shed light on the social-economic lives of the non-Muslims who lived in

* Prof.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, SİVAS.

** Doktora Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, SİVAS.

Tokat Sanjak in the 19th century to unroll the social-cultural diversity as a return of the old cosmopolite structure of Tokat. It is possible to reach some important data under the titles like the demographic structure, the ethnic and religion distribution, the professional status, the family structure, the djizye distribution according to the classes about the non-Muslim people of the period.

Keywords: T*okat, Djizye, Djizye Defter, Non- Muslim, Tanzimat.*

Giriş

Cizye'nin kelime anlamı olarak, borcunu ödedi manasına gelen *ceza deynühu* fiilinden türeyen bir isim olabileceğinin yanı sıra İran kökenli *gezit* kelimesinin Arapçalaşmasından ileri geldiği gibi bir takım görüşler mevcuttur.[1] İ slamiyet'te, harbî olanlardan ayrı tutulmalarının yanı sıra kendilerine can ve mal güvenliği sağlanması karşılığında teb'adan olan gayri müslimlerin ödedikleri vergiye bu ad verilmiştir.[2] İslam'a göre gayr-i müslimlerden cizye alınması zimmet akdine dayanmaktadır.[3] Cizyeye dair önemli hususların başında ise mükellefiyet koşulları gelmektedir. Cizye mükellefi sayılabilmenin en önde gelen iki koşulundan birisi ehl-i kitap olarak bilinen dinlerden herhangi birine mensubiyet, diğeri de erkek olmaktır.

Cizyenin temel koşulları, öncelikle Kuran'da yer alan açıklamalar ekseninde, Hz. Muhammed ve halifelerin uygulamaları ile zaman içinde şekillenmiştir. Daha önceden hüküm sürmüş olan İslam devletlerinden Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan süreçte şer'i orana bağlı kalınmak kaydıyla cizye miktarında, mükellefiyet koşullarında, tahsil usullerinde çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Osmanlı döneminde ise cizye, geniş bir coğrafyada oldukça uzun bir süre uygulana geldiği için çok çeşitli değişim ve uygulamalara tabî tutulmuştur. Fakat söz konusu değişimin büyük ölçüde şer'i kurallar çerçevesinde gerçekleştirildiği söylenilebilir.

14-75 yaş arası, akıl ve beden bakımından sağlıklı her erkek cizye ödemekle mükellef sayılmaktaydı. Sakat, kör, işsiz, kadın, çocuk ve fakir kişiler cizyeden muaf tutulmuşlardır. Bunların haricinde kocalarının arazisi kendilerine intikal eden kadınların cizye ödemekle yükümlü tutulduğu da bilinmektedir. Rahip ve keşişler ilk dönemlerde cizyeden muaf oldukları halde 1691 yılında gerçekleştirilen cizye reformundan sonra malul olanlar hariç mükellef sayılmışlardır.[4] Söz konusu tarihten sonra cizyeden muafiyet ancak hasta, sakat, yaşlı ve kendisini

1 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü(I.Cilt),*İstanbul 1983, s.297

2 Mehmet Erkal, "Cizye", *TDVA*, CVIII, s.42

3 Zimmet, sahip çıkma ve korumak zorunda kalma anlamlarına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, s.1384 /İslam fıkıh anlayışına göre zimme(zimma) İslam hakimiyetini tanımak şartı ile Müslüman toplumun diğer semavi din topluluklarına konukseverlik ve koruma sağladığı süresiz olarak yürürlükte kalan bir tür sözleşmeyi ifade eder. Zimmeden yararlananlara zımmi, zımmi topluluklarına ise ehl-i zimme adı verilmiştir. bkz. Claude Cahen, "Zimme", *MEB İA*, s.566

4 Halil İnalcık, "Cizye", *TDVA*, C.VIII, s.46

tamamen ibadete vermiş din adamları için söz konusu olmuştur. Diğer taraftan Osmanlı'da birtakım özel şartları taşıyan zimmi veya zimmi grupları belirli hizmetler karşılığında vergiden muaf tutulabilirdi. Bu muafiyet genellikle askerlik, madenlerde çalışmak veya uçlarda bulunan kalelerin bakım ve onarımı gibi önemli hizmetler karşılığında söz konusu olabilmekteydi.[5]

Köprülü Fazıl Mustafa Paşa tarafından 1691 yılında gerçekleştirilen reform, cizye vergisi açısından adeta bir dönüm noktası niteliğindedir. Bu şekilde hem cizye ile ilgili olası yolsuzlukların önüne geçmek hem de çöken tımar sisteminden kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmak amaçlanmıştır. Uygulanan yeni usule göre mükelleflere dağıtılmak ve her seferinde yenilenmek üzere alâ, evsat ve edna adı ile mühürler bastırılıp *varak* ya da *kağıt* denilen belgeler hazırlanmıştır. Böylece karışıklıkların ve suistimallerin önüne geçilebileceği gibi herkes kendi cizyesinden sorumlu olabilecekti.[6] Cizye vergisi 16. yüzyılda Filistin, Macaristan ve Selanik'te, 1691 cizye reformu öncesinde ise Balkanlardaki çeşitli bölgelerde hane başına alınmaktaydı.[7]

Osmanlı modernizasyonunun en yoğun yaşandığı dönemlerden birisi olan II. Mahmud döneminde birçok alanda olduğu gibi cizye ile ilgili de çeşitli düzenlemeler yapıldı. Buna göre cizye bedeli alâdan 60, evsattan 30, ednadan 15 kuruş olarak belirlenmiştir.[8] 23 Mayıs 1834 tarihli bir irade ile tüm vergi memurları ve kolcular görevlerini kötüye kullanmaktan dolayı görevden uzaklaştırılmış ve her kazada kadının başında bulunduğu bir meclis cizye toplama işini üstlenmiştir. Ayrıca bu dönemde ilk kez cizyeyle alakalı olarak kadı, mütesellim ve voyvodadan oluşan komisyonlara karşılık gayr-i müslimlerden oluşan bölgesel komisyonlar kurulmuştur. Böylece cizye toplama işinde gayr-i müslimler de temsil edilmiş olmaktaydı.[9]

Tanzimat döneminde birçok alanda görülen yenileşme dalgası cizye vergisini başlangıçta sadece tahsil ediliş biçiminde etkilemiş; devlet, gayr-i müslim cemaat önderlerine vergi toplama alanında sorumluluk vermiştir. Vergi toplama hususunda Dersaadet'te patrikhaneler, taşrada ise kocabaşı ve piskoposlardan yararlanılmıştır.[10]

5 Yavuz, Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayr-i Müslimler*, s.258, 259

6 İnalcık, *a.g.m.*, s.46/II.Mehmet zamanında bir köyden kaçan yükümlülerin cizyelerinin yarısı tımar sahibine tazmin ettirilir diğer yarısı ise köyde kalanlara paylaştırılırdı.XVI.yy'da tımar sisteminin çökmesiyle bütün yük ikinci grubun üzerine kaldı. Bu durum ancak 1691 cizye reformu ile çözümlenebildi. Bkz.İnalcık*, a.g.m.*, s.46

7 İnalcık,*a.g.m.,* s.47

8 Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek,* s.380

9 B.Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye(Baş Vergisi)", *Belleten,* VIII/3,s.629

10 Abdüllatif Şener, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları", *150.yılında Tanzimat*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), s.252

1.Cizye Defterleri

Cizye defterleri, bir bölgede yaşayan gayr-i müslim toplulukların sosyo-ekonomik durumları hakkında bilgi edinebilmek ve değerlendirme yapabilmek için başvurulması gereken en önemli kaynaklardır. Ancak cizye defterleri üzerinde değerlendirme yapılırken yaş, ekonomik durum, sağlık durumu gibi cizye mükellefi sayılıp sayılmamayı belirleyebilecek veya cizye sınıfları üzerinde doğrudan etkili olabilecek konuların çeşitli suiistimallere açık olabileceği göz önüne alınmalıdır. Bu bağlamda defterlerde yer alan bilgiler tamamıyla gerçeği yansıtmayabilir ancak Osmanlı teb'ası olan gayr-i müslimler hakkında çok yönlü araştırma ve değerlendirmeler yapmaya son derece elverişlidir.

Müstakil olarak hazırlanmış cizye defterlerinin ilk örnekleri 17.yy'dan itibaren görülmeye başlamaktadır. Çünkü klasik dönemde yapılan geniş çaplı vergi tahrirleri aynı zamanda cizye vergisine tabi olan gayr-i müslim nüfusun da sayılması anlamına gelmekteydi. Cizye için ayrı bir sayım yapılmayarak çoğunlukla söz konusu tahrirlerin verileri üzerinden hesaplama yapılmıştır. Artık büyük tahrirlerin yapılmadığı 17. yy' dan sonra ise daha sistemli ve ayrıntılı olarak düzenlenmiş cizye defterleri karşımıza çıkmaktadır.[11]

İstanbul'da cizye muhasebesi görevlilerince hazırlanıp padişah tuğrası ile onaylanan defterler cizyedarlara verilerek cizye toplanılacak bölgelere gönderilmekteydi. Bu esnada cizye toplanılacak bölgelerin kadılarına cizye toplamada yardımcı olmaları için birer ferman gönderilirdi. Cizye, cizyedarın elindeki deftere göre toplanır, tüm işlemler bittikten sonra defter, kadı tarafından mühürlenerek cizyedar vasıtasıyla merkez muhasebesine gönderilirdi. Defterde yer alan veriler ise merkezde icmal defterlerine kaydedilirdi.[12]

2.Tanzimat Dönemi Tokat Cizye Defterleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Katoloğu'nda kayıtlı Tokat merkeze ait 1843 ve 1849 yılları arasında düzenlenmiş yedi adet cizye defteri bulunmaktadır. Bunlardan sadece 165 ve 309 sıra numarasıyla kayıtlı H.1259 (M.1843) ve H.1260 (M.1844) tarihli iki defterde Tokat'ta ikamet eden Ermeni, Kıpti, Katolik, Rum, Yahudi milletlerine ait kayıtlar topluca yer almaktadır. Buna karşılık diğer beş defterde her milletin kaydı müstakil olarak tutulmuştur. Bu defterlerden H.1261 (M.1845) yılına ait iki defterden 615 numaralısı 37 sayfa olup Katolik milletine ait iken; 14 sayfalık 932 numaralısı Rum toplumuyla ilgilidir. H.1263 (M.1847) tarihli 781 numaralı defter Yahudilerin cizyesini muhtevi olup 8 sayfadır. H.1265 (M.1849) tarihli iki defterden 24 sayfalık 1050 numaralısı yine Rumların, 1049 numaralısı Katolik cemaatinindir defteri ise 16 sayfadır.

11 Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik, ed. Halil İnalcık ve Şevket Pamuk, Ankara 2001, s.37

12 Ercan*, a.g.e.,* s.261

TabloI-Tanzimat Dönemi Tokat Cizye Defterleri

defter numarası	tarihi	defterde yer alan milletler	sayfa sayısı
165	H.1259-M.1843	Ermeni, Kıpti, Katolik, Rum ve Yahudi	37
309	H.1260-M.1844	Ermeni, Kıpti, Katolik, Rum ve Yahudi	40
615	H.1261-M.1845	Katolik	12
932	H.1261-M.1845	Rum	14
781	H.1263-M.1847	Yahudi	8
1050	H.1265-M.1849	Rum	24
1049	H.1265-M.1849	Katolik	16

Cizye defterlerinin tutulma usulü ilgili fikir sahibi olabilmek için incelenen defterlerin görsel özelliklerine kısaca değinmek gerekmektedir. Defterlerin hepsi rik'a yazı stilinde kaleme alınmış olup her birinin diğerlerinden ayrılan kendine has bir takım içeriksel özellikleri bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmada, hem Tokat'ta bulunan tüm zımmi grupların kayıtlarını içermesi hem de bu kişiler hakkında en detaylı bilgiyi sunması nedeniyle H.1259 yılı defteri ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Aralarında görsel ve içeriksel çeşitli farklar bulunmasına rağmen tüm defterlerin ortak özelliği düzenleniş açısından öncelikle dini-etnik unsurların ön planda yer alması ikinci olarak da mahalle-köy başlığı altında kayıtların tutulmuş olmasıdır.

Defter tutma usulü açısından mahalleden sonra gelen diğer önemli unsur ise *hanedir*. Ancak 165 numaralı defterde haneler numaralandırılmadığı için net olarak kaç adet gayr-i müslim hanesinin Tokat'ta ikamet ettiğini tespit etmek mümkün olmamaktadır. Genellikle hane reisi olduğunu tahmin ettiğimiz kişilerin kayıtlarının başında aile ismi bulunmaktadır. (Sahak oğlu, Kasab oğlu, Karagöz oğlu vb) Ardından belirtilmişse sırasıyla kişinin mesleği, adı ve baba adı gelmektedir. (Dezgâhtar oğlu çulha kalfası Ohannes veled-i Kirkor vb)

Her bireye ait kaydın üst kısmında vergi sınıflarını sembolize eden nun, tı veya ayn harflerinden birisi bulunmaktadır. *Nun* harfi edna sınıfını*, tı* harfi evsat sınıfını, *ayn* harfi ise ala sınıfını temsil etmektedir. Hane reisinin kaydının ardından yakınlık derecesine göre hane reisinin oğlu, mükellef durumunda başka oğlu varsa diğer oğlu, karındaşı, diğer karındaşı, üvey oğlu, üvey karındaşı, enişte si, yeğeni vb akrabaları hiyerarşik bir düzene göre sıralanmaktadır.

a. H.1259 (M.1843) Yılı Defteri

165 sıra numarası ile kayıtlı olan defter 37 sayfadan oluşup Tokat'ta ikamet eden Ermeni, Kıpti, Katolik, Rum ve Yahudi Milletleri'ne ait kayıtları bünyesinde

barındırmaktadır.[13] Defterin başlangıcında *Millet-i Ermeni- Mahalle-i Yaş Meydan* ifadesi yer almakta ve ardından Yaş Meydan Mahallesi'nde yaşayan Ermeni nüfusun cizye kaydı gelmektedir. Bu şekilde tüm mahallelerde ikamet eden Ermeni nüfus yazıldıktan sonra aynı yöntemle diğer milletlerin de kaydı tutulmaktadır.

H.1259 (1843) yılı defterinde kişilerin vergi sınıfını etkileyecek düzeyde fiziksel kusurları mevcut ise bu durum kişiye ait bölümde *mariz, çolak, kör, topal, sakat* gibi duruma göre değişen ifadeler kullanılmak suretiyle belirtilmiştir. Ayrıca defterde Tokat dışında bulunanların kayıtları ve gittikleri bölgeler hakkında bilgi verilmediği gibi mükelleflerin eşkalleri veya yaşlarına da yer verilmemiştir.

Tüm yerli reayanın kaydı tamamlandıktan sonra *misafir, yolcu* başlığı altında mahalle ve hanlarda ikamet eden yabancı reayaya ait bilgiler yazılmış; en son sayfada ise defterde yer alan tüm bilgilerin özetlendiği bir tablo oluşturulmuştur. Bu tabloya göre H.1259 yılında Tokat Kazası'ndan elde edilen cizye geliri 78.180 kuruştur.

b. H.1260(1844) Yılı Defteri

309 sıra numarası ile kayıtlı olan H.1260 (1844) yılı defteri de H.1259 yılı defteri ile benzer şekilde düzenlenmiştir. Ancak 12'si boş olmak üzere 40 sayfadan oluşan bu defterde mükelleflerin mesleki bilgileri yer almamaktadır.[14] H.1260 (1844) yılı Ermeni, Kıpti, Katolik, Rum ve Yahudi Milletleri'nden ve misafir yolculardan tahsil edilen toplam cizye geliri 78.450 kuruştur. Yerli reayadan 365 kişi cizyesini edna, 2074 kişi evsat, 147 kişi ala olarak ödemiştir.

c. H.1261(1845)Yılı Defteri

615 sıra numarası ile kayıtlı olan ve 1'i boş olmak üzere toplam 13 sayfadan oluşan defterde sadece Katolik Milleti'ne ait kayıtlar bulunmaktadır.[15] Burada ilk iki defterden farklı olarak haneler numaralandırılmış, Tokat dışında bulunanların kayıtları ve gittikleri bölgeler hakkında da bilgi verilmiştir. Ayrıca mükelleflerin yaşları da belirtilmiştir. Yabancılardan hariç olarak 25 kişi ala,121 kişi evsat, ve 40 kişi ise vergisini edna olarak ödemiştir. Yabancılarla birlikte 1844 yılında tüm Katoliklerden tahsil edilen toplam cizye geliri 5.820 kuruştur.

d. H.1261(1845)Yılı Defteri

932 sıra numarası ile kayıtlı olan ve 1'i boş olmak üzere toplam 14 sayfadan oluşan defterde sadece Rum Milleti'nin 1845 yılı cizye kaydı bulunmaktadır.[16] Bu defter de 615 numaralı Katolik defteri ile bire bir aynı şekilde düzenlenmiştir. Mükelleflerin yaşları ve Tokat dışında bulunanların kayıtları da gidilen bölge ve

13 BOA, Gömlek no:165, Fon Kodu: ML.VRD.CMH.d...

14 BOA, Gömlek No:309, Fon Kodu: ML.VRD.CMH.d...

15 BOA, Gömlek No:615, Fon Kodu: ML.VRD.CMH.d...

16 BOA, Gömlek No:932, Fon Kodu: ML.CRD.d...

gidiş tarihi belirtilerek defterde yer almaktadır. Yabancılardan hariç 65 kişi edna, 225 kişi evsat, 9 kişi ise ala sınıfına göre cizye ödemiştir. Yerli ve yabancı tüm Rumlar'dan tahsil edilen toplam cizye geliri ise 9.120 kuruştur.

e. H.1263(1847)Yılı Defteri

781 sıra numarası ile kayıtlı olup 4'ü boş olmak üzere 8 sayfadan oluşan defterde sadece Yahudi Milleti'nin kaydı yer almaktadır.[17] 1848 yılı Rum defteri ile benzer şekilde düzenlenmiştir. Deftere göre 10 kişi cizyesini edna, 48 kişi evsat, 2 kişi ise ala olarak ödemiştir. Diğer milletlerin aksine Yahudi olarak Tokat'ta bulunan *yabancı misafir yolcu* kaydı mevcut değildir. H.1263 yılında Yahudiler'den tahsil edilen toplam cizye geliri 1.335 kuruştur.

f. H.1265(1849)yılı defteri

1050 sıra numarası ile kayıtlı olan ve 3'ü boş olmak üzere 24 sayfadan oluşan defterde yine Rum Milleti'nin 1849 yılına ait cizye kaydı bulunmaktadır.[18] Bu defterde ise mükelleflerin yaşları yer almamakla birlikte hane numarası, vergi sınıfı, başka mahalde bulunanların gittikleri bölgeler yazılırken kırmızı kalem kullanılmıştır. Ayrıca diğerlerinden farklı olarak ölen kişilerin kaydı da defterde yer almaktadır. Ölüm durumu belirtilirken ölen kişinin kaydının üzerine çizgi çekilerek *"mürd* "yazılmıştır. Kişilerin ölüm tarihleri gün, ay ve yıl olarak belirtilmiştir. Deftere göre yerli Rumlar'dan 64 kişi edna, 278 kişi evsat, 8 kişi ala sınıfı üzerinden cizye ödemiştir. 1849 yılında Rum Milleti'nden tahsil edilen toplam cizye geliri ise 7.770 kuruştur.

g. H.1265(1849)Yılı Defteri

Katolikler adına düzenlenen ve 2'si boş olmak üzere 16 sayfadan oluşan 1049 numaralı defter, 781 numaralı (Yahudiler'e ait) ve 1050 numaralı (Rumlar'a ait) defterler ile benzer şekilde düzenlenmiştir.[19]1849 yılında Katolikler'den tahsil edilen cizye miktarı 4.095 kuruştur.

Farklı milletler için müstakil olarak düzenlenen defterlerde yer alan Katolik, Rum ve Yahudi cizye gelirleri ile tüm milletlerin kaydını içeren H.1259 - 1260 yılı defterlerindeki Katolik, Rum ve Yahudi cizye gelirleri kıyaslanmıştır. Katolik ve Rumlar için 1265 yılına kadar genel bir artış eğilimi gözlenmektedir. Fakat 1259-1260 yılları arasındaki bir yıllık süreçte Katoliklere'e ait cizye gelirlerinde %5'lik (270 kuruş) bir azalma görülmektedir. 1265 yılı ile birlikte Katolik cizye gelirleri %30, Rum gelirleri ise %17 oranında azalmıştır. Yahudilerin kaydına bakıldığında ise H.1260 ve 1263 yılları arasındaki üç yıllık süreçte Yahudiler'den tahsil edilen cizye tutarının %7 oranında azaldığı görülmektedir.

17 BOA, Gömlek No:781, Fon Kodu: ML.VRD.CMH.d...

18 BOA, Gömlek No:1050, Fon Kodu: ML.VRD.CMH.d...

19 BOA, Gömlek No:1049, Fon Kodu: ML.VRD.CMH.d...

TabloII. Katolik, Rum ve Yahudiler'in cizye gelirleri dağılımı

defter no	yıl-hicri	içerik	cizye tutarı
165	1259	KATOLİK	5850
309	1260		5580
615	1261		5820
1049	1265		4.095
165	1259	RUM	7800
309	1260		8280
932	1261		9120
1050	1265		7770
165	1259	YAHUDİ	1420
309	1260		1440
781	1263		1335

3.H.1259(1843) Yılı Tokat Cizye Defterinin Değerlendirilmesi

a.Mükelleflerin Cizye Sınıfları ve Millet Esasına Göre Dağılımları

İncelenen defterlerin hiç birisi tam anlamıyla mufassal olarak düzenlenmemiştir. Tokat'ta bulunan tüm yerli ve yabancı reayanın kaydını içermesi ve sosyo-ekonomik hayatın önemli bir yansıması olan meslekî yapıyı da bünyesinde barındırması H.1259 (1843)yılı Tokat cizye defterini diğerlerinden farklı kılmaktadır. Birçok yönüyle yerli gayr-i müslim reayanın gündelik hayatına yönelik tespitlerde bulunabilmek amacıyla H.1259 yılı Tokat cizye defteri ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Buna göre H.1259 (1843) yılında yerli ve yabancı toplam 2647 kişinin kaydı defterde yer almaktadır.2647 kişinin 93'ü mahalle ve hanlarda kalan yabancı, 2554'ü ise yerli gayr-i müslimlerdir. Hane numaralandırılması yapılmadığı için tam olarak Tokat'ta kaç adet gayr-i müslim hanesinin ikamet ettiğini tespit etmek mümkün olmamaktadır. Yerli reayadan 359 kişi cizyesini (%14) edna olarak, 2047 (%80) kişi evsat, 148 (%6) kişi ise ala olarak ödemiştir.

Tablo III. H.1259(1843) yılı sınıflara göre cizye vergisi dağılımı

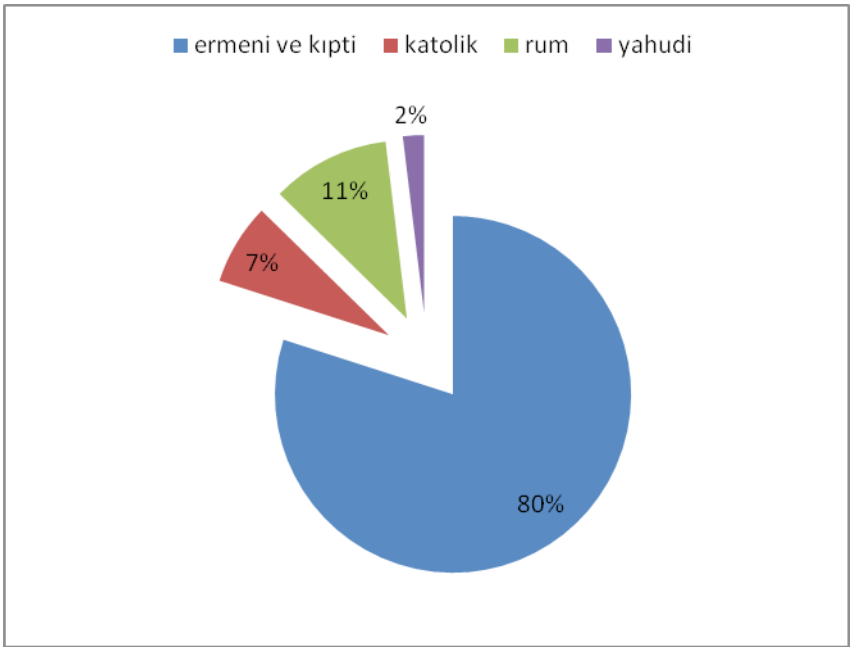
	edna	evsat	ala	toplam kişi	toplam tutar (krş)
Yerli	359	2047	148	2554	75.675
Yabancı	23	68	2	93	2.505
toplam	382	2115	150	2647	78.180

Yerli reayayı oluşturan milletlerin dağılımına bakılacak olursa Ermenilerle iç içe kaydedilen az sayıda Kıpti(32 kişi) ve esas yoğun gayr-i müslim kitlesini oluşturan Ermeniler'in (2010 kişi) toplam sayısı 2042 (%80)dir. Katolikler

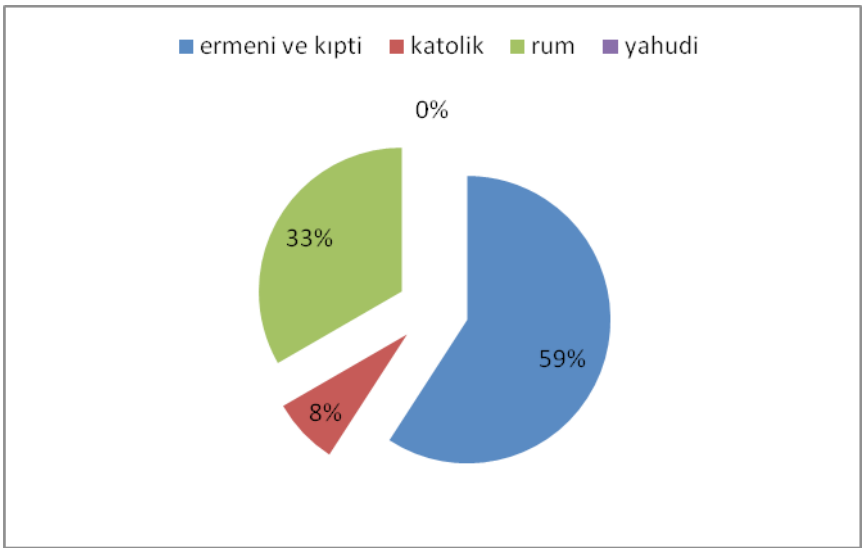
188(%7) Rumlar 275(%11),Yahudiler ise 49(%2) kişidir. *Yabancı misafir yolcu* başlığı altında kaydedilen yabancı reayanın dağılımında ise Ermeni ve Kıptiler %59 oranla ilk sırada yer almaktadırlar (55 kişi). Katolikler 7 kişi(%8), Rumlar ise 31 kişidir.(%33) Yahudi olarak Tokat'ta bulunan yabancı kaydına rastlanmamıştır.

Tablo IV. Yerli ve Yabancı Gayr-i Müslim Reayanın Milletlere Göre Dağılımı

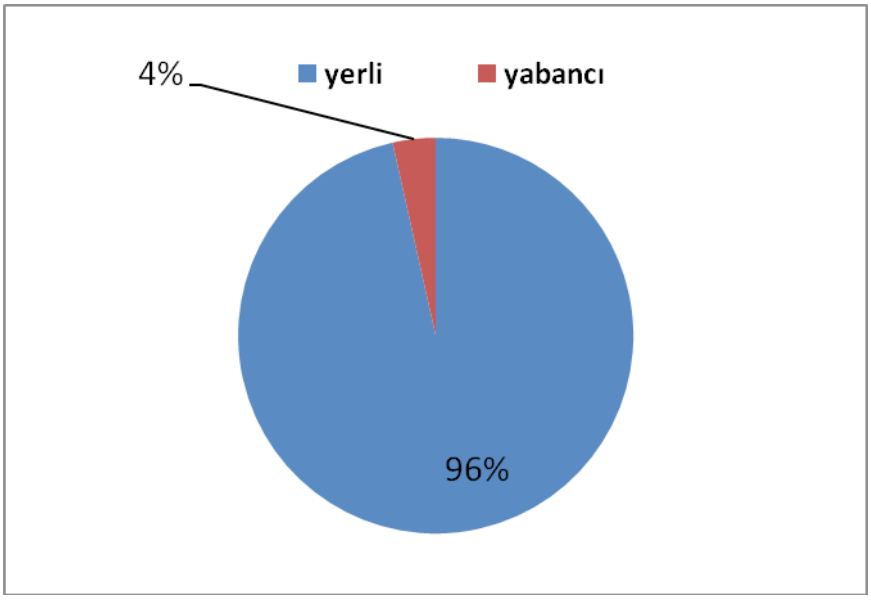
Yerli gayr-i müslim reayanın milletlere göre dağılımı							
Ermeni ve Kıpti		Katolik		Rum		Yahudi	
Kişi	oran	kişi	oran	kişi	oran	kişi	oran
2042	80%	188	7%	275	11%	49	2%
Yabancı gayr-i müslim reayanın milletlere göre dağılımı							
Ermeni ve Kıpti		Katolik		Rum		Yahudi	
Kişi	oran	kişi	oran	kişi	oran	kişi	oran
55	59%	7	8%	31	33%	0	0%

Grafik I. Yerli Reayanın Milletlere Göre Dağılımı

Grafik II. Yabancı Reayanın Milletlere Göre Dağılımı

Grafik III. Yerli ve Yabancı Reayanın Genel Dağılımı

H.1259 (1843) yılı cizye defterinin son sayfasında yer alan bazı bilgilere göre mevcut yerli ve yabancı reayadan, cizyesini edna olarak ödeyen 382 kişi (%14), evsat olarak 2115 (%80),ala olarak ödeyen 150 kişi (%6) bulunmaktadır. Diğer taraftan toplam 627 kişinin Tokat dışında bulunduğu ve cizyesini dışarıda ödediği görülmektedir. Dışarıda olanların Tokat'ta bulunanlara oranı %24'tür. H.1254 ve 1258 yılları arasındaki beş yıllık süreçte toplam 579 kişinin ölüm kaydı cizye def-

terlerine işlenmiştir. Bu da yıllık ortalama 115 kişinin ölü olarak kaydedildiğini göstermektedir. Bunların haricinde daha önce mükellef sayılmayan 179 çocuk edna sınıfına kaydedilerek mükellef durumuna getirilirken cizyesini edna olarak ödeyen 290 kişi ise evsat sınıfına yükseltilmiştir.

TabloV. 1259(M.1843) yılı defterine ait bazı notlar

	edna	**evsat**	**ala**	**toplam kişi**
Mevcut yerli ve yabancı	382	2115	150	2647
Tokat dışında bulunanlar	27	549	51	627
Ölü olarak kayıtlılar(H.1254-1258 yılları arası)	47	465	67	579
Sübyandan ednaya müstehak olanlar	179			
Ednadan evsata müstehak olanlar		290		

b. Meslekî Yapı

H.1259 (1843) yılı cizye kayıtlarına göre Tokat'ta ikamet eden gayr-i müslimlerden *34 kişi abacı, 262 amele, 37 basmacı, 30 bezzaz, 30 çerçi, 36 çulha, 70 dülger, 76 kazancı, 49 kazzaz, 33 taşçı, 95 tebaa, 99 terzi, 56 kişi tüccarlık* mesleğine mensup bulunmaktadır. En yoğun şekilde uğraşılan bu meslek grupları ile birlikte defterde 132 farklı meslek ismi tespit edilmiştir. İlk hesaplamada çeşitli mesleklere bağlı kalfalık ve çıraklıklarda ayrı birer meslek ismi olarak değerlendirilmiştir. Kalfalık ve çıraklıklar, bağlı oldukları meslek grubuna dahil edildiğinde ise 132 olarak belirlenen meslek ismi sayısı 106'ya düşmektedir. Diğer taraftan sayfalardaki yıpranma veya bozuk yazı karakteri gibi sebeplerle meslek ismi olması muhtemel 5 adet isim okunamamıştır. Ayrıca kendilerinden vergi tahsil edilmesine rağmen defterdeki sayıları 32 olan dilenciler (sail), söz konusu meslekî sınıflandırmaya dahil edilmemişlerdir.

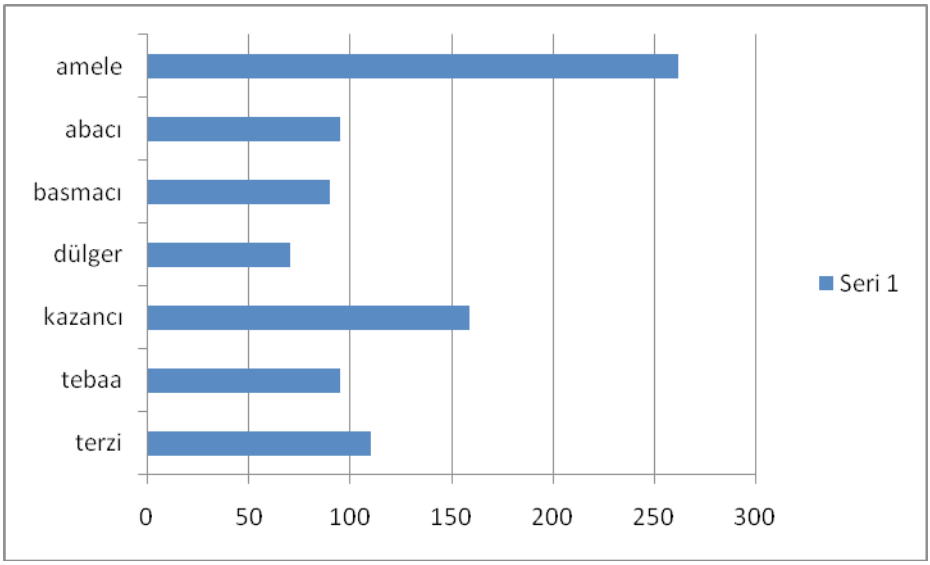
Çeşitli mesleklere mensup çırak ve kalfalar ayrı bir kategoride değerlendirildiğinde *abacı çırağı (3 kişi), abacı kalfası (58), basmacı çırağı (3), basmacı kalfası (50), berber kalfası (4), boyacı çırağı (1), boyacı kalfası (4), çulha kalfası (1), dikici çırağı (1), dikici kalfası (2), dökmeci kalfası (1), halaç çırağı (3), halaç kalfası (3), kalaycı kalfası (1), kazancı çırağı (1), kazancı kalfası (83), kazaz çırağı (1), kazaz kalfası (6), kuyumcu çırağı (1), kuyumcu kalfası (2), kürkçü kalfası (1), nakkaş kalfası(1), palancı çırağı (1), peştemalci kalfası (4), terzi çırağı (4), terzi kalfası (7)* olmak üzere toplam 247 kişi deftere kalfa veya çırak olarak kaydedilmiştir

Defterde adı geçenlerden toplam1744 kişi herhangi bir mesleğe mensup olarak kayıt altına alınmıştır. Ancak sadece cizye defterlerine bakarak kişilerin ailelerinden müstakil iş yerine sahip olup olmadıklarını veya meslek kollarıyla ilgili mevcut dükkan sayılarını tespit etmek mümkün olmamaktadır.

Aşağıdaki tablo incelendiğinde en fazla mensubu bulunan meslekler*: amelelik (262), kazancılık (159), terzilik (110), tebaalık (95*), *abacılıktır (95)*. Yoğunlukla tercih edilen mesleklere bakıldığında abacılık, bezzazlık, terzilik, kazazlık gibi tekstile yönelik mesleklerin daha fazla icra edildiği göze çarpmaktadır. (kalfa ve çıraklar değerlendirmeye dahil edilmiştir.)

Tablo VI. En Yoğun Görülen Meslekler

meslek adı	kişi	oran
Abacı	95	5%
Amele	262	15%
Basmacı	90	5%
Bezzaz	30	2%
Çerçi	30	2%
Çulha	38	2%
dülger	70	4%
Kazancı	159	9%
Kazzaz	56	3%
Taşçı	33	2%
Tebaa	95	5%
Terzi	110	6%
Tüccar	56	3%

Grafik IV. En Yoğun Görülen Meslekler

Mesleki yapılanma milletler açısından değerlendirildiğinde Ermenilerin en fazla amelelik (238 kişi), dülgerlik (66), kazancılık (112), tebaalık (64) ve terzilik (78) mesleklerini icra ettikleri görülmektedir. Rumlar ise kazancılık (47) ve amelelik (15) mesleklerini yoğunlukla tercih ederken Katolikler en fazla tebaa (22) olarak kaydedilmişlerdir. Sayıları oldukça az olan Yahudiler'de ise attarlık (9) ve terzilik (7) ön plandadır.

Mevcut kayıtlarda adı tespit edilebilen meslekler üretim, hizmet ve alım-satım olmak üzere 3 ana sektörel başlık altında gruplandırılmıştır. Belirli bir hammaddenin işlenerek piyasaya sürüldüğü üretim sektöründe 62 meslek ve 754 mükellef; genellikle hammadde ve sermaye kullanılmayan veya kısmen kullanılan, ağırlıklı olarak insan gücüne dayalı mesleklerin dahil edildiği hizmet sektöründe 45 meslek ve 739 mükellef; işlenmiş mamüllerin alınıp satıldığı meslek gruplarının yer aldığı alım-satım sektöründe ise 13 meslek ve 278 mükellef bulunmaktadır. Ancak sayıları az da olsa defterdeki bazı meslek isimlerinin çevirisinin yapılamaması veya camkus, tavcı gibi kayıtlarda yer alan bazı mesleklerin fonksiyonlarının tam olarak belirlenememesi mevcut gruplandırmayı nispeten göreceli kılmaktadır. Tüm bunlara rağmen kabaca yapılan söz konusu değerlendirme, meslekî yapılanma hakkında farklı bir bakış açısı kazandırması yönüyle kayda değerdir.

Tablo VII. Mesleklerin sektörel dağılımları

sektör	Kişi	oran
Üretim	754	43%
Hizmet	739	42%
alım-satım	278	16%

Mesleklerin sektörel dağılımı adlı tabloya bakıldığında %43 oranla gayr-i müslim reaya arasında mesleki yoğunlaşmanın en fazla görüldüğü grup üretim sektörü iken hizmet sektörü %42 oranla ikinci, alım -satım sektörü ise %16'lık payla üçüncü sırada yer almaktadır. Hizmet ve üretim sektörlerinin neredeyse eşit seviyede oluşu dikkat çekmektedir.

Tüm bunların haricinde cizye ile ilgili genel kaideler gereğince *sail* olarak isimlendirilen dilencilerin cizyeden muaf oldukları bilinmektedir. Ancak H.1259 yılı Tokat cizye defterinde 32 kişi sail olarak kaydedildiği halde kendilerinden, en düşük seviye olan edna sınıfı üzerinden cizye alınmıştır.

c.Hane ve Şahıs İsimleri

Hane reislerinin büyük çoğunluğunun isimleri ile birlikte bir tür soyadı niteliği taşıyan aile isimleri de deftere yazılmıştır. Oldukça büyük bir çeşitlilik sergileyen bu isimleri niteliklerine göre gruplandırmak mümkündür.

*Aile isimlerinde en büyük pay %24'lük oranla meslek isimlerine göre olan sınıfa aittir. (Aşçı oğlu, Bakkal oğlu, Bükücü oğlu vb)

*İkinci sırada %21'lik payla şahıs isimlerine göre olan sınıf gelmektedir. (Babek oğlu, Haçik oğlu, Barsam oğlu vb)

*%15 orana sahip kesimde herhangi bir anlam veremediğimiz isimler yer almaktadır. (Hishis oğlu, Hir oğlu, Momoz oğlu, Çizdik oğlu vb)

*%13 oranına sahip olan karakteristik ve %11 oranına sahip fiziksel özelliklere göre olan isimler oldukça renkli bir dağılım sergilemektedir. Karakteristik özelliklere göre verilen isimler arasında Kuş yemez oğlu, Haylaz oğlu, Çapkun oğlu, Kedi tartan oğlu, Kitapsuz oğlu, Şeytan oğlu gibi bir eylem veya kişiye ait bir özellik belirten isimler yer almaktadır. Fiziksel özelliklere göre olan isimler arasında ise Tabanı yarık oğlu, Topal oğlu, Parmaksız oğlu, Dünya güzelinin oğlu, Samur kaş oğlu gibi kişilerin en belirgin fiziksel özelliklerini yansıtan ve çoğu benzetmelere dayanan birbirinden ilginç isimler yer almaktadır.

*%9'luk yer isimleri ve etnik yapıya göre verilen isimler arasında Acem oğlu, Arab oğlu, Çerkez oğlu gibi millet isimlerinin yanı sıra kişilerin kökenlerinin dayandığı coğrafî bölge isimleri de bulunmaktadır. (Erzurumlu oğlu, Sivaslı oğlu vb)

%7 lik nesne isimlerine göre olan grupta ise Boncuk oğlu, Bulgur kazanı oğlu, Zeytun oğlu, oğlu, Külah oğlu gibi isimler yer almaktadır.

Tablo VIII. Aile İsimlerinin Niteliklerine Göre Dağılımı

	sayı	**yüzdelik**
meslek isimlerine göre	143	24%
yer isimleri ve etnik yapıya göre	54	9%
fiziksel özelliklere göre	67	11%
şahıs isimlerine göre	124	21%
nesne isimlerine göre	42	7%
karakteristik özelliklere göre	75	13%
diğer	90	15%

Defterde geçen gayr-i müslim isimleri içerisinde en yaygın olarak kullanılanlar *Agob (332), Karabet (296), Artin (272), Ohannes (226), Kirkor (215)* isimleridir. Deftere göre Ermeniler en fazla Agob ismini (332), Katolikler Bogos (33), Rumlar Yovan (36), Yahudiler ise Yakof (16) ismini tercih etmişlerdir. Ayrıca Arslan, Murat, Şahin gibi Türkçe isimlerin de gayr-i müslimler tarafından tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, dinî ve etnik yapı farklı olsa da aynı coğrafyada yüzyıllardır birlikte yaşayan bu toplulukların kültürel anlamda ne denli iç içe ve etkileşim halinde olduklarının göstergesidir.

Tablo IX. Kayıtlarda En Yaygın Olarak Geçen Gayr-i Müslim İsimleri

	Ermeni		katolik		rum		yahudi	
sıra	İsim	sayı	isim	sayı	isim	sayı	isim	sayı
1	Agob	332	Bogos	33	Yovan	36	Yakof	16
2	Karabet	296	Biros	29	Nikola	35	Yasef	12
3	Artin	272	Ohan	29	Anastas	33	İsak	11
4	Ohannes	226	Agob	20	Yovanni	26	Arslan	10
5	Kirkor	215	Oseb	20	Biros	21	Mosi	6
6	Kivork	198	Artin	16	Mikail	20	Salamon	3
7	Ohan	172	İstepan	15	Yorgi	19	Aron	3
8	Serkiz	132	Ohannes	13	Sava	18	Murat	3
9	Mardıros	120	Avanis	13	Yordan	18	Muşon	3
10	Manuk	101	Karabet	12	Kireki	17	Rufail	2
11	Biros	99	Kirkor	11	Lazar	14		
12	Bogos	87	Mardıros	9	Lefter	13		
13	Mıgırdıc	80	Mıgırdıc	9	Dimek	13		
14	İstepan	78	Flebos	8	Penayod	13		
15	Ağya	71	Manuk	7	Corci	13		
16	Haçik	70	Mosis	7	Kostan	12		
17	Minas	59	Rufail	6	Dimitri	12		
18	Simon	59	Kasbar	6	Simon	12		
19	Kasbar	54	Bedros	5	Yasef	11		
20	Avedik	40	Simon	4	İstefan	7		

Sonuç

Cizye defterleri, bir bölgede ikamet eden gayr-i müslim reaya hakkında en kısa yoldan ulaşabileceğimiz aynı zamanda çok yönlü içeriğe sahip kaynaklardır. Bu defterlerden bireylere ait mesleki, fiziksel, ailevî ve daha birçok kişisel veri elde etmek mümkündür. Bu bireysel veriler incelenip bir araya getirilerek istatistiksel formlara dönüştürüldüğünde üzerinde araştırma yapılan bölgenin geçmişteki sosyo-ekonomik yapısı hakkında daha net bilgilere sahip olmak mümkün olacaktır.

Tokat'ta ikamet eden gayr-i müslimlerin sosyo-ekonomik durumlarına ve Osmanlı hakimiyeti altındaki yaşam koşullarına bir nebze de olsa ışık tutabilmek amacıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı Tanzimat dönemine ait Tokat cizye defterleri incelenmiştir. Mevcut defterlerin hiç birisi tam anlamıyla mufassal olarak düzenlenmeyip Tokat'ta ikamet eden tüm zımmi toplulukların kayıtla-

rını ve mesleki bilgilerini içermesi yönüyle en kapsamlı defter olan 165 numaralı H.1259-M.1843 yılına ait defter ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.165 numaralı defter ekseninde 6 defter daha incelenmiştir. H.1259 yılı defterinden başka tüm milletlerin kaydını içeren tek defter 309 numaralı H.1260 yılına ait defterdir, fakat burada kişilerin mesleki durumları kayıtlı bulunmamaktadır. Diğer 5 defterin ise 2'si Katolik, 2'si Rum 1'i Yahudi milleti adına müstakil olarak düzenlenmiştir. Her defterin diğerlerinden ayrılan kendine has içeriksel veya görsel birtakım özellikleri bulunmaktadır. Defterlerde dikkat çeken dinî-etnik çeşitlilik Tokat'ın geçmişteki renkli kültürel dokusunu da gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

BOA, Gömlek no:932, Fon Kodu:ML.CRD.d…

BOA, Gömlek no:1049, Fon Kodu:ML.VRD.CMH.d…

BOA, Gömlek no: 1050, Fon Kodu:ML.VRD.CMH.d...

BOA, Gömlek no: 615, Fon Kodu:ML.VRD.CMH.d…

BOA, Gömlek no:309, Fon Kodu:ML.VRD.CMH.d…

BOA, Gömlek no:165, Fon Kodu:ML.VRD.CMH.d…

BOA, Gömlek no:781 Fon Kodu :ML.VRD.CMH.d…

2. İnceleme Eserler

Cahen, Claude, "Zimme",*MEB İA*, İstanbul 1987,s.566-570

Devellioğlu, Ferit,*Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2006

Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayr-i Müslimler,* Turhan Kitabevi, Ankara 1991

Erkal, Mehmet,"Cizye".*TDVA,* CVIII,Ankara 1992,s.42-44

İnalcık, Halil,"Cizye",*TDVA*, CVIII, Ankara 1992,s.45-48

Kenanoğlu, Macit, Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek, Klasik Yayınları, İstanbul 2004

Nedkoff, B.Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye(Baş Vergisi)", *Belleten*, VIII/3,s.599-649

Özel, Oktay, "Avarız ve Cizye Defterleri",*Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Halil İnalcık ve Şevket Pamuk(ed),Ankara 2001,s.35-50

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C I-II-III, Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1983

Şener,Abdüllatif, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Reformları",*150.Yılında Tanzimat*(Haz. Hakkı Dursun Yıldız),Ankara 1992,s.259-275.

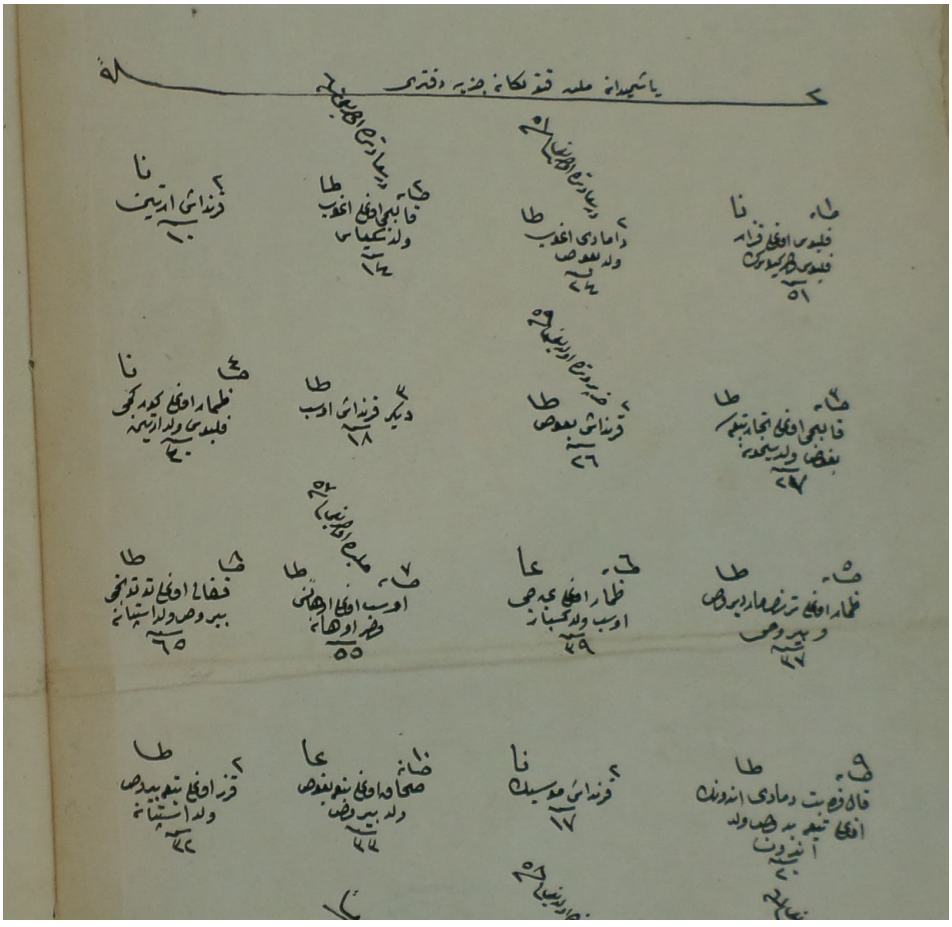
Ekler

Ek 1: 165 Numaralı Tokat cizye defteri- Mihmad Hacib-i Müslim Mahallesi'ne ait kayıt Mahalle-i Mihmad Hacib-i Müslim

Evsat	Evsat	Evsat	Edna	Evsat	Evsat
Kizir sarı oğlan oğlu kizir Mardıros veled-i Biros	Karındaşı Kizir Varteris veled-i Biros	Küpçü oğlu terzi Artin veled-i Karabet	Karındaşı Simon	Haçik oğlu dülger Artin veled-i Haçik	Karındaşı dülger Serkiz

Edna	Evsat	Ala
1	5	0

Ek 2: 615 Numaralı Katolikler adına düzenlenen cizye defterinden bir kesit

Mahalle-i Yaş Meydan Millet-i Katolikan Cizye Defteri
(615 Numaralı defterden alıntı)

Edna Hane 1	**Evsat**	**Evsat Hane2**	**Edna**
Flebos oğlu Kazzaz Flebos Veled-i Kevork	Der-saadet'te olduğu sene 51 Damadı Agob veled-i Bogos Sin 24	Der-saadet'te olduğu sene 60 Kalıbcı oğlu Agob veled-i Sukiyas Sin 24	Karındaşı Artin Sin 24

Resmî-i Kayserî Seyahatnâmesinde Tokat ve Çevresine Ait Bilgiler

Muhittin ELİAÇIK*

Özet

Seyahatnâmeler çeşitli gezi, görev veya seferlerde görülüp gezilen yerlere dair kaydedilmiş bilgileri ihtiva eden eserler olup birçok bilim dalı için önemli bilgi ve belgeleri ihtiva ederler. Türk edebiyatında yazılmış birçok seyahatnâme olup bunlar arasında Pirî Reis'in Kitab-ı Bahriyye'si, Seydi Ali Reis'in Mir'atü'l-Memâlik'i, Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'si, Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sı, Babür Şah'ın Babürnâme'si başta gelir. Ancak, adı sanı pek bilinmeyen başka seyahatnâmeler de olup böyle eserlerin ya ordu kâtibi ya da maiyet memurluğu gibi görevler yapan kimselerce tutulmuş kitap veya defterlerden oluştuğu dikkati çekmektedir. Böyle defterlerden birisi de Osmanlı Devleti'nde Lâle Devri'nin yaşandığı yıllarda bir maiyet kâtibinin düzenlediği defter olup içinde birçok yere dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Bir vergi kâtibi olduğu için Resmî-i Kayserî lakabı verilmiş olan bir kişi tarafından tutulmuş bu defterde Tokat ve çevresine dair bilgiler de vardır.

Anahtar Kelimeler: *Seyahatnâme, Resmî-i Kayserî, Tokat, kâtip.*

Giriş

Çeşitli amaçlarla gerçekleştirilen gezi, görev veya seferlerde kaleme alınan eserlere seyahatnâme adı verilip, bu eserler edebiyat, tarih ve sosyoloji başta olmak üzere birçok bilim dalı için önemli bilgi ve belgeler içermekte, iklim, insan, tarihî eser, yapı, yol ve ulaşım özellikleri, günlük hayatla igili ayrıntılar vs. hakkında orijinal bilgileri barındırmakta ve içinde yaşanılmasına rağmen vakıf olunamayan yerlerle ilgili de önemli ayrıntılar vermektedirler. Türk edebiyatında yazılmış seyahatnâmeler arasında Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın *Acâibü'l-Letâif*'i, Pirî Reis'in *Kitab-ı Bahriyye*'si, Seydi Ali Reis'in *Mir'atü'l-Memâlik* ve *Kitâbü'l-muhît fî-ilmi'l-eflâk ve'l-ebhur*'u, Babür Şah'ın *Babürnâme*'si, Trabzonlu Âşık Mehmet Çelebi'nin *Menâzıru'l-Avâlim*'i, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si, Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ* ve *Tuhfetü'l-kibâr fî-esfâri'l-bihâr*'ı, Süleyman Ağa ve Keçecizade İzzet Molla'nın esarette yazılmış eserleri, Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Haremeyn*'i ve Mehmet Edîb'in *Menâsiku'l-Hacc*'ı ile sefaretnâmeler dikkati çeken eserlerdir.[1]

* Prof.Dr. Kırıkkale Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Ed. Bölümü. meliacik63@kku.edu.tr

1 Bâki Asiltürk, *Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler,* Turkish Studies, V.4/1-I, Winter 2009, s.914-924.

Osmanlı döneminde yazılmış seyahatnâmelerden birisi de adına belli başlı kaynaklarda rastlanmayan bir eser olup, bu eser 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Resmî-i Kayserî adlı, şairliği de bulunan bir ordu kâtibi veya memuru tarafından kaleme alınmıştır. Şahsî bir deftere kaydedilmiş bilgilerden oluşan bu seyahatnâmenin yazarı Kayserili olup, görevi gereği defalarca kafile ile buradan seyahatlere çıkılmış ve bu seyahatlerde gördüğü yerleri defterine kaydetmiştir. Bu defter aynı zamanda bir şiirler mecmuası olup kendisine veya başka şairlere ait birçok manzume yer almaktadır Öte yandan defterin kenarlarına kaydedilmiş notlarda da çok önemli bilgiler bulunmaktadır.

Resmî-i Kayserî ve Seyahatnâmesi

Kaynaklarda kayıtlı olmayan bu eser, 18.yüzyılın başlarında yaşamış bir kâtip tarafından yazılmış olup yazar, bir paşanın maiyetinde kâtiplik ve câbîlik yaptığı anlaşılan Kayserili Resmî adlı kişidir. Bu defter[2] kütüphane kataloğunda Resmî-i Kayserî Seyahtnâmesi olarak kayıtlıdır. Defterin sonunda geçen: *"Basradan geldükden sonra 1127/1715 senesinde Kuşçu ağasına yazıcı olup gezdüğümüzde gördüğümüz kasaba ve şehrler bunlardur ki…"* ifadeleri yazarın mesleğinin kâtiplik olduğunu ortaya koymaktadır. Toplam 215 yapraktan oluşan defterin ilk 145 yaprağında şiirler, diğer 70 yaprağında da seyahatnâme vardır. Yazarın adı, yaptığı vergi kâtipliği veya devlet işinden dolayı Resmî olarak kaydedilmiş olmalıdır. Yazarın kimlik ve künyesine defterin herhangi bir yerinde rastlanılmasa da defterin 150b yaprağının kenarında doğum tarihi: "Velâdetimüz târîhi: 2 Muharrem 1084/19 Nisan 1673" olarak verilmiştir. Ayrıca yazar veya onun bir yakını çeşitli tarihlerde defterin kenarlarına yazdığı notlarda kendisi, ailesi, memleketi vs. hakkında birçok ayrıntı ortaya koymuş, eş ve çocuklarının sayılarıyla adlarını, doğum ve ölüm tarihlerini, evlendikleri gün ve saati dahi kaydetmiştir. Defterin kenarlarında olan bu bilgileri sonradan yazarın bir yakınının yazmış olması muhtemel ise de, hattın farklı olmaması ve kayıt tarihlerinin birbirine çok yakın bulunması bu ihtimali azaltmaktadır. Böyle olmakla beraber az da olsa kenarlarda bir yakınınca sonradan yazılmış bilgiler de vardır. Defterde kale fetihleri ve mukataa düzenlemeleri de geçmekte olup, bu da defterin seferdeki bir paşanın maiyetinde kâtiplik ve vergi işleri yapan bir kimse tarafından tutulduğunu açıkça göstermektedir.[3] Bu defter, seyahatnâme, şiirler mecmuası, fevâid deposu gibi özellikleri bir arada bulundurmakta olup, yazarın iyi bir şair olduğunu 146a yaprağında kayıtlı şu nottan anlayabiliriz:

Râmî Mehmed Paşa vezir oldukda söyledüğümüz târîhdir:
Gün gibi burc-ı şerefden tulû' itdi zemîn üzre
Ziyâlandı kamu 'âlem eger Rûmî eger Şâmî

Defterde, muhtelif tarihlerdeki afet ve depremler de ayrıntılı biçimde kaydedilmiş, o sırada oluşan kıtlık ve pahalılık da açıklanmıştır. Eserde Kayseri'den

2 Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4277/2.

3 Mesela: *İşbu gece ki mübârek Ramazân-ı şerîfün bayram gecesidür Pazarertesi gecesidür 1119 bayramıdur yatsuyı kıldukdan sonra paşa efendimizün mehterhânesini fasl iderken…* vrk. 150a

itibaren gidilen yerler numara verilerek sırayla anlatılmış olup, Kayseri'den sonra Kırşehri, Engüri, Ayaş, Beypazarı, Torbalı, Taraklı, Geyve, Sabancı, İzminid, Gekbüze, Kartal, Üsküdar, İslambol…. şeklinde gidiş ve dönüş yönünde toplam 120 yer anlatılmıştır. Anlatılan yerlere ait bilgiler 1-20 sayfa arasında değişmektedir. Yazarın seferlere kafile ile gittiği vrk. 205b'de geçen: *"..adamlarımızun iki yüz kadarı helâk oldılar bâkî kalanlar hastalıkdan iki sene mikdârı kurtulmadılar sonra biraz alışdılar. Basrada tamâm dört sene sâkin olduk."* ifadelerinden belli olmaktadır.

Tokat ve çevresine ait bilgiler

En çok sayfanın İstanbul'a ayrıldığı defterde Tokat ve çevresine ait bilgiler de yer almaktadır. Tokat ve çevresi, Kuzey Anadolu hattıyla batıdan doğuya dönüşte geçilirken anlatılmıştır. Bu hatta sırasıyla 68-Kasaba-i Handek, 69- Kasaba-i Bolu, 70- Kasaba-i Bayındır maa Çerkeş, 71- Medîne-i Tosya, 72-Kasaba-i Osmancık, 73- Medîne-i Amasiyye, 74- Kasaba-i İrek, 75- Kasaba-i Niksar, 76-Kasaba-i Karahisâr-ı Şarkî anlatılmıştır. Tokat ve çevresine ait yerler şu anda sadece İrek ve Niksar'ı kapsamakta olup, Bayındır, Çerkeş, Tosya, Osmancık, Amasya ve Karahisâr-ı Şarkî (Şebinkarahisar) Tokat'tan ayrı il veya ilçelerdir. Dolayısıyla defterin 172b-173a yapraklarında Tokat ve çevresi olarak geçen İrek ve Niksar'a ait bilgileri şu şekilde verebiliriz:

74- Kasaba-i İrek

Bu bir sahrânın ortasında köy mesâbesinde bir kasabadır. Haftada 'azîm pazarı durur. Sivas eyâletdir. Canik'e yakındır. Her Pazar ol kadar meyve gelir ki hisâba gelmez, müsâfir için her şey bulunur.

75- Kasaba-i Niksar

Bu bir büyük kasabadır. İrekden kalkan buna ulaşır, altı yedi sâ'atdir, yolları kimi açık kimi ormandır sarp değidir. Amasiyyeden Niksar yirmi sâ'atdir lâkin Amasiyyeden kalkan Taşovaya aşınca bir dağ vardır ormanlı ve sarp be-gâyet zahmet çekerler. Bu Niksar 'acâyib bağçesi çok yirdir. Çarşısı ve câmi'leri ve mükellef hanları ve mükellef evler ve saraylar binâsı gökcekdir. Bir ormanlı benddir dağın dibinde. Bir derenin ağzındadır, öni bir müntehâ sahrâdır ki ucı görünmez ve ol sahrânın ortasından bir ırmak akar Kelkit ırmağı derler. Sahrânın aşağı başında köprüsü vardır aslâ bir yerinden geçilmez, büyük ırmaktır, bahâr ol kadar taşar ki bir şey'e benzemez. Bu ırmağın başı Erzurum sancağında Kelkit kazâsından ve Şiran kazâsından ve çiminden çıkar illâ Kızılırmak çiminden çıkar. Kelkit ırmağının ekseri Trabzon dağlarından Şebinkarahihardan bir 'azîm su iner, güzin atılan geçilür, bahârın ol kadar taşar ve ol kadar kuvvetli akar ki tozı çıkar, zîrâ iri taşlıdır ve iniş aşağıdır, üç köprüsü Karahisâr öninde var ve bir köprüsü eski Karahisâr öninde var. Kurbağa köprüsü derler andan geçer Aşkar ovasının alt başında Kelkit ırmağına karışır deryâ olur. Koyluhisârdan Hacı Murad kal'a-

sından Niksar sahrâsına gelür Karadenize gider. Ve bu sahrâda ganim yonca olur ve güzel ekin olur, lâkin birinci kırmızı olur. Niksarın orta yerinden bir su akar üzerinde değirmenler ve bir nice denekleri var, şehrin orta yerinde dâyim eşerler. Bunun dahi haftada bir gün 'azîm pazarı durur. Meyve ganimdir ve ucuzlukdur. Şehrin üstüne havâle bir vîrâne-şekl kal'ası vardır. Suyı ne sovuk ve ne sıcak, insân gusl eylese gövdesi penbeye döner ve çamaşır yıkamağa sabun istemez, ol kadar pâk ider ki belki sabun ol kadar idemez. *Bundan böyle Erzurum eyâletdir bu dahi Sivasdır.*

Sonuç

Bu bildiride incelenen seyahatnâme, bir paşanın maiyetinde görevli bir şair ve kâtip tarafından tutulmuş kişisel bir defterde yer almakta olup, kütüphane kataloğunda Resmî-i Kayserî Seyahatnâmesi diye kayıtlıdır. Bu defterde Tokat ve çevresine dair verilen bilgiler 300 yıl öncesini ortaya koymaktadır. 300 yıl öncesinde İstanbul'dan Doğu'ya dönüşte Tokat havalisinde Osmancık-Amasya-İrek-Niksar-Şebinkarahisar hattı izlenmektedir. İncelediğimiz eserde bu hatta yer alan Merzifon, Suluova, Erbaa gibi önemli yerlerin anlatılmadığı dikkati çekmektedir. Eserin yazarı, bir paşanın maiyetinde görevli bir kâtip olduğundan paşa nerede konaklamışsa o da orayı görüp anlatma fırsatı bulmuş olmalıdır. Tokat, İstanbul'dan Erzurum'a gidiş güzergahında yer almadığından uğranılmamış ve anlatılmamış olsa gerektir. Eserde verilen bilgilere göre İrek, bir ovanın ortasında köy mesabesinde bir kasaba olup, haftada büyük bir pazar kurulmakta ve her pazar bol miktarda meyve gelmekte, yolcu için her şey bulunmaktadır. Niksar büyük bir kasaba olup İrek'ten buraya altı yedi saatte ulaşılmaktadır. Yolları sarp olmayıp kimi açık, kimi de ormandır. Amasya-Niksar arası yürüyerek yirmi saat, yaklaşık 100 km'dir; ancak Amasya'dan kalkan Taşova'yı aştığında ormanlı ve sarp, çok zahmet çekilen bir dağla karşılaşmaktadır. Niksar, bol bahçeli bir yer olup çarşısı, câmileri, mükellef han, ev ve binaları vardır ve dağın dibinde bir derenin ağzında güzel bir ormanlı benddir. Önünde uzanan ucu görünmez bir ova olup bu ovanın ortasından Kelkit ırmağı akmaktadır. Bu ırmak bir yerinden geçilemeyen büyük bir ırmak olup baharda çok kuvvetli akmaktan taşıp toz çıkarmaktadır. Niksar'da haftada bir gün büyük bir pazar kurulup bol ve ucuz meyve bulunmaktadır. Üstünde virane bir kalesi olan Niksar'ın suyu mutedil olup insan yıkandığında gövdesi pamuğa dönmekte, çamaşır yıkamada sabun gerekmemekte, sabundan daha iyi temizlemektedir.

Kaynakça

Asiltürk, Bâki, "Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler", Turkish Studies, 4/1-I, Winter (2009), s.911-995.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi,(Hz.Z.Danışman), Zuhuri Danışman Yayınları, İstanbul. 1969.

Resmî-i Kayserî Seyahatnâmesi, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4277/2.

Şemseddin Sami, *Kamusu'l-a'lâm,* 6 cilt, İstanbul 1306-1316.

Tokat-Yıldızeli Hattındaki Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Hankâh ve Câmi Evkafının 1845 Tarihli Muhasebe Defteri'nin Değerlendirilmesi

Volkan ERTÜRK*

Özet

Osmanlı Devleti'nde şehirlerin geliştirilmesi ve yenilenmesinde vakıf müesseseleri önemli rol oynamıştır. Bu itibarla özellikle askeri sınıf mensuplarının kurduğu ümera vakıfları şehircilik açısından büyük bir boşluğu doldurmuştur. Osmanlı şehirlerinde bir bölgenin temel yapı ihtiyaçlarının tespit edilmesinden sonra, orada yapılacak vakıf yatırımına ya hanedan mensupları ya da imparatorluğun askerî sınıf mensupları aracılık etmiştir. Böylelikle Osmanlı ümerası sultana ve onun nezdinde devlet kurumlarına itaat etmeyi reayasına hatırlatmıştır.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın kurmuş olduğu hankâh ve câmi evkafı Anadolu orta yol sisteminde Tokat-Yıldızeli ve Sivas güzergâhında bulunmaktadır. Bu meyanda oldukça işlevsel olduğunu düşündüğümüz bu vakıf müessesesi ve hankâh, o muhitten gelip geçenlerin konakladığı ve ihtiyaçlarını giderdiği bir kurumdur. Ayrıca Haremeyn-i Muhteremeyn Nezaretine mülhak evkaftan olan bu müessesenin 1845 tarihindeki muhasebe kayıtları araştırmamızın temelini teşkil edecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kemankeş, vakıf, Tokat, Yıldızeli, Sivas.*

Giriş

Vakıf, kelime olarak durdurmak, alıkoymak anlamına gelmektedir. Hukuki bir akid olan vakıf, insanın taşınır veya taşınmaz mülk veya emlâkını Allah'a yakın olmak amacıyla dinî, hayrî ve sosyal bir gaye için ebediyen bağışlamasıdır.[1] Bir başka deyişle vakıf, insanın yaratılışında var olan dayanışma ve iyilik yapma duygusunu hukuki statüye kavuşturarak, ona süreklilik sağlayan tüzel kişiliğe sahip hukuki ve sosyal bir kurumdur.[2]

* Yrd. Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Tarih Bölümü, volkanerturk@mynet.com

1 Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, XIII, Ankara 1982, s. 153-154; Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s. 27-30; Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 76-78; Ziya Kazıcı, *İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul 1985, s. 27-28; Şakir Berki, "Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38/1, Ankara 1981, s. 133; Ömer Hilmi Efendi, *İthâfü'l-Ahlâf fi Ahkâmü'l-Evkâf*, Ankara 1977, s. 13; Bahaeddin Yediyıldız, "Müessese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", *VD*, XV, Ankara 1982, s. 25-26.

2 Nazif Öztürk, "Yeni Vakıfların Amaç Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler", *VD*, XXV, Ankara 1995, s. 291; Samettin Gündüz-Yunus Aydın, "İslam'da Vakıf Müessesesi: Selçuklu ve Osmanlılarda Vakıflar", *TDA*, sayı: 164, İstanbul 2006, s. 131-132.

Osmanlı Devleti ile birlikte sistem ve uygulama sahası bakımından altın çağını yaşayan vakıf kurumu, devletin hâkimiyeti müddetince imparatorluğun ulaştığı sınırlar dâhilinde yüzyıllar boyu topluma hizmet etmiştir. Osmanlı toplumunda vakıf kuran ilk padişah olan Orhan Gazi ile başlayan vakıf kurma faaliyetine[3]en alt tabakadan en üst tabakaya kadar her kesimden insan, gücü nispetinde katkıda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde kurulan çok sayıdaki vakıftan dolayı Osmanlı medeniyeti, vakıf medeniyeti olarak adlandırılmaktadır.[4]

Şehirlerin kurulması ve gelişmesinde, baskı ve saldırılara karşı korunmasında vakıf sisteminin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Osmanlı şehirlerinin sosyal ve kültürel hayatında önemli rol oynayan vakıflar, bulundukları coğrafyayı ekonomik olarak cazip hale getiren unsurların başında gelmektedir.[5] Vakıflar, Osmanlıların, fethettiği bölgelerdeki yerleşmelerini kolaylaştırdığı gibi buralarda yapılan cami, medrese, tekke, zaviye ve imaretler, bölgenin İslamlaşmasında büyük rol oynamıştır.[6]

Osmanlı Devleti'nde şehirler, fiziki görünümleri ve yerleşim biçimleri bakımından birçok ortak özelliğe sahiptir. Şehirlerin birbirlerine benzemesinde ve şekillenmesinde vakıf müessesesi[7] önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı şehirlerinin sosyal ve kültürel hayatında önemli rol oynayan vakıflar, bulundukları coğrafyayı ekonomik olarak cazip hale getiren unsurların başında gelmekteydi.[8] Osmanlıların fethettikleri bölgelere yerleşmelerini kolaylaştıran vakıf sistemi sayesinde yapılan cami, medrese, tekke, zaviye ve imaretler buraların İslamlaşmasında büyük rol oynamıştır.[9]

Osmanlı Devleti'nde vakıf müesseselerinin yaygın olması tabiatıyla sadece padişahların kurdukları vakıflarla olmamıştır. Padişahların yanı sıra sultanlar, vezirler, beylerbeyiler, sancak beyleri, mahalli beyler ve malî durumu yerinde olan kişiler Allah rızası için birçok hayrî kurum kurmuş ve bu kurumların devamlılığını sağlamak için menkul ve gayr-ı menkullerinin bir kısmını ya da tamamını vakfetmişlerdir.[10]

3 Ali Himmet Berki, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *VD,* V, Ankara 1962, s. 127-129; Orhan Gazi'nin vakfiyesine dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten,* V/19, Ankara 1941, s. 277-288.

4 Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti,* İstanbul 2003, s.80.

5 Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD,* IX, Ankara 1971, s. 37.

6 Mehmet Beşirli, "Vakıf Kurumunun Önemi ve Tokat'ta Hamza Bey Evkafı Üzerine Bazı Bilgiler", *History Studies,* 2/1, 2010, s. 35.

7 Şehirlerin oluşması ve gelişmesinde vakıfların önemi için bkz. Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler," *VD,* VII, Ankara 1968, s. 53-73; Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü,* Ankara 2000; Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrat Sistemi", *Osmanlı,* V, Ankara 1999, s. 17-33; Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", *Osmanlı,* V, Ankara 1999, s. 34-43.

8 Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD,* IX, Ankara 1971, s. 37.

9 Mehmet Beşirli, "Vakıf Kurumunun Önemi ve Tokat'ta Hamza Bey Evkafı Üzerine Bazı Bilgiler", *History Studies,* 2/1, 2010, s. 35.

10 Orhan Kılıç, "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erçiş, Bargiri(Muradiye) ve Muş Vakıfları", *OA*, XXIV, İstanbul 2004, s. 243.

Osmanlı Devleti'nde yeni fethedilen yerlerin çok kısa bir zaman zarfında Osmanlı şehrine dönüşmesinde o bölgede kurulan selâtin ve ümera vakıflarının etkisi büyüktür. Sultan ve üst düzey devlet ricalinin imaret, han, hamam, cami ve medreseler tesis etmesi, halk nezdinde Osmanlı padişahının hâkimiyeti ve meşruiyetinin sağlamlaştırılmasına zemin hazırlamıştır.[11] Bu bir bakıma İbn-i Haldun'un "Bir hanedanın gücü, yaptırdığı eserlerle ölçülür" sözünü haklı çıkaran bir gelişme idi.[12]

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın Hankâh ve Câmi Evkafı

İmparatorluk coğrafyasının genelinde olduğu gibi Tokat ve çevresinde kurulan vakıfların da, bölgenin Türk şehrine dönüşmesinde rolleri büyüktür. Bu itibarla özellikle askeri sınıf mensuplarının kurduğu ümera vakıfları şehirleşme açısından büyük bir boşluğu doldurmuştur. Osmanlı şehirlerinde bir bölgenin temel yapı ihtiyaçlarının tespit edilmesinden sonra, o bölgede yapılacak vakıf yatırımına ya hanedan mensupları ya da imparatorluğun askeri sınıf mensupları aracılık etmiştir.

Tarihi İpek Yolu ve Anadolu orta kol menzil güzergâhı üzerinde bulunan Tokat şehri, Türk idaresine geçtikten sonra, vezirler ve önemli devlet adamlarının kurmuş oldukları vakıfların gelir kaynaklarının yoğunlukta olduğu bir bölge durumuna gelmiştir. Bilindiği gibi Anadolu Türk-Müslüman şehirlerinin çoğu nüfuzlu devlet adamları tarafından planlı olarak kurulmuş olan vakıf külliyeleri etrafında gelişmişlerdir.[13] İnceleme konumuz olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hankâh ve câmi evkafı bu meyanda ele alınabilecek bir vakıf kurumudur.

Osmanlı Devleti'nde Türk-İslam kültür ve medeniyetinin olgunlaşması ve yaygınlaşmasında câmilerin rolü büyüktür.[14] Osmanlı döneminde günümüzdekine nazaran daha geniş fonksiyonları olan câmilerin padişahlar tarafından inşa edilenlerine "selâtin câmileri", vezirler ve diğer devlet görevlileri tarafından yaptırılanları ise kurucusunun adına izafeten sadece câmi denmektedir.[15] Bununla beraber câmilerin etraflarına yapılan medrese ve imaret siteleri ile bölgede oturan insanların ihtiyaçlarına cevap veren külliyeler teşkil edilmekte, böylece yeni yerleşim birimlerinin kurulması ve gelişmesi sağlanmakta idi.[16] Araştırma konumuz olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın banisi olduğu vakıf, içinde barındırdığı hankâh ile "ayende ve revende"ye ev sahipliği yaptığı düşünülebilir. Bu meyanda vakfın, ortaya çıkan nüfus ile bölgenin gelişmesine katkı sağlaması olasıdır.

11 Irene Bierman, "The Ottomanization of Crete", *İn the Ottoman City and its Parts: Urban Structure and Social Order,* Newyork 1991, pp. 53-76.

12 H. Crane, "Ottoman Sultan's Mosques Icons of İmperial Legitimacy", *İn the Ottoman City and its Parts: Urban Structure and Social Order,* Newyork 1991, pp. 227.

13 Mehmet Akif Erdoğru, "Seydişehir Seydi Harun Külliyesi Vakıfları Üzerine Bir Araştırma", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* VII, İzmir 1992, s. 81.

14 Bahaeddin Yediyıldız, "Câmi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* Konya 1994, s. 76.

15 Önkal, Ahmet-Bozkurt, Nebi, "Câmi", *DİA,* VII, İstanbul 1993, s. 56.

16 İsmail Kurt, "Vakıf Müessesesi XV ve XVI. Asır Vakıfları", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler",* İstanbul 1997, s. 521.

İnceleme konumuz olan vakfı kuran Kemankeş Kara Mustafa Paşa Avlonya'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda geldiği İstanbul'da Yeniçeri ocağına alınmış, sırasıyla çorbacı, kul kethüdası, sekbanbaşı ve yeniçeri ağası olmuştur. Gerek yeniçeri ağalığı zamanında ocaktaki zorbaları temizlemesinden gerekse katıldığı Revan Seferi'nde göstermiş olduğu yararlılıktan dolayı IV. Murad'ın takdirini kazanmış ve kaptan-ı derya olarak atanmıştır. IV. Murad ile beraber gitmiş olduğu Bağdat Seferi esnasında Tayyar Mehmet Paşa'nın şehadeti üzerine 1638 tarihinde vezir-i azam olmuştur. IV. Murad'ın ölümünden sonra da bu makamda kalmayı başaran Mustafa Paşa, 1644 tarihinde idam edildiği sürece kadar önemli işler başarmış bir devlet adamıdır.[17]

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın banisi olduğu ve Anadolu orta yol sisteminde Tokat-Yıldızeli hattında bulunan bu vakıf Haremeyn-i Muhteremeyn Nezaretine mülhak evkaftandır. Bu müessesenin 1845 tarihindeki zabitleri İbrahim b. Ahmed ve Feyzullah b. Ömer nam kimselerdir. Tetkik ettiğimiz vakıf muhasebe kaydı vakf-ı mezburun 1845 senesi mart başlangıcından şubatın sonuna kadar olan süreci ihtiva etmektedir.

1845 Tarihli Vakıf Muhasebe Defteri'nin Değerlendirilmesi

Vakıf muhasebe defterleri, vakıfların gelir ve giderlerinin kaydedildiği defterlerdir. Bu defterler, vakıfların iktisadi durum ve faaliyetlerinde zamanla meydana gelen değişmeleri ve kurumsal gelişim tarihlerini ortaya çıkarmamızı sağlayacak bilgiler içermektedir. Yine muhasebe defterlerine dayalı olarak vakıfların iktisadi ve kurumsal gelişmeleri belirli bir dönemdeki iktisadi yapı ve sosyal şartlar ile birlikte değerlendirildiğinde iktisadi ve sosyal tarih açısından dikkate değer sonuçlar elde etmemize yardımcı olmaktadır.[18] Vakıf gelir ve giderlerinde zaman içinde ortaya çıkan dalgalanmalar vakfın büyüme ve küçülmesi ile ilgili temel gösterge olarak alınabilmektedir.[19]

Vakıf muhasebe defterlerinde öncelikle bir yerleşim merkezi etrafında kurulmuş olan vakıfları ve vakıf yapıları tespit etmek mümkündür. Ancak söz konusu muhasebe defterlerinin asıl önemi, vakfiyesi elde olmayan ve bulunamayan birçok vakfın varlığına işaret etmesidir. Gerçekten de yaşadığı müddet zarfında defalarca muhasebesi görülen vakıflar, muhasebe defterlerinde tek tek geçmektedir. Böylece diğer kaynaklarda tespit edilemeyen birçok vakfın varlığı bu kayıtlarla kanıtlanabilmektedir.[20]

17 Abdulkadir Özcan, "Kemankeş Mustafa Paşa", *DİA,* XXV, Ankara 2002, s. 248-250.

18 Kayhan Orbay, "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları, Vakfiyeler, Şeriyye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri", *VD,* XXIX, Ankara 2005, s. 38-39.

19 Kayhan Orbay, "Vakıf Muhasebe Defterlerinde Aynî Toplanan Tarımsal Gelirler ve Aynî Giderlerin Fiyatlandırılması ve Tarihsel Fiyatlar Endekslemeleri Konusunda", *OA,* XXIV, İstanbul 2004, s. 291.

20 Samettin Başol. "Bursa Sicilleri Arasındaki Vakıf Muhasebe Defterlerine Genel Bir Bakış", *Vakıf ve İktisat Sempozyumu,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014, s. 156.

Bu muhasebe kayıtları kazalarda görev yapan kadılar vasıtasıyla denetlenmekteydi. Vakıf yöneticisi olan mütevelli, vakfın yıllık mali tablosunu kadının incelemesine ve onayına sunardı. Kadı, mali tabloyu inceleyerek vakfın muhasebesini görür, eğer faaliyetlerde ve kayıtlarda bir usulsüzlük yoksa bunu şeriye siciline kayıt ederdi. Böylece tanıtımını yapacak olduğumuz muhasebe kayıtları veya defterleri[21] oluşmaya başlardı.

Şeriye sicillerinde bazen tek vakfın bir ya da birkaç yıllık muhasebesini içeren kayıtlar görülebildiği gibi bazen de şehirdeki hemen tüm vakıfların muhasebeleri bir şeriye sicili defterinde yazılı olabilmekteydi. Yine özellikle selâtin vakıfları gibi belirli büyük vakıfların muhasebelerinin kaydı için de ayrı bir defter tutulabilmekteydi. Süreç içerisinde vakıfların tekrar mali teftişi ve kayıtları yapıldıkça, siciller arasında yeni vakıf muhasebe defterleri ortaya çıkardı.[22]

İnceleme konumuzu oluşturan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın hankâh ve cami evkafının muhasebe dökümünü ihtiva eden defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf Defterleri serisinde 12448 no ile kayıtlıdır. A 3 kâğıdı boyutunda olan bu defter rika yazı türü ile yazılmıştır. Diplomatik açıdan tetkik edildiğinde ise 4 kısımdan oluşmaktadır. I. Kısımda başlık, II. Kısımda gelirler, III. Kısımda giderler, IV. Kısım ise onay kısmıdır.

Başlık kısmında vakfın yeri ve adı, idari bakımdan vakfın türü, muhasebe yılı, zabitlerinin isminin verildiği başlık cümlesi yer almaktadır. Daha sonra ikinci kısma geçilmiş, varidat-ı vakf-ı mezbur başlığı altında gelirlerin sıra ile isimleri ve kuruş olarak bedelleri listelenip, listenin sonunda toplanan miktar yazılmıştır. Giderlerin listelendiği üçüncü bölüm ise el masarifat-ı vakf-ı mezbur başlığı altında, giderlerin sıra ile isimleri ve kuruş olarak bedelleri listelenmiştir. Dördüncü kısmı oluşturan onay kısmında ise tarih ve muhasebeyi onaylayanların isim ve unvanları kaydedilmiştir.

Muhasebe defterini tahlil ettiğimizde vakfın gelirlerinin 4 köyün zahire öşürleri olduğunu görmekteyiz. 4 köyde ortak olarak tahsil edilen zahire öşrü buğday ve arpadır. Sadece bir köyde hayvan yemi olarak kullanılan fiğ'den öşür geliri kaydedilmiştir. Han-ı Cedid, Kal'a Kavak ve Kümbet karyelerinden tahsil edilen buğday öşrü 5.904 akçe, arpa öşrü 4.875 akçe, fiğ öşrü ise 335 akçedir. Toplamda vakfın zahire gelirlerinden müteşekkil bir senelik geliri 11.114 kuruştur. Bu gelirin % 53 'ünün buğday öşründen elde edildiğini görmekteyiz.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın vakfına tabi köylerden elde edilen gelirler, vakfın çeşitli kuruluşlarında çalışan görevliler, vakfın camisinin giderleri ve vak-

21 Vakıf Muhasebe Defterlerinin tanıtılması ve Osmanlı sosyo ekonomik tarihindeki önemlerinin izah edilmesi ile ilgili çalışmalar için bkz. Ali Açıkel, "Tokat Kazası Vakıf Muhasebe Defterleri (1880-1920), *Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları,* II, İstanbul 2014, s. 773-786; Galip Eken, " Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* IV, İzmir 2000, s. 75-82.

22 Samettin Başol. "Bursa Sicilleri Arasındaki Vakıf Muhasebe Defterlerine Genel Bir Bakış", *Vakıf ve İktisat Sempozyumu,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014, s. 151.

fa ait çeşitli kurumların tamirat masrafları için harcanmıştır. Vakıf kurumunun temel gider kalemini personel maaşı teşkil etmiştir. Ancak bu masraf kalemi zamana bağlı olarak en az artış gösteren, hatta çoğu zaman artmayan gider kalemiydi. Çünkü vâkıfın, vakfiyesine koyduğu şartlar kolay kolay değiştirilemediğinden, kendisi sağlığında görevliler için ne takdir etmişse görevlilere o ücret verilirdi. Dolayısıyla enflasyon gibi insanların geçimini yakından ilgilendiren ve derinden etkileyen en önemli faktör bile bu kuralı bozamazdı. Vakfın takdir ettiği ücret asırlarca geçerli olduğundan vakıf görevlilerine vakfiyede belirtilenden daha fazlası verilemezdi.

Vakfın gider kalemleri içinde en yüksek ücret zabitlere ödenen 1.170 kuruştur. Zabitler, vakfa tabi köylerde yaşayan reayanın gözetiminden sorumlu olan görevlilerdi. Zabitler, reayanın topraklarında yaşamasını sağlamak, köyünü izinsiz terk eden vakıf reayasını tekrar eski yerine iskan ettirmek, bu köylere dışarıdan herhangi bir müdahale yapılmasını engellemek, buraların vakfiye şartlarına göre idare edilmesini temin etmekle görevliydiler.

Zabitlerden sonra vakfın ikinci en büyük gideri imam ve hatip efendiye ödenen 996 kuruşluk giderdir. Müezzin efendiye 397 kuruş, Kayyım efendiye 534 guruşluk tahsisat ayrılmıştır. İlaveten Han-ı Cedid karyesinde sıbyan mektebinin muallimine de 378 guruş tayin edilmiştir. Ayrıca vakfa tabi Kavak karyesinde imam ve müezzine ödenen 46 guruşluk ayrı bir gider muhasebe defterine işlenmiştir.

Vakıf görevlilerine ödenen ücretler dışında vakfın mutad giderleri de mevcuttur. Zahirenin nakliye ücreti olarak 847 guruş tahsis edilmiştir. Han-ı Cedid cami-i şerifinde fürüzan olan ve aydınlatma malzemesi olarak kullanılan şem-i asel için 150 guruş ayrılmıştı. Aydınlatma malzemelerinden olan şem-i revgan, bal mumuna göre daha cüz'i bir ödenekti. Zira yapıldığı hammadde bal mumunun hammaddesine göre fiyat olarak daha ucuzdu. Şem- revgan için tahsis edilen ödenek şem-i aselin yarısı kadar olup 75 kuruştu.

Vakfın bir de önceden bilinip planlanmayan zuhurat kabilinden masrafları mevcuttu. Nitelik ve niceliği yıllara göre değişen bu masraflar vakıf binalarının onarımı, borç taksitleri, muhasebe ve diğer harçlarla nakliye gibi masraflardan oluşmaktaydı.

Vakfın giderleri içinde tamirat masrafları da önemli bir yekün teşkil etmekteydi. Bilindiği üzere gerek hayır kurumları gerekse bunları finanse eden işletmeler doğal ve beşeri faktörlerden dolayı zamanla harap olmak suretiyle vakıflara önemli bir mali külfet getirirdi. Bazen bu masraflar karşılanamayacak boyutlara ulaşır, vakıfların borçlanmasına ve hatta zamanla işlevsiz kalmalarına bile yol açabilirdi.

Vakfın mekteb ve cami-i şerifinin harap olan bazı kısımları için inşa bedeli 715 guruş, vakfın karbansarayının tamir masrafı olarak 753 guruş, vakfın kullan-

dığı bir köprünün tamiri için 49 kuruş, vakfın hamam ve kaldırımı ile çeşmelerinin tamir masrafı olarak da 998 guruş tahsisat ayrılmıştır. Ayrıca mutad olduğu üzere hazine-i hümayuna 750 guruş, vakfın resmi iş ve işlemleri için mahalli ve merkezi idaredeki birimlere ödenen muhasebe harcı olarak da 120 guruş olmak üzere toplamda tüm giderler 8.458 guruştur.

Tüm masraflardan arta kalan para ise 2.656 guruştur. Muhasebe defterindeki kayıtta bu paranın teamül olduğu üzere ayende ve revendenin yemek ihtiyaçlarına sarf olunması gerektiği belirtilmiştir.

Sonuç

Vakıf muhasebe defterlerinin sistematik tahlili ile yerel vakıfların ekonomik ve mali durumları, vakıfların ve vakıf eserlerinin bulundukları coğrafya ve şehir mimarisine katkıları, vakıflara gelir sağlayan binalar tespit edilebilmektedir. Ayrıca köy ve mezra isimlerinin tespiti, sosyal tarih ve tarihî coğrafya incelemeleri için son derece önemli malzeme oluşturmaktadır. Zira geçmişten günümüze gelinceye kadar pek çok yerleşim birimlerinin isimleri ve insan unsuru değişime tabi olmuştur. Bu nedenle tarihi coğrafyayı yeniden ortaya koymada vakıf muhasebe defterlerinin sağladığı yerleşim yeri verilerine ihtiyaç duyulmaktadır.

İlaveten, vakıfların sağladığı sosyal yardım, eğitim, sağlık ve kültür hizmetlerinin boyutları gibi meseleler açığa çıkarılmakta, bölgenin fakir halkının her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasında vakıfların oynadıkları rol ortaya konulmaktadır.

Endüstri, tarım ve hayvancılık sektörlerinden sağlanan her türlü gelir kaynakları, bütün harcama kalemleri, vakıfların devlete ödemekle yükümlü oldukları vergiler ve harçlar, vakıf gelir fazlalıklarının maliye hazinesine aktarılması gibi önemli bilgilere vakıf muhasebe defterlerinin incelenmesi sonucunda ulaşılabilmektedir.

İncelenen Kemankeş Kara Mustafa Paşa evkafının 1845 yılı muhasebesine göre, bu yılda vakfın gelirlerinin büyük bir bölümünü, kırsal gelirler/ürün vergileri oluşturulduğu görülmektedir. Vakfa bağlı köylerde buğday, arpa ve fiğ üretimi yapılmaktadır, yani Anadolu'nun birçok köyünde olduğu gibi buradaki vakıf köylerinde de kuru tarım ön plandadır. Bütçe hesabına göre vakfın gelirleri giderlerinden fazla görünmektedir. İlgili yıl muhasebesine yansıyan en önemli gider kalemlerinden birkaçı tamir ve onarım giderleri olduğu anlaşılmıştır. Demek ki bu yılda, vakfın yukarıda zikredilen çeşitli birimleri tamir edilmiş, bakım ve onarımı yapılarak hizmetini sürdürmesine çalışılmıştır. Muhasebe kaydından anlaşıldığına göre vakıf, en azından muhasebesi görülen yıl, görevli maaşlarını tam olarak ödeyebilmiş, arta kalan gelir fazlası da hankâha gelip gidenlerin taamiye masrafı için harcanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA. Evkaf Defterleri, **Defter No: 12448**

Araştırma ve İncelemeler

AÇIKEL, Ali. "Tokat Kazası Vakıf Muhasebe Defterleri (1880-1920), *Osmanlı Öncesi ve Dönemi Tarihi Araştırmaları,* II, İstanbul 2014, s. 773-786.

AKGÜNDÜZ, Ahmed. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996.

BAŞOL, Samettin. "Bursa Sicilleri Arasındaki Vakıf Muhasebe Defterlerine Genel Bir Bakış", *Vakıf ve İktisat Sempozyumu,* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2014, s. 151-164.

BERKİ, Şakir. "Vakıflar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38/1, Ankara 1981, s. 133-164.

BERKİ, Ali Himmet. "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", *VD,* V, Ankara 1962, s. 127-129.

BEŞİRLİ, Mehmet. "Vakıf Kurumunun Önemi ve Tokat'ta Hamza Bey Evkafı Üzerine Bazı Bilgiler", *History Studies,* 2/1, 2010, s. 32-44.

BİERMAN, Irene. "The Ottomanization of Crete", *İn the Ottoman City and its Parts: Urban Structure and Social Order,* Newyork 1991, pp. 53-76.

CRANE, H. "Ottoman Sultan's Mosques Icons of İmperial Legitimacy", *İn the Ottoman City and its Parts: Urban Structure and Social Order,* Newyork 1991, pp. 173-243.

DEMİREL, Ömer. *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü,* Ankara 2000.

EKEN, Galip. " Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* IV, İzmir 2000, s. 75-82.

ERDOĞRU, Mehmet Akif. "Seydişehir Seydi Harun Külliyesi Vakıfları Üzerine Bir Araştırma", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* VII, İzmir 1992, s. 81-132.

GÜNDÜZ, Samettin-AYDIN, Yunus. "İslam'da Vakıf Müessesesi: Selçuklu ve Osmanlılarda Vakıflar", *TDA*, sayı: 164, İstanbul 2006, s. 131-138.

KAZICI, Ziya. *İslamî ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul 1985.

KAZICI, Ziya. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti,* İstanbul 2003.

KILIÇ, Orhan. "1571 Tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defterine Göre Erçiş, Bargiri(Muradiye) ve Muş Vakıfları", *OA*, XXIV, İstanbul 2004, s. 243-255.

KUBAN, Doğan. "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler," *VD*, VII, Ankara 1968, s. 53-73.

KURT, İsmail. "Vakıf Müessesesi XV ve XVI. Asır Vakıfları", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler",* İstanbul 1997, s. 501-535.

ORBAY, Kayhan. "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları, Vakfiyeler, Şeriyye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrir Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri", *VD,* XXIX, Ankara 2005, s. 27-41.

ORBAY, Kayhan. "Vakıf Muhasebe Defterlerinde Aynî Toplanan Tarımsal Gelirler ve Aynî Giderlerin Fiyatlandırılması ve Tarihsel Fiyatlar Endekslemeleri Konusunda", *OA,* XXIV, İstanbul 2004, s. 289-301.

ÖMER HİLMİ EFENDİ. *İthâfü'l-Ahlâf fi Ahkâmü'l-Evkâf*, Ankara 1977.

ÖNKAL, Ahmet-BOZKURT, Nebi, "Câmi", *DİA,* VII, İstanbul 1993, s. 46-56.

ÖZCAN, Abdulkadir. "Kemankeş Mustafa Paşa", *DİA,* XXV, Ankara 2002, s. 248-250.

ÖZTÜRK, Nazif. "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", *Osmanlı,* V, Ankara 1999, s. 34-43.

ÖZTÜRK, Nazif. *Menşei ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983.

ÖZTÜRK, Nazif. "Yeni Vakıfların Amaç Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler", *VD*, XXV, Ankara 1995, s. 291-296.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten,* V/19, Ankara 1941, s. 277-288.

ÜLKEN, Hilmi Ziya. "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD,* IX, Ankara 1971, s. 13-37.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin. "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrat Sistemi", *Osmanlı,* V, Ankara 1999, s. 17-33.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin. "Câmi", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* Konya 1994.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin. "Vakıf", *İA*, XIII, Ankara 1982, s. 153-172.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin. "Müessese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi", *VD*, XV, Ankara 1982, s. 23-53.

Ali Şevki Erek Yatılı İlköğretim Bölge Okulu

Gülşah GÖL*

Cumhuriyetin erken dönemlerinden itibaren nüfusunun büyük bir kısmının kırsalda yaşaması sebebiyle bu durum ülkemizin başlıca eğitim sorunlarından birisi kabul edilmektedir. Bu meseleye getirilen çözüm arayışlarından birisi de; kırsal sahalarda kurulan yatılı okullar olmuştur. Çok çeşitli nedenlerle kurulan yatılı okullar, diğer örgün eğitim kurumlarından her yönüyle farklılık göstermektedir.

"**Yatılılık**" kavramı kendi içerisinde çeşitli anlamları barındıran bir **özelliğe** sahiptir. Yatılılık, **aile** hasretini, paylaşımı, **güzel** dostlukları ve bunun yanında çok çeşitli zorlukları da içinde barındırmaktadır. Çok çeşitli nedenlerle kurulan yatılı okullar, diğer örgün eğitim kurumlarından her yönüyle farklılık göstermektedir. Bu farklıların en önemlisi; yatılı okullarda yaşamın yirmi dört saat sürmesidir. Diğer okullar belirli bir saatte açılıp belirli bir saatte kapanırken yatılı okullar sürekli olarak açıktır. Bu okullar aynı zamanda öğrencilerin barındıkları evleridir. Sürekli olarak bir arada olan öğrenci ve öğretmenler zor şartlarda eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Ülkemizde yatılı okullar **eğitimin çeşitli kademelerinde** bulunmaktadır. Ancak bu çalışmamızın konusu **YİBO** olarak kodlanan, "**Yatılı ilköğretim bölge okullarıdır."**

YİBO'lar ilk olarak **1939 yılında** yoksulluk yüzünden eğitim sürecine katılamamış **köy çocukları** için açılmıştır. Daha sonra 1962 yılında 222 sayılı kanunda yapılan değişiklik ile ülkenin dört bir tarafına yayılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde YİBO'lar misyon değişikliğine de uğramıştır. Günümüzde çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kurulan Yatılı İlköğretim Bölge Okulları, terör yüzünden okulları kapatılan öğrenciler ile hiç okulu bulunmayan veya maddi durumu zayıf öğrencileri eğitim sistemi içerisine dahil etmeyi amaçlamıştır. Bölge eğitiminin sigortası olarak görülen bu okullar eğitim faaliyetleri yanı sıra bulundukları bölgenin halkı ile bütünleşerek, onların sosyal, ekonomik, kültürel, sportif ve teknolojik gelişimlerini sağlama gibi ağır bir misyonu da yüklenmiştir . Ülkemizin coğrafi açıdan dağlık, yerleşim açısından ise dağınık bölgelerinde kurulan bu okullar, köylerinde okul bulunmayan öğrencilere hizmet vermektedir.

Yatılı İlköğretim Bölge Okulları eğitim sistemi içerinde önemli bir yere sahiptir, bu önemlilik özellikle ülkemizin doğu ve güneydoğusunda daha belirgindir. Çünkü eğitim sürecinden kopmaların yoğunluklu olduğu bölgelerde YİBO'lar bir nebze öğrencilerin eğitim sürecinde kalmalarını sağlamaktadır. Yİ-

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezunu, TOKAT.

BO'ların amaçları aşağıda sıralanmıştır;

1. Nüfusu dağınık olan yerleri öğretmene ve okula kavuşturmak

2. Köylerde özel eğitime, korunmaya muhtaç çocuklarla, okul öncesi eğitim için sınıflar açılmasını sağlamak

3. Çevrenin sağlık, tarım, halk eğitimi ve her türlü kalkınma faaliyetine bir merkez vazifesi görmek

4. İlkokulu bitiren çocuklar için mecburi öğrenim çağının dışına çıkıncaya kadar tamamlayıcı kurslar ve sınıflar açmak ve bölge şartlarına göre çocuklara pratik kazandırmak, bu çocuklardan yetenekli olanlara ileri öğrenim imkânları hazırlamak

5. Bağımsız eğitmenli okullarda mezun olan çocukların beş sınıflı ilkokulu bitirmelerini sağlamak

6. Civarda tek öğretmenli ilkokullarda okuyan dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin birkaç öğretmeni bulunan okullardan faydalanmalarını sağlamak

7. Çevre öğretmenlerinin birleşip görüştükleri ve tecrübelerini paylaştıkları bir yer olmak ve öğretmenlerin işbaşında yetiştirilmelerine hizmet etmektir [2].

Bir YİBO'da göreve başlayan okul müdürünün yapacağı ilk iş, kendisine okulda başaracağı yeni hedefler belirlemektir. Aslında her okul müdürü Ulusal Eğitim Programında böyle bir çerçevenin çizildiğinin farkındadır. Ancak, bu amaçları başarmak için her okul kendi yaklaşımını belirleyebilir. Okul müdürü, bu amaçlara etkili bir şekilde ulaşmak için tüm çalışanları ile işbirliği içinde çalışmalıdır. Jones ve diğerleri (1989) her okulun başarması gereken amaçlar arasında aşardakileri saymaktadır:

1. Okul tüm öğrencilerin zihinsel, sosyal ve fiziksel potansiyellerine ulaşabilecekleri güvenli ve mutlu bir çevre sağlamayı amaçlamalıdır.
2. İlköğretimin sonunda çocuklar:
    - Akıcı ve anlayarak okuyabilmelidir;
    - Sayılarla dört işlemi yapabilmeli;
    - Yerel, ulusal ve dünya çapında tarih ve coğrafya bilgisine sahip olabilmeli;
    - Motor kontrol ve koordinasyon geliştirebilmeli;
    - Başkalarına saygı gösterebilmeli;
    - Mantıklı ve ahlaki yargılamalarda bulunabilmeli;
    - Temel araştırma becerilerini (örneğin kaynak ve içerik taraması) kullanabilmeli;

- Bilimin basit gerçeklerini bilebilmeli;
- Açık bir şekilde konuşabilmeli;
- Karşısındaki dikkatli bir şekilde dinleyebilmeli;
- Temel dilbilgisi kurallarını uygulayabilmeli;
- Okunabilir el yazısı yazabilmeli.

YİBO'larda öğrencilerin barınma, yiyecek, giyecek, kırtasiye ve benzeri ihtiyaçları ile birlikte aylık harçlıkları devlet tarafından karşılanmaktadır. Bu ekonomik destek, ailelerin çocuklarını eğitim sürecine dahil etmelerini olumlu etkilemektedir. Fiziksel alt yapı, dersliklerin düzeni ve eğitim teknolojileri açısından kimi YİBO'lar diğer ilköğretim kurumlarına oranla daha dağınık durumdadır.

Kurumların bulundukları çevre üzerinde oluşturdukları sosyal etkiler göz ardı edilemez, Kurumlar, toplumda olumlu ya da olumsuz işlevlere sahiptirler. Kurumların, bireyin toplumsal davranışlarını kolaylaştırmaları, bireyler arası davranışlarda uyumu sağlamaları, toplumsal denetimi sağlamaları, toplum açısından güvenlik ve denge aracı olmaları gibi olumlu işlevleri vardır. Bu bağlamda eğitimin toplum açısından taşıdığı işlevler, diğer kurumlarla kıyaslandığında çok daha büyük bir önem taşımaktadır. Eğitim kurumları, toplumun kültürel mirasını genç kuşaklara aktarmak, ekonominin gereksinim duyduğu insan gücünü yetiştirmek, bireylere mesleki bilgiler ve beceriler kazandırarak onları yeni mesleklere hazırlamak, bilimi geliştirmek, yenilikçi ve toplumsal değişmeyi sağlayıcı bireyler yetiştirerek ülkelerin ve bireylerin gelişiminde katkıda bulunmak gibi misyonlara sahiptirler. Yatılı İlköğretim Bölge Okulları, ülkemizdeki bölgeler arasındaki eğitim farkının azaltılması, eğitimde fırsat eşitliği sağlanarak toplumun her kesimine, yurdun her yöresine eğitim ve öğretim faaliyetlerinin ulaştırılmasını amaçlamaktadır.

Yatılı İlköğretim Bölge Okulları'ndaki açılan kurs ve yürütülen sosyal etkinlik faaliyetleri bu bölgelerde yaşayan bireylere kültürel anlamda donanım sağlanabilmesine katkıda bulunmuştur. Sosyal etkinlik faaliyetleri açısından okulların ihtiyaç duydukları fiziksel olanaklara sahip olabilmesi için çeşitli projeler ve çalışmalar yapılmıştır Okulların yemekhane, kütüphane, müzik odaları, tiyatro salonları gibi alanları eskiye oranla daha gelişmiş, iyi duruma gelmesi sağlanmıştır.

Bu okullardaki etkinliklerin kırsal bölgelerde yaşayan topluluklara sağladığı kültürel etkileri şu şekilde olmuştur;

*Yatılı İlköğretim Okulları'ndaki bütün sosyal etkinlikler ve açılan kurslar, kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin düşünce ve yaşam tarzlarında değişiklik ve gelişmelere yol açmıştır.

*Yatılı İlköğretim Bölge Okulları'nda verilen eğitimlerle, bireyler demokratik hak ve özgürlüğün ne olduğunun farkına varmış ve kendi kişisel hak ve özgürlüğünü nasıl koruyabileceği konusunda aydınlanmıştır.

Yatılı ilköğretim bölge okullarında sunulan sosyal ve kültürel olanaklar sayesinde sanatsal, sosyal ve eğitim etkinliklerine katılımların artması sağlanmıştır.

Nüfusun az veya dağınık olduğu yerlerde; köyler gruplaştırılarak, merkezi durumda olan veya durumu uygun bulunan köylerde ilköğretim bölge okulları ve bunlara bağlı pansiyonlar, gruplaştırmanın mümkün olmadığı yerlerde ise yatılı ilköğretim bölge okulları veya gezici okullar açılabilir. Gezici okullarda gezici öğretmenler görevlendirilir. Bu okullarda yetiştirici sınıflar ve kurslar da açılabilir.Şehir ve kasabalarda, ihtiyaca göre yatılı veya pansiyonlu okullar kurulabilir.

Okul Binaları

İnşa edilecek okulların büyüklüğü de önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.En uygun büyüklüğün okulda eğitim ortamını oluşturan eğitim yeri, öğrenci sayısı, araç gereçlerin sayısı ve niteliği, sağlık koşullarına vb. her etkenin uygun büyüklükte, sayıda ve nitelikte olmasını sağlamak şeklinde olması gerekmektedir. Bu şekilde savurganlık ve bunlardan yoksunluk önlenebilir ve en yüksek verim alınabilir. Küçük okullar ile büyük okulların nerede ayrıldığı konusunda kesin bir görüş birliği yoktur. Küçük okullar için öğrenci sayısı 200 ila 1000 öğrenci arasında değişirken; büyük okullarda bu sayı 3000 ila 5000 arasındadır.Bununla birlikte ilköğretim okulları için uygun büyüklüğün 300–400 öğrenci arasında olması yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Okulların göze hitap eden bir mimari ile inşa edilmesi öğrenci ve eğitim işgörenlerinin güdülenmesi ve başarıya katkı sağlayacağı gibi, örgüt kültürünün de olumlu yönde gelişmesine katkı sağlayacaktır. YİBO'ların bina yapısı diğer ilköğretim kurumlarından farklıdır. Bu kullarda, derslik, işlik, uygulama bahçesi, kütüphane gibi eğitsel tesislerin yanında mutfak, banyo, çamaşırhane, yemekhane, yatakhane, revir, kuru gıda, kırtasiye, giyecek ambarları, soğuk hava, günlük erzak, yakıt ve su depoları, kiler gibi tesislerde bulunmaktadır. Okul binalarının yapımında dikkate alınması gereken bir kısım özellikler şu şekilde belirtilmiştir:

1. Bina, o bölgede sıklıkla oluşan doğal afetlere dayanıklı ve bölgenin iklim ve arazi koşullarına uygun şekilde inşa edilmelidir.
2. Bina, ısınma, havalandırma, nem oranı, aydınlatma, ses yalıtımı açılarından yeterli olmalıdır.
3. Bina planı estetik, ergonomik, eğitim öğretimin amaçlarına uygun, kullanımı ve işletilmesi kolay olacak tarzda hazırlanmalıdır.
4. Bina, tehlike anında kullanılacak yangın çıkışları ve merdivenleri, sığınaklar vb. olanaklara sahip olmalıdır.
5. Okullarda engelli işgören ve öğrencilerin bulunabileceği düşünülerek tasarım sırasında engellilere yönelik tedbirler alınmalıdır.
6. Okullar binaları kısa ve uzun vadeli gereksinimleri karşılayacak esneklikte tasarlanmalıdır.

Bina tasarımında dikkat edilmesi gereken bir başka konu da çalışma ortamında kullanılan renklerdir. İşgörenlerin çalışma ortamlarında kullanılan renklerin de verimliliği artırdığı düşünülmektedir. Türkiye' de çalışma ortamında genellikle, deniz mavisi, yeşil, beyaz, mavi, açık mor gibi parlak olmayan renkler tercih edilmektedir. Eğitim işgörenlerinin çalışma ortamlarında da 2000 yılından itibaren renk seçimlerinde özen gösterilmektedir. İlköğretim okullarında 2000 yılı ve sonraki yıllarda dış cephe renklerinde sarı ve somon rengi kullanılmaktadır. Okul binaları, bulundukları yerlerde gerçekleşebilecek doğal afetler göz önünde bulundurularak kapıları dışa açılacak şekilde tasarlanmalıdır.Özel Öğretim Kurumlarına Ait Standartlar Yönergesine göre dersliklerin kapıları en az 90 cm. genişliğinde olmalı, 140 cm. ve daha büyük kapılarda çift kanat kullanılmalıdır

Bu amaçları gerçekleştirmek için açılan okullardan biride; Tokat, Turhal, Dökmetepe Köyü'nde bulunan Ali Şevki Erek Yatılı İlköğretim Okulu'dur. 1994'te yapımına başlanan okul 17 Eylül 1998'de eğitim ve öğretime açılmıştır. Ali Şevki Erek Yatılı İlköğretim Bölge Okulu başta Dökmetepe Köyü olmak üzere bölgedeki yerleşim yerlerinin de çocuklarına eğitim hizmeti vermiştir. 2014 yılında öğrenci sayısındaki yetersizlikten dolayı kapatılan Ali Şevki Erek Yatılı İlköğretim Bölge Okulu eğitim-öğretim hizmetine Ali Şevki Erek İlköğretim Okulu olarak devam etmektedir.

Okulun Müdürleri

Ali Şevki Erek Yatılı ilköğretim bölge okulunda görev yapan ilk müdür. Mehmet Pektezel

1957 Yılında Zile'de doğdum. İlk-orta ve Lise tahsilimi Zile'de tamamladım. Gaziantep Eğitim Enstitüsinden 1980 yılında mezun oldum.

19.12.1983 tarihinde meslek hayatıma Malatya Doğanşehir-İmam-Hatip Lisesinde başladım. Sırasıyla Turhal-Necip İlköğretim Okulu Fen Bilgisi öğretmenliği ve okul Müdürlüğü, Turhal Ali Şevki Erek Yatılı İlköğretim Bölge okulu Fen Bilgisi öğretmenliği ve Okul Müdürlüğü ve Tokat Atatürk Anadolu Lisesi Müdürlüğü olarak görev yapmaktayım. Milli Eğitim Müdürlüğü ve Bakanlığın açtığı çok sayıda seminer ve kurs bitirme ile yine Kaymakamlık ve Milli Eğitim Müdürlüğünün verdiği Takdir Teşekkür belgeleri almıştır. Halen Atatürk Anadolu Lisesi Müdürlüğü görevini yürütmekte olup evli ve 2 çocuk babasıdır.

Ali Şevki Erek Yatılı ilköğretim bölge okulunda görev yapan ikinci müdürüdür.

Mehmet Ali ARSLAN

1964 yılında Tokat´ın Günçalı Köyü´nde doğdu. İlk öğrenimini Günçalı Köyü´nde, orta öğrenimini Tokat Devrim Ortaokulu´nda, lise öğrenimini Turhal Lisesi´nde tamamladı1985 yılında Amasya Eğitim Yüksek Okulu Sınıf Öğretmenliği´ni bitirdi. 1985 yılında Erzurum ili Tekman ilçesi Akçakoca Köyü İlkokulu´na atandı.1987 yılında Tekman ilçesi Taşken Köyü İlkokulu´na il içi ataması yapıldı. 2 Ekim 1989 yılında Tokat Merkez Günçalı Köyü´ne tayin oldu. 2000 yılında Tokat Merkez Kemalpaşa İlköğretim Okulu´na tayin oldu. Burada 3 yıl çalıştıktan sonra Kat İlköğretim Okulu´na müdür olarak atandı.2010 yılında okul müdürlerinin görev yeri değişikliği nedeniyle Turhal Ali Şevki Erek YİBO´ya tayin oldu. Evli ve 2 çocuk babasıdır.

Okulun Öğrenci Aldığı Bölge ve Öğrenci Alımı

Yatılı İlköğretim Bölge Okullarının öğrenci aldığı bölge ve öğrenci kaydı şu şekilde sağlanmaktadır; 1964 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı İbrahim Ökten imzasıyla İlköğretim Genel Müdürlüğü tarafından valiliklere gönderilen genelgede; 222 sayılı kanunun 6.maddesine göre 22 yatılı bölge okulunun kurulduğu bildirilmekte ve bu kurulan bölge okullarının her birinin öğrenci alacağı okulsuz köylerden kendisine bir bölge kuracağı, en geç nisan ayı başında öğrencilerini toplayacağı; donatım ve tesislerin teslim alınmadığı için okulların alacağı öğrenci sayılarının imkanlara göre illerce saptanacağı; bölge okullarına, kom ve mezralar halindeki dağınık yerleşme alanlarının okul binası yapılmamış ve okul açılmamış köylerin çocukları ile bağımsız eğitmenli okulların mezunu köylü çocukların yatılı olarak alınacağı; bölge okullarının bulunduğu yerde ya da yakınlarında yerleşik olan ailelerin çocuklarının da imkân olduğu takdirde gündüzlü olarak bu okullara alınabileceği ve bu öğrenciler için bölge okullunda

ayrıca gündüzlü sınıfların açılabileceği veya yatılı öğrencilere ait olan sınıflarda öğrenim görebilecekleri; öncelikli olarak okulu bulunmayan ya da bağımsız eğitmenli okula sahip köylerden, 6972 sayılı kanuna göre, korunma kararı alınmış çocuklardan yetiştirme yurdunda sıra bekleyenlerin, yurtlarda sıraları gelinceye kadar bölge okullarına alınacakları; bölge okullarına, yatılı olarak okulu bulunan köy, kasaba ve şehirlerden öğrenci alınamayacağı ve bu şekilde alınmış öğrencilerin ilişiklerinin 1964 ders yılı sonunda kesileceği belirtilmektedir. Bu genelgede bölge okullarına alınacak öğrencilerin önceliklerinin yanı sıra bölge okullarındaki işleyişin nasıl olacağı hakkında da bilgi verildi. Bu okullarda öğretim karma olarak yapılacağı; kız ve erkekler için açılmış olan bölge okullarının kapasitelerinin arttırılarak karma hale getirileceğinin sağlanacağı; bu okulların öğrencilerinin tatilde geçirdiği köy hayatının okul tarafından izlenmelerinin yanı sıra öğrencilere kitap, oyuncak gibi yardımlarla velilerine rehberlik edilmesi gerektiğini; öğrenciler okula geldikçe sıkı bir sağlık muayenesinden geçirildikten sonra ruhsal ve sağlık gözlem dosyalarının biran önce düzenlenip eksiksiz bir şekilde tutulacağı; okul içinde öğrenci, öğretmen, memur, hizmetli, ziyaretçi ve iş takipçisi olan herkesin Türkçe dışında hiçbir yerli dil kullanamayacağı; okullarda okunan Öğrenci Andı ve İstiklal Marşı başta olmak üzere ulusal marşların, okul şarkılarının, halk türkülerinin, zeybek, halay gibi ulusal dans ve oyunların öğrencilere her sabah ve uygun olan diğer saatlerde tekrar ettirileceği ve kısa zamanda öğretilmeye çalışılacağı belirtilmektedir. Bu genelgeden de anlaşılabileceği gibi bölge okulları, ilkokul çağına gelmiş ama maddi olanaklarının yoksunluğundan ya da yaşadığı yerleşim yerinin zor koşullarından dolayı okula gidemeyen çocuklara ilköğretim hizmetini götürebilmeyi ve onlara nitelikli eğitim-öğretim sağlayabilmeyi hedeflemiştir. Bölge okullarının ortaya çıkmasındaki en önemli etken bu okulların varlığına gerçekten ihtiyaç duyan ilkokul çağındaki çocuklardır; bundan dolayı bu okullara yapılacak olan öğrenci kayıtlarında bazı öncelik ve sınırlamalar yer almaktadır. Yatılı İlköğretim Bölge Okulları'na her koşulda öncelikle okulsuz köylerin mecburi öğrenim çağına gelmiş çocukları alınmaktadır.

Anadili Türkçe olmayan çocuklar için açılan bölge okullarında öğrenci mevcudiyetinin en fazla yarısının ana dilinin Türkçe olmasına dikkat edilmektedir. Bu amaç doğrultusunda gerektiği takdirde başka bölgelerde yerleşik, korunmaya ve özel eğitime muhtaç çocuklardan da faydalanılmaktadır.

Yatılı İlköğretim Bölge Okulları'na öğrenci kaydı ile ilgili ayrıntılı bilgiler Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne ait İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nde belirtilmektedir. 1993 yılında yayınlanan bu yönetmelikte Yatılı İlköğretim Bölge Okulları'na öğrenci kaydı şu şekilde belirtilmiştir:

a) Yatılı ilköğretim bölge okullarının öğrenci alacağı bölge, her öğretim yılında kayıtlar başlamadan üç ay önce il milli eğitim genel müdürü veya görevlendireceği yardımcısının başkanlığında, ilçe milli eğitim müdürleri, ilköğretim müfettişleri bölge grup başkanları, yatılı ilköğretim bölge okulu müdürlerinden kurulacak bir komisyon tarafından tespit edilir.

b) İlçe milli eğitim müdürleri bölgelerindeki okulsuz yerleşim birimlerinde bulunan zorunlu öğrenim çağındaki çocuklar ile 8 inci sınıftan mezun olan öğrencilerin sayısını dikkate alarak 1 ve 6 ncı sınıfa alınabilecek öğrenci sayısını yatılı ilköğretim bölge okulu müdürleriyle birlikte tespit ederler.

c) Okulu bulunmayan veya çevresindeki okullara gidip gelmekte güçlük çekilen ve taşımalı eğitim uygulaması dışında kalan yerleşim birimlerinde ikâmet eden zorunlu öğrenim çağındaki çocuklar, yatılı ilköğretim bölge okullarına alınırlar. Yatılı ilköğretim bölge okullarının 5 inci sınıfını bitirenler 6 ncı sınıfa sınavsız kaydedilirler. Yatılı İlköğretim Bölge Okulları'na sınavla öğrenci kaydı ise aynı yönetmelikte şu şekilde belirtilmiştir:

Madde 22 - Altıncı sınıfa alınacak öğrencilerin sınavı, kayıt tarihinden başlayarak bir hafta içinde Türkçe ve Matematik derslerinden yazılı olarak yapılır.

a) Sınav komisyonu, okul müdürünün başkanlığında, beşinci sınıf öğretmenleri ile varsa Türkçe ve Matematik öğretmenlerinden oluşur. Sınav komisyonu üç kişiden az olamaz.

b) Alınacak öğrenciler, sınavsız kaydı yapılacakların sayısı ve açık kapasite göz önünde bulundurularak en yüksek puandan başlanmak suretiyle tespit edilir. Kapasitesi müsait okullarda, kız öğrenciler sınavsız kaydedilir.

c) Sınav kağıtları iki, tutanaklar ise üç takvim yılı saklanır. Milli Eğitim Bakanlığı, 1997 yılında İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nde bazı maddelerinin değiştirilmesine dair bir yönetmelik yayınlamıştır. Yönetmelikte, Yatılı İlköğretim Bölge Okulları ile ilgili şu gibi bilgilerin değiştirildiği belirtilmiştir. Madde 13 – Aynı yönetmeliğin 21. maddesi madde başlığı ile aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Yatılı İlköğretim Bölge Okulu İle Pansiyonlu İlköğretim Okuluna Öğrenci Kaydı:

Yatılı ilköğretim bölge okulu ile pansiyonlu ilköğretim okuluna öğrenci alınırken aşağıdaki esaslara uyulur.

a) Yatılı ilköğretim bölge okulu ile pansiyonlu ilköğretim okulunun öğrenci alacağı bölge ve öğrenci sayısı, kayıtlar başlamadan bir ay önce il milli eğitim müdürü veya görevlendireceği yardımcısının başkanlığında, ilçe ve milli eğitim müdürleri, yatılı ilköğretim bölge okulu ve pansiyonlu ilköğretim okulu müdürlerinden kurulu bir komisyon tarafından 15. maddede belirtilen plânlama da dikkate alınarak tespit edilir.

b) Okulu bulunmayan yerleşim birimlerinde veya birleştirilmiş sınıfları bulunan okullarda ilk beş sınıfı tamamlayan ve taşımalı öğretim kapsamına alınamayan zorunlu eğitim çağındaki öğrenciler yatılı ilköğretim bölge okulu veya pansiyonlu ilköğretim okuluna alınırlar. Milli Eğitim Bakan-

lığı tarafından 2003 yılında yayınlanan İlköğretim Kurumları Yönetmeliği'nde ise Yatılı İlköğretim Bölge Okulları'na öğrenci kaydı şu şekilde yer almıştır: Yatılı ilköğretim bölge okulu ile pansiyonlu ilköğretim okuluna kayıtta aşağıdaki esaslara uyulur.

a) Yatılı ilköğretim bölge okulu ile pansiyonlu ilköğretim okulunun öğrenci alacağı bölge ve öğrenci sayısı, kayıtlar başlamadan en az bir ay önce il milli eğitim müdürü veya görevlendireceği yardımcısının başkanlığında, ilçe milli eğitim müdürleri, yatılı ilköğretim bölge okulu ile pansiyonlu ilköğretim bölge okulu müdürlerinden kurulu bir komisyon tarafından, 16 ncı maddede belirtilen plânlama da dikkate alınarak tespit edilir.

b) Okulu bulunmayan, öğrenci yetersizliği nedeniyle okulu kapatılan yerleşim birimlerindeki öğrenciler ile birleştirilmiş sınıfları bulunan okullarda ilk beş sınıfı tamamlayan taşımalı ilköğretim kapsamına alınamayan zorunlu öğretim çağındaki öğrenciler de yatılı ilköğretim bölge okulu ile pansiyonlu ilköğretim okullarına alınırlar. İlinde yatılı ilköğretim bölge okulu veya pansiyonlu ilköğretim okulu bulunmayan öğrenciler diğer illerdeki yatılı ilköğretim bölge okulu veya pansiyonlu ilköğretim okullarına yerleştirilir.

c) Olağanüstü durumlarda ve özel durumu olan öğrencilerin kayıtları, yatılı ilköğretim bölge okulu veya pansiyonlu ilköğretim okullarına yapılır. 2006 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan yönetmelik değişikliğinde yukarıda belirtilen 22. madde'de yapılan tek değişiklik Yatılı İlköğretim Bölge Okulu ile birlikte Pansiyonlu İlköğretim Okulu'nun isminin yer almamasıdır. Bunun sebebi 2006 yılında Pansiyonlu İlköğretim Okulları'nın Yatılı İlköğretim Bölge Okulları'na dönüştürülmüş olmasıdır.

Pansiyonların bütçeleri, malî yıl itibariyle düzenlenir ve Millî Eğitim Bakanlığınca onaylanır. Pansiyonların her türlü alım-satım, onarım işlemleri 08/09/1983 tarih ve 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu hükümlerine göre yürütülür. Okul müdürü, pansiyonlarda görevli müdür yardımcısı, belleticiler, memur ve hizmetliler ile nöbetçi oldukları günlerde öğretmenler pansiyon tabelasına dahil edilerek ücretsiz yemek yerler. Pansiyonların bağlı bulundukları okulların öğretmenleri, memurları ve hizmetlileri ile gündüzlü öğrencileri her gün için tabela gereğince kişi basma düzen günlük ücretin % 55'ini ödemek şartıyla pansiyon tabelasına dahil olarak öğle yemeği yiyebilirler. Bunların yemek paraları her aybaşında peşin alınır. Alınacak ücretler hesaplanırken bir önceki ay tabelasının günlük ortalaması esas tutulur. Bunlardan yemek yemiyecekleri günleri ile resmî tatil günleri hesaba katılmaz. Bu suretle yemek parası vermiş olanlara yenilmeyen öğünler için paraları geri verilmez veya ertesi aya devir olunmaz. Ancak, okul bir hafta veya daha fazla süreyle tatil edilirse bu günlere isabet eden ve alınan ücret bir sonraki ayın hesabına aktarılır.

Ali Şevki EREK'in Özgeçmişi

1935 yılında Tokat'ta doğdu. İlk öğrenimini Tokat İbni Kemal İlkokulu´nda, orta öğrenimini Tokat Ortaokulu´nda, lise öğrenimini ise Tokat Gazi Osman Paşa Lisesi´nde yaptı. 1959 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Tokat'ta serbest avukatlık yaptı. 1966 yılında resmen Adalet Partisi'ne girdi. Teşkilatın bütün kademelerinde görev aldı. Milletvekili olmadan evvel il başkanlığı vekilliğini yürüttü. 1973 yılında Dördüncü Dönem, 1977 yılında Beşinci Dönem Milletvekili olarak Adalet Partisi´nden (AP) Tokat Milletvekili seçildi. TBMM Milli Eğitim Komisyonu, Anayasa Komisyonu Üyelikleri, Adalet Partisi (AP) Genel Merkez Hukuk Bürosu Başkanlığı görevlerinde bulundu. 12 Eylül 1980 ihtilalinden sonra bir süre siyasi yasaklı kaldı. Bu dönemde serbest avukatlık yapmaya devam etti. Ara verdiği siyasete önce Büyük Türkiye, daha sonra Doğru Yol Partisi´nde devam etti. 1991 seçimlerinde 19. Dönem, 1995 seçimlerinde 20. Dönem, 1999 seçimlerinde, 21. Dönem Doğru Yol Partisi'nden (DYP) Tokat milletvekili olarak tekrar TBMM´ye girdi. 1980'den önce üç yıl iki defa Gençlik ve Spor Bakanlığı, bir defa Devlet Bakanlığı, 1991'den sonra iki yıl Gümrük ve Özelleştirmeden Sorumlu Devlet Bakanlığı ile Ulaştırma Bakanlığı görevlerinde bulundu. Süleyman Demirel'in Genel Başkanlığı ve Başbakanlığında 3 yıl Kadın ve Gençlikten Sorumlu Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkan Yardımcılığı, Prof.Dr Tansu Çiller'in Genel Başkanlığı ve Başbakanlığında Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Sekreterliği (1996) ve Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkan Yardımcılığı (1997 – 1999) görevlerini yerine getirdi. Erek, evli ve 2 çocuk babasıdır.

XV ve XVI. Yüzyıllarda Zile Kazasında Değirmenler

Murat HANİLÇE*

Özet

XV ve XVI. yüzyılda Zile, Rum eyaletinin yerleşik hayatı temsil eden Amasya, Tokat ve Sivas gibi şehirleri ile göçebe Dulkadirli ve Uluyörük kitlelerinden müteşekkil Yozgat coğrafyası arasında sıkışmış bir kazaydı. Bu açılardan kendisine yakın Tokat ve Amasya'ya oranla küçük ve nüfus bakımından seyrek olan Zile kaza merkezi adeta güneyindeki göçebe kuşağa şehirsel fonksiyonlar sunan önemli bir merkezdi. Zile kazasının başlıca ekonomik girdileri tarımsal üretime dayalıydı. Kırsal kesimin ödediği vergilerin 1455'te % 79,6'sı buğday ve arpa üreticilerinden toplanmaktaydı. 1455-1574 arasında, yörede, hububat üretimi dışında meyve ve sebze, pamuk ve keten gibi ürünlerin üretimi de gerçekleştirilmekteydi. Hatırı sayılır bir küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ve arıcılık faaliyetleri ise kırsal alandaki üretimin hayvancılık ayağını teşkil etmekteydi. İncelediğimiz dönem boyunca her hafta Pazar günü kurulan Zile Pazarı, şehrin kırsal alanla başlıca buluşma noktasıydı. Zile'de 1455-1574 döneminde sanayi işletmeleri içerisinde kaza merkezinde yer alan boyahane önemliydi. Boyahane dışında gerek kaza merkezinde gerekse de kırsal kesimde küçük sanayi işletmeleri olarak değirmenler önemli bir yer tutmaktaydı. Bu çalışmada Zile kazası merkezinde ve kırsalında bulunan değirmenler farklı yönleriyle tanıtılmaya çalışılacaktır. Böylece, özelde Zile yöresi, genelde ise Osmanlı şehir ve kır sanayisinin önemli unsurları arasında yer alan değirmenler konusunda literatürdeki bir boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır. Çalışmanın başlıca kaynakları Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nden temin edilen 1455, 1485, 1519 ve 1574 tarihli mufassal tapu tahrir defterleridir.

Anahtar Kelimeler: *Zile, Çorum, Yozgat, Amasya değirmen, asiyab.*

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TOKAT. murat.hanilce@gop.edu.tr. Bu çalışmada fikirlerine başvurduğum, kendilerinden yardım aldığım Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Başmüfettişlerinden Sayın Bekir Altındal, Araştırmacı Ufuk Mistepe ve Zile Voyvodası Elbaşıoğlu'nun torunlarından Sayın Ümit Elbaş'a teşekkür ederim. Çalışmaya başladığım esnada Sayın Elbaş'tan Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Elbaşıoğlu vakfına ait Yeni(ce) köy yakınlarında bulunan bir değirmen kalıntısının restorasyonuna karar verildiğini öğrenmiş bulunmaktayım. Bu açıdan kendisinin bana ulaştırdığı söz konusu değirmenin haritası ve fotoğrafları çalışmanın sonundaki ekler kısmına konulmuştur (Bk. Ek-4 ve 5).

I.XV ve XVI. Yüzyıllarda Zile'nin İdari Yapısı ve Değirmenler Üzerine

Zile'nin XV ve XVI. yüzyıllardaki idari sınırları günümüzdekinden daha geniş bir alanı kapsamaktaydı. Genel olarak, *Eyalet-i Rum* sınırları içerisinde kalan *Tokat-Sivas livası* sınırları dâhilinde, beylerbeyinin oturduğu merkeze göre 1530'lara kadar Tokat, bu tarihten 1574'e kadar Sivas livasına bağlı olan *Zile*; *Artukabad*, *Turhal*, *Tokat* ve *Sivas*'la birlikte livanın beş kazasından birini teşkil etmekteydi. Kazaya bağlı 10 nahiye bulunmaktaydı. Bu nahiyeler günümüzdeki *Tokat*, *Yozgat*, *Amasya* ve *Çorum* illeri içine kadar genişleyen bir yapı arz etmekteydi (Bk. Tablo 1).

Tablo 1. XV ve XVI. Yüzyılda Zile Kazasının Önemli Merkezleri ve Günümüzdeki Konumları

Yerleşim Birimi	Bugünkü Konumu	Bazı Önemli merkezler
Zile Kazası	Tokat Zile ilçesi	Nefs-i Şehr-i Zile (Zile ilçe merkezi), Nefs-i Meşhedabad köyü (Zile ilçesi Yalınyazı beldesi), Nefs-i Yenimüslüman köyü (Zile ilçesi Yıldıztepe beldesi), İğdir köyü (Zile ilçesi İğdir köyü)
Meşhedabad Nahiyesi		
Kuştaş (Üçtaş) Nahiyesi		
Yenimüslüman Nahiyesi		
Acacı Nahiyesi	Yozgat ili Çekerek ilçesi	Hacıköyü (Çekerek ilçe merkezi), Öyükköyü (Bayındırhüyük beldesi)
Özikavağı Nahiyesi	Yozgat ili Çekerek ve Kadışehri ilçeleri, Tokat Zile ilçesi	Özikavağı köyü (Çekerek ilçesi Özükavak beldesi), Kadışehri köyü (Kadışehri ilçe merkezi) ve Kilise köyü (Kadışehri ilçe merkezi Vasfibey mahallesi), Ali Hoca, Selamet köyleri (Zile ilçesine bağlı köyler)
Halka-i Hass Nahiyesi	Yozgat ili Kadışehri ilçesi	
Kızılkünbed Nahiyesi	Yozgat ili Aydıncık, Çekerek, Sorgun ilçeleri, Çorum Alaca ilçesi, Amasya Göynücek ilçesi, Tokat Zile ilçesi	Eskiköy (Aydıncık ilçe merkezi), Bazlambaç mezrası (Çekerek ilçesi Bazlambaç beldesi), Kazankaya köyü (Aydıncık ilçesi Kazankaya beldesi), Deveci köyü (Aydıncık ilçesi Baştürk beldesi), Ilısu ve Alan köyleri (Göynücek ilçesine bağlı köyler), Dona köyü (Çorum ili Alaca ilçesine bağlı köy), Eymür köyü (Sorgun ilçesi Eymir beldesi), Ayvalı köyü (Zile ilçesi Ayvalı köyü)
Karahisar-ı Behramşah Nahiyesi	Yozgat ili Akdağmadeni ve Saraykent ilçeleri	Muşalikalesi, Davulbaz, Bazarcık köyleri (Akdağmadeni ilçesine bağlı köyler), Karamağara mezrası (Saraykent ilçe merkezi)
Hüseyinabad Nahiyesi	Çorum ili Alaca ilçesi, Yozgat merkez ilçe, Sorgun	Alaca köylerinin tamamı, Sultaneymirci köyü (Yozgat merkez Osmanpaşa beldesi), Yortan (Köhne Baba köyü, Sorgun ilçe merkezi)

Zile, *Meşhedabad*, *Kuştaş (Üçtaş)* ve *Yenimüslüman* nahiyelerinin topraklarının büyük bir çoğunluğu bugünün *Zile ilçesi* sınırlarını teşkil etmektedir. *Acacı* nahiyesi büyük ölçüde Yozgat ili *Çekerek ilçesi* sınırları dâhilinde kalmaktadır. *Özikavağı* nahiyesi Yozgat ili *Çekerek* ve *Kadışehri ilçeleri* dâhilinde bir alan oluştururken *Halka-i Hass* nahiyesinin neredeyse tamamı *Kadışehri ilçesine* bağlı köyleri içerisine almaktadır. *Kızılkünbed* nahiyesi Yozgat ili *Aydıncık ilçesi* içerisinde kalırken sınırlı bir şekilde Yozgat ili *Çekerek* ve *Sorgun*; Çorum ili *Alaca* ve Amasya ili *Göynücek* ilçesine kadar sokulmaktadır. *Karahisar-ı Behramşah* nahiyesi bugün Yozgat ili *Akdağmadeni ilçesinin* sınırlarının önemli bir kısmını kapsamaktadır.

Kaza içerisinde geniş bir araziye sahip olan ve 1574'te ayrı bir kaza halinde örgütlenen *Hüseyinova (Hüseyinabad)* nahiyesi Çorum ili *Alaca ilçesi* sınırlarının içerisinde kalmaktadır. İncelediğimiz dönemde *Hüseyinabad*'ın sınırları en geniş haliyle *Yozgat merkez ilçenin* güneyindeki *Osmanpaşa* beldesi ve Yozgat ili *Sorgun* ilçesine kadar genişlemektedir. Konumunu bu şekilde ortaya koymaya çalıştığımız Zile kazası, doğudan *Tokat livası*; *kuzeyden Turhal kazası*, *Amasya* ve *Çorumlu livası*; batıdan yine *Çorumlu livası* ve güneyden *Bozok livası* ile çevrili bir alanı ifade etmekteydi. Bugün söz konusu yörede yedi ilçe merkezinin kurulmuş olması, Zile kazası sınırlarının günümüzde bir vilayet oluşturacak genişlikte olduğunu göstermektedir.

Resim 1. Dereboğazı Çayı
(Fikret Tarhan'a ait bir çizim, unzile.com'dan alıntı)

Değirmenin tarih içerisinde çok sayıda türü kullanılmıştır. Arkeolojik araştırmalarda edinilen bilgilere göre ilk kullanılan çeşidi muhtemelen el değirmenleridir. Ayak değirmenleri, su değirmenleri, köle ve hayvanların çevirdikleri değirmenler diğer bazı örneklerdir. Zaman içerisinde çeşitleri artmış, teknolojik olarak daha gelişmiş şekilleri kullanılmıştır[1]. "Esasında, insanoğlunun tahıl öğütmek için kullandığı ilk araç günümüzde *dibek taşı* olarak da bilinen öğütme taşıydı. Bunu dairesel dönme hareketine sahip taş el değirmenleri izlemiştir. Daha sonraları *Pompei Değirmeni* denilen taş değirmenleri kullanılmaya başlanmıştır. İlk çağın meşhur coğrafyacısı *Strabon*'un belirttiğine göre Roma ve Yunanlılardan önce tarihte bilenen ilk su değirmeni MÖ. I. yüzyılın sonlarında Anadolu'nun kuzey kesimindeki (Karadeniz Bölgesi) *Kabeira*'da (Niksar-Tokat yakınları) *Lycus* (Kelkit) nehri üzerinde *Mithridates* (Pontus) Krallığınca inşa edilmiştir. Bu şehir MÖ. 63 yılında Romalılarca alınmış ve bu ilginç yapıya Roma askerleri oldukça ilgi göstermişlerdir. Su değirmenleri hakkındaki ilk teknik bilgiler, ünlü Romalı askeri mühendis Vitruvius (M.Ö. I. yüzyıl sonları) tarafından Latince yazılan *De Architectura* adlı eserin 10. bölümünde verilmiştir. Romalılar tarihin bilinen bazalt-kum taşlı ilk su değirmenlerinin dünyaya yayılmasına öncülük yapmışlar ve bu nedenle devletleri *Buğday İmparatorluğu* olarak anılmıştır. Böylece suyun sahip olduğu hidrolik enerji un değirmenciliğine uygulanmaya başlanmıştır. İslam Medeniyeti eski Roma'nın hakim olduğu topraklar üzerinde gelişmiştir.[2] Romalılar ve Bizanslılardan sonra Anadolu'ya hakim olan Türk İslam beylikleri ve devletleri de değirmencilik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Zile ve yöresinde Osmanlılar zamanında çok sayıda değirmen vardı ve bunlara *âsiyâb* adı verilmekteydi. Farsça bir isim olan *âs* değirmen manasındadır. Farsça sözlükte; tahılın, un haline getirildiği yuvarlak ve geniş iki taş diye tarif edilir. Eğer bu taşlar su kuvvetiyle hareket ediyorsa, su değirmeni anlamında *Âsiyâ* ya da *Âsiyâb* denir[3]. Kelimenin etimolojik manasından hareket edilirse Zile

1 Necati Demir, "Değirmen Kelimesi Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı: 607 (Temmuz 2002), Ankara, s. 209-213.

2 Murat Erden, "Tarihte Değirmen", bk. http://www.mobak.com.tr/tarihte-degirmencilik.html (13.07.2014, 14:05)

3 Değirmen kelimesinin etimolojik anlamı ve edebiyatta farklı biçimlerde kullanımı için bk. Sevim Birici, "Klasik Türk Edebiyatında Âsiyâ", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 17, sayı: 1, Elazığ 2007, s. 97-113; Hacer Gülşen, "Değirmen Motifi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, sayı: 50, Erzurum 2013, s. 78-90. Değirmen teknolojisi ve gelişimi hakkında geniş bilgi için bk. Jean Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, çev. Nazım Özüaydın, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2004, s.1-28; Faruk Köse, "Su Makinalarının Medeniyet Tarihinde Gelişimi ve Önemi", *Su Medeniyeti Sempozyumu*, Edt. Kerim Han Acar, Konya 2010, s. 516-527; H.H. Günhan Danışman, "A Survey of the Turbine-Type Water-Mills in the Bolu Region of the Central Anatolian Plateau" *METU Journal of the Faculty of Architecture*, volume: 3, number: 1, Spring 1977, s. 17-37; Ahmet Yiğit, "XIV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, sayı: 18, Muğla 2007, s. 98 vd. Osmanlı değirmenlerinin teknik altyapısı ve çarklarının işleyişi konusunda bk. Atilla Bir ve Mahmut Kayral, "Osmanlı Döneminde Anadolu'da Kullanıldığı Bilinen Alttan Çevirmeli Su Değirmenleri ve Su Kaldırma Düzenleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, cilt: II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1998, s. 173 vd..

kazasında ve bağlı nahiyelerinde değirmenlerin tamamının su kuvveti ile çalışan değirmenler olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Bulgur değirmeni olan *bezirhane*ye[4] ise rastlanmaması büyük olasılıkla asiyab başlığında toplanan değirmenlerin buğday kırma fonksiyonunu da üstlendiğini göstermektedir. Ayrıca Hüseyinabad'da bu tarihlerde *Bezirhane*[5] adıyla bir mezranın bulunması da yörede bulgur kullanımının olabileceğinin önemli bir delilidir.

II. Zile Kaza Merkezindeki Değirmenler

Zile'de taşraya yayılmış birçok değirmenin yanı sıra şehirde de şahıslar ya da zaviyeler tarafından işletilen değirmenler vardı. 1455'te Zile'de şahısların işlettiği değirmenlerin sayısı net değildir. *İmaret değirmeni* çift ve iki mudd[6] başlığında 100 akçelik bir değirmen girdisi ve bir harab değirmenden başka defter herhangi bir bilgi vermemektedir[7]. Bu durumda 1455 senesinde Zile'de vergiye konu olan değirmen sayısının bir adet; bu değirmendeki taş sayısının iki olduğunu söylemek mümkündür.

1485'te Zile'de zaviyeler tarafından işletilen su değirmenlerinin sayısı ikidir. Bunlardan biri Edhem Çelebi, diğeri ise Ömer Çelebi zaviyelerine aittir. Edhem Çelebi zaviyesi tarafından işletilen değirmene[8] ait herhangi bir rakamın zikredilmemesi 1455'te harab olarak kayda geçen değirmenin bu zaviyeye ait olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Diğer yandan Ömer Çelebi zaviyesi[9] tarafından işletilen değirmenin "altı ay" çalışan bir değirmen olarak nitelendirildiği ve 300 akçe maktu vergi ödediği görülmektedir. Bu ikinci değirmenin 1455 tarihinde iki taşı olan ve imaret değirmeni olarak nitelenen değirmen olduğu akla uygundur. Bu bağlamda Ömer Çelebi Zaviyesi'nin bir imaret vasfında olması da mümkündür. Ne var ki Ömer Çelebi Zaviyesine ait değirmenin hasılı vergi toplamına dahil edilmemiştir. Bu durum, 1485'te değirmenin zaviye tarafından işletilmesinin bir sonucu olarak görülebilir. Bütün bunlara ek olarak 1485'te Zile'de "altı ay" işleyen ve değirmenciler tarafından işletilen 7 taş bulunmaktaydı. Bu taşların kaç değirmene ait olduğunu söylemek zordur. Sonuç olarak 1485'te Edhem Çelebi ve Ömer Çelebi zaviyeleri ile birlikte Zile merkezde en az dokuz değirmen taşı çalışmaktaydı. Burada dikkat çeken bir durum Zile'de aktif olan değirmenlerin altı ay çalışmasıdır. Bu durum değirmenlerin sezonluk çalıştığının bir işaretidir.

4 Bezirhaneler hakkında bk. Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* Tamga Yayınları, Ankara 1999, s. 105.

5 BOA, Td 79, s. 298.

6 Mudd Osmanlı Devleti'nde özellikle tahıl gibi ürünlerin tartılmasında kullanılan ve yöreden yöreye değişen bir ağırlık ölçüsüdür. Zile yöresinde bugünkü karşılığı 513,16 kilogram olan İstanbul muddu tercih edilmektedir. Bir İstanbul muddu 20 kileye denk gelmektedir. Bk. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, çev. Halil Berktay, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 441-448.

7 BOA, Td 2, s. 328-329.

8 BOA, Td 19, s. 109.

9 BOA, Td 19, s. 109.

1519 senesinde Zile kaza merkezinde değirmen sayısı deftere yine 7 olarak yansımıştır. Öte taraftan, Edhem Çelebi zaviyesine ait "altı ay" çalışan değirmeni de defterde bulmak mümkün olmuştur. Ömer Çelebi zaviyesi üzerinde kayıtlı bir değirmen bu tarihte de olmakla birlikte değirmenin taş sayısı ya da kazancına ilişkin bir ipucu verilmemişti[10].

1574 senesine gelindiğinde Zile'deki değirmenlerin detaylarını bulmak mümkündür (Bk. Tablo 2). Zile'de şahısların elindeki 7 değirmenden biri Kale mahallesindeydi. Kale mahallesindeki değirmen *Kara'nın Değirmeni* şeklinde şöhret bulmuştu. Bu değirmen toplam dört ay çalışıyordu. Kalan altı değirmen ise Derekışlası köyünden sonra yazılmıştı. Derekışlası'ndaki değirmenlerden biri sekiz ay boyunca çalışan bir değirmendi. İki kıta olması bu değirmende iki taşın döndüğünü ortaya koymaktadır. Derekışlası'nın diğer beş değirmeni ise altı ay çalışan ve birer taşı olan değirmenlerdi. Başka bir deyişle vakıf kuruluşlar dışında Zile'nin un ihtiyacının önemli bir kısmı Derekışlası'nda sekiz ay çalışan değirmenden karşılanmaktaydı. Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, şehir eski kethüdalarından Mehmed'in oğlu Ahmed'in mülkü olan değirmenin durumudur. 12 numaralı tahrir defterinin belirttiğine göre, bu değirmen Ahmed tarafından vakfa dönüştürülmüştür. Yazımın yapıldığı tarihlerde Ahmed'in neslinden olan *Şahbula Hatun* bu değirmeni tasarrufunda tutmaktadır. Bu da şehir üretiminde vakıf temsilcisi olmak dolayısıyla olsa da kadınların da payının olduğunu göstermektedir. Edhem Çelebi zaviyesinin değirmeni bu tarihte altı ay dönen bir taşa sahipti. Ne var ki zaviyenin hasılının toplu bir şekilde girilmesi değirmenin bu tarihlerdeki üretiminin boyutunun ortaya konmasını zorlaştırmaktadır. Ömer Çelebi zaviyesine ait değirmenle ilgili ise 1574'te daha önceki defterlerde yer almayan bir detay ortaya çıkmaktadır. Defterin belirttiğine göre, *Şeyh Hacı Değirmeni* adıyla meşhur bir değirmenin malikane geliri bu zaviyenin hasılları içerisinde değerlendirilmektedir. Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde, Zile'de 1574'te toplam dokuz değirmen vardı. Bu değirmenlerin ikisi zaviyeler ve biri de şehir kethüdasının vakfı olması hasebiyle vakıflarla bağlantılı işletmelerdi. Kalan altı değirmen ise işleten kişilerin adıyla şöhret bulmuştu. Şehirdeki değirmenlerde dönen toplam taş sayısı ise 10'du. 340 akçelik değirmen vergisi girdisinin ise yalnız 255'i şehir vergi dilimine katılmıştı. Bu durum, büyük olasılıkla kaledeki Kara'ya ait değirmenin vergi dışı tutulmasına ilişkin olmalıdır. Ancak, bu değirmenin muafiyet gerekçesini ortaya çıkaracak herhangi bir veri tespit edemedik.

10 BOA, Td 79, s. 197.

Tablo 2. 1574'te Zile Kaza Merkezindeki Değirmenler

Sıra	Değirmenci Adı	Bulunduğu yer	Çalıştığı ay	Bab	Kıta	Resm/2 baş	Resm-i divanisi
1	Kara	Kale mahallesi	4	1	0	40	
2	(Belirtilmemiş)	Derekışlası'ndan sonra	8	0	2	120	0
3	Menteşe ve Karaca	Derekışlası'ndan sonra	6	1	0	45	0
4	Demürcü oğlu Hasan	Derekışlası'ndan sonra	6	1	0	45	0
5	Hamza oğlu Baş?	Derekışlası'ndan sonra	6	1	0	45	0
6	(Belirtilmemiş)	Derekışlası'ndan sonra	6	1	0	0	22,5
7	Şehir Kethüdası Mehmed oğlu Ahmed (mülkü)	Derekışlası'ndan sonra	6	1	0	0	22,5
Toplam				5	2	295	45

Resim 2. Dereboğazı Deresi'nin Haziran Ayındaki Durumu (1981-1982 Senesi)

Bütün bu veriler ışığında, 15. yüzyılda Zile şehrinde küçük gıda sanayi işletmeleri arasında yer alan değirmenlerle ilgili şu çıkarımları yapmak yerinde olacaktır: Yaklaşık 120 sene boyunca şehirde değirmen sayısında önemli bir değişiklik olmamıştır. Bu durum, devletin mevcut değirmenleri işletmekten yana olması ve yeni değirmenlerin açılmasına müsaade etmemesine bağlanabilir. Ayrıca, daha çok kuru tarıma ağırlık verilen Zile'de değirmen açmaya müsait alanın azlığı da değirmen sayısındaki durağanlığın bir başka nedenidir. İkinci olarak Zile'de değirmenlerin daha çok Derekışlası köyü civarında bulunması dikkat çekicidir. 1574 tarihli defterde Derekışlası köyünde altı değirmen zikredilmek-

tedir[11]. Değirmenlerin bu yoğunluğu, adı geçen köyün Dereboğazı[12] mevkiinde değirmen kalıntılarının bulunduğu yerde olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir[13] (Bk. Resim 2 ve 3).

Resim 3. Zile'de Dereboğazı'nda Hamdi Şahintürk Tarafından İşletilen Değirmen[14]

III. Zile Kırsalında Değirmenler

Zile kırsalında değirmenleri tanımlarken *kıta*, *bab* ya da *hacer* gibi kavramlar kullanılmıştır. Defterlerde "taş" kavramı yerine hacer ve onun çoğulu olan *hecar* ya da *hüccar* kelimeleri kullanılmıştır. Taşların sayısının yazıldığı yerde genel olarak sene boyu kaç ay çalıştığı bilgisine de yer verilmiştir. Zile kazasında XV ve XVI. yüzyıl süresince en azı 3 ay olmak üzere 4, 5, 6, 7, 9, 10 ve 12 aya kadar çok farklı sürelerde çalışan değirmen taşlarına rastlanmıştır. Değirmen taşlarının sürelerinin bu derece birbirinden farklı olması büyük ölçüde değirmenin çarklarını döndürecek su kaynağının düzeniyle ilgili olmalıdır[15].

Zile'de değirmenlerin yoğunlaştığı nahiyeler Yenimüslüman, Kızılkünbed ve Hüseyinabad'dı. Değirmenlerin bu nahiyelerde yoğun olması yörenin coğrafi yapısıyla da doğrudan ilgilidir. Örneğin 1574'te en çok değirmeni içerisinde barındıran Hüseyinabad (Alaca) 20'nin üzerinde küçük dereye sahiptir[16]. Ayrıca, günümüzde

11 TKA, Td 12, s. 130 b.

12 Dereboğazı Çayı, Zile'nin doğusundan güneyine gelip; orada Zile'nin batısından gelen Saraç çayı ile birleşmektedir. Bu bilgi Bekir Altındal'la yapılan mülakat sonunda elde edilmiştir (07.01.2014, 09: 45).

13 Bekir Altındal, *Zile'den Zela'ya Tarihi Yolculuk*, İstanbul 2011, s. 132.

14 Hamdi Şahintürk 65 yaşını geçmiş ve çocukluğundan beri değirmencilikle uğraşan bir Zileli'dir. İşlettiği değirmenin 150 senelik mazisi olduğunu belirten Şahintürk, değirmenin bu süre zarfında dededen toruna nakledildiğini bildirmektedir. http://zileyoresel.blogspot.com.tr/2012/08/organik-un-su-degirmeni-un-degirmeni.html (09.01.2014, 17: 15).

15 Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Konya Kazasında Su Değirmenleri ve Bezirhaneler", *Turkish Studies*, cilt: 9, sayı: 11 (Kış 2014), s. 641.

16 Alaca Suyu, Soğucak Deresi, Sapmaz Deresi bunlardan birkaçıdır. Bk. *Geçmişten Geleceğe Alaca*, s. 120-121. Örneğin bu derelerden biri olan Sapmaz Suyu zaman zaman kuruyabilmektedir. Özünde, Sapmaz'ın bu özelliği bile değirmenlerin çalışma sürelerindeki düzeni açıklar bir yapıdadır.

Zile sınırları içerisinde kalan başta Meşhedabad ve Yenimüslüman gibi yerlerin akarsu ağını ise Hotan Deresi ve çok sayıda kolu oluşturuyordu. Kızılkünbed'e doğru değirmencilerin Çekerek Çayı'ndan da yararlanma olanağı bulunmaktaydı.

Zile kırsalında değirmenleri işletenler arasında en büyük dilimi şüphesiz *reaya* oluşturmaktaydı. Bununla birlikte *sipahi*, *mirimiran*, *katip* gibi askeri kesimin üyeleri de değirmen işletenler arasında yer almaktaydı. *Zaviyedarlar* ya da kurumsal anlamda zaviyeler değirmen açıp işleten unsurlar arasındaydı. Değirmene öğütmek üzere ürün getiren köylü değirmencinin ücretini nakit olarak değil ürün üzerinden ödemekteydi[17]. Bir de değirmenlerle birlikte sıkça geçen tabirlerden birisi *harabe* kavramıdır. Bu kavram daha çok yazımın yapıldığı tarihlerde aktif olarak çalışmayan değirmenleri ifade etmektedir. Bazı değirmenler zaman zaman meydana gelen su taşkınlarından, sel baskınlarından, hisse sahipleri arasındaki anlaşmazlıklardan veya farklı sebeplerden etkilenerek kullanılmaz hale gelmiş olduklarından tahrir defterlerine *harâbe* terimiyle kaydedilmişlerdir.

1519'dan itibaren bazı değirmenlerin, sahiplerinin adıyla yazıldığına şahit olunmaktadır. Örneğin Zile'nin Gederik köyündeki değirmen için "Asiyâb-ı Pir Hasan"/*Pir Hasan Değirmeni* notu düşülmüştür[18]. Bazı yerlerde değirmenler üzerindeki ortaklıklar da defterlere yansımıştı. 1519'da Zile'ye bağlı Yalnızağaç köyündeki Melik'in değirmeni için hem harap olduğu bilgisi hem de "ma'a birader-eş" notuyla iki kardeşin tasarrufunda olduğu verisi de girilmişti[19].

Zile'de 1455 senesinde toplam aktif değirmen adedi 41'di. Bu tarihte taşların sayısı tam olarak ortaya konamadığından, en az değirmen sayısı kadar taşın olduğu varsayılmalıdır. Bu tarihte faal değirmenlerin büyük bir kısmı *Yenimüslüman* nahiyesindeydi. Bu, kaza kırsalındaki değirmen toplamının % 31'ine tekabül ediyordu (Bk. Tablo 3).

Tablo 3. 1455'te Zile Kırsalında Değirmenler

Nahiye	Aktif değirmen	Harap değirmen
Zile kırsal	1	0
Acacı	4	0
Halka-i Hass	5	1
Hüseyinabad	8	0
Karahisar-ı Behramşah	5	0
Kızılkünbed	0	0
Kuştaş	2	2
Meşhedabad	1	0
Özikavağı	2	0
Yenimüslüman	13	0
Toplam	41	3

17 Hüseyin Çınar ve Osman Gümüşçü, *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası*, Çubuk Belediyesi Yayını, Ankara 2002, s. 184.

18 BOA, Td 79, s. 207.

19 BOA, Td 79, s. 79.

1485'te Zile kırsalında faal değirmen sayısı 59'a yükselmiştir. Değirmen sayısı bu şekilde % 43 oranında artmıştır. Bu arada faal değirmenlerdeki taş sayısı toplamda 104'e ulaşmıştır. Bu taşlar 6 ya da 3 ay çalışan taşlardı. Bir de çalışma süresi belirtilmemiş taşlar vardı. Faal taşların 82'si 6 ay çalışmaktaydı. Bu faal taşların % 78,8'i kadardı. Sene boyu çalışan taşlar faal taşların % 17,3'ü kadardı. 1455 ve 1485'te değirmenleri en çok çalışan ve vergi ödeyen nahiye 1455'te olduğu gibi Yenimüslüman'dı (Bk. Tablo 4).

Tablo 4. 1485'te Zile Kırsalında Değirmenler

Nahiye	Aktif değirmen sayısı	6 ay dönen taş	3 ay dönen taş	Taş	Bir sene dönen taş	Harap değirmen
Zile kırsal	8	9	0	0	2	1
Acacı	6	7	0	0	2	2
Halka-i Hass	6	8	0	0	0	0
Hüseyinabad	12	21	1	2	2	2
Karahisar-ı Behramşah	5	9	0	0	0	1
Kızılkünbed	5	9	1	0	0	3
Kuştaş	2	4	0	0	0	2
Meşhedabad	5	9	0	0	0	0
Özikavağı	3	3	0	0	0	0
Yenimüslüman	7	3	0	0	12	0
Toplam	59	82	2	2	18	11

1519 senesinde Zile kırsalında faal değirmen sayısı 87'ye ulaşmıştı. Bu da yörede değirmen adedinin %47 oranında artması demekti. Bu arada faal değirmenlerde dönen taşların çalışma süreleri de oldukça çeşitlenmişti. Değirmen taşlarının çalışma süreleri 3-12 ay arasında değişmekteydi. Bununla birlikte faal değirmenlerde toplam taş miktarı 179'a kadar çıkmıştı. Bu, yaklaşık % 72 oranında bir artışın işaretiydi. Altı ay çalışan taşlar yine en büyük dilimi oluşturuyordu. 108 adet altı aylık değirmen taşı Zile kazasındaki faal değirmen taşlarının %60,33'ü kadardı. Bir sene dönen taş sayısı 21 adetle %11,73'lük bir dilimi kapsıyordu. Değirmenlerin ödediği vergilerden hareket edildiğinde, çalışan değirmenlerin en büyük vergi gelirini sırasıyla Hüseyinabad, Yenimüslüman ve Kızılkünbed nahiyeleri sağlamaktaydı (Bk. Tablo 5).

Tablo 5. 1519'da Zile Kırsalında Değirmenler

Nahiye	Aktif değirmen sayısı	10ay dönen taş	9 ay dönen taş	6 ay dönen taş	5 ay dönen taş	4 ay dönen taş	3 ay dönen taş	süresi belirsiz taş	Harap Taş	Bir sene dönen taş	Harap değirmen
Zile kırsal	9	0	0	17	0	0	0	0	3	2	2
Acacı	7	0	0	5	0	0	1	0	2	4	2
Halka-i Hass	6	0	0	8	0	0	0	0	0	0	0
Hüseyinabad	26	0	0	32	5	9	0	6	0	2	0
Karahisar-ı Behramşah	10	0	0	16	0	0	0	2	0	0	0
Kızılkünbed	10	0	2	8	0	0	3	0	0	4	1
Kuştaş	4	0	0	6	0	0	1	1	0	0	1
Meşhedabad	6	0	0	8	0	0	2	6	0	0	0
Özikavağı	3	1	0	3	0	0	0	0	0	0	0
Yenimüslüman	6	0	0	5	0	0	0	11	0	9	0
Toplam	87	1	2	108	5	9	7	26	5	21	6

1574 senesine gelindiğinde Zile kırsalında değirmen adedi 178'e; değirmen taşı sayısı da 304'e ulaşmıştır (Bk. Tablo 6). Değirmen taşı adedi bakımından konuya yaklaşıldığında 1519'a göre değirmen taşı adedi %68 artmıştır. Altı ay çalışan değirmenler yine üstünlüğünü korumuş ve 213 adet taşla bütün çalışan değirmen taşlarının %70,52'lik bir dilimine sahip olmuştur. Bu tarihte de değirmenlerin Hüseyinabad, Yenimüslüman, Kızılkünbed nahiyelerinde yoğunlaşması buraların değirmen işletmek için gerekli alt yapı ve suya sahip olduklarını göstermektedir[20]. Bu arada, 1574'te genel olarak Zile kırsalında değirmen taşı sayısının artması ve harap değirmen sayısının da iyice daralarak ikiye gerilemesi Osmanlı coğrafyasında 1564-1565, 1570-1571, 1574 yıllarında meydana geldiği öne sürülen kıtlıklardan Zile yöresinin pek de etkilenmediğini ortaya koymaktadır[21].

20 1574 senesinde Zile kırsalında 213 taş 6, 31 taş 12, 39 taş 3, 4 taş 4, 3 taş 9, 2 taş 7 ve 1 taş 5 ay boyunca çalışan değirmenlere aitti. Süresini belirleyemediğimiz taş sayısı ise dokuzdu.

21 Sam White, *Osmanlı'da İsyan İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyanları*, çev. Nurettin Elhüseyni, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s.122.

Tablo 6. 1574'te Zile Kırsalında Değirmenler

Nahiye	Aktif değirmen sayısı	9 ay dönen taş	7 ay dönen taş	6 ay dönen taş	5 ay dönen taş	4 ay dönen taş	3 ay dönen taş	süresi belirsiz taş	Bir sene dönen taş	Harap değirmen
Zile kırsal	13	0	0	18	0	0	0	0	1	0
Acacı	19	0	0	8	0	0	11	2	4	1
Halka-i Hass	10	0	0	8	0	0	5	0	0	0
Hüseyinabad	46	0	0	76	1	4	6	0	7	0
Karahisar-ı Behramşah	26	0	0	35	0	0	3	7	4	0
Kızılkünbed	21	0	0	31	0	0	3	0	2	1
Kuştaş	3	0	0	5	0	0	1	0	0	0
Meşhedabad	15	0	2	14	0	0	5	0	0	0
Özikavağı	10	3	0	9	0	0	4	0	0	0
Yenimüslüman	15	0	0	9	0	0	1	0	13	0
Toplam	178	3	2	213	1	4	39	9	31	2

Değirmenlerle ilgili bu genel rakamlardan sonra nahiyelerdeki değirmenlerle ilgili bazı detayları vermeye çalışacağız.

Kafirviranı köyünde olmak üzere, 1455'te *Zile* merkezi kırsalında tek değirmen kaydı varken 1485'te değirmenlerin sayısı 9'a ulaşmıştı. Bu 9 değirmenden Yalnuzağaç'ta olanı haraptı ve herhangi bir vergi girdisi vs. yazılmamıştı[22]. Zile'nin 1485'teki aktif değirmenleri Korucuk, Kafirviranı, Ohtamara, Bağdadhisarı, Donuzlu, Kırlar, Aksaray köyleri ile Osmanobası mezrasındaydı[23]. 1519 senesinde Zile kaza merkezi kırsalında değirmen adetleri kıta şeklinde belirtilmişti. Buna göre 9 köyde toplam 11 kıta yani 11 adet değirmen yer almaktaydı. Değirmenler, Korucuk, Kafirviranı, Ohtamara, Bağdadhisarı, Donuzlu, Kırlar, Gederik, Yalnızağaç ve Aksaray köylerinde sıralanmaktaydı[24]. 1485'te Osmanobası mezrasında bulunan değirmen bu tarihte ortadan kalkmış gözükmektedir. Üstelik 1519 senesine gelindiğinde Osmanobası idari açıdan köye dönüşmüştü[25]. Onun yerini ise Donuzlu'daki değirmen almıştır[26]. Zile'de bu tarihte değirmenlerin tamamında 22 taş dönmekteydi. Bunlardan Yalnuzağaç köyündeki üç taş harap gözükmekteydi. Yalnuzağaç'ta değirmenlerin taşlarının harap olmasına rağmen halen buradan değirmen vergisi olarak divani ürün olarak 0,5 mudd ve nakdi olarak

22 BOA, Td 19, s. 120.

23 BOA, Td 19, s. 111-124.

24 BOA, Td 79, s. 199-210.

25 BOA, Td 79, s. 212.

26 BOA, Td 79, s. 203.

22 akçe talep edilmesi bu haraplık durumun geçici olabileceğini düşündürtmektedir[27]. Harap değirmenlerin dışında kalan 19 taşın ikisi senenin bütünü boyunca, 17'si ise altı ay boyunca çalışmaktaydı. Sene boyu çalışan değirmen taşları Kafirviranı ve Bağdadhisarı köylerindeydi[28]. 1574'te değirmen taşlarını tanımlamak için hem *bab* hem de *kıta* kavramları tercih edilmişti. Bu tarihte her bir "asiyab"/ değirmen başlığını bir değirmen farz edilip bab ya da kıta dönen değirmen taşları yerine konularak hesaplamalar gerçekleştirilmiştir. 1574'te Zile kırsalında değirmen sayısı 13'e ulaşmıştı. 13 değirmende dönen taş sayısı 19 adetti. Tespitlerimize göre, bu değirmen taşlarının bir kısmı yeniydi. Yeni değirmen taşları iki adet ve altı aylık olup Derebaşı köyündeydi. Derebaşı köyünde bir de eski ve faal olup altı ay çalışan değirmen vardı. Bu yönüyle, 1574'te Zile kırsalında en çok değirmen üç adet ve üç taşla Derebaşı köyündeydi[29]. Günümüzde de var olan Derebaşı köyünden Dereboğazı geçmekte ve boğazdan geçen dere Zile ilçe merkezinden geçip Korucuk köyü civarında Hotan Çayı ile birleşmektedir. Daha önceki tarihlerde Korucuk köyünde zikredilen değirmen bu tarihte köye bağlı Hakliye/Çekle? mezrasında anılmıştı[30]. Günümüzde var olmayan bu mezra büyük olasılıkla Hotan çayına yakın bir konumda olmalıydı. Bugünkü adı Şeyhnusret; incelenen dönemde Aksaray köyünde de 3 değirmen taşı altı ay boyunca dönmekteydi[31].

1455'te *Acacı* nahiyesindeki en büyük değirmen Öyük[32] köyündeydi. Kayılar, Kuruçay ve Mukriler köylerinde de değirmenler yer alıyordu[33]. Nahiyedeki aktif değirmen sayısı 1485'te altıydı. Bu değirmenler Uluköy, Kuruçay, Mukriler, Hamazaköy-i Köhne, Kayalar ve Oltan köylerindeydi[34]. Uluköy ve Mukriler köyünde birer de harap değirmen bulunmaktaydı. Acacı'daki değirmen sayısı 1519'da 2'si harap olmak üzere dokuza yükselmişti. 1485'te değirmenlerin bulunduğu altı köye bu tarihte Hacıköy de eklenmişti[35]. Acacı'da 1574 senesinde toplam 19 değirmen vardı. Bu 19 değirmen dokuz köye yayılmıştı. Öyük, Acıpınar ve Uluköy'de üçer aylık birer değirmen ve taşları "cedid" yani yeni olarak tahrir defterine kaydedilmişti. Yeni değirmenlerin varlığı 1519'dan 1574'e kadar nahiyedeki değirmenlerin çoğalmasını açıklamaktadır[36]. Acacı nahiyesinde

27 BOA, Td 79, s. 208.

28 BOA, Td 79, s. 201,203.

29 TKA, Td 12, s. 139a.

30 TKA, Td 12, 136b.

31 TKA, Td 12, s. 138b.

32 BOA, Td 2, s. 288-291.

33 BOA, Td 2, s. 291-293.

34 BOA, Td 19, s. 147-149.

35 BOA, Td 79, s. 240-243.

36 Aynı bölge ve yatak üzerinde inşa edilecek değirmenlerin kurulmasında belli bir ihtiyacın oluşması ve mevcut değirmene ekonomik açıdan zarar vermemesi gibi ilkeler gözetilmiştir. Bunun için bir birine yakın mesafede kurulan değirmenlerin sahipleri arasında çıkan anlaşmazlıkta olması gereken mesafeyi merkezi yönetim 600 zira, yaklaşık 454,8 m. olarak belirlemiştir. Doğan Yörük, *aynı makale*., s. 641. Zile yöresinde burada Acacı'da örneklerini gördüğümüz gibi *cedid*/yeni olarak belirtilen değirmenler kurulabilmiştir. Bu şekilde Acacı'da tespit edebildiğimiz değirmen sayısı dörttür.

1574'te değirmenlerde dönen taş sayısı 23'tü. Sene boyu çalışan değirmenler ise Uluköy ve Mukriler köylerindeydi[37].

Halka-i Hass nahiyesindeki altı değirmenden birisi 1455'te haraptı. Harap değirmen Dikmesöğüt köyündeydi[38]. Harap olmasına rağmen bir mudd ayni ve 50 akçe nakdi vergi yazılmıştı. Bu vergilendirme söz konusu değirmenin yapılacak tadilatlardan sonra faaliyetini yürütmesinin beklendiğini ortaya çıkarmaktadır. Halka-i Hass'ın değirmen bulunan diğer köyleri Yeltan, Ladıcak, Dabana ve Halil'di[39]. Ladıcak'ta iki adet değirmen bulunurken diğer köylerde birer adet değirmen vardı. Halka-i Hass nahiyesinde 1455'te değirmen bulunan köylerin 1485'te detaylarını bulmak mümkündür. Yeltan, Ladıcık, Dikmesöğüt, Dabana ve Halil köylerindeki birer değirmende toplam sekiz taş dönmektedir. Daha önceki sayımda karşımıza çıkmayan *Şeyh Bahadır Zaviyesi*ne ait değirmenin ise ne taşı ne de istihsali konusunda defterde herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bu arada daha önceki defterde Dikmesöğüt'te harap olarak not edilen değirmen 30 sene sonrasında aktif hale dönüşmüştü[40]. Nahiyenin değirmen sayısı 1519'da altı ve tamamı altı ay çalışan bu değirmenlerde dönen taş adedi sekizdi[41]. Bu durumda nahiye, 1485'teki değirmen sayısını bu tarihte de korumuştu. Halka-i Hass nahiyesinde 1574'te Ladıcık, Beydili, Halil, Dikmesöğüd, Yeltan köylerinde değirmenler sıralanırken Dabana köyünden sonra yazılan Şeyh Bahadır zaviyesine ait bir değirmen de bulunmaktaydı. Bu tarihe gelindiğinde, nahiyede iki yeni değirmenin varlığına da şahit olunmaktadır. Halka-i Hass'ta yeni değirmenlerden biri altı aylık olup Ladıcık köyündeydi. Bir diğeri ise üç aylık olup Yeltan köyündeydi. Ladıcık köyündeki 3 değirmen altışar ay çalışan taşlara sahipti. Halil köyündeki değirmenlerde ise yedi taş dönmekteydi.

1455'te *Hüseyinabad* nahiyesindeki değirmenlerden dördü nahiyenin merkezi olan ve günümüzde Alaca ilçe merkezini teşkil eden Yeniyapar köyündeydi[42]. Nahiyedeki diğer değirmenler Boladcık, Serkiz ve Sincan köylerindeydi[43]. 1485 senesinde Zile kırsalında değirmen sayısındaki en çarpıcı yükseliş Hüseyinabad nahiyesinde olmuştu. Nahiye genelinde toplam 14 değirmenden ikisi dışındakiler aktifti[44]. Nahiyedeki değirmenler Yeniyapar, Koçhisar, Geçüd, Sincan, Büyükhırka, Yatankavağı, Gulamlar, Alacalar, Boladcık, Sultaneymirci ve Alakilise köyleri ile Kıruk/Kızuk mezrasındaydı. En çok değirmen taşı ise 10 adetle bir önceki sayımda Hüseyinabad'ın nefsi olarak gösterilen Yeniyapar'daydı[45]. Hüseyinabad'da sene

37 TKA, Td 12, s. 166a-171a.

38 BOA, Td 2, s. 317-318.

39 BOA, Td 2, s. 313-321.

40 BOA, Td 19, s. 126-131.

41 BOA, Td 79, s. 215-220.

42 BOA, Td 2, s. 239-240.

43 BOA, Td 2, s. 242-255.

44 BOA, Td 19, s. 203-219.

45 BOA, Td 19, s. 203-204.

boyunca çalışan iki değirmen taşı da Sincan köyündeydi[46]. 1519'da Hüseyinabad nahiyesinde 23 yerleşim biriminde toplam 26 adet değirmen vardı. Bu yerleşimlerden üçünde ikişer adet değirmen vardı. İki tane değirmen olan yerleşimler Sincan, Büyükhırka ve Boladcık köyleriydi[47]. 1519 senesinde Zile'nin genel ekonomik profiline her açıdan ters bir gelişme seyri gösteren Hüseyinabad nahiyesi değirmen adedi ve bu değirmenlerde dönen taşlar bakımından da oldukça mesafe kaydetmişti. Hüseyinabad'da en çok taş döndüren değirmen günümüzde Çorum ili Alaca ilçesi merkezini oluşturan Yeniyapar köyündeydi[48]. Yeniyapar köyündeki değirmen 10 taşıyla adeta Zile taşrasında en büyük sanayi tesisi konumundaydı. Değirmenin 10 taşından yedisi dört ay çalışırken, diğer üçü altı ay faaldi. Büyükhırka köyü[49] ve beraberinde yazılan Söğüdözü mezrasında ise toplam 7 değirmen taşı dönüyordu. Bu değirmen taşlarından biri beş ay, kalan altısı altı ay çalışmaktaydı. Söğüdözü mezrasında altı aylık iki taş da ayrıca yazılmıştı. 1574'te Zile'den ayrı bir kaza telakki edilen Hüseyinabad, tıpkı 1519'daki gibi kırsal sanayinin lokomotifi konumundaki değirmenler yönünden oldukça zengindi. Bu tarihte Hüseyinabad'da toplam değirmen sayısı 46 olup toplam dönen taş sayısı 94'tü. Bu taşlardan 76'sı altı ay çalışmaktaydı. Sene boyu dönen değirmen taşı sayısı ise yediydi. Hüseyinabad'da en çok değirmen taşı bir önceki dönemde Yeniyapar köyündeyken, bu tarihte Yeniyapar üstünlüğü Sultaneymirci köyüne kaptırmıştı. Sultaneymirci'de altı ay boyunca 17 taş dönmekteydi[50]. Hüseyinabad'da bu tarihte değirmenler ve değirmen sahipleriyle ilgili değişik bazı uygulamalara rastaladık. Öncelikle 48 değirmenden birisi sipahi, bir diğeri zaviye değirmeni olarak not edilmişti. Bazı din adamları ise mülkleri olan değirmenlerin bilhassa malikâne gelirlerini vakfa dönüştürebiliyordu. Yeniyapar köyünün hatibi olan Hacı Kasım oğlu Süleyman işlettiği değirmeni evladlık vakfa dönüştürmüştü[51]. Harap olup deftere geçirilen ve üstelik bir de vergi girdisi eklenen değirmenlerin durumu da Hüseyinabad'daki örneklerden açıklık kazanmaktadır. Koçhisar köyündeki değirmen için "bir kıta harap" notu düşüldükten sonra "hâliyâ mamur şode"/halen mamurdur ibaresiyle haraplığın her zaman süreklilik içermediğini ortaya koymaktadır[52]. Bu örnek aynı zamanda harap değirmenlerin çoğu kez kaderine terk edilmediği ve onarılıp yeniden hizmete sokulabildiğini de göstermektedir. Geçüd köyündeki iki bab/kapılı değirmenin durumu ise daha farklıdır. Defterde yazıldığına göre köydeki yeni yapılan ve iki kapılı/taşlı değirmen Rum vilayeti mirimiranının/valisinin satın alınmış mülkü olarak gösterilmektedir. Bu durumda valilerin de değirmen işletmeciliğine kaynak ayırdığını söylemeden geçemeyeceğiz[53]. Büyükhırka köyündeki değirmenlerden biri Zaviye-

46 BOA, Td 19, s. 211-212.

47 BOA, Td 79, s. 285-293.

48 BOA, Td 79, s. 275.

49 BOA, Td 79, s. 288.

50 TKA, Td 12, s. 207b.

51 TKA, Td 12, s. 192a.

52 TKA, Td 12, s. 195a.

53 TKA, Td 12, s. 195b.

dar Cafer üzerine yazılmıştı. Bu da değirmenin büyük olasılıkla zaviye vakfının akarlarından biri olduğunu göstermektedir[54]. Söğütözü mezrasında yazılan değirmenin hasılı ise Küçükhırka köyü vergi toplamına yazılmıştı[55]. Bu aslında olağan bir şeydi. Bazı mezra hasılları bağlı bulunduğu köyün toplamı içerisinde yer almaktaydı. Karadiğin mezrasındaki iki değirmenin durumu ise istisnai bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezrada bulunan iki değirmenden ilkine defterde "Reaya değirmeni" adı verilirken ikinci değirmene "Sipahiler değirmeni" adı verilmiştir. Bu da köydeki değirmenlerden birini sivil halkın, diğerini ise sipahilerin işlettiğini göstermektedir. Köydeki reaya değirmenleri 6 kıta altı ay boyunca çalışırken, sipahi değirmenleri sene boyu 3 kıta çalışmaktaydı. Bu da köyde toplam 9 değirmen taşının varlığına işaret etmekteydi[56]. Balludere mezrasında Erkulu Baba değirmeni vardı. Bu değirmenin, şu ana kadar yerini tam olarak tespit edemediğimiz Erkulu Baba Zaviyesi'ne ait bir değirmen olabileceğini düşünmekteyiz. Belki de zaviye bu mezrada ya da yakınında bir yerlerde kurulu olmalıydı[57].

1455'te *Karahisar-ı Behramşah*'ın beş değirmeninden dördü Kavak, Kesrihisarı ve Muhtesib köylerindeydi. Hacızade mezrasında kaydedilen değirmenin ise hiçbir özelliği girilmemişti[58].1485'te nahiyede bulunan altı değirmenden biri harap; kalan beşi aktif durumdaydı. Harap değirmen Oluğuuzun köyündeydi. Oluğuuzun köyünde altı ay boyunca çalışan ve üç taşı olan bir aktif değirmen de bulunmaktaydı[59]. Karahisar-ı Behramşah bu tarihe gelindiğinde, Kavak, Muhtesip ve Kesrihisarı köyündeki değirmenlerle beraber altı ay çalışan dokuz değirmen taşına sahipti[60]. Nahiyenin nefsinde 1519'da değirmen sayısı birdi[61]. Bunun dışında, aynı tarihte Kavak, Oluğuuzun, Muhtesib, Güllük, Kesrihisarı, Karacaöz köyleri ile Sevdelü ve Karamuk mezralarında değirmenler vardı[62]. Muhtesib köyünde değirmen sayısı ikiydi ve değirmenlerden biri Halil oğlu İbrail adına kayıtlıydı[63]. En çok taş döndüren değirmen altı ay çalışan altı taşıyla Oluğuuzun[64] köyündeydi. Karahisar-ı Behramşah nahiyesinde 1574'te toplam 26 değirmen ve bu değirmenler içerisinde dönen toplam 49 taş vardı. Bu taşların 35'i altı ay çalışan değirmen taşlarıydı. En çok değirmen Karacaöz köyündeydi. Belli ki lokasyonunu yapamadığımız bu yer değirmeni besleyen su kaynakları yönünden zengin bir noktadaydı[65]. Karahisar-ı Berhamşah'ta bu tarihte 5 yeni değirmen

54 TKA, Td 12, s. 197b.
55 TKA, Td 12, s. 201a.
56 TKA, Td 12, s. 203a.
57 TKA, Td 12, s. 204b.
58 BOA, Td 2, 309.
59 BOA, Td 19, s. 169.
60 BOA, Td 19, s. 168-171.
61 BOA, Td 79, s. 258.
62 BOA, Td 79, s. 259-265.
63 BOA, Td 79, s. 261.
64 BOA, Td 79, s. 260.
65 TKA, Td 12, s. 187a.

de kurulmuştu. Bunlardan biri nahiye nefsinde, ikişer tanesi Kavak ve Karacaöz köylerindeydi. Yeni kurulan değirmenlerin tamamı altı aylık olarak deftere geçirilmişti. Nahiyede değirmenlere ilişkin dikat çekici bir nokta da bir kışlakta da değirmene rastlanmasıdır. Zira, *Dolaklu* adı verilen kışlakta altı ay çalışan ve Bulaş oğlu Gülabi'nin tasarrufunda bir değirmen bulunmaktaydı[66].

1485'te ilk kez karşımıza çıkan Kızılkünbed nahiyesinde üçü harap beşi çalışır durumda olmak üzere sekiz değirmen vardı. Bu değirmenler Deveci, Kazankaya, Kayadibi, Tatlar, Eymür ve Bekleroğlanı/Eskiköy köylerindeydi[67]. Deveci ve Tatlar köyündeki birer değirmen üçer; Kazankaya'daki değirmen ise iki taşa sahipti ve altı ay çalışıyordu. 1519 senesinde nahiyedeki değirmenler Deveci, Dona, Kazankaya, Kayadibi, Tatlar, Eymür, Ilısu ve Bekleroğlanı köyleri boyunca yayılıyordu. Özellikle Kazankaya ve Ilısu gibi köyler Çekerek Çayı'nın Amasya ile bağlandığı vadiler boyunca değirmenlerin kurulmasına oldukça müsait yerlerdi. Nahiyedeki 10 aktif değirmende toplam 17 değirmen taşı dönmekteydi. 1574'e gelindiğinde, nahiyedeki değirmen sayısı 22 olmuştu. En çok değirmenin beş adetle Kazankaya'da bulunduğu Kızılkünbed nahiyesinde Deveci ve Eski (şimdi Yozgat Aydıncık ilçesi) köylerinde üçer değirmen yer almaktaydı. Eymür (Sorkun-Eymir) ve Ilısu (Göynücek Ilısu) köylerinde ise ikişer değirmen bulunmaktaydı. 38 taşın döndüğü Kızılkünbed'de 31 taş altı ay çalışmaktaydı. 11 taş ise yeniydi. Yeni taşların biri Deveci, sekizi Tatlar, ikisi ise Eymür köyündeydi. Sene boyu çalışan iki taş Ilısu köyündeydi. Üç ay dönen taşlardan biri Deveci köyünde, ikisi ise Dona köyündeydi. Kazankaya'da bulunan dört değirmenden üçüncüsü için "Zikr olunan değirmen Çerk suyu üzerindedir ve Abdülkerim'in değirmenidir" notu düşülmüştür. Söz konusu notta geçen ifadenin Çekerek nehrini ifade ettiğini düşünüyoruz. Belki de Osmanlılar döneminde Çekerek nehri Çerk suyu olarak da tabir edilebilmekteydi[68]. Kazankaya, Çekerek'in içinden akıp Amasya tarafına geçtiği bir kanyonu da içine bulundurmaktadır. Hüseyinabad'da belirttiğimiz harap değirmenin mamur hale gelmesi örneğine karşıt olarak Tatlar köyündeki harap değirmen için "Asyâb hacereyn haliyâ harab." Notu, binası ve taşları yerinde duran harap değirmenlerin de potansiyel işletmeler olarak deftere kaydedildiğini göstermektedir[69]. Yine Tatlar köyünde Nurlu oğlu Pirkulu, Saru oğlu Durak isimli şahıslar, değirmenler üzerindeki tasarruflarını kadı siciline dayandırmışlardı. Bekleroğlanı köyündeki bir değirmen ise Zile kaza merkezindeki Edhem Çelebi Zaviyesi'ne vakf edilmişti[70].

1455'te *Kuştaş* nahiyesinde dört kıta değirmenin ikisi haraptı ve İğdir köyündeydi[71]. Kuştaş'ın aktif durumdaki iki değirmeni ise Koçaç köyündeydi.[72]. 1485'te Kuştaş nahiyesinin İğdir köyünde iki değirmenden biri haraptı. İğdir'de-

66 TKA, Td 12, s. 189a.

67 BOA, Td 19, s. 221-223.

68 TKA, Td 12, s. 176a.

69 TKA, Td 12, s. 179a.

70 TKA, Td 12, s. 179a.

71 BOA, Td 2, s. 263-264.

72 BOA, Td 2, s. 267-268.

ki aktif değirmenin ise iki taşı altı ay boyunca dönüyordu[73]. Kopaç/Koçaç? köyündeki değirmenin de iki taşı altı ay boyunca çalışıyordu[74]. Nahiyedeki dördüncü bir değirmen de Ahmed köydeki harap değirmendi[75]. Kuştaş'ın üç değirmeni 1574 senesinde Ahmed ve İğdir köyleri ile Dumi mezrasındaydı. Dumi mezrasındaki değirmen yeni olarak deftere kaydedilmişti. Ahmed köydeki değirmen üç ay, İğdir ve Dumi'deki değirmenler altı ay çalışan taşlara sahipti[76].

Zile kazasında özellikle tarımsal üretimde Hüseyinabad ve Zile'den sonra üçüncü sırayı alan Meşhedabad nahiyesinde 1455 senesinde tek değirmen Salur köyündeydi[77]. 1455'te Salur köyünde olmak üzere yalnız bir değirmen tespit edebildiğimiz Meşhedabad nahiyesinde 1485'te değirmenlerin sayısı beşe yükselmiştir. Değirmenlerin tamamının altı ay çalıştığı Meşhedabad'da değirmenler içerisindeki dönen taş sayısı dokuzdu. Salur köyündeki değirmen üç taşıyla nahiyenin en işlek değirmeniydi. İsaköy ve Boldacı mezrasındaki değirmenler iki taş döndürüyorlardı. Boldacı mezrasındaki değirmeni Şeyh Salsal zaviyesi işletiyordu. Meşhedabad nahiyesinde 1519'da Salur, Aliarab, İsa, Çubuk, Korkorus köyleri ile Şeyh Salsal zaviyesine ait Boldacı mezrasında birer aktif değirmen vardı[78]. Bu beş değirmen içerisinde dönen 16 taştan yarısı yani sekizi altı aylık; ikisi üç aylık ve altısı süresi belirli olmayan taşlara sahipti. En fazla taş altı ay çalışan dört taşla Salur köyündeydi[79]. Aliarab ve Çubuk[80] köylerindeki değirmenler üçer; İsaköy [81]ve Korkorus[82] köylerindeki değirmenler altışar ay çalışmaktaydı. Şeyh Salsal zaviyesine ait değirmenin taşlarının çalışma süresi ve nakit ödemesi gereken tutar deftere açıkça yazılmamıştı. Meşhedabad nahiyesinde 1574'te sekiz köyde 14 ve bir de Boldacı mezrasında Şeyh Salsal Zaviyesi'ne ait olmak üzere toplam 15 adet değirmen vardı. Değirmenlerde işleyen taş sayısı ise 21 adetti. Bu taşların 2/3'ü yani 14 adedi altı ay çalışan değirmenlerdi. Şeyh Salsal Zaviyesi'nin iki taşının ise yedi ay çalışması ilk kez tesadüf ettiğimiz bir durumdu[83]. Hisarcık köyündeki değirmenlerden ilki Kâtip Mustafa adına kayıtlıydı. Bu, özellikle askeri kesimden olanların değirmen tasarruf edebildiklerini gösteren diğer bir örnektir[84].

1455'te Özikavağı'nda Karıkışla köyündeki iki kıta değirmen bulunmaktaydı[85]. 1485'te Kadışehri'nde iki; Selamet köyünde bir olmak üzere üç değirmen tahrir

73 BOA, Td 19, s. 163.
74 BOA, Td 19, s. 165-166.
75 BOA, Td 19, s. 166.
76 TKA, Td 12, s. 172b-175b.
77 BOA, Td 2, s. 273.
78 BOA, Td 79, s. 229-234.
79 BOA, Td 79, s. 229.
80 BOA, Td 79, s. 232-233.
81 BOA, Td 79, s. 232.
82 BOA, Td 79, s. 236.
83 TKA, Td 12, s. 145a-148b.
84 TKA, Td 12, s. 146b.
85 BOA, Td 2, s. 300-301.

defterine yansımıştı. Kadışehri'ndeki değirmenlerden birisi Mevlevihane zaviyesi tarafından işletilmekteydi. Değirmenin çalışma süresi ve ödediği vergilere dair herhangi bir bilgi verilmemişti. Kadışehri'ndeki değirmenin bir ve Selamet köyündeki değirmenin iki taşı olup 6 ay çalışmaktaydılar[86]. Özikavağı nahiyesinde 1519'da değirmenlerin bulunduğu yerleşim sayısı ikiydi: Kadışehri ve Selamet köyleri. Mevlevihane zaviyesinin değirmeninin 10 ay boyunca çalışan bir taşı vardı[87]. 1574'te nahiyede 10 değirmen vardı. Bunladran biri Kadışehri'ndeki Mevlevihane'ye aitti. On değirmenin altısı Kadışehri ve Selamet köylerindeydi. Özikavağı, Hicib ve Alan köylerinde de birer değirmen vardı. Toplam 16 değirmen taşından dokuzu altı ay, dördü üç ay ve üçü dokuz ay dönüyordu. Dokuz ay dönen değirmen taşları Alan köyündeydi. Selamet ve Kadışehri köylerindeki değirmenlerden her biri, Özikavağı'nda bulunan değirmen ve Mevlevihane'nin bir değirmen taşı yeniydi [88].

1455'te *Yenimüslüman* nahiyesinde 13 değirmen vardı. Buna göre, Zile'de 1455 senesinde en çok değirmen döndüren nahiye Yenimüslüman'dı. Yenimüslüman'ın değirmenleri Yenimüslüman nefs (3 ad.), Kızılcain (3), Hasanköy (2), Çeltek (4) ve Ernebadi (1) köylerindeydi[89]. 1455'te, Zile kırsalında en çok değirmenin Yenimüslüman'da olmasına şaşmamak gerekir. Zira, Yenimüslüman'ın günümüzde Zile'nin önemli sulama alanları diyebileceğimiz Boztepe ve Belpınar göletleri arasında kalması sulak alanlara yakın bir coğrafya olduğunu göstermektedir. 1455 yılı için de belirttiğimiz gibi Zile kazasında coğrafi küçüklüğüne göre birim değirmenden en çok verim sağlanan nahiye Yenimüslüman'dı. Yenimüslüman'da 1485'te ikisi zaviyelerin işlettiği yedi değirmende 15 taş dönmekteydi. Bu 15 taştan 12'si sene boyunca çalışan taşlardı. Gerek Zile kaza genelinde gerekse de Yenimüslüman'da bir yerleşimde değirmenlerin en çok çalıştığı yer Çeltek köyüydü. Köydeki beş taş yıl boyu çalışıyordu. Yenimüslüman'ın değirmen kaynaklı ödediği vergi 670 akçe tutarında olup Zile'de birinci sırayı alıyordu[90]. Zile'nin değirmen yönünden en zengin nahiyesi gözüken Yenimüslüman 1519'da liderliği yukarıda da belirttiğimiz gibi Hüseyinabad nahiyesine bırakmış gözükmekteydi. Yenimüslüman'ın nefsi, Çeltek köyü, Hasan köyü ve Kızılcain köylerin 1519'da altı değirmene ev sahipliği yapmaktaydı. Çeltek ve Hasanköy köylerinde ikişer değirmen vardı. Nahiyede dönen taş sayısı 25'ti ve coğrafi büyüklüğü dikkate alındığında bu, oldukça iyi bir rakamdı. Ayrıca bu 25 taştan 9'u sene boyunca dönmekteydi. Kızılcain köyü dışındaki üç yerleşimde en az bir adet sene boyu dönen taş vardı. 1574'te Yenimüslüman nahiyesinin değirmenler konusundaki üstünlüğü daha da azalmış gözükmektedir. Bu tarihte, Yenimüslüman'da toplam 15 değirmende 23 taş dönmekteydi ve bunların yedisi yeni taşlardı. Yeni taşlar Yenimüslüman nefs, Hasan ve Kızılcain köylerindeydi. Hasanköy ve Kızılcain'de toplam dokuz değirmen kaydedilmişti. Yenimüslüman,

86 BOA, Td 19, s. 159-161.

87 BOA, Td 79, s. 249.

88 TKA, Td 12, s. 157a-160b.

89 BOA, Td 2, s. 354-361.

90 BOA, Td 19, s. 132-136.

Hasanköy ve Çeltek köylerindeki değirmenler tüm sene boyunca çalışmaktaydı[91]. Her ne kadar Yenimüslüman'da değirmen sayısı çokça artmasa da değirmenlerde dönen 23 taştan 13'ünün sene boyu çalışması değirmenlerin çalışma verimini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

IV. Zile Kazasının Değirmen Vergisi (Asiyâb Resmi) Yükümlülüğü

Osmanlı Devleti değirmenlerden de asyab resmi adı altında bir vergi talep etmekteydi. Bu vergi büyük ölçüde değirmende işleyen taş sayısı ve değirmenin çalışma süresine göre belirlenmekteydi. Bu vergi maktu bir vergiydi. Osmanlı mali yapısında, maktu (kesilmiş/bölünmüş) vergilerin miktarı önceden belirlenmiş ve sabit olup ürünün veya yapılan işin az ve çok olması vergi oranını değiştirmemekteydi. Bu gruba giren vergi ve resimler, ayni olarak tahsili mümkün olmayan vergi konuları için geçerliydi. Örnek vermek gerekirse, hububat gibi dayanıklı olmayan bağ ve bahçelerin ürünlerinden alınması gereken öşür maktu olarak vergilendirilmişti[92]. Osmanlı İmparatorluğu'nda "değirmen resmi", "âsiyab resmi" adları altında, su veya yel ile dönen un değirmenleriyle zeytinyağı değirmenlerinden farklı yörelerde ve farklı zamanlarda, değişik miktarlarda alınan vergiler kastedilmekteydi[93]. Rum vilayetinde bir yıl boyunca çalışan değirmenden 90; altı ay çalışandan 45 akçe alınıyordu. Bu verginin yarısı malikâne sahibine, yarısı sipahiye ödeniyordu[94]. Değirmen resmi için, Kanuni Devri kanunnamelerinde, "harman vaktinde alınması kanun olmuştur" şeklinde bir hüküm bulunmaktadır[95].

1455 senesinde Zile'de vergiye konu olan değirmen sayısının bir adet; bu değirmendeki taş sayısının iki olduğunu söylemek mümkündür. Değirmenden maktu olarak alınan vergi ise iki mudd olarak gözükmektedir. Bu iki muddun nakit olarak karşılığı ise 100 akçeydi. Defterlerden tespit edebildiğimiz kadarıyla iki muddun 100 akçe karşılığında bir nakde dönüşmesi için birim muddu 60 akçe olan buğaday ve birim muddu 40 akçe olan arpadan birer mudd hesabı yapılması gerekiyordu. Açıkça ifade etmek gerekirse değirmen işletenlerin kendilerine maktu olarak kesilen vergileri ürün cinsinden ayni ya da akçe cinsinden nakdi karşılıklarla ödemesi mümkündü.

1485'te Zile'de "altı ay" işleyen ve değirmenciler tarafından işletilen 7 taş bulunmaktaydı. Zile hasılının altında verilen rakamlardan anladığımız kadarıyla bu değirmenlerin asiyab resmi 3,5 mudd olup; nakid olarak162 akçe vergi ödemektedirler. 3,5 muddun karşılığının değirmen resminde dikkat edilen buğday ve arpa ortalaması temel alındığında 90x3,5/2 formülünden 157, 5 olması gerekirdi. Bunun 162 olarak yazılması küçük farkların bir neticesi olsa gerektir.

91 TKA, Td 12, s. 152b-156a.

92 Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s. 168.

93 Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Rüsumlar", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt: 5, sayı: 5, Ankara 1947, s. 503.

94 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, cilt: 8, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s. 433.

95 Ahmet Akgündüz, *aynı eser*, cilt: 6, Fey Vakfı Yayını, İstanbul 1993, s. 204.

1519 senesinde Zile kaza merkezinde değirmen sayısı deftere yine 7 olarak yansımıştır. Bu sene değirmen gelirleri deftere "galle" olarak not edilmiştir. Yedi değirmeninin vergi çıktısı 315 akçe olarak verilmiştir[96]. Bu durumda her bir değirmenden alınan değirmen vergisi 0,5 mudd oranında buğday ve arpa ortalamasına denk düşmektedir. Aynı durum 1530 tarihli 387 numaralı icmal tahrirde de değişmemiştir.

1574'te toplam dokuz değirmen vardı. Bu değirmenlerin ikisi zaviyeler ve biri de şehir kethüdasının vakfı olması hasebiyle vakıflarla bağlantılı işletmelerdi. Kalan altı değirmen ise işleten kişilerin adıyla şöhret bulmuştu. Şehirdeki değirmenlerde dönen toplam taş sayısı ise 10'du. Değirmenlerde tespit edebildiğimiz 340 akçelik girdinin ise yalnız 255'i şehir vergi dilimine katılmıştı. Bu durum, büyük olasılıkla kaledeki Kara'ya ait değirmenin vergi dışı tutulmasına ilişkin olmalıdır. Ancak, bu değirmenin muafiyet gerekçesini ortaya çıkaracak herhangi bir veri tespit edemedik.

Zile kırsalında değirmenler 1455'te 1925, 1485'te 2797, 1519'da 8256 ve 1574'te 11942 akçe vergi ödemekteydi (Bk. Tablo 7). 1574 senesine kadar değirmenlerin ödeyeceği maktu verginin buğday ya da arpa cinsinden mudd olarak ayni karşılığının da yazılması söz konusu dönemde bu verginin değirmenleri işletenlerden ayni olarak mal cinsinden de toplanabildiğini göstermektedir. 1574'te ise değirmen vergisinin yalnız akçe cinsinden deftere geçirilmesi değirmencilerin vergilerini artık nakit olarak ödemek zorunda olduklarını kanıtlamaktadır.

Tablo 7. 1455-1574 Yılları Arasında Zile Kırsalının Ödediği Asiyab Resmi

Nahiye/Sene	1455		1485		1519		1574		
	Mudd	Akçe	Mudd	Akçe	Mudd	akçe	İki baştan (akçe)	Divani (akçe)	Malikane (akçe)
Zile kırsal	1	50	6,5	289	9	822		450	450
Acacı	4,5	125+(100)	4,5	202,5	4,75	587	0	483	483
Halka-i Hass	6	300	5	226,5	4,25	395	22,5	272	272
Hüseyinabad	5,5	250	14,5	641,5	25,45	2412	1485	1430	1430
Karahisar-ı Behramşah	5	250	4,5	202	6,5	880	708	688	688
Kızılkünbed	0	0	4,75	214	9,75	915	0	876,5	876,5
Kuştaş	2	100	2	90	10	480	45	191	191
Meşhedabad	1	50	4,25	194,5	3,5	418	0	398	398
Özikavağı	1	50	1,5	67	1,75	162	22,5	333,5	333,5
Yenimüslüman	13	650	14,5	670	15	1185	0	849	849
Toplam	39	1925	62	2797	89,95	8256	2283	5971	5971

96 BOA, Td 79, s. 197.

V.Sonuç ve Değerlendirme

XV ve XVI. yüzyılda Yeşilırmak nehrinin üç büyük kolundan biri olan Çekerek Çayı havzasında yer alan Zile kazası ve bağlı nahiyelerinde değirmenler boyahaneden sonra başlıca sanayi tesisleri olmuştur. Yörede değirmenlerin sayıca çokluğu yörenin başlıca tarımsal üretiminin buğday ve arpa gibi tahıllar olmasıyla ilgilidir. Buna ek olarak yörede değirmen kurmaya müsait çok sayıda derenin varlığı da değirmen sayısını belirleyen önemli etkendir. XV ve XVI. yüzyılda Zile ve çevresinde küçük akarsuların varlığını yerleşim yerlerine verilen isimlerden anlamak mümkündür. Meşhedabad'da *Kozludere* köyü, Acacı'daki *Kuruçay* köyü, Özikavağı'nda *Hisarözü* köyü, Kızılkünbed'deki *İsaözü* ile *Ağcaöz* mezraları, Hüseyinabad'daki *Söğüdözü* mezrası küçük derelerin varlığına örnek gösterilebilir. Aynı dönemde, bu derelerin bütün bir yıl boyunca düzenli bir rejimle aktığını söylemek ise neredeyse olanaksızdır. Derelerin yıl içerisindeki akış süresi konusunda *asiyab* adı verilen değirmenler ve bunların çalışma süreleri fikir vermektedir. Zira yöredeki değirmenlerin çok azı "*fi sene-i kamile*", senenin tamamında çalışırken bazı değirmenlerin *üç*, bazı değirmenlerin, *dört* ve bazılarınınsa *altı* ay çalışması akarsuların yıl içerisindeki akış süresini de ortaya koymaktadır.

Zile değirmenleriyle ilgili yapılan bu çalışma sırasında bazı önemli bulgulara rastlanmıştır. İlk olarak XV ve XVI. yüzyıllarda Osmanlıların Çekerek için *Çerk Suyu* tabirini kullandıkları Kızılkünbed nahiyesinin Kazankaya köyündeki bir değirmenden anlaşılmıştır. İkinci olarak değirmenlere su getirmek için çok sayıda hark açıldığı tespit edilmiştir. Örneğin Meşhedabad'a bağlı İsaköy'de "Zir-i Hark"/Harkaltı denilen bir mevki vardı. Üçüncü olarak harkların yörede sulu tarım yapılmasına da imkan sağladığı görülmüştür. 1574'te Zile kırsalında mısır tarımının yapıldığı köy ya da mezraların biri dışında hepsinde değirmenlerin varlığı mısır tarımı için gereken suyun harklardan karşılandığını ortaya koymaktadır. Son olarak değirmen vergisi girdileri Zile kırsalı vergi toplamının 1455'te % 0,64'ü, 1485'te % 0,91'i, 1519'da % 1,44'ü, 1574'te % 0, 56'sı kadar bir oranla sınırlı kalmıştır.

1574 senesi itibarıyla Sivas livasına bağlı Tokat kazası kırsalında 128 değirmen; Amasya livası genelinde 394 değirmen -livada en fazla değirmen 62 adetle Gedegara kazasındaydı- bulunurken Zile'de 178 adet değirmen vardı. Bu açıdan çevresindeki kazalara kıyasla, Zile'nin değirmen potansiyelinin sayıca iyi durumda olduğu söylenebilir. Son olarak, XV ve XVI. yüzyılda Zile şehrinde ve kırsalında bulunan değirmen işletmecilerinin tamamı Müslüman'dı. Öyle ki, 1455-1574 arasında Zile'de tahrir defterlerinde kayıt altına alınan nüfusun içerisinde tek bir gayrimüslime rastlanmamıştır.

Kaynakça

I.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Tahrir Defteri (Td) 2, Td 19, Td 79.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKA) Td 12

II. Araştırma Eserleri

Akgündüz, A. (1993), *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, cilt: 6, Fey Vakfı Yayını, İstanbul.

_____ (1994), *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri,* cilt:8, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul.

Altındal, B. (2011), *Zela'dan Zile'ye Tarihe Yolculuk*, İstanbul.

Bir A. ve Kayral M. (1998), "Osmanlı Döneminde Anadolu'da Kullanıldığı Bilinen Alttan Çevirmeli Su Değirmenleri ve Su Kaldırma Düzenleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, cilt: II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1998, s.173-186.

Birici, S. (2007), "Klasik Türk Edebiyatında Âsiyâ", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 17, sayı: 1, Elazığ, s. 97-113.

Çağatay, N. (1947), "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Rüsumlar", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt: 5, sayı: 5, Ankara 1947, s. 483-511.

Çınar H. ve Gümüşçü O. (2002), *Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası*, Çubuk Belediyesi Yayını, Ankara.

Danışman, H.H. G. (1977), "A Survey of the Turbine-Type Water-Mills in the Bolu Region of the Central Anatolian Plateau" *METU Journal of the Faculty of Architecture*, volume: 3, number: 1 (Spring 1977), Ankara, s. 17-37.

Demir, N. (2002), "Değirmen Kelimesi Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı: 607, Ankara, s. 209-213.

Geçmişten Geleceğe Alaca (2002), yayına hazırlayan: Sadık Ak vd., Alaca Kaymakamlığı Yayını, Yozgat.

Gimpel, J. (2004), *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, çev. Nazım Özüaydın, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.

Gülşen, H. (2013), "Değirmen Motifi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, sayı: 50 (2013), Erzurum, s. 78-90.

Gürbüz, A. (1993), *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

İnalcık, H. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, çev. Halil Berktay, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Kılıç, O. (1999), *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605),* Tamga Yayınları, Ankara.

Köse, F. (2010), "Su Makinalarının Medeniyet Tarihinde Gelişimi ve Önemi", *Su Medeniyeti Sempozyumu*, edt. Kerim Han Acar, Konya 2010, s. 516-527.

Ünal, M. A. (2002), *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.

Şimşirgil, A. (1990), *Osmanlı Taşra Teşkilatı'nda Tokat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

White, S. (2013), *Osmanlı'da İsyan İklimi Erken Modern Dönemde Celâli İsyanları*, çev. Nurettin Elhüseyni, Alfa Yayınları, İstanbul.

Yiğit, A. (2007), "XIV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe Livasında Değirmenler" *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, sayı: 18, Muğla, s. 97-155.

Yörük, D. (2014), "XVI. Yüzyılda Konya Kazasında Su Değirmenleri ve Bezirhaneler", Turkish Studies, cilt: 9, sayı: 11 (Kış 2014), s. 637-655.

III. Elektronik Kaynaklar

Murat Erden, "Tarihte Değirmen", http://www.mobak.com.tr/tarihte-degirmencilik.html

http://zileyoresel.blogspot.com.tr/2012/08/organik-un-su-degirmeni-un-degirmeni.html unzile.com

Ek-1. 1485 Senesinde Zile Kırsalında Değirmenler (BOA, Td 19)

Nahiye	Yerleşim birimi	Çalışan	Harab	süresiz taş	taş (3 ay)	taş (6 ay)	taş (yıl boyu)	ürün olarak (mudd)	nakit olarak akçe
Zile (s. 111-124)	Korucuk ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22,5
	Kafirviranı ky.	1	0	0	0	0	1	1	42
	Ohtamara ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22,5
	Bağdadhisarı ky.	1	0	0	0	0	1	1	45
	Donuzlu ky.	1	0	0	0	2	0	1	45
	Kırlar ky.	1	0	0	0	2	0	1	45
	Yalnuzağaç ky.	0	1	0	0	0	0	0	0
	Aksaray ky.	1	0	0	0	2	0	1	45
	Osmanobası mz.	1	0	0	0	1	0	0,5	22
Acacı (s. 147-149)	Uluköy ky.	1	1	0	0	0	2	2	90
	Kuruçay ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22,5
	Mukriler ky.	1	1	0	0	2	0	1	45
	Hamzaköy-i Köhne ky.	1	0	0	0	2	0	0	0
	Kayalar/Kayılar ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22,5
	Oltan ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22,5
Halka-i Hassa (s. 126-131.)	Yeltan ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22
	Ladıcık ky.	1	0	0	0	2	0	2	90
	Dikmesöğüd ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22,5
	Dabana ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22
	Şeyh Bahadır zv.	1	0	0	0	0	0	0	0
	Halil ky.	1	0	0	0	3	0	1,5	70
Hüseyinabad (s. 203-219)	Yeniyapar ky.	2	0	0	0	10	0	3,5	146
	Koçhisar ky.	1	0	0	0	2	0	1	45
	Geçüd ky.	1	0	0	1	0	0	0,25	12,5
	Sincan ky.	2	0	0	0	1	2	5	225
	Büyükhırka ky. ve Söğüdözü mz.	1	0	0	0	3	0	2	90
	Yatankavağı ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22
	Kıruk/Saruk? mz.	0	1	0	0	0	0	0	0
	Gulamlar ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22
	Alacalar ky.	1	0	0	0	1	0	0,25	12
	Boladcık ky.	0	1	2	0	0	0	0	0
	Sultaneymirci ky.	1	0	0	0	2	0	1	45
	Alakilise ky.	1	0	0	0	0	0	0,5	22
Karahisar-ı Behramşah (s.168-171)	Karahisar-ı Behramşah nefs ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22,5
	Kavak ky.	1	0	0	0	3	0	1,5	67,5
	Oluğuuzun ky.	1	1	0	0	3	0	1,5	67
	Muhtesib ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22,5
	Kesrihisarı ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22,5
Kızılkünbed (s. 221-223)	Deveci ky.	1	0	0	0	3	0	1,5	67,5
	Kazankaya ky.	1	0	0	0	2	0	1	45
	Kayadibi ky.	0	1	0	0	0	0	0	0
	Tatlar ky.	1	1	0	0	3	0	1,5	67
	Eymür ky.	1	0	0	1	0	0	0,25	12
	Bekleroğlanı nam-ı diğer Eskiköy ky.	1	1	0	0	1	0	0,5	22

Kuştaş (s. 163-166.)	İğdir ky.	1	1	0	0	2	0	1	45
	Kopaç ky.	1	0	0	0	2	0	1	45
	Ahmed ky.	0	1	0	0	0	0	0	0
Meşhedabad (s. 139-144.)	Salur ky.	1	0	0	0	3	0	1,5	72,5
	Aliarab ky.	1	0	0	0	1	0	0,25	10
	İsa ky.	1	0	0	0	2	0	1	45
	Korkorus ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22
	Şeyh Salsal zv.	1	0	0	0	2	0	1	45
Özikavağı (s. 150-162)	Kadışehri ky.	1	0	0	0	1	0	0,5	22
	Selamet ky.	1	0	0	0	2	0	1	45
	Mevlevihane zv.	1	0	0	0	0	0	0	0
Yenimüslüman (s.132-136)	Yenimüslüman nefs ky.	1	0	0	0	0	3	3	140
	Çeltek ky.	3	0	0	0	0	5	5	230
	Hasan ky.	1	0	0	0	0	3	3	140
	Şadgeldi zv.	1	0	0	0	0	1	1	45
	Kızılcain ky.	1	0	0	0	3	0	2,5	115
Toplam		59	11	2	2	82	18	62	2796,5

*Kısaltmalar: (1) ky.-köyü; (2) mz.-mezrası; (3) zv.-zaviyesi

Ek-2. 1519 Senesinde Zile Kırsalında Değirmenler (BOA, Td 79)

Nahiye	Yerleşim Br.	kıta (adet)	harap (adet)	harap taş	3 ay çalışan taş	4 ay çalışan taş	5 ay çalışan taş	6 ay çalışan taş	9 ay çalışan taş	10 ay çalışan taş	süresi belirsiz taş	sene boyu çalışan taş	vergi mudd	vergi (nakit)
Zile (s. 203-210)	Korucuk ky.	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	1,5	145
	Kafirviranı ky.	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1,5	140
	Ohtamara ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Bağdadhisarı ky.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	95
	Donuzlu ky.	1	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	1	95
	Kırlar ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	95
	Gederik ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Yalnuzağaç ky.	0	2	3	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	22
	Aksaray ky.	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	1,5	140
Acacı (s. 240-243)	Uluköy ky.	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	2	2	190
	Kuruçay ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0,5	90
	Mukriler ky.	1	1	1	0	0	0	1	0	0	0	2	1	95
	Hamzaköy-i Köhne ky.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	100
	Kayalar ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Oltanköy ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Hacı ky.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0,25	22
Halka-i Hass (s. 215-220)	Yeltan ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	95
	Ladıcık ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	45
	Dikmesöğüd ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Dabana ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Şeyh Bahadır zv.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,25	25
	Halil ky.	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	1	140

Hüseyinabad (s. 275-301)	Yeniyapar ky.	1	0	0	0	7	0	3	0	0	0	0	4,5	405
	Eskiyapar ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	90
	Koçhisar ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	95
	Sergis/Killik ky.	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0,35	27
	Geçüd ky.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	50
	Sincan ky.	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2	2,5	225
	Büyükhırka ky. ve Söğüdözü mz.	2	0	0	0	0	1	6	0	0	0	0	3,25	265
	Yatankavağı ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Alacalar ky.	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0,25	25
	Boladcık ky.	2	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0	1,25	115
	Sultaneymirci ky.	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0,5	45
	Alakilise ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Perçem ky.	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0,85	80
	Söğüdözü mz.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1,5	135
	Hacıalikışlağı mz.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Bozburunviranı mz.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Karakızkavağı mz.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	90
	Eldekiköy mz.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	90
	Yortan ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	90
	İsmailarslanfakılucemaati mz.	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	1,5	135
	Okar mz.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	90
	Kavurgaoğlu mz.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	1,5	135
	Varazlu mz.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
Karahisar-ı Behramşah (s. 258-265)	Karahisar-ı Behramşah nefs	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Kavak ky.	1	0	0	0	0		2	0	0	0	0	0	100
	Oluğuuzun ky.	1	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	3	270
	Muhtesib ky.	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	90
	Güllük ky.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	100
	Kesrihisarı ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Karacaöz ky.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	50
	Sevdelü mz.	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	135
	Karamuk mz.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
Kızılkünbed (s. 267-274)	Deveci ky.	2	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	2,75	275
	Dona ky.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0,25	25
	Kazankaya ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	95
	Kayadibi ky.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Tatlar ky.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	90
	Eymür ky.	1	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0,75	70
	Ilısu ky.	3	0	0	0	0	0	1	2	0	0	2	3,5	315
	Bekleroğlanı ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
Kuştaş (s. 253-256)	İğdir ky.	2	2	0	0	0	0	4	0	0	1	0	4	360
	Kopaç ky.	1	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	95
	Ahmed ky.	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0,25	25
Meşhedabad (s. 229-234)	Salur ky.	1	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	180
	Aliarab ky.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0,25	25
	İsa ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	2	0	1	95
	Çubuk ky.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0,25	23
	Korkorus ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	2	0	1	95
	Şeyh Salsal zv.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0
Özikavağı (s. 249-250)	Kadışehri ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0,5	45
	Selamet ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	95
	Mevlevihane zv.	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0,25	22
Yenimüslüman (s. 222-225)	Yenimüslüman nefs	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1	3	270
	Çeltek ky.	2	0	0	0	0	0	0	0	0	5	5	5	450
	Hasan ky.	2	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3	5	240
	Kızılcain ky.	1	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	2	225

Ek-3. 1574 Senesinde Zile Kırsalında Değirmenler (TKA, Td 12)

Nahiye	Yerleşim Br.	kıta (adet)	harap (adet)	harap taş	3 ay çalışan taş	4 ay çalışan taş	5 ay çalışan taş	6 ay çalışan taş	7 ay çalışan taş	9 ay çalışan taş	10 ay çalışan taş	süresi belirsiz taş	sene boyu çalışan taş	vergi iki baş	vergi mudd	vergi (nakit)
Zile (s.132a-141a)	Donuzlu ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	45	45
	Bağdadhisarı ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
	Kırlar ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	45	45
	Hakliye mz.	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	67,5	67,5
	Gederik ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
	Aksaray ky.	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	67,5	67,5
	Derebaşı ky.	3	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	67,5	67,5
	Yalnuzağaç ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
	Kafirviranı ky.	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	67,5	67,5
	Ohtamara	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
Acacı (166a-171a)	Öyük ky.	3	0	0	3	0	0	1	0	0	0	0	0	0	56,5	56,5
	Acıpınar ky.	5	1	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	55,5	55,5
	Uluköy ky.	3	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	3	0	146	146
	Hacı ky.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11,5	11,5
	Oltan ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
	Kuruçay ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	45	45
	Mukriler ky.	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	1	0	56	56
	Hamzaköy-i Köhne ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	45	45
	Kayılar/Kayalar ky.	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	45	45
Halka-i Hass (162b-166b)	Ladıcık ky.	3	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	67,5	67,5
	Beydili ky.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	11
	Halil ky.	3	0	0	3	0	0	4	0	0	0	0	0	0	160	160
	Dikmesöğüd ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
	Yeltan ky.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	11
	Şeyh Bahadır zv.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	22,5	0	0
Hüseyinabad (s. 191a-209a)	Boladcık ky.	2	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	56,5	56,5
	Eskiyapar ky.	1	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	90	90
	Yeniyapar ky.	3	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0	235	235
	Perçem ky.	2	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	41	41
	Koçhisar ky.	2	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	90	90
	Sergis ky.	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	15	15
	Geçüd ky.	2	0	0	2	0	0	2	0	0	0	0	0	0	75	75
	Ali Fakih ky.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11,5	11,5
	Büyükhırka ky. ve Söğüdözü mz.	2	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	180	180
	Taşböğet ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	45	0	0
	Kapaklar ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
	Yatankavağı ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
	Söğüdözü mz.	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	135	0	0
	Muradsufi ky.	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	77,5	77,5
	Karadiğin mz.	2	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	3	540	0	0
	Kerbansaray ky.	3	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	67,5	67,5
	Alacalar ky.	1	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	30	30
	Çatakpınarı ky.	2	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	56,5	56,5
	Ballu/Yellüdere mz.	2	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	100	100
	Hacıalikışlağı mz.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
	Yenice ky.	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	90	90
	Sincan ky.	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	0	112,5	112,5
	Yağlu ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
	Sultaneymirci ky.	8	0	0	0	0	0	17	0	0	0	0	0	765	0	0
	Manşar ky.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11,5	11,5

Karahisar-ı Behramşah (s. 182a-189a)	Karahisar-ı Behramşah nefs	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
	Akpınar ve Davulbazlu mz.	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	90	0	0
	Kavak ky.	3	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	112,5	112,5
	Oluğuuzun ky.	1	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	135	135
	Kesrihisarı ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	45	45
	Güllük ky.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	45	45
	Muhtesib ky.	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	45	45
	Sultanseküsü ky.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	7	0	168	0	0
	Sultanseküsü Ulya ky.	3	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	3	315	0	0
	Karacaöz ky.	6	0	0	0	0	0	9	0	0	0	0	0	0	202	202
	Şölen ky.	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	90	0	0
	Keseri mz.	2	0	0	3	0	0	2	0	0	0	0	0	0	81	81
	Dolaklu kışlağı	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	45	0	0
Kızılkünbed (s. 176a-180b)	Kazankaya ky.	4	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	135	135
	Deveci ky.	3	0	0	1	0	0	3	0	0	0	0	0	0	78,5	78,5
	Ilısu ky.	2	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	2	0	157	157
	Tatlar ky.	5	1	2	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	292,5	292,5
	Bekleroğlanı ky.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	22	22
	Eskiköy ky.	3	0	0	0	0	0	6	0	0	0	0	0	0	90	90
	Dona ky.	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11,5	11,5
	Eymür ky.	2	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	90	90
Kuştaş (s.172b-175b)	Ahmed ky.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	11
	İğdir ky.	1	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	180	180
	Dumi mz.	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	45	0	0
Meşhedabad (s. 145a-148b)	Salur ky.	1	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	90	90
	Korkorus ky.	3	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	90	90
	Hisarcık ky.	2	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	34	34
	Çiftlik ky.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11,5	11,5
	Kasin ky.	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	45	45
	Kozludere ky.	2	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
	Çubuk ky.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	11
	İsa ky.	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	45	45
	Şeyh Salsal zv.	2	0	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	49	49
Özikavağı (s. 157a-160b.)	Özikavağı ky.	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	22,5	22,5
	Hicib ky.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11,5	11,5
	Selamet ky.	3	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	112,5	112,5
	Kadışehri ky.	3	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	0	90	90
	Alan ky.	1	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	97	97
	Mevlevihane zv.	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	22,5	0	0
Yenimüslüman (s.152b-156a)	Yenimüslüman nefs	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	0	230	230
	Hasan ky.	5	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	4	0	236,5	236,5
	Kızılcain ky.	4	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	0	112,5	112,5
	Ernebadi ky.	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	45	45
	Çeltek ky.	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	225	225

Ek-4: Yeni/Yeniceköy Arazisi Sınırlarında Çekle/Hakliye Mezrasında Bulunan ve Zile Voyvodası Elbaşıoğlu Vakıfları İçerisinde Yer Alan Değirmenin Hotan Çayından Yararlanması

Ek-5. Çekle/Hakliye'deki Değirmen Kalıntısına Ait Fotoğraflar

1840 Nüfus Sayımı 2465, 2467, 2469 Numaralı Nüfus Defterlerine Göre Tokat'taki Zımmi Nüfus

Muhittin KAPANŞAHİN*

Özet

1840 yılında yapılan nüfus sayımında tutulan 2465-2467-2469 numaralı nüfus defterlerinin transkribe ve değerlendirilmesi bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Bu defterlerden 2465 numaralı defter Katolik nüfusu, 2467 numaralı defter Yahudi nüfusu ve 2469 numaralı defter ise Kıpti nüfusu içermektedir. Defterlerde sayımı yapılan zımmi reaya ile ilgili yaş, eşkâl ve sıfatları verilmiştir. Tokat gibi o zamana göre küçük bir yerleşim yeri olan bir kazada, böyle farklı din ve mezhep mensubu insanların bulunması dikkate şayandır.

Anahtar Kelimeler: *Nüfus, Tokat, Katolik, Yahudi, Zımmi.*

Giriş

Bu çalışmada, 2465, 2467 ve 2469 numaralı defterlere göre Sivas sancağına bağlı Tokat kazasında yaşayan Katolik, Yahudi ve Kıpti kişilerin nüfus yoklamalarına dair bilgiler verilmiştir. Defterler 2465 nolu defter 32, 2467 nolu defter 12 ve 2469 nolu defter 6 sayfadan oluşmakta olup, toplam 50 sayfadır. Defterlerin kapaklarında ilgili oldukları kaza ve nüfusu sayılan kişilerin tabiiyeti hakkında bilgi verilmiştir. Aynı şekilde ilk sayfalarında da nüfus sayımının yapılışı ve içeriğine yer verilmiştir.

Defterde Tokat kazasında bulunan mahallelerin adları yazılmış ve bu başlığın altında da buralarda barınan kişilerin adları, lakapları, yaşları, hangi tarihte nereden geldikleri, zamanla kendileri ile ilgili olarak meydana gelen ölüm, nakil, askerlik vb. hususlarla ilgili kayıtlar tarihleri ile birlikte verilmiştir. Bilindiği gibi ilk Osmanlı nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır. İncelediğimiz defterler 1840 yılında yapılmış olan nüfus sayımına ait defterlerdir. Bu defterlerin 1842 yılında temize çekildiği belirtilmiştir.

Aşağıda bu defterde yer alan bilgiler değişik başlıklar altında ele alınmıştır. Ancak bu bilgilere geçmeden önce, Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan nüfus sayımlarına dair bazı bilgiler verilecektir. Verilecek bu bilgilerle defterdeki veriler daha iyi anlaşılacaktır.

A.Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımı

Osmanlı Devleti'nde nüfus ile ilgili çalışmalar 15. ve 16. yüzyıllar arasında düzenli olarak yapılan ama içeriği farklı olan tahrir çalışmalarına dayanmaktadır.

Osmanlılar, bir yörede ilki fethin hemen ardından olmak üzere çeşitli vesilelerle tahrir yaparlardı. Bununla birlikte fetih sonrası gerçek tahririn ardından yeni bir padişahın tahta geçmesi durumunda da genel tahrirlerin yapıldığı anlaşılmaktadır.[1] Tahririn amacı, fetihleri izleyen yıllarda ve daha sonra belirli aralıklarla, fethedilen bölgelerin gelir kaynaklarının bir dökümünü çıkarmak ve bu gelir kaynaklarının dirlik olarak dağıtımının gerçekleştirilebilmesine imkân sağlamaktı.[2] Bu defterlerden XVI. yüzyılda şehir nüfusunun seyrini takip etmek mümkündür. Osmanlı şehir nüfusuyla ilgili örnekler bu nüfusun XVI. yüzyılda İstanbul, Bursa, Şam, Halep, Kahire gibi şehirler hariç 6000-30.000 aralığında yer aldığını gösterir. Kayseri, Ankara, Tokat, Konya, Sivas, Kastamonu, Saraybosna, Selânik, Atina, Maraş 10.000'i aşan nüfusa sahip şehirlerdi.[3]

1830'lu yıllarda Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayım çalışması yapılmıştır. Bu uygulama, Osmanlılarda fetih veya sulh yoluyla topraklarına dâhil ettikleri yeni arazi ve nüfusu kaydetme geleneği "tahrir"den çok farklı olmamakla birlikte, Rumeli ile Anadolu'da aynı zamanda ve modern anlamda yapıldığı için "ilk" olarak anılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme sıralarında nüfus sayımına büyük önem verilmiş, İmparatorluğa katılan her bir yerde ilk yapılan işler arasında toprak yazımı ve nüfus sayımı yapılagelmiştir.[4]

Modern anlamda ilk nüfus sayımı, Osmanlı Devleti'nin bütün kazalarındaki nüfus sayılmamış olmakla birlikte, hem Avrupa'da hem de Anadolu'da yapılmış olan sayımdı.[5] Osmanlı yönetiminin asıl amacı, Müslüman olmayanlara şahsi vergi uygulaması getirmek ve yetişkin Müslüman erkekleri orduya almak üzere nicel bir temel oluşturmaktı.[6] Osmanlı Devleti bu sayımla, Müslim ve gayrimüslim nüfusu ortaya çıkartmayı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılıp, yerine yeni bir ordunun kurulması için ülke dâhilindeki aktif gücün, yani askere alabileceği Müslüman erkek nüfusun, diğer taraftan da ülke sınırları genişlediği için cizye alabileceği gayrimüslim nüfusun tespitinin yapılması gayesini gütmüştür.[7]

1831 yılında yapılan nüfus sayımı, Müslüman ve gayrimüslim nüfusu ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Ortaylı, 1831 yılında Anadolu ve Rumeli'de erkek nüfusun ciddi bir biçimde sayıldığını, çünkü klasik devrin memleket tahrirle-

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih ABD Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Öğretim Üyesi. E. Posta: mksahin@erciyes.edu.tr.

1 Mehmet Öz, "Tahrir", DİA, İstanbul 2010, C. 39, s.426.

2 Numan Elibol, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları, SDÜ İİBF Yay. 2007, C. 12, Sayı 2, s. 137.

3 Yunus Koç, "Nüfus" "Tahrir", DİA, İstanbul 2007, C. 33, s.295.

4 Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, TTK, Ankara 1995, 5-155.

5 Kemâl H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik Ve Sosyal Özellikleri,** TVYY, İstanbul 2000, s. 56.

6 Karpat, 47.

7 Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik vd; Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları) T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 43, Ankara 2000, s 46.

rinin eskidiği ve bilgi verecek durumda olmadığını belirtir.[8] Sayımda Müslüman ve gayrimüslim nüfus ayrı ayrı sayılmış, defterleri de ayrı tutulmuştur.[9]

1831 Nüfus sayımı için görevlendirilen sayım memurları, sayımı yapılan yerlerle ilgili tuttukları defterleri önce kendi bölgelerine göre birleştirmişler ve defterleri temize çektikten sonra İstanbul'a göndermişlerdir.[10]

1831 sayımından sonra 1844 yılında ülke genelinde bir nüfus sayımı daha yapılması kararlaştırılmıştır. Bu sayımın gayesi 1834-35 yıllarında "Redif Asâkir-i Mansûre" adıyla Yeniçeri Ordusu'nun yerine kurulan yeni orduya alınabilecek asker potansiyelini tespit etmekti. 1831 sayımıyla ülkede düzenli olarak nüfus olaylarını takip edecek bir kayıt sistemi kurulmuş olduğundan, 1844 sayımı daha detaylı yapılmak istenmiş fakat istenildiği kadar başarılı olunamamıştır. Yeni kurulan Redif Teşkilâtının gayesi, büyük bir genç nüfusu asker olarak uzun süre silahaltında tutmak yerine, askerlik çağına gelmiş gençleri, kendi bölgelerinde, az masrafla ve kısa aralıklarla eğitip savaşa hazırlamaktı. Sayımın asıl gayesi asker potansiyelini belirlemek olduğu halde, bu sayımda 1831 sayımından farklı olarak erkek nüfusun yanında, kadın nüfus da sayılmıştır.[11] 1844 yılı sayımına göre Osmanlı Devleti'nin 15.500.000 Avrupa, 16.050.000 Asya, 3.800.000 de Afrika'da olmak üzere toplam 35.350.000 civarında bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir.[12] Fakat bizim çalışmamızın konusu olan Tokat Sancağı nüfus defterinde, kadınların sayıldığıyla ilgili bilgiyi teyit edecek bir veri söz konusu değildir.

Kemal Karpat, "1844 sayımından sonra Osmanlı nüfusuna ilişkin yeni bilgiler elde edilmeye başlandı. Osmanlı idaresinin bu önemli sayımın sonuçlarını yayımlamadığı anlaşılmaktadır ve arşivlerden bu sayımla ilgili istatistiksel malzeme de henüz çıkmamıştır" demektedir.[13] Aslında 1844 yılında başlayan sayım çok uzun süre devam etti. Çünkü hükümet, 1851 yılında Aydın ve Menteşe Eyaletlerine sayım memurları atayarak ve 1857 yılında Kıbrıs'ta yapılan sayımın kapsamını daha da genişletme girişiminde bulunarak, göçebe aşiretlerin de sayılmasına çalışmıştı.[14]

1844 sayımından sonra 1852'de Rumeli'de, 1856'da Anadolu ve Suriye'de nüfus sayımları yapıldı. 1854'te ise yeni bir nüfus sayımına daha girişilmişse de bunun sonuçlandırılması mümkün olmamıştır. 1870'de genel bir nüfus sayımı yapılması için çalışmalar yapıldıysa da çeşitli sebeplerden dolayı sayım yapılamadı. 1874 yılında Tuna vilayetinde ayrıntılı bir sayım yapıldı. 1877-78 Osman-

8 İlber Ortaylı; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayın, 3.baskı, İstanbul 1995, s. 40.

9 Yıldırım, 59.

10 Yıldırım, 60.

11 Yıldırım, 62.

12 Cem Behar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Ankara 1996, s. 26.

13 Karpat, 62.

14 Karpat, 62.

lı-Rus savaşından sonra da bir nüfus sayımı yapıldı. Bu sayımda İstanbul nüfusu sayılmış, Trablus ve Arabistan'ın nüfusu ise tahmin edilmiştir. Aynı dönemde Nüfus Sicili Nizamnamesi çıkarılmış ve ilk kez Nüfus Müdürlüğü kurularak, nüfus tezkereleri ile doğum, ölüm ve yer değiştirme olaylarının kaydına başlanmıştır. Fakat bu sayım Rumeli'nden çok fazla göç gelmesi nedeniyle çok geç tamamlanabildi. 1878 Rus savaşını izleyen 1891 yılında Bâb-ı Âli'de Merkezi İstatistik Encümeni kurulmuş, istatistik hizmetleri kanuni bir esasa bağlanmıştır.

Savaşlar ve çeşitli mali zorluklar nedeniyle zorla yapılabilen bu sayımlardan sonra 1882, 1895 ve 1906 tarihlerinde de kapsamlı nüfus sayımları yapıldı. Bunlar önceki sayımlardan daha başarılı oldu. [15]

Osmanlı Devleti'nde halk Müslim ve gayrimüslim unsurlardan oluşmaktaydı. Müslüman topluluğu başta Türkler olmak üzere Arap, Acem, Zenci ve Avrupa'da yaşayan Boşnak ve diğerleri meydana getirirken, Anadolu'da ise İslam toplumunun ana omurgasını Türkler meydana getirmekteydi. Gayrimüslimlere gelince 19. yüzyıla kadar belgelerde gayrimüslim olarak geçerken daha sonra Ermeni, Rum, Katolik, Yahudi, Kıpti ve diğer unsurların ayrı ayrı ele alınmaya başlandığı görülmektedir.[16] Rum Milleti, 1821 yılına kadar Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahipti. 1840 yılına kadar Osmanlı Devleti, idaresinde yer alan bütün Hıristiyan Ortodoksları, Rum Milleti olarak görmüştür. XIX. yüzyılda Ortodoks olan Bulgar ve Sırpların Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılıp bağımsız kiliselerini kurmasıyla bu durum değişti.[17] Osmanlı idaresi altında bulunan Rum nüfusu, "Ege Denizi, Akdeniz, Marmara ve Karadeniz kıyılarındaki bölgelerde yoğunlaşmıştı."[18]

Tokat bölgesi Sivas vilayetinin önemli bir kazası iken 1879 tarihli padişah iradesiyle Sivas vilayetine bağlı bir sancak haline gelmiştir. 1920 yılında TBMM İcra vekillerinin aldığı bir kararla Tokat, müstakil vilayet haline gelmiş ve kendisine Zile, Erbaa, Niksar ve Reşadiye kazaları bağlanmıştır.[19]

Vital Cuinet'e göre 1892'de kasabanın toplam nüfusu 29890 kişidir. Bunun %61'ini Müslümanlar, %34.95'ini Ermeniler, %2.5'ini Rumlar, %1.33'ünü Yahudiler teşkil etmektedir. Ayrıca 40 kadar da Cizvit ve Protestan misyoner olup "yabancı" başlığı altında gruplandırılmıştır.[20]

15 Yıldırım, 62.

16 Justin McCarthy, Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus (Osmanlı Anadolu'sunun Son Dönemi), Çev. İhsan Gürsoy, Ankara 1995.

17 İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim Yay., İstanbul 1985, s.s. 996-999.

18 McCarthy, *a.g.e.,*s. 90. ve ayrıca bkz. Gerasimos Augustınos, *Küçük Asya Rumları*, Çev. Devrim Evci, Ayraç Yay. Ankara 1997, s.s.13-18.

19 Ali Açıkel, Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ 2004, C. 14, Sayı 2, s. 333-334.

20 Açıkel, 339.

B. 2465, 2467 ve 2469 Nolu Tokat Kazası Nüfus Sayım Defterinin Özellikleri

1. Defterler Hakkında Genel Bilgiler

a. Defterlerin Özellikleri

1840 Nüfus Sayımı 2465-2467-2469 Numaralı Nüfus Defterlerine Göre Tokat'taki Zımmi Nüfus isimli çalışmamız, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde NFS.d.. koduyla 2465-2467-2469 numaralarda kayıtlıdır. Defterler Hicri 1256 (1840) tarihli olup; 2465 Nolu defter 20 x 56 ölçülerinde 32 sayfa, 2467 Nolu defter 19 x 51 ölçülerinde 12 sayfa ve 2469 Nolu defter 18 x 51 ölçülerinde 6 sayfadır.

Ortalama her sayfada 9 satır bulunmakta ve her satıra 3'er kişi yazılmıştır. Her yeni mahalle ve köye geçildiğinde sayfa yenilenmiş olup her varak iki sayfayı içermektedir. Nüfus sayım defterinde sayıma kesintisiz devam edildiği, aile bireyleri yazılıp bittikten sonra yeni haneye geçildiğinde, sütun ve satır atlanmadığı görülmektedir.

Defterde siyah ve kırmızı kalem kullanılmış olup, yer yer yazının değiştiğinden birden fazla kâtibin bu sayımda görev aldığını anlamaktayız.

Defterde yalnızca erkeklerin kaydedildiği ve kaydedilen kişilerin; hane numaraları, kişi numaraları, yaşları, fiziksel özellikleri, görünümleri (ak sakallı, kır bıyıklı, kara bıyıklı gibi), aile isimleri (Sörbenoğlu, Kilecioğlu vb…) ve meslekleri (Şalcı, Terzi vb…) mevcuttur. Sivaslıoğlu, Gürünlüoğlu gibi nereli olduğuna ait nitelikler de isimde belirtilmiştir.

Ayrıca kaydı tutulan mahalleden farklı yerlere gidenler kaydedilmiştir. "reft" ibaresiyle gittiği il ya da ilçe belirtilerek tarihleri eklenmiştir. Yeni doğanlar için "tevellüd" deyip doğum tarihi belirtilmiştir. Ölenler için "mürd" tarihi köşede açıklama şeklinde kırmızı ile yazılmıştır.

Kırmızı kalemle yazılmış olan diğer bir bilgi ise "yoklama" ve "taşra defterinde" açıklamalarıdır. Bu sayede askerlik yoklaması gelmiş erkekler tespit edilir ve taşra defterine kayıtlı olanlar hakkında detay bilgi verilmemesi sağlanmıştır.

Kişilerin yaşları "sin" ibaresiyle kişisel bilgilerin hemen altına yazılmıştır. Yaşlarını ilgilendiren tariflerde kullanılan ibarelerden birisi de "Şâbb-ı Emred"-dir. Sözlük anlamıyla henüz sakalı, bıyığı çıkmamış genç anlamında olan bu ibare, 7-31 yaşları arasındaki çocuk ve gençler için kullanılmıştır. Yine ter bıyıklı, kır bıyıklı sıfatları da yaşlarına binaen kullanılan diğer terimlerdir.

Defterlerin yabancı nüfusa ait olması özel isimlerin okunmasını güçleştirmiş Osmanlıca'da farklı okumalara sebep olacak durumlarda tahmini güçleştirmiştir. Okunamayan kısımlar "?" ile belirtilmiştir.

Nüfus sayımının yapılığı 1840 yılı itibariyle defterlerimizde Tokat Kazâsına bağlı Katolik nüfusa ait 13 mahalle, Yahudi nüfusa ait 5 mahalle ve Kıpti nüfusa ait 1 mahalle kaydedilmiştir.

48 hane 121 kişi ile en kalabalık mahalle Katolik nüfusuna ait Hoca Ahmet mahallesi olup yine zımmi nüfus içinde en kalabalık olanı Katolik nüfus olduğu tespit edilmiştir.

b. Defterde Kullanılan İmlâ Özellikleri

Çalışmamıza konu olan defterlerin tamamı günümüz harflerine çevrilmiş olup ekte sunulmuştur. Farklı kâtiplerin el yazılarının örneklerini gördüğümüz defterin bazı sayfaları okunaklı, bazı sayfalar da ise değişen katibin el yazısına alışmak hayli güç olmuştur. Kırmızı kalemin, esas bilgilerin dışında giden, gelen, doğan ve ölenler hakkında ek bilgi verilirken kullanılmış olması deftere bir düzen katması açısından önemlidir.

Nüfus sayım defterinin muhtevasında kişi adları, soy ve lakap terimleri ile meslek isimleri çoğunluktadır. Osmanlı Türkçesi'nde Arap alfabesi kullanıldığı için, farklı okumalar ortaya çıkabilmektedir.

Defterlerde özel isimler dışında kullanılan ifadeler genellikle "oğlu, torunu, karındaşı, kayınatası, yiğeni" gibi bireylerin kim olduğunu gösterir ifadelerdir. Bunun yanında "Diğeri" ifadesiyle de kişi tanımlamaları yapılmıştır. Ayrıca, kaydı yapılan hemen herkesin yaşı "sinnühü" ifadesiyle beyan edilmiştir. "Sinnühü" kelimesi altında kalan yaşı belirten rakamlar bulunmaktadır ve rahatlıkla okunabilmektedir.

Nüfus yazım defterinde her mahalle, bölüm başlığı olarak yazılmıştır. Sayfaya ortalanarak kaleme alınmış mahalle ve köy isimleri, bir çizgi şeklinde estetik bir görünümle yazılmıştır.

c. Defterde Uygulanan Nüfus Sayım Metodu

Nüfus sayım defterlerinde Müslüman mahallelerin sayımında gördüğümüz imamlardan başlama ve akabinde hatip, hafız gibi din görevlileri ve onların ailelerinin kaydedilme metodunun, zımmi nüfus defterlerinde bir benzerinin uygulandığı görülmemektedir. Ayrıca nüfus sayımına en kalabalık mahalle ve köyden başlanması bir usul olmuş iken bilhassa çalıştığımız Katolik, Yahudi ve Kıpti nüfusa ait defterlerde böyle bir usulden bahsetmemiz mümkün değildir.

2. 2465, 2467 ve 2469 Nolu Defterlerde Tokat Kazası Gayrimüslim Mahalleleri

Tablo 1: Mahalle isimleri

MİLLET-İ KATOLİK	MİLLET-İ YAHUDİ	MİLLET-İ KIPTİ
1-Başmeydan Mahallesi	1-Halid Mahallesi	1-Mihmad Hacib Hacı Hasan Bölüğü Mahallesi
2-Cedid Mahallesi	2-Hoca İbrahim Mahallesi	
3-Yarahmet Mahallesi	3-Yahudiyan Mahallesi	
4- Debbağhâne Atik Mahallesi	4-Cami-i Kebir Mahallesi	
5- Debbağhâne Cedid Mahallesi	5-Zaim-i Zımmi Mahallesi	
6-Kaya Mahallesi		
7-Çilehâne Mahallesi		
8-Menice Mahallesi		
9-Veled-i Ayas Mahallesi		
10-Sofikâr-ı Müslim Mahallesi		
11-Suiçmez Mahallesi		
12-Siyah Puş Mahallesi		
13-Hoca Ahmet Mahallesi		

3. 1840 Nüfus Sayımına Göre Tokat Kazası Sosyo-Demografik Yapısı

a.Nüfus Dağılımı

Çalışma konumuzu oluşturan defterlere göre Tokat Kazası 1840 yılı nüfus sayımında, gayrimüslim mahallelerin kayıtlı nüfusu toplamı 641 kişi olup toplam hane sayısı 257'dir. Bu defterlere göre mahallelerin nüfusu aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 2: Katolik Nüfus Defterindeki Mahallelerin Hane Sayısı ve Nüfus Tablosu

MİLLET-İ KATOLİK	Hane sayısı	Nüfusu
1-Başmeydan Mahallesi	15	37
2-Cedid Mahallesi	23	49
3-Yarahmet Mahallesi	3	6
4-Debbağhâne Atik Mahallesi	6	12
5-Debbağhâne Cedid Mahallesi	1	3
6-Kaya Mahallesi	1	3
7-Çilehâne Mahallesi	16	38
8-Menice Mahallesi	18	55
9-Veled-i Ayas Mahallesi	6	6
10-Sofikâr-ı Müslim Mahallesi	41	98
11-Suiçmez Mahallesi	3	5
12-Siyah Puş Mahallesi	13	33
13-Hoca Ahmet Mahallesi	48	121
TOPLAM HANE/ NÜFUS	**194**	**466**

Tablo 3: Yahudi Nüfus Defterindeki Mahallelerin Hane Sayısı ve Nüfus Tablosu

MİLLET-İ YAHUDİ	Hane sayısı	Nüfusu
1-Halid Mahallesi	3	13
2-Hoca İbrahim Mahallesi	21	52
3-Yahudiyan Mahallesi	6	18
4-Cami-i Kebir Mahallesi	2	7
5- Zaim-i Zımmi Mahallesi	5	16
TOPLAM HANE/ NÜFUS	**37**	**106**

Tablo 4: Kıpti Nüfus Defterindeki Mahallelerin Hane Sayısı ve Nüfus Tablosu

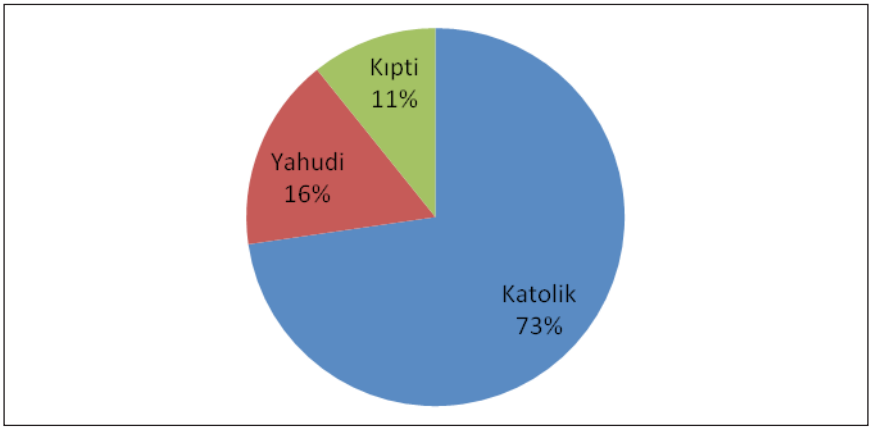
MİLLET-İ KIPTİ	**Hane sayısı**	**Nüfusu**
1-Mihmad Hacib Hacı Hasan Bölüğü Mahallesi	26	69
TOPLAM HANE/ NÜFUS	**26**	**69**

En kalabalık millet 466 nüfusu ile Katolik Milleti olup ikincisi 106 nüfusu ile Yahudi Milleti ve üçüncüsü 69 nüfusu ile Kıpti Milletidir.

Tablo 5: Tokat Kazası Gayrimüslim Nüfusu Tablosu

MİLLET	**Nüfusu**
Katolik	466
Yahudi	106
Kıpti	69
TOPLAM	**641**

Şekil1: 1840 Yılı Nüfus Sayımına Göre Tokat Gayrimüslim Nüfus Grafiği

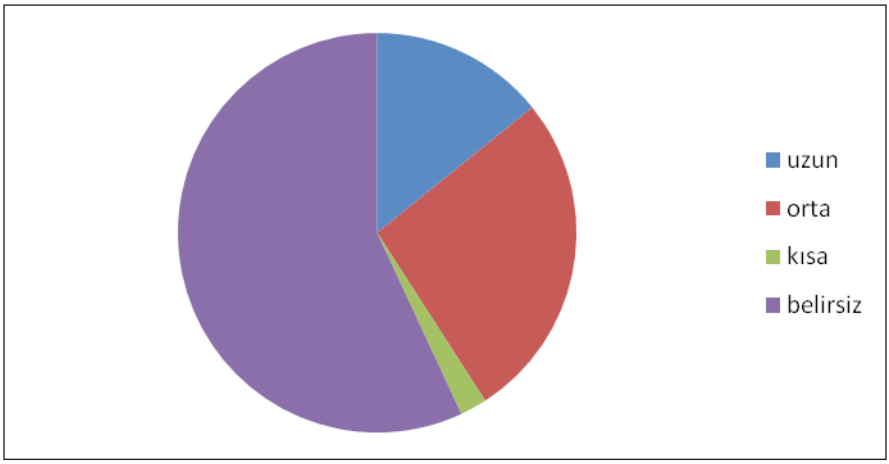

b.Defterlere Göre Zımmi Nüfusa Ait Fiziksel Özellikler

Osmanlı nüfus sayımlarında, fotoğraf ve resmin kullanılmadığı dönemler olması münasebetiyle şahısları tanımaya yönelik fiziksel nitelemelere gerek duyulmuştur. Üzerinde çalıştığımız defterlerde de eşkalin belirlenmesinde bıyık, sarı, kara, az veya ter bıyıklı; sakal ak, kara, sarı, kırca sakallı; boy, uzun, orta, uzunca veya kısa boylu gibi ifadelerle tasvir edilmiştir.

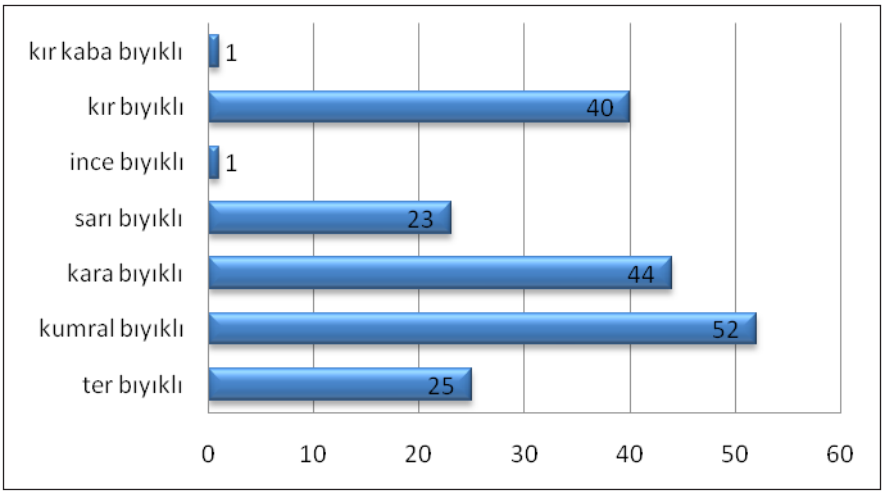
Üzerinde çalıştığımız defterlerde kayıtlı toplam 641 Zımmi bulunmaktadır. Bu kişilerin 36'sı uzun boylu, 55'i uzunca boylu, 171'i orta boylu, 14'ü kısa boylu olarak tanımlanmıştır. Geriye kalan 365 kişinin boyları hakkında bilgi verilmemiştir.

Şekil 2: Boy Grafiği

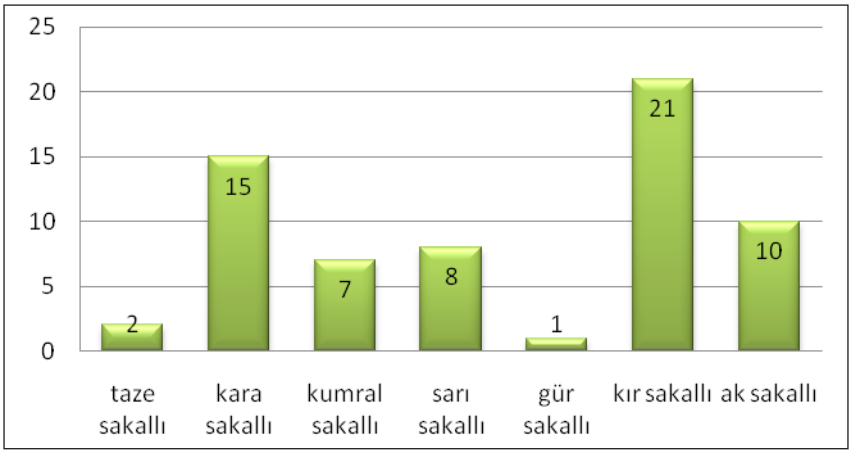
Defterlerde kayıtlı 641 kişinin 186'sının(%29) bıyıklı, 64'ünün(%10) sakallı olduğu tespit edilmiştir. Fiziksel görünümle ilgili sadece sakallı ve bıyıklı olması değil, sakal ve bıyığın rengi ve şekliyle ilgili de bilgiler verilmiştir. "Şâbb-ı emred" genç yaş aralığındaki erkek çocukları için kullanılan bir terim olup defterlerde 43 kişinin tanımlanmasında kullanılmıştır. Yakın anlam taşıyan "ter bıyıklı" sıfatı ile 25, "kumral bıyıklı" 52, "kara bıyıklı" 44, "sarıca bıyıklı" 1, "sarı bıyıklı" 22, "ince bıyıklı" 1, "kırca bıyıklı" 8, "kır bıyıklı" 32 ve "kır kaba bıyıklı" sıfatı ile 1 kez karşılaşılmıştır.

Şekil 3: Bıyık Tanımlaması Grafiği

Defterlerde sakallı olarak tanımlanan kişilerin 2'si "taze sakallı", 15'i "kara sakallı", 7'si "kumral sakallı", 8'i "sarı sakallı", 1'i "gür sakallı", 17'si "kır sakallı", 4'ü "kırca sakallı", 10'u "ak sakallı" olarak tanımlanmıştır.

Şekil 4: Sakal Tanımlaması Grafiği

Bu bilgiler, Osmanlı döneminde sakal ve bıyığın kişileri tanımlamada kullanılan önemli bir özellik olduğunu göstermektedir.

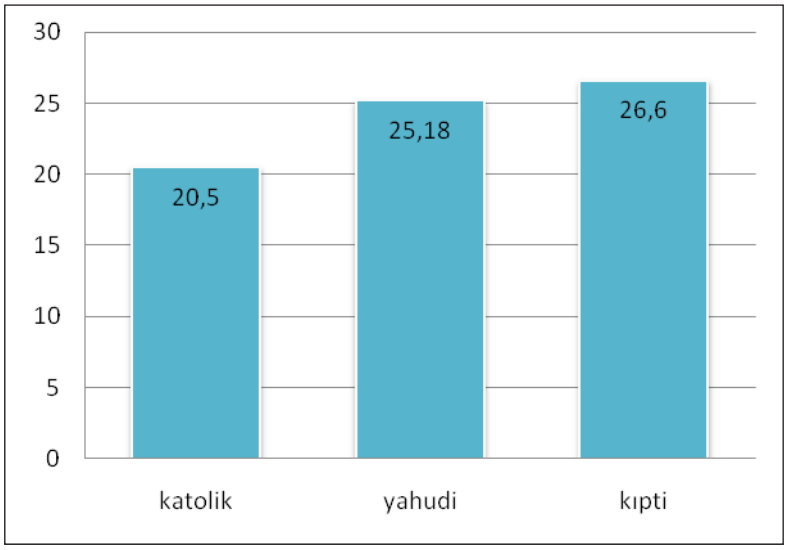
c.Defterlere Göre Zımmi Nüfusa Ait Yaş Özellikleri

Defterde kayıtlı her kişinin yaşı belirtilmemiştir. Yakın zamanda doğmuş bebeklerin sadece doğum tarihi verilirken, taşra defterinde kayıtlı olanların da detaylı bilgisi orada kayıtlı olduğundan yaşı kaydedilmemiştir. Yaşları kaydedilen kişiler arasında Yahudi Milleti Hoca İbrahim Mahallesi'nden Cücükcüoğluoğlu uzun boylu ak sakallı Yakof veledi Arslan 90 yaşı ile en yaşlı şahıs olarak tespit edilmiştir.

Tablo 6: Zımmi Milletinin Mahallelere Göre Yaş Ortalamaları

KATOLİK Mahalleleri	**Yaş Ort.**	**YAHUDİ Mahalleleri**	**Yaş Ort**	**KIPTİ Mahallesi**	**Yaş Ort**
1-Başmeydan	20,8	1-Halid	23,8	1-Mihmad Hacib Hacı Hasan Bölüğü	26,6
2-Cedid	21,9	2-Hoca İbrahim	26,4		
3-Yarahmet	19,8	3-Yahudiyan	26,3		
4-Debbağhâne-i Atik	21,1	4-Cami-i Kebir	19,8		
5-Debbağhâne-i Cedid	9	5-Zaim-i Zımmi	29,6		
6-Kaya	25				
7-Çilehâne	26,7				
8-Menice	19,7				
9-Veled-i Ayas	20				
10-Sofikâr-ı Müslim	24,2				
11-Suiçmez	16,75				
12-Siyah Puş	17,3				
13-Hoca Ahmet	24,3				
Mahalle Ortalaması	**20,5**		**25,18**		**26,6**

Şekil 5: Zımmi Milleti Yaş Ortalamaları Grafiği

d. Defterlere Göre Mesleklere Ait İstatistikler

Üzerinde çalıştığımız defterlerde kayıtlı şahısların bazılarının meslekleri belirtilmiş ancak birçoğunun ki belirtilmemiştir. Adı geçen meslek isimlerini sıralayacak olursak; Abacı, Amele, Basmacı, Basmacı kalfası, Beratlı urba tüccarı, Bezzaz, Boyacı, Boyacı çırağı, Çarkçı, Çerçi, Çiftçi, Çulha, Dellal, Düğmeci, Düğmeci çırağı, Fermanlı urba tüccarı, Haham, Hallaç, Hallaç kalfası, İpekçi, Kasab, Kazaz, Kazaz kalfası, Kıvamcı, Kuyumcu, Kuyumcu kalfası, Kürkçü, Manav, Muhbir, Oturakçı, Peştemalci, Taburlu, Teb'a, Terzi, Tüccar, Tütüncü ve Urba tüccarı, Yazıcı.

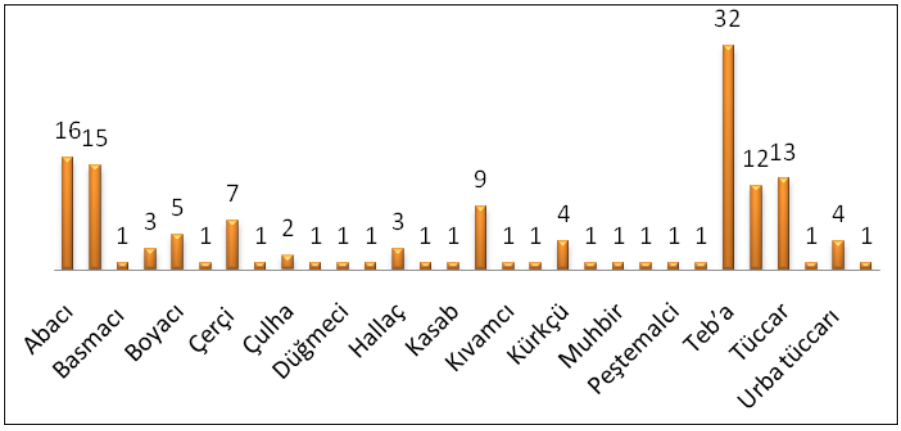
Dikkatimizi çeken bu meslek guruplarının nerdeyse tamamının Katolik nüfusa ait olması ve Kıpti mahallesindekiler için hiçbir meslek kaydı yapılmamış olmasıdır. Yahudi mahallesi içinse sadece 1 Haham, 2 Amele ve 1 Kıvamcı kaydedilmiştir.

Katolik nüfusa ait meslek grupları için bir istatistik yapmak gerekirse erkek hizmetci anlamındaki Teb'a en çok adı geçen meslek olmuştur. Onu Abacı ve Amele takip etmiştir. Müslüman mahallelere ait nüfus defterlerinde her mahalle için bir veya birden fazla din adamı kaydıyla karşılaşırken defterlerimizde Zımmi nüfus içinde bir tek Yahudiyan Mahallesinde 1 Haham ile karşılaşılmıştır.

Tablo 7: Defterde Adı Geçen Meslekler

Meslek	Aded	Meslek	Aded	Meslek	Aded
Abacı	16	Düğmeci	1	Muhbir	1
Amele	15	Haham	1	Oturakçı	1
Basmacı	1	Hallaç	3	Peştemalci	1
Bezzaz	3	İpekçi	1	Taburlu	1
Boyacı	5	Kalıpçı	6	Teb'a	32
Çarkçı	1	Kasap	1	Terzi	12
Çerçi	7	Kazaz	9	Tüccar	13
Çiftçi	1	Kuyumcu	2	Tütüncü	1
Çulha	2	Kürkçü	4	Urba tüccarı	4
Dellal	1	Manav	1	Yazıcı	1

Şekil 6: Defterde Adı Geçen Mesleklerin Dağılım Grafiği

Sonuç

Nüfus, toplumun tanınması, kamu hizmetlerinin etkin olarak sunulması, istatistiki değerlendirilmelerin yapılabilmesi vb. konular için büyük önemi haizdir. Nüfus, sosyo-ekonomik bakımdan bir toplumun kalkınmasına tesir eden en büyük faktörlerden birisidir. Bir toplumda nüfusun artıp-azalması ile nüfus ve üretim ilişkisi savaşların ve tarihi olayların bazen sebepleri bazen de sonuçları arasında yer alır. Nüfus sayımları, bir toplumu meydana getiren fertlerin sayı, cinsiyet, yaş, meslek, dil, din ve öğrenim durumlarını ortaya koyduğundan toplumların sosyolojik, ekonomik ve tarihî yönlerini araştırmak, sosyal tarihlerini yazmak için çalışma yapacak olanlar açısından oldukça önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde ilk genel nüfus sayımı 1831 tarihinde II. Mahmud zamanında yapılmıştır. Bu sayımı önemli kılan husus vergiye tabi ve askerlik hizmetiyle yükümlü olan erkek nüfusun doğum, ölüm ve nakil gibi nüfus olaylarının

takibi için defterlerin tutulmaya başlanmış olmasıdır. Ayrıca bu sayımla; Müslim ve gayrimüslim nüfusu ortaya çıkartmayı hedeflemiştir. Böylece II. Mahmud askere alabileceği Müslüman erkek nüfusun, diğer taraftan da ülke sınırları içinde cizye alabileceği gayrimüslim nüfusun tespitinin yapılması gayesini gütmüştür.

Üzerinde çalışma yaptığımız bu üç defter, 1840'lı yıllarda Tokat kazasında bulunan gayrimüslim nüfusun tespiti bakımından dikkat çekicidir. Bu üç defterde toplam 19 mahallede 257 hanede 641 kişi sayılmıştır. Nüfus defterlerine sadece erkekler kaydedildiği ve genel olarak nüfusun tespitinde hane sayısının beşle çarpılması usulü kullanıldığından burada bulunan gayrimüslim nüfusun tahminen 1285 kişi civarında olduğu söylenebilir.

Defterlerde belirtilen yaş aralıklarına bakarak, gayrimüslimlerin genç bir yaş ortalamasına sahip olduklarını söylemek mümkündür. Yine defterlerde verilen bilgilerden hareketle gayrimüslimlerin özellikle meslek sahibi insanlar olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı toplumunda gayrimüslimlerin sahip oldukları sayı ve icra ettikleri mesleklere bakarak, içinde bulundukları toplumda kabul gördükleri ve müreffeh bir hayat sürdükleri söylenebilir. Osmanlı Devleti, tüm farklılıkları bir arada tutma ve yaşama tecrübesinin en güzel örneklerinin verildiği bir devlet olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kayıtları

BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) NFS.d.. 2465 Numaralı Nüfus Defteri

BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) NFS.d.. 2467 Numaralı Nüfus Defteri

BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) NFS.d.. 2469 Numaralı Nüfus Defteri

Kitap ve Makaleler

Ali Açıkel, Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ 2004, C. 14, Sayı 2, s. 331-359.

Cem Behar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 2, Ankara 1996.

Enver Ziya Karal; Osmanlı Tarihi, TTK, Ankara 1995.

Gerasimos Augustınos, *Küçük Asya Rumları*, Çev. Devrim Evci, Ayraç Yay. Ankara 1997.

Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik vd; Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı Ve Türk Vakıfları) T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 43, Ankara 2000.

İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim Yay., İstanbul 1985.

İlber Ortaylı; İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayın, 3.baskı, İstanbul 1995.

Justin McCarthy, Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus (Osmanlı Anadolu'sunun Son Dönemi), Çev. İhsan Gürsoy, Ankara 1995.

Kemâl H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik Ve Sosyal Özellikleri, TVYY, İstanbul 2000.

Mehmet Öz, "Tahrir", DİA, İstanbul 2010, C. 39, s.425-429.

Numan Elibol, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları, SDÜ İİBF Yay. 2007, C. 12, Sayı 2, s. 135-160.

Yunus Koç, "Nüfus" "Tahrir", DİA, İstanbul 2007, C. 33, s.294-299.

1840 Nüfus Sayımı 2465-2467-2469 Numaralı Defterler

Tokat kazâsı reâyâsından nefs-i kasaba-i Tokat'ta sâkin Katolik milletinin nüfus defteridir.

Bihi

Tebyiz ve yoklaması fi Receb sene 58

Bi tevfîkihî Teâlâ karar-gîr olan Tanzimât-ı hayriyye usûl-i mehâsin-şumulü üzre müceddeden tahrirlerine irâde-i seniyye-i şâhâne taalluk etmiş olan eyâlât ve elviye ve kazâlardan Sivas sancağında vâki' Tokat kazâsının yerli reâyâsından nefs-i kasaba-i Tokatta sâkin bi'l-cümle Katolik milletinin nüfus-i mevcûdelerinin sinn ve eşkâlleri tasrîhiyle tahrîr olunan nüfus defteridir.

Fi Muharrem sene 56

Katolik

1-Başmeydan Mahallesi (Katolik) (15 Hane)

Sayfa 2							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
BAŞMEYDAN	1	3		Uzunca boylu kırca bıyıklı Firaz Filibos veledi Girub	51		
				Damadı			Taşra defterinde
				Oğlu Bedros veledi Agob			Tevellüdü Fi 11 Ramazan sene 57
	2	5		Kalıpcıoğlu orta boylu kumral bıyıklı Sevgiyan veledi Simon	39	Tüccar	Müdr Fi 21 Rebiü'l-evvel Sene 58
				Oğlu Agob	14		
				Diğeri Artiyen	10		
				Diğeri Andon	8		
				Diğeri Sekpas			Tevellüdü Fi 11 Şaban sene 258
	3	3		Kalıpcıoğlu orta boylu kumral bıyıklı tüccar Yogos veledi Simon	22	Tüccar	Taşra defterinde 8 Ramazan Sene 59
				Karındaşı			Taşra defterinde
				Diğer karındaşı Useyb	14		
	4	2		Zummaroğlu orta boylu kara bıyıklı Filibos veledi Artiyen	36	Kürkçü	
				Oğlu Artiyen	6		
	5	3		Zummaroğlu orta boylu sarı bıyıklı Mardirus veledi Bidus	33	Terzi	
				Oğlu Bedos	6		
				Diğeri Begos Tevellüd şod			Fi 21 Safer sene 58
	6	1		Zummaroğlu orta boylu sarı bıyıklı Üseyb veledi Kisyan	35	Abacı	
	7	4		Osefoğlu			Taşra defterinde
				Oğlu Ohan	5		
				Diğer oğlu Üseyb	3		
				Diğeri Andon	1		
	8	1		Kafaloğlu orta boylu kır bıyıklı Bedos veledi İsteban	61	Tütüncü	
	9	4		Kalkaracaoğlu orta boylu kara bıyıklı bağcı Andon veledi Karabet	50	Amele	
				Oğlu şâbb-ı emred Bedos	16	Teb'a	
				Diğeri Müresbin	13		Yoklama
				Diğeri Ohan	5		
	10	1		Sahanoğlu uzun boylu kara bıyıklı teb'a Begos veledi Piros	29		Taşra defterinde li sene fi 27 Zi'l-ka'de Sene 258
	11	3		Kazazoğlu uzunca boylu kumral bıyıklı Bedos veledi İsteban	28	Teb'a	
				Oğlu İsteban	2		
				Diğeri Melgün Tevellüd şod			Fi 9 Muharrem sene 58-mürd Fi 8 Zi'l-ka'de sene 58
	12	1		Filibosoğlu orta boylu şâbb-ı emred Bedos veledi Artiyen	16	Abacı kalfası	
	13	3		Matosoğlu			Taşra defterinde
				Karındaşı orta boylu kara bıyıklı Agob veledi Evantis	23	Tüccar	
				Karabet veledi Ohan			Tevellüd fi 5 Şaban sene 59
	14	1		Tam Begosoğlu şâbb-ı ter Ohan veledi Begos	17	Hallaç	
	15	1		Altıbayrakoğlu			Taşra defterinde
		2		Bu dahi karındaşı			
Toplam Hane/ Birey	15	37					

2-Cedid Mahallesi (Katolik) (22 Hane)

Sayfa 4

Mahalle/ Köy	Hane No	Birey Sayı	Birey No	Adı	Yaş	Meslek	Açıklama
C E D İ D	1	5		Korubakoğlu orta boylu kara kır bıyıklı tüccar Begos veledi Agob	49		Taşra defterinde li-sene Fi Cemaziye'l-ahir sene 1260
				Oğlu orta boylu ter bıyıklı Bedos veledi Begos	20		
				Diğer oğlu orta boylu şâbb-ı emred Moslis veledi Filibos	14		Taşra defterinde li-sene Fi Cemaziye'l-ahir sene 260
				Diğeri Andon	12		
				Diğeri Agob	8		
	2	1		Kalıbcıoğlu			Taşra defterinde
	3	2		Kalıbcıoğlu orta boylu şâbb-ı emred teb'a Begos veledi Agob	15		Taşra defterinde li-sene Fi 5 Cemaziye'l-evvel sene 260
				Gamislioğlu Artiyen veledi Ohan	5		
	4	5		Bafralıoğlu uzun boylu kır bıyıklı Begos veledi Kidrek	43	Tüccar	
				Oğlu Ohan	8		
				Diğeri Filibos	4		
				Teb'ası			Taşra defterinde
				Diğer oğlu Viçin			Tevellüdü Fi 30 Cemaziye'l-ahir sene 60
	5	2		Şalcı orta boylu kara bıyıklı Ohannes veledi Asador	45	Teb'a	
				Oğlu Sarokos	2		
	6	3		Karaoğlan orta boylu kır bıyıklı Ohannes veledi Simon	55		Mürd Fi 3 Zi'l-ka'de sene 57
				Oğlu orta boylu kara bıyıklı Simon	25	Terzi	
				Diğeri şâbb-ı emred Artiyen	14		
	7	1		Sörbenoğlu uzunca boylu kara bıyıklı Mardiros veledi Sergiz	26	Teb'a	
	8	2		Kilecioğlu orta boylu kara bıyıklı teb'a Begos veledi Refail	30		Taşra defterinde Fi li-sene 16 Şa'ban sene 258
				Oğlu Ohan			Tevellüd Fi 25 Zi'l-hicce sene 59
	9	2		Kasab Menzikoğlu		Kasab	Taşra defterinde
				Karındaşı şâbb-ı ter Manuk veledi Menzik	18	Düğmeci çırağı	
	10	1		Çubukçuoğlu yetim Kirkor veledi Agob	7		
	11	1		Kısa boylu kır sakallı Apalohan veledi Ohannes	59		Sakat
	12	2		Gürünlü orta boylu kara bıyıklı dişlek Biros veledi Ohan	33	Çerçi	Kaza-i Turhal bi'l-vatan li sene Fi 27 Şa'ban sene 258
				Oğlu Ohannes	5		Bu dahi maan
	13	2		Havlucuoğlu			Taşra defterinde
				Bu dahi oğlu			
	14	2		Üveyoğlu orta boylu kır bıyıklı Oyrik veledi Nias	68		Mürd Fi 15 Şa'ban sene 259
				Oğlu			Taşra defterinde
C E D İ D	15	2		Gürünlü orta boylu kumral bıyıklı Artiyen veledi Mıgırdiç	32	Çerçi	Reft Turhal Fi 12 Ramazan sene 1259
				Oğlu Ohan	11		Bu dahi maan
	16	4		Kadifoğlu orta boylu kırca bıyıklı İstiyan veledi Etam	51	Bezzaz	
				Oğlu şâbb-ı ter Ohan veledi İstiban	18		Reft Musul li seneFi 11 Ramazan sene 1258
				Diğeri Ohannes	6		
				Diğeri Biros	3		
	17	1		Kantaroğlu uzunca boylu ter bıyıklı Begos veledi Evanis	22	Abacı	
	18	2		Zummaroğlu			Taşra defterinde
				Karındaşı Simon veledi Andon	14		
	19	1		Zummaroğlu şâbb-ı emred Andon veledi Matos	19	Abacı kalfası	Reft Çarşamba Fi 25 Ramazan sene 255
	20	2		Şahinoğlu orta boylu kumral bıyıklı İsteban veledi Ohannes	30	Çulha	
				Oğlu Ohannes	5		
	21	1		Sivaslıoğlu kaprilir veledi Badesar	10		Reft Şam-ı Şerif fi 11 Rebiülevvel sene 59
	22	3		Kumruoğlu orta boylu kumral bıyıklı Bedos veledi Begos	35		
				Oğlu Begos	3		
				Diğeri Ohannes Tevellüd şod	1		Fi 15 Şa'ban sene 58
	23	2		Kısa boylu kara bıyıklı düğmeci Avadik veledi Karabet	30		
				Oğlu Karabet			Tevellüdü Fi 14 Rebiü'l-evvel sene 259
Toplam Hane/ Birey	23	49					

3-Yarahmet Mahallesi (Katolik) (3 Hane)

Sayfa 7							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
	1	3		Tomcanoğlu uzun boylu kara bıyıklı Andon veledi Beros	49	Fermanlı urba tüccarı	Mürd Fi 18 Safer sene 1258
				Oğlu Karabet	14		Yoklama
				Diğeri Tomcan	10		Yoklama
	2	1		Tomcanoğlu yetim Ohannes veledi Mosis	13		
	3	2		Tomcanoğlu teb'ası uzunca boylu kara bıyıklı Evanis veledi Kirkor	32		
				Oğlu Kirkor	1		
Toplam Hane/ Birey	3	6					

4-Debbağhâne-i Atik Mahallesi (Millet-i Katolik) (6 Hane)

Sayfa8							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
DEBBAĞHANE ATİK	1	3		Duhancı orta boylu kumral bıyıklı Artiyen veledi İsteban	48		
				Damadı Çortenoğlu orta boylu ter bıyıklı Mardiros veledi Vartan	23	Teb'a	
				Oğlu Kidrek veledi Mardiros	4		
	2	2		Mıhçıoğlu orta boylu kara bıyıklı teb'a Begos veledi Manuk	45		Taşra defterinde li-sene Fi Cemaziye'l-ahir sene 259
				Oğlu Artiyen veledi Begos	4		
	3	4		Kilecioğlu orta boylu kara bıyıklı Karabet veledi Refail	25	Amele	
				Oğlu Begos	4		
				Diğeri Manuk Tevellüd şod			Fi 3 muharrem sene 57-Mürd Fi 5 Muharrem sene 260
				Diğeri Viçin			Tevellüd Fi 8 Ramazan sene 259
	4	1		Kumruoğlu şâbb-ı emred ve yetim Mosis veledi Begos	13		Yoklama
	5	1		Halilioğlu uzunca boylu kara bıyıklı Karabet veledi Tatos	24	Basmacı kalfası	
	6	1		Kumruoğlu			Taşra Defterinde
Toplam Hane/ Birey	6	12					

5-Debbağhâne-i Cedid Mahallesi (Millet-i Katolik) (1 Hane)

Sayfa 9							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
	1	1		Kırancılaroğlu orta boylu ter bıyıklı Artiyen veledi Kivrek	25	Amele	
Toplam Hane/ Birey	1	3					

6-Kaya Mahallesi (Millet-i Katolik) (1 Hane)

Sayfa9							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
	1	3		İkizler oğlu			Taşra defterinde
				Oğlu şâbb-ı emred Bedos	16		Reft Çarşamba Fi 18 Zi'l-ka'de sene 259
				Diğeri Useyb	2		
Toplam Hane/ Birey	1	3					

7-Çilehâne Mahallesi (Millet-i Katolik) (16 Hane)

Sayfa10							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
Çİlehane	1	3		Kalıpcıoğlu			Taşra defterinde
				Oğlu Üseyb	3		Mürd fi 5 Muharrem sene 57
				Diğeri Ohannes	1		Mürd fi 3 Şa'ban sene 58
	2	3		Ferhatoğlu orta boylu kırca bıyıklı Ohan veledi Biros	50	Tüccar	
				Oğlu şâbb-ı emred Useyb	15		
				Diğeri Viçin	5		
	3	1		Gürünlüoğlu orta boylu kara bıyıklı çerçi Agob veledi Useyb	40		Taşra defterinde li-sene Fi 5 Cemaziye'l-ahir sene 260
	4	5		Bakkaloğlu uzunca boylu kır kaba bıyıklı Güruncü Mardiros veledi Ohan	70		
				Oğlu Ohan	11		
				Diğeri Melgüun	5		
				Diğeri Kesbar Tevellüd şod			Fi 15 Şaban sene 57
				Üvey oğlu			Taşra defterinde
	5	2		Uzunca boylu kır bıyıklı köle Begos veledi Üseyb	52	Teb'a	
				Oğlu Karabet	7		
	6	4		Mamuloğlu orta boylu kır bıyıklı Ohan veledi Agob	53	Dellal	
				Oğlu orta boylu kumral bıyıklı Kalves veledi Ohan	23	Teb'a	
				Diğer oğlu Üseyb	8		
				Diğeri İsteban	4		
	7	3		Zummaroğlu orta boylu sarıca bıyıklı Begos veledi Ohan	35	Hallaç kalfası	
				Karındaşı orta boylu sarı bıyıklı Üseyb veledi Ohan	30		Meczub
				Diğer karındaşı			Taşra defterinde
				Diğer karındaşı orta boylu şab-ı emred Biros veledi Ohan	16		
	8	1		Tanburoğlu orta boylu kumral bıyıklı Ohan veledi Mardiros	35	Çerçi	
	9	5		Filibosoğlu uzunca boylu kumral bıyıklı Begos veledi Artiyen	37	Tüccar	Fermanlı urba tüccarı
				Oğlu Artiyen	4		
				Diğeri Filibos	2		
				Diğer oğlu Ohannes			Tevellüd fi 5 Zi'l-hicce sene 259
				Diğeri Viçin			Tevellüd fi 10 Cemaziye'l-ahir sene 260
	10	1		Altıyaprakoğlu orta boylu kara bıyıklı Üseyb veledi Refail	35	Abacı kalfası	

				Bafaoğlu orta boylu kumral bıyıklı tabib İsteban veledi Mardiros	40		
	11	3		Oğlu Agob			Tevellüd Fi 25 Cemaziye'l-ahir sene 58
				Diğeri Mardiros			Tevellüd Fi 25 Cemaziye'l-ahir sene 58- Mürd fi 7 Cemaziye'l-evvel sene 1259
	12	1		Sivaslı orta boylu ak sakallı İsteban veledi	75	Amele	
	13	1		Keşişioğlu uzunca boylu kumral bıyıklı Begos veledi Filibos	25	Abacı kalfası	
	14	1		Boyacıoğlu uzunca boylu kumral bıyıklı Kirok veledi Mıgırdiç	35	Boyacı	Reft kazâ-yı Kazabad fi 18 Ramazan sene 59
	15	2		Tureşoğlu orta boylu kumral bıyıklı Biros veledi Ohan	35	Kazaz	
				Oğlu Karabet			Tevellüd fi 3 Zi'l-hicce sene 259- Mürd fi 15 Ramazan sene 260
	16	1		Erzurumlu orta boylu kumral bıyıklı Bedos veledi Kesbar	25	Abacı kalfası	Reft li sene fi 22 Zi'l-ka'de sen 259
Toplam Hane/ Birey	16	38					

8-Menice Mahallesi (Millet-i Katolik) (18 Hane)

Sayfa 12							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
	1	3		Menasoğlu uzunca boylu sarı bıyıklı İsteban veledi Üseyb	25	Tüccar	
				Karındaşı orta boylu ter bıyıklı Mösis	18		Reft Li sene fi 9 Zi'l-ka'de sene 258
				Diğeri Menas	10		
	2	1		Hacıtoroğlu uzunca boylu ter bıyıklı teb'a Üseyb veledi Begos	20		Taşra defterinde li sene fi 8 Zilhicce sene 259
	3	2		Kurubalıkoğlu orta boylu kara bıyıklı abacı Ohan veledi Agob	45		
				Oğlu Agob	8		
	4	2		Kalıpcı oğlu			Taşra defterinde
				Oğlu Simon	11		
	5	4		Sahanoğlu yetim şâbb-ı emred Begos veledi Agob	14		Mürd Fi 3 Cemaziye'l-evvel sene 57
				Karındaşı Ohan	10		
				Diğer karındaşı Moseb	9		
				Diğeri Biros	6		
	6	4		Korubalıoğlu orta boylu kara bıyıklı Ohannes veledi Agob	45	Tüccar	Mürd fi 1 Rebiü'l-evvel sene 57
				Oğlu şâbb-ı emred Manuk	14		? fi 27 Safer sene 259
				Diğeri Üseyb	10		
				Diğeri Agob	5		
	7	5		Zummaroğlu uzun boylu kumral bıyıklı abacı Ohan veledi Kesbar	32		Taşra defterinde fi 7 Rebiü'l-evvel sene 59
				Oğlu Andon	6		Mürd fi 15 Cemaziye'l-evvel sene 58
				Diğeri Kesbar	4		
				Mersumun karındaşı uzun boylu kumral bıyıklı Ohannes veledi Kesbar	30	Abacı	
				Oğlu Kıyad			Tevellüd fi 14 Şaban sene 58

	8	3		Tartaganoğlu uzunca boylu kır bıyıklı Begos veledi Karabet	45	Kazaz kalfası	
				Oğlu			Taşra defterinde
				Diğer oğlu Biros	5		
	9	3		Uzun boylu kumral bıyıklı köle Ohannes veledi İsteban	35	Amele	
				Oğlu Agob	11		Yoklama
				Diğer oğlu Ohan	7		
	10	2		Eşhanoğlu uzun boylu kumral bıyıklı Karabet veledi Andon	30		Taşra defterinde li-sene fi 22 Ramazan sene 258
				Karındaşı şab-ı emred Bedos veledi Andon	13		
	11	4		Mikailoğlu orta boylu kır bıyıklı İsteban veledi Mikail	55		Mürd fi 17 Cemaziye'l-evvel sene 57
				Oğlu orta boylu kumral bıyıklı Üseyb veledi İsteban	25		Mecnun
				Diğer oğlu orta boylu ter bıyıklı Mikail	20	Oturakçı	
				Diğeri orta boylu ter bıyıklı Begos	18		Mürd fi 21 Rebiü'l-ahir sene 56
	12	2		Hacıtoroğlu			Taşra defterinde
				Bu dahi karındaşı			
	13	3		Tonbuloğlu			Taşra defterinde
				Bu dahi karındaşı			
				Bu dahi diğer karındaşı			
	14	4		Kilecioğlu orta boylu kır bıyıklı Manuk veledi Ohannes	55		
				Oğlu orta boylu ter bıyıklı Kirok veledi Manuk	19	Teb'a	reft li-fi 25 Safer sene 259
				Diğeri			Taşra defterinde
				Diğeri Monis	6		
	15	3		Filibosoğlu uzunca boylu kumral bıyıklı Üseyb veledi İsteban	32	Tüccar	
				Oğlu Ohannes	1		Mürd fi 14 Şa'ban sene 259
				Diğeri Biros			Tevellüd fi 27 Ramazan sene 259
	16	6		Celilioğlu orta boylu kara bıyıklı Agob veledi Vartan	45	Kazaz	
				Oğlu			Taşra defterinde
				Diğeri şâbb-ı emred Ohan	15		
				Diğeri Bedros	12		Yoklama
				Diğeri Begos	5		
				Diğeri Kirkor			Tevellüd fi 22 Zi'l-hicce sene 259
	17	3		Musarrıfoğlu uzun boylu sarı bıyıklı çerçi Mıgırdiç veledi Agob	28		Taşra defterinde li-sene fi 19 Cemaziye'l-ahir sene 260
				Bu dahi üvey karındaşı			
				Diğeri Agob			Tevellüd fi 10 Cemaziye'l-ahir sene 260
	18	1		Köle Kirkoroğlu sabi İstefan veledi Kirkor	7		
Toplam Hane/ Birey	18	55					

M E N C E

9-Veled-i Ayas Mahallesi (Millet-i Katolik) (2 Hane)

Sayfa 15							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
	1	3		Şirnanoğlu orta boylu sarı bıyıklı Begos veledi Kirkor	32	Peştemalcı	
				Oğlu Kirkor	1		
				Karındaşı orta boylu ter bıyıklı Üseyb veledi Kirkor	20		
	2	3		Engürüli uzun boylu kara bıyıklı Refail veledi Mıgırdiç	40	Bezzaz	
				Oğlu Mıgırdiç	7		
				Diğeri Ohan			Tevellüd fi 9 Şevval 258
Toplam Hane/ Birey	6	6					

10-Sofikâr-ı Müslim Mahallesi (Millet-i Katolik) (41 Hane)

Sayfa 16							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
SOFİKÂRIMÜSLİM	1	2		Kumrubaloğlu uzunca boylu Üseyb veledi Agob	30	Abacı	Mürd fi Muharrem sene 57
				Oğlu Agob Tevellüd Şod			Fi 1 Şevval sene 57
	2	2		Yağbanoğlu orta boylu kumral bıyıklı Artiyen veledi Ohannes	35	Teb'a	
				Karındaşı orta boylu kara sakallı Bayas Fibos veledi Ohannes	25		
	3	1		İngüryüs uzunca boylu kır bıyıklı Esan	60	Teb'a	fi 8 Şevval sene 1255
	4	4		Yatmanoğlu orta boylu			Taşra defterinde
				Karındaşı orta boylu kumral bıyıklı Begos veledi Agob	28	Çarkçı	
				Diğer karındaşı orta boylu kumral sakallı artiyen veledi Agob	25		Taşra defterinde fi 13 Şevval sene 258
				Ohannes veledi Ohan			Tevellüd fi 5 Safer sene 259
	5	3		Filibosoğlu orta boylu kumral bıyıklı tüccar Üseyb veledi Artiyen	40	Beratlı urba tüccarı	Taşra defterinde li sene fi 9 Cemaziyel-ahir sene 1259
				Oğlu Filibos	3		
				Diğeri Viçin			Tevellüd fi 10 Rebiülahir sene 1260
	6	4		Filibosoğlu			Taşra defterinde
				Oğlu Bican	4		Fi 16 Şaban Sene 58
				Diğeri Agob Tevellüd şod		Bu dahi maan	Fi 3 Cemaziye'l-ahir sene 58
				? Sahanoğlu uzunca boylu kırca bıyıklı Memas veledi Ohannes	45		
	7	2		Penyecioğlu uzun boylu kumral bıyıklı tüccar Bedgos veledi Ohan	48		Taşra defterinde fi 5 Şevval sene 259
				Kaynı orta boylu kumral bıyıklı Ohan veledi Begos	25		Fi 25 Ramazan sene 258
	8	2		Temürcüoğlu yetim Ohan veledi Üseyb	11		
				Karındaşı Karabet	9		
	9	1		Şahinoğlu uzun boylu kır bıyıklı Ohannes veledi Ohan	75		Mürd fi Muharrem 57
	10	3		Batmanoğlu uzunca boylu kara kırca bıyıklı İbrahim veledi Agob	45	Kazaz	fi 9 Şevval sene 259
				Oğlu Karabet	7		
				Diğeri Agob	2		

SOFİKÂR IMÜSLİM	11	4		Gürünlü orta boylu kara bıyıklı çerçi Gidirik veledi Üseyb	40	Çerçi	Taşra defterinde fi 9 Şaban sene 259
				Oğlu Üseyb veledi Kirok	4		
				Diğer oğlu Ohannes	2		
				Diğeri Tatos			Tevellüd Fi 23 Safer sene 260
	12	2		Cukacıoğlu uzunca boylu kır bıyıklı hizmetkâr ? veledi İsteban	50		
				Oğlu			Taşra defterinde
	13	4		Altun oğlu kısa boylu kumral bıyıklı Andoryan veledi Altun	22	Teb'a	
				Karındaşı			Taşra defterinde
				Diğer karındaşı orta boylu şâbb-ı emred Andon	16	Teb'a	
				Diğer karındaşı şâbb-ı emred Manuk	13		Reft Haleb fi 25 Ramazan sene 259
	14	1		Berkenekli orta boylu kır bıyıklı Mıgırdiç veledi Begos	50	Teb'a	
	15	1		Taviroğlu orta boylu kır bıyıklı GürBegos veledi Tavir	50		A'ma
	16	2		Berkenekli orta boylu kumral bıyıklı Efrayim veledi Üseyb	35	Boyacı	Mürd fi Cemaziyel-evvel sene 1260
				Oğlu Ohan	1		Mürd fi 10 Rebiül-ahir sene 1260
	17	4		Filibosoğlu orta boylu kır bıyıklı ? veledi Filibos	55	Muhbir	
				Oğlu orta boylu ter bıyıklı Agob	20	Terzi kalfası	Reft Kazabad fi 8 Şevval sene 258
				Diğeri orta boylu ter bıyıklı Ohan	18	Terzi çırağı	Bu dahi maan
				Diğeri Ohan	4		
	18	1		? oğlu kısa boylu kır bıyıklı Ohan veledi Mıgırdiç	60	Yazıcı	
	19	2		Vayneccaroğlu orta boylu sarı bıyıklı topal Artiyen veledi Agob	40	Amele	
				Oğlu Agob	2		
	20	3		İslamollu uzun boylu kır bıyıklı Andon veledi Ohannes	60	Kürkçü kalfası	
				Oğlu			Taşra defterinde
				Diğer oğlu orta boylu şâbb-ı emred Agob	15		Mürd fi sene 57
	21	3		Kadifoğlu orta boylu kır bıyıklı Evannes veledi Manuk	65		Terzi
				Oğlu			Taşra defterinde
				Diğer oğlu Bedos	11		
				Diğeri Begos	3		
	22	2		Konyaoğlu orta boylu şâbb-ı emred Boses veledi İsteban	13	Yoklama	
				Karındaşı Andon	9		
	23	1		Kadifoğlu		Amele	Taşra defterinde
	24	1		Kürkçüoğlu			Taşra defterinde
	25	6		Halilioğlu orta boylu sarı bıyıklı Üseyb veledi İstefan	25	Teb'a	Taşra defterinde fi 17 Rebiül-evvel sene 59
				Oğlu İsteban	1		
				Diğeri Artiyen Tevellüd şod			Cemaziyelev-vel sene 58
				Karındaşı orta boylu şâbb-ı emred Simon veledi İsteban	16	Teb'a	
				Diğer karındaşı orta boylu şâbb-ı emred Begos veledi İsteban	14	Kazaz çırağı	
				Diğeri şâbb-ı emred Bedros		Yoklama	

SOFİKÂRIMÜSLİM	26	3		? oğlu orta boylu sarı kırca bıyıklı Mikail veledi Begos	50		
				Oğlu orta boylu kumral ince bıyıklı Manuk	18	Teb'a	
				Diğeri Evannes	4		
	27	5		Aşçı orta boylu kumral bıyıklı Biros veledi Evannes	40		
				Oğlu Evannes	9		
				Diğeri Eknadiyus	7		
				Diğeri Begos	3		
				Diğeri Ohan	1		
	28	3		Yurikoğlu kısa boylu sarı bıyıklı Agob veledi İsteban	27	Amele	
				Oğlu İstefan	5		
				Diğeri Ohannes			Fi Zilkade sene 57
	29	2		Arslanoğlu orta boylu kır bıyıklı Ohannes veledi İstegan	60	Teb'a	Yoklama
				Oğlu Ohan	8		
	30	4		Halilioğlu uzunca boylu kır bıyıklı Karabet veledi Üseyb	52		Mürd sene 57
				Oğlu orta boylu ter bıyıklı Bosis veledi Karabet	18	Teb'a	Li sene fi 16 Şaban sene 258
				Diğer oğlu şâbb-ı emred Ohannes	15	Abacı Çırağı	fi 11 Zilkade sene 259
				Torunu Ohannes veledi Karabet	5		
	31	1		Batmanoğlu uzunca boylu kumral bıyıklı Üseyb veledi Agob	35	Teb'a	
	32	3		Musarrıf oğlu		Teb'a	Taşra defterinde
				Oğlu Filibos	2		
				Diğeri Karabet			Fi Safer sene 58
	33	1		Musarrıf oğlu orta boylu kumral bıyıklı Ohan veledi Üseyb	27	Çerçi	fi 15 Zilkade sene 259
	34	3		Halilioğlu orta boylu ter bıyıklı Mosis veledi Üseyb	18	Abacı kalfası	
				Bu dahi karındaşı orta boylu ter bıyıklı Andon veledi Üseyb	17		
				Diğer karındaşı Karabet	10		
	35	1		Hacıtoroğlu orta boylu şâbb-ı emred Bedos veledi Kirkor	15	Teb'a	
	36	2		Halitoğlu			Taşra defterinde
				Oğlu Maynel?	10		Li sene fi 15 Muharrem sene 259
	37	1		Filibosoğlu şâbb-ı emred Agob veledi Ohan	15		
	38	2		Üveyoğlu orta boylu kır bıyıklı Üseyb veledi Menas	65	Teb'a	
				Oğlu şâbb-ı emred Bedos	14		
	39	2		İslambolluoğlu uzunca boylu sarı bıyıklı Fukas veledi Andon	30	Teb'a	Taşra defterinde li sene fi 9 Şevval sene 258
				Oğlu Berkiz Tevellüd şod			Fi Cemaziyel-evvel sene 57
	40	2		Kaztaroğlu uzun boylu kumral bıyıklı Bosis veledi Ohannes	35	Tüccar müflis	Taşra defterinde li sene fi 25 Cemaziyel-evvel sene 260
				Oğlu Ohannes			Fi Muharrem sene 57
	41	1		Diyarbekirlioğlu			Taşra defterinde
Toplam Hane/ Birey	41	98					

11-Suiçmez Mahallesi (Millet-i Katolik) (3 Hane)

Sayfa 21							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
	1	1		Boyacıoğlu yetim Ohan veledi Artiyen	8		
	2	2		Halilioğlu uzun boylu sarı bıyıklı Halaç Artiyen veledi Begos	31		
				Oğlu Begos Tevellüd Şod			Fi Şevval sene 57
	3	2		Balıkçıoğlu uzun boylu kumral bıyıklı Begos veledi Kirkor	22	Abacı kalfası	Reft Sivas li sene fi 4 Şevval sene 259
				Yeğeni Ohan veledi Artiyen	6		
Toplam Hane/ Birey	3	5					

12-Siyah Puş Mahallesi (Millet-i Katolik) (13 Hane)

Sayfa 22							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
S İ Y A H P U Ş	1	2		Kaloş oğlu kısa boylu kara kırca bıyıklı Ohannes veledi Kaloş	53	Teb'a	
				Oğlu şâbb-ı emred Kaloş	15	Abacı çırağı	
	2	3		Uzunca boylu kara bıyıklı düğümcü Bedos veledi Kesbar	30		
				Oğlu Artiyen	3		
				Diğeri Begos	1		
	3	1		Şahbazoğlu yetim Bedos veledi Üseyb	12		Yoklama
	4	3		Vabçaroğlu uzun boylu sarı bıyıklı Üseyb veledi Agob	26	Attar	
				Bu dahi karındaşı uzunca boylu ter bıyıklı Evannes veledi Agob	21		
				Bu dahi diğer karındaşı şâbb-ı emred Mıgırdiç	15		
	5	9		Penyecioğlu uzunca boylu kara bıyıklı Ezob veledi Ohan	29	Tüccar	Beratlı urba tüccarı
				Oğlu Ohan	12		
				Diğeri Üseyb	6		Meczub
				Diğeri Manuk	4		
				Karındaşı orta boylu kara bıyıklı Bedos veledi Ohan	20	Tüccar	Fermanlı urba tüccarı
				Oğlu Ohan	1		
				Dayısı orta boylu sarı bıyıklı Karabet veledi Mıgırdiç	43	Teb'a	
				Oğlu Mıgırdiç Tevellüd Şod			Fi Şevval sene 57 Mürd fi 17 Şaban 259
				? Karabet			Tevellüd fi 25 Cemaziye'l-evvel sene 260
	6	2		Çerkezoğlu uzun boylu kumral bıyıklı Begos veledi Andon	25		Mürd fi Şevval sene 57
				Oğlu Kirkor			Fi Muharrem sene 58
	7	1		Cebeliserkiz oğlu			Taşra defterinde
	8	3		Tartağnaoğlu uzun boylu kara bıyıklı terzi Artiyen veledi Biros	32		
				Oğlu Karabet	5		Mürd Fi Muharrem sene 58
				Diğeri Biros	1		
	9	1		Konyalıoğlu orta boylu sarı bıyıklı Üseyb veledi Kirkor	26	Kazaz kalfası	

SİYAH PUŞ	10	3		Orta boylu kara bıyıklı düğümcü Mıgırdiç veledi Begos	25		
				Oğlu Ohan	5		
				Diğeri Evannes	1		
	11	1		Şahbazoğlu uzunca boylu sarı bıyıklı burunsuz Ohannes veledi Bedros	40	Terzi	
	12	3		Eskici oğlu orta boylu kara bıyıklı Evakim veledi Kirkor	25		
				Oğlu Simon	9		
				Diğeri Agob	1		
	13	2		Çortanoğlu			Taşra defterinde
Toplam Hane/ Birey	13	33					

13-Hoca Ahmet Mahallesi (Millet-i Katolik) (46 Hane)

Sayfa 24							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
HOCA AHMET	1	4		Altunoğlu orta boylu kır bıyıklı aşçı Begos veledi Biros	60		
				Oğlu orta boylu ter bıyıklı Biros veledi Begos	20	Teb'a	
				Diğer oğlu orta boylu şâbb-ı emred Ohan	18	Abacı çırağı	Fi 27 Şevval sene 259
				Torunu Andoryas veledi Ohan			Tevellüd fi 5 Zilhicce sene 258
	2	7		Bablosoğlu orta boylu ak sakallı Agob veledi Ohannes	80		Mürd fi Şevval sene 57
				Oğlu uzunca boylu kırca bıyıklı Bedros veledi Agob	48	Çulha	
				Diğer oğlu orta boylu kumral bıyıklı Begos veledi Agob	35	Kazaz kalfası	
				Torunu Andon veledi Begos	4		
				Diğer torunu Ohan	1		
				Diğer torunu Artiyen veledi Bedros	4		
				Diğeri Karabet veledi Bedros			Tevellüd fi 12 Safer sene 259
	3	2		Refailoğlu uzunca boylu kumral bıyıklı kuyumcu Begos veledi İsteban	25		
				Karındaşı orta boylu şâbb-ı emred Biros	16		Mürd fi Zilhicce sene 57
	4	3		Kantaroğlu		Teb'a	Taşra defterinde
				Oğlu Evannes veledi Üseyb	11		fi 29 Şevval sene 59
				Diğeri Manuk	7		
	5	4		Koruyanoğlu uzunca boylu kara bıyıklı Artiyen veledi Agob	42	Abacı	
				Oğlu Karabet	7		
				Diğeri Agob			Tevellüd fi 4 Şevval sene 1259
				Diğeri Andon			Tevellüd fi 11 Ramazan Sene 62
	6	2		Filibosoğlu uzunca boylu kumral bıyıklı Biros veledi İsteban	43	Tüccar	Mürd Safer sene 57
				Oğlu İsteban	15		
	7	2		Altunoğlu uzunca boylu kumral bıyıklı Üseyb veledi Andoryan	40	Tüccar	Mürd fi 3 Cemaziye'l-evvel sene 259
				Oğlu Bedros	11		Yoklama
	8	3		Aşhanoğlu			Taşra defterinde
				Karındaşı orta boylu kara bıyıklı Begos veledi Bedros	61	Teb'a	Reft Haleb fi 3 Şaban sene 255
				? Üvey karındaşı Bedros veledi Andon	3		

	9	4		Tureşoğlu orta boylu kır bıyıklı Ohan veledi Begos	75		
				Oğlu orta boylu kara bıyıklı Begos veledi Ohan	35	Bezzaz	
				Torunu Ohannes			Tevellüd fi 24 Şaban sene 258
				Diğeri Kararbet			Tevellüd fi 24 Şaban 259
	10	2		Aksakallı orta boylu kır bıyıklı İsteban veledi Andon	55	Teb'a	
				Oğlu şâbb-ı emred Andon	14		
	11	1		Frenk hekim Refailoğlu şâbb-ı emred Biros veledi Refail	12		
	12	1		Yasefoğlu orta boylu kara bıyıklı attar Begos veledi Mardiros	25		
	13	1		Zencebiloğlu orta boylu kır bıyıklı Biros veledi Kirkor	65		
	14	3		? oğlu orta boylu şâbb-ı emred Karabet veledi Biros	15	Hallaç çırağı	
				Karındaşı Ohan	11		
				Diğeri Boses	5		
	15	2		?oğlu		Çerçi	Taşra defterinde
				Oğlu Simon veledi Artiyen	5		
	16	7		Batmanoğlu uzunca boylu kara bıyıklı Ohannes veledi Kirkor	48	Kürkçü	
				Oğlu Kirkor	11		
				Diğeri Boses	9		
				Diğeri Ohan	7		
				Diğeri Andon	5		
				Diğeri Artiyen	3		
				Diğeri Biros			Tevellüd fi 15 Cemaziyel-evvel sene 259
	17	3		Yasefoğlu yetim Evannes veledi Begos	11		
				Karındaşı Üseyb	6		
				Diğeri Artiyen	4		
	18	2		Çataloğlu orta boylu kumral bıyıklı Üseyb veledi Agop	45	Kazaz	
				Oğlu Bosis	11		Yoklama
	19	4		Kumruoğlu kısa boylu kara bıyıklı Andon veledi Evannes	35		Meriz
				Oğlu Agob	10		Li sene fi 18 sene 59
				Diğer oğlu Artiyen	6		
				Diğeri İsteban	4		
	20	1		Uzunca boylu sarı bıyıklı ? Manayil veledi Mardiros	40		
	21	2		Tanburoğlu uzunca boylu sarı bıyıklı Üseyb veledi Mardiros	23	Kuyumcu kalfası	
				Oğlu Moses			Tevellüd fi 12 Şaban sene 258
	22	4		Tanburoğlu uzunca boylu kumral bıyıklı Karabet veledi Mardiros	35		Fakir
				Oğlu Mardiros	8		
				Diğeri Kivrek	6		
				Diğeri Agob	3		
	23	4		Tanburoğlu orta boylu kara bıyıklı Ohan veledi Agob	35	Çerçi	
				Karındaşı			Taşra defterinde
				?oğlu orta boylu sarı bıyıklı Agob veledi İsteban	35	Teb'a	
				Üseyb veledi Ohan			Tevellüd fi 25 Safer sene 259
	24	2		Orta boylu kara bıyıklı ? Andon veledi Abraham	35		
				Oğlu Mosis	1		
	25	1		Balıkçıoğlu orta boylu sarı bıyıklı Agob veledi Sahan	45	Manav	
	26	1		Kaytanoğlu orta boylu ter bıyıklı Ohannes veledi Agob	20	Teb'a	
	27	3		Kaytancı kısa boylu kumral bıyıklı Biros veledi Hacıbey	43	Boyacı	Mürd fi sene 57
				Oğlu Karabet	13		
				Diğeri Begos	8		

	28	2		Bakaloğlu orta boylu kumral bıyıklı Artiyen veledi Kesbar	27	Abacı	
				Bu dahi Karındaşı orta boylu kumral bıyıklı Ohan veledi Kesbar	23		
	29	2		Hanlıoğlu uzun boylu kır bıyıklı Artiyen veledi Gir Agob	60	Camgüç	
				Oğlu şâbb-ı emred Ohan	13		
	30	3		Sivaslı orta boylu kır bıyıklı dülger Kirkor veledi Biros	50		
				Oğlu			Taşra defterinde
				Diğeri Ohan			Tevellüd fi 11 Rebiül-ahir sene 260
	31	1		Kaytancıoğlu uzunca boylu kır bıyıklı Andon veledi Kesbar	65		
				Oğlu orta boylu şâbb-ı emred Begos	16		
				Diğeri Üseyb	11		
				Diğeri Artiyen	9		
				Diğeri Bosis	5		
	32	2		Tokmakçıoğlu orta boylu kumral bıyıklı Haçatur veledi Mıgırdiç	46		
				Oğlu Agob	11		
	33	2		Morikoğlu kısa boylu kır bıyıklı Ohan veledi Agob	55	Kürkçü kalfası	
				Bu dahi oğlu şâbb-ı emred Mosis	15		
	34	1		Tanburoğlu kısa boylu kara bıyıklı Evannes veledi Agob	30	Amele	
	35	6		Hodikoğlu orta boylu kara bıyıklı Artiyen veledi Ohan	40	Amele	
				Oğlu şâbb-ı emred Ohan	15	Amele	li sene fi 16 Safer sene 259
				Diğeri şâbb-ı emred Kirkor	11		
				Diğeri Karabet	6		
				Diğeri Evannes	4		
				Diğeri Üseyb			Tevellüd fi 15 rebiül-evvel sene 59
	36	2		Boyacıoğlu uzunca boylu kır bıyıklı Kivrek veledi Mardiros	65	İpekçi	
				Oğlu orta boylu şâbb-ı emred topal Ohannes	16	Çırağı	
	37	2		Bafralıoğlu			Taşra defterinde
				Oğlu Kivrek			Tevellüd fi 8 Safer sene 259
	38	1		Orta boylu kara bıyıklı Camkos Evannes veledi Mıgırdiç	35		
	39	1		Batmanoğlu orta boylu kır bıyıklı Biros veledi Begos	65		Mürd fi Muharrem sene 57
	40	2		Filibosoğlu Begos'un damadı		Tüccar-ı müflis	Taşra defterinde
				Oğlu Ohan veledi Agob	7		
	41	4		Karaçuroğlu orta boylu kumral bıyıklı Ohan veledi Badesar	35	Amele	
				Oğlu Andon	5		
				Diğeri Üseyb	2		
				Diğeri Ohannes			Tevellüd fi 19 Şevval sene 259
	42	2		? oğlu uzunca boylu sarı bıyıklı Begos veledi Ohan	30	Tüccar	Reft Harput Li sene fi 18 Şevval sene 259
				Bu dahi karındaşı orta boylu ter bıyıklı Mosis veledi Ohan	22		Taşra defterinde li sene fi 8 Şevval sene 259
	43	3		Kilecioğlu orta boylu sarı bıyıklı Ohan veledi Karabet	35	Kazaz kalfası	
				Oğlu Karabet	7		
				Diğeri Agob	3		
	44	1		Odabaş Begosun oğlu		Teb'a	Taşra defterinde
	45	1		Gürünlüoğlu yetim Evannes veledi Matos	4		
	46	1		Kantaroğlu			Taşra defterinde
	47	1		Gürünlüoğlu orta boylu kumral bıyıklı eskici Avadik veledi Avadik	30		Li sene fi 25 Muharrem sene 259
	48	1		Gürünlü agarizoğlu uzun boylu kumral bıyıklı Sergir veledi Aleksan	40		
Toplam Hane/ Birey	48	121					

Bi-ma'rifeti'l-memur

Mehmed Zuhuri Gufira Lehu el-mevle-hilafe bi-medineti Tokat harrere el-Fakiru'l-lah

Tokat kazası reayasından nefs-i kasaba-i Tokatta sakin Yahudi milletinin nüfus defteridir.

Bihi

Tebyiz ve yoklaması fi Receb sene 58

Bi Tevfikihi Teala karargir olan Tanzimat-ı hayriyye usûl-i mehasin şumulü üzre müceddeden tahrirlerine irade-i seniyye-i şahane taalluk etmiş olan eyalet ve evliye ve kazalardan Sivas sancağında vaki Tokat kazasının yerli reayasından nefs-i kasaba-i Tokatta sakin bilcümle Yahudi milletinin nüfus-i mevcudelerinin sinn ve eşkalleri tasrihiyle tahrir olunan nüfus defteridir. Fi Muharrem sene 56

1-Halid Mahallesi (Millet-i Yahudi) (3 Hane)

Sayfa 1							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
H A L İ D	1	7		Hekimoğlu uzun boylu sarı kırca sakallı attar Elles veledi Yasef	47		
				Oğlu şâbb-ı ter attar Azra	18		
				Diğeri şâbb-ı emred Yasef	15		
				Diğeri İsak	2		
				Kayınatası uzun boylu ak sakallı Salmon	71		
				Mayir veledi Elles			Tevellüd fi 25 Rebiülevvel sene 259
				Torunu Santor veledi Azra			Tevellüd fi 7 Cemaziye'l-ahir sene 260
	2	4		Karaoğlu orta boylu kara sakallı attar Yasef veledi Musa	35		
				Oğlu Musa	8		
				Karındaşı orta boylu kara sakallı terzi eskicisi Refail	25		
				Oğlu Behor veledi Refail	2		
	3	2		Arslanoğlu uzunca boylu kara sakallı attar İsak veledi Arslan	37		
				Oğlu Refail	2		
Toplam Hane/ Birey	3	13					

2-Hoca İbrahim Mahallesi (Millet-i Yahudi) (21 Hane)

Sayfa 2							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
HOCA İBRAHİM	1	2		Kasaboğlu orta boylu ak sakallı terzi eskicisi Avram veledi Yakof	70		Mürd fi Cemaziye'l-ahir sene 1260
				Oğlu orta boylu tüysüz terzi eskicisi Yakof	22		
	2	1		Kasaboğlu orta boylu kır sakallı attar Arslan veledi Yakof	60		
	3	2		Sarıoğlanoğlu uzun boylu sarı sakallı terzi eskicisi Yasef veledi Musa	38		
				Oğlu Evram	6		
	4	3		Karaoğlan uzunca boylu kır sakallı terzi Musa veledi Yasef	65		
				Oğlu Arslan	11		Mürd fi 12 Rebiül-evvel sene 57
				Diğeri Elles	8		
	5	2		Çalbonoğlu orta boylu kara sakallı terzi Salmon veledi Menahim	38		
				Oğlu Arslan	10		Yoklama
	6	5		Kemaloğlu orta boylu kır sakallı attar Kemal veledi Arslan	67		
				Oğlu orta boylu kara sakallı attar İsak veledi Menas	25		Taşra defterinde li sene fi 27 Cemaziel-evvel sene 259
				Diğer oğlu Yakof	4		
				Diğeri Avram	2		Mürd fi 12 Şevval sene 1259
				Diğeri Arslan			Tevellüd fi 14 Cemaziyelevvel sene 60
	7	3		Orta boylu kumral sakallı Arslan veledi Samuyel	35		Mürd fi 9 Zilkade sene 57
				Oğlu Tavayit	10		
				Diğeri Menahim	3		
	8	1		Orta boylu tüysüz terzi Moşon veledi Yakof	38		
	9	2		Hekimoğlu kısa boylu ak sakallı Yakof veledi Yasef	85	Amele	
				Oğlu uzunca boylu sarı sakallı Merat veledi Yakof	35		Mürd fi 7 Rebiül-ahir sene 57
	10	1		Uzun boylu sarı kır sakallı hizmetkâr Yasef veledi Yakof	57		Mürd fi 19 Zilhicce sene 57
	11	1		Yetim Mayer veledi Yasef	13		
	12	2		Yetim Hayim veledi Çalbon	8		
				Karındaşı Aron	6		
	13	4		Orta boylu kumral sakallı terzi eskicisi Aron veledi İsak	36		
				Oğlu Yasef	8		
				Diğeri Arslan	6		
				Diğeri Elles	3		
	14	4		Orta boylu kumral kırca sakallı attar Yakof veledi Arslan	48		Muhbir
				Oğlu orta boylu taze sakallı tablakar Yasef	22		
				Diğeri Avram Tevellüd şod			Fi 8 Rebiül-evvel sene 58 Mürd fi 25 Muharrem sene 1259
				Torunu Arslan veledi Yasef			Tevellüd fi 15 Ramazan Sene 260
	15	3		Cücükcüoğlu uzun boylu ak sakallı Yakof veledi Arslan	90	Amele	
				Oğlu orta boylu kara sakallı tablakar İsak	25		
				Torunu Natan veledi Sahan			Tevellüd fi 11 Rebiü'l-ahir sene 260
	16	4		Uzun boylu tüysüz amele İsak veledi Yakof	39		
				Oğlu Yakof	8		
				Diğeri Yasef	6		
				Diğeri İsak	3		

HOCA İBRAHİM	17	3		Uzun boylu sarı sakallı terzi Taflı veledi Yakof	37		Taşra defterinde li sene fi 6 Zilhicce sene 1259
				Oğlu Menahim	5		
				Diğeri Yasef	3		Mürd fi 14 Receb sene 57
	18	2		Uzun boylu kumral sakallı tenekeci Kemal veledi Yakof	35		
				Oğlu Arslan	2		
	19	2		Uzunca boylu sarı sakallı dellal Arslan veledi Hayim	32		
				Oğlu Hayim	2		
	20	2		Arslanoğlu orta boylu taze sakallı terzi Yakof veledi Arslan	19		
				Karındaşı şâbb-ı ter terzi İsak	18		
	21	3		Bağdatlı orta boylu kara sakallı çerçi İsak veledi Elyagu	45	Kuyumcu	Reft Bağdat fi 5 Zi'l-ka'de sene 59
				Oğlu Elyagu	10		Bu dahi Maan
				Diğeri Refail Tevellüd şod			Fi 21 Rebiü'l-evvel sene 58
Toplam Hane/ Birey	21	52					

3-Yahudiyan Mahallesi (Millet-i Yahudi) (6 Hane)

Mahalle/ Köy	Hane No	Birey Sayı	Birey No	Adı	Yaş	Meslek	Açıklama
	1	4		Hekimoğlu uzunca boylu kumral kırca sakallı attar hekim Avram veledi Yasef	45		
				Oğlu orta boylu kara sakallı attar İsak	23		
				Diğeri şâbb-ı ter attar Refail	19		
				Diğeri Yasef	10		
	2	4		Orta boylu sarı sakallı tablakar Yakof veledi Yasef	42		
				Oğlu şâbb-ı emred Yasef	14		Yoklama
				Diğeri Avram	3		
				Diğeri Santo			Tevellüd fi 9 Safer sene 260
	3	3		Uzun boylu			Taşra defterinde
				Oğlu orta boylu kara sakallı terzi Menahim	41		
				Torunu Arslan veledi Menahim	8		
	4	4		Orta boylu kara kırca sakallı İsak veledi Moşon	60	Haham	
				Oğlu orta boylu kara sakallı tenekeci Moşon	35		
				Torunu Yasef veledi Moşon	6		
				Diğeri Mihayil	2		
	5	1		Kısa boylu kır sakallı Yakof veledi Loy	55		Meczub
	6	2		İranlı orta boylu kara sakallı terzi Merad veledi Salmon	32		
				Oğlu Şelmon			Tevellüd fi 12 Safer sene 259
Toplam Hane/ Birey	6	18					

4-Cami-i Kebir Mahallesi (Millet-i Yahudi) (2 Hane)

Sayfa7							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
	1	7		Ferhadoğlu uzunca boylu kumral sakallı terzi İsak veledi Ferhad	35		
				Oğlu Moşon	5		
				Diğeri Efrayim	2		
				Karındaşı orta boylu tüysüz terzi eskici Santo	27		Li sene fi 26 Rebiü'l-ahir sene 259
				Diğeri karındaşı şâbb-ı ter Yasef	22		Sakat
				Efrayim veledi Santo			Tevellüd fi 5 Şaban sene 259
	2	1		Uzun boylu sarı sakallı attar Behor veledi Murat	28		
Toplam Hane/ Birey	2	7					

5-Zaim-i Zımmi Mahallesi (Millet-i Yahudi) (5 Hane)

Sayfa10							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
	1	7		Kasaboğlu uzunca boylu kır sakallı terzi Aron veledi Yakof	65		
				Oğlu uzun boylu kara sakallı sallah Yakof	35		
				Diğeri uzunca boylu kara sakallı hallaç kalfası Arslan	25		
				Diğeri orta boylu ter bıyıklı terzi eskicisi İsak	22		
				Diğeri			Taşra defterinde
				Diğeri Avram veledi Arslan			Tevellüd fi 6 Şaban sene 258
				Diğeri Kasim veledi Yakof			Tevellüd fi 5 Rebiü'l-ahir sene 260
	2	4		Sarıoğlan orta boylu kır sakallı çerçi Musa veledi Yasef	63		Mürd fi 1 Cemaziye'l-ahir sene 57
				Oğlu orta boylu sarı sakallı çerçi Murat	22		
				Diğer oğlu şâbb-ı ter terzi çırağı İsak	17		
				Diğeri Refail	10		
	3	3		Aydaroğlu orta boylu kırca sakallı terzi Musa veledi Aydar	52		Mürd fi 12 Receb sene 57
				Oğlu orta boylu şâbb-ı emred Arslan	13		Li sene fi 25 Safer sene 59
				Diğeri Yuşan	5		
	4	1		Sarıoğlu orta boylu sarı sakallı terzi Yakof veledi Musa	32		
	5	1		Sarıoğlu orta boylu sarı gür sakallı Arslan veledi Musa	25		Li sene 5 Şevval sene 258
Toplam Hane/ Birey	5	16					

Tokat kazası reayasından nefs-i kasaba-i Tokatta kâin Kıbti-i zımminin nüfus defteridir.

Bihi

Bi tevfiki Teala karargir olan Tanzimat-ı hayriyye usûl-i mehasin şumûl üzre müceddeden tahrirlerine irade-i seniyye-i şahane taalluk etmiş olan eyalet ve evliye ve kazalardan Sivas sancağında vaki Tokat kazasının yerli reayasından nefs-i kasaba-i Tokatta sakin bilcümle zımmi Kıbtiyya'nın nüfus mevcudelerinin sinn ve eşkalleri tasrihiyle tahrir olunan nüfus defteridir. Fi Muharrem sene 56

Kıbti-i Zımmi

1-Mihmad Hacib Hacı Hasan Bölüğü Mahallesi (Kıbtiyan-ı Zımmi Elekciyan) (26 Hane)

Sayfa 1							
Mahalle/ Köy	**Hane No**	**Birey Sayı**	**Birey No**	**Adı**	**Yaş**	**Meslek**	**Açıklama**
	1	1		Küçük makdisi kısa boylu kır sakallı elekçi Ohannes veledi Oseb	65		
	2	8		Merzifonluoğlu uzunca boylu kara bıyıklı elekçi Esadir veledi Kesbar	42		
				Oğlu orta boylu şâbb-ı ter elekçi Artiyen	17		
				Diğer oğlu Agob	9		
				Diğer oğlu Mıgır	6		
				Karındaşı uzunca boylu kara bıyıklı Ohan veledi Kesbar	35		
				Oğlu Serkes veledi Ohan	6		
				Diğer karındaşı uzun boylu kara bıyıklı Avadik veledi Kesbar	31		
				Kirhod veledi Avadik			Tevellüd fi 5 Zilhicce sene 259
	3	2		Lülecioğlu orta boylu kumral sakallı elekçi Kivrak veledi İsteban	45		Li sene Fi 11 Receb sene 258
				Karındaşı orta boylu ter bıyıklı Agob veledi İsteban	20		Li seneFi 25 Şaban sene 259
	4	4		Menaloğlu uzun boylu kumral bıyıklı Artiyen veledi Manuk	40		Taşra defterinde li sene Fi 9 Şevval sene 259
				Oğlu Ohan	11		Mecnun
				Diğeri Serkes	9		
				Diğeri Avadik	2		Mürd fi 4 Rebiül-evvel sene 1259
	5	3		Somuncuoğlu orta boylu kara bıyıklı Ohan veledi Artiyen	42		
				Oğlu şâbb-ı emred Agob	17		
				Diğeri Kirkor	4		
	6	2		Pehlivanoğlu uzunca boylu ak sakallı Agob veledi Karabet	70		
				Oğlu Biros	9		
	7	4		Lülecioğlu uzun boylu kır sakallı Ohan veledi Artiyen	61		
				Oğlu orta boylu kumral sakallı Haçik	35		
				Torunu orta boylu şâbb-ı emred Mıgırdiç veledi Haçik	16		
				Diğeri Biros veledi Haçik	9		
	8	1		Karagözoğlu orta boylu kır sakallı Karabet veledi Agob	55		
	9	4		Bulanıkoğlu uzunca boylu kır sakallı Margir veledi Artiyen	63		
				Oğlu uzun boylu ter bıyıklı Ohan	22		
				Torunu Artiyen veledi Ohan Tevellüd şod			Fi 11 Cemaziye'l-ahir sene 58
				Yeğeni şâbb-ı emred Melgün veledi Agob	17		

				Bolankoğlu			Taşra defterinde
	10	4		Bu dahi maan oğlu			
				Bu dahi maan diğeri			
				Bu dahi maan yiğeni			
	11	3		Çakıroğlu kısa boylu kır sakallı Avadik veledi Hacadir	50		
				Oğlu orta boylu şâbb-ı ter Agob	19		
				Diğeri Mihayil	10		
	12	5		Karagözoğlu orta boylu kır sakallı Agob veledi Kirok	52		
				Oğlu Merahik Ohan	12		
				Diğeri Toros	5		
				Diğer oğlu Kirkor			Tevellüd fi 19 Şevval sene 258
				Diğeri Artiyen			Tevellüd fi 15 Şaban sene 259
	13	1		Menaskanoğlu orta boylu ak sakallı Vartires veledi Milas	71	Alil	Reft ? fi 4 Şaban sene 58
	14	2		Sivaslı makdisi oğlu orta boylu kara bıyıklı Artiyen veledi Kirkor	25		
				Oğlu sabi Evakim	2		
	15	4		Zileli Ağyaoğlu uzun boylu kumral bıyıklı Bedros veledi Ağya	30		
				Oğlu Artiyen	10		
				Diğeri Mirat	8		
				Diğeri Ağya	6		
	16	3		Bodaloğlu orta boylu kır sakallı İbrahim veledi Kirkor	58		
				Oğlu Agob	10		
				Diğeri Kirkor	4		
	17	2		İbrahimoğlu uzunca boylu ter bıyıklı Avadik veledi İbrahim	21		
				Oğlu Artiyen Tevellüd şod			Fi Rebiül-evvel sene 57
	18	2		Somuncuoğlu			Taşra defterinde
				Üvey oğlu Kirkor	11		Reft ? fi 8 Şevval sene 259
	19	2		Sivaslı Yipaloğlu uzunca boylu ak sakallı Begos veledi Aleksan	70		
				Torunu uzunca boylu şâbb-ı emred Toros veledi Aleksan	16	Meczub	Reft diyar-ı ahar fi 14 Şevval sene 259
	20	2		Sivaslı Yepaloğlu orta boylu sarı bıyıklı Kivrek veledi Bogos	30		
				Oğlu Biros	9		
	21	2		Sivaslı orta boylu kumral bıyıklı Aleksan veledi Bogos	40		Reft ? fi 8 Şevval sene 259
				Üvey oğlu orta boylu ter bıyıklı Haçik veledi Kesbar	22		Bu dahi maan
	22	2		Sarıoğlu orta boylu kara sakallı Manuk veledi Arekil	42		
				Oğlu orta boylu ter bıyıklı Arekil			
	23	2		Serkesoğlu uzunca boylu kumral bıyıklı Manuk veledi Serkes	35		
				Oğlu Serkes	3		Mürd fi 8 Şevval sene 1258
	24			Kazâbadlı orta boylu kır sakallı Sahak veledi Agob	55		
	25	2		Niksarlı			Taşra derterinde
				Oğlu Artiyen	4		Mürd fi 24 Şaban sene 258
	26	1		Kazâbadlı Karagöz oğlunun karındaşı orta boylu kumral bıyıklı Artiyen veledi Kivrak	30		
Toplam Hane/ Birey	26	69					

Bi-ma'rifeti'l-memur

Mehmed Zuhuri Gufira Lehu el-mevle-hilafe bi-medineti Tokat harrere el-Fakiru'l-lah

1101 Haçlı Seferleri ve Tokat

Ahmet KARASU*

Özet

Haçlı Seferleri Avrupa tarihi kadar, Türk-İslam ve Türkiye tarihi içinde de büyük öneme sahiptir. 1096'dan başlayarak 1270 yılına kadar devam eden bu seferlerin nihai hedefi Kudüs'ün ele geçirilmesidir. Bu amaçla hareket eden Haçlılar, toplam dört seferde Anadolu'dan geçmişler ve "Hac Yolu" veya "Bizans Askeri Yolu" da denilen İstanbul-İznik-Eskişehir-Ankara güzergâhını kullanmışlardır.

1101 Haçlı Seferinde ise farklı bir yol takip edilmiş ve İstanbul-Civetot-Paplogania bölgesi-Ankara-Çankırı-Çorum-Amasya ve Tokat güzergâhı kullanılmıştır. Haçlıların, 1101 harekâtında farklı bir güzergâh takip etmelerinin sebebi, meşhur Haçlı liderlerinden Bohemund'un 1100 yılında Malatya'da Danişmendli Emîri Gümüştekin tarafından esir edilip Niksar'da hapsedilmiş olmasıdır. Haçlılar, 1101 yılında Bohemund'u kurtarmak ve Tokat ve çevresinde bir Haçlı devleti kurmak amacıyla Amasya'ya kadar gelmişler, ancak Merzifon'da Kılıç Arslan tarafından durdurulduklarından hedeflerine ulaşamamışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Haçlı Seferleri, 1101 Haçlı Seferi, Tokat, Niksar, Gümüştegin, Bohemond.*

Giriş

Haçlı Seferleri, Avrupa Tarihinde önemli bir yer teşkil etmesinin yanında Türk-İslam ve Anadolu Tarihi açısından da çok önemlidir. Çünkü Haçlı Seferleri o güne kadar görülen en büyük askerî harekâtlardan birisidir. Bunun yanında iki kültürün ve dininde mücadelesi niteliğinde olmuştur. Bu seferlerin başlaması ile Doğu-Batı çatışmasının yanında İslam ve Hristiyan dinleri karşı karşıya gelmiştir. Bu büyük mücadelenin başlangıç noktası ise 1096 yılında yapılan I. Haçlı Seferi'dir. Bu sefere Avrupa'nın birçok yerinden katılan askerler olmuştur. Ordu sayısı ise yüzbinler ile ifade edilmiştir. Amaçları olan Kudüs ele geçirilmiş ve birçok Haçlı devletçiği kurulmuştur. Bu seferden sonra 1147'de yapılan Haçlı Seferi ise ikinci Haçlı Seferi olarak görülmüştür. Ama 1101 yılında yapılan Haçlı Seferi unutulmuştur ya da fazla önemi olmayan bir sefermiş gibi görülmüştür.

1101 Haçlı Seferlerini önemli kılan birçok unsur vardır. Bunun yanında 1101 Haçlı Seferleri başlı başına bir Haçlı Seferidir. Bu sefer bazı tarihçilerin gözünde

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğrencisi. E. Posta: ahmetkarasu@gmail.com.

I. Haçlı Seferine ek sefer olarak yapılmıştır. Ama 1101 Haçlı Seferleri ek bir sefer değildir. Çünkü bir Haçlı Seferi denilmesi için gerekli şartlar bu Haçlı Seferi için oluşmuştur. Haçlı Seferleri için gerekli olan şartlar ise; bir orduya, bir konsüle ve Papa desteğine ihtiyaç vardır. Bu sayılanların hepsi ise bu seferde olan unsurlardır. Ordu bakımından 1101 Haçlı Seferleri Batı ve Doğu kroniklerinin yazdığına göre 300.000 ile 450.000 arasında değiştiğini görmekteyiz. Bu rakamlara örnek olarak Albert of Aix: Lombardlar 30.000; Lombardlar ve Kuzeyli Franklar 260.000; savaş alanında yok edilen ordu 60.000; Aquitainanlılar ve Bavyeralılar 160.000; Nivernoisliler (Nevers) 15.000; Conrad'ın Almanları 2.000.Ekkehard: Lombardlar 50.000; Aquitainanlılar ve Bavyeralılar 160.000;toplam güçleri 300.000. William of Malmesbury: Aquitainanlılar ve Kuzeyli Franklar 60.000 süvari ve çok sayıda piyade. OrdericVitalis: Aquitainanlılar 300.000 hareket eden, ama Franklar ve Lombardlar 50.000. İbn-al-Athir 300.000 Hristiyan ordusundan bahsederken[1] Fulcher of Chartres: Küçük Asya'da 100.000 ölen olduğunu.[2] AnnaComnena: 50.000 atlı ve 100.000 yayadan bahseder.[3] Urfalı Mateos: Saint Gilles (Raymond of Toulouse)'in 100.000 askerinin yok olduğunu ve Frank kontu Poitu'nun 300.000 atlı askerinden bahseder.[4]

Her ne kadar Ortaçağ kronikçileri rakamları belki abartılı verseler de şu bir gerçek ki 1101 Haçlı Seferlerine katılanların sayısı hiçte az değildir. Kronikler ayrıca 1101 Haçlı Seferlerine katılımın I. Haçlı Seferi kadar kalabalık olduğunu ve I. Haçlı Seferinden daha fazla çoşkulu olduğunu yazmaktadırlar. İkinci husus olan konsüller konusunda ise, bu sefer için 3 konsül toplanmıştır. Lyonluların başpiskoposu Hugh of Die resmi bir çağrıyla Anse'de 1100 bahar ya da yazında 4 başpiskopos ve 9 piskoposun katıldığı mecliste II. Paschalis'in Haçlı kararnamesini yayınladı. Anse'de ki toplantıdan sonra II.Paschalis'in yeni elçileri olan kardinaller John of St. Anastasia ve Benedict of St. Euxodia Eylül sonunda Valence şehrinde bir konsey düzenlediler.[5] Buradan sonra Limoges'te bir konsey toplandı. Daha sonra ise 18 Kasım'da resmi bir çağrıyla Poitiers'de konsey toparlandı.[6] Destek verme konusunda ise yeni Papa olan II. Paschalis tüm desteğini vermesinin yanında birçok feodal beyden destek görmüştür. Hatta I. Haçlı Seferine Alman imparatorluk ordusundan direk katılan olmamasına rağmen bu seferler sırasında Alman imparatoru IV. Heinrich'in marşalı olan Conrad ve beraberinde Alman birlikleri de katılmıştır. Bu unsurlar ise 1101 Haçlı Seferlerinin ek bir sefer olmadığını gösterir. Bazı tarihçiler ise bu seferi ayrı kategoriye alarak buna

1 Baldwin, *A History of Crusades*, Wisconsin Universty Press, Londra 1969, s.351.

2 Fulcher Carnotensis, Kutsal Toprakları Kurtarmak: Kudüs Seferi, (Çev: İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.148

3 Anna Komnena, Alexiad, çev: Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997, s.346.

4 Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinamesi, (Çev: Hrant D. Andreasyan), T.T.K. Basımevi, Ankara 2000, s.217.

5 Baldwin, *a.g.e.,* s.347.

6 Baldwin *a.g.e.,* s.347, Jonathan-Riley Smith, Haçlılar Kimlerdi?, (Çev: Berna Kılınçer), Bileşim Yayınları, İstanbul 2005, s.126.

1101 Haçlı Seferleri adını vermişlerdir. Onların görüşü de bu seferin ne I. Haçlı Seferine ek sefer niteliğinde ne de ayrı sefer olduğudur. Onlara göre bu sefer I. ve II. Haçlı Seferlerinin arasında kalan bir seferdir. Ama buna uygun düşmez çünkü yukarı da bahsettiğim şartlar bu görüşü de çürütür. Bunun yanında önemli Haçlı Kronikçilerinden olan Fulcherius Carnotensis ve Albertus Aquensis 1101 Haçlı Seferlerine eserlerinde II. Haçlı Seferi demişlerdir.

1101 Haçlı Seferleri adından da anlaşıldığı gibi birkaç ordudan oluşan birlikler vardır. Bu sefer de 3 ayrı ordu Anadolu'ya gelmiştir. Bizi ilgilendiren ordu ise birinci ordudur. Birinci ordunun çoğunluğunu Lombardlar oluşturmaktaydı. Bunun yanında Kuzey Fransızları, Provence Fransızları ve Alman İmparatorunun marşalı olan Conrad ve Alman imparatorluk askerleri ile Almanya'nın çeşitli bölgelerinden gelen Almanlardan oluşuyordu. Bu birlikleri yöneten önemli şahsiyetlerde vardı. Bunlar Raymond de Toulouse gibi I.Haçlı Seferine katılan ve bu seferin sonuca ulaşmasında önemli rol oynayan şahsiyetin yanında, Alman İmparatoru IV.Henrich'in marşalı Conrad, Burgundy kontu Robert de Burgundy, ve Lombard bölgesinden de birçok kont katılmıştır. Bu sefere dahil olan Lombardlar çoğunluğu oluşturan birliktir. Bu birlikler I.Haçlı Seferine katılmamışlardır. Ama 1101 Haçlı Seferlerinde ise çoğunluğu oluşturan birlik olmuştur. Bu sefere katılımın çok olma nedeni ise Papa II.Paschalis'in ve Milano başpiskoposu Anselm of Blois (Buis)'un çabaları sayesinde olmuştur. Lombardların sefere katılma nedenleri arasında önemli iki neden sayabiliriz. Bunlardan birincisi 1.Haçlı Seferine katılmamalarından dolayı Papa'nın onları sefere zorlaması ve ikincisi ise onlar için kahraman sayılan Bohemond'un esir edilmesidir.

Bohemond'un esir edilmesi olayı ise şu şekilde gelişir. Gümüştekin tarafından Malatya alınmak istenir. Bu durumda endişeye kapılan Malatya hakimi Gabriel şehri Bohemond'a vereceğini söyler.[7] Bohemond'un geleceğinden haberdar olan Gümüştekin Aksu vadisinde[8] pusuda bekler ve Bohemond'un birliğine saldırır. Bohemond yenilir ve yeğeni Richard ile beraber 1100 yılında Temmuz ayı içinde ya da Ağustos başlarında esir düşer.[9] Abu'l-Farac Tarihi'nde ise Bohemond'un esir edilmesi ile ilgili olarak Bohemond'un Kog Vasil vasıtası ile esir edildiğini yazar.[10] Urfalı Mateos ise Frank askerlerinin hazırlıksız olarak hareket ettiklerini ve zincirlenmiş halde Bohemond ve yeğeni Richard'ın Niksar'a götürüldüğünü yazar[11] Malatya ise kuşatma altına alınmıştır. Çarpışmadan kurtulan bir asker doğruca Urfa'ya gidip durumu Kont Baudouin'e bildirince, kont asker-

7 Işın Demirkent, "Antakya Prikepsi Bohemund'un Esir Alınması, Niksar'da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması [1100-1103]", Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler-Bildiriler- İncelemeler, İstanbul, Dünya Basımevi, 2007, s.114.

8 Demirkent, *a.g.e.,* s.114.

9 Yewdale……, Bohemond I Prince Of Antioch, 1917, s.93.

10 Bar Hebraeus, Abul-Farac Tarihi, C.II (Çev: Ömer Rıza Doğrul), T.T.K. Basımevi, Ankara 1999, s.342.

11 Urfalı Mateos, s.221.

leriyle beraber Malatya'ya hareket eder. Bunu duyan Gümüştekin ise Malatya kuşatmasını yarıda bırakıp geri çekilmiştir.[12] Bohemond'un esir edilmesinden sonra 1101 Haçlı Seferlerinin yönü Niksar'ı göstermiştir.

Bohemond'un onlar için önemi ise aslen Lombard bölgesinden bir kont olması ve I.Haçlı Seferlerinde büyük bir yararlılık göstermesi ve şöhret kazanması dolayısıyladır. Bu yüzden de Lombardlar tarafından kahraman görülmektedir. Lombardlar bu kahramanın zindan da kalmasına razı olmamışlar ve bunun yanında esir olarak bulunduğu Niksar bölgesini de ele geçirmek istemişlerdir. Bu nedenler ile Lombardların çoğunluğunu oluşturduğu ilk ordunun hedefi Niksar olmuştur. Ordunun Niksar'a yönelmesi diğer komutanlarca pek hoş karşılanmasa da çoğunluğu oluşturan Lombardların dediği olmuştur. Bizans İmparatoru Alexius'un tavsiyelerine uymadan Anadolu'nun iç bölgesine girmek istediler. Normalde Haçlıların Kudüs'e gitmesi gerekli iken Niksar'a yönelmeleri durumu değiştirmiştir. Normalde Haçlılar Kudüs'e gitmek için I. Haçlı Seferinde ki ordunun izlediği İstanbul-İzmit-İznik-Bilecik-Eskişehir-Bolvadin-Akşehir-Konya-Ereğli-Niğde-Maraş-Antakya-Kudüs yolunu izlemişlerdir. Ama 1101 Haçlı ordusunun izlediği yol İstanbul-İzmit-İznik-Ankara-Çankırı-Çorum-Merzifon yolunu izleyerek Niksar'a ulaşmaktı.

Ama Haçlıların geldiğinden haberdar olan Kılıç Arslan ve ona katılan Gümüştekin, Harran Emîri Karaca et-Türkî, Halep Emîri Rıdvan ve Artuklu Belek Bey ile askerleri vardı. 1101 yılında büyük Haçlı ordusu Merzifon ovasında Merzifon Savaşında yok edilmiştir.

Daha sonra Kılıç Arslan Danişmendliler ile işi kalmadığını ve onlarla savaşa başlamadan önce Antakya'yı almayı uygun gördü. Antakya'ya sefer yapmasında Halep emiri Rıdvan'ın etkisi olmuştur.[13] Böylece Kılıç Arslan Antakya'ya sefer açar ama 1103'de Bohemond'un Gümüştekin tarafından serbest bırakıldığını haber alarak geri döner. Bohemond'un serbest bırakılması için Baudouin ve patrik Bernhard Gümüştekin ile müzakerelere girişirler.[14] Kurtuluş fidyesini ise yine Baudouin, Patrik Bernhard, Kog Vasil ve Bohemond'un İtalya'daki komşuları vermiştir.[15] Tancred amcasını esaretten kurtarmak için hiçbir şey yapmamıştır.[16] Sadece 10.000 altınını Kog Vasil vermiştir.[17] Toplamda kurtuluş fidyesi olarak 100.000 altın Gümüştekin'e verilmiştir.[18] Bu serbest bırakma vesilesini Aksarayi farklı anlatır: "Savaştan sonra Gümüştekin Kılıç Arslan'a 100.000 altını, kızını

12 Demirkent, *a.g.m.*, s.115.

13 Işın Demirkent, Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan, Ankara, T.T.K. Basımevi, 1996, s.49.

14 Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C.II, (Çev: Fikret Işıltan), T.T.K. Basımevi, Ankara 2008, s.31.

15 Runciman, *a.g.e.* s.32.

16 Ralpy Bailey Yewdale, Bohemond I Prince Of Antioch, 1917, s.95.

17 Urfalı Mateos, s.221.

18 Demirkent, *a.g.e.,* s.117; Runciman, II, s.32.

ve Elbistan'ı vereceğini söyler. Ama Gümüştekin sadece 100.000 dirhem gönderir ve Elbistan'ı verme işini erteler. Bu duruma çok üzülen Kılıç Arslan 100.000 dirhemi geri gönderip 'Ben ücret için değil İslam'ı korumak için geldim. Benim onun dinarına ve dirhemine ihtiyacım yok'[19] cevabını verir. Fidye ile serbest bırakılmasında Gümüştekin'in kızının Bohemond'a aşık olduğunu ve sonrasında babasını Bohemond'u serbest bırakması konusunda etkilediğini Yewdale'ın "Bohemond I Prince of Antioch" adlı eserinde görmekteyiz.

Sonuç

1101 Haçlı Seferleri adlı seferin ilk ordusunun amacı Kudüs'e gitmek iken Lombardların isteği ile sefer yönü Niksar'a dönmüştür. Anadolu'nun içlerine kadar ilerleyen Haçlı ordusu 5 Ağustos 1101 yılında Merzifon ovasında Merzifon Savaşında mağlup edilmiştir. Bundan sonra gelen diğer iki orduda mağlup edilmiştir. Böylece hem Anadolu Türk birliği hem de Kuzey Suriye Türk birliği büyük bir tehlikeden kurtulmuştur. Kılıç Arslan'ın bu zaferleri Türk tarihine altın harflerle yazılmıştır.

Kaynakça

ANNA KOMNENA, *Alexiad*, çev: Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997.

BALDWİN, M.W., *A History of Crusades*, Wisconsin Universty Press, Londra, 1969.

DEMİRKENT, I*., Haçlı Seferleri Tarihi*, Makaleler-Bildiriler- İncelemeler, Dünya Basınevi, İstanbul, 2007.

DEMİRKENT, I., *Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan*, T.T.K., Ankara, 1996.

FULCHER CARNOTENSİS, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*, çev: İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

GREGORY ABU'L-FARAC,*Abul-Farac Tarihi*, c.2, çev: Ömer Rıza Doğrul, T.T.K., Ankara, 1999.

KERRİMÜDDİN MAHMUD-İ AKSARAYİ, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev: Mürsel Öztürk, T.T.K., Ankara, 2000.

RUNCİMAN, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, c.2, Çev: Fikret Işıltan, T.T.K., Ankara, 2008.

SMİTH, J.R., *Haçlılar Kimlerdi*?, çev:Berna Kılınçer, Bileşim Yayınları, İstanbul, 2005.

URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, çev: Hrant D. Andreasyan, T.T.K., Ankara, 2000.

YEWDALE, R.B., *Bohemond I Prince Of Antioch*, 1917.

19 Kerimüddin Mahmudi-i Aksarayi, Müsameretü'l-Ahbar, (Çev: Mürsel Öztürk), T.T.K. Basımevi, Ankara 2000, s.21.

Reji İdaresi'nin Tokat ve Çevresindeki Usulsüz Uygulamalarına Dair Bazı Tespitler (1886-1911)

Erol KARCI*

Özet

XIX. Yüzyılın sonlarında ekonomik durumu kötüleşen ve mâli açıdan Avrupa devletlerine bağımlı bir görüntü arz eden Osmanlı Devleti, borçlarını ödemek amacıyla 20 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Kararnamesi olarak bilinen kararnameyi çıkarmıştır. Muharrem Kararnamesi ile kurulan ve Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarına düşman olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, devletin gelir kaynaklarından Avrupalı alacaklı devletler adına yararlanma hakkına sahip bir kuruluştu.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne terk edilen gelirlerden en önemlisi tütün tekelinden elde edilen gelirdi. Tütün tekeli 1883 yılında otuz yıl süre ile bir Fransız şirketine verilmişti. Reji İdaresi olarak bilinen bu şirket Osmanlı topraklarında daha önce bandrol yönetiminin uygulandığı yerlerde, ülke içinde tüketime ayrılan tütünlerin üretim, satın alma, depolanma, işlenme aşamaları ile sigara üretim ve satış aşamalarını gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştu. Usulsüz uygulamaları nedeniyle kuruluşundan itibaren tütün üreticeleri tarafından tepki gören Reji İdaresi, tütün üreticilerinin faaliyetlerinin kısıtlanmasına, devletin tütünden elde ettiği vergi gelirlerinin azalmasına ve tütün kaçakçılığının artmasına neden olarak ciddi sosyo-ekonomik sorunların yaşanmasına yol açmıştır.

Çalışmamızın amacı Reji İdaresi'nin kuruluşunu ve genel özelliklerini belirterek bu idarenin gerek Tokat'ta gerekse de Tokat'ın bu dönemde bağlı olduğu Sivas Vilayeti dâhilinde yaptığı bazı usulsüz uygulamaları, halk ile yaşadığı anlaşmazlıkları ve bunların ortaya çıkardığı sonuçları arşiv belgeleri ışığında ortaya koymaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Tokat, Tütün, Reji İdaresi, Düyûn-ı Umûmiye.*

1.Reji İdaresi'nin Kurulmasından Önce Osmanlı Mali Durumuna Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde tüketim için ayrılan tütünlerin üretim, satın alma, depolanma, işlenme faaliyetleri ile sigara üretimi ve satışını Os-

* Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ekarci06@gmail.com.

manlı Devleti adına yürütmek için kurulan ve 14 Nisan 1884'te faaliyete geçen Reji İdaresi'nin[1] kuruluş süreci aslında devletin içerisinde bulunduğu ekonomik darboğazın bir neticesidir.

Tanzimat dönemi öncesinde yaşanan ekonomik darlıklara rağmen dış borç almaktan şiddetle kaçınan Osmanlı Devleti, Kırım Harbi nedeniyle ilk borç anlaşmasını 24 Ağustos 1854'te imzalamak zorunda kalmıştı. Alınan borcun savaş giderlerini karşılamaması nedeniyle 27 Haziran 1855'te ikinci defa dış borç alan Osmanlı Devleti, dış borç almayı kısa sürede alışkanlık haline getirmiş ve 1854'ten 1874 yılına kadar on beş dış borç anlaşması imzalamıştır. Bununla birlikte her borçlanmada devletin gelir kaynaklarının teminat olarak gösterilmesi de ülkenin ipotek altına girmesine neden olmuştur.

Bütçe açığını kapatmak için alınan borçlar nedeniyle Osmanlı maliyesinin iflas etmesi dönemin Sadrazamı Mahmut Nedim Paşa'nın dünya borsalarını ayağa kaldıran malî bir operasyon yapmasına neden olmuştur. Buna göre 6 Ekim 1875'te yayınlanan kararname ile dış borç taksitinin yarısının nakden ödeneceği, diğer yarısı içinde beş yıl vadeli ve %5 faizli yeni tahviller verileceği bildirilmiş ve bunlar için devletin bütün gümrük gelirleriyle tuz, tütün, ağnam vergisi ve Mısır vergisi teminat olarak gösterilmiştir.

Avrupa kamuoyu tarafından tepki ile karşılanan bu karar Avrupalı alacaklıların hükûmetleri üzerinde baskı kurmalarına ve Osmanlı maliyesinin milletlerarası bir komisyona devredilmesini istemelerine yol açmıştır.

Osmanlı Devleti, yabancı müdahalesi ve milletlerarası komisyon fikrine engel olmak için Sadrazam Tunuslu Hayrettin Paşa başkanlığında 1 Ekim 1878'de mali bir komisyon kurmuştur. Devletin gerçek gelirlerini tespit ederek bütçe hazırlayacak ve dış borçların düzenli bir şekilde ödenmesini sağlayacak olan bu komisyon[2] çalışmalarına devam ederken Osmanlı hükûmeti de öncelikle Osmanlı Bankası ve Galata bankerleri'ne olan borçlarını ödemenin yolunu aramaya başlamıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Bankası ve Galata bankerleri ile devlet arasında 22 Kasım 1879 tarihli Rüsûm-ı Sitte Mukavelesi imzalanmıştır. Bu mukaveleye göre Galatalı bankerler borçlarına karşılık olarak müskirat, damga (pul), İstanbul ve civarı balık rüsumu, İstanbul, Edirne, Samsun ve Bursa ipek öşürü, tömbeki ve tütün ile tuz inhisarından oluşan altı gelir kaynağını işletme hakkına sahip olmuşlardır.

On yıl süreyle işletme hakkına sahip olan alacaklılar Rüsum-ı Sitte İdaresi adı verilen bir idare kurarak başına da Romanya tütün idaresinin kuruluşunda başarı göstermiş olan Hamilton Lang'ı getirmişlerdir. 1880 yılı Ocak ayında göreve başlayan Rüsûm-ı Sitte İdaresi'nde 130'u gayrimüslim olmak üzere 5.714 kişi

1 Tiğinçe Özkiper Oktar, *"Tütün Reji Şirketi-Memâlik-i Şâhâne Duhanları Müşterek-ül Menfaa Reji İdaresi, Reji Şirketinin Kuruluşundan Önceki Gelişmeler"*, OSMANLI, Cilt:3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 460.

2 Cevdet Küçük-Tevfik Ertüzün, *"Düyûn-ı Umumiyye"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 10, İstanbul 1994, s. 58-59.

görev almıştır[3]. Bu idarenin daha ilk yıllarında tütün bandrol hasılatından yüksek gelir elde etmesi[4] ve daha önceki yıllarda bu gelirlerde meydana gelen sui-istimâl ve kaçakçılık olaylarının da kontrol altına alınması Avrupalı alacaklıların dikkatini çekmiş ve Osmanlı Devleti'ne Galatalı bankerlerden daha fazla borç verdikleri gerekçesiyle Rüsûm-ı Sitte İdaresi'ne talip olmalarına neden olmuştur.

Nitekim Osmanlı hükûmeti ile alacaklı devletlerarasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda tarihte Muharrem Kararnamesi olarak bilinen 20 Aralık 1881 tarihli kararname ile Rüsûm-ı Sitte İdaresi'nin gelirleri ile daha birçok gelir Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne devredilmiştir. Muharrem Kararnamesi'nin 15. maddesine dayanarak Osmanlı dış borçlarının bir plan dâhilinde ödenmesini sağlamak için kurulan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya, Hollanda ve Osmanlı Devleti alacaklılarını temsilen birer üyeden oluşmaktaydı ve tamamen yabancı çıkarlarını gözeten bir kurum niteliğindeydi[5].

Beş yıl için seçilmiş yedi asil üyeden oluşan bir meclis ile İstanbul'dan yönetilecek olan Düyûn-ı Umumiye İdaresi[6], kısa süre içerisinde Osmanlı topraklarında o zamana kadar görülmemiş güçte bir teşkilat kurmayı başarmıştır. 1909-1910 yılına gelindiğinde yirmi altısı İstanbul'da olmak üzere, Ankara,Adana,Halep,-Bağdat,Edirne,Beyrut,Bursa,Girit,Erzurum,Konya,Midilli,Manastır,Musul,Selanik,Sisam,Siirt,İzmir, Trabzon ve Yemen gibi merkezlerde toplam 720 temsilcilik açmıştır.

Teoride Osmanlı maliyesine bağlı bir daire olan ancak uygulamada tamamen serbest hareket eden ve irade ile yasallık kazanmasına rağmen uluslar arası bir statüde bulunan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bağlı memurlar Osmanlı memuru statüsünde oldukları halde Osmanlı hükûmetlerinin bunlar üzerinde hiçbir yaptırım hakkı bulunmamaktaydı[7].

---

3 Filiz Dığıroğlu, Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l Menfaa Reji Şirketi, Trabzon Reji İdaresi (1883-1914), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2007, s. 28-29.

4 Rüsumu Sitte İdaresi'nin tütün bandrol hasılatı idarenin kuruluşunu takip eden ilk yıllarda 1 milyon Osmanlı lirasına yaklaşmıştı. Bkz; Oktar, a.g.m, s. 459.

5 Dığıroğlu, *a.g.e.* , s. 29. Kuruluşu ve işleyişi yerli ve yabancı araştırmacıların oldukça ilgisini çeken Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik yaşantısı üzerindeki etkileri ile ilgili farklı düşünceler ortaya atılmıştır. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni kapitalizmin Osmanlı topraklarına yerleşme vasıtası, Osmanlı ülkesinde yabancı çıkarlarını koruyan bir ileri karakol ya da emperyalist devletlerin güdümündeki ikinci bir Maliye Nezareti olarak gören araştırmacılar vardır. Örneğin bunlardan B. Gürsoy, Düyûn-ı Umûmiye'yi Osmanlı bütçesinin üçte biri üzerinde söz sahibi olan ve Osmanlı Devleti'ni yarı sömürge durumuna getiren bir kurum olarak değerlendirmektedir. Yine buna benzer bir görüşü savunan Parvus Efendi de Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni Avrupalı devletlerin çıkarları için çalışan bir kurum olarak görmüş ve eleştirmiştir. Ona göre Düyûn-ı Umûmiye'nin kurulmasıyla ülkede malî açıdan bir ikilik ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz görüşlerin yanı sıra Düyûn-ı Umûmiye ile ilgili olumlu görüşe sahip araştırmacılar da bulunmaktadır. Örneğin İ.Hakkı Yeniay, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ni gerek alacaklılar gerekse de Osmanlı Devleti için fayda sağlayan bir kurum olarak görmektedir. Bkz; Rifat Önsoy, *"Muharrem Kararnamesi ve Düyûn-u Umumiye İdaresi"*, OSMANLI, Cilt:3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 410.

6 Dığıroğlu, *a.g.e.,* s. 29.

7 Önsoy, *a.g.m.*, s. 408-409.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nde çalışan memurlar oldukça iyi maaş almaktaydılar. 1885 malî yılında kadrosunda 3.040 kişiyi çalıştırmakta olan İdare, 1892 yılına kadar daimi personelinin sayısını yüzde elli arttırarak 4.835 kişiye çıkarmıştı. 1909 yılına gelindiğinde ise bu sayı 5.779 kişiye yükselmişti. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta Düyûn-ı Umûmiye bünyesinde çalışanların büyük bir çoğunluğunun başlangıçta Müslüman Osmanlı halkından oluşmasıydı. Ancak bu durum bir süre sonra ciddi bir değişikliğe uğramıştır[8].

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin yönetimine tuz tekeli, tütün tekeli, pul resmi, alkollü içecekler vergisi, ipek öşrü ve balık vergisi gibi vergi kalemleri bırakılmıştı. Bunlardan tütün tekelinin 1883 yılı sonrasındaki uygulamaları ve sonuçları incelendiğinde, Osmanlı iktisadi ve sosyal yaşantısı bakımından en önemli ve en etkili ticari alan olduğu görülmektedir[9].

2. Reji İdaresi'nin Kuruluşu ve Önemli Özellikleri

Reji İdaresi'nin kuruluşundan ve önemli özelliklerinden bahsetmeden önce bu idarenin varlık sebebi olan tütünün Osmanlı coğrafyasındaki geçmişine kısaca bakmamızın faydalı olacağını düşünmekteyiz. 16. yüzyılın sonuna kadar Avrupa'da doktor, eczacı ve botanistlerin kullandığı pahalı bir bitkisel ilaç niteliğinde olan tütünün[10] Osmanlı topraklarına ne zaman ve nasıl geldiği belli değildir. Bu konuda işaret edilen tarihler 1600 ve 1606 yıllarıdır. Geliş tarihi konusundaki belirsizliğe rağmen açık olan nokta ise tütünün Osmanlı coğrafyasına deniz yoluyla gelmiş olduğudur[11].

Osmanlı Devleti'nde ilk defa II. Süleyman'ın padişahlık döneminde 1687 yılında vergilendirilen tütün[12]1759 yılına kadar malikâne sistemiyle tütün mukataası şeklinde yetiştirilmiş ve bu tarihten itibaren ise devlet tarafından yetiştirilmeye başlanmıştır. 1775 yılında piyasaya sunulan İstanbul Tütün Gümrüğü hisselerinin halk tarafından ilgiyle karşılanması diğer tütün gümrüklerinin de birleştirilerek tek elden yönetilmesi usulünün benimsenmesine yol açmış böylece de "yed-i vâhid" olarak isimlendirilen tekel usulü ortaya çıkmıştır.

8 Donald Quataert,*"Düyun-u Umumiye'nin İstihdam Politikaları (1881-1909)" ,* Çeviren: Ahmet Fethi, Toplumsal Tarih, Sayı:79,Cilt:14,İstanbul 2000,s.15; Quataert'in çalışmasında dikkat çektiği önemli bir nokta Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin 1899 yılından itibaren iş gücünde Avrupalıların ve Hıristiyan Osmanlı halkının sayısını arttırmasıdır. Quataert, bu durumun nedenleri arasında, İdarenin Müslüman işçilere pek güven duymamasını, 1895-1899 yılları arasında yaşanan şiddetli ekonomik krizi, cemaatler arası çatışmaları ve Yunan Savaşı'nı göstermektedir. Bkz; Quataert, a.g.m**. ,** s. 16-17.

9 Ali Karaca,*"Osmanlı İmparatorluğu'nda Reji ve Tütün Kaçakçılığında Trabzon Örneği: Bir Yabancı Sermaye Serüveni"*, Tütün Kitabı, Editör: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 57-58.

10 Neşe Erim, *"Tütünün Ticari Bir Mal Olarak Ortaya Çıkışı (1600-1900)"*, Tütün Kitabı, Editör: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 34.

11 Dığıroğlu, *a.g.e.,* s. 17.

12 M. Belin, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Tarihi, Çeviren: Oğuz Ceylan, Gündoğan Yayınları Ankara 1999,s.313; Ayrıca bakınız, Abdülkadir Özcan, *"Süleyman II",* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:38, İstanbul 2010, s. 77.

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat döneminde tütün ve tütün mamulleriyle ilgili yasal düzenlemelerde büyük artış olmuştur. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar geçen süre zarfında bu konuyla ilgili 37 nizamname, kararname, şartname, tarifname, kanun-ı muvakkat, irade, mazbata ve mukavelename hazırlanmıştır[13].

Kuruluş amacını daha önce Osmanlı sınırları içerisinde tüketim için ayrılan tütünlerin üretim, satın alma, depolanma, işlenme faaliyetleri ile sigara üretimi ve satışını yürütmek olarak ifade ettiğimiz Reji İdaresi[14] 1883 yılında Osmanlı dış borçlarına karşılık olmak üzere Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ile yapılan anlaşmalarla tekel işletmesi olarak kurulmuştur. Yapılan anlaşmaya göre Reji İdaresi'nin gelirinden Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne sabit bir pay ayrıldıktan sonra Osmanlı Devleti ile belirlenen esaslarda kârın paylaşılması konusunda anlaşılmıştır[15].

Reji İdaresi, şartnamesinin birinci maddesine göre anonim bir ortaklıktır ve süresi 1914 yılında sona ermek üzere otuz yıl olarak belirlenmiştir. İdarenin yönetim merkezi İstanbul'dur[16]. Osmanlı kanunlarına bağlı olarak İstanbul'da ikâmet edecek on kişilik bir yönetim kuruluyla yönetilecek olan Reji İdaresi, tüm ülkeden vergi alma hakkına sahip olduğu gibi gerek ülke içerisinde gerekse de ülke dışında şube açma yetkisini de elinde bulundurmaktaydı.

Reji İdaresi, tütün kaçakçılığının engellenmesi için memur atayabilme yetkisine sahipti. Bununla birlikte idarenin tütün imal etmek ve saklamak için yapacağı binalar arazi vergisinden, idarenin geliri ise temettü (kazanç) ve patent vergisinden muaf sayılacaktı. Ayrıca idarenin hisse senetleriyle ilgili işlemlerinden de pul vergisi alınmayacaktı. Gerekli sermayeyi temin etmek için piyasaya tahvil sürme hakkına da sahip olan Reji İdaresi'nin[17] sermayesi başlangıçta 500 Franklık 200.000 paya bölünmüş 100 milyon Frank veya 4.400.000 lira olarak belirlenmişti. İdare, gereken geliri elde edemese bile Düyûn-ı Umûmiye'ye sabit olarak yılda 750.000 Osmanlı lirası ödemede bulunacaktı[18].

Osmanlı Devleti, Reji İdaresi'ne ait şartnamenin muntazam bir şekilde uygulanması sağlamak için teftiş amaçlı bir komiser atayacaktı. İstanbul'daki şirket toplantılarına katılabilecek olan bu komiser toplantılarda oy kullanma hakkına sahipti ve hükûmet ile şirket arasındaki iletişimin sağlanmasından da sorumluydu. Şirketin otuz yıllık imtiyaz süresi dolduğunda ise taraflar arasında yapılacak görüşmeler ile imtiyazın bitirilmesi veya uzatılması kararlaştırılacaktı. İmtiyazın

13 Mehmet Temel, "*Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Tütün Politikası ve Artan Tütün Kaçakçılığı"*, Toplumsal Tarih, Sayı: 88, Cilt:15, İstanbul 2001, s. 4.

14 Reji Şirketi ayrıca "Müşterek-ül Menfaa İnhisarı Duhan-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye" veya "Memâlik-i Şâhâne Duhanları Müşterek-ül Menfaa Reji idaresi" adları ile de bilinmektedir. Bkz; Oktar, *a.g.m.*, s. 460.

15 Mehmet Akpınar, "*Reji Uygulamalarına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı"*,Türkler, Cilt: 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 305.

16 Oktar, a.g.m**. ,** s. 460.

17 Dığıroğlu, *a.g.e.*, s. 32-33.

18 Oktar, *a.g.m.* , s. 460.

herhangi bir sebeple uzatılmaması durumunda ise Reji'nin işletilmesi Muharrem Kararnamesi'ne göre Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne bırakılacaktı[19].

Reji İdaresi, Düyûn-ı Umûmiye'den görevi devralmasıyla birlikte kısa sürede ülke genelinde teşkilatlandı. Osmanlı topraklarında oldukça geniş bir alanda ekilen tütünün ekim-dikim, alım-satım, depolama, fabrikasyon, imalat, ihracat gibi çok sayıdaki safhasını kontrolü altında tutabilmek için ciddi bir yapılanma içerisine girdi. Bu amaçla taşradaki işleri yürütmek amacıyla müdürlükler ve memuriyetler oluşturdu. Reji İdaresi'nin taşradaki örgütlenmesine güzel bir örnek olarak Trabzon Vilayeti'ni göstermek mümkündür. Bir nazır tarafından yönetilen Trabzon Reji Nezareti ayrıca kadrosunda nazır yardımcısı, başmüfettiş ve müfettiş yardımcısı ile sandık emini, baş muhasebeci ve muhasebeci yardımcılarından oluşan idari bir kadroya sahipti. Reji İdaresi'nin kadrosunun kalabalıklığı veya azlığı elde edilen ürünün miktarına göre değişmekteydi[20].

1886-1911 yıllarına ait Sivas Vilayet Salnameleri'nden ulaşabildiklerimizde Reji İdaresi'nin Tokat ve ilçelerinde görev yapan memurlarının isimlerine rastlamaktayız. 1887 (H.1304) yılına ait Sivas Vilayet Salnamesi'ne göre Tokat merkez kazası Reji İdaresi'nde Reji memuru olarak Pinayot Efendi, Başkâtip Diran Efendi ve İkinci kâtip olarak Sifan (?) Efendi görev yapmaktaydı[21]. Aynı salnamede Niksar Kazası'nda Reji memuru olarak Kemal Efendi'nin ismi geçmektedir[22].

1891 (H.1308) senesine ait Sivas Vilayet Salnamesi'nde ise Tokat Reji İdaresi'nde görevli memurlar arasında Müdür Nikolaki Vampolares Efendi, Muhasebeci Mişel Kalo Efendi, Muavini Mardiros Efendi, Ambar memuru Döşfel Efendi, Başkâtip Kiryako Efendi, İkinci kâtip Ohanik Efendi bulunmaktadır[23]. Niksar Kazası'nda ise Reji memuru olarak Haçin Efendi'nin görev yaptığı anlaşılmaktadır[24].

1903 (H.1321) yılına ait Sivas Vilayet Salnamesi'nde Niksar Reji memuru olarak Berikli (?) Efendi ve kâtibi Vehbi Efendi'nin isimlerine tesadüf ediyoruz[25]. Ayrıca aynı salnameden Zile Kazası'nda Reji memuru olarak Nurettin Efendi'nin, kâtip olarak da Ömer Efendi'nin görev yaptığını öğreniyoruz[26].

1907 (H.1325) yılında yayınlanan Sivas Vilayet Salnamesi'nde Niksar Kazası'nda Reji Dairesi'nde görev yapan memurlar arasında memur Süleyman Efendi, Muhasebeci Marenko Efendi, Muhammin Konstantin Efendi, Ambar memuru Mihail Efendi, İdare kâtibi Mardiros Efendi, Kol memuru Osman Efendi ve Kol

19 Dığıroğlu, *a.g.e.,* s. 34-35.

20 Dığıroğlu, *a.g.e.,* s. 48-49.

21 Sivas Vilayet Salnamesi, 1304 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 13, s. 117.

22 *A.g.e.,* s. 125.

23 Sivas Vilayet Salnamesi, 1308 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 15, s. 142.

24 *A.g.e.,* s. 148.

25 Sivas Vilayet Salnamesi, 1321 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 16, s. 142.

26 *A.g.e.,* s. 145.

kâtibi Hasan Efendi'yi görmekteyiz[27]. Aynı salnamede Zile Kazası Reji Dairesi'nde görev yapan memurları da bulmaktayız. Zile'de görevli memurlar arasında Reji memuru Sabri Efendi, kâtibi Osman Efendi, Kol memuru Hacı Bey, Kol memuru Ahmet Efendi, Kol kâtibi Şükrü Bey, Kol kâtibi Mahmut Efendi, Eksper Yorgi Efendi ve Ambarcı Bedos Efendi'nin isimlerine rastlanmaktadır[28].

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere Reji İdaresi, Osmanlı topraklarının genelinde olduğu gibi Tokat Sancağı dâhilinde de görevli memurları vasıtasıyla işlerini yürütmekteydi. Salnamelerde dikkatimizi çeken önemli bir nokta Tokat'ın bütün kazalarında aynı anda Reji İdaresi ya da görevlisi bulunmamasıdır. Bununla birlikte bütün salnamelerde Niksar Kazası'nda, Reji İdaresi'nin bir veya birden fazla memuruna rastlanılmıştır. Dikkat çekici bir nokta da Tokat ve kazalarında görevli Reji memurları içerisinde Gayr-i Müslim memurların sayısının Müslüman memurlara göre biraz daha fazla olduğudur.

3.Reji İdaresi'nin Tokat ve Çevresindeki Usulsüz Uygulamalarına Dair Bazı Tespitler

Reji İdaresi'nin tütün ziraatıyla uğraşan çiftçiler ile yaşadığı anlaşmazlıklar ve idarenin yapmış olduğu usulsüzlükler sadece Tokat Sancağı ile sınırlı değildi. Tütün ziraatıyla uğraşan yoğun bir nüfusun bulunduğu Trabzon ve Sivas Vilayetleri'nde de halk Reji'den kaynaklanan benzer sıkıntılara sahipti.

Bu konuyla ilgili Yıldız Arşivi'nde rastlamış olduğumuz bir belge Reji İdaresi'nin faaliyetleri hakkında ilginç bilgiler vermektedir. 7 Ekim 1892 tarihli olan ve Miralay Hüseyin Hüsnü, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şube Müdürü Mirliva Yusuf Ziya ve Meclis-i Vükelaya Memur Ahmet Cevdet Beylerin mühürleriyle gönderilmiş olan bu belge Reji İdaresi'nin tütün ziraatıyla uğraşan halka çıkarttığı zorluklarla ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Belgeye göre Trabzon Vilayeti dâhilinde bulunan Canik Sancağı ile buraya bağlı olan yerler tütün ekiminin yoğun olarak yapıldığı yerler olup yıllık olarak burada üretilen tütünün miktarı yedi-sekiz milyon kiloya ulaşmaktaydı. Bu miktar Reji İdaresi'nin, Samsun Reji Nezareti dâhilinde bulunan ihtiyacını karşıladığı gibi Samsun'da tütün ticaretiyle uğraşan ahaliden alınan tütünlerde dışarıya ihraç olunmaktaydı. Canik Sancağı ve çevresiyle Trabzon Vilayeti'nin değişik yerlerinden elde edilen tütünün ihtiyacı karşılaması Samsun Reji Nezareti'nin, Sivas Vilayeti'nin iç kısımlarında yani Amasya ve Tokat Sancakları ile Zile Kazası'nda tütün ekimini engellemek için ahaliye çeşitli zorluklar çıkarmasına yol açıyordu. Buralardan elde edilen tütünü sarf edecek mahal bulamayacağını düşünen Reji İdaresi üreticiye değerinden çok düşük fiyat teklif etmekteydi ve bu durumda halkın tütün kaçakçılığına yönelmesine neden olmaktaydı[29].

27 Sivas Vilayet Salnamesi,1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 17, s. 151.

28 *A.g.e.,* s. 154.

29 Y. PRK. ML. 14 / 20, (15. Ra. 1310) .

Tütün kaçakçılığı, Reji İdaresi ile üreticiler arasında yaşanan en ciddi sıkıntılardan birisiydi. Reji İdaresi'nin uyguladığı düşük fiyat politikası nedeniyle kaçakçılığa yönelen üreticiler bu seferde karşılarında Reji İdaresi'nin oluşturduğu silahlı kolcu birliklerini bulmaktaydılar. Tütün kaçakçılığına karşı kurulan ve Reji'nin silahlı gücü niteliğinde olan Kolcu teşkilatı uyguladığı yöntemler nedeniyle halktan büyük tepki görüyordu ve ölümle sonuçlanan pek çok olayın da başlatıcısı oluyordu. Anadolu'daki halk türkülerine yansıyan binlerce acının yaşanmasına sebep olan Kolcu teşkilatı [30] Tokat ve çevresinde de halka darp, baskın ve hakaretlerde bulunarak bir huzursuzluk ortamının doğmasına neden olmuştu. 4 Nisan 1890'da Bektaşoğlu Süleyman, Kızıloğlu Hasan, Odabaşıoğlu Ahmet ve Kınık köyünden Culafaoğlu (?) Mehmet'in göndermiş olduğu telgraf Reji idaresi ve kolcu teşkilatının Tokat'taki faaliyetleriyle ilgili önemli iddialar içermektedir. Buna göre Sivas Reji memuru, zaptiye mülazımı, birkaç zaptiye beraberlerindeki otuz kolcu ile kaçak tütün aramak için yukarıda isimleri zikredilen vatandaşların köylerini basmış, evlerinin kapılarını kırmış, halkı darp ederek bazılarının kolunu kırıp başını yarmış ve savaş esiri muamelesi yaparak onları korkutmuştu. Olaydan etkilenen vatandaşlar önemli iddialar içeren bu vahim durumu telgrafla Babıâli'ye bildirmiştir. Babıâli, halkın şikâyeti üzerine konuyu mahalline sormuş ancak olayın aslı olmadığı gibi şaşırtıcı bir cevap almıştır[31].

Reji kolcuları ile Tokat halkının yaşamış olduğu anlaşmazlıklara örnek olarak gösterilebilecek bir başka olay 31 Mayıs 1890 tarihli belgede karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Tokat'ta ismi belgede zikredilmeyen bir köyde on bin kıyyeden (kıyye=okka, şimdiki 1.282 gram) fazla kaçak tütün olduğu ihbar edilmiştir. Köye yapılan baskında zaptiyeler ile Reji kolcuları kaçak tütüne rastlamış ve tütüne el konulması esnasında halk ile Reji kolcuları arasında münakaşa yaşanmıştır[32].

Reji komiserliği, Tokat'ta tütün kaçakçılarının ceza görmemeleri nedeniyle kaçakçılığın artmasından ve nefs-i müdafaa amacıyla silah kullandıklarını iddia ettikleri kolcuların hapse atılmalarından rahatsız olmuş ve hükümetten yardım istemiştir. Hükümet ise müşterek menfaat ve şartname icabınca Reji İdaresi'ne gereken yardımın yapılmasını ilgili makamlara bildirmiştir[33].

Reji İdaresi'nin usulsüz uygulamaları nedeniyle Tokat ve bağlı bölgelerde tütün ekiminin azalmasından, yeteri kadar kâr elde edemediklerinden, kaçakçılığın ve ölümlerin artmasından rahatsız olan halk sıkıntılarını bir dilekçe ile Tokat Mutasarrıflığı'na bildirmiştir. Ziraatçılar söz konusu dilekçelerinde bazı teklifler de sunmuşlardır. Bu teklifler arasında tütün kaçakçılarının cezalandırılmasında oy ve bilgisine başvurulmak üzere hükûmetten bir azanın bulundurulması ve tü-

30 Oktay Gökdemir, *"Reji Kolculuğu ve Sivil Direniş"*, Tarih ve Toplum, Cilt:32, Sayı: 190, İstanbul 1999, s. 51.

31 İ. DH. 1175 / 91857, (23. Mart. 1306) .

32 DH. MKT. 1727 / 127, (11. L. 1307) .

33 DH. MKT. 1383 / 35, (11.Ra. 1304) .

tünün fiyatlandırılmasında mecidiyenin 19 kuruştan verdirilmesi bulunmaktaydı. Ancak halkın bu talepleri Reji Şartnamesi'ne uygun olmadığı gerekçesi ile hükümet tarafından ret edilmiştir[34].

Reji İdaresi ile ziraatçılar arasındaki en önemli anlaşmazlıklardan birisi de İdare'nin ziraatçılara vermesi gereken avansı ödemediği dönemlerde olmuştur. 18 Şubat 1904 tarihli belge Niksar'da Reji İdaresi ile ziraatçılar arasında ciddi bir anlaşmazlığın yaşandığını göstermektedir. Bu olayda Niksar Kazası'ndaki tütün ziraatçıları Reji İdaresi'nin yaptığı ikrazattan memnun kalmayarak birtakım şikâyet ve tehditlerde bulunmuşlardır. Bu durumu daha da ileriye götüren ziraatçılar, ziraat müfettişi Haçin Efendi'yi darp etmişler ve tahkikat için Niksar'a gelmiş olan polis komiseri hakkında da suçlamalarda bulunmuşlardır.

Reji İdaresi, bu olayda Niksar Kaymakamı'nı ahaliyi isyana teşvik etmekle suçlamıştır. İdare'nin bu suçlaması üzerine Sivas Vilayeti'nden gelen cevapta yapılan incelemeye göre kaymakamın halkı isyana teşvik ettiğine dair bir delile rastlanmadığı belirtilmiştir. Ayrıca avans akçesi konusunda Reji İdaresi'nin yapmış olduğu yanlış uygulamalarla ilgili Tokat Mutasarrıflığı'ndan gelen tahriratın gönderildiği bildirilmiş ve Reji İdaresi'nin çoğu memurunun ziraatçıları perişan edecek su-i istimallerde bulundukları ifade edilerek idarenin uyarılması istenilmiştir[35].

Reji İdaresi ile tütün ziraatçılarının farklı zamanlarda anlaşmazlık yaşamasına yol açan avans meselesine dair diğer bir belge de 14 Mayıs 1911 tarihine aittir. Belgede Reji İdaresi'nin talimatnamenin ikinci ve şartnamenin beşinci maddelerine göre ziraatçılara, masraflarına karşılık gelecek derecede ikrazatta bulunmayı taahhüt etmesine rağmen çeşitli nedenlerden dolayı söz konusu maddelere uymayarak halkı zor durumda bıraktığı ifade ediliyordu. Bununla birlikte ziraatçılara yeteri kadar avansın verilmesi ile anlaşmazlığın son bulduğu da bildirilmekteydi. Ancak aynı belgede farklı bir anlaşmazlık olarak muhammin (değer biçen, eksper) tayini meselesi de karşımıza çıkmaktadır.

Tokat Reji Müdürü'nün talimat ve şart name ahkâmına aykırı olarak fiyat tespiti için tayin edilen muhamminleri kabul etmemesi nedeniyle Sivas Vilayeti'nden gönderilen telgraf nameler üzerine Maliye Nezareti bir tezkere ile Sivas Vilayeti dâhilinde Reji İdaresi tarafından ahaliye verilen avans miktarlarını yıl yıl göstermiştir. Buna göre Reji,1907 senesinde 6.300 ve 1908 senesinde 7000 lira civarında avans vermişken bu rakam 1909 yılında 10.600 ve 1910 yılında ise 17.000 liraya yükselmişti ve bu konudaki şikâyetler doğru değildi. Ayrıca 1910 yılı mahsulüne ait işlemlerde tamamlanmış olduğundan ziraatçılar ile olan ihtilaf çözülmüş ve muhammin tayinine lüzum kalmamıştı[36].

34 DH. MKT. 86 / 11, (22. S. 1311) .

35 DH. MKT. 822 / 31, (1. Z. 1321) .

36 DH. İD. 95-1 / 23, (15. Ca. 1329) .

Burada dikkat edilmesi gereken nokta Reji İdaresi'nin muhammin tayinine yanaşmamasıdır. Çünkü Reji İdaresi satın alacağı tütünün fiyatını mahsul sahipleri ile karşılıklı anlaşarak belirleme hakkına sahiptir. Ancak fiyatta anlaşma sağlanamaz ise muhamminlerin belirlediği fiyattan satın almaya mecburdur ve anladığımız kadarıyla böyle bir durumla karşılaşmak istememektedir[37].

Bu tarihten kısa bir süre sonrasına 30 Kasım 1911 tarihine ait bir başka belge ise bölgede avans kaynaklı anlaşmazlığın çözülmediğine işaret etmektedir. Bu belgeye göre Reji İdaresi'nce avans verilmemesi nedeniyle Zile'de tütün üreticileri bir miting düzenleme kararı almışlardı. Durumu yakından takip eden mahalli hükûmet Maliye Nezareti'ne gereken bilgilendirmeyi yapmıştır. Bunun üzerine Maliye Nezareti bölgede asayişin sağlanması için Sivas Vilayeti vasıtasıyla Tokat Mutasarrıflığı'nı uyarmıştır[38].

Tokat Reji İdaresi'nin halka çıkardığı müşkülatlardan birisi de tütüne hak ettiği fiyatın altında fiyat vermek olmuştur. 7 Mayıs 1910 tarihli bir belgeye göre Reji İdaresi üreticiden bir önceki sene 90-100 kuruşa almış olduğu tütünleri nizamnameye aykırı olarak önceki yıllarda aldığı fiyatın yarısına almak istemiştir. Reji ile yaşanılan bu anlaşmazlık gerek Müslüman gerekse de Hıristiyan tütün ziraatçılarını temsilen Çavuşyan Efendi tarafından Sadaret Makamına ve Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgraflar ile bildirilmiştir. Söz konusu telgraflarda Reji İdaresi'nin amacının ürünü düşük fiyata almak değil onu uzun müddet bekleterek tütün ziraatıyla uğraşan beş yüz kadar ziraatçının zarar etmesini sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Çavuşyan Efendi konuyla ilgili olarak Tokat Mutasarrıflığı'na yapmış oldukları müracaattan olumlu veya olumsuz bir netice alamadıklarını ve jandarma kumandanı vasıtasıyla tehdit edildiklerini de ifade ederek ilgili makamlardan gerekenin yapılmasını istemiştir.

Bu telgrafın gönderilmesinden sonra Tokat'ta Reji İdaresi'nin uygulamalarından kaynaklanan gerginlik devam etmiştir. Haydarzade Ali Rıza imzasıyla Tokat'tan gönderilen telgrafta ziraatçılardan bazılarının Reji İdaresi tarafından verilen fiyatı kabul etmeyerek tehlikeli gösterilere, isyana kalkıştıkları Reji Müdüriyeti Umumiyesi'nden bildirilmiştir. Olayın tehlikeli bir hal almaya başlaması üzerine Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 4. Şubesi'nden, Reji İdaresi'ne gönderilen talimatta özetle Osmanlı hükümetinin tütün kaçakçılığının önlenmesi ve kaçakçıların cezalandırılması gibi konularda Reji İdaresi'nin hukukunu muhafaza ettiği ifade edilerek Reji İdaresi'nden tütün fiyatının belirlenmesinin usulüne uygun olarak yapılması ve ziraatçıların mağdur olmalarına müsaade edilmemesi istenilmiştir[39].

Reji ile tütün ziraatçılarının anlaşmazlık yaşadığı diğer bir yer ise Erbaa Kazası

37 Dığıroğlu, *a.g.e.,* s. 37.

38 DH. İD. 95-1 / 35, (8. Z. 1329) .

39 DH. MUİ. 92-2 / 27, (27. B. 1328) .

olmuştur. 1888 yılı Haziran ayı Erbaa Reji Müfettişliği'nin usulsüz uygulamalarının görüldüğü bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 17 Haziran 1888 tarihli belgeye göre Erbaa Reji Muhafaza Başmüfettişi Sabri Efendi'nin maiyetindeki kolcular evlere zorla girmiş ve halkı darp etmiştir[40]. Aynı ay içerisindeki diğer bir olay ise kaçak tütün aramak için bölgeye gönderilen Reji Muhafaza Müfettişi Mehmet Akif Ağa'nın şartname hükümlerine aykırı hareketlerde bulunması olmuştur. Halkı rahatsız eden bu durum ilgili makamlara bildirilerek şartname hükümlerine uymayan davranışların önlenmesi istenilmiştir[41]. Erbaa'da bu olaylardan sonra da Reji ile ahali arasında gerginlikler yaşanmaya devam etmiştir. Bu durumu bize ispat eden ilk olay 1891 yılına aittir. Belki birazda kişisel olarak nitelendirilebilecek bu olayı 3 Mart 1891 tarihli belgede görmekteyiz. Buna göre Erbaa Reji İdaresi Muhafaza memuru olan ve aynı zamanda Erbaa Kaymakamı'nın da yeğeni olan Nuri Bey'in, bu akrabalık bağına güvenerek ziraatçılara birçok hakarette bulunması ahalinin bu durumu bir arzuhal ile Sivas Vilayeti'ne bildirmesine yol açmıştır[42]. Bu olayla ne kadar ilgili olduğunu tespit edemediğimiz vahim bir gelişme bu tarihten bir süre sonra meydana gelmiştir. 1 Haziran 1891 tarihli belgeye göre halk Erbaa Reji İdaresi'ne hücum ederek kapı ve pencereleri kırmıştır. Reji İdaresi, bunun üzerine mahalli idareden yardım istemiş ancak olay yerine sadece bir zaptiye gönderilmiştir. Bunun üzerine Reji Nazır Vekili Şakir Bey ve Erbaa Reji Müdürü Bartolotto, Niksar'dan gönderdikleri bir telgrafla bölgedeki Reji İdaresi'ni kapamaya mecbur olduklarını ifade etmişlerdir.

Bu gelişmeler üzerine mahalli idareden gerekenlere Reji İdaresi'ne yardım edilmesi ve bu konuda gerekli uyarıların yapılması emir buyrulmuştur. Sivas Vilayeti ise gönderdiği telgraf ile konunun iç yüzünü ortaya koymuş ve olayların Reji İdaresi'nin halka karşı olan uygunsuz davranışlarından kaynaklandığını ifade etmiştir[43].

Reji şartnamesine göre tütün tekelini elinde bulunduran kurum tütün depolama görevini de üstlenmekteydi. Bunun için tütünlerin saklanacağı ambarları sağlamakla da mükellefti. İdare, 100 bin kıyye ve daha fazla tütün üretilen yerlerde bir ekli ambar, birkaç köyün üretimi ancak 100 bin kıyyeye ulaşıyorsa da bu köylerin hepsinin rahatlıkla ulaşabilecekleri mesafede ortak bir ambar bulundurmayı taahhüt ediyordu[44].

Reji İdaresi'nin sorumluluğunda olan ambarları inşa etmemesi Gümüşhacıköy'de üreticinin sıkıntı yaşamasına yol açmıştır. 13 Temmuz 1904 tarihli belgeye göre Gümüşhacıköy'de Reji İdaresi'nin şartnameye aykırı olarak ambar inşa etmemesi nedeniyle halk idareye teslim ettikleri tütünlerin çürüdüğünü ve konuy-

40 DH. MKT. 1513 / 12, (7. L. 1305) .

41 DH. MKT. 1516 / 57, (16. L. 1305) .

42 DH. MKT. 1814 / 126, (22. B. 1308) .

43 DH. MKT. 1838 / 41, (23. L. 1308) ; DH. MKT, 1871 / 2, (18. S . 1309) .

44 Dığıroğlu, *a.g.e.*, s. 37.

la ilgili müracaatlarına çeşitli bahanelerle ret cevabı verildiğini Sivas Vilayeti'ne bildiriliyordu[45].

Gümüşhacıköy'de ahalinin, Reji İdaresi'nin ambar inşa etmemesinden kaynaklanan şikâyeti ilerleyen yıllarda da boyut değiştirerek devam etmiştir. 13 Mart 1910 tarihli belgeye göre Reji İdaresi, hala Gümüşhacıköy'de bir ambar inşa etmemiştir ve ahalinin kıymetli mahsullerini çürütmeye devam etmektedir. Ancak bundan daha vahim olanı Reji İdaresi'nin tütünlerin üzerlerine kasten sıcak su döktürerek ürünlerin mahvolmasına neden olduğudur. Ahali yetiştirmiş oldukları tütünlerin böyle kanunlara aykırı bir şekilde imha edilmesinden büyük rahatsızlık ve üzüntü duymuştur ve durumu çok sayıda imzanın bulunduğu bir dilekçe ile Şura-yı Devlet'e bildirmiştir[46].

Sonuç

Osmanlı ekonomisinin bir çaresizliği olarak ortaya çıkan Reji İdaresi, kuruluşundan itibaren Osmanlı topraklarının genelinde tütün üreticileri ile anlaşmazlıklar yaşamıştır. Reji İdaresi'nin tütün üreticilerinden mahsullerini düşük fiyatla almak istemesi Anadolu'da tütün kaçakçılığının artmasına neden olduğu gibi kaçakçılığı önlemek üzere kurulan kolcu teşkilatı da halk ile Reji İdaresi arasında şiddetli çatışmaların yaşanmasına ve pek çok insanımızın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

Reji İdaresi'nin ürüne düşük fiyat vermesi, ziraatçılara ödemesi gereken avansı zamanında ve yeteri kadar ödememesi, halka hakaret, darp ve tehditte bulunması, ambar inşa etmeyerek tütünlerin çürümesine yol açması ve diğer usulsüz uygulamaları Tokat Sancağı'nda da sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur.

Halkın Reji İdaresi ile olan çatışması ve İdarenin uygulamalarından kaynaklanan sıkıntıların ciddi sosyo-ekonomik sonuçlar ortaya çıkarması zaman içerisinde Reji İdaresi'nin Osmanlı yönetimi tarafında da sorgulanmasına neden olmuştur.

45 DH. MKT. 870 / 30, (29.R. 1322) .

46 ŞD. 1812 / 19, (20. R. 1322) .

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları:

Kullanılan belgelerin dosya ve gömlek numaraları dipnotlarda verildiği için tekrar yazılmamıştır.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT).

Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye Nezareti Belgeleri (DH. MUİ).

Dâhiliye İdari Kısım Belgeleri (DH. İD).

Yıldız Perakende Maliye Nezâreti Evrakı (Y.RPK. ML).

İrade Dâhiliye (İ.DH).

Şûrâ-yı Devlet (Ş.D).

Salnameler

Sivas Vilayet Salnamesi,1304 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 13.

Sivas Vilayet Salnamesi,1308 Sene-i Hicriyesine Mahsus,Def'a15.

Sivas Vilayet Salnamesi,1321 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 16.

Sivas Vilayet Salnamesi,1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus, Def'a 17.

Kitaplar

BELİN, M., Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Tarihi, Gündoğan Yayınları, Çeviren: Oğuz Ceylan, Ankara 1999.

DIĞIROĞLU, Filiz, Memalik-i Osmaniye Duhanları Müşterekü'l MenfaaReji Şirketi, Trabzon Reji İdaresi (1883-1914),Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2007.

Makaleler

AKPINAR, Mehmet, "*Reji Uygulamalarına Bir Tepki: Tütün Kaçakçılığı",* Türkler, Cilt:14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

ERİM, Neşe, *"Tütünün Ticari Bir Mal Olarak Ortaya Çıkışı (1600-1900)"*, Tütün Kitabı, Editör: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

GÖKDEMİR, Oktay, *"Reji Kolculuğu ve Sivil Direniş"*, Tarih ve Toplum, Cilt:32, Sayı: 190, İstanbul 1999.

KARACA, Ali, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Reji ve Tütün Kaçakçılığında Trabzon Örneği: Bir Yabancı Sermaye Serüveni"*, Tütün Kitabı, Editör: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

KÜÇÜK, Cevdet –ERTÜZÜN, Tevfik, *"Düyûn-ı Umumiyye"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:10, İstanbul 1994.

OKTAR, Tiğinçe Özkiper, *"Tütün Reji Şirketi-Memâlik-i Şâhâne Duhanları Müşterek-ül Menfaa Reji İdaresi, Reji Şirketinin Kuruluşundan Önceki Gelişmeler"*,OSMANLI, Cilt:3,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

ÖNSOY, Rifat, *"Muharrem Kararnamesi ve Duyûn-ı Umumiye İdaresi"*, OSMANLI, Cilt:3,- Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

ÖZCAN, Abdülkadir, *"Süleyman II",* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:38, İstanbul 2010.

QUATAERT, Donald,*"Düyûn-ı Umumiye'nin İstihdam Politikaları (1881-1909)",* Çeviren: Ahmet Fethi, Toplumsal Tarih, Sayı:79, Cilt:14, İstanbul 2000.

TEMEL, Mehmet, "*Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Tütün Politikası ve Artan Tütün Kaçakçılığı"*, Toplumsal Tarih, Nisan2001,Sayı:88, Cilt:15, İstanbul 2001.

1881-1887 Tarihli Tokat Nikah Defterine Göre Kadın İsimleri

Bahar KOCABAŞ[*]

Semanur KAHRAMAN[**]

Özet

Bu çalışmada 1881-1887 yılları arasında Tokat'ta kullanılan kadın isimleri, bu dönemleri kapsayan "Tokat Nikâh Defteri"ne dayalı olarak ele alındı. Tokat'ta, verilen tarihlerde kadınlara 134 farklı isimle hitap ediliyordu. Bunların % 87.7'si Arapça, % 3,17'si Farsça, % 1,63'ü Türkçe, %0,09'u Yunanca, %0,09'u İbranice, kalan % 5,08'lik kısımda Arapça- Farsça-Türkçe kökenlerinden oluşan çoklu isimlerden meydana gelmekteydi. İkili isimlerde "Yar ve Gül" sıfatlarına rastlanılsa da çoğunlukla kullanılan ikili isim üretme şekli başka isimlerle ikili isim oluşturulmasıydı: Ayşe Dudu, Ayşe Sıddıka gibi... Türkçe kökenli adlar verilirken ise eski Türk dinî inanış ve gelenekleri yansıtan isimler tercih ediliyordu. Farsça kökenli isimler coğrafi yakınlığın ve devletteki farsça etkisinin göstergesi sayılabilirdi. Arapça isimlerin kullanımı daha yaygın olmakla beraber, çoğu zaman Peygamber eşlerinin kızlarının isimleri: Ayşe, Fatma, Zeynep, Ümmü Gülsüm, Rukiye, Hatice gibi isimler kullanımda önceliği oluşturuyordu.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Nikâh Defteri, Adbilim, Kadın İsimleri, İsim Kökenleri.*

Giriş

Onomastik, özel adlar bilimi anlamına gelen bir kelimedir. Onomastik biliminin kişi adlarını, konu alan bölümüne antroponimi (atroponymie), yer adlarını konu alan bölüme ise toponimi (toponymie) adı verilmektedir. Türkiye de bilim camiasında bu türden çalışmalara yeni yeni yer verilmeye başlanmıştır.[1]

Kişi adları yer adları gibi milletin geçmişini, kültür düzeyini, dini inancını ve dünya görüşünü araştırmak açısından önemlidir.[2] İnsanlığın varoluşundan beri nesnelerin insanların hayvanların isimsiz olma ihtimallerini düşünmek zordur.

---

[*] Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, b.kocabas07@outlook.com

[**] Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, sema___6684@hotmail.com.

1 Yılmaz Kurt, "Adana Sancağı'nda Kişi Adları", **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. XV, S. 26, 1991, s. 169.

2 Abdurrahman Varis, "Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme", **Milli Folklor Dergisi**, S.61,2004, s.124.

Zaman ve mekân farklılıklarına bağlı olarak, değişen ve gelişen kültürlerde kullanılan isimler de değişim göstermiştir.[3] Fakat isme verilen önem değişmemiştir. Eski çağlardan beri isimler bir ritüelle verilmektedir. Oğuz Name'de vurgulanan isim koyma geleneğinde, Türklerin iptidai inançları gereği doğanın ve doğadaki nesnelerin isimlerinin çocuklara verildiği görülür. Oğuz Kağanın çocuklarının isimleri: Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz'dir.[4] Uygurlar ise kendilerinden önceki ataları gibi iptidai inanışların ifadesi olan yer ve gök nesnelerinin isimlerini koymak yerine ilime yönelişlerinin bir göstergesi olarak: Köl-Bilge, Köl-Öğe-, Bilge Kağan ve Böğü Kağan, Kutluk Bilge, Kutluk Doğmuş gibi isimleri kullanmışlardır.[5] Dönemlerin inanışları, düşünce yapıları, dünya görüşleri verilen isimleri etkilemiştir. Türklerde isim vermenin önemli olduğunu Oğuz Name, Dede Korkut Hikâyeleri gibi eski Türklerin sosyal yaşantıları hakkında ince ayrıntılar veren kaynaklardan anlayabiliyoruz. Dede korkut hikâyelerinde, çocuğun ad alabilmesi için öncelikle kahramanlık yapması gerektiği dikkat çekici bir noktadır. Çocuk, kahramanlık gösterdikten sonra Dede Korkut gelir ve *"Adını ben koydum yaşını Allah versin"* diye niyazda bulunur. Dede Korkut Hikâyeleri'nde ilk ad verme olayı şöyle gelişir: "Dirse Han'ın oğlu on beş yaşına gelince Bayındır Han'ın ordusuna karışır. Bayındır Han'ın bir boğası ile buğrası vardır, bir yazın bir güzün boğa ile deveyi güreştirir seyreder. O yaz hayvanları yine meydana çıkardıkları gün Dirse Han'ın oğlu üç ordu çocuğu ile orada aşık oynamaktadır. Diğer çocuklar kaçışır; Dirse Han'ın oğlu kaçmayarak orda boğa ile karşı karşıya kalır, çetin bir boğuşmadan sonra çocuk boğayı öldürür. Beyler çocuğun başına toplanırlar, çocuğa ad vermek için Dede Korkut gelir ve " *Bayındır Han'ın Ak Meydanı'nda bu oğlan cenk etmiştir. Bir boğa öldürmüş senin oğlun, adı Boğaç olsun adını ben verdim yaşını Allah versin*" diyerek çocuğa adını koymuştur.[6]

Eski Türklerde adın gerçek ve kutsal olduğuna inanmak ve yeni doğan çocuğa ad koyma merasimi yapmak gibi gelenekleri vardı. Bu gelenek günümüze kadar devam etmektedir. Bu merasimlerde bebek keçeye sarılarak kapı eşiğinden atlatılır böylece çocuğun ömrü boyunca ak temiz olacağına inanılırdı. Çocuğu ölen aileler; ölen çocuk erkekse, tanrı nazarının değdiğine inanıp ölen çocuktan sonra doğan çocukları için yemekli merasim yapar ve bu merasimlerden sonra çocuklarını tanrı nazarından korumak için çocuklarına Niyazi, Kepek, Ağırcı, Satılmış gibi adlar verirlerdi. Eski Türklerde kişi isimleri kutsal bilinirdi. Bu yüzden sihir gücüne inanılır yeni doğan bebek hastalandığında isminin ağır geldiği düşünülerek değiştirilirdi ya da kız çocuğu sahibi olan aileler, erkek çocuklarının olmasını istediklerinde doğan kız çocuklarına Oğulhan, Ümithan, Dursunhan,

3 Alpaslan Demir, "16. Yüzyılda Kelkit Kazası'nda Şahıs Adları**", e- Journal of New World Sciences Academy**, C.6, S.1, 2011, s.146

4 Abdurrahman Varis, *a.g.m.*, s. 125.

5 Abdurrahman Varis, *a.g.m.*, s. 126.

6 Sinan Gönen, "Dede Korkut Hikâyelerinden Günümüze Yansıyan Doğum Adetleri" **Tübar**, S.18, 2005, s.110

Saadet, Kudret, Fikret ve Emre gibi erkek çocuk isimleri koyarlardı. Bu adetler halen daha sürdürülmektedir.[7]

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra isim koyma gelenekleri değişmiştir. İslam coğrafyası ile etkileşimlerine bağlı olarak ve "*Şüphesiz ki, sizler kıyamet günü isimlerinizle, babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız. O halde isimlerinizi güzel koyun*", "*Çocuklarınızı peygamberlerin adlarıyla adlandırınız…*" gibi hadisler nedeniyle Türklerin Orta Asya Türk Kültürü'nden gelen isim koyma gelenekleri büyük ölçüde unutulmuştur[8]. İslamiyet'i kabul ettikten sonra Türkler çocuk doğduktan 3 ya da 7 gün sonra ad koyuyorlardı. Doğup üç gün sonra ölen bebeklere de mutlaka bir isim koyarak defnediyorlardı. Bebeğe gerçek adını koymadan evvel, yani geçici olarak, erkek ise Abdullah (Allah'ın kulu) kız ise Abide (ibadet eden kadın) ismini koyuyorlardı. Üç erkek çocuğu olan mutlaka birine Muhammet isim veriyordu. Hem Türkçe hem İslami isimi birlikte de kullanıyorlardı. Saltuk Buğra Han'ın ismine ilaveten Abdülkerim ismini kullanması buna örnektir keza torunlarında ve çocuklarında da aynı durum gözlenir. Torunlarından birinin adı Muhammed Tongadır.[9] Günümüze kadar ad koyma gelenekleri değişmiştir ve Anadolu'da ad koyma hususunda yerel farklılıklarda gözlemlenmektedir. Örneğin, araştırma bölgemiz olan Tokat'ta, çocuğun adı doğum sırasında seçilir. Kur'an-ı Kerim sayfaları bir insan ismine rastlanıncaya kadar çevrilir. Bulunan isim çocuğa verilir.[10]

1.Çalışma Kaynağımız, Çalışma Konumuz ve Amacımız Hakkında Açıklamalar

Şahıs isimleri üzerine çeşitli kaynaklar kullanılarak pek çok yayın yapılmıştır. Örneğin Osmanlı dönemi şahıs isimleri çalışmaları için "Tahrir Defterleri", "Temettuat Defterleri" veya "Şer 'iye Sicilleri" Osmanlı Devletine dair veri toplamamıza imkân sağlayan defterler çalışmalarımızın kaynağını oluşturmaktadır. Bir bölgenin nüfus kayıtları ya da bir kurum esas alınmak suretiyle Cumhuriyet dönemine ait isimler üzerine yapılmış çalışmaları görmek mümkündür.[11] Biz de bu çalışmamızda kadın isimlerini görebildiğimiz defterlerden biri olan Tokat Nikâh Defteri'ni inceledik. 1881-1887 yıllarının Tokat'a ait olan nikâh defteri inceleme konumuzun ana kaynağıdır.[12] Bu çalışmamızın amacı, yakın dönem Osmanlı Devleti ile günümüzde kullanılan isimleri mukayese etmek, geçen zamanda kadın isimlerinde meydana gelen değişiklikleri gözlemlemek. İsimler bulundukları toplumun, yerin, zamanın süzgecinde kalmış; kullanıldığı dönem hakkında

7 Abdurrahman Varis, *a.g.m.*, s. 125

8 Alpaslan Demir,16. a.g.m, s.147

9 Abdurrahman Varis, a.g.m, s.130

10 Orhan Acıpayamlı, "Türk Kültüründe Ad koyma Folklorünün Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi" Gelenek Görenek ve İnançlar, C.4, Ankara, 1992, s. 3-4

11 Alpaslan Demir, a.g.m., s. 147

12 Tokat Müzesi Arşivi 15 Numaralı Tokat Nikâh Defterleri

bilgi sahibi olmamıza yarayan ayrıntılardır. Mesela, Hz. İbrahim'in Ateşe atıldığı rivayetine ev sahipliği yapan Şanlıurfa'da, en çok kullanılan isimler içerisinde diğer illere kıyasla ilk sıralarda İbrahim yer alır.[13] Ya da mezhep coğrafyalarında o mezheple alakalı isimler kullanılır: Hasan, Hüseyin, Ali gibi. Biz de bu, isim ve toplum ilişkisinden yola çıkarak bazı bilgilere ulaşmaya çalışacağız.

Onomastik çalışmalarında, büyüteç altında genellikle erkekleri görürüz. Osmanlı'da tutulan defterlerin geneli vergi amacıyla tutulmaktadır. Bu yüzden bu defterlerde sadece bazı saray ehlinden hanımlara ya da mal sahibi hanımlara rastlarız; fakat bu hanım isimlerinin sayısı çoğunluğa yaklaşmaz bile. Hal böyle olunca defterler içinde geçen kadın isimlerinin yetersizliği, kadın isimleriyle çalışma yapılmasını engellediğini düşündürmektedir. Kadını, çocuğu, toplumdan her kesimi rahatlıkla görebileceğimiz Şer 'iyye sicilleri bu tür çalışmalara elverişli kaynaklardandır; fakat defterler tutulurken kişilerin baba isimleriyle anılıyor olması yine de defter içinde kadın isimlerinin erkeklere oranla daha az geçiyor olmasına sebep olmaktadır. Çalışma konumuz olan defter 6 yıllık bir dönemi kapsamaktadır ve 3'ünün ismine ulaşamadığımız 1085 kişiye ait 133 farklı kadın ismi geçmektedir. Defterimizde 1085 nikâh kaydı vardır. Defterde 1085 tane evlenecek kıza (gelin) karşılık gelen 1082 kadın ismi geçmektedir. Buna karşılık defterde 1081 tane kız babası ismi, 1081 erkek (damat) ismi, 1070 tane erkek (damat) babasının ismi geçmektedir. Hal böyle olunca defterde 3232 erkek ismine karşılık, 1082 kız ismine ulaşırız. Bu da çalışmalarımızdaki derinliği öldürürken kaynağımızı zayıflatmaktadır.

2. 1881-1887 Yılları Arasında Dönemin Nikâh Defterlerinde Tespit Edilen İsimlerin Kökenleri

6 Yılda 1085 (resmi)[14] evlilik gerçekleşmiştir. Veri kaynağımız olan evlilik kayıtlarından yalnızca bu yıllarda evlenen hanımların isimleri bizim çalışma konumuzdur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1085 farklı kişi 133[15] ismi ortak kullanmıştır. Kullanılan isimlerin kökenlerine baktığımızda: 1881-1887 yılları arasında evlenen 1085 kişiden 969'u 80 farklı Arapça isimi %87,7 oranla kullanılmıştır. (Bk. Tablo 1) Farsça kökenli isimler, 35 kişi tarafından kullanılması sebebi ile 2.dir Türkçe isimler 18 kişi tarafından 11 farklı isimle kullanılmış olması bakımından 3. sıradadır. Kullanım oranları - kullanan kişi sıralamasına paralel olan isimlerin sayısına bakıldığında; 1. sırayı Arapça isimler (80 farklı isim), 2. sırayı Farsça isimler (12 farklı isim), 3. sırayı Türkçe isimler (11 farklı isim) almıştır. Kullanım oranları düşük olsa da İbranice ve Yunanca isimler dikkat çekmektedir. Farklı kökenlerden ya da aynı kökenlerden bir araya getirilerek kullanılan ikili isimlerin kullanım oranları da bir hayli fazladır. Arapça- Arapça şeklinde oluştu-

13 Nüfus İstatistlikleri Daire başkanlığı, İllere göre en çok kullanılan isimler.

14 Kayıtlara geçen

15 3 isim okunamadığından değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Bu yüzden tabloda çıkan sonuçlara da -3 yansımıştır.

rulan ikili isimler Arapça kökenli isimler hanesine kaydırıldığında Arapça isimlerin kullanım oranı % 87,7'den % 90,8'e çıkmaktadır ve böyle bir durumda 1082 kişiden 1003'ü 93 farklı Arapça kökenli isim kullanmış olmaktadır- Ümmü Gülsüm, Ayşe Sıddıka, Fatma Hayriye vb.- ikisi de Arapça kökenli isimlerden oluşturulmuş, bu ikili isimleri tek başlarına değerlendirirsek kullanım sıralamasında Arapça kökenli tek isimlerden sonraki sırayı alır. Öyle ki kullanılan Arapça kökenli bu ikili isimlerin tercih sayısı Farsça ve Türkçe kökenli isimlerden fazladır. İkili isimleri tek isimlere oranladığımızda (Ar-Ar, Ar-Tr, Ar-Far, Tr-Ar, Tr-Far) ikili isimlerin kullanım oranı %5.08'dir 1082 kişiden 58'i ikili isim kullanmıştır. Bu orana bakıldığında Tokat'ta 1881-1887 yılları arasında evlenen hanımlardan yola çıkarak ikili isimlerin kadın isimlerinde çok fazla tercih edilmediğini söyleyebiliriz.

Tablo 1: 1881-1887 yılı nikâh defterlerinde kadın isimlerinin kökenleri (AR: Arapça, Far: Farsça, TR: Türkçe)

KÖKEN	İSİM	KİŞİ	YÜZDE
AR	80	969	87.77
AR-AR	11	32	2,90
FAR	12	35	3,17
TR	11	18	1,63
AR-TR	9	11	1,00
AR-FAR	4	10	0,91
TR-AR	1	3	0,27
TR-FAR	2	2	0.18
YUN	1	1	0,09
İBR	1	1	0,09
TOPLAM	133	1082	10,06

Arapça kökenli isimlerde dikkat çeken bir husus da yukarıda isim verme geleneklerinden bahsederken değindiğimiz Tokat'taki geleneksel isim verme âdeti olan, "Kur'an'dan sayfalar bir isme rastlayana kadar çevrilmesi"[16], işleminin ihtimalini kuvvetlendiren isimler olmasıdır. Bu isimlere örnek olarak: -Bazıları isim olarak bulunmasa da isimlerin kökenlerinin geçtiği- Alime, Cennet, Habibe, Hacı, Hafize, Hamide, Huri, Kerime, Kezban, Kezziban, Melek, Münire, Naime, Nefise, Rahime, Sadıka, Salih, Salime, Şems, Vahide isimleridir. Toplamda 80 Arapça isim vardır. Kur'an'da ise bu isimlerden 29'u geçmektedir. Buna göre kullanılan Arapça isimlerin %36,2'i kur 'anda geçmektedir. Bu isimler, toplamda 276 kişi tarafından ortak kullanılmıştır. Her ne kadar bu amaçla isim verilmesi ihtimali varlığını devam ettirse de Kur'an'da geçen isimlerin çoğunluğu oluşturmaması bu ihtimalin zayıf bir ihtimal olduğunu göstermektedir.

16 Orhan Acıpayamlı, a.g.m, s.3-4

3.1881-1887 Yılları Arasında Dönemin Nikâh Defter'inde Tespit Edilen En Çok Kullanılan İsimler

En çok kullanılan isim %19,29 kullanım oranıyla 198 kişi tarafından kullanılan Fatma ismidir. Arapça kökenli olan bu ismi yine Arapça kökenli olan (%12,47) 128 kişi tarafından kullanılan Şerife ismi takip etmektedir. En çok kullanılan ilk 10 ismin 10'uda Arapça kökenli isimler olup Şerife ismini; Ayşe (88 kişi %8,57), Emine (78 kişi %7,60), Hadice (78 %7,60), Hafize (39 %3,80), Abide (30 %2,9), Rukiye (28 %2,7), Arife (26 %2,5), Munise (21 %2,04) isimleri takip etmektedir. (bk. tablo: 2) 198 kişi ile en fazla kullanılan isim Fatma, Hz. Muhammed S.A.V'in kızının ismidir. Şerife ismi Arapça mübarek soylu demektir. Bunları takip eden isimlerden Ayşe, Emine (Âmine), Hadice, Rukiye isimleri Peygamber Efendimiz 'in hanımları, çocukları, annesinin isimleridir. İlk 10 isim arasında bulunan isimlerdeki bu özellik, dönemin insanlarının Peygamber Efendimizle alakalarını göstermektedir. En çok kullanılan bu ilk 10 isim toplamda 714 kişi tarafından kullanılmıştır. Defterde kayıtlı diğer 368 kişi ise 123 farklı ismi ortak kullanmışlardır. Defterde ismi geçen hanımlardan 683'ü bekâr, 381'i seyyibe (dul), 22'sininde medeni durumu hakkında bilgi düşülmemiştir. 20 yaşını genel evlenme yaşı olarak belirlersek nikâh kayıtlarında kaydı bulunan 683 kişinin isimlerinin hakkında bilgi verdiği yıllar evlendikleri yıllardan 20 yıl öncesi olur. Yani, 1881-1887 değil 1861-1867 yıllarında kullanılan isimleri bize verir. Bu açıdan bakacak olursak mesela; 198 Fatma'dan 121'inin, 128 Şerife'den 74'ünün, 88 Ayşe'den 55'inin, ismi Aslında isim verme geleneğinde etkili olan olası sosyal akımların 20 yıl öncesi hareketlerinden etkilenilerek verilmiş isimlerdir. Kimin evladına hangi sebeple isim koyduğunu bilmemiz çok zordur; fakat yukarıda belirttiğimiz 20 yıl öncesinin hareketleri ve isim verme üzerine etkisi düşünülerek isime bakılırsa Abdülaziz'in 1862 doğumlu kızı Saliha Sultan, defterde işaret olunan ebeveynlerin kızlarına Saliha ismini vermesinde etkisi olmuş olabilir. Yine aynı bakış açısıyla bakıldığında dönemin padişah hanımlarının kızlarının isimlerinden etkilenilip çocuklarına bu isimleri vermiş olma ihtimalleri söz konusudur. Defter nüfusunda adı geçen hanımlardan Emine, Hadice, Saliha, Fehime Münire, Ayşe, Naile, Nazik, Fatma isimli hanımlar, 1867-1880 yılları arasındaki padişahların; (Abdülaziz, V. Murat, Abdülhamit) kızları, kadın efendileri ile adaşlıkları ve defter nüfusunun ebeveynlerinin olası "Padişah ve Devlet" sevgisinin böyle bir ihtimali doğurması da söz konusudur. Aynı bakış açısıyla döneme hâkim isimlerle defterde kaydı bulunan diğer kişilere de bakılabilir. En çok kullanılan isimlerden ikincisi olan Şerife isminden türetilmiş "Müşrife" ismi de bu kategoride göze çarpar. Bu durum Tokat'ta hala en çok kullanılan isimler arasında bulanan Şerife isminin[17] tercih edilme sebebinin "soylu, temiz ve şerefli " kız çocukları olmasının bir temennisi olarak kullanıyor olmasını düşündürmektedir. Günümüzde en çok kullanılan isimlerle 1881-1887 yılları arasında en çok kullanılan isimlerde benzerlik göstermektedir. Günümüzde Türkiye genelinde en

17 Nüfus İstatistlikleri Daire başkanlığı, İllere göre en çok kullanılan isimler.

çok kullanılan ilk 10 isim: Fatma, Ayşe, Emine, Hatice, Zeynep, Elif, Meryem, Şerife, Sultan, Zehra[18]; 1881-1887 Nikâh Defteri'ne göre en çok kullanılan ilk 10 isim ise Fatma, Şerife, Ayşe, Hatice, Emine, Hafize, Abide, Rukiye, Arife, Zekiye, Münise isimleridir. Buna göre "Fatma" ismi hem günümüzde hem incelediğimiz dönemde en çok kullanılan isimdir. Taberî'den Hz. Ali'nin naklettiğine göre: Resullullah (S.A.V.) Fatma'ya şöyle buyurdu "*Ey Fatıma neden Fatıma (kesilmiş, Ayrılmış) olarak isimlendirildiğini biliyor musun?" Ben (Hz. Ali): "neden Fatma diye isimlendirilmiş ya Resullullah" diye sordum. Resullullah şöyle buyurdu. "Çünkü Allah onu Onun soyundan gelenleri cehennem ateşinden kesmiş ayırmıştır"* Bu ismin Hz. Fatıma'dan bu güne ulaştığı kesindir. Nakledilen bu hadis ismin yaygınlaşmasında sebep olarak düşünülmektedir. Günümüzde en çok kullanılan isimlerin ikincisi "Ayşe" ismi incelediğimiz dönemde 3. sıradadır. İncelediğimiz dönemde en az kullanılan isimler arasında gördüğümüz "Elif" ismi günümüzde yaygınlaşarak en çok kullanılan 6. isim haline gelmiştir. Keza "Zeynep" ismi de günümüzde 5. en çok kullanılan isimken incelediğimiz dönemde en çok kullanılan 13. İsimdir. Tokat'ta 2013 verilerine göre en çok kullanılan ilk 5 isim sırasıyla: Fatma, Ayşe, Emine, Hatice, Şerife isimleridir. İncelediğimiz dönemde 2. en çok kullanılan isim olan Şerife ismi 2013 verilerine göre 5. Sıraya gerilemiştir. Hatice ve Emine isimleri ise incelediğimiz dönemle aynı sıralamada kalmıştır.

Tablo2: 1881-1887 yılları arasında nikâh defterleri kayıtlarına geçen en çok kullanılan ilk 10 isim

İsimler	Kişi Sayısı	Yüzde
Fatma	198	19,29825
Şerife	128	12,47563
Ayşe	88	8,576998
Emine	78	7,602339
Hadice	78	7,602339
Hafize	39	3,80117
Abide	30	2,923977
Rukiye	28	2,729045
Arife	26	2,534113
Münise	21	2,046784

Bir kişiyi temsil eden isimlerin sayısı da bir hayli fazladır. (Bk. Tablo 3) Defterdeki isimlerin %7,6'sına kayıtlarda birer kez rastlanmıştır. Bunlardan Türkçe isimlerin 0,72'si bu kısımdadır. Yalnızca birer kişi tarafından kullanılan bu Türkçe isimler; Güllü, Hanım, İpek, Sarmaz, Saruhan, Tutuş, Yeter, Zilli'dir. En az kullanılan isimler arasında çoğunluğu yine %4,4 oranla Arapça kökenli isimler

18 Tuik, Demografik istatislikler, en çok kullanılan ilk 10 isim.

oluşturmaktadır. Farsça kökenli isimlerin en az kullanılan isimlerdeki yoğunluğu ise 0.63'tür. Farsça isimler arasındaki "Tusi" ismi dikkat çekmektedir. Bu isim, Tokat'ta türbesi bulunan Anadolu Selçuklu Devlet Adamı Ali Tusi'den etkilenerek verildiğini düşündürmektedir.

Tablo 3: 1881-1887 yılları arası nikâh defterleri kayıtlarında geçen en az kullanılan isimler

İsim	Adet	İsim	Adet	İsim	Adet	İsim	Adet
Akgül	1	Habibe Hanım	1	Nakibe	1	Sarmaz	1
Âlime	1	Hacı	1	Nazan	1	Saruhan	1
Asiye	1	Hacı Hanım	1	Necife	1	Seher	1
Ayşe Dudu	1	Hadime	1	Nergis	1	Selma	1
Ayşe Hanım	1	Hafize hanım	1	Nihan	1	Sultan	1
Ayşe Sadıka	1	Halife	1	Nuriye	1	Süreyya	1
Ayşe Servet	1	Hamide Hanım	1	Piruze	1	Şahika	1
Cemile	1	Hanım	1	Rebeka	1	Şems	1
Cennet	1	Havva	1	Rai'ye	1	Şemsi	1
Elif	1	Hediye	1	Refika	1	Şerife İzzet	1
Elmas	1	Huri	1	Ruhsar	1	Şerifin Şefika	1
Fadik	1	İpek	1	Rukiye Dudu	1	Tusi	1
Fatma Hayriye	1	Kemer	1	Rukiye Hatun	1	Tutuş	1
Fatma Saadeddin	1	Kezziban	1	Sabire	1	Ümmü Habibe	1
Fatma Sani	1	Mahide	1	Sadiye	1	Vahide	1
Fazliye	1	Melek	1	Saime	1	Yeter	1
Firuze	1	Mevlüde	1	Sakine Ayşe	1	Zayde	1
Güllü	1	Müşrife	1	Sakine Emine	1	Zilii	1
Gülsüm	1	Nafia	1	Sakine Hanım	1		
Güzyar	1	Naile	1	Salime	1		

İkili isimlerin oranı tüm isimler arasında %5,08lik bir yer tutarken, en az kullanılan isimler arasındaki oranı %1,9'dur. Fakat ikili isimlerin çeşitliliği yoğunlukla en az kullanılan isimler arasındadır. Şöyle ki toplamda 28 ikili isim vardır. 21'i en az kullanılan isimler arasındadır 7'si ise geri kalan kısımdadır. Yukarıda belirttiğimiz Yunanca (Elmas) ve İbranice (Rebeka) isimde birer kez kullanılarak bu kategoride değerlendirilmiştir.

4-Defterde Adı Zikrolunan İkili İsimler

Defterde geçen ikili isimler tablo 4'te verilmiştir. Toplamda 58 ikili isim kullanılmıştır. Bunların %2,9'u (32) Arapça-Arapça ikili isimler şeklinde türe-

tilmiştir. Arapça-Arapça Kategorisinde kişilere genelde çift Arapça isim verildiği görülmektedir. Bu ikili isimlerde Fatma ve Ayşe isimlerinden çeşitli isimler türetilmiştir; ama en çok kullanılan isim 20 kişi tarafından ortak kullanılan "Ümmü Gülsüm" ismidir. 2. olarak Arapça-Türkçe şeklinde türetilen isimler ağırlığı oluşturmaktadır ve bu isimler arasında hâkimiyet alameti taşıyan "Han, Hanım, Hatun" isimlerinin isme ilave edildiğini görürüz. Bu duruma göre Türk Hâkimiyet İşaretlerinin isim vermede etkili olduğu söylenebilir. 7 isim, "Hanım" ismi kullanılarak ikili isim haline getirilmiştir ve 8 kişiyi temsil etmektedir. Han ismi bir kez ikili isim oluşturmak için kullanılmıştır ve 2 kişiyi aynı ikili isimle temsil etmektedir (Ümmühan). Hatun ismi ise 1 kez 1 kişiyi temsil etmiştir (Rukiye Hatun).

Tablo 4: Defterde geçen ikili isimler

İsim	Adet	Köken	Yüzde	İsim	Adet	Köken	Yüzde
Ayşe Sadıka	1	AR-AR	0,09	Fatma Dudu	3	AR-FAR	0,27
Ayşe Servet	1	AR-AR	0,09	Şerife Dudu	5	AR-FAR	0,45
Fatma Hayriye	1	AR-AR	0,09	Ayşe Hanım	1	AR-TR	0,09
Fatma Saadeddin	1	AR-AR	0,09	Habibe Hanım	1	AR-TR	0,09
Fatma Sani	1	AR-AR	0,09	Hacı Hanım	1	AR-TR	0,09
Sakine Ayşe	1	AR-AR	0,09	Hafize Hanım	1	AR-TR	0,09
Sakine Emine	1	AR-AR	0,09	Hamide Hanım	1	AR-TR	0,09
Şerife İzzet	1	AR-AR	0,09	Rukiye Hatun	1	AR-TR	0,09
Şerifin Şefika	1	AR-AR	0,09	Sakine Hanım	1	AR-TR	0,09
Ümmü Habibe	1	AR-AR	0,09	Ümmü Han	2	AR-TR	0,18
Ayşe Sıddıka	2	AR-AR	0,18	Fatma Hanım	2	AR-TR	0,18
Ümmü Gülsüm	20	AR-AR	1,81	Kızıl Fatma	3	TR-AR	0,27
Ayşe Dudu	1	AR-FAR	0,09	Akgül	1	TR-FAR	0,09
Rukiye Dudu	1	AR-FAR	0,09	Güzyar	1	TR-FAR	0,09

Farsça kökenli ikili isimlerde en çok kullanılan ikinci isim Dudu'dur. Türkçe, "Hanım" la aynı anlamı taşımaktadır; Farsça bir kelime olup ikili isme sahip 28 kişiden 10'unun ortak adıdır. Bunlar haricinde birer kez kullanılmış olsa da Gül ve Yar isimleriyle ikili isim oluşturulmuştur. Tek Türkçe-Arapça ikili ismi 3 kez tekrarlanan "Kızıl Fatma" ismidir "Kızıl" isminin neden kullanıldığı bilinmemekle beraber kırmızı ve altın para anlamını taşımaktadır. İkili isimler sonuçları da değiştirmektedir. Şöyle ki, Fatma ismi tek başına şekliyle 198 kişi tarafından kullanılmıştır; ama ikili isimler arasındaki Fatma isimleri de işleme katıldığında 209 kişinin ismi olduğu görülmektedir. Defterdeki nüfusun %20,3'üne "Fatma" ismiyle hitap edilmektedir. Ayşe ismi de oluşturulan ikili isimlerde en çok zikredilenidir. Tek isim olarak; Ayşe ismini kullanan 88 Kişi vardır. Ayşe isminin geçtiği İkili isimlerle kendisine itham edilen 93 kişi vardır. Bu durum Ayşe isminin

kullanımında %0,64 oranında bir değişime sebep olmuştur. Diğer ikili isimler arasında zikredilen isimlerin veri tablosu için bk. Tablo 5.

İkili isimlerin değerlendirildiği kategoriye göre verilerde değişiklik meydana gelmektedir. Tokat'ta ikili isimlerin çok fazla tercih edilmediğini söylesek de ikili isimler tek isimlerle beraber değerlendiğinde veriler büyük oranda değişmektedir. Özellikle iki Arapça isimden oluşan çift isimler Arapça kökenli isimlerin sayısını artırmaktadır. 969 isimle %87,7 oranıyla en fazla kullanılmış Arapça isimler, ikili isimlerin bu kısma kaydırılmasıyla defterdeki nüfusun %90,6'sı isimlerinin Arapça kökenli isimlerden oluştuğunu göstermektedir.

Tablo 5: Tek Başlarına kullanılan isimlerin İkili isimler arasında kullanıldıklarında değişen değerler tablosu

				YENİ DEĞERLER	
İSİM	KİŞİ SAYISI	YÜZDE	İKİLİ İSİM	KİŞİ SAYISI	YÜZDE
Ayşe	88	7,97	Ayşe+ isim	95	8,6
Fatma	198	17,93	Fatma+ isim	209	18,93
Sakine	6	0,54	Sakine+ İsim	9	0,81
Şerife	128	11,59	Şerife+ İsim	134	12,133
Gülsüm	1	0,09	Gülsüm+ İsim	21	1,9
Habibe	3	0,27	Habibe+İsim	5	0,45
Dudu	4	0,36	Dudu+İsim	14	1,27
Rukiye	28	2,54	Rukiye+ İsim	30	2,72
Hacı	1	0,09	Hacı+İsim	2	0,18
Hafize	38	3,44	Hafize+ İsim	39	3,53
Hamide	12	1,09	Hamide+ İsim	13	1,18
Sadıka	3	0,27	Sadıka+ İsim	4	0,36
Emine	78	7,07	Emine+İsim	79	7,16
Hanım	1	0,09	Hanım+İsim	9	0,81
Hatun	2	0,18	Hatun+ İsim	3	0,27

İkili isimlerde dikkat çeken bir diğer konu Arapça- Arapça, Arapça-Türkçe, Arapça-Farsça ve Türkçe-Arapça, Türkçe-Farça kombinasyonlu isimlere karşılık Farsça-Farsça, Farsça-Arapça, Farsça-Türkçe, Türkçe-Türkçe, kombinasyonunda isimlerin defter nüfusunda hiç kullanılmamış olmasıdır. Farsça ikili isim oluşturmada kullanılan isimlerden Dudu, Gül, Yar gibi farsça isimlerin ise Tokat'ın Selçuklu geçmişinden kalma farsça etkisiyle, Anadolu Coğrafyası'nın Farsçanın konuşulduğu coğrafyalara yakın olmasıyla, İpek Yolu'nun bir kısmının içinde bulunduğu Tokat'ta ticaret vasıtasıyla gelişen kültürel etkileşimle alakalı isimler olduğu söylenebilir; ama ihtimal dâhilinde olan bu etkinin büyük bir etki olmadığı gözler önündedir. Tokat'ın Türk nüfuslu şehirlerden olmasına rağmen Türkçe isimlerin defter nüfusunda yaygın olarak kullanılmamasının sebebi dönemde et-

kili olmayan milliyetçilik akımıyla alakalı olduğu ya da İslam dininde isimlerin ahir yaşamın başlangıcında önem arz etmesinin milli duyguların önüne geçildiğinin bir göstergesi olabilir.

Sonuç

Kadının, toplumdaki munis ve durağan yeri sebebi ile veri kaynaklarında isimleri geçse de isimleri mezhepsel ya da siyasi hareketlerin izlerini taşıyan isimler değillerdir. Genellikle "Peygamber Efendimizin Ailesi" ndeki hanımlarla adaşlık yapan defter nüfusunun hanımları buna rağmen kadın konulu çalışmamıza isimleriyle katkıda bulunmuş ve Tokat toplumunun sosyal resimini bize sunmuşlardır. 1881-1887 Tokat Nikâh Defteri'nde Arapça kökenli isimlerin kullanım oranı en yüksektir. İkili isimler oluşturulurken sıfat kullanılarak isim türetilmemiş başka isimlerle meydana getirilen isimler kullanılmıştır. Tokat'ta ikili isimler çok fazla tercih edilmemektedir. Defter Nüfusu Hanımları'nın %95'i Tek isimlidir. Türkçe kökenli isimlerde azınlıktadır. Türk Nüfusun hâkim olduğu Tokat'ta milli değerleri yansıtan Öz Türkçe isimlerin kullanılmamasında etken muhtemel olarak İslami isimlerin dindeki yeri, Peygamber Efendimiz'in isim verme konusunda örnek alınmasıdır. Öyle ki değişen kültür, geçen zaman tercih edilen isimlerin farklılaşması; Kur'an dilini anlamamanın sebep olduğu, isim olarak düşünüldüğünde anlamı olmayan Arapça kelimelerin isim olarak kullanılması, yeni isimler türetilmesi, Küreselleşen dünyada farklı dillerde isimlerin tercih edilirliğinin ve kullanılabilirliğinin artması gibi yeni isimlere elverişli hiçbir sebep 1881-1887 yılları arasında en fazla kullanılan Fatma, Ayşe, Şerife, Emine, Hadice, Zeynep gibi İslami temelli Arapça kökenli bu isimlerin itibarını zedeleyememiş; bu isimler çağlar aşarak her yüzyılın insanına isim olarak en çok tercih edilen isimler arasında kalmışlardır.

Kaynakça

1-ACIPAYAMLI, Orhan, "Türk Kültüründe Ad koyma Folklorünün Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi", **Gelenek Görenek ve İnançlar,** C.4,(1992), Ankara, s.3-4.

2-DEMİR, Alpaslan, "16. Yüzyılda Kelkit Kazasında Şahıs Adları", **e-Journal of New World Sciences Academy**, C.6, S.1, (2011), s.146-147.

3-GÖNEN, Sinan, "Dede Korkut Hikayelerinden Günümüze Yansıyan Doğum Adetleri" **Tübar**, S.61, (2005), s.124-130.

4-KURT, Yılmaz, "Adana Sancağında Kişi Adları", **DTCF Tarih Araştırma Dergisi,** C.15, S.26, (1991), s.169.

5-Nüfus İstatistikleri Daire Başkanlığı, İllere Göre En çok Kullanılan İsimler.

6-Tokat Müzesi Arşivi, 15 Numaralı Tokat Nikâh Defterleri.

7-Tuik, Demografik İstatislikler, Türkiye Genelinde En Çok Kullanılan İlk 10 İsim.

8-VARİS, Abdurrahman, " Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme", **Milli Folklor Dergisi**, S.61, (2004), s.124-130.

EKLER

1881-1887 Tarihli 15 Numaralı Tokat Nikâh Defterlerindeki Kadın isimleri

İsim	Kişi	Köken	Kişi Yüzdesi	İsim	Kişi	Köken	Kişi Yüzdesi
Abide	30	AR	2,72	Nafize	2	AR	0,18
Akgül	1	TR-FAR	0,09	Naile	1	AR	0,09
Âlime	1	AR	0,09	Naime	2	AR	0,18
Arife	26	AR	2,36	Nakibe	1	AR	0,09
Asiye	1	AR	0,09	Nazan	1	FAR	0,09
Atike	6	AR	0,54	Nazife	11	AR	1,00
Ayşe	88	AR	7,97	Nazik	18	FAR	1,63
Ayşe Dudu	1	AR-FAR	0,09	Necife	1	AR	0,09
Ayşe Hanım	1	AR-TR	0,09	Nefise	19	AR	1,72
Ayşe Sadıka	1	AR-AR	0,09	Nergis	1	FAR	0,09
Ayşe Servet	1	AR-AR	0,09	Nezaket	6	AR	0,54
Ayşe Sıddıka	2	AR-AR	0,18	Nihan	1	FAR	0,09
Cemile	1	AR	0,09	Nuriye	1	AR	0,09
Cennet	1	AR	0,09	Piruze	1	FAR	0,09
Dudu	4	FAR	0,36	Rebeka	1	İBR	0,09
Elif	1	AR	0,09	Rabia	4	AR	0,36
Elmas	1	YUN	0,09	Rahime	2	AR	0,18
Emine	78	AR	7,07	Rai'ye	1	AR	0,09
Esma	3	AR	0,27	Raziye	9	AR	0,82
Fadik	1	AR	0,09	Refika	1	AR	0,09
Fatma	198	AR	17,93	Ruhsar	1	FAR	0,09
Fatma Dudu	3	AR-FAR	0,27	Rukiye	28	AR	2,54
Fatma Hanım	2	AR-TR	0,18	Rukiye Dudu	1	AR-FAR	0,09
Fatma Hayriye	1	AR-AR	0,09	Rukiye Hatun	1	AR-TR	0,09
Fatma Saadeddin	1	AR-AR	0,09	Sabire	1	AR	0,09
Fatma Sani	1	AR-AR	0,09	Sadıka	3	AR	0,27
Fazliye	1	AR	0,09	Sadiye	1	AR	0,09
Fehime	3	AR	0,27	Safiye	2	AR	0,18
Firuze	1	AR	0,09	Saime	1	AR	0,09
Gülendam	2	FAR	0,18	Sakine	6	AR	0,54
Gülizar	2	FAR	0,18	Sakine Ayşe	1	AR-AR	0,09
Güllü	1	TR	0,09	Sakine Emine	1	AR-AR	0,09
Gülsüm	1	AR	0,09	Sakine Hanım	1	AR-TR	0,09
Güzyar	1	TR-FAR	0,09	Saliç	2	TR	0,18
Habibe	3	AR	0,27	Salih	2	AR	0,18

Habibe Hanım	1	AR-TR	0,09	Saliha	7	AR	0,63
Hacı	1	AR	0,09	Salime	1	AR	0,09
Hacı Hanım	1	AR-TR	0,09	Sarmaz	1	TR	0,09
Hadice	78	AR	7,07	Saruhan	1	TR	0,09
Hadime	1	AR	0,09	Seher	1	AR	0,09
Hafıze	38	AR	3,44	Selma	1	AR	0,09
Hafize Hanım	1	AR-TR	0,09	Server	2	FAR	0,18
Halife	1	AR	0,09	Sultan	1	AR	0,09
Hamide	12	AR	1,09	Sündüs	8	AR	0,72
Hamide Hanım	1	AR-TR	0,09	Süreyya	1	AR	0,09
Hanım	1	TR	0,09	Şahika	1	AR	0,09
Hanife	8	AR	0,72	Şakire	19	AR	1,72
Hatun	2	TR	0,18	Şems	1	AR	0,09
Havva	2	AR	0,18	Şemsi	1	AR	0,09
Hediye	1	AR	0,09	Şerife	128	AR	11,59
Huri	1	AR	0,09	Şerife Dudu	5	AR-FAR	0,45
Hüsna	5	AR	0,45	Şerife İzzet	1	AR-AR	0,09
İpek	1	TR	0,09	Şerifin Şefika	1	AR-AR	0,09
Kemer	1	FAR	0,09	Tusi	1	FAR	0,09
Kerime	2	AR	0,18	Tutuş	1	TR	0,09
Kezban	5	AR	0,45	Ümmü Gülsüm	20	AR-AR	1,81
Kezziban	1	AR	0,09	Ümmü Habibe	1	AR-AR	0,09
Kızıl Fatma	3	TR-AR	0,27	Ümmühan	2	AR-TR	0,18
Mahide	1	AR	0,09	Vahide	1	AR	0,09
Maviş	6	TR	0,54	Yeter	1	TR	0,09
Melek	1	AR	0,09	Zahide	7	AR	0,63
Mevlüde	1	AR	0,09	Zayde	1	AR	0,09
Münire	4	AR	0,36	Zekiye	21	AR	1,90
Münise	21	AR	1,90	Zeliha	14	AR	1,27
Müşrife	1	AR	0,09	Zeynep	18	AR	1,63
Nafia	1	AR	0,09	Zilii	1	TR	0,09
				Zübeyde	2	AR	0,00

Tokat Şehri Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)

Yılmaz KURT*

Özet

Bu tebliğde Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan 14 numaralı Sivas Mufassal Tahrir Defteri verilerine dayalı olarak Tokat şehir merkezinde yaşayan vergi mükellefi erkek nüfusun kişi ve baba adları karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

1572 tarihli bu mufassal deftere göre Sivas sancağına bağlı bir kazâ olan Tokat şehir merkezi 60'dan fazla mahallesi ile orta büyüklükteki Anadolu şehirlerinden birisidir. Aynı yıllarda Adana şehrinin 27 mahallede 1023 vergi mükellefinden oluştuğunu göz önüne aldığımızda Tokat şehrinin büyüklüğü ve önemi daha iyi anlaşılacaktır. Yaptığımız hesaplamaya göre Tokat merkezde 3.826 vergi mükellefi yaşamakta idi. Bunlardan 2.555'i Müslim; 1216'ı Hrıstiyan; 56'sı Yahudi idi. Biz yaptığımız çalışmada 2.555 Müslim kişi adını ve bunların baba adlarını değerlendirmeye alacağız. Mezhep etkisi gösteren adlar, "veled-i Abdullah"lar konusu ilgi alanımız içerisinde olacaktır. Bu değerlendirme sırasında bu kişilerin oturduğu mahalleler ve aile büyüklükleri konusunda ek bilgiler vermeye çalışacağız.

Yaptığımız bu çalışmanın Tokat tarihi ve nüfus yapısı konusunda bilinenlere katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, nüfus, adbilim, tahrir, XVI. yüzyıl.*

Adbilim (onomastik) tarih ve edebiyat arasında yer bulmaya çalışan genç bilim dallarından birisidir. Zengin arşiv kaynaklarımıza rağmen Türk Adbilimi istenilen gelişmeyi göstermekten uzak kalmıştır[1]. Çözüm olarak Osmanlı Araştırmaları Enstitüsü'nde ayrı bir bölüm olarak teşkilatlanması düşünülebilir. Osmanlı Adbilimi ile ilgili bu çalışmamızda Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde bulunan 14 numaralı Sivas Mufassal Tahrir Defteri verilerine dayalı olarak Tokat şehir merkezinde yaşayan vergi mükellefi erkek nüfusun kişi ve baba adları karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

1572 tarihli Sivas Mufassal Tahrir Defteri'ne göre Sivas sancağına bağlı bir kazâ olan Tokat şehir merkezi 60 kadar mahalleye sahipti[2]. Yaptığımız hesaplamaya göre Tokat merkezde 3.826 vergi mükellefi yetişkin erkek nüfustan 2.555'i Müslim; 1216'sı Hrıstiyan; 56'sı Yahudi idi. 1875 yılı Tokat Vilâyet Salnâmesi'ne göre Tokat şehir nüfusu 6.002 Müslüman; 5.186 Gayrımüslim olmak üzere

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü, DTCF Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. E.mail: ykurt@ankara.edu.tr; yilmazkurt2002@yahoo.com.

1 Aydil Erol, *Adlarımız*, Ankara 1992, s.17.

2 Aynı yıllarda Adana şehir merkezinde 27 mahallede 1023 nefer vergi mükellefi yaşamaktaydı. Bkz.:

11.188 kişi idi[3]. Buna göre Tokat şehri XVI. Yüzyıldan sonra önemli oranda nüfus kaybına uğramış görünmektedir.

Müslüman mahalleler birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi cami ve mescid gibi tarihi yapıların adıyla veya mahalleyi kuran kişinin adıyla anılmaktaydı: *Cami-i Hatuniyye, Cami-i Kebir-i Sultan Murad Han (bugün sadece Cami-i Kebir), Mevlevihane (Hoca İbrahim nâm-ı diğer Mevlevihâne), Kabe Mescidi nâm-ı diğer Nerdüban, Mescid-i Bazarlu Bey nâm-ı diğer Darülhadis, Mescid-i Bektaş, Mescid-i Hacı İvaz Danişmend, Mescid-i Hacı İvaz Paşa, Mescid-i Halid, Mescid-i Hoca Cüneyd, Mescid-i İsa Fakihoğlu, Mescid-i Keçeciler, Mescid-i Mehmad Hacib, Mescid-i Mollazâde, Mescid-i Seyfeddin Mescid-i Şam Bayad tabi-i mahalle-i Kızılca, Mescid-i Tahıl Pazarı, Mescid-i Tatar Hacı Ali, Mescid-i Üskerelü, Mescid-i Veled-i Ayas, Mescid-i Yar Ahmed Çelebi; Cemaleddin, Has Ömer, Seyyid Necmeddin, Taşcı Mahmud* gibi. 1572 yılında ismi geçen mahallelerden Cami-i Kebir, Cemalettin, Çay, Kabeimescid, Kaleardı, *Seyitnecmettin, Soğukpınar* ve *Yarahmet* mahalleleri isimleriyle birlikte bugüne ulaşabilmiştir. Bugün *Gezirlik* olarak anılan mahallenin 1572 yılındaki *Hızır İlyaslık* mahallesi olduğunu tahmin etmekteyiz. Tarihi dokusunu büyük ölçüde koruyan tarihî Tokat şehrimizin mahalle adlarını yaşatmakta çok da başarılı olduğunu söyleyemeyiz. Konumuz yer adları olmadığından Tokat mahalle adları ile ilgili bu kadar bilgiyi yeterli görmekteyiz. Tokat mahalle adları ayrı bir tebliğ konusu olarak alınmayı gerektirecek kadar geniş ve önemli bir konudur. Bu yüzden bizim esas konumuz olan Tokat kişi adları konusuna dönmek istiyoruz.

Çoğunluğu XVI.Yüzyıla ait bilgiler içeren Mufassal Tahrir Defterleri, vergi nüfusunun tek tek baba isimleri ile birlikte yazıldığı nüfus ve arazi kayıt defterleridir. Müslüman, Hrıstiyan ve Yahudi nüfusun vergi verecek yaşa gelmiş olan erkeklerinin kayıt edildiği bu defterler hiçbir siyasi ve etnik endişe olmaksızın sadece vergi toplamak amacıyla hazırlanmış oldukları için son derece güvenilir kaynaklardır. Adbilim (onomastik) açısından kişi ve yer adlarını birlikte veren çok değerli birer hazine konumundadırlar. Biz bu tebliğimizi hazırlarken Tokat şehir merkezinde yaşayan bütün vergi nüfusunu oturdukları mahalle adlarıyla birlikte Excel programına kayıt ettik. *Ali veled-i Hasan, Ömer veled-i o, Kutlu Bey birâder-i o* şeklinde yer alan kayıtlarda isim olarak açıkça zikr edilmeyen baba adlarını da *Baba Adı* sütununa yazdık[4]. Baba adlarındaki tekrarı önlemek ve baba adının gerçek baba miktarından fazla çıkmaması için "birâder-i o" şeklinde dolaylı olarak geçen baba adlarının yanındaki sütuna "b" işareti koyduk ve bu adlar bilgisayar tarafından sayıya ve yüzdeye dahil edilmedi. Sonuçta kişi adlarını ayrı liste ve baba adlarını ayrı liste olarak kullanım sıklıkları ve yüzdelik oranları ile birlikte tespit ettik[5]. Böylece hangi isimlerin yörede daha yaygın olarak kullanılmakta olduğunu,

3 *Yurt Ansiklopedisi*, "Tokat", c.10, İstanbul 1984, s. 7084.

4 Tahrir defterlerinin onomastik açıdan değerlendirilmesinde izlenecek metot konusunda geniş bilgi için bkz.: Yılmaz Kurt, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onamastik Değerlendirilmesinde Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları*, XVI, İstanbul 1996, s. 45- 59.

5 İsimlerin bilgisayar ortamına aktarılmasına bana yardımcı olan Yükseklisans öğrencimiz Gül Yörük'e ve lisansını henüz tamamlamış olan Melis Mandıra'ya teşekkür ederim. Excel programında isimlerin saydırılması ve yüzdelerinin aldırılması işini minnetsizce üstlenen Değerli Hocamız Prof. Dr. Mesut Elibüyük 'e de içten teşekkürlerimi sunarım.

dinsel değişim (ihtida) ve mezhep etkisi gösterebilecek adları ayrı ayrı değerlendirmeye çalıştık. Hemen belirtelim ki Tokat şehir merkezinde baba adlarında *Abdullah* isminin üçüncü isim çıkması çok önemli bir gerçeği ortaya çıkarmış oldu.

Anadolu'nun ve Rumeli'nin hemen hemen bütün eyaletlerinde XVI. yüzyılın ikinci yarısında en çok kullanılan erkek adı *Mehmed* idi. Bu gelenek 1572 yılında Tokat'ta da yaygın olarak sürmekteydi. Tokat şehir merkezindeki 60 kadar mahallede yaşamakta olan Müslüman nüfusun en çok sevdiği, en yaygın olarak kullandığı ad *Mehmed* idi. Hatta kullanım oranı bakımından birçok kentten daha da ileri bir orana (% 11) sahipti. Diğer isimler ise bizim için sürpriz teşkil etmeyecek bir şekilde sıralanmaktaydı: *Mustafa, Ali, Hasan, Ahmed, Hüseyin, Mahmud, İbrahim, Yusuf, Veli.* Dikkat edilirse en çok kullanılan ilk 10 isim ya Hz. Peygamber'in isimleri, ya ehl-i beytten Hasan ve Hüseyin ile Kur'an-ı Kerîm'de ismi geçen 25 peygambere ait isimlerdir. Bir tek Veli ismi Tokat'ta ilk 10 isim arasına girerek kuralı bozmuş görünmektedir.

Tablo 1: En Çok Kullanılan Adlar.

SIRA	ADLAR	KİŞİ		BABA	
		Sayı	%	Sayı	%
1	Mehmed	286	11,013	199	9,338
2	Mustafa	233	8,972	93	4,364
3	Ali	173	6,662	140	6,570
4	Hasan	130	5,006	92	4,317
5	Ahmed	124	4,775	80	3,754
6	Hüseyin	114	4,390	92	4,317
7	Mahmud	86	3,312	50	2,346
8	İbrahim	70	2,695	51	2,393
9	Yusuf	56	2,156	42	1,971
10	Veli	54	2,079	50	2,346

Tablo 2: İkinci Derecede Kullanılan Adlar.

SIRA	ADLAR	KİŞİ		BABA	
		Sayı	%	Sayı	%
1	İsmail	42	1,617	20	0,939
2	Hamza	39	1,502	26	1,220
3	Halil	37	1,425	24	1,126
4	Hızır	36	1,386	28	1,314
5	Osman	36	1,386	36	1,386
6	Ömer	34	1,309	34	1,309
7	Musa	28	1,078	28	1,078
8	Süleyman	25	0,963	25	0,963
9	Ramazan	24	0,924	24	0,924
10	Abdi	22	0,847	13	0,610
11	Himmet	21	0,809	21	0,809
12	Seydi	21	0,809	21	0,809
13	Abdullah	20	0,770	95	4,458
14	Kasım	20	0,770	20	0,770
15	Abdurrahman	19	0,732	19	0,732

16	Ebubekir	19	0,732	19	0,732
17	Yakub	19	0,732	19	0,732
18	Bünyad	17	0,655	17	0,655
19	İlyas	16	0,616	16	0,616
20	Şaban	16	0,616	13	0,610
21	Maksud	14	0,539	13	0,610
22	Pir Mehmed	13	0,501	11	0,516
23	Piri	13	0,501	27	1,267
24	Balı	12	0,462	15	0,704
25	Hacı Mehmed	12	0,462	11	0,516
26	Receb	12	0,462	5	0,235
27	Muharrem	11	0,424	3	0,141
28	Murad	11	0,424	19	0,892
29	Şah Hüseyin	11	0,424	7	0,328
30	Derviş	10	0,385	5	0,235

Tablo 3: Üçüncü Derecede Kullanılan Adlar.

SIRA	ADLAR	KİŞİ		BABA	
		Sayı	%	Sayı	%
1	Derviş	10	0,385	5	0,235
2	Nebi	10	0,385	3	0,141
3	Seydi Ahmed	10	0,385	13	0,610
4	Hacı Ali	9	0,347	6	0,282
5	Mansur	9	0,347	5	0,235
6	Memi	9	0,347	6	0,282
7	Yahya	9	0,347	0	0
8	Cafer	8	0,308	6	0,282
9	Durak	8	0,308	7	0,328
10	Sinan	8	0,308	6	0,282
11	Behram	7	0,270	6	0,282
12	Hacı Mustafa	7	0,270	4	0,188
13	İsa	7	0,270	4	0,188
14	Kemal	7	0,270	7	0,328
15	Pir Kulu	7	0,270	4	0,188
16	Abdulkerim	6	0,231	2	0,094
17	Abdurrahim	6	0,231	1	0,047
18	Davud	6	0,231	4	0,188
19	Emir Ali	6	0,231	5	0,235
20	Fazlı	6	0,231	0	0
21	Hacı	6	0,231	4	0,188
22	Hacı Hasan	6	0,231	5	0,235
23	Kaya	6	0,231	8	0,375
24	Kulu	6	0,231	7	0,328

XVI. Yüzyılda Tokat, Müslim ve Gayrımüslim nüfusun birlikte yaşadığı bir Anadolu şehridir. Gayrımüslimlerin en yoğun olarak bulundukları Bazarcık mahallesinde 469 vergi nüfusu Gayrımüslim yaşamaktaydı. Hrıstiyan mahallesi içerisinde kayıtlı 44 Müslim erkeğin ihtida eden Müslümanlar olduğuna dair kesin bir kanıt yok. Sadece 2 kişinin baba adları *Abdullah* olarak kayıt edilmiştir. Gayrımüslimlerin isimlerinden bunların ağırlıklı olarak Rum oldukları anlaşılmaktadır.

İçmesu Mahallesi, Müslim ve Gayrımüslim olmak üzere 2 ayrı mahalle gibi kayıt edilmişti. Toplam 150 nefer vergi nüfusunu barındıran birinci İçmesu Mahallesi'nde 138 Müslüman arasında yaşamakta olan 12 Gayrımüslim görünmektedir. İkinci İçmesu Mahallesi'nin (150b) 189 nefer vergi nüfusunun tamamı Hrıstiyan'dır. Mescid-i Mehmad Hacib Mahallesi'nde 149 Hrıstiyan'a karşılık 87 nefer Müslüman nüfus yaşamaktadır. Çay Mahallesi'nin 29 neferlik nüfusunun tamamı Hrıstiyandır. Bu 4 mahalle dışında Cilfek, Çaşnigir, Dıraz, Kaya, Soğuk Pınar, Mescid-i Bektaş ve Tahıl Pazarı mahallelerinde de Müslim ve Hrıstiyan nüfus bir arada yaşamaktadır. Şehirde yaşamakta olan 56 Yahudi vergi nüfusu *Cemaat* adıyla kayıt edilmiştir. Bu durum elbette bu kişilerin vergilerinin toplanması ile ilgilidir. Ancak bu Yahudi nüfusun şehrin hangi mahallesinde veya mahallelerinde yaşadıkları konusunda defterde açık bir bilgi bulunmuyor. Bu konuyu belki Şer'iye Sicil kayıtlarından aydınlatmak mümkündür. XIX. Yüzyıla gelindiğinde ise Hrıstiyanlar ve Müslümanların şehirdeki mahalle konumları pek değişmemişti. Bazı mahallelerde sadece Hrıstiyanlar yaşarken bazı mahallelerde ise Müslümanlarla birlikte yaşamakta idiler. Gregoryen Ermeniler'in 7 kilisesi, Rum Ortodoksların ise 1 kilisesi vardı. Yahudiler ise kendilerine ait bir sinagogta ibadetlerini sürdürüyorlardı. Müslümanlara ait ise 102 cami ve mescit bulunduğu bildirilmekte ise de mahalle sayısını dikkate alacak olursak bu sayı bize biraz abartılı görünmüştür. Tokat'ta Müslüman ve Hrıstiyan halkın iç içe yaşaması, bazı Müslüman evlerinde Hrıstiyanların kiracı olarak kalması, devlet tarafından sakıncalı bulunmuş ve 1809 yılında Sadrazam Yusuf Ziya Paşa bunun önlenmesi için ilgililere emirler göndermişti[6].

Tokat mahalleleri içerisinde 137 nefer vergi mükellefinin yaşadığı Kaya Mahallesi'nde 4 nefer Müslüman yaşamaktadır. Bu 4 kişi, *Sıddık veled-i Abdullah; Mehmed veled-i o; Ahmed veled-i Abdullah; Ali veled-i Mehmed, Merd-i Kal'a* isimleri ile kayıtlıdır. Baba adlarına baktığımızda bu kişilerin Nev-Müslüman (mühtedî) olduklarını söyleyebiliriz. Ali veled-i Mehmed ise belki de Müslüman olduktan sonra kale neferi olarak görevlendirilmiştir. Adana'da XVI. Yüzyılda Ermenilerin kalelere hizmet etmek şartıyla buralara yerleştirildiklerini ve bazı vergilerden muaf tutulduklarını bilmekteyiz[7].

İhtidâ fiili "hidâyet" kökünden türemiş olup "hidâyete ermek, doğruluğa ulaşmak " anlamlarına gelir. Hidayete eren, yani eski dinini bırakarak İslâm dinini seçen kimseye ise "mühtedî" denilir. Bu kimseler Tahrir Defterleri'ne babalarının Hrıstiyan veya Yahudi adları ile yazılmazlar ve hepsinin baba ismi olarak "Abdullah" ismi kullanılırdı. Bu yüzdendir ki mühtedîlere "veled-i Abdullah" de denilmektedir. 14 numaralı Sivas Mufassal Defteri'ne göre Tokat'ta 16 mahallede yaşamakta olan Gayrımüslimlerden özellikle de Hrıstiyanlardan bir kısmı dinlerini bırakarak İslâmiyeti seçmişlerdi. Bunların kesin sayısını bilemiyoruz. Ancak Abdullah adından

6 Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771- 1853)*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Matbaası, Tokat 2005, s. 327.

7 Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları III 1572 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri,* Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2005, s. LXXII.

hareketle kişi neslinde 20 Abdullah adlı kişiye karşılık baba neslinde 95 Abdullah adlı kişi olmasına dayanarak yaklaşık 75 kişinin ihtidâ etmiş olduğunu düşünebiliriz. Gerçekten de baba neslinde Abdullah adındaki bu patlama ihtida olayının yoğun olarak yaşandığı Bursa ve Trabzon şehirlerinden sonra en yoğun olarak Tokat'ta görünmektedir[8]. *Abdullah* adı % 4,458'lik bir kullanım oranıyla *Mehmed* ve *Ali* isimlerinden sonra 3. sıraya yerleşmiştir. Bu oran bizce XVI. Yüzyılda Tokat şehrinde önemli ölçüde bir ihtida olayının yaşandığının kanıtıdır[9].

İhtida olaylarının İçmesu ve Bazarcık gibi Gayrımüslimlerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde daha yoğun görülmesi normal karşılanmalıdır. Ancak çok az sayıda Gayrımüslim'in yaşadığı veya hiç Gayrımüslim barındırmayan mahallelerde bile *veled-i Abdullahları* görebilmekteyiz. Bu durum bazı mühtedilerin dinleri ile birlikte evlerini de değiştirmiş oldukları düşüncesini akla getirmektedir.

Mühtedilerin aldıkları adlar konusunda Adana'da önemli tespitlerde bulunmuştuk[10]. Bu tespitlerimiz diğer Anadolu sancaklarında da önemli ölçüde doğrulanmıştı[11]. Mühtediler, genellikle de azadlı köleler Müslüman olduklarında *Mübarek, Kara Mübarek, Uğurlu, Kara Uğurlu, Mercan, Reyhan, Ferruh, Beşir, Yusuf* gibi belirli isimleri tercih etmekteydiler. Tokat şehrinde baba adı *Abdullah* olan 95 kişinin kendi adlarına baktığımızda *Mehmed, Ahmed, Ali* gibi yaygın kullanılan isimler dışında *Behram (6), Hüsrev (5), Ferhad (3), İskender (3), Uğurlu (3) ve Yusuf (2)* adlarında belirli bir yoğunlaşma olduğunu gördük. Gerçekten de *Behram* ismi oğul adında 6 defa geçtiği halde 6'sının da baba adının Abdullah olması tesadüfî olamaz. Aynı şekilde kişi adı listesinde bulunan 5 Hüsrev'in beşinin de baba adının *Abdullah* olması; 3 kişi tarafından kullanılan *Ferhad* adını taşıyanların üçünün de baba adının Abdullah olması önemli bir tespittir. *Uğurlu* adını taşıyanlar içerisinde ise baba adı *Abdullah* olan kimse bulunmuyor. Adana'da tespit ettiğimiz *Mübarek, Mercan, Reyhan, Beşir* adlarına Tokat şehir merkezinde rastlamıyoruz.

Tokat'taki Hrıstiyan nüfusun kişi adlarına bakarak büyük çoğunluğunun Ermeni asıllı olduğunu söyleyebiliriz. Ermenilere has olan Serkis, Egüb, Agob, Mıgırdıç gibi isimler yanında daha çok Rumlar tarafından kullanılan *Evanis (Avanis, İvanis) (*26 kişi), *İskender* (27 kişi), *İsfendiyar* (14 kişi) isimleri, dikkat çekmektedir. *Murad* ismi Ermeniler arasında sevilmekte ve yaygın olarak kullanılmaktaydı.

8 Bursa'daki % 10'u bulan ihtida olayı konusunda geniş bilgi için bkz.: Ahmet Demir, *Bursa Sancağı Kişi Adları*, Ankara 1993 (TD.67. Bursa Mufassal H.98I- M. 1573), DTCF Yayınlanmamış Lisans Tezi. Trabzon için ise yapılan çalışma çok daha detaylıdır: Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*, çev. Demet ve Heath Lowry, İstanbul 1981, s. 119-140.

9 İhtida olaylarının XIX. Yüzyıl başlarında da sürdüğünü ve Agop kızı Terunda'nın 1818 yılında Tokat kadısı huzurunda Müslümanlığı seçerek Hatice adını aldığını bilmekteyiz. Bkz. M. Beşirli, O*rta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat*, s. 328.

10 Yılmaz Kurt, "Adana Sancağı Kişi Adları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/ 26 (1992), s. 169- 252.

11 İlhan Aksoy, *Ankara Sancağı Kişi Adları*, DTCF Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1993; Jülide Akyüz, *Kastamonu Sancağı Kişi Adları*, DTCF Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1991; Hatice Oruç, *Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib) Sancağı Kişi Adları*, Ankara 1994.

Murad adında 21 kişi yanında *Murad Bahş, Murad Şah, Murad Şeh* şeklinde isimlendirilen 28 kişi oğul neslinde yaşamaktaydı. Gayrımüslimlerce sevilen bir başka isim de *Sefer* ismidir. Sefer ve Sefer Şah şeklindeki isimlerle çağırılan 50 Hrıstiyan vatandaş bulunmaktaydı. Osmanlı kâtibi, Gayrımüslimler tarafından kullanılan bazı ortak isimleri bilerek farklı yazmaktaydı. Örnek vermek gerekirse "tı" ile yazılan "Sultan سلطان" ismi eğer Gayrımüslimler arasında kullanılıyorsa genellikle "te" ile (سلتان) şeklinde yazılmaktaydı. Musa adının Gayrımüslimlerde "sin" ile değil de "sad" ile yazılmasını da ikinci bir örnek olarak verebiliriz. Defterimize göre Tokat Hrıstiyanları içerisinde oğul neslinde 26 kişi *Seltan* veya *Seltan Şeh* şeklinde isim kullanmaktaydı. Hrıstiyanların en çok sevdikleri Türkçe isim ise Balı ismi idi. 1572 yılında Tokat'ta 35 Hrıstiyan *Balı* ismini kullanmaktaydı. Hrıstiyanlar tarafından tercih edilen bir başka isim olan *Devletyar* ismini ise 21 kişi oğluna ad olarak vermişti. *Haydar* (12), *Haydar Balı* (3), *Haydar Şah* (10) ve *Hüdabahş* (12) Gayrımüslim Osmanlı vatandaşları tarafından sevilen isimlerdendi.

Tokat'ta kayıtlı 56 Yahudi asıllı Osmanlı vatandaşı ise en çok Abraham, İsak, Musa ve Yagob (Yakob) isimlerini (7'şer kişi) kullanmaktaydılar. Arslan ismi en çok tercih ettikleri Türkçe ad durumundaydı. İsmayil, Salomon, Yasef, Yosib, Bavent diğer dikkat çeken Yahudi isimleri olarak anılabilir.

Mezhep etkisi gösterebilen adlar olarak gördüğümüz *Ali Kulu, Aliverdi* gibi keskin isimler burada görülmüyor. Buna karşılık *Ali Balı (2-0), Sultan Ali (0-1), Sultan Şeh (0-1), Şah Ali (3-3), Şah Hüseyin (11-7), Şah Kulu (2-4), Şah Veli (4-5)* gibi isimleri görebiliyoruz.

Türkçe kişi adları 1572 yılında en azından şehir merkezinde yaygın olarak kullanılmıyordu. Şehirli nüfus genellikle belirli bir eğitimi ve kültür düzeyi olan kişilerden oluşmaktadır. Merkezî otoritenin etkisiyle bu kişilerin çocuklarına daha çok İslamî kökenli isimler verdiklerini ve Ortaasya kökenli isimlerin unutulmaya başladığını daha önceki çalışmalarımızda tespit etmiştik[12]. Amasya ve Tokat yöresinde de şehir merkezinde Arapça kökenli İslâmî isimlerin etkisi artarken kırsal kesimde isim zenginliğinin artmaya başladığını ve Türkçe kökenli *Gökçe, Ürkmez, Korkmaz, Arslan, Kaplan* gibi isimlerin daha yaygın kullanıldığını görmekteyiz. Alevî Türkmenler arasında Türkçe adların daha yaygın olarak kullanıldığı ve kullanılan isim zenginliğinin arttığı da yapılan tespitler arasındadır. Türkçe isimleri alfabetik olarak şu şekilde sıralayabiliriz:

Akbaba (1-0), Allahkulu (0- 2), Allahverdi (0- 1), Armağan (0- 2), Aydın (4- 4), Aykoca (1-0), Aykud (2- 4), Balı (12- 15), Baykara (1- 0), Bayram (4- 4), Beygeldi (0-1), Beyrek (2- 2), Beytemür (0- 1), Bilmiş (0-1) Budak (5- 12), Bulgar (1-1), Çalabverdi (0- 1), Dede (1- 3), Dede Balı (2-1), Durak (8- 7), Durdu (0- 1), Durmuş (4- 5), Dursun (1- 1), Emre Balı (1-0), Er Kulu (0- 1), Eryendi (1- 1), Gökçe (0- 1), Gündüz (0- 1), Güvendik (2-1), İlaldı (0-1), İne Han (0- 1),

12 Y. Kurt, "Adana Sancağı Kişi Adları", s. 179.

İne Hoca (2-0), Kaçmaz (0-1), Kalaycı (0- 1), Kara Balı (1-1), Karabaş (1), Karaca (0- 4), Karagöz (0- 1), Kaya (6), Kaygusuz (1), Kılıç (1), Korkud (1), Kulu (6- 7), Küçük (1- 4), Menteşe (3-4), Özbek (1-0), Saruhan (1-1), Satılmış (2-4), Sevindik (3- 8), Sülemiş (0- 1), Şahin (1-0), Tanrıvermiş (0- 1), Tarhan (0- 1), Tura Bey (0-2), Turhan (0-1), Türemiş (0- 1), Uğurlu (2-3), Ulaş (0-1), Yağmur (1-0), Yaramış (0- 2), Yol Kulu (2-1).

Millet, Kavim ve Kabile Adları da fazla görülmez. Bulgar (1-1), İsrail (0-1), Karaman (0-1), Menteşe (0-4), Saruhan (1-1), Özbek (1-0). Ankara ve çevresinde yoğun olarak gördüğümüz, Afşar, Büğdüz, İğdir, Salur, Kınık gibi 24 Oğuz boyunun adlarına Tokat merkezde pek rastlamıyoruz. Abdulbaki, Abdullatif gibi Arapça tamlamalı isimler bütün İslâm dünyasında kullanılan ortak isimler olarak algılanmaktadır. Tokat yöresinde Türklerce pek kullanılmayan Ebu Süfyan, Ebudderda, Ebulleys gibi isimlerin görülmeyişinden hareketle yörede Arap nüfusun olmadığını söyleyebiliriz. "Arap Derzi" ismi bir istisna gibi görünmekle birlikte buradaki Arap kelimesinin çok rahat bir şekilde İzzet olarak okunabileceğini de hatırlamak gerekir. Ayrıca halk arasında Zenci'lere de galat-ı fahiş olarak Arap dendiğini Türk filmlerinin ünlü Arap Bacı'sından bilmekteyiz. Defterimizde Fars (İran) etkisi gösteren adlara rastlanılmamıştır. Tokat şehir merkezinde Kürt adı veya sıfatı ile anılan veya Memo, Haso, Reşo gibi Güneydoğu Anadolu'da gördüğümüz kısaltılmış isimleri de göremiyoruz.

Eski Türklerde pek çok kabilenin ongunu av kuşları idi. Bu yüzden Çağrı, Tuğrul, Balaban, Şahin, Doğan, Sunkur, Atmaca, Çaylak gibi avcı kuşların isimleri kişi adı olarak kullanılmaktaydı. Tokat merkezde *Akbaba (1-0), Baykara (1-0), Gazanfer (1-0), Şahin (1-0)* gibi adlar beklenenden de çok az sayıda görülmektedir. *Akbaba* isim olarak fazla kullanılmadığı halde Tokat yöresinde 1 kişi tarafından kullanılmaktaydı. Arslan, Kaplan gibi isimlerin Müslümanlar tarafından pek tercih edilmediğini, buna karşılık Arslan isminin hem Hrıstiyanlarca, hem de Yahudilerce kullanılmakta olduğunu tespit ettik.

Türklerde "emîr" yani "bey" olmak, komutan olmak çok önemlidir. Bu yüzden isimlerin başına sıfat olarak alınmış *Emir Abdullah, Emir Ahmed, Emir Ali, Emir Bey, Emir Çelebi, Emir Fethullah, Emir Han, Emir Hasan, Emir Küçük, Emir Mehmed, Emir Nalband, Emir Sinan, Emir Yusuf* gibi isimlerle karşılaşmaktayız.

Hacca gitmek bugünkü şartlara kıyasla çok daha zor ve masraflı bir ibadetti. Bu yüzden çoğu insana kısmet olmazdı. Hac görevini yapmış olanlar toplumda ayrı bir saygı görür ve sosyal statüleri yükselirdi. Bu yüzden insanlar isimlerinin başında "Hacı" sıfatını veya bunun değişik şekli olan "Elhâcc" sıfatını kullanmaya özen gösterirlerdi. Yakın zamanlara kadar Gaziantep ve Şanlıurfa gibi şehirlerimizde hacca gidip gelenler kapılarını Kabe resimleriyle yeşile boyatırlardı. Tokat'ta doğrudan "Hacı" adını isim olarak kullanan 4 kişi olmasına karşılık "Hacı" kelimesini sıfat olarak kullanan *Hacı Ahi, Hacı Ahmed, Hacı Ali, Hacı Aydın,*

Haci Bünyad, Hacı Bayram, Hacı Hasan, Hacı Mustafa gibi 41 ayrı isimde 87 kişi bulunmaktaydı. Hacı Mehmed ismi 11, Hacı Ahmed ve Hacı Ali isimleri altışar kişi tarafından kullanılmaktaydı. Bunlardan ayrı olarak bir kişi de "El-hâcc Mehmed" olarak anılmaktaydı. Hacı olmak kadar "hoca" olmak da önemli idi. Hoca kişi neslinde bir kişi tarafından isim olarak kullanılmakta ve 7 ayrı isimde ise *Hoca Ali* şeklinde sıfat olarak kullanılmaktaydı.

"Mevlana" sözcüğü Osmanlılarda ilmiye sınıfından olanlar için kullanılırdı. *Mevlana Ahmed Çelebi*'nin ilmiye sınıfından bir kişi olduğu son derece açıktır. Bu ismi defterden kontrol ettiğimizde Hatuniye Camii Mahallesi'nde oturmakta olduğunu ve "kadılık" yaptığı görmekteyiz. Kendisi herkes tarafından kolayca tanındığı için deftere yazılırken baba isminin yazılmasına gerek duyulmamıştır[13]. *Mevlana Koman, Mevlana Şems, Mevlana Nureddin* de ilmiye sınıfına mensup oldukları için bu şekilde anılmaktaydılar. Mevlana Nureddin'in oğlu Mes'ud, Mevlevihane Mahallesi'nde oturmakta ve Padişah beratı ile "İmaret"in kapıcılığı (bevvâb) görevini yerine getirmekteydi[14]. *Mevlana Koman*'ın babası *Melik Nure* olup diğer adı Darülhadis olan Mescid-i Bazarlu Bey Mahallesi'nde oturmakta ve elindeki Padişah beratı ile imamlık yapmakta idi[15].

XVI. yüzyıl boyunca *seyyid* veya *seydi* olmak insanların gözünde çok değerli olduğu gibi önemli ekonomik ayrıcalıklar da sağlamaktaydı. Bu yüzden XVII. Yüzyılda seyyidlerin sayısı süratle armaya başladı ve devlet bunların kaydını tutmak üzere *Nakîbü'l-eşraflık* kurumuna işlerlik kazandırdı. Defterimizde baba neslinde ismi "Seydi" olan 14 kişi bulunmaktaydı (% 0, 657). Ayrıca adı *Seydi Ahmed* olan 13 kişi vardı. Öyle sanıyoruz ki *Seydi Ahmed* ismi özel olarak kullanılan bir isimdi ve bu yüzden çok yaygındı. *Seydi Ali (*12 kişi) ismi için de aynı şeyi düşünebiliriz. Çünkü en çok kullanılan isim *Mehmed* olduğuna göre *Seydi Mehmed* isminin daha yaygın olması gerekirken *Seydi Mehmed* ismi sadece 1 kişi tarafından kullanılmaktaydı. *Seydi Hasan, Seydi Kerem, Seyyid Halil, Seyyid Mehmed, Seyyid Yusuf* gibi isimler Ehl-i beyt'ten olduklarına inanan insanlar tarafından kullanılmaktaydı. Bunlardan bir kısmının seyyidlikleri (siyâdet) devlet tarafından tasdik edilerek kendilerine seyyidlik beratı verilecek ve seyyidler defterine kayıt olunacaklardı.

Şeyh kelimesi Araplarda daha çok aşiret reislerine verildiği halde Osmanlılarda tarikat reislerine, esnaf reislerine de şeyh denilmekteydi. *Şeyh Ahmed, Şeyh Ali, Şeyh Durak, Şeyh Hasan* gibi isimler 1 veya iki kişi tarafından kullanıldığı halde "Şeyhî" adı baba neslinde 9 kişi tarafından kullanılmaktaydı.

Balcı Kubad, *Çoban* Zimmî, *Derzi* Arab, *Cüllah* Mehmed, *Kassab* Ahmed şeklinde meslekleri ile anılan insanlar da bulunmaktaydı. Bu kimseler çoğu za-

13 TD.14 (1572), v. 148a.

14 TD.14 (1572), v. 142b.

15 TD.14 (1572), v. 142b.

man bu meslekleriyle çevrelerinde tanındıkları için baba adlarının yazılmasına gerek duyulmuyordu. Meslekler bazen de isimlerden sonra Emir *Nalband*, Ahmed *Gazzâz* şeklinde gösterilmekteydi. Katibin meslekleri belirtmekte çok titiz davranmadığını söyleyebiliriz. Müslüman nüfusun mesleklerini özellikle de imam, muhassıl olan kişilerde belirtmiş ancak Gayrımüslimlerde hemen hemen hiç meslek bildirmemiştir. 19 kişi için sadece "imam" notu düşmüş; 5 kişi için ise "imam bâ-berat" diyerek bu kişilerin padişah beratı ile imamlık yaptıklarını belirtmek ihtiyacı duymuştur. Bir kadı, bir müderris, 2 müderriszâde, bir cabi, bir bevvâb, bir hatip, 4 muhassıl yani medrese öğrencisi işaret edilmiştir. "Duagûy" yani "dua eden, duacı" olarak kayıtlı 4 kişiden birisinin avârız vergilerinden affedildiği yazılmıştır[16]. Tokat dokumacılıkta oldukça iyi bir durumda olmasına rağmen sadece bir kişi deftere "cüllâh" olarak kayır edilmişti[17].

İnsanlar deftere kayıt edilirken nereden geldiğinin yazılması onun o yörede, o şekilde tanındığı için olmalıdır. Soğuk Pınar Mahallesi'nde oturmakta olan Musa *Erzincanî* çevresinde böyle tanındığı için ayrıca baba adı yazılmamıştı[18]. Aslında "Erzincanî" olarak işaret edilen diğer 3 kişinin baba adları da yazılmıştı. Hoca Rüstem Mahallesi'nde oturmakta olan Hacı Mehmed oğlu Abdi, Tokat'a Arapgir'den gelmişti. Abdi'nin bekâr olduğuna bakarak bu gelişin çok da uzun bir zaman önce olmadığını söyleyebiliriz[19]. Çavlu Dere Mahallesi'nde oturan Hasan veled-i Mustafa ise Canik'den gelmişti[20]. Yine Hoca Rüstem Mahallesi'nin seçkin kişilerinden olan *Hacı Mehmed* (Efendi) *müderris* olduğu için baba adının ayrıca yazılmasına gerek duyulmamıştı[21]. Bazı kişiler tahririn yapıldığı sırada Tokat dışında bulunmaktaydılar. Sayıları 10'u bulan bu kişiler de diğer mevcut olan kişiler gibi mahalle düzeninde baba adlarıyla birlikte kayıt edilmişler, ancak isimlerinin üzerine "birunî", yani "dışarıda" kaydı düşülmüştü.

Onomastik açıdan araştırdığımız konulardan birisi de aile büyüklükleri ve çocukların aldıkları adların neye göre ve ne şekilde verilmiş olduklarının tesbiti olmaktadır. XVI. Yüzyılın ikinci yarısında görülen hızlı nüfus artışını doğrulayacak şekilde 2, 3, 4 oğlu ile birlikte deftere kayıt edilen ailelerin sayısı hiç de az değildir. Bunların aslında bir tablo ile gösterilmesi mümkün olmakla birlikte biz burada sadece birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Örnek olarak Pazarcık Mahallesi'nde yaşamakta olan *Karaca* isimli Osmanlı vatandaşı 1572 yılında artık hayatta değildi. Karaca'nın oğlu *Himmet* ise ailenin en yaşlı üyesi olup vergi durumu belirtilmemiş ama isminin üzerine "pîr-i fânî" kaydı da düşülmemişti. Himmet'in kaç eşi olduğunu da bilemiyoruz ama hepsi de bekâr olan 4 oğlu: *Yusuf, Seydi, İsmail, Ahmed* ve *Mehmed* deftere vergi mükellefi olarak kayıt edil-

16 TD.14 (1572), v. 141b.

17 TD.14 (1572), v. 142b.

18 TD.14 (1572), v. 140b.

19 TD.14 (1572), v. 147a.

20 TD.14 (1572), v. 146a.

21 TD.14 (1572), v. 147a.

mişlerdi. Erkek ve kız çocuk sayısının eşit olduğunu kabul edersek Himmet'in 5 de kızının olduğunu ve bazı çocuklarının ise henüz ergenlik yaşına girmedikleri, kâr ü kisbe kâdir olmadıkları için deftere yazılmadığını var sayarsak en az 10-15 çocuğu olduğunu söyleyebiliriz[22]. Yine aynı mahallede yaşamakta olan *Abdi oğlu Mustafa*'nın ise hepsi de bekâr olan *Ramazan, Yakub* ve *Ahmed* isimli 3 oğlu bulunmaktaydı[23]. İçme Su Mahallesi'nden *Emir Yusuf*'un babası tahrirden önce ölmüştü. Emir Yusuf , *Mustafa, Ömer, Osman* ve *Ali* isimlerini taşıyan ve hepsi de bekâr olan 4 oğlu ile birlikte deftere kayıt edilmişti[24]. Burada 4 çocuğun hepsinin bekâr olması nüfusun genç nüfus karakterini ve XVI. Yüzyılın ikinci yarısındaki nüfus patlamasını göstermesi bakımından önemli görülebilir.

Mescid-i Seyfeddin Mahallesi'nde yaşayan *Ramazan*'ın hepsi bekâr olan *Mustafa, Hamza ve Aynî* (belki de *İsa*) isimlerini taşıyan 3 oğlu vardı. Ramazan'ın babası tahrir yapıldığı sırada hayatta değildi, yani torunlarından hiçbirisinin mürüvvetini göremeden ölmüştü[25]. İlginç olan bir husus ise Ramazan'ın 3 oğlu olduğu halde hiçbirisine babasının ismini koymamış olmasıdır. Bilindiği gibi ilk doğan çocuğa genellikle dedesinin adı verilirdi. Aynı şekilde Mescid-i Tahıl Pazarı Mahallesi'nde yaşamakta olan *Ahmed oğlu Hacı Piri*'nin de *Murad, Mehmed* ve Hasan isimli üç oğlu vergi mükellefi yetişkin idi[26].

Gayrımüslimlerin aile büyüklükleri Müslüman aileler kadar olmamakla birlikte yine de 2 veya 3 çocuğu deftere kayıtlı epeyce Hrıstiyan aile görünmektedir. Örnek olarak İçme Su Mahallesi'nde yaşamakta olan *Temür oğlu Merdros*'un *Yanik, Pirihan* ve *Serkis* isimli üç oğlu bulunmaktaydı. Bunlardan Pirihan 1572 tarihinde henüz bekârdı[27].

Sonuç

Yaptığımız bu çalışmanın XVI. Yüzyılın ikinci yarısına ait bir tahrir defterinden ne şekilde yararlanılabileceği ve şehir tarihi araştırmalarında nasıl kaynak olarak kullanılabileceğine ilişkin bir örnek olabileceği ümidini taşımaktayız. Daha geniş kapsamlı araştırmalarla daha fazla hususun değerlendirme kapsamına alınabileceği ve daha yeni bilgiler üretilebileceği kuşkusuzdur. Tokat adbilim çalışmalarının daha önceki defterleri de kapsayacak şekilde sürdürülmesi, Tokat'ın kırsal kesimi ile karşılaştırmalar yapılması bölge tarihi çalışmalarına yeni boyut katacaktır.

22 TD. 14 (1572), s. 151b.

23 TD. 14 (1572), s. 151b.

24 TD. 14 (1572), s. 148b.

25 TD. 14 (1572), s. 149b.

26 TD. 14 (1572), s. 149a.

27 TD. 14 (1572), s. 150b.

Lennep'in Seyahatnamesinde Tokat'ın İktisadi Yapısı

Ayşegül KUŞ*

Özet

Tokat tarihin en eski dönemlerinden itibaren önemli yol kavşağında olmasından kaynaklanan jeo-stratejik konumuyla sosyal, kültürel, askeri, idari ve ekonomik olarak bir cazibe merkezi olmuştur. Şehir, Danişmentliler ve akabinde 1398 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra da sahip olduğu önemli konumu nedeniyle Osmanlı ulaşım sistemi içinde yerini alarak bir kavşak ve ticaret merkezi olarak gelişmesini devam ettirmiştir. Anadolu ile Asya'yı birbirine bağlayan konumu ile, iç kesimleri Karadeniz kıyı kentlerine bağlayarak transit ticaret mallarının sergilendiği ekonomik pazar olma özelliğini korumuştur. Tokat önemli kervan yollarının tam ortasında yer aldığı için çok sayıda yerli ve yabancı seyyahın da uğradığı bir şehir olmuştur. Orta Karadeniz'in Osmanlı döneminde oldukça etkili bir ekonomik ve kültür merkezi olan kent, seyyahların gezi notlarına da yansımıştır. Bu bağlamda, XIX. yüzyılda birkaç defa Tokat'a gelerek misyonerlik faaliyetlerini yürüten Amerikalı misyoner Henry Van Lennep "Travels in Little-Known Parts Of Asia Minor" adlı seyahatnamesinde burada uzun süreli kalmasının neticesinde şehrin sosyal, idari, kültürel ve iktisadi durumuna dair gözlemlerde bulunmuştur. Bu çalışmanın amacı, onun Tokat'ta bulunduğu esnada kaleme aldığı gezi notlarından yola çıkarak XIX. yüzyılın ikici yarısında Tokat'ın iktisadi durumuna ışık tutmak, analiz etmek ve kimi katkılar sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Seyahatname, Ekonomi, Ulaşım Yolları, Bakır ve bakırcılık.*

Abstract

Tokat has become an attractive spot since the early periods of the history as social, cultural, military, administrative and economic center by meansof its ge-strategic location due to being on an important junction. The town has also maintained its importance as a commercial systemtaking its place in the Osmanlı transportation system not only under the dominance of the Danişmends but also successively after being under the dominance of Osmanlı State in 1398. Since it connects Anatolia and Asia, it continued its characteristic of being a commercial market to display the transit commercial products by connecting the inner parts of Anatolia to the Black Sea coastal towns. Tokat has become a place where many western and lo-

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, aysegulkus@hotmail.com.

cal travellers visited since it was on the jnction of important caravan routes. The town being an effective economic and cutural center, it was mentioned in the travels notes of the travellers. In this sense, an American missionary called Henry Von Lennep, who carried out his misssionary activities and stayed in the town for a long period took some notes about its social, cultural, administrative and economic situation in his book called " Travels in Little-Known Parts of Asia Minor". The purpose of this study is to enlighten, analyse and make some contributions to the economic situation of Tokat in the second half of the 19th century using his travel notes during his stay in the town.

Keywords: *Tokat, Travel Notes, Economy, Transportation Routes, Copper and Coppersmithing.*

Giriş

Henry John Van Lennep 1815 yılında Türkiye'de İzmir şehrinde eğitim düzeyi oldukça yüksek bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Eğitimi için Amerika'ya gönderilmiş ve o esnada 1840 yılında Amerika Yurtdışı Misyonerler Komiserliği Masası misyoneri olarak Anadolu'ya dönmüştür. Misyoner Lennep faaliyetleri doğrultusunda 1840-1869 yılları arasında Anadolu, Balkanlar ve Suriye'de misyonerlik teşkilatları kurmuştur. Başta İzmir, İstanbul ve Tokat olmak üzere Osmanlı topraklarına kapsamlı araştırma ve seyahatlerde bulunmuştur. İki yıllık daimi ikameti dışında defalarca Tokat'a geldiği bilinmektedir. Lennep'in gezi notlarını topladığı "Travels in Little-KnownParts of Asia" adlı yapıtı 1870 yılında yayımlanmıştır. Eserinin içine o döneme ilişkin kendisine ilginç ve farklı gelen şeyleri bizzat resmederek koymuştur. Onun bu eseri özellikle Tokat, Amasya, Sivas ve Anadolu'nun Hitit devrine ait arkeolojik kalıntılarına dair izlenim ve araştırmalarına dayanmaktadır.

Karadeniz bölgesi tarihin çok eski dönemlerinden itibaren jeo-stratejik konumu, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile insanların ilgisini çeken bir yer olmuştur. Bu nedenle bölgede pek çok millet hâkimiyet tesis etmek istemiştir. Anadolu'nun Orta Karadeniz bölgesinde yer alan Tokat ise engebeli arazi yapısı içinde yer alan Yeşilırmak, Kelkit ve Çekerek suyu gibi ırmakların suladığı ovalarla tarih boyunca çeşitli milletlerin yerleşimine sebebiyet vermiştir[1]. Tokat'ı zengin vakıf gelirleri ile kalkındıran ve imarına öncülük eden Danişmendliler olmuştur. Bu dönemden itibaren şehir Selçuklu ve Osmanlı döneminde sosyal, kültürel ve ekonomik bağlamda önemli bir yer haline gelmiştir. Selçuklular döneminde Anadolu doğu-batı, kuzey-güney yönünde uzayan iki milletlerarası ticaret yolu ile adeta dört parçaya ayrılmış durumda idi. İşte bu dört yolun orta noktası Tokat idi[2].

1 Ahmet Şimşirgil, "XV-XVI. Asırlarda Tokat Şehrinde İktisadi Hayat", Ege Üniversitesi Araştırmaları Dergisi, X, 1995, s. 187.

2 Bu yollar hakkında detaylı bilgi için bkz. O. Turan, "Selçuklu Kervansarayları", Belleten, c.X, Ankara, 1946, s. 474.

Tokat Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra da Anadolu ve Asya arasında ticari bağlantıyı sağlayan kavşak noktasında olma konumunu sürdürmüştür. Tokat transit ticaret mallarının sergilendiği bir pazar olmasının yanı sıra, yerel ve sanayi mamullerin de sergilendiği ve alıcısıyla buluştuğu bir yerdi.[3] XV. yüzyıldan itibaren kendi ipeğini işleyen kent, kökleri XV. yüzyıla dayanan, fakat XVIII. yüzyılda daha da gelişen önemli bir sanayi faaliyet olan dericilik[4], özellikle XVIII. yüzyılın sonlarına doğru gelişme kaydettiği bakırcılık gibi ekonomik faaliyetlerle tanınmış ve bu onun pek çok gezi notuna yansımasına sebebiyet vermişti.

Bu çalışmanın amacı yukarıda da bahsedildiği üzere Amerikalı misyoner Henry John Van Lennep'in Tokat'ta ikameti esnasında kaleme aldığı gezi notlarından yola çıkarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tokat'ın ekonomik durumuna ışık tutmak, analiz etmek ve birtakım katkılar sağlamaktır.

1. Ticari Ulaşım Yolları

Lennep, Tokat şehrinin ana yolunun kuzeyden güney istikametine doğru şehrin içinden geçtiğini ve bunun doğuya doğru Sivas'a giden yazlık yolla kesiştiğini, kuzeye doğru olan diğer yolun sahilde bulunan Samsun'a gittiğini yahut karayolu ile batıya doğru İstanbul'a gittiğini belirtmektedir. Ayrıca güneye doğru uzanan yolun Art Ova üzerinden Sivas'a giden kışlık yol olduğunu ve bu yolun Bağdat'a kadar gittiği bilgisini vermektedir[5]. Görüldüğü üzere, Tokat Osmanlı ulaşım sistemi içinde ticari anlamda önemli kervan yollarının geçtiği bir kavşak konumundadır. Bu kavşak konumu özelliği Tokat'ı tarih boyunca önemli bir yerleşim birimi yapmıştır. Lennep de kendisinden önce ve sonra şehre gelen diğer bazı batılı seyyahlar[6] gibi kentin bu özelliğini vurgulama ihtiyacı hissetmiştir.

Seyyah ek olarak bu iki yolun ticari yoğunluğunun oldukça fazla olduğunu, kentin ticaret merkezinin kalenin altında kuzey-batı tarafı olduğunu söyler. Burada bir pazarın bulunduğunu belirten Lennep, pazara dair ise, "Burada her yerde görülebilecek üstü kapalı pazar yerleri, üstü açık olan dükkânlar ve şehrin önemli iş kollarından birini oluşturan bakır üretimi yapan büyük imalathaneleri bulunmaktadır"[7], diyerek Tokat'ın şehirlerin iktisadi canlılığının bir işareti olan çarşı ve pazarları ile ilgili bilgi vermektedir. Diğer Osmanlı Anadolu şehirleri

3 O. Turan, a.g.m, s.188.

4 Murat Hanilçe, "Orta Karadeniz Ticaretinin Aktörleri- Tokat Hanlarında Konaklayan Esnaf ve Tüccarlar (1830-1850), Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik II, Samsun, s.1252.

5 H. John Van Lennep, " Travels in LittleKnownParts of AsiaMinor",vol. I, London 1870, s.214.

6 Strabon, Coğrafya)Geographika), Kitap XII, Bölüm I-II-III, çev. A. Pekman, İstanbul, 1969,s. 559, Joseph de Tournefort, Tournefort Seyahatnamesi, ed. StefanosYerasimos, çev. Ali Berktay, İstanbul, 2005, s…, Charles Texier, Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, çev. Ali Suat, c. III, Ankara,2002, s.165-166, Tavernier Seyahatnamesi, ed. StefanosYerasimos, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi İstanbul, 2006, s.223,FredBurnaby, At Sırtında Anadolu, çev. Fatma Taşkent, İstanbul, 2005,s.160-176.

7 H. John Van Lennep, *a.g.e.*, s. 214.

gibi Tokat çarşıları da hanlar, dükkânlar ve bedestenler ile çevriliydi[8]. Cerasi'nin de belirttiği üzere, kentler yol strüktüründe her ne kadar diğer kentlerdeki yol düzenine sahip olmasa da kendi coğrafyasının izlerini taşıyan bir özellik sergiler. Bu bağlamda Bursa, Tokat, Selanik, Yenipazar, Janina da bu kentleri kat eden ve kenarında çarşıların ve hanların sıralandığı bir ana yola sahiptir[9].

2. Tokat Kalhanesi (Bakır Tasfiye İşletmesi)

Tokat'ta kalhane binasının ne zaman ortaya çıktığına dair açıklayıcı bir bilgi yoktur[10]. Fakat Tokat'ta 16. yüzyılın sonlarında bakırcılık ile ilgili uğraş dalları olduğu bilinmektedir[11]. Eski bakır kalhanesinin Sulu Sokak Çukur Medrese civarında bulunduğu, fakat 1840 yılında yeni yapılan bakır kalhanesinin Anadolu Teknik, Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesinin bulunduğu alanda olduğu bilinmektedir[12].

Lennep, Tokat kalhanesinin şehrin güney-batı tarafında olduğunu, bakırın burada tasfiye edilerek Bab-ı Ali tarafından imalatçılara dağıtıldığını belirtmektedir. Seyyah burada kullanılmaya hazır hale getirilen tasfiye edilen bakır cevherinin İstanbul'a gönderildiğinin ve geride kalan kısmının ise Tokat'ta yeterli olabilecek şekilde bakır imalatını desteklemediğini belirtmektedir. Seyyah işletme ilgili bilgi vermeye devam ederek şunları söyler:

"Burası bir Alman mühendisin yönetimi altında olup saygın bir kurumdur. Ayrıca işletme Alman mühendisin dışında bizim de arkadaşımız olan oldukça yetenekli ve işletme konusunda oldukça mahir olan Bay Haas tarafından denetlenmektedir. Fakat kendisi her Avrupalının eninde sonunda yüz yüze kalacağı şekilde işinden kovuldu. Kovulması adil değil çünkü kendisi bu işletmede Tokat'ın önde gelen tüccarlarına kadar giden hırsızlıkları tespit etti. Bunlar ise intikam duygusuyla hareket ederek kirli işlerine engel olabilecek bir engeli ortadan kaldırmak için merkeze onunla ilgili gerçek olmayan şeyler anlatarak işinden ayrılmasını sağladılar".[13]Anlaşıldığı kadarı ile Lennep Tokat'ta bulunduğu süre zarfında şehirde meydana gelen birtakım sosyal ve siyasi olabilecek olaylarla yakından ilgilenme gereği görmüş gözükmektedir. Fakat anlattığı olayda gerçek payı olsa bile Türklerin karakter özelliklerini oryantalist bir bakış açısı ile ele almaktan kaçınmadığı göze çarpmaktadır. Şöyle ki, seyyah "Türk bir yetkili yalancılığı kadar güvenilirliği ile de ün salmıştır", diyerek Batılı yahut Avrupalı birinin sözünün doğruluğunun bir Türk yetkilinin sözünün yanında değeri ve güvenilir-

8 Ahmet Şimşirgil, a.g.m, s.188.

9 Maurice M. Cerasi, Osmanlı Kent (Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi), çev. Aslı Ataöv, İstanbul, 1999, s.91.

10 Mehmet Beşirli, Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853), s.180.

11 F. Tızlak, "Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850), s. 644.

12 H. Cinlioğlu, Osmanlılar Zamanında Tokat, 3. Kısım, Tokat, 1951, s.205.

13 Henry Van Lennep, *a.g.e.*, s. 215.

liği olmadığını vurgulama ihtiyacı duymaktadır.[14] Bu oryantalist ve ötekileştiren yaklaşım özellikle etkisini XIX. yüzyılda Osmanlı'nın her alanda hâkimiyetini kaybettiği bir dönemde seyyahların söylemlerinde sıkça rastlanan bir durum haline gelmiştir.

Seyyah kalhanenin tamamen Türklerin elinde olduğunu ve devletin buradan çok az kâr ettiğini, Tokat kaymakamının yüksek bir maaş karşılığında işletmenin denetim işini üstlendiğini, bu yüksek maaş nedeniyle şehrin idari işlerini ikinci plana attığını ve bunu şüphesiz ikincisini daha az kârlı bulduğu için idari işlere yeterince eğilmediğini belirtmektedir. Buradan yola çıkarak aslında merkezi hükümetin madencilik konusuna oldukça önem verdikleri ve Tokat gibi önemli bir ticari kavşak noktasında bulunan bir kentte bulunan bakır tasfiyesinin yapıldığı kalhanenin yönetiminden sorumlu kişilere yüksek ücret ödemeleri ise bu hassasiyetin XVIII. yüzyılda olduğu gibi XIX. yüzyılda da devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.[15]

Seyyahımız Osmanlı'nın XIX. yüzyılda içinde bulunduğu iktisadi durumu Tokat gibi çok da büyük olmayan bir Anadolu şehri üzerinden ele alarak, devlet için ekonomik anlamda önem arz eden maden ve madencilik konusuna değinerek şunları söyler:

"Maden ve madencilik konusunda iş başında olan yöneticilerin aptallığı ve yeteneksizliğini anlatacak oldukça detaylı olabilecek tek başına bir bölüm ele alınıp yazılabilir. Bakır cevheri bakımından bu ülke toprakları kadar zengin olan başka bir yer yok, fakat yetersiz teknoloji kullanımı nedeniyle zengin cevher yerüstüne yeterince çıkartılamamakta çıkartılabilen kısım ise doğru dürüst bir şekilde işlemden geçirilmemektedir. Türkler nasihat dinlemeyi sevmezler, çünkü onlara göre nasihat yahut çok parlak önerilerde bulunanlar kurnazca onlardan daha fazlasını kazanacaklardır veya sadece kendilerini değerli gördükleri için başka birisinin bu işi başarabileceği ihtimali olduğunu hesaba katmazlar."[16]

O, bu saptamasıyla dönemin Osmanlısının içinde bulunduğu mali krizi bir anlamda ekonominin kötü yönetilmesine bağlamakta ve ülke kaynaklarının zamanın teknolojisi ile uyumlu olabilecek şekilde ülkenin ve halkın refahını arttırmaya hizmet etmediğini göstermeye çalışmaktadır. Seyyahın XIX. yüzyılın ikinci yarısının başlarında altını çizdiği bu durum daha sonraki yıllarda da devam etmiş, II. Abdülhamit döneminde hassa hazinesine devredilen zengin madenler çok iptidai usulllerle işletildiği için, yıllık olarak sağladıkları gelir de oldukça düşük kalmıştır[17]. Bakır madenlerinin genel refahı arttıracak şekilde işletilmediğine dair, Karal dönemin sadrazamlarından Sait Paşa'nın madenlerden gereken şekilde faydalanmak için bu işten anlayan nitelikli mühendisler bulundurmak,

14 *a.g.e.*, s. 215.

15 *a.g.e.*, s. 215.

16 *a.g.e.*, s.215.

17 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s.458.

madenlerin için de çalışma ve taşıt araçları bulundurma, iskelelere kadar düzgün yollara yapılmasının şart olduğunu fakat bunların hiç birinin mevcut olmadığından yakındığını hatıratında anlattığının altını çizer[18].Bu anlamda seyyahın bakır madenlerinin kötü işletilmesi üzerinden verdiği örnek o dönem devletin madencilik ve maden işletmeciliği konusunda içinde bulunduğu kötü durumu anlamamıza katkı sağlar niteliktedir.

Lennep Tokat'ta tasfiye işlemine tâbi tutulan bakırın çok yüksek kalitede olduğunu, fakat buraya kalhaneyi yılın yarıdan fazlasında hizmette tutacak miktarda bakır cevherinin gelmediğini ve burada çalışanlara boş boş oturdukları halde ücretlerinin ödendiğini belirtmektedir.[19] Bakır madenlerinin bulundukları yerler hakkında da seyyahımız detaylı bilgi vererek şöyle der:

"Madenler Harput ve civarında bulunur. Bütün bölge gerçekten bakır cevheri bakımından o kadar zengin ki burada bir ağacın bile büyümesi imkânsız bakır cevheri çıkartıldığı yerde tasfiye edilmeye başlanır ve sonrasında işlemin tamamlanması için Tokat'a gönderilir."[20]

Görüldüğü üzere Tokat bakır cevherlerinin tasfiye işlemi sürecinde önemli bir merkezdir. Bu yüzden olsa gerek daha önce bahsedildiği üzere devlet kalhaneye özel bir önem vermekte ve hiçbir masraftan kaçınmamaktadır. Tokat'ta bulunan kalhane XIX. yüzyılın başlarına kadar oldukça eski yöntemlerle çalışan bir işletme görünümünde idi. Bu nedenle 1835 yılında kalhaneyi ıslah etme işine girişildi. Fakat istenilen verimlik düzeyi yakalanamayınca 1838-39 yılları arasında Avusturyalı bir mühendis çağrılarak işletmenin verimliliğini ve kalitesini arttıracak bir dizi çalışmalarda bulundu. Bu çalışma sonucunda 1840'lı yıllarda 1.000.000 kuruş harcanarak su gücü ile çalışan yeni ve modern bir metalürji tesisi kuruldu.[21]

Lennep, bakırın tasfiye sürecini tamamlamak üzere madenlerin bulunduğu yerlerden Tokat'a gönderilmesi esnasında ulaşım konusunda ise şunları söylemektedir:

"Fakat bakırın Tokat'a gelmesini sağlayan yol ağı özellikle kış aylarında hiç uygun değil. Deve sürücülerine verilen ücret çok az, ödemeler düzenli yapılmıyor ve devlet tarafından taşımaya zorlandıkları için Tokat'a yeterli miktarda kalhaneyi yılın yarısından fazla işler durumda tutacak bakır cevheri getirilemiyor. Böylece, ulaşım yetersizliği nedeniyle bakır cevherinin büyük bir kısmı orada işe yaramaz bir şekilde birikiyor ve madende çalışanlar aylarca aylak aylak hiçbir iş yapmadan geziniyorlar. Buna ek olarak, Türkiye'de kişiye uygun iş aranır işe uygun biri değil. Bu nedenle, pek çok yeteneksiz insan madencilik işinin başına

18 Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 456.

19 Henry Van Lennep, *a.g.e.*, s.215.

20 Henry Van Lennep, *a.g.e.*, s.215-16.

21 M. Genç, "17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", s.290.

getirilmiş. Bu yüzden hem iş hem de para israf ediliyor."[22]

Seyyahın, bakır madenciliği üzerine o dönemin ekonomik durumunu, sorunların nedenlerini sorgulayarak ve bu sorunların giderilmesini sağlayacak öneriler sunarak derinlemesine bir analiz yaptığı anlaşılmaktadır. Lennep'in de yukarıda belirttiği gibi çıkarılan bakırın taşıma işi her zaman sorun teşkil etmiştir. Bakır taşıma işi devlet tarafından belli aşiretlere verilmiş fakat bu aşiretler bakır taşıma işini kârlı bulmadıklarından zaman zaman ulaşım anlamında sorun yaratmışlardır.[23] Bu bilgilerden XIX. Yüzyılın ikinci yarısında bakır madeninin yarı işlenmiş saf bakır haline getirilmesinde endüstrileşmiş Batı ülkelerinden alınan üretim teknolojisinin tüm gayretlere rağmen ulaşım ve taşıma olanaklarının yetersiz olması nedeniyle, üretim seviyesini arttırma yönünde bir katkı sağlamadığı anlaşılmaktadır.[24] 1890 yılında Tokat'ın ekonomik yaşantısına dair bilgi veren Cuinet ise, kentte bulunan bakır tasfiye işletmelerinin en büyüklerinin son birkaç yıldır kapalı olduğunu belirtmektedir[25]. Lennep'in Tokat kalhanesine dair 1864 yılında verdiği bilgiler diğer bilgiler ile karşılaştırıldığında ise işletmenin sonraki yıllarda da ulaşım, taşıma, ham madde darlığı gibi sorunlar neticesinde atıl duruma geçtiği ve şehrin önemli iş kollarından olan bakırcılığın çökme aşmasına geldiği anlaşılmaktadır.

Lennep aynı zamanda Tokat'ın doğusunda yer alan önemli bakır madenleri hakkında da bilgi verir. Bunlar şunlardır:

Ergani Madeni: Yılda yaklaşık olarak 300,000 okka bakır madeni çıkartılıyor ve eğer uygun teknoloji ve makineler drenaj ve tasfiye işlemi için kullanılsa bu miktar on katına çıkabilir. Burada bulunan dağlar bakır cevheri bakımından oldukça zengindir[26].

Oshoon Madeni: İlkinin biraz batı tarafında yer alır ve yılda sadece 80,000 okka değerinde bakır çıkar, fakat uygun koşullar olsa bu miktar artabilir.

Helva Madeni: Trabzon'un batı tarafında olup yaklaşık olarak 200,000 okka bakır çıkartılır ve buradan limana getirilerek İstanbul'a gönderilir[27].

Kısaca önemli gördüğü bakır madenleri hakkında bilgi verdikten sonra, tüm bu madenlerin çevre nüfusunun farklı etnisiteye mensup insanlardan oluşmasına rağmen Rumlar tarafından işletildiğinin oldukça önemli bir ayrıntı olduğunun

22 Henry VanLennep, *a.g.e.*, s.216.

23 Mehmet Beşirli, "İstanbul'a Yapılan Bakır Sevkiyatında Tokat-Samsun Yolunun Ticari Bakımdan Analizi ve Taşımacılık (XVIII. Yüzyıl sonu-XIX. Yüzyıl Başları), Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik II, Samsun 2013, s.72.

24 Sevgi Aktüre, 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, Ankara 1978, s.59.

25 V. Cuinet, La Turquied'Asie, c. 4, Paris 1890, s.721.

26 Henry Van Lennep, *a.g.e.*, s.216

27 Henry Van Lennep, *a.g.e.*, s.217.

altını çizme gereği duyar[28]. Buna ek olarak, Rumları muhtemelen bakır madenini ilk keşfeden ve işlemesini öğrenen ilk topluluk olarak belirtmekte ve bu bölgenin sıkça el değiştirmesi sonucu hâkimiyeti ele geçirenlerin onların bu deneyimlerini kendilerininmiş gibi göstermekten geri durmadıklarının altını çizmektedir. Hiçbir kaynak göstermeksizin Osmanlı tebaası Rumları, bakırı ilk keşfeden ve işleyen bir ırk olarak göstermesi Karadeniz bölgesi gibi farklı etnisitelerin tarih boyunca iç içe geçtiği bir bölge için iddialı olabilecek bir görüş ortaya atmak olduğu kadar propagandist bir yaklaşımı da akıllara getirmektedir.

Lennep, Tokat kalhanesine dair bilgi vermeye devam ederek şunları söyler:

"Ergani ve Oshoon madenlerinde çıkartılan cevher Tokat kalhanesinde tasfiye edilir. Burası kesinlikle ekonomik anlamda büyük avantajlara sahip bir yer. Eğer cevher büyük miktarlarda çıkarılsa bu işletme büyütülüp daha fazla iş üretebilir. Körükleri çalıştıran su iyi miktarda olmasına rağmen yaz aylarının ortasında körükleri çalıştırabilecek kapasitede değil. Su gücü ile çalışan motor yerine başka bir sistemin devreye sokulması daha mantıklı olabilir. Şehrin doğu tarafında yer alan ormanlar kesiliyor, kesilen bu ağaçlar Yeşilırmak'a atılarak şehre kadar ulaşıyor. Bentler tarafından daha ileri gitmesinin önüne geçilerek toplanarak ve kalhane ile hamamın kullanımına veriliyor. Ağaçların ne miktarda kesileceğine dair bir sınırlama mevcut değil. Vergiden muaf tutulan köylüler tarafından bir ücret mukabilinde olmadan kesilmekte."[29]

3. Tokat ve Çevresinde Bulunan Mermer Yatakları

Seyyahımız, Tokat kalhanesinin Osmanlı için arz ettiği önemi bildiğinden olacak bu işletme ile ilgili detaylı ve ilginç olabilecek birtakım gözlemlerde bulunmuş ve bu gözlemlerden yola çıkarak iktisadi anlamda önemli olabilecek tespitlerde bulunmuştur. Lennep'in Tokat'ta dikkatini çeken diğer şey ise Tokat ve civarında bulunan yüksek kalitede mermer taşı olmuştur. Burada bulunan mermer taşlarına dair okuyucuya şu bilgileri vermektedir:

"Tokat ve civarında bulunan mermer çeşitli renkte ve oldukça yüksek kalitedir. Beyaz rengin yanı sıra, mavi, sarı ve kahverengi damarlı, koyu yeşil, ve elma yeşili. Elma yeşili Müslümanlar tarafından dinlerinin sembolü olduğu için saygı duyulan bir renk ve oldukça nadir bulunuyor. Hilafet yeşili renkte olan mermerin çokça olduğu bir yeri biliyorum fakat toprağın yaklaşık 20 feet kadar altında. Bu nokta İstanbul'dan padişahtan gelecek bir fermanla açılabilir. Bu belgede adı geçen miktar silindikten sonra bu meseleyi gizlemek için üzeri toprakla örtülür."[30]

Seyyah görüldüğü üzere Anadolu'nun doğal zenginliklerinin yöneticiler tarafından devletin ve halkın genel refah seviyesini arttırmak gayesiyle kullanılma-

28 Henry Van Lennep, *a.g.e.*, s.217.

29 Henry Van Lennep,*a.g.e.*, s.217.

30 *a.g.e.*, s.225.

dığını ve pek çok zenginliğin ya atıl halde bir şey yapılmadan beklediğini yahut yetersiz teknoloji nedeniyle üst kapasitede verim alabilecek şekilde işletilmediğinden bahsetmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Mevcut bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılacak olursa, Lennep'in Türklerin kişilik özelliklerine dair verdiği ötekileştirici ifadeler bir kenara bırakılırsa, seyyahın Tokat'ın Osmanlı dönemi ulaşım sistemi içinde arz ettiği önem, kentin ekonomik canlığını ortaya koyan çarşı ve pazarları ve en önemlisi Tokat'ın en önemli iş kollarından olan bakırcılık, bakır tasfiye tesisi, önemli bakır madenleri bunların üretim kapasiteleri, bu iş kolunda yaşanan sorunlar ve bunlara yol açan nedenler üzerine bir hayli nesnel bilgiler verdiği söylenebilir. Özellikle, Osmanlı'nın XIX. yüzyılın ikinci yarısında içinde bulunduğu iktisadi vaziyeti Tokat gibi küçük bir Anadolu kenti üzerinden ele alması dikkat çekicidir. Bu bağlamda aslında okuyucu onun gezi notları üzerinden Osmanlı ekonomisinin bütününü de görme şansı yakalamış olmaktadır. Tokat'a belli yüzyıllarda gelen seyyahlar ile karşılaştırma yapıldığında Lennep'in bakır madeni, bakırcılık ve bakır kalhanesine dair daha detaylı olabilecek bilgiler vererek bu iş kolunun Tokat için arz ettiği önem üzerinde durması eserini bu anlamda bizim için değerli kılmaktadır.

Seyahatnameler sadece bir yerin kültür tarihini değil aynı zaman da ekonomik tarihini de anlamamıza yardımcı olabilecek veriler sunan kaynaklar arasındadır. Fakat tüm diğer kaynaklar gibi seyahatnamelerde içlerinde birtakım önyargı ya da yanlış olabilecek bilgiler ihtiva edebilir. Bu nedenle diğer kaynaklarla bu çalışmada yapılmaya çalışıldığı gibi karşılaştırma yapılarak tenkit süzgecinden geçirilerek kullanılırsa bu tür araştırmalara kaynaklık ederek önemli katkılar sağlayabilir.

Kaynakça

Aktüre, S., 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, Ankara 1978, s.59.

Beşirli, M., "İstanbul'a Yapılan Bakır Sevkiyatında Tokat-Samsun Yolunun Ticari Bakımdan Analizi ve Taşımacılık (XVIII. Yüzyıl sonu-XIX. Yüzyıl Başları", Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik II, Samsun 2013, s.72.

Beşirli, M., Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853). Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat, 2005, s.180.

Cerasi, M. M., Osmanlı Kent (Osmanlın İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi), çev. Aslı Ataöv, İstanbul, 1999, s.91.

Cinlioğlu H., Osmanlılar Zamanında Tokat, 3. Kısım, Tokat, 1951, s.205.

Cuinet,V., La Turquied'Asie, c. 4, Paris 1890, s.721.

De Tournefort, J.,Tournefort Seyahatnamesi, ed. StefanosYerasimos, çev. Ali Berktay, İstanbul, 2005, s.

Texier, C., Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, çev. Ali Suat, c. III, Ankara,2002.

Genç, M., "17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", Türklük Araştırma Dergisi, c.III, İstanbul, 1988, s.290.

Hanilçe, M., "Orta Karadeniz Ticaretinin Aktörleri- Tokat Hanlarında Konaklayan Esnaf ve Tüccarlar (1830-1850), Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik (ikinci Kitap), Samsun, 2013, s.1252.

Karal, E.Z., Osmanlı Tarihi, c.VIII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s.456-458.

Lennep, H. John Van. Travels in LittleKnownParts of AsiaMinor, vol I, London, 1870, s.206-233.

Strabon, Coğrafya (Geographika), Kitap XII, Bölüm I-II-III, çev. A. Pekman, İstanbul, 1969, s.559.

Şimşirgil, Ahmet, "XV-XVI. Asırlarda Tokat Şehrinde İktisadi Hayat", Ege Üniversitesi Araştırmaları Dergisi, X, 1995, s.187.

Tavernier Seyahatnamesi, ed. StefanosYerasimos, çecv. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi İstanbul, 2006. Burnaby, F., At Sırtında Anadolu, çev. Fatma Taşkent, İstanbul, 2005.

Tızlak, F., Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.644.

Turan,O., "Selçuklu Kervansarayları", Belleten, c.X, Ankara, 1946, s.188.

Safevî Kaynaklarına Göre Tokat

Namiq MUSALI*

Özet

Şah İsmail'in ve haleflerinin Anadolu'da izledikleri politikalardan ve Osmanlı ile karşılıklı ilişkilerinden dolayı Tokat'la ilgili bilgiler Safevî kaynaklarına yansımıştır. Safevîler döneminde değişik müelliflerin Farsça kaleme aldıkları kroniklerde ve vakayinamelerde Tokat'ta vuku bulan ve Safevî Devleti'ni yakından ilgilendiren olaylara yer verilmiştir. Bu tür tarihî kaynaklar sırasında Gıyâseddîn Hândemîr'in "Habîbü's-Siyer", Bicen'in "Cihângüşâ-yı Hâkân-ı Sâhibkırân", Hasan Bey Rumlu'nun "Ahsenü't-Tevârîh", Kadı Ahmed Kumî'nin "Hulâsatü't-Tevârîh", İskender Bey Münşî'nin "Târîh-i 'Âlemârâ-yı 'Abbâsî", anonim yazarın "Târîh-i 'Âlemârâ-yı Şâh İsma'îl", Muhammed Yusuf Vâleh Kazvînî'nin "Huld-i Berîn", Mirzâ Muhammed Vahîd Kazvînî'nin "Târîh-i Cihânârâ-yı 'Abbâsî" isimli eserlerini örnek olarak gösterebiliriz. Safevî kaynaklarında Tokat'a ilişkin bilgileri üç gruba ayırmak mümkün:

Safevî Devleti'nin kuruluşundan önceki olaylara ilişkin bilgiler (örneğin, Dânişmendîler ve Anadolu Selçukluları zamanının gelişmeleri, Fâtih Sultan Mehmed'le Akkoyunlu Uzun Hasan arasında yaşanan münakaşalar sırasında Tokat'ın durumuna ilişkin haberler);

Safevî – Osmanlı savaşlarının Tokat'a yansımasına ilişkin bilgiler (Ahmed Sultan Kacar ve Nur Ali Halife Rumlu gibi Safevî komutanlarının Tokat bölgesine akınları);

Tokat'taki Celâlî isyanlarına dair haberler (Kara Yazıcı ve Deli Hasan ayaklanması).

Safevî kaynaklarının araştırılması sonucunda, XVI. yüzyılın başlarında Şah İsmail'in Anadolu'da siyasî nüfuzunu genişletme çabaları karşısında Osmanlı'nın hududa yakın bölgelerinden olan Tokat'ın büyük bir stratejik önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Şah İsmail H. 918 / M. 1512 yılında yaptığı bir konuşmada Anadolu'daki Osmanlı topraklarının fethine Tokat'tan başlayacağının altını çizmişti. Çaldıran savaşının ardından durum değişse de Safevîler kendi politikaları doğrultusunda Anadolu'daki gelişmeleri takip etmiş, özellikle de Tokat'taki Celâlî isyanlarıyla yakından ilgilenmişlerdir.

Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu'na sunduğumuz bildiride Safevî kaynaklarının Tokat tarihine ilişkin bilgilerini incelemeyi ve değerlendirmeyi amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Safevî, Celâlî, Şah İsmail, vakayiname*

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; namiq.musali@gmail.com

Giriş

Orta Karadeniz sahil kesimiyle İç Anadolu arasında önemli bir geçit yeri olup Yeşilırmak havzasında yer alan Tokat[1] tarih boyunca önemli olaylara sahne olmuş ve bu nedenle çeşitli kaynaklarda Tokat hakkında bilgilere yer verilmiştir. XVI. yüzyılın başlarında Tokat, Anadolu'da kendi nüfuzunu artırma çabasında olan Safevî Devleti'nin dikkatini çekmiş ve Tokat'la ilgili bilgiler Safevî kaynaklarına yol açmıştır. Bu bilgileri Safevî Devleti'nin ortaya çıkışından önceki olaylar, Osmanlı – Safevî savaşlarıyla ilgili gelişmeler ve Celâlîler isyanına dair haberler diye üç kısımda ele alacağız.

Faydalandığımız başlıca Safevî kaynakları bunlardır:

* Horasanlı tarihçi Gıyâseddîn Hândemîr'in (H. 880-942; M. 1475/76-1535-36) 1521-1524 yıllarında yazdığı ve sonraki yıllarda birkaç kez gözden geçirip eklemeler yaptığı "Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer" isimli genel tarih eseri.
* Bicen isimli bir müellif tarafından 1540-1548 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen ve I. Şah İsmail'in tarihini konu eden "Cihângüşâ-yı Hâkân-ı Sâhibkırân" adlı kitap.
* Kızılbaş Türklerden olan ve Şah Tahmasp'ın korucu birliğinde görev yapan Hasan Bey Rumlu'nun (doğumu: H. 937 / M. 1530-1531) günümüze ulaşmış hâliyle 1405-1578 yıllarının olaylarını içine alan "Ahsenü't-Tevârîh" isimli genel tarih eseri.
* Kumlu Kadı Ahmed b. Şerefeddin el-Hüseyin el-Hüseynî'nin (doğumu: H. 953 / M. 1546) 1592 yılına kadar Safevî tarihini içeren "Hulâsatü't-Tevârîh" isimli eseri.
* I. Şah Abbas'ın ünlü saray tarihçisi olan Türk kökenli İskender Bey Münşî'nin (1560-1634) 1629 yılına kadar getirdiği "Târîh-i 'Âlemârâ-yı 'Abbâsî" isimli eseri.
* Kazvinli Mirzâ Muhammed Tâhir Vahîd'in yazdığı, olayların anlatımının H. 1074 / M. 1663-64 yılına kadar sürdürüldüğü, Safevî Hanedanı'ndan bahseden ve "Târîh-i Cihânârâ-yı 'Abbâsî" adlanan eser.
* İsfahanlı Muhammed Yusuf Vâleh'in yaklaşık H. 1078 / M. 1667-68 yıllarında bitirdiği "Huld-i Berîn" isimli genel tarih eserinin Safevî tarihine ait kısmı.
* H. 1086 / M. 1675-76 yıllarında Azerbaycanlı olduğu ihtimal edilen anonim bir yazar tarafından kaleme alınan ve I. Şah İsmail'in tarihini içeren "Târîh-i Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl" veya "Târîh-i 'Âlemârâ-yı Safevî" diye isimlendirilen eser.

1 A.Açıkel. "Tokat", TDVİA, 41. c., s.219.

Amacımız belli bir dönem içinde Tokat tarihini sistemik bir şekilde incelemek olmayıp Safevî kaynaklarında Tokat'a ilişkin verilmiş bilgileri tanıtmaktan ve değerlendirmekden ibarettir.

1.Safevî Devleti'nin kuruluşundan önce Tokat'ta vuku bulmuş olayların Safevî kaynaklarına yansıması

Safevî kaynaklarını kapsadıkları süre itibariyle genel tarihler ve hanedan tarihleri diye iki kısma ayırmak mümkündür. Genel tarihi konu edinmiş Safevî müelliflerinin eserlerinde XI-XV. yüzyıllarda Tokat'ta vuku bulmuş olaylar hakkında bazı bilgilerle karşılaşıyoruz. Şah İsmail döneminin ünlü tarihçisi Gıyâseddîn Hândemîr H. 480 / M. 1087 yılı civarında, Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'ın ölümünü takiben Bizans imparatorunun Tokat'ı vd. yerleri ele geçirmek için Dânişmend Gazi'ye savaş açtığı ve Dânişmend Gazi'nin ricası üzerine Süleyman Şah'ın oğlu Davud'un yardıma gelerek Bizanslılar'ı yenilgiye uğrattığını, ardından da Konya'da iktidara yükseldiğini anlatır: "Melikşah[2], Tutuş'tan[3] incinip Davud b. Süleyman'ı babasının yerine atadı. Bu sırada Kayser, Dânişmend adlı birinin elinde bulunan Tokat, Kadesya (Amasya?) vs. beldeleri ele geçirmek istedi. Dânişmend İslâm sultanlarından yardım diledi. Davud, Dânişmend'in yardımına koştu ve Kayser'e galip geldi. H. 480 senesinde o, Konya'da saltanat tahtına oturdu"[4]. XIV. yüzyılda yaşamış olan ünlü coğrafyacı ve tarihçi Hamdullah Müstevfî'nin "Târîh-i Güzîde" isimli eserinde de benzeri bilgilere rastlamaktayız: "Sultan (Melikşah) bu hareketi yüzünden kardeşinden (Tutuş'tan) incindi ve Davud b. Süleyman'ın adına ferman verdi (yani onu Anadolu Selçuklu sultanı tayin etti). Davud görevine başladı. Kayser Armanus, Tokat'ı, Amasya'yı, Niksar'ı ve Dânişmendîler'in diğer beldelerini ele geçirmek istediğinde Dânişmend o çevrede bulunan İslâm vilayetlerinin hâkimlerinden yardım diledi. Davud diğer padişahlarla birlikte Kayser'le savaşmaya gitti. Kayser yenilgiye uğradı. Davud 480 yılında Konya'da Kayser saltanatının tahtına oturdu"[5].

Fakat bu hikâyede bazı çelişkiler görülmektedir. Araştırmacılar Dânişmend Gazi'nin Süleyman Şah'tan daha önce, M. 1085 yılında hayata veda ettiği görüşündedirler[6]. Eğer Hândemîr'in bizlere sunduğu bu bilgi doğruysa, o zaman Dânişmend Gazi'nin Süleyman Şah'tan sonra vefat ettiği kanaati ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Süleyman Şah'ın iki oğlunun – Kılıç Arslan'la Davud'un Melikşah tarafından gözaltına alındıkları ve Melikşah'ın M. 1092 yılında hayata veda etmesinin ardından oğlu Berkyaruk tarafından serbest bırakıldıkları, Anadolu Sel-

2 Büyük Selçuklu Sultanı.

3 Anadolu Selçuklu Sultanı Süleyman Şah'ın ölümüne neden olan Suriye Selçuklu Sultanı ve Melikşah'ın kardeşi.

4 Hândemîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn el-Hüseynî. Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer (bâ mukaddime-yi C.Hümâyî). II. c., Tahran, 1333, s.538.

5 Müstevfî, Hamdullah. Târîh-i Güzîde (be ihtimâm-i A.Nevâyî). Tahran, 1364, s.474.

6 A.Özaydın. "Dânişmend Gazi", TDVİA, 8. c., s.469.

çuklu tahtına ise Süleyman Şah'ın oğullarından Davud'un değil, Kılıç Arslan'ın geçtiği bilinmektedir[7]. Ama yine de Hândemîr'in bu bilgileri Süleyman Şah'ın oğullarıyla Dânişmendîler arasında Tokat'ı ve bazı diğer Anadolu şehirlerini korumak üzere Bizans'a karşı bir işbirliğinin kurulduğuna ilişkin ipucu verecek niteliktedir. Meşhur Haçlı liderlerinden Bohemund'un 1100 yılında Malatya'da Dânilmendîler tarafından esir edilip Niksar'da hapsedilmesinin ardından Haçlılar'ın 1101 yılında Bohemund'u kurtarmak, Tokat ve çevresinde bir Haçlı devleti kurmak amacıyla Amasya'ya kadar geldikleri, ancak Merzifon'da Kılıç Arslan tarafından yenilgiye uğratıldıkları bilinmektedir[8]. Hândemîr'in anlattıklarının bu olayla ilgisi olabileceğini düşünüyoruz.

Aynı yazar, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyâseddîn Keyhusrev'in zamanında, sultanın ağabeyi olan Tokat meliki Rükneddin Süleyman'ın Tokat'ta isyan kaldırıp diğer kardeşleriyle beraber başkent Konya üzerine yürüyerek iktidarı ele geçirdiğinden söz etmektedir: "Gıyâseddîn Keyhusrev babasından sonra Konya'da padişahlık tahtına oturdu. Onun ağabeyi olan Tokat hâkimi Rükneddîn Süleyman muhalefet bayrağını yükseltip kardeşlerinin ekseriyetini kendine müttefik yaptı ve büyük bir orduyla Konya'ya yöneldi. Gıyâseddîn Keyhusrev şehire sığındı ve Rükneddîn Süleyman o beldeyi kuşattı. Sonunda iş barışla bitti ve Gıyâseddîn Keyhusrev aman dileyerek Elbistan'a gitti"[9]. Bu olayın M. 1196 yılında gerçekleştiği bilinmektedir: "Sultanın ağabeyi olan Tokat Meliki Rükneddîn Süleyman Şah diğer kardeşlerine karşı üstünlük sağladı ve kalabalık bir ordu ile I. Keyhusrev'in savunduğu Konya'yı kuşattı. Karşı koymanın mümkün olmadığını gören Keyhusrev, istediği yere gitmesine izin verilmesi şartıyla tahtı II. Rükneddîn Süleyman Şah'a bırakmak zorunda kaldı (593/1196)"[10].

Hândemîr'in eserinde Tokat'ın Selçuklu dönemindeki siyasî durumunun yanı sıra kültürel hayatına ilişkin bilgi de bulunmaktadır. Yazar, Mu'îneddîn Pervâne'nin Tokat'ta Şeyh Irâkî lakaplı ünlü mutasavvıf Hemedanlı Fahreddîn İbrahim için bir hânkâh yaptırdığından ve her gün onunla konuşmaya gittiğinden bahsetmiş, fakat Mu'îneddîn Pervâne'yi yanlışlıkla "Rum hâkimi" diye tanımlamıştır: "O zamanlar Rum hâkimi olan Mu'îneddîn Pervâne, Şeyh Irâkî'nin cemaline meftun olup o cenap için Tokat'ta bir hânkâh yaptırmıştı ve her gün onun şerefli mülakatına erirdi"[11]. Anadolu Selçuklu veziri Mu'îneddîn Pervâne (ö.676/1277) tarafından Tokat'ta Şeyh Irâkî için bir hânkâh yaptırılmasına ilişkin bilgilere diğer kaynaklarda da rastlıyoruz: "Vezir Mu'îneddîn Pervâne, onu önce Kayseri'ye davet ederek orada birçok mürit edinmesini sağlamış, daha sonra onun için Tokat'ta bir hânkâh

7 F.Sümer. "Anadolu Selçukluları", TDVİA, 36. c., s.380.

8 A.Karasu. "1101 Haçlı Seferi ve Tokat", Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildiri Özetleri. Tokat, 2014, s.24.

9 Hândemîr, Gıyâseddîn. Târîh-i Habîbü's-Siyer, II. c., s.539.

10 A.Sevim. "Keyhusrev I", TDVİA, 25. c., s.347.

11 Hândemîr, Gıyâseddîn. Târîh-i Habîbü's-Siyer, III. c., s.255; Ricâl-ı Kitâb-ı Habîbü's-Siyer (gerdâverî, mukaddime ve izâfât: A.Nevâyî). Tahran, 1379, s.62.

yaptırarak Tokat'a davet etmiştir. Bu daveti kabul eden Irâkî, Tokat'a gidip adına yaptırılan hânkâhın başına geçerek Moğol hâkimiyetinden uzakta, Pervâne oğullarının hâkimiyeti altındaki Tokat'ta yaşamaya başlamıştır"[12].

Tokat'ın Safevî dönemi öncesindeki tarihi hakkında bilgi veren diğer bir tarihçi de Hasan Bey Rumlu'dur. Hasan Bey Rumlu, Safevî Devleti'ni kuran ve ayakta tutan Türk Kızılbaş oymaklarından Rumlu oymağının mensubu ve resmî devlet görevlisiydi. Onun "Ahsenü't-Tevârîh" isimli eseri genel tarihten bahsetmektedir. Orijinalde 10 veya 12 cilt olduğu bilinen bu eserin sadece son iki cildi zamanımıza ulaşmıştır. Günümüze ulaşan ciltlerden birincisi H. 807-899, ikincisi ise H. 900-985 yıllarının olaylarını kapsamaktadır. "Ahsenü't-Tevârîh"-de Tokat'ın Fâtih Sultan Mehmed dönemindeki durumu hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır.

Hasan Bey Rumlu H. 863 / M. 1458-59 yılının olaylarını içinde Fâtih'in Trabzonu fethettikten sonra Tokat'a gelişini böyle anlatmaktadır: "Trabzon'u güvenilir hizmetkârlarına havale ederek Canik vilayeti yolundan Tokat şehrine döndü. Ama yolların ve geçitlerin zor olmasından, otların zararından ve tehlikelerden dolayı muzaffer sultanın askerlerinin binek hayvanlarına çokca kayıplar yüz verdi"[13]. Fakat burada kronolojik bir hatanın olduğu söz konusudur. Çünkü Trabzon'un Fâtih tarafından 1458-59 yılında değil, 15 Ağustos 1461 tarihinde alındığı iyi bilinmektedir[14].

Yazar, iki Türk hükümdarı olan Akkoyunlu Padişahı Uzun Hasan'la Osmanlı Sultanı Fâtih Sultan Mehmed arasında 1472-1473 yıllarına denk gelen savaşla ilgili Tokat'taki gelişmelere yer vermiştir. Hasan Bey Rumlu, H. 876 / M. 1571-72 yılının olayları içinde Fâtih'in Karaman'ı ele geçirmesine kızan Uzun Hasan'ın kendi kuvvetlerini Tokat'ı yağmalamak üzere gönderdiğinden söz etmektedir: "Bu yüzden de Hasan Padişah cahilce bir hiddete kapılarak düşünmeden ahdini bozup, okçu Türkmenler'den ve kan içen zalimlerden oluşan büyük bir orduyu o ordunun ileri geleni ve o ülkenin büyüğü olan Musullu Bektaş'ın oğlu Emir Bey'le birlikte Tokat şehrine baskın yapmaya gönderdi. Onlar o şehirde ve vilayette soygun ve yağmaya başladılar.

Beyit
Her taraftan mal ve eşya yağmalamaktan dolayı,
Sitem kartalını kanatlandırdılar.

Soygun ve yağma ettikten, vilayeti dağıttıktan sonra o şehrin ahalisinin evlerine cehennem ateşi saldılar.

12 İ.Kunt. "Sadruddîn-i Konevî'nin üç halifesi: Fahruddîn-i Irâkî, Mueyyidüddîn-i Cendî ve Saîdüddîn-i Fergânî", Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, yıl: 2013, sayı: 9, s.186.

13 Rumlu, Hasan Bey. Ahsenü't-Tevârîh (tashîh-o tahşiyye: A.Nevâyî). I. c. Tahran, 1389, s.592-593.

14 R.Kılıç. "Fâtih devri (1451-1481) Osmanlı – Akkoyunlu ilişkileri", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl: 2003/1, sayı: 14, s.100.

Bu fesadın haberleri Sultan Bayezid'in kulağına ulaştıkta Amasya şehrinden çıkıp onların üzerine yürüdü ve bu konuda babası Sultan Mehmed'e haber gönderdi. Emir Bey, Sultan Bayezid'in gelişine ilişkin haber aldığında geri dönerek Diyarbakır'a yöneldi"[15].

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan bir fetihnameye göre Akkoyunlu ordusunun Tokat'ı tahribi Ağustos 1472 tarihinde meydana gelmiştir[16].

Akkoyunlu ordusunun Tokat'a saldırışı iki hükümdar arasında savaşı körükleyen en önemli olaylardan biridir. Hasan Bey Rumlu kendi eserinde her iki hükümdarın Tokat olayına yaklaşımına yer vermiştir. O, Tokat olayının Uzun Hasan'ın cesaretlenmesine sebebiyet verdiğini ifade etmektedir: "Hasan Padişah gururunun çokluğuna, devletinin kudretine, kolunun kuvvetine, cesaretine ve yiğitliğine beslediği itimat yüzünden Tokat'ın ve çevresinin soygun ve yağma edilmesinden sonra Sultan'ın memleketine zarar vermeye ve müdahele etmeye başladı"[17]. Diğer taraftan yazar bu saldırının Fâtih'i kesin bir önlem almak için harekete geçirdiğini ve bu hareketliliğin iki hükümdar arasında meydan savaşıyla sonuçlandığını belirtmektedir: "Tokat şehrinin tahribi haberi Sultan Mehmed'e ulaştıkta dergâh emirleri ve saray adamlarıyla meşveret etti. Onlar arz ettiler ki mülk yumurtasını inat ve nifak ehlinin muhalefetinden amansız kılıç sayesinde korunması için harp tedbiri almak ve savaş araç gereçlerini tertip etmek gerekiyor. İşte bu yüzden Sultan ordusunu tertip etmekle meşgul oldu"[18].

Çağdaş araştırmacıların Akkoyunlular'ın Tokat'a saldırışı ve onun sonuçlarıyla ilgili görüşleri Hasan Bey Rumlu'nun yorumuyla bağdaşmaktadır: "Fâtih Sultan Mehmed devrinde Tokat, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın ordusu tarafından büyük bir yıkıma uğradı... 1473 Otlukbeli Savaşı'nda Osmanlılar'ın kazandığı zafer bu tahribe iyi bir cevap oldu"[19].

XV. yüzyılın ikinci yarısında ve XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın doğu sınırındaki önemli bölgelerden biri olan Tokat, Fâtih ve Uzun Hasan zamanında Osmanlılar ve Akkoyunlular gibi iki büyük Türk hanedanının savaşına sebebiyet veren etkenlerden olduğu gibi, Fâtih'in torunu Sultan Selim'le Uzun Hasan'ın torunu Şah İsmail döneminde de Osmanlılar'ın Safevîler'e karşı mücadelesini tetikleyen faktörlerden birini oluşturmuştur.

2.Safevî – Osmanlı savaşları sırasında Tokat'ın durumu

1501 yılında Erdebilli Safevî şeyhleri soyundan gelen ve Akkoyunlu Uzun Hasan'ın da kızının oğlu olan Şah İsmail Tebriz'de Azerbaycan tahtına otura-

15 Rumlu, Hasan Bey. Ahsenü't-Tevârîh, II. c., s.756.

16 R.Kılıç. "Fâtih devri (1451-1481) Osmanlı – Akkoyunlu ilişkileri", s.105.

17 Rumlu, Hasan Bey. Ahsenü't-Tevârîh, II. c., s.757.

18 Rumlu, Hasan Bey. Ahsenü't-Tevârîh, II. c., s.761.

19 A.Açıkel. "Tokat", TDVİA, 41. c., s.220.

rak Safevî Devleti'ni kurdu. Başkenti Tebriz ve merkezi Azerbaycan olan Safevî Devleti tamamen Türk Kızılbaş oymaklarının askerî gücüne dayanmaktaydı. Kısa bir süre içinde Şah İsmail Fırat ve Ceyhun ırmakları arasındaki geniş toprakları kendi hâkimiyeti altına almayı başardı. Doğu hudutlarında güçlü ve iddialı bir imparatorluğun ortaya çıkması ve ayrıca Safevî Hanedanı'nın Anadolu'daki Alevi Türkmenler arasında çok sayıda yandaşlarının olması Osmanlı Devleti'ni tedirgin etmekteydi. Özellikle de Trabzon hâkimi olan Şehzade Selim bu durumdan endişe duymakta ve babası Sultan II. Bayezid'in izni olmaksızın zaman zaman Doğu Anadolu'daki Safevî topraklarına, bilhassa Erzincan'a saldırılar düzenlemekteydi. Safevî Devleti'nin Doğu Anadolu'daki yöneticisi ve Şah İsmail'in eniştesi olan Diyarbakır beylerbeyi Ustaclu Muhammed Han, 1508-1509 yıllarında Şehzade Selim'in gerçekleştirdiği saldırılara cevap olarak kardeşi Kara Han'ı 10-12 bin kişilik suvari orduyla Osmanlılar'ın Erzincan taraflardaki sınır bölgelerine akın yapmaya gönderdi. Muhammed Han kardeşine oraları bir daha imar edilemeyecek şekilde yakıp yıkmayı, fakat Şehzade Selim'le karşılaşmaktan kaçınarak operasyonu çabucak bitirip geri dönmeyi emretti. Anonim bir Safevî müellifinin belirttiğine göre "O hududun adamları Kızılbaşlar'ın kılıcının korkusundan kadınlarının ve çocuklarının ellerini tutup dağlardaki kalelere gittiler ve onların mallarını, eşyalarını, yılkılarını ve sürülerini Kızılbaşlar ele geçirdiler". Bu akın sırasında Kara Han kendine bağlı komutanlardan Ahmed Sultan Kacar'ı 6 bin kişilik birlikle Tokat geçidine kadar yerleri yağmalamaya gönderdi. 15 gün süren bu operasyon sonucunda Safevî askerleri atlardan, ineklerden, koyunlardan ibaret büyük ganimetlerle, oğlanlardan ve kızlardan ibaret esirlerle geri döndüler[20]. Böylece Safevî ordusunun Tokat istikametinde ilk akını gerçekleşmiş oldu. Safevî askerleri Tokat'ın köylerini yağmaladılar. Bu dönemde bölgedeki Safevî – Osmanlı sınırı Sivas'ın Suşehri mıntakasından geçiyordu[21].

H. 918 / M. 1512 yılında Osmanlı Devleti'nde iç karmaşların çıktığını öğrenen Şah İsmail kendi komutanlarından Rumlu Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya gönderdi. Amacı oradaki yandaşlarını toparlayıp örgütleyerek Osmanlı'ya karşı harekete geçmekti. Nur Ali Halife bir bilgiye göre Şebinkarahisar'a, diğer bir bilgiye göre ise Koyluhisar'a vardığında Anadolu'daki Safevî yandaşlarından yaklaşık 3-4 bin atlı kendi aileleriyle beraber ona katıldılar. Onlardan cesaret alan Nur Ali Halife, Osmanlı topraklarının içine ilerledi. Osmanlı komutanlarından Faik Bey üç bin kişilik suvari birliğiyle onların karşısına çıktı. "Tokat mevkiinde iki ordu birbiriyle karşı karşıya gelerek savaşa başladılar. Sonunda Halife galip geldi. Rumîler (Osmanlı askerleri) savaş meydanından kaçış vadisine koştular. Gazilerin ve sufilerin (Safevî savaşçılarının) eline çok sayıda mallar geçti. Şehir ahalisinden bazıları Halife'nin huzuruna gelerek şeref buldular ve şehirde İsken-

20 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl (bâ mukaddime-yo tashîh-o ta'lîk-i A.M.Sâhib), Tahran, 1349, s.240-242; 'Âlemârâ-yı Safevî (be kûşiş-i Y.Şükrî), Tahran, 1350, s.158-159.

21 Faruk Sümer, Safevî Devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü. Ankara, 1999, s.38.

der Şanlı Hakan'ın (Şah İsmail'in) adına hutbe okudular. Bu yüzden de Halife onlara zarar vermeyip Ayna Pazarı'na[22] yöneldi ve oradan geçerek Kazçayırı'nda (Kazova'da) dayandı. Burada Sultan Bayezid'in oğlu Sultan Ahmed'in oğlu Sultan Murad 10 bin kişiyle Sultan Selim'in ordusundan firar ederek Halife'ye katıldı. İyi baht sahibi olan o iki kişi birbiriyle ittifak hâlinde Tokat şehrine yollandılar. Bu defa şehir ahalisi muhalefet etti. Gaziler şehri yakıp Niksar şehrine yöneldiler. Sultan Murad, Halife'den ayrılıp İskender Şanlı Hakan'ın dergâhına yollandı. Halife gazilerin bir grubunu Hasanlı oymağını yağmalamaya gönderdi. Onlar bu işi yerine getirip sonsuz mallar ve yeni zaferlerle Halife'nin ordusuna döndüler. Halife Erzincan'a yöneldi"[23].

"Cihângüşâ-yı Hâkân"da Nur Ali Halife'nin Faik Bey'i yendikten sonra Tokat üzerine geldiği zaman Tokat ahalisinin telaşa kapılarak şehirde Şah İsmail adına hutbe okuttuktan sonra görkemli hediyelerle Nur Ali Halife'yi karşılamaya çıktıkları anlatılmaktadır. Aynı kaynakta Nur Ali Halife'nin Şehzade Murad'la beraber ikinci kez Tokat'a yürüdüğü sıralarda şehir halkının karşı koyması üzerine şehiri zorla alarak ateşe verdikleri ve bu olaydan dolayı o diyarın ahalisinin büyük zarar gördüğü ifade edilmiştir[24].

Böylece kaynaklar 1512 yılında Tokat bölgesinde önemli gelişmelerin yaşandığına tanıklık yapmaktadırlar. Bu bilgiler Nur Ali Halife'nin Faik Bey önderliğindeki Osmanlı ordusunu yendikten sonra hiçbir direnişle karşılaşmadan Tokat'ı ele geçirip orada Şah İsmail'in adına hutbe okuttuğunu, Amasya'da çıkardığı isyan başarısız olunca firar etmek zorunda kalan Şehzade Murad'ın Kazova'da Nur Ali Halife'ye katıldığını, bu kez Tokat şehrinin direniş gösterdiği için yakılıp yıkıldığını, ayrıca Niksar ve çevresinin de Safevî akınlarından zarar gördüğünü ortaya çıkarmaktadır. Tokat'ın işgali sırasında Şah İsmail'ın adına hutbe okutulması olayı Nur Ali Halife'nin yürüttüğü operasyonun Osmanlı topraklarına yönelik sıradan bir akın olmadığını göstermektedir. Aslında bu harekat, Safevîler tarafından Anadolu'daki Osmanlı hâkimiyetine son verme girişimiydi[25].

Sahip olduğu stratejik konuma göre Tokat, Şah İsmail'in Anadolu'daki işgal plânlarında önemli bir yere sahipti. Safevî Şahı Osmanlı'ya karşı plânladığı büyük taaruzu Tokat'tan başlatmak niyetindeydi. Amcası Sultan Selim'den kaçan Şehzade Murad İsfahan'da Şah İsmail'le buluştuğu zaman Şah ona gelecek sene

22 Tokat ilinin Pazar ilçesi. Bazı Safevî kaynaklarında bu yerin ismi Adine Pazarı şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca Kaz Çayırı yerine bazı eserlerde "Gâr-ı Cebrî" (Cebrî mağarası) ve "Hâne-yi Câbirî" (Câbirî'nin evi) diye yazılmıştır (bkz.: G.Server. Târîh-i Şâh İsmâ'îl; tercüme: M.B.Ârâm, A.Gaffârî-ferd. Tahran, 1384, s.92; 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, s.190).

23 Rumlu, Hasan Bey. Ahsenü't-Tevârîh, II. c., s.1068-1069. Ayrıca bkz.: Cihângüşâ-yı Hâkân (Târîh-i Şâh İsmâ'îl). Mukaddime ve peyvesthâ: A.Muztarr. İslâmâbâd, 1986, s.475-478; el-Kumî, Kadı Ahmed b. Şerefeddin el-Hüseyin el-Hüseynî. Hulâsatü't-Tevârîh (tashîh: İ.İşrâkî). I. c. Tahran, 1383, s.124; İsfahânî, Muhammed Yusuf Vâleh. Huld-i Berîn (be kûşiş-i M.H.Muhaddis). Tahran, 1372, s.233; Sümer, Safevî Devletinin kuruluşu, s.34-35.

24 Cihângüşâ-yi Hâkân, s.476,478.

25 R.Savory. "The Consolidation of Safavid Power in Persia", Der Islam, band. 41, Berlin, 1965, p.84.

ilkbahar başlarında Tebriz'de orduyu topladıktan sonra Osmanlı üzerine yürüyeceğini ve Tokat'tan başlayarak Üsküdar'a kadar Osmanlı'nın Anadolu'daki tüm topraklarını fethedeceğini söylemişti. Ayrıca Şah, Osmanlı'nın Anadolu'daki topraklarını fethettikten sonra oranın idaresini Şehzade Murad'a vereceğini açıklamıştı[26]. Fakat Sultan Selim'in rakiplerini ortadan kaldırarak iç kargaşalara son vermesi, Şehzade Murad'ın ani ölümü ve Özbekler'in Horasan'a saldırması 1513 yılının ilkbaharında Şah İsmail'in Anadolu'ya değil, Horasan'a sefer etmesine neden oldu[27]. Buna karşılık Sultan Selim iktidarını kuvvetlendirdikten sonra hazırlıklarını tamamlayarak 1514 yılında Şah İsmail'e karşı sefere çıktı ve Çaldıran savaşında onu yenmeyi başardı. Safevî kaynakları Sultan Selim'in bu sefer için Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinin yanı sıra Tokat'taki askerî birlikleri de yanına aldığını belirtmektedirler[28]. Böylelikle Safevî komutanlarından Ahmed Sultan Kacar'ın Tokat yöresine akınının ve Nur Ali Halife'nin iki kez Tokat şehrini ele geçirmesinin ardından Safevî ordusunun dördüncü kez, fakat bu defa Şah İsmail önderliğinde Tokat'a yürümesine yönelik plân gerçekleşmedi.

Gerek 1472 yılında Akkoyunlu ordusunun, gerekse de 1512 yılında Safevî birliklerinin saldırıları sonucunda büyük zarara uğrayan Tokat şehrinin nüfusunun muhtemelen bu olayların doğrudan etkisiyle azaldığı görülmektedir. Nitekim şehir nüfusu 1455 yılında 12300 kişi olduğu hâlde, 1485 yılında 7290 kişiye, 1520 yılında ise 6390 kişiye düşmüştür[29]. Bir zamanlar Akkoyunlu ordusunun Tokat'ı tahrip etmesi Fâtih'in Uzun Hasan üzerine yürümesine sebebiyet verdiği gibi Kızılbaş savaşçılarının Tokat'ı yakıp yıkması da Sultan Selim'in Şah İsmail üzerine sefer düzenleme kararı alması için tetikleyici olaylardan biri olmuştur. Safevî tarihçileri bile Sultan Selim'in Safevîler'e savaş açmasının nedenlerinden biri olarak Tokat olaylarını göstermektedirler: "Diğer sebep Rumlu Nur Ali Halife'nin o diyarda çokca dağıntılar yapıp Tokat'ı yakmasıydı. Bu hadiseler onu (Sultan Selim'i) savaşa sevketti"[30]. Safevî müverrihlerinden Muhammed Yusuf Vâleh İsfahânî, Sultan Selim'i savaşa sevkeden sebepleri sıralarken böyle der: "O kibirli mağrurun (Sultan Selim'in) kavga ve fitne ateşini körükleyen diğer bir sebep İskender Şanlı Hakan'ın (Şah İsmail'in) fermanı üzerine Rumlu Nur Ali Halife'nin ihlas nişanlı sufileri toplamaktan dolayı Rum diyarına giderek o hududa ve o ülkeye vardıktan sonra daha önce zikrettiğimiz şekilde Tokat şehrini kahır ve gazab aleviyle yakması ve o diyarda çokca yıkımlar gerçekleştirmesiydi"[31].

26 'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl, s.509-510; 'Âlemârâ-yı Safevî, s.470-471.

27 N.Musalı. I. Şah İsmail'in hâkimiyeti ("Târîh-i Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl" eseri esasında). Bakü, 2011, s.242-243.

28 Cihângüşâ-yı Hâkân, s.490.

29 A.Gürbüz. "XVI-XVII. yüzyıllarda Tokat kalesi", Tokat Sempozyumu - Bildiriler. Tokat, 2012, I. c., s.145.

30 Rumlu, Hasan Bey. Ahsenü't-Tevârîh, II. c., s.1081; el-Kumî, Kadı Ahmed. Hulâsatü't-Tevârîh, I. c., s.129.

31 İsfahânî, Muhammed Yusuf Vâleh. Huld-i Berîn, s.233.

Fakat bölgede Safevî etkisi bir süre daha kalmaya devam etti: "Çaldıran Zaferi (1514) Şah İsmail'in tesirini azaltmakla birlikte tamamen ortadan kaldıramadı. 1519'da Bozoklu Şeyh Celâl adında bir kişi mehdilik iddiasıyla Tokat civarında isyan edince bundan sonraki isyanlar, hangi gaye ile ve ne türden olursa olsun, halk arasında onun adına nisbetle Celâlî sıfatıyla anılmaya başlandı"[32].

Arşiv belgelerine dayanan F.Sümer bu dönemde Osmanlı topraklarında Kızılbaşlık faaliyetlerinin en fazla Amasya-Tokat bölgesinde görülmekte olduğunu tespit etmiştir[33]. Bölgedeki Safevî yandaşlarının 1512'de Nur Ali Halife harekatına, 1519'da Celâlî isyanına katıldıkları[34] ve Tokat ahalisinden çok sayıda insanın buradan göç ederek Safevî Devleti'ne gittikleri bilinmektedir[35].

Safevî kaynaklarından anlaşıldığı üzere 1548 yılında Osmanlılar Safevî sınırında bulunan Kars kalesini tamir etmek için Amasya, Sivas, Akşehir[36], Erzincan, Bayburt, Kemah, Tercan, Erzurum vs. gibi yerlerin yanı sıra Tokat'tan da işçiler getirmişlerdi. İnşaata getirilmiş işçilerin toplam sayısı yaklaşık 4-5 bini buluyordu. Fakat 21 Receb 955 / 26 Ağustos 1548 tarihinde Safevî hükümdarı Şah Tahmasp'ın oğlu İsmail Mirzâ ile Gökçe Sultan Kacar'ın komuta ettikleri Safevî ordusu buraya saldırarak muhafızlar ve diğer işçilerle beraber Tokatlı işçilerin de tamamını katletmişlerdi[37].

Safevî tarihçileri Kanunî Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) Anadolu'nun en önemli şehirleri sırasında Tokat'ın ismini zikretmektedirler[38].

3.Tokat'ta Celâlî isyanı

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Safevî – Osmanlı savaşları dışında kaldığından dolayı bir süre Safevî kaynaklarında anılmamasına rağmen XVII. yüzyılın başlarında gelişen olaylar nedeniyle Tokat yeniden Safevî tarihçilerinin gündemine geri dönüyor.

H. 1017 / M. 1608-09 yılına denk gelen Türk takviminin Piçi Yılı'nda Osmanlı'ya karşı isyan etmiş 15 bin Celâlî Safevî Devleti'ne sığınıyor. Safevî tarihçilerinin bu olaydan dolayı Anadolu'daki Celâlî harekatına ilgisi artıyor ve onlar bu ayaklanmaların tarihine yer veriyorlar. Bu yüzden yine de Safevî kaynaklarında Tokat'ın ismine rastlıyoruz. Mirzâ Muhammed Tahir Vahîd Kazvinî kendi eserinin

32 M.İlgürel. "Celâlî isyanları", TDVİA, 7. c., s. 252.

33 F.Sümer. Safevî Devletinin kuruluşu, s.79.

34 F.Sümer. Safevî Devletinin kuruluşu, s.34-35,73.

35 F.Sümer. Safevî Devletinin kuruluşu, s.18, 39, 43, 44, 50, 71, 158, 166.

36 Akşehir – Sivas ilinin Suşehri ilçesine bağlı bugünkü Akşar köyü.

37 Rumlu, Hasan Bey. Ahsenü't-Tevârîh, III. c., s.1320; el-Kumî, Kadı Ahmed. Hulâsatü't-Tevârîh, I. c., s.330; Türkman, İskender Bey Münşî. Târîh-i 'Âlemârâ-yı 'Abbâsî (müellif-i mukaddime ve gerdâverende-yi fihrist: İ.Afşar). I. c. Tahran, 1382, s.72.

38 Rumlu, Hasan Bey. Ahsenü't-Tevârîh, III. c., s.1449; el-Kumî, Kadı Ahmed. Hulâsatü't-Tevârîh, I. c., s.459.

"Celâlîler'in ahvâlinin zikri" diye isimlendirdiği bölümüne Kara Yazıcı'nın Tokat'taki isyanı ile başlıyor: "Bu hikâyenin ayrıntısı böyledir: Sultan Murad'ın oğlu Sultan Mehmed'in zamanında Kara Yazıcı nâmıyla meşhur olan bir şahıs Amasya ve Tokat hududunda baş kaldırdı ve fermana boyun eğmedi. Başsız ayaksız adamlardan oluşan kalabalık bir grup onun başına toplandı. O, bir müddet yol kesmek ve serserilik yapmakla geçindikten sonra öldü. Onun ölümünün ardından kardeşi bu işi üstlenerek son derece kuvvet ve iktidara ulaştı. Yaptığı ayaklanma ve çıkardığı karmaşalar sırasında defalarca paşalarla çarpıştı. Önce yenilgiye uğrasa da, ikinci kez galip geldi. Kendi üstünlük bayrağını yükseltti ve sonunda bu davranışlarının kan dökülmesine ve fesada yol açtığını görüp pişman oldu. Rum Hünkar'ının mensuplarından rica etti ki, Frenk sınırında kendisine yöneticilik görevi versinler ve böylece ömrünün geri kalanını kafirlere karşı gaza etmeye adasın. Onun isteği kabul edildi. Fakat o hududa doğru yola çıkarken Celâlîler'in bir bölümü ondan ayrıldı ve o, yola çıktı. Gemi ile yolculuk yaptığı sırada hayata veda etti"[39].

I. Şah Abbas'ın (1587-1629) ünlü saray tarihçisi İskender Bey Münşî kendi eserinin II. cildinde bu olaylara "Celâlîler'in ahvâlinin zikredilmesi, onların Rûmîler'le savaşının ve o tabakanın bir grubunun Şah'ın (Şah Abbas'ın) saadetli dergâhına gelişinin anlatılması" adlı bölümünde geniş bir şekilde yer vermiştir. Onun anlatımına göre Celâlîler harekatı ilk olarak Sultan Murad'ın oğlu Sultan Mehmed Han zamanında Amasya ve Tokat hudutlarında "Rum'un aşağı dereceli yazarlarından olan" Kara Yazıcı tarafından başlatılmıştır. Kendi adamlarıyla birlikte devlete karşı ayaklanan ve ticaret yollarını kesen bu şahıs kendi cömertliği ve yiğitliğiyle nâm salarak başına levendlerden ve sefillerden oluşan 4-5 bin kişilik bir kuvvet toplamayı başardı.

Kara Yazıcı doğal eceliyle vefat ettikten sonra onun kardeşi Hasan Bey harekatın başına geçti. O da Yazıcı lakabıyla tanındı. Hasan'ın önderliğinde Celâlî ayaklanması daha ileri boyutlara geldi. Önceleri Padişah'ın devlet erkânı ve beylerbeyiler bu ayaklanmaya önem vermedikleri hâlde şimdi önlemler almak zorunda kaldılar. Kara Yazıcı'dan farklı olarak Hasan tüccarlara karşı daha az saldırılar düzenliyor ve esas gücünü devlet adamlarına ve askerlere karşı mücadeleye sarfediyordu. Devlet adamlarını öldüren ve onların mallarını yağmalayan Celâlîler artık tüccarlarla anlaşmayı ve onlardan aldıkları bahşişlerle yetinerek kervanlara zarar vermemeyi tercih ediyorlardı. Harekatın yaygın olduğu bölgedeki Osmanlı idarecileri ve paşaları can güvenliklerinin olmadığını gördüklerinden kalelere kapanmak zorunda kalmışlardı. Bölge halkı ise Celâlîler'e itaat ediyordu. Hasan'ın savaşçılarının sayısı 10-15 bin kişiye ulaşmıştı.

Bir keresinde emirler ve paşalar birlik olarak Hasan'ın üzerine yürüseler de Celâlîler onları ağır bir yenilgiye uğratmış ve çok sayıda ganimetler ele geçirmişlerdi. Bu olayın ardından Osmanlı Devleti muteber paşalardan olan Husrev

39 Kazvînî, Mirzâ Muhammed Tâhir Vahîd. Târîh-i Cihânârâ-yı 'Abbâsî (mukaddime, tashîh ve ta'lîkât: Seyyid Saîd Mîr Muhammed Sâdık). Tahran, 1383, s.170.

Paşa'nın komutasında yeniçeri ve kapıkullarından oluşan bir orduyu payitahttan Hasan'ın üzerine gönderdiyse de yine başarılı olamadı. Celâlîler bu orduyu da yenilgiye uğrattılar. Husrev Paşa Malatya'ya kaçtı. Bu zaferden sonra Hasan Yazıcı kendi idarî teşkilatını kurmaya çalışarak adamlarından emirler ve bölükbaşılar tayin etmeye başladı.

Bu kez Osmanlı Devleti Kanunî Sultan Süleyman döneminde başvezir olmuş Mehmed Paşa'nın oğlu olan ve Bağdad beylerbeyi görevinde bulunan, en seçkin paşalardan biri sayılan Hasan Paşa'yı Celâlî isyanını bastırmak için Tokat'a göndermeyi karara aldı. Erzurum'un, Erzincan'ın ve o huduttaki diğer yerlerin hâkimleri ve paşaları, İrevan beylerbeyi Şerif Paşa ile birlikte bu seferde ona eşlik etmeleri konusunda talimat aldılar. Hasan Paşa kendine katılmış olan birliklerle beraber hızlı bir şekilde Tokat üzerine yürüdü. Hasan Yazıcı önceleri kazandığı zaferlerden dolayı kapılmış olduğu gurur nedeniyle kendisi savaşa girmeyip emirlerini ve bölükbaşılarını Osmanlı ordusuyla savaşmaya gönderdi. Tokat civarında vuku bulmuş savaşta Hasan Paşa galibiyet elde etti ve Celâlîler'i bozguna uğrattı. Ordusunun yenilgisi haberini alan Hasan Yazıcı Tokat'ta kalmış olan savaşçılarıyla birlikte Osmanlı ordusu üzerine yürüdü. Fakat biraz çarpıştıktan sonra kuvvetinin yetmediğini görüp savaş alanından kaçtı ve 3-4 bin adamıyla dağlara çekildi. Hasan Paşa tam bir zafer elde ettiğini düşünerek muzaffer bir şekilde Tokat şehrine girdi ve Celâlîler'den endişe etmeye gerek duymadı.

Dağlarda kaldığı günlerde savaşçılarını tekrar başına toplayan Hasan Yazıcı gizli bir şekilde Tokat'a adamlarını göndererek Hasan Paşa'nın seçkin adamlarıyla beraber kale içinde kaldığını, diğer askerlerinin ise şehire dağıldığını, hepsinin gaflet içinde olduğunu ve işret yaptıklarını öğrendi. Tokat'taki durumu iyice öğrenen Hasan Yazıcı 7 bin kişilik ordusuyla harereke geçti. Onlar yolda iken Hasan Paşa'nın ve ordusunun yüklerini, mallarını ve ailelerini Tokat'a doğru götürmekte olan ve bin kişilik askerî birlik tarafından muhafaza edilen kafileyle karşılaştılar. Kafileyi basan Celâlîler askerleri öldürerek hayli ganimetler ele geçirdiler. Bunun ardından Hasan Yazıcı hızlı bir şekilde Tokat'a hamle etti. Şehirdeki Osmanlı askerleri şaşkın bir duruma düşerek kaçıp dağıldılar. Hasan Paşa ise bir grup adamıyla beraber Tokat'ın iç kalesine sığındı. Celâlîler kalenin etrafını sardılar. Kuşatma sırasında açılan bir tüfek ateşi sonucunda Hasan Paşa hayatını kaybetti. Hâl bölye olunca onun adamları kaleyi Celâlîler'e teslim ettiler. Yazıcı, Hasan Paşa'nın cesedini ibret olsun diye kale kapısından astırdı.

"Böylece Tokat kalesi yeniden Yazıcı'nın eline geçti ve o, orayı kendine sığınak yaptı". Bazıları son derece gururlu olan Hasan Paşa'nın bu yenilgiyi hazmedemeyip kendini zehirlediğini ve daha sonra Yazıcı'nın onun bedenini astırdığını söyleseler de, İskender Bey Münşî bunun güvenilir bilgi olmadığı kanaatini ifade etmiştir.

Bu zaferden bir süre sonra Hasan Yazıcı döktüğü kanlardan ve yaptığı işlerden pişman olarak Rum Padişahı'ndan bağışlanmasını rica etti ve kafirlere karşı

savaşarak günahlarını affettirmek istediğini belirtti. Hasan Yazıcı'nın ayaklanması karşısında zor durumda kalan Osmanlı Devleti bu fırsatı iyi değerlendirerek onu Frenk sınırındaki Rumeli vilayetinde bir bölgeye yönetici tayin etti. Payitahttan onun için hilat ve topuz hediye olarak gönderildi ve Padişah'ın ona merhamet ettiği cevabı geldi. Yandaşlarının bir kısmı ondan ayrılsa da Hasan Yazıcı Rumeli'ye giderek iki üç sene Frenkler'le savaştı ve sonunda İskender Bey Münşî'nin bir kişiden duyduğuna göre denizde kafirlerle savaşa gittiği sırada gemide iken vefat etti[40].

Safevî tarihçilerinin Celâlî ayaklanmalarının Tokat'a yansımasına ilişkin bilgileri ana hatlarıyla çağdaş araştırmalarla bağdaşmaktadır: "XVI. yüzyılın ikinci yarısında Tokat ve çevresi zaman zaman Safevîler'in tahrik ettiği eşkıyanın, suhte ve Celâlî ayaklanmalarının ortaya çıkardığı sıkıntılara mâruz kaldı. Önemli Celâlî liderlerinden Kara Yazıcı Abdülhalim, 1601'de Tokat yöresini yağmaladıktan sonra Sokulluzâde Hasan Paşa'nın takibinden kurtulmak için Canik dağlarına çekildi. Hasan Paşa, Tokat'a gelerek burayı hareket merkezi yaptı. Ertesi yıl Kara Yazıcı'nın ölümüyle yerine geçen kardeşi Deli Hasan, Tokat'a baskın yaparak Hasan Paşa'yı burada şehid ettikten sonra geri çekildi. Ardından Kalenderoğlu, Tokatlı Ağaçtan Pîrî, Uzun Halil, Kara Said gibi Celâlî eşkıyasının Tokat ve çevresine çok büyük zararları dokundu. Nihayet Kuyucu Murad Paşa, Celâlî isyanlarını bastırmakla görevlendirildiğinde 1609'da Tokat'a uğradı"[41]. Tokat'taki Celâlî isyanıyla ilgili Osmanlı kaynaklarında yeterince bilgilerin olmasına rağmen Mirzâ Muhammed Tâhir Vahîd Kazvînî'nin ve İskender Bey Münşî'nin konuyu anlatımı bu olayın Safevî tarihçilerince nasıl değerlendirildiğini ve nasıl gözlemlendiğini öğrenmek açısından önem arz etmektedirler.

Safevî döneminde Tokat'taki Celâlî harekatı sadece yazılı kaynaklara değil, "Köroğlu" destanının Azerbaycan'da yaygın olan versiyonuna da yansımış, âşıklar tarafından söylenmiş, diller ezberi olmuştur. Destanın Azerbaycan versiyonunun "Hamza'nın Kırat'ı aparmağı" adlı boyunda Hasan Paşa'nın emriyle Hamza'nın Çamlıbel'e giderek Köroğlu'nun Kırat isimli atını kaçırıp Tokat'a götürmesinden ve Köroğlu'nun Tokat'a gelerek Hasan Paşa'nın adamlarıyla mücadele sonucunda Kırat'ı kurtarmasından bahsediliyor[42].

Sonuç

Anadolu'nun güzide şehirlerinden Tokat, XVI-XVII. yüzyıllarda Safevî tarihçilerinin dikkatini çekmiş ve onların Farsça yazdıkları eserlerde Tokat tarihi konusunda bilgiler yer almıştır. Genel tarihten bahseden Safevî müellifleri Selçuklular, Dânişmendîler ve Fâtih Sultan Mehmed zamanında Tokat'ta vuku bul-

40 Türkman, İskender Bey Münşî. Târîh-i 'Âlemârâ-yı 'Abbâsî, II. c., s.766-768. Kara Yazıcı'nın kardeşi Deli Hasan 1603 yılında Bosna beylerbeyiliğine tayin edilmiştir (M.İlgürel. "Celâlî isyanları", TDVİA, VII. c., s.254).

41 A.Açıkel. "Tokat", TDVİA, 41. c., s.220.

42 Azerbaycan destanları. IV. c. Köroğlu destanı (tertip eden: M.Tahmasib). Bakü, 2005, s.138-177.

muş bazı olayları hatırlatmışlar. Özellikle de 1472 yılında Fâtih'le Uzun Hasan mücadelesi döneminde Akkoyunlu birliklerinin Tokat'ı yakıp yıkmasına ilişkin bilgiler Safevî kaynaklarında yankı bulmuştur. XVI. yüzyılın başlarında Safevî Devleti'nin kurulması ve Osmanlı ile rekabet içinde olması, sınıra yakın bölgede yer alan Tokat'ı da etkilemiştir. Tokat yöresi bir kez Ahmed Sultan Kacar'ın, iki kez de Nur Ali Halife Rumlu'nun komuta ettikleri Safevî ordusunun saldırılarına maruz kalmıştır. Hatta Safevî hükümdarı Şah İsmail şahsen 1513 yılının ilkbaharında Tokat'a sefer düzenlemeyi plânlamış, fakat kendisi için olumsuz olan bazı siyasî gelişmeler yüzünden bu isteğini gerçekleştirememiştir. Stratejik önemiyle gündeme gelen Tokat'a sahip olma düşüncesi gerek Akkoyunlu – Osmanlı, gerekse de Safevî – Osmanlı savaşlarını körükleyen etkenlerden biri olmuş ve Tokat uğruna yapılan mücadele Safevî kaynaklarına geniş bir biçimde yansımıştır. Şah İsmail'in Çaldıran savaşında (1514) Sultan Selim'e yenilmesinin ardından Tokat Safevî – Osmanlı savaşlarının gündem maddesi olmaktan çıksa da, Safevî müellifleri Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmeyi sürdürmüş ve XVII. yüzyılın başlarında Tokat'ta vuku bulmuş Celâlî ayaklanmasını ayrıntılı bir biçimde anlatmışlar. Safevî kaynaklarında Tokat'la ilgili yer almış haberler Tokat'ın Selçuklular, Dânişmendîler zamanındaki tarihini ve Osmanlılar dönemindeki durumunu, özellikle de XV. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın başlarına kadar burada meydana gelmiş önemli askerî-siyasî gelişmeleri öğrenmek açısından belli bir değere sahiptirler.

Kaynakça

Açıkel A. "Tokat", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 41. c., İstanbul, 2012, s.219.

'Âlemârâ-yı Safevî (be kûşiş-i Y.Şükrî). Tahran, 1350.

'Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl (bâ mukaddime-yo tashîh-o ta'lîk-i A.M.Sâhib). Tahran, 1349.

Azerbaycan destanları. IV. c. Köroğlu destanı (tertip eden: M.Tahmasib). Bakü, 2005.

Cihângüşâ-yı Hâkân (Târîh-i Şâh İsmâ'îl). Mukaddime ve peyvesthâ: A.Muztarr. İslâmâbâd, 1986.

Gürbüz A. "XVI-XVII. yüzyıllarda Tokat kalesi", Tokat Sempozyumu - Bildiriler. I. c. Tokat, 2012, s.141-150.

Hândemîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn el-Hüseynî. Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer (bâ mukaddime-yi C.Hümâyî). II-III. c., Tahran, 1333.

İlgürel M. "Celâlî isyanları", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 7. c., İstanbul, 1993, s.252-257.

İsfahânî, Muhammed Yusuf Vâleh. Huld-i Berîn (be kûşiş-i M.H.Muhaddis). Tahran, 1372.

Karasu A. "1101 Haçlı Seferi ve Tokat", Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildiri Özetleri. Tokat, 2014, s.24.

Kazvînî, Mirzâ Muhammed Tâhir Vahîd. Târîh-i Cihânârâ-yı 'Abbâsî (mukaddime, tashîh ve ta'lîkât: Seyyid Saîd Mîr Muhammed Sâdık). Tahran, 1383.

Kılıç R. "Fâtih devri (1451-1481) Osmanlı – Akkoyunlu ilişkileri", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl: 2003/1, sayı: 14, s.95-118.

el-Kumî, Kâdı Ahmed b. Şerefeddîn el-Hüseyin el-Hüseynî. Hulâsatü't-Tevârîh (tashîh: İ.İşrâkî). I. c. Tahran, 1383.

Kunt İ. "Sadruddîn-i Konevî'nin üç halifesi: Fahruddîn-i Irâkî, Mueyyidüddîn-i Cendî ve Saîdüddîn-i Fergânî", Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, yıl: 2013, sayı: 9, s. 181-205.

Musalı N. I. Şah İsmail'in hâkimiyeti ("Târîh-i Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl" eseri esasında). Bakü, 2011.

Müstevfî, Hamdullah. Târîh-i Güzîde (be ihtimâm-i A.Nevâyî). Tahran, 1364.

Özaydın A. "Dânişmend Gazi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 8. c., İstanbul, 1993, s.467-469.

Ricâl-ı Kitâb-ı Habîbü's-Siyer (gerdâverî, mukaddime ve izâfât: A.Nevâyî). Tahran, 1379.

Rumlu, Hasan Bey. Ahsenü't-Tevârîh (tashîh-o tahşiyye: A.Nevâyî). I-III. c. Tahran, 1389.

Savory R.M. "The Consolidation of Safavid Power in Persia", Der Islam, band. 41, Berlin, 1965, p.71-94.

Server G. Târîh-i Şâh İsmâ'îl (tercüme: M.B.Ârâm, A.Gaffârîferd). Tahran, 1384.

Sevim A. "Keyhusrev I", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 25. c., İstanbul, 2002, s.347-349.

Sümer F. "Anadolu Selçukluları", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 36. c., İstanbul, 2009, s.380-384.

Sümer F. Safevî Devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü. Ankara, 1999.

Türkman, İskender Bey Münşî. Târîh-i 'Âlemârâ-yı 'Abbâsî (müellif-i mukaddime ve gerdâverende-yi fihrist: İ.Afşar). I-III. c. Tahran, 1382.

Nimetullahiye Şeyhi Hacı Zeynelabidin Şirvanî Seyahatnamelerinde Osmanlı Şehirlerinden Tokat

Sabira NEMATZADE*

Özet

Sefernameler veya bazen de söylendiği gibi seyahatnameler hem insanların dünya hakkında bilgilerini genişleten özel tarz, hem de bir takım ilimlerin, özellikle tarih biliminde kaynakça olmakla hep dikkat merkezinde olmuştur. Bu tür örneklerden biri de XVIII yüzyılın sonları XIX yüzyılın başlarında İran'da yaşamış Azerbaycanlı seyyah, coğrafyacı, mutasavvıf alim Hacı Zeynalabdın İbn Ahund İskender Şirvaninin seyahatnameleridir.

Bir hayli zahmet ve cesaret gerektiren seferleri sırasında zengin bilgi toplamış Hacı Zeynalabdın sufi-irfani görüşleri ile birlikte, hem de tarihi, coğrafi, etnografik faktları yansıtan eserler ortaya koymuştur. Hacı Zeynalabdının Fatali Şah'ın oğlu Muhammed Rza Mirza'ya ithaf ettiği "Riyazü's-seyahe", "Hedayiqüs-seyahe", "Bustanüs-seyahe" eserleri değerli kaynak bakımından Rus ve Avrupa'nın bir çok müsteşriklerinin ilgisini çekmiştir. Bu eserlerin her birinde Osmanlı Türkiyesi hakkında geniş bilgiler vardır.

Anadolu'da üç yıl kaldığını kaydeden Z.Şirvani dolaştığı Osmanlı şehirleri, onun doğası, manzarası, insanları hakkında bilgiler verir, tanıştığı bilim adamlarıyla olan sohbetlerinden bahs ediyor. Sivas'tan Tokat'a, oradan Enguri'ye (Ankara) giderken sert kayalıklar ve ormanlarla çevrili yollardan geçtiğini yazıyor. Diğer büyük şehirler gibi Tokat da seyyahın yazılarında özel bir yer tutmaktadır. O, Tokatı aşağıdaki gibi karakterize etmiştir: Şehrin Konakları genellikle iki-üç katlı idi, havası temiz ve suyu boldur. Bu toprağın coğrafi tasvirini verirken onun 4. iklimde yerleşmesini ve nüfusunun da başka iklim nüfusuna oranla dış görünüşe göre çok güzel olduğunu kaydetmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Sefername, seyahatname, Tokat, Ankara, Şirvani.*

Sefernameler veya bazen de söylendiği gibi seyahatnameler hem insanların dünya hakkında bilgilerini genişleten özel tarz, hem de bir takım ilimlerin, özellikle tarih biliminde kaynakça olmakla hep dikkat merkezinde olmuştur. Doğu seyahat edebiyatında Farsça yazılmış sefername ve seyahatnamelerin de özel yeri vardır. Onun görkemli örneklerinden biri de XVIII. yüzyılın sonları XIX. yüzyılın başlarında İran'da yaşamış Azerbaycanlı seyyah, coğrafyacı, mutasavvıf alim Hacı Zeynelabidin (Zeyn al-Abidin) İbn Ahund İskender Şirvani Nimetullahinin seyahatnameleridir.

* Doç. Dr., Bakü Devlet Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve Psikoloji Fakültesi Felsefe Tarihi ve Medeniyetşinaslık Bölümü, AZERBAYCAN. sabiranematzade@yahoo.com

Hacı Zeynelabidin Şirvani 1780 yılında Şamahı'da din görevlisi Ahund İskender'in ailesinde doğmuş, çok küçük yaşlarından ailesi ile Kerbela'ya göç etmiştir. 17 yaşına gibi Kerbela'da babasından ve döneminin tanınmış din adamlarından eğitim alan Hacı Zeynalabdinin Bağdat'ta Masum Ali Şah Hindi, daha sonra Mireli Şah İsfahani ile tanışması onun hayatında dönüm yaratıyor. Hayatının kalan kısmını seyahatlerde geçiren Şirvaninin hayat ve faaliyeti İran'da önde gelen tarikatlardan olan Nimetullahiye tarikatı ile bağlı olmuştur. XIV. yüzyılda Şah Nureddin Nimetullah Veli tarafından tahsis edilen Nimetullahiye tarikatı İran'da Safeviler ve sonraları Kaçarlar devletinin sosyo-politik hayatında önemli rol oynamıştır.

Nimetullahiye şeyhi Ali Şahın vefatından sonra tarikata Zeynelabidin Şirvani başçılık ediyor. Tekkenin mensupları arasında "Mestali Şah" adını kazanmış Hacı Zeynelabidin Doğu'nun çeşitli ülkelerini dolaşmış, tarikatın düşüncelerini tebliğ etmiştir. XIII. yüzyılın tanınmış sufilerinden Azizuddin Nesefî "İnsan-ı Kamil" kitabında tasavvuf ehlinin âdabı adlı bölmesinde önemli sekiz şartı öne sürüyor: bunlardan birincisi abdestli olmak, ikinci-yedinci edep namazla bağlıysa, sekizinci edep seyahet etmekdir. Derviş, sürekli kendi şehrinde kalmamalıdır. Yolçu (misafir)ların değerini bilip, onları aziz tutması için zaman-zaman seyahete çıkarak seyahatin güclüklerini görmelidir. Ayrıca seyahat esnasında bilginlerin sohbetine katılır, akıllıların sohbetini idrak eder, herkesten faydalanır. Eğer insan akıllı ve zeki ise, seyahat etmekte pek çok fayda vardır.

Hayli zahmet ve cesaret gerektiren seferleri sırasında Hacı Zeynelabidin sufi-irfani görüşlerini yaymaqla beraber, aynı zamanda gezdiği yerlərin ahalisi hakkında zengin materyal toplamış, tarihi, coğrafi, etnografik olguları yansıtan eserler ortaya koymuştur. Hacı Zeynalabdinin Fethali Şah'ın oğlu Muhammed Rıza Mirzaya ithaf ettiği "Riyazü's-səyahə", "Hədayiqüs-səyahə", "Bustanüs-səyahə" eserleri değerli kaynak açısından Rusya ve Avrupa'nın bir çok müsteşriklerinin dikkatini çekmiştir. Tanınmış alimlerden İqnati Kraçkovski, Edvard Braun, Anri Masse ve başkaları Şirvaninin hayat ve yaratıcılığına göz atmış, onun seyahatnamelerini tarihi-etnografiklik açısından yüksek kıymetlendirmişlerdir. Altını çizmek gerekiyor ki, 2011 yılında yayınlanan "100 ünlü seyyah" kitabında (İ.A.Muromov) Zeynalabdin Şirvanini dünyaca ünlü tarihçi ve Coğrafyacılarla bir sırada verilmiştir.

Azerbaycanlı mutasavvif - seyyahın ciddi kaynak olarak değerlendirilen seyahatnamelerinde Türk-Tatar halkları ve Osmanlı Türkiyesi hakkında geniş bahsedilmektedir. "Riyazüs-seyahe" eserinde müellif Cengiz Han sülalesine ayrıca bölme adamıştır, bu bölümde Cengiz Han'ın kendinden, Arif Kaan ibn-Cengiz Han'dan, Köyük Han ibn Arif Kaandan, Menku Kaan ibn Tulu Han ibn Cengiz Han'dan, Hulagu Han ibn Tulu Han'dan bahsetmiş ve türk hakanları hakkında tarihi önemi olan bilgiler verilmiştir. Bu eserin tüm metni Rusya Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü St. Petersburg Şubesi elyazmaları fonunda ve Britanya müzesinde muhafaza ediliyor.

Otuz yedi yıllık seyahatten sonra kaleme alınan sonuncu "Bustanüs-seyahe" eseri de büyük edebi temayüle sahip olduğu için, coğrafi ölçeği itibari ile

yüksek değerlendirilmiştir. Britanya müzesi farsdilli elyazmaları kataloğunun uzmanı Charles Rieu "Bustanüs-seyahe"ni tarihi ve biyografik notlarla zengin olan eser, Rus akademiki (Ordinaryüs) Kraçkovski ise onu "çok ilginç bir belge (dokument)" adlandırmıştır. Kitabında Doğu Yarımküre'de kuzey bölümünü birbirinden farklı yedi iklime ayıran Şirvani her iklim bölgesine dahil olan ülkeler, onların doğal ortamı, yararlı kazıları, yaşayan halklar ve onların adet ve gelenekleri hakkında bilgi veriyordu.

Bir süre Hindistan'da yaşayan seyyah-derviş İran'a döndükten sonra yeniden seyahate hazırlanıyor. Onun sonraki ziyareti Arabistan, Mısır ve Türkiye ile bağlı olmuştur. O zaman Osmanlı Devleti'ne tabi olan Mısır'ın hakimi Memmedeli Paşa idi. Bir müddet Port-Said'da kaldıktan sonra, Yafe, Beytü'l-mukaddes, Kudüs Şerif, Kudüs Halil topraklarını dolaşa dolaşa Sivas'a geliyor. Sivas'tan Tokat'a, oradan Enguri'ye (Ankara) giderken sert kayalıklar ve ormanlarla çevrili yollardan geçtiğini yazıyor.

Diğer büyük şehirler gibi Tokat da seyyahın yazılarında özel bir yer tutmaktadır. Hz.Mevlâna söylemişdir: "Tokat'a gitmek gerek, çünkü Tokat'taki insanlar ve iklim mutedil".

Z.Şirvani dolaştığı şehirler, onun doğası, manzarası, insanları hakkında bilgiler verir, tanıştığı Abdurrahim Efendi, Şemseddin Efendi, Aydın'da Kemaleddin Muhammed, Rumeli'de Nureddin Efendi gibi alimlerle olan sohbetlerinden bahsediyor.

O, Tokat'ı aşağıdaki gibi karakterize etmiştir: Şehrin Konakları genellikle iki-üç katlı idi, havası temiz ve suyu boldur. Bu toprağın coğrafi tasvirini verirken onun dördüncü iklimde yerleşmesini ve nüfusunun da başka iklim nüfusuna oranla dış görünüşe göre çok güzel olduğunu kaydetmiştir.

Türkiye'nin merkezi olan İstanbul'da bir kaç ay qalan Şirvani onu böyle karakterize etmiştir: Dağlık yerde salınmış bu şehrin suyu çok iyi olmasa da havası ve manzarası güzeldir. İstanbul'un Üskidar bölümünde hava rutubetli ve biraz da soğuğa meyillidir. Şehrin mezarlığı doğu mezarlığından farklı olarak oldukça abaddır; burada her mezarın başında bir servi ağacı ve kabirlerin üstünde nergis gülleri dikilmiştir.

Nimetullahi şeyhi Hacı Zeynelabidin İstanbul'da yaşarken şeyh-ül-islam Muhammed Dürrizadənin evinde misafir kalmış ve bir çok devlet adamlarının meclisinde olmuştur. Ahmet Paşa'nın düzenlediği büyük bir ziyafette sufi-irfani sohbetleriyle meclisdekilerin ihtiramını kazanıyor. Baş vezir Yusuf Paşa (aslen Gürcü – H.Z) seyyahla tanışıp defalarca sohbet etmiştir. Hacı Zeynelabidin hakkında sohbetler Sultan Mahmud'a iletilir. Sultan seyyah hakkında şeyh-ül-İslam'dan gerekli bilgileri aldıktan sonra onu kendi yanına davet ediyor. Şeyhülislam Dürrizadə Sultan'ın arzusunu Hacı Zeynelabidinə yetirdikdə o soruyor: "Sultanla görüşmek mecburidir, yoksa bu işte gönüllülük de olabilir?" Dürrizadə cevap veriyor ki, "Sultan seninle görüşmek arzu ediyor".

Sultan Mahmud bilindiği gibi sufiliğe rağbet beslemiş, halvetiyenin bir kolu sayılan cerrahiye tarikatına yakın olmuştur. Belki de, bu yüzden nimetullahiye şeyhi ile olan sohbet Sultan Mahmud'u hayran etmiş ve kabulün sonunda seyyahtan kendi duasıyla ona yardım etmesini istiyor. Hacı Zeynelabidin ise bildirir ki, "Size iyi malumdur ki, Sultan'ın bir saatlik adaleti altmış bin yılın ibadetinden daha hayırlıdır. Dua Sizin kendinizde olduğu halde benden ne dua istiyorsunuz?" Gerçek Müslüman gibi Şirvani Yaratıcı'nın tuttuğu makamdan, mansıpinden bakılmaksızın herkese yaptıklarına göre ceza ve mükafat vereceğine inanıyor. Bu işte hiçbir evliyalık, mistitizm yardım edemez. "Dua Sizin özünüzdedir"- söylemekle sufi şeyhi Sultan Mahmudun adaletli olmasını önemsiyir. Hacı Zeynalabdinin Sultan'a cevabı kabulde olan herkesi hayran bırakıyor.

İstanbul'da bir süre kaldıktan sonra Kütahiyye, Bursa, Kara hisar, Güzel hisar, Konya, Qeyseriyye ve oradan da Diyarbakır'a gidiyor. Konya'da olurken Cemaleddin Rumi'nin mezarını ziyaret eden Şirvani Rumi'nin hayatı hakkında yaklaşık bir çap vereqi hacminde eser yazıyor ve bu eser 1895 yılında Celaleddin Rumi'nin Bombeydə "Nasiri" Yayınevinde basılmış "Mesnevi" kitabında önsöz yerine veriliyor. Müslüman halklarının eğitimlenmesinde ve İslam dininin muhafaza edilmesinde nimetullahiye şeyhi Hacı Zeynelabidin bin Ahund İskender Şirvaninin hizmetleri inkar edilemez. Onun adının Hindistan'da müzeye, Endonezya'da kütüphaneye, Suudi Arabistan'da coqrafiya toplumlarına, Şiraz'da bir sokağa, Hazar Denizi'nde teplokhoda verilmesi buna bir daha kanıtıdır.

Kaynakça

1.Abasqulu Ağa Bakıxanov, Gülüstani-İrəm, Bakı, "Xatun Plyus" nəşr., 2010

2.Azizüddin Nesefi, İnsan-i Kamil (türkcesi: Mehmet Kanar), İstanbul, Dergah Yayınları, 1990

3. Игорь Муромов, 100 великих путешественников, Москва, 2007

4.Ağamir Quliyev, Azərbaycanın görkəmli səyyah və alimi Hacı Zeynalabdin Şirvani, Bakı, Azərbaycan SSR EA nəşr., 1964

5.Charles Rieu, Catalogue the Persian Maniscript in the British Museum, London, 1895

6.Крачковский И.Ю. Избранные сочинения, т.IV, Москва-Ленинград, 1957

7.Hacı Zeynelabidin ibn Ahund Şirvani, Bustanüssəyahə, Tehran, hicri 1315

XIX. Yüzyılda Tokat'ta Aile Yapısı ve Kadının Toplumsal Statüsü[*]

Muhammed OKUDAN[**]

Özet

Bu çalışmada XIX. yüzyılda Tokat'ta ailenin yapısı ve kadının sosyal statüsü 60, 80 ve 82 nolu şer'iyye sicilleri esas alınarak incelenmiştir. Tokat'ta evlenme kadının rızası ile olmuş ve mehir kendisine verilerek gerçekleşmiştir. Tek eşle evlilik yaygındır. Ortalama çocuk sayısı üçtür. Boşanma hakkını mahkemelerde kullanabilen kadınlar, erkekler gibi ticaret yapmış, borç vermiş ve vakıf kurmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Şer'iyye Sicillerinde Kadın, Tokat Şer'iyye Sicilleri, kadın, aile, sosyal hayat.*

Abstract

In this study family structure and social status in Tokat in the 19th century have been analyzed based on the Ottoman Court Records numbered 60, 80 and 82. In Tokat marriage occured by taking the consent of woman and paying her the bride wealth . Monogamy was common. Average number of children was three. Woman used the right to divorce in courts. She also traded like men and lent and established a foundation.

Keywords: *Woman in the Ottoman Court Records, Tokat Court Records, woman, family, social life.*

Giriş

Osmanlı devrinde 'aile yapısı' ve 'kadının toplumdaki yeri' günümüzde üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır.

Yakın zamana kadar Osmanlı kadını, birbiriyle çelişen iki açıdan tasvir edilmekteydi. Yönetimde kadınların rolünün artması, Osmanlı tarihçileri ve çağdaş araştırmacılar tarafından devletin gerileyişinin birinci nedeni olmasa da, devletin gerilemesindeki sebeplerden bir tanesi olarak kabul edilmiştir. İkincisi ise Osmanlı kadını sarayda haremde kapalı kapılar arkasında yaşayan, kimseyle görüşmeyen, söz söyleme hakkı olmayan insanlar olarak ifade edilmiştir[2]. Taşradaki kadın ise çocuk doğurmak ve bağda bahçede çalışmakla mükellef tutulan, zorla evlendirilen, daha çok meta hükmünde olan bir varlık şeklinde resmedilmiştir.

---

[*] Bu bildiride Hadi Belge, Yasemin Yılmaz ve Bekir Subaşı'nın transkripsiyonlarından faydalanılmıştır.

[**] Yrd. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi. E.posta: Muhammed.okudan@gop.edu.tr.

Oysa Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkların aile yapısını ve kadının toplumdaki yerini öğrenebileceğimiz objektif kaynaklar mevcuttur. Şer'iyye sicilleri o dönemde tutulmuş ve değindiğimiz konular açısından ana kaynaklardan bir tanesidir.

Terim anlamı olarak şer'iyye sicili, insanlarla ilgili bütün hukuki olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları içeren defterlere denilmektedir. Bu defterlere ayrıca kadı defterleri veya zabt-ı vekâyi sicilleri ismi de verilmektedir. Bunların, maruzlara, ilâmlara, hüccetlere, aile hukukuna, terekeye, izinnâmeye, emir ve fermanlara, vekâlet ve kefâletlere ait ayrı ayrı tutulmuş olanları olduğu gibi çeşitli vesikaları bir arada karışık olarak bulunduranları da vardır[1].

Osmanlı tarihinin kaynakları arasında şer'iyye sicillerinin önemli bir yerinin olduğu konusunda şüphe yoktur. Kadıların devlet merkezi ile yaptıkları resmi yazışmaları, halkın şikâyet ve dileklerini, mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeler olarak kabul edilen ferman ve hükümleri, en önemlisi de ait olduğu mahallin sosyal ve iktisadi hayatını yansıtan mahkeme kararlarını ihtiva eden bu sicilleri incelemeden Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari ve sosyal tarihini hakkıyla ortaya koymak mümkün değildir[2]. Özellikle şehir tarihleri ve bir bölgenin tarihi ve iktisadi hayatını tasvir etmesi ve de en önemlisi o bölgenin aile yapısını ve oradaki insanların birbirleri ile olan ilişkilerini ortaya çıkarması açısından şer'iyye sicilleri hiç şüphesiz en önemli kaynaklardandır.

Bu nedenle şer'iyye sicil defterlerine müracaat etmeden Osmanlı ailesi detaylı bir biçimde incelenemez. Gerçekten de evlenme, boşanma, mehir, nafaka talebi ve miktarı, aile içi geçimsizlik, miras işlemleri, vasi tayini gibi konular direkt ya da dolaylı yoldan aile kavramının içinde yer alır. Bu kavramlarla ilgili hususlar da şer'iyye sicil defterlerine kaydedilirdi. Genel olarak Osmanlı aile yapısına kısaca değinildikten sonra özelde şer'iyye sicillerinden yola çıkarak Tokat şehrinin aile hayatı incelenmeye çalışılacaktır.

I-Osmanlı Toplumunda ve Tokat'ta Aile Yapısı

Aile, toplumu oluşturan en küçük yapı taşıdır. Toplumun sosyo-ekonomik, kültürel yapısını anlayabilmek için yukarıda değinilen toplumun en küçük yapı taşı olan aileyi incelemek gerekmektedir. Aile akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin bir araya gelmek suretiyle oluşturdukları topluluktur. Osmanlı'daki aile yapısı geniş aile ve çekirdek aile olarak iki kısma ayrılabilir. 19. yüzyılda Selanik, İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde ve şehir merkezlerinde, çekirdek ailenin, kırsal kesimde ise, üretim, ailenin güvenliğinin sağlanması, iş

1 Ruth Roded, "Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 1999, V, 418-427.

2 M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul: 1993, III, 210; Abdülaziz Bayındır, **Muhâkeme Hukûku (Osmanlı Devri Uygulaması),** İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul: 1986, s. 1.

bölümü gibi nedenlerden dolayı geniş ailenin yaygın olduğu bilinmektedir[3]. İncelenen Tokat şer'iyye sicil defterlerinde ailenin çekirdek aile mi, yoksa geniş aile mi olduğu konusunda genel anlamda bilgi verecek verilere ulaşılamamıştır.

a-Evlilik

Evlilik, karı-koca arasında beraber yaşamaya ve yardımlaşmaya müsaade eden ve taraflara karşılıklı vazifeler yükleyen bir sözleşmedir. Kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi en iyi anlayabileceğimiz konu olan evlilik Türk toplumu için ve beraber yaşadıkları diğer Müslüman topluluklar için (Kürt, Arap, Boşnak Çerkez, vb.) her dönem önemli bir yere sahip olmuş ve kutsal kabul edilmiştir. Bununla birlikte bir Ermeni ve bir Rum için de bu kutsallık aynı şekilde kabul görmüştür[4].

Türklerde evliliğin tarafları olarak kadın ve erkeğe eşit mesafeden bakılmakta ve karşılıklı olarak haklarının korunmasına özen gösterilmektedir. Özellikle de kadın için daha korumacı bir anlayış gelişmiştir. Bunun en büyük kanıtı evlilik öncesinde kadına verilmesi gereken mehir denilen ücretin hüccetlerde kayıt altına alınmasıdır.

İncelenen defterler, kadının kocasından mehrini alamadığı durumlarda, bunu alabilmek için mahkemeye başvurabildiğini göstermektedir. Ayrıca kadın mehrini almadan kocası vefat etmiş ise bu durumda tereke taksimi yapılmadan önce kadının mehri verilmiş, ondan sonra tereke taksimine geçilmiştir. Eğer bir boşama söz konusu ise ve erkek mehr ile iddet nafakasını vermemiş ise, bu durumda kadının hakkını aramak için mahkemeye başvurduğu ser'iyye sicillerinde sıklıkla görülmüştür. Tokat'ta Ayşe bint-i Salih, eski eşi Ali Efendi ibn-i Yusuf Efendiden alacağı olan yüz elli kuruş mehr-i mü'eccelini taleb etmiştir.[5] Yine Mehmed Zaid Efendi ibn-i Abdullah vefat etmiş, tereke taksimi yapılırken önce eşi Ayşe Hanım'ın Alacağı olan yüz elli kuruş mehr-i mu'ecceli verilmiş daha sonra taksimat yapılmış, toplamda ikiyüz altmış üç kuruş on para Ayşe hanıma verilmiştir[6].

Mehirden başka Tokatta başlık parasını yaygın olduğu ve genç erkeklerin evlenmede sıkıntı çektiklerinden dolayı başlık paralarının kaldırılmasına yönelik Sivas vilayetinden bir nizamname gönderilmiştir.

İncelediğimiz defterlerde nikâh ile ilgili belge sayısı oldukça azdır. Ancak bu evliliklerin kayıt altına alınmadığı anlamına gelmemektedir. Bunun sebebi o zamanın koşullarında kadıların mahallelerdeki temsilcisi olan ve kendilerine izinnâme verilmiş olan imamın nikâh kıyma yetkisine sahip olması ve kıydığı nikâhın hukuki bir anlam kazanmasıdır. İslam hukukunda evlenmelerin iki şahit huzurunda yapılmasından başka şekil şartı bulunmamasına rağmen din ve top-

3 Ahmet Akgündüz, **Şer'iyye Sicilleri,** C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 1998, s. 17.

4 İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile,** Pan Yayınları, İstanbul: 2004, s. 4.

5 Ortaylı, ***a.g.e.*** s. 6.

6 Tokat Şer'iyye Sicil Defteri (Bundan sonra TŞSD şeklinde gösterilecektir.), Defter Numarası (Bundan sonra df. No. şeklinde gösterilecektir.) 60, Varak (Bundan sonra V. Şeklinde gösterilecektir.) 54.

lum hayatında oynadığı rol sebebiyle akdin oldukça erken dönemlerden itibaren konunun hukuki yönünü bilen din ve hukuk adamlarının huzurunda yapılmasına özen gösterilmiştir[7].

Şer'iyye sicilleri üzerinde çalışma yapan araştırmacılar nikâhta tarafların rızasının önemli olduğunu, Osmanlı mahkemelerinin tarafların razı olmadığı nikâhları geçersiz saydıklarını, mahkemelere yansıyan davalardan ortaya koymaktadır. Jennings, Kayseri sicilleri üzerinde yaptığı çalışmada, ergin bir kızın kendisinin zorla evlendirildiğini iddia ederek mahkemeye başvurduğunu ve bu evliliği iptal ettirdiğini tespit etmiştir. Konuyla ilgili olarak Tokat şer'iyye sicillerinde de benzer davalar görülmektedir. Tokat Kiraz Mahallesi'nde sakin Rahime binti Osman, muhaciri çerakizinden Avris bin Osman'ın kendisi hakkında benim nikahlı eşimdir ama kendisini bana teslim etmiyor diyerek dava açtığını ifade ederek kendisinin böyle bir şeyi kabul etmediğini ve Avris bin Osman'ın bu konuda men edilmesi için karşı dava açtığı şer'iyye sicil defterinde görülmektedir[8]. Yine Geyras Mahallesi sakinlerinden Arife bint-i Hüseyin, Hüseyin adlı bir kişinin kendisine nikâhlısı olduğunu söyleyip izdivaçtan doğan haklarını yerine getirmesini istediğini söylemesi üzerine dava açmış, bu evliliğin kendi bilgisi ve rızası dışında olduğunu ifade etmiş, kadı bunun üzerine Hüseyin'i mahkemeye çağırdığında, Hüseyin bundan üç ay önce Arife bint-i Hüseyin'in kardeşi Ömer bin Hüseyin'e üç yüz kuruş mehir verdiğini onunda vekaleten kardeşini kendisiyle evlendirdiğini söylemiştir. Bunun üzerine hakim Arife bint-i Hüseyinin rızası olmadığı için bu vekalet yoluyla yapılan evliliği iptal etmiştir.[9]

Bu konuyla ilgili öncelikle bilinmesi gereken ancak, üzerinde en çok spekülasyon yapılan mesele, toplumda birden çok kadınla evliliğin oldukça fazla olduğudur. Osmanlı toplumunda poligami denilen çok eşli evlilik ne gayr-ı ahlaki ne de gayr-i kanunidir. Buna rağmen toplum tarafından hoş karşılanmamıştır[10]. Daha önce değinildiği gibi bu konunun objektif olarak ele alınması, ancak şer'iyye sicil defterlerinde bulunan tereke taksim ilamlarının incelenmesi ile mümkün olabilir. Çünkü bu ilamlarda kadın da erkeğe mirasçı olduğundan eşlerin isimleri geçmektedir. Araştırmaya konu olan 60, 80 ve 82 numaralı Tokat şer'iyye sicil defterlerinden 19. yüzyılda Tokat'ta yaşayan Müslim ve gayrimüslimler arasında tek eşliliğin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu defterler arasında rastgele seçilen kırk adet tereke kaydı arasında beş tane iki eşli, iki tanede üç eşli evlilik kayıdına rastlanmıştır. Geri kalan kırk üç kişi tek eşle evlilik yapmıştır. Tereke defterlerinde yapılan incelemelerde birden çok eşle yapılan evliliklerin bir kısmının ilk evlilikten çocuk olmadığı durumlarda yapıldığı tahmin edilmektedir. Süleyman Efendi ibn-i Mehmed'in iki eşi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tereke kaydında bu

7 TŞSD, df. no. 82, V. 18

8 M. Akif Aydın, İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları, İz Yayıncılık, İstanbul: 1996, s. 162.

9 TŞSD, df. no. 80, num. 171.

10 TŞSD., df. no. 60, V. 48.

eşlerden sadece birinden doğan çocuklar zikredilmektedir[11]. Yine Parekende Mahallesinden Abacı Bekir ibn-i Mehmed'in terekesinde iki eşinin adı geçmektedir. Ancak terekede, eşlerinden sadece birinden olma çocuklarının adı geçmektedir. Şayet çocukları olsaydı onlar da varis olarak terekede zikredilmek zorundaydı.[12] Bu da kişilerin evlendiklerinde çocukları olmayınca çocuk sahibi olabilmek için ikinci evliliklerini yaptıklarını düşündürmektedir. Bu kırk kayıt arasında üç eşle evli iki kayıt bulunmaktadır. Bu iki kişinin bir eşleri ölmüş, bir eşlerinden boşanmışlar ve nikâhlarında da sadece bir eşleri bulunmaktadır.[13]

b-Çocuk Sayısı

Osmanlı ailesinde ortalama çocuk sayısı konusu tartışmalıdır. Mehmet Akif Aydın ve Ömer Lütfi Barkan'a göre Osmanlı ailesi ortalama beş kişiden oluşmakta idi[14]. İncelediğimiz 60, 80 ve 82 numaralı Tokat şer'iyye sicillerinde ki kayıtlara göre ortalama çocuk sayısı 3,3 tür. Bu sonuçtan yola çıkılarak Tokat şehrindeki ortalama çocuk sayısının Osmanlı'nın diğer coğrafyalarıyla örtüştüğü ifade edilebilir. İncelenen defterlerde en fazla çocuk tek eş ve yedi çocukla Rum Hallaç Nikolas'a aittir.[15]

c-Boşanma

İslam dini müntesiplerine evlenmeyi teşvik etmiş, mümkün olduğu kadar boşanmaktan uzak durmalarını, ancak eşler arasındaki geçimsizliğin devamı halinde çiftlerin birbirlerinin haklarına riayet ederek ayrılmalarını önermiştir. Hukuki olarak koca boşama hususunda geniş bir yetkiye sahipse de örfi ve diğer sebeplerden dolayı bu uygulamaya yansımamıştır. Kadının boşama hakkı sınırlı gibi görünmesine rağmen yine de istemediği bir evlilikten kurtulma imkânı elde etmiştir[16]. İncelenen defterlerdeki bu türlü kararların neredeyse tamamı muhala'a şeklindedir. Muhala'a kadın ile erkeğin karşılıklı olarak anlaşarak birbirinden ayrılmalarıdır. Kurân-ı Kerim'de Bakara Suresi 229. ayetinde yer alan "…Kadının kurtulmak için bir şey vermesinde ikisi için de günah yoktur." ayetine dayanmaktadır. İçmesu Mahallesinden Emine bint-i Osman isimli kadın, eşi Ömer bin Ebubekirden mehr-i mu'accelesi olan yüz kuruşu Ömer'de kalmak üzere iddet nafakası ve çocuğunun geçim nafakasını talep ederek boşanmıştır[17].

Boşanmadaki bir diğer neden de irtad hareketi olarak gözükmektedir. İrtad, kişinin çeşitli nedenlerle İslam dininden çıkması anlamında kullanılan bir keli-

11 Ortaylı, ***a.g.e.,*** s. 89.

12 TŞSD. Df. no. 82, V. 20.

13 TŞSD, df. no.82, V.3.

14 Aydın, ***a.g.e.,*** s. 168.

15 TŞSD., df. no. 82, V.3

16 Aydın, ***a.g.e.,*** s. 85.

17 TŞSD, df. no. 60, V. 49.

medir. İslam hukukunda bir erkek ehl-i kitaptan bir kadınla evlenebilir, ancak Müslüman bir kadın gayr-i Müslim bir kişiyle evlenemez. Tokat şer'iyye sicil defterlerinden üzerinde çalıştıklarımızdan bu konuyla alakalı bir kayda rastladık. Tokat Mihmad Hacip Mahallesi sakinlerinden Emine bint-i Yahya eşi Ali bin Mehmed'in yirmi gün önce din ve imana sinlik aflı kelimeler kullanarak sebb ve şetm ettiğini, dolayısıyla kendisinin dinden çıktığını ve bu nedenle boşanmak istediğini ifade eder ve mihr-i mü'ecceli ve iddet nafakasını Ali bin Mehmed ten talep eder. Ali bin Mehmed ise bu durumu inkar eder. Ancak şahitler Ali bin Mehmed'in bu şekilde küfür ettiğine şahitlik edince Hakim, çifti boşar ve mihr-i müecceli ve çocuğun bakım nafakası ödemesine hükmeder.[18]

II-Kadınlarla İlgili Diğer Hususlar

a-Miras

Miras işlemlerinde İslam hukuku esas alınıyordu. Buna göre, kıza verilen hisse erkeğin yarısı kadardı[19]. İncelenen defterlerdeki tereke kayıtlarında eş olan kadının mirasçılar arasında yer aldığı, eğer kadının mehri önceden ödenmemiş ise miras taksim edilmeden önce kadının mehrinin verildiği ve daha sonra taksime geçildiği görülmektedir.

b-Kadının sosyal statüsü

Kadın ve aile ile ilgili şer'iyye sicilleri üzerinde ilk çalışmaları yapan Ronald Jennings, 17. yüzyılda Kayseri'de Osmanlı kadınının, mahkemelerden gerektiği gibi yararlanabilmesi, borç alıp verebilmesi, vakıf kurabilmesi gibi durumları belgeleriyle ortaya koyarak, Anadolu kadınının hiç de toplum hayatının dışında olmadığını göstermiştir[20].

Hardabisya bint-i Ohannes, borç verdiği şahsın borcunu ödememesi üzerine alacağını tahsil etmek üzere dava açmıştır. Rukiye Hatun kendisine ait olan dükkân hisselerini satmıştır[21].

Kadına şiddet konusunda o dönemde de bazı sıkıntılar olduğu görülmektedir. Bununla alakalı olarak Sivas vilayetinden Tokat ve diğer sancaklara kadınlara şiddet uygulanmasının önüne geçilmesi için bir nizamname yayımlanmıştır. Nizamnamede bazı kişilerin eşlerine şiddet uyguladığı ya da kötü yoldadır diyerek başını kestiği hatta bunu vilayet merkezine getirdikleri yazmaktadır. Nizamnamenin devamında bu durumların önüne geçilmesi için yetkililerin tedbir alması istenmiştir.[22] Başka bir kayıtta ise Alaaddin paşazade Celal adında bir kişinin on

18 TŞSD., df. no. 60, V. 53

19 Ortaylı, ***a.g.e.*** s. 70.

20 Feriha Karadeniz, "XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış", **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: 1999, V, 450-457.

21 TŞSD, df. no. 60, V.47, 48.

22 TŞSD., df. no., 60, V. 14

iki yıl boyunca eşine zulm ettiği hatta kolunu kırdığı, bu nedenle celb edilip İstanbul'a gönderilmesi istendiği halde Sivas'ta tutuklanmayıp Tokat'a doğru yola çıktığı, şahsın Tokat'ta tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi istendiği yazılmaktadır.[23]

Günümüzde olduğu gibi o dönmede de kadının cinsel olarak istismar edildiği ve bu gibi olayların mağdur tarafından yargıya taşındığını görülmektedir. Rabia bint-i İbrahim, Kürt Ömer bin Abdullah tarafından tecavüze uğradığı bu nedenle dava açtığı görülmektedir.[24]

Defterlerde geçen diğer bir konu ise çerkez kadınların cariyelik konusudur. Bununla ilgili iki kayıt bulunmaktadır. Kayıtlardan Muhacir-i çerakizinden Fatma bint-i Yakub'un, yine çerkez göçmenlerden Ebubekir Efendi ibn-i Ahmed'in kendisini cariyesi olduğunu iddia ettiğini kendisinin hür olduğunu bu konuda kendisine gerekli uyarıların yapılması istemiştir.

Sonuç

19. yüzyılda Tokat, Sivas Vilayetine bağlı Sancak merkezi durumundaydı. Bu şehirdeki sosyal hayat diğer Osmanlı şehirleriyle hemen hemen aynı idi.

Daha önce belirtildiği üzere toplumda tek eşlilik yaygındı. Birden fazla evlilik istisna idi. Çok eşle evliliğin genellikle neslin devamını sağlama adına yapıldığı, terekeden alacak ilamları üzerinde yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Yine bu ilamlarda yapılan çalışmalarda ortalama çocuk sayısının üç ile beş arası değiştiği tespit edilmiştir. Yapı olarak bakıldığında bir Türk Ailesi ile bir Ermeni ve Rum ailesi arasında çok eşlilik ve çocuk sayısı bakımından pek bir fark olmadığı tespit edilmiştir. Kadının toplumdaki yerine gelince, evlenmesi kendi rızası esas olmak üzere ve nikâh defterine kaydedilmesiyle gerçekleştiği, bunun da onun evliliğinin hukuki temellerini oluşturduğu görülmüştür. Yine incelenen defterlerde mehirin bugünkü anlamda nafaka olarak kabul edildiği, evlilik sırasında eğer alınmamış ise kocası öldüğünde terekeden önce kadının mehrinin verildiği ondan sonra taksim yapıldığı anlaşılmaktadır. Diğer bir konu ise şiddete ve cinsel istismara uğrayan kadının bu durumu kabullenmeyip olayı yargıya taşıdığı şer'iyye sicil defterlerindeki kayıtlardan tespit edilmiştir. Mahkemeye başvuran kadınlar arasında gayr-i Müslim kadınların da varlığı Osmanlı mahkemelerinin ırk ve din farkı gözetilmeksizin her türlü sorunu çözmeye çalıştığını göstermektedir.

23 TŞSD., df. no., 60, V. 21

24 TŞSD., df. no., 80, no, 95

Kaynakça

60 No'lu Tokat Şer'iyye Sicil Defteri

80 No'lu Tokat Şer'iyye Sicil Defteri

82 No'lu Tokat Şer'iyye Sicil Defteri

Akgündüz, Ahmet, *Şer'iyye Sicilleri*, c. 1, İstanbul: 1998, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Aydın, M. Akif, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İstanbul: 1996, İz Yayınları

Bayındır, Abdülaziz, *Muhâkeme Hukûku* (Osmanlı Devri Uygulaması)**,** İstanbul: 1986, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.

Dinç, Faris, *235 no'lu Şer'iyye Sicil Defterine Göre Mardinde Sosyal Hayat*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: 2007.

Karadeniz, Feriha, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış,* Osmanlı, Ankara: 1999, c. 5, Yeni Türkiye Yayınları

Ortaylı, İlber*, Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: 2004, Pan Yayınları

Pakalın, M. Zeki, *Tarih Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1993, MEB Yayınevi,

Roded, Ruth, *Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması Osmanlı*, Ankara: 1999, Yeni Türkiye Yayınları.

Demokrat Parti Döneminde Tokat'ta Siyasi Hayat

Sevilay ÖZER*

Özet

1946 yılı Ocak ayında DP'nin kurulmasıyla çok partili siyasi yaşama geçilmiştir. O güne kadar CHP tarafından yönetilen ülkede, DP'nin kuruluşuyla siyasi bir hareketlenme meydana gelmiş, 1946'dan 1950'ye kadar geçen dört yıllık süreçte iki parti arasında çetin bir şekilde devam eden siyasi mücadele, 14 Mayıs 1950 seçimlerini, DP'nin kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak bu tarihten sonra konumları değişen söz konusu iki parti arasındaki rekabet, 1954 ve 1957 seçimlerinde hız kesmeden devam etmiştir. Bu bildiride; arşiv belgeleri, istatistiki veriler ve süreli yayınların katkısıyla, Tokat ilindeki siyasi hayat (1950-1960), partilerin seçim söylemleri, halkın partilere karşı yaklaşımı ve seçim sonuçları göz önünde bulundurularak ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Demokrat Parti, Seçim, Siyasi Hayat.*

Giriş

DP'nin kuruluşu Türk demokrasisi açısından sevindirici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir[1]. Partinin kurulmasında iç etkenler kadar dış etkenlerin de önemli olduğunu belirtmek gerekir. Zira II. Dünya Savaşı'nda *"Demokrasi Cephesi'nin*" başarılı olması yeni dönemde demokratik eğilimlerin yaygınlık kazanmasına yol açmıştır. O dönemde Sovyetler Birliği'nin tehdidi ile karşı karşıya kalan Türkiye, hiç kuşkusuz uluslararası ortamdaki demokrasi rüzgârından etkilenmiştir[2].

İki parti arasında başlayan siyasi çekişmenin şiddeti, seçim dönemlerinde giderek artmıştır. 1946 seçimlerinden sonra Tokat'ta Erbaa ve Taşova Demokratları, 1948 yılında CHP aleyhine bir beyanname yayınlamışlardır. Beyannamede Demokratlar, 1946 seçimlerinde CHP'nin hile yaptığını iddia ederek Tokat ili dâhil 13 ilde yapılacak olan milletvekili ara seçimlerine katılmama kararı aldıklarını dile getirmişlerdir. CHP bu beyanname üzerine dava açmış ve Samsun avukatlarından Kamil Sirmen'i davanın takipçisi olarak görevlendirmiştir. 13 Temmuz 1949'da karara bağlanan dava sonucuna göre Erbaa DP İlçe Başkanı Remzi Va-

* Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sevilayozer07@gmail.com.

1 Yavuz Abadan, "Türk Demokrasisi ve Yeni Parti", *Ülkü Milli Kültür,* C.9, S.104, 16 Ocak 1946, s. 2.

2 Nihal Kara, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararı", *Yapıt*, S. 8, Aralık-Ocak 1984/1985, s. 64-65.

rol'a 9 ay 10 gün, Taşova DP İlçe Başkanı arzuhalci Ahmet Gürkan'a 8 ay hapis cezası verilmiştir[3].

Tek Parti Döneminde Tokat'ın çıkardığı milletvekili sayısı 1923 seçimlerinde 4, 1927'de 5, 1931'de 5, 1935'te 7, 1939, 1943 ve 1946 seçimlerinde 8'dir[4]. 1950 seçimlerinde *"Yeter Söz Milletindir"* yazılı afişleriyle dikkati çeken DP'yi[5] halk sandıkta evet diyerek iktidara taşımıştır. Muhalefet döneminde olduğu gibi iktidarda bulunduğu on yıllık süre zarfında DP'nin en büyük rakibi CHP olmuştur. DP'nin iktidar yılları ülke çapında siyasal canlanmayı beraberinde getirmiş basın da bu canlanmadan payını almıştır. İki parti arasındaki siyasi çekişmeye ulusal basının yanı sıra yerel basın büyük ilgi göstermiştir. 1950-1960 yılları arasında Tokat'ta çıkarılan gazete sayısı 17'dir. Bunlardan Turhal (1952), Demokrat Turhal (1953), Yeni Erbaa (1954), Tokat (1956), Zile Postası (1957), Tozanlı (1959) gazeteleri yayınlarını uzun bir dönem sürdürmüştür. Diğer taraftan Tokat Sesi, Gerçek Demokrat, Tokat Postası, Hürsöz gazeteleri DP'nin iktidar yıllarında belirli bir süre yayın faaliyetlerine devam ettikten sonra kapanmıştır[6].

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde 8.905.743 kayıtlı seçmenin 7. 903.085'i oy kullanmıştır. Sandıktan çıkan seçim sonuçlarına göre oyların %53'üne tekabül eden 4.241.393 kişi DP'yi, oyların %39,9'una karşılık gelen 3.176.571 kişi ise CHP'ye oy vermiştir[7]. DP'nin 408 milletvekiline karşı CHP ancak 69 milletvekili çıkarabilmiştir. Yüzde oranları karşılaştırıldığında iki partinin milletvekili sayısındaki farklılığın sebebinin uygulanan liste usulü çoğunluk sistemi olduğu hatırlatılmalıdır[8]. Seçimlerin hemen öncesinde 16 Şubat 1950'de meclisten geçirilen seçim kanunu ile nispi temsil yerine çoğunluk esasının kabul edilmesi CHP'nin meclisteki temsil gücünü hayli zayıflatmıştır[9]. CHP'nin aldığı oy oranına nazaran çıkardığı milletvekili sayısı uygulanan seçim sisteminden dolayı düşük olmuştur. Seçim sistemine göre her seçim çevresinde, partiler liste halinde adaylarını göstermekte, listesi en çok oyu alan parti o ildeki milletvekillerinin tümünü kazanmaktadır[10]. Özetle iktidarının son döneminde kabul edilen seçim kanunu CHP'nin aleyhine işlemiştir.

3 *BCA.,* 490.01/ 438.1817.2. 1948 yılında yapılan ara seçimde Reşit Önder Tokat milletvekili olarak seçilmiştir. *BCA.,* 490.01/ 379.1599.2.

4 *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara 2012, s. 7-8.

5 Selçuk Milar, "Yeter Söz Milletindir" Afişi Nasıl Doğdu", *Tarih ve Toplum*, C.9, S.50, Şubat 1988, s.15-16.

6 "Tokat", *Yurt Ansiklopedisi,* C. 10, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 7157.

7 *1950-1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları,* DİE Yayınları, Ankara 1966, s. VI.

8 Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVII, S.79, Mart 2011, s. 29-30.

9 Müsemma Sabancıoğlu, "14 Mayıs 1950:Bir Seçim Böyle Geçti", *Toplumsal Tarih*, S.77, Mayıs 2000, s. 4.

10 Cemile Burcu Kartal, "Türk Siyasal Hayatında "Beyaz İhtilal" 1950 Seçimleri", *Atatürk Dergisi*, C.III, S.4, Temmuz 2003, s. 278.

Söz konusu seçimde CHP Tokat İl İdare Kurulu Başkanı Arif Yoğurtcu seçim çalışmalarında iş bölümü yaparak, adaylardan Feyzi Eken'i Zile'de, Fuat Akman'ı Turhal'da, Cemal İlal'ı Artova'da, Mustafa Latifoğlu'nu Reşadiye ve Taşova'da, Zihni Betil'i Niksar'da, Reşit Önder'i Erbaa'da görevlendirmiştir[11]. Ancak seçim sonucunda bilindiği üzere kazanan taraf DP olmuştur.

1950 seçimlerini ülkenin genelinde olduğu gibi Tokat'ta da DP'nin kazanması Tokat halkını memnun etmiştir[12]**.** DP'nin iktidara gelişi *"Gerçek manada halkın iradesinin tecellisi"* olarak yorumlanmış ve bu halk hareketi ve iktidar değişiminin içte ve dışta yeni bir heyecan uyandırdığı belirtilmiştir. *"Milleti ıstırap içinde yaşatanlar, memurla halkı birbirinden ayıranlar, ofis belası ile köylüyü kuru çul üstüne oturtanlar"* gibi ifadelerle CHP eleştirilmiş[13], DP'nin başarısında CHP'nin kötü yönetiminin büyük katkısı olduğuna işaret edilmiştir[14].

Bu seçimde Tokat'ta DP tarafından yanlışlıkla 8 aday gösterildiğinden CHP'den bir aday milletvekili seçilebilmiştir[15].1950 seçimlerinde Tokat'tan milletvekili olmaya hak kazanan isimler şöyledir:

1. DP-Hasan Sıtkı Atanç (Doğ. Selanik 1880-Öl.1967)
2. DP-Fevzi Çubuk (Trabzon 1898-1963)
3. DP-Ahmet Gürkan (Güneysu/Rize 1903-1990)
4. DP-Ömer Hamdi Koyutürk (Tokat 1889-1967)
5. DP-Mustafa Haluk Ökeren (Manastır 1890-1966)
6. DP-Muzaffer Önal (Rize 1915-1991)
7. DP-Mustafa Özdemir (Niksar 1902-1974)
8. DP-Mehmet Nuri Turgut Topçuoğlu (Tokat 1897-1952)
9. CHP-Osman Zihni Betil (Niksar 1910-1979)[16]

1950-1954 Yıllarında Tokat

DP iktidara geldikten sonra parti çalışmalarını Tokat'ta yoğunlaştırmıştır. 1953 yılının ilk aylarında Turhal'a bağlı Arhoy, Serpin, Gülüt, Biçim, Çanlıca, Darya, Asarcık, Üçgüzen, Çayköy, Kat, Arzupınar, Zamanir köyleriyle Dökmetepe'nin ocak kongreleri yapılmıştır. Bu kongrelere katılan ilçe idare heyeti mensupları, köylünün dertlerini dinlemiş ve ülke meselelerine ilişkin konuşmalar yapmıştır. Altı köyün su ve yol davasının 1953 yılı itibariyle halledileceğinin

11 *BCA.,* Fon Kodu: 490.01, Yer No: 379.1600.2.

12 "Milli İradenin Tecelli Ettiği Günün Üçüncü Yıldönümündeyiz", *Tokat Postası*, 14 Mayıs 1952.

13 "Demokrat Partiye Düşen Vazife", *Gerçek Demokrat",* 8 Nisan 1953

14 Mehmet Tokatlı, "İdeal Particilik ve Cumhuriyet Halk Partisi", *Tokat Postası,* 17 Ağustos 1954.

15 "Demokrat Parti'nin Zaferi", *Zafer,* 17 Mayıs 1950.

16 *Türk Parlamento Tarihi IX. Dönem (1950-1954), (Haz. Kazım Öztürk),* C.VII, TBMM Vakfı Yayınları, s. 1055-1071. Ayrıca bkz. *BCA.,* Fon Kodu: 30.10, Yer No: 77.511.13. *TBMM Albümü 1920-2010*, C..2, TBMM Yayınları, Ankara, s. 596-597.

açıklanması köylüler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. DP'nin faaliyetleri neticesinde Bahçebaşı, Yeniköy, Uluöz, Horuk ve Menteşe köylerinde de ocak açılmıştır[17].

Tokat'ta CHP ve DP birbirlerine yönelik eleştirilerini 1954 seçimleri öncesinde sertleştirmişlerdir. Buna dair pek çok örnek vermek mümkündür. Pazar bucağına bağlı Dimorta köyünde toplanan DP Ocak Kongresi'nde Ömer Kazova, CHP'nin iktidar aleyhinde yaptığı propagandalardan hoşnut olmadığını şu sözleriyle dile getirmiştir: *"Arkadaşlar CHP yapmış olduğu kongrelerde niçin bağırmasınlar, eski hükümetten memnundular, Türk milletini, Türk köylüsünü bir çiftlik haline getirmişlerdi. Bu gelir ve debdebe devri ellerinden gitti. Elbette bağıracaklardır. Topluluklarında köylüye ait bir şahıs var mıdır? Hep CHP bakayelerinden mürekkep olan insanlardır*"[18].

Bu dönemde Gerçek Demokrat gazetesi DP'nin lehinde yaptığı yayınlarla dikkat çekmektedir. Gazetede yer alan *"Demokrat Parti'ye Düşen Vazife"* adlı köşe yazısında DP ile ilgili olarak şunlar dile getirilmiştir: *"Müstebit idarenin asil milletimize reva gördüğü kötü ve istismar edici idare şekli o kadar ıstırap vermeye başlamıştı ki asil milletimiz daha fazla beklemenin memleketimiz için bir felaket olacağını idrak etmiş bulunuyordu. Ne yapıp yapıp milleti kurtarmak lazımdı. Bu düşünceyi nefesinde duyan Celal Bayar ve arkadaşları derhal harekete geçerek Demokrat Parti'yi kurdular"***.** Yazının devamında DP'nin kuruluşundan memnun olmayan kesimlerin, bu halk hareketini kötülemek için DP'lileri dışarıdan para almakla, memleketi satmaya çalışmakla ve vatan hainliği ile suçladıklarına değinilmiştir. Ancak bu kötü davranış ve sözlerin DP'lileri yıldırmak yerine milleti için canla başla çalışmaya sevk ettiğine dikkat çekilmiştir[19].

Aynı gazetede DP'nin Erbaa ilçesindeki çalışmalarının yeterli olmadığı

"Tokat ili dâhilinde Demokrat Partili çok fakat Demokrat Partili yok" sözleriyle ortaya konulmuştur. Erbaa ilçe teşkilatından verilen örneklerle ileri sürülen görüş desteklenmeye çalışılmıştır. DP ilçe teşkilatı içerisindeki sorun ve uyumsuzluklar 4 madde altında toplanmıştır:

1- 1952 yılı parti kongresinin yapılmasının üzerinden sekiz ay geçmiş olmasına rağmen seçilen delegeler toplanıp aralarında iş bölümü yapmamışlardır.

2- 1952 yılı parti kongresinde merkez bucak idare kurulu teşkil edilmiş olmasına karşın ilçe idare kurulunca vazifeye davet edilmemiştir.

3- Gerek ilçe idare kurulundan, gerekse merkez bucak idare kurulundan türlü sebeplerle ayrılanların yerine yedekleri göreve çağrılmamıştır.

17 "Turhal'da D.P Faaliyetleri", *Gerçek Demokrat,* 1 Nisan 1953.

18 "Dimorta D.P. Ocak Kongresi Çok Samimi Bir Hava İçerisinde Yapıldı", *Gerçek Demokrat,* 15 Mart 1953.

19 "Demokrat Parti'ye Düşen Vazife", *Gerçek Demokrat*, 8 Nisan 1953.

4- Vilayet merkezi ve diğer ilçelerde 1953 kongreleri başlamış olmasına rağmen Erbaa'da Nisan ayına gelindiği halde bu yönde hiçbir çalışma olmamıştır. Tüm bu eleştiriler doğrultusunda DP'nin Erbaa ilçesinde başarısız olduğunu vurgulanmıştır[20].

1954 seçimleri öncesinde hem CHP, hem de DP parti kongrelerine önem vermiştir. 10 Mayıs 1953 tarihinde CHP İl Kongresi yapılmıştır. Oldukça canlı geçen kongrenin iyi çalışılarak düzenlenmiş bir kongre olduğu basına yansımıştır[21]. Kongreye merkez partililer, komşu illerin parti başkanları ve partililer katılmıştır[22]. 21 Haziran 1953'te ise Turhal'da DP Kongresi yapılmıştır[23]. Kongre başkanlığına DP Tokat İl Başkanı Selahattin Gülüt getirilmiştir. Gülüt burada yapmış olduğu konuşmasında CHP İl Başkanı Vedat Arıkan'ın parti toplantılarında sıklıkla dile getirdiği *"Ben DP'de idim; ilçe başkanıydım. Fakat o partinin bu memlekete fayda sağlamayacağı intibaını edindim. Bunun için de DP'den istifa ederek bu memlekete faydalı olacağıma inandığım CHP'ye intisap ettim"* sözlerine oldukça sert karşılık vermiştir. Arıkan'ın DP'nin muhalefette olduğu dönemde ilçe başkanı olduğunu ve bir süre sonra istifa ettiğini doğrulayan Gülüt ancak gelişmelerin Vedat Arıkan'ın anlattığı gibi olmadığını çünkü Arıkan'ın, DP'nin başarısını görmeye başladıktan sonra partiye kabulü için başvuruda bulunduğunu fakat kabul görmediğini hatta 1952 yılında tekrar başvurusunu yinelediğini söyleyerek Arıkan'ı eleştirmiştir[24].

Ağustos ayında da Tokat, Turhal, Erbaa, Zile'den gelen delegelerin katılımıyla DP Niksar İlçe Kongresi toplanmıştır[25]. Tokat milletvekilleri Eylül 1953'te köyleri dolaşarak vatandaşların isteklerini dinlemişlerdir[26]. Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan o güne kadar yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermiş, *"Biz mebus seçildiğimiz zaman Tokat vilayeti kendi kaderine terkedilmiş durumdaydı. Biz bu şehrin milletvekilleri olarak iktidarın yapıcı zihniyetinden azami derecede istifade ederek yüzlerce köyün içme sularının ve yollarının yapılmasını sağladık. Almus Barajı davasını hayalden hakikate intikal ettirdik*" demiştir[27].

Ekim ayında Tokat'ın Pazar bucağına bağlı Abayıl köyünde DP Ocağı açılmıştır. Bütün köylü vatandaşlar ocağa kaydolmuştur[28]. Bu dönemde basında CHP'den istifa ederek DP'ye geçen vatandaşlara ilişkin çok sayıda habere yer

20 "CHP Erbaa İlçe Kongresi ve DP Tokat Teşkilatı Hakkında Düşündüklerimiz", *Gerçek Demokrat,* 1 Nisan 1953.

21 "Kongreden", *Gerçek Demokrat,* 13 Mayıs 1953.

22 "CHP İl Kongresi Dolayısıyla", *Gerçek Demokrat*, 13 Mayıs 1953.

23 Necati Diren, "Turhal DP İlçe Kongresi", *Tokat Postası,* 28 Haziran 1953.

24 "DP Tokat İlçe Kongresinde Selahattin Gülüt'ün Konuşması", *Gerçek Demokrat*, 27 Haziran 1953.

25 "DP Niksar İlçe Kongresi Salı Günü Yapıldı", *Gerçek Demokrat,* 29 Ağustos 1953.

26 "Tokat Milletvekilleri Köyleri Dolaşıyor", *Gerçek Demokrat,* 12 Eylül 1953.

27 "Kıymetli Mebusumuz Ahmet Gürkan'ın Gazetemize Beyanatı", *Gerçek Demokrat,* 15 Ağustos 1953.

28 "Abayıl Köyünde DP Ocağı Kuruldu", *Gerçek Demokrat,* 31 Ekim 1953.

verilmiştir[29]. Ancak aynı dönemde Zile gazetesinde DP'den istifalara ilişkin *"DP Her Tarafta Çöküyor"* gibi haberlerin yapılması[30] bazı gazetelerin DP'nin bazılarının ise CHP'nin lehinde yayınlar yaptığının açık delili olarak gösterilebilir.

17 Ocak 1954'te DP Tokat İl Kongresi yapılmıştır[31]. Katılım oranının çok yüksek olduğu kongre adeta bayram havası içerisinde geçmiştir[32].1954 yılı seçimleri öncesinde açıklanan partilerin aday listesi şöyledir: DP'nin adayları, İhsan Baç, Selahattin Gülüt, Mehmet Şahin, Ahmet Gürkan, Ömer Sunar, Osman Hacıbaloğlu, Hulusi Bozbeyoğlu, Yusuf Ulusoy, Hasan Kangal'dır[33]. CHP'nin adayları ise, Zihni Betil, Faruk Ayanoğlu, Bekir Suphi Aktan, Reşit Önder, Fuat Akman, Keramettin Gençler, Vedat Arıkan, Ali Rıza Ulusoy, Hilmi Özalpak'tır[34].

Seçim çalışmalarında her iki parti adayları ilçe, bucak ve köylere gitmiş ve partileri lehinde propaganda yapmışlardır. Gerçek Demokrat gazetesi köylerde DP'nin büyük tezahürat ve coşkuyla karşılanmasına karşın, köylülerin CHP'ye yüz vermediğini ileri sürmüştür[35]. 23 Nisan'da DP Tokat'ta muazzam bir miting düzenlemiştir. Kasabalardan köylerden gelen binlerce vatandaş miting alanını doldurmuştur. DP'ye büyük ilgi gösteren halk aynı ilgiyi CHP mitingine göstermemiştir[36]. 24 Nisan'da Tokat'a gelen İsmet İnönü beklediği ilgiyi görememiştir[37]. Hatta kalabalığı sağlamak adına köylerde vatandaşlara *"Adnan Menderes'te geliyor onu da dinlersiniz"* şeklinde söylemlerde bulunularak dörder lira yevmiye verilmek suretiyle kalabalığın sağlanmaya çalışıldığı, gazete haberleri arasında yer almıştır[38]. Aslında bu durum şaşırtıcı değildir. 17 Temmuz 1952'de Tokat'a gelen CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek de Turhal ve Zile'de yaptığı konuşmalarda beklediği kalabalığı karşısında bulamamıştır[39]. 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimi DP ezici çoğunlukla kazanmıştır[40]. Seçimler sonucunda Tokat'tan milletvekili olmaya hak kazanan isimler şöyledir:

29 "Çamlıbel'de Halk Partisi Dağılıyor", *Tokat Postası,* 1 Mart 1952. "Geyras Köyünde Halk Partisi İflas Etti", *Tokat Postası*, 8 Mart 1952 "Bağımsız ve CHP'den Çekilen 188 Vatandaşın DP'ye Girmek Hususundaki Müracaatları Kabul Edildi", *Gerçek Demokrat,* 4 Kasım 1953. Halk Partisi Her Tarafta Dağılıyor", *Gerçek Demokrat,* 19 Aralık 1953. " 4637 Kişi DP Saflarına Katıldı", *Gerçek Demokrat,* 24 Mart 1954. "CHP'den Kitle Halinde İstifalar Devam Ediyor", *Gerçek Demokrat,* 31 Mart 1954. "CHP'den İstifalar Çorap Söküntüsü Gibi Devam Ediyor", *Tokat Postası* 2 Nisan 1954. "İlçemizde CHP'den İstifalar", *Yeni Erbaa*, 1 Ekim 1954.

30 "DP Her Tarafta Çöküyor", *Zile,* 2 Nisan 1954. "DP'den Bir İstifa Daha", *Zile,* 9 Nisan 1954.

31 "Demokrat Parti Tokat İl Kongresi Yapıldı", *Gerçek Demokrat,* 20 Ocak 1954.

32 "Tokat DP İl Kongresi", *Tokat Postası,* 21 Haziran 1954.

33 14 Nisan tarihinde ise aday listesinde Yusuf Ulusoy'un olduğu görülmüştür. "Tokat DP Mebus Aday Listesi Çok İyi Karşılandı", *Gerçek Demokrat,* 14 Nisan 1954.

34 "Tokat CHP VE DP Milletvekili Adayları", *Gerçek Demokrat,* 31 Mart 1954.

35 "Şehrimizde Seçim Mücadelesi Artıyor", *Gerçek Demokrat,* 14 Nisan 1954.

36 "DP'nin Muazzam Mitingi", *Gerçek Demokrat,* 24 Nisan 1954.

37 "İnönü Şehrimize Geldi", *Tokat Postası,* 27 Nisan 1954.

38 "İsmet İnönü'nün Konuşması Tam Bir Fiyasko ile Karşılandı", *Gerçek Demokrat,* 28 Nisan 1954.

39 "Tokat'ta Alaka Görmeyen Kasım Gülek Turhal ve Zile'de", *Tokat Postası,* 23 Temmuz 1952.

40 "Türk Milleti CHP'yi Tasfiye Etti", *Gerçek Demokrat,* 5 Mayıs 1954. "14 Mayıs'ın Devamı Olan 2 Mayıs Zaferini Demokrat Parti Tuşla Kazandı", *Tokat Postası,* 4 Mayıs 1954.

1. DP-İhsan Baç (Erbaa 1904-1965)
2. DP-Hulusi Bozbeyoğlu (Niksar 1924-1986)
3. DP-Selahattin Gülüt (Tokat 1910-1993)
4. DP- Ahmet Gürkan (Güneysu/Rize 1903-1990)
5. DP-Osman Hacıbaloğlu (Zile 1916-1977)
6. DP-Hasan Kangal (Balıkesir 1916-1991)
7. DP-Ömer Sunar (Sürmene 1918-1979)
8. DP-Mehmet Şahin (Reşadiye 1911-1985)
9. DP-Yusuf Ulusoy (Hacıbektaş 1921-2005)[41]

II. 1954-1957 Yıllarında Tokat

Seçimlerin ardından 18 Temmuz 1954'te Faruk Ayanoğlu'nun başkanlığında CHP Tokat İl Kongresi toplanmıştır. Ayanoğlu seçimlerin kaybedilmesiyle Halk Partisi'nin durumunun sarsılmadığını belirtmiştir. Daha sonra söz alan İl Başkanı Vedat Arıkan seçimlerin kaybedilmesinde çoğunluk sisteminin oynadığı rol üzerinde durarak nispi temsil sisteminin uygulanmış olması durumunda partilerin çıkaracağı milletvekili sayısının kendi lehlerine değişeceğini belirtmiştir[42].

10 Nisan 1955'te DP Tokat İl Kongresi yapılmıştır. Katılımın yüksek olduğu kongreye milletvekilleri de iştirak etmişlerdir[43]. Kongrede eski idare kurulu başkanı raporunu sunmuştur. Raporda 2 Mayıs seçimlerini 14.000 farkla DP'nin kazandığı belirtilerek muhtar seçimlerinde de DP'nin başarılı olduğu üzerinde durulmuştur[44]. 13 Kasım 1955'te yapılan yerel seçimlerde ise, Tokat, Zile, Almus, Reşadiye'de Demokratlar; Turhal, Niksar, Erbaa, Karayaka ve Artova'da bağımsızlar kazanmıştır[45]. Tokat Belediye Reisliği'ne Mesrur Gürgenç seçilmiştir[46].

1957 seçimleri öncesinde Tokat'taki seçim mücadelesine Cumhuriyetçi Millet Partisi(CMP) ile Hürriyet Partisi (HP) de katılmıştır. CMP Tokat'taki çalışmalarına başladıktan uzun bir müddet sonra Ekim 1957'de Erbaa teşkilatını kurmuştur[47]. 13 Haziran 1957'de Tokat'ta kurulan Hürriyet Partisi de[48], faaliyete başlamasının ardından Erbaa'da teşkilatını oluşturmuştur[49]. 7 Eylül 1957'de yapılan Hürriyet Parti-

41 *TBMM Albümü...,* s. 670-671.*Türk Parlamento Tarihi X. Dönem (1954-1957*), (Haz. Kazım Öztürk), C.II, TBMM Vakfı Yayınları, s. 847-863. Ayrıca bkz. BCA., Fon Kodu: 30.10, Yer No: 78.516.1.

42 *Tokat Postası,* 23 Temmuz 1954. "CHP Tokat İl Kongresi*", Zile,* 20 Temmuz 1954.

43 "Tokat DP İl Kongresi", *Yeni Erbaa*, 12 Nisan 1955.

44 "DP İl Kongresi'nden Notlar", *Yeni Erbaa,* 15 Nisan 1955.

45 *Gerçek Demokrat,* 15 Kasım 1955.

46 *BCA.,* Fon Kodu: 30.11.1, Yer No: 255.2.8. "Belediye Reisliği'ne Mesrur Gürgenç Seçildi", *Gerçek Demokrat,* 17 Kasım 1955.

47 "İlçemizde CMP Kuruldu", *Yeni Erbaa,* 1 Ekim 1957.

48 "İlimizde Hürriyet Partisi Kuruldu", *Tokat,* 18 Haziran 1957. "Kazamız Hür. P. Teşkilatı Kuruldu", Yeni Erbaa, 27 Ağustos 1957.

49 "Erbaa'da Hür. P. Teşkilatı Kuruldu", *Tokat,* 3 Eylül 1957.

si'nin Tokat il kongresinde, DP'nin verdiği sözleri tutmadığı, CHP'nin yaptığı hataların kat kat fazlasını yaptığı, radyoların tek taraflı kullanıldığı belirtilerek milletin bunun cezasını seçimlerde vereceğine dikkat çekilmiştir[50]. HP ile CMP, seçimler öncesinde teşkilatlarının genişletilmesine gayret göstermişlerdir[51].

1957 yılında DP'den istifalar görülmeye başlanmıştır[52]. Tokat'ın ilçe ve köylerinde de istifalar birbirini izlemiştir. Örneğin Erbaa köyleri arasında yer alan Tanoba köyünden 133 vatandaş DP'den istifa etmiştir[53]. CHP İl ve ilçe kongrelerinde de DP'ye yönelik eleştiriler sıralanmıştır. Bunlardan biri Temmuz 1957'de toplanan CHP Turhal İlçe Kongresi'dir. Faruk Ayanoğlu kongrede, DP'nin ekonomideki yanlış adımları, hayat pahalılığı ve basın kanunu gibi uygulamalarına temas etmiştir[54]. Ağustos ayı sonunda toplanan CHP İl Kongresi'nde de benzer konulara değinilmiştir[55].

1957 seçimleri öncesinde Tokat'ta çok sevilen, dürüstlüğü ve çalışkanlığı ile halkın takdirini kazanmış Şahap Kitapçı'nın CHP'den adaylığını koyması Tokat'ta CHP'nin kuvvetlenmesinin işareti olarak görülmüştür[56]. Şartlar DP için artık tamamen değişmiştir. Erol Kayalıoğlu Tokat gazetesindeki köşe yazısında *"1950'de DP'yi nasıl canı gönülden destekledik iktidarın değişmesi için ne derece büyük bir gayret sarf ettiysek şimdi de aynı heves ve arzu ile partinin seçimi kaybetmesine çalışıyoruz"* diyerek DP'nin siyasi arenadaki değişen konumunu ortaya koymuştur[57]. Bir başka yazısında ise *"DP iktidarı o günden bu yana adeta kendi kuyusunu kazarcasına ve muhalefetin hiçbir şekilde zahmet etmesine ihtiyaç kalmadan çok şey kaybetmiştir"* demiştir[58].

"DP'nin Alaşağı Edilmesi Lazım Geldi" başlığı altında yer verilen yazıda, DP'nin iktidara gelirken verdiği vaatlerin yerine getirilmediği söylenerek, artık iktidarın değişme zamanının geldiği vurgulanmıştır[59]. DP'ye yönelik eleştiriler şöyle dile getirilmiştir: *"Şurası muhakkaktır ki memleketin umumi manzarası, hiçte 1950'deki heyecanlı havaya ve o günkü hayat şartlarına benzememektedir. Aradan geçen yedi sene zarfında evvelce beğenilmeyen anti-demokratik kanun ve nizamların pek çoğu yeniden yer almıştır. Hayat birkaç misli yükselmiştir, geçim zorlaşmıştır, belki de hürriyetler kısılmıştır. Vatandaşın şikâyeti bunlardır."*[60]

50 "Hürriyet P. İl Kongresi Yapıldı", *Tokat,* 12 Eylül 1957.

51 Bkz. "Yeni Hür. P. Ocakları", *Yeni Erbaa*, 4 Ekim 1957. "Hür. P. Faaliyetleri", *Yeni Erbaa*, 8 Ekim 1957. "Niksar'da Hürriyet Partisi Kuruldu", *Yeni Erbaa,* 18 Ekim 1957.

52 *Tokat,* 11 Eylül 1957.

53 "DP'den İstifalar", *Tokat,* 2 Temmuz 1957. Ayrıca bkz. "Demokrat Parti'den İstifalar", *Tokat,* 14 Kasım 1957.

54 "CHP Turhal İlçe Kongresi", *Tokat,* 30 Temmuz 1957.

55 "CHP İl Kongresi Yapıldı", *Tokat*, 27 Ağustos 1957. *Yeni Erbaa,* 30 Ağustos 1957.

56 "Seçimlere Dair", *Tokat,* 20 Eylül 1957.

57 Erol Kayalıoğlu, "Sabreden Derviş", *Tokat*, 24 Eylül 1957.

58 Erol Kayalıoğlu, "Ne Olursa Olsun", *Tokat,* 9 Ekim 1957.

59 "DP'nin Alaşağı Edilmesi Lazım Geldi", *Tokat,* 4 Ekim 1957.*Yeni Erbaa,* 27 Eylül 1957.

60 "Haydi, Hayırlısı", *Tokat,* 20 Eylül 1957.

27 Ekim 1957 seçimleri öncesinde DP ve diğer muhalif partiler kendi teşkilatlarından aldıkları istihbaratlarla hangi illerde kuvvetli olduklarını tespit etmişlerdir. Vatan gazetesi bu tahminler ve kendi çalışmaları neticesinde bir değerlendirme yaparak illere göre şanslı partileri belirlemiştir. Hazırlanan tabloya baktığımızda Tokat'ta mücadelenin CHP ve DP arasında geçeceği anlaşılmakla birlikte herhangi bir tahminde bulunulamadığı görülmüştür[61]. Milliyet gazetesinin seçim öncesinde halkın nabzını tutmak adına Tokat'a gönderdiği muhabiri İbrahim Örs ise yaptığı görüşmeler sonucu edindiği izlenimlere dayanarak Tokat'taki seçimleri CHP'nin kazanacağını söylemiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: *"27.000 nüfuslu şehirde CHP'nin Demokrat Parti'ye nazaran daha kuvvetli olduğu hissediliyordu. Hâlbuki 1954 seçimlerinde CHP merkezde 9000 rey ile seçimi kaybetmişti"*. Örs, halka *"Reyinizi niçin Demokrat Parti'ye vermek istemiyorsunuz ?"* diye sorduğunda halkın "*Pahalılık aldı yürüdü. Milli Korunma Kanunu kontrolsüzlük yüzünden kötü neticeler vermeye başladı. Aradığımızı çok iyi bulamıyoruz. Gaz yok, yağ yok hatta vita yağı bile yok"* diyerek cevap verdiklerini belirtmiştir[62].

DP 1957 seçimleri sonucunda ülke genelinde olduğu gibi Tokat'ta da oy kaybetmiştir. Tokat'taki seçimi kazanan CHP, 10 milletvekillini meclise göndermiştir. Bu milletvekillerinin isimleri şöyledir:

1. CHP-Faruk Ayanoğlu (Muğla 1918-1968)
2. CHP-Sıtkı Eren (Zile 1899-1962)
3. CHP-Kemalettin Gençler (Reşadiye 1909-1972)
4. CHP-Ahmet İspirli (Tokat 1923-1985)
5. CHP-Şahap Kitapçı (Samsun 1917-1998)
6. CHP-Mustafa Latifoğlu (Tokat 1904-1970)
7. CHP-Reşit Önder (Erbaa 1916-2007)
8. CHP-Bekir Şeyhoğlu (Turhal 1919-1973)
9. CHP-Rıza Ulusoy (Kırşehir 1910-1968)
10. CHP-Daniş Yurdakul (Sivas 1903-1968)[63]

III. 1957-1960 Yıllarında Tokat

1957 seçimlerini takip eden süreç Tokat'ta CHP'nin lehinde gelişme göstermiştir. 1958 yılında yapılan Tokat DP teşkilat kongrelerine vatandaşların katılımının az olması hatta bu nedenle ocak kongrelerinden bazılarının yapılamamış

61 "İktidarı Kim Kazanacak", *Vatan,* 11 Ekim 1957.

62 "Nabız Yoklaması", *Milliyet,* 14 Eylül 1957.

63 TBMM Albümü…, s. 754-755. Türk Parlamento Tarihinde Faruk Ayanoğlu'nun doğum tarihi 1919 olarak belirtilmiştir. Türk Parlamento Tarihi XI. Dönem (1957-1960), (Haz. Zühtü Arslan), C.III, TBMM Vakfı Yayınları, s. 903.

olması Tokat ilinde DP teşkilatının çöktüğü anlamında yorumlanmıştır[64]. Diğer taraftan CHP il ve ilçe kongrelerinin çok kalabalık ve canlı olarak geçtiği görülmüştür. Buna örnek olarak Ekim 1958'de toplanan Turhal CHP İlçe Kongresi gösterilebilir. Kongrede milletvekillerinden Bekir Şeyhoğlu, Ahmet İspirli, Faruk Ayanoğlu, Şahan Kitapçı, Daniş Yurdakul yaptıkları konuşmalarda DP'ye ilişkin şikâyetlerini dile getirmişlerdir[65]. 17 Ekim 1958'de Tokat'a gelen İsmet İnönü büyük sevgi gösterileri ile karşılanmıştır[66]. Muhalefet liderinin yurt gezileri DP'nin ileri gelenleri arasında memnuniyetsizlik yaratmıştır[67].

DP'den istifa eden milletvekilleri CHP grubuna katılmışlardır[68]. 1958 yılı sonuna gelindiğinde Tokat'ta DP teşkilatı güç kaybetmeye başlamıştır. Vatandaşların toptan istifasının yanı sıra muhtar, ihtiyar heyetleri ile DP ocak başkanlarının istifa ettiği görülmüştür[69]. Ancak Tokat Sesi gazetesinde benzer haberler DP'nin lehinde yapılmıştır. Diğer yerel gazetelerde DP'den istifalara ilişkin haberlere rastlanırken Tokat Sesi gazetesi DP'ye katılımın gün geçtikçe arttığına ilişkin haberlere yer vermiştir[70]. DP yanlısı gazetelerden bir diğeri olan Tozanlı gazetesi ise DP'nin ne kadar başarılı siyaset izlediğine yönelik haberlere yer vermeye devam ederek[71], DP'ye katılım haberlerini yayınlamıştır[72]. Tokat ili örneğinde görüldüğü üzere ülke genelinde iktidar ve muhalefet arasında şiddetini her geçen gün artırarak devam eden siyasi çekişme 27 Mayıs 1960'da askeri vesayetin yönetime el koyması ile son bulmuştur.

Sonuç

1950 yılında kitlelerin desteğini alarak iktidara gelen DP, 1950-1960 yılları arasındaki on yıllık süreçte ülkeyi yönetmiştir. Ülke genelinde 1950, 1954 ve 1957 seçimlerini kazanan DP, Tokat'ta 1950 ve 1954 seçimlerinde başarılı olmuş, ilkinde 8 milletvekilini, ikincisinde ise 9 milletvekilini Tokat'tan meclise göndermiştir. Ancak aynı başarıyı 1957 seçimlerinde gösterememiş 1954'te 80.537 olan oy sayısı 1957'de 67.282'ye düşmüştür[73].

64 "DP Kongrelerine Vatandaşlar Rağbet Etmiyor", *Tokat,* 4 Eylül 1958.

65 "CHP İlçe Kongresi Yapıldı", *Tokat,* 7 Ekim 1958.

66 Tokat, 18 Ekim 1958. İlgili haberler için bkz. "Büyük İnönü Yarın İlimize Şeref Verecekler", *Tokat,* 16 Ekim 1958. *Tokat,* 17 Ekim 1958.

67 "Muhalefet Basına Karşı Tedbir Alınıyor", *Tokat*, 14 Aralık 1958.

68 *Tokat,* 20 Aralık 1958.

69 "DP Tokat'ta Çöküyor", *Tokat*, 25 Aralık 1958.

70 "DP'ye İltihaklar Giderek Artıyor", *Tokat Sesi,* 30 Mart 1958. "Sivas'ta Muhalefet Çöküyor", *Tokat Sesi,* 19 Ekim 1958.

71 "Demokratik Faaliyet ve DP Teşkilatı", *Tozanlı,* 3 Temmuz 1959. "Türk Milleti Demokrat Partiyi Asla Unutamaz", *Tozanlı*, 28 Temmuz 1959.

72 "Artova'da DP'ye İltihaklar", *Tozanlı,* 19 Mart 1960. "Tokat'ta DP'ye Yeni İltihaklar", *Tozanlı,* 10 Mart 1960.

73 *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007...,* s. 88. 1957 seçimleri sonucu için ayrıca bkz. *BCA.,* Fon Kodu: 30.01, Yer No: 52.312.4.

Tokat İli Seçim Sonuçları[74]

1950 Seçimleri	*Oy Sayısı*	*Oy Oranı (%)*	*Milletvekili Sayısı*
DP	*81.822*	*54.8*	*8*
CHP	65.241	47.3	1

1954 Seçimleri	*Oy Sayısı*	*Oy Oranı (%)*	*Milletvekili Sayısı*
DP	*80.537*	*55.1*	*9*
CHP	65.380	44.7	---

1957 Seçimleri	*Oy Sayısı*	*Oy Oranı (%)*	*Milletvekili Sayısı*
DP	*67.282*	*44.9*	---
CHP	73.054	48.8	10
CMP	6.524	4.3	---
Hürriyet P.	2.963	2.0	---

Seçim sonuçlarından da anlaşıldığı üzere Tokat halkının DP'ye verdiği destek 1957 seçimlerinde belirgin olarak azalmıştır. Bu tarihten itibaren geçen zaman hep DP'nin aleyhine işlemiştir. Siyasetin değişen yüzü aslında İsmet İnönü'nün Tokat'a gelişinde bile kendini göstermiştir. 24 Nisan 1954'te Tokat'a geldiğinde yeterli kalabalığın sağlanması için büyük uğraş verildiği bilinirken, 17 Ekim 1958'deki gelişinde durum tam tersine dönmüş, günler öncesinden gazete manşetleri süslenmiş, kurbanlar kesilerek büyük tezahüratlar yapılarak karşılanmıştır. 1960 yılına değin CHP ile DP arasındaki siyasi çekişmenin tansiyonu hiç düşmemiştir. CHP'nin sert muhalefetine, DP her geçen gün artırdığı baskıcı tutumuyla yanıt vermiştir. Bu süreç 27 Mayıs 1960'da ordunun siyasete müdahalede bulunmasına kadar sürmüştür. Bu tarihten itibaren ülkenin yönetimini üstlenen Milli Birlik Komitesi, bir buçuk yıllık bir aradan sonra Ekim 1961'de yapılacak seçimle iktidarı sivil yönetime devretmeye karar vermiştir. 15 Ekim 1961 yapılan seçimlerin Tokat ili sonuçları ise şöyledir:

1961 Seçimleri	*Oy Sayısı*	*Oy Oranı (%)*	*Milletvekili Sayısı*[75]
AP	*26.567*	*15.9*	1
CHP	63.617	38.2	3
CMP	9.513	5.7	---
YTP	66.901	40.2	3

74 *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007…,* s. 88. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde seçim sonuçlarına ilişkin rakamlar şöyle verilmiştir: 1950 seçimlerinde 81.822 oy alan DP, oyların %55.63'ünü, 65.251 oy alan CHP ise oyların %44.37'sini almıştır. 1954 yılında ise 76.325 oy alan DP oyların %55,3'ünü, 62.376 oy alan CHP ise oyların %44.97'sini almıştır. *BCA.,* Fon Kodu: 30.01, Yer No: 51.309.7.

75 *BCA.,* Fon Kodu: 30.01, Yer No: 52.313.6. *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007…, s. 88.*

1957 seçimleri sonucunda DP'nin kaybettiği oy oranı düşünüldüğünde ve takip eden dönemde olumlu bir gelişmenin kaydedilemediği dikkate alındığında DP'nin mirasçısı olarak adlandırılan ve aynı çizginin devamı olan Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi'nin Tokat'ta çıkardığı milletvekili sayısının 4 olması şaşırtıcıdır. CHP'nin 3 milletvekiline karşı bu iki partinin çıkardığı milletvekili sayısının 4 olması halkın 27 Mayıs 1960 darbesine karşı gösterdiği tepki olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA., Fon Kodu: 30.01, Yer No: 52.313.6.

BCA., Fon Kodu: 30.01, Yer No: 51.309.7.

BCA., Fon Kodu: 30.01, Yer No: 52.312.4.

BCA., Fon Kodu: 490.01, Yer No: 438.1817.2.

BCA., Fon Kodu: 490.01, Yer No: 379.1600.2.

BCA., Fon Kodu: 490.01, Yer No: 379.1599.2.

BCA., Fon Kodu: 30.10, Yer No: 78.516.1

BCA., Fon Kodu: 30.10, Yer No: 77.511.13.

BCA., Fon Kodu: 30.11.1, Yer No: 255.2.8.

Gazete

Gerçek Demokrat (1953, 1954, 1955)

Milliyet (1957)

Tokat (1957, 1958)

Tokat Postası (1952, 1953, 1954)

Tokat Sesi (1958)

Tozanlı (1959, 1960)

Vatan (1957)

Yeni Erbaa (1954, 1955, 1957)

Zafer (1950)

Zile (1954)

Kitap ve Makaleler

1950-1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçimleri Sonuçları, DİE Yayınları, Ankara 1966.

Abadan Yavuz, "Türk Demokrasisi ve Yeni Parti", *Ülkü Milli Kültür*, C.9, S.104, 16 Ocak 1946, s. 2.

Kara, Nihal, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Kararı", *Yapıt,* S. 8, Aralık-Ocak 1984/1985, s. 64-65.

Kartal, Cemile Burcu, "Türk Siyasal Hayatında "Beyaz İhtilal" 1950 Seçimleri", *Atatürk Dergisi*, C.III, S.4, Temmuz 2003, s. 265-280.

Kayalıoğlu, Erol, "Ne Olursa Olsun", *Tokat*, 9 Ekim 1957.

Kayalıoğlu, Erol, "Sabreden Derviş", *Tokat,* 24 Eylül 1957.

Milar, Selçuk, "Yeter Söz Milletindir" Afişi Nasıl Doğdu", *Tarih ve Toplum,* C.9, S.50, Şubat 1988, s. 15-16.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara 2008.

Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, Ankara 2012.

Necati Diren, "Turhal DP İlçe Kongresi", *Tokat Postası,* 28 Haziran 1953.

Olgun, Kenan, "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXVII, S.79, Mart 2011, s. 1-36.

Sabancıoğlu, Müsemma, "14 Mayıs 1950:Bir Seçim Böyle Geçti", *Toplumsal Tarih*, S. 77, Mayıs 2000, s. 4-8.

TBMM Albümü 1920-2010, C. 2, TBMM Yayınları, Ankara.

"Tokat", *Yurt Ansiklopedisi,* C. 10, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 7065-7166.

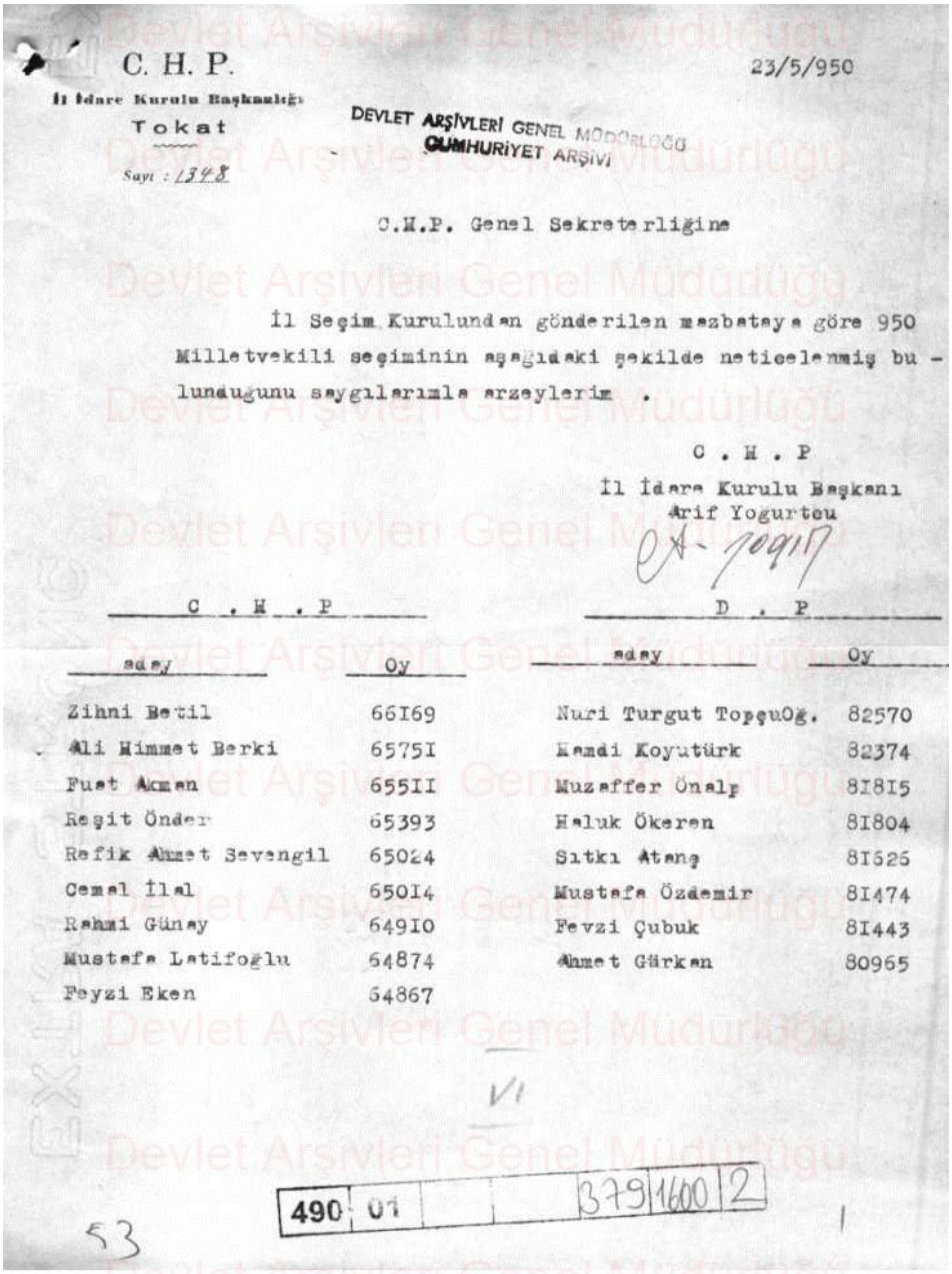
Tokatlı, Mehmet, "İdeal Particilik ve Cumhuriyet Halk Partisi", *Tokat Postası,* 17 Ağustos 1954.

Türk Parlamento Tarihi IX. Dönem (1950-1954), (Haz. Kazım Öztürk), C.VII, TBMM Vakfı Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi X. Dönem (1954-1957), (Haz. Kazım Öztürk), C.II, TBMM Vakfı Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi XI. Dönem (1957-1960), (Haz. Zühtü Arslan), C.III, TBMM Vakfı Yayınları.

EK. 1950 Milletvekili Seçimi Tokat İli Sonuçları

C. H. P.

İl İdare Kurulu Başkanlığı

Tokat

Sayı : 1348

23/5/950

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.P. Genel Sekreterliğine

İl Seçim Kurulundan gönderilen mazbataya göre 950 Milletvekili seçiminin aşağıdaki şekilde neticelenmiş bulunduğunu saygılarımla arzederim .

C . H . P
İl İdare Kurulu Başkanı
Arif Yogurtcu

C . H . P		D . P	
aday	Oy	aday	Oy
Zihni Betil	66169	Nuri Turgut Topçuoğ.	82570
Ali Himmet Berki	65751	Hamdi Koyutürk	82374
Fuat Akman	65511	Muzaffer Önalp	81815
Reşit Önder	65393	Haluk Ökeren	81804
Refik Ahmet Sevengil	65024	Sıtkı Ataç	81525
Cemal İlal	65014	Mustafa Özdemir	81474
Rahmi Günay	64910	Fevzi Çubuk	81443
Mustafa Latifoğlu	64874	Ahmet Gürkan	80965
Feyzi Eken	64867		

VI

490 01 379 1600 2

53

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 379 - Dosya No: 1600 - Sıra No: 2

Kaynak: BCA., Fon Kodu: 490.01, Yer No: 379.1600.2.

1846 Yılı Temettüat Defterine Göre Cincife Köyü

Tuncay PEKDOĞAN*

Özet

Osmanlılar zamanında Komanat Tokat'ın önemli nahiyelerinden birisidir. Geniş bir coğrafî alanı kapsamaktadır. Bu alan içerisinde yeni ismi Çamağzı olan Cincife köyü, hem tarihi geçmişi hem de konumu itibariyle çok önemlidir. Çalışmada Cincife'nin Komanat nahiyesindeki konumu, nahiyeye ekonomik katkısı, ürün çeşidi, ailelerin ekonomik durumları incelenerek Osmanlı Tokat'ının bir Türk köyü günümüzdeki durumuyla kıyaslanarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, temettüat, Çamağzı köyü, Cincife nahiyesi.*

1.Cincife'nin Coğrafi Konumu ve Yakın Tarihi

Cincife Tokat merkeze bağlı bir köydür. Tokat'ın yaklaşık 20 kilometre dışında kuzey doğusunda bulunur. Tokat - Niksar karayolu üzerindedir. Köy, Akbelen, Yazıbaşı, Gözova, Karakaya, Şenköy ve Çamlık köyleriyle çevrelenmiştir.

Topçam dağlarının güney eteklerine yerleşen Çamağzı Köyü; Melekler, Kayalar, Harmanın, Kaş, Tepetarla, Bardakkaya, Cevizli, Alaca tepelerini kucaklamaktadır. Cincife Köyünün günümüzdeki adı Çamağzı[1]'dır. Bu köyü seçmemiz tesadüfi değildir. Bölgelerin gelişiminde ulaşım ve sulama geçmişten günümüzde kadar süre gelen dönemde en etkili sebep olmuştur. Cincife Tokat Niksar karayolu üzeninde bulunmasına rağmen geçmişte de beklenen gelişmeyi gösterememiş, gününüzde de beklendiği kadar gelişme sağlanamamıştır. Cincife için ulaşım etkeni olumlu iken, sulama sorunu olumsuz bir etkiye sahiptir. Gözova (Omala)'dan gelen sulama kanalı bir nebze çözüm olduysa da tam anlamıyla bir çözüm olduğu söylenemez. Bu Köy hakkında Halis Turgut Cinlioğlu'nun *Osmanlılar Zamanında Tokat* adlı eserinin 2. cildinde Büyük Cincife ve Küçük Cincife olarak bahsedilmektedir. Fakat Küçük Cincife'nin meskun olmadığı ve yerinin tam olarak bilinmediği vurgulanmaktadır[2]. Tayyip Gökbilgin de Cincife'den Tokat sancağının önemli bir nahiyesi olarak bahsetmektedir.

---

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi. E.posta: Tuncay.pekdoğan@gop.edu.tr.

1 1960'lı yıllarda bölgedeki köy isimleri değiştirilirken Çam ormanlarının yakın olması nedeni ile Çamağzı adını almıştır. Bu yeni isme rağmen köylüler arasında daha çok Cincife ismi kullanılmaktadır. Bkz; http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar /60/01/723659/icerikler/koyumuz_328173.htm

2 Halis Turgut Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat, C. II., Tokat Matbaası 1941,* s. 89-90.

Tayyip Gökbilgin Cincife mezarlığında bulunan türbenin Şeyh Hasan adında çeşitli yerlerde malikane ve tesisleri bulunan kişiye ait olduğunu söylemektedir. Şey Hasan'ın ailesinin, Akkoyunlular[3]'ın Tokat'a yaptıkları tahribat esnasında hepsinin katledildiğini bildirmektedir. Hicri 890 tarihindeki bu hadiseye vurgu yaparak Kazaabad nahiyesinde bir yere yeniden tasarruf eden bir kimsenin "elinde olan beratları, Tokat vurulduğu zaman zayi olmuş" denilmektedir. Şeyh Hasan'ın ailesinden Şükrullah Bey Cincife zaimliği yapmıştır[4]. Biz Tayyip Gökbilgin'in verdiği bu bilgiler ışığında Cincife'nin hicri 890 miladi 1485-1486'lardan daha eskilere dayanan bir geçmişe sahip olduğunu çıkarıyoruz.

Resim 1 Şeyh Hasan Türbesi

Köyde günümüz kayıtlarında **Çamağzı Köyü Hamamı** olarak geçen bir de hamam bulunmaktadır. Harabe bir durumda olan bu yapının inşasına ilişkin günümüze ulaşan her hangi bir belge mevcut değildir. Ancak mimari olarak XV. Yüzyıl yapısı olduğu sanılmaktadır.

Doğu- batı yönünde dikdörtgen bir alanda kurulmuş olan hamamın, soyunmalık ve soğukluk bölümlerinin tamamı yıkılmıştır. Mevcut kalıntılar sıcaklık bölümüne aittir. Doğudan basık, sivri kemerli kapıyla ulaşılan sıcaklık birbiriyle bağlantılı küçük sivri kemerli kapılarla sağlanmaktadır. Üç kare planlı halvet hücresinden oluşmuştur. Pandantif geçişli kubbelerle örtülü olan bu mekanın kuzey batı köşesinde uzun dikdörtgen planlı beşik tonoz örtülü külhan[5] olduğu muhtemel bir mekan bulunmaktadır[6].

3 1453-1508 Yılları arasında bugünkü Irak, İran, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye'nin Güney Doğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde hüküm sürmüş olan bir Türk Devletidir. Bkz; http://tr.wikipedia.org/wiki/Akkoyunlular

4 Tayyip Gökbilgin, *15. ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum*, Vakıflar Dergisi, s.51-62.

5 Hamamların altında bulunan ayrı bir bölme. Bu bölmede hamamı ısıtmak için büyükçe bir kazan vardır. Bu kazanın yanmasını sağlamak külhancının görevidir. Hamam müşterileri bu bölmeyi genellikle bilmezler. Külhan'ın hamama açılan pencereleri vardır. Bkz; http://tr.wikipedia.org/wiki/külhan.

6 Tarihi Yaşatan İl Tokat, 2006, s. 264; T.C. Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Tabiat varlıkları Envanteri, 2010, s. 25.

Resim 2 Çamağzı Köyü Hamamı

Köyde bulunan tarihi çeşme Selçuklu dönemine ait hicri 673 miladi 1274-1275 tarihli bir kitabeye sahiptir. Fakat bugün görülen çeşmenin süslemeleri 19. yüzyıl özeliklerini taşımaktadır. Çeşmenin 19. yüzyılda yeniden inşa edildiği ve Selçuklu dönemi kitabenin de bu dönemde eklendiği sanılmaktadır. Dörtgen bir blok halinde tek kurnadan oluşan çeşme üç sıra profilli silme ile kuşatılmıştır. Dışta kalan ilk silme karanfilli iken diğer iki silme bezemesizdir. Düzgün kesme taş malzeme ile yapılan çeşmenin süslemeleri kazıma ve kabartma tekniği ile yapılmıştır[7].

Resim 3 Çamağzı Köyü Çeşmesi

Yalancı Deresi Ve Yalancı Köprüsü

Tokat – Niksar yolu üzerinde köyün girişi olan yolun ortasından geçen bir dere yatağı görülür. Bu derenin adı yalancı deresi olarak bilinir. Be dere genelde kuru olup bir kaynağı yoktur. Yağmurlar ve bölgesel yağışların yoğunluğuna göre akan yağmur sularının kendine coğrafi bölgenin eğimine göre bir yol yapması sonucu dere yatağı gibi bir alan oluşmuştur. Dönem dönem bu yağışlar köyün arazi yapısından dolayı sele neden olurken, yağışın durumuna göre bazen coşkun bazen sakin fakat genelliklede kuru bir sızıntı şeklinde akmaktadır. Bu sebepler Yalancı diye adlandırılmasına sebep olmuştur. Bu derenin ve köprünün halk arasında rivayet edilen bir hikayesi vardır.

7 T.C. Tokat Valiliği *a.g.e.* 26.

Tokat havalisi ve Akbelen (Bizeri) ovasını fetheden Melik Gazi –Hüseyin Gazi- Hasan Gazi komutanların fetih esnasında yazın geçtikleri zaman yalancı ırmağında su görmemişler, ertesi bahar Yalancıya geldiğinde ırmak coşkun akmakta olup su sel olarak aktığından geçemezler. Melik Ahmet Gazi " Ey yalancı ırmak beni kandırdın" dedikten sonra hemen buraya bir köprü yapılmasını emreder. Bu köprüde çalışan işçiler her sabah sorulduğunda yalancı ya köprü yapmaya gidiyoruz derler. O günden sonra buranın adı Yalancı kalır. Halkın diline de yerleşir.

Tokat'ta bulunan Hıdırlık köprüsüyle aynı mimari üsluptadır. Köprü 1982 yılına kadar orijinal haliyle duruyordu. Fakat yalancı köprüsünde çok trafik kazası olduğu için köprüyü genişletme ihtiyacı doğdu. 1982 yılında köprünün korkulukları yıkılarak yanlara ikişer metre sündürme yapılmıştır. Tarihi görüntüsü bu nedenle değişmiştir. Yalancı köprüsü en son Halil Rıfat Paşa zamanında tamirat görmüştür[8].

Resim 4 Yalancı Deresi ve Köprüsü

2.Temettüat Defterlerinde Göre Cincife Köyü (1845-1846)

Temettüat, kâr etmek anlamına gelen Arapça kökenli bir kelime olan "Temettü" kelimesinin çoğuludur.[9] Konuya giriş babında kısaca Temettüat yazımının ortaya çıkış sebepleri ve gelişimine yüzeysel olarak değinmekte fayda vardır.

Osmanlı Devleti'nde birçok alanda olduğu gibi mali alanda da 16. Yüzyılın sonlarından itibaren sıkıntılar baş göstermiş ve mali sistemde bozulmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunda birçok sebep etkili olmuştur. Devletin coğrafi olarak en geniş sınırlarına ulaşmış olması, savaşlardan elde edilen gelirler azalması, ganimetlerden yoksun kalınması, Osmanlı Devleti'nin dönemin savaş teknolojisine ayak uyduramaması, buna bağlı olarak savaşların uzaması, 17. yüzyılda yenilgiler, akabinde 18. yüzyılda toprak kayıpları bu sebeplerden bir kaçına örnektir[10]. 16. Yüzyıldan itibaren Tanzimat Fermanı'na kadar mali durumun düzeltilmesi için çeşitli çabalar sarf edilmiştir. Vergilerin artırılması, mültezimler aracılığıyla vergilerin toplanması, iç hazineden merkez hazinesine kaynak aktarımı, dış borçlanma gibi birçok yöntem denenmiş olsa da istenilen fayda bir türlü sağla-

8 http://niksarhuseyingazi.com/forum/47-niksar-yoresi-efsaneleri/330-yalanci-koprusu-tokat.html

9 Ferit Devellioğlu, "Temettü-Temettüat", Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara 1996, s. 1073; Şemsettin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 1.Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları,1998, s. 437.

10 Coşkun Çakır, Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, Küre Yayınları, İstanbul 2001, s. 17.

namamıştır[11]. II. Mahmud döneminde Tevzi Defterleri tutulmuştur. Bu defterler Temettüat Defterleri[12]'ne tecrübe oluşturmuştur[13].

III. Selim ve II. Mahmud'un yaptığı ıslahatlardan sonra Osmanlı Devleti'nde bir simge olan Tanzimat Fermanı olarak bildiğimiz Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu 3 Kasım 1839 (26 Şaban 1255)'da ilan edildi.

Tanzimat Fermanı'nda bütün tebaanın kanun önünde eşitliği ilkesinden hareketle mali alanda yapılan reformun temelini, vergilerin herkesin gelirine göre tespit edilmesi ve dağıtılması prensibi oluşturdu. Karar gereğince vergi reformu yapılıyordu. Buna göre vergiye esas alınacak şekilde emlak ve nüfus sayımı yapılacak, çeşitli adlar altında alınan vergiler yerine herkes gelirine ve kudretine göre belirlenecek tek bir vergi ödeyecekti. Bunun için ilk adım olarak 1840'ta iltizam usulü kaldırılarak Muhassıllık Kurumu[14] teşkil edildi. Muhassıllar 25 Ocak 1840'da ilan edilen nizamname gereğince mal ve emlak sayımına başladılar. Fakat sayım işinin uzun sürmesi, daha önce hiç vergi vermemiş kişilerin sorun çıkarmaları gibi nedenlerden dolayı toplanması hususunda istenilen başarı sağlanamadığı için hazine büyük sıkıntıya düştü. Bunun üzerine 1842'de Muhassıllık Kurumu kaldırıldı. Tekrar vergilerin iltizam usulünde mültezimler aracılığı ile toplanması ilkesine dönüldü[15].

Muhassıllık Kurumu kaldırıldıktan sonra Maliye ve diğer mülkiye görevlilerinin yazım işlerindeki sorumlulukları devam etmiştir. Ülke genelinde 1844-1845 senelerinde yoğun bir tahrir işlemi yapılmıştır. Temettüat Defterleri adı adlında

11 Çakır, *a.g.e.,*s.17-21

12 Hane reislerinin gelirlerini tespiti maksadıyla yapılan Temettüat tahrirlerinin kaydedildiği defterlere *Temettüat Defterleri* denir. Bu defterler 1840'lı yıllarda yapılan genel sayımların neticeleridir. Bkz; **İsmail Arslan**, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Temettüat Kayıtlarına Göre Bir Köy: İğdiç (Selimağa) Köyü", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, C. 5, 2002, s. 58.

Yeni bir vergi düzenleme yolunun seçilmesi beraberinde vergi kaynaklarının yeniden belirlenmesini de gündeme getirmiş ve Tanzimat'ın cari olduğu bölgelerde sayımlar yapılmıştır. Adına "Emlak ve Arazi ve Hayvanat ve Temettuat" sayımları olarak adlandırılan bu tahrirler sonucunda yirmi bine yaklaşan defter serileri oluşmuştur. Osmanlı Arşivinde araştırmaya açılmış olan bu defterlerden 9 katalog halinde 17747 adet mevcuttur. Buna Maliyeden Müdevver ve Kepeci Tasnifi'nde yer alan Temettuat Defterlerini de eklediğimizde bu sayı daha da armaktadır. Bkz; Said Öztürk, "Türkiye'de Temettühat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, 2003. s. 287; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, C. LIX, S.225, Ankara 1995, s.395-396.

Osmanlı devletinin her bölgesine ait Temettüat Defterleri bulunmamaktadır. Çünkü Tanzimat uygulamaları Devletin her yerine yayılamamıştır. Öncelikli olarak Ankara, Aydın, Edirne, Hüdavendigar, Konya, Sivas, Rumeli, Biga, Silistre, ve Vidin eyaletlerinde uygulanmıştır. Bkz; Aslan, *a.g.m.*, s. 60.

13 http://www.os-ar.com/modules.php?name=News&file=article&sid=81

14 Bu yeni vergi düzenlemesi beraberinde yeni sitemin görevlilerinin de belirlenmesi zaruretini doğurdu. Temettüat Defterlerini kayıt altına almakta görevli kişilere "Muhassıl" denildi. Kelime köken olarak tahsil mastarında türeyen hasıl eden Muhassıl kelimesi devlete ait gelirleri toplayan görevliler yada merkezden taşraya gönderilen idarecilerin ünvanıdır. Bkz; Zekai Mete, "*Muhassıl"*, DİA, C. 31, 2006, s.20.; Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2002, s. 8.

15 Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK, Ankara 1997, s. 208-212; Çakır, *a.g.e.*, s.41-48.

Muhassıllara verilen talimatname için Bkz; Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, TTK, Ankara 1991, s. 237-245. Bkz; Erdoğan Keleş, "19. Yüzyıl Ortalarında Gevrek Köyü'nün Sosyo-Ekonomik Yapısı (14652 numaralı Temettuât Defterine Göre)", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C.6., S. 1., Tokat 2011, s. 1-18.

toplanan bu yazımların asıl amacı devletin ekonomik potansiyelinin bilinmesi ve vergilerin toplanmasının sistematik hale getirilmesini temin etmektedir. Bu sayımlar için merkezden görevliler gönderilmemiştir. Sayım Mahalli idareciler tarafından yapılmıştır. Her köyün Müslümanların yazımında muhtar-ı evvel ve sanilerle köy imamı, muhtarı sorumluluğunda; gayri müslimler için papaz veya kocabaşılar sorumluluğu altında yapılmış olup defterin bitiminde bunların mühürleri bulunmaktadır.[16]. Tahrir bittiğinde mühürlenmiş defterler bağlı bulundukları kaza müdürüne teslim edilecektir. Burada gerekli kontrollerden sonra ivedi bir şekilde maliye hazinesine gönderilecektir[17].

Kısaca Temettüat Vergisi Tanzimat devrinde daha önceleri değişik adlarla alınan örfi vergilerin yerine tek bir vergi olarak getirilmiştir. Temettüat Vergisi; esnaf, köylü, şehirli hane reislerinin yıllık kazançları üzerinden alınan bir vergi türüdür[18].

Temettüat kelimesinin yazımı tarihçiler arasında farklılık göstermektedir. Ben temetüat yazımını Mübahat Kütükoğlu'nu örnek alarak kullanmayı tercih ettim[19].

Temettüatlara göre hane sayısının tahmini olarak hesaplanmasında her hanede beş kişinin yaşadığını farz edeceğiz[20].

Temettüat Defterlerinden genel olarak elde edilebilecek bilgiler dört ana başlıkta toplanabilir.

1. Kişilere ait bilgiler
2. Vergiler
3. Menkul ve Gayrimenkuller
4. Gelirler[21]

Bu ana başlıkları ayrıntılı olarak inceleyebilir ve alt başlıkları çoğaltılabilir.

Değerlendirmesini yaptığımız Cincife Temettüat Defteri Gurre-i[22] Recep sene 1262 yani miladi 25 Haziran 1846'dır. ML. VRD. TMT. d. 14656 kod numarası ile Başbakanlık Osmanlı Arşivine kayıtlıdır. Ciltsiz, ebrusuz, sayfa usulünde düzenlenmiş, 16 sayfa 8 varaktır. Temettüat Defterleri'nin bazılarında Müslim ve gayri Müslimler ayrı defterlere yazılmıştır[23]. Cincife'de gayrimüslimler için ayrı bir temettüat defteri bulunmadığından köyde gayri Müslim bulunmadığı anlaşılmaktadır.

16 Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.397-398.

17 Keleş *a.g.m.*, s. 1-18; Öztürk, *a.g.m.*, s. 556.

18 M. Zeki Pakalın; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB. Yayınları, İstanbul, 1993, s. 453.

19 Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.395-412.

20 Ömer Lütfi Barkan, "*Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*", Türkiyat Mecmuası C.10, İstanbul 1953, s. 2.

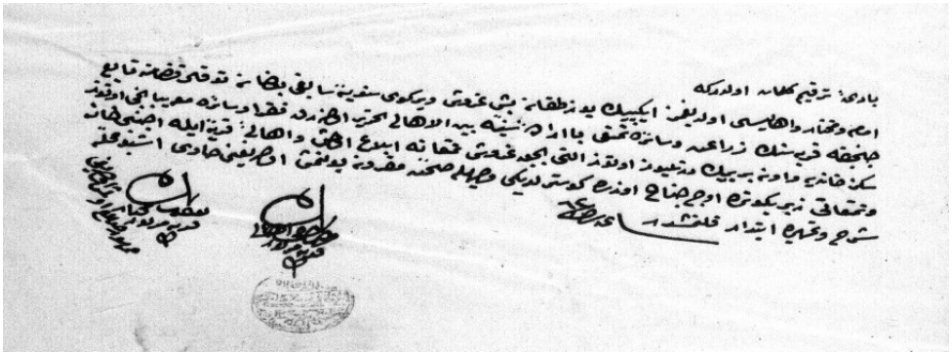
21 Tevfik Güran, "*19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri*", Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s.75-78; Bkz; Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.395-412.

22 Gurre: Arabî ayın birinci gecesi ve günü. ; Şemsettin Sami, *a.g.e.,* s. 965; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 1. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2011, s. 274; Pakalın, *a.g.e.*, s. 682.

23 Kütükoğlu, *a.g.e.* , s.397 -398.

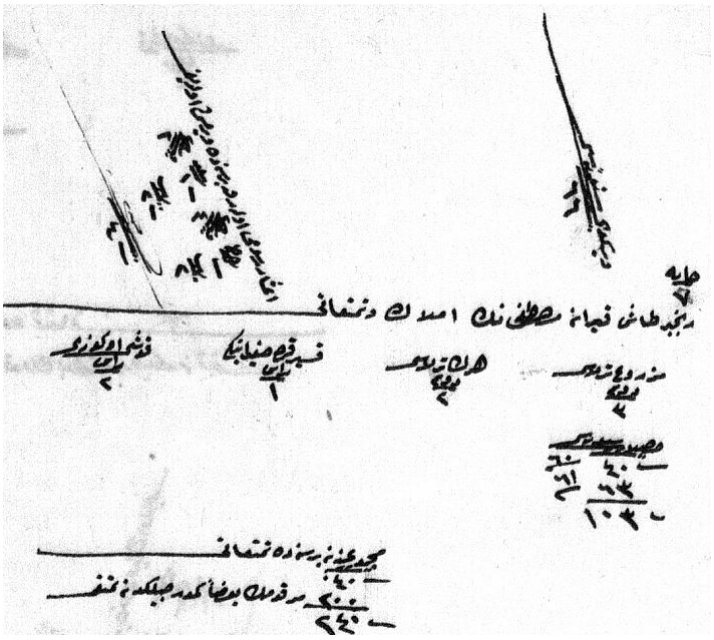
Defterin sonunda, yazılan bilgilerin doğruluğu, köyün muhtarı Yakup ve imamı tarafından onaylanmıştır. Fakat köy muhtarının mührü kaybetmesinden dolayı evrak mühürlenememiş ve bu durum defterin sonuna not olarak düşülmüştür[24].

Belge 1 Köy Muhtarı Yakup'un Mührü Kaybettiğini Gösteren Belge.

Ayrıca defter kayıtlı 6 numaralı Rençber Taşkıran Mustafa'nın hanesinde şair kile 1.5, beheri 2 yazılmasına rağmen baha hesabı 1.5x2 den 3 olması gerekirken 2.5 yazılmıştır. Bu durum hınta ve şairin öşür vergisi toplamında 0.5 kuruşluk yanlış hesaplamaya sebep olmuştur[25].

Belge 2 6 Numaralı Rençber Taşkıran Mustafa'ya ait hanenin Temettüatını Gösteren Belge

24 BOA. ML. VRD. TMT. d. 14656.

25 BOA. ML. VRD. TMT. d. 14656.

Buna benzer bir yazım yanlışı da 24 hane numarası ile Tokat Cehkanlı Mahallesi'nde ikamet eden Abdulehad Ağa'nın kayıtlarında yapılmıştır. Hınta kile 6, beher 4 yazılmış fakat baha 6x4'den 24 olması gerekirken 26 olarak kaydedilmiştir. Bu durum bir önceki örnekteki gibi öşür vergisi toplamında 2 kuruşluk bir fark ile kaydedilmesine sebep olmuştur.[26]

2.1. Demografik Yapı

Cincife'nin yakın geçmişine baktığımızda; 1973 İl Yıllığı'na göre Gökdere Bucağı'na bağlı olduğu görünen Çamağzı (Cincife) Köyü'nde 126 hane mevcuttur. Bu hanelerde 333'ü kadın, 329'u erkek olmak üzere toplam 662 nüfus mevcuttur.[27]

1998 İl Yıllığı'na göre merkeze bağlı köyler listesi altında verilen bilgilere göre 1990 yılında 115 hane ve bu hanelerde bulunan toplam nüfus 803 olarak gösterilirken, 1997 yılındaki hane sayısı 100 ve bu hanelerde bulunan toplam nüfus 544 olarak gösterilmiştir.[28]

Tablo 1[29]

Köyün Adı	Bulunduğu İlçenin Adı	Hane Sayısı 1990	Hane Sayısı 1997	Nüfus Sayısı 1990	Nüfus Sayısı 1997
Çamağzı	Merkez	115	100	803	544

2013 tarihi itibari ile TÜİK'in yayınladığı köy nüfusu 490 kişidir. Bu sayının 241'i kadın ve 249'u erkektir[30].

Bu durum bize 1973 yılındaki 662 kişilik toplam nüfusun 1990 yılına kadar 141 kişi arttığını, 1990'dan 2013 yılına kadar geçen sürede, 1997 yılına ait verilen bilgilere göre 259 kişi eksildiği, 2013 verilerine göre de 54 kişi daha azalarak 490 kişiye gerilediği görülmektedir.

Temettüat Defterinin ilk sayfasındaki *"Tokat muzafatından Komanat nahiyesine tabii Cincife kariyesinde mutavattın[31] kâffe-i ehli İslamın emlak ve arazi ve temettuhatlarını mübeyyin defteridir.*" diye verilen bu bilgiye göre, Tokat'a sancağına bağlı Komanat nahiyesi Cincife köyünün tamamının Müslüman ve yerleşik bir hayat yaşadığını söyleyebiliriz. Temettüat defterine göre köyde 38 hane bulunmaktadır[32]. Defterde kayıtlı olan 38 hanenin 23'ü köyde, 15'i ise başka yerlerde ikamet etmektedir. Bunların sadece köyde toprakları bulunmaktadır.[33]. Bu 15 hane kaydının 7 tanesi Cincife ile sınır komşusu olan Bizeri (Akbelen) de, 1

26 BOA. ML. VRD. TMT. d. 14656

27 Cumhuriyetin 50. Yılında Tokat, 1973 İl Yıllığı, s.73.

28 Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmişbeşinci Yılı, Tokat İl Yıllığı, 1998, s. 64.

29 Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmişbeşinci Yılı, Tokat İl Yıllığı 1998, s. 64.

30 http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

31 Mutavattın: Vatan edinmiş, Yerleşmiş. Şemsettin Sami, *a.g.e.,* s. 1287.

32 BOA. ML. VRD. TMT. d. 14656

33 BOA. ML. VRD. TMT. d. 14656

tanesi yine Cincife ile sınır sayılan Hulvar (Çamlık)' da, 7 tanesi de Tokat merkezindeki mahallelerde yaşamaktadır. Nüfus hesaplamalarında her bir hanenin 5 kişiden ibaret olduğunu[34] varsayarsak köy halkının nüfusu 115 kişiden oluşur.

Cincife Köyü sayım sırasında köy bir bütün olarak ele alınmış herhangi bir mezra ya da mahalle ayrımına gidilmemiştir.

Deftere göre aile reislerinin hepsi erkektir. Deftere kayıtlı aile reislerinin isimlerine bakarak bir istatistiksel ortalama çıkaracak olursak köyde en çok kullanılan ismin 7 defa tekrar edilen Mehmet ve 6 defa tekrar edilen Mustafa, bunları sıra ile 5 Hasan ve 4 Ali ismi takip etmektedir. Osmanlı Devleti ataerkil bir yapıya sahip olduğundan aile reisi olarak erkek yazılmıştır. Deftere kayıtlı aile reislerine ait bilgilerde bir kadın isminin bulunmadığını görüyoruz. Bu durumlarda köyde defter kayıtlarının yapıldığı dönemde dul bir kadının yaşamadığı sonucuna da varabiliriz.

Tablo 2. Cincife Temettüat Defterine Göre Köyde Yaşamış ve Hala Yaşamakta Olan Sülale İsimleri

S. No:	Sülale Adı	Hane no	Hala Köyde Yaşayan
1	İsmailoğlu	1-	
2	Lünelioğlu	2-3-5	+
3	Çamsarıoğlu	4-9	+
4	Yirikoğlu	6-12	
5	Hacı Bekiroğlu	31	+
6	Kara Bekiroğlu	14-	+
7	Kasımoğlu	8-	
8	Şeblioğlu	10-20	
9	Celalioğlu	15	
10	Dede Hüseyinoğlu	18	
11	Kırbıyıkoğlu	19	
12	Devecioğlu	32	Civar Köylerde
13	Lulokoğlu	33	Civar Köylerde
14	Abdulkerimoğlu	34	Civar Köylerde
15	Danacıoğlu	35	Civar Köylerde
16	Molla Mehmetoğlu	38	+ Civar Köylerde
17	Kara Hasanoğlu	26	+
18	Kel Osmanoğlu	23	
19	Deli Osmanoğlu	22	+
20	Muhatluoğlu	21	+
21	Söylemezoğlu	30	+
22	Hacı Hasan	37	+

34 Barkan, *a.g.e.,* s. 2.

Tablo 3. Temettüat defterine göre Cincife Köyü'ndeki Lakaplar

S. No:	LAKAP	S. No:	LAKAP
1	Kel	10	Deli
2	Taşkıran	11	Emir oğlu
3	Çayırlı	12	Kara
4	Kavas	13	Çamsarıoğlu
5	Tinyabalı	14	Yirikoğlu
6	Sırıkcı	15	Kırbıyıkoğlu
7	Püsküllü	16	Celalioğlu
8	Tarakçı	17	Ağma
9	Tenbeloğlu	18	Devecioğlu

Tablo 4. Temettüat defterine göre Cincife Köyü'ndeki Mesleki Lakaplar

S. No:	Meslek İsmi
1	Rençber
2	Taşkıran
3	Oduncu
4	Hizmetkar
5	Debbağ
6	Sırıkcı
7	Tarakçı

2.2. Ekonomik Yapı

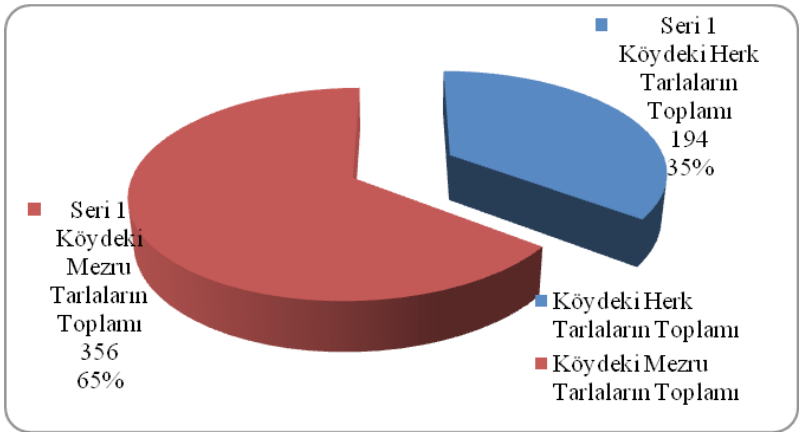
Cincife Köyü'nün ekonomik yapısını dört temel unsur oluşturmuştur. Bunlar tarım, hayvancılık, kömürcülük ve mesleki gelir.

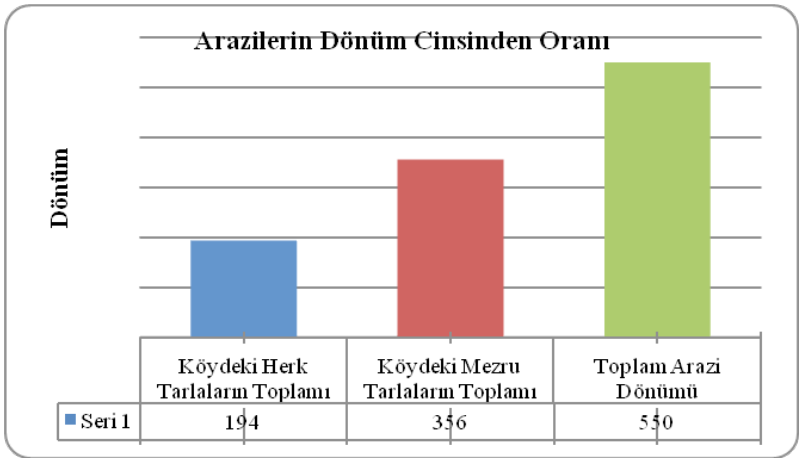
2.2.1. Tarım (Çiftçilik Gelirleri)

Köyün temettüat defterine kayıtlı ekilebilir arazisi 356 dönüm, ekilmeyen arazisi ise 194 dönümdür. Toplam arazi 550 dönümdür. Yüzdelik oranlama yaptığımızda üretim yapılan arazi %65, üretim yapılmayan bölüm ise %35 oranındadır. Üretim yapılan 194 dönüm tarladan 1261 senesinde elde edilen gelir 4351,5kuruş iken 1262 senesinde 4437 kuruştur. Araziden elde edilen toplam gelir 8788,5 kuruştur[35]. Bu da bize 1261 yılı itibari ile tarımın aile başına 114,5 kuruşluk, 1262 senesi itibari ile 116,8 kuruşluk bir getirisi olduğunu göstermektedir.

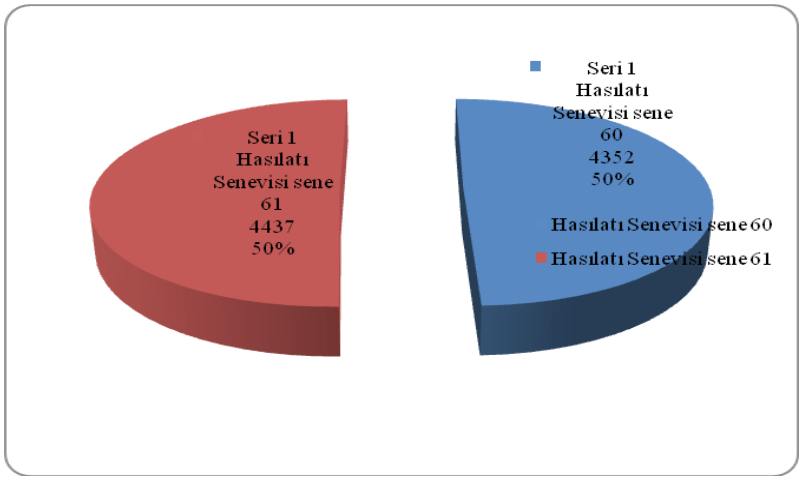
35 BOA. ML. VRD. TMT. d. 14656

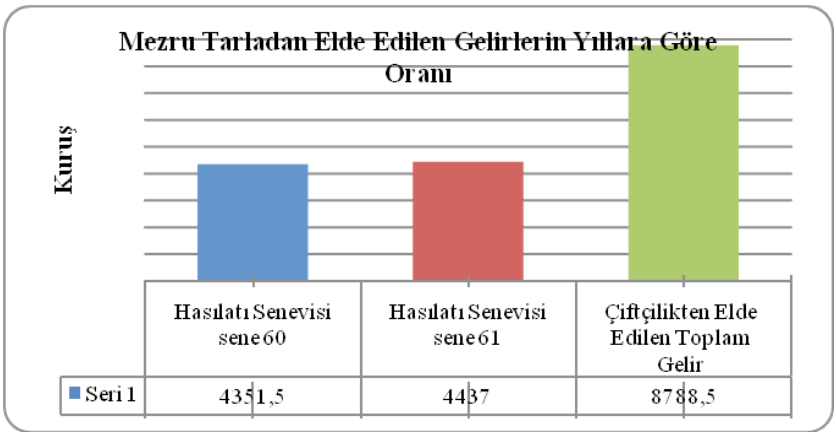
Tablo 5 Köydeki Arazi Oranları

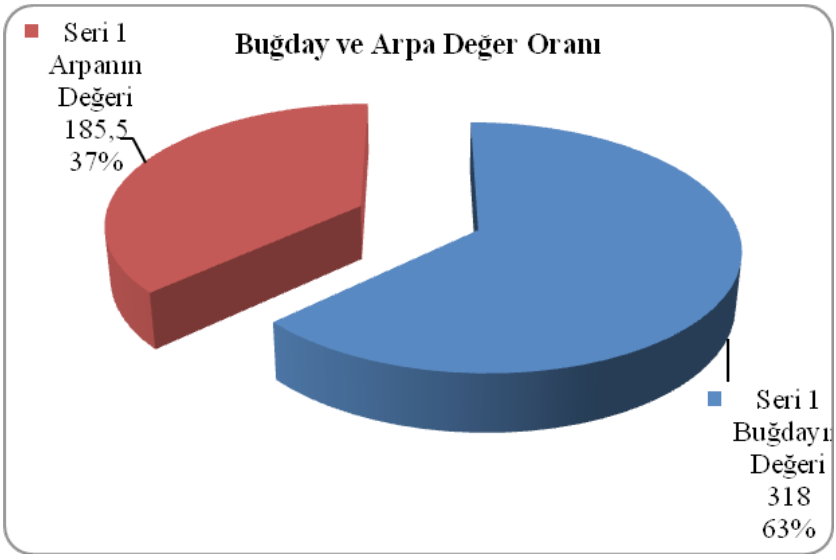
Tablo 6 Mezru Tarladan Elde Edilen Gelirlerin Yıllara Göre Oranı

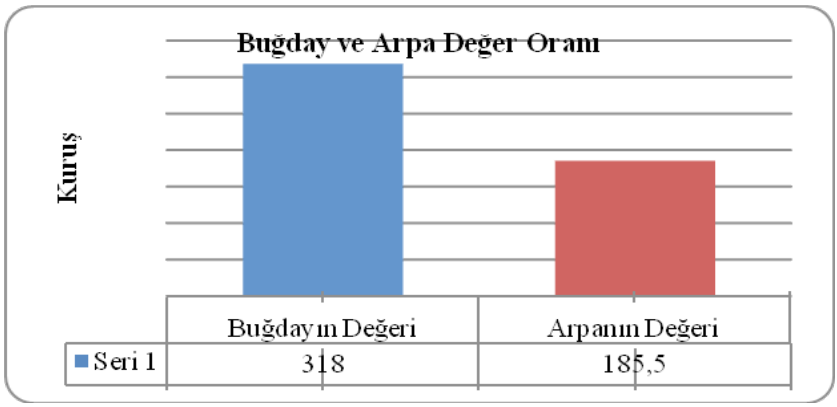

Köyde buğday ve arpa üretimi yapılmaktadır. Ürün değerlerine bakarak Buğday ve arpa üretimine ve gelirine ilişkin verilere bakıldığında buğdayın değerinin arpadan daha fazla olduğu görülmektedir. Arpa üretim miktarı 93 kile iken buğdayın üretim miktarı 79 kiledir. Bu durumda arpa üretimi buğdaydan fazladır. Fakat görülen odur ki buğday arpadan daha değerlidir. Ayrıca defterindeki kayıtlardan köyde bir değirmen bulunmadığı anlaşılmaktadır. Köylü un ihtiyacını muhtemelen çevre köylerde bulunan değirmenlerden karşılamaktadır.

Köyde bunun dışında yetişen muhakkak ki başka meyve ve sebze ve tahıl üretiminin de yapılmış olduğunu fakat bu ürünlerin sadece kendilerine yetecek kadar üretilip vergiye tabii olacak kadar getirisi olmadığı düşünülebilir.

2.2.2. Hayvancılık Gelirleri

Cincife temettüat defterine göre 9'u binek, 84'u büyükbaş, 434'ü küçükbaş hayvan olmak üzere toplam hayvan adedi 527'dir. Büyükbaş hayvanlardan elde edilen gelir 525 kuruştur. Küçükbaş hayvanlardan elde edilen gelir ise 877 kuruş olup, toplam hayvancılıktan elde edilen gelir miktarı 1402 kuruştur. Köyde İkamet eden hane başına 60.96 kuruş düşmektedir. Yine bu verilere dayanarak köydeki büyükbaş, küçükbaş ve binek hayvanların yüzdelik oranların %16'sını büyükbaş, %82'sini küçükbaş ve %2'sini de binek hayvanları oluşturmaktadır. Bu durumda köydeki hayvan sayısının çoğunluğunu küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır.

Küçükbaş hayvanların kendi içerinde oluşturduğu yüzdelik oranlara bakarsak ilk sırayı %36 ile sağmal koyun alırken bunu sırası ile %35 ve kuzu, %22 ile sağmal keçi, %4 oğlak ve %3 ile koç olduğunu çıkartabiliriz.

Büyükbaş hayvanların kendi içerinde oluşturduğu yüzdelik oranlara bakarsak koşu öküzünün %37 ile ilk sırada olduğunu bunu sırasıyla %31 sağmal karasığır ineği, %8 ile erkek merkep, % 7 ile koşu camuşu, %5 ile dişi buzağı, %3 ile sağmal camuş ineği, % 2 ile kısır karasığır ineği ve yaşar dana ve beygir, %1 ile erkek buzağı, yaşar karasığır tosunu ve yaşar camuş balağı izlemektedir. Köyde bulunan 34 adet koşu öküzünün olması ve nerede ise hane başına bir çift koşu öküzü düşmesi köyde tarım yapıldığının ve yapılan tarımın köylü için büyük bir öneme sahip olduğunu ifade etmektedir.

Tarım yapılarak elde edilen gelir 1261'de 4351,5 ve 1262'de 4437 kuruştan toplan tarım geliri 878,59 kuruştur. Köydeki hayvancılık gelirinin çiftçilik gelirlerine oranına bakarsak %86 oranında çiftçilik geliri, %14 oranında hayvancılık geliri olduğunu hesaplarız. Köyde deftere kayıtlı koşu öküzü sayısı 34 olup, toplam 550 dönüm olan köye ait tarım arazisi küçük bir hesaplama ile bize koşu öküzü başına 16,2 dönüm düştüğünü bulabiliriz.

Hayvancılıktan elde edilen gelirlerin yüzdesine bakacak olursak yine ilk sırayı küçükbaş hayvancılık %63'lük bir oranla büyükbaş hayvancılığın %37'lik oranını geride bırakmıştır.

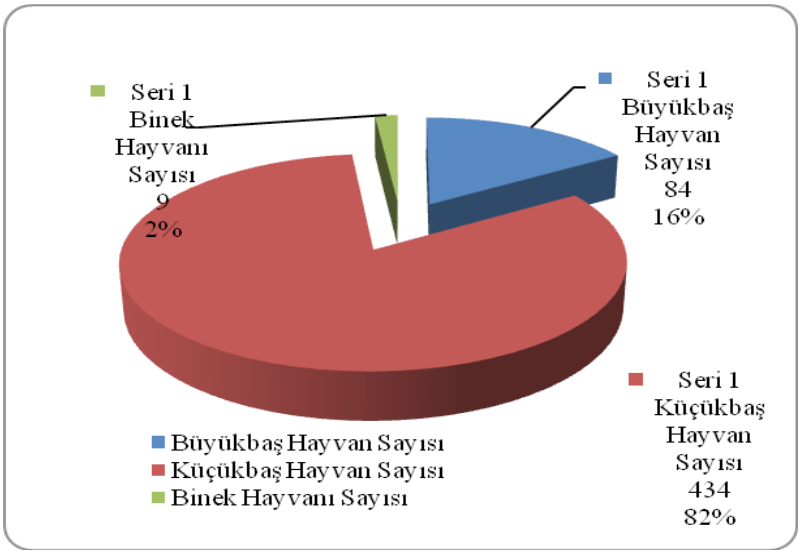
Küçükbaş hayvancılıkta vergiye tabii olan sağmal küçükbaş hayvan sayısı 263 baş, vergi alınmayan küçükbaş hayvan ise 171 baş olup toplam 434 adet küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Büyükbaş hayvanların 32 tanesi sağmal olup vergi alınmakta iken, 52 tanesi sağmal olmayıp vergiye tabi değildirler. Buna göre vergiye tabii büyükbaş hayvan sayısı 32, küçükbaş hayvan sayısı 263 olup toplam vergiye tabii küçük ve büyük baş hayvan sayısı ise 295'dir.

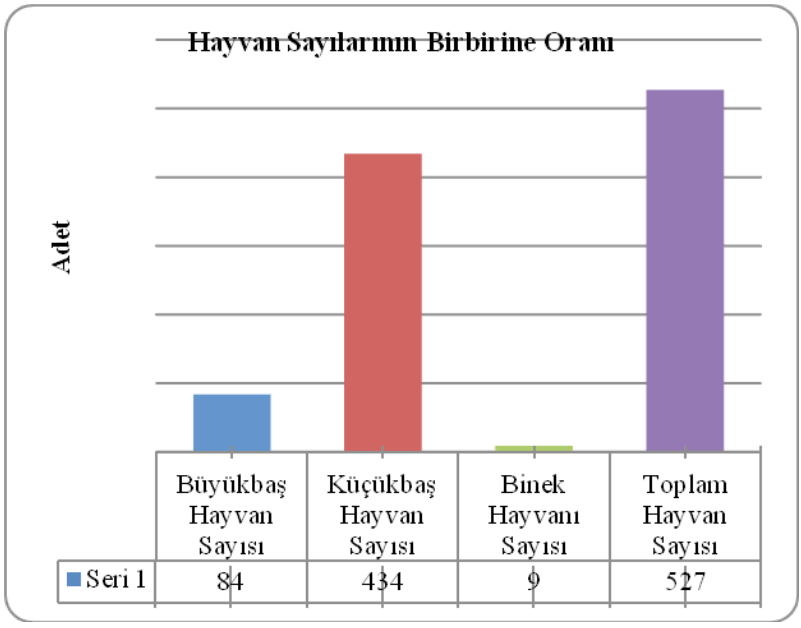
Köyde bulunan sağmal büyükbaş hayvan sayısı köydeki tüm sağmalların %11'ini oluştururken, sağmal küçükbaş hayvan oranı ise %89'dur. Küçükbaş hayvanların bu dönem sayımı yapılarak kaydedilen temettüat defterlerinde büyükbaş hayvanlardan daha fazla olma sebebi dönemin yaşam şartları ve geliri göz önünde tutulduğu zaman küçükbaş hayvanın çabuk alınıp satıla bilmesi yani nakite çevirme kolaylığı olabilir.

Köyde en çok hayvana sahip olan kişinin deftere 6 hane numarası ile Yirikoğlu Rençber Yakup olduğu ve 338 küçükbaş, 7 büyükbaş ve 1 binek hayvana sahiptir. Bu durunda köydeki kayıtlı küçükbaş hayvan sayısının %44'üne ve büyükbaş hayvanların %8'ine sahip olduğu görülüyor. Bu kişi aynı zamanda defterin sonunda defteri kayıt altına aldığı görünen köy muhtarı Yakup'tur. Bunu köyde başka Yakup isminde bir kişinin olmadığından çıkarmaktayız.

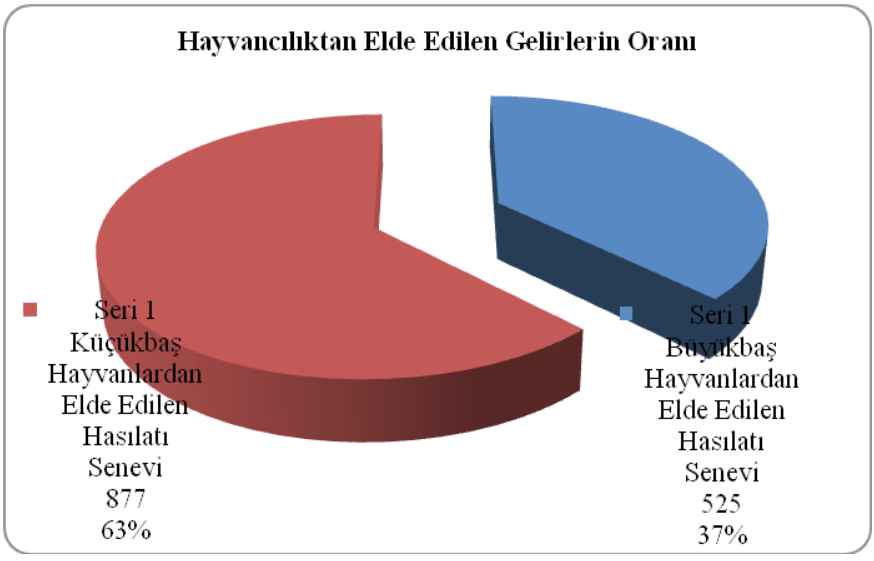
Köyde kanatlı hayvan yetiştiriciliği olarak arıcılık ve kümes hayvancılığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bunun sebebinin vergiye tabii olmayacak oranda az olduğundan sadece kendi ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda bulunduğundan kayıt altına alınmadığını düşünüyorum. Zira köy hayatında kümes hayvanlarının olmaması alışıldık bir durum değildir.

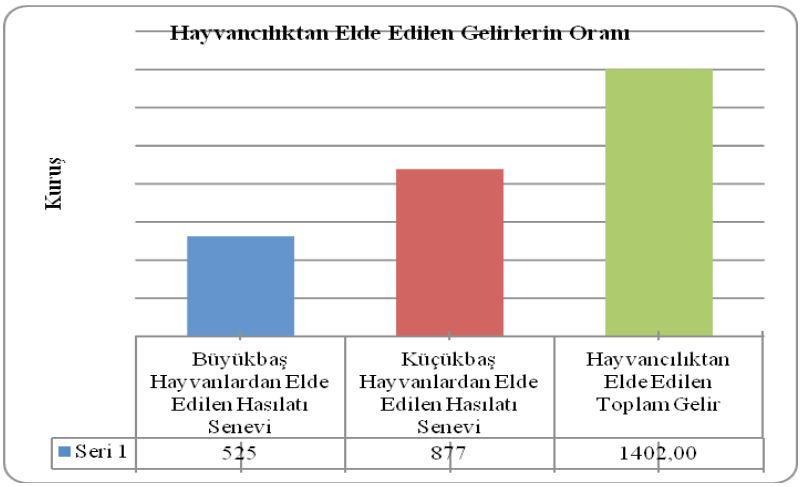
Tablo 10 Hayvan Sayılarının Birbirine Oranı

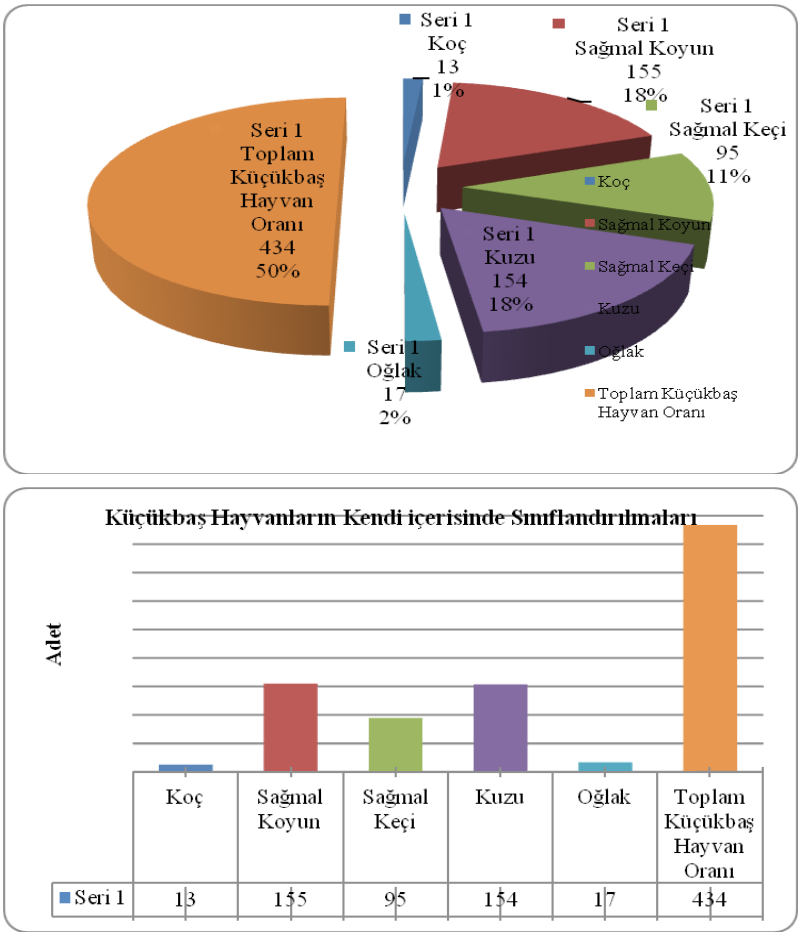

Tablo 11 Hayvancılıktan Elde Edilen Gelirlerin Oranı

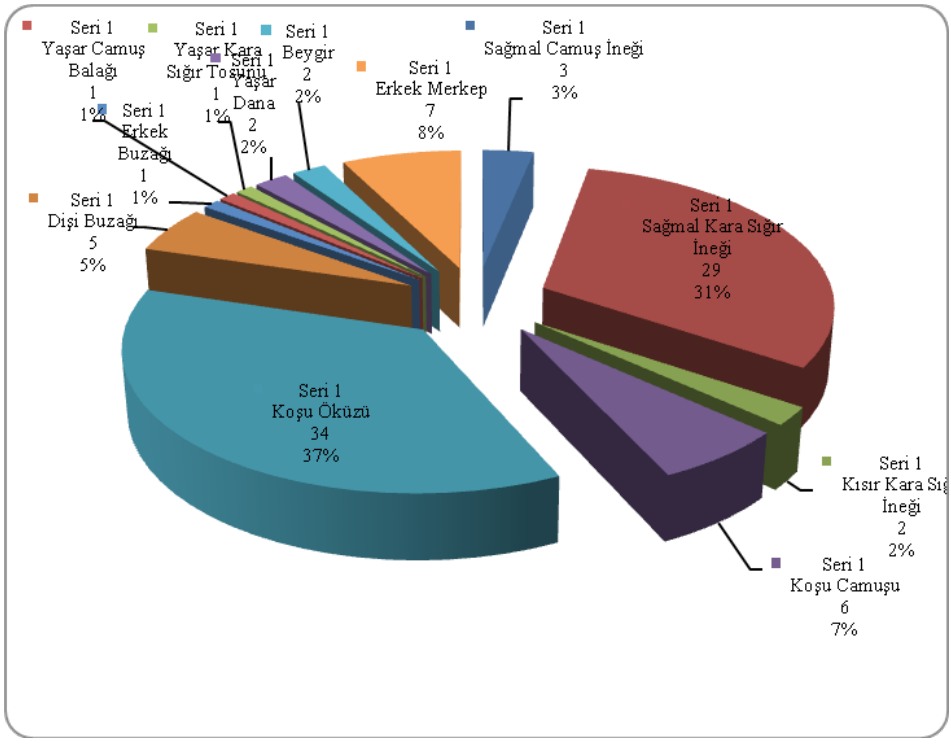

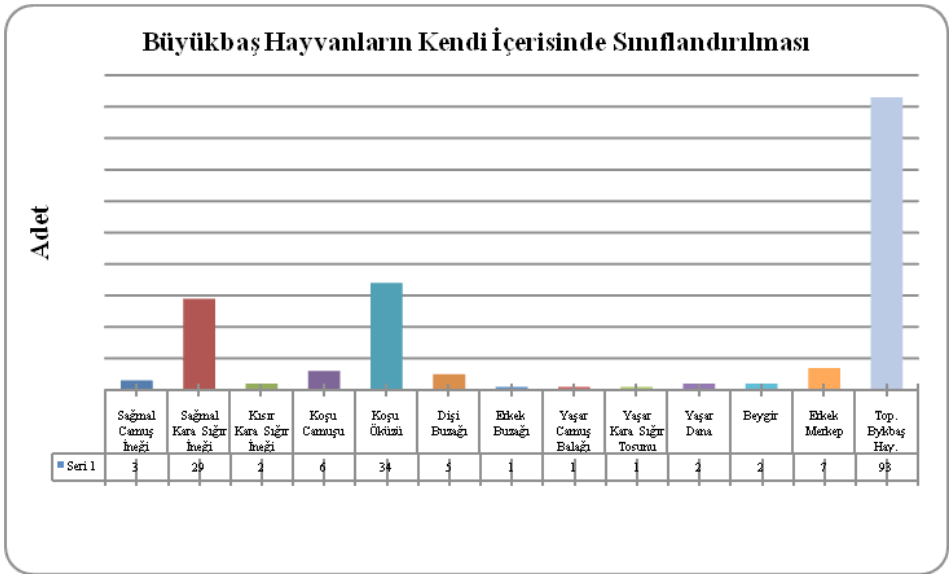

Tablo 12 Küçükbaş Hayvanların Kendi içerisinde Sınıflandırılmaları

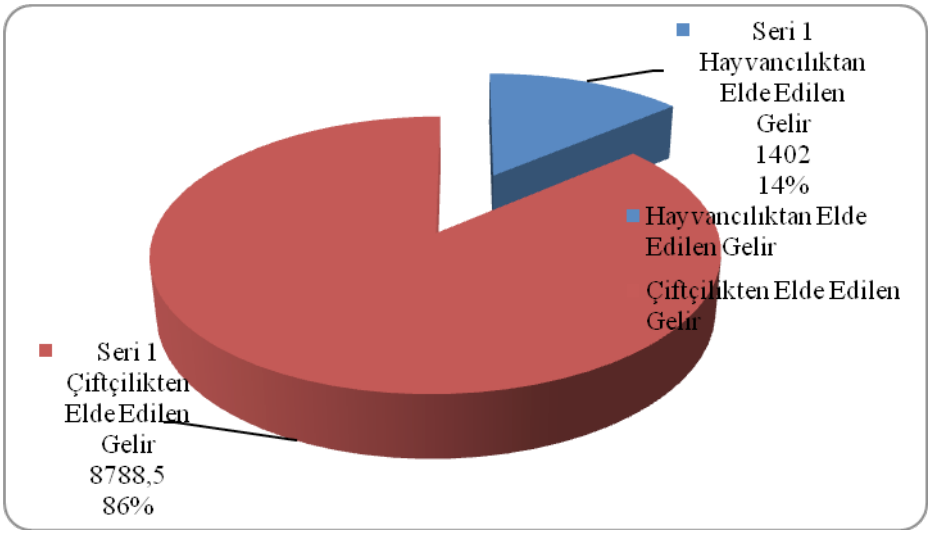

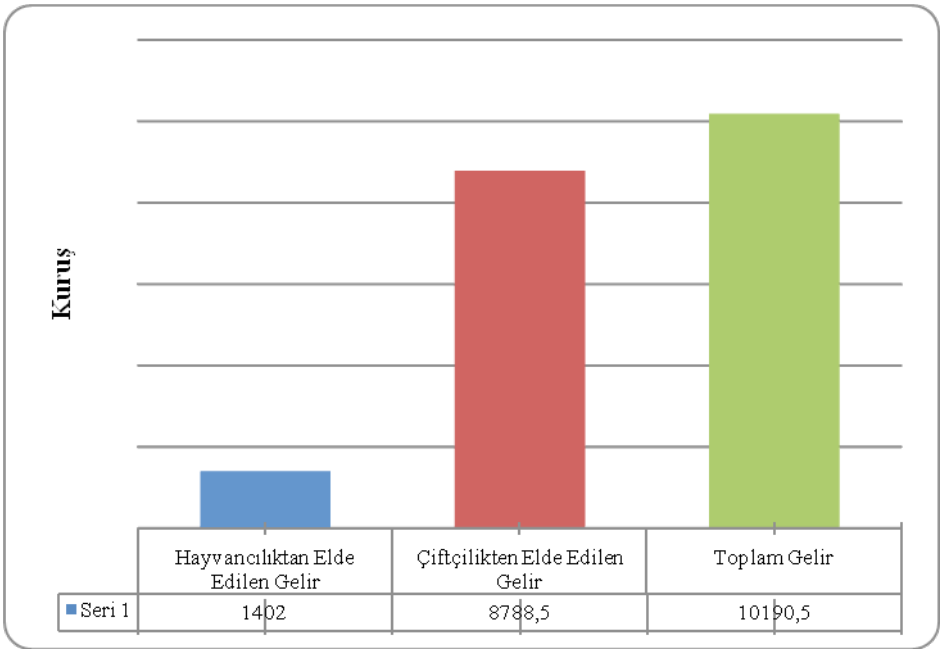
Tablo 13 Büyükbaş Hayvanların Kendi İçerisinde Sınıflandırılması

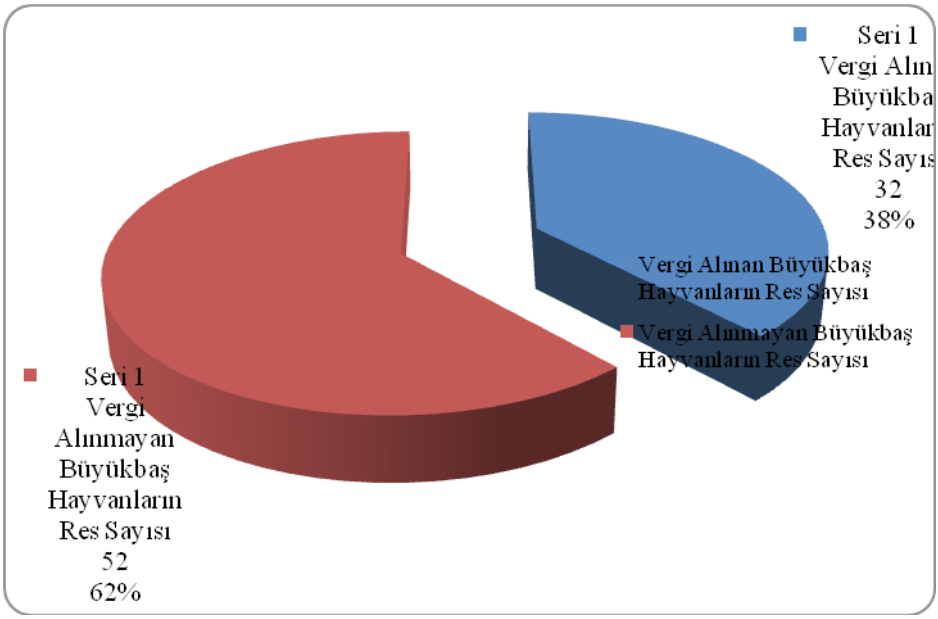

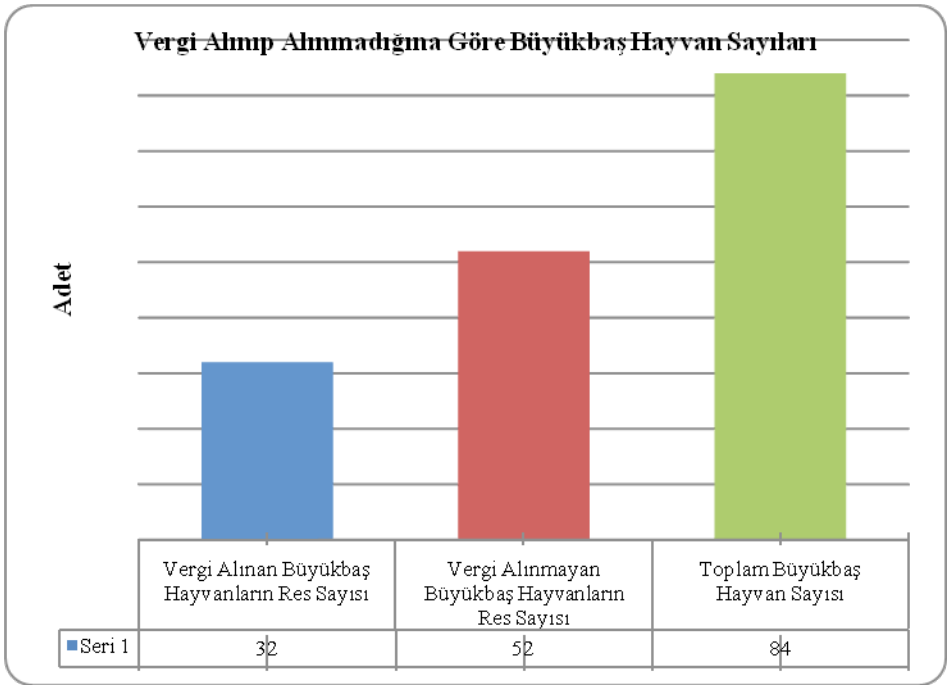
Tablo 14 Hayvancılıktan ve Çiftçilikten Elde Edilen Gelir

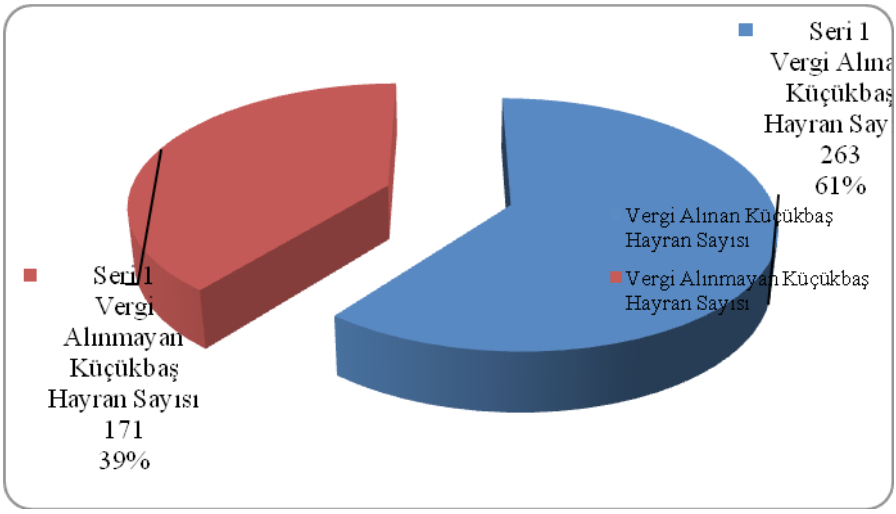

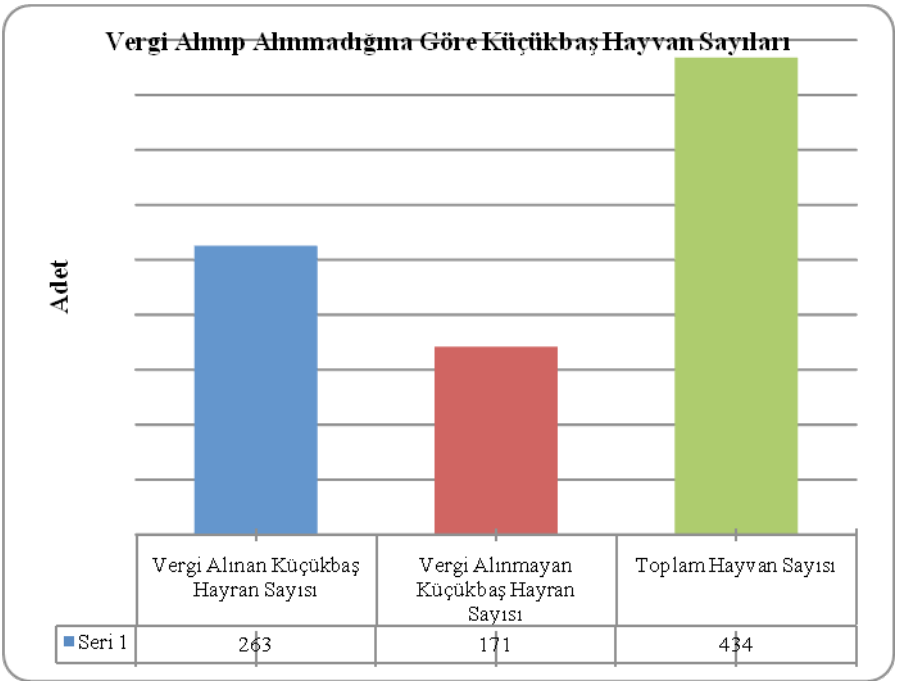
Tablo 15 Vergi Alınıp Alınmadığına Göre Büyükbaş Hayvan Sayıları

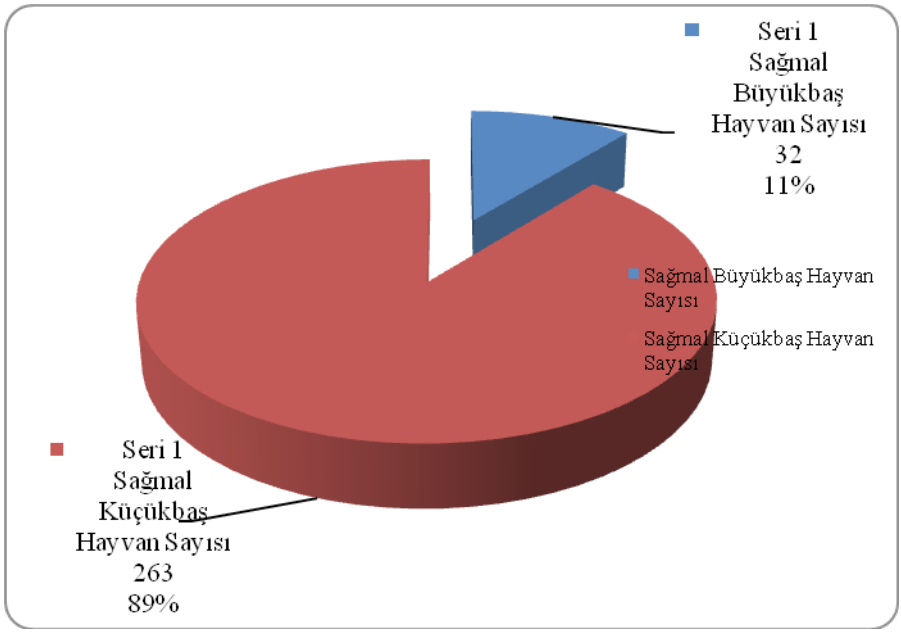

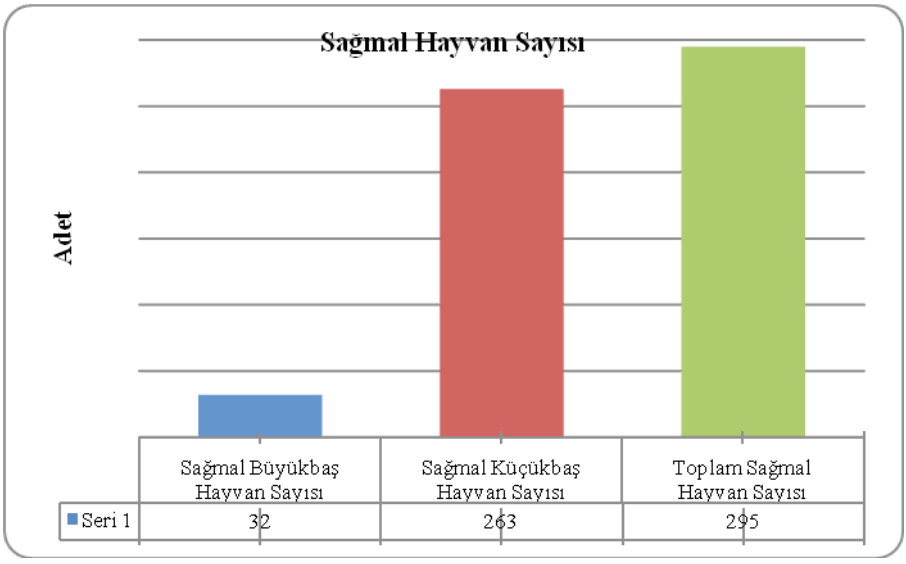
Tablo 16 Vergi Alınıp Alınmadığına Göre Küçükbaş Hayvan Sayıları

Tablo 17 Sağmal Hayvan Oranı

2.2.3. Kömürcülük Gelirleri

Köydeki kömürcülükten temettüatı 4730 kuruştur. Toplam temettüatın 11436,5 kuruş olduğunu hesaplarsak, bu köydeki bütün temettüatın %29'u kadardır. Köyde kömürcülükle uğraşan 18 hane bulunmaktadır.[36] Köyde yaşayan 23

36 BOA. ML. VRD. TMT. d. 14656.

haneden 19'inin kömürcülük yapmaktadır. Bu da bize köyde ikamet eden köylünün %83'ünün kömürcülükten gelir elde ettiğini, %17'sinin bu gelirden pay alamadığını göstermektedir. Kömürcülük temettüatı olan 4730 kuruşu kömürcülük yapan 19 haneye oranladığımızda hane başına 248.94 kuruş olduğunu hesaplayabiliriz. Köyde kömürcülüğün bu denli revaçta olmasını o dönemde Tokat Kalhanesi ile ilişkilendirebiliriz.

Osmanlı Anadolusu'nda Tokat Kalhanesi[37] önemli tesislerinden biriydi. Devletin donanma, cephane ve tersane ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla miri rayiç üzerinden özellikle Ergani[38]'den satın alınan bakır, develer[39] ile Tokat'a getirilerek kalhanelerde tasfiye edilirdi. Saf hale getirilen bakır ilgili kazalardan sağlanan arabalarla önce Samsun limanına, oradan İstanbul'a nakledilirdi.[40] 1835 yılında ıslah edilmeye başlanan Tokat kalhanesi 1850'ler de modernleşerek ileri teknoloji ile çalışan tek kalhane haline gelmiştir. Bu gelişim bazı batılı gözlemciler tarafından da dile getirilmiştir[41]. Bu durum kalhanenin kömür ihtiyacını daha da arttırmıştır. Kömür madenini ihtiyacında sorun yaşanmaması için gerekli görülen zamanlarda Ma'adin-i hümayun eminleri de tedbir almışlardır. Kalhanenin kömür ihtiyacını karşılayan bölge köylerden kömürcülüğü bırakarak köyden ayrılan ahalinin köylerine döndürülmeleri için kaza kadılarına ve voyvodalarına ferman yollanmıştır.

Tokat Kalhânesi'nde görev yapan kömürcülerin hizmetleri karşılığında serbest ve bazı vergilerden muaf oldukları, bölge idarecileri tarafından bu kişilere baskı yapılmaması gerektiği 1823 tarihli bir fermanda belirtilmiştir.

"*Tokat Kalhânesi'ne kömür sağlayan kömürcü reaya, baltacılar ve kürekçiler de görev yapmaktaydılar. Kalhânenin ham bakırı işlemesi için en önemli maddelerden birisi de hiç şüphesiz ki kömür idi. Kalhâneye kömür, civar kaza köylerinden tedarik ediliyordu. "Kömür-keş" olarak atanan köy ahalileri de, "serbestiyet" üzere hareket etmekte ve aynı zamanda bir takım vergilerden de muaf tutulmaktaydılar. Ayrıca tedarik ettikleri kömür karşılığında belirli bir meblağ da alırlardı.*"[42]

37 Tokat Kalhanesi Sulu Sokak Çukur Medrese civarından, bugünkü Anadolu Teknik, Teknik Lise ve Endüstri Meslek Lisesi'nin bulunduğu alana taşınmıştır. Bknz, Mehmet Beşirli, "*Tokat Bakır Kalhanesinin Yönetimi (1793-1853)*",Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 14, S. 1., s.236.

38 1781-1782 tarihinde Ergani'deki ham bakırın tamamı işlenmek üzere Tokat'a gönderilmesine dair bir nizamname mevcuttur. Bu nizamnameye bağlı olarak diğer yerlerdeki kalhaneler yıktırılmıştı. Bkz; Mehmet Beşirli, *a.g.m.*, s. 231.

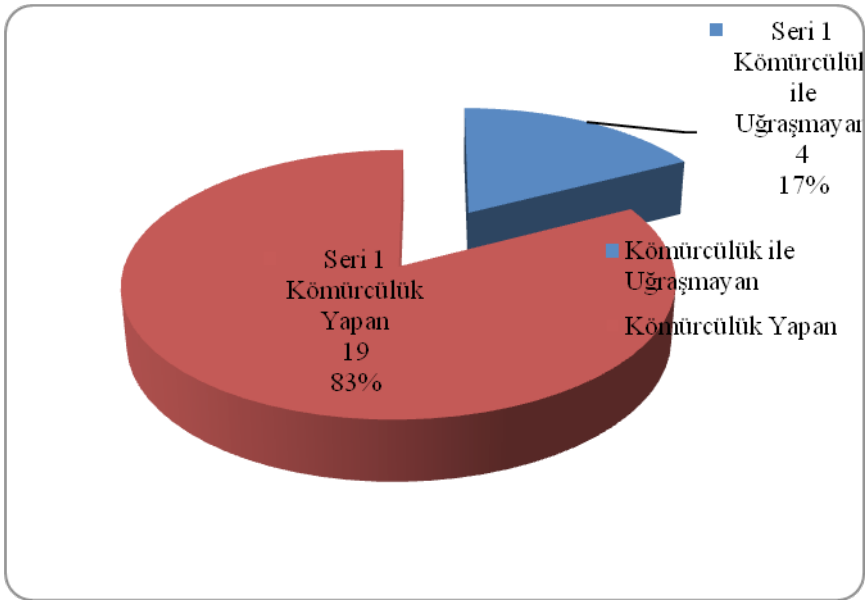
39 1793 yılında Ergani'de çok bakır çıkarıldığı, bu bakırların Tokat'a nakli için 6-7 bin deveye ihtiyaç duyulduğu, satışın Tokat'taki tüccarlara 5-6 ay sürede ancak tamamlanabileceği belirtilmiştir. Bkz; Mehmet Beşirli, *a.g.m.*. s.232

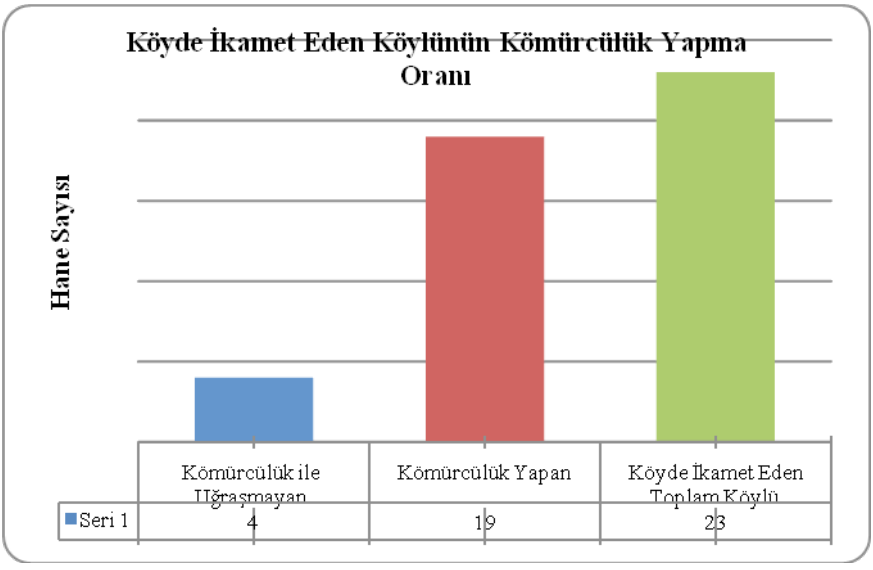
40 Mehmet Beşirli, *a.g.m.*., s. 229.

41 Mehmet Beşirli, *a.g.m.*., s.235-236.

42 Mehmet Beşirli, *a.g.m.*., s. 251.

Tablo 18 Köyde İkamet Eden Köylünün Kömürcülük Yapma Oranı

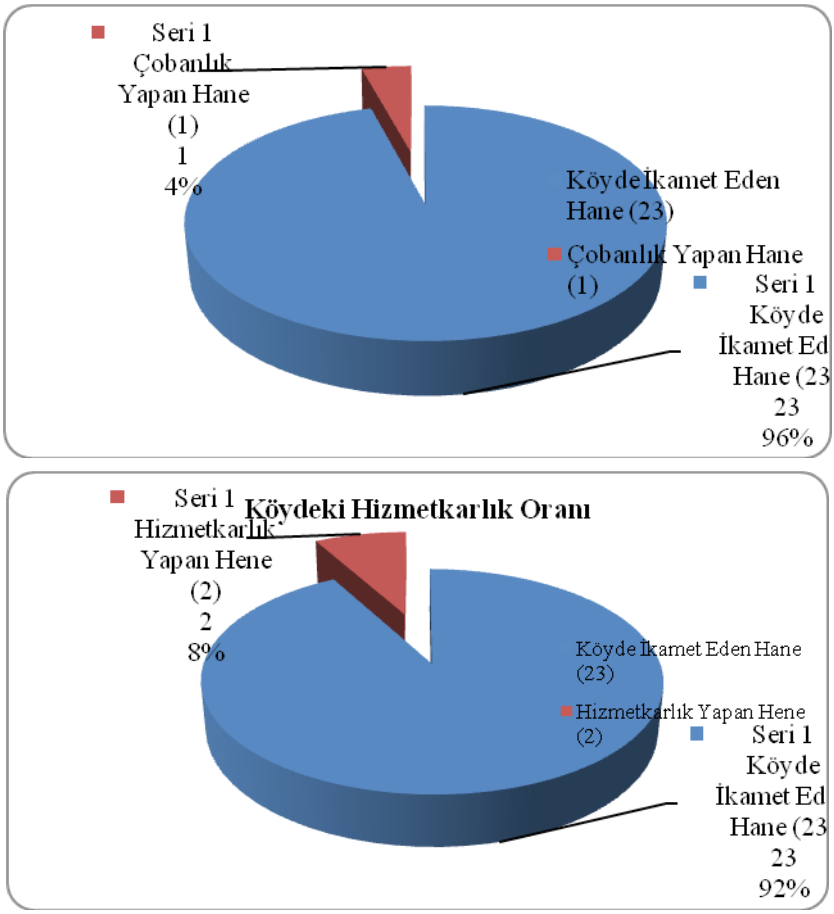
2.2.4 Mesleki Gelirler

Köye kayıtlı defterde meslek olarak rençberlik, kömürcülük, odunculuk, hizmetkarlık, çobanlık, tarakçılık, sırıkçılık, debbağlık gibi mesleklerin isimleri geçmektedir. Fakat bu isimlerin birçoğu sıfat olarak kalmakta yani aktif olarak yapılmadığı görülmektedir. Aktif olarak rençberlik, kömürcülük, odunculuk, hizmetkarlık ve çobanlık meslekleridir. Köy halkının neredeyse tamamı çiftçilikle

uğraşmakta ve rençber olarak geçmektedir. Köyde bir adet çobanlık yapan kişi olup bu kişi 14 nolu haneye kayıtlı Karabekiroğlu Ahmet'tir. Çobanlığından temettüatı ise 175 kuruştur. Deftere kayıtlı 38 haneye göre çobanlık yapılma oranı ise %3 iken köyde ikamet eden 23 haneye oranı %4'tür.

15 numaralı haneye kayıtlı Celalioğlu Hizmetkâr Mehmet'in 150 kuruş, 20 numaralı haneye kayıtlı Şeblioğlu Hizmetkâr İsmail'in ise 125 kuruş temettüatı mevcuttur. Köyde hizmetkarlık geliri toplam 275 kuruştur. Köyde kayıtlı 38 haneye göre hizmetkarlık yapma oranı %5 iken, köyde ikamet eden 23 haneye oranı ise %8' denk gelmektedir.

Tablo 19 Köydeki Çobanlık Oranı

3. Köyde Kullanılan Ölçü Birimleri

Cincife Köyü'ne ait temettüat kayıtlarını incelediğimizde kullanılan ölçü birimi araziler için "dönüm"dür. Zirai ürünlerin ölçümü de "kile" cinsinden değerlendirilmiştir.

Tablo 20 Köyde Kullanılan Ölçü Birimleri

Vergü Senevisi		A'şar rusumu olarak bir senede vermiş olduğu			
123		Hınta Keyl	Beherinde Keyl	Şair Keyl	Beherinde Keyl
		2	3	12	4
		Bahası 8		Bahası 24	
	Yekun				
	32				

Hane 1

İsmailoğlu Kel Salih'in emlak ve temettüatı

Mezru Tarlası		Herk Tarlası	Sağmal Camış İneği		Sağmal Karasığır İneği	
Dönüm		Dönüm	beher	re's	beher	re's
15		8	30	1	15	3
Hasılatı Senevisi			Hasılatı Senevisi		Hasılatı Senevisi	
Sene 1260	288		30		45	
Sene 1261	157,5					
	445,5					

Koşu Camuşu		Koşu Öküzü		Bargir	
	re's		re's		re's
	2		2		1

Mecmunden bir senede temettüatı	363
Merkumun bazen kömürcülükten temettüatı	250
Toplam :	613

Sonuç

Cincife Köyü'ne ait temettüat defterinde yer alan bilgiler ışığında yapılan değerlendirmeler sonucunda 38 hanenin kayıtlı olduğu, bunlardan 23'ünün köyde, 15 hanenin 8'inin civar köylerde, 7'sinin de Tokat merkezde yaşadıkları görülmektedir. Köyde yaşayan 23 hanede toplam 115 kişi yaşamaktadır. Köyün geçimi tarım hayvancılık ve kömürcülüğe dayanmaktadır. Köylünün büyük bir kısmı rençberlik, kömürcülük ve hayvancılık ile geçimini sağlamaktadır. Meslek olarak çobanlık ve hizmetkarlığa da rastlanmaktadır. Tarım arazisinin yarısı ekilen araziyi oluştururken yarıya yakını da nadasa bırakılmıştır. Köyde tarım için kullanılan koşu öküzü nerede ise her hanede mevcuttur. Büyükbaş hayvanlardan camuş, kara sığır ineği, öküz, buzağı, dana, tosun, balak gibi türlerin yanı sıra taşımacılık için kullanılan beygir ve merkep de bulunmaktadır. Küçükbaş hayvancılık yapan hanelerde koç, koyun, kuzu, oğlak ve keçi kayıtları görülür. Köy halkının yıllık gelirlerine göre öşür, adet-i ağnam gibi vergi verdikleri görülmektedir. Cincife Tokat Niksar karayolu üzeninde bulunmasına rağmen geçmişte de beklenen gelişmeyi gösterememiş, gününüzde de beklendiği kadar gelişme sağlanamamıştır. Köylerin gelişmesinde yolla birlikte sulama suyunun varlığı veya yokluğu önemli etken olduğu gözükmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA.), Maliye Varidât Muhasebesi Temettüat Defterleri (ML. VRD. TMT. d.) genel koduyla kayıtlı, Cincife Karyesine ait 14656 numaralı defter.

Ansiklopedi, Sözlük, Kitap ve Makaleler

ARSLAN, İsmail, " XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Temettüat Kayıtlarına Göre Bir Köy: İğdiç (Selimağa) Köyü", *B.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, C. 5, 2002.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası* C.10, İstanbul 1953.

CİNLİOĞLU, Halis Turgut, *Osmanlılar Zamanında Tokat,* C. II., Tokat Matbaası, 1941.

Cumhuriyetin 50. Yılında Tokat, 1973 İl Yıllığı.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara, 1997.

ÇAKIR, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 13. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi, 1996.

EFE, Ayla, *Muhassıllık Teşkilatı*, Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

GÖKBİLGİN, Tayyip, *15. ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum*, Vakıflar Dergisi, 1965.

GÜRAN, Tevfik, "*19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri*", Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.

KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK., Ankara 1991.

KELEŞ, Erdoğan, "19 Yüzyıl Ortalarında Gevrek Köyü'nün Sosyo-Ekonomik Yapıs (14652 Numaralı Temettuat Defterine Göre)", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 1, Tokat 2011.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten,* C. LIX, S.225, Ankara, 1995.

METE, Zekai, "*Muhassıl"*, DİA, C. 31, İstanbul, 2006.

ÖZTÜRK, Said, "Temettüat Tahrirleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 4-5, İstanbul, 2000.

ÖZTÜRK, Said, "Türkiye'de Temettühat Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* C. 1, S. 1, 2003.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB. Yayınları, İstanbul, 1993.

Şemsettin Sami, *Kâmus-ı Türki*, 1.Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 1998.

Tarihi Yaşatan İl Tokat, 2006.

T.C. Tokat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Tokat Merkez ve İlçeleri Taşınmaz Tabiat varlıkları Envanteri, 2010.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmişbeşinci Yılı, Tokat İl Yıllığı, 1998.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 1. Baskı, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2011.

Elektronik Kaynaklar

Çamağzı (Cincife) http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/60/01/723659/icerikler/koyumuz_328173.htm

Akkoyunlular Devleti :http://tr.wikipedia.org/wiki/Akkoyunlular

Külhan : http://tr.wikipedia.org/wiki/külhan.

Yalancı Deresi ve Köprüsü : http://niksarhuseyingazi.com/forum/47-niksar-yoresi-efsaneleri/330-yalanci-koprusu-tokat.html

2013 Yılı Cincife Nüfus Sayım Sonuçları: http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul

Osmanlı'da Mali Bozulmalar, Tanzimat, Yeni Vergi Düzeni :http://www.os-ar.com/modules.php?name=News&file=article&sid=81

12. ve 13. Yüzyıllarda Tokat'ın Temel Özellikleri

Murat SERDAR*

Özet

Milat öncesinde ve sonrasında insanlar yaşam ve yerleşim alanları için genelde su kenarları, dış saldırılardan korunaklı bölgeler, doğal zenginliklere sahip alanlar veya yol güzergahı üzerinde olan yerleri tercih etmişlerdir. Uygarlıkların merkezi olan Anadolu'nun güzide bir şehri olan Tokat, bu özelliklerin birçoğunu bünyesinde barındırdığından M.Ö. 3000'lerden itibaren yerleşim alanı olmuş ve birçok uygarlığa da ev sahipliği yapmıştır.

Tokat'ın tarih boyunca değişik uygarlıklara beşiklik yapmış olması onun doğal özelliklerinin yanında siyasî ve kültürel değerini de ortaya çıkarmaktadır. Bir coğrafyanın medeniyetlere beşiklik etmesi ona bir çok misyon yükleyecektir. İşte 12. ve 13. yüzyıllarda Tokat'ta siyasi, kültürel ve dinî birçok misyonu bünyesinde barındırmıştır. Bu bildiride Tokat'ın bu özelliklerinin Ortaçağ'da ne gibi etkileri olmuştur; dönemin siyasî otoriteleri tarafından ne kadar değerlendirilmiştir yönündeki sorulara dönemin kaynaklarından istifade edilerek cevap aranmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın başlıca kaynağı dönemin Tokat ile alakalı en önemli kaynaklardan biri olan Danişmendname'dir. Bu eserin haricinde, Türkiye Selçukluları hakkında önemli bilgiler ihtiva eden Müsâmeretü'l-Ahbâr, el Kamil fi't-Tarih, Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor Zeyli gibi eserler ve dönemle alakalı diğer eserlerden istifade edilerek konu irdelenecektir. Böylece, Tokat'ın 12. ve 13. yüzyıllarda Türk idaresi döneminde ihtiva ettiği temel özellikleri hususundaki boşluk bir nebze de olsa doldurulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, 12. ve 13. yüzyıllar, Ortaçağ, Danişmendli, Siyasî teşekküller.*

Giriş

12. ve 13. Yüzyıllarda Tokat'ın genel yapısına bakıldığında belli başlı 5 unsur göze çarpmaktadır. Bunların en başında vassal bir devlet olan Türkiye Selçuklu Devleti kadar Anadolu'nun Türk yurdu olmasında gayretli olan Danişmentlilerin fetih ve siyasi faaliyetleri gelmektedir. İkinci sırada ise bölgenin coğrafi yapısından dolayı Tokat'ın dış tehditlere karşı savunulması ve askeri hazırlıkların tamamlanmasında güvenli bir yer olmasıdır. Tokat kendine bağlı yerleşim alanlarıyla birçok ovadan oluşması, bu ovalarda da birçok ürünün yetiştirilmesi ve

* Arş. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mserdar61@live.com.

uluslararası ticaret yollarının kesişme noktasında olması nedeniyle büyük öneme sahiptir. Bu da Tokat'ın albenisini artırmakla birlikte bu yüzyıllardaki ticarî potansiyelini göstermektedir. Diğer bir husus ise Tokat'ın Türk-İslam topraklarına katılımından sonra ilim ve irfan yuvası haline gelmesidir. Son temel hususu, 1220 yılından sonra Orta Asya'da baş gösteren Moğol tehlikesinden kaçan sufilerin daha güvenli yer olarak gördükleri Anadolu'ya hareketleri ve Tokat'ında sufiler tarafından yerleşim için tercih edilen yerler arasında yer alması oluşturmaktadır.

Tokat'ın 12. ve 13. yüzyıllardaki temel özelliklerinin başında siyasi özelliği gelmektedir. Yalnız bu özelliğinin incelenmesinden önce Tokat'ın bir Türk-İslam beldesi olması ele alınmalıdır. Niksar'ın Danişmendlilerin başkenti olması ve buradan hareketle Anadolu'nun fethinde köprü vazifesi görmesiyle Tokat ve etrafı siyasî fonksiyonların yoğun bir şekilde yaşandığı yer olma özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu siyasi fonksiyonları daha iyi inceleyebilmek için Tokat'ta ve etrafında vuku bulan savaşlar ve Tokat'ın Anadolu'nun fethindeki yeri ve önemi diye ikiye ayırmakta fayda vardır. Türk-İslâm dünyası açısından Tokat'ta meydana gelen siyasi olaylar 1067 senesinde Kayseri ve Sivas'ın ardından Niksar'ın da İslam beldesi olmasıyla başlamıştır. Niksar, Malazgirt Zaferi'nden önce fethedilen yerler arasında yer alır.[1] Fakat Niksar'ın fethi Danişmendname'de büyük ehemmiyet arz etmesine rağmen kroniklerde pek yer almamaktadır. Danişmendname'ye göre Niksar'ın (Neokaisaraea) muhasarası ve fethi çok uzun ve çetin sürmüştür. Niksar'da yapılan savaşta mağlup olan Niksar yöneticisi Gabras (destan'da Gavarıs olarak geçiyor) Melik'in (Danişmend Gazi) elinden kaçarak Canik beyi olan Taronite (destanda Matrobid) Melik'in yaptığı kötülükleri anlattı. Bunun üzerine Matrobid Canik askerleri, Trabzon (Tarabuzan) ordusu, Ermeni ve Gürcü sipahilerinden oluşan 80.000 kadar askerle Niksar üzerine hareket etti. Danişmend Gazi komutasındaki Türk-İslam ordusu ile Matrobid komutasındaki karma ordu arasında meydana gelen savaşta çok kan döküldü. Fakat bu savaşın sonunda Danişmend Gazi zafer kazandı ve Niksar'ı fethetti. Ayrıca destanda bu fetih esnasında Danişmend Gazi'nin birçok gaza arkadaşının da şehit olduğu geçmektedir.[2] Tokat'ın fethinden önceki diğer bir siyasî yine Niksar meydana geldi. Niksar ile alakalı bu hadise 1073 yılında Norman reisi Russel'in Melih-şah'ın Artuk[3]'u merkeze çağırmasını fırsat bilerek Amasya ve Niksar'ı ele geçirmesine dairdir. Osman Turan'ın Türkiye Selçukluları adlı eserinde konu ile ilgili olarak İslam kaynaklarında bu olayın yer almadığına fakat batılı kaynaklardan

1 Hasan Akar, M. Necati Güneş, **Niksar'da Vakıflar ve Tarihi Eserler**, Niksar Kaymakamlığı Yayınları, Niksar 2002, s. 3; Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Çev. Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 13.

2 Mevlana İbn-i Ala, **Danişmendname**, Yayına Hazırlayan Necati Demir, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Niksar 1999, s. 226; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 51.

3 Anadolu'nun Türk-İslam toprağı olmasında büyük gayretler sarf eden Türk Bey'i. Ayrıca belirtmekte fayda vardır ki günümüz Tokat ilinin sınırları içerisinde yer alan Artova ilçesi Artuk tarafından fethedilmiş ve bu bölgeye Artuk-abad veya Artuk-ova ismi verilmiştir. Lakin daha sonraki dönemlerde bu isim günümüzdeki aslından uzaklaşarak günümüzdeki Artova halini almıştır.

elde edilen bilgiler ışığında Selçuklu komutanı Tutak'ın büyük bir ordu ile Orta Anadolu'ya girdiği ve büyük gayretler sonucunda bu bölgelerin tekrar Türklerin hâkimiyetine geçtiği belirtilmektedir.[4]

Tokat, Türkler tarafından İslam beldesi olmadan önce bir imparatorun hazin sonuna şahit olmuştur. 1071 yılında vuku bulan Malazgirt Savaşı'nda büyük bir yenilgi alan Bizans imparatoru Romanos Diogenis, Selçuklu sultanı Alparlan ile yaptığı antlaşmadan sonra sultanın adamları eşliğinde Bizans'a doğru yola çıkmıştı. Romanos Diogenis Tokat'a vardığında Mihael Dukas'ın Bizans tahtına çıktığını öğrendi.[5] Romanos burada yeni imparator tarafından Tokat kalesine hapsettirildi ve gözlerine mil çektirildi. Daha sonra Tokat'tan 3000 kişilik taraftarıyla Kilikya bölgesine çekildi. Mihael Dukas'ın emriyle Ermeni prensi Senaherib tarafından Romanos'un gözlerine tekrar mil çekildi. Böylelikle Tokat bir imparatorun gün yüzüne şahit olduğu son yer oldu.[6]

Tokat fethiyle hüznü değil İslam beldesi olmasının haklı onurunu yaşayacaktır. Sultan Alparslan'ın Malazgirt Savaşı'na katılan emirlerinden Anadolu'da fetihlerde bulunmalarını istemesi ve fethedecekleri yerlerin kendilerine iktâ edileceğini bildirmesi üzerine Malazgirt Zaferi'nden sonra fetihlere girişen Türk beyleri arasında Danişmend Gazi'de yer almaktadır. XII. Yüzyıl müelliflerinden Zâhîrüddin Nîsâbûrî Selçukname adlı eserinde Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri'yi Sultan Alparslan'ın Danişmend Gazi'ye iktâ ettiği bilgisi yer almaktadır.[7] Bu gelişmeler ışığında Tokat Emir Danişmend Gazi tarafından 1074 yılında yılında Niksar ve Artuk-abad'dan sonra İslam beldesi olma şerefine nail olmuştur.[8] 11. yüzyılın son çeyreğinde Sultan Alpaslan'ın teşviki ve izniyle, gaza inancıyla, coşkun bir fetih ve alperenlik ruhuyla birçok Anadolu toprakları yanında Danişmend Melik Ahmed Gazi tarafından fethedilen Tokat, Ortaçağ'da Anadolu ve

4 Osman Turan, ***a.g.e.***, s. 82.

5 İbnü'l-Esir, **El Kâmil Fi't-Tarih**, Terc: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları: 10/71-73. İbnü'l-Esir El Kâmil Fi't-Tarih adlı eserinde Tokat'ta Romanos sof elbiseler giyerek rahipliğini ilan etti. Ayrıca yeni İmparator Mihail'e haber göndererek Selçuklu Sultanı Alparslan ile yaptığı antlaşmayı bildirdi. Romanos, Bizans'ın yeni imparatoruna bu antlaşmaya uyup uymaması hususunda serbest olduğunu da iletti. Mikhail kararlaştırılan şeyleri vermeyi kabul etti ve ondan bu hususta tavassutta bulunmasını ve Sultan'ın isteklerini bildirmesini istedi. Romanos yanında bulunan iki yüz bin dinar ile içinde doksan bin dinar değerinde mücevher bulunan bir altın tabağı Selçuklu Sultanı'na gönderdi. Ayrıca elinde bunlardan başka bir şey kalmadığını da bildirerek affını istedi. Romanos'un Tokat bölgesinden hareketle Ermenilerin yerlerini ve ülkelerini fethettiğini bildirmektedir. Ayrıca bkz: Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 82-83.

6 Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 64. Romanos bu hazin durumunu Selçuklu Sultan'ı Alparslan'a bildirdi. Bunun üzerine Alparslan, Romanos'a yardım vaadinde bulundu. Bu hadise karşısında hiddetlenen Sultan Alparslan Türk Beylerini Anadolu'nun fethiyle görevlendirmiştir. Anadolu gazilerine: "Rumlar ile aramızda yapılmış sulh antlaşması bugünden sonra nihayete ermiştir. Artık haça tapanların memleketleri istila edilecektir" diye hitapta bulunmuştur.

7 Abdülkerim Özaydın, "Danişmend Gazi", **DİA**, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 467-469; Osman Turan, ***a.g.e.***, s. 141; Ali Sevim, ***a.g.e.***, s. 90.

8 Ali Açıkel, "Tokat", **Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 212, s. 219.

Rumeli topraklarının Müslümanlaşmasında bir köprü vazifesi görmüştür.[9]Danişmend Gazi buradan hareketle Amasya, Niksar, Turhal, Kar-kariye (Zile), Kayseri, Zamantı, Elbistan, Develi ve Çorum'u zaptederek Anadolu'da kurulan ilk Türkmen beyliklerinden birinin temellerini atmış oldu.[10]

Tokat'ın fethi esnasında Tokat'ın sınırları hakkında kaynaklarda doyurucu bilgi bulunmamaktadır. Sadece kalelerin yer aldığı veya mücadelelerin yapıldığı alanlardan kaynaklarda bahsedilmesinden dolayı Ortaçağ'da Tokat'ın ve etrafının sınırlarını çizmek günümüz araştırmacıları tarafından çok güç olmaktadır. Yalnız gözden kaçmaması gereken bir husus vardır ki Tokat ibaresi ile günümüz Tokat sınırları kastedilmemektedir. 11. yüzyıldaki Tokat, kale ve etrafındaki yerleşim yerlerini içermektedir. Ayrıca Tokat'ın haricinde o dönemde Sisiyye veya Komana olarak adlandırılan Gümenek de bir şehir konumundadır. Gümenek'in Tokat'ın fethinden sonra fethedildiğine dair Danişmendname'de destanımsı ve teferruatlı bilgi ve rivayetler mevcuttur.[11]

Tokat'ın fethinden sonra bu bölgeye Danişmend Ahmed Gazi ve dava arkadaşları ile birlikte alperenlik ruhu gelmiştir. Danişmendname'de de Danişmend Ahmed Gazi ve arkadaşlarının birer alperen olarak bahsedilmektedir. Zira her türlü zor şartlara rağmen beş vakit namazlarını eksik etmezler, hem İslamiyet hem de millet adına savaşırlardı.[12] Bu alperenlik ruhunun vermiş olduğu inanç ve heyecanla Anadolu topraklarının fethi işine Danişmend Ahmed Gazi ve arkadaşları tarafından girişilmişti. Onların alperenliğine ve fetih tutkularına dair Danişmendname'de ve Danişmend Ahmed Gazi Tarihi adlı dönem eserlerinde çeşitli rivayetler mevcuttur. Bu rivayetler genelde alperenlerin rüyalarında ya Hz. Peygamberi ya da Battal Gazi'yi görmesiyle ilgilidir. Bu rivayetlerden ilki Danişmend Ahmed Gazi'nin bir gece rüyasında Hz. Peygamberi görmesidir. Bu olay Danişmendna-

9 M.N. Sepetçioğlu, "Anadolu ve Rumeli Topraklarımızın Türkleşmesinde Bir Köprü", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Tokat 2-6 Ağustos 1986, Ankara 1987, s. 7; Mustafa Necati Sepetçioğlu Tokat'ın Anadolu'nun fethindeki stratejik önemini şöyle ifade etmektedir: 1071 yılından 26 sene sonra Tokat bir hareket üssü olarak ilk Türk ve Müslüman adımların lezzetini tadar ve Tokat toprağı da yenilenir, ruh değiştirir. 1071 yılının o kutsal ağustosuna doğru bütün ordular Malazgird çevresinde, ırmakların denize ulaşısındaki sessiz ilahilik içinde toplanır; Alpaslan'a bağlı kumandanlar ise 26 yıl sonra 1097 yılında Kars merkez üssünün benzerini Tokat'ta kurarlar. Süleyman Şah'ın dayısı Taylu Danişmend oğlu Gümüştekin Ahmet Gazi'nin, Niksar merkez olmak üzere görevi, yukarı doğru Samsun-Trabzon arası bütün Karadeniz'i, aşağıya doğru Sivas-Yozgat-Çorum çemberini ve sol yandan Amasya-Kastamonu-Çankırı çevresini kâfirden temizlemek. Bu vesile ile Anadolu'nun bir kısmının fethini Müslüman-Türkler adına gerçekleştiren Danişmend Ahmed Gazi ve gaza arkadaşlarının kahramanlıkları kendilerinden çok sonra kaleme alınan Danişmendname eseri sayesinde sırlara gömülmemiştir.

10 Abdülkerim Özaydın, "Danişmendliler", **DİA**, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 469; Kamil Şahin, "Danişmendname'ye Göre Peygamberimizin Zile'nin Fethinde, Ahmed Gazi'ye (467/1074) Manevî Yardımı ve Zile Fethinde İslam Mutasavvıfları", **Tarihi ve Kültürü ile Zile Sempozyumu**, 9-12 Ekim 2008, Zil Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 248.

11 Mevlana İbn-i Ala, ***a.g.e.***, s. 54;99 vd.

12 Mevlana İbn-i Ala, ***a.g.e.***, s. 18-19. Danişmend Gazi'nin mücadele ettiği Hıristiyan olan bu toplulukların liderlerinin isimleri halk ağzından yazıya geçirildiği için bazılarının orijinalliği bozulmuştur.

me'de şu şekilde geçmektedir: Malatya halkı Eyyüb'e sordu: "Sultan Turasan[13] ile Melik Ahmed'i nerde arayalım?" dediler. Eyyüb[14] şöyle dedi: "Sarayında arayınız." Süleyman oğlu Nu'mân[15] derler idi, bir yiğit vardı. Sultan Turasan ile Melik Ahmed'i çağırmaya gönderdiler. Süleyman yolda, hiç beklenmeyen bir anda Melik Ahmed ile Sultan Turasan'a rastladı. Çeharbağ'dan geliyorlardı. Süleyman, karşılaşınca selam verdi, Melik Ahmed selamı alıp: "Yâ Süleyman! Bizi çağırmaya mı geldin?" dedi. Süleyman şöyle dedi: "Nereden bildiniz?" Melik Ahmed söyledi: "Bu gece rüyamda iki cihan güneşi Hz. Muhamed Mustafa'yı gördüm. Bana şöyle dedi: 'Niçin savaşmıyorsunuz?' Ben söyledim: 'Şehir halkı bana yardım etmez' dedim. Bunun üzerine Hz. Muhammed –sallallahu aleyhi ve selem- söyledi: 'Yarın size bir önder kişi rastlayacak. Adı Süleyman'dır. 'Sizi şehre davet edecek. Gidin, sizin elinizden çok işler meydana gelecek' dedi. Ben söyledim: 'Ey atam! Bana yardım et' dedim. Söyledi: 'Allah'ın yardımı sizinledir' dedi. O anda uykudan uyandım. Gördüm ki sabah olmuş, namazı kıldım, yola çıktım. İşte size rastladım. Böylece Hazret-i Muhammed'in mübarek sözü yerine geldi."[16] Sayın Merdin Yılmaz Melikoğlu'nun 2-6 Temmuz 1986 yılında düzenlenen Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu'nda sunmuş olduğu "Melik Ahmed Danişmend Gazi Tarihi'nde Tokat (Dükiyye) isimli bildirisinde Danişmendname'nin haricinde Ahmed Danişmend Gazi Tarihi adında ellerinde başka bir nüsha'nın olduğunu bildirmektedir. Bu nüshada alperenlik ruhuna ait başka bir hikâyeden bahsedilmektedir. Bu hikâyede Danişmend Ahmed Gazi'nin bir gece rüyasında Battal Gazi'yi gördüğünden bahsetmektedir. Rüya esnasında fetihlerin durmasından dolayı sitemkâr olan Battal Gazi'nin, Danişmend Gazi'yi uyarak ve ona nasihatlerde bulunarak fetihlere devam etmesini talep ettiğinden bahsedilmektedir. Bunu üzerine Danişmend Gazi serverlerinden Ahmed Sergiz'i ve Karatekin'i beşbin er ile birlikte Mağmuriye'den (Sivas) tarafına Osman Bin Ebiyye'yi beş bin er ile Kastamonu tarafına yani (Eflanos) Osmancık kalesine ve Süleyman Bin Ebiyye'yi de beş bin er ile Samiyye yani Samsun tarafına gönderdiğinden bahsedilmektedir.[17] Danişmend Gazi ve arkadaşlarının İslamiyet adına mücadele ettiği veya savaştığı insanlar ise Hıristiyan olan Rum, Frenk, Ermeni, Rus, Laz, Gürcü ve Çerkez devlet başkanları, ordu komutanları, meşhur kahramanlar, tekfurlar, diğer din ve devlet büyükleridir.[18]

13 Danişmendname'ye göre Danişmend Ahmed Gazi'nin dayısıdır. Malatya'dan sefere çıkan ve Sivas yakınlarında ikiye ayrılan orduda komutandır. Tarihi kaynaklarda Kayseri'nin fatihi olarak geçer. Kabri Alemdağ'da bulunmaktadır.

14 Dânişmendname'ye göre, Abdülvehhâp Gâzi öldükten sonra Malatya halkının lider seçtiği komutanlardandır. Danişmend Gazi'nin yakın gaza arkadaşlarındandır. Niksar yakınlarındaki Halkümbet kalesi kuşatması sırasında şehit olmuştur.

15 Danişmend Ahmed Gazi'nin gaza arkadaşıdır. Tokat'ta şehit olduğu Danişmend-name'de geçmektedir.

16 Mevlana İbn-i Ala, ***a.g.e.***, s. 49.

17 Merdin Yılmaz Melikoğlu, "Melik Ahmet Damişment Gazi Tarihi'nde Tokat (Dükkiye), **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Tokat 2-6 Ağustos 1986, Ankara 1987, s. 26-27.

18 Merdin Yılmaz Melikoğlu, **a.g.m.**, s. 26-27.

Danişmend Gazi'nin fethettiği yerlerin coğrafyasını şimdilik tam olarak belirlemek oldukça zordur. Fakat Danişmendname'de geçen yer isimleriyle bir harita çizmek mümkündür. Bu harita müellifin bilgileriyle sınırlı olmasından dolayı tam manasıyla coğrafyayı belirlememize yeterli olmamaktadır. Malatya, Kayseri, Ankara, Kastamonu çizgisinden Anadolu'nun kuzeyinde kalan ve Karadeniz'e kadar olan kısmı Danişmend Gazi veya görevlendirdiği arkadaşları fetheder. Danişmend Gazi'nin ordusunun Batı'da ulaştığı en son nokta Kastamonu'dur. Saltuk-nâme'nin giriş kısmında ise Danişmend Gazi'nin fethettiği yerler arasında Gümüşhane'de zikredilir.[19] Ayrıca o bölgede yaşan Süryani Mihael 1085 yılında Danişmend Gazi'nin Kapadokya bölgesini istila ettiğini tarihe not düşer.[20]

Danişmend Ahmet Gazi'nin 1085 yılındaki vefatının ardından yerine geçen oğlu Melik Gazi[21] döneminde de fetih hareketleri devam etti.[22] Fakat Anadolu'nun Türk-İslam toprağı olması için verilen çetin mücadelede Türklerin karşısında çaresiz kalan Bizans ile birlikte Bizans'ın davet ettiği Haçlı orduları yer alacaktı. Eskisinden daha çetin ve daha meşakkatli bir mücadelenin içine girilmişti. Bu dönemde Danişmedli Melik Gazi 1097 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı I Kılıç Arslan'la Haçlı birliklerine karşı mücadele etti. Bu tehlike bir nebze de olsa bertaraf edildikten sonra fetih politikasına devam eden Melik Gazi Malatya'yı kuşatma altına aldı.[23] İşte bu noktadan sonra işler biraz daha farklı bir noktaya vardı. Çünkü Danişmend Beyliği bölgesi coğrafi konumu itibariyle doğu ile batıyı birbirine bağlayan tali ve ana ticaret yollarına yakınlığı nedeniyle tampon bir bölge olma özelliğine sahipti. Doğu dünyasına yapılacak seferlerde bu bölgeyi hâkimiyet altında tutmak gerekmekteydi. Sivas merkezli Danişmendli Beyliği bölgenin fetih güçleri arasında yer aldığından Tokat üzerinden doğuya ve güneye ilerlemek isteyenlerin bu bölgeyi kontrol altında tutması gerekiyordu. Tokat, 1101 yılında düzenlenen ek Haçlı Seferi'nin birinci kolunu yol güzergâhı üzerinde yer alıyordu. Ayrıca bu yol güzergâhını tercih edilmesinin en önemli sebebi Malatya'nın fethi esnasında Melik Gazi tarafından ele geçirilen Bohemond ve Richard gibi Frank reislerini tutsak tutuldukları Niksar kalesinden kurtarmaktı.[24] Tehlikenin yaklaştı-

19 Mevlana İbn-i Ala, ***a.g.e.***, s. 19.

20 Süryani Mihail, **Süryanî Patrik Mihail'in Vekâyinâmesi**, çev. H.D. Andresyan, II, TTK Ktp'nde 44-2 no'lu basılmamış nüsha, 1944, s. 30.

21 Diyanet İslam Ansiklopedisindeki Danişmendliler maddesinde sayın Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın hoca Melik Gazi yerine Gümüştegin ismini kullanmıştır. Bizim bu metinde Melik Gazi kullanmamızın sebebi Danişmendname'ye dayanmaktadır. Danişmendname'de Danişmend Ahmed Gazi'nin ölüm döşeğinde oğlu Melik Gazi'yi çağırmasından dolayıdır.

22 Kamil Şahin, **Danişmendliler Döneminde Niksar (1071-1178)**, Niksar Belediyesi Kültür Yayınları, Niksar 1999, s. 39: Danişmend Ahmed Gazi yaralı bir şekilde Niksar'a geldi. Orada bir müddet uyuduktan sonra kendisine gelir ve olu Melik Gazi'nin kendisinden sonra devleti idare etmesini ister. Hatta bu istediğinin gerekçesi olarak rüyasında Hz. Peygamberi görmesinden ve ömrünün sona erdiğini ondan öğrenmesinden bahseder.

23 Işın Demirkent, **Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 32-48.

24 Urfalı Mateos; Papaz Grigor, **Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, Çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer, Çev. Prof. Dr. Halil Yınanç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 205; Turan, ***a.g.e.***, s. 167-170.

ğını gören Melik Gazi bu büyük düşman gücüyle mücadele edebilme adına diğer melik ve emirlerden yardım talebinde bulundu. Üzerine gelen bu büyük düşman gücünü bir fitne olarak görmekte, eğer birlik olunmaması halinde İslam coğrafyası için büyük zarar ve ziyanlara sebep olacağını diğer emirlere bildirmekteydi.[25] Ek Haçlı Seferi tehlikesi I. Kılıç Arslan'ın coğrafyayı kullanarak almış olduğu tedbirler sonrasında başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Birinci kol Merzifon'da ikinci ve üçüncü kollarda Ereğli'de imha edilmiştir.[26] Bu imhalar öncesi sular zehirlenip Haçlıların iaşe elde edeceği yerler tahrip edilmiştir.[27]

Tokat'ın Anadolu'nun fethinde bir köprü vazifesi gördüğünü önceki sayfalarda belirtmiştik. Danişmendlilerin ilk dönemindeki fetih hareketlerinde merkez olma özelliğine Tokat meliki Rükneddin Süleyman-şah döneminde tekrar kavuştu.[28] Selçuklu devletinin siyasi bölünmesiyle Tokat ve havalisinin meliki Rükneddin Süleyman-şah zamanında bu bölge artan fetihlerin hareket merkezi haline geldi. Bu siyasi bölünmesinin ardından uç bölgede yer alan Tokat meliki Rukneddin Süleyman-şâh Tokat'tan hareketle melikler arasındaki taht kavgalarından uzak durarak fetih hareketlerini sürdürdü. Rukneddin Süleyman-şâh Karadeniz sahillerine kadar fetihler yaparak Samsun'u ve diğer deniz kenarı bölgeleri 1176 yılından sonra idaresi altına aldı.[29] 1197 yılına gelindiğinde Tokat meliki Rukneddin Süleyman-şah'ın Amasya ve Niksar'ı da kardeşi Nasireddin Berkyaruk'tan ilhak eyledi. Rükneddin Süleyman-şah'ın Niksar'ı ilhakına dair Muharrem 594 (Birinci Teşrin 1197) tarihli kitabe Niksar kalesinde yer almaktadır.[30] Bölge siyasetinde Tokat Türkiye Selçukluları için vazgeçilmez kaynaklar arasında yer almakta idi. Danişmendli ili askerleri 1240 yılında Diyarbakır'ın fethinde Niksar sübaşısı Mübârizeddin Yav-taş komutasında yer aldılar.[31]

Türkiye Selçukluları döneminde Tokat ve havalisinin dâhil olduğu Danişmendli toprakları Anadolu'nun fethine askeri yönden katkıda bulunan önemli yerler arasında yer alır. Örneğin IV. Haçlı Seferi sırasında Haçlılar, 1204 de İstanbul'u ele geçirip bir Latin Devleti kurunca İmparatorun damadı Theodoros Lascaris'in kurduğu İznik Bizans Devleti ve yine Komnenos hanedanından Aleksios ve David Komnenos kardeşlerin Trabzon'da kurdukları Trabzon Rum Devleti oluştu. Bu üçe bölünmüş Bizans mirası karşısında Anadolu'yu Selçuklu Devleti ikinci planda bir kara devleti haline geliyordu. Oysa Anadolu Selçuklularının

25 Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Çev. Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 20-21.

26 Urfalı Mateos; Papaz Grigor, ***a.g.e.***, s. 218-219.

27 Işın Demirkent, ***a.g.e.***, s. 32-48; http://tr.wikipedia.org/wiki/I._K%C4%B1l%C4% B1%C3%A7_ Arslan, 20.08.2014.

28 Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdarî Mekanizmanın Rolü**, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 29n39.

29 İbn-i Bîbî, **el-Evamir el-Alaiyye fi'l-ümfir el-Alaiyye (Selçukname)**, Tıpkıbasım, Adnan Sadık ERZİ, Ankara 1956, Trk. tre. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, c.I, Türkçe ter. s. 41; Turan, ***a.g.e.***, s. 244.

30 Turan, ***a.g.e.***, s. 271; Nejat Kaymaz, ***a.g.e.***, s. 39n67; Ali Sevim, ***a.g.e.***, s 134-136.

31 Turan, ***a.g.e.***, s. 438.

Kırım ticaretini geliştirebilmeleri ve Karadeniz'de Hıristiyan güçlerine karşı koyabilmeleri için Sinop gibi ticari ve askerî bir limana ihtiyaçları vardı. Bu sırada David Komnenos, kıyı şeridi boyunca ilerleyerek Sinop ve Ereğli'yi aldı. İznik devleti ile çatışmaya girdi. Bu durumda Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev ile anlaşan Laskarisler, David Komnenos'u geri çekilmeye zorladılar. Fakat kendi güvenliklerini düşünen Selçuklular, Karadeniz'de üçüncü bir güç olarak ortaya çıkmak isteyince gözlerini ilk olarak Sinop'a diktiler. Kardeşiyle olan taht kavgasını halleden I. İzzeddin Keykavus, o sırada Trabzon Rum İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un Canik tekfuru Kir Aleksi tarafından idare edilen ve yöre halkına çeşitli zulüm ve yağmalar yapan bu valinin idaresindeki Sinop'a yürüdü. Şehrin zaptının zor olduğu bilindiğinden muhasaraya ve ablukaya karar verildi ve sultan, vilayet beylerini savaşa çağırdı. Olaydan habersiz olan Kir Aleksi bu sırada Sinop dışında avlanıyordu. Ordudan çıkarılan bir müfrezenin Kir Aleksi'yi yakalayıp sultanın önüne çıkartması olayları hızla geliştirdi. Kalenin önüne getirilen tekfura karşılık şehrin teslim edilmeyeceğini söyleyen Sinopluların daha sonra fikirlerini değiştirerek şehri kansız olarak Selçuklulara bırakmaları bir sürpriz olmuştur. Bu olaydan sonra yapılan anlaşmayla Aleksi yıllık vergiye bağlandı ve adamlarıyla birlikte Canik'e gönderildi (1214).[32] Sinop, Türkiye Selçukluları'nın iç karışıklıkları sırasında Trabzon Rum İmparatoru tarafından 1259 yılında geri alınmış ve kendi topraklarına dâhil edilmişti. Belli bir müddet sonra verginin kesilmesi ve Sinop halkının Konya'ya şikâyetleri üzerine II. İzzeddin Keykavus emirlerine haber göndererek asker toplamalarını istedi. Fakat 1265 senesinde IV. Kılıç arslan ve Pervane Muineddin Süleyman, İlhanlı tahtına çıkan hükümdar Abaga Han'a değerli hediyeler götürerek Sinop'u tekrar ele geçirmek için ondan izin aldılar.[33] Bu iznin ardından Pervane Muineddin Süleyman Niksar, Danişmendiye ve Samsun vilayetleri askerlerinden tam teçhizatlı (dört bin süvari)[34] ordu ile Sinop kalesinin üzerine yürüdü.[35] Yaklaşık bir yıl karadan denizden kuşattığı şehri 1266'da zapt etti. Böylece Selçukluların Karadeniz'deki ticaret kapısı olan Sinop, Muineddin Süleyman'a ıkta olarak verilmiş ve yine onun isteği üzerine kendisine temlik edilmiştir.

Tokat'ın ve etrafının içerisinde yer aldığı Danişmendli toprakları bazen Anadolu'daki kaybettiği toprakları geri alma hevesinde olan Bizans imparatorlarının saldırılarına uğrarken bazen de diğer güçler karşısında yapılan ittifaklar gereğince Bizans imparatorlarının koruma altına alınmaktaydılar. Topraklarını geri alma hevesinde olan Bizans imparatorunun Kilikya seferini fırsat bilen Danişmendli Melik Muhammed ve Türkiye Selçuklu Sultanı Mes'ûd Bizanslılar aleyhine genişleme hareketlerine devam ettiler. Danişmendli hükümdarı Bizanslıların is-

32 Ali Sevim, ***a.g.e.***, s. 140-142.

33 Turan, ***a.g.e.***, s. 545.

34 Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, ***a.g.e.***, s. 63'te tam teçhizatlı Niksar ve Danişmend ilinden oluşan 4 bin süvari ile Sinop üzerine gittiğini söyler. Fakat sultanlarda bir sıkıntı vardır.

35 Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, ***a.g.e.***, s. 62-63.

tirdat (geri alma) ettikleri Karadeniz sahillerini ve Kasianus (Akkuş) bölgesini 1140 yılında tekrar fethederek Rumları esir ve mallarını da iğtinam eyledi. Melik Muhammed bu fetihleri yaptıktan sonra güneye dönerek Zibatra (Malatya Doğanşehir) ve Elbistan bölgelerinde taarruz geçen Haçlıları püskürttü. Fakat Bizans imparatoru Yuannis'in büyük bir ordu ile üzerine geldiğini öğrenen Melik Muhammed ordusuyla derhal garba geri döndü. Bizans İmparatoru Melik Muhammed ile Sultan Mes'ûd'un istilalarına son vermek ve onlarla ittifak içerisine girip bir devlet kuran Trabzon dukasu Kostantin Gabras'ı tenkil (cezalandırmak) etmek maksadıyla, 1139 baharında büyük bir ordu ile harekete geçti. Seferin ilk hedefi Danişmendlilerin eski payitahtı Niksar şehri idi. Paflaganya'da[36] ilerlerken kış mevsimi ordusunun beslenmesini zorlaştırıyor; at ve sair kayıplara uğruyor ve bundan faydalanan Türkler de askerlerini öldürüyorlardı. Bu güçlüklere rağmen Niksar önüne gelen İmparator Yuannis şehri uzun bir müddet kuşattı. Bu kuşatma esnasında imparatorun oğlu genç Yuannis babasını terk ederek sultan Mes'ûd'a sığındı. Bu genç Müslüman olarak sultanın kızı ile evlendi. Bu gelişmeler karşısında zor durumda kalan imparator kuşatma esnasında bir hayli yıpranan ordusunu alıp 1141 yılı başlarında İstanbul'a geri çekilmek zorunda kaldı. Bizans imparatoru nezdinde hüsranla sonlanan kuşatma sonunda Anadolu'daki toprakların tekrar geri alınmasının hayal olduğu bir kez daha görülmüş oldu. [37]

1175 yılına gelindiğinde Bizans İmparatoru Tokat ve havalisinin içinde bulunduğu toprakları geri almak yerine Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'a karşı Danişmendlilerin hamiliğine soyundu. Siyasi yönden stratejik öneme sahip olan Tokat ve çevresi Anadolu'daki toprak bütünlüğünü sağlamaya çalışan Türkiye Selçuklu sultanı Sultan Kılıç Arslan'ın nazarında yer edecekti. Danişmendli Yağıbasan'ın yeğeni Melik Zünnun zamanında Sultan Kılıç Arslan zayıf düşen Danişmend ülkesine göz dikti. Melik Zünnun Kılıç Arslan'la mücadele edemeyeceğini anladığından dolayı kaçarak savunmaya daha elverişli olan Niksar'a gitti.[38] Zünnun, Melik Âdil Nureddin'e (Atabeg Nûreddin Mahmud Zengî) elçi göndererek ondan yardım istedi. Melik de Abdü'l Mesih'i tam teçhizatlı 3 bin askerle Melik Zünnun'un yardıma gönderdi. Abdü'l Mesih Kayseri ve Sivas'ı geri alarak Melik Nureddin'in ölümüne kadar Kılıç Arslan tehlikesine karşı Sivas'ta kaldı. Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan fetihlerine ve Anadolu'yu birleştirme emellerine engel olan Atabeg Nureddin Mahmud'un 1174 yılında ölümünden sonra emellerini gerçekleştirmeye koyuldu.[39] Sultan derhal harekete girişerek 1175 yılında Sivas, Niksar, Komana, Tokat ve diğer Danişmend illerini fethetti. Bunun üzerine Danişmendli melikleri Zünnun ve Şahinşah Bizans imparatoru-

36 Günümüzde Sinop, Bartın ve Karabük bu bölgede yer alırken, Çorum, Bolu, Zonguldak ve Samsun illerinin bir bölümü bölgenin içinde kalmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz: **http://tr.wikipedia.org/wiki/Paphlagonia**.

37 Turan, ***a.g.e.***, s. 202-203.

38 Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, ***a.g.e.***, s. 23.

39 Ali Sevim, ***a.g.e.***, s. 128.

na sığındılar. Bizans imparatoru Selçuklu sultanından işgal edilen yerlerin tekrar Danişmendlilere verilmesini istedi. Fakat imparator Manuel bu isteğine olumlu cevap alamayınca Zünnun'u M. Gabras ile 30.000 kişilik bir ordunun başında bizzat Danişmendli ülkesine göndererek halkın eski efendilerine bağlılığından faydalanmayı düşündü.[40] Amasya'ya giden fakat orada Selçuklu sultanının kuvvetlerinden korkan Bizans ve Danişmendli ordusu Niksar üzerine yürüdü. Niksar'ın muhasarası esnasında Hıristiyanlar ağzından Rum komutana maneviyatını bozmak amacıyla bir mektup gönderildi. Mektupta komutana yanında bulunan Zünnun'un sana ihanet edip Türklerle işbirliği yaptığı ibaresi yer almaktaydı. Bunun üzerine paniğe kapılan M. Gabras geri çekilmek zorunda kaldı. Geri çekilme esnasında şehirde bulunan Türkler Bizans ordusunu takip ederek birçok kişiyi kılıçtan geçirdi. Bunların arasında imparatorun yeğeni de yer almaktaydı.[41]

Tokat ve Niksar Türkiye Selçuklu sultanları tarafının deneyim ve tecrübe kazandıkları meliklik merkezleri idiler. Tokat ve Niksar bu gelenekten Sultan II. Kılıç Arslan'ın döneminde nasibini aldı. Melik Zünnun'un vefatından sonra Danişmendli tahtına çıkan İsmail'in yaşının küçük olmasından ve tecrübesizliğinden faydalanan Sultan II. Kılıç Arslan İsmail'i, vaadlerde bulunduğu vezirlere öldürterek bu topraklar üzerine olan hayallerini 1175 senesinde gerçekleştirmişti.[42] Bu olayların ardından Sultan Kılıç Arslan hâkimiyeti altındaki toprakları 11 oğlu arasında taksim etti. Bu taksimat sonucunda Tokat büyük oğlu Rükneddin Süleyman Şah'a; Niksar ise Nasireddin Berkyaruk'un tasarrufuna düştü.[43] Tokat'ın meliklik merkezi olmasına dair ikinci bilgi I. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine aittir. 1205 yılında I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Selçuklu tahtını ikinci kez elde edince ortanca oğlu Alâeddin Keykubad'ı Tokat merkez olmak üzere Danişmend iline melik tayin etti. Alâeddin Keykubad babasının vefatına kadar 6 yıl boyunca Tokat'ta kaldı.[44] I. Gıyaseddin Keyhüsrev oğlu Alâeddin Keykubad'ın Tokat'a melik olarak tayininden evvel yeğeni III. Kılıç Arslan'a melik bulunduğu Tokat'ı vaad etmişti. [45] Baybars Mansûrî, Niğdeli Kadı Ahmed ve Hamdullah Kazvînî gibi müellifler Gâvele kalesinde olaylar yatışana kadar beklemesi emredilen III. Kılıç Arslan'dan bir daha haber alınamadığını bildirmişlerdir.[46] Tokat meliklik merkezi olmakla birlikte kısa da olsa Türkiye Selçukluları döneminde saltanat

40 Hasan Akar; M. Necati Güneş, ***a.g.e.***, s. 5-6.

41 Turan, ***a.g.e.***, s. 230-233.

42 Abdülkerim Özaydın, "Danişmendliler", **DİA**, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 472-473.

43 Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, ***a.g.e.***, s. 23; Ali Sevim, ***a.g.e.***, s. 131; Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I –Anadolu'nun İdarî Taksimatı-**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 86, Seri: VII, Sayı: A. 7, Ankara 1988, s. 54; Anonim Tarih-i Ali Sekçuk, **Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi**, tercüme Feridun Nafiz Uzluk, Anadolu Selçukluları Gününde Mevlevi Bitikleri 5, Ankara 1952, s. 27.

44 İbnî Bîbî, ***a.g.e.***, s. 110; Ali Açıkel, "Tokat", s. 220; Ali Sevim, ***a.g.e.***, s. 140.

45 İbni Bîbî, ***a.g.e.***, s. 108.

46 Turan, ***a.g.e.***, s. 296-297.

merkezi oldu. Örneğin 1248 yılından sonra Moğolların takdirini alan IV. Kılıç Arslan (Rükneddin) Moğollar tarafından Türkiye Selçuklu sultanı olarak tanındı. Sultan Rükneddin bunun üzerine Pervane Muineddin'le Danişmend eli vilayetine gitti ve Tokat'ı saltanat merkezi yaptı.[47]

Tokat saltanat merkezi olmasının yanı sıra devletin bekası için tehlikeli gözüken devlet adamlarının bazen bertaraf edildiği yerler arasında yer almaktadır. Örneğin; I.Alâeddin Keykûbâd gibi mutlak bir hükümdar ile büyük emirleri arasında karşılıklı olarak kudret ve nüfuzları sebebiyle bir çatışma ve kuşku baş gösterdi. Bu emirlerin Gıyâseddin Keyhüsrev döneminden I.Alâeddin Keykûbâd dönemine kadar gittikçe nüfuz ve kudretleri artmış ve devletin idaresinde başlıca söz sahibi haline gelmişlerdi. Çaşnigir Emir Seyfeddin Ayaba, Emir-i Ahur Zeyneddin Başara, Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah ve Bahaeddin Kutluğca, hizmette kıdemli oluşları, servetlerinin bolluğu, adamlarının, mallarının ve erzakının çokluğu yüzünden gurur ve büyüklenme yolunu tuttular. Sultan'a inanılmaz baskılarda bulundular. Sofrada, mecliste, yeme içme sırasına ayaklarını yetki ve sorumluluk alanlarından dışarıya atmaya başladılar. I. Alâeddin Keykûbâd emirlerin bu fevri tavırlarına son vermek için başlattığı girişimde emir Bahaeddin Kutluğca'yı Tokat'ta bertaraf etmiştir.[48] Beğlerin bertaraf edilmesinden sonra vilayetlere gönderilen fermanlar gönderilerek bu beğlerin mallarına el konuldu.[49] Bazen de Tokat'ta bulunan emirler ihtiraslarına yenilip sultan ile ters düşebiliyorlardı. Bunun en acı örneğini Tokat emiri Muîneddin Pervane zamanında görmek mümkündür. Dönemin Türkiye Selçuklu Devleti sultanı IV. Kılıç Arslan ile Muîneddin Pervane arasındaki çekişmeler II. İzzeddin Keykâvûs'un vefatından 5 sene sonra gün yüzüne çıktı. Muîneddin Pervane, Moğollara Kılıç Arslan'ın güvenilmez olduğunu ve kendilerine karşı asker topladığını bildirdi. Bunun üzerine Moğollar IV. Kılıç Arslan'ın bertaraf edilmesi işini ve Anadolu'nun yönetim tasarrufunu Muîneddin Pervane'ye verdiler. İkili arasındaki çekişme Kılıç Arslan'ın Aksaray'daki otağında vermiş olduğu bir ziyafet esnasında Tokat emiri Muîneddin Pervane tarafından zehirletilerek şehit edilmesiyle son buldu.[50]

Tokat coğrafi konumu itibariyle dış saldırılara karşı korunaklı bir bölgedir. Zaten bu özelliğinden dolayı tarih öncesi çağlardan beri yerleşim yeri olarak kullanılmaktaydı. Danişmendli melikleri ve Türkiye Selçuklu sultanları belli zamanlarda dış saldırılardan ailelerini korumak için Tokat'ı ve Niksar'ı tercih etmişlerdi. II. Kılıç Arslan karşısında tutunamayan Danişmendli meliki Zünnun'un 1171 yılında Sivas'tan daha güvenli olarak gördüğü Niksar'ın yolunu tuttu ve belli bir müddet devleti Niksar'dan idare etti. Daha sonraki yıllarda doğudan gelen Moğollara Kösedağ Savaşı'nda yenilen II. Gıyaseddin Keyhüsrev güvenli ola-

47 Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, ***a.g.e.***, s. 23.

48 İbni Bîbî, ***a.g.e.***, s. 283-289; Turan, ***a.g.e.***, s. 360-362.

49 İbni Bîbî, ***a.g.e.***, s. 108.

50 Turan, ***a.g.e.***, s. 544-548.

rak gördüğü Tokat'a önce eşi ve çocuklarını gönderirken daha sonra da kendisi yanında sadece yükte hafif pahada ağır eşyalarını alarak Tokat'a kaçtı. Fakat Tokat'ta da kendisini güvende hissetmeyerek oradan tedbiri kıyafetle Antalya'ya ve Antalya'dan da Konya'ya gitti.[51] Bir diğer Tokat'a sığınma hadisesi ise 1277 yılında Memluk sultanı Baybars'ın Elbistan Ovası'nda Moğol askerlerini bozguna uğratmasından sonra yaşandı. Baybars'ın ilk çarpışmada zafer kazanması üzerine Muîneddin Pervane canını kurtarmak için 12 Temmuz 1277 pazar günü sabahleyin Kayseri'ye yetişti. Burada, bozguna uğrayan Moğol askerlerinin Türklerden intikam alacağı endişesiyle III. Giyâseddin Keyhüsrev, vezir Fahreddin Ali, Atabeg Mecdeddin Muhammed, Müstevfi Celâleddin Mahmud ve yeğeni naib Eminüddin Mikâil, karısı Gürcü Hatun ve ondan doğan kızı ve onun 400 cariyesi ile birlikte mencûd devlet adamlarını Tokat'a götürdü.[52] Can güvenliğinin haricinde bu bölgenin iaşe ve korunma imkânlarına sahip olmasından dolayı Moğollar tarafından Anadolu'daki faaliyetleri esnasında kışı geçirmek için kışlak olarak kullanılmaktaydı. Örneğin; Abaga Han'ın Anadolu Seferini fırsat bilerek 15 Mayıs 1277 tarihinde Konya'yı ele geçiren Karaman oğlu Mehmed Bey ve Alâeddin Siyavuş üzerine III. Gıyaseddin Keyhüsrev, Fahreddin Ali ve Moğollar sefere çıktılar. Selçuklu ve Moğol askerleri Karamanları Konya'dan çıkmaya mecbur ettiler. Karamanlıları Lârende (Karaman) yolundan Akdeniz'e (Deryâ-i Magrîb) kadar takibe karar verdiler. Bu takip ve muharebelerin uzaması ile kış basınca Karamanlılar derbentlere, Gıyaseddin keyhüsrev ve Sahib Ata Konya'ya Moğollar ise kendileri için daha güvenli olan Tokat'ın Kazova'sındaki kışlaklarına çekildiler. Kazova Moğolların bir yere düzenleyecekleri seferin hareket noktası durumundaydı. [53] Moğollara kışlak vazifesi gören Kazova'nın içinde bulunduğu Tokat ve halkı, Mahmud Gazan Han'ın Anadolu'ya umûmî vali tayin ettiği Toğaçar Noyan'ın valiliği döneminde Moğollar için sığınma ve dinlenme bölgesi yerine yıkım, zulüm ve soygun bölgesi durumuna düştü. 1296 yılında Toğaçar Noyan bu şehrin ve diğer şehirlerin halkını ezerek para ve servetlerine el koyarak askerleri birliklerini dağıtmakla işe koyuldu. de dağıttı.[54]

Tokat, Türkiye Selçuklu sultanlarının arasındaki taht mücadelelerinde hem sığınma yeri hem de yönetim merkezi olma özelliğine sahiptir. II. İzzeddin Keykavus ve IV. Kılıç Arslan arasındaki taht mücadelesi esnasında Tokat'a çekildi ve kardeşinin Niğde sübaşılığına atanan Selçuk-şah ile kendisine biat edenlerin öldürüldüğünü öğrenince Moğollara gidip yardım istemişti. İzzeddin Keykavus da Hulâgü'ya elçi göndererek Baycu'nun devletini elinden aldığını ve kendisini de tahtından uzaklaştırdığını bildirmişti. Fakat Kılıç Arslan İlhanlıların teveccühünü kazanıp Erzincan'a dönmüştü[55]. IV. Kılıç Arslan Erzincan'a vardığında karde-

51 Turan, ***a.g.e.,*** s. 455-456.

52 Turan, ***a.g.e.***, s. 562-563.

53 Turan, ***a.g.e.***, s. 584.

54 Turan, ***a.g.e.***, s. 631.

55 İbn-i Bîbî, **el-Evamir el-Alaiyye fi'l-ümfir el-Alaiyye (Selçukname)** , Tıpkıbasım, Adnan Sadık

şi II. İzzeddin Keykavus'un ayaklandığını ve saltanat iddiası olduğunu öğrendi. Kışın girmesi ve yeteri kadar kuvvetin yanında olmamasından dolayı bir müddet Erzincan'da kaldı. Kışın çıkması ile Baycu Noyan ve Muineddin Pervane'ye ait askerlerle birlikte ailelerini bıraktıkları Tokat'a ilerlediler. Tokat ile Sivas arasında bulunan Yıldız dağının eteklerinde yapılan savaşı Şemseddin Yavtaş'ın komutasındaki İzzeddin Keykavus'un askerleri kazandı. Bu yenilgi üzerine Moğollar'dan tekrar yardım istendi ve Alıncak Noyan'ın komutasında on bin kişiden oluşan bir tümen gönderildi. Bu askerler Niksar'ı aldılar ve Sultan IV. Kılıç Arslan'ı meşalelerle karşıladılar ve onu tahta çıkardılar. Sultan Kılıç Arslan bu zamanda kudreti artan ve Moğollar nezdinde nüfuz sahibi olan Muineddin Pervane'ye Niksar beyliğini ve sübaşılığını bir menşûr ile verdi. Tokat'ı kurtarmak için daha sonra harekete geçtilerse de Yavtaş'ın müdafaası sayesinde şehre giremediler. Bu sebeple Kılıç Arslan, Muinüddin Süleyman ve devlet erkânı ile Moğol noyanları bir müddet Kazova, Zile, Kab ve Tazimûn dolaştılar. Moğol hanı Mengü Kaan'ın Selçuklu melikleri arasındaki çatışmayı önlemek için Sivas nehrinin garbında Bizans hududuna kadar olan beldeleri İzzeddin Keykâvus'a ve Sivas'dan Erzurum dâhil Tatarların hududuna kadar uzayan vileyetleri de IV. Kılıç Arslan'a ayırdı. 1259 yılında bu gelişme üzerine iki Selçuklu meliki Mengü Kaan'ın bu paylaşımını kabul ettiler ve ikili yönetim başladı. Bu ayırım esnasında IV. Kılıç Arslan Tokat'ı başken yaptı. [56] Ayrıca Türkiye Selçuklularının egemenliği altında olan Tokat ve Zile birer serleşkerlik (sübaşılık) merkezleridir. Fakat Tokat serleşkerliği Zile serleşkerliğinden daha üstün idi. Tokat serleşkerlerinin Zile serleşkerlerinden daha yüksek bir makam ve mevkie sahip oldukları söylenebilir.[57]

Tokat içinde barındırmış olduğu Heteretoks Türkmen kitlelerinin 13. yüzyılda Anadolu'da patlak veren Babai ayaklanmasına destek vermelerinden dolayı Babaîlerin kargaşasından Tokat'ta nasibini aldı. Bu yüzyılda Moğol baskısıyla çok sayıda göçebe Türkmenler, Azerbaycan ve Horasan'dan Anadolu'ya göçmüştü. Türkiye Selçuklu yönetimi kitlelerin batı kesimine geçmelerine izin vermemekle birlikte yerleşik hayattaki Türkmenlerle bu göçebe Türkmenler arasında çıkan otlak ve kışlak problemlerini çözmekten de çok uzakta idi. Anadolu'da dar bir bölgeye sıkışıp kalan Türkmenler kısa sürede yoksulluğa sürüklenmekle birlikte yerleşiklerle aralarındaki problemlerde Türkiye Selçuklu yönetiminin yerleşikleri koruması ve göçerleri cezalandırması bardağı taşıran son damla olacaktır. Baba İlyas'ın halifesi Baba İshak'ın önderliğinde 1240 yılında ayaklanan Türkmenler Anadolu'nun orta ve doğusunda birçok şehri işgal ettikleri gibi Tokat'ı da işgal ettiler.[58] Tokat'ın alınmasında Sivas çevresinde yaşayan Karamanlı ve

ERZİ, Ankara 1956, Trk. trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, c.II, Türkçe ter. s. 155.

56 Mehmet Suat Bal, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihinde Bir Dönüm Noktası; II. İzzeddin Keykâvûs Dönemi, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt 24, Sayı, 38, Ankara 2005, s. 244-247.

57 Erkan Göksu, **Türkiye Selçuklularında Ordu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 260.

58 Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmi ve Fikri Faaliyetler", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Tokat 2-6 Ağustos 1986, Ankara 1987, s. 33. Sayın Mikail

Canik-Sinop hattında yaşayan Çepnilerin isyancılara katılmasıyla Babaîler daha da güçlenmişlerdi. Baba İshak'ın kumandası altında Babaî kuvvetleri Tokat'tan Amasya'ya hareket ettiler. Ayrıca günümüzde Tokat'ın Pazar (Kazaabad) ilçesi sınırları içerisinde yer alan Ballıca mağarasının Babaîler tarafından bir yenilenme, barınma mekânı, askeri karargâh ve lojistik destek yeri olarak kullanıldığı bazı araştırmacılar tarafından belirtilmektedir.[59] Şucâ'eddîn Velâyetnâmesi'nde Bektâşî şeyhlerinin mağaralarda inzivaya çekildikleri hakkında teferruatlı bilgi verilmektedir.[60]

Tokat ve havalisi, Türkiye Selçuklu devletinin idari yöneticileri arasındaki mücadelelere de sahne oldu. Örneğin; Şerefeddin Mahmud Erzincanî II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vasiyeti olduğu halde Alâedddin Keykûbâd'ı değil de kendi kararıyla II. İzzeddin Keykâvus'u hükümdar ilan eden Sahib Şemseddin'e karşı düşmanlık besliyordu. Şerefeddin Mahmud'un Ahlat Meliki'nin torununa sinirlenerek onu öldürmesi ikili arasındaki ilişkileri tamamen koparacaktır. Sahib Şemseddin'in tehditlerinden korkan Şerefeddin Mahmud adamlarıyla birlikte Erzincan'a kaçtı. İç çatışmayı önlemek için devlet önde gelenlerinden birçok kişi kendisine gönderildi. Erzincan ve Niksar sübaşılığına ek olarak kendisine Emir Şerefeddin'e özel gelirlerden 300 bin dirhem ve onun karşılığında da uc bölgelerini koruması teklifi yapılmış ve bir antlaşmaya varılmıştı. Fakat Şerefeddin Mahmud yanındaki ayak takımının etkisiyle adam toplayarak isyan bayrağını çekti ve Niksar'a doğru hareket etti. Sahib Şemseddin isyanı duyar duymaz Şemseddin Yavtaş komutasında kalabalık bir orduyu Şerefeddin Mahmud'un üzerine gönderdi. İki taraf Niksar Haruni bölgesinde karşı karşıya geldi. Tutunamayacağını anlayan Şerefeddin askerlerini toplayarak Kemah kalesine çekildi. Daha sonra aman diledi. Fakat bu isyan onun sonu oldu.[61] Yöneticiler arasındaki mücadeleler sadece devlet mekanizmasında tek söz sahibi olmanın yanında otorite boşluğundan yararlanıp devletin topraklarını kendi kontrolleri altına almaya kadar vardı. 1283 yılında gelidiğinde Moğollar Selçuklu devletine tamamıyla el koymuş, zulüm ve soygun devri başlamış; işler çığırından çıkmış, Tatarların tasvibi ile Anadolu evvelce olduğu gibi bu seferde Fahreddin Kazvînî ve Mücîrüddin Emîr-şâh tarafından ikiye taksim edilmişti. Fahreddin Kazvînî Kayseri'den

Bayram bu bildiride "II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ve veziri Sa'du'd-Din Köpek, kötü yönetimleri ile Selçuklu bir badireye sürüklerken, ülkeyi kurtarma operasyonu olan Babaî harekatı Danişmend ülkesinde organize edildi" diye yazarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin askeri gücüne büyük bir darbe vurup Moğollar karşısında güçsüz düşmeye sebebiyet veren bir isyanın kurtarma operasyonu olarak görülmesi hayret vericidir.

59 Mehmet Özgür Ersan, http://blog.milliyet.com.tr/babailer-ve-babai-ayaklanmasi /Blog/?BlogNo=439174, 31.09.2014.

60 Yağmur Say, **Kalenderi, Alevi ve Bektaşi Kültünde Önemli Bir Alp-Eren Gazi ŞUCÂ'EDDÎN VELİ (Sultan Varlığı) ve VELÂYETNÂMESİ**, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir 2010, s. 18; 36; 38, 106; 177-178. Hz. Peygamber'in Hira Mağarası'nda inzivaya çekilmesi Hoca Ahmet Yesevi'nin de 63 yaşından sonra bir hücrede inzivaya çekilmiş olması Bektaşiler'de bir gelenek haline gelmiştir. Bu sebeple Bektaşiler mağara veya hücreye girerek inzivaya çekilmekteydiler.

61 Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahânî", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 19, s. 280-282; Turan, ***a.g.e.***, s. 481-482.

Uclara kadar olan garp vilayetlerini, Emir-şâh da, Tokat'ın da içinde bulunduğu Sivas, Kastamonu, Sinop ve Samsun dahil sahil bölgelerini de içeren Orta Karadeniz'in önemli kesimlerini kontrolü altına aldı.[62]

Tokat ilmî ve dinî yönden büyük önem arz etmektedir. Tokat'ta hüküm süren, meliklik yapan veya valilik yapan yöneticilerin birçoğu ilim sahibi insanlara hürmette bulunmuşlar ve onları çalışmalarında desteklemişlerdir. Anadolu'da telif edilen ilk eser İbnü'l-Kemal İlyas b. Ahmed'in Keşfu'l-Akabe'sidir. Bu eser Danişmend ilinin sultanı olan Gümüş-Tigin'e sunulmuştur. Türkiye Selçukluları döneminde Tokat meliki Rükneddin Süleyman-şah Tokat'ı ilim merkezi haline getirmişti. İbnü'l-Esir, çeşitli mezheplerden ilim adamlarının onun huzurunda münakaşa ettiklerini bildirmektedir.[63] İbni Bîbî Işrakî filozof Maktul Şihabu'd-Din Sühreverdi'nin "Pertevname" adlı eserini Süleyman Şah'a ithaf ettiğini yazmaktadır. Sühreverdi'nin bir süre Tokat'ta Süleyman-şah'ın himayesinde bulunduğu bilinmektedir. Diyarbekir ve Tokat'ta Türk devlet adamlarından saygı ve himaye gören bu filozof Haleb'de Selahü'd-Din Eyyubî'nin oğlu El-Melikü'z-Zahir tarafından zındık olduğu gerekçesiyle idam edilmiştir. Yine İbni Bîbî, Genceli Nizamî'nin (1203) "Mahzenü'l-Esrar" adlı eserini Tokat Emiri Rükneddin Süleyman-şah'a sunduğunu yazmaktadır. [64] Yüksek tahsille yetişmiş bulunan Türkiye Selçuklu şehzadelerinin önetici olarak bulundukları yerler birer kültür merkezi haline gelmişlerdi. Nitekim Niksar ve Koyulhisar meliki Nasreddin Berkyarukşâh eski İran efsanelerinden "hûr-zâd u Pîr-zâd" kıssasını nazma almış olup bunun bir parçası da günümüze kadar ulaşmıştır.[65] 13. Yüzyılın son çeyreği ve sonrası Anadolu halkının ağır imtihanlardan geçtiği yılları kapsamaktadır. Bu ağır imtihana Tokat'ta maruz kalmıştır. İdari yöneticiler halktan ceplerini doldurmak için usulsüz vergi almaları halkı ağır şekilde ezmekteydi. III. Alâeddin Keykûbâd döneminde buna sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu dönemdeki vezir Nizameddin Yahya usulsüz bir şekilde halktan ağır vergiler almaktaydı. Nizameddin Yahya Danişmend diyarının diğer illerinden dinar cinsinden vergiyi tahsis ederken Tokat'tan hem dinar hem de 20 kıymetli kitap cinsinden vergiyi tahsil etti. Diğer illerden dinar cinsinden vergi tahsil etmesine rağmen Tokat'tan kitap cinsinden verginin tahsil edilmesi Tokat'taki ilmi eğilimin seviyesini ve el yazması kitabın değerini göstermektedir.[66]

1243 yılındaki Kösedağ Savaşı'ndan sonra Tokat'ın ve çevresinin güvenliği ile vazifelendirilen Muîneddin Pervane Tokat'ta bulunduğu dönem boyunca bilim insanları kollanmakla birlikte onların eğitim verebilecekleri mekânlar da tahsis edilmiştir. Örneğin Muîneddin Pervane bizzat kendi iktâının merkezi olan

62 Turan, ***a.g.e.***, s. 609.

63 İbnü'l-Esir, ***a.g.e.***, C. XII, s. 196; Mikail Bayram, ***a.g.m.***, s. 34.

64 Mikail Bayram, *a.g.m.*, s. 34.

65 Turan, ***a.g.e.***, s. 243.

66 Turan, ***a.g.e.***, s. 646.

Tokat'ta meşhur Leme'ât sahibi Fahreddin Irakî'ye Hânekâh-i Pervâne denilen zaviye inşa ettirdi. Tokat'ta Mevlana'nın kızına ait bir zaviyeden ve zaviyenin Bahâeddin Cendi adında meşhur bir şeyhinin olduğundan bahs olunur. Yine bu dönemde Tokat ve Niksar'da Sâdeddin ve Bedreddin Kazvînî gibi devrin meşhûr âlim ve hekimleri bulunmaktaydı. Danişmendlilerin Niksar'a yerleşimlerinden itibaren devam etmektedir. Burada açmış oldukları medreselerle İslam kültürünün Anadolu'da hızla yayılmasına ve kalıcı olmasına katkı sağladıkları gibi Bizans'ın da tıp birikiminden faydalanarak tıp alanında bir hayli gelişmeler kaydetmişlerdi.[67] Bu bilgi ve birikim Ayrıca Muîneddin Pervane zamanında Tokat'ta bir tıp merkezi olan Gökmedrese inşa ettirilmiştir.

Ahi teşkilatının kurucusu olarak bilinen Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-Din Mahmud'un (1261) talebesi olan Nuru'd-Din adlı zatın Tokatlı olması, Ahi teşkilatının kurulduğu dönemde Ahilerin Tokat'ta da faaliyet içinde olduklarını göstermektedir. Turhal'da medfun Ahi Yusuf Perende ve Keçeci Ahi Baba Sultan adları günümüze kadar intikal etmiştir. Anadolu'da ilk olarak Ahi "Fütüvvet-name"sini yazan Mevlana Nazıru'd-Din de Tokatlıdır. Bu şahıs eserini 1290 yılında Tokat'ta bulunan Ahilerin lideri Ahi Muhammed Bey'e sunmuştur.[68]

II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde Tokat kadısı büyük bir önem taşımaktadır. Haleb emiri Melikü'l Nâsır taziyelerini bildirmek ve I. Alâü'd-Dîn Keykubâd döneminde yapılan ittifak antlaşmasının yenilenmesini talep etmek için II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e İbnü'l-Adîm'i 1237 yılında elçi olarak göndermişti. Buna karşılık II. Gıyaseddin Keyhüsrev ittifak antlaşmasını yenilediği gibi, Tokat kadısı İzzü'd-dîn'i Haleb'e göndererek el-Melikü'l-Nâsr'ın kızı ile evlenmeyi ve kendi kız kardeşini de ona vermeyi teklif etmiştir. Söz konusu evlilikler gerçekleştikten sonra Selçuklu tâbiiyetini kabul ettiği anlaşılan Haleb hükümdarı, II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına hutbe okutmuş, sikke bastırmıştır.[69]

Danişmendliler tarafından Malatya, Sivas, Kayseri, Tokat ve Amasya gibi şehirler Bizans'tan bir bir ele geçirilince, Orta Asya ve diğer İslâm ülkelerinden birçok âlim ve mutasavvıflar Anadolu'ya gelmeye başlamıştır. Âlimler ilmiyle halkımıza, İslâmiyeti öğretmişler ve doğru yolu göstermişler ve insanları cehaletten kurtarmışlardır. Maddi ve manevî ilimlerde zirveye erişen ve daha sonra da tasavvufa meyleden mutasavvıflarda, keramet ve hayırlı dualarıyla, devletin bekası için duada bulunmuşlar ve devlet büyüklerine manen yardımcı olmuşlardır. Gajgaj Dede Tokat'a ne zaman geldiği hakkında pek fazla bilgi yoktur. Lakin Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinden öğrendiğimiz kadarıyla Horasan erenlerinden olduğu ve bu bölgede İslamiyetin yayılması için gayret sarf ettiği geçmektedir.[70] 13. Yüzyılda vefat eden Bâyezid-i Velî hazretlerinin soyundan

67 Turan, ***a.g.e.***, s. 541-542; Kamil Şahin, ***a.g.e.***, s. 44.

68 Mikail Bayram, **a.g.m.**, s. 34.

69 Erkan Göksu, ***a.g.e.***, s. 1999; Turan, ***a.g.e.***, s. 425-426.

70 Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Dersaadet Akdam Matbaası 1315/1897-8, İstanbul, s.

gelen Edhem Çelebi hazretleri Zile'de medfundur. [71] 12. Ve 13. Yüzyıldaki dini zümrelerin hepsinin ismine ulaşılamamış olsak da Osmanlı dönemindeki Tokatlı dini zümreye ait kişilerin çokluğu maneviyat açısından Tokat ve civarının ne kadar kıymetli olduğunu göstermektedir.

Devletlerarası ticarete büyük önem veren Selçuklular döneminde Anadolu toprakları karayolu ağı ile örülmüştür. Bunun sonucu, XII. yüzyılda Anadolu'yu doğu-batı, kuzey-güney istikametinde kateden iki milletlerarası ticaret yolu oluşmuştur. Bu yollardan doğu-batı istikametinde yer alan Avrupa'dan başlayarak deniz yolu ile Antalya'ya çıkan; oradan Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Tokat, Erzincan ve Erzurum üzerinden İran ve Doğu Türkistan'a ulaşan kervan yolu, Tokat'tan geçmektedir. Ayrıca batıyı Irak üzerinden doğuya bağlayan kervan yolu ile kuzey-güney istikametinde devam ederek; Samsun, Sinop limanlarından Anadolu'yu Kırım'a bağlayan yol da yine Tokat üzerinden geçmektedir. Arabistan yarımadasından başlayarak Halep, Gaziantep, Adıyaman, Malatya ve Sivas güzergahını takiple kuzeye veya doğuya ulaşmak isteyen İslam ülkelerinin ticaret kervanları da Tokat kavşağını kullanmaktadır. Bu durum açıkça göstermektedir ki, batıyı, kuzey-güney istikametinden doğuya bağlayan ve deniz yolu ile Anadolu'yu Kırım topraklarıyla irtibatlandıran yolların kavşak noktası Tokat'tır.[72]

Sonuç

Tokat'ın 12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu'nun fethinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ana ve tali yollara yakınlığı ve bu yolların bir kısmının kesişme noktasında olması bir ticari potansiyele sahip olmasını sağladı. Ayrıca bölgenin fethinde de bir köprü vazifesi gördü. Fetih politikalarının haricinde bölge siyasetinde de önemli bir yere sahiptir. Danişmendliker Türkiye Selçuklularından sonra Anadolu toprakları üzerinde kurulan ikinci büyük Türk beyliği olması hasebiyle bu topraklardaki siyasî güçleri dengelemekte ve yönlendirmekte büyük paya sahiptir. Ayrıca Niksar'ın Danişmendliler döneminde bir müddet başkentlik yapmış olması Türkiye Selçukluları döneminde de Tokat'ın Niksar'ın meliklik merkezleri olması bu bölgenin tarihi bir misyona ve birikime sahip olduğunu gösterir.

Tokat'ın 1074 yılında fethinden sonra bölgenin İslamlaşmasındaki katkıları da büyük önem arz etmektedir. Danişmend Ahmed Gazi ile gelen alperenlik ruhu kendisinden sonraki varisleri tarafından da devam ettirilmiştir. Ayrıca bu İslami mistisizm Orta Asya'daki sûfîlerinde de bu bölgeyi tercih etmelerinde önemli bir paya sahiptir. Yine Tokat'taki idarecilerin teşviki ve ilmî zümrenin gayretleri sonucunda Tokat ve civarında oluşan ilmi ortam birçok âlimin yetişmesine vesile

60; 69.

71 Kamil Şahin, ***a.g.m.***, s. 250.

72 Nazif Öztürk, "Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Tokat 2-6 Ağustos 1986, Ankara 1987, s. 72.

olmuştur. Bu sadece bir döneme ait olmamakla birlikte bu özelliğini çağlar boyunca devam ettirmiştir. Bunun örneklerini Danişmendliler döneminde görüldüğü gibi Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar döneminde de görmek mümkündür.

Sonuç olarak Tokat, siyasi, stratejik, kültürel, ticari ve dinî özellikleriyle her yüzyılda bir albeniye sahip olmuştur. Siyasî, stratejik ve ticarî özellikleri nedeniyle de 12. ve 13. yüzyıllardaki siyasî çekişmelerin otak noktasında yer almıştır. Tokat tarih mefhumunun her zaman diliminde sayısız özellikleriyle değerine değer katmış ve günümüze tarihî, kültürel ve ilmî büyük bir zenginliğin taşınmasında önemli bir aracı olmuştur.

Kaynakça

AÇIKEL, Ali, "Tokat", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 212.

AKAR, Hasan; GÜNEŞ, M. Necati, Niksar'da Vakıflar ve Tarihi Eserler, Niksar Kaymakamlığı Yayınları, Niksar 2002.

Anonim Tarih-i Ali Sekçuk, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi, tercüme Feridun Nafiz Uzluk, Anadolu Selçukluları Gününde Mevlevi Bitikleri 5, Ankara 1952.

BAL, Mehmet Suat, "Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahânî", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 19.

BAL, Mehmet Suat, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihinde Bir Dönüm Noktası; II. İzzeddin Keykâvûs Dönemi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, cilt 24, Sayı, 38, Ankara 2005.

BAYKARA, Tuncer, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I –Anadolu'nun İdarî Taksimatı-, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 86, Seri: VII, Sayı: A. 7, Ankara 1988.

BAYRAM, Mikail, "Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmi ve Fikri Faaliyetler", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Tokat 2-6 Ağustos 1986, Ankara 1987.

DEMİRKENT, Işın, Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Dersaadet Akdam Matbaası 1315/1897-8, İstanbul.

GÖKSU, Erkan, Türkiye Selçuklularında Ordu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

http://tr.wikipedia.org/wiki/I._K%C4%B1l%C4%B1%C3%A7_Arslan, 20. 08. 2014.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Paphlagonia, 20.08.2014.

İbn-i Bîbî, el-Evamir el-Alaiyye fi'l-ümfir el-Alaiyye (Selçukname) , Tıpkıbasım, Adnan Sadık ERZİ, Ankara 1956, Trk. tre. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, c.II.

KAYMAZ, Nejat, Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdarî Mekanizmanın Rolü, Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr, Çev. Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

Mehmet Özgür Ersan, http://blog.milliyet.com.tr/babailer-ve-babai-ayaklanmasi/Blog/?BlogNo=439174, 31.09.2014.

MELİKOĞLU, Merdin Yılmaz, "Melik Ahmet Damişment Gazi Tarihi'nde Tokat (Dükkiye), Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Tokat 2-6 Ağustos 1986, Ankara 1987.

MEVLANA İbn-i Ala, Danişmendname, Yayına Hazırlayan Necati Demir, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Niksar 1999.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Danişmend Gazi", DİA, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Danişmendliler", DİA, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

ÖZTÜRK, Nazif, "Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Tokat 2-6 Ağustos 1986, Ankara 1987.

SAY, Yağmur, Kalenderi, Alevi ve Bektaşi Kültünde Önemli Bir Alp-Eren Gazi ŞUCÂ'ED-DÎN VELİ (Sultan Varlığı) ve VELÂYETNÂMESİ, Eskişehir Valiliği Yayınları, Eskişehir 2010.

SEPETÇİOĞLU, M.N., "Anadolu ve Rumeli Topraklarımızın Türkleşmesinde Bir Köprü", Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, Tokat 2-6 Ağustos 1986, Ankara 1987.

SEVİM, Ali, Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

SÜRYANİ MİHAİL, Süryanî Patrik Mihail'in Vekâyinâmesi, çev. H.D. Andresyan, II, TTK Ktp'nde 44-2 no'lu basılmamış nüsha, 1944.

ŞAHİN, Kamil, "Danişmendname'ye Göre Peygamberimizin Zile'nin Fethinde, Ahmed Gazi'ye (467/1074) Manevî Yardımı ve Zile Fethinde İslam Mutasavvıfları", Tarihi ve Kültürü ile Zile Sempozyumu, 9-12 Ekim 2008, Zil Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

ŞAHİN, Kamil, Danişmendliler Döneminde Niksar (1071-1178), Niksar Belediyesi Kültür Yayınları, Niksar 1999.

TURAN, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.

URFALI MATEOS; PAPAZ GRİGOR, Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), Çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar: Edouard Dulaurer, Çev. Prof. Dr. Halil Yınanç, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

Danişmendliler Döneminde Danişmend İli'nin Ekonomik Yapısı

Sefer SOLMAZ*

Özet

XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türklerin Anadolu'ya yaptıkları akınlar ile Bizans oldukça yıpratılmış, 1071 Malazgirt Zaferi ile de Türkler üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Bu fetih hareketleri sonucunda Anadolu'da Bizans'ın siyasi istikrarı da bozulmuştur. Bunun yanında iç güvenliğin sağlanamaması sonucu, tarımsal üretim, hayvancılık ve ticarî faaliyetlerde de bir gerileme söz konusudur. Yani Türkler Anadolu'ya geldiği sırada ekonomik yapı çökme noktasına gelmişti. Malazgirt Zaferi'nden sonra "Danişmend İli" denilen Orta Anadolu bölgesinde kurulan Danişmendliler, Anadolu'nun böyle kötü bir siyasi ve ekonomik atmosferinde tarih sahnesine çıkmışlardır. Danişmendlilerin bir gaza devleti olarak kurulmuş olması, onların ilk başlardaki ekonomik yapısı konusunda bir fikir vermektedir. Özellikle devletin kuruluş yıllarında asıl hedef gazalarla yeni fetihler yapmaya endekslenince tabiî olarak ekonomik yapı, düşmandan ele geçirilen ganimete dayanmaktaydı. Ancak yine de Danişmendlilerin ekonomik hayatlarının, salt düşmanlardan alınan ganimetlere bağlanmaması gerekir. Çünkü Danişmendli ülkesinde aynı zamanda tarım ve hayvancılığın yanında ticarî faaliyetlerin de sürdürüldüğü bilinmektedir. Danişmendlilerin kurulduğu Orta Anadolu bölgesi Kızılırmak, Yeşilırmak, Kelkit ırmağı gibi büyük akarsuların bulunduğu bir bölge idi. Bu nedenle o dönemde de bu ırmakların kıyılarında tarımsal faaliyetler yapılıyordu. Nitekim kaynaklarda Danişmendliler döneminde tarımsal faaliyetlerin bizzat devlet tarafından desteklendiği ile ilgili bazı bilgilere rastlanılmaktadır. Danişmendlilerin hâkim bulunduğu yerler aynı zamanda geniş otlak ve yaylakların bulunduğu hayvancılığa son derece elverişli yerlerdi. Bundan ötürü halkın ikinci bir geçim kaynağı da hayvancılık idi. Danişmendli ülkesinde küçük baş ve büyük baş hayvanlar besleniyordu. Ekonomik hayat içinde bir diğer önemli gelir kaynağı da ticarettir. Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Ankara ve Kayseri gibi ticaret yollarının üzerinde bulunan şehirlerin Danişmendli sınırları içinde olması onların ticari potansiyelini yükseltmiştir. Bunun için de onlar hem yol emniyetini sağlamışlar hem de yollar üzerinde gerekli olan han, kervansaray gibi birtakım tesisler yapmışlardır. Bu bildirimizde Danişmendliler döneminde Danişmend İlindeki ekonomik yapı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Danişmend ili, Danişmendli, ekonomi.*

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, KONYA. E.posta: sefersolmaz60@hotmail.com.

Giriş

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde buradaki şehirler harabe halinde idi. Bunun tarihsel kökleri ise çok eskilere, yüzyıllar hatta birkaç bin yıl öncesine dayanıyordu. M.Ö. 800 yıllarına kadar Anadolu'ya hâkim olan Hititler, bu tarihte yıkıldıklarında onlardan geriye yakılıp yıkılan şehirler kalmış idi. M.Ö. 620'lere kadar hüküm süren Frigyalılardan kalanlar Hititlerden farklı değildi. Bundan sonra Anadolu'ya hâkim olan Lidyalılar, Persler tarafından ortadan kaldırıldı (M.Ö. 547) Daha önceki Hitit ve Frig harabelerine bir de Lidya harabeleri eklendi. Bu nedenle Truvalılar, Makedonlar, Bergamalılar, Kapadokyalılar şehirlerini bu harabe haline gelen eski şehirlerin yanına kurdular. Romalılar Anadolu'ya hâkim olduklarında burada bu eski kavimlerin kültürlerini de kapsayan harabelerle karşılaştılar. Anadolu adeta bir ölü medeniyetler mezarlığını andırıyordu. Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılmasıyla Anadolu'da Doğu Roma (Bizans) dönemi başladı. Bu dönemde de Sasani-Bizans, mücadelesinin olduğu görülmektedir. Uzun yıllar süren bu mücadele sırasında Anadolu, Sasanî orduları tarafından yağmalandı ve tahrip edildi. Böylece Anadolu'da nüfus azaldığı gibi köy ve kasaba hayatı da ortadan kalktı. Buralar emniyetsiz olduğu için halk surlarla çevrili şehirlere akın etti. Köy ve kasabalarla ilişkisi kesilen büyük şehirlerde sosyal ve ekonomik hayat çöktü. Bu durum açlık ve yoklukların baş göstermesine ve dolayısıyla nüfusun azalmasına yol açtı[1].

Anadolu'da Sasanî-Bizans kavgasının ardından bu defa İslâm-Bizans mücadelesi başladı. Sınır boylarında Emevîler döneminde adına Sugûr Abbasîler döneminde ise Avâsım denilen bölgelerde savunma hatları oluşturuldu ve tahkim edildi. Abbasîler döneminde burası müstakil bir bölge haline getirildi ve başına bir de vali atandı. Çoğunluğu Türk olan bu valilerin yönetiminde yılda yaz ve kış olmak üzere Anadolu'ya iki defa akınlar yapılıyordu. Yapılan bu akınlar neticesinde İslâm orduları Eskişehir'e kadar ilerlemiştir. Yaklaşık 300 yıl süren bu mücadele esnasında Anadolu İslâm ordularının akınlarıyla yeniden tahrip edilmişti. Bu akınlar karşısında ancak surlarla çevrili büyük şehirler kendilerini koruyabilmişti. Daha emniyetli görülen bu şehirlere göçler sonucunda köy ve kasabalar boşaltılmış ve Anadolu ıssız metruk bir ülke haline gelmişti. Köy ve kasabaların terk edilmesinden dolayı ziraat ve hayvancılık, emniyet olmadığından dolayı ticaret yapılamaz hale gelmişti. Sonuçta Anadolu'da hem nüfus azalmış, hem de ekonomik hayat felç olmuş ve şehirler gittikçe fakirleşmiş durumda idi. İşte Türk fetihleri öncesinde Anadolu ardı arkası kesilmeyen savaşlar sonucunda nüfusu azalmış, köy, kasaba ve şehirleri baştanbaşa tahrip edilmiş, coğrafyası ıssızlaşıp vahşi tabiata terk edilmiş bir ülke görünümünde idi[2]. Buraya gelen Türkler de Anadolu'nun bu durumunu azamî olarak kendi lehlerine kullanmasını bilmişlerdir.

1 Mustafa Kafalı, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Ankara 1998, s. 4-6.

2 Kafalı, age., s. 6-7; Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, VII, İstanbul 1968, s. 56-57; Osman Çetin, *Anadoluda İslâmiyetin Yayılışı*, İstanbul 1990[2] s. 130.

Danişmendlilerde Ekonomik Hayat

Türklerin Anadolu'ya yaptıkları akınlar ile Bizans oldukça yıpratılmış, 1071 Malazgirt Zaferi ile de onlar üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Bu fetih hareketleri sonucunda Anadolu'da Bizans'ın siyasî istikrarı da bozulmuştur. Bizans'ın Anadolu'da emniyeti sağlayamaması ve gün geçtikçe daha da kötüleşen ekonomisini düzeltmek için buradaki tebaadan ağır vergiler alması ekonomik bir gerilemeye neden olmuştur. Özellikle iç güvenliğin sağlanamaması sonucu, ticarî faaliyetlerde ve tarımsal üretimde de bir gerileme söz konusudur. Yani Türkler Anadolu'ya geldiği sırada ekonomi çökme noktasına gelmişti[3].

XI. yüzyılın son çeyreğinde ekonomik yönden iflasın eşiğine gelmiş Bizans Anadolu'suna gelen Danişmendlilerin burada takip ettikleri politikalar ile ekonomik yapıyı düzeltmeye başladıkları görülmektedir. Bu durumu anlayabilmek için Danişmendli ekonomisinin dayandığı temellerin neler olduğunun aydınlatılması gerekmektedir.

a.Ganimet ve Fidye

Danişmendlilerin bir gaza devleti olarak kurulmuş olması onların ilk başlardaki ekonomik yapısı konusunda bir fikir vermektedir. Özellikle devletin kuruluş yıllarında asıl hedef cihad ve gazalarla yeni fetihler yapmaya endekslenince tabiî olarak ekonomik yapının, düşmandan ele geçirilen ganimete dayandığı söylenebilir[4]. Bunun nedeni de Danişmendli toplumunun asker karakterli olmasından kaynaklanmaktadır. Yani ilk dönemlerde devletin resmî bir ordusu olmadığından, eli silâh tutan erkekler savaş zamanlarında ordunun doğal askerleri idi. Danişmend-nâme'ye göre Danişmend Gazi'nin ve buna bağlı olarak orduyu oluşturan halkın ömrü savaş meydanlarında geçmiştir. Bundan ötürü de en önemli ekonomik gelir kaynağı savaşta düşmanlardan ele geçirilen ganimetler idi. Danişmend-nâme'de belirtildiğine göre bu ganimetler savaştan sonra Danişmend Gazi tarafından hemen gazilere eşit olarak paylaştırılıyordu. Hatta halifenin payı da unutulmayarak ona da bu ganimetlerden pay gönderiliyordu[5]. Danişmend-nâme'deki bilgilere göre Danişmend Gazi ve gaziler son derece tok gözlü ve kanâat sahibi olup son derece sade bir hayat sürüyorlardı Bundan dolayı da Danişmend Gazi döneminde son derece basit bir ekonomik yapı mevcut idi.

Danişmendlilerin ekonomik durumları ile ilgili Danişmend-nâme'deki bilgileri teyit edecek şekilde kaynaklarda bazı bilgilere rastlanmaktadır. Aksarâyî[6]'de Danişmend Gazi döneminde geçen şöyle bir olaydan bahsedilmektedir: Bizans

3 Sefer Solmaz, Danişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları, Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2001

4 . C. Brockelmann (*İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara 1992 s 213) buna işaret ederek Danişmend Gazi iktidarının ganimet esası üzerine kurulmuş olduğunu ifade etmektedir.

5 *Melik Danişmend Tarihi (Danişmend-nâme)*, İstanbul Belediye Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet, nr.441, vr. 51[a-b].

6 Kerimü'd-din Mahmud Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 27-28.

İmparatorunun Danişmendlilere saldırması üzerine Danişmend Gazi, diğer Türk-İslâm devletleriyle beraber Anadolu Selçuklu sultanı I. Kılıç Arslan'dan yardım ister. Eğer zafer kazanırsa I. Kılıç Arslan'a ganimetin 1/5'ini (hums) ve 100 bin dinar da para vereceğini, ayrıca Elbistan ile birlikte kendi kızını da onunla evlendirerek akrabalık kuracağını taahhüt eder. Bunun üzerine I. Kılıç Arslan Danişmend Gazi'ye askerî yardımda bulunur ve savaşı Danişmend Gazi tarafı kazanır. Danişmend Gazi de I. Kılıç Arslan'a vadettiği 100 bin dinarı gönderir. Ancak Elbistan'ı ona terk etmez ve bu sırada kızının çeyizini hazırlamakla meşgul olduğunu ve burasını ona düğünden sonra vereceğini bildirir. Bunu haber alan I. Kılıç Arslan duruma üzülerek bu 100 bin dinarı Danişmend Gazi geri göndererek kendisinin buraya ücretli olarak gelmediğini, İslâm'ı korumak için geldiğini ve onun parasına ihtiyacı olmadığını belirtir. Fırsatını bulunca da Danişmendli topraklarına saldırır[7].

Şimdi burada verilen bilgilerden birtakım sonuçlar çıkarmak mümkündür: Danişmend Gazi'nin kendisine yardımcı olması karşılığında eğer zafer kazanırsa ele geçireceği ganimetin 1/5'ini ve ayrıca da 100 bin dinar teklif etmesi o dönemde Danişmendlilerin ekonomik yapıları ile ilgili bir fikir vermektedir. Bu rakamlardan yola çıkarak bazı sonuçlara ulaşılabilir:

Bunlardan birincisi, Danişmendlilerin o dönemde ekonomik yapılarının belli bir güçte olduğudur. Çünkü I. Kılıç Arslan'a bu kadar para ve mal teklif edildiğine göre Danişmendlilerin ekonomik yapılarının iyi olması gerekir.

İkincisi, Danişmend-nâme'de belirtildiği gibi Danişmendlilerin ekonomilerinin önemli bir kaynağının düşmandan ele geçirilen ganimete dayandığıdır. Çünkü burada alınacak ganimetten de I. Kılıç Arslan'a belli bir pay verileceği ifade edilmektedir. Demek ki Danişmendliler düşmanlarla yaptıkları mücadeleler neticesinde önemli miktarda ganimet elde etmektedirler.

Üçüncüsü ise, yine Danişmend-nâme'de ifade edildiği gibi ganimetin tamamının gazilere dağıtılmayıp bunun bir kısmının da devletin hazinesine konulduğudur. Eğer ele geçen tüm ganimetler her zaman gazilere dağıtılıyorsa devletin hazinesinde fazla bir para olmaması gerekir. Bu durumda da I. Kılıç Arslan'a 100 bin dinar teklif edilmesi mümkün olamaz. İslâm hukukunda düşmandan alınan ganimetlerden beytülmale yani devlet hazinesine 1/5 oranında bir pay ayrılıyordu. Buna göre Danişmend-nâme'de son derece dindar olduğu özellikle vurgulanan Danişmend Gazi'nin bu payı hazineye ayırmaması mümkün olmamalıdır. Kaldı ki ülkedeki çeşitli hizmetlerin yapılabilmesi için zaten bir devletin hazinesinin olmaması hiçbir şekilde düşünülemez. İşte bu hazinenin de birtakım gelir kaynakları olmalıdır ki, ganimetler de bunların içinde önemli bir kalem durumundadır.

Danişmend Gazi ile I. Kılıç Arslan arasında yine bir fidye meselesi söz konusudur. Danişmend Gazi'nin Antakya Haçlı prensi Bohemond'u 1100 yılında

7 Solmaz, agt., s. 381-382.

esir almıştı[8]. Bundan sonra da Danişmend Gazi Malatya'yı fethetmiştir (1102). Sonraki gelişmeler Danişmend Gazi ile I. Kılıç Arslan'ın arasını açmıştır. Bunun bir nedeni I. Kılıç Arslan'ın da topraklarına katmayı düşündüğü Malatya'yı Danişmend Gazi'nin ondan önce davranarak fethetmesi idi. Diğeri de Bohemond'u serbest bırakan Danişmend Gazi'nin aldığı fidyeden I. Kılıç Arslan'a pay ayırmaması idi. Halbuki I. Kılıç Arslan hem kendisini Anadolu hükümdarı olarak görüyor ve hem de Haçlılara karşı Danişmend Gazi ile beraber mücadelede ettikleri gerekçesiyle bu fidyenin yarısının kendisine verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Yalnız Danişmend Gazi I. Kılıç Arslan'a danışmadan Bohemond'u serbest bıraktığı gibi onun umduğu gibi fidyenin yarısını da göndermedi. Bunun üzerine I. Kılıç Arslan Danişmend Gazi'ye gönderdiği mektupta, bu konuda kendisine danışılmadığını ve alınan fidyeden de kendisine pay ayrılmadığını belirterek ona karşı olan kırgınlığını dile getirmiş daha sonra bu kırgınlık çatışmaya dönüşmüştü[9].

Burada da görüldüğü gibi Danişmendliler yaptıkları savaşlar sonucu ganimet, fidye vs. gibi oldukça önemli gelirler elde etmişlerdir. Danişmend Gazi'nin Haçlılar ile mücadelesi neticesinde 100 bin dinar elde etmesi bunu göstermektedir. Bu örnek de Danişmend-nâme'de ifade edildiği gibi Danişmendlilerin en önemli gelir kaynaklarından birisinin de düşmanlarla mücadele sonucu elde ettikleri ganimet, fidye gibi şeyler olduğunu teyit etmektedir.

Fakat bütün bunlardan Danişmendlilerin ekonomik hayatlarının düşmanlardan alınan ganimetlere bağlı olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Özellikle Danişmendli ülkesinde her ne kadar kaynaklarda fazla bilgi yoksa da tarım, hayvancılık ve ticaret de yapılıyordu. Bilindiği gibi Türk fetihleri arifesinde Anadolu ekonomik yönden oldukça gerilemiş ve bunun sonucunda tarımsal ürünlerin bazı cinsleri büyük ölçüde kaybolmuş durumda idi. Büyük baş ve küçük baş hayvanların yerli numuneleri de yok denecek kadar azalmıştı. Ancak Türkler Türkistan'dan beraberlerinde getirdikleri ziraî mahsullerin burada ekip-biçmek suretiyle yeniden tanınmasını sağlamışlardır. Ayrıca yanlarında sayısız miktarda büyük baş ve küçük baş hayvan sürüleri ile yılkılar (at sürüleri) getirerek Anadolu'da hayvancılığın yok olmasına izin vermemişlerdir[10].

b. Tarım

Anadolu'nun ilk fatihlerinden olan Danişmendlilerin kurulduğu Orta Anadolu bölgesi Kızılırmak, Yeşilırmak, Kelkit ırmağı gibi büyük akarsuların ve

8 Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, TTK yay. Ankara 1987[2].

9 *Süryanî Keşiş Mihail'in Vekayi-nâmesi*, trc. H. D. Andreasyan, II, TTK Ktp.'nde 44-2 no'lu basılmamış nüsha, s. 47-51; *Abû'l-Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, II, Ankara 1987[2], s. 342-343; Işın Demirkent, "Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması Niksar'da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar, 8 Haziran 1996), Tokat 1996, s. 6-7; Solmaz, agt., s. 93-94; aynı mlf., "Danişmendliler", *Türkler*, C. 6, Ankara 2002, s. 432.

10 Kafalı, age., s. 21, 30-31.

son derece verimli toprakların olduğu bir bölge idi. Günümüzde olduğu gibi o dönemde de bu ırmakların kıyılarında mutlaka tarımsal faaliyetler yapılıyordu. Çünkü Danişmendliler döneminde tarımsal faaliyetlerin yapıldığı ile ilgili bazı bilgilere rastlanılmaktadır. Dönemin çağdaş müelliflerinden Süryanî Mihail[11] bu konu ile ilgili olarak Danişmend Gazi'nin Malatya'yı fethettikten sonra buradaki halka kendi memleketinden getirttiği tohumluk buğday ve öküz dağıttığını ifade etmektedir ki onun verdiği bu bilgi Abû'l-Farac[12] tarafından da teyit edilmiştir. Süryanî Mihail[13] Malatya'nın ikinci defa Emir Gazi tarafından fethedilmesinden sonra da buradaki çiftçilere tohumluk ile koyun ve öküz sürüleri getirtip verdiğini söylemektedir ki bu bilgilerden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür:

Birincisi Danişmend Gazi ve Emir Gazi tarafından Malatya'da dağıtılan bu tohumluk buğday ve öküzün kendi memleketlerinden getirildiği belirtildiğine göre başlangıçtan beri Danişmendli ülkesinde tarımsal faaliyetler yapılıyordu. Hatta buğday üretimi vardı.

İkincisi Danişmend Gazi ve Emir Gazi'nin bunları getirip Malatya'da halka dağıttıklarına göre demek ki Malatya'da o dönemde tarımsal faaliyetler çok iyi değildi. Danişmendli hükümdarları burada da tarımsal üretimin kendi ülkeleri düzeyine çıkmasını istiyorlardı.

Üçüncüsü ise Danişmendliler döneminde Anadolu'da tarımsal faaliyetler bizzat devlet tarafından desteklenmiştir. Çünkü Danişmend Gazi ve Emir Gazi'nin faaliyetleri bunu göstermektedir. Yani tarımsal üretimin arttırılması için devlet birtakım tedbirler almakta ve bazı icraatlarla bunları uygulamaktadır. Bütün bunlardan Danişmend Gazi döneminden itibaren devletin bir tarım politikasının olduğu anlaşılmaktadır. Bu politika Emir Gazi döneminde devam ettirildiği gibi, bundan sonraki Danişmendli hükümdarları tarafından da takip edilmiş olmalıdır.

Danişmendliler döneminde tarımsal faaliyetler ile ilgili daha fazla ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Ancak Danişmend-nâme[14]'de Danişmend Gazi ile Gülnuş Banu'nun düğünlerinde yemekte: tahıllardan buğday pirinç ve nohut, sebzelerden soğan, meyvelerden ise üzüm, incir, erik, kayısı, badem ve hurma belirtilmektedir. Burada bahsedilen tahıl ürünleri ile hurma dışındaki diğer meyve ve sebzelerin hepsi Danişmendli ülkesinde yetiştirilmektedir. Bu durum ziraatın o dönemde halkın en önemli geçim kaynakları arasında olduğunu göstermektedir.

11 Süryanî Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 48; Ermenice nüshadan naklen, Süryanî Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 49.

12 Abu'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 342.

13 Süryanî Mihail, *Vekayi-nâme*, s. 83. Ermenici nüshasında ise (*Vekayi-nâme*, s. 85) Emir Gazi'nin Malatya halkına ekmek ve mercimek verdiği belirtilmektedir.

14 *Danişmend-nâme*, vr. 196^{b}-197^{a}. Burada 10 bin batman undan yufka yapıldığı, 10 bin batman pirinç ayıklandığı, 500 batman tuz, 10 batman soğan, 8 batman nohut, 10 bin dirhem zaferan, 500 batman nişasta, 1000 batman bal, 1000 batman yağ, 100 batman üzüm, 400 batman incir, 300 batman erik, 200 batman kayısı, 100 batman buğday, 100 okka badem, 200 okka hurma, 400 kile keşkeklik hazırlandığı belirtilmektedir.

c. Hayvancılık

Danişmendlilerin hâkim bulunduğu yerler aynı zamanda geniş otlak ve yaylakların bulunduğu hayvancılığa son derece elverişli yerlerdi. Bundan ötürü halkın ikinci bir geçim kaynağı da hayvancılık idi[15]. Danişmendli ülkesinde küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar besleniyordu. Biraz önce belirtildiği gibi Süryanî Mihail'in Malatya'nın fethinden sonra dağıtılmak üzere Danişmendli ülkesinden öküzler getirildiğine işaret etmesi orada hayvancılık yapıldığını göstermektedir. Dönemin geçim şartları dikkate alındığında Danişmendlilerin başta koyun, ve keçi gibi küçük baş hayvanların, at başta olmak üzere, manda, öküz, inek gibi büyük baş hayvanlar beslemeleri gerekmektedir. O günkü şartlarda bu hayvanlar olmadan insanların bir takım zaruri ihtiyaçlarını temin etmesi mümkün değildir. Yine Danişmend-nâme[16]'de Danişmend Gazi ile Gülnuş Banu'nun düğünlerinde koyun, keçi, kuzu, öküz, deve ve at kesildiği belirtilmektedir. O dönemde Danişmend-nâme'de belirtilen bu hayvanlar Danişmendli ülkesinde yetiştiriliyordu.

d. Ticaret

Ekonomik hayat içinde bir diğer önemli gelir kaynağı da ticarettir. Ancak ticareti geliştirmek için birtakım şartların yerine getirilmesi gerekir. Bunların başında da yolların düzenlenmesi ve yol emniyetinin sağlanması gelmektedir. Yani kervancıların eşkıya ve haramilere karşı mal ve can emniyetinin sağlanması gerekmektedir. Bunun yolu da birtakım güvenlik tedbirlerini almaktan geçmektedir. Eğer kazara eşkıyaların bir kervana saldırılarak can ve mal kaybına neden olmaları durumunda bunların devlet tarafından tazmin edilerek suçluların cezalandırılması icap eder. Ayrıca yollar üzerinde tüm ihtiyaçların karşılanabildiği emniyetle kalınabilecek konaklama tesislerinin yapılması da şarttır. Bu da ancak yol boylarına yapılan ve o günün otelleri konumundaki hanları ve kervansarayların inşası ile mümkündür. Buralarda yolcuların iaşe, ibade başta olmak üzere her türlü ihtiyaçları karşılanmalıdır. Bütün bu şartlar yerine getirilmesiyle ticarî faaliyetlerin alt yapısı hazırlanmış olmaktadır.

Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde Danişmendli ülkesinde gerekli emniyet ve asayiş vardı. Nitekim Süryani Mihail[17] Malatya hâkimi Gabriel'in halka fenalık ettiğini, yağma yaptığını ve insanları öldürdüğünü söylemektedir. Ancak Danişmend Gazi'nin Malatya'yı fethettikten sonra insan ölümlerine son verdiğini, ülkesinden ekmek, öküz gibi ihtiyaç maddelerini getirerek halka dağıttığını, bu hükümdar döneminde Malatya halkının pek çok iyilik gördüğünü ve şehirde bereket ve refahın çoğaldığını ifade etmektedir. Yine Süryanî Mihail[18] Emir Gazi döneminde ise Danişmendli ülkesinde asayişin hüküm sürdüğü, hırsız ve yağ-

15 Mustafa Süzen, "Danişmendliler Dönemi İktisadî hayatı hakkında Bazı Gözlemler", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler döneminde Niksar bilgi Şöleni Tebliğleri,* (Niksar 8 Haziran 1996) Tokat 1996, s. 63.

16 *Danişmend-nâme*, vr. 196[b]. Burada bu düğünde 1000 koyun, 500 keçi, 300 öküz, 200 deve ve 150 at kesildiği belirtilmekte ve ayrıca iri ufak 1000 kuzunun hazırlandığı (197[a]) ifade edilmektedir.

17 *Vekayi-nâme*, s. 47-48.

18 *Vekayi-nâme*, s. 103.

macıların ondan çok korktuğunu belirterek Danişmendli ülkesindeki huzur ve asayişe vurgu yapmaktadır.

Anadolu'da ilk imar faaliyetlerini başlatan Danişmendlilerin yollar üzerinde gerekli olan han, kervansaray gibi birtakım tesisler yaptıkları bilinmektedir Örneğin Sivas'ta Danişmendliler döneminden kalan ancak günümüze kadar gelmeyen Zahirü'd-din İli Hanı[19]nın olduğu bilinmektedir. Yani Danişmendliler ticaret için gerekli şartlar hazırlanmışlardır. Bu durum göz önüne alındığında Danişmendli ülkesinde canlı bir iç ve dış ticaretin yapıldığını söylemek mümkündür.

Danişmendlilerin hâkim olduğu bölge ve şehirler göz önüne getirildiğinde bunların ticaret yolları üzerinde olduğu görülür. Danişmendli ülkesindeki Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Ankara ve Kayseri ticaret yollarının üzerinde bulunan şehirler idi. Özellikle Çin'den başlayan İpek Yolu güzergâhı Anadolu'ya geliyor ve buradan kara yoluyla denizlere ulaşıyordu. Uzak Doğu ve Çin'den hareket eden ipek, baharat, porselen, kumaş, süsü eşyası yüklü kervanlar İpek Yolu'nu takip ederek Anadolu'ya girdiğinde yol güzergâhında bulunan Danişmendli ülkesinden geçiyordu[20]. Bu durum göz önüne alındığında Danişmendli ülkesinde son derece canlı bir ticarî hayat söz konusu olduğu söylenebilir.

Türkiye Selçukluları döneminde Danişmend İli sınırları içinde bulunan Sivas ve Kayseri Anadolu'nun en önemli ticari potansiyele sahip olan şehirlerinden idi. Bunun nedeni adı geçen şehirlerin hem doğu-batı, hem de kuzey güney ticaret yollarının kavşağında olmasından dolayıdır. XII. ve XIII. yüzyıllarda Sivas'ta son derece canlı bir ticarî hayat söz konusudur. Selçuklular döneminde Sivas milletler arası bir ticaret merkezi haline getirilmiştir. Burada Cenevizlilerin yanında İran'daki mahalli hükümdarların bile ticarî temsilcileri bulunuyordu. Doğu, batı, kuzey ve güney ülkelerinden gelen tâcirler burada buluşuyor ve geniş çapta mal alış-verişinde bulunuyorlardı[21]. Bu bilgiler göz önüne alındığında Sivas'ın bu ticari potansiyelinin Danişmendlilere dayandığı öne sürülebilir. Hatta onların döneminde burasının önemli bir ticaret merkezi olduğu sonucuna da varılabilir.

Tarihin en eski çağlarından günümüze kadar Kayseri'nin bir ticarî potansiyeli vardır. Kayseri Kültepe'de M. Ö. II. Bin yılda Asurlu tüccarlar tarafından kurulmuş önemli bir ticaret merkezi vardı[22]. Bizans dönemin de burası önemli bir ticaret merkezi idi.

19 Tanju Cantay, *Danişmendli Mimarî Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatı Kürsüsü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1976 s. 98; M. Baha Tanman, "Danişmendliler (Mimari)" mad., *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 477; Muallim Cevdet, "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi, *Vakıflar Dergisi*, I, İstanbul 1938, s. 35; Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX/4, Ankara 1951, s. 449, 451.

20 Mustafa Süzen, "Danişmendliler Dönemi İktisadî hayatı hakkında Bazı Gözlemler", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler döneminde Niksar bilgi Şöleni Tebliğleri,* (Niksar 8 Haziran 1996) Tokat 1996, s. 64-65.

21 Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, İstanbul 1985, s. 5.

22 Sebahattin Bayram, "Koloni Çağında Kayseri'nin Ticarî Hayatı", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, (Kayseri 11-12 Nisan 1996), Kayseri 1997, s. 35.

Kayseri'nin bu özelliği Anadolu Selçukluları döneminde de sürmüştür. Yılda bir defa Kayseri'de Yabanlu Pazarı[23] adı verilen milletlerarası dünyanın en büyük fuarı kuruluyor ve çeşitli ülkelerden gelen tacirler burada alış-veriş ediyorlardı. Kayseri'nin tarih boyu devam eden bu ticarî potansiyeli göz önüne alındığında ve Danişmend İli sınırları içinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu Yabanlu Pazarı'nın Danişmendliler döneminde de olabileceği düşünülebilir.

e. Danişmendli Sikkeleri

Bilindiği gibi para, ekonomik yapının temel araçlarındandır. Para bastırmak ise hâkimiyet alametlerinden olduğundan bir devletin varlığının işaretlerinden sayılmaktadır. Bundan ötürü tahta çıkan hükümdarın ilk işi üzerinde adının unvan ve lâkaplarının bulunduğu paralar bastırmaktır[24]. Bu geleneğe uyan Danişmendli hükümdarları da paralar bastırmışlardır. Onların bastırdığı paraların sadece bazıları günümüze kadar gelmiştir.

İlk Danişmendli sikkesinin hangi hükümdar döneminde bastırıldığı belli değildir. Cenabî[25] Osmancık'ın fethi üzerine burada Danişmend Gazi adına sikke bastırıldığı ve bunun ilk Danişmendli sikkesi olduğunu belirtmektedir. Danişmend Gazi'nin Gümüş[26] adı verilen yeri ele geçirdikten sonra para bastırdığı ifade edilmektedir. Ancak Danişmend Gazi tarafından bastırılan herhangi bir paraya rastlanmamıştır[27]. C. Cahen[28] Danişmendliler'den ilk para bastıran hükümdarın Emir Gazi olduğunu XII. yüzyılın ortalarına kadar yöresel olarak kullanmak için paraların bakırdan bastırıldığını söylemektedir. Danişmendliler'den günümüze gelen paraların hepsi bakırdır ancak basıldıkları yer gösterilmemiştir.

Danişmendliler'in bastırdıkları paralar alışık olduğumuz İslâm sikkelerinden oldukça farklıdır. Bu sikkeler daha çok Bizans paralarına benzemektedir. Bunların üzerlerinde hem Rumca yazılar ve hem de bir takım insan ve hayvan figürleri bulunuyordu. Nitekim Z. V. Togan[29] Danişmendli paraları üzerinde Rumca yazılar bulunmasının "onların Bizans medenî tesiri altında yaşayan hatta onları vasal bir sülâle imiş gibi telâkki" etmenin kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir.

Danişmendliler'in Rumca paralar bastırmalarının çeşitli nedenleri olmalıdır: Onların Anadolu'ya yeni geldikleri için buradaki "mahalli şartları ve iktisadî alış-

23 Ayrıntılı bilgi için bk. Sümer, *Yabanlu Pazarı*, s. 1-24.

24 Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, Ankara 1992, s. 79.

25 Mustafa b. Hasan b. Sinan el-Cenâbî, el-*Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir*, Yeni Cami (Süleymaniye) Ktp., nr. 831, vr. 25[a].

26 Bu yörede maden çıkarıldığından dolayı Gümüş adı verilen bu yer günümüzdeki Amasya'ya bağlı Gümüşhacıköy olmalıdır.

27 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Niğde-Aksaray Tarihi*, I, İstanbul 1974, s. 260; İbrahim-Cevriye Artuk, "Danişmend Sikkelerine Genel Bir Bakış", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar 8 Haziran 1996), Tokat 1996, s. 102.

28 *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1984[2], s. 172.

29 *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, I, İstanbul 1981[3], s. 207-208.

kanlıkları hesaba katarak"[30] ve Bizanslılarla olan ticari ilişkilerini kolaylaştırmak [31] ve "ticari aktivitelerin aksamadan sürdürülebilmesini sağlamak"[32] için böyle paralar bastırmış olmalıdırlar. Danişmendli ülkesinde yaşayan veya onlara bağlı olan Rumlar başka dil bilmiyorlardı. Paralarda Rumca harflerin kullanılmasıyla onların bu paralarla kolayca alış-veriş yapmalarına zemin hazırlandı. Böylece onların toplum içerisinde güven duyarak yaşamaları sağlandı[33]. C. Cahen[34] bu paralarda Rumca harfler ve şekiller kullanılmış olmasının nedeninin bu paraların Bizanslı ustalar tarafından imal edilmiş olmasına bağlanabileceğini söylemektedir. O dönemde bu tür para bastıranlar sadece Danişmendliler değildi. Zengîler, Eyyûbîler, Artuklular, Danişmendliler, Saltuklar ve Mengücükler de resimli paralar bastırmışlardır[35].

Sonuç

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde bu coğrafya kökenleri eskiçağlara kadar uzanan ve Ortaçağ boyunca da devam eden savaşlar sonucu yakılmış, yıkılmış ve harabeye çevrilmiş bir manzara ile karşılaştılar. Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu Türkler tarafından fethedilerek birbiri adına burada bir takım Türk devletleri kuruldu. Malazgirt Zaferi'nden Anadolu'da kurulmuş ilk Türk devletlerinden birisi de Danişmendliler'dir. Danişmendliler bir taraftan sınırlarını genişletirken diğer taraftan da fethettikleri toprakları bayındır hale getirmeye çalıştılar. Danişmend İli'nin bozulan ekonomik yapısını düzeltmeye gayret sarf ettiler. Dolayısıyla izledikleri politikalarla yeni kurdukları devleti ekonomik yönden güçlendirmeyi hedeflediler. Bu amaçla ilk Danişmendli hükümdarları ekonomik hayatın temel araçlarından birisi olan para bastılar. Bir gaza devleti olarak ortaya çıkan Danişmendlilerin ekonomik yapısı sadece düşmanlardan ele geçirilen ganimetlere dayanmamaktadır. Danişmend İli denilen Danişmendliler'in kurulduğu Orta Anadolu Bölgesi su kaynakları verimli toprakları, zengin bitki örtüsü ve geniş yaylakları ile tarım ve hayvancılığa son derece elverişli bir bölgedir. Bu bölgenin ticaret yolları üzerinde bulunan büyük ve önemli şehirlere sahip olması büyük bir ticari potansiyelinin de olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı Danişmendliler bir taraftan yeni fetihlerle sınırlarını genişletirken diğer taraftan da tarım ve hayvancılığın gelişmesini bir devlet politikası haline getirdiler. Bizzat Danişmendli

30 Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târihi*, II, İstanbul 1994[7], s. 141; aynı mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyâsi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul 1993[3], s. 146, 236. Ayrıca bk. M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, yay., Orhan F. Köprülü, İstanbul 1986[2], s. 222.

31 İsmail Hami Danişmend, *Türk Tarih Kurumuna Açık Mektup*, İstanbul 1945, s. 10; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I, İstanbul 1971, s. XLIX;

32 Ceren Ünal, "Danişmendoğlu Melik Şemseddin İsmail Döneminde Basılmış Bir Bakır Sikke", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/2, İzmir 2011, s. 511.

33 Muhsin İlyas Subaşı, *Kayseri'nin Manevî Mimarları*, Ankara 1995, s. 31.

34 *A.g.e.,* s. 172.

35 İ Artuk-C. Artuk, age., I, s. XLIX.

hükümdarları tarım ve hayvancılık destekleyen somut politikalar takip ettiler. Bir taraftan ticaret yollarının emniyetini sağlayarak, diğer taraftan da han, kervansaray gibi alt yapı müesseseleri inşa ederek ticaretin gelişmesini sağlamak suretiyle Danişmendlilerin ekonomik yapısını güçlendirdiler.

Kaynakça

ABÛ'L-FARAC, Gregory Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, I-II, TTK yay., Ankara 1987[2].

AKSARÂYÎ, Kerimü'd-din Mahmud, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, trc. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara 2000.

ARTUK, İbrahim-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I, MEB yay., İstanbul 1971.

ARTUK, İbrahim-Cevriye, "Danişmend Sikkelerine Genel Bir Bakış", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler Döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar 8 Haziran 1996), Tokat 1996, s. 100-102.

BAYRAM, Sebahattin, "Koloni Çağında Kayseri'nin Ticarî Hayatı", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, (Kayseri, 11-12 Nisan 1996), Kayseri 1997, s. 35-41.

BROCKELMANN, Carl, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, TTK yay., Ankara 1992.

CAHEN, Claude *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*, çev. Yıldız Moran, E yay., İstanbul 1984[2].

CANTAY, Tanju, *Danişmendli Mimarî Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatı Kürsüsü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1976.

el-CENÂBÎ, Mustafa b. Hasan b. Sinan, el-*Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir*, Yeni Cami (Süleymaniye) Ktp., nr. 831, vr. 24[b]-26[b].

CEVDET, Muallim, "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi, *Vakıflar Dergisi*, I, İstanbul 1938, s. 35-37.

ÇETİN, Osman, *Anadoluda İslâmiyetin Yayılışı*, Marifet yay., İstanbul 1990[2].

DANİŞMEND, İsmail Hami, *Türk Tarih Kurumuna Açık Mektup*, İnanç yay., İstanbul 1945.

DEMİRKENT, Işın, "Antakya Prinkepsi Bohemund'un Esir Alınması Niksar'da Hapsedilmesi ve Serbest Bırakılması", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler döneminde Niksar Bilgi Şöleni Tebliğleri*, (Niksar, 8 Haziran 1996), Tokat 1996, s. 3-7.

KAFALI, Mustafa, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yay., Ankara 1998.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Niğde-Aksaray Tarihi*, I, İstanbul 1974.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, yay., Orhan F. Köprülü, Ötüken yay., İstanbul 1986[2],

KÖYMEN, Mehmet Altay *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, III, TTK yay., Ankara 1992.

KUBAN, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, VII, İstanbul 1968, s. 53-73.

Melik Danişmend Tarihi (Danişmend-nâme), İstanbul Belediye Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet, nr.441, vr. 1[b]-262[b].

SOLMAZ, Sefer, "Danişmendliler", *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye yay., Ankara 2002, s. 430-451.

SOLMAZ, Sefer, Danişmendliler Devleti ve Kültürel Mirasları, Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2001.

SUBAŞI, Muhsin İlyas, *Kayseri'nin Manevî Mimarları*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara 1995.

SÜMER, Faruk, *Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 1985.

SÜRYANÎ MİHAİL*, Süryanî Keşiş Mihail'in Vekayi-nâmesi*, trc. H. D. Andreasyan, II, TTK Ktp.'nde 44-2 no'lu basılmamış nüsha.

SÜZEN, Mustafa "Danişmendliler Dönemi İktisadî hayatı hakkında Bazı Gözlemler", *Niksar'ın Fethi ve Danişmendliler döneminde Niksar bilgi Şöleni Tebliğleri,* (Niksar 8 Haziran 1996) Tokat 1996, s. 61-66.

TANMAN, M. Baha, "Danişmendliler (Mimari)" mad., *DİA*, VIII, TDV yay., İstanbul 1993, s. 474-477.

TOGAN, Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, I, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981[3].

TURAN, Osman, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX/4, Ankara 1951, s. 447-457.

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyâsi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, Boğaziçi yay., İstanbul 1993[3].

_____, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târihi*, II, Boğaziçi yay., İstanbul 1994[7].

ÜNAL, Ceren, "Danişmendoğlu Melik Şemseddin İsmail Döneminde Basılmış Bir Bakır Sikke", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/2, İzmir 2011, s. 507-526.

Tokat'ta Göçmen İskânı (XX. Yüzyıl)

Erdal TAŞBAŞ*

Özet

Savaşlar neticesinde Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan bölgelerde yaşayan Müslümanların yurtlarını terk etmeleriyle meydana gelen göçlerle, çok sayıda göçmen elde kalan Osmanlı topraklarına gelmişti. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde başlayan göçler XIX. yüzyıl boyunca artarak devam etmişti. Osmanlı'nın son yüzyılı olan XX. yüzyılda da göçmenler gelmeye devam etmiş fakat bir önceki yüzyıl gibi kitlesel boyutlarda olmamıştır. Ancak Osmanlı toprakları küçülmeye devam ediyordu ve göçlerin de arkası gelmiyordu.

Gelen göçmenlerin, başta Anadolu olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklarda iskânı neticesinde şehirlerin ve diğer küçük yerleşim birimlerinin, demografik yapıdan ekonomiye, kültürel çerçeveden sosyal yapıya kadar geniş bir yelpazede değişime uğradıkları görülmektedir. Bu şehirlerden biri olan Tokat'ta XIX. yüzyılda olduğu gibi XX. yüzyılda da göçmen iskânı faaliyetleri devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında şehirde yapılan göçmen iskânları hakkında bilgi ve veriler ortaya koyacak bu bildiride kaynak Osmanlı arşiv belgeleri olacaktır. Belgelerden elde edilen bilgiler ışığında, şehirde iskân edilen göçmenler, geldikleri bölgeler ve hangi millet ya da kavimden oldukları, Tokat dahilinde iskân edildikleri yerler ve iskân faaliyetlerindeki diğer kimi hususlar aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Kafkasya, göçmen, iskân.*

Giriş

Anadolu'nun kuzey batı kısmında bir uç beylik olarak ortaya çıkan Osmanlı Devleti, başta coğrafi avantaj ve Bizans'ın zayıflığı olmak üzere, çeşitli faktörlerin etkisiyle hızla büyümeye başlamıştı. Anadolu'nun batı ucuna ulaşan Osmanlılar denizi aşarak Rumeli'ye geçmişler ve buralarda tutunarak fetihlerini daha batıya doğru sürdürmüşlerdi. Artık büyük bir devlet olan Osmanlı'nın karşısına çıkan batılı kuvvetler hezimete uğruyor, Türklerin ilerleyişini bir türlü duramıyorlardı. Bu ilerlemede, Avrupa topraklarında bütüncül güce ve yönetime sahip bir siyasi otoritenin yokluğunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin büyük ve güçlü bir devlet haline gelmesi de çok önemli bir yere sahipti.

* Yrd.Doç.Dr. Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. ANTALYA erdalt@akdeniz.edu.tr

Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden beri devam eden, Anadolu'daki ilk Türk otoritesinin ve siyasi varlığının temellerinin atıldığı Selçuklular zamanından beri batıya doğru artarak süren Türk göçlerinin arkası kesilmiyordu. Selçuklular doğudan gelen Türkmen oymaklarını belirli bir siyasi plan dahilinde batı bölgelerine sevk ve iskân ediyordu. İşte bu Türk akınları Osmanlılar döneminde de devam etmekteydi. Osmanlı Devleti hem Avrupa'da ilerlemeye başladığı kuruluş dönemlerinde hem de büyük bir imparatorluk olarak üç kıtada hatırı sayılır bir hakimiyet kurduğu XV. ve XVI. yüzyıllarda, batıya doğru hala devam eden Türkmen akınlarıyla gelenleri, Avrupa topraklarına naklediyordu.

Bu nakiller yalnızca doğudan gelen Türkmen akınlarıyla ilgili de değildi. Anadolu'da daha önce yerleşmiş aşiretler ve oymakların da parçalanmasına hizmet eden Osmanlı siyaseti, ta Selçuklulardan beri uygulana gelen bir yöntemdi. Güç odaklarını dağıtmaya ve yeni iskân sahalarına nüfus nakletmeye yönelik bu siyasetin en çok uygulandığı bölgeler ele geçirilmiş olan Balkanlar topraklarıydı. Anadolu'dan belirli bir sisteme[1] göre seçilen kitleler devlet eliyle Avrupa'ya nakledilyor ve iskân ediliyorlardı. Bu iskânlar *zorunlu göç ettirme* olduğu gibi *gönüllülük* esasına da dayanıyordu. Çünkü Anadolu'daki fakir kitleler için yeni topraklar demek yeni umutlar ve imkânlar demekti. Diğer taraftan onlara, yeni toprakları cazip hale getiren vergi muafiyeti gibi avantajlar da sağlanıyordu.

Osmanlı Devleti'nin yeni fethettiği topraklara, buraların Türkleşmesi/İslamlaşması ya da tarıma açılarak gelir sağlaması amacıyla nüfus nakletmesine *şenlendirme* de denmektedir. Fetihlerin devam ettiği yüzyıllarda işte bu şenlendirme faaliyetleri de aralıksız sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin duraklama yaşadığı dönemlerde de devam edecektir şenlendirme faaliyetleri. Bir bölgede yaşanan siyasi kargaşa ve huzursuzluklar o bölgedeki nüfusun belirli bir kısmının oradan göç ettirilmesine sebep teşkil ediyordu. Böylece hem huzursuzlukların da önüne geçiliyor hem de nüfusun ihtiyaç olduğu bölgelere nüfus nakledilmiş oluyordu.

Öte yandan kanar-göçer aşiretler de nüfus nakletme politikasının daima merkezinde olan bir sınıftı. Yaylaklar ve kışlaklar arasında sürekli gidip gelen konar-göçerlerin bu faaliyetleri sırasında neden oldukları önemli sorunlar yaşanıyordu. Yerleşik ahalinin malına ve ekili arazilerine zarar verme, hırsızlık ve çatışmalara neden olacak çeşitli girişimler nedeniyle konar-göçerlerin göç güzergâhlarında problem eksik olmuyordu. Diğer taraftan konar-göçerler devlet

1 *Fethedilen bir bölgenin iskâna açılıp şenlendirilmesi veya imarı için buraya başka yerlerden insanların topluca sürgüne edilmesi gerektiğinde her iki bölgenin kadısına sürgün hükmü gönderilirdi. Sürgün gönderecek yerin kadısından gerekli şartları taşıyanların belirlenmesi ve aileleriyle birlikte gönderilmeleri istenirdi. Bu iş için merkezden gönderilen memurlar talimatlara uygun şekilde ve kadıların da yardımıyla sürülecek aileleri sevk ederlerdi. Gidenleri sürgün yerinde yüksek rütbeli memurlar teslim alır ve imzalı kayıtları içeren defterleri merkeze iletirlerdi. Bu şekilde nüfus ve yeni iskân sahalarının da kontrolü sağlanırdı. Ayrıca sürgüne gönderilecek olanlara birer de kefil bulunurdu. Eğer sürgün edilecek kişi firar ederse yerine kefilleri gönderilebilirdi. Bir bölgeden sürgün edileceklerin mevcudu köy veya kasabanın büyüklüğüne göre, 10 haneden 1 ya da 2 hane hesabına göre belirlenmekteydi*. Erdal Taşbaş, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Görevlilerinin Sürgün Edilmesi: 19. Yüzyıl Kıbrıs Örneği*, **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, c. II, Sayı: 1, s. 194.

otoritesine karşı geliyorlar, yasaları dikkate almıyorlardı. Üstelik vergi de vermiyorlardı. Hem onları yerleşik yaşama geçirip vergi alabilmek hem de neden oldukları sorunları ortadan kaldırıp asayişi sağlamak adına Osmanlı Devleti bunları da zorunlu göçe tabi tutarak Balkanlar'da iskân etme yoluna gitmiştir.

Sadece Avrupa toprakları değil Kuzey Afrika, Ege ve Akdeniz adaları, Ortadoğu ve Arap Yarımadası, Kafkaslar ve Kırım gibi topraklar da Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmişlerdi. Osmanlı Devleti buralara da başta idari kadroların teşkili olmak üzere çeşitli nedenlerle nüfus aktarmıştı. Daha da ötesi Balkanlar, Kuzey Afrika, Kırım, Kafkasya, Ortadoğu gibi bölgeler Osmanlı Devleti idaresi altındaki bölgelerdi ve buralarda yaşayan Müslüman topluluklar Osmanlı Devleti'ne her şeyden önce dinî bakımdan bağlılık hissediyorlardı.

Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti için her şey değişmiş, devlet fetih siyasetinden topraklarını korumaya anlayışına dayalı savunma siyasetine geçmişti. Fakat bu savunma çabası boşa çıkacaktır. Çünkü artık Osmanlı Devleti'nin karşısında feodalizmin altında ezilen, kilisenin öğretileri ve baskısıyla karanlığa bürünmüş ve geri kalmış bir Avrupa yoktu. Bununla birlikte XVI. yüzyıl ortalarında artık birliğini sağlamış, güçlenmiş ve güneye doğru yayılmak için saldırıya geçmiş bir Rusya vardı. Osmanlı Devleti'nin gerek kuzeyden gerekse batıdan gelen saldırılar karşısında tutunması artık imkânsızlaşmıştı. Çünkü Osmanlı Devleti hem iç sisteminde bozulmalar yaşamaya başlamış hem de çağın gerektirdiği siyaset, ekonomi ve teknoloji alanlarındaki ilerlemeleri takip edememiş ve bu geri kalmışlığı da askeri gücünü büyük zaafa uğratmıştı.

İşte bu zayıflık Osmanlı Devleti'nin artık neredeyse giriştiği bütün savaşlardan yenik ayrılmasına neden olacaktır. Askerî yenilgiler bir taraftan sosyal/siyasal çöküntü ve ekonomik kayıplar getirirken bir taraftan da toprak kayıplarına neden olmaktaydı. Ülkenin dört bir yanından durdurulmaz bir şekilde devam eden toprak kayıpları başta Anadolu olmak üzere Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklara doğru göçü başlatmıştır. 1783 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakıyla yaşanmaya başlayan kitlesel göçler arkasından Kafkasların kaybıyla artarak devam etmiştir. Buralardan göç edenlerin yerleştirildiği bölgelerden olan Balkanlar da kaybedilince yüzyıllardır burada yaşayanlarla birlikte son dönemlerde iskân edilenler yeniden göç etmek zorunda kalmışlardı.

Gelen göçmenlerin belirli planlar dahilinde iskânları yapılmış ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine serpiştirilmişlerdi. Tokat'ta yapılan iskânları incelemeden önce yukarıda özetlenen durumlardan ötürü yaşanan göçlere özetle de olsa değinmekte yarar vardır.

Osmanlı Devleti topraklarına muhaceret anlamında yapılan ilk göçler *Kırım'ın* Osmanlı'nın elinden çıkmasıyla başlayacaktır. Güneye doğru yaklaşık iki asırdır devam eden ilerleme girişimleri sonunda Ruslar Kırım'ı ele geçirerek Karadeniz'e inmeyi başarmışlardı. Bölgede kalıcı hakimiyeti sağlamak için burada

yaşayan Müslüman halkın ya asimile edilmesi ya da yurtlarından çıkarılmasına yönelik baskıcı bir politika güden Rusya, baskılarına aralıksız devam etmişti. Bu politikalar, inançlarını ve kültürlerini kaybetmektense Müslüman bir yönetim altında yaşamak isteyen Kırımlıların yurtlarını terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığınmalarına neden olmuştur. 1783'te Kırım'ı topraklarına kattığını ilan eden Rusya'nın ilk işi buraya on binlerce Rus köylüsü getirip yerleştirmek olmuştur. Bundan sonra yerlilerin topraklarına el koyma, Hıristiyanlaştırmaya çalışma, sürgünler ve benzeri ağır baskılar nedeniyle yüzyılın sonuna kadar olan 17 yıllık süreçte 500.000'den fazla Kırımlı, Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştı.

Elbette Kırım halkı üzerinde baskılar XVIII. yüzyılla sınırlı kalmayacak, Rusya baskıcı siyasetini bundan sonra da devam ettirecektir. XIX. yüzyılda yaşanan bütün Osmanlı-Rus savaşları (*1806-1812,1828-1829,1853-1856,1877-1878*) Kırım halkı için artan Rus baskısı demekti. Böyle olunca Kırım'dan Osmanlı topraklarına yapılan göçler de aralıksız devam etmişti. Rusya'nın politikaları ve bu politikalarını gerçekleştirmeye yönelik baskıları neticesinde Kırımdan göç edenlerin sayısı 1 milyondan fazladır.

Osmanlı toprakların göçlerin yapılığı bir diğer bölge ise *Kafkasya* coğrafyasıdır. Sarp coğrafi özellikleri ve stratejik konumu nedeniyle Kafkasya tarih boyunca istilalara ve direnişlere tanıklık etmiştir. Kafkasya'nın hem kendi stratejik önemi hem de Karadeniz'in doğusundan güneye inen yol olması Rusya'nın XVI. yüzyıldan itibaren bölgeye yönelik yayılma girişimlerine neden olmuştur. XIX. yüzyıldan itibaren bölgeye yerleşmeye başlayan Rusya, Kafkasya içlerine doğru ilerlediği her bölgeye Rusları ve Kazakları getirerek yerleştirmişti. Rusya bu iskân siyasetleri neticesinde hem bölgenin demografik yapısını değiştirmeye çalışmış hem de yerli halkın kültürel ve dinî yapısını dönüştürme faaliyetlerine başlamıştı. Rusya, bu politikalarına karşı en ufak bir direnme söz konusu olduğunda baskılarını artırıyordu.

Rusya'nın giderek artan baskıcı yönetimi ve asimilasyon politikaları Kafkasya'da büyük bir direnişin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu direniş Rusları uzun süre oyalayacak hatta zorlayacaktır. Ancak Rus saldırıları karşısında yalnız kalan Kafkasyalı kavimlerin direnişleri 1859'da kırılacaktı. Bu süreçten sonra Kafkasyalıların topraklarını terk etmeleri hızlanmıştır. 1864'e kadar süren küçük çaplı direnişler de sonuç vermemiş ve bölgenin tamamen Rus kontrolüne geçmesiyle büyük bir insanlık dramı olarak tarif edilebilecek 1864 tehciri yaşanmıştı. 1864'e kadar Osmanlı topraklarına devam eden Kafkas göçleri artık kitlesel boyut kazanmış ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında sayıları milyonu aşan Kafkasyalılar yurtlarını terk etmek zorunda kalmışlardı. Rus hakimiyetindeki bölgede Rus baskı ve politikaları bundan sonra da sürmüş, buna paralel olarak Kafkas göçleri XX. yüzyılın başlarında da devam etmiştir.

Osmanlı topraklarına göçlerin yaşandığı diğer bir bölge de *Balkanlar* denilen Avrupa'daki Osmanlı topraklarıdır. Osmanlı Devleti Balkanlar'ı ele geçirince bu-

ralara Müslüman nüfus sevk ederek bölgenin sosyo-ekonomik ve dinî yapısında değişikliklere sebep olmuştu. Ancak bölgede asırlardır süren Osmanlı hakimiyeti Balkanlardaki Hıristiyan varlığına bir zarar vermediği gibi korunmasına da yardımcı olmuştu. İşte bu yapının korunması milliyetçilik akımının dünyaya yayıldığı ve her yerde patlamalara neden olduğu XIX. yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı karşıtı faaliyetleri ve isyanları tetikleyecektir. Bu gelişmelerin temelinde milliyetçilik fikri olsa da bu akımın gelişmesi, Osmanlı Balkanlarındaki ayaklanmaların ideolojik temelini tek başına açıklamaya yetmez. Çünkü bölgede emelleri olan Avusturya ve Rusya imparatorluklarının siyasi ve ideolojik faaliyetleri de önemli bir etken olmuştur.

XIX. yüzyılın başlarında meydana gelen ayaklanmalarla başlayan Türk göçleri Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla hızlanmış, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile de zirveye çıkmıştır. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası yapılan göçlerle gelenlerin bir kısmını daha önce Rus baskısı nedeniyle Kırım ve Kafkasya'dan kaçıp ve Balkanlar'da iskân edilen göçmenler oluşturuyorlardı. Rusya'nın Balkanlar'da da ilerlemesi ve panslavist politikaları, Balkan uluslarını Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırırken, bu ayaklanmalar sırasında zulme uğrayan Müslümanların göç etmek zorunda kalmasıyla milyonlarca göçmen Osmanlı'nın elinde kalan topraklara sığınmıştı. Balkanlar'dan yapılan göçler XIX. yüzyıl boyunca devam etmiş, XX. yüzyılın başlarında yavaşlamıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanan Balkan devletleriyle 1912-1913 yıllarında yapılan savaşlarla birlikte bölgeden yapılan göçler yeniden hız kazanmıştı.

Tokat'ta Göçmen İskân Faaliyetleri

Antik dönemlerden beri yerleşim yeri olma özelliğini sürdüren Tokat'ın tarihine kaynaklık eden en eski yerleşim bugünkü şehrin 9 kilometre kuzey doğusundaki Komanat'tır. Bölgenin isminin de ilk sakinleri olarak bilinen Togayitler'den geldiğine dair yaygın bir görüş hakimdir. Bölgedeki Türk hakimiyeti 1071'deki Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'nun işgaline girişen Türkmen beyleri aracılığıyladır ki Tokat ve Niksar bölgesi Danişmend Bey tarafından fethedilmişti.[2] Bundan sonra Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı Devleti dönemleri boyunca Tokat hep Türk hakimiyetinde kalacaktır.

XIV. yüzyılda hızla büyümeye başlayan ve giderek hem Balkanlar hem de Anadolu yönünde genişleme siyaseti takip eden Osmanlı Devleti Anadolu'daki diğer beylikleri birer birer bünyesine katmaktaydı. İşte bu süreçte Osmanlı Devleti tarafından Tokat'ın ele geçirilmesi konusunda çeşitli tarihler verilse de en çok kabul göreni 1392 yılıdır.

Çeşitli dönemlerde yapılan idari taksimatla Tokat'ın kazaları ve nahiyelerinin sayıları sürekli değişikliğe uğramıştır. En son 1879'da Sivas Vilayeti'ne bağlı

2 M. Tayyib Gökbilgin, *Tokat*, **İslam Ansiklopedisi**, c. 12/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 401-402.

bir sancak haline gelen Tokat Sancağı'nın bu idari konumu 1920 yılında TBMM tarafından ayrı bir vilayet haline getirilmesine kadar devam etmiştir.[3]

Dönem dönem idari yapısında değişiklikler yapılsa da değişmeyen bir özelliği vardı Tokat'ın. Bu da en eski devirlerden Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar şehrin önemli bir ticaret ve imalat şehri olarak varlığını sürdürmesidir.[4] Öyle ki XV. yüzyılın ikinci yarısına ait tahrir defterlerine göre Tokat'ta yaklaşık 130 kadar işkolu bulunuyordu. Bu kadar canlı bir ticari potansiyel sahibi şehrin kayıtlı vergi neferi 1455 yılında 3065 tane idi.[5]

Roma ve Selçuklu dönemlerinden beri ticari yollar üzerinde önemli bir kavşağı teşkil ettiği için ticari anlamda öne çıkan Tokat bu konumunu XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar korumuştur. Ticaret yollarının kesiştiği önemli bir uğrak yeri olması nedeniyle bir ticaret şehri olarak sivrilen Tokat birçok vakıf dükkânı, han ve çarşısıyla XVI. yüzyılda ticaret potansiyelini yükseltmişti. Tokat'ı bu kadar önemli bir şehir haline getiren, Anadolu, İran, Bağdat, Basra, Şam ve Halep'ten gelen ana ticaret yolların birleştiği kavşaklardan biri olmasıydı. Basra'dan başlayıp kuzeye giden ticaret yolu birçok şehir geçerek Tokat üzerinden Karadeniz'e, oradan da İstanbul'a ulaşıyordu.[6]

Tokat'ın sadece ticari olarak onu önemli kılan konumu değil, aynı zamanda coğrafi konumu, iklimi, tarımsal özellikleri ve verimli arazileri de onun ekono-

3 Tokat'ın idari yapısında meydana gelen değişiklikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Açıkel, *Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)*, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2003, Cilt: 27, No:2, s. 258; Ali Açıkel-Abdurrahman Sağırlı, **Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I**, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tokat 2005, s. 22.

4 Erdal Taşbaş, *XIX. Yüzyılda Tokat'ta Göçmen İskânı ve Göçmen Sevkinde Şehrin Önemi*, **Tokat Sempozyumu Bildiriler**, c. I, 01-03 Kasım 2012, Özyurt Matbaacılık, Tokat 2013, s. 267; Osmanlı tarihi boyunca ticari önemini koruyan Tokat yerli ipek ticareti ile bakırcılık alanlarında ihraca dayalı büyük bir ticari hacme sahipti. Gelişen bakırcılık sayesinde imal edilen mangal, kazan, mutfak malzemeleri ve çeşitli kap kaçak gibi eşyalar ihraç edilirdi. Pamuklu dokuma ve basma alanındaki üretimleriyle yurtdışına açılmış olan Tokat'ın dokuma ve basmaları Kırım, Rusya ve Avrupa pazarlarında alıcı bulmaktaydı. Yine Tokat'ta önemli bir ticari hacme sahip olan ve yurtdışına ihraçta öne çıkan sektörlerden biri de dericilikti. Tekstil ile bağlantılı olarak boyacılığın da geliştiği Tokat'ta bu iş için sokak ve avluların ayrıldığı görülmektedir. Yine birçok sanayi kuruluşu ve dökümhanenin bulunduğu XVI. yüzyıl Tokat'ında kumaş atölyeleri, kalhane hatırı sayılır sanayi kuruluşlarındandı. Tokat'ın bu ekonomik yönleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Mehmet Beşirli, **Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat**, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Tokat 2005, s. 149-164; Charles Texier, **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, c. 3, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 167; Halime Doğru, **XVII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1995, s. 154-162; Mehmet Ali Ünal, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz-Basra Körfezi Ticareti*, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, 13-17 Ekim 1986, Yay. Haz. Mehmet Sağlam vd., Eser Matbaası, Samsun 1988, s. 474; Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 349.

5 Alpaslan Demir, *XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Tokat Şehrinde Göçmenler,* **Tokat Sempozyumu Bildiriler**, c. I, 01-03 Kasım 2012, Özyurt Matbaacılık, Tokat 2013, s. 87.

6 Tokat'ın bu önemli konumu ve bunun tarih boyunca şehre etkisi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ersal Yavi, **Tokat (Komana)**, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1896, s. 13-21; Mehmet Ali Ünal, *a.g.m.*, s. 471; Beşirli, ***a.g.e.***, s. 148.

mik yanını güçlendirmektedir. İç Anadolu, İç Doğu Anadolu, Karadeniz ve Orta Karadeniz iklimleri arasında bir geçit özelliğine sahip olan Tokat, il yüzölçümünün yaklaşık % 15,4'üne tekabül eden verimli ovalara sahiptir.[7]

Eski dönemlerdeki adı *İris*[8] olan ve sayısız küçük kollardan beslenen Yeşilırmak'ın havzasında yer alan Tokat'ı, hem ticari yollar üzerindeki konumu hem coğrafi konumundan kaynaklanan iklimi hem de zengin verime sahip toprakları XIX. yüzyıldan itibaren önemli bir iskân şehri haline getirmiştir. Tokat, iskânların yoğun olarak yapıldığı XIX. yüzyılda Kafkasya'dan yola çıkarak Karadeniz üzerinden Samsun'a ulaşan ya da Doğu Anadolu'dan Osmanlı topraklarına giriş yapan göçmenlerin sevk edildiği önemli güzergâhlardan biriydi. Hem göçmen sevkinde önemli bir geçit olması hem de ticari hacmi, verimli ve sulak topraklara sahip olması gibi özellikleri göçmenler için de bölgeyi çekici kılmaktaydı.[9] Bu özellikleri nedeniyle Tokat, XIX. ve XX. yüzyıllarda göçmenlerin iskân edildiği şehirlerden biri olarak göze çarpmaktadır.

Tokat'a XIX. yüzyılda büyük çoğunluğu Kafkasya'dan gelenler olmak üzere on binlerce göçmenin iskânı yapılmıştı.[10*] Osmanlı topraklarına yapılan göçler XIX. yüzyılda bitmemiş, XX. yüzyılda da devam etmişti. Ancak XX. yüzyılda artık göçler kitlesel değildi. O nedenle Tokat'ta XX. yüzyılda yapılan iskânlar daha az sayıda olmuştur. Bununla birlikte bir önceki yüzyılda olduğu gibi XX. yüzyılda da Tokat'a gelen göçmenlerin büyük çoğunluğunu Kafkasya'dan gelenler oluşturmakla birlikte iskân edilenler arasında özellikle daha önce Suriye ve Doğu Anadolu'ya yerleştirilmiş olup, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle yurtlarını bir kez daha terk etmek zorunda kalmış olanlar da vardır.

Osmanlı klasik devirlerinde aşiretlerin ve oymakların sürgünle gönderildiği ya da mevcut aşiretlerin sürgün edildiği[11] illerden olan Tokat ekonomik ve coğrafi özellikleri nedeniyle de göçmen çeken bir yerleşim olmuştur. Hatta Tokat'ın bu özelliğinin yüzyıllardır devam etiğini söylenebilir. XV. yüzyıla ait tahrir defterlerinde yapılan incelemelerde yüzyıl ortalarında çevresindeki birçok vilayet ve kazadan, diğer bölgelerdeki vilayetlerden hatta Kırım'dan gelen göçmenlerin mevcut olduğu ve bunların şehir nüfusunun % 3,85'ini oluşturduğu tespit edilmiştir.[12]

Tokat, değişik zamanlarda iç karışıklıklar ve doğal felaketler nedeniyle de-

7 Güngör Yılmaz-Mehmet Ali Yavaş-Yasin Bedrettin Karan-Ahmet Kınay, *Tokat'ın Tarımsal Yapısı ve Potansiyeli,* **Tokat Sempozyumu**, c. II, 01-03 Kasım 2012, Özyurt Matbaacılık, Tokat 2013, s. 568.

8 Texier, ***a.g.e.***, s. 165.

9 Taşbaş, *XIX. Yüzyılda Tokat'ta Göçmen İskânı ve Göçmen Sevkinde* s. 270-271.

10 * 01.12.2012 tarihlerinde yapılan Tokat Sempozyumu'nda Tokat'ın göçmen sevkinde önemi ve göçmen iskânlarını konu alan bildiri tarafımızdan sunulmuştu. O nedenle hem şehrin konumuna dayalı önemi hem de eski göçmen iskânlarına değinmek mükerrer bir çalışma anlamına geleceği için bu hususlara dair ayrıntılı bilgi verilmemesi gerektiği kanısındayız.

11 Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 45.

12 Demir, *a.g.m.*, s. 89-94.

mografik iniş çıkışlar yaşasa da XVI. yüzyılda nüfusu 10.000'i aşan ender şehirlerden biriydi. Giderek artan Tokat nüfusu 1646 yılında 21.219'a ulaşmış[13] ve iki asırdan fazla bu şekilde kalmıştır. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında şehrin özellikle kırsal nüfusunda önemli artışlar yaşanmıştır. Bu artış şüphesiz ki 1860'larda yaşanan yoğun Kafkas göçleriyle ilgilidir. Bu süreçte Osmanlı topraklarına gelen yüz binlerce göçmenin iskân edildiği şehirlerden biri de Tokat idi. Şehir, bulunduğu konum itibariyle Kafkaslardan deniz yoluyla Samsun'a gelenlerin Anadolu içlerine sevk edildiği yol üzerinde bulunuyordu ve iskâna da elverişli özelliklere sahipti. İşte bu özellikleri nedeniyle yapılan iskânlar nüfus artışının bilimsel açıklamasını oluşturmaktadır.

Kırım Savaşı'ndan sonra yüz binlerce Kırım ve Kafkasya göçmeni Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve bunlar Balkanlardaki Osmanlı topraklarına iskân edilmişlerdi. Ancak daha çok 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın kaybedilmesiyle Doğu Anadolu'dan ve Balkanlardan kaçarak yurtlarını da terk eden göçmenler bu sefer Anadolu'da iskân edilmişlerdi. Bu süreçte yalnız Balkanlardan gelerek Anadolu'ya gönderilen göçmenlerin 10.000 kadarı da Tokat'a yerleştirilmişti. Yine Kırım Savaşı'ndan başlayıp 1879 sonlarına kadar devam eden göç sürecinde Osmanlı topraklarına sığınan beş yüz binden fazla Kafkasyalı göçmenin 33.000'i Tokat'a yerleştirilmişti. Ki sadece 93 Harbi sonrası Kafkasya ve Gürcistan'dan gelip Tokat Sancağı'nda iskân edilen göçmenlerin sayısı 20.000'i aşmaktaydı.[14]

XIX. yüzyıl boyunca devam iskân faaliyetleri neticesinde Tokat'a yerleştirilen göçmenlerin büyük kısmını Kafkasya coğrafyasından gelenler oluşturmaktaydı. Bunun nedeni yukarıda da açıklandığı gibi, Kafkasya'dan yola çıkan göçmenlerin ister denizden gelsinler ister karadan Anadolu'ya giriş yapsınlar, sevk yolları üzerindeki iskân bölgelerinden birinin de Tokat olmasıydı. XIX. yüzyılda on binlercesinin Tokat'ta iskân edildiği göçmenler *Çerkezler, Gürcüler, Dağıstanlılar, Tatarlar, Nogaylar, Kabartaylar, Karaçay-Balkarlar, Kumuklar, Çeçenler ve Balkanlar'dan gelen Türklerden* oluşuyordu.[15] Öte yandan XX. yüzyılda da göçmen iskânının yapılmaya devam edildiği Tokat'ta, göçmen iskânları XIX. yüzyıl kadar yoğun olmasa da göçmenlerin etnik yapısı, iskân bölgeleri, yaşanan sorunlar açısından paralel bir dağılım göstermektedir.

Zaman zaman iskânları yapılacak göçmenlerin milletleri, inançları ve tutumlarına dair incelemelerin de yapıldığı görülmektedir. Bunda gözetilen amaç, muhtemelen iskân yapılacak coğrafyadaki dini ve etnik yapıyla uyumun sağlanması ve iskânla birlikte ortaya çıkabilecek sorunlara karşı önlem alınmasıdır. Örneğin

13 Süraiya Faroqhi, O**smanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat**, Çev. Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006, s. 23; Cem Behar, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1996, s. 5-7; Beşirli, ***a.g.e.***, s. 296.

14 Taşbaş, *XIX. Yüzyılda Tokat'ta Göçmen İskânı ve Göçmen Sevkinde…,* s. 275-277.

15 Taşbaş, *XIX. Yüzyılda Tokat'ta Göçmen İskânı ve Göçmen Sevkinde …,* s. 282.

4. Ordu Müşirliği'nden gönderilen 28 Eylül 1901 tarihli şifreli yazıda daha önce gelen, iskân edilen, gelmekte olan göçmenlere dair yapılan tahkikatları içeren ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Yazıda daha önce Sivas Vilayeti'ne gelen Müslüman göçmenlerin bir kısmının Tokat Sancağı'nda iskân ettirilerek teşkil edilen köyleri ve kendilerine ait hane ve mekteplerinin yapıldığı ve bir kısmının da hala yapılmakta olduğu anlatılmaktadır. Bu göçmenlerin çoğunun Çeçen oldukları ve aralarında Kadiriye tarikatı mensupları bulunduğu bildirilmektedir. Yine daha önce Şam, Konya, Ankara gibi vilayetlere sevk edilerek oralarda iklimin su ve havasına alışamadıkları bahanesiyle Sivas Vilayeti'ne gelmiş olan göçmenlerin tamamının da Müslüman oldukları, islamî isimler taşıdıkları ve bunlar arasında herhangi bir Ermeni bulunmadığı da aktarılmaktadır. Bununla beraber verilen diğer bilgilere göre Erzurum vilayeti dahilinde Kötek kordonu denilen hattan şimdiye kadar vilayetin onayıyla geçirilmiş olan göçmenlerin miktarı 100 haneden ibarettir. Ancak şuan Kötek kapısında mevcut ve 40 hanede 150 nüfustan oluşan göçmen grubu ise Rusya'daki hayvan hastalığından dolayı karantina bekletilmekte olup karantina süresince masrafları belediye tarafından karşılanmaktadır. Bu göçmenlerin tamamı Müslüman ve Dağıstan'ın Korazni Vilayeti'nden gelmekte oldukları, içlerinde katiyen Ermeni bulunmadığı da ayrıca bildirilmektedir.[16]

İskânı yapılan göçmenlerin bazen de geldikleri yere geri dönme girişimlerinde bulundukları görülmektedir. Bunun nedenleri çok çeşitli olabilir ancak en temel neden aradıklarını bulamamaları veya onlara vaat edilenlerin yerine getirilememesidir. En başta iskânlarının tamamlanamaması başlı başına bir geri dönüş sebebi oluşturabilir. Bununla birlikte yerli halkla yaşanan çatışmalar, arazi darlığı, iklime alışamama ve bunun gibi çeşitli sebepler de geri dönüş girişimlerine yol açabilir. Tokat'ın Zile kazasında iskân edilmiş olan göçmenlerin geldikleri Rus coğrafyasına geri dönmek için girişimlerde bulundukları Sivas Vilayetinden Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'na bildirilmişti. Komisyon durumu hükümete bildirilmiş ve hükümet de 20 Ekim 1901'de Dahiliye Nezareti'ne verdiği talimatta, göçmenlerin gerekli ihtiyaçlarının karşılanarak, istirahatlarının sağlanması ve göç etmekten vazgeçirilmelerini istemiştir.[17]

Elbette bu sorunun önüne hiçbir zaman geçilememiştir. Tokat'ta 16 yıl sonra yine aynı sorunun yaşandığına dair yeni bir belge mevcuttur. Tokat, Niksar ve Erbaa'da göçmenlerin yerlerini terk ettiklerinin tespit edilmesi nedeniyle daha önce hükümetten yazılan yazıda bu hususta önlem alınması istenmişti. 6 Nisan 1917'de Sivas'tan verilen cevaba göre Tokat, Niksar ve Erbaa havalisinden bir hayli göçmenin Amasya'ya doğru gitmekte oldukları Amasya Mutasarrıflığı'ndan bildirilmişti. Göçmenlerin ve mültecilerin bulundukları yerlerden katiyen başka yere nakledilmemeleri, oraya buraya gönderilmelerine sebebiyet verenler kimler ise isimlerinin bildirilmesi de Tokat Mutasarrıflığı'ndan istenmişti. Bu

16 BOA, Y.PRK.ASK 175/30.

17 BOA, A.MKT.MHM 515/26.

hususta gerekli işlemlerin yapılarak göçmenlerin Tokat havalisinden kesinlikle çıkarılmayacakları da bildirilmişti.[18]

İskânları yapılsa bile göçmenlerin yaşamlarını idame ettiremeyecek kadar kötü durumda olmaları da sık sık Osmanlı arşiv vesikalarına yansıyan sorunlardandır. Bu sorunun göçmen yerleştirmek için boş araziler bulmanın neredeyse imkânsız hale geldiği XIX. yüzyıl sonlarından itibaren daha çok yaşandığı görülmektedir. 7 Kasım 1901 tarihli bir belgeye göre Tokat'a yerleşmiş olan Livane göçmenlerinden Fakihzade Ali Efendi, geçimini sağlamak için herhangi bir emlak ve gelire sahip olmadığından ailesiyle birlikte perişan halde bulundukları gerekçesiyle yardım talep etmişti. Tokat Sancağı meclis idaresinden gönderilen yazıda bu göçmene aylık 100 kuruş maaş tahsisinin uygun görüldüğü belirtilmişti. Durum Sivas Vilayeti'nden hükümete bildirilmiş ve uygun görülerek gerekli işlemlerin yapılması Maliye Nezareti'nden istenmişti.[19]

1903 yılında Tokat ve çevresinde iskân edilecek göçmen sayısında bir artış göze çarpmaktadır. Amasya ve Tokat sancaklarıyla Hafik ve Kangal kazalarına gelen ve buralarda yıllardır misafirhanelerde bekletilen göçmenlerin gittikçe kötüleşen durumları ile ilgili Sivas Vilayeti, Tokat Mutasarrıflığı, Maliye ve Dahiliye Nezaretleri ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu arasında 1903 yılı Haziran-Ağustos ayları arasında yoğun bir yazışma trafiği yaşanmıştı. Sivas valisi tarafından hükümete gönderilen telgrafta vilayet dahilinde henüz iskân edilmemiş olan 450 haneyi aşkın göçmenin evlerinin inşası ve gerekli iskân malzemelerinin tedariki ve biran önce iskânlarının yapılabilmesi için şimdilik istenen 600.000 kuruşun henüz verilmediği ve yıllardır yersiz yurtsuz kalan göçmenlerin bir süre daha misafir olarak kalmalarının artık imkansız olduğu ve bölgenin tarif kabul etmeyen şiddetli kışına kalmadan sorunun acilen çözülmesi istenmiştir. Göçmenlerin sefil durumda oldukları, günlük iaşelerinin bile karşılanamadığı, bu kış da açıkta kalırlarsa zaruri sebeplerden hukuksal/kamusal ihlaller yapacak hallere cüret etmeleri ihtimalinin yüksek olduğuna da dikkat çekilmişti. Durumun aciliyetinin ve ciddiyetinin farkına varan hükümet 25 Temmuz'da Maliye Nezareti'ne ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'na gereğinin acilen yapılması talimatını vermiştir. Uzun yazışmalar sonunda ancak Ağustos ayı ortasında söz konusu meblağın muhacirin idaresinin 1903/1904 senesi tahsisatı hesabına kaydedilmesi suretiyle hazine tarafından temin edilmesi kararlaştırılmıştı.[20]

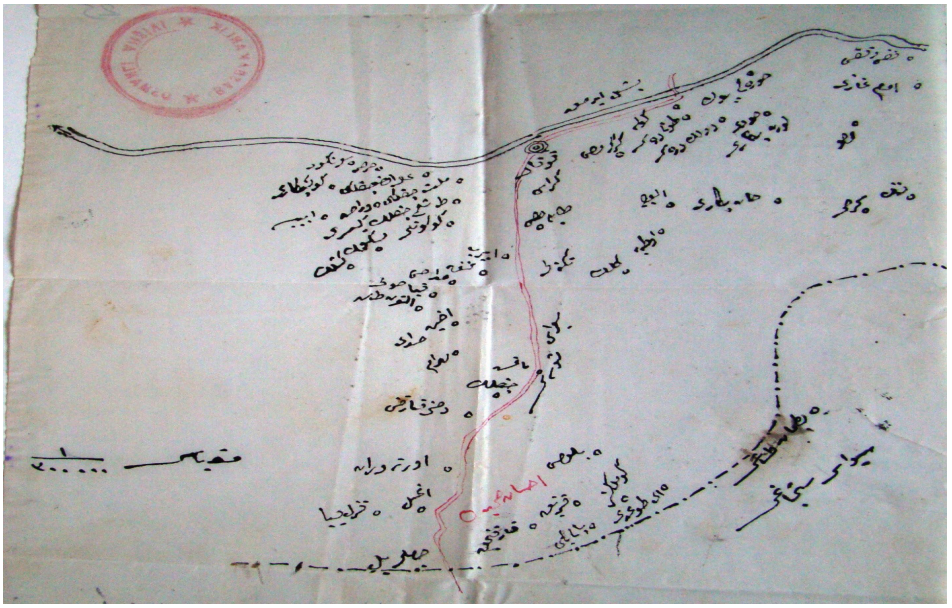
Gelen göçmenlerin boş arazi bulunan bölgelere sevk edilerek oralarda yeni yerleşimler kurmak suretiyle iskânlarının yapılması yeni köylerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir de bu köylere isim verme konusu vardı ki bu köylerin isimleri, ya hanedana mensup kişilerin ya göçmenlerin geldikleri veya yerleştirildikleri yerlerin isimlerine dayanmaktaydı. Bu isimlendirme genellikle padişa-

18 BOA, DH.ŞFR 550/91.

19 BOA, DH.MKT 2553/29.

20 BOA, A.MKT.MHM 523/1.

hın adına izafeten yapılırdı ve bu nedenle birçok bölgede köylere Mahmudiye, Hamidiye, Reşadiye ve Aziziye gibi isimlerin verildiği görülmektedir. Diğer bir isimlendirme şekli ise göçmenlerin rahat yaşamaları dileğini yansıtacak şekilde *Refahiye*, *Kemaliye* gibi isimler de verilmekteydi.[21]

Tokat sancağının Çiftlik nahiyesi dahilinde iskân edilen Kafkasya muhacirlerinin teşkil eyledikleri karyenin İhsaniye namla tevsimi.

1904 yılında iskânları tamamlanan Kafkasyalı göçmenlerin meydana getirdikleri bir köye isim verilmesi gündeme gelmişti. Sivas Vilayeti ve hükümet arasında Nisan-Mayıs 1904 tarihlerinde yapılan bir dizi yazışmaya göre, Tokat'ın Çiftlik nahiyesine bağlı Çamlıbel mevkiinde iskân edilmiş olan 21 hane Kafkasya göçmeninin evlerinin yapımı tamamlanmıştı. Buradaki göçmen iskân işlemlerinin tamamlanmasıyla meydana gelen köye *İhsaniye* isminin verilmesi için padişahın izninin alınması hususu Tokat Mutasarrıflığı'ndan talep edilmişti. Konu vilayetten hükümete bildirilmiş ve Tokat Mutasarrıflığı'nın isteği doğrultusunda karar alınarak, yukarıda orijinal krokisi de verilen, mevcut yerleşimin ismi "İhsaniye" olmuştur.[22]

Göçmen iskânı yapılan bölgelerde belki de en çok yaşanan sorun, gelen göçmenler ile yerli ahali arasında yaşanan anlaşmazlıklardır. Osmanlı Devleti'nin göçmen iskân etmeye başladığı dönemlerden beri aralıksız devam eden bir so-

21 Cemal Arif Alagöz, "Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, 11-13 Eylül 1984, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 20; H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003, s. 175-176.

22 BOA, İ.DH 1422/5.

rundur bu. Göçmen iskânı yapılan şehirlerden olan Tokat'ta da böyle sorunların yaşanması elbette kaçınılmazdı. 4 Ağustos 1908 tarihli belgede yine bir arazi münakaşası söz konusudur. Tokat'ın Zile kazasına bağlı Sis isimli köylerine iskân edilen Çerkez göçmenler tarafından yerli ahalinin tasarrufları altında bulunan araziye müdahale şikâyeti vardır. Köylülerden İsmail ve Halil isimli kişilerin verdikleri dilekçede ürünlerine zarar verildiği mal ve eşyalarının çalındığı anlatılmakta ve yetkililerden önlem alınması istenmektedir.[23]

Aynı şekilde Tokat'ta göçmenlerle yerli ahali arasında anlaşmazlıkların başka bir mahalde de yaşandığı görülmektedir. İhsaniye'de yaşayan göçmenler ile Çiftlik köyü Hıristiyan ahalisi arasındaki arazi anlaşmazlığı vukua gelmiştir. Çiftlik ahalisinden Papaz Arsin isimli şahıs dilekçesinde; eskiden beri üzerinde ziraat yaptıkları tarlalarda Müslüman göçmenlerin silahlarıyla saldırıp 8 kişiyi yaraladıkları ve hayatlarının tehlikede olduğu, bunun için de korunmaya muhtaç olduklarını beyan etmektedir. Sivas valiliğinden bildirildiğine göre de göçmenlerin saldırılarında kullandıkları söz konusu silahların da kama ve sopa gibi şeyler olduğu, olayla ilgili olarak şimdilik 1 Hıristiyan ve 2 Çerkez'in tutuklandığı bildirilmişti. Ancak Sivas valiliği tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5 Mart 1910 tarihli telgrafta yapılan tahkikatta olayın şikayet edildiği gibi olmadığı anlatılmaktadır. Telgrafa göre İhsaniye isimli göçmen köyü arazisi dahilindeki tarlaların 2 sene önce Çiftlik köyü ahalisinden Papaz Arsin Efendi'ye satacakları sırada Tokat Meclis İdaresince 9.000 kuruş bedel ile arazinin göçmenlere bırakılması kararlaştırılmıştı. Ancak bu durumu kabullenmeyen Papaz efendinin araziyi ektirmek üzere adamlarını İhsaniye'ye göndermesi üzerine meydana gelmişti. Yaşanan çatışmada Çiftliklilerden 10 göçmenlerden 8 kişinin hafif derecede yaralanmıştı. Olayla ilgili Papaz Efendi tutuklanmış ve merkez livaya celbi Tokat Mutasarrıflığı'ndan talep edilmişti.[24]

Göçmenlerin iskânları yapılana kadar misafir olarak tutuldukları yerlerde iaşeleri ve barınmaları devlet ve halkın katkılarıyla sağlanmaktaydı. Misafirlikte bulunan göçmenlerin önemli ihtiyaçlarından biri de kış aylarında barındıkları yerlerde soğuktan korunmaları meselesiydi. Sivas valisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen 9 Şubat 1911 tarihli telgrafa göre Tokat'ta yeni gelen göçmenlerden 30 hane halkının medrese hücrelerinde geceledikleri aktarılmaktadır. Bu göçmenlerin soğuktan korunmaları için bunlara yakacak bedeli olarak 1200 kuruş harcama yapılmasına izin verilmesinin Tokat Mutasarrıflığı'ndan talep edildiği bildirilmektedir. Söz konusu göçmenlerin iskânları tamamlanana kadar bu konuda gerekli masrafın yapılmasına hükümet tarafından onay verilmiştir.[25]

Tokat'a sevk edilen göçmenlerin iskânlarının tamamlanması için imkânlar ölçüsünde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Örneğin göçmenler için hane-

23 BOA, ŞD.MLK 1817/9.

24 BOA, DH.MUİ 71/28.

25 BOA, DH.MTV 52-1/27.

lerin yapılması ancak diğer olanaklarla birlikte iklim şartları elverdiğinde peyderpey yapılabilmekteydi. 13 Mayıs 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından kaleme alınan yazıda bütçeden Tokat'taki göçmen tahsisatına ayrılan meblağın gönderilerek derhal göçmenlerin iskânına başlanılması lüzumunun Tokat Mutasarrıflığı'na yazıldığı bildirilmişti. Ayrıca inşaat mevsimi olması hasebiyle de evlerin bir an önce tamamlanıp kış mevsiminden önce göçmenlerin iskân işlemleri için gereken önlemlerin alınması da Sivas vilayetine yazılmıştı.[26]

Göçmenler bir bölgeye gönderilmeden önce, hatta daha Osmanlı topraklarına doğru yola çıktıkları haber alındığında, iskân için gönderilecek bölgenin yöneticilerine önceden gerekli malumat ve talimatlar verilir, onlar da derhal ihtiyaçları tespit edip gerekli yerlerden taleplerini yaparlardı. Örneğin, Sivas Vilayeti'nden 20 Nisan 1915'te Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta Ünye ve Çarşamba taraflarından Tokat ve Amasya'ya peyderpey Batum ve civarından göç edenlerin gönderildiği bildirilmiştir. Bu göçmenlerin gelişleriyle ilgili vilayete herhangi bir tebligat da yapılmamıştı. Bu nedenle göçmenlerin iskân işlemleri ve iaşelerinin temin edilmesi için gerekli tahsisatın verilmesi talep edilmektedir.[27]

Benzer şekilde göçmen ihtiyaçları için gerekli meblağın gönderildiğine dair diğer bir örnek ise Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti tarafından 2 Kasım 1916'da Tokat Mutasarrıflığı'na gönderilen şifreli telgrafta dile getirilmektedir. Telgrafta gelmekte olan göçmenlerin sevk işlemleri, iaşe ve iskânları için kendilerine 10.000 lira gönderildiği bildirilmektedir. Göçmenlerin bütün ihtiyaçlarının ve iaşe meselelerinin tedarikini yerinde denetlemek üzere yarın hareket edecek olan nazırın da Tokat'a geleceğinden göçmenlerin iskânlarına dair bütün işlemlerin ve gerekli hazırlıkların yapılması istenmiştir.[28]

Yine aynı dönemde (26 Kasım 1916) Dahiliye Nezareti'nden Sivas Vilayeti'ne gönderilen telgraf şu şekildedir: "*bugün banka vasıtasıyla maliyeden vilayetinize 47.000 lira gönderildi. Bu paradan 12.000 lirası Tokat'a, 12.000 lirası Amasya'ya, 12.000 lirası Karahisar-ı Şarki'ye, 13.000 lirası da merkeze aittir*." Yukarıdaki yerlere ait paraların acilen buralara gönderilerek göçmen iskân işlemlerine harcanmaları gerektiği bildirilmektedir. Ayrıca 14 ve 20 Kasım günlerinde Sivas Vilayeti'ne 60.000 lira gönderildiği hatırlatılarak göçmenlerin ihtiyacı için daha ne kadar para gerektiğinin izahatlı olarak bildirilmesi de istenmektedir.[29]

1916 yılında Tokat'a iskân için sevk edilen göçmenlerin bir kısmının daha önce Suriye'de iskân edilmiş olanlardan oluştuğu görülmektedir. Suriye XIX. yüzyılda iskânların yoğun olarak yapıldığı önemli iskân coğrafyalarından biriydi.

26 BOA, DH.İD 85/15.

27 BOA, DH.ŞFR 468/33.

28 BOA, DH.ŞFR 69/175.

29 BOA, DH.ŞFR 70/151.

Suriye bölgesine 1857-1866 yılları arasında göç eden Çerkezlerin 25.000'i[30] gönderilirken, 93 Harbi'nin bitiminden itibaren birkaç yıl içinde gelen yüz binlerce göçmenin bir kısmı da Suriye taraflarına gönderilmişlerdi. Sadece 1894 yılında iskân için Suriye'ye gidenlerin sayısı 10.859'du.[31] Suriye'ye yapılan iskânların XX. yüzyılda da devam ettiği görülmektedir. Örneğin 14 Eylül-13 Aralık 1901 tarihlerinde İstanbul'a gelenler arasından Suriye'ye sevk edilenlerin 1.187[32] 14 Mart-13 Nisan 1906 tarihlerini kapsayan bir ay içinde 293[33] olduğu Muhacirin-i İslamiye Komisyonu tarafından tutulan cetvellerde görülmektedir.

İskan edilecek göçmenlerin sevk güzergahındaki Tokat'a yerleştirilmek istenen bazı göçmenlerin bunu kabullenmedikleri de oluyordu. Örneğin 1901 yılı başlarında Sivas'a gelen 63 Çeçen göçmeni Amasya, Tokat ve Sivas'ta iskân edilmek istememişlerdi. Suriye'de bulunan akrabalarının yanına gönderilmelerini, aksi takdirde iskânı kabul etmeyeceklerini beyan etmişlerdi. İstekleri karşılanan bu Çeçenlerin Kayseri'ye kadar araba ve tayinat bedelleri verilerek gönderilmişlerdir.[34] Yine 1900 Nisanında izinsiz olarak Rus gemileriyle İstanbul'a gelen Kabartaylı ve Çerkezlerden oluşan 3 hane göçmen grubu ısrarla Suriye taraflarında iskânlarını istemişler ve oraya gönderilmişlerdir.[35]

Daha önce iskân için Suriye'ye giden göçmenler, I. Dünya Savaşı'nda alınan yenilgiler yüzünden buradan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Daha güvenli olan Anadolu içlerine sevk edilenlerin bir kısmı da Tokat'a gönderilmişti. 9 Temmuz 1916 tarihinde Dahiliye nezaretinden Başkumandanlığa gönderilen yazıda 4. Ordu kumandanlığının emriyle Sivas, Amasya ve Tokat'ta iskân edilmek üzere Suriye vilayetinden gönderilen 28 göçmenin Kayseri'ye ulaşmalarına kadar yetmesi beklenen ve sevk masrafları için gönderilen 4.200 kuruşun yetmediği Kayseri Mutasarrıflığı'ndan bildirilmişti. Yine bu göçmenlere refakat edecek olan görevlilerin masrafları için de bir miktar para gerektiği bildirilmekteydi. Göçmenlerin iskân yerlerine ulaşabilmeleri için gerekli olan paranın hesaplanarak Harbiye Nezareti tahsisatından gerekli havalenin yapılması karalaştırılmıştı.[36] 20 Temmuz 1916'da Dahiliye Nezareti'nden Kayseri Mutasarrıflığına çekilen telgrafta Suriye'den Sivas, Amasya ve Tokat'a iskân için gönderilen şahıslarla bunlara refakat için görevlendirilen polislerin sefer masraflarının Harbiye Nezareti'nden ödeneceği bildirilmiş ve ne kadar paraya ihtiyaç olduğunun bildirilmesi istenmiştir.[37]

30 Arsen Avagyan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkezler**, Çev. Ludmilla Denisenko, Belge Yayınları, İstanbul 2004, s. 66.

31 BOA, Y.A.HUS, 277/136.

32 BOA, Y.MTV, 225/100.

33 BOA, Y.MTV, 296/33.

34 BOA, Y.MTV, 212/99.

35 BOA, Y.MTV, 213/201.

36 BOA, DH.EUM.MH 133/24.

37 BOA, DH.ŞFR 66/45.

Sonuç

Osmanlı topraklarına sığınan göçmenlerin gerek sevk güzergâhı üzerinde bulunması, gerek ticari bir kavşak ve tarımsal potansiyeli yüksek bir şehir olması dolayısıyla göçmen iskânı için gözde şehirlerden biriydi Tokat. XIX. yüzyıl boyunca iskân faaliyetleri devam eden şehirde XX. yüzyılda da göçmen iskânları devam etmişti. Elbette yapılan çalışmada bölgede yerleşen bütün göçmenlerin tespitinin yapılması imkânsızdır ancak Osmanlı vesikalarına yansıyanlar üzerinden Tokat'ta göçmen iskânlarına dair genel bir çerçeve çıkarılabilmektedir. Bu dönemde Tokat'a yerleştirilen göçmenler Kafkasya, Suriye, Doğu Anadolu, Batum ve civarlarından gelen Çerkez, Gürcü, Dağıstanlı, Çeçen ve Türkler'den meydana geliyordu. İskânları yapılan göçmenler Tokat merkez, çevresindeki köyler veya nahiyeler ile Niksar, Erbaa ve Zile gibi merkezler ve buralara bağlı köyler veya boş arazilere yerleştirilmişlerdi. Bu bölgelerde göçmenlerin iskânları sırasında birçok sorun yaşandığı gibi çeşitli idari değişlikliler de olmuştur. XX. yüzyılda hala yeni göçmen köylerinin kurulması, Tokat'a yapılan göçlerin devam ettiğine ve mevcut yerleşim yerlerinde boş yer kalmadığına delildir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Sadâret Mektubî Kalem-i Mühime Evrakı (A.MKT.MHM) 515/26; 523/1.

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhâsebe Kalemi (DH.EUM.MH) 133/24.

Dahiliye İdare (DH.İD) 85/15.

Dahiliye Mektubî Kalemi (DH.MKT) 2553/29.

Dahiliye Mütenevvia Evrakı (DH.MTV) 52-1/27.

Dahiliye Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ) 71/28.

Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR) 66/45; 69/175; 70/151; 468/33; 550/91.

İradeler Dahiliye (İ.DH) 1422/5.

Şûra-yı Devlet Mülkiye Evrakı (ŞD.MLK) 1817/9.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS) 277/136.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV) 212/99; 213/201; 225/100; 296/33.

Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK) 175/30.

Araştırma Eserler

Açıkel, Ali; *Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)*, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2003, Cilt: 27, No:2.

Açıkel, Ali- Sağırlı, Abdurrahman; **Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I**, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Tokat 2005.

Ağanoğlu, H. Yıldırım; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç**, Kum Saati Yay., İstanbul 2003.

Alagöz, Cemal Arif; "Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler", **Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri**, 11-13 Eylül 1984, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.

Avagyan, Arsen; **Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkezler**, Çev. Ludmilla Denisenko, Belge Yay., İstanbul 2004.

Behar, Cem; **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1996.

Beşirli, Mehmet; **Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat**, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Tokat 2005.

Çadırcı, Musa; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1997.

Demir, Alpaslan; *XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Tokat Şehrinde Göçmenler,* **Tokat Sempozyumu Bildiriler**, c. I, 01-03 Kasım 2012, Özyurt Matbaacılık, Tokat 2013.

Doğru, Halime; **XVII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1995.

Faroqhi, Süraiya; O**smanlı Şehirleri ve Kırsal Hayat**, Çev. Emine Sonnur Özcan, Doğu Batı Yay., Ankara 2006.

Gökbilgin, M. Tayyib; *Tokat*, İslam Ansiklopedisi, c. 12/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

Halaçoğlu, Yusuf; **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006.

Taşbaş, Erdal; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet Görevlilerinin Sürgün Edilmesi: 19. Yüzyıl Kıbrıs Örneği*, **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi**, c. II, Sayı: 1.

Taşbaş, Erdal; *XIX. Yüzyılda Tokat'ta Göçmen İskânı ve Göçmen Sevkinde Şehrin Önemi*, **Tokat Sempozyumu Bildiriler**, c. I, 01-03 Kasım 2012, Özyurt Matbaacılık, Tokat 2013.

Texier, Charles; **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, c. 3, Çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Vakfı Yay., Ankara 2002.

Ünal, Mehmet Ali; *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz-Basra Körfezi Ticareti*, **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, 13-17 Ekim 1986, Yay. Haz. Mehmet Sağlam vd., Eser Matbaası, Samsun 1988.

Yavi, Ersal; **Tokat (Komana)**, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1896.

Yılmaz, Güngör;-Yavaş, Mehmet Ali;-Karan, Yasin Bedrettin;-Kınay, Ahmet; *Tokat'ın Tarımsal Yapısı ve Potansiyeli,* **Tokat Sempozyumu**, c. II, 01-03 Kasım 2012, Özyurt Matbaacılık, Tokat 2013.

Cumhuriyet Dönemi Erbaa'da Halk Eğitimi Denemesi: 4-K Teşkilatı

Betül TEKİNSOY*

Özet

4-K Teşkilatı, köy ve kasabalarda 8 ile 18 yaş arası kız ve erkek çocuklarını gruplar halinde teşkilatlandırarak, onlara ziraat ve ev kadınlığı ile ilgili farklı konuları öğreterek, geleceğin iyi çiftçilerini, iyi ev kadınlarını, iyi vatandaşlarını yetiştirmek gayesiyle yapılan okul dışındaki eğitim ve öğretim sistemine denir. Bu sistemde ele alınan projeler kişisel ve toplumsal olmak üzere ikiye ayrılır. Kişisel projeler; tavukçuluk, arıcılık, sebzecilik, gıda ve beslenme, buzağı yetiştiriciliği, giyim gibi konuları esas almıştır. Toplumsal projeler kapsamında ise köy ağaçlandırması, köy temizliği gibi konulara yer verilmiştir. Projeler mahalli hususiyetlere göre veli ve üyeler tarafından seçilmiştir. Tokat İli Erbaa İlçesi'nde 1961 yılı zirai yayın programına konulan 4-K teşkilatı, 21 Şubat 1961 tarihinde içeye bağlı Karayaka Köyü'nde kurulmuştur. Projenin hayata geçirildiği süreden itibaren 8–18 yaş arasındaki kız ve erkek çiftçi çocuklarının okul dışı eğitimi ve her sahadaki faaliyetlerini sağlayan bu teşkilata karşı çocuklar ve velileri yakın ilgi göstermiştir. 98 üyesi bulunan 4-K'da; arıcılık, tavukçuluk, sebzecilik, giyim, dikiş, evin ıslahı konularında çalışmalar yapılmıştır. Araştırmamız, halk eğitimi gerçeğini ortaya koymakla birlikte, ekonomik sıkıntılar sonrasında bölgedeki iktisadi iyileşmeye ve üretime, halkın hangi ölçüde katkı sağlayabileceğini bilimsel açıdan gözler önüne sermeyi hedeflemektedir.

Çalışmamıza; arşiv kayıtları, dönemin süreli yayınları, telif ve tetkik eserler kaynak teşkil edecektir.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Erbaa, 4-K Teşkilatı, Halk Eğitimi*.

Giriş

Halk eğitimi; halkın fert, topluluk ve millet olarak, ayrım gözetmeksizin hepsine hitap ettiği, bir eğitim hadisesidir. Bu sahadaki tüm eğitim faaliyetlerini içine alabilecek en geniş ifade olarak belirtilmektedir[1]. Cumhuriyetin ilk yıllarında daha etkin hale getirildiği kanaatini taşıdığımız halk eğitiminin özel amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Vatandaşları okur-yazar hale getirmek ve temel bilgiler kazandırmak.

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi, betultekinsoy@gmail.com

1 Haydar DURUKAN, **Cumhuriyet Döneminde Halk Eğitimi ve Yönetimi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1987, s. 82.

2. Vatandaşlara, Atatürk İnkılâplarını, Cumhuriyet idaresinin esaslarını ve hukuk düzenini anlatmak, Türk milletinin değerlerini benimsetmek, karşılıklı anlayış, sevgi saygı hoşgörü duygularını geliştirmek.
3. Vatandaşlara yurttaşlık görevlerini benimseterek, aile toplum hayatı ve sağlık kuralları hakkında alışkanlık kazandırmak.
4. Vatandaşlara planlı çalışma ve bilimsel düşünme alışkanlığı kazandırmak.
5. Vatandaşların ülkü, düşünce ve dil birliğini sağlamak[2].

Türk toplumunda halk eğitimi fikri ve ihtiyacı Cumhuriyetin ilanı ile birlikte dikkate alınmış olmakla birlikte, bu ihtiyacı karşılamak üzere daha öncesinde çok yönlü tedbirlerle meselenin çözümü için köklü adımlar atılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde geleneksel eğitim kurumlarının yeni gelişmelere uyum sağlama konusundaki başarısızlıkları, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren siyasî, iktisadî ve sosyal kalkınmanın bir aracı olarak batının eğitim sistemlerine yönelinmesine yol açmıştır. Bu yenileşme hareketinin temelinde yatan fikir ise; eğitimi ulemadan çok, devletin denetimi ve gözetimi altına taşıyabilecek yeni bir düzen yaratabilmekti[3]. Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyılın sonlarından itibaren başlatılan ve dikkate değer başlıca yaygın eğitim çalışmaları gönüllü derneklerin çalışmaları ile hayata geçirilmiştir[4]. 20. Yüzyılın başlarında ise, önemli çalışmalardan birisi olan İzmir Öğretmen Okulu Müdürü Ethem Nejat'ın *"Terbiye-i İbtidaiyye Islahatı"* adlı broşürü dönemin halk eğitim çalışmalarına ışık tutmuş olan broşürde, halk eğitiminin önemi vurgulanmıştır[5]. Bahsi geçen kanunların yanı sıra II. Meşrutiyet devrinde halk terbiyesiyle geniş bir programa göre çalışmalar yapan kurumlar göze çarpar. Bunlardan ilki olan İttihat ve Terakki Cemiyeti; siyasî bir kurum olmakla birlikte eğitim meselesini birinci planda düşünmüş ve geniş projeler tasarlamıştır. Meşrutiyeti takip eden yıllarda Türkiye'nin büyük şehirlerinde "İttihat ve Terakki Mektebi" adıyla birtakım ücretsiz okullar açmıştır. Ayrıca açılan kulüplerin vasıtasıyla halka mahsus gece dershaneleri açılmış, bu dershanelerde cemiyet mensupları tarafından halka ücretsiz dersler verilmiştir.

Bu devre ait milli bir kurum da Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'dir. Esaslar dahilinde teşkilatlandırılmış cemiyetin 1 Ağustos 1915 tarihiyle basılan nizamnamesinde halkçılık esasını içeren maddeler göze çarpmaktadır. Örneğin cemiyetin

2 Hasan ÇALIŞ, **Tarihi Gelişimi İçinde Halk Eğitimi**, İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, İzmir 1965, s. 20.

3 Yahya Kemal KAYA, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1981, s. 82-84.

4 Bu dernekler şunlardır: İslam Öğretim Derneği (1864), halkı okutmak sosyal yönden geliştirmek amacı ile aydınların kurduğu bir dernektir. Çırak Okulları (1865) Osmanlı Bilim Derneği (1869), Beşiktaş Bilim Derneği (1869) Gerçek anlamda bir yaygın eğitim kurumu olan bu okullar özellikle esnaf çocukları ile çevre halkına okuma-yazma, aritmetik, din bilgisi ve meslek bilgisi öğreten kurslar vermiştir. Bkz. (DURUKAN, **Cumhuriyet Döneminde Halk Eğitimi ve Yönetimi**, 105-107).

5 Osman KAFADAR, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yayınları, Ankara 1997, s. 292-293.

amacı; "faal ve müteşebbis unsurlar yetiştirmek için her türlü eğitim faaliyeti" olarak belirtilmiştir[6].

Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden aşamada dünya genelinde giderek önem kazanan halk eğitimi çalışmaları bu süreçte Türkiye özelinde de farklı bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türk İstiklâl mücadelesinin ardından kurulan yeni rejim halka dayandığı için "halk eğitimine" önem vermesi gerektiğinin bilincindeydi[7]. Çözülme sürecindeki bir devletten, modern değerlere uygun yeni bir milli devlet kurma sürecinde Mustafa Kemal Atatürk tarih sahnesine çıkmış ve halk desteğini de arkasına alarak hukuka dayalı bu köklü değişimleri gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün inkılapçı karakterinin, Türk modernleşme sürecine önemli bir katkısı vardır. Mustafa Kemal Atatürk gerçekleştirdiği Türk İnkılabının temel ilkesini halk egemenliğine dayandırır. İnkılapların amacı, Türkiye'de millî hâkimiyete dayalı bir yönetim, millî bağımsızlık, millî bir ekonomik yapı, karma eğitim, hukuk sistemi çağa uygun bir devlet anlayışı oturtmaktır. Vedat Nedim Tör bu hususa şu şekilde işaret etmiştir: *"Her inkılap yeni bir devlet tipi kurma ve yaratma savaşıdır… Cihanda müstemlekeciye müstemleke milletler tezadının tasfiyesi tarihini Türk İnkılabı açmıştır… O halde İnkılap Türkiye'sinin devleti, ne Fransız inkılabının doğurduğu bir burjuva devleti, ne de komünist inkılabının kurduğu bir proletarya devleti olabilir… Yeni Türk devleti, geri teknikli bir yarı müstemleke milletinin millet olarak hem iktisaden, hem de siyaseten kurtuluş davasının tarihte ilk mümessildir."*[8]

Türk toplumunun Batı toplumunu yakalayabilmesi için öngörülen kalkınmanın, toplumun bütün kesimlerini aynı oranda ve bir arada zenginleştiren bir kalkınma olması gerektiği, Türk İnkılabının temelinde yatan düşüncedir. Mustafa Kemal Atatürk bu düşünceyi özellikle halkçılık ilkesinde dillendirmiştir[9]. Türk İnkılabının temelinde, kişinin değil toplumun egemenliğinin hedef alındığı görülür. Bunun en önemli kanıtı, lider kadronun Milli Mücadele'yi kazandıktan sonra kendi iktidarından vazgeçip, bu gücü milletine teslim etmesidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim ve kültür politikalarına bakıldığında; ayağı yere basan güçlü bir millet yaratma amacına yöneldiği, bunu modernleşme sürecinin en önemli hedefi haline getirdiği söylenebilir. Diğer bir ifade ile eğitim Mustafa Kemal Atatürk'ün bakış açısıyla, bireyin toplumsallaştırılması amacına hizmet eden bir yoldur. Toplumsal değerler eğitim yoluyla bireye aktarılır. Bu nedenle eğitimin amacı; bireye, istenilen davranış biçimini kazandırmaktır. Her toplumsal yapının birinci işlevi de kendi kendini sürdürmek olduğuna göre; milletin bu işlevi gerçekleştirilebilmesinin yegâne yolu da eğitimdir[10].

6 İ. Hakkı BALTAOĞLU, **Halkın Evi**, Ulus Yayınevi, Ankara 1950, s. 21-22.

7 Şevket GEDİKLİOĞLU, "Halkevlerinde Köycülük ve Halk Eğitimi", **Halkevleri Dergisi**, Y.5, S. 62, s. 73.

8 Vedat Nedim TÖR, "Türk İktisadiyatının Erkan-ı Harbiye Dairesi: Ali İktisat Meclisi", **Kadro Dergisi**, C. 14, Y. 1933, s. 16.

9 Mustafa COŞTUROĞLU, **Toplumsal Çözülme (Toplumsal Pataloji)**, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000, s. 202.

10 Emre KONGAR, **Kültür Üzerine**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s. 72-73.

Halk eğitimin tarihsel gelişimi ile ilgili bilgi verdikten sonra, aşağıda Tarım Bakanlığı tarafından yurdun çoğu bölgesinde hayata geçirilen, önemli bir halk eğitim teşkilatı olan 4-K teşkilatının özellikleri ve Erbaa İlçesi özelinde faaliyetleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

4-K Teşkilatı

4-K Kulüpleri Tarım Bakanlığı Tarafından organize edilen okul dışında eğitim öğretim sisteminin uygulandığı parasız bir teşkilattır. Teşkilata üye olmanın ilk şartı ana-babanın rızasını almaktır. Bu teşkilatın programlarını uygulamasında en başta İçişleri, Milli Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım, Tarım ve ilgili diğer bakanlıklar ile müesseseler, gönüllü teşekküller, iş adamları ve vatandaşlar faydalı olmaktadırlar[11].

4-K'nın gayesi, 10-18 yaşları arasındaki kız ve erkek çocuklarına eğitim ve öğretim vermek suretiyle ziraat ve ev işlerinde yeni ve daha iyi metotların öğrenilmesine; aile gelirinin artmasına; cemiyet içinde önder duruma gelmeye; istikbale daha iyi hazırlanmış bir vatandaş olmaya; köy hayatının daha fazla sevilmesine yardım etmektir[12]. 4-K'ya üye olmak bütün kız ve erkek çocuklar için serbesttir. Kendisini yetiştirmek ve daha iyi bir vatandaş olmak isteyen erkek ve kız çocuklar bu teşkilata katılabilir[13].

4-K kulüp faaliyetlerinin sonucunda, köyü güzelleştirmek, herkesin daha çok sevip saydığı bir yer haline getirmek, üyelerin daha iyi hazırlanmış birer vatandaş olmalarını ve toplum içinde önder duruma gelmelerini temin etmek amacı güdülmüştür. Ayrıca bir topluluk karşısında konuşma, tanıma ve tanıtma, idare etme, bir işe başlama ve bitirme, kayıt tutma, rapor verme kabiliyetlerini kazandırmak, bugünün gençliğinin yarının daha iyi vatandaşları olabilmeleri için bilgi ve sorumluluk bakımından yetişmelerini sağlamak mümkün olacaktır[14].

4-K Teşkilatı içinde oluşturulan her grup için gerekli bazı hususlar vardır. Bunlar:

1. Her grup 10-18 yaş arasındaki en az beş üyeden oluşmalıdır. Her üye istediği projeyi seçebilir.
2. Mahalli lider olarak bir şahsın bu gruba liderlik etmesi gerekir.
3. Her grup kendi aralarında başkan, başkan vekili, sekreter ve eğlence lideri seçmelidir.
4. Grup lideri üyelerin isimlerini, adreslerini, yaşlarını ve aldıkları projenin isimlerini, idarecilerin isimlerini Kaza Ziraat Teknisyenine liste halinde göndermelidir.

11 Saadet M. Emin BOZOĞLU, **4-K Kulüpleri**, Tarım Bakanlığı 4-K Serisi Yayınları, Güven Matbaası Ankara 1963, s. 3

12 Refik KOKOL, Saadet BOZOĞLU, **Üye El Kitabı**, Ziraat Vekâleti 4-K Neşriyatı Serisi, Gürsoy Basımevi, Ankara 1960, s.7

13 KOKOL-BOZOĞLU, **Üye El Kitabı**, s. 6

14 BOZOĞLU, **4-K Kulüpleri**, s.3

5. Her grup ayda en az bir defa toplantıya çağrılır.
6. 4-K yıllık çalışma programının bitiminde, her grup faaliyet ve başarılarını bildiren bir raporu Kaza Ziraat Teknisyenine göndermelidir[15].

4-K Teşkilatında yer alan kulüplerin kurulacağı yerlerin belirlenmesi de oldukça önemlidir. Öncelikle kulüp kurulması düşünülen yerde psikolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel etütler yapılmalıdır. Bu etütler yapılırken dikkat edilmesi gereken bazı unsurlar da göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlar; köy halkı, köyde konuşulan lisan, örf ve adetler, kültür, din ve ahlak, köyün iskân durumu, köyün kuruluşu, köyün kurulduğu yerin foto grafik vaziyeti, ırk durumu ve geliş vaziyeti, göçler, köy arazisinin genel coğrafi durumu, köyün iktisadi faaliyetleri ve envanteri, ticari durumu, sigorta, kredi ve kooperatif durumu, köy sağlığı, köyün aydınlatılması köyde yer alan müesseseler, köye verilecek istikamettir[16].

4-K kulüplerine liderlik edecek kişilerin seçilmesi de önemli bir husustur. Bu kişiler tecrübeli, bilgili, bildiğini 4-K üyelerine en iyi şekilde öğretebilen, o muhitte yetişmiş, sevilen, sayılan, reşit ve okuma-yazma bilen bir kişi olmalıdır. Liderlerin bilgilerini arttırmak için Teknik ve Ziraat müdürlüklerindeki bu konudaki uzmanların yardımı ile 4-K liderleri için kurs ve geziler düzenlenmektedir. Liderler bu kurslarda öğrendiklerini köylerinde tatbik ederek önderlik yapmaktadırlar[17].

4-K kulübünde yer alan her üyenin en az bir proje alması ve kendisine verilen kayıt defterlerini eksiksiz tutması gerekir. Projeler, üyelerin bir proje devresinde başlamak ve bitirmek üzere ele aldıkları bir konudur. Projeler ferdi ve toplum projeleri olmak üzere iki kısımdır. Ferdi projeler; tavukçuluk, sebzecilik, giyim, gıda ve beslenme vs.dir. Toplum projeleri ise köy temizliği ve ağaçlandırılması, köy evlerinin badana edilmesi, kara ve sivrisineklerle mücadele gibi uygulamalardır.[18]

4-K üye ve liderlerinin yaptıkları iş, yetiştirdikleri hayvan ve ürünlerle beraber teşhir ve takdir edilmeleri için Ekim, Kasım ve Aralık aylarında "Başarı Günleri" yapılmaktadır. Başarı gününde başarı kazanan üyelerden, birinciye kırmızı, ikinciye beyaz, üçüncüye mavi kurdele verilmektedir. Başarı gösteren diğer üyelere yeşil kurdele verilmektedir. Beyaz ve kırmızı bayrağımızın rengi; yeşil ve beyaz 4-K'nın rengi; Mavi Birleşmiş Milletlerin rengidir. Dünyadaki köy gençlik teşekküllerinin hemen hemen hepsi başata Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 4-H kulüpleri olmak üzere aynı renkleri kabul etmişlerdir. 4-K eğitim ve öğretim programını devamı niteliğinde 4-K kampları 1959 yılından itibaren her sene yapılmaktadır. 4-K kamplarında üye ve liderler eğitim ve öğretimin yanında birbirleri ile tanışıp, dinlenme ve eğlenme fırsatı da bulmaktadırlar[19].

15 KOKOL, BOZOĞLU, **age**, s.8

16 BOZOĞLU, **4-K Kulüpleri**, s.6-12

17 BOZOĞLU, **4-K Kulüpleri**, s.12-13

18 Refik KOKOL, Saadet BOZOĞLU, **Üye El Kitabı**, Ziraat Vekâleti 4-K Neşriyatı Serisi, Gürsoy Basımevi, Ankara 1960, s.9

19 KOKOL, BOZOĞLU, **Üye El Kitabı**, s. 35-38

4-K'nın sembolü tabiatta nadiren görülen dört yapraklı tırfıldır (üç gül). 4-K kafa, kol, kalp ve kuvvet anlamına gelmektedir. Bu kelimelerin baş harfi olan "K" lar beyaz renkte olup tırfılın her bir yaprağı üzerine konur. 4-K'nın renkleri saflığı simgeleyen beyaz ve canlılık ve gençliği simgeleyen yeşildir. 4-K teşkilatının kendine ait bir de andı bulunmaktadır. Bu and ise şöyledir; *Kolumda kuvvet, kafamda bilgi, Canımda sağlık, kalbimde sevgi, Vatanımın milletimin yükselmesi için çalışır, Allah'a şükrederim*[20].

Erbaa'da 4-K Teşkilatı'nın Faaliyetleri

İlçenin ziraat teknisyenliği tarafından 1961 yılı zirai yayın programına konulan 4-K teşkilatı, 21.2.1961 tarihinde Karayaka Köyü'nde kurulmuştur. 8-18 yaş arasındaki kız ve erkek çiftçi çocuklarının okul dışı eğitimi ve her sahadaki faaliyetlerini sağlayan bu teşkilata karşı çocuklar ve velileri yakın ilgi göstermiştir. 98 üyesi bulunan 4-K'da arıcılık, tavukçuluk, sebzecilik, giyim, dikiş ve evin ıslahı konularında çalışmalar yapılmıştır[21].

4-K teşkilatını 1961'den itibaren zirai yayın programına koyan Ziraat Teknisyenliği, 1954 yılından itibaren turfanda sebzeciliğin gelişimi ve bahçıvanların erken mahsul yetiştirerek kazançlarını arttırmak amacıyla 1954 yılın mart ayından itibaren kurslar açmıştır. Kurslara katılanlara İzmir Büyükdere ve Amasya'dan temin edilen iyi cins sebze tohumları verilmiştir. Bu tohumlar Dökme Tepe'de iki şehirde Niksar'da Leiz Köyü'nde ve Erbaa'da Kale Köyü'nde bir çiftçiye teknik ziraat teşkilatı tarafından verilen dörder adet camlı sıcak yastık çerçeveleri içine ekilmiştir. Teşkilatın çalışmaları iyi neticeler vermiş ve yetiştirilen domates, patlıcan ve biber fideleri tarlalara dikilmiştir[22].

Erbaa Ziraat Teknisyenliği 1956 yılı Haziran ayı itibariyle Karayaka 'da altı gün sürecek olan arıcılık kursu açmıştır ve büyük ilgi görmüştür[23].

Erbaa Ziraat Teknisyenliği 1960 yılının Ağustos ayında konservecilik kursu açarak, 4-K teşkilatının oluşumunda önemli bir adım atmıştır. Bu kursun Eylül ayının beşinden yedisine kadar üç gün süreceği ve meraklı vatandaşların ziraat teknisyenliğine müracaat ederek kayıtlarını yaptırmaları gerektiği duyurusu yapılmıştır[24]. Bu arada 5 Eylül'de açılması düşünülen pratik konservecilik kursu 12 Eylül'e ertelenmiştir. Üç gün devam etmesi düşünülen bu kursu teknik ziraat müdürlüğü uzmanlarının idare etmesi ve kursta her türlü usullerinin pratik ve fenni olarak bizzat gösterilerek öğretilmesi planlanmıştır. Oldukça faydalı olacağı düşünülen bu kursa özellikle hanımların katılmalarının daha verimli olacağı duyurusu yapılmıştır[25].

20 KOKOL, BOZOĞLU, **Üye El Kitabı**, s.42-43

21 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 7, s. 688, 24.2.1961.

22 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 1, s. 224, 24.12.1957.

23 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 1, s. 224, 24.12.1957.

24 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 7, s. 637, 26.8.1960.

25 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 7, s. 639, 2.8.1960.

Ziraat teknisyenliği tarafından açılan ve iki gün devam eden kısa süreli ve pratik konservecilik kursu sona ermiştir. Kursa kasabanın hanım ve kızları heves ve merakla katılmış ve kasabanın 18 kızı kursa devam etmiştir. Kurs pratik olarak devam etmiş, konservecilik bilgileri öğretilmiş ve 35 kavanoz çeşitli konserve yapılmıştır[26].

Halkı eğitmek için açılan kursları yanı sıra öğretici filmlerde gösterilmiştir. Teknik Ziraat ve Orman Teşkilatı tarafından 1960 yılını Kasım ayında önce Karayaka'da, daha sonra ise şehirde hal binasının kuzeyindeki meydanda ormancılık ve ziraata dair öğretici filmler gösterilmiş ve halk tarafından yoğun ilgi ile karşılanmıştır[27]. Aralık'tan itibaren çalışmalarına başlayan bu kursa 20 bayan kursiyer katılmış ve bayan öğretmen tarafından yürütülmüştür. Kursun alet ve malzemeleri ise Sanayi Bakanlığı tarafından gönderilmiştir[28].

İlçede halk eğitimi çalışmalarına başlangıç olması için kaymakamlık tarafından köy muhtarların ve öğretmenlerinin katılımı ile 28 Aralık 1960'da bir toplantı yapılmış ve köylerde halk eğitimi çalışmaları, imkânları ihtiyaç ve dilekler konularında sorulardan oluşan kâğıtlar dağıtılmıştır. Sorulara verilen cevaplar doğrultusunda ilçe halk eğitimi danışma ve işbirliği kurulu tarafından yıllık çalışma planı hazırlanmıştır[29].

Karayaka'da 4-K teşkilatında görevli olan liderler, Tarım Bakanlığı tarafından Tokat il merkezinde hafta içinde açılan eğitim kursuna teknisyenle birlikte katılmışlardır. Üç gün süren kursta projelere dair tanıtıcı bilgiler verilmiş ve aynı zamanda bakanlığa ait kurumlar, Kazova inekhanesi, fidanlık, Turhal şeker fabrikası çiftliği gezilerek, uygulamalı çalışmalar gösterilmiştir. Kursun bütün masrafları bakanlık tarafından karşılanmıştır. 4-K liderlerini yetiştirmek amacıyla Haziran ayında üç gün Amasya Gökhöyük Devlet Üretme Çiftliği'nde, Temmuz ayında ise Samsun Gelemen Devlet Üretme Çiftliği'nde üç gün uygulamalı bilgiler verilmiştir[30].

Karayaka'da 4-K çalışmalarının sonucunda 19 Kasım 1961'de başarı günü kutlanarak bayram havası yaşanmıştır. İl ve ilçeden gelenlerin huzurunda düzenlenen 4-K başarı günü büyük ilgi toplamış ve önder çiftçileri büyüklerinin yüzünü güldürerek takdir toplamıştır. Programın saat 10'da yapılması planlanmış bu yüzden 4-K grubu proje liderleri ve mensupları, üzerinde dört yapraklı yonca ve K işareti olan giysilerini giymişler ve misafirlerini karşılamışlardı. Törene davetli olan vali katılamamıştır. İl Teknik Ziraat Müdürü'nün aracı yolda arızalandığından tören 11.30 da başlamıştır. Okulun arkasına yapılan portatif sahnede İstiklal Marşı'nın okunması ile tören başlamıştır.4-K üyeleri de teşkilatın andını söylemişlerdir. Açılış konuşmasını yapan kaymakam Hayrettin Hekim, 4-K'nın amaç-

26 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 7, s. 643, 16.9.1960.

27 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 7, s. 660, 18.9.1960.

28 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 7, s. 666, 9.12.1960.

29 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 7, s. 673, 30.12.1960.

30 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 8, s. 704, 25.4.1961.

larına işaret ederek, iyi vatandaş, iyi aile yetiştirmek ve bunlara iyi bir yaşam sağlamak için okul dışı teşkilatlanmanın önemine değinmişlerdir. Açılıştan sonra 4-K grup sekreteri öncelikle yıllık çalışma planını okutmuştur. Daha sonra köye 4-K'nın 22 Şubat 1961'de kurulduğunu ve 101 üyesinin bulunduğunu belirterek aylık çalışmalardan ve bu çalışmalarının başarılı sonuçlarından bahsetmiştir. Ancak susuzluk yüzünden hayvan yemi ve sebzecilik çalışmalarının, otlakların yetersiz kaldığı, gelecek yıllarda yeni bitkilerin arttırılmasına çaba gösterileceği, ev ekonomisinde 300 elişinim yaptırıldığı, kuzuculuk, tavukçuluk, buzağıcılık ve arıcılık alanlarındaki çalışmalarda yüksek verim alındığı belirtilmiştir. Daha sonra 4-K sergileri davetlilere gezdirilerek derece alan eserler gösterilmiş ve 4-K'nın il liderleri gereken açıklamaları yapmıştır. Kümesteki tavuklar, kovandaki arılar ve besili kuzular ve buzağılar ve bunlar arasından dereceye girenler gösterilmiştir. Ayrıca sergilenen elişleri içinden dereceye girenler de davetlilere gösterilmiştir. Daha sonra programa ara verilerek öğle yemeği yenmiş, yemekten sonra diploma ve hediye dağıtımı yapılmıştır. Yakın zamanda ilçede açılacak olan Yapı Kredi Bankası müdürü Atıf Sümer tarafından derece alanlara verilmek üzere defter kalem gibi hediyeler ile 4-K kitaplığına konulmak üzere Fen ve Tabiat Ansiklopedisi adlı kitap takdim edilmiştir. Hediyeler arasında Öğretmen Derneği tarafından Mecmua, Türkiye Koruma Cemiyeti tarafından birer kitap, Ziraat Teşkilatı tarafından birer kitap, Ziraat Teşkilatı tarafından ikişer meyve fidanı, bağ ilaçları ve suni gübre, Sağlık Müdürlüğü tarafından küçük eczane levazımı yer almaktadır. Tavukçulukta Asım Başara, kuzuculukta Cansever Karagül, arıcılıkta Bekir Arıcı, buzağı yetiştirmede Naci Sıradur, hayvan yeminde Kemal Berber, elişlerinde Sevim Karagöl jüri tarafından birinci olarak seçilmişlerdir. Hediyeler ve diplomalar verildikten sonra marşlar ve şiirler okunmuş, milli oyunlar oynanmıştır. Özellikle 4-K üyesi bir gencin söylediği uzun hava halk türküsü ilgi çekmiştir. Tören saat 15'e doğru sona ermiş, köylüler tören yerine toplanarak çocuklarının başarılarını seyretmişlerdir[31].

Erbaa'nın Karayaka Köyü'nde 4-K teşkilatı tarafından köy halkına orman sevgisini aşılamak ve öğretmek amacıyla okulun yanındaki Ziraat Teşkilatı tarafından temin edilen orman fidanları ile 4-K koruluğu tesis edilmiştir. Belediye tarafından 4-K teşkilatı için ayrılan beş dekarlık alanın bir dekarı dikilmiş, üç dekarı ise bir sene içinde dikilmesi kararlaştırılmıştır. Belediye reisliği, koruluğu dikenli telle çevirmiştir[32].

Karayaka bucağında 1963 yılında halıcılık kursu açılmıştır ve bir öğretmen atanmıştır.45 gün devam etmesi düşünülen bu kursa 28 öğrenci devam etmiştir. [33]Kursun sonunda bir sergi düzenlenmiş ve dokunan halılar davetlilere ve halka gösterilmiştir. İlçeden gelen davetlilerin huzurunda saat 14'de serginin açılış kur-

31 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 8, s. 762, 21.11.1961.

32 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 9, s. 798, 30.3.1962.

33 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 10, s. 964, 15.10.1963.

delesi kaymakam Mehmet Güçlü tarafından kesilerek sergi alanı gezilmiştir. Bayan kursiyerlerin dokuduğu üç halı çok beğenilmiştir. Kurs öğretmeni Mukaddes Aydın tarafından verilen bilgiye göre 41 gün devam eden kursa ilk günlerde 28 bayan öğrenci katılmış, bunlardan 18'i ara vermeden çalışmış ve kursu başarı ile bitirmişlerdir. Bucak halkı kursun faydalarından ve kızlarının sanata ilgilerinden memnun olmuşlardır[34].

Karayaka Bucağı'ndaki 8 Aralık Pazar günü düzenlenen 4-K başarı gününde derece alanlara törenle diplomaları ve hediyeleri verilmiştir. Saat 14'de başlaması gereken toplantı ilden gelmesi beklenen misafirlerin gecikmesi üzerine saat 15.00'de başlamıştır. Kaymakam Mehmet Güçlü yaptığı açılış konuşmasında, 4-K'nın okul eğitimi dışında köylü vatandaşların ziraat ve hayvancılık bilgilerini artırmaya yönelik bir sistem olduğunu belirtmiştir. Okul koridoru köşesine kurulan sahnenin perdesi açılmış ve yeşil beyaz giyinen 4-K mensubu kız ve erkekler İstiklal Marşı'nı söylemişler daha sonra 4-K yeminini etmişlerdir. Ardından Erbaa Ziraat Teknisyeni teşkilatın çalışmaları hakkında bilgi vererek o yıl yapılan çalışmaların sadece biçki-dikiş, buzağıcılık ve tavukçuluk alanlarında olduğunu, yapılan işlerin jüri tarafından görülerek derece alanların tespit edildiğini ve bunlara bazı kurumlardan gelen hediyelerin dağıtılacağını belirtmiştir[35].

4-K teşkilatı Karayaka köyünün dışında merkeze bağlı İverönü Köyü'nde de kurulmuştur. İverönü Köyü'nde 27 Kasım Pazar günü yapılan törenle 4-K başarı günü kutlanmıştır. Köy muhtarının odasında düzenlenen sergi, ilden gelen Yüksek Ziraat Mühendisi Erdoğan İnce tarafından saat 13'de açılmıştır. Ev ekonomisti ve il 4-K lideri Güler Der köydeki4-K çalışmaları hakkında bilgi vermiş. Daha sonra da sergi gezilerek derece alanlara hediyeleri ve sertifikaları verilmiştir. Köyde 4-K'nın ilk kuruluş yılı olduğu ve projelerden ancak ev ekonomisi, biçki ve dikiş bölümlerinde çalışmalar yapıldığı ve 15 kız üyenin devam ettiği belirtilmiştir. Sergide yatak odası takımları, perdeler, masa örtüleri, elbise dolabı, çavdar sapından örülmüş çantalar, konserveler ve çeşitli kıyafetler yer almaktadır. Jüri tarafından yapılan puanlamada gönüllü 4-K lideri Nurten Besler birinci, Kadriye Özer ikinci, Didar Ersoy üçüncü seçilmiştir. Derece alanlara pasta takımı, şekerlik ve vazo gibi hediyeler verilmiştir[36].

Kaynaklarda tespit edebildiğimiz son 4-K teşkilatı 1971'de Evyaba Köyü'nde kurulmuştur[37].

Sonuç

Tarım Bakanlığı tarafından yurdun çoğu bölgesinde hayata geçirilen, okul dışında eğitim öğretim sisteminin uygulandığı parasız bir teşkilat olan 4-K teşki-

34 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 10, s. 967, 29.11.1963.

35 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 10, s. 971, 13.12.1963.

36 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 13, s. 1275, 20.11.1966.

37 **Yeni Erbaa Gazetesi**, yıl 18, s. 2507, 3.5.1971.

latı halkın eğitimi hususunda önemli bir yere sahip olmuştur. 4-K teşkilatı okul dışı eğitim öğretim vermenin yanı sıra, çocukları istikbale daha iyi hazırlanmış birer vatandaş olarak yetiştirmeyi ve Türkiye'nin daha kuvvetli ve zengin bir memleket haline gelmesine yardım etmeyi de amaç edinmiştir. 4-K teşkilatının programının uygulanmasında, İçişleri, Milli Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım, Tarım ve ilgili diğer Bakanlıklar ile müesseseler, gönüllü teşekküller, iş adamlarının ve vatandaşların da yer alması bu teşkilatın sadece okul dışı eğitim öğretim faaliyetlerini yürüten bir teşkilat olmadığını, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı, birlik ve beraberliği de sağlayan bir teşkilat olduğunu gözler önüne sermektedir. Tokat'ın Erbaa İlçesi'nde yapılan faaliyetler, açılan kurslar ve bu kurslardan alınan sonuçlar 4-K teşkilatının halk eğitimi hususunda amacına ulaştığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Kaynakça

BALTAOĞLU, İ. Hakkı, **Halkın Evi**, Ulus Yayınevi, Ankara 1950.

BOZOĞLU, Saadet M. Emin, **4-K Kulüpleri**, Tarım Bakanlığı 4-K Serisi Yayınları, Güven Matbaası, Ankara 1963.

COŞTUROĞLU, Mustafa, **Toplumsal Çözülme (Toplumsal Pataloji)**, Gündoğan Yayınları, Ankara 2000.

ÇALIŞ, Hasan, **Tarihi Gelişimi İçinde Halk Eğitimi**, İzmir Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, İzmir 1965.

DURUKAN, Haydar, **Cumhuriyet Döneminde Halk Eğitimi ve Yönetimi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1987. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

GEDİKLİOĞLU, Şevket, "Halkevlerinde Köycülük ve Halk Eğitimi", **Halkevleri Dergisi**, Y.5, S. 62.

KAFADAR, Osman, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

KAYA, Yahya Kemal, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1981.

KOKOL, Refik- BOZOĞLU, Saadet, **Üye El Kitabı**, Ziraat Vekâleti 4-K Neşriyatı Serisi, Gürsoy Basımevi, Ankara 1960.

KONGAR, Emre, **Kültür Üzerine**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.

TÖR, Vedat Nedim, "Türk İktisadiyatının Erkan-ı Harbiye Dairesi: Ali İktisat Meclisi", **Kadro Dergisi**, C. 14, Y. 1933.

Yeni Erbaa Gazetesi, yıl 1-18, 24.2.1961.-3.5.1971.

Milli Mücadele Döneminde Erbaa'da Rum Çetelerinin Faaliyetleri

Melike TEPECİK*

Özet

Erbaa kazası, I. Dünya Savaşı Sonrası ve Milli Mücadele esnasında düşman işgali görmemiş olmasına rağmen, en az işgal altında kalan beldeler kadar sıkıntıya maruz kalmıştır. Bu durumun sebebi, bölgede faaliyet gösteren Rum ve Ermeni çeteleridir.

Sözkonusu dönemde 27.000 nüfusa sahip olan Erbaa'da 3.000 civarında Rum ve Ermeni azınlık yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu azınlıklardan bir kısmı, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde ülkenin başka bölgelerinde de görüldüğü üzere ülke bütünlüğü ve milli varlığa zararlı faaliyetler içerisine girmişlerdir. Erbaa'da esnaflık yapan saatçi Yuvaniko, kalaycı Yasef ve daha birçok Rum, Pontus hayaline kapılmış Pontus'çu Rum çeteleri kurmuşlardır. Rum çetelerinin bu faaliyetleri bölgedeki Ermeni azınlık tarafından da desteklenmiş, zaman zaman ortak hareket etmişlerdir. Diğer ayrılıkçı Pontus cemiyetlerinden ve Samsun Rum Metropolit-hanesinden de yardım alan Erbaa'daki Rum çeteleri, Erbaa'da yaptıkları eşkıyalık, gasp ve adam öldürme faaliyetleriyle Erbaa'yı kana bulamış, Müslüman halka büyük sıkıntı vermişlerdir. Temin ettikleri silah ve mühimmat ile bölgede terör estiren bu çetelere karşı Erbaa halkında büyük tepki oluşmuş ve bu faaliyetlere karşı mücadele edilmiştir.

Erbaa'daki Rum çetelerinin faaliyetlerine, Mustafa Kemal Paşa'nın, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktıktan sonra Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporlarda da işaret edilmiştir. Bu raporlara göre, Niksar ve Erbaa yörelerinde kuvvetli 5 Rum çetesinin bulunduğunu, ancak bu çetelerin henüz ciddi bir faaliyete girişmedikleri belirtilmiştir.

Bu çalışmada, Milli Mücadele döneminde Erbaa'da faaliyet gösteren Rum ve Ermeni çeteleri, bu çetelerde yer alan Erbaalı Rum ve Ermeniler ve Erbaalıların bu zararlı faaliyetler karşısında verdikleri mücadele incelenecektir. Bu amaçla konuyla ilgili arşiv belgeleri, yazılı ve görsel basın, Erbaa Belediye Kütüphanesi'nde bulunan belge ve fotoğraf arşivi taranacak, dönemin Erbaa idarî birimlerinin çete faaliyetleri ile ilgili görüş ve önerilerini içeren resmî evraktan istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Erbaa'da Ermeniler, Pontus'çu faaliyetler, Pontus'çu Rumlar, milli mücadele, çeteler.*

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih/Türk Dili ve Edebiyatı Lisans Öğrencisi. Meliketepecik60@hotmail.com

Giriş

Pontus: Eski Yunanlıların Karadeniz'e verdikleri isimdi. Yani etnik bir isimden ziyade coğrafi bir tabirdir. M.Ö.280'de kurulmuş M.S. 20 yılında Romalılar tarafından yıkılan ve yunanlılıkla alakası olmayan Pont krallığından sonra Pontus ülkesini diriltmek için ilk girişim 1900 yıl sonra Merzifon'da yapıldı. 1884'de Amerikan misyonerleri tarafından planlı olarak Merzifon'da bir kolej kuruldu. İşte Pontus'un temelleri burada atıldı. Merzifon Karadeniz'in içe açılan kapısıydı. Pontusçu faaliyetlerin fikri ve fiili en önemli merkezi oldu. Pontusçu Rumların fiili silahlı hareketi 1. Dünya savaşı ile başladı. Seferberlik emrine uymayan ve birliklerinden kaçan Rumların birer çete kurarak dağa çıkmaları ilk kıvılcımları oldu. Yüzyıllardır aynı topraklarda, aynı bayrak altında beraber yaşadığımız yerli Rumlar 1. Dünya savaşı ile birlikte ülkenin içinde bulunduğu kaosu fırsat bilerek bir Rum devleti kurma hayaliyle ayaklanmaya başladılar. Birinci cihan harbinin daha birinci yılında asker kaçağı olarak çapulculukla işe başlayan Rumlar, daha sonraları işi iyice azıtarak politik bir nitelik kazanmaya başladılar. Köy basmak köy yakmak, köylüleri kesmek gibi yerli halka türlü türlü işkenceler yaparak çoğalan Rum çeteleri silah ve cephane ile kuvvet buldular. Güçlendikce Karadeniz Rum Cumhuriyeti-Pontus hükümeti gibi siyasi isteklerinden söz ederek iç yüzlerini açığa vurmaya başladılar. 1916 yılında başlayan bu isyanlar uzun boylu devam etti. Ankara'da Milli Hükûmet kurulduktan sonra bile hükûmeti uğraştıran bir mesele oldu.

1- Erbaa'daki Rumlar ve I. Dünya Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri

Rumların bu durmak bilmeyen zulümlerinden en çok yarayı alan şehirlerden biride Tokat'tır. Tokat'ın bu hallerden en çok sızlanan bölgesi Erbaa, Niksar, Reşadiye ilçeleri ile Tokat'ın yaylacık kısmıydı. Cihan harbi içinde güçsüz düşen hükümet hiçbir tedbir alamıyordu. Devlet içine düştüğü durumla boğuşurken Halk da çareler aramaktaydı. Mütarekeden sonra kurulan İstanbul hükümeti de bir iş göremedi. Hatta çok dürüst ve yılmaz bir kaymakama ihtiyacı olan Erbaa'ya Ermeni bir kaymakam gönderildi. Rumlar bun durumdan faydalanarak faaliyetlerinde sınır tanımamaya başladılar. Tokat – Erbaa yolunu kesip birçok canlar yaktılar. Çamlara sarılıp yakılan, kazığa vurulan, elleri kolları bağlanıp ırmaklara atılan baba ve analarının gözleri önünde namusları kirletilen Türklerin sayısı belirsizdi.

Bu acıklı hal karşısında Türk köylerini büyük bir korku kapladı. Hükûmetle Rum köyleri arasındaki resmî bağlar kalkmıştı. Rum köylerine ne jandarma ne tahsildar gidemez olmuş; Hatta Rumların menfaatlerine bir iş için bile bir Rum köyüne jandarma göndermek gerekince Metropolit vekiline söylenir, bir kılavuz alınır, öyle gönderilirdi. Hükümete Rum çetelerini şikâyet etmek sanki yasaktı, şikâyetleri dinleyen yoktu. Malı çalınanlar Tokat'ta Kara Papaz'a, Erbaa'da Kaza İdare Meclisi üyelerinden Hacı Ağa'ya başvurur, yalvarır bunların yol göstermesiyle mallarını almaya çalışırdı. (Cinlioğlu c.4 s.73,74)

Erbaa'da iktisadi ve ticari faaliyetlerde genellikle Rum ve Ermenilerin ellerinde idi. Tütün, Pamuk ve Afyon Türkler tarafından yetiştirilir, Rum ve Ermeni tüccarlara satılırdı. Tüccarlar ucuza aldıkları ham maddeyi işler ve satarlardı. Türkler işçi durumunda idi. Erbaa'ya dışarıdan sık sık büyük tüccar gelmezdi. Büyük tüccarların komisyonculuğunu da bunlar yaparlardı. Rum ve Ermeniler çevreyi çok iyi tanıyorlardı. Düğün yapanlara, askere gidenlere maddi yardım yaparlar, Türkleri borçlandırırlardı. Ödeyemediklerinde tarlalarını haciz ederlerdi. Erbaa halkı kendi topraklarında azınlık Rum ve Ermeni nüfusun işçisi konumundaydı. Yerli halk adeta kendi topraklarında azınlık hegomonyası altında yaşamaktaydı. Ticari hayatın Rum ve Ermenilerin elinde olması halkı onlara muhtaç konuma düşürüyordu. Mondros mütarekesinin arkasından İtilaf Devletleri ve Yunanlıların ülkenin her tarafını paylaşma girişimleri yerli Rum, Ermeni, Yahudi ve hainleri daha da hareketlendirirdi. Zaten ticari faaliyetler ve devletin güçsüz durumundan yararlanarak zengin olan Rum ve Ermeniler memleketin her tarafında mantar biter gibi zararlı cemiyet ve teşkilatlar kurmaya başladı. Hiçbir yerde nizam, intizam kalmamıştı. Asayiş iyice bozulmuştu. Harp içinde türeyen eşkıya her taraf da çoğalmaya başlamış, soygunlar, baskınlar, adam öldürmeler almış başını yürümüştü. Bütün Karadeniz kıyısı ve Trakya, Rum çetelerinin yuvası olmuştu. Erbaa'yı da içine alan Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde Rum nüfus oldukça fazlaydı. Rum çetelerinin en kuvvetli oldukları yer Erbaa'yı da içine alan Merzifon havalisiydi. Bu bölgede hemen bütün köyleri gece baskınlarıyla soyup yağmaladıklarının yanı sıra birçok insanı öldürmüşler, evleri, camileri, samanlıklarını yıkmışlar, köylerini, hayvanlarını, köylülerin değerli eşyalarını yağmalayıp kaçmışlardı. Sırf Erbaa bölgesinde 279 Türk'ü öldürmüşler, Benli Köyü'nü baştanbaşa yakarak 1300 büyük baş hayvanı almışlardır Keçeci Baba Köyü'ne saldırarak imam Hüseyin ile oğlu Hüsnü ve yeğeni Sadık'ı öldürmüşlerdir. 120 sığır ve mandayı, 800'den fazla koyunu alıp götürmüşlerdir. Ayrıca 5-6 köyde daha benzer yağmalar yapmışlardır. (Türk İstiklal Harbi c.6 s.288/ Temiz-Peynirci, 1996:69) Rumlar 1920'de Ladik, Gümüşhacıköy, Havza, Tokat, Erbaa, Zara mıntıkasında birçok köyü yakıp yıktılar. İnsanlarını öldürdüler ve mallarını yağmaladılar. Üç ay gibi bir müddet içerisinde 3160 Türkü çeşit çeşit işkencelerle öldürdükleri pek çoğunu yok ettikleri ve birçok köyleri de üzerinde en küçük kulübe kalmayacak şekilde tamamen ortadan kaldırdıkları tespit edilmiştir. (Mısırlıoğlu S.303/Temiz-Peynirci, 1996: 68) 1900 yıllarına doğru 27 bin olan Erbaa nüfusunun üç bin kadarı Hıristiyan Rum ve Ermenilerden oluşuyordu. Kasabada oturanların dışında bazı köylerin tamamı Rum ve Ermeni'ydi.

Rum köyleri :Sarıtarla, Çediğen, Endikpınar, Gölönü, Kırkhamam, İskili, Kozlucan, Ilıca,Kızöldüren, Herizdağı, Kalaycılar, Karapnar, Sarıgöl, İncesu, Gökçeşme, ve Halilekinciliği gibi nüfusu azımsanmayacak köylerdi. (Oral-Sümer,1968 : 76) Köy isimlerinden Türkçe olmasından da anlaşılacağı gibi Rumlar buralara sonradan gelip yerleşmişlerdir.

2- Milli Mücadele Döneminde Erbaa'daki Rum Çeteleri

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporda, Niksar ve Erbaa yörelerinde kuvvetli beş Rum çetesi bulunduğunu ancak bu çetelerin hareketsiz bir şekilde olduğunu ifade etmiştir. (Onar 1995:357, Temiz 2013: 31)

Erbaa Rumları, Erbaa çevresinde yaptıkları Pontusçu faaliyetlerinin başarıya ulaşması için, Rum cemiyetlerinden ve Samsun Rum Metropolithanesi'nden yardım almışlar. Samsun Rum Metropolithanesi'nden Erbaa'nın Başkaryeleri için Eleftiryadis'e 25 Temmuz 1919'da 25 bin kuruş, Erbaa Heyeti'ne 6 Temmuz 1920'de 100 bin kuruş yardım yapılmıştır. Bunun dışında İstanbul Rum Göçmenleri Merkez Heyeti de Erbaa'daki Rumlara parasal yardımda bulunmak amacıyla 50 Osmanlı Lirası göndermiştir. Yine İstanbul Pontus Genel Merkezi Osmanlı Bankası vasıtasıyla 1919 ve 1920 yıllarında Erbaa Heyeti'ne 50 Osmanlı lirası göndermiştir. Yapılan bu yardımlar Erbaa Rumlarının bölgede güçlenmesine neden olmuş, faaliyetlerin artarak devam etmesine neden olmuştur. Erbaa kazası Rum çetelerinin en çok faaliyette bulundukları, mezalimlerini yaptıkları yerlerden biri olmuştur. Erbaa'da işlenen cinayetler de toplam 275 Müslüman öldürülmüş, 20 kişi ağır şekilde yaralanmış, 30 kadar gelin ve kızın dağlara kaldırılarak iffetleri ayaklar altına alınmış, farklı köylerden 400 kadar hayvan gasp edilmiş, 6 köy de toplam 697 ev yakılmıştır. (Temiz,2013:33) Rum ve Ermeni çetelerinin verdiği zayiat bu kadarla sınırlı değildir. Müslüman halka karşı soygun, gasp, öldürme, taciz, tecavüz gibi insanlık dışı, kan donduran olayları gerçekleştiren Rum çeteleri Erbaa kaymakamı Halil Rıfat beyin verdiği resmi rapora göre şu şekildedir: Tokatlı saatçi Yuvanakı , Andon oğlu Sifron, Kataralı Kel Anastas,Kırkharman Köyü'nden Anastas, Sarının oğlu Yani, Kanbur, Yorgi ,Kalaycı Yasef,Garibоğlu Vasil,Keşişoğlu Panayot,Vasiloğlu Mariko, Karayani Hacı Abus'un oğlu ve çete reisi Koca Anastas, Endikpınarı köyü'nden Anastasoğullarından Karayani, Hacı Pavlioğullarından Anastas oğlu Dimit, Papasoğullarından Deli Andon'un oğlu Antemiyos,Kiraki Damadı Mihail, Lefterin eniştesi çedirğenli Çakır, Büyük Papasın torunu Koca Anastas , Koca Anastas, Hacı Vasil Köyü'nden Haci Beraşki oğlu İlya, Kostantin oğlu Anastas, Arap oğlu Yani, Dimit oğlu Nikola, Macıkoğullarından Yorgi oğlu Nikola, Bülbüloğlu Yorgi, Gülecinoğlu Kostantin, Çırakoğullarından İstavrioğlu Mihail. Pamuk oğlu Lazari, Panayot oğlu İlya, Paylak Dimit, Canik oğlu Anastas Tekke köyünden Cab Bacak, Kürtler Tekke'si köyünden Söylemez oğlu Tanas,İşkili köyünden kocaman oğlu Hambi, Yunan Yani, Gölönü köyünden Yanko, Neofilos, Kara Pavli, Kel yani, Nacar Anastas ve babası, Biliçoğlu Hilos, Çavuşoğlu Yani, Küçük Yani, Cibril köyünden Hacı Borisoğullarından Kostantin, Anastas oğlu Lazari, Efrim, Hacı pusoğullarından Sava oğlu Kostantin, Fadara köyünden Haydut Çakır, Abaza oğlu Dimit, Abaza oğlu Sava, Abaza oğlu Pavli, Hristo oğlu Kostantin, Abaza oğlu Dimpos, Abaza oğlu Papas Neodipos, Abaza oğlu Kreki, Hacı Sava oğlu Anastas, Kemençeci

oğlu Anastas, papas Yanidiyos, Beraş oğlu Bortol Hambi, Mihail oğlu Arslan, Tanas'ın Estel, Papas'ın Tilki Arslan, Yenidere köyünden Tanas oğlu Esdil, Kozlucalan Köyü'nden Manas, Tanas, Koca Abus, Boğalda oğlu Yorgi, Gökçukur, köyünden Torna oğlu Çakır,Herizdağı Köyü'nden İstavros oğluYasef, Yorgi, Kalaycıoğlu Sava, Karapınar köyünden Beraş oğlu Pandili, Lazari oğlu Panayot, Yani oğlu Panayot, Yani oğlu Papa Dimit, Papa Nikola, Arap oğlu Yani Söylemez oğlu Tanas, Kireki oğlu Lazari, Kireki oğlu Pavli, Tavukçu'nun İsdil, İris Haci, Haci Aleksan oğlu Kirkor, Baltabıyık Mihail, Hırsız Lazarinin damadı Anastas, Haci Esidil oğlu Hristo, Kel Sava, Ilıca mezarından Hristo, Kalaycılar Köyü'nden çete reisi Sava, Ilıca mezarından Solomon olmak üzere sayıları 91 i bulan çete reisleri tespit edilerek resmi makamlara bildirilmiştir. (Kurt,1995: 338)

Rum çetelerinin en meşhurları Yakof ve Koca Anastas çetesidir.

Yakof Çetesi

İlk Rum çetelerinin en azılısıdır. Çevredeki Rumların teşkilatlanmasından da etkili olmuştur. Sorhun Köyü Rumları'ndandır. Bir gün Erbaa'ya hayvan satmaya geldiğinde pusu kurularak Zogallıçukur köyünden Üzeyir ve arkadaşları tarafından öldürülmüştür. Köyleri basarak; kadın, kız ve çoçukları işkencelerle öldürmüşlerdir.

Koca Anastas

Endikpınar Köyü Rumları'ndandır. Çevredeki bütün Rumların tek hakimi ve çete reisi idi. Kendisine Rumlar "Millet Başı" diyorlardı. Bu bakımdan Rumlar arasında geçerli özel bir mührüde vardı. Türkiyede ki diğer Rum teşkilatlarıyla bölge irtibatını sağlıyordu.Kasaba merkezinde meşhur bir konağı vardı.

Dağlarda Pontus teşkilatı şöyleydi:

I).Birtakım çete reislerinin emrinde silahlı ve savaşçı kuvvetler.

II).Bunların beslenmesine hizmet eden üretici Pontus halkı.

III).İdare ve zabıta heyetleri ile şehir ve köylerden yiyecek toplamakla görevli nakliye kolları

3- Erbaa'daki Rum Çetelerinin Faaliyetleri

1)-Kırkharrmanlar köyünde Rumlar 1.10.1919 yılında Karacaali oğullarının kabilesine zulmetmişler, mallarını yağmalamışlardır.

2)-19.12.1918 ve 22.04.1919 yılları arasında Rumlar Karaağaç Köyü'nü basarak halkın malını yağmalamışlardır.

3)-09.09.1920 yılında Göğçukur, Cibril, Fındıcak Rumları; Malatyalı Tüccar Asım Beyi, Tokat-Sivas yolunda soymuşlardır.

4)-Erbaa'daki 47. Piyade alayının ağırlığı 20.07.1920'de arabalarla, nöbetçi askerlerin koruması altında taşınırken, Destek'e 1saat mesafedeki Rum haydutların baskısına uğramış 4 şehit verilmiştir. 6'sı yakalanmıştır.

5)-29.07.1921 tarihinde Aladun Köyü halkı, Cuma namazında Rum çetelerinin baskısına uğramıştır.

6)-Rum Eşkıyaları 400 haneden oluşan Sühanlı Köyü'nü yakmış ve 2500 büyük baş hayvanı katletmişlerdir.

7)-11.05.1919'da Samsun'dan Erbaa'ya ticari eşya getiren Kıroğlu Hacı Mahmut ve arkadaşları; Rum çetelerinin baskınına uğramış Kelsava, Karavasil tarafından malları alınmıştır.

8)-15.07.1919 da Aladun Köyü'nde Eminoğlu Mustafa, Rum çetesi Yuvani tarafından öldürülmüştür.

9)22.11.1919 da Kavalcık Köyü Rumu, Fode, oğlu Avram, Sokrat-Dimit-Panayot Çerkes Nuri'yi balta ile öldürmüştür.

10)-1916 da Hüseyin oğlu Sadık Mehmet ağanın oğlu Hasan çeteler tarafından öldürülmüştür.

11)-Sarıtarla köyünden çete Lefteroğlu Yorgi ve Dimitri 1920'de dört kişiyi kurşuna dizmişlerdir.

12)-21.01.1921 de Eksel Köyü'nde 20 kadar erkek ve kadın, Rum çeteleri tarafından öldürülmüştür.

13)-29.04.1922'de Tosarı Deresi'nde Hasan Ağa'nın değirmeninde oradakilere zorla ekmek yaptıran çeteler değirmeni yağmalamışlardır.

14)-1922'de Rumlar Hacıbükü Köyü'nü basmışlar 200 hayvanı gasp etmişler, bir kişiyi de şehit etmişlerdir.

15)-1918'de Çarşamba Köklük'ten gelen çeteler Gendekse Köyü'nü ateşe vermişler, köyün muhtarı Ahmet çavuş'la birlikte beş kişiyi ateşe atarak yakmışlardır.

16)-Ekim 1921'de Endikpınarı Rumları Karadağ civarında Niksar'dan gelen katırcıları çevirerek Trabzonlu Asım Ağa'nın 14 baş atını yükleri ile birlikte gasp etmişler, oğlu Mehmet'i yaralayarak ve jandarma eri Reşadiyeli Durmuş oğlu Kamili korkunç bir şekilde öldürmüşler, Silahlarını ve cephanesini gasp etmişlerdir.

17)-Aralık 1921'de Milal Köyü'nden Bedel oğlu Salih ve Ağcalan köyünden danacı oğlu Mehmet ve Aladun köyünden Mesudiyeli Yusuf ve Koyulhisarlı Hacı ve köyden Gören Ali'yi korkunç bir şekilde kurşun ve bıçakla öldürdükleri ve Aladun köyünden 48 hayvanı ve 100 ölçekten fazla zahiriye gasp ettikleri

18)-Mart 1917'de çermik köyünden Mahiroğullarından Ali oğlu Osman Çavuş ve Süleyman oğlu Hasan'ı dağa kaldırarak öldürürler.

19)-Mayıs 1921'de Çermik Köyü'nden Mehmet oğlu Yusuf Ahmet oğlu Mehmet ve Ahmet oğlu Arif'i dağa kaldırararak parçalamak süretiyle öldürdüler.

20)-Mart 1921'de Bidevi Köyü'nden Mehmet oğlu Mehmet, Makas oğlu Osman, Uzun Ömer oğlu Abdi, Kader oğlu Mehmet, Hasancaoğlu Sabri Kelemiç (Kelendes de olabilir) ve Fadara Rumları tarafından dağa kaldırılmak suretiyle öldürüldü.

21)- Mayıs 1920'de Bidevi Köyü'nden Tonbul oğlu Hüseyin, Kadir oğlu Ahmet ve Boladan dan deli Necip, Hatip Ahmet ve Hatip'in Mehmet Gögçukur civarında çatışma sonunda kurşunla öldürüldüler.

22)-Kasım 1921 tarihinde Bidevi'de oturan Mevlid'i tarlasında çift sürerken kurşunla öldürdüler.

23)-Ocak 1922'de Vazli'deki Rum asileri Boladan köyünü basarak 70 hanelik köyü toptan yakıp; köyden Hacı Ali oğlu Osman ve Hacı Ali oğlu Mehmet ve Molla Hüseyin oğlu Bektaş ve Muhacir Mustafa, Kara Kadir oğlu Hüseyin Muhacie Hüseyin, İmamoğlu Mustafa nın kızı Keziban ve Şerifenin Annesi Fatma ve Tokmak oğlunun kızı Zekiye ve İmam oğlunun karısı Ayşe'yi ateşle yaktıkları, köyün bütün zahirelerini, ziraat aletlerini, büyük ve küçük baş hayvanlarını toptan gasp etmişlerdir.

24)-Yolaçan Köyü'nü basarak Nalband oğlu Mustafayı kurşunla öldürdüler.

25)-17 Ağustos 1921'de Haddadi köyünden Muhacir Mevlüd, Muhacir Ahmet'in karısı Emine Ilıcasu civarında şehit edilmiştir.

26)-18 Temmuz 1921'de dört aciz yolcu Rum baskının uğrayarak üstleri başları gasp edildikten sonra vahşice parçalanmışlardır

27)-21 Temmuz 1921 Alucra Muhacirlerinden Rasim çavuş Abdullah, Mehmet, Ayşe isimli bir kadının Amasyadan döndükleri sırada Ilıca Köyü altında yakalanıp Kırkharmanlar Rum Köyü'ne götürülüp parçalanmışlardır.

28)-8 Ekim 1921'de Karabük Köyü'nden Kocaosmanoğlu torunu Nazım, Karabıyık oğlu Mehmet, Sarı Veli oğlu İsmail, Koca Osman oğlu Veli ve Mehmet in karısı Zübeyde, Hacı Mustafa'nın gelini Fatma, Karabıyık oğlu Mehmet in kızı Zeynep, Sarı veli oğlu Ali'nin karısı Rukiye, Osman'ın kızı Dudu, Koca Osman oğlu Yusuf'un kızı Emine, Yozgatlı Mehmet'in karısı Hatice, Yozgatlı Velinin kızı Ayşe, Sarı Veli'nin oğlu Alinin Gelini Emine, Yozgatlı Mehmet'in kızı Fatma, İmam Mehmet efendinin kızı Saniye, Eniklinin Hanım olmak üzere toplam 4 erkek, 12 kadın ateşe atılarak yakılmış; 27 hanenin 25000 lira değerindeki hayvanı gasp edilmiştir. Rumlar tarafından yakılan 30 evde de çocuk kemikleri bulunmuştur.

29)-18 Haziran 1921'de Kızöldüren Rum Köyü civarında başları bedenlerinden ayrıldığı için kimliği tespit edilemeyen iki Müslüman bulunmuş; bunların birliklerinden ayrılan asker oldukları düşünülmüştür.

30)-18Haziran 1921'de Karabük Köyü hayvanları Rumlar tarafından sürülmüşlerdir.

31)-Eylül 1921'de Karlık Köyü'nden Teberoğlu Mehmet, Necip Çavuş ve Abdullah Kişioğullarından Mehmet Rumlar tarafından kurşunla öldürülüp köyden 3000 liralık 100'den fazla manda ve sığır gasp edilip, 12 adet evin yakıldığı ve köyden Ali Osman ve Tuzcu oğlu Ahmet'in kızı Zeynep ve Abdullah Kişioğlu Şemsettin ve karısı Emine'nin ve Ali Osman'ı dağa kaldırarak korkunç bir şekilde parçalamışlardır.

32)-Temmuz 1921'de Urusu Köyü'nden Musa ve Karasavı Köyü'nden Sümüş oğlu Emin ve kardeşi Mehmet ve Hacı Pir oğlu Mehmet kurşunla öldürülmüş; Karasavul Köyü'nden Süleyman, Tomrukcu oğlu Osman, Süleyman oğlu Ahmet, Akgül oğlu Veysel Çarşamba ile Çörekli Köyü'nde öldürülüp cesetleri yok edilmiştir. Yine Serniç havalisi Rumları tarafından 50 baş manda ve sığır gasp edilmiştir.

33)-Mayıs 1921'de Havaalan Köyü'nden Veysel ve kardeşi Abdullah'ın 400 liralık ev eşyasıyla 100'den fazla koyunlarını gasp etmişlerdir.

34)-Haziran 1921'de Teklüze Köyü'nden 100 liralık at, 400 liralık sığır, manda ve 100 liralık koyunu gasp etmişlerdir.

35)-Meğellibükü Rumlar tarafından basılarak Deli Kayha'nın 500 altın liralık eşyası gasp edilmiş; yine köyden Hanife Hatun'un 50 altın liralık eşya ve parasını gasp etmişlerdir.

36)-23 Temmuz 1921'de Durucasu Köyü basılarak 3 at ve 33 manda, sığır gasp edilmiştir.

37)-Temmuz 1921'de Düzce'den firar ederek memleketlerine giden 3 askeri korkunç bir şekilde öldürmüşlerdir.

38)-20 Haziran 1921'de Zoday'da Refahiyeli Muhacir Abdullah parçalanmak suretiyle öldürülüp eşyası gasp edilmiştir.

39)-Haziran 1921'de Tirebolu'dan Mustafa, Mehmet ve Giresunlu Durmuş adında hava değişimi izninden dönen üç asker Karapınar ve Harmancıklı Rumları tarafından öldürülmüştür.

40)-2 Haziran 1921'de Karsavul Köyü'nden Osman, Ahmet, Veysel, Süleyman ve kimliği belirlenemeyen 5 arkadaşını parçalayarak öldürmüşlerdir.

41)-10 Eylül 1921'de Ohanes ve arkadaşları olan Rumlar tarafından Nuhi Müslüman köyünden götürülen Çakır Mahmut, Yüncü oğlu Mehmet'i öldürmüşlerdir.

42)-Mayıs 1921'de 60 silahlı Rum Hayat geriş (Hayat Gerliş, Hayat Kiriş) köyünü basarak götürdükleri Sarıca oğullarından Ahmet oğlu Osman'dan 100 lira kağıt para, 100 fişek, 2 koyun; Mehmet oğlu Ömer'den 300 lira kağıt para, 30 altın lira fidye aldıktan sonra serbest bırakmışlardır.

43)-2 Haziran 1921'de Desteknahiyesi müdürünü öldürmüşlerdir.

44)- 2 Haziran 1921'de Karsavul civarındaki değirmende Karapınar Rumları tarafından 2 Müslüman kafaları kesilmek suretiyle öldürülmüşlerdir.

45)-20 Ocak 1921'de Destek karakol kumandanı Rıfat Efendi korkunç bir şekilde şehit edilmiştir.

46)-Şubat 1921'de 12 asker Senriç Rum Köyü civarında şehit edilmiştir.

47)-Eylül 1921'de İskili Köyü Rumları Erzurum göçmenlerinden Arif'i ve adları belirlenemeyen iki arkadaşını öldürüp mallarını gasp etmişlerdir.

48)-Dazlı'da hareket yapan 53. Alay Klavuzlarından Aleddin Köyü'nden Durmuş oğlu Mustafa ve Eksel'de oturan Paşa oğlu ile birlikte iki askeri şehit etmişlerdir.

49)-Nisan 1921'de Eksel'de oturan Ömer, Hüseyin, Ali oğlu Ömer boğazlanarak öldürülmüştür.

50)-Eksel köyünden 700 baş hayvanı gasp etmişlerdir.

51)-Temmuz 1919'da Eksel Köyü'nden Mehmet'i tarlasına gitmekteyken, İslam oğlu Mehmet, Abaza oğlu Mehmet ve Şiran göçmenlerinden Şerif, Fındıcak Köyü'nden Şükrü'yü şehit etmişlerdir.

52)-Koytul köyünden Halil ve kardeşi Hasan'ı dağa kaldırarak öldürmüşlerdir.

53)-Koytul Köyü'nden Hamza oğlu Mehmet Ali'nin hayvanlarını gasp etmişlerdir.

54)-Temmuz 1919'da Karkın Köyü'nden 10 çift öküzü gasp ederek koca Bekir oğlu Ali'yi boğazlamışlardır.

55)- Meyril Köyü'nden Tapan oğlu Ahmet'i iki kızı ile beraber boğazlamışlar, Koca Bekir oğlu Ali ve Karaca Hüseyin'in kızını öldürerek 42 baş kara sığırı gasp etmişlerdir.

56)- Alibaş oğlu Hüseyin ve Fındıcak Köyü'nden Musa ile köyden iki kadını kaldırarak kayıp etmişlerdir.

57)-Eksel Köyü'nden Osman ve Muhacir Yaser'i köy civarında öldürüp Eksel Değirmenlerini basarak 200 ölçekten fazla Zahireyi gasp etmişlerdir.

58)-Ağustos 1921'de Boraboy Köyü'nde Ahmet oğlu Kaya ve Mustafa oğlu Ali ve Mehmet'i öldürüp 128 sığırı gasp etmişlerdir.

59)-Halamaz Köyü'nden Osman oğlu Kaya ve Mustafa'nın kızı Fatma Kürt Hasan oğlu Osman'ı kurşunla şehit edip, 220 sığır ile 400 davarlarını gasp etmişlerdir.

60)-Kozluca Köyü'nden Yusuf oğlu Ali'yi şehit edip 65 kara sığır ve 170 davarı, 1000 ölçek zahireyi gasp etmişlerdir.

61)-Haziran 1921'de Sepetlioba (Sepetliöper) Köyü'nden Arif oğlu Hasan'ı destek boğazında korkunç bir şekilde öldürmüşler ve 14 büyük baş hayvan, 350 davar ve 5 eşeğini gasp etmişlerdir.

62)-Temmuz 1921'de Kozluca Köyü'nden Lazoğlu Alişan Ağa, Halamaz Köyü'nden Kaya, Abdullah oğlu Osman, Sepetli Köyü'nden Abdullah, Kara İsmail oğlu Ahmet, Koca Pehlivan oğlu Osman, Hacı Bekir oğlu Abdullah ve Boraboy'dan Gökçe oğlu Osman'ı Destek boğazında çatışmaya maruz bırakarak şehit etmişlerdir.

63)-Sepetli Köyü'nden 130 büyük baş hayvanı ve 450 davarı alıp gasp etmişlerdir.

64)-Eylül 1921'de Halamaz Köyü'nden Cib oğlu Menteşi Katıralan Rum köyü civarında ve sepetli köyünden Ahmet oğlu İbrahim'i destek boğazında kurşunla öldürmüşlerdir.

65)-Kasım 1920'de Destek Köyü'nden Ali oğlu Şükrü ve Ali oğlu Ahmet'i köy civarında kuşunla öldürmüşlerdir.

66)-Destek köyünden 100 büyük baş hayvanı ve 100 davarı alıp gasp etmişlerdir.

67)-Eylül 1920'de Destek Köyü'nden Ahmet oğlu Hüseyin'i Destek boğazında parçalamak suretiyle şehit etmişlerdir.

Kaydına uygundur 13 Şubat 1922

Erbaa Kazası Kaymakamı.

4- Erbaa'daki Rum Çetelerinin Faaliyetlerinin Şahitleri

1) Abdulkadir Uzunöz

(Baba adı Hacı Bekir, 1315 doğumlu, Rüştiye mezunu, Hacı Bekir Efendi oğullarındandır. İstiklal madalyası beratı sahibidir.)

Mustafa Kemal'in Samsuna geldiği sıralar Topal Osman Rumları tedip için Erbaa'ya gelmişti. Belediye başkanı Topal Şevki, Topal Osman'a yardımcı oldu. Bir çok Rum çetesi vardı. Erbaa'da ticaret de tamamen Rum ve Ermenilerin elindeydi. Bazı kimseler,Topal Osman'dan şehirdeki Rumların kendilerine bırakılmasını istiyordu.

2)-Feyzullah Coşkun

(Baba adı Hüseyin, 1314 Reşadiye doğumlu, Kara Ahmet oğullarından dır. istiklal madalyası ve istiklal madalya beratı sahibidir.)

Erbaa'da Rumlar çok zengindi. Samsun'dan Rumlara tüfek ve cephane gelir,şehirdekiler de köydekilere dağıtırdı. Rumlar Tazı, Endekse, Endikpınar köylerini yakıp yıktılar, akşam olunca kimse dışarı çıkamazdı. Topal Osman asayiş için Erbaa'ya geldiği zaman, şehirdeki Rumlar hep dağlara kaçtı. O zamn biraz rahatladık.

3)- Aladunlu Arif Gürel

(Baba adı Mustafa , 1317 doğumlu. Çendekli oğullarındandır)

Bizden başka Rum çeteleri de vardı. En büyükleri; papazın torunu Anastas, Pala Yorgi, Tımbıl Yani çeteleri idi. Rumlar Erbaa köylerini yakıp yıkıyorlardı. Milal, Ağçalan, Sokutaş gibi köylerimizi yaktılar. Birçok Türk'ü acımasızca öldürdüler. Duyduk ki Rumlar Erzenüsü basmış ve köyde üç gün eğlenmişler. Bunun üzerine Erzenüs'e hareket ettik. Biz varmadan Çerkez Kamil Anastas'ı vurmuştu. 7-8 Rumu da biz öldürdük. Rumlar Milal'i basınca kaymakam ve jandarma kumandanı bizi yardıma çağırdı .Köye vardığımızda köy yanıyordu. Rumlarla müsademeye girdik sırf 3-4 Rumu ben vurdum, o gece 12 Rum öldürmüştük.Rumlar köyde çok adam ve çoçuk öldürmüştü hatta köy imamının karısının memesini kesmişlerdi. Kadın ertesi gün bağırarak can verdi. Rumlara cephane Samsun yolu ile getirilip dağıtılıyordu. 3-4 kişiyi Rumlara cephane götürürken yakalamıştım.(Temiz-Peynirci, 1996: 82)

5- Erbaalıların Çete Faaliyetleri Karşısındaki Tutumları ve Milli Mücadeleye Destekleri

Erbaa halkı bu çetelere karşı mücadele ederken diğer taraftan millî direniş çalışmaları içinde yer almıştır. Erbaa da gerek Anadolu'nun işgali olayları gerekse Rum ve Ermenileri barındıran çevre köylerinde çete faaliyetlerinin başlaması ile birlikte Erbaa Redd-i İlhak cemiyeti kurulmuştur. Erbaa Redd-i İlhak Cemiyeti, itilaf devletlerini ve onların Anadolu'da destekledikleri Rum ve Ermeni çetelerinin ortaya koydukları mezalimlere karşı protestolar yayınlamıştır. Erbaa halkı Batı Anadolu'nun işgalini protesto etmekle kalmamış aynı zamanda İzmir'de Yunan işgaline maruz kalan halka destek olmak amacıyla kendi aralarında topladıkları 16940 kuruşu 1920 yılı şubat ayında İzmir felaketzedelerine göndermişlerdir. 16 Şubat 1920 tarihli İrade-i Milliye gazetesinde Amasya, Havza ve Erbaa'dan giden yardımlar anlamlı bulunmuş bu örnek davranışa teşekkür edilerek memleketin diğer yerlerinden de böyle yardımların beklendiği açıklanmıştır.(İrade-i Milliye s.25,16 Şubat 1336 Temiz 2013, 35)

Rum saldırıları ve alınan tedbirleri 11 Ağustos 1921 tarihinde meclis görüşmelerinde dile getiren Tokat Milletvekili Mustafa Vasfi (Süsoy) Bey, Erbaa'da Rumların İslam köylerini yakıp yıktıklarını, bu arada kendi köylerini de yakarak İtilaf Devletlerine "Türkler bizim köylerimizi yakıyor" diye şikâyette bulunduklarını bildirmiştir. Ayrıca Merkez Ordusu Komutanlığı, birliklerinin yerleştiril-

dikleri yerlerin uzağında Kalan ve önemli kaza merkezlerinde emniyet ve asayişi sağlamada kullanılmak üzere, bulunduğu yerin önemine göre, yüzden iki yüze kadar mevcutlu Emniyet Teşkilatı kurulmasını istemiştir. Bu Teşkilat birçok yerde oluşturulamazken Erbaa'da başarılı bir şekilde kurulmuştur. Tokat Mutasarrıfı 21 Ağustos 1921 bir yazısında 250 kişiden oluşan Erbaa Emniyet Teşkilatında 324 kadar çeşitli cinste tüfek bulunduğunu bildirmiştir.(Balcıoğlu 2000: 274 Temiz 2013, 35) Pontus sorunu bu yolla çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

23 Ağustos 1921 tarihinde Erbaa'da yapılan mitingde binlerce kişi misakı milliye bağlılık kararı almışdı. Erbaa Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Alim Ateş Efendi imzasıyla bir telgraf yayınlanmıştır. " Erbaa halkı Misak-ı Milliyi tecdid ediyor" başlıklı telgraf da bağımsız bir yaşama kavuşuncaya dek düşmanla savaşılacağı belirtilmişti. Milli mücadele yıllarında düşman işgali görmeyen fakat ve Rum ve Ermeni çetelerinin düşmanca faaliyetlerine maruz kalan Erbaa çok büyük bedeller ödedi. Silah,Mühimmad ve her türlü zenginlikle bölgede terör estiren bu çetelere karşı Erbaa halkı mücadeleyi bırakmamıştır. Devlet içine düştüğü durumu toparlamaya çalışırken Erbaa halkı boş durmamış, Milli mücadeleye destek vermiş, Misak-ı Milliyi tecdid etmiştir. Çamlara sarılıp yakılan, kazığa vurulan, elleri kolları bağlanıp ırmağa atılan namusları kirletilen halk tüm bu imkansızlıklara rağmen Rumlara karşı mücadelesini sürdüren Erbaa halkı kanıyla, canıyla, insanıyla tarih sayfalarındaki yerini almıştır.

Kaynakça

H.Turgut Cinlioğlu; Osmanlılar Zamanında Tokat; 1.kısım, 2.kısım Tokat-1950, 3.kısım Tokat Matbaası -1951, 4.kısım Tokat Barış Matbaası-1973

Kadir Mısırlıoğlu, Türkün Siyah Kitabı, Sebil Yayın evi-2009

Mustafa Balcıoğlu; iki isyan: Koçgiri, Pontus, Bir Paşa:Nurettin Paşa, İstanbul Nobel

Mustafa Onar;Atatürk'ün kurtuluş savaşı yazışmaları,Kültür Bakanlığı Ankara 1995

Süleyman Temiz ;Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Erbaa; Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; Tokat 2013

Şehri Temiz , Şükrü Peynirci Erbaa Tarih, Coğrafya, Ekonomi, Kültür; Erbaa-1996

Yılmaz Kurt ; Pontus Meselesi; T.B.M.M Basımevi Ankara 1995

Ziya Sümer- Bedrettin Oral; Erbaa(Erek),Töyko matbaası -1968 Ankara.

Zile Mahalli Basınından Örnekler

Fatih TUĞLUOĞLU*

Basıldığı yerde dağıtılan, bütün ülkeye ulaşma iddiası olmayan, yerel haberlere daha çok yer veren gazetelere mahalli basın adı verilmektedir. Türkiye'de gazetecilik faaliyetlerinin başladığı 19.yy'dan günümüze kadar basın hem ulusal hem de yerel düzeyde gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. İletişim haberleşme ve ulaşım imkânlarının zayıf olduğu dönemlerde çok önemli görevler yerine getirmiş olan mahalli basın yerel sorunların yöneticilere aktarılmasında veyöneticilerin haber ve yorumlarla belli konular ve sorunlar konusunda dikkatlerini çekmişler ve şehirleri için çalışmışlardı. Gelişen teknoloji ile çalışma alanları daralmış gibi olsa da mahalli basın, araştırmacılar için çok önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır. Şehir tarihi yazılırken başvurulması gereken en önemli kaynak olan mahalli basın desteklenmeli ve yerel haberler önemsiz olarak kabul edilmemelidir.

Çalışmamızda bir zamanlar Tokat'ın en büyük ve en hareketli ilçesi olan Zile'de 1950-1970 periyodunda çıkan mahalli gazeteleri (Genç Bora, Kanun, Şafak, Çağıltı, Başarı, Savaş, Zile, Görüş) tanıtmayı ve Zile'nin ve Türkiye'nin gündeminin gazetelere nasıl yansıdığı noktasında bazı değerlendirmeler yapmayı amaçlamaktayız.

1.Gazeteler Hakkında Bilgi

Çalışmamızda Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Bölümünde ciltlenmiş olarak bulunan gazeteler kullanılmıştır. İlgili gazetelerin tam arşivinin Zile'de ve gazeteyi çıkaran isimlerin ailelerinde olabileceği muhakkaktır. Ancak tüm gazetelere aynı anda ulaşmak için kütüphanenin tercih edilmesi kullanıcılar için bir kolaylık olarak değerlendirilebilir. Çalışmamız Zile'nin basın-yayın hayatında faaliyet gösteren tüm süreli yayınları incelemek ve değerlendirmek iddiasında değildir. Amacımız 1950-1970 dönemini ele alarak, gazetelerin gözünden Zile'nin ve ülkenin sorunlarının nasıl aktarıldığını ortaya koymaktır.

Araştırmalarımıza göre Zile'de 1950 yılından itibaren çıkan gazeteler şunlardır:

1.Güzel Zile Postası

2.Kanun

3.Zile

4.Demokrat Zile

* Yrd.Doç.Dr., Aksaray Üniversitesi Tarih Bölümü. f.tugluoglu@gmail.com

5.Genç Demokratlar
6.Zile Kalesi
7.Şafak(Demokrat Şafak)
8.Görüş
9.Zile Postası
10.Genç Bora
11.Çağıltı
12.Savaş
13.Başarı

Milli Kütüphane kataloglarına göre Zile'ye ait gazetelerin en eskisi 2 Şubat 1954 tarihli Zile Gazetesi'dir. 1967 yılında çıkmaya başlayan Savaş isimli gazeteye kadar 1950-1970 döneminde toplam 13 farklı gazetenin Zile'nin yayın hayatında faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızın hazırlık aşamasında "Güzel Zile Postası" "Zile Kalesi" ve "Demokrat Zile" gazetelerine ulaşılmamış ve değerlendirilememiştir.

Zile Gazetesi ilk sayısını çıkardığı 2 Şubat 1954 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Sahibinin Nejat Akman, mesul müdürünün ise Sabri Alpaydın olduğu anlaşılmaktadır. Gazete haftada iki defa yayınlanacağını belirtmiş, çıkış amacını ise "…halkımızın her bakımdan bütün dert ve davalarını aksettirmek ve bu yolda naçiz bir hizmette bulunmak maksadıyla" yayın yapmak olarak açıklamıştır. Gazetenin 1954 ve 1955 yıllarında faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Milli Kütüphane kayıtlarına göre gazetenin son sayısının 15 Temmuz 1955 tarihi olduğu anlaşılmaktadır. Zile Gazetesi 20 Temmuz 1954'de çıkan 49. Sayısından itibaren sahibi ve mesul müdürünü değiştirmiş, Lütfü Rahmi Kayran gazeteyi devralmıştır. Bu değişiklikten sonra gazetenin siyasi yönü de belirginleşmiş, gazete Demokrat Parti iktidarına karşı muhalefetteki CHP'yi destekleyen bir yayın politikası takip etmeye başlamıştır. Gazetenin ulusal sorunlara ilişkin yazıları incelendiğinde bu özellik daha kolay fark edilmektedir. Özellikle Ahmet Mumcu'nun yazılarında CHP'nin idealist bir parti haline geldiği ifade edilmekte, Tokat Valiliğinin, mahalli gazetelere partizanca yaklaştığından şikâyet edilmektedir. Gazetenin az da olsa adli haberlere yer verdiği gözlenmektedir.

Çalışmamızda değerlendirilen en eski ikinci gazete Kanun Gazetesi'dir. Gazetenin Milli Kütüphanede sadece ilk sayısı bulunmaktadır. 18 Eylül 1954 tarihli ilk sayıda, gazetenin sahibi olan Mehmet Ermutlu çıkış amacını şu şekilde açıklamaktadır. "…gazetecilik yapan bir kimse kin ve karezi sayikasıyla şahsiyetler üzerinden lüzumsuz neşir yapmaması lazımken Demokrat Zile Gazetesinin birçok şahsiyetler üzerinden dedikoduculuk yaptığından…" şikâyet etmekte ve gazetenin hiçbir siyasi parti ile ilgisinin ve bağlantısının olmadığını ifade etmektedir. Gazete ilk sayısında "Hakikati Seçeriz" başlıklı yazıda diğer gazetelerde memurlar ve amirler hakkında uydurma haberler yapıldığından bahsetmektedir.

Şafak Gazetesi, Hüseyin Hoşcan tarafından 3 Mart 1957 tarihinden itibaren çıkarılmaya başlanmıştır. Mesul müdürlüğünü Hidayet Açıl ve Burhan Büyükispir'in yaptığı gazete çıkış amacını "…Şafak herhangi bir şahıs veya muayyen bir topluluğun reklam vasıtası olmamayı baş prensip olarak kabul etmiş bulunmaktadır. Şafakta bu toprağın kokusu tütecek, bu şehrin derdi yer alacak, bu şehrin insanı topyekûn kendisini bulacaktır…" olarak açıklamaktadır. Şafak Gazetesi 7 Haziran 1957'de çıkan 78. Sayıdan itibaren (Zile'nin Demokrat Sesi) alt başlığını kullanmaya başlamıştır. Gazete yayın hayatını 1998'e kadar sürdürmüştür. Milli Kütüphane kataloglarında gazetenin adının Zile Postası olarak değiştiği şeklinde bir not bulunmasına karşın gazetenin hangi tarihte bu ismi alığını tespit edemedik. Gazete iktidardaki Demokrat Parti'ye yakın bir yayın politikası takip etmiştir. Bu özelliği nedeniyle ilçe kaymakamı ile röportaj yapmış ve Demokrat Parti'nin Tokat Milletvekillerinden beyanat alabilmiştir.

Görüş Gazetesi ise Nevzat Eken tarafından S.Senemoğlu'nun mesul müdürlüğünde 11 Mart 1958 tarihinde yayınlanmaya başlamıştır. Görüş Gazetesi kendisini siyasi demokrat olarak tanımlamıştır. Kütüphane kataloglarından gazetenin 1958-1959 yıllarında faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Gazete ulusal haberlere hemen hiç yer vermezken, yazar Fikret Tarhan aracılığıyla Demokrat Partili Zile Belediyesinin faaliyetleri eleştirilmiştir. Görüş Gazetesi o günlerin popüler konusu olan Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak ülke çapında yapılan mitinglerden bahseden haberlere sayfalarında yer vermiştir.

Genç Bora Gazetesi ise Zile'de çıkan gazeteler arasından muhtevası en zengin ve siyasi yönü en belirgin gazetedir. Gazete ilk sayısını 22 Temmuz 1959'da Sabri Ünal Erkol'un başyazarlığında çıkarmıştır. Gazete idarehane olarak CHP ilçe örgütünü adres göstermiş ve on günde bir çıkacağını ilan etmiştir. Gazete çıkış amacını ise şu şekilde izah etmektedir: "basın mensupları için mahkemelerin su yolu, hapishanelerin gecici de olsa birer ikametgah, gazete kapatılmansın, gazeteyi döğmenin tabii bir hadiseler haline geldiği bu zamanda…" gazete çıkardıklarını "…milletin müşterek sesi konumunda bulunan basın vazifesini yapmak, davasında muvaffak olmak azmindedir." Genç Bora, Atatürk'ün izinde ve İsmet Paşa'nın safında çalışmayı şeref borcu kabul ettiğini yazmaktadır. Gazete faaliyette kaldığı üç yıl içinde ismini Bizim Bora olarak değiştirmiştir.

Genç Bora, mahalli haberlerin yanı sıra ulusal haberlere de sayfalarında yer vermiş, özellikle Demokrat Partinin icraatlarına ilişkin eleştiri ve yorumlar gazetede her zaman yer bulmuştur. Ayrıca Demokrat Şafak Gazetesi ile de zaman zaman polemikler yaşamış, hatta bir süre sonra bu tartışmanın hakaret davasına dönüştüğü anlaşılmıştır.

Genç Bora Gazetesi'nin başlıkları genelde ulusal haberlere veya ülke siyasetine ayrılmıştır. Sabri Ünal Erkol tarafından yazılan bu haberlerde DP iktidarının eleştirildiği gözlenmektedir.

Gazetelerin faaliyet göstermesine alışık olan Zile, Nisan 1961'de Çağıltı isimli bir dergi ile tanışmıştır. Zile Kültür Derneği'nin çıkardığı ve Osman Uğurel ile Mehmet Sezen'in yönettiği dergi çıkış amacını şu şekilde açıklamıştır: "… Çağıltı, şimdiye dek sessizliği yüzünden bir köşede unutulan 23 bin nüfuslu Zile'nin sesi olacaktır…" demekte ve derginin muhtevası hakkında da şunları ilave etmektedir. "Çağıltıda eğitimden şehirciliğe kadar, Zile'nin bütün davalarını, batılı bir anlayışla ele alacağız… daha iyi vatandaşlar görebilmek için gençliğin bugünü ve yarını üzerine eğilmek…" istediğini belirtmektedir. Çağıltı Dergisi siyasi konulara sayfalarında hiç yer vermemiş, Zile'nin eğitim ve şehir sorunlarından bahsetmeye çalışmıştır. Dergi aralıklarla 1974'e kadar faaliyetini sürdürmüştür.

Başarı Gazetesi ilk sayısını 28 Nisan 1965 tarihinde Nafi Atıf Özdilek tarafından çıkarmıştır. Mesul müdürlüğünü Habib Eğilmez'in yaptığı gazete pazartesi hariç her gün iki sayfa halinde piyasaya verilmiştir. Lütfü Rahmi Kayran'ın ilk sayıda yazdığı başyazı gazetenin amacını ortaya koymaktadır. "Bu gazete bir eksikliği tamamlamak ve bir ihtiyaca cevap vermek için çıkıyor. Uzun zamandan beri ihtiyaç duyduğumuz bu ihtiyaç ve eksikliği bu gazetenin çıkışıyla karşılamış bulunacağımızı umuyoruz" demekte ve gazetenin faaliyet sebebini her şeyden önce kalkınma ve ilerleme yolunda Zile'ye ve Zilelilere kendi çapında yayınlarıyla hizmet etmek olduğunu açıklamıştır. Başarı Gazetesi, Kayran'ın yazılarıyla Zile'nin mahalli ve büyük sorunlarını sürekli gündemde tutmaya çalışmış, milletvekillerinden hizmet beklentilerini kamuoyu ile paylaşmıştır. Gazetenin 1965'den 1969 yılı sonuna kadar faaliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Savaş Gazetesi 2 Mart 1967'de Fehmi Akçan tarafından, Feyzi Ayça'nın yazı işleri müdürlüğünde çıkmaya başlamıştır. Gazete çıkış amacını Zile ve Zileli'nin dertleriyle meşgul olmak olarak açıklamıştır. Kütüphane kayıtlarında gazetenin sadece 1967 yılına ait nüshaları bulunmaktadır.

2.Gazetelere Göre Zile'nin Büyük Sorunları

2-1- Zile'nin Geri Kalmışlığı ve İl Olma Davası

Zile'de çıkan tüm gazeteler Zile'nin sahip olduğu nüfusa ve ekonomik potansiyeline karşın hak ettiği ekonomik kalkınmayı yapamadığını, merkezi hükûmetten yeterince yardım alamadığı konusunda şikâyette bulunmaktadır. Bu mağduriyetin giderilmesi için Zile'nin il olması şehir tarafından dile getirilmekte, mevcut illerin büyük bir kısmının Zile'den çok farklı olmadığı iddia edilmektedir[1]. Bu konuda gazetelere yansıyan ilk talep 31 Ağustos 1958 tarihli Görüş Gazetesi'nde yer almıştır[2]. Genç Bora Gazetesi vatandaşlarla röportaj yapmış, sonuçta Zile'nin vilayet olmayı hakettiği ve Tokat yerine Amasya'ya bağlanmasının da gündemde olduğu anlaşılmıştır. Genç Bora Gazetesi yayınlarıyla il olma davasında halkın harekete geçmesini istemiş, hatta şehirde bir miting yapılmasını dahi önermiştir[3].

1 Genç Bora, S.14, 30 Kasım 1959.

2 Görüş, S.143, 31 Ağustos 1958.

3 Genç Bora, S.7, 20 Eylül 1959.

Günümüze kadar gelen ve özellikle 90'lı yıllarda çok canlı olan bu tartışmaların sonuç vermediği bir gerçektir. Lakin Zile'nin kalkınmasın ancak devletin imkânlarıyla olabileceğine inanıldığı için bu mücadele hiç bitmeden sürmüştür. 1965'te Lütfü Rahmi Kayran da il olma konusunda TBMM'de görev yapan ve aslen Zile'li olan mebusların harekete geçmesini istemiştir[4].

Zile'nin komşu olduğu çevre şehirlere göre kalabalık bir nüfusa sahip olduğu sık sık vurgulayan gazeteler, şehrin ihtiyacı olan hastane için çalışmalar yapıldığını da okuyucularına duyurmuştur. Buna göre 24 yataklı bir sağlık merkezi Zile'ye yapılmak üzeredir[5].

Zile'nin meşhur panayırı da ekonomik potansiyeli nedeniyle gazeteler tarafından haber yapılmakta ve panayırın programı gazetelerde yer almaktadır[6].

2-2- Lise Binasının Yapımı ve Eğitime Açılması Meselesi

Zile'de orta eğitim yapacak okullara ilişkin ilk haber 9 Şubat 1954 tarihli Zile Gazetesinde bulunmaktadır[7]. Zile'de 1933 yılında resmen eğitime başlayan ortaokulun gayrisıhhî şartlarda iki ahşap binada eğitime devam ettiği belirtilmekte ve bu amaçla yeni bir bina yapmak için "Ortaokul Yaptırma Derneği"nin kurulduğu ifade edilmektedir.[8].

Zile Lisesi 1955'de yapımına başlanmış, 1959'da tamamlanmış 1965'de ise eğitime açılmıştır. Lise ile ilgili ilk haber Şafak Gazetesinin 12 Mart 1957 tarihli sayısında "Lise Binasının Bu Yıl Tedrisata Açılması İsteniyor" şeklinde verilmiştir[9]. Ayrıca Zile'de bulunan Ortaokul Yaptırma Derneğine vilayetten 4.500 TL tahsisat verildiği bildirilmektedir[10].

Genç Bora Gazetesinde çıkan bir yazıda "şehrimizin ana davalarından lisenin hizmete girmesi için Belediye Başkanı İhsan Sarısoy başkanlığındaki bir heyetin Ankara'ya gittiği ifade edilmektedir[11]. Aynı gazetenin ikinci sayısında ise "Lise Açılmıyor" başlığı altında bir haber bulunmakta ve Ankara'da temaslarda bulunan Zile heyetinin Maarif Vekili Tevfik İleri'den "Öğretmen Yok" cevabı aldıklarını yazmaktadır[12].

Çağıltı Dergisi, Ağustos 1961 tarihli sayısında Zile'ye gelen Milli Birlik Komitesi üyesi Ekrem Acuner'e verilen dilek ve temenni listesinde lisenin bir an önce eğitime açılması talebinin de bulunduğunu haber vermektedir[13].

4 Başarı, S.146, 4 Ekim 1965.

5 Zile, S.8 26 Şubat 1954; Şafak S.130 10 Ağustos 1957.

6 Başarı, S.151, 20 Ekim 1965.

7 Zile, S.3, 9 Şubat 1954.

8 Zile, S.51, 27 Temmuz 1954.

9 Şafak, 12 Mart 1957.

10 Şafak, 13 Aralık 1957.

11 Genç Bora, S.1, 22 Temmuz 1959.

12 Genç Bora, S.2, 1 Ağustos 1959.

13 Çağıltı, S.5, Ağustos 1961.

Lisenin eğitim ve öğretime açılması 1965 yılında gerçekleşmiştir. Lütfü Rahmi Kayran, on bir yıldan beri Zile'nin başlıca ihtiyaçlarından birisi olan lisenin 1965 yılı itibariyle 135 öğrenciyle eğitime başlayacağını yazmıştır[14].

Başarı Gazetesi, hükümetin 1965-66 kalkınma planında Zile'de Erkek Sanat Enstitüsü binasının yapılmasının planlandığını yazmaktadır[15]. Erkek Sanat Okulu konusunda 11 Ağustos 1957 tarihli Şafak Gazetesinde de okulun yapılacağına dair haberler bulunmaktaydı[16].

2-3- Yol Meselesi

Zile'yi Turhal, Amasya ve Ankara'ya bağlayan yolların durumu gazetelerde haber olmuştur. Bu yolların fiziki bakımdan yetersiz olduğu iddia edilmekte, genişletilmesi ve ulaşıma daha uygun hale getirilmesi istenmektedir. Bu konuda 5 Mart 1954 tarihinde Zile Gazetesi Zile-Turhal yolunun bağımsız olduğundan hareketle bu yolun "ortaçağ zihniyetinin mana ve rengini" taşıdığı iddia edilmiştir[17]. Aynı gazetede ilerleyen günlerde Zile-Amasya yolunun harap vaziyette olduğunu, yol güzergâhındaki köprülerin yeniden yapılması konusunda bir haber bulunmaktadır[18].

"Zile'nin Demokrat Sesi" Şafak Gazetesinde yazan Şükrü Onurer, yol yetersizliğinin Zile'nin gelişmesine mani olduğunu iddia ettiği yazısında "lüzumlu yollar olmazsa şehir gelişmez demekte, Zile'nin kalkınmasında en büyük rolün yol tarafından oynanacağını" söylemektedir. Ona göre halen üzerinde çalışılmakta olan ve Zile'yi hükûmet merkezine bağlayacak olan ve Çekerek'ten geçecek yolun bir an evvel işletmeye açılmasını istemektedir[19].

Zile Gazetesi'nde çıkan bir haberde ise Çorum Valisi'nden alınan bilgiye göre; üç senedir çalışılmakta olan Zile-Ankara yolunun Alaca üzerinden yapılmasının düşünüldüğü anlatılmaktadır[20].

Genç Bora Gazetesi'nin beşinci sayısında da "Senelerdir Bekleyen Turhal-Zile Yolu Ne Zaman Yapılacak" şeklinde bir haber bulunmakta ve yolun mevcut durumunun yeterli olmadığı ifade edilmektedir[21].

Çağıltı Dergisi'nin Ağustos 1961 sayısı da Zile'yi Ankara'ya ve Amasya'ya bağlayan yolun tamir ve ıslah meselesinin yeniden şehrin gündeminde olduğunu iddia etmektedir[22].

14 Başarı, S.126, 21 Eylül 1965.

15 Başarı, S.2, 29 Nisan 1965.

16 Şafak, S.131, 11 Ağustos 1957

17 Zile, S.10, 5 Mart 1954.

18 Zile, S.8, 26 Şubat 1954.

19 Şafak, S.79, 8 Haziran 1957.

20 Zile, S.51, 27 Temmuz 1954.

21 Genç Bora, S.5, 31 Ağustos 1959.

22 Çağıltı S.5, Ağustos 1961.

Başarı Gazetesi'nin 29 Nisan 1965 tarihli ikinci sayısındaki habere göre Turhal-Zile-Çekerek-Alaca yolunun onarımı 1965-66 yılı Kalkınma Planına alınmış ve Zile'ye yatırım yapma kararı alınmıştı[23].

Zile-Turhal yolunun durumu konusunda tespit ettiğimiz en geç haber ise Savaş Gazetesinin 2 Mart 1967 tarihli ikinci sayısında bulunmaktadır. Burada yolun durumu, Zile için önemi ve yapılması gerekenler ayrıntılı bir şekilde izah edilmektedir. Buna göre; "Turhal-Zile yolu…22 km. bu yolda günde en az yüz vasıta seyir ediyor fakat bu kadar kısa yoldan gelip geçen yüzlerce vasıta şoförü ve yolcusu dertlidir. Senelerden beri ihmal edilmiş veya yapılması için hiç uğraşılmamış bu yolda milli servet heba olmaktadır… bir memleketin kalkınması yolların muntazamlığına bağlıdır. O halde Zile'nin de kalkınması yolların muntazamlığına bağlıdır. Turhal-Zile yolunun asfaltlanması ile Çekerek ve dolayısıyla Başkent ile olan irtibatını temin eden yolun düzgün olması için senatörü, mebusu, halkı gazeteleri ile işbirliği yaparak çalışması tavsiye edilmektedir[24].

3.Gazetelere Göre Belediyeyi İlgilendiren Sorunlar

İnsanların bir arada yaşadıkları yerleşim birimleri olan şehirlerde halkın hayatını kolaylaştırmak ve rahatlatmak için teknolojinin gelişmesiyle birtakım altyapı hizmetleri uygulanmaya başlamıştır. Lakin altyapının zaman zaman bakıma ihtiyaç duyduğu bilinmektedir. Özellikle elektrik, su şebekesi ve kanalizasyon sistemi şehirde yaşayan her vatandaş için önemi inkar edilemez imkanlardır. Ülkemizde altyapı hizmetlerinden belediyeler sorumlu bulunmaktadır. Araştırma yaptığımız gazetelerde belediyenin hizmetleriyle ilgili haberlere rastlanmaktadır. Gazetelere göre de mahalli sorunların muhatabı belediyelerdir ve çözümü de belediyeler bulmalıdır.

Zile Gazetesinin 13 Nisan 1954'de çıkan 21. Sayısında belediyeye hitaben bir yazı yayınlanmış ve belediyenin piyasada yeterince denetim yapmamasından ve alt yapı çalışmalarını zamanında bitirmediğinden şikâyet edilmiştir. Et, şeker, peynir, yakacak yokluğu ve pahalılığı eleştirilmiştir[25].

Şafak Gazetesi'nde 18 Ağustos 1957'de çıkan haberde Saraç Köyü civarında yer altı suyu bulunduğu anlatılmaktadır[26]. Bu haber bize bir zamanlar Zile'de içme suyu sıkıntısı çekildiğini göstermektedir. Fikret Tarhan ise Görüş Gazetesi'ne yazdığı yazılarda şehirdeki tozlu yollardan ve henüz su şebekesinin bazı mahallelere ulaşmadığından şikâyet etmektedir[27].

23 Başarı, S.2, 29 Nisan 1965.

24 Savaş, S.2, 2 Mart 1967.

25 Zile, S.1 2 Şubat 1954; S.21, 13 Nisan 1954; S.106 8 Şubat 1955; S.135 20 Mayıs 1955

26 Şafak S.137, 18 Ağustos 1957; Zile'nin içme suyu ihtiyacının eski tarihlerde bile yeterli olmadığı bu tür haberlerle anlaşılmaktadır. Şehrin artan nüfusuna paralel olarak mevcut su kaynaklarının azalmış olması da muhtemeldir. Ancak bu çalışmanın hazırlandığı günlerde Zile'de büyük su kesintilerinin yaşanıyor olması sadece nüfus artışı ile açıklanamayacak kadar ağır ve geniş kapsamlı sorunların varlığına işaret etmektedir.

27 Görüş, S.64, 25 Mayıs 1958; S.65 29 Mayıs 1958.

Şehir içindeki yolların bozukluğu ve temizliğinin yetersizliği tüm gazetelerin sık sık bahsettiği bir konudur ve hemen her sayıda bu mevzu gazetelerde yer almaktadır[28].

Ayrıca şehrin elektrik şebekesinin yetersizliği şikâyet konusu olmakta ve özellikle sanayi çarsında bulunan esnafların bu konudaki serzenişleri gazetelere ulaşmaktaydı. Görüş Gazetesinde şehre saat 12.30'den sonra verilen elektriğin üç gündür kesik olduğundan şikâyet edilmekte[29], Genç Bora Gazetesi, şehirdeki elektrik direklerinin çalışmadığından bahsetmekte[30], Çağıltı Dergisi'nde bir yazı kaleme alan Bahri Ayter de şehirde bulunan ve elektrik üreten motorların ihtiyaca cevap vermediğini iddia etmekteydi[31].

Sonuç

Çalışmamızda Zile'de 1954-1967 yılları arasında çıkan gazeteler incelenmiş ve çeşitli sayılarının değerlendirilmesiyle gazeteler hakkında bazı yorumlara ulaşılmak amaçlanmıştır. Mahalli gazeteler şehir tarihi çalışmalarında vazgeçilmez öneme sahiptirler. Şehirdeki imar faaliyetleri, altyapı sorunlarının gazetelerden takip edilmesi mümkün olduğu gibi ulusal gündem ve meselelerin de taşradaki değerlendirilme ve yorumlanma biçimini öğrenmek için mahalli basına bakmak gereklidir.

Zile'de çıkan gazetelerin araştırmacılara birçok imkân verdiği söylenebilir. Gazetelerde Zile'nin sorunları önemli bir yer tutarken, şehirdeki değişim olarak adlandırılacak faaliyetlerden de bahsedilmektedir. Zile'nin mahalli basını farklı siyasi görüşlere yakın dursalar da Zile'nin geri kalmışlıktan kurtarılması, şehrin altyapısının tamamlanması ve ihtiyaç duyulan okulların en kısa zamanda açılması için sözbirliği etmişler ve aralarındaki farklılıkları unutmuşlardır.

Zile'nin mahalli basını, siyasi tarihimize "Zile Olayları" olarak geçen ve 1960 Askeri Müdahalesine giden süreçte iktidar aleyhine kullanılan hadiselerin doğru anlaşılması ve analiz edilmesi için mutlaka kullanılmalıdır. Hadisenin meydana geldiği dönemde faaliyette olan Demokrat Şafak Gazetesi ile olayı aydınlatmaya gayret eden Genç Bora Gazetesinin ilgili sayıları Zile Olayları için vazgeçilmez bir kaynaktır. Bu olay ile ilgili Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Yassıada Mahkemesinin yayınlanan tutanaklarında da Zile basınından örnekler bulunmaktadır.

Araştırma yaptığımız döneme tekabül eden 1950'li yıllar Türkiye'de çok partili siyasi hayatın yaşandığı yıllar olduğu için, ulusal basında yaşanan DP'li, CHP'li gazete çeşitliliği Zile'de de gözlenmiştir. İktidardaki DP'ye yakın bir ya-

28 Başarı S.24, 25 Mayıs 1965.

29 Görüş, S.130, 16 Ağustos 1958.

30 Genç Bora, S.3, 11 Ağustos 1959

31 Çağıltı, S.1, Nisan 1961.

yın takip eden hatta bir süre sonra ismine "Demokrat" kelimesini ekleyen Şafak Gazetesi bir tarafta yer alırken, muhalefet partisi CHP'yi destekleyen Genç Bora Gazetesi de tam karşı tarafta bulunmaktadır. Genç Bora Gazetesi, Zile'de faaliyet gösteren gazeteler arasında en dolu, en canlı ve siyasi bir gazete görüntüsü vermiştir. Okuyucularına ulusal sorunları kendi penceresinden aktarırken bir defa memleket ekonomisini CHP'nin iş başında olduğu dönem ile karşılaştıran tablolara da yer vermiştir.

Gazetelerde Zile'de görev yapan doktorların isimleri, faaliyet gösteren eczaneler ve esnaflara ait reklam yazıları bulunmaktadır.

Çalışmamız aşamasında ilginç olarak kabul edilebilecek olan iki habere rastlanmıştır. Bunlardan ilki Zile Çeltek Köyü'nde bir hocanın öğrencilerine Arapça dersi okuturken suçüstü yakaladığına dair haberdir[32]. Genelde tek parti döneminde rastlanan bu tür hadiselerin Demokrat Partinin iktidarda olduğu yıllarda da görülmesi ilginçtir. Diğer haber ise Yazar Aziz Nesin'in Akşam Gazetesi muhabiri olarak Zile'de araştırma ve incelemeler yaptığına dair 1959 tarihli haberdir[33].

Kaynakça

1.Gazeteler

Başarı
Çağıltı
Demokrat Şafak
Genç Bora
Görüş
Kanun
Şafak(Demokrat)
Zile

32 Zile S.3, 9 Şubat 1954

33 Genç Bora, S.8, 30 Eylül 1959.

Osmanlı Arşivi Vesikaları Işığında Niksar Halkının İskân Edilen Muhacirlerle Olan Münasebetleri (19. Asır)

Ahmet Semih TORUN*

Özet

Tarih boyunca Pontus Krallığı, Romalılar, Bizans ve Türk egemenliğinde bulunmuş olan Niksar, Danişmendliler döneminde başkentlik yapmış güzel bir şehirdir.

Niksar; Selçuklu hakimiyetinden sonra sırasıyla İlhanlılar, Eretna Devleti, Taceddinoğulları Beyliği ve Kadı Burhaneddin'in hükümranlığı altında kalmış, bölge halkının isteği ile 1396'da Osmanlı Devleti hakimiyetine girmiştir. Yıldırım Bayezid'in Timur'a yenilmesi üzerine işgale uğrayan Niksar, 1410 yılında tekrar Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Niksar ahalisinin yardımseverliği, dönemin resmi evrakına yansımıştır. Niksar halkı; ordunun ihtiyaçları, kıtlık sebebiyle başka yerlerden gelen göçmenler ile muhacirler için –zor şartlarda dahi- maddi yardımda bulunmuşlardır. Niksar ahalisi; komşuları olan muhacirlerin dertleriyle ilgilendikleri gibi Sivas'ın Yaylacık mevkiinde ve Artova'da bulunan muhacir kardeşlerinin önemli ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda da azami gayret göstermişlerdir.

Muhacir iskânında uygulanan yanlışlıklar ile muhacirlerden bazılarının da yer aldığı eşkıya gruplarının faaliyetleri, Niksar halkının mağduriyetine sebep olmuştur. Ahalinin bu konudaki tepkilerine kültür farklılığı ve önyargılar da eklenince yerli halk ile muhacirler arasında bazı zamanlar gerginlik ortaya çıkmıştır. Alınan tedbirler sayesinde toplumdaki huzursuzluk giderilmiş, zaman geçtikçe Niksar halkı ile muhacirler arasındaki dostluk daha da pekişmiştir.

Tokat'ın sosyal ve siyasi tarihine katkı sağlamayı hedeflediğim bu çalışmada; 19. Asırda Niksar halkının iskân edilen muhacirlerle olan münasebetleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikaları ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Niksar, Osmanlı Devleti, 19. Asır, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, göç, muhacir, Gürcü, Çerkez, Laz, çete, eşkıya, iskân, yardım.*

* Dilbilimci ve Arşiv Uzmanı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Gn. Müd. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **e-posta:** asemihtorun@gmail.com

Giriş

Niksar halkının, iskân edilen muhacirlerle olan münasebetlerini incelediğimizde; ahalinin yardıma muhtaç insanlara el uzattığını, devletin de bu yardım kampanyalarını teşvik ve takdir ettiğini görmekteyiz. Bu durum dönemin resmi evrakına da yansıdığından konu ile ilgili vesikalara *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'nde rastlamak mümkündür.

Niksar ahalisinin muhacirlerle olan irtibatını iyi anlamak için Kırım'ı, Kafkasya'yı, Balkanları ve buradan göç eden muhacirlerin durumunu çok iyi bilmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nun önceleri dışa dönük olan iskân politikası, 19. Yüzyılda yaşanan göçler sebebiyle içe dönük bir hâl almış ve bu durum, devletin yapısını etkilemiştir.

19. Asırda Osmanlı Devleti'ne Kırım, Kafkasya ve Balkanlar'dan göçler olmuş, özellikle Kırım ve 93 Harbi sonrası göçlerin yoğunluğu artmıştır.[1] Bu göçler, vilayetlerin nüfusunun etnik ve dinî yapısı ile taşra mülkî taksimatını etkileyerek idarî ve beledî yeni müesseselerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[2]

Kafkasya'da bulunan Müslüman nüfus, Rusya tarafından yok edilmeye çalışılmış, özellikle Kuzey Kafkasya katliam ve göçlerle boşaltılmak istenmiştir. Şeyh Şamil'in Ruslara karşı olan harekatının son bulmasıyla 1859-1864 yılları arasında Kafkasya'dan Anadolu'ya yoğun göçler olmuş, bu esnada Tokat yöresine göç eden muhacirlerin çoğu Samsun başta olmak üzere Karadeniz sahilinde bulunan limanlardan giriş yapmışlardır.

Ruslar, Karadeniz'in kuzeyinde kalıcı bir hâkimiyet tesis etmek için, Kırım ve Kafkasya'da Çarlık yönetimine hiçbir konuda zorluk çıkarmayan ve Osmanlı ile bağı olmayan, Hristiyan ağırlıklı bir nüfus yapısı oluşturmak istemiştir.[3]

1790-1923 yılları arasında dünyada yedi milyondan fazla insan yurtlarından ayrılmak zorunda kalmış, istatistiklerde ölenler de göç edenlerin sayısına yakın kabul edilmiştir. 19. Yüzyılda ortaya çıkan zorunlu göçte en çok Müslümanlar mağdur olduğu halde devamlı Hristiyanların çektiği sıkıntılar ön plana çıkarılmak istenmiştir.[4]

Kafkasya'dan Tokat bölgesine göç edenlerin sayısı hakkında bir kesinlik olmayıp iskân edilenlerin bir müddet sonra yerlerinin değişmesi, yol şartları, yoksulluk ve hastalık nedenleriyle ölümlerin fazla olması muhacirlerin sayısı konusundaki tahminleri zorlaştırmaktadır.

1 Coşkun Çakır, 19. Yüzyılda Bir Anadolu Şehri Niksar, İstanbul 2001, s. 26-27.

2 Ali Açıkel, "Tokat Sancağı'nın İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", Fırat Ü. Sosyal Bil. Dergisi, c. 14, S. 2, Elazığ 2004, s. 332.

3 Ferhat Berber, Kırımlı ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskânı (1860-1876), *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı:3, Aralık 2013, s. 172.*

4 Justin McCarty, Çev. Fatma Sarıkaya, Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922), Ankara 2012, s. 397.

Genelde kırsal kesimlerdeki boş arazilere yerleştirilmiş olan muhacirler için kurulan köyler; hazine, vakıf veya köylülerin bağışladığı araziler üzerine kurulmuştur. Bu köylerin adları; Müslüman oldukları için İslamiye, Osmanlı Devleti'ne izafeten Osmaniye, yapılan güzel bağışları hatırlatması adına İhsaniye, padişahı temsilen de Sultaniye adlarını almıştır. Dönemin padişahının isminden hareketle verilen; Selimiye, Mahmudiye ve Hamidiye gibi köy isimleri de vardır.

Bölgesel bir çalışma olan bu makalede, 19. Yüzyılda Niksar'a iskân edilen muhacirlerin durumları ve Niksar halkı ile olan münasebetleri arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmiştir.

Niksar'ın İdari ve Nüfus Yapısı

19. Yüzyılda Niksar Kazası'nın idari ve nüfus yapısını tetkik ederken ilk önce bağlı bulunduğu Tokat'ı değerlendirmek gerekir.

1892'de Tokat merkezinin toplam nüfusu 29.890 olup bunun % 61'lik kısmını Müslüman Türkler teşkil ediyor; bu nüfusun 17.500'ünü Sünni Müslüman Türkler, 750 tanesini ise Kafkasya ve Gürcistan'dan gelen muhacirler oluşturuyordu. Sonraki on yıl içinde göçlerin de tesiriyle nüfusun daha da arttığını görmekteyiz.

Tokat sancağının idarî yapısı göçler nedeniyle zamanla değişime uğradığından köy ve nahiye sayısı da artmıştır. 1881'de 4 kaza, 41 nahiyeden ibaret olan Tokat, 1890-1899 yılları arasında 4 kaza, 45 nahiye ve 656 köye ulaşmıştır.

1892'de Niksar Kazası'nın merkez nüfusunun toplamı 4.000 olup bunun 2.500'ü Müslüman Türklerden oluşmaktadır. Bu sayı, sonraki dokuz senede artarak 4.580 olmuştur. 93 Harbi sonrası olan göçlerin bu artışta etkisi büyüktür.[5]

1298-1308 (1880/1881-1890/1891) tarihli Sivas Vilayeti salnamelerine baktığımızda; 1298'te Niksar'da bulunan 6226 Müslüman erkek nüfusun, 1308'de 8550'ye çıktığını, bu tarihte Niksar'daki Müslüman nüfusun tamamının ise 14,675 olduğunu görmekteyiz. Bu artışı etkileyen asıl sebep göçler olup 19. Yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başında muhacir sayısı daha da artmıştır.[6]

Osmanlı Devleti'nde Muhacir İskânı

19. Asır'da Anadolu yoğun göç almıştır. Bu zorunlu göçler; zor şartlarda gerçekleştiği ve yaraların sarılması zaman aldığından hem muhacirleri, hem de yerli ahaliyi etkilemiştir.

Devlet idaresi, imkânlarını zorlayarak ilk gelen göçmenlerin ihtiyaçlarını gidermiştir. Kırım Savaşı sonrası ortaya çıkan büyük göç dalgası devletin bütçe-

5 Ali Açıkel, *a.g.e.*, s. 341. Ali Açıkel ve Mehmet Mercan, "Niksar Kazası'nın İdari Durumu ve Nüfus Yapısının Dini ve Etnik Açıdan Analizi (1880-1916)", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 19/2 (Ankara 2002), s. 242, 243.

6 Coşkun Çakır, *a.g.e.,* s. 28-29.

sini sarsmış, Osmanlı Devleti'ni İngiltere ve Fransa'dan borç alacak duruma getirmiştir. Osmanlı Devleti, insanî ve dinî sebeplerden dolayı muhacirlere destek vermiş, aynı zamanda bu işi bir prestij meselesi olarak kabul etmiştir.[7]

Osmanlı Devleti'nin, tarihte ilk kez savaş ve göç maliyeti için Avrupa devletlerinden almış olduğu dış borcun ödenmesi ve muhacirlerin sıkıntılarının giderilmesi konusunda devlet-tebea bütünleşmesi takdire şayandır. Osmanlı, Kırım Savaşı sonrasında muhacirlerin iskânı konusunda iktisadi tedbirler almak zorunda kalmıştır.

Savaş sonrası Rusların zulmünden korkan Gözleve, Sivastopol ve Kerç ahalisinin hicret talepleri Osmanlı Devleti tarafından kabul edilerek gerekli hazırlıklar yapılmış ve göç başlamıştır.[8]

İskân ve iaşe işleri ilk zamanlar Ticaret Nezareti, Şehremaneti ve Zabtiye Nezareti tarafından yürütülürken daha sonraları göç problemleri, Muhacirîn Komisyonlarının çalışmaları ile çözülmeye çalışılmıştır.

İskân konusunda şikâyet gelen yerlere teftiş heyetleri gönderildiğinden 1870 yılında Sivas ve civarını da böyle bir heyet teftiş etmiştir.[9]

Kırım'ın işgalinden Tuna Muharebesi'ne kadar yalnız Kırım'dan göçenler kısmen, Tuna Muharebesi'nden sonra Kırım ve Balkan Yarımadası'ndan göç edenler ise tamamen İstanbul, Edirne, Bursa, Eskişehir, Ankara, Sivas, İzmir, Konya, Adana, Diyarbakır ve Halep vilayetlerine yerleşmişlerdir. 1855-1863 yılları arasında 295.000 Kuzey Kafkasyalı muhacir Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır.[10]

1877'deki Osmanlı-Rus Harbi neticesinde Rumeli'den Anadolu'ya göç eden 300.000'den fazla muhacir, Şam, Halep, Adana, Konya, Kastamonu, Sivas, Amasya, Ankara, Diyarbakır, Kıbrıs ve Cezayir'e gönderilmişlerdir.[11]

Devlet, en zor şartlarda bile muhacirlerin iskân ve iaşelerini temine çalışmış, yerli halk da gücü nispetinde bu hizmete destek vermiştir. Muhacirlere araziler tahsis edilmiş, yapılan yardımlar çoğu zaman nakden yapılmıştır. Maddi problemler çoğaldıkça muhacirler için verilen yevmiyelerde sıkıntı çıkmaya başlamıştır.

Muhacirlerin iskânı konusunda ilk nizamname, 3 Mayıs 1856 tarihinde Silistre Valiliği'ne gönderilmiş olup Kırım muhacirleri ile alakalıdır.[12]

7 Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Ankara 1997, s. 94-98.

8 BOA; İ. DH 22622, 23226, İ. MMS 7/266, ML. CRD 1753.

9 Saydam, *a.g.e.,* s. 116.

10 Türk Ansiklopedisi, M.E.B. Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, c. 17, Ankara 1983, s. 458.

11 Türk Ansiklopedisi *a.g.e.,* c. 17, s. 461

12 Julide Akyüz Orat, Nebahat Oran Arslan ve Mustafa Tanrıverdi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1823-1943), Kars 2011, s. 24.

Niksar'a Yerleştirilen Muhacirler

Niksar, 1864'den beri kaza statüsünde olup göçlerin başlamasıyla burada da muhacirîn komisyonu oluşturulmuştur.

19. Yüzyılda Niksar'a Kafkasya'dan göç etmek zorunda kalan Müslümanlar; Dağıstan, Ahıska, Kırım, Gürcü, Çerkez, Şavşat, Batum ve Kars muhacirleri diye adlandırılmıştır. Bunlardan başka, geçici olarak Niksar'a yerleştirilen Kafkas muhacirleri de olmuştur.

İskân edildiği yeri beğenmeyerek istedikleri yerlere gidenlerin durumu ilk önceleri hoş karşılanmaya çalışılsa da daha sonraları bununla ilgili tedbirler alınmıştır. Malatya'ya iskân edildiği halde Niksar'a gelen Nogay,[13] muhacirleri bunlardandır.

Devlet, muhacirler arasında bulunan seyyid, şeyh ve alimlere değer vermiş, halk da saygıda kusur etmemiştir. Dağıstan ulemasından Şeyh İsa Efendi, Hacı Mehmed Efendi, Seyyid Carullah Efendi ile babası Hacı Abdülkerim Efendi bunlardandır. Seyyid Carullah Efendi, 1288 yılında Niksar'a hicret ederek uzun yıllar Niksar'da ikamet etmiştir.[14] Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin göçlerle ilgili belgeleri incelendiğinde Dağıstan muhacirleri ifadesine sık rastlanmaktadır.[15] Bu muhacirlerin vergilerden muafiyeti ara sıra gündeme gelmiş,[16] Niksar'da bulunan Dağıstan muhacirlerinden bir kısmı, daha sonra Manyas tarafına nakil edilmiştir.[17]

19. Asır'da Niksar'da bulunan Ahıska muhacirleri hakkındaki bilgilere; 1246.Z.29 (1831.06.10) ve 1254.M.25 (1838.04.20) tarihli Niksar Nüfus defterleri, 1248.Z.29 (1833.05.19) tarihli Ceride Odası Nüfus yoklama defteri ile 1257 (1840) tarihli Temettuat defterlerinde rastlanmakta olup ayrıca vesikalarda da bilgiler mevcuttur.[18]

Arşivdeki defter kayıtlarına baktığımızda, Ahıska Türklerinin genelde Niksar'ın merkezinde yerleşmiş olduklarını görmekteyiz. Bunlar içinde ticaretle uğraşanlar,[19] olduğu gibi kaza naipliği yapanlar da vardır.[20]

Günümüzde Niksar'da muhacir kökenli vatandaşlar yaşamakta olup bunların çoğu 19. ve 20. Yüzyıllarda Niksar'a göç etmişlerdir.

13 BOA; A.MKT.MHM 238/29.

14 BOA; MVL 537/42, HR.İD 4/50, DH.MKT 405/15, 563/62, 2206/54, BEO 955/71561, 1114/83489, 1972/147853.

15 BOA; BEO 1908/143069, 2094/157038, HR.İD 2/47, 4/50.

16 BOA; BEO 4104/307755.

17 BOA; ŞD 3108/59.

18 BOA; MVL 119/18, 603/8, NFS.d. 2287, 2388, D.CRD.d. 40118, ML.VRD.TMT.d 14263,14264, 14265.

19 BOA; A.MKT.DV 11/68, 14/7,

20 BOA; A.MKT.NZD 179/62, 254/42.

Niksar Halkının Muhacirlerle Olan Münasebetleri

Yapılan Yardımlar

Niksar halkı; vatanlarından sürgün edilmiş olan muhacirlerin dertleriyle dertlenmiş, mazlum kardeşleri için ensar konumunda olmuştur.

Niksar halkının yaptığı yardımları şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

Devlete Yapılan Bağışlar

H. 1274 tarihli arşiv belgesinde; Anadolu Ordusu'na ait zahire ihtiyacının temini hususunda Niksar ve Zile halkının maddi destek sağladığını görmekteyiz.[21] Ayrıca Niksar eşrafından Ahmed Zeki Efendi'nin, H. 1281 tarihinde Hazine'ye bağış yaptığına şahit olmaktayız.[22]

Muhacirlere Yapılan Yardımlar

Niksar ahalisi; komşuları olan muhacirlerin dertleriyle ilgilenmişler, onların her türlü ihtiyaçlarını temine çalışmışlardır. Ayrıca Sivas'ın Yaylacık mevkiinde iskân edilen Çerkez muhacirleri için H. 1277 yılında kırk bir adet ev yaptırmışlardır.[23] Ev sayısının kırk bir olma sebebinin, "kırk bir kere mâşallah" fikrinden kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Devlet, başlattığı hayır kampanyasına halkı da ortak ederek yapılan yardımları teşvik etmiş ve yardım haberlerini gazetelerde ilan ettirmiştir. Devletin yaptığı hizmetlerin takipçisi olan halk da elinden geldiğince muhacirlere yardımcı olmuştur. Niksar halkı ile civardaki diğer kaza ahalisinin, Yaylacık'ta yapılan evlerin masraflarını karşılamaları buna bir örnektir. Ayrıca muhacirlerin talep ettikleri cami, tekke ve mekteplerin inşasında da halkın katkıları olmuştur.

Bir taraftan vatandaş, muhacirler için evler yaparken bazı zorbalar bunları yıkmakta, mazlumların yardımına yine yardımsever ahali yetişmektedir. Artukabad (Artova)'da hasımları tarafından evleri yıkılan muhacirler, Zile ve Niksar'da iskân edilerek bu iki kaza halkına emanet edilmişlerdir.[24]

Yardım kampanyaları sonucu toplanan meblağlar muhacirlere ulaştırılmış, muhacirlerin nakil paraları da o yöre insanı tarafından karşılanmıştır. Muhacirlerin geçtiği yerleşim yerlerinden toplanan yardımlar hemen kendilerine takdim edilmiş, yokluğun sıkıntılarını bilen halkımız perişan durumdaki muhacirlerin yaralarına merhem olmaya çalışmıştır. Düşenin dostu olmaya özen gösteren ecdadımız her an mazlumların yanında, zalimlerin ise karşısında olmuştur.

21 BOA; A. MKT.MHM 134/76, 406/26835.

22 BOA; A. MKT.MHM 318/76.

23 BOA; İ. DH 487/32949, A. MKT. MHM 215/50, A. MKT. NZD 349/20.

24 BOA; DH. MKT 1348/72.

Muhacirlerin Talepleri

Zor şartlar altında yurdunu terk etmek zorunda kalan muhacirler, ilk geldikleri yerlerde geçici olarak iskân edilip daha sonra asıl yerlerine gönderilmişlerdir.

Devlet, Niksar'a gelen muhacirlerin ilk önce; iaşe ve ev ihtiyaçlarını temin etmiş; daha sonra arazi, tohumluk buğday, çift hayvanı, cami, mektep ve tekke ihtiyaçlarını gidermek için gayret sarf etmiştir. Muhacirlere yapılan bu hizmetlerde devletin yardımcısı Niksar halkı olmuş, devlet-millet işbirliği ile engeller aşılmaya çalışılmıştır.

İmkân ölçüsünde vergi muafiyetleri getirilerek muhacirlerin ekonomik rahatlığı sağlanırken onların güvenliğini temin konusunda da hassas davranılmıştır.

Niksar'a iskân edilen muhacirlere, arazi ve barınacak yerleri ayarlanarak genelde bir sene yevmiye verilmiştir. Bu süre sonunda yevmiyeler kesildiğinde muhacir temsilcileri tarafından şartların ağırlığı vurgulanarak tekrar talep edilmiş, yapılan inceleme neticesinde uygun görülenlere yevmiye verilmeye devam edilmiştir.

Dağıstan muhacirlerinden olup Niksar'a yerleştirilen sâdâttan yirmi haneye verilen yevmiyeler kesildiğinde bu ailelerin temsilcisi bulunan Seyyid Şeyh İsa Efendi, H. 1284 yılında; "Aile fertlerinin çoğunun yaşlı ve çocuk olduğunu" bildirerek verilen yevmiyelerin bir sene daha devam etmesini talep etmiştir.[25] Yine aynı şahıs, H. 1282 yılında; Niksar'ın Kuyucak Köyü yakınlarında kendilerine gösterilen araziye bazılarının müdahale ettiklerini bildirmiş, iskânlarının tamamlanarak cami, tekke ve medrese yapımına izin verilmesini istemiştir.[26]

Devlet, muhacir çocuklarına sahip çıkarak onların dinî ilimleri öğrenmeleri ve mekteplerde okutulmaları hususunda gayret etmiştir. Niksar'a iskân edilen muhacirlerden de çocuklarının okutulması konusunda talepler gelmiştir. Mesela Çerkez bir baba, çocukları Hasan ve Hüseyin'in Mekteb-i Harbiye veya Enderun-ı Hümayun'da okutulması için 28 Ramazan 1277 tarihinde arzuhal vermiştir.[27]

Muhacirlerin İskân Sonrası Yaşadıkları Problemler ve Çözümleri

Aşiret-Muhacir Çatışması

Devletin muhacir iskân ettiği yerler, bazı aşiretlerce daha önce yaylak ve sair şekilde kullanıldığından aşiretler, buralara muhacirlerin yerleştirilmesini istememişlerdir. Devlet öncelikli olanı tercih etmiş, muhacirlerin mağduriyetini ve bazı dengeleri gözeterek buraları iskâna açmıştır.

H. 1277 yılında Sivas'ın Uzunyayla mevkiine yerleştirilen muhacirlere aşiret eşkıyası tarafından müdahale edilmesi üzerine devlet tarafından bu durumun engellenmesi istenmiştir.[28]

25 BOA; MVL 1058/8, 537/42.

26 BOA; MVL 493/25.

27 BOA; A. MKT. NZD 349/68, 354/58.

28 BOA; A. MKT. MHM 189/47.

Sivas ile Kayseri arasında bulunan Uzunyayla, Türkmen-Afşar Aşireti'nin yaylağı olduğundan buraya yerleştirilen Çerkez muhacirleri ile aşiret arasında ihtilaf çıkmış, aşiretin Uzunyayla'dan vazgeçmesi ile problem büyük ölçüde çözülse de iki taraf arasındaki gerginlik uzun süre devam etmiştir.

İskân Edilen Yerlerin Çeşitli Sebeplerle Beğenilmemesi

Yerleşilen mahallerin sağlığa uygun olmaması, konumunun beğenilmemesi veya başka yerde akrabalarının bulunması sebebiyle muhacirler, geçici olarak iskân edildikleri veya daha farklı yerlere gitmek istemişlerdir. Muhacirlerin yer değiştirme ile alakalı talepleri, haklı sebeplere dayandığında acil olarak tedbir alınmış, "Bu yer mizacımıza uygun değil" mazereti ile yer değişikliği isteyen muhacirlere ise imkân nisbetinde yardımcı olunmuştur.

H. 1277 tarihli vesikada; "Erbaa ve Niksar'da misafir olarak bulunan Teksi Kabilesi fertlerinden bazılarının Hristiyan köyleri ahalisince öldürüldükleri, bir kısmının ise bulundukları yerlerde mağdur oldukları"[29] bildirilmektedir. Bu vesika; o yıllarda Erbaa ve Niksar'da bulunan asayiş sıkıntısını göstermesi açısından önemlidir.

Misafir durumda bulunan ve mağdur oldukları bildirilen Teksi Kabilesi'nden bazılarının, altı sene sonra Niksar'da iskân edildiklerini görmekteyiz. H. 1283 tarihli belgeden; "Niksar'ın Hacılı Köyü'nde ikamet eden Teksi Kabilesi'nden bazı muhacirlerin sağlık sebebiyle başka yere nakil edilme taleplerinin, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından kabul gördüğünü"[30] öğrenmekteyiz. Bu belge bize; Teksi Kabilesi'nin aynı zamanda Çerkezlerle bağlantısı olduğunu da göstermektedir.

Akraba bağlantısı sebebiyle yer değişikliği isteyen muhacirler de olmuştur. Örneğin; Tokat'a gönderilen Karapapaklar, kendilerine birçok yer gösterilmesine rağmen ısrarla Bayezit'teki akrabalarının yanına gitmek istemişlerdir.

Göçün Devam Etmesi ve Şartların Ağırlığı

Göçün artarak devam etmesi, hastalıkların çoğalıp geçim şartlarının ağırlaşması Niksar ahalisini de sıkıntıya sokmuş, bu dönemde halk muhacir kardeşleriyle yeterince ilgilenememiştir.

Küçük Esnaf ve Sanatkâr İle Ziraat Yapamayacak Durumda Olanların İskânı

Göçün ilk başladığı dönemlerde Niksar'a gelen Ahıskalı muhacirler merkezde iskân edildikleri halde, göçün artarak devam etmesi sebebiyle yerleşim merkezi dışında bulunan devlete ait boş araziler de iskâna açılmıştır. Niksar merkezi dışında bulunan muhacirler arasındaki sanatkâr ve küçük esnaf iş yapamayınca devlet, bunların Niksar merkezinde veya yakınında yerleşmelerine izin vermiş,

29 BOA; A. MKT. UM 482/9.

30 BOA; MVL 498/68.

daha sonra ziraat yapamayacak durumda bulunan yaşlı ve hasta muhacirler için de aynı izin çıkmıştır.

Şahıs Arazilerine Yapılan İskânlar

Devlet arazisi zannedilerek şahıs arazilerine iskân yapılması hem ahaliyi, hem de muhacirleri sıkıntıya sokmuştur. Arazinin kime ait olduğunun bilinememesi, arazinin boş ve atıl durumda olması, iskân işlerinin yeterli inceleme yapılmadan gerçekleştirilmesi ve devlete ait arazilerin şahıslarca işgal edilmiş olması problemin kaynağını teşkil etmiştir.

H. 1280 tarihli vesikada; Niksar'ın Fatlı Köyü'nde Çerkes muhacirlere verilen yerin kendisine ait olduğunu bildiren Ömer Kamil Efendi, arazinin boşaltılmasını veya denk bir arazi verilmesini istemiştir. Sivas Eyaleti Meclis-i Kebiri'nin bu konudaki kararı; "Boş halde bulunan ve kime ait olduğu tespit edilemeyen arazinin, bizzat iskân memuru Mirliva Ömer Paşa tarafından muhacirlere verildiği, aynı yerde bulunan ve Ömer Kamil Efendi'ye ait olan tarlaya iskân yapılmadığı, şayet muhacirlerin yerleştiği yerin Ö. Kamil Efendi'ye aidiyeti kesinleşse bile araziyi atıl durumda bıraktığından hak iddia edemeyeceği"[31] şeklinde olup durum bir üst makama bildirilmiştir.

Belgelerde bu konu ile ilgili Hatice Hanım'ın şikâyetleriyle de karşılaşmaktayız. "Niksar'ın Kekün Köyü'nde bulunan arazisine muhacir iskân edildiğinden dolayı, ya arazisinin kendisine teslimini veya arazisinin kirasının verilmesini"[32] isteyen Hatice Hanım'ın mağduriyeti yıllarca sürmüştür. Vesikaları tetkik ettiğimizde; Hatice Hanım'ın bu konu ile ilgili şikâyetlerinin H. 1292, 1293 ve 1295 yıllarında da devam ettiğini görmekteyiz.

İskân Memuru İle Olan Anlaşmazlıktan Kaynaklanan Problemler

İskân memurları ile olan zıtlaşma veya anlaşmazlık sebebiyle iskân işlemi tamamlanmayan muhacirler bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda memur; "Muhacirin gösterilen araziyi kabul etmediğini" savunurken, muhacir ise; "Memurun kasıtlı olarak iskân işlemini tamamlamadığını" söylemişlerdir.

H. 1305 tarihli vesikada; Kars muhacirlerinden olup Niksar'da beş sene kalmasına rağmen iskân olayı gerçekleşmediğinden ailesiyle İstanbul'a giden Mehmed Şerif Efendi'nin şikâyeti üzerine durum incelenmiş, mağduriyetinin iskân memurundan kaynaklandığının anlaşılması üzerine bu ailenin Niksar'da iskânı için gerekli işlemlerin yapılması[33] hususunda emir verilmiştir.

31 BOA; A. MKT. MHM 761/65.

32 BOA; ŞD 2883/52, 2887/53, 2891/21, 2892/29.

33 BOA; DH. MKT 1498/110.

Ahali ile Muhacirlerin Karşılıklı Şikayetleri

Niksar'ın Kılavuz, Tepeyatak, Ladik gibi köylerine yerleştirilen muhacirler ile yerli halk arasında bazen problemler olmuştur.

Problemler, muhacirlerin devletin kendilerini yerleştirdikleri yerlerden habersizce ayrılıp başka yerlere gitmeleri ve oradaki şahıs arazilerine yerleşmelerinden de kaynaklanabilmektedir. Ayrıca mahalli idarelerce yerleştirildikleri halde ahalinin haklı itirazları üzerine iskânın iptal edildiği durumlar da olmuştur.

"Ladik Köyü civarındaki Tepeyatağı[34] mevkiinde bulunan ve İsa Ağa'ya ait olan araziye yerleşen Şavşat muhacirlerinin başka yerden buraya geldikleri, iskânın kaymakamın usulsüz uygulaması olduğu, durum hakkında Tokat Mutasarrıflığı'nın malumatı bulunduğu, muhacirlerin hakları gözetilirken ahalinin de hakkının yenmemesi gerektiği" hakkında İsa Ağa ile halkın şikayetçi olması üzerine muhacirler; "Arazinin kendilerine tahsis edilip tapusu verildiği halde İsa Ağa'nın kendilerini buradan çıkartmak istediğini"[35] bildirmişlerdir. Karşılıklı şikayetlerin devam etmesi üzerine H. 1308 tarihli belgede; "İsa Ağa ile ahalinin haklı oldukları noktalar olmakla beraber, mağduriyete sebep olmamak için muhacirlerin bulundukları yerlerde bırakılmasına karar verilerek"[36] olay neticelendirilmiştir.

Bu tür ihtilaflı konularda bazen ahali, bazen de muhacirler haklı çıkmakta, anlaşmazlıkların giderilmesi konusunda devlet azami derecede gayret sarf etmekteydi. Problem çözümünde orta yol takip edilmeye çalışılsa da muhacirlerin mağduriyeti söz konusu olunca devletin tercihi muhacirlerden yana olmaktaydı.

İskân Konusundaki Yalan Haberlerin Kötü Tesiri

Yalan haber yayarak ortalığı karıştırmak isteyenler her zaman olmuştur. Bu durumların önüne geçebilmek için, konunun hızlı bir şekilde araştırılması ve neticeye bağlanması gerekmektedir. 19. Yüzyılda da Osmanlı Devleti'nin otoritesini sarsmak isteyenler muhacirlerin iskânı ve sair konularda yalan haberler uydurarak Osmanlı Devleti aleyhinde kamuoyu oluşturmak istemişlerdir.[37]

İdarecilerden Kaynaklanan Problemler

Muhacirlerin ihtiyaçlarının temini ve eşkıya ile yapılan mücadele hususunda mahalli idarecilerin yetersiz kaldığı durumlar olmuştur. İdarecilerin ihmal ve ehliyetsizliğinden kaynaklanan problemler idareci değişikliğiyle çözülmeye çalışılmışsa da bu konudaki asıl sıkıntının, maddi imkânsızlıklardan kaynaklandığı gerçeği gözden kaçırılmamıştır.

34 Belgelerde Tepeyatağı ve Tepedağı diye yazılan bu yerin ismi, şu anda Tepeyatak olarak kullanılmaktadır.

35 BOA; DH. MKT 1683/129, 1696/53, 1707/56, 1717/7, 1717/110, 1711/123, 1742/87, 1743/3, 2183/108.

36 BOA; DH. MKT 1769/1.

37 BOA; A. MKT. MHM 307/13.

Asayişin Bozulması ve Çetecilik Hareketleri

Savaşlar, göçler, çetecilik, azınlıkların taşkınlıkları ve isyanlar yüzünden 19. Yüzyılda Osmanlı toplumu asayiş sıkıntısı yaşamıştır.

Göç hareketleri, Osmanlı Devleti'nin ekonomisini sarstığı gibi, manevi huzurunu da etkilemiştir. Rusya, Osmanlı Devleti'ni bunaltmak için elinden geleni yapmış, Osmanlı'ya karşı olan kinini Rusya'da bulunan Müslümanlardan çıkartmak istemiştir. Rusya, gönderdiği her muhacir kafilesiyle Osmanlı'nın maneviyatını zedelemek istediğinden, sonra gelen muhacirler öncekinden daha perişan halde gelmişlerdir.

Asayişin bozulması; isyan ve katliamları beraberinde getirmiş, eşkıya hareketleri ve soygunlar halkı bezdirmiştir. Rum, Ermeni, Gürcü ve Laz eşkıyası[38] denilen çeteler yanında Ermeni, Rum ve Türklerin karışık halde bulunduğu çeteler de olmuştur. Bu çetelerin çoğu eşkıyalık faaliyetinde bulunurken, bir kısmı da diğer çetelere karşı faaliyet yürütmüş veya öyle görünmek istemiştir.

Niksar halkını, azınlıkların yaptıkları çete faaliyetlerinden daha çok yerli ve muhacir gruplardan oluşan çetelerin faaliyetleri üzmüştür. Azınlıkların çetecilik ve isyan faaliyetlerini dış güçler tetiklemiş, Ermeni ve Rum ruhani liderlerden bazıları da el altından olayları desteklemişlerdir.[39] Niksar'da çıkartılan Ermeni olayları buna örnektir. Tokat civarındaki postaların vurulması olayında Ermeni çetelerinin, kamuoyunu yanıltmak için Gürcü kıyafetleri giymeleri de çok anlamlıdır.

Çetecilikle mücadelede bazen kadı, kaymakam ve halkın beraberce hareket ettiği güzel dayanışmalar olmuş, bu beraberlik neticesinde eşkıya Niksar'da tutunamamıştır.[40]

Çetelerle mücadele konusunda bazen farklı fikirler ortaya atılmıştır. Niksar Kaymakamı Çerkez Hasan Paşa'nın bin kişilik Çerkez müfrezesi[41] kurarak eşkıya üzerine gitmesi gündeme gelmişse de bu fikir kabul görmemiştir.

Çetelerden farklı olarak halk arasında huzursuzluk çıkaran kimseler, yerli ve muhacir olmalarına bakılmaksızın Niksar'dan uzaklaştırılmışlardır. Bu sebeple Niksar'dan çıkartılanlar, eşkıyanın etkili olmadığı ve kendi ırkdaş ve akrabalarının bulunmadığı bölgelere gönderilmişlerdir. [42]

Kültür Farklılıkları, Önyargılar ve Zıtlaşmalar

Kültür farklılığı, önyargı ve zıtlaşmalar; Niksar halkı ile muhacirler arasında bazı zamanlar gerginliğe sebep olsa da alınan tedbirler sayesinde toplumdaki

38 BOA; DH. MKT 1531/37, 1561/81, DH. EUM. AYŞ 34/7, 67/48, DH. ŞFR 175/85, DH. EUM. EMN 26/39, 30/56.

39 BOA; DH. EUM. AYŞ 19/89, DH. ŞFR 101/19-020, 196/41

40 BOA; A. MKT. MHM 418/52

41 BOA; DH. MKT 1361/136, 1362/123

42 BOA; DH. MKT 1438/75, 1445/17

huzursuzluk giderilmiş,[43] zaman geçtikçe Niksar halkı ile muhacirler arasındaki dostluk daha da pekişmiştir.

Sonuç

Osmanlı- Rus savaşları, 16. Asırda başlayıp 20. Asrın ilk yarısına kadar sürmüştür. 19. Asırda yapılan savaşlar, Osmanlı toplumundaki azınlıkların isyanları, kaybedilen topraklar ve savaş sonrası gelişen göç hareketleri Osmanlı Devleti'ni büyük sıkıntıya sokmuştur. Birçok Müslüman, ülkesinden kovulurken elde kalan son Osmanlı toprağı da göç yurdu haline gelmiştir.

Ruslar, Karadeniz'in kuzeyinde kalıcı bir hâkimiyet tesis etmek için, Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı ile bağı olmayan, Hristiyan bir nüfus yapısı oluşturmak istemiştir. 19. Yüzyılda ortaya çıkan zorunlu göçte en çok Müslümanlar mağdur olduğu halde devamlı Hristiyanların çektiği sıkıntılar ön plana çıkarılmıştır.

19. Yüzyılda gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşları, Osmanlı Devleti'nin topraklarını kaybetmesine ve bölgedeki nüfuzunun azalmasına sebep olduğundan Rusya yönetimi altına giren topraklarda yaşayan Müslümanlar, ölüm ve sürgünle karşı karşıya kalmışlardır.

Özellikle Kırım Savaşı ve 93 Harbi sonrası Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan yoğun göçler olmuş, devlet ve millet muhacirlerin dertleriyle yakinen ilgilenmişlerdir.

Rusya, sıcak denizlere inme niyetiyle; zayıf gördüğü Osmanlı Devleti'ni devamlı savaş ortamına çekmek istemiş, işgal ettiği topraklarda Müslüman kıyımı yaparak göçün şartlarını hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'ni yıpratmak düşüncesinde olan Rusya sayesinde yollar göç kervanlarıyla dolmuştur.

19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılan zorunlu göçler esnasında Niksar'a gelen muhacirler çok zor şartlarda yolculuk yapmışlar, bir kısmı Anadolu topraklarına ulaşamadan vefat etmişlerdir.

Padişah III. Selim'in saltanatının son yıllarında başlayıp IV. Mustafa ve II. Mahmud dönemlerinde de devam eden 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşları neticesinde; Çerkezistan kıyılarının kontrolü Osmanlı Devleti'nde kalırken Gürcü topraklarının hakimiyeti Ruslara geçmiş, aynı zamanda Rusya'nın Çerkezler üzerindeki baskısı da artmıştır.

1828-1829 savaşları sonucunda Eflak, Boğdan ve Balkanları'ı işgal eden Ruslar; batıda Edirne, doğuda ise Erzurum'a kadar ilerlemişlerdir. 14 Eylül 1829 tarihinde yapılan Edirne Antlaşması ile Yunanistan'a bağımsızlık yolu açılmış, Rusların Kafkas Cephesi'nde Ahıska'dan başlayarak Kars, Ardahan, Erzurum ve Balkanları ele geçirmesi Osmanlı'yı ciddi manada sıkıntıya sokmuştur. Osmanlı Devleti, Çerkezistan üzerindeki haklarından vaz geçmek zorunda kalmış; Ahıska,

43 BOA; A. MKT. MHM 410/45,

Ahılkelek kaleleri, Kars, Batum, Artvin ve Ardahan sancakları, ayrıca Mora ve Eğriboz başta olmak üzere birçok ada elden çıkmıştır. Gelişen bu durum, yeni sıkıntılara sebep olacaktır.

Kırım Savaşı (1853-1856), Sultan Abdülmecid zamanında cereyan etmiş, savaş sonrası Rusların zulmünden korkan Kırım ahalisi, elde kalan Osmanlı topraklarına hicret etmeye başlamıştır.

Tarihe 93 Harbi diye geçen Osmanlı-Rus savaşları, 1877-1878 tarihlerinde Tuna ve Kafkasya cephelerinde gerçekleşmiştir. II. Abdülhamid Han'ın istememesine rağmen Mithat, Mahmud ve Redif paşaların ısrarları neticesinde savaşa girilmiş olup maddi imkânsızlıklar, taktik hataları ve tedbirsizlikler neticesinde 93 Harbi, Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Gazi Osman ve Ahmed Muhtar paşaların gösterdiği kahramanlıklar; sonucu değiştirmemiş, vatan toprağından birçok yer kaybedilmiştir.

Yenilgiden hemen sonra meclisi tatil eden II. Abdülhamid Han, bundan sonraki otuz sene zarfında mevcut toprakların korunması için gayret sarf etmiştir. İslâm birliği ve devletler arası denge siyasetine önem veren padişah, Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması için diplomatik becerisini etkili bir şekilde kullanmış, devletin içinde bulunduğu zor şartları hafifletmeye çalışmıştır. O, Osmanlı topraklarına hicret eden herkesin can ve mal emniyetinin kendi güvencesi altında olduğunu bildirerek muhacirlerin dertleriyle bizzat ilgilenmiştir.

İstanbul'un yakınlarına kadar gelen Rusya ile Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması (3 Mart 1878) imzalandığı halde Abdülhamid Han'ın, Avrupa devletlerini devreye sokması sayesinde antlaşma şartları uygulanmamıştır. Rusya'nın güçlenmesini hoş karşılamayan Avrupa devletlerinin girişimiyle 13 Temmuz 1878 tarihinde biraz daha hafif şartlarla Berlin Antlaşması imzalandığı halde Osmanlı Devleti, topraklarının bir kısmını daha kaybetmiştir.

Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Karadağ ayrı birer prenslik yapılarak, Bosna-Hersek ve Doğu Rumeli imtiyazlı vilayet haline getirilerek, Kıbrıs Sancağı İngiltere'ye kiralanarak, Niş Sırbistan'a, Kars, Batum, Artvin ve Ardahan Rusya'ya, Dobruca ise Romanya'ya verilerek Osmanlı Devleti'nden koparılmıştır. Daha sonra Berlin Antlaşması bahane edilerek 1881, 1882 ve 1885 yıllarında Teselya'yı Yunanistan, Tunus'u Fransa, Mısır ve Sudan'ı İngiltere, Doğu Rumeli'yi Bulgaristan, Habeş Eyaleti'ni ise İtalya işgal etmiştir. Kısa bir süre sonra, kaybedilen vatan topraklarında yaşayan Müslüman ahali ile antlaşmada adı geçmediği için bir müddet daha Osmanlı'da kalan Adakale halkı için göç kaçınılmaz hale gelmiştir.

Göçlerden zarar gören sadece Osmanlı Devleti olmamış, Müslümanları göçe zorlayan Rusya dahi göçten etkilenmiştir. Göçler sonrasında araziler boş kaldığından Rusya'da ziraat sıkıntıya girmiş, Rus yönetimi bir dönem sürgün politikasını askıya almıştır.

Osmanlı topraklarına hicret eden Müslümanlar, Osmanlı toplumu tarafından kabul görmüş; devlet ve halk, kendi geçimini sağlayacak konuma gelinceye kadar muhacirlere gereken desteği vermiştir. 19. Yüzyılda akın akın gelen muhacirlere yardım elini uzatarak ensar olma özelliğini elde eden Anadolu insanı güzel bir dayanışma sergilemiş, mazlum kardeşlerine sahip çıkarak vazifesini yapmanın hazzını yaşamıştır. Niksar halkının bu konudaki gayretleri takdire şayandır.

Devlet muhacirleri iskân ederken asayiş, nüfus ve ekonomik bakımdan denge politikası yürütmüş, bir yandan muhacirlere geçim kaynağı temin etmeye çalışırken diğer taraftan da boş arazilerin değerlendirilmesini hedeflemiştir.

Niksar'a göç eden muhacirler, genelde terk etmek zorunda kaldıkları memleketlerine benzer yerlerde ikamet etmek istediklerinden devlet, büyük ölçüde onların bu taleplerini yerine getirmeye çalışmıştır. Kırsal kesimde iskân edilen muhacirlerden bir kısmı sonraki zamanlarda Niksar merkezinde ikamet etmeye başlamışlardır.

İskân uygulamalarındaki yanlışlıklar sebebiyle bazı zamanlar arazi ihtilafları ortaya çıkmış, devlet kendisinden kaynaklanan hataları düzeltmeye gayret etmiştir. Niksar ahalisi ile muhacirler arasında çıkan arazi ihtilafları; mağduriyet ve şartlar göz önünde bulundurularak adaletle çözülmeye çalışılmış, bu konuda Mehmed Mahir Efendi gibi Niksar eşrafından olan zevatın da katkıları olmuştur.

Savaş dönemleri asayiş zafiyeti ortaya çıktığından bu dönemde Niksar ve civarında bazı zamanlar eşkıyalığın arttığı, azınlıkların yanı sıra muhacir ve yerli ahaliden bazılarının çetecilik faaliyetlerine katıldıkları görülmektedir. Çeteler bazen yaptıkları soygunları diğer çetelerin üzerine atarak rakiplerini yıpratmak istemişlerdir. Tokat postasını soyan Ermeni çetesinin, soygunu Gürcü kıyafeti giyerek yapması buna bir örnektir.

Niksar halkına zulmetmek isteyen eşkıya güruhu; idareciler, ilim ve fazilet sahibi maneviyat önderleri ve halkın dayanışmasıyla bertaraf edilmiş ve çeteler Niksar'da tutunamamışlardır.

Kültür farklılığı toplumlar için bir zenginlik olmakla beraber, ilk zamanlar taraflar arasında problem oluşabilmekte, önyargılar da problemleri artırmaktadır. Yerli ahali ile muhacirlerin aynı dine mensup olması, problemlerin çabuk çözülmesinde etkili olmuştur. Devletin aldığı tedbirler ve kanaat önderlerinin girişimleri sayesinde ahali ile muhacirler arasında oluşan huzursuzluklar giderilmiştir.

Evlilik sebebiyle oluşan akrabalıklar yanında uzun süre bir arada olmanın verdiği güven, Niksar halkı ile muhacirlerin birbirlerini daha iyi tanımasına ve kaynaşmasına sebep olmuş, vatan-millet hayrına yapılan her türlü çalışmada yerli-muhacir beraberliği göze çarpmıştır.

Farklı din ve ırkların bir arada yaşayabilmesi hak ve adaletle mümkündür. Din, dil ve ırk ayırımcılığı yaparak insanları öldüren ve süren devletler yaptıklarıyla anılacaklardır.

Göç meselesi çerçevesinde Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşılaştırdığımızda şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız: Bir taraftan insanları vatanlarından sürgün eden Rusya, diğer taraftan savaş esnasında bile Osmanlı topraklarında yaşayan başta Rus olmak üzere diğer devlet tebealarına iyi davranılması için ferman çıkartan Osmanlı. Bir tarafta savunmasız insanları öldüren Rusya, diğer taraftan savaş esnasında bile savaştığı devletin halkını koruyan Osmanlı.

Zulme uğramamak için hem haklı hem de güçlü olmak gerekmektedir. Günümüzde dünyanın çeşitli yerlerinde azınlık durumda bulunup eziyet çeken Müslümanlar hürriyete hasrettir. Doğu Türkistan başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde hâlâ Müslüman kanı akmakta, zalimlere "dur" denilememektedir. Rusya'nın baskıcı ve müdahaleci tavrının devam ettiğini son Kırım olayları göstermiştir.

Göçler, ilk önce muhacirleri, daha sonra hicret edilen yerin yönetimiyle ahalisini etkilemektedir. Son 33 yılda ülkemize; Afganistan, Kuveyt, Irak, Bosna ve Suriye'den yoğun göçler olmuş, savaşlar sebebiyle ülkemize gelen muhacirlerin çoğu Türkiye'de yerleşmişlerdir.

Son yıllarda Suriye'den ülkemize gelen göçmenlerin durumunun iyi anlaşılması ve yerli halk ile göçmenlerin problemlerine kalıcı çözüm bulunulabilmesi için geçmişte yaşanan göçler iyi tahlil edilmelidir.

Hukuk devleti olma çerçevesinde hak ve adalete değer veren devletler her zaman hayırla yâd edilecektir. İnsanlık, mazlumların yanında yer alacak yönetimlere muhtaç olup acıların, kan ve gözyaşının dineceği günleri hasretle beklemektedir.

Niksar, 19. ve 20. yüzyılda yoğun göç aldığından muhacirlerin çok olduğu bir ilçedir. İki asırdır süren bir beraberlik sonucunda Niksar'da bulunan yerli halk ile muhacirler arasındaki irtibat daha da kuvvetlenmiş olup yerli-muhacir ihtilafı çıkarmaya yönelik hareketler kabul görmemiştir. Geçmişten ibret alarak günümüzdeki olayları iyi değerlendirmek, toplumumuzdaki birlik ve beraberliği zedeleyecek davranışlara fırsat vermemek en akıllıca davranış olacaktır.

Kaynakça

Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Ankara 1997.

Ali Açıkel, "Tokat Sancağı'nın İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", Fırat Ü. Sosyal Bil. Dergisi, c. 14, S. 2, Elazığ 2004.

Ali Açıkel ve Mehmet Mercan, "Niksar Kazası'nın İdari Durumu ve Nüfus Yapısının Dini ve Etnik Açıdan Analizi (1880-1916)", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 19/2 (Ankara 2002).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri; **A.MKT.DV** 11/68, 14/7; **A.MKT.MHM** 134/76, 189/47, 215/50, 238/29, 307/13, 318/76, 406/26835, 410/45, 418/52, 761/65; **A.MKT.NZD** 179/62, 254/42, 349/20, 349/68, 354/58; **A.MKT.UM** 482/9; **BEO** 955/71561, 1114/83489, 1908/143069, 1972/147853, 2094/157038, 4104/307755; **D.CRD.d** 40118; **DH.EUM.AYŞ** 19/89, 34/7, 67/48; **DH.EUM.EMN** 26/39, 30/56; **DH.MKT** 405/15, 563/62, 1348/72, 1361/136, 1362/123, 1438/75, 1445/17, 1498/110, 1531/37, 1561/81, 1683/129, 1696/53, 1707/56, 1711/123, 1717/7, 1717/110, 1742/87, 1743/3, 1769/1, 2183/108, 2206/54; **DH. ŞFR** 101/19-020, 175/85, 196/41; **HR.İD** 2/47, 4/50; **İ.DH** 487/32949, 22622, 23226; **İ.MMS** 7/266; **ML.CRD** 1753; **ML.VRD. TMT.d** 14263,14264, 14265; **MVL** 119/18, 493/25, 498/68, 537/42, 603/8, 1058/8; **NFS.d** 2287, 2388; **ŞD** 2883/52, 2887/53, 2891/21, 2892/29, 3108/59.

Coşkun Çakır, 19. Yüzyılda Bir Anadolu Şehri Niksar, İstanbul 2001.

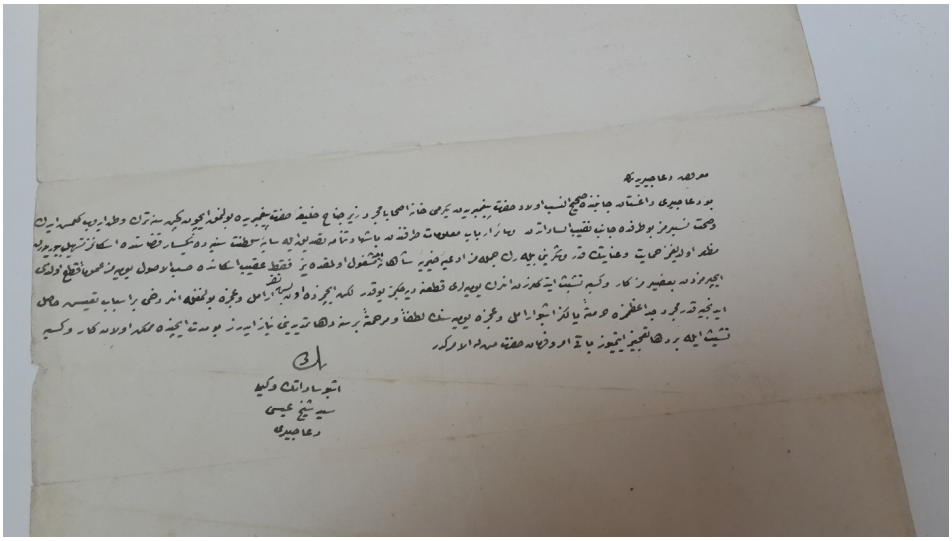
Ferhat Berber, "Kırımlı ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskânı (1860-1876)", CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11, S. 3, Aralık 2013.

Julide Akyüz Orat, Nebahat Oran Arslan ve Mustafa Tanrıverdi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri (1823-1943), Kars 2011.

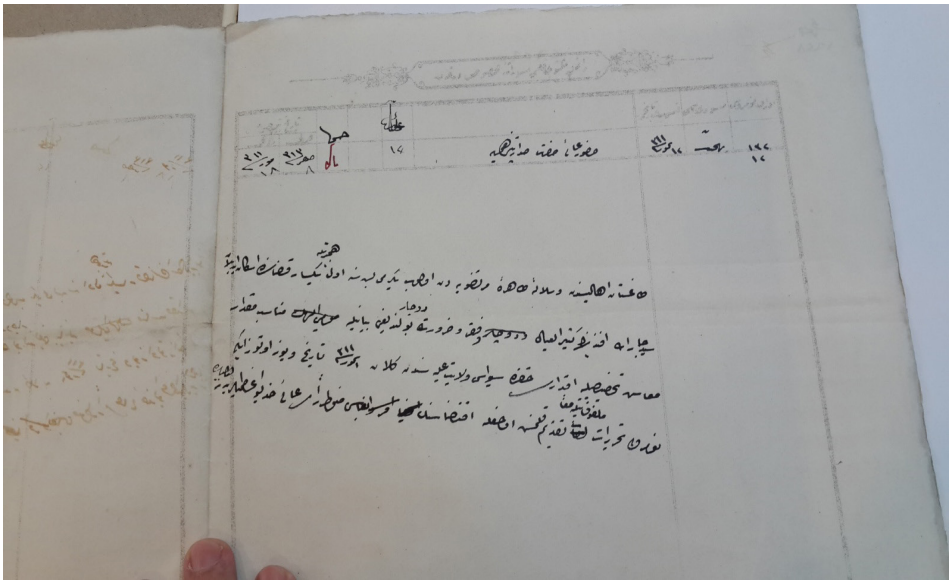
Justin McCarty, Çev. Fatma Sarıkaya, Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922), Ankara 2012.

Türk Ansiklopedisi, M.E.B. Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, c. 17, Ankara 1983.

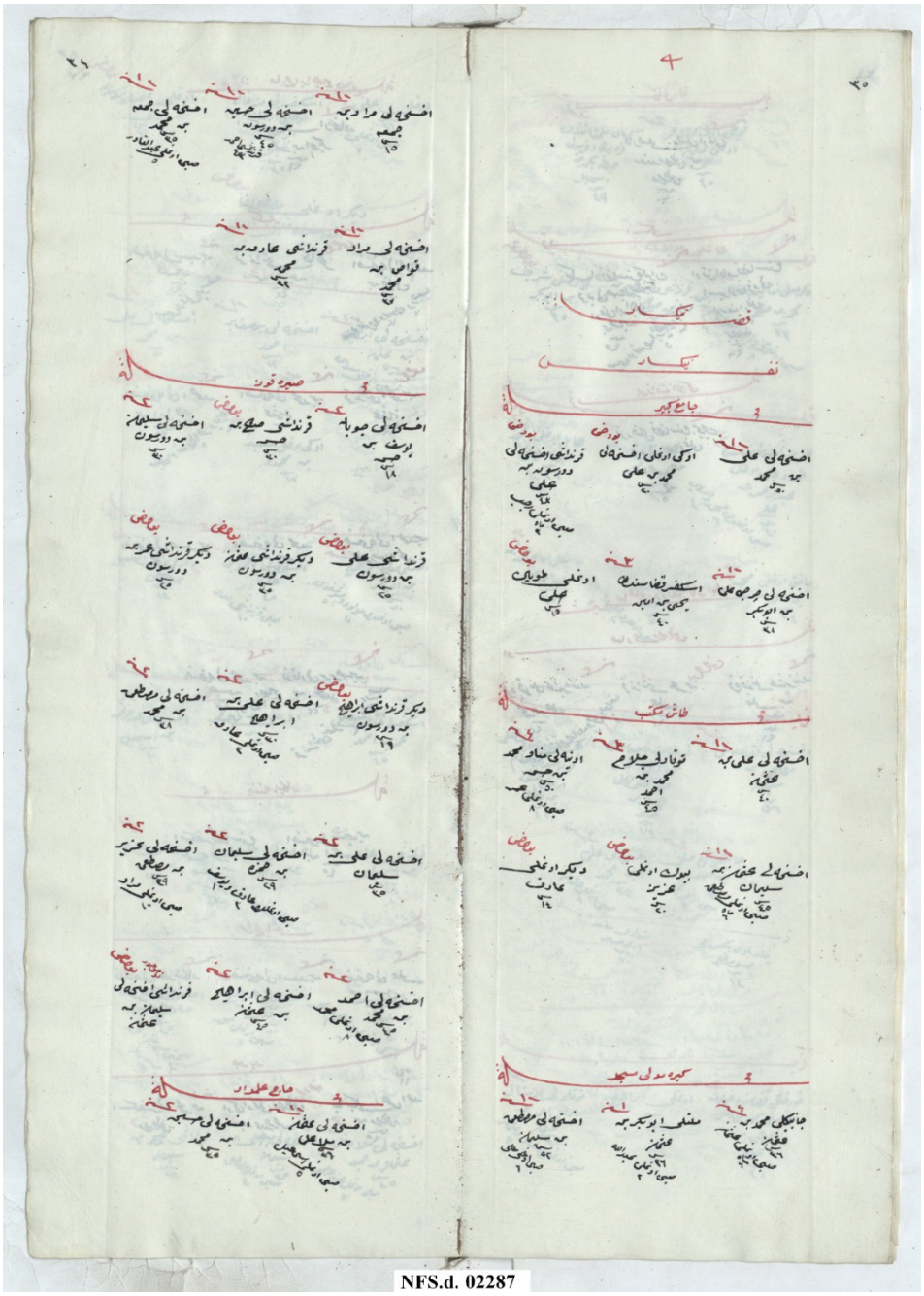
EKLER

Seyyid Şeyh İsa Efendi'nin Dağıstan Muhacirlerinden Olan Sâdâttan Bazı Ailelerle Alakalı Verdiği Malumat MVL 537/42

Dağıstanlı Seyyid Carullah Efendi'ye Maaş Bağlanması DH. MKT 405/15

NFS.d. 02287

Niksar'da İkamet Eden Ahıskalı Muhacirlerle Alakalı Nüfus Defteri NFS.d. 02287

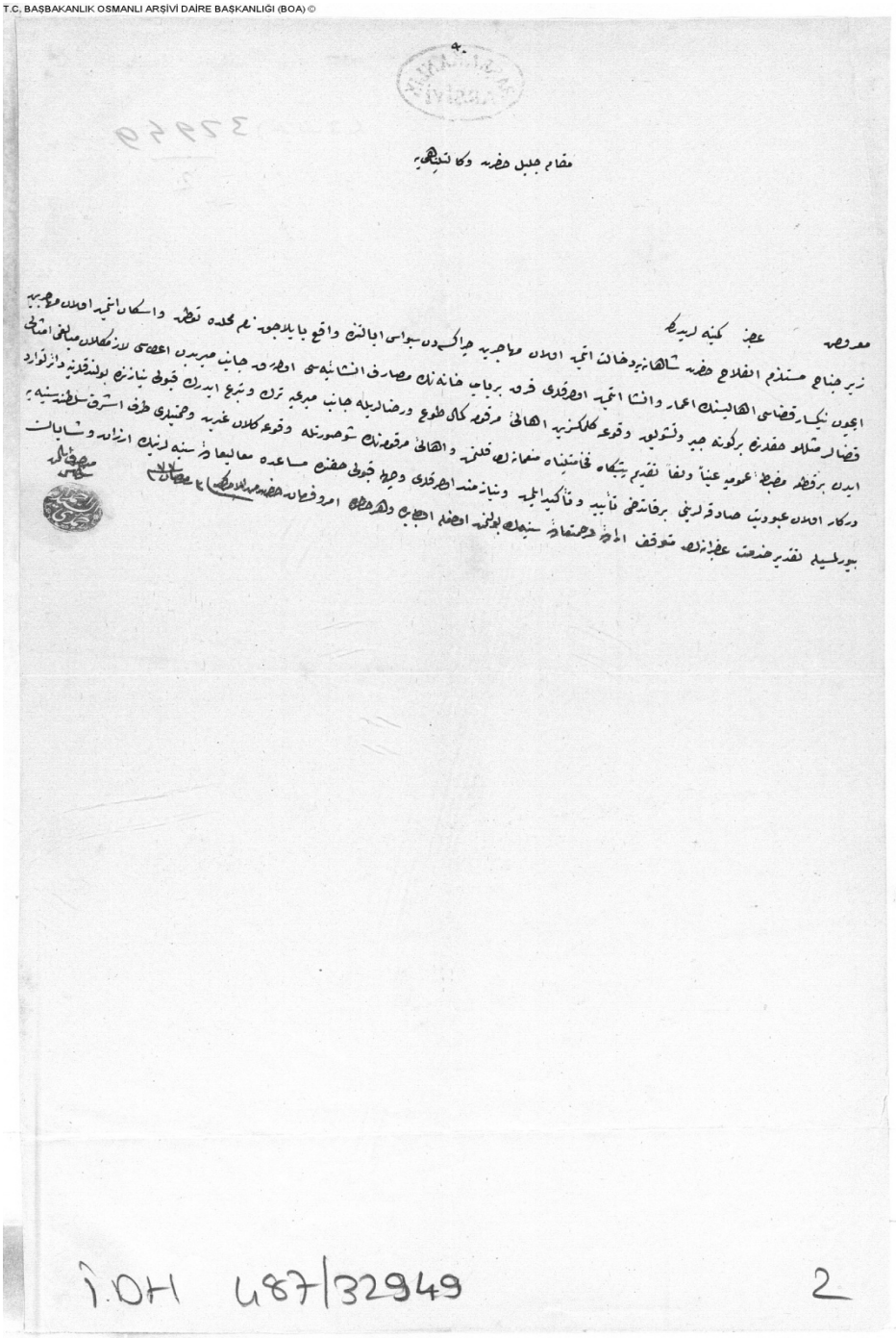
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

İ.DH.487

Niksar Halkının Muhacirler İçin Yaylacık'ta İnşa Ettirdiği Evlerle Alakalı Malumat İ.DH 487/32949-1

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

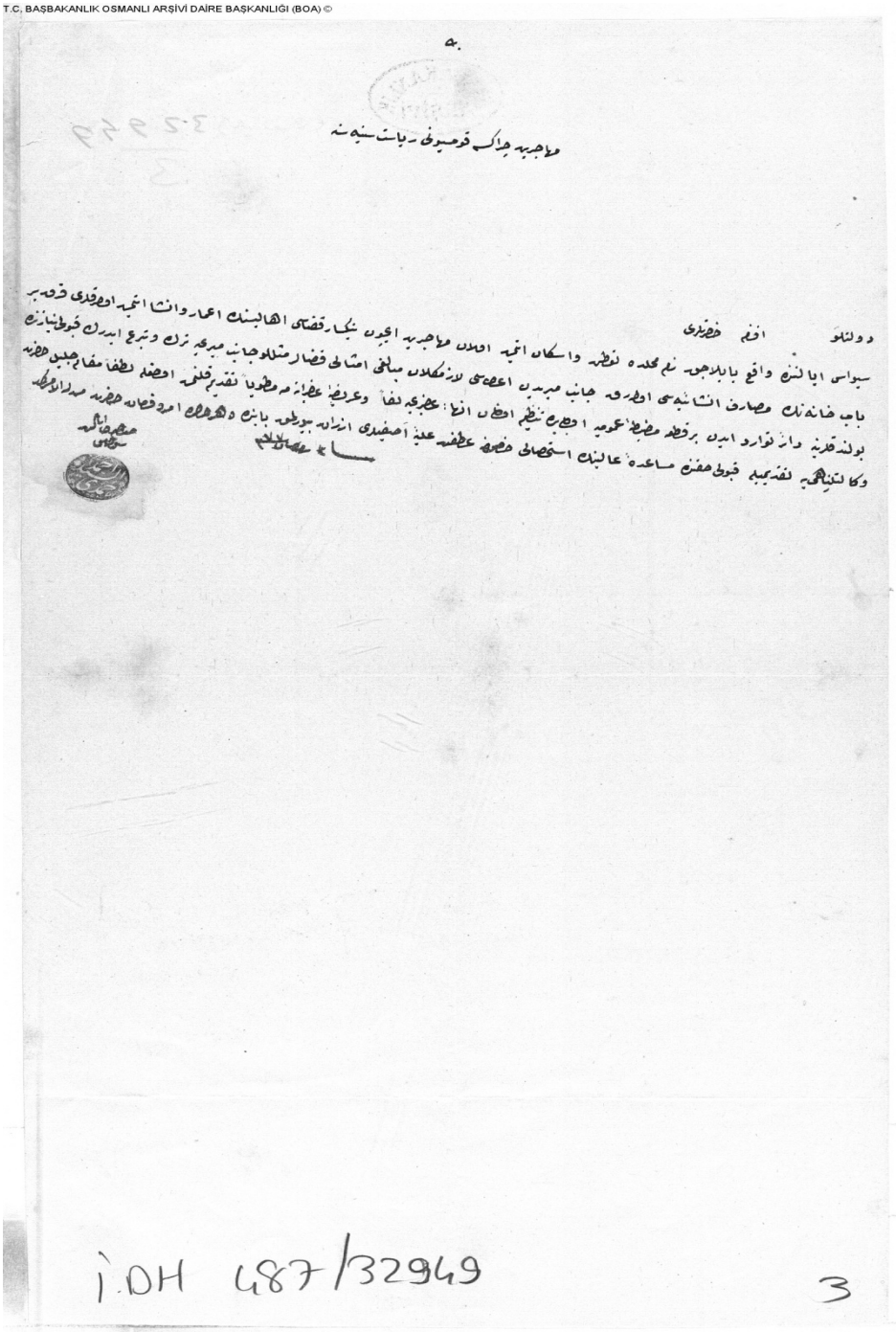

İ.DH 487/32949 2

İ.DH.487

Muhacirler İçin Yaylacık'ta İnşa Edilen Evlerle Alakalı Malumat İ.DH 487/32949-2

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

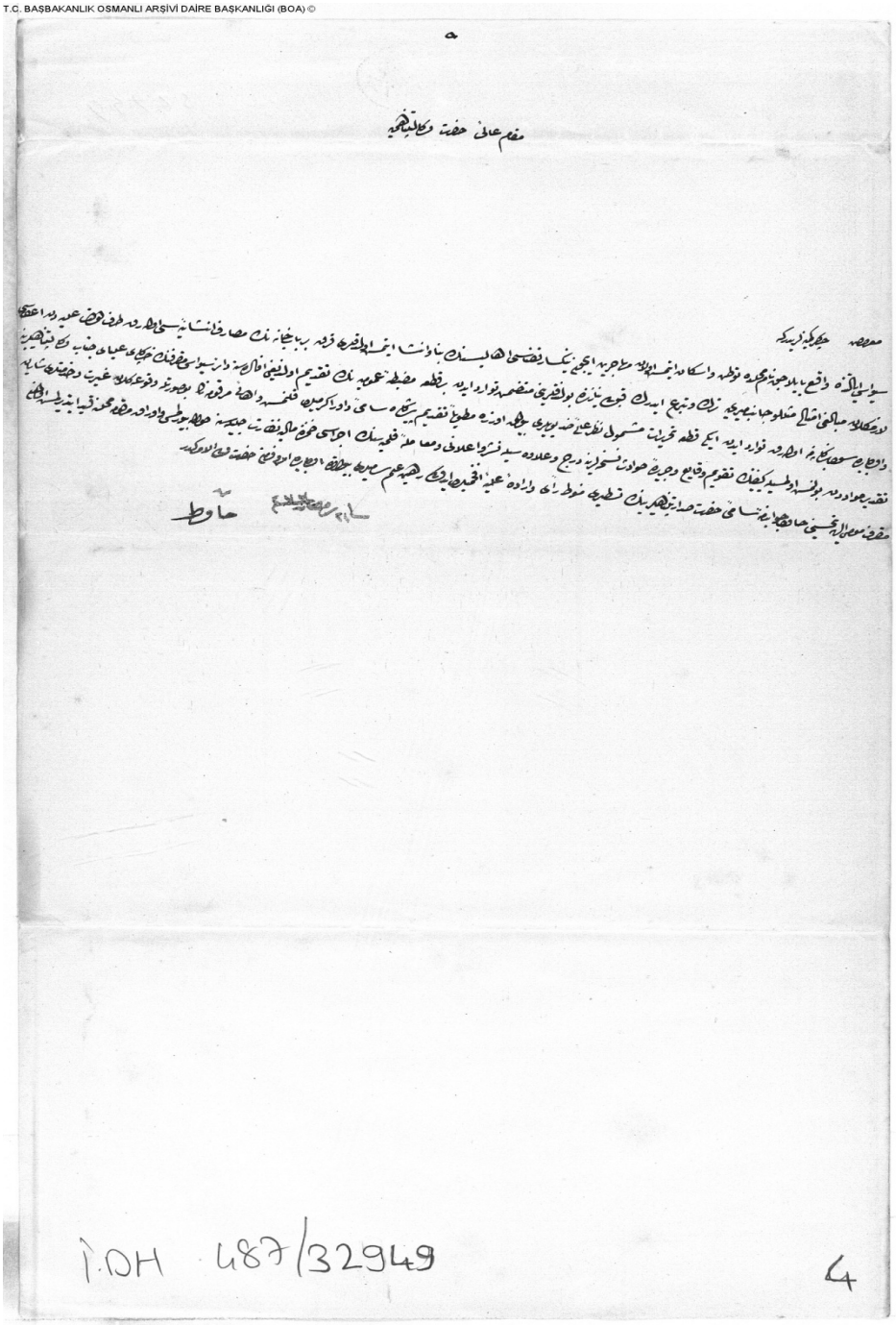
İ.DH 487/32949

3

İ.DH.487

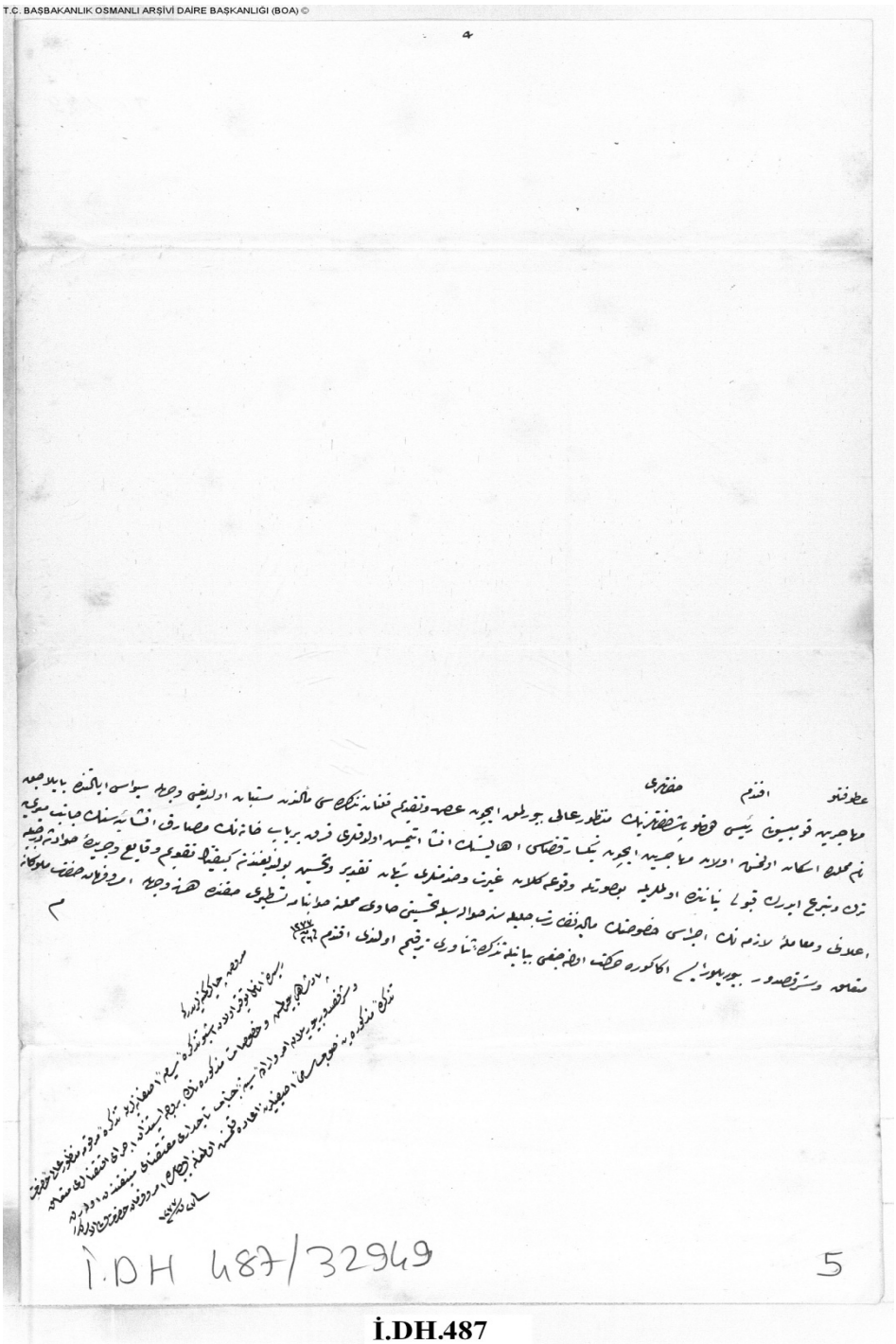
Yaylacık'ta Muhacirler İçin İnşa Edilen Evler İ.DH 487/32949-3

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

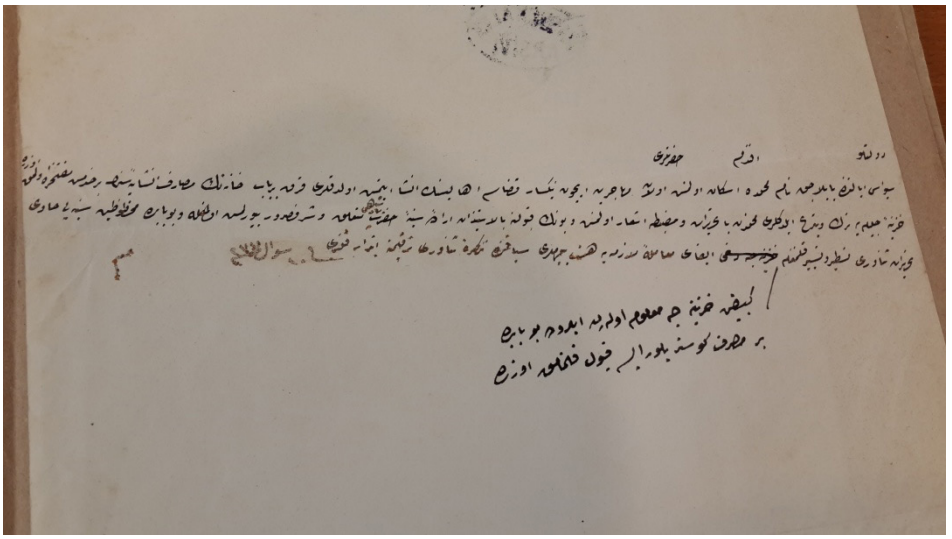
İ.DH.487

Sivas'ın Yaylacık Mevkiinde Muhacirler İçin Yaptırılan Evler İ. DH 487/32949-4

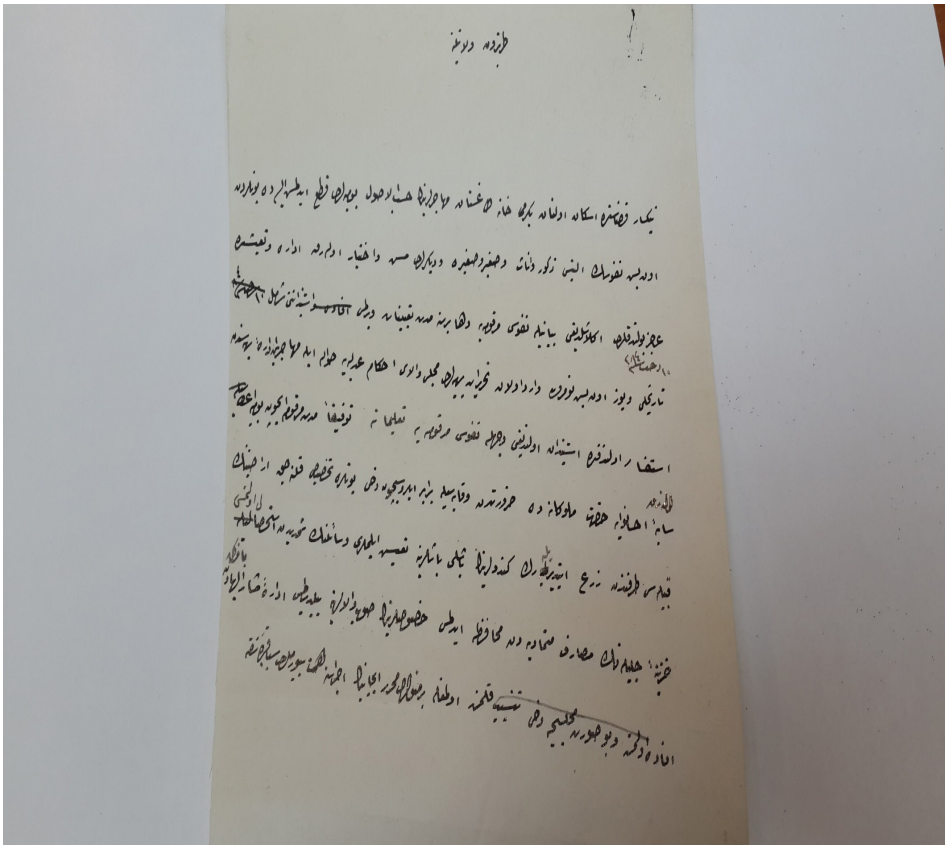

İ.DH.487

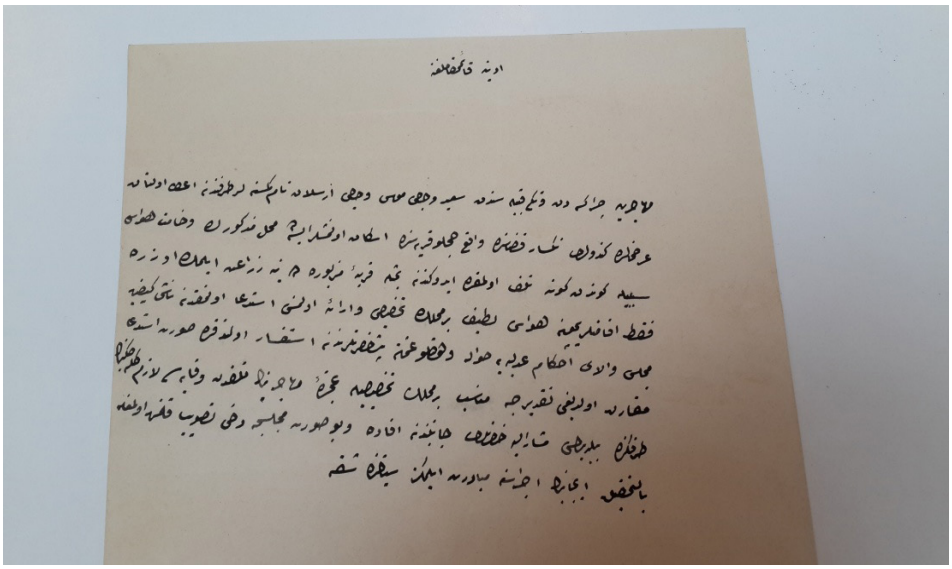
Niksar Halkının Muhacirler İçin Yaylacık'ta İnşa Ettirdiği Evler İ.DH 487/32949-5

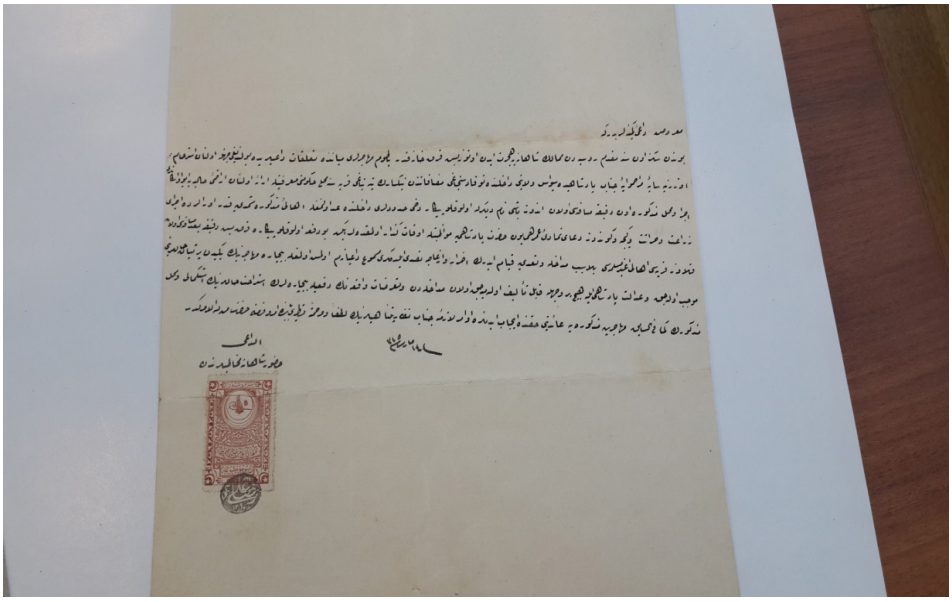
Muhacirler İçin Yaylacık'ta İnşa Ettirilen Evler A.MKT.NZD 349/20

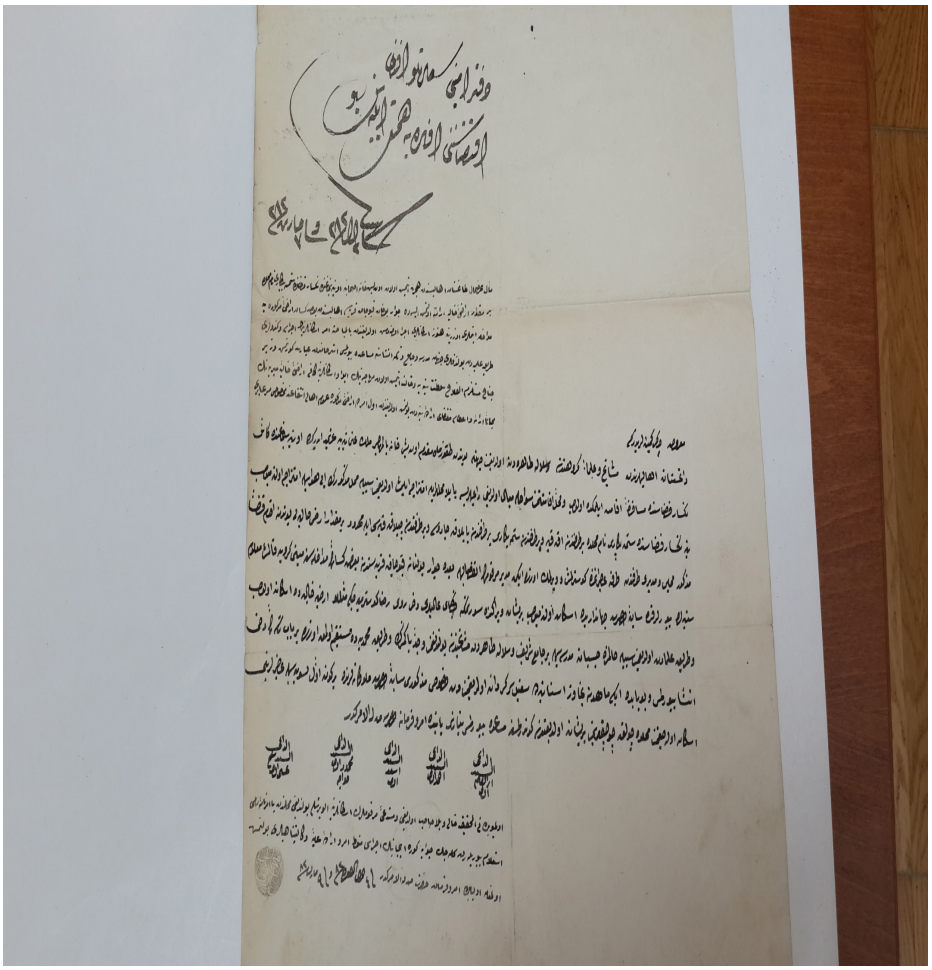
Dağıstan Ahalisinden Olan Bazı Muhacirlere Yevmiye Verilmesi MVL 1058/8

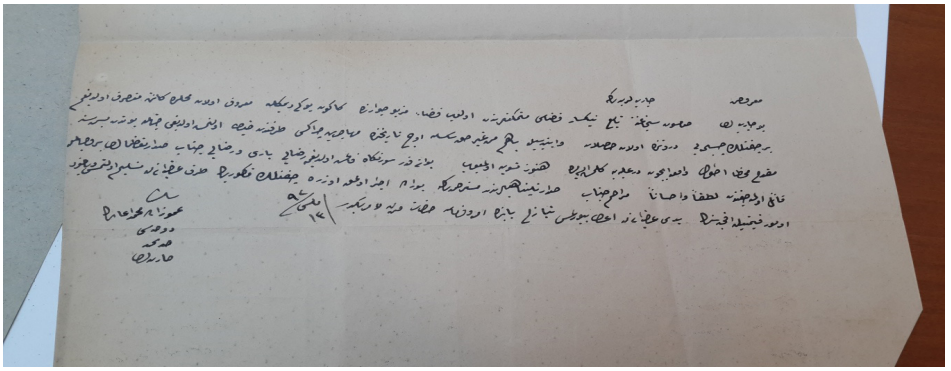
Niksar'ın Hacılı Köyü'ne İskân Edilen Teksi Kabilesi'ne Ait Bazı Kimselerin Yer Değişikliği Talebi MVL 498/68

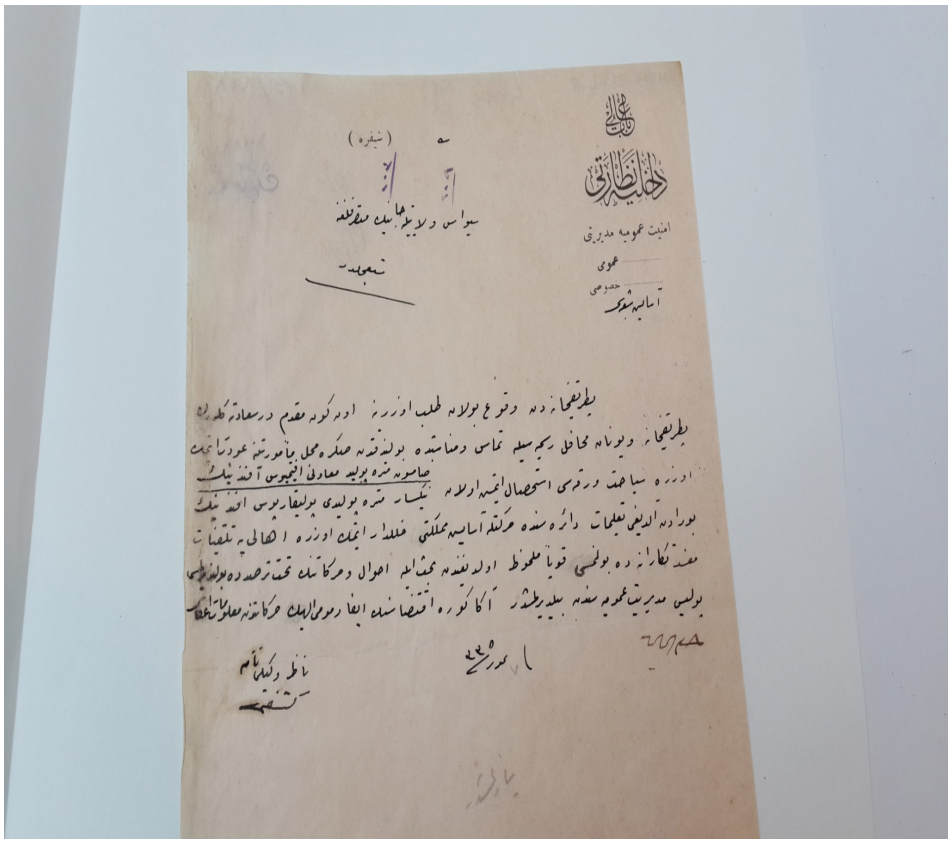
Tepeyatak Köyü'nde İskân Edilen Batum Muhacirleri DH. MKT 2183/108

Kuyucak Köyü Yakınlarında İskân Edilen Sâdâttan Bazı Zevat İçin Cami, Medrese ve Tekke İnşa Edilmesine İzin Verilmesi MVL 493/25

Arazisine İskân Yapılan Hatice Hanımın Şikayeti ŞD 2887/53

Niksar Metrepolidinin Asayişi Bozacak Davranışlarda Bulunduğu DH. ŞFR 101/19-020

Tokat Meliki Rükneddin Süleymanşah

Yasin USTA*

Özet

Türkiye Selçuklu Devleti'nde II. Kılıçarslan henüz hayatta iken ülkeyi 12 oğlu arasında üleştirmişti. Rükneddin Süleymanşah da bu taksim sonucu Tokat meliki oldu. II. Kılıçarslan'ın ölümü üzerine en küçük oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta oturmuştu. Rükneddin Süleymanşah, kardeşi Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta oturmasından sonra da takriben 5 yıl kadar Tokat melikliğine devam etti. 1196 senesinde Konya üzerine yürüyerek Selçuklu tahtına talip oldu. Kuşatma uzayınca Gıyaseddin Keyhüsrev bir anlaşma yaparak tahtı Rükneddin Süleymanşah'a bıraktı. Böylece Tokat meliki Rükneddin Süleymanşah, Türkiye Selçuklu tahtına oturmuş oldu. Sultan Rükneddin Süleymanşah 1204 tarihine kadar hüküm sürdü. Bu süre zarfında Rükneddin Süleymanşah Kilikya'ya, Doğu Anadolu'ya ve Gürcistan'a seferler düzenledi. Selçuklu birliğini kurmak için de birçok faaliyette bulundu. 1204'de başarısız Gürcistan seferinden üzüntülü dönen Süleymanşah'ın öldüğü yer konusunda kaynaklar farklı bilgi vermektedir.

Tokat meliki Rükneddin Süleymanşah gerek melikliği döneminde gerek sultanlığı döneminde seferleri, başarılı idaresi ve özellikle de Gürcü melikesi Thamara'yla münasebetleri hakkındaki rivayetlerle dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Selçukluları, Tokat, Rükneddin Süleymanşah*

Giriş

İbn Bîbî'nin ailenin en büyük çocuğu olduğunu söylediği Rükneddin Süleymanşah'ın[1] doğum tarihi bilinmemektedir[2].

Rükneddin Süleymanşah'a dair ilk bilgiler kaynaklarda ilk olarak II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi evlatları arasındaki taksimi dolayısıyla rastlanılır. Bundan dolayı meliklik döneminden öncesine dair bilgiler çok azdır[3].

Kılıç Arslan bu oğluna büyük dedesi ve Türkiye Selçukluları devletinin kurucusu Süleymanşah adını verdi ve tahta çıkınca da İkinci Rükneddin Süleymanşah oldu[4].

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğrencisi. yasinusta60@gmail.com

1 İbn Bîbi, trc. s. 47.

2 Selim Kaya, I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 52.

3 Kaya, *a.g.e.,* s. 52.

4 Kaya, *a.g.e.,* s. 52.

II. Kılıç Arslan ülkeyi 1184 yılında oğulları arasında paylaştırınca Süleymanşah, Selçuklu Devleti'nin kuzey bölgesine, merkezi Tokat olan eyalete melik tayin edildi. Onun Bizans'a sınır kuzey uc bölgesine yönetici olarak tayin edilmesinde bu ülkenin bu kısmının kabiliyetli ve kudretli bir melik ile takviye edilmesi de düşünülmüş olabilir[5].

Kaynaklar, Melik Süleymanşah'ın hakimiyet alanı üzerinde muhtelif görüşler belirtmektedir. İslâm kaynakları onun Tokat ve çevresi hakim olduğunu söylemektedir. Gürcü kaynağı Kapadokya bölgesinin Karadeniz sahillerine kadar Süleymanşah'a ait olduğunu belirtmektedir. Bizans kaynağı Niketas ise Tokat merkez olmak üzere Samsun ve Karadeniz kıyısındaki diğer şehirlerin de hakimi olarak zikreder. Wittek de Süleymanşah'ın Kızılırmak ve Yeşilırmak vadilerini takiple sahillerin ve iki ırmak arasındaki yerlerin de hâkimi olduğunu belirtir[6].

Niketas 1204 yılında Karadeniz'deki Komnenos şehirleri arasında Samsun'un adını zikretmez. Süleymanşah'ın Konya tahtına çıktığı sırada Bizans İmparatoru III. Aleksios'un doğrudan doğruya yalnız Samsun limanına yanaşan gemileri yağmalatması ve Süleymanşah'ın bu duruma tepki göstermesi, Samsun ve çevresinin Süleymanşah'a ait olduğunu ve bu bölgelerin onun melikliği zamanında fethedildiği gösterir. Tahta geçtikten sonra Hristiyanlara karşı sefer düzenleyen Rükneddin Süleymanşah'ın, memleketi Karadeniz sahillerine kadar genişlettiği ve Niketas'ın verdiği bilginin de doğruluğu ortaya çıkar[7].

İbni Bîbi'ye göre Sultan Gıyaseddin'in veliahtlığa seçilip tayin edilmesi haberi, kardeşlere ulaşınca onlarda kıskançlık ve hasetlik belirtileri başladı[8]. Ülke yönetme duygusuna kapılan melikler de Rükneddin Süleymanşah'ın huzurunda toplandılar. Sultan Gıyaseddin'in saltanatı kötüye kullandığını Rükneddin Süleymanşah'a bildirdiler. Rükneddin Süleymanşah da kendisinin saltanatta gözü olmadığını, Sultan'a hizmet edeceğini belirtti ve kardeşlerinin içindeki ayrılık hevesini bitirdi[9].

İbni Bîbi'ye göre Melik Rükneddin Süleymanşah babasının ölüm haberini alınca ''ayrılık ateşinin alevi kalbinde yanmaya başladı'' ve adamlarına, dostlarına haber göndererek en kısa zamanda yanına gelmelerini istedi. Fakat bunun kardeşlerinden sessiz olmasını, çünkü kardeşlerinin bundan haberdar olması halinde bağımsızlık ve isyan yolunu tutabileceklerini, memleketin karışacağını, kardeşleri muhalefet etmeye direnirse çeşitli grupların ortaya çıkmasından korkuyordu. Kendisi Tokat'tan yalnız başına çıktı ve adamlarının hazırlıkları eksiksiz tamamlayıp ona yolda katılmalarını emretti[10].

5 Kaya, *a.g.e.,* s. 53.

6 Kaya, *a.g.e.,* s. 53.

7 Kaya, *a.g.e.,* s. 54.

8 İbn Bîbi, trc. s. 47.

9 İbn Bîbi, trc. s. 48-50.

10 İbn Bîbi, trc. s. 51.

İbni Bîbi, II. Kılıçarslan'ın ölümünden hemen sonra Melik Rükneddin Süleymanşah'ın Konya'yı muhasara altında aldığını söylese de, Selim Kaya bunun olayların gelişme seyrine uygun olmadığını söylüyor[11]. Selim Kaya'ya göre Rükneddin Süleymanşah babasının ölümünden sonra kardeşlerin birbirlerini yıprattığı bir zamanda, plan ve program dahilinde saltanat mücadelesine girdi[12].

Süleymanşah saltanatı elde etme yolundaki mücadelesine babasının ve melik kardeşlerinin nefretini kazanmış olan, Malatya Meliki Muizzeddin Kayserşah'ı Selâhaddin Eyyûbi'den yardım istemek zorunda bırakan ayrıca Kayseri Meliki kardeşi Sultanşah'ı ve onun vezîri İhtiyareddin Hasan'ı hile ile öldüren ağabeyi Kutbeddin Melikşah ile başladı. Kutbeddin davranışlarıyla Süleymanşah'ı üzdü. Süleymanşah saltanat yolunda engel gördüğü ve bir ders vermesi gerektiğini düşündüğü Kutbeddin'i cezalandırmak istiyordu. Zamanlamayı iyi yapan Süleymanşah, Selçuklu ailesinin ve devlet erkânının sevmediği Kutbeddin ile mücadeleye girişti. İkisi arasında herhangi bir savaş cereyan etmedi. Mücadelenin başlamasından kısa bir süre sonra da Kutbeddin Melikşah hastalanarak öldü. Kutbeddin'in ölümünden sonra onun topraklarını elde etmek için Rükneddin Süleymanşah, bu kez de kardeşi Muhyiddin Mesud ile mücadeleye başlamıştır[13].

Kardeşine göre daha zeki ve savaş yeteneği bakımından daha üstün olan Süleymanşah, Mesud'dan önce hücuma geçerek onu itaat altına aldı. Böylece hükümran olduğu Tokat, Kutbeddin'den miras kalan Sivas, Kayseri, Aksaray'ı da ilave ederek hakimiyetini daha da genişletti. Ancak Mesud Ankara kalesine çekilerek savunmaya devam etmiş olmalı ki Süleymanşah anlaşma teklif eden kardeşi Mesud'un kendisini daha çok uğraştırmasından endişe etti ve anlaşmayı kabul etti. Bundan dolayı da Mesud'un memleketlerinin bir kısmını alabildi[14].

Rükneddin, kardeşi Kutbeddin'den aldığı topraklarda bir süre kalmış ve kardeşinin saltanat üzerindeki bütün iddiasını ve dolayısıyla mücadele sahnesindeki rolünü de almış bulunuyordu[15].

Süleymanşah kardeşi Mesud ile anlaştıktan sonra, saltanat mücadelesine bir zamanlar kendisini şimdiki Sultan Keyhüsrev'e karşı tahrik ve savaşmaya teşvik eden kardeşlerini zararsız hale getirmekle devam etti. Amacına daha çabuk ulaşabilmek için itaat edeceği kardeşlerine menşur verip yerlerinde bırakacağını, itaat etmeyenleri ise bertaraf edeceğini belirtmekteydi. Artık Sultan Keyhüsrev dışında kardeşlerinden kendisine rakip olabilecek güçte hiç kimse kalmadı. Bundan dolayı Keyhüsrev'in üzerine yürümeye ve saltanatı devralmaya karar verdi[16].

11 Kaya, *a.g.e.,* s. 55.

12 Kaya, *a.g.e.,* s. 56.

13 Kaya, *a.g.e.,* s. 56.

14 Kaya, *a.g.e.,* s. 57.

15 Kaya, a.ge., s. 57.

16 Kaya, *a.g.e.,* s. 57.

Süleymanşah'ın Konya üzerine harekete geçerken, Keyhüsrev aleyhinde birtakım propagandalara girişerek onu efkârda sarsmağa çalıştığına dair bazı rivayetler vardır. Anonim Selçuk-nâme'ye göre ''Sultan Gıyaseddin'e mensup bazı beyler ondan kaçıp Rükneddin Süleyman-şâh'a sığındılar.'' Zira rivâyete göre ''Gıyâseddin, Emîr 'Avâriz, diğer dört emîr ile birlikte, Kılıç Arslan'ı zehirletmiş; sonra da bunları öldürmüştür. Biz de kendisinden korktuğumuz için muvafakat ettik. Rükneddin bunu öğrenince hayret etti ve fânî dünya için babasına kasdedenin katli vâcip olduğunu söyledi ve Kayseri'den hareket etti.'' Bu rivâyet şüphesiz şüphesiz Sultan Gıyaseddin'e karşı yürüyüşü meşru göstermek ve efkârı kazanmak maksadıyle çıkarılmış bir söylentiden başka bir şey değildi. Gıyâseddin'in, kendi durumunu kuvvetlendirmek gayesiyle, babasını ölümünü bir müddet gizlemesi (bir rivâyete göre dört ay) de bu iddiaya bir mesned oluyordu.Fakat Gıyâseddin meşru bir veliahd olmak ve çok ihtiyarlamış bir babanın, tabiî olarak, saltanat vârisi bulunmak sıfatıyle böyle bir teşebbüse (cinâyete) girişmesine de sebep yoktu. Diğer bir rivâyet de Süleymanşah Sultan Gıyâseddin'e, aslen hıristiyan bir anadan doğması dolayısıyle, derin bir kin besliyordu. Bu da doğru ise Rükneddin'in bunu da bir propaganda vasıtası olarak kullandığına hükmedilebilir. Zira hıristiyan kadınlarla evlenmek Selçuklu ve İslâm ananesine aykırı olmadığı gibi, diğer Selçuklu sultanları arasında arasında hür fikirde ve felsefede ileri giden Süleymanşah'ın böyle düşünmesi ancak siyâsi gaye ile alakalıdır[17].

İbni Bîbi'ye göre Süleymanşah Aksaray mahrusesine varınca etrafında çok sayıda asker ve sınırsız bir ordu toplandı. Civarda bulunandan, meliklerden ve emirlerden bazıları da kendisine katıldı. Onları güzel vaadlerle cesaretlendirdi. Onlar da Süleymanşah'a destek verdiler ve onun cihangir çetri'nin altında Konya mahrusesine vardılar[18].

Konya halkı şehri müdafa etmeye başladı. Şiddetli bir savunmayla Melik Rükneddin'in askerlerini Konya bahçelerinin civarına yanaştırmadılar. Savaş bu şekilde dört ay sürerken şehir ileri gelenleri ve ahileri bir araya gelerek, ''Daha önce de anlaştığımız gibi Sultan Gıyaseddin'in namusuna halel getirmeyelim. Yaptığımız anlaşmadan ve verdiğimiz sözden dönmeyelim. Hayatta oldukça yeminin, sözün, ahdin ve dürüstlüğün şartlarını yerine getirelim. Melik Rükneddin'deki sultanlık sevdası, şeytanın baştan çıkarmasından başka bir şey değildir. Bu Konya şehrinde bir tek canlı kalsa bile onların burayı zorla ele geçirmeleri ve istila etmeleri mümkün değildir'' dediler[19].

Bununla beraber serverler ve birkaç igdiş Süleymanşah'ın huzuruna elçi göndererek eğer Süleymanşah Konya'dan uzaklaşırsa kendisine sefer masrafı ve yanında ek olarak çeşitli hediyeler sunacaklarını; yok eğer saltanatı istiyorsa Gıyâseddin'e zarar vermeyeceğine dair yemin etmesini istediler. Süleymanşah

17 Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken, İstanbul 2004, s. 268.

18 İbn Bîbi, trc. s. 51.

19 İbn Bîbi, trc. s. 52.

da tekliflerden kendisine göre iyi olan ikincisini tercih etmiş ve ağır yeminlerle dolu bir ahidnâme'yi imzalamıştı. Ahidnâme ve mektuplar şehir halkına ulaşınca onlar hep beraber Sultan Gıyâseddin'in huzuruna geldi ve bu mektuplaşmalardan bahsetti. Süleymanşah'ı saltanat sevdasından vazgeçirmeye çalıştıklarını, ama onun bundan vazgeçmediği dile getirdiler. Sultan eğer isterse onunla sonuna kadar savaşacaklarını dile getirdiler. Sultan da 4 dört aydır süren muhasarada ona gösterdikleri bağlılık için minnettar olduğunu söyledi, yiyecek stoklarının eridiğinden bahsetti. Eğer kardeşi sözünde duracaksa ona kalan işin buralardan gitmeye katlanmak olacağını ifade etti. Bunun üzerine Konya serverlerinden iki kişiyi Süleymanşah'ın huzuruna yolladılar. Süleymanşah yeminin yineledi ve o iki kişinin yanına iki kişi katarak Gıyâseddin'in huzuruna yolladı[20].

Süleymanşah, Sultan Gıyâseddin'in yapılan anlaşmadan sonra aynı günün gecesi başkent Konya'yı terketmesi üzerine ertesi gün şehre girdi ve şehir eşrafı tarafından karşılandı. Merasimle tahta çıkan Rükneddin Süleymanşah Türkiye Selçuklu Sultanı oldu[21].

Saltanat değişiminin tarihini bildiren Anonim Selçuknâme kuşatmanın 7 Zilkade (2 Ekim) günü şiddetlendiğini ve Gıyâseddin Keyhüsrev'in gece yarısı şehri terkettiğini kaydeder. Diğer kaynaklarda başka bir tarih de bildirilmez. Anonim Selçuknâme'deki 7 Zilkade'nin Salı gününe rastladığına dair bilgi bu olayın 592 yılı Zilkade ayında meydana geldiğini göstermektedir. Çünkü 7 Zilkade 593 Pazar gününe rastlamaktadır. Keyhüsrev adına 592'de Konya'da, Süleymanşah adına 593'te Konya ve Aksaray'da kesilmiş sikkeler de buna delil teşkil eder. Anonim Selçuknâme'nin kaydına dayanarak Süleymanşah'ın 8 Zilkade 592 (3 Ekim 1196) günü Konya'ya girdiği, yeni sultan olarak tahta çıktığı söylenebilir[22].

Sultan Süleymanşah tahta çıktıktan sonra Keyhüsrev'i destekleyenleri cezalandırmak gibi bir icraatta bulunmadı. Keyhüsrev'in adamlarına, hizmetçilerine mallarını iade etti, onlar da Sultan Süleymanşah'a bağlılıklarını bildirdi[23]. İbni Bîbi'deki kayıtlarda da Konya'da umumî bir af ilan edildiği anlaşılmaktadır[24].

Sultan Süleymanşah'ın cülûsu bütün eyaletlere, uçlara, komşu devletlere ve Abbasî halifesine gönderildi. Halife Nâsır-Lidinillah da saltanat menşûru, çetr ve sancak göndererek Süleymanşah'ın hakimiyetini tasdik etti[25].

Gıyâseddin Keyhüsrev, Konya'da ayrılırken Ladik köyünde taciz edilmiş ve kervandaki malları yağmalanmıştır. O da durumunu ağabeyi Sultan Süleymanşah'a bildirdi[26]. Sultan Süleymanşah'a mektup ulaşınca öfkelendi ve gazaptan

20 İbn Bîbi, trc. s. 52-55.

21 Kaya, *a.g.e.,* s. 63.

22 Kaya, *a.g.e.,* s. 64.

23 İbn Bîbi, trc. s. 78.

24 Kaya, *a.g.e.,* s. 64.

25 Kaya, *a.g.e.,* s. 64.

26 İbn Bîbi, trc. s. 56.

çoştu; Süleymanşah'ın kardeşlik ateşi alevlendi. Fakat, bu halini belli etmedi. Halkının muhaliflere her zaman böyle yapacağını bildirdi. Tellallara da Gıyâseddin Keyhüsrev'in mallarını yağmalayanlardan her kim bir delil getirirse ona ödül verileceği söylendi. Haber ülkede yayılınca herkes saraya akın etti, olayda bulunduğu ispat için birçok delil getirildi. Sultan da onları ilk önce güler yüzle karşıladı ve daha sonra onları iğdişlere teslim ederek suçlunun suçsuzdan ayırt edilmesini istedi. Yapılan sorgulama sonucundan suçlular idam edildi. Sultan ''Bilmezler mi ki Selçuklu ailesine saygısızlık gösterip hakarette bulunan ve onların nimetlerine nankörlük eden herkesin lâyık olduğu ceza bu olur'' diyerek Ladik köyünün kahır ve gazap ateşine odun yapılmasını buyurdu. Bu olaydan uzun bir süre sonra bile Ladik köyüne Ladik-i Suhte yani yanmış Ladik dediler[27].

Gıyâseddin Keyhüsrev, Konya'dan İstanbul'a hareket ederken garip bir şekilde çocukları İzzeddin Keykavus ve Alaaddin Keykubad yanından kayboldular. Gıyâseddin de onları aramaya kalkışmadı. Gıyâseddin'in kervanına saldıranları cezalandırdıktan sonra İzzeddin ile Alaaddin'i yanına çağıran Sultan Süleymanşah, birini sağ birini sol dizine oturtarak onların isterlerse babalarının yanına gidebileceklerini isterlerse de burada kalabileceklerini söyledi. Şehzadeler, atabeglerden öğrendiklerini tatbik ettiler ve babalarının yanına gitmek istediklerini söylediler. Sultan Süleymanşah da onları birçok altın, mücevher ve hediyeyle babalarının yanına yolladı[28].

Sultan Süleymanşah tahta çıkar çıkmaz, öncelikle Selçuklu ailesine karşı terbiyesizlik edenleri cezalandırdı. Bundan sonra dahilî ve haricî işlerin düzenlenmesi için çalıştı. Babası II. Kılıçarslan'ın vefatından bu yana kuvvetli bir devlet otoritesinden mahrum kalmış devletin idaresi, yeniden düzene sokulmuş ve merkezî otoritenin yeniden kurulmasına çalışıldı. Süleymanşah'ın merkez teşkilatında kısmî veya toplu bir tasfiye yapıp yapmadığı hususunda açık ve net bilgilere sahip değiliz. Ancak bazı beylerin Keyhüsrev ile birlikte gittiği ve bazı önemli mevkilere Süleymanşah'a yakın olan ve onunla birlikte Tokat'tan gelen beylerin görevlendirildiği dikkate alınırsa kadro tasfiyesinin olduğu düşünülebilir. Süleymanşah'ın hizmetinde olan ve kendisiyle birlikte Tokat'tan gelen ve yeni sultanın en yakın müşavirleri olan Nuh Alp, Emîr Mende, Tor (Tûr) Bey ile bir kitâbede ismi geçen Zeyneddin Alişîr Bey gibi diğer bazı beyler önemli idarî mevkilere yerleştirildiler[29].

Süleymanşah saltanatı elde ettikten sonra, Anadolu'da yeniden Selçuklu birliğini kurmak için çalışmalara başladı. Bu gaye ile ilk önce Niksar sonra da Amasya üzerine yürüdü. Melik Berkyarukşah'ın elinden Niksar'ı sonra da Melik Arslanşah'ın elinden Amasya'yı aldı. Bu olaylardan sonra Elbistan Meliki Tuğrulşah'ın Sultan Süleymanşah'a tâbiiyetini bildirdiği anlaşılmaktadır[30].

27 İbn Bîbi, trc. s. 56-58.

28 İbn Bîbi, trc. s. 55 vd.

29 Kaya, *a.g.e.,* s. 66.

30 Kaya, *a.g.e.,* s. 66-67.

Süleymanşah Ankara Meliki Muhyiddin Mesud ile Malatya Meliki Kayserşah dışında kalan bütün melikleri itaat altına aldı ve Anadolu'daki Selçuklu Türk birliğini tesis etme de önemli mesafeler katetdi.

Rükneddin Süleymanşah'ın dahilî sorunlarla meşgul olmasında yararlanan Bizans İmparatoru III. Aleksios Angelos, Frankopulos lakaplı birini Samsun limanına gelecek yük gemilerine baskın yapıp yağmalaması için altı gemiyle Karadeniz'e gönderdi. Frankopulos, imparatordan aldığı emirle gemilere baskınlar yaptı ve yağmaladı. Frankopulos bununla kalmamış ve İstanbul'a gidip gelen ticaret gemilerine de hücum etti. Bizanslı korsan tarafından soyulan Bizanslı tacirler durumu İstanbul'da patrike, papazlara ve imparatora söylemelerine rağmen bir sonuç elde edemediler. Frankopulos'un elinden kaçıp kurtulanlar arasında Selçuklu tacirleri de şikayetlerini Sultan Süleymanşah'a bildirdiler ve yardım istediler. Süleymanşah da bunun üzerine imparatora elçi göndererek esirlerin ve tacirlerin paralarının iade edilmesini istedi ve yeni bir antlaşma yapılmasını teklif etti. III. Aleksios da kendini Sultan Süleymanşah ile anlaşma mecburiyetinde hissetti. Olayla herhangi bir ilgisini olmadığı söyleyen imparator, buna rağmen tazminat ödemeyi kabul etti ve bir antlaşma imzalandı[31].

Sultan II. Kılıçarslan'ın ülkeyi oğulları arasında taksim ettikten sonra çıkan siyasi bölünme ve kardeşler arası saltanat mücadeleleri sebebiyle ortaya çıkan karışıklıklardan yararlanan Kilikya Ermani hâkimi II. Leon, Selçuklular aleyhine genişletme siyasetine başvurdu ve Türk bölgelerine saldırdı. Kılıçarslan'ın Ermenilere karşı güney hudutlarını korumak için tayin ettiği melikler –Sencerşah'ı Ereğli'ye, Argunşah'ı Niğde'ye ve Tuğrulşah'ı Elbistan'a- Ermenilere karşı başarılar kazanamadılar, aksine pasif kalarak güçler dengesini bozdular. II. Leon, Süleymanşah'ın gerek dahilî sorunlarla ve saltanat mücadeleleri ile gerekse Bizansla uğraşmasını fırsat bildi ve Selçukluların içinde bulunduğu durumdan istifade ederek Selçuklu topraklarına saldırılarda bulundu ve bazı yerleri ele geçirdi. Sultan Süleymanşah bu Ermeni yayılmasını önlemek, fırsat düşkünü II. Leon'u cezalandırmak ve işgal ettiği Selçuklu Türk topraklarını geri almak üzere 1199 yılında Kilikya'ya bir sefer düzenledi. II. Leon ile rekabet halinde olan Ermenilerin Lampron bölgesi hâkimi Oşin ile birlikte Ermeniler Selçuklu topraklarından attığı gibi Torosların güneyine çekilmeye mecbur bıraktı. II. Leon'un işgal ettiği Ereğli kalesi ve başka yerler geri alındı[32].

Bizans imparatoru II. Aleksios, Selçuklu Sultanı ile yaptığı antlaşmayı ve yıllık vergi vermek mecburiyetinde kalmış olmayı bir türlü hazmedemiyordu. Bu yüzden Sultan Süleyman'a karşı kötü hisler beslemekteydi. Kandırdığı Khasisios adlı kişiyi Sultan Süleyman'ı öldürmesi için görevlendirdi, fakat Khasisios yakalandı ve suikast için yakalandığını itiraf etti. Bizans İmparatorunun gizli niyeti böylece öğrenilmiş oldu ve barış antlaşmasını bir kez daha ihlâl etmiş oldu.

31 Kaya, *a.g.e.,* s. 68-69.

32 Kaya, *a.g.e.,* s. 69-70-71.

Süleymanşah da bu davranışına karşılık III. Aleksios'a karşı ayaklanan, Komnenoslar sülâlesine mensup , Mikhail'i himaye etmekle Bizans imparatorunun bu davranışına cevap vermiş oldu. Hatta dönem tarihçilerinin yazdıklarına göre Sultan, Mikhail'e bir ordu tahsis etmiş ve Mikhail bu orduyla büyük ve acımasız eylemler gerçekleştirdi[33].

Sultan Süleymanşah, Bizans'ı ve Kilikya Ermeni Krallığı tâbiiyeti altında aldıktan sonra Batı ve Orta Anadolu'da güçlendirdiği Selçuklu egemenliğini Doğu Anadolu'da da uygulamaya yöneldi. İlk önce Eyyûbiler'in desteğiyle kendine tâbi olmamakta direnen ve istiklâlini koruyan kardeşi Malatya Meliki Muizzeddin Kayserşah'a karşı 19 Ramazan 597 (23 Haziran 1201) tarihinde harekete geçti ve Malatya'yı kuşatıp ele geçirdi. Böylece devletin sınırlarını II. Kılıçarslan zamanındaki Fırat'a kadar uzattı. Süleymanşah'ın diğer kardeşi Tuğrulşah da daha önce Sultan Süleyman'ın tâbiiyetini kabul etmişti. Muhyiddin Mesud'un hakimiyetindeki Ankara dışında Türkiye Selçuklu Devleti II. Kılıçarslan devrindeki sınırlarına ulaştı ve Sultan Süleyman'ın hakimiyetinde toplandı[34].

Doğu Anadolu'da hüküm süren diğer beylikler de Türkiye Selçuklu Devletini metbu olarak tanıdı[35].

Sultan Süleymanşah'ın Saltuk-ili'ni hakimiyetine alması ve Gürcistan'a sefer yapması için sebepler vardı. Filhakika Anadolu'nun fethinde, Erzurum merkez olmak üzere, kurulan ilk Türk beylerinden biri de eski Saltuklu hânedânına ait idi. Bu devlet şarkta Gürcülere ve şimâlde Rumlara karşı Anadolu'yu korumakta, Azerbaycan ve Türkistan'dan gelen göç ve ticaret yollarını açık tutmakta idi. Erzurum kale ve surlar ile tahkim edilmiş; istikametinde gelişen ticaret kervanları sayesinde zengin olmuştu. Selçuklu hakimiyetinin İran ve Azerbaycan'da parçalanması, devletin kendi iç sorunlarıyle uğraşması sebebi ile Gürcüler Kafkaslardan inmişti ve Türk ülkelerini istilaya girişmişlerdi. Gürcü ordusu Erzurum kalesinin önlerine kadar gelmiş, Saltuk Hükümdarının ve Erzurum halkının büyük gayretleriyle Gürcü ordusu şehirden uzaklaştırıldı. Buna rağmen Saltuk İli emniyette değildi. Bundan sonra Gürcüler Kars ili üzerine yürüdü ve şehri teslim aldılar. Bu durumdan dolayı da Sultan Süleymanşah Saltuk İline ve Gürcistan'a Selçuklu ülkesini emniyete almak için seferler yapmağa mecbur kaldı[36].

Uzun zamandan beri devam eden Gürcü istilalarına son vermek ve onları cezalandırmak için komşu Türk hükümdarları arasında Sultan Süleymanşah kadar kuvvetli bir kimse yoktu. Bu sebeple Selçuklu sultanı Gürcistan seferini yapmak maksadı ile Erzurum'a hareket etti. Bütün tabi ve komşu hükümdarlarının ve bu arada Erzincan meliki Behramşah'ın da sefere katılmasını kararlaştırdı. Sultan Süleymanşah bu münasebetle Saltuklu hükümdarı Nasreddin Muhammed'i de huzu-

33 Kaya, *a.g.e.,* s. 72.

34 Kaya, *a.g.e.,* s. 73.

35 Kaya, *a.g.e.,* s. 74.

36 Turan, *a.g.e.,* s. 276.

runa davet etti. Nasreddin Muhammed bu görüşmede Sultan tarafından hapsedildi. Sultan Süleymanşah Erzurum'a hareket edip, 1202 tarihinde, bu hanedanın hakimiyetine son verdi ve Saltuk İli'ni de Selçuklu devleti hudutları içine aldı[37].

Sultan Süleymanşah Erzurum'u aldıktan sonra asıl hedefi olan Gürcistan üzerine yürüdü. Aslında Süleymanşah gibi güçlü, cesur ve faal bir hükümdar için böyle bir seferin yapılması zaruri idi. Doğu Anadolu'da Türkler'e karşı uzun zamandan beri devam eden Gürcü istilalarına son vermek ve onları cezalandırmak için komşu Türk hükümdarları arasında Süleymanşah kadar kuvvetli başka bir hükümdar yoktu. Erzurum'a kadar ilerleyen Gürcüler engellenmez ise hem Anadolu hem İslâm dünyasının varlığı tehlikeye girecekti. Sultan Süleymanşah, Gürcüleri mağlup edebilirse onların akınlarına son vereceği gibi, bu başarısı ile Doğu Anadolu'yu Selçuklu hakimiyeti altına sokacak ve Türkiye Selçukluları için siyasî, kültürel ve ticarî bakımdan büyük önem taşıyan Azerbaycan yolu da eskisi gibi emniyetli bir şekilde işleyecekti. Bunlara ek olarak Eyyûbilerin Doğu Anadolu'ya hakim olma emelleri de önlenmiş olacaktı[38].

Gürcistan seferinin siyasi sebepleri ile birlikte duygusal sebeplerinin de olduğuna dair İbni Bîbi'de bahsedilmektedir. Daha II. Kılıçarslan hayatta, Sultan Süleymanşah ise Tokat'ta melik iken kendisine evlenme teklifinde bulunan Thamara'ya o günden beri süregelen kini ve nefreti Süleymanşah'ın bu sefere çıkmasındaki başka bir sebepti[39].

II. Kılıçarslan'ın oğullarının yakışıklıklarını duyan Thamara, onların bu güzelliklerini duymuş ve etkilenmişti. Thamara Anadolu'ya ressam yollayarak, ressamdan II. Kılıçarslan'ın oğullarının resimlerini çizmesini istemişti. Yapılan resimler arasında Rükneddin Süleymanşah'ı beğenen Thamara, Süleymanşah'a aşık oldu. Thamara katibine derhal bir mektup yazdırarak ''Dinin ve dünyanın direği, İslâm'ın ve Müslümanların sultanı'' olarak hitap ettiği II. Kılıçarslan'dan oğlunu kendisine eş istedi. Süleymanşah'dan olacak çocuklardan birisinin David hanedadına veliaht tayin edileceğini, eğer ecel aniden kendisine gelirse de Rükneddin Süleymanşah'ın ülkenin tek sahibi olacağını, aralarında din ve milliyet farkı olmalarına rağmen halkın onun padişahlığını kabul edeceklerini söylüyordu. Thamara'nın elçileri mektupla beraber hediyeler ve armağanlarla Sultan II.Kılıçarslan'ın huzuruna vardılar. II. Kılıçarslan durumu Rükneddin Süleymanşah'a anlattı. Bu durumu işiten Süleymanşah öfkelendi. Babasının davranışını kınadı. Müslüman olmayan bir kadının işvesine, her an kaybedilecek olan bir saltanata ve dünya hevesine kapılıp Hristiyan ülkesine gitmeyeceğini söyledi. Hristiyan ülkesine ancak babası izin verirse Abhaz ülkesini almaya, kilise ve manastırların yerine mescit ve medreseler yapmaya gideceğini söyledi. II. Kılıçarslan da oğlunun bu güzel düşüncesinden ve asil davranışından dolayı mutlu oldu ve ondan özür diledi[40].

37 Turan, *a.g.e.,* s.278.

38 Kaya, *a.g.e.,* s. 79-80.

39 Kaya, *a.g.e.,* s. 80.

40 İbn Bîbi, trc. s. 85 vd.

Selim Kaya, bu hikâyenin Gürcü kaynaklarında tarafından teyid edildiğini, fakat olayın farklı bir şekilde anlatığını söylüyor[41]. Süleymanşah'ın Gürcistan seferine bu siyasî ve duygusal sebeplerin neticesinde çıktığı söylenebilir.

Süleymanşah'ın, Gürcistan'a düzenlemek için karar verdiğin babasının hazinesini açtığı ve Türkmenlerden oluşan büyük bir ordu kurduğu Gürcü kaynaklarında zikrediliyor. Bu kuvvetlere ek olarak da Artuklu ve Erzincan Mengücükli beylerinin askerleri de orduya katıldı[42].

Gürcü kaynağı Süleymanşah'ın 800 bin kişilik bir ordu oluşturduğunu, Aksarayî ise Selçuklu ordusunun 20.000 kişi olduğunu kaydeder[43].

Gürcü kaynağında Sultan Süleymanşah'ın ordusu ile harekete geçtikten sonra Thamara'ya içinde sert ifadelerin bulunduğu bir mektup gönderdiği, mektupta Thamara'nın Selçuklu hakimiyetini kabul etmesi, Hristiyanlıktan dönmesi, haçı ayaklar altına alıp çiğneyerek mühtedi olursa kendisini eş olarak alabileceği ve Gürcistan'ı da çeyiz hediyesi olarak kabul edeceğini bildiriyordu[44].

Thamara mektup okunduktan sonra çok üzüldü. Savaşmaya karar verdi ve ordunun hazırlanmasını emretti. Thamara Meryem kilisesine gitti ve orada ağlayarak ayin etti. Daha sonra da Gürcü ordusuyla beraber Kars şehrine hareket etti. Kars şehrinde ordusuna bir gün istirahat ettirdi ve yanında bulunan Selçuklu elçisiyle Sultan Süleymanşah'a cevabî nitelikte bir mektup gönderdi. Mektupta kendisinin Allah'a ve Meryem'e güvendiğini, umudunun haçtan olduğunu, gökleri hiddetlendirecek mektubundan dolayı Allah'ın onu cezalandıracağını, onun gururunu kırmak için savaşmaya geldiğini ve önlemini alması gerektiğine dair ifadeler yer alıyordu[45].

Gürcü ordusu daha sonra yola çıkarak Basiani'ye doğru ilerledi. Erzurum'dan hareket eden Türk ordusu da Erzurum'un doğusundaki Micingerd kalesi civarına geldi ve orada ordugâh kuruldu. Gürcüler Pasinler şehrine gelince orada yüksekçe bir yerde Sultan Süleyman'ın ordusunun toplanmış olduğunu gördü ve Thamara ordu komutanlarına savaş için iyi bir yer seçmelerini emretti[46]. Aksarayî, Gürcülerin, Selçuklu ordusunu ihtiyatlı davranmadıkları ve istirahat halinde oldukları sırada ani bir baskınla pusuya düşürdüklerini ve bu ani baskı karşısında neye uğradığını şaşıran Selçuklu ordusunun uygun bir müdafaa yerine çekilmeye çalıştığını ifade eder. Gürcü kaynağı ise Aksarayî'nin aksine savaşın iki tarafın karşılıklı vuruşmasıyla başladığını ifade eder[47].

41 Kaya, *a.g.e.,* s. 82.

42 Kaya, *a.g.e.,* s. 83.

43 Kaya, *a.g.e.,* s. 84.

44 Kaya, *a.g.e.,* s. 84.

45 Kaya, *a.g.e.,* s. 85.

46 Kaya, *a.g.e.,* s. 85.

47 Kaya, *a.g.e.,* s. 86.

Gaffârî savaşın 598 yılı Zilkade ayının başlarında (Temmuz 1202) meydana geldiğini kaydeder. Gürcü kaynağı savaşın yerini Pasinler olarak ifade ederken, İbn Bîbi'de yer belirtilmez. Gaffârî savaşın bir kalenin önündeki ovada olduğunu söyler, fakat kalenin ismini vermez. Müneccimbaşı savaşın Micingerd kalesi yakınında olduğunu bildirir. Yâkut da savaşın yeri olarak Avnik Ovası'nı kaydeder. Kaynaklardaki bu bilgiler savaşın Erzurum ile Kars arasındaki Micingerd kalesi yakınındaki ovada (bugünkü Pasinler) olduğu kanaatini verir[48].

Hem Gürcü hem de İslam kaynakları savaşın başında Selçuklu ordusunun Gürcü ordusuna karşı üstünlük kurduğunu söyler. Gürcü kaynağı Gürcülerin bir ara kaçmaya niyetlendiğini ve Thamara'nın yalnız kaldığını hatta bazı askerlerin onun etrafını sararak onu ölümden koruduklarını belirtir. Savaş Selçukluların galibiyetiyle sona erecekken Gürcülerin anlamadığı bir şekilde Selçuklular geri çekilmeye başlar. İslam kaynaklarından ise bunun sebebi açıklanır. Sultan Süleymanşah'ın çetr'ini taşıyan çetrdarın ayağı çukura girmiş ve çetr yere düşmüştür. Bunu gören Selçuklu askerleri Gürcü ordusunun Selçuklu merkezinin ordusuna kadar ulaştığını sanmış ve Sultan Süleymanşah'ın başına bir iş geldiğini düşünmüştür. Çetr hemen kaldırılmış, çavuşlar askerlere ''yanlış yanlış, geri dönün'' diye bağırmışsalar da ve hatta Sultan Süleymanşah komutanlarına isimleriyle hitap etti ise de bir faydası olmadı, ordu bu karışıklıktan bir türlü kurtulamadı. Gürcüler hücumlarının şiddetini arttırırken Selçuklu ordusunun bir kısmı uygun bir müdafaa yeri ararken bir kısmı da ordugâhı bırakarak panik içinde kaçıyordu. Gürcüler Türkleri takip ediyor bir yandan da Türkler sarılarak öldürülüyor veya esir ediliyordu. İki taraftan da birçok asker ölmüştü. Ölenlerin ekseriyatı ise Selçuklu askerlerindeydi[49].

Böylece Selçuklu ordusu mağlup olmuş ve bütün gayretlerine rağmen ordusunun toparlanamayacağını anlayan Sultan Süleymanşah da savaşın kaybedildiğini anlayarak Erzurum'a çekilmiş, sonra da Konya'ya gitmiştir. Gürcüler savaş sonrası ordugâhı işgal etti; birçok değerli mücevherat ve malı yağma etti[50].

Savaşta birçok Türk beyleri Gürcü ordusuna esir oldu. Bunlar Gürcü ordusuyla beraber Tiflis'e sevkedildi. Bunların bir bölümü çeşitli kalelere hapsedilirken, Thamara ile eski dostane münasebetleri bulunan Behramşah kurtuluş akçesi karşılığında serbest bırakıldı[51].

Selim Kaya, Süleymanşah'ın kuvvetine fazla güvenmesi, gururu ve ihtiyatsızlığı sebebiyle böyle bir mağlubiyete uğramış olduğu söylüyor. Kraliçe Thamara'ya gönderilen mektupta da Süleymanşah'ın ruh halini ortaya koyduğunu ifade ediyor[52].

48 Kaya, *a.g.e.,* s. 86.

49 Kaya, *a.g.e.,* s. 87.

50 Kaya, *a.g.e.,* s. 88.

51 Kaya, *a.g.e.,* s. 88.

52 Kaya, *a.g.e.,* s. 88.

Selim Kaya, Savaş sonrasında Gürcüler Doğu Anadolu'da Selçuklular'ın aleyhinde herhangi bir toprak ilhakında bulunamadığını, bu savaşın Erzurum bölgesinin kaderi üzerinde kayda değer bir etkisi olmadığını, savaşta alınan mağlubiyete rağmen Doğu Anadolu'daki Selçuklu hâkimiyetinin daha da güçlendiğini ifade ediyor[53].

Selim Kaya yine Süleymanşah'ın, Gürcülere karşı yeni bir sefer düzenlemeyi düşündüğünü, fakat ondan daha önce Anadolu'daki Selçuklu birliğini ve hakimiyetini tesis etmek için Ankara merkez olmak üzere Bolu, Çankırı ve Kastamonu'yu elinde bulunduran kardeşi Muhyiddin'e sefer düzenleme kararı aldığını söylüyor. Bu sebeple ikinci Gürcistan seferini geciktirmeye karar verdiğini ve Anadolu'daki faaliyetlerini devam ettirdiğini belirtiyor[54].

Eyyûbî hanedanı arasında yapılan saltanat mücadelelerin taraflar birbirlerine üstünlük sağlamak için Selçuklu tâbiîyetine girmekte ve böylece rakibi karşısında güç kazanmakla içinde bulunduğu kötü durumdam kurtulmakta, hatta hâkimiyetinin devamlılığını sağlamaktaydı.

Eyyûbi Devleti'ndeki bir saltanat mücadelesinde yine Selçuklu tabiîyetine sığınıldı, amcası el-Melikü'l Adil'e karşı uzun süren savaşlar sonunda her defasında mağlup olan el-Melikü'l-Efdal'ın kardeşi el-Melikü'z-Zâhir tarafından da bir kalesinin işgal edilmesi onu Süleymanşah'a yönlendirdi. Böylece ona tâbi olduğunu bildirdi[55].

Bu saltanat kavgalarından yararlanmak isteyen Süleymanşah da bu isteği kabul etti ve ona tâbiiyet alameti olarak hil'at gönderdi. Bu hil'atı alan el-Efdal Sumeysat'ta amcası adına okuttuğu hutbeyi keserek yerine Süleymanşah adına hutbe okuttu ve Türkiye Selçuklu Sultanı adına da para kestirdi[56].

Eyyûbî hükümdar el-Efdal'den başka Harput Artuklu hâkimi Nizameddin Ebu Bekr de Selçuklu tâbiiyetine girdi. Selim Kaya, Mardin Artuklu hükümdarı Artuk Arslan'ın Eyyûbiler'e karşı Süleymanşah ile ittifak yapmak istemesi, Selçuklu nüfûzunun buralara kadar ulaştığını göstermektedir diye belirtir[57].

II. Kılıçarslan'ın ülkeyi oğulları arasında paylaştırmasından sonra tahtı Gıyâseddin Keyhüsrev'den alarak Sultan olan Süleymanşah Anadolu'daki Selçuklu birliğini yeniden tesis etmek bakımdan büyük adımlar atmış ve Muhyiddin Mesud dışındaki kardeşlerini devre dışı bırakmıştı. Mesud, Bizans aleyhine girdiği fetih hareketleriyle ününü arttırmış ve hâkimiyet sınırlarını genişlemişti. Mesud hâkimiyetindeki bazı şehirleri Süleymanşah'a vermiş olmasına rağmen müstakil ve bağımsız olarak hâkimiyetini sürdürmekteydi. Süleymanşah yapma-

53 Kaya, *a.g.e.,* s. 88.

54 Kaya, *a.g.e.,* s. 89.

55 Kaya, *a.g.e.,* s. 90.

56 Kaya, *a.g.e.,* s. 90.

57 Kaya, *a.g.e.,* s. 90.

yı planladığı ikinci Gürcistan seferinden önce kardeşi Mesud'un hâkimiyetine son vermek ve Gürcistan seferine giderken arkasını emniyete almak istiyordu. Süleymanşah'ın Ankara'yı yaz-kış üç yıl kuşattığını bildiren İslam kaynakları İbnü'l Esîr ve Kalkaşendî dışında şehri 600 (1203-1204) yılında teslim aldığını söyler. Her iki kaynak da şehirin 601 (1204-1205) de alındığını bildirir. Selim Kaya, kaynaklardaki bilgilerin göze alındığında muhasaranın 3 yıldan daha az bir süre devam ettiğini söylüyor, çünkü yapılan Gürcistan seferi Temmuz 1202'de meydana gelmiş ve Süleymanşah'ın 6 Temmuz 1204'de vefat etmiştir. Kaynakların belirttiğine göre senelerce devam eden kuşatma Mesud'un durumunu zayıflatmış ve anlaşma yaparak şehri Süleymanş'a bırakmıştır. Anlaşma sonucunda Süleymanşah ülkesindeki kalelerinden birisini veya bir beldeyi Mesud'a Ankara'ya karşılık olarak verecekti. İki kardeş arasında yapılan bu anlaşmaya riayet edeceğine yemin eden Süleymanşah, Mesud ile iki oğlunu, Mesud'a verdiği şehirlere giderken öldürttü. Diğer kardeşlerinin yerlerinde bırakıldığı göz önüne alınırsa, Süleymanşah'ın kardeşi Mesud'a karşı bir güvensizliği vardı[58].

İslam kaynakları Süleymanşah'ın ölüm tarihinin H. 600 yılında olduğu hususunda mutabıktırlar[59]. Ölüm tarihinde ittifak edilen Süleymanşah'ın ölüm sebebinin kaynaklarda farklı farklı zikredilir. Kaynaklardan bazısı Gürcistan seferinden mağlup olarak Konya'ya geri dönmesinden sonra üzüntüsünden hastalandığını ve bu ateşli hastalığı sebebiyle ateşler içinde kıvranarak öldüğünü, bazısı kulunç hastalığı sebebiyle öldüğünü, bazısı da Mesud'u hile ile öldürtmesi sebebiyle Allah tarafından cezalandırılarak kolon hastalığınıa yakalanarak öldüğünden bahseder[60] .

Türkiye Selçuklu Devleti, saltanatı kısa fakat etkisi ve hizmeti büyük olan II. Süleymanşah döneminde siyasi birliğine kavuşmuş ve ülkede istikrar sağlanmıştır.

Güzel ahlâklı bir hükümdar olan Süleymanşah halkına karşı da tevazu sahibiydi. Kuvvetli bir şahsiyete ve o nisbette keskin bir zekâya sahip aynı zamanda sabırlı bir insandı. İlmi ve âlimleri, şiiri ve şâirleri, sanatı ve sanatkârları takdir edip severdi. Kendisi de şair ve bilgili bir hükümdardı. Cömert idi. Âlimlere, şâirlere ve zarar uğrayan halkına büyük ihsanlarda bulunurdu. Adaletli idi. Ayaz adında çok sevdiği kölesini bile bir kadının yoğurdu çalarak yediği için öldürtmüştü. Zâlimlere karşı çok sert ve acımasızdı. Felsefeyi ve filozofları severdi. Bazı insanların bozuk inançlı olmakla tenkit ettiği Süleymanşah dindar bir kişiliğe sahipti. Namaz kılardı, Pazartesi ve Perşembe günleri ile üç aylarda oruç tutardı, ibadetine dikkat ederdi. Aynı zamanda devlet işlerinde ve temizlik hususunda titiz idi[61].

58 Kaya, *a.g.e.,* s. 91-92.

59 Kaya, *a.g.e.,* s. 93.

60 Kaya, *a.g.e.,* s. 93.

61 Kaya, *a.g.e.,* s. 94-95-96.

Tokat (Erbaa-Zile)a İskân Edilen Mübadillerin Tasfiye Talepnamelerinin İncelenmesi

Hakan YAŞAR[*]

Necat ÇETİN[**]

Özet

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin anlaşma gereği, 1923-1927 yılları arasında Türkiye'ye 456.720 Müslüman gelmiş, gelenlerden 8.218 kişi birinci iskân bölgesindeki Tokat iline ve bağlı idarî birimlere iskân edilmiştir. Mübadillerin geride bıraktıkları mallara karşılık verdikleri tasfiye talepnameleri bugün Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndedir. Tasfiye talepnamelerinde, mübadillerin geride bıraktıkları mallar ile memleketleri ve iskân edildikleri idarî birimler yazılıdır. Tokat ilinde yer alan idarî birimler olan Erbaa ve Zile'ye iskân edilen mübadillere ait toplam beş adet tasfiye talepnamesi tespit edilmiştir. Talepnamelere göre mübadiller Cezayir-i Bahr-i Sefid (Midilli), Selanik (Drama) ve Yanya vilayetlerine bağlı idarî birimlerden gelmişlerdir. Bu çalışmada söz konusu talepnameler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Mübadil, Talepname, Erbaa, Zile.*

Osmanlı Devleti'nin kaybettiği savaşların olumsuz etkileri yalnızca toprak kaybıyla sınırlı kalmamış aynı zamanda devletin çekilmek zorunda kaldığı topraklardaki Müslümanların göç sorununu da ortaya çıkarmıştır. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra devlet önemli ölçüde göç hareketlerine maruz kalmıştır. Bu göçlerin bir kısmı belirli bir anlaşmaya dayanırken bir kısmı da adeta bir kaçış niteliği taşımıştır.[1]

Osmanlı Devleti'nde toplum dinî açıdan Müslümanlar ve gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Gayrimüslimler arasında yer alan Hıristiyan toplumlardan biri de Rumlardı. İmparatorluğun hemen her yerine yayılmış olan Rum milleti de 19. yüzyılda başlayan bağımsızlık hareketlerinden etkilenmişti. Özellikle Yunanistan'ın 1829'da bağımsızlığını elde etmesi ve akabinde topraklarını sürekli Osmanlı Devleti aleyhine genişletmesi, Anadolu ve Rumeli'de yaşayan Rumların ve Türklerin durumunu da etkilemişti. Yunanistan'ın 1919-1922 yılları arasında Batı Anadolu ve Trakya'yı işgali ve akabinde gerçekleşen Türk millî mücadelesi iki ülke arasında ortaya çıkan pek çok sorunun Lozan Barış Konferansı'na taşınmasıyla sonuçlandı.

[*] Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, hyasar81@hotmail.com

[**] Pancar Nezihe Şairoğlu Ortaokulu İzmir Torbalı, ncetin1963@gmail.com

1 Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.5, Mayıs 1990, s. 49

Lozan'da iki ülke arasında çözüme kavuşturulması gereken en temel sorunlardan biri de Türk ve Yunan halklarının mübadelesi meselesiydi.[2] Neticede 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti ve Yunan hükümeti arasında imzalandı. Bu sözleşmeye göre, Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyrukların, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine başlanacaktı.[3]

Mübadillerin Tokat'a İskânı:

Devlet istatistik verilerine göre 1923-1927 yılları arasında Yunanistan'dan gemilerle[4]Türkiye'ye 456.720[5] Müslüman gelmiş ve Ekim 1923'te kurulan "Mübadele İskân ve İmar Vekâleti" tarafından belirlenen yerlere iskân edilmiştir. İskânlar en çok Rumların yaşadığı yerleşim birimlerine yapılmıştır. Bunun sonucu olarak en çok mübadil iskânı, doğal olarak Batı Anadolu ve Trakya bölgesine yapılmıştır.[6]

Gelen mübadillerin önemli bir kısmının yerleştirildiği İzmit ve Trakya, önemli iskân bölgelerini içine alan birinci imar ve iskân mıntıkası içinde Samsun, Sinop, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane,Amasya, Tokat ve Çorum vilayetler yer alıyordu.[7]İskânın başında yapılan planlamaya uyulmamış ve Amasya, Tokat ve Sivas'a yerleştirilmesi gereken Kayalar ve Karaferya ahalisinin bir kısmı Niğde ve çevresinde iskân edilmişti.[8]

İskân işlemi, Tokat merkezin dışında, Reşadiye, Artukova, Erbaa, Zile ve Niksar kazaları ile Pazar, Turhal, Beşru, Kızılca, Çiftek, Alaca nahiyelerini de kapsamıştır.[9]

Tokat'ta iskâna uygun arazi, bağ ve bahçe müsait ise de bölgede hane yokluğu[10] ve mübadillerin firarı sıkıntı yaratmıştır. Bölgeye gelen mübadillerin parça-

2 Lozan Konferansı'nda mübadele meselesinin görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ömer Budak, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü", **Karadeniz Araştırmaları,** Yaz 2010, S. 26, s. 129-142; İbrahim Erdal, **Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)**,IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

3 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,** C.I, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.185.

4 Mübadele gemileri üzerine yapılan bir çalışma için bakınız: Kemal Arı, **Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri (İzmir'den Bakışla Lozan'dan Kabotaja)**, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayını, İzmir 2008.

5 Bazı kaynaklarda bu rakam 463.534 kişi olarak verilmektedir. (Gökçe Bayındır Goularas, Temmuz 2012), "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", **Alternatif Politika**, IV(2), Temmuz 2012, s.130.

6 Bayındır Goularas, *a.g.m.*. s.131.

7 Çapa, a.g.m, s.63

8 Salih Özkan, "1923 Tarihli Türk Rum Nüfuz Mübadelesinin Niğde'nin Demografik Yapısına Etkisi", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR),** Bahar 2007, s.173.

9 İbrahim Erdal, **Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925),** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006 s.215.

10 Karadeniz bölgesindeki 500 civarındaki Rum köyünün hemen hemen tamamıyla Türk köylerinin bir kısmı Millî Mücadele yıllarında harap olmuştu. Ayrıca Ordu, Giresun, Amasya ve Tokat'ta da pek çok ev, bağ, bahçe ve tarla tahrip edilmişti. Bakınız: Kemal Arı, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları,** İstanbul 2003, s.59.

lanmadan iskân edilmesine dikkat edilmişse de ailelerin çoğunluğu akrabalarının yanına gitmeyi tercih etmişti. Bu firarların yine Samsun mıntıkası içinde olması sebebiyle vekâlet bu tür göçleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple Tokat'ta da en büyük problem, mübadillerin iskân bölgelerinde durmamaları olmuştur.[11]

Mübadelenin başlangıcından 18 Nisan 1924 tarihine kadar Tokat'a 4.438 kişi sevk edilmişti. Bu rakam Ağustos 1924'te 6.800'e kadar yükseldi. Bunlardan 5.000'i iskân edilmiş olup geriye kalanlar ise geçici olarak Müslümanların evlerine yerleştirildi.[12]

Dâhiliye Nezaretine sunulan bir raporda, Tokat merkez kazasında iskâna uygun ne kadar arazi olduğuna dair bir vesika olmadığı belirtilmekteydi. Zile kazasında ise 3673 dönüm tarla, 1500 dönüm bağ, 8 dönüm bahçe, 5181 dönüm arazi, 28 hane Ermeni, 9 dönüm bağ ve bahçe ile 12 hane, arsa, dükkân Rum emval-i gayrımenkulesi bulunduğu bildirilmişti. Söz konusu rapora göre, Erbaa kazasında iskân edilen 566 hanede 2.081 kişi yerleştirildi. Bunun dışında mübadeleye tabi olan ve olmayan şahıslardan kalan 18 köydeki evler tamamıyla terk edilmişti. Ayrıca buradaki ziraata müsait arazi ve bahçelerin tahminen 2.500 dönüm olduğu belirtilmişti. Artukova kazasında ise 99 hanede, 346 nüfus iskân edilmiştir. Bunun dışında kaza dâhilinde Rumlardan kalan 35-40 bin dönüm arazi olduğu kaymakamlığın yazısıyla bildirildiği ifade edilmekteydi. Yine aynı raporda belirtildiğine göre, Reşadiye'ye 29 hanede 108 kişi gelmiş olup bunların tamamı iskân edilmişti. I. Dünya Savaşı sırasında Reşadiye'ye göç etmiş muhacir yoktu. Muhacirlere dağıtılanın dışında Rum ve Ermenilerin geride bıraktığı toplam arazi miktarı 4063 dönümdü.[13]

Tasfiye Talepnameleri Hakkında Kısa Bilgi:

Mübadil göçmenler ilgili her il kayıt tutmuş, ancak bu defterler bugün Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ne alınmıştır[14]. Mübadillerin iskânına ilişkin diğer önemli bir kaynak iskân edildikleri idari birimin "Nüfus Esas Defterleridir."[15] Ayrıca mübadillerin geldikleri ve yerleştirildikleri yerler ve geride bıraktıkları mallar ile ilgili en önemli kaynak tasfiye talepnameleridir.

Türkiye ve Yunanistan arasında mübadeleye tabi tutulacak olanların belirlenmesine müteakip geride bırakılacak taşınmazların belgelenmesi zarureti ortaya çıktı. Kimin ne kadar taşınmaz mal varlığı, tapusu varsa belgelenmeliydi ve bu

11 Erdal, ***a.g.e.*,** s.224.

12 Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000, s.81.

13 **BCA,** 272.11/21.107.23

14 Bu defterler ile ilgili yapılan bir çalışma için bakınız: Nedim İpek, "Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivlerinden Mübadil Göçmenlerle İlgili Defterler", **Tarih ve Toplum,** Aralık 1995, S, 144, s.15-18.

15 Nüfus Esas Defterleri 2006 yılında çıkarılan yeni Nüfus Kanunu'yla beraber incelemelere kapatılmış, 1976 yılı öncesi tüm defterler Ankara'ya Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü Arşiv Şube Müdürlüğüne toplanmıştır. Bu konuda yapılan bir çalışma için bakınız: Necat Çetin, "Torbalı Nüfus Arşivi Atik Nüfus Esas Defter Kayıtlarına Göre Mübadil Kayıtları Üzerine İnceleme (1927-1932)", **Mübadele Şen Gittik&Yaslı Döndük,** Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları Serisi 7, 2011s:77- 90.

belgelerin kurulan "Muhtelit Komisyonlar" tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu. Asıl amaç anlaşmadaki taraf hükümetlerin düzenlenen bu talepnamelere göre terk edilen ülkede ne kadar mal varlığını bıraktığının belgelenmesiydi. Bu belgelerin toplam değerlerinin hesaplanması sonucu ortaya çıkacak alacaklı veya borçlu duruma göre karşı taraftan ne kadar talep edileceğinin tespiti gerekmekteydi. İşte mübadeleye tabi tarafların bu taşınmaz mal varlıklarını gösteren belgeler kısaca "mübadil tasfiye talepnamesi" olarak adlandırılmıştır.

Söz konusu talepnameler dörder nüsha olarak düzenlenmiştir. Bunlardan biri, "memurin-i mahalliye nezdinde kalacak, biri tasfiye işlerini yürütecek olan "Muhtelit Komisyonu"na, biri mübadilin göç ettiği memleketin hükûmetine, sonuncusu ise mübadilin kendisine verilmiştir.

Belgenin birinci sayfasında: Kayıt numarası ve kayıt tarihinden sonra "İhtar" başlığı altında "eshab-ı müracaatın" yanlış veya mübalağalı beyanname vermesi durumunda kendi zararına olacağı belirtilmiş ve dilekçe sahibinin kimlik bilgilerine geçilmiştir. Müstedinin hüviyeti başlığı altında sıra ile: İsim ve pederinin ismi, memleketi (livası, kazası, şehri, karyesi), halen sakin bulunduğu mahal (livası kazası, şehri, karyesi), sanatı,

2. ve 3. sayfalarda: Mübadilin bulunduğu yerdeki emval-i gayri menkulesine ait bilgileri ihtiva eden ve 9 sütundan oluşan bir cetvel bulunmaktadır. Bu cetveldeki sütunlarda yer alan bilgiler şunlardır: Emlak ve arazinin cinsi ve nevi, hane, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mera vs.) Mesaha-i şathiyesi (dönüm veya arşın murabbaı, dönüm evlek), Arazinin yetiştirdiği mahsulâtın nevi (hububat, tütün bağ vs), Emlak ve arazinin kain bulunduğu mahal (mahalle, mevki, sokağın ismi ve numarası), Emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferağ, intikal, hibe), Tapu senetlerinin veya diğer vesaik-i tasavvufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rabt olacaktır), Tapu senetleri kimin adına mukayyettir, Emlak ve arazinin tapu senedinde makayyet kıymeti (altın Türk lirası hesabıyla)

4. sayfada: Müstedinin terk eylediği emlak-ı menkuleye ait olan cetvel (cetvel-B) bulunmaktadır. Bu cetvel mübadile ait Eşya-i beytiyye (ev eşyaları) altın Türk lirası üzerinden mecmu kıymeti, hayvanat (adedi, cinsi, altın Türk lirası kıymeti)

5. sayfada: Komisyon nezdinde kendilerini temsil ve hukuklarının müdafaası için verilen vekâletname (kimi mübadiller için ihtiyaç duyulduğunda) Ek sayfa: Müsadere edilen emlak beyanı. Yunanlılarca daha önce müsadere edilen (var-sa)mallarını (belgelemeleri halinde) gösterir belge. Müsaderenin hangi tarihten itibaren (a) ve (b) cetvellerinde irade olunan emvallerin hangi tarihte müsadere edilmiştir. Müsadere edilen bu emvallerin 1909-1914 seneleri zarfındaki varidat-ı senevisi miktarı ne idi (a) cedveli mucibince. Altında tasdik tarihi ve imam, muhtar ve azalardan oluşan tasdik heyeti imza veya mühürleri bulunmaktadır.[16]

16 Bu konuda yapılan önemli bir çalışma için bakınız: Ercan Çelebi, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi** (*ÇTTAD)*, V(12), Bahar 2006, 35–46.

Tokat'a Ait Tasfiye Talepnamelerinin İncelenmesi:

Tokat'a 1923-1927 yılları arasında toplam 8.218 kişi gelmişti.[17] Fakat Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde (BCA) Tokat iline iskân edilen mübadillerle ilgili toplam beş tasfiye talepnamesi bulunmakta olup bunlardan bir tanesi de mükerrerdir. Yani sadece dört tasfiye talepnamesi mevcuttur.

Söz konusu talepnameler,1924,1925 ve 1929 yıllarına ait olup mübadiller, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Selanik ve Yanya vilayetlerinden gelmiştir. Bunlardan üçü Erbaa ve biri de Zile kazasına yerleştirilmiştir. Mübadillerden yalnızca iki tanesinin mesleği belirtilmiştir. Bunlar da muallimlik ve reji memurluğudur. Mübadillerin geride bıraktığı gayrı menkullere baktığımızda, tamamının birer eve sahip olduğu görülmektedir. Bunun dışında 1 han, 1 dükkân, 3 tarla ve 1 zeytinlik beyan edilen diğer gayrimenkullerdir. Söz konusu talepnameler 10 kişiye ait olup bunlardan 5'i kadındır.[18]

Tokat'a yerleştirilen mübadillerin sayısı 8000'in üzerinde olmasına karşın arşivde sadece beş tane tasfiye talepnamesi olması ilgi çekicidir. Bizce bunun en önemli nedenlerinden biri mübadillerin firari olmasıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere Tokat'a bağlı yerleşim birimlerine iskân edenlerin önemli bir kısmı başka yerlere firar etmiştir. Tasfiye talepnamelerinin bu kadar az oluşunun bir diğer nedeni de mübadillerin bir kısmını tasfiye talepnamesi vermemesidir. Çünkü mübadillerin önemli bir kısmı gördüğü baskılar nedeniyle beyanname vermeden Yunanistan'ı terk etmiştir.

Sonuç

Ne yazık ki Türkiye'de tasfiye talepnameleri ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bu konuda oluşturulan fonda yaklaşık 1.500.000 belge araştırmacıları beklemektedir. Biran önce bir üniversite bünyesinde "Mübadele Enstitüsü" açılmalı ve bu konuda araştırmalar projelendirilmelidir. Mübadelenin karşı tarafı olan Yunanistan, 1932 yılında kurduğu "Küçük Asya Araştırmaları Merkezi" ile daha mübadelenin sıcağı sıcağına konunun önemine binaen gerekli çalışmaları yapmıştır.

İlgili ailelerin günümüzdeki kayıtlarına ne yazık ki ulaşmak ve bu konuda bilgi sunmak 2006 yılında çıkarılan Nüfus Kanununa[19] göre mümkün değildir. Çünkü ilgili kanunla nüfus kayıtları her türlü (mahkeme hariç) bilimsel araştırma ve incelemeler kapatılmıştır. 1976 yılına kadar tutulan tüm defterler ve kayıtlar Ankara'da Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan arşive toplanmıştır. İlgili kanunda gerekli değişiklikler yapılarak bilimsel araş-

17 Cem Behar, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927),** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996, s.63.

18 Söz konusu tasfiye talepnameleri için bkz: **BCA,** 130.16.13.2/4.22.6.; **BCA,**130.16.13.2/363.28.11.; **BCA,** 130.16.13.2/846.2995.7.; **BCA,** 130.16.13.2/889.3271.8.; **BCA,** 130.16.13.2/1021.4076.4.

19 25/4/2006 tarih ve 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu.

tırmalara açılması sağlanmalı ve mübadelenin sonuçları, mübadil ailelerin günümüzdeki konumlarının bilinmesi açısından araştırmalar yapılmalıdır.

Yine şu an Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ne alınan ancak özlük bilgisi kapsamına alındığı için mübadillere verilen gayrimenkulleri ihtiva eden defterleri de inceleyemediğimiz için mal varlığını karşılaştırma imkânı olmamıştır. İlgili iskân defterleri ile beraber iskân sebebiyle verilen mal varlığı defterleri de incelemeye açılmalıdır. Bunun için gerekli yasal mevzuat değişikliği olmadığı müddetçe tasfiye talepnameleri ile ilgili araştırmalar ne yazık ki eksik kalacaktır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri Fon Kodu: 13.16.13.2 "Tokat"

BCA, 130.16.13.2/4.22.6.

BCA, 130.16.13.2/363.28.11.

BCA, 130.16.13.2/846.2995.7.

BCA, 130.16.13.2/889.3271.8.

BCA, 130.16.13.2/1021.4076.4.

Toprak İskân Genel Müdürlüğü Kataloğu

BCA, 272.11/21.107.23

Kitap ve Makaleler:

ARI, Kemal, **Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri (İzmir'den Bakışla Lozan'dan Kabotaja)**, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayını, İzmir 2008.

_____, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları,** İstanbul 2003

BAYINDIR GOULARAS, Gökçe , "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", **Alternatif Politika**, IV(2), Temmuz 2012.

BEHAR, Cem, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927),** Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1996.

ÇAPA, Mesut, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.5, Mayıs 1990.

ÇELEBİ, Ercan, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi** (*ÇTTAD)*, V(12), Bahar 2006.

ÇETİN, Necat, "Torbalı Nüfus Arşivi Atik Nüfus Esas Defter Kayıtlarına Göre Mübadil Kayıtları Üzerine İnceleme (1927-1932)", **Mübadele Şen Gittik &Yaslı Döndük,** Samsun Mübadele Ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları Serisi 7, 2011.

ERDAL, İbrahim, **Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925),** IQ

Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

İPEK, Nedim, **Mübadele ve Samsun,** Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2000.

_____ "Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivlerinden Mübadil Göçmenlerle İlgili Defterler", **Tarih ve Toplum,** Aralık 1995.

ÖZKAN, Salih "1923 Tarihli Türk Rum Nüfuz Mübadelesinin Niğde'nin Demografik Yapısına Etkisi", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR),** Bahar 2007.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,** C.I, TTK Yayınları, Ankara 2000.

EK: Tokat'ta Yerleştirilen Mübadillere Ait Tasfiye Talepnamelerine Bir Örnek: Yanya vilayeti Kanlıçeşme mahallesinden gelip Tokat ili Erbaa kazasında iskân edilen Karakazanzade Hasan kızı Nuriye'ye ait tasfiye talepnamesinin transkripsiyonu ve aslı.[20]

İhtâr

Kayıt Tarihi: 28 Teşrinievvel sene [1]340

Kayıt Numrosu:4

Ashâb-ı mürâcaâtın yanlış veya mübalağalı beyânnamei'ta etmemesi ve aksi hâlin kendi zararını mucib olacağı ihtâr olunur.

Tasfiye Talebnâmesi

Zîrdevâzu'l-imzâ ben fî 30 Kanunusani 1923 tarihli mübâdelemukâvelenâmesimûcebinceâtîdeirâe olunan emvâl-i menkûle ve gayr-ı menkûlenin muhtelit mübadele komisyonu ma'rifetiylemenâfime muvafık sûrette tasfiye edilmesini ricâ ederim. 20 Teşrinievvel [1]340

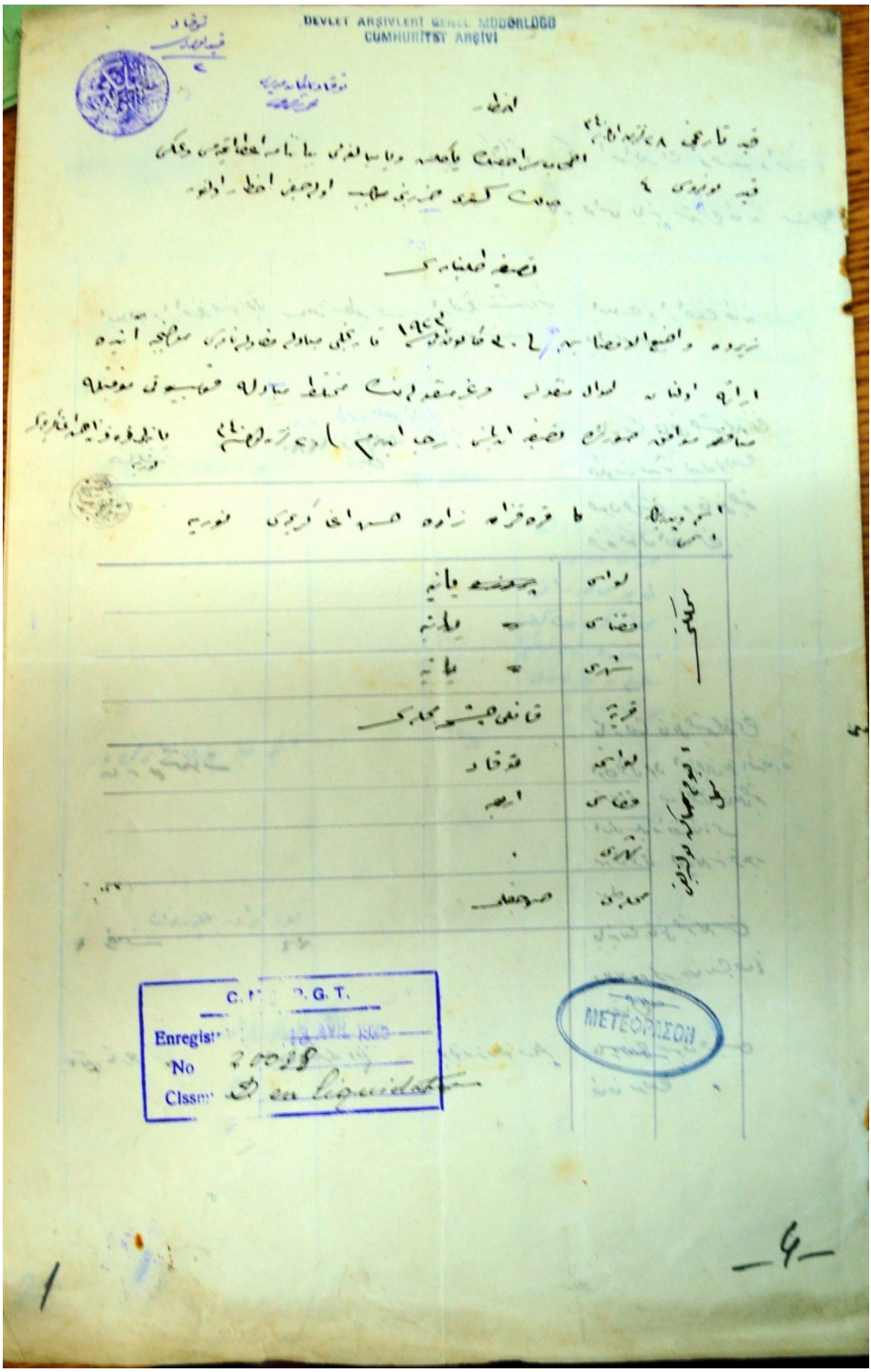
İsim ve Pederinin İsmi	Karakazanzade Hasan Ağa Kerimesi Nuriye	
Memleketi	Livası	Yanya
	Kazası	Yanya
	Şehri	Yanya
	Karyesi	Kanlıçeşme Mahallesi
El-yevmSâkin Bulunduğu Mahal	Livası	Tokad
	Kazası	Erbaa
	Şehri	--
	Mahallesi	Sucuklu
San'atı	-----	

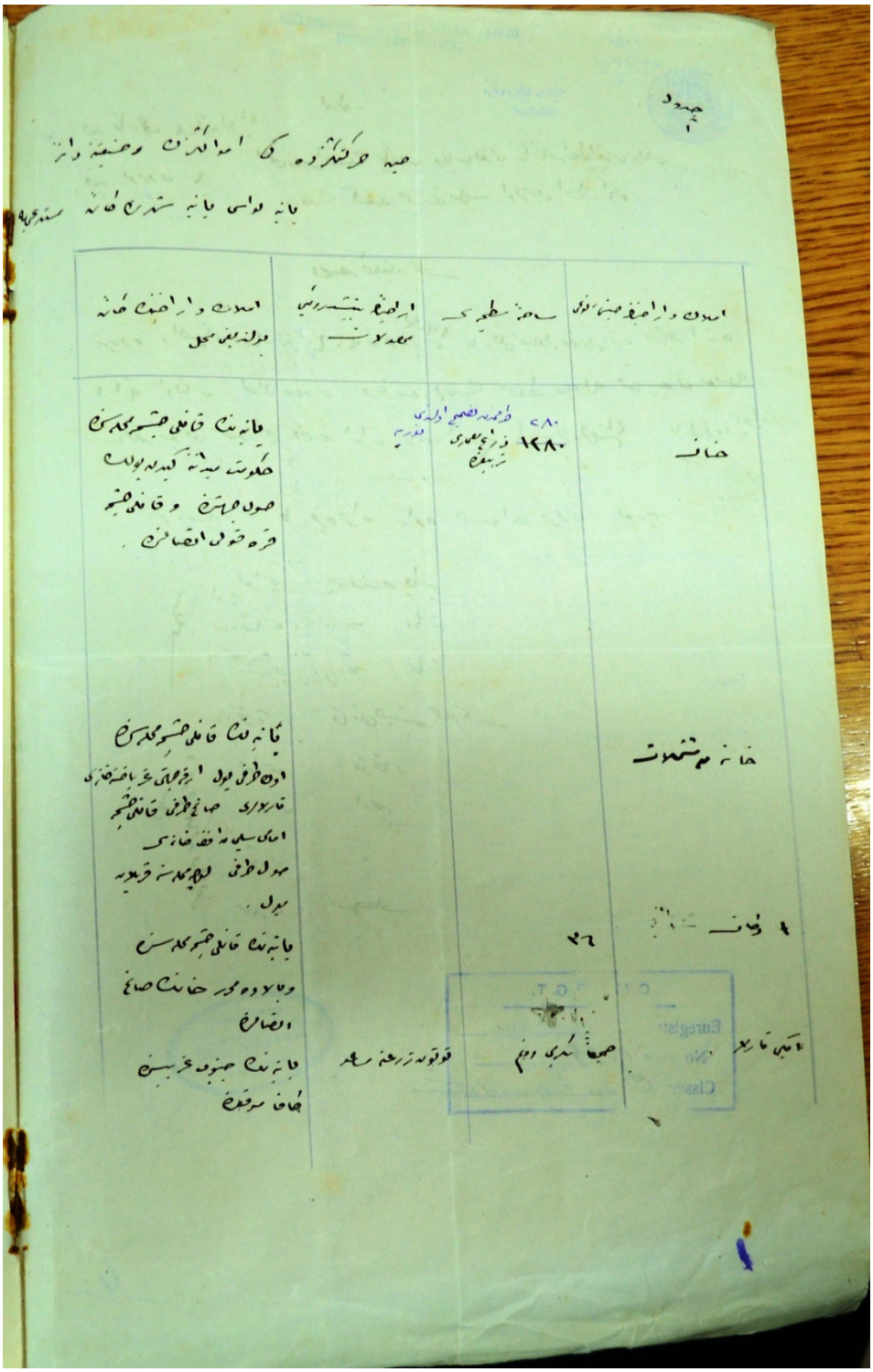
20 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 130.16.13.02/1021.4076.4

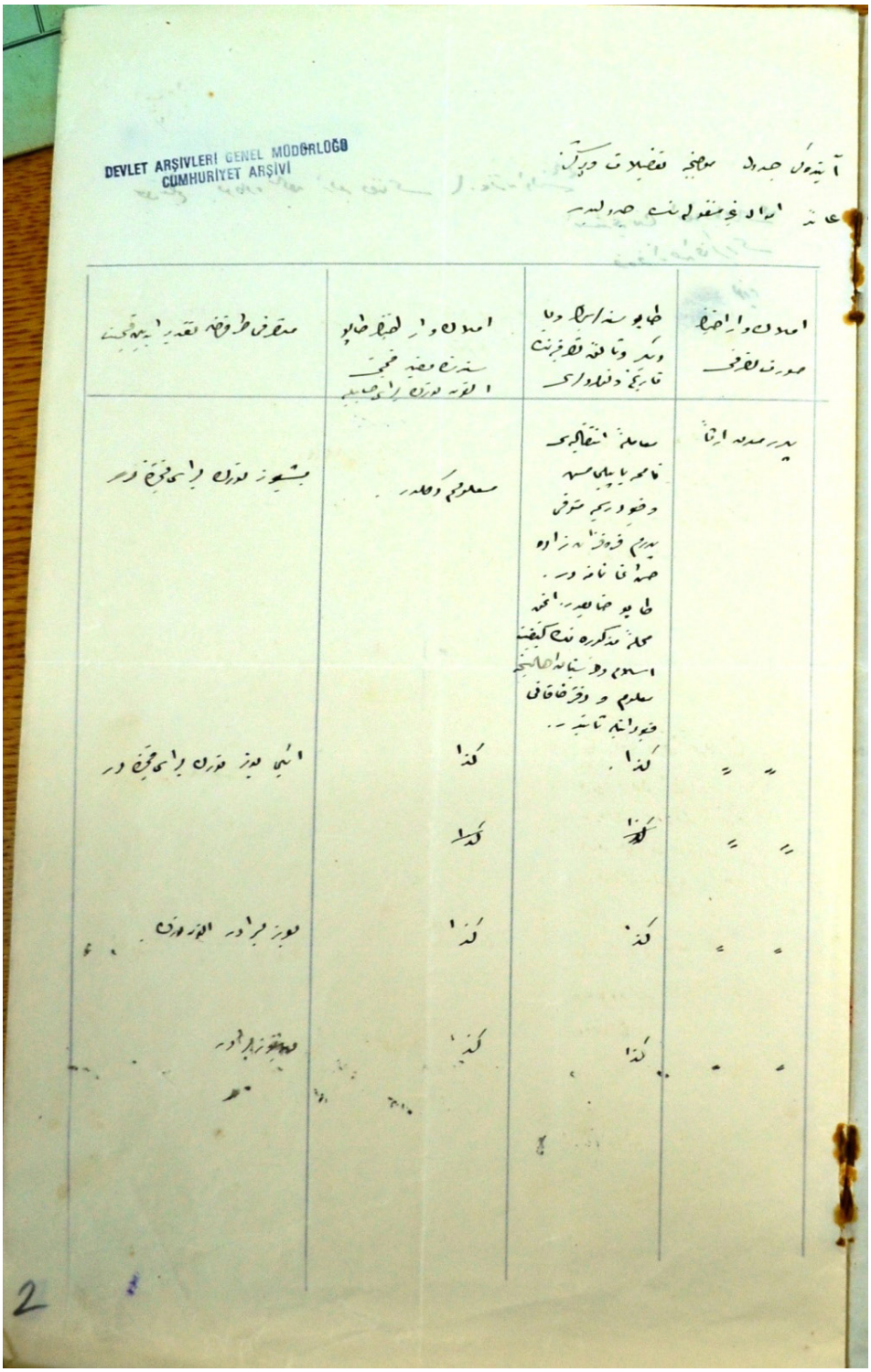
Cedvel A
Hıyn-i Hareketinizdeki EmvâlinizinVaz‘iyetineDâir
Yanya Livası Yanya şehrinde kain müstediye aid emvâl-i gayr-ı menkûlenincetvedilir.

Emlak ve Arazinin Cinsi ve Nev’i	Mesâha-i Sathiyesi	Arâzînin Yetiştirdiği Mahsulatın	Emlâk ve Arâzînin Kâin Bulunduğu Mahal	Emlâk ve ArâzîninSûret-i Tasarrufu	Tapu Senedlerinin veya Diğer Vesâik-i TasarrufıyeninTârîh ve Numroları	Emlâk ve Arâzînin Tapu Senedinde Mukayyed Kıymeti Altın Türk Lirası Hesabıyla	Mutasarrıfı Tarafından Takdir Edilen Kıymeti
Han	280 dönümden tashih olundu	--	Yanya’nın Kanlıçeşme mahallesinde hükümet meydanına giden yolun sol cihetinde ve Kanlıçeşme Karakolu ittisalinde	Pederimden ırsen	Muamele-i intikaliyesi namıma yapılmamış ve kuyud-ı resmiye müteveffa pederim Karakazanzâde Hasan Ağa namınadır. Tapu zayidir ancak mahalle-i mezkûrenin keyfiyet-i İslam ve Hıristiyan ahalisince ma‘lûm ve defter-ihâkanîkuyûdatıyla sabittir.	Malum değildir	Beş yüz Türk Lirası kıymetindedir.
Hane-mâ müştemilat	--	--	Yanya’nın Kanlıçeşme mahallesinde, ön tarafı yol, arka ciheti GurebaHastahanesi tarlaları, sağ tarafı Kanlıçeşme İmamı Süleyman Efendi hanesi, sol tarafı Loça mahallesine kırılan yol	“”	Keza	Keza	İki yüz Türk Lirası kıymetindedir
1 Dükkan	36		Yanya’nın Kanlıçeşme mahallesinde ve balada muharrer hanın sağ ittisalinde.	“”	Kezâ	Kezâ	Yüz liradır altın Türk
İki tarla	Cem’an yirmi dönüm	Tütün zer‘inemüsaid	Yanya’nın cenub-ı garbisinde Kâfa? mevkiinde	“”	Kezâ	Kezâ	??yüz liradır

Mahal-i tanzim Tokad’a mülhak Erbaa kazası fî 20 Teşrinievvel [1]340
Müstediyenin İmza veya Mührü
Karakazan Hasan Ağa Kerimesi Nuriye
Mühür

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
C. G. T.
Enregist
No
Clssm
METEORION

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kurtuluş Savaşında Zile İsyanı

Orhan YILMAZ*

Özet

Kurtuluş Savaşında Zile, çevresine göre oldukça kalabalık bir nüfusa sahip, canlı bir ticaret merkeziydi. Zile ve çevresinde başlıca Aynacıoğulları ve Katil İlyas Çeteleri faaliyet göstermekteydi. Aynacıoğulları Yozgat, Amasya, Çorum, Delice, Kırşehir, Maden, Alaca, Karamağara, Mecitözü, Haymana, Çiçekdağı, Sungurlu, Sorgun, Yıldızeli, Akdağmadeni, Çamlıbel, Tokat ve Artova'yı kapsayan geniş bir yurt parçasında etkili idiler. Yaklaşık 500-600 kişilik bir atlı kuvvet halinde faaliyet gösteren Aynacıoğulları, Yıldızeli ve Zile olaylarını çıkaran çetelerdir. Aynacıoğulları, Çapanoğulları ve Postacı Nazım ile de işbirliği yapmıştır. Katil İlyas Çetesi ise Çiçekdağı'nın kuzeyi, Mecidiye İlçesi'nin batısındaki Sıtma bucağı ve civarında faaliyet göstermiştir. Bu iki çetenin dışında Kavlak Ali ve Deli Ömer gibi diğer bazı çeteler de bu bölgelerde faaliyet göstermiştir. Zile Şehrinin ortasında, eski devirlerden kalma ve surları sağlam bir kalenin varlığı, isyancıların isyan merkezi olarak Zile'yi seçmelerinde en önemli etkendir. Bu çeteler Mayıs 1920 tarihinde Zile çevresinde isyanı başlatmış ve Zile'yi ele geçirmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın talimati ile Yarbay Cemit Cahit (Toydemir) Amasya'dan Terziköy yolu ile Zile'ye hareket etmiştir. Yarbay Ziya Bey kuvvetleri ile Erzurum Göçmenleri Milli Müfrezesi, Erzurum Cafer Bey Müfrezesi, Sivas Milli Müfrezesi'nden kurulu Yıldızeli Müfrezesi de Yarbay Ziya Bey emrine verilmiştir. 11 Haziran 1920 öğle sıralarında, Zile'deki isyancılara verilen süre bitmiş ve kendilerinden de bir cevap alınamamıştır. Yarbay Cemil Cahit Bey, Bayırköy sırtlarından şehri bombardımana başlamış, asker de bu arada Zile'ye yaklaşmıştır. Bunun üzerine isyancılar tarafından ilçenin her tarafından teslim bayrakları çekilmiştir. 1 Temmuz 1920'de, askeri mahkeme kararı ile Zile'de asi elebaşılarından ve kışkırtıcılardan 22 kişi idam edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Milli Mücadele, ayaklanma, Cemil Cahit, Aynacıoğlulları, Çapanoğulları.*

Giriş

Zile, Tokat ilinin karayolu ile 67 km, kuş uçuşu 55 km batısında yer alır. Zile ilçesinin doğusunda Turhal ilçesi, güneyinde Artova ilçesi ile Yozgat iline bağlı Kadışehri ilçesi, batısında Yozgat ilinin Çekerek ilçesi ile Amasya'nın Göynücek ilçesi, kuzeyinde ise Amasya ili bulunmaktadır. Tokat ilinin en büyük ilçelerinden

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü. zileliorhan@gmail.com.

olan Zile ilçesi, coğrafi konumu itibariyle 40 derece 18 dakika kuzey enlemi, 35 derece 53 dakika doğu boylamında yer almaktadır (Anonim 2014a).

Kurtuluş Savaşında Zile, çevresine göre oldukça kalabalık bir nüfusa sahip, canlı bir ticaret merkeziydi. Zile'nin 1920'li yıllardaki şehir merkezi nüfusu, 5. Kafkas Tümeni Komutanı Yarbay Cemil Cahit (Toydemir) Beyin, Mustafa Kemal'e çektiği telgrafa göre 24 bin kişi idi. O devrin şartlarına göre 24 bin nüfus, büyük bir nüfustur (Yılmaz 2005).

Aynacıoğulları Çetesi

Aynacıoğullarının başları; Rüştü, Hasan, Mehmet ve Çerkez Musa idi. Aynacı Rüştü, Ali; Aynacı Hasan ise Haydar adlarını da kullanmışlardır. Çiftlik Bucağı'nın Arap Köyü'nden amca çocukları İsmail, Pazar'ın Çarksız Köyü'nden Molla Mehmet, Kirkoroz Köyü'nden Çarkooğlu Mustafa akrabaları olup, bunlarla işbirliği yapmakta idiler. Bunlardan başka Pazar'ın Güldiken Köyü'nden Kürt Molla Mehmet, Yorga Köyü'nden Kürt Hacı Çavuş, Kalimere Köyü'nden Çerkez Çakır Hüseyin, Manastır Köyü imam ve muhtarları belli başlı yardımcıları idi. Gerek akrabaları ve gerekse işbirliği yaptıkları kimseler, hükümete taraftar gibi görünmekte, özellikle hükümet mensuplarını inandırmış bulunmakta idiler (Erçıkan 1974: VI/167). Aynacıoğullarının etkin oldukları bölge genellikle; Yozgat, Amasya, Çorum, Delice, Kırşehir, Maden, Alaca, Karamağara, Mecitözü, Haymana, Çiçekdağı, Sungurlu, Sorgun, Yıldızeli, Akdağmadeni, Çamlıbel, Tokat ve Artova'yı kapsayan geniş bir yurt parçası idi (Erçıkan 1974: VI/168). Aynacıoğulları, Yıldızeli ve Zile olaylarını çıkaranlar idiler. Bunlar ve bunlarla işbirliği yapan Katil İlyas, Molla Çakır Hasan, Kavlakoğlu Çetesi ve benzeri eşkıyalar uzun süre ele geçirilememişlerdir (Erçıkan 1974: VI/168). Sayıları zaman zaman 400-600 atlıya kadar çıkan bu eşkıyalar, bazan toplu bazan gruplar halinde, şehirlere, kasabalara, köylere, hükümet binalarına, karakollara baskınlar yapmışlardır. Her fırsatta hükümet kuvvetlerinin müfrezelerini geriden vurmuşlar, soymuşlar; silahlarını ve mühimmatını, hayvanlarını, paralarını, yiyeceklerini almışlardı (Erçıkan 1974: VI/168). Soygun ve çapulları, insan öldürmeleri ve kaçırmaları ile bölgelerindeki halkı bıktırmışlar ve yıldırmışlardı. O kadarla da kalmayarak, Türk Ordusu'nu arkadan vurmak, suçsuz halkı soymak, Ermeniler, Rumlar ve diğer başka karışıklık taraftarı gruplarla işbirliği yapmak gibi diğer bazı ağır suçları da işlemişlerdir. Bu sebeple, hükûmete karşı güveni sarsılan bu geniş bölge halkı, İstiklâl Harbi'ndeki mücadeleye yardımları baltalıyordu (Erçıkan 1974: VI/168).

Çapanoğulları İle İşbirliği

Aynacıoğulları'nın Yozgat Ayaklanması'nda Çapanoğulları ile birlik oldukları ve hükümeti arkadan vurmaya çalıştıkları görülmektedir. Hacı Ömer, Hacı Bekir ve Meçece İdris gibi sabıkalılarla bir araya gelen Aynacıoğulları, 500-600 kişilik bir atlı kuvvet halinde, bu ayaklanmaya katılmışlardır. Ellerinde yeşil

renkte, beyaz yuvarlak aylı bayraklar olduğu halde, bir kaç koldan Yozgat'a girmişlerdir. Hükümet konağını, jandarma dairesini, telgrafhaneyi işgal etmişler, cezaevlerinin kapılarını kırarak, tutukluları ve mahkumları salıvermişlerdir. Şehirdeki depolarda mevcut silah ve mühimmat, adamları tarafından yağma edilmiştir. Millî emellere taraftar memleket evlatlarını yakalamışlar, cezaevine ve tutukevlerine sokmuşlar, eşyalarını, mallarını da talan etmişlerdir (Erçıkan 1974: VI/169).

Postacı Nazım İle İşbirliği

Karşılarında direnen bir kuvvet kalmadığını gören ve iyice azıtan Aynacıoğulları, uygun buldukları bu ortamdan yararlanarak güçlerini daha da artırmak için, Postacı Nazım ve Kara Mustafa çeteleri ile birlikte Kadışehri ve Zile'nin Kızılca(Günümüzde Tokat'ın Artova İlçesi) Bucakları'nı basmışlardır. Zorla adam ve silah toplamış; ondan sonra da Zile'nin Kasın(Alıçözü) köyüne saldırmışlar, yağma etmişlerdir. Özellikleri itibariyle ciddi çatışmalardan kaçınan, vurup yağma ettikten sonra izlerini kaybeden, mertlikten nasipsiz bu hain kalabalığı, Millî Kuvvetler'in Yozgat'ı kurtarmaya gelişlerinden hemen biraz önce sıvışmışlardır. Yozgat olayından sonra; Aynacıoğulları'nın Delihacı Bölgesi'nde, Erzurumlu Postacı Hüseyin Nazım Çetesi'nin Zile taraflarında, Çerkez Musa Çetesi'nin de Erbaa civarında yuvalandıkları görülmektedir (Erçıkan 1974: VI/169), (Korkmaz 2002: 426).

Katil İlyas Çetesi

Bu tarihlerde bu bölgenin en belli başlı ve amansız eşkıyası, Katil İlyas Çetesi idi. Çiçekdağı'nın kuzeyi, Mecidiye İlçesi'nin batısındaki Sıtma bucağı ve civarı, İlyas Çetesi'nin yatağı idi. Mecidiye İlçesi'nde Çerkez Yahya, İlyas'ın adamı idi. Katil İlyas ve Dişikilitli gibi eşkıyaları el altından idare edenler; Kızılırmak boyunda Rebid Bey ile yeğeni Hasan, Avanoğlu Köyü'nden Hacı Baba ve Dağıstan Bey, Bâlâ dolaylarında da Hacıbeyzade Mehmet Bey ile eski kaymakamlardan Esat Bey idi. Bunlar, dikkat çekmeden zararlı propagandalar yapmakta ve eşkıyaya silah, cephane tedarik etmekte idiler. Özellikle Esat Bey denilen hainin bir taraftan Yunanlılar, diğer taraftan eşkıya ile işbirliği yaptığı emin kaynaklardan öğrenilmişti (Erçıkan 1974: VI/170). Halk üzerinde, hükümet kuvvetlerinden daha etkili olmaları sebebiyle, eşkıyalar geniş bir bölgede hüküm sürüyorlardı. Yıldızeli, Zile, Deveci dağı, Artova ve İlisulu İstasyonu, Akdağmadeni, Mecitözü, Alaca, Sungurlu, Boğazlıyan, İskilip, Keskin, Bâlâ ve Tosya ilçeleri bölgeleri hakimiyet alanları idi. Buraları, gerek Katil İlyas Çetesi'nin, gerekse Aynacıoğulları, Kavlak Ali, Deli Ömer gibi çetelerin yatağı olmuş, bölge halkının hemen hemen tümü, bunların kerhen yardımcıları durumuna gelmişti (Erçıkan 1974: VI/170).

Cemil Cahit (Toydemir) Bey

Amasya'da bulunan Yarbay Cemil Cahit Bey'e, bölgede meydana gelen gelişmeler üzerine, gerekli tedbirleri alması söylenir. Bu yüzden; Cemil Cahit Bey'in alacağı tedbirler, 3 yönlü olmalıydı:

1. Asilerin kuzeye doğru yürümelerine ve ayaklanma eylemlerini güvenilir bir bölge olmayan Kazova alanına yaymalarına engel olmak için, üzerlerine kuvvet göndererek, asileri yerinde bastırıp, tepelemek.
2. Kazova ve ayaklanma bölgesine yakın diğer yerlerdeki halkın, uyarma, öğüt verme ve kısmen korkutma ile asilere katılmasını önlemek.
3. Diğer büyük merkezler gibi, özellikle Tokat'ı baskı altında tutarak, halkı ve askeri uyarmak ve aydınlatmaktı.

Gerçekte, 1. maddedeki önlem kararlılık ve şiddetle uygulansa idi, her şey çözülecekti. Örneğin, Amasya'dan bir tabur Zile-Sulusaray üzerinden, Kaman bölgesine birlikte yürürse, asiler kolaylıkla tepelenir ve kaçardı. Ayaklanmaya önayak olanların köyleri yakılsaydı, sonradan oldukça önem kazanmış Zile olayı değil, yerinde bastırılmış bir Kaman Köyü Asileri olarak kalırdı. Fakat, 14/17-Mayıs tarihlerindeki uzun tartışmalardan sonra, kolordu komutanı, asilere karşı Amasya'dan bir taburun, Zile-Sulusaray yönünde hareketini emretti. Bu tabur, Sulusaray'dan öteye asilerin üzerine yürümeyecek, Deveci Dağları güneyindeki bölgede kalarak, asileri bekleyecek, asilerin Deveci Dağı'nı aşarak, Kazova Bölgesi'ne inmesini önleyecekti.

Bu amaçla, 17-Mayıs-1920 sabahı Amasya'dan ayrılan 10. Alayın, 2. Taburu, 18-Mayıs akşamı Sulusaray'a varır. Sulusaray, hem ova ortasında olduğu için, hem de Kazova'ya giden yolu tam kapayamayacağı için, güvenli değildir. Bu yüzden tabur, 21-Mayıs sabahı Kızılca (Artova)'ya kaydırılır. Tabur, Kızılca'nın 5-6 km kadar güneyindeki Kunduz Boğazı bölgesinden, aymaz ve düzensiz bir şekilde giderken, birdenbire asilerin baskınına uğrayarak, dağılır. Bir subay ve bir çok er şehit olduğu gibi, bir kısım erler de asiler tarafından esir alınır. Bunların silah, cephane, elbise ve diğer donanımları alındıktan sonra, serbest bırakılırlar. Cemil Cahit Bey'in sonradan öğrendiğine göre, asiler 20/21-Mayıs gecesi Çamlıbel Jandarma Karakolu'nu basarak, buradaki jandarmaları tutuklamışlardır. Ondan sonra batıya doğru ilerleyerek, Kunduz Boğazı'na gelmişlerdir. Kunduz Boğazı baskınında dağılan taburun geriye kalan erleri, doğruca Amasya'ya gelerek, tümen merkezinde Cemil Cahit Bey Kuvvetlerine

Asiler, Zile'yi Kendilerine İsyan Merkezi Yapmak İstemektedirler

Kunduz Boğazı Baskını, bölgede kötü yankılar uyandırmaktan geri kalmaz. Zile bölgesinde de bazı başkaldırıcı homurtular sezinlenmeye başlamıştır. Asilerin, Tokat'tan ziyade, daha çok Zile dolaylarına yönelmekte bulundukları sezinlenmektedir. Cemil Cahit Beyin tahminlerine göre, asiler Zile'yi kendilerine merkez yapmak istemektedirler. Zile Şehrinin ortasında, eski devirlerden kalma bir kalenin varlığıyla, Zile halkının o zamanki eğilim ve ruh hali, asiler için çekici olabilirdi. İsyanın Zile bölgesinde yoğunlaşması, "Zile isyan etmiştir" veya "Zile, asiler eline geçmiştir" diye, milli hareket karşıtı propagandaya taban oluşturması

bakımından, aslında sakıncalıdır. Fakat diğer yönden, sınırlı bir alana toplanmış olan bozgun ve başkaldırmada uzman eşkıyaların, toptan ve daha kolay bir şekilde imha edilmesi yönüyle uygun olabilirdi. Asilerin, Kunduz Boğazı'nda ki taburu dağıttığı haberi, Amasya'da bulunan Cemil Cahit Beye ancak 22-Mayıs gecesi ulaşır. 23-24 günleri, yine kolordu komutanı ile izlenecek davranış biçimi hakkında tartışmalardan sonra, 25-Mayıs sabahı, 13. Alayın 2. Taburu'nun Zile'ye hareketi emredilir. O sabah tabur ayrıldıktan sonra, telgraf makinesi başında Mustafa Kemal Paşa ile Cemil Cahit Bey arasında yapılan konuşmalarda, kendilerine durum ve emir, komuta bakımından içinde bulunulan zor şartları bildirilir. Mustafa Kemal Paşa, Zile Harekâtını bağımsız olarak yönetmesini, raporlarını Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'e vermesini ve derhal Zile Olayının temizlenmesi gerekliliğini, Cemil Cahit Beye emreder. 28-Mayıs sabahı, mahiyetindeki Amasya milis kuvvetleri olduğu halde, Amasya'dan hareketle, aynı günün akşamı Ezine Bucak Merkezi'ne gelir. Ezine Vadisi'nin kuzeyinde ve 1567 m. yükseklikteki Engülüs (Kocababa) Dağları'nın güneyindeki zorlu kıvrımların arasında birçok köyler vardır. Bu köylerin halkı tutucu, zorlu ve atak insanlardır.

25-Mayıs sabahı, Amasya'dan yollanan piyade taburu, bu sırada Zile'de bulunuyordu. Asiler, boş sandıkları Zile'ye yaklaştıklarında, Zile'nin bir taburla işgal edilmiş olduğunu görürler. Cemil Cahit Bey, 7-Haziran günü, Aşarkaya-Sadullah Yaylası üzerinden, Ardıçtepe yakınlarına gelir. 8-Haziran sabahı, tan ağarırken Yağlıpınar sırtlarındaki asilere baskın şeklinde saldırıyla, asiler püskürtülür. Turhal Boğazı'nı tutan asiler de arkalarının alınmış olduğunu öğrenince, güneydeki tepelere çekilirler ve cephe alırlar. Cemil Cahit Bey 8-Haziran akşamı, Kıranyüklü bölgesine gelir. Asiler de Zile'ye çekilir. Fakat Zile'yi savunan ve bir gün önce kaleye sığınmak zorunda kalan tabur, bir kaç gündür yapmakta olduğu çarpışmalarda, cephane ve yiyeceğini tüketmiş olduğundan, asilere teslim olmak zorunda kalır. Asiler, subayları tutsak olarak hapseder. Zile'nin hükümet yönetimi ve yetkisini ele almış, erlerin ellerinden silah ve donanımlarını alarak, salıvermiş olduklarını üzülerek öğrendim. Zile halkı, genellikle asilere katılmıştı. Jandarmaların da bir kısmı birlik olmuştu. Zile Müftüsü Hamdi Efendi, asiler tarafından Zile'ye kaymakam olarak atanmıştı. Hüseyin Çavuş adındaki bir Jandarma da, Zile Jandarma Komutanı olmuştu.

Cemil Cahit Bey, 8-9 gecesini, Zile kuzeyindeki Kıran Dağları'nda Bayır Köyü civarında geçirir. 9 Haziran sabahı, emrindeki milli kuvvetlerle Zile'yi gözetleyecek düzeni aldırdıktan sonra, 10 km kadar kuzeyde ve şose kenarındaki Bacul Köyüne gider. Asiler Zile yöresindeki tüm telgraf ve telefon hatlarını kesip, yıkmışlardır. Amasya ile Amasya üzerinden diğer merkezlerle bağlantı kurabilmek için, Bacul Köyüne kadar gitmek zorunda kalır. Zile-Bacul arasındaki hatlar tümüyle zarar görmüş, ancak Bacul'dan sonrası sağlam kalmıştır.

Bacul Köyü'ne çekilen Yarbay Cemil Cahit Bey'e, 9-Haziran-1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf geldi. Telgrafta;

"Zile'nin kesinlikle silah kuvveti ile geri alınması gereklidir. Günahsız halkın zarar görmesine meydan vermemek üzere, ilçeyi terk etmeleri ve müfrezeye sığınmaları için haber gönderiniz. Sığınmadıkları takdirde kasabanın topla yıkılacağını söyleyiniz." emrini verdi (Erçıkan 1974: VI/164), (Görgülü 1985: 142).

Yarbay Cemil Cahit Bey bu emre aynı gün şu cevabı verdi; "Zile'nin, şimdiki kuvvetlerimizle geri alınması pek güçtür. Yanıma obüs topu getirtiyorum. Ancak, şehirde 24.000 nüfus vardır. Binaların da ahşap olması yüzünden, şehrin suçsuz halkı çok kayıp verecek ve bunun millet gözündeki etkisi kötü olacaktır. Bu konuda Büyük Millet Meclisi'nce ne gibi bir karar alınacağının emir buyrulmasını beklerim." Bu telgraftan sonra, 10-Haziran-1920'de çektiği diğer bir telgrafta da; "Bacul'daki mevcudum 50 süvari, 150 piyadedir. Topun bu gece gelmesini bekliyorum. Yarın akşama kadar 100 piyade daha Amasya'dan gelecektir." diyordu (Erçıkan 1974: VI/164).

Yarbay Ziya komutasında, 1 piyade taburu, 3. Kolordu Süvari Bölüğü, 2 dağ topu Yarbay Cemil Cahit Bey'in emrine verildi. Ayrıca 40 atlı Erzurum Göçmenleri Milli Müfrezesi, 38 atlı Erzurum Cafer Bey Müfrezesi, 80 atlı Sivas Milli Müfrezesi'nden kurulu Yıldızeli Müfrezesi, Zile hareketine katılmak üzere, 7-Haziran-1920'de Yarbay Cemil Cahit Bey'in emrine verildi. Bu müfreze aynı gün sabah saat 4.30'da Kavrak ve Kavak Köyleri'nden hareketle, Belcik üzerinden Beyazit'e gelerek 7/8-Haziran-1920 gecesini bu köyde geçirdi (Erçıkan 1974: VI/164-165).

İsyancıların, yayınladıkları bildirgelerle ve ağızdan ağıza yaydıkları söylentilerle, hükümet kuvvetlerinin köyleri yakıp yıkacakları propagandası yapılmıştı. Bölgedeki halk bu kışkırtmalara inanarak müfreze yaklaşırken dağlara kaçmışlardı. Hatta Şeyhalil Köyü halkı dağlara çekilirken, uzaktan müfrezeye ateş bile açmıştı (Erçıkan 1974: VI/165). Asiler bu gibi propagandalarla halkı durmaksızın zehirliyorlardı. 8-Haziran-1920 günü sabahı Yıldızeli Müfrezesi, Beyazit köyünden hareketle Sulusaray Köyü'nü (Günümüzde Tokat'ın Sulusaray İlçesi) kuşatarak ihtiyar heyetini çağırdı. Esasen halk, köyü daha önceden boşaltmıştı. Köyde 15 ihtiyar kalmıştı. Müfreze Komutanı, asilerin daha önce taburdan almış oldukları eşyalar ile Çamlıbel'de esir ettikleri iki subayı, ihtiyar heyetinden geri istedi. İhtiyar heyeti karşı koymadan komutanın isteklerini yerine getirdi. Yağmur şiddetle yağıyor, hareket güçleştiriyordu (Erçıkan 1974: VI/165).

Müfreze, o geceyi Sulusaray'da geçirdi. Ertesi gün 9-Haziran-1920, sabah saat 4.30'da Sulusaray'dan Devecidağı yolu ile Zile'ye hareket etti. Deveci Dağı'nın otlaklarında, 100 kişilik bir asi grubunun taarruzuna uğradı. 4 saat kadar devam eden çarpışma neticesinde, asiler adeta etrafa dağılarak kaçtılar. 6 silah, 7 esir, 5 hayvan elde edildi. Birkaç asi de öldürüldü. Kötü hava şartlarından ve çarpışma yüzünden vakit kaybedildiğinden, o gün Zile'ye varılamadı. Müfreze geceyi Zile'ye bağlı Çeltek Köyü'nün batı sırtlarında mevzilenerek geçirdi (Erçıkan 1974: VI/165).

10 Haziran 1920'de Yarbay Ziya Müfrezesi, Zile önüne geldi ve Zile'ye girmeden kuzeye yönelerek, Hasanağa, Korucuk, Kırlar, Bağlarpınarı Köyleri hattını tuttu. Asiler de bu hattın batısında bulunuyorlardı. Karşılıklı ateş muharebesinden sonra, akşama doğru 5. Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit Bey ile bağlantı kuruldu ve ertesi günü birlikte yapılacak taarruz emri alındı.

10 Haziran 1920 günü, 5. Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit Bey, o gün kendisine katılmış olan bir miktar asker ile obüs topunu da beraber alarak, Zile'nin kuzey sırtlarına kadar yanaştı. Aynı tarihte, Yıldızeli Müfrezesi de Zile'nin güneydoğusunda bazı tepeleri işgal etti. İki taraflı ateşlerle, özellikle topçu ateşiyle, asiler Zile'nin içine sığınmak zorunda bırakıldı. Yarbay Cemil Cahit Bey tarafından, teslim olmaları için, isyancılara ertesi günü saat 12.00'ye kadar süre verildi.

Ertesi günü erkenden başlayan çarpışma, saat 15.00 sıralarında şiddetini artırdı. Asiler, Yıldızeli Müfrezesi'nin sol kanadına taarruz ettilerse de, buradaki süvari bölüğü ile Aziz Bey komutasındaki Erzurum Göçmenleri Müfrezesi'nin tesirli ateşleriyle püskürtüldüler. Özellikle topçuların etkili ateşleri sonucunda, piyade ve süva-riler taarruza geçtiler. Bu taarruz neticesinde asiler fazla dayanamayıp, bütün cephede kaçışmaya başladılar. Bu çarpışmada asiler 14 ölü zayiat verdiler. Ayrıca 31 esir, 1 makineli tüfek, 15 beygir, 2 katır teslim alındı (Erçıkan 1974: VI/165-166).

11 Haziran 1920 öğle sıralarında, Zile'deki isyancılara verilen süre bitmiş ve kendilerinden de bir cevap alınamamıştı. 5. Tümen Komutanı Yarbay Cemil Cahit Bey, şehri bombardımana başladı. Asker de bu arada Zile'ye yaklaştı. Bunun üze-rine, isyancılar tarafından, ilçenin her tarafından teslim bayrakları çekildi ise de, akşam karanlığı etrafa çökmeğe başlamıştı. Bu bakımdan gece karanlığında Zile'ye girmek, askeri bakımdan uygun görülmedi. Şehrin etrafında emniyet düzeni alınarak, gece Zile'nin dışında geçirildi. Asilerin kaçmalarını önlemek için de tertipler alındı (Erçıkan 1974: VI/166). 12 Haziran 1920 günü, askerler Zile'ye girdi. Asilerin 150 kadar ölü ve yaralı verdiği anlaşıldı. 30 kadar asi de, silahlarıyla birlikte Zile içinde yakalandı (Görgülü 1985: 142). Ayrıca 2 dağ topu ve 4 makineli tüfek ganimet alındı (Erçıkan 1974: VI/166).

Başlangıçta, Zile Kalesi'nin savunmasında, Çorum Müfrezesinden bir yüzbaşı, iki er, taarruz harekatında ise, Amasya Milli Kuvvetlerinden 5 er şehit olmuş ve iki topçu subayı da yaralanmıştı. Kasabayı bombardımanda 17 ev yıkılmıştı; asilere mensup birçok yaralı da ilçenin içindeki evlerde idi (Erçıkan 1974: VI/166). Bu suretle Zile İsyanı'nın birinci kısmı sona ermişti. Bu çatışma sonunda, ayaklanmaya yardım edenlerden 50 kişi yakalanarak askeri mahkemeye verildi. Elebaşılardan Uvan Ali, 21-Haziran-1920'de, Zile civarında saklandığı bir değirmende öldürüldü. Diğer elebaşılardan Şeyh Abdüsselam ve Aynacıoğullarından Mehmet, ölüler arasında bulundu. 1-Temmuz-1920'de, askeri mahkeme kararı ile Zile'de asi elebaşılarından ve kışkırtıcılardan 22 kişi idam edildi (Erçıkan 1974: VI/166).

Zile'de idam edilenlerden bazıları şunlardır:

1- Avukat Ali Bey,

2- Erkeğin Mehmet Çavuş,

3- Müftü Hamdi Efendi,

4- Müsevit (Müftü Muavini) Tekkeşinzade Mehmet Efendi,

5- Bardak Hafız,

6- Binbaşıoğlu Mehmet Efendi,

7- Mal Müdürü Mumcuların Sabri Efendi,

8- Jandarma Hakkı (Türker 1999:15).

Zile'de Bir İsyan Çıkarılması, Stratejik Olarak Niçin Önemlidir?

Zile, asırlardan beri önemli ve büyük bir yerleşim yeridir. Ticarette, İç Anadolu'nun önemli bir merkezidir. Zile "Eski İpek Yolu" üzerinde bir yerleşim yeridir. Zile, "Eski Deve Yolu" denen, Samsun-Kayseri Yolu üzerindedir. O devirlerde Zile, Anadolu'nun anahtarıdır. İsyan esnasında, Zile'nin önemini vurgulayan Cemil Cahit Bey'in yorumu çok isabetlidir. "16-Haziran akşamına kadar alabildiğim bilgilere göre, asiler genellikle Zile, Çorum, Yozgat üçgeni içinde kaynaşıp duruyorlardı. Buralarda asilerin durumu, kovanlarına çöp sokularak, dışarı uğratılmış arılara benziyordu. Bunların kovanları da, elimizde bulunan Zile idi." (Kehale 1997: 104). Ayrıca, Zile Pontus Rumlar'ının etkin olduğu bölgelere sınır bir yerdir. Cemil Cahit Bey'in şu ifadeleri çok dikkat çekicidir: "Yine dikkatimizi çeken noktalardan biri de, asilerin genellikle Pontuscular'ın bulunduğu bölgeye, kuzeydoğuya doğru ilerleme gayretleri idi. Gerçekten de, Pontuscular da kıpırdanırsa, bunlar kolayca elele verebilirlerdi. Her iki bölge arasında kalacak olan bir tek Havza'daki taburun bu işe engel olabilmesi çok kuşkulu idi." Ayrıca Zile Kalesi de önemli bir cazibe sebebidir. Cemil Cahit Bey bu komuya işaret etmektedir. "Asilerin, Tokat'tan ziyade, daha çok Zile dolaylarına yönelmekte bulundukları sezinleniyordu. Büyük ihtimalle, asiler Zile'yi kendilerine merkez yapmak istiyorlardı. Zile şehri'nin ortasında, eski devirlerden kalma bir kalenin varlığıyla, Zile halkının o zamanki eğilim ve ruh hali, asiler için çekici olabilirdi."

Cemil Cahit Bey'in çeşitli kaynaklardan topladığı bilgilere göre, Postacı Nazım'ın, Aynacıoğulları'nın ve Çapanoğulları'nın elebaşılık yaptıkları bu isyan oldukça planlı olarak düzenlenmişti. Bütün asiler, her yönden Zile'ye doğru yürüyecekler ve burada toplanacaklar ve Zile bölgesine egemen olacaklar. Ondan sonra sıra ile Çorum ve Yozgat zor kullanılarak ele geçirilecek ve ondan sonra Kırşehir alınarak, Ankara üzerine yürüyeceklerdi (Kehale 1997: 103-104). Postacı Nazım'ın 9/10-Haziran gecesi, Yarbay Cemil Cahit Bey'e gönderdiği mektupta kullandığı ifadeler bunu açıkça göstermektedir. Zile Kalesi'ni ele geçirmenin verdiği gurur ve güven ile, artık gaye ve kimliğini açıklamakta sakınca görmeyerek, bu mektupta "Halife Ordusu Kumandanı Hüseyin Nazım" ünvanını kullanmıştır

(Kehale 1997: 94-95). Bu çok önemli bir noktadır. Bu ifade, isyanın kendiliğinden veya ani bir öfke ve geçici bir sağanak sebebiyle olmadığını, İstanbul Hükümeti ve İngiliz parmağının olduğunu açıkça ispat etmektedir.

Zile İsyanı'nı, Kim Çıkarmamıştır?

İsyanı çıkaran ve bilfiil isyana katılan baş elebaşılardan Postacı Nazım, Aynacıoğlu Hasan, Aynacıoğlu Mehmet, Aynacıoğlu Rüştü ve Çapanoğlu Halit'in hiçbiri Zile'li değildir. Bunların yanında, 2. derecede elebaşılar olan Katil İlyas, Kara Mustafa ve diğer elebaşılar da Zile'li değildir (Erçıkan 1974: II/167, 169, 170). Bunlardan Postacı Nazım Erzurumlu, Çapanoğlu Halit Yozgatlı, Aynacıoğlu Hasan, Aynacıoğlu Mehmet ve Aynacıoğlu Rüştü Yozgat Çekerekli'dir. Katil İlyas Yerköylü, Çerkez Kara Mustafa ise Yıldızelili'dir (Erçıkan 1974: II/167, 169, 170), (Korkmaz 2002: 306-307, 426), (Taş 1987: 39, 44, 49), (Şehidoğlu 1983: 19). Karşı sayfadaki tabloda görülen diğer bütün şehirler, cumhuriyet kurulduktan sonra vilayet olmuş ve misli misli büyümüşlerdir. Bunlar içinde Zile, âdeta yazılı olmayan bir şekilde cezalandırılmıştır. Üstelik Zileliler'in sebep olmadığı, Zile'de çıkan bir isyan yüzünden. Hukukta temel bir kural vardır. "Bir suçu azmettirene, o suçu işleyenden daha çok ceza verilir" Mesela; birisi, diğer bir kişiyi, 3. bir kişiyi öldürtmek için azmettirse, öldüren kişiye "Taammüden adam öldürmekten" 24 yıl ceza verildiği halde, azmettiren kişiye, "Adam öldürmeye azmettirmekten" idam cezası, yeni Türk Ceza Kanunu'na göre, müebbet hapis verilir. Zile İsyanı'nda da, isyanı çıkaran ve Zile dışından gelen kişiler bazı cezalar almışlardır. Ama, bu isyan yüzünden tüm Zileliler, âdeta cezalandırılmıştır. İsyanın baş aktörü Çapanoğlu Celal, ceza bile almamıştır. Arapseyf Boğazı Savaşı'ndan sonra sığındığı Uzunyayla Çerkezleri tarafından korunmuştur. Hatırı sayılır Çerkez büyüklerinin araya girmesi yüzünden, Çerkez Ethem, Çapanoğlu Celal'in peşini bırakmıştır (Çerkez 1962: 69). Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, "150 Kişinin Yurt Dışına Çıkartılmasına Dair Kanun" çıkartılır. Bu kanun ile, Yozgat İsyanı'nı bastıran Çerkez Ethem yurt dışına çıkması gereken 150 kişi arasında olduğu halde, isyanı çıkartan Çapanoğlu Celal hiçbir ceza almaz (Karaca 2004: 113-120).

Olayın yazılı belgelerde "Zile İsyanı" olarak geçmesinin sebebi, isyanı Zileliler'in çıkartmış olmasından dolayı değil, isyanın Zile'de geçmiş olmasındandır. İsyan başlayınca, olayı benimsemeyen Zile halkı, Zile'yi terk etmiştir. Terk etmiştir, çünkü kendini savunacak silahı yoktur. O günlerde, Zile'de 24 bin nüfus bulunmaktadır (Erçıkan 1974: VI/164). Eğer bu 24 bin nüfus isyancılarla birlikte olsa idi, Yarbay Cemil Cahit Bey, elindeki ikiyüz askerle, bu mevcudu yenemezdi. Bu da gösteriyor ki, Zileli isyana katılmamıştır. 9 Haziran 1920'de, Yarbay Cemil Cahit Bey isyancılara; "Teslim olun, aksi takdirde Zile'yi topa tutucağız" ültimatomu üzerine, geride kalan Zile halkı da şehri terk etmiştir. İsyancılar bu paniği önleyememişlerdir (Büyüm 1984: X/7089). Ama, Çapanoğulları'nın Yozgat merkezli çıkardıkları isyana, Yozgat şehir merkezi ile, çevre köylerden yoğun

bir katılım olmuştur. Çerkez Ethem Ankara'dan, 70 subay ve 2.100 piyade ve atlı ile Yozgat'a hareket etmişti (Erçıkan 1974: VI/151). Yozgat'ta da bir miktar kuvvet kendine katıldıysa, Çerkez Ethem'im emrinde en az 3.000 kişilik bir kuvvet vardı. Çerkez Ethem, 23-Haziran günü Yozgat'ı bu en az 3.000 askerle, zorlukla ele geçirebilmiştir. Şehirdeki Ermeniler dahi, isyancılar safındaydı ve bunların ancak evleri yakılarak, susturulmaları sağlanmıştı (Taş 1987: 51-52). Bilahare, 27-Haziran günü Arapseyf Boğazı'nda tekrar, âdeta bir meydan muharebesi olmuştur. Çok çetin bir savaştan sonra, Çerkez Ethem galip gelmiştir. Yani Yozgat'taki isyanda, yöre halkının yoğun bir katılımı vardı. Ama Zile gibi büyük bir yerde, Zileli, isyanı desteklemediği için, bir kaç top atışından sonra, Cemil Cahit Bey 200 askerle, 24 bin nüfuslu Zile'yi ele geçirebilmiştir. Zileliler'in isyana katıldıkları ile ilgili kayıtlara geçen tek cümle, "Türk İstiklâl Harbi" kitabının, "İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)" isimli VI. cildi, 162. sayfadaki şu ibaredir:"1920 Mayıs sonlarında, Postacı Nazım'ın elebaşılığını yaptığı Yıldızeli, Sulusaray olaylarından cesaret alan Zile'de, avukat Ali, vazifesinden çıkarılmış eski bucak müdürü Naci, eski mal müdürünün oğlu İhsan, 30 kadar atlı asi toplayarak, Zile etrafında tehdit edici bir şekilde dolaşmaya başladılar" (Erçıkan 1974: VI/162). Bir avukat, eski bir bucak müdürü ve bir mal müdürünün oğlu, 30 kişiyle, Zile'nin etrafında tehdit edici bir şekilde dolaşmayla, isyan çıkartıp, 24 bin nüfuslu bir şehri zapt edebilir mi?

Zileli devletine sadık mıdır?

Uzun yıllar kaymakamlık gibi önemli bir görevi deruhte etmiş, ciddi bir devlet adamı ve araştırmacı-yazar, merhum Süreyya Hami Şehidoğlu'na göre;

"... 4 yıl Kaymakam olarak görev yaptığım bu ilçe halkını tanıdım. Özellikle Kıbrıs Barış Harekatı'nda Zile'deydim. Belediye Başkanı'nın odasında, Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na açtığımız bağış kampanyasında gözlerim yaşardı, içlendim. Zengini, yoksulu; Alevîsi, Sünnîsi; kimsesiz, yaşlı dul kadınların mendillerinde, hamalların avuçlarında uzattıkları bozuk paralarla sıraya girdiklerini gördüm. En yoksul köyler, en ummadığımız yardımları yaptı. Köylerden merkeze getirilecek er adayları için, özel araba sahipleri, taksi, jeep, kamyon ve binek otolarını verdiler. Er adaylarının toplanma bölgelerine gönderilmeleri için, otobüs işletmeleri, otobüslerini verdiler. Kan bağışı için; genç, ihtiyar, çoluk, çocuk uzun kuyruklar yapmıştı. Taze kan şişelerini taşıyan araç, 4 defa Samsun'a gidip döndü (Şehidoğlu 1983: 36-37)."

Zile'nin Kurtuluş Savaşı'nda verdiği şehit sayısı bellidir. Tokat İli'nde Kurtuluş Savaşı'nda, Artova'dan 5, Niksar'dan 34, Reşadiye'den 90, Erbaa'dan 148 ve Tokat'tan 218 şehide karşılık, Zile'den 4 yıllık Kurtuluş Savaşı süresince 275 Mehmetçik şehit düşmüştür (Selek 1987: I/117). Diğer 4 ilçenin, yani Artova, Niksar, Reşadiye ve Erbaa'nın verdiği şehit toplamı kadar, sadece Zile şehit vermiştir. O zamanlar, Turhal ve Almus, Tokat merkez ilçeye bağlı idi. Zile, To-

kat merkez ilçeden daha fazla şehit vermiştir (Selek 1987: I/117). Zileli baştan beri, Milli Mücadele'yi desteklemiştir. Zileliler'in hiçbirisi isyana katılmamış denemez. Ama çok az sayıda Zileli, isyancılar arasında bulunmuştur. Sırf bunu mesnet tutarak, Zileli'ye "İsyancı" damgasını vurmak, doğru değildir. İsyanı çıkaranlar bellidir. Zileli'ye, "İsyan çıkardı" ve "İsyana katıldı" demek, Zileli'ye yapılacak en büyük hakaret ve zulümdür.

Tablo 1. Zile ile bazı şehir nüfuslarının karşılaştırılması (Anonim 2014b).

Şehir	Nüfus (1910'lar)	Nüfus (2010)	Misli Fark
Kayseri	49.000	912.000	19
Konya	44.000	1.004.000	23
Sivas	43.000	301.000	7
Erzurum	38.000	368.000	10
Trabzon	35.000	230.000	7
Ankara	27.000	4.306.000	160
Zile	24.000	26.289 (2011)	1,1
Kütahya	22.000	213.000	10
Samsun	20.000	553.000	28
Eskişehir	19.000	617.000	32

Zile'de bir isyan çıkması sonucunda Zile yaklaşık yüzyıl boyunca devlet yatırımları, atamaları ve projelerinde ihmal edilmiştir. Bu konu Zile ile birlikte bazı şehirlerin nüfusları karşılaştırıldığında ortaya çıkmaktadır (Tablo 1.).

Kaynakça

Adıgüzel, S., (2004). Gülü Bardağ İçinde. THK Basımevi İşletmeciliği. Ankara.

Adıvar, H. E., (1998). Türk'ün ateşle imtihanı. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul.

Ağaoğlu, S., (1981). Kuvayı Millîye ruhu. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. No: 18. Başbakanlık Basımevi. Ankara.

Ağakay, M. A. (1990). Atatürk'ten 20 anı. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. No: 344. ISBN: 975-16-0232-7. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.

Akşin, S., (1997). Ana çizgileriyle Türkiye'nin yakın tarihi. Cilt: I. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. İstanbul.

Anonim, 2014a. Zile Kaymakamlığı Web Sayfası, http://www.zile.gov.tr/default_b0.aspx?content=199 (Erişim 14.04.2014)

Anonim, 2014b. Nüfus İstatistikleri http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist (Erişim 14.04.2014)

Apak, R., (1990). İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi nasıl kuruldu. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. No: 16. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.

Atay, F. R., (1999). Çankaya. Cilt III. Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti. İstanbul.

Avcıoğlu, D., (1974). Millî Kurtuluş Tarihi. Sayfa: 14. İstanbul MAtbaası. Ankara.

Baykara, T., (1985). Milli Mücadele (1918-1923). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. No: 623. Ongun Kardeşler Matbaası. Ankara.

Bekir, İ., (2000). Altın Destan Mustafa Kemal Atatürk. Cilt: II. Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti. İstanbul.

Bıyıklıoğlu, T., (1955). Trakya'da Millî Mücadele. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Cilt: I. No: 25. Ankara.

Büyüm, N., (1984). Yurt ansiklopedisi. Cilt 10, Sayfa 7089. Anadolu Yayıncılık A.Ş. İstanbul.

Cebesoy, A. F., (2001). Bilinmeyen hatıralar-Kuvay-ı Milliyeden Cumhuriyet Devrimlerine. Temel Yayınları. No: 122. ISBN: 975-410-056-X. İstanbul.

Cebesoy, A. F., (1953). Milli mücadele hatıraları. Vatan Neşriyatı. İstanbul.

Cengiz, M. A., (1989). İstiklâlimize kan veren Malatyalılar "Pala Çavuş". Yenimalatya Gazetesi Ofset Tesisleri. Malatya.

Çavdar, T., (1971). Milli Mücadele başlarken sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-î Umumiye-Düzce-Bolu isyanları. Baha Matbaası. İstanbul.

Çerkez, E., (1962). Çerkez Ethem'in ele geçen hatıraları. S: 62-63. Dünya Yayınları. İstanbul.

Denizli, H., (1996). Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. No: 1655. T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Basımevi. Ankara.

Erçıkan, A., (1974). Türk İstiklâl Harbi. İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921). Cilt II. Sayfa 97 ve Cilt VI. Sayfa: 162-176. T.C. Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları Seri No: 1. Genelkurmay Basımevi. Ankara.

Erdeha, K., (1975). Milli Mücadele'de valiler ve vilayetler. Yükselen Matbaacılık. İstanbul.

Erdin, M. A. (2003). Zileliler Yardımlaşma Derneği, Haber-Kültür-Sanat-İletişim Bülteni. Ankara.

Eroğlu, H., (1981). Türk Devrim Tarihi. Sanem Matbaası. Ankara.

Görgülü, İ., (1985). Ana hatlarıyla Türk İstiklâl Harbi. Zafer Matbaası. İstanbul.

Güngör, S., (1955). Atatürk'e kafa tutanlar. Cilt: II. S: 44-45. Hadise Matbaası. İstanbul.

Hakkı, H., (1972). Bozgun. Tercüman 1001 Temel Eser. No: 6. Kervan Kitapçılık Tesisleri. İstanbul.

Jaeschke, G., (1970). Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi-Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922). Türk Tarih Kurumu Yayını. No: 12. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.

Karabekir, K., (1969). İstiklâl harbimiz. Türkiye Yayınevi. İstanbul.

Karaca, E., (2004). 150'likler. Altın Kitaplar Yayınevi. İstanbul.

Karaer, N. (1998). Tam bir muhalif Refik Halit Karay. Temel Yayınları. No: 99. ISBN: 975-410-040-3. İstanbul.

Karakuş, E., (2003). Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri. XIX ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkasya. Cilt II. Genelkurmay Basımevi. Ankara.

Kehale, A., (1997). Milli Mücadele'de İç İsyanlar ve Cemil Cahit 'in (Toydemir) Anıları. Çağdaş Yaşamı Destekeleme Derneği Yayınları. No: 12. İstanbul.

Kılıç, A., (1955). Kılıç Ali hatıralarını anlatıyor. Sel Yayınları. İstanbul.

Kışlalı, A.T., (1994). Atatürk'e saldırmanın dayanılmaz hafifliği. Özkan Matbaacılık Ltd. Şti. Ankara.

Korkmaz, Z., (2002). Kemal Atatürk Nutuk. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını. ISBN 975-16-0401-X. Ankara.

Kutay, C., (1955). Çerkez Ethem hadisesi. Türkiye Ticaret Matbaası. Ankara.

Kutay, C., (1973). Kurtuluşun ve cumhuriyetin manevi mimarları. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Alkan Matbaası. Ankara.

Menç, H., (1992). Milli Mücadele yıllarında Amasya- Portreler, Belgeler. Yeşilırmak Kitabevi. Amasya.

Meydan Larousse, (1992). Cilt: 4, Sayfa: 354-355. Cilt: 12, Sayfa: 130. Cilt 20, Sayfa: 490. Sabah Yayınları. İstanbul.

Mistepe, M. U., (2004). Medeniyetler Beşiği Anadolu'da Zile'mizin Tarihi ve Kültürel Yönü. "http://www.members.lycos.co.uk/zilem" İnternet Sitesi.

Müderrisoğlu, A., (1990). Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları.Türk Tarih Kurumu Basımevi. İstanbul.

Müftüoğlu, M., (1977). Yalan Söyleyen Tarih Utansın. Cilt : 4. Çile Yayınevi. İstanbul.

Onar, M., (1995). Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı yazışmaları. Cilt II. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. No: 1739. G. Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası. Ankara.

Orbay, R., (2003). Siyasî hatıralar. Örgün Yayınevi. ISBN: 975-7651-21-4. İstanbul.

Özalp, K., (1998). Millî Mücadele, 1919-1922. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. Dizi XVI, No: 133. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.

Selek, S., (1987). Anadolu İhtilâli. Cilt: I. Zafer Matbaası. İstanbul.

Sepetçioğlu, M. N. (2002). Yesili Hoca Ahmed. Cilt: I-II. Yeni Avrasya Yayınları. Ankara.

Sherril, C. H. (1973). Gazi Mustafa Kemal. Tercüman 1001 Temel Eser. No: 23. Kervan Kitapçılık Tesisleri. İstanbul.

Şehidoğlu, S. H., (1983). Milli Mücadele'de Zile Ayaklanması. Kırali Ofset. Ankara.

Şenünver, G. Ve ark., (2004). Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük. ISBN: 975-11-2022-5. Millî Eğitim Basımevi. İstanbul.

Tansel, S., (1973). Mondros'tan Mudanya'ya kadar. Cilt III. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Yayınları : 6/3. Başbakanlık Basımevi. Ankara.

Taş, N. F., (1987). Milli Mücadele döneminde Yozgat. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. No: 2507. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.

Tekçe, İ. H., (1968). Milliyet Gazetesi'nin 11 Kasım 1968 tarihli nüshası.

Tokat Gazi Osman Paşa üniversitesi www.gop.edu.tr internet sitesi. (2004)

Toynbee, A. J., (1999). Türkiye (Bir devletin yeniden doğuşu). Cilt I. Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti. İstanbul.

Turan, Ş., (2000). İsmet İnönü - Yaşamı, dönemi ve kişiliği. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. No: 780. Gaye Matbaacılık San. Ve Tic. A.Ş. Ankara.

Türker, K., (1999). Zile İsyanı ve Miralay Hilmi Bey. Tokat Kültür ve Araştırma Dergisi. Yıl: 1, Sayı: 3. Tokat.

Ünal, M., (2000). Kurtuluş Savaşında Çerkeslerin rolü. ISBN: 975-97166-0-7. TAKAV Matbaası. Ankara.

Ünal, M., (2002). Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları. ISBN: 975-406-510-1. Umut Matbaacılık. İstanbul.

Yahya, H., (2002). Samimi bir dindar Atatürk. Seçil Ofset. Ankara.

Yılmaz, O., (2004). Tüm yönleriyle Tokat Zile Küçüközlü Köyü. Pano Ofset Ltd. Şti. Ankara.

Yılmaz, O. 2005. Zile İsyanı. Öztpe Matbaacılık Sanayi. Ankara.

Tokat'ın Osmanlı Seferlerine Katkısı Hakkında Bazı Bilgiler (1770-1840)

Ahmet YÜKSEL*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu gücünü ordusundan ve o ordunun savaşlarda sergilediği performanstan almaktaydı. Dolayısıyla varlığının ve gücünün sürekliliğini sağlayabilmek için onu seferlere en iyi şekilde hazırlamak zorundaydı. Bu hazırlık sürecinde de zenginliğinin sınırları ne olursa olsun daima halkının desteğine ihtiyaç duymaktaydı. İşte bu çalışmada Tokat şehrinin Osmanlı sefer organizasyonlarının gerçekleştirilmesine nasıl bir katkı sağladığı ele alınacaktır. Çalışma, söz konusu katkıyı harfi harfine ortaya koymak gibi bir iddia taşımıyor. Zira o tarz bir tespit ancak uzun soluklu bir çalışma neticesinde ortaya konulabilir. Bu münasebetle Sivas ve Tokat Şer'iye Sicilleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen bazı vesikalar ışığında Tokat'ın asker, zahire, nakliye vasıtaları ve finansal destek temin etmek noktasında Osmanlı ordusuna sağladığı katkının boyutları hakkında bazı bilgiler sunabilmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tokat, Osmanlı, Sefer, Organizasyon, Asker, Zahire.*

Giriş: Osmanlı Eyalet Teşkilatı ve Tokat

Tokat Yıldırım Beyazıt zamanında Kadı Burhaneddin Devleti'nden Osmanlı hâkimiyetine geçmişti.[1] Şehir bir süre Timur'un işgaline uğramışsa da 1413 senesinde Çelebi Mehmed tarafından kesin surette Osmanlı topraklarına katılmış[2] ve o tarihte teşkil edilen Rum Eyaleti sınırları içerisinde yer almıştı. Bilindiği üzere, Osmanlıların ilk yüzyılında genelde bütün Anadolu toprakları; özelde ise Amasya, Tokat ve Sivas için Rum tabiri kullanılmıştı. İlk zamanlarda Tokat, Sivas ve Amasya'nın birleşmesinden meydana gelen Rum Eyaleti'ne II. Murad'ın son zamanlarında Canik ve Çorum, daha sonra da Karahisar-ı Şarki bölgesi katılmıştır. 1413-1520 yılları arasında Rum Eyaleti'nin merkezi bazen Amasya bazen de Tokat olmuştur. 1520 yılında ise eyalet merkezi Sivas'a taşındı ve o tarihten itibaren Rum beylerbeyleri Sivas'ta oturmaya başladılar. Bu yeni düzenlemeyle birlikte voyvodalık haline getirilen Tokat sadece bir kaza merkezi olarak kaldı. Çeşitli tarihlerde yapılan idarî taksimat sırasında kendisine bağlı nahiye ve köyle-

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ahmetarih@hotmail.com

1 Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin,* Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1987, s.39-42.

2 "Tokat", *Yurt Ansiklopedisi,* s.7093.

rin sayısında bazı değişiklikler görülmekle birlikte 1600'lerden 1840 yılına kadar Tokat Kazası; merkezle birlikte Komanat (bugünkü Kılıçlı Köyü), Tozanlu (bugünkü Sivas-Doğanşar İlçesi), Kafirni (bugünkü Almus İlçesi), Yıldız (bugünkü Yıldızeli İlçesi) ve Dönekseabad (bugünkü Yağmurlu Kasabası ve çevre köyleri) olmak üzere 6 nahiyeden müteşekkil olup, kaza merkezi 76 mahalle, 5 nahiye ve 147 köyden oluşmaktaydı. Tanzimat'la birlikte Tokat Voyvodalığı bir "muhassıllık" haline getirilecektir.[3]

Sefer Organizasyonları ve Tokat

Seferler için ülkenin geniş toprakları üzerinde, birbirinden farklı uzaklıklarda bulunan bölgelerden hareket eden askerî kuvvetler, emredilen yer ve tarihte ana toplanma merkezlerine ulaşabilmek için elverişli güzergâhlara sahip kapsamlı bir ulaşım sisteminden yararlanmaktaydılar. Başkent İstanbul; Anadolu, Suriye, Mısır, Rumeli ve Balkanlar'ı birbirine bağlayan bu yol ağının merkeziydi.[4] Nitekim İstanbul'dan başlayarak gerek Anadolu ve gerek Rumeli'ye doğru uzanan ana yollar ve güzergâhlarındaki şehirler için sağ kol, sol kol ve orta kol şeklinde bir ayrım söz konusuydu. Tokat Orta kol üzerinde bulunuyordu. Bu kol; Üsküdar'dan başlamak üzere Gebze-İzmit-Sabanca-Geyve-Göynük-Bolu-Gerede-Tosya-Hacı Hamza ve oradan Amasya-Tokat-Sivas-Malatya-Harput-Diyarbakır ve Musul üzerinden Bağdat'a varırdı.[5]

Asker Desteği

Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş kararının alınmasından ve birtakım sembolik hazırlıkların tamamlanmasından sonra seferlerin altyapısının oluşturulabilmesi ve lojistik desteğin sağlanabilmesi için ülkenin her tarafına birbiri ardına emirler gönderilirdi. Seferberlik emirleri kış aylarında çıkarılır ve ordunun nevruzda toplanması istenirdi.[6] Bu emirlerin büyük bir kısmı savaşacak askerî birliklerin[7] bir an evvel ilk ordugâha veya hareket halinde bulunan orduya katılmaları

3 Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi (I): Tokat (1771–1853),* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., 2004; Mehmet Beşirli, "Tokat Voyvodalığı (1774-1842)", *Belleten,* C. LXIX, S.254, Ankara 2005, s.22-24; Ali Açıkel, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdarî ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880), *C.Ü Sosyal Bilimler Dergisi,* C.27, NO:2, Aralık 2003, s.254 vd.

4 Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere: Prut Seferi'nde Lojistik ve Organizasyon,* İstanbul 2006, s.128.

5 Bu anayollardan sağ kol üzerinde 27 menzilhane bulunup, Üsküdar menzilhanesi ile Halep menzilhanesi arasındaki mesafe 247 saat idi. Orta kol üzerinde ise 44 menzilhane bulunup, Bağdat menzilhanesi, İstanbul'a 445 saatlik bir mesafede bulunuyordu. Bkz. Sema Altunan, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", *Türkler,* C.X, Ankara 2002, s.913; M. Hüdai Şentürk, "Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilatı Ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", *Türkler,* C.X, Ankara 2002, s.908–909.

6 M. Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu,* Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s.137.

7 Osmanlı muharip kuvvetleri için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı,* TTK Yay., Ankara 2003, s.52; Mücteba İlgürel, "Yeniçeriler", *MEB.İA.,* C.XIII, Eskişehir 1986, s.385; Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672),* Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s.116.

içindi. Zira Tokat'a ulaşan seferberlik emirlerinin birçoğu da kaza dâhilindeki askerî birliklerin bir an evvel görev bölgelerine ulaştırılmalarına ilişkindi. İncelenen vesikalarda söz konusu birlikler "yeniçeri ocağına mensup turnacı ve haseki tekaütleri, atik-i ağavat, alemderân, kuloğulları, gılmânân-ı acemi ve diğerleri" şeklinde sıralanmıştı.[8] Mesela 1787-1792 yıllarında Osmanlı ile müttefik Rus ve Avusturya kuvvetleri arasında cereyan eden savaş sırasında Sivas'tan istenen yeniçeri birliklerinin bulunduğu kaza ve nahiyeler ağırlıklı olarak Tokat ve çevresi olarak kaydedilmişti: "…*Tokad, Mecidözü, Sivasili, Kazâbad, Zile, Taşâbâd, Karakuş, Turhal, Türkmenân-ı Yeniil, İlbeglü, Dönekseâbad, Yenihan, Ortapare, Burdapare, Yıldızili, Orta ve Tozanlu…"*[9]

Savaş içerisinde ayrıca Tokat'ta sakin yeniçeri tekaütlerinden 150 nefer piyadenin Soğucak ve Anapa muhafızının maiyetinde istihdam edilmek üzere hemen Katırcıoğlu Salih kumandasında yola çıkarılması istenmişti.[10] Nihayet savaşın sona ereceği 1792 senesinde ihtiyat amaçlı ve kışlak için toplanan askerlerin 300 tanesini temin etme mükellefiyeti Tokat'a düşmüştü.[11]

Vidinli Pazvantoğlu Osman'ın giriştiği isyan hareketini bastırma aşamasında da Tokat'taki askerî birliklerin orduya katılımını sağlama amaçlı emirler kaleme alınmıştı. Bu askerî harekât için Serasker tayin edilen Hüseyin Paşa'nın maiyetinde bulunmak üzere 1797 tarihli bir emirle Tokat'tan 300 nefer piyade ve süvari istenmişti. Buna göre, istenen askerler güzide ve tam teçhizatlı olarak güçlü bir başbuğ kumandasında yola çıkarılacak ve "kar-kış, yağmur-yaş" demeden Edirne'ye geçirilmek üzere bir an evvel İstanbul'da hazır bulundurulacaklardı.[12] Bir sonraki yıl yine Pazvantoğlu'na karşı savaşmak üzere Tokat'tan 200 nefer piyade ve süvari askeri istenmişti.[13]

1806-1812 Osmanlı-Rus harbinin devam ettiği ve Rusların Yergöğü tarafına saldırdığı sırada Tokat'taki "atik-i ağavat, alemderân ve dergâh-ı muallâm yeniçeri askerleri ile harp erbabı olan diğer kimselerin hemen süratle Serasker Hüsrev Mehmed Paşa maiyetine ve Tuna sahillerindeki diğer kalelere sevk edilmeleri gerektiği yönünde Tokat kadısına bir hüküm gönderilmişti.[14] Kısa bir süre sonra Tokat'taki askerlerin ihraç edilmek üzere oldukları İstanbul'a bildirilmiştir.[15] 1827 senesine ait bir kayıtta Tokat'ın sefer organizasyonlarının gerçekleştirilmesindeki katkısını, yerel tabanda da olsa, daha açık olarak görmek mümkündür. Çünkü

8 *Sivas Şer'iye Sicili, 3 Numaralı Defter,* s.171-172. (Bundan sonra *SŞS.3/*171-172 şeklinde kısaltılacaktır*).*

9 *SŞS.3/*174-175.

10 *BOA, C.AS, 794/33659;* 20 Cemaziyülevvel 1201/10 Mart 1787.

11 *BOA, C.AS, 876/37610;* 29 Şaban 1206/23 Mart 1792.

12 *Tokat Şer'iye Sicili, 3 Numaralı Defter,* s.17-18; Evâsıt-ı Receb 1212/30 Aralık 1797. Bundan sonra *TŞS.3/*17-18… şeklinde kısaltılacaktır*).*

13 *TŞS, 3/*24*;* Evâhir-i Şaban 1212/8 Şubat 1798.

14 *TŞS, 12/*63-64; Evâsıt-ı Rebiyülevvel 1224/Nisan-Mayıs 1809.

15 *BOA, C.AS, 216/9225;* 9 Cemaziyelahir 1226/1 Temmuz 1811.

burada Sivas Eyaleti'nden toplanması kararlaştırılan 1000 nefer piyadenin 171 tanesini temin etme sorumluluğu Tokat ve bağlı birimlere yüklenmiştir.[16]

Genellikle ocak mensubu olan bu askerlerin yanında Tokat ve havalisindeki mahallerden seferler sırasında serdengeçti birlikleri de toplanmıştır.[17] Serdengeçtilik; düşman muhasarasını yarmak, düşman ordusuna baskın vermek veya sarılan bir kaleyi daha evvel düşürmek için teşkil olunan gönüllü birliğine verilen isimdir.[18] İlk zamanlarda serdengeçtiler, yeniçeriler arasından çıkardı. Serdengeçti bayrağı açılınca yeniçerilerden isteyenler bu bayrağın altına girerdi. Sonraları ise yine yeniçerilerden serdengeçti yazılanlar olmakla beraber seferler esnasında İstanbul ve taşralarda da serdengeçti bayrakları açılıp, dışarıdan her kim olursa olsun ocağa kabul edilmeye başlandı.[19]

Nitekim incelenen dönemde, Mısır'a saldıran Fransızları bölgeden uzaklaştırmak için girişilen sefer sırasında yine sipah serdengeçti birliklerine ihtiyaç duyulmuştu. Bu doğrultuda çıkarılan 1799 tarihli bir emirle Sivas ve havalisinden de *"yarar, bahadır, şeci, güzide, cengâver, harb ve darbe kadir"* 750 nefer sipah serdengeçtinin toplanması istenmişti.[20] Bu istekle ilgili diğer bir emirde yer alan serdengeçtilerin toplanacağı birimleri gösterir listede Tokat da vardı.[21] Ancak başka bir emirden anlaşıldığı üzere; aradan 3 ay geçmesine rağmen bazı zorluklar nedeniyle istenen sayıdaki serdengeçtiyi toplamak mümkün olamamış, bu nedenle 750 serdengeçtinin yarısı affedilirken diğer yarısının eksiksiz ve süratli bir şekilde ordugâha gönderilmesi istenmişti.[22]

Avrupa'da uzunca bir süre devam eden Napolyon Savaşları esnasında Osmanlılar bir süre tarafsız kalabilmeyi başarmışken, Fransa ve Rusya arasındaki harp ateşinin Osmanlı sınırına yakın Lehistan taraflarında alevlenmesiyle birlikte seferberlik emri çıkarılmıştı. Bu şekilde bir girişle başlayan ve 1806 senesinde Tokat Voyvodası ile naibine gönderilen bir emirde 5 adet serdengeçti bayrağı açılarak her bir bayrak altında 120 nefer asker toplanması ve toplanan kuvvetlerin hemen sınıra sevk edilmesi gerektiği bildirilmişti.[23] Aynı yıl Tokat'a ulaşan bir başka emirde Rusların Turla boyuna yığdığı askerî birliklerini Osmanlı toprakları üzerine saldırtıp Boğdan'ı işgal etmek gayesinde olduğuna dikkat çekildikten sonra bu kez Tokat'ta açılacak 2 serdengeçti bayrağı altında toplanacak askerlerin süratle İsmail tarafına sevk edilmesi istenmişti.[24]

16 *SŞS.15/*83*;* 1243/1827.

17 *BOA, C.AS, 556/23332;* 29 Zilkade 1187/11 Şubat 1774.

18 Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s.78.

19 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.III, MEB Yay., İstanbul 2004, s.182.

20 *SŞS.4/*267; Evâil-i Zilkâde 1213/6-15 Nisan 1799.

21 *SŞS.4/*268.

22 *SŞS.6/*21; Safer 1214/Temmuz-Ağustos 1799.

23 *TŞS, 10/*83; Evâil-i Şevval 1221/Aralık 1806.

24 *TŞS, 10/*106-107; 1221/1806.

Mevcut kuvvetlerin kifayet etmediği zamanlarda serdengeçtilikten farklı olarak, diğer yerel unsurlardan da gelişigüzel piyade veya süvari askeri toplanmıştı. Mesela Kars kışlasında hazır bulundurulmak üzere Sivas Sancağı dâhilindeki halktan 1200 nefer süvari askeri toplanması istenmiş, bu tertibattan Tokat, Yıldızeli, Dönekseâbad ve Tozanlu'nun hissesine 50'şer süvari düşmüştü.[25] 1806-1812 Osmanlı-Rus harbinin devam ettiği ve Rusların Yergöğü taraflarına saldırdığı sırada ise Tokat kadısına gönderilen bir emirle, daha evvel istenen askerlerden başka şimdi eli silah tutan herkesin bir an evvel cephede hazır bulunması gerektiğinin kendilerine tembih edilmesi bildirilmişti.[26]

Yeniçeri Ocağı kaldırılıp, Asakir-i Mansûre birlikleri kurulduktan sonra dahi yerel kaynaklardan asker toplanmaya devam edilmiştir. Mesela Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyan hareketi sırasında (1831), Sivas Mütesellimi Himmetzâde Seyyid Said'e gönderilen bir emirle, asi valinin üzerine yapılması kararlaştırılan sefer için Sivas'tan çok sayıda piyade ve süvari askeri tertip ederek, bunları muktedir bir başbuğ maiyetinde Sivas'tan ihraç etmesi, kendisinden istenilmişti.[27] Bu istekle ilgili bir sonraki emirde ise Anadolu taraflarına doğru yola çıkarılmış olan orduya katılmak üzere Sivas Eyaleti dâhilindeki Çorum, Divriği, Amasya ve Tokat gibi birimlerden süvari ve piyade olarak 2000 nefer askerin tertip olunması gerektiği ilgililere bildirilmişti.[28]

Tokat'tan Ordu İçin Yapılan Mübayaalar

İncelenen dönem içerisinde Tokat'tan ordu için ne tür iaşe ve ikmal maddelerinin hangi oranlarda mübayaa olunduğu konusuna geçmeden evvel bu usul hakkında bazı genel bilgiler sunmak gerekiyor. Mübayaa en basit anlamıyla satın almak demektir. Osmanlı askerî ve malî tarihi açısından ise ordu için gerekli olan iaşe ve ikmal malzemelerinin devletin belirlemiş olduğu fiyatlarla halktan satın alınması olarak tarif edilebilir. Bu iaşe ve ikmal maddelerinin başında da savaşacak askerî birliklerin beslenmesi için hububat (zahire) ve et gibi gerekli gıda maddeleri ile ordudaki ulaşım ve taşıma hizmetlerinde kullanılacak olan nakil hayvanları ve diğer vasıtalar gelmektedir.[29] Osmanlılar ordunun bu ihtiyaçlarını karşılamak için sistemli bir organizasyon kurmuşlardı.[30] Çünkü orduların savaşma gücünün idamesi, cephe gerisinden gelen yiyecek maddelerinin önceden tespit edilen yere ulaştırılmasına bağlıydı. Halktan alınan ayniyatın zamanında ve noksansız teslim edilmesi, ordunun gelişinden evvel belirlenen yere nakledilmesi gerekmiştir.[31]

25 *SŞS.8/88*–89.

26 *TŞS, 12/*63-64; Evâsıt-ı Rebiyülevvel 1224/Nisan-Mayıs 1809.

27 *SŞS.16*/3; *16/*71.

28 *SŞS.16/*79.

29 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,* Ötüken Yay., İstanbul 2007, s.89.

30 İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672),* s.217-218.

31 Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi Ve Hububattan Alınan Vergiler,* İÜ İktisat Fakültesi Yay., 1964, s.75.

Zahire Mübayaası

Sefere çıkan Osmanlı ordusunun temel besin maddesini hububatlar oluşturmuştur. Ordu için mübayaa olunacak zahire veya hububat maddelerinin başında ise askerlerin beslenmesi için ihtiyaç duyulan buğday veya un, hayvanlar içinse arpa gelmekteydi. Seferler sırasında Sivas'tan o yönde alımlar gerçekleşmiş ve bu aşamada Tokat'a önemli sorumluluklar düşmüştü. Mesela, Ruslarla girişilen savaşın devam ettiği 1787 senesinde Sivas Sancağı'nın hissesine isabet eden 44.502 kile[32] unun 14.626 kilesini, 25.430 kile arpanınsa 8.352 kilesini Tokat ve bağlı birimlerin temin etmesine karar verilmişti.[33] 1793 yılında Anapa ve Soğucak'ta bulunan askerlerin iaşesi için Sivas Eyaleti'ne bağlı birimlerden talep edilen 70.000 İstanbul kilesi un ile 40.000 İstanbul kilesi arpadan Tokat ve bağlı birimlerin hissesine 12.628 kile un ve 7.050 kile arpa düşmüştü.[34]

1811 senesinde ordu ihtiyacı için Samsun İskelesi'ne nakledilmek üzere Tokat, Amasya ve Çorum taraflarından 170 bin kile arpa satın alınması yönünde bir emir çıkarılmıştı. Bunun üzerine ilk etapta 63.531 kile arpa temin edilmiş ve bu arpanın 31.500 kilesi Samsun İskelesi'nden 5 gemiye yüklenerek Ahyolu ve Burgos iskelelerine sevk edilmişti. Kalan kısmının da kısa bir süre içerisinde toplanıp istenilen bölgeye sevk edileceği bildirilmişti.[35]

Zahire mübayaası sırasında imparatorluk merkezi veya oradan görevlendirilen memurlarla Tokat ahalisi arasında birtakım sürtüşmeler de yaşanmıştı. Ahali bazen tahsildardan memnun olmadığını bazen de düşman karşısındaki başarısızlıkları bahane ederek hisselerine düşen mübayaa zahirelerini ödememe noktasında önemli bir direnç göstermişti. Hatta bu direnç kimi zaman ahali ile devlet temsilcilerini bir silahlı çatışmaya götürecek boyutlara ulaşmıştı. Mesela, 1774 senesinde ordu için Sivas'tan mübayaa olunacak 60.000 kile arpadan Tokat ve havalisinin hissesine düşen 37.000 kile arpanın tahsili için görevlendirilen Tokat Voyvodası Hacı Ali Ağa tahsilâta başlayacağı sırada bütün halk *"yek-dil olub voyvoda-i merkumun üzerine hücum birle senin tahsilini istemeyiz deyu"* tepkilerini göstermişlerdir. Ayrıca seferden dönen *"bazı müfsitlerin düşman-ı din Edirne'ye vürud itmekte, mübayaa kime virilecek?"* şeklindeki kışkırtmaları ve şehir ileri gelenlerinin onları desteklemesi halkın tepkisinin artmasına neden olmuştu.[36] Aynı şekilde, Sivas Eyaleti'nde bakaya kalan mübayaa zahiresinin tahsili için gönderilen 1793 tarihli bir emirde Tokat ahalisinin zahire bakayasını ödememek için türlü gerekçeler ileri sürerek tahsilâtta güçlük çıkardıklarından bahsediliyordu. Nitekim bakaya kalan zahire kendilerinden talep edilince Tokat ahalisinden

32 1 İstanbul kilesi=24.215 kilogramdır.

33 *ŞŞS.3/*27; 1202/1787.

34 *ŞŞS.5/*302–303.

35 *BOA, Hatt-ı Hümâyûn, 988/41820-K;* 17 Safer 1226/13 Mart 1811; *Hatt-ı Hümâyûn, 998/41820;* 24 Safer 1226/20 Mart 1811.

36 *BOA, C.AS, 926/40063-1;* 29 Cemaziyelâhir 1188/6 Eylül 1774.

"bizim mübayaa bakayamız afv olundı" şeklinde zaman kaybına sebebiyet veren bir cevap alınmıştı.[37]

İncelenen vesikalardan anlaşıldığı üzere, imparatorluk idaresi mübayaalar sırasında muafiyetlerin çoğunu rafa kaldırıyor,[38] erteleme veya af hususunda kesinlikle esneklik göstermeyecek bir tablo çiziyordu. Bu tabloya rağmen ve çok sık olmamakla birlikte bazı özel durumlarda taleplerde af veya ertelemeye gidildiği de olmuştur. Tokat devletin o yönde gösterdiği şefkatten 1792 senesinde yararlanmıştı. Nitekim daha önce şehirde çıktığı anlaşılan büyük bir yangın ve neticesinde baş gösteren perişanlık hali Tokat'ın hissesine düşen zahirenin yarısının affedilmesine vesile olmuştu.[39]

Deve Mübayaası

Deve, o çok bilinen dayanıklılığından dolayı seferler esnasında zahirenin yanı sıra cephane, tophane, matbah ve çadır takımları gibi sefer levazımatının ve mühimmatların nakli hizmetinde kullanılmıştır. Develerin taşıyabileceği yük miktarı için yaygın olarak kabul edilen ağırlık, 240-270 kg arasındadır. Develer, belgelerde birim olarak "katar" şeklinde kaydedilmiştir ve genellikle 1 katar 6 adet deveden oluşmuştur.[40] Mübayaa olunan develeri istenilen bölgelere sevk etme ve sefer süresince de onlar vasıtasıyla görülecek hizmetleri idare etme sorumluluğu ise güvenilir ve işgüzar sarbanlara verilmiştir.[41]

Ordunun ulaşım ve nakliye hizmetinde istihdam edilmek üzere çeşitli tarihlerde Tokat'tan da bazen satın alınmak bazen de kiralanmak suretiyle deve temin edilmiştir. Mesela 1769 senesinde Sivas'tan talep edilen 400 adet kiralık devenin 118'ini,[42] 1788 senesinde 400 devenin 132'sini[43] temin etme görevi Tokat ve nahiyelerine verilmişti.

Pazvantoğlu üzerine girişilen sefer sırasında da Tokat Osmanlı ordusuna deve temin etmekle mükellef tutulmuştu. Buna göre Sivas Eyaleti'nin Bozok, Türkmenân-ı Yeniil ve Mamalu dışında kalan birimlerinden 1797 ve 1798 seneleri için 40 (240 adet) katar devenin mübayaa olunması istenmişti. Deve bulunan yerler

37 *SŞS.5/*216-218; 15 Zilkade 1207/24 Haziran 1793.

38 Mesela Mısır'ı istila eden Fransızlara karşı açılan sefer münasebetiyle toplanacak askerler için Sivas'tan 20.000 kile un ile 50.000 kile arpanın mübayaa olunması hakkında gönderilen bir emirde; Anadolu'da bulunan *serbest, muaf, gayr-i muaf, havas, evkaf, Haremeyn, esvab çiftliği, çift, aşar ve voyvodagân* gibi farklı statülere sahip olan herkesten zahire mübayaa olunacağı belirtilmişti. (SŞS.4/274-275; 1214-1215/1799-1800). Ayrıca seferler sırasında toplanan avarız vergilerinden muaf tutulan *derbentçi* ve *madenci* gibi devlet hizmeti gören grupların da hisselerine düşen mübayaa bedellerini ödemek zorunda olduklarını gösterir kayıtlar mevcuttur. Bkz. *SŞS.15/*93; 9 Zilkade 1243/2 Haziran 1828.

39 *SŞS.5/*216-217-218; 1207/1792.

40 İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672),* s.91.

41 *SŞS.3*/177-178.

42 *BOA, C.AS, 981/42804;* 1183 /1769.

43 *BOA, C.AS, 924/39945;* 29 Cemaziyülevvel 1202/7 Mart 1788.

yükümlülüklerini aynî; bulunmayanlar ise nakdî olarak yerine getireceklerdi. Bu şekilde Tokat'ın hissesine 35 deve bedelini karşılamak düşmüştü.[44] 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi sırasında da orduya zahire ve mühimmat nakletme hizmetinde istihdam edilmek üzere çeşitli tarihlerde ve benzer oranlarda Tokat'tan deve temin edilmesi istenmişti.[45]

Zahire toplanmasında olduğu gibi, deve mübayaası sırasında da İstanbul ile Tokat ahalisi arasında birtakım sorunlar yaşanmıştı. Mesela Sivas'ın 16 kazasından mübayaa edilmesi kararlaştırılan 500 deveden 80'ini temin etme görevi Tokat'a verilmişti. Ancak Tokat sakinleri meclis-i şer'e giderek; yakın zamanda bölgelerinden askerî birliklerin geçmesinden dolayı perişan ve harap olduklarını, bu nedenle mübayaa hissesi vermeye hiçbir şekilde imkânlarının kalmadığını bildirip, kendilerine merhamet edilmesini ve mübayaadan muaf tutulmalarını talep etmişlerdi. Talepleri İstanbul'a iletildi, lakin olumsuz cevap alındı. Çünkü imparatorluk yöneticilerine göre Tokat ahalisinin beyan ettikleri ahvalin aslı yoktu. Bu nedenle söz konusu develerin mutlaka mübayaa edileceği yönünde bir cevap kaleme alındı.[46]

1788 ve 1809 senelerinde ise Tokat'ın hissesine düşen develerin yahut bedellerinin toplanıp gönderilmesi aşamasında, ahali; üzerine düşen sorumluluğu zamanında yerine getirmeyince imparatorluk merkezinin sert uyarıları ile karşılaşılmıştı. Bu doğrultuda Tokat'a ulaşan emirlerde deve mübayaasının Osmanlıların en mühim işlerinden, develerinse sefer mürettebatından olduğuna, geri kalmalarına asla cevaz gösterilemeyeceğine; öyle bir engelleme yahut ertelemeye sebep olanların emval ve eşyalarının devlet adına zapt edilip, kendilerinin de şiddetli bir şekilde cezalandırılacağına dikkat çekilmişti.[47] Ancak imparatorluk merkezinin deve mübayaası sırasında görülen bu sert tavrında bazen yumuşamalar yaşandığı da olmuştu. Mesela 1802 senesinde Edirne ve Hayrabolu kışlaklarında bulunmak üzere, Sivas, Bozok, Çorum, Amasya ve Canik sancaklarından 11 katar devenin mübayaa olunması kararlaştırılmışken Canik Sancağı ile Erbaa Kazası'nda deve bulunmadığı anlaşılınca katarlardan üçü affedilmişti.[48]

Bazı Ordu İkmal Malzemelerinin Temini

Zahire ve deve kadar sık olmasa da Tokat'tan savaş için gerekli olan daha başka malzemeler de temin edilerek istenilen bölgeye sevk edilmiştir. Bunlar arasında çadır, kilim, tersane için kendir ve barut yapımında kullanılan güherçile gibi ikmal ve mühimmat malzemeleri vardır. Bir örnek olmak üzere; Niksar,

44 *TŞS, 3/*21-22; 17 Cemaziyelahir 1212/7 Kasım 1797; *TŞS, 3/*35-35; 25 Safer 1212/19 Ağustos 1797; *TŞS, 3/*142; 11 Zilhicce 1212/27 Mayıs 1798.

45 *TŞS, 12/*84-85; 20 Rebiyülevvel 1224/5 Mayıs 1809.

46 *BOA, C.SM, 174/8739;* 23 Cemaziyülevvel 1197/26 Nisan 1783.

47 *BOA, C.AS, 924/39945;* 29 Cemaziyülevvel 1202/7 Mart 1788; *TŞS, 12/*85; 13 Cemaziyelahir 1224/26 Temmuz 1809.

48 *BOA, C.SM, 83/4173;* 1217/1802.

Karakuş ve Erbaa kazalarından Tersane için senelik 2.500'er kantar ham kendir temin edildiği bilinmektedir.[49]

Bunların yanında Tokat'ın Osmanlı seferlerine sağladığı en önemli katkılardan birisi bakır olmuştu. Çünkü Orta Karadeniz bölgesinin en zengin bakır yataklarına sahip Küre ve daha sonra Ergani madeninden elde edilen bakır Çankırı, Kastamonu, Çorum ve Amasya'nın yanı sıra Tokat kalhanesinde işlenmişti.[50] Bakır; silah sanayinde, özellikle top ve tüfek yapımında kullanılan tunç ve pirinç dökümünde, 18. asrın sonlarından itibarense savaş gemilerini kaplamaya yarayan levha üretiminde ve daha birçok alanda büyük miktarda talep edilen bir maden olduğu için, Ergani'nin zengin cevher yatakları bu talebe cevap vermek üzere üretimini artırdıkça, Tokat da önemli bir merkez haline geldi.[51] Bu şekilde Ergani madeninden çıkarılan ham bakırın civar aşiretlerden temin edilecek develerle Tokat kalhanesine taşınması, orada dökülüp tasfiye edildikten sonra Samsun İskelesi üzerinden Tophane'ye, ayrıca Hasköy Tophanesi'ne gönderilmesi bir gelenek halini aldı.[52]

Finansal Destek

Ö. L. Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük yetkilerinden biri olarak, zaruret hâsıl olduğu takdirde, bütün tebaasından her türlü hizmet veya yardımı istemek hakkını kendisi için muhafaza etmiş olmasını göstermektedir.[53] Bu cümleden olarak; doğal afetler, salgınlar veya yangınlar bir tarafa bırakılacak olursa devlet için en mühim zarurî hallerin başında da sefere çıkacak olan ordunun iaşe ve ikmalinin sağlanması geldiğine göre, devletin bu hakkını kullanma yetkisine daha çok sefer zamanlarında başvurmuş olması da gayet normal gözükmektedir.

Ordunun ve bazen de İstanbul'un iaşesini temin etmek amacıyla devletin veya onun en tepesinde bulunan hükümdarın bahsi geçen bu yetkisine istinaden geliştirilen bütün uygulamalar "avârız-ı divaniye (tekâlif-i divaniye)", Tanzimat Dönemi'nde ise "tekâlif-i örfiyye" mükellefiyetleri kapsamında yürütülmüştür. Şehir-köy farkı gözetilmeksizin bütün halktan alınan ve belirli bir miktarı olmayan bu verginin kapsamını şöyle belirtmek mümkündür: Ordunun veya İstanbul halkının gereksinimlerini karşılamak için duruma göre toplanan zahire veya bedeli, sefer esnasında ordunun et ihtiyacını karşılamak için istenen koyun, sığır, deve ya da karşılığında para, ordunun geri hizmetlerinde ya da donanmada görevlendirilmek üzere istenen "Kürekçi", "Koyuncu" neferi veya bedelleri, nihayet yılda iki taksitle istenen "Avarız ve Nüzul" akçesi," "Sürsat ve Bedel-i Sürsat",

49 *BOA, C.BH, 77/3700;* 25 Cemaziyelâhir 1253/26 Eylül 1837.

50 Oktay Belli-Gündağ Kayaoğlu, "Tokad'ta Bakırcılık Sanatının Gelişimi", *Tarih ve Toplum,* C.21, S.124, Nisan 1994, s.35-54.

51 Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,* s.288-289.

52 *BOA, Hatt-ı Hümâyûn, 444/22240;* 27 Zilhicce 1240/12 Ağustos 1825; *BOA, C.AS, 419/17365;* 17 Recep 1227/27 Temmuz 1812; *TŞS, 50/*11; 1839/1254.

53 Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", *MEB.İA,* C.II, Eskişehir 1997, s.1319.

"İmdâd-ı Hazeriye" ile "İmdâd-ı Seferiye" gibi vergileri ve mükellefiyetleri bu gruba dâhil etmek gerekmektedir.[54]

Avârız veya Avârız-ı Divaniye, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat'ın ilanına kadar, olağanüstü hallerde ve özellikle savaş masraflarını karşılamak üzere, Divan'ın kararı ve hükümdarın emriyle, halkın doğrudan doğruya devlete vermeye mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki tekâlife verilen isimdir.[55] Bedel-i Nüzul ise en kısa haliyle, bir mahalde konaklayan asker taifesinin ihtiyaçlarını karşılamak için ödenen vergi olarak tanımlanabilir.[56] İncelenen vesikalar sayesinde, sefere çıkacak olan veya cephede bulunan orduya ait çeşitli masrafların karşılanabilmesi noktasında Tokat'ın ne miktarlık bir avarız vergisi ödediğini tespit etmek mümkün olmuştur. 1819 yılında Tokat'ın avarız ve bedel-i nüzul vergisi, tahsilât aşamasında yapılan harcamalarla birlikte 5.809 kuruş olarak hesaplanmıştır.[57] Aynı yıla ait bir diğer kayıtta ise tahsili emredilen avarız ve bedel-i nüzul akçesi 4.733 kuruş olarak kaydedilmiştir.[58]

Organizasyonlarla alakalı bir diğer vergi türü olan imdâd-ı seferiye ise savaş zamanlarında harp masraflarını karşılamak, sulh vaktinde ise bütçe açığını kapatmak için halktan alınan bir örfî vergiydi.[59] Seferberlik ilan edilip, valilerden sefere katılmaları istendiğinde, yapacakları olağanüstü giderleri karşılamak için 1718 tarihinden itibaren *"imdâd-ı seferiye"* adıyla tahsil edilmeye başlanmıştı. Valilerin bütün *"kapuları halkıyla"*[60] sefere katıldıkları göz önünde bulundurulunca bu uygulama sayesinde devlet hazinesinin sırtından ne kadar ağır bir yükün kaldırılmış olduğu gerçeği açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu para Muharrem ve Recep aylarında olmak üzere iki taksit halinde, sancak merkezinde kadı başkanlığında toplanan kurulda, kent merkezi ile kasaba ve köylere bölüştürülmüştür.[61] Bu hususla ilgili olarak incelenen Sivas ve Tokat kadı sicillerinden anlaşıldığı üzere, sefere memur kılınan valiler için Sivas Eyaleti'nden 33.000 kuruşluk bir imdâd-ı seferiyye vergisi toplanılmıştır. Bu miktarda uzun yıllar boyunca herhangi bir değişikliğin meydana gelmediği de müşahede olunmuştur.[62] 1788 yılının 33.000 kuruşluk imdâd-ı seferiyye vergisinin ilk taksitinden Tokat'ın hissesine ise 4.404 kuruş düştüğü tespit edilmiştir.[63]

54 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları,* TTK Yay., Ankara 1991, s.106.

55 Halil Sahillioğlu, "Avarız", *TDV.İA,* C.IV, İstanbul 1991, s.108-109.

56 Feridun Emecen, "Bedel", *TDV.İA,* C.V, İstanbul 1992, s.301.

57 *TŞS, 23/*31; 1234/1819.

58 *TŞS, 23/*31.

59 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.II, s.63.

60 *ŞŞS.6/*14; 1214/1799.

61 Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları,* s.147.

62 *ŞŞS.3/*34, *3/*83, *3/*100, *3/*112, *3/*217; *3/*218; *6/*14, *6/*74.

63 *ŞŞS.3/*83; 3/100; 3/112-113.

Tokat; ordu için bir zahire toplama birimi olmanın yanında, ayrıca Sivas'tan temin edilen zahirenin bedellerini sahiplerine ödeme noktasında da önemli bir finansal destek sağlamıştır. Daha önce çeşitli vesilelerle temas edildiği üzere, ordu için ahaliden mübayaa edilen iaşe ve ikmal malzemelerinin bedelleri, alacaklıları bazı vergilerden muaf tutmanın yanında, bazen taksitle bazen de peşin olarak ahaliye ödenmişti.[64] Ödemelerin de daha ziyade yerel kaynaklardan sağlanması yoluna gidilmişti. Bu noktada Tokat mukataası[65] ile gümrüğü[66] Sivas'taki yerel kaynakların başında geliyordu. 1818 senesine ait bir kayıttan Tokat gümrüğünün 2.149 kuruş 20 parelik bir gelire sahip olduğu anlaşılmaktadır.[67] İşte, mübayaa bedellerinin karşılanması aşamasında Tokat'a müracaat edilmesi yönünde Sivas'a ulaşan birçok emir vardır. Mesela 1777 senesinde, Sivas Eyaleti'ndeki yerleşim birimlerinden mübayaa olunan 100.000 kile buğday ile 150.000 kile arpanın 58.333 kuruş tutarındaki toplam bedelinden 15.000 kuruşun Sivas hazinesi ile Tokat Voyvodalığı mukataasının o seneki gelirlerinden karşılanmasına karar verilmiştir.[68] 1789 senesinde Sivas'tan mübayaa olunan 59.000 kile un ile 33.500 kile arpadan müteşekkil zahirenin 24.000 kuruş[69] tutarındaki toplam bedelinin, Tokat Voyvodalığı'nın o seneki gelirlerinden 9.000 kuruşun, 1790 senesi gelirlerinden ise 15.000 kuruşun havale edilmesi suretiyle karşılanması cihetine gidilmiştir.[70]

Sonuç

Çalışmanın başında da ifade edildiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu gücünün ve zenginliğinin sınırları ne olursa olsun sefer hazırlıkları süresince daima halkının desteğine ihtiyaç duymuştur. O desteği sağlama noktasında Tokat'a da

64 *ŞŞS.4/*154.

65 Devlet, tımar sistemi ve vakıf dışında kalan ve hazineye gelir olarak kaydedilen vergi kaynaklarını bir bedel karşılığında belirli bir süre için özel şahıslara açık artırma ile işletme hakkı tanırdı. Bu sisteme "iltizam", vergi kaynağını işletene "mültezim", işletilen birbirine yakın bir ya da birkaç vergi kaynağına ise "mukataa" adı verilirdi. Mukataalar biri mirî, diğeri malikane olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Birincisi yıllık iltizama, ikincisi kayd-ı hayat şartıyla mültezimlere verilirdi. Mirî mukataalar, "havas-ı hümâyun" için ayrılmış araziler yanında zamanla zeamet ve tımarlardan boşalan arazilerden alınan vergiler; boyahane, sabunhane, tuzlalar, maden ocakları gibi tekel işletmelerinin gelirleri; büyük şehirlerdeki "kantariye, kilariye, bac-ı bazar, kara gümrükleri, içkilerden alınan rüsûm-ı meskurat ve zecriye, tütün ithalatı için konan duhan gümrüğü" gibi bir takım vergileri kapsamaktadır. Ali Açıkel, "Tokad Şer'iye Sicillerine Göre Beylerbeyi Buyurulduları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* S.5, İstanbul 2001, s.23-24.

66 Tokat, Osmanlı devletinde iç gümrük merkezlerinden birisi konumundaydı. Osmanlı ürünleri ve mamul malları ülke içinde bir iskeleden diğerine veya bir yerden başka bir yere kara yoluyla nakledildiğinde "masdariye", "sarfiyat" ve değişik pek çok isimle anılan dahili gümrük resimlerine tabi tutulurdu. Tokat'ta spesifik olarak mal ve eşyanın çeşidine göre her yükten dörtte bir, üçte bir, yarım veya tam kuruştan 10 kuruşa kadar alınırdı. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi,* İşaret Yay., Ankara 1990, s.145-146.

67 *TŞS, 23/*2.

68 *BOA, C.AS, 860/36813;* 1192/1777.

69 Bu meblağ Sivas'a ait şeriyye sicillerinde 24.208 kuruş olarak kaydedilmiştir. (*SŞS.3/*223-224).

70 *BOA, C.ML, 609/25111, SŞS.5/*98-99; 1204/1789.

önemli sorumluluklar düşmüştür. Bu sorumluluklar arasında bilhassa savaş araç gereçlerinin üretiminde son derece gerekli bir malzeme olan bakır ile zengin yerel kaynaklardan sağlanan finansal destek Tokat'ı önemli bir organizasyon destek merkezi haline getirmiştir. Çalışma içerisinde dikkat çekilen ve imparatorluğun her bölgesinde sıklıkla görüldüğü bilinen vergi ve diğer yükümlülüklerinin yarattığı külfetten kaynaklanan merkezî idarenin beklentilerine cevap verememe durumu dışında Tokat'ın savaşlar sırasında üzerine düşen sorumluluğu yerine getirme noktasında çok büyük boşluklar oluşmadığı görülmüştür.

Kaynakça

I-Arşiv Kaynakları

(Vesikaların tam künyeleri metin içerisinde gösterildiğinden burada sadece defter ve gömlek numaraları verilmiştir.)

Sivas Şer'iyye Sicilleri (S.Ş.S.): 3, 4, 5, 6, 8, 15, 16

Tokat Şer'iyye Sicilleri (T.Ş.S.): 3, 10, 12, 23

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Vesikaları

Cevdet Askeriye (C.AS): 216/9225; 419/17365; 556/23332;794/33659; 876/37610; 860/36813; 926/40063-1;924/39945; 981/42804.

Cevdet Saray (C.SM): 83/4173; 174/8739.

Cevdet Bahriye (C.BH): 77/3700.

Cevdet Maliye (C.ML): 609/25111.

Hatt-ı Hümâyûn: 444/22240; 998/41820; 988/41820-K.

II-Araştırma-İnceleme Eserler

Açıkel, Ali, "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdarî ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880), *C.Ü Sosyal Bilimler Dergisi,* C.27, NO:2, Aralık 2003, s.253-265.

Açıkel, Ali, "Tokad Şer'iye Sicillerine Göre Beylerbeyi Buyurulduları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* S.5, İstanbul 2001, ss.13-40.

Altunan, Sema, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", *Türkler,* C.X, Ankara 2002, ss.913-919.

Barkan, Ömer Lütfi, "Avârız", *MEB.İA,* C.II, Eskişehir 1997, s.1319.

Belli, Oktay-Kayaoğlu, Gündağ, "Tokad'ta Bakırcılık Sanatının Gelişimi", *Tarih ve Toplum,* C.21, S.124, Nisan 1994, ss.35-54.

Beşirli, Mehmet, "Tokat Voyvodalığı (1774-1842)", *Belleten,* C. LXIX, S.254, Ankara 2005, s.22-24.

Beşirli, Mehmet, Orta Karadeniz Kentleri Tarihi (I): Tokat (1771–1853), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., 2004.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları,* TTK Yay., Ankara 1991.

Emecen, Feridun, "Bedel", *TDV.İA,* C.V, İstanbul 1992, s.301.

Ertaş, M. Yaşar, *Sultanın Ordusu,* Yeditepe Yay., İstanbul 2005.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,* Ötüken Yay., İstanbul 2007.

Güçer, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi Ve Hububattan Alınan Vergiler,* İÜ İktisat Fakültesi Yay., 1964.

Halaçoğlu, Yusuf, *XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı,* TTK Yay., Ankara 2003.

İlgürel, Mücteba, "Yeniçeriler", *MEB.İA.,* C.XIII, Eskişehir 1986, ss.385-395.

İnbaşı, Mehmet, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672),* Yeditepe Yay., İstanbul 2005.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.II-III, MEB Yay., İstanbul 2004.

Sahillioğlu, Halil, "Avarız", *TDV.İA,* C.IV, İstanbul 1991, s.108-109.

Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lûgatı,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

Şener, Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi,* İşaret Yay., Ankara 1990.

Şentürk, M. Hüdai, "Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilatı Ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", *Türkler,* C.X, Ankara 2002, ss.904-934.

Yıldız, Hakan, *Haydi Osmanlı Sefere: Prut Seferi'nde Lojistik ve Organizasyon,* İstanbul 2006.

Yücel, Yaşar, *Kadı Burhaneddin,* Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1987.

"Tokat", *Yurt Ansiklopedisi.*

Sonnotlar

1 *BOA. ML. VRD. TMT. d- 14645–14775.*

2 *BOA. ML. VRD. TMT. d*-14676.

3 *BOA. ML. VRD. TMT. d*-14682.

4 *BOA. ML. VRD. TMT. d-14765.*

5 *BOA. ML. VRD. TMT. d*- 14765 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Nezareti Varidat Temettüat Defterleri). Ayrıca bkz: Eken*, a.g.m.*

6 Beşirli, *a.g.e.,* s. 135.